

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 81 (3)

Кіровоград – 2009

**ББК 83.34 УКР 6
Н 34**

Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – 430 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – граматики, дериватології, ономастики, когнітивної літвістики, лінгвістики тексту, перекладу та ін.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(протокол № 7 від 23.02.2009 року).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- 1. Василь Ожоган** – доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
- 2. Григорій Клочек** – доктор філологічних наук, професор.
- 3. Болеслав Кучинський** – кандидат філологічних наук, професор.
- 4. Василь Лучик** – доктор філологічних наук, професор.
- 5. Володимир Манакін** – доктор філологічних наук, професор.
- 6. Василь Марко** – доктор філологічних наук, професор.
- 7. Володимир Панченко** – доктор філологічних наук, професор.
- 8. Валентина Парашук** – кандидат філологічних наук, професор.
- 9. Олег Поляруш** – кандидат філологічних наук, професор.
- 10. Олена Семенець** – доктор філологічних наук, професор.
- 11. Олег Семенюк** – доктор філологічних наук, професор.
- 12. Інна Демешко** – кандидат філологічних наук, доцент
(відповідальний секретар).

ISBN 966-8089-24-3

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2009**

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

ПОНЯТТЄВИЙ ПРОСТІР ЗМІСТУ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ ІСПАНО-КАСТИЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТОК СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ CASTILLO)

Валентина ДАНИЛИЧ (Київ, Україна)

У статті розглянуто зміст іспанського ключового концепту CASTILLO і його значущість в історії становлення Іспанської держави і національної мови.

This article deals with the Spanish key concept CASTILLO and its role in the history of the formation of the Spanish state and national language.

Серед важливої загальномовознавчої проблематики взаємодіючого співвідношення мислення і мови є проблеми визначення мовної форми думки, сприйняття об'єктів матеріального світу і відображення сприйманого за законами мови. “Думка, зрозуміло, не лінгвістична категорія, хоча в діяльності спілкування вона рухається лінгвістичними рейками. Її не піймаєш у тенета лінгвістичних дефініцій, але у своїх взаємодіях з мовою вона залишає свій виразний відбиток у цій останній. Тому в багатьох випадках і особливо в проблемі значення і відповідно в проблемі розмежування мовного від немовного треба йти слідами цих впливів у пошуках розв'язання загадок, що на кожному кроці ставить нам мова, ні на мить при цьому не випускаючи з уваги того, що розумове належить думці, а мовне – мові, але не забуваючи і того, що одне явище може трансформуватися в інше” [4: 115]. Ми розглядаємо це питання з метою утвердитися в розумінні того, що мова є могутнім засобом руху думки, пізнання як у сфері вироблення наукових абстракцій, так і в сфері художньо-естетичній.

Світ речей, власне, його предмети, мають певну самодостатню цінність не лише як елементи матеріального світу, створені людиною, природою, але також, як джерело формування і розвитку лексики у мовному соціумі. Питання про співвідношення понять і слів, що позначають ці поняття, так само як і питання взаємодії мови і думки, історії мови й історії культури, продовжують залишатися актуальними, оскільки розвиток мови відбувається в постійному зв'язку з розвитком суспільства, а слова і поняття вступають у складні взаємини, що змінюються зі зміною самого суспільства.

Наймінливішим ярусом мови є лексика, реалізуючи певним чином так званий “зв'язок часів”, зумовлений кумулятивною функцією мови, що переважно інтерпретується як відображення і збереження в лексичних одиницях об'єктивної інформації про дійсність, що оточує людину. Лексикографічна фіксація сукупності значення слів, їх конкретних уживань, є фрагментом опису мови, результатом лінгвістичного опрацювання реального функціонування мови. Словниковий склад мови – це не просто численні лексичні засоби для передачі думок від однієї людини до іншої, але й колективна пам'ять носіїв мови як віддзеркалення національної культури і національної історії, її духовної основи у координатах поліфонії бачення об'єктивного світу.

У семантичній структурі лексичних одиниць можна знайти інформацію про матеріальну і духовну культуру суспільства, зокрема, в діахронічній і синхронічній проекціях. Так, з другої половини IX століття центральна частина Піренейського півострову, вкрита фортецями *castillos*, називається в історичних джерелах Кастилією, до VIII століття – Бардулія [5: 41]. Для імператора Альфонса III (866–910 р.р.) найменування “Кастилія” було неологізмом: “*Vardulies qui nunc vocitatur Castelae*” [10: 12]. *Castillo* – похідне від латин. *castellum* “фортеця, форт, редут”, що є деминутивним утворенням від *castrum* “фортифікація, польове укріплення”. Ж.Коромінас визначає дату появи цього слова в іспанській мові –

972 р. [9: 134]. Те, що Кастилія зобов'язана своїм найменуванням саме фортецям – *castillos*, реально існуючим матеріальним об'єктам, пояснюють історичні події становлення Іспанської держави. Проте, чому саме цю форму слова *castillo* історія зберегла у назві Кастилія? Відповідь на це питання, очевидно, варто формулювати у різновекторних координатах фонових знань носіїв мови.

Систематичні дослідження лексики, фонетики і граматики природної мови свідчать про те, що при аналізі мовних явищ необхідно враховувати не лише власне мовні (“система мови”), але й екстралінгвальні дані, так звані “фонові знання” (“картина світу”), що спираються на відому носіям мови картину ситуацій і “загальний фонд знань”. Порівняно донедавна питання про розмежування мовного і позамовного поставали лише в лексикографії (розходження між тлумачним і енциклопедичним словниками). Однак у методиці описових досліджень для пояснення мовних фактів широко залучаються позамовні фактори. Мав рацію Л.В.Щерба, коли говорив про те, що історія кожного хоча б і не складного в семантичному відношенні слова заслуговує на особливу монографію [8: 72].

У синонімічному ряду іспанських лексем *castillo* – *fuerte* – *fortaleza* – *plaza fuerte* – *reducto* першою в ужиток увійшла лексема *castillo* із широкою семантичною парадигмою “фортеця, замок, укріплений замок”, на відміну від інших компонентів цього ряду із явно обмеженим семантичним полем, що має професійно спрямований спеціалізаційний характер. Вже на початку опису історії в “*Primera Crónica General*” (“Першій Загальній Хроніці”, 1289 р.) згадується король *Pirus (Piro)*, з ім'ям якого пов'язується топонім Піренейські гори: “*E aquellos montes que primero auien nombre Cethubales por el nombre de Thubal, llamaron les desalli adelante Pireneos por el nombre de Piro*” [12: 14, 50-53a]. “І ті гори, що спочатку мали назву Цетубальські за ім'ям Тубала, почали відтоді і надалі називатися Піренейськими за ім'ям Піро” (тут і далі по тексту статті переклад наш. – В.Д.). Король *Pirus* спорудив два укріплені замки там, де після тривалої – 26-літньої посухи – залишалися усе ще не заселені вежі братів *Rocas* і *Siluis* над печерою, оскільки люди обминали ці небезпечні та таємничі місця: “[...] *nos atrouieron a poblar y por que los semeio logar much esquiuo, mas dexaron las torres assi cuemo sestauan, fasta que uino el rey Pirus, el que fue yerno del rey Espan, [...] e quando uido aquellas torres, fizo y fazer dos castiellos muy fuertes, e metio y gentes que los poblassen, e estudieron assi fasta que los romanos ganaron Espanna*” [ibid., 37–45a]. “[...] не наважились вони заселяти вежі і тому, що їм здавалася місцевість занадто безлюдною, але залишили вежі такими, якими вони були, доки не з'явився король Піро, той, що був зятем короля Еспана, [...] і коли він побачив ті вежі, наказав спорудити два замки дуже міцні, і змусив людей заселити їх, і так вони перебували доти, поки римляни не завойовували Іспанію”.

Завойовували силою, відбудовували занедбані і покинуті споруди, будували нові укріплювальні споруди, замки, вежі, собори, храми в усі періоди історії Іспанії. Більш сорока років панували в країні амухуки (*almujuces* – кочові племена Північної Африки). “[...] *e poblaron y muchas uillas assi cuemo Panplona, e Ciguença, e Cordoua, [...] e sennaladamientre Toledo, e fizieron cibdat yuso en lo lanno, que non quisieron poblar suso o eran los castiellos, e fizieron y cabeça del regno, e labraron y un grand templo o aorauan al fuego, e nunqual camiaron el nombre e llamauan la Dos Hermanos*” [ibid., 15, 24-32a]. “[...] і освоїли багато поселень, такі як Памплона, і Сігуенса, і Кордова, [...] і знаменитий Толедо, і звели місто в долині, яке не хотіли зводити там, де знаходилися фортеці, і поставили на чолі королівства, і спорудили величезний храм, де зберігали вогонь, і ніколи не змінювали йому назви, і називали місто Двох Братів”. Грабували і руйнували країни Іберійського півострову африканські племена. Імператор [...] *Amilcar* [...] “[...] *e uino a Espanna, e arribo alli o los otros arribaran, e començo a ganar la tierra e conquistar la, uenciendo muchas batallas, tomando uillas e castiellos por fuerça*” [ibid., 16, 15-18a]. “[...] Амількар [...] і з'явився в Іспанію, і прибув туди, куди інші прибували, і почав завойовувати землі і підкоряти їх своїй волі, виграючи багато битв, силою скоряючи селища і замки”. Фортеці і замки були не лише об'єктом руйнувань завойовників, але також їх притулком й укриттям: “*Los otros de Roma que estauan esparzidos por la tierra, quand esto sopieron, non se trouieron llegar en uno pora yr lidiar con ellos, mas acogieron se a los*

castiellos e a las fortalezas que auien ganado y eran de la su part, [...] [ibid., 20, 20-25a]. “Інші римляни, що були розпорошені по землі, коли про це довідалися, не насмілювалися прибути, щоб разом боротися з ними, а сховалися в замках і фортецях, що завоювали і належали їм, [...]”

Епоха підкорення Римом народів і земель Іспанії, що розтяглася на два сторіччя, також відзначена захопленням силою замків і укріплень: *“Estonçe los romanos enuiaron sobrella uno que llamauan Tiberio Sempronio Graco; e tomo por fuerça cient e cinquenta castiellos, e apodero de guisa la tierra, que la torno toda al sennorio de Roma, y estudo assi muy grand tiempo”* [ibid., 27, 15-20b]. “Тоді римляне направили проти неї [Іспанії] одного, котрого звали Тіберій Семпроній Гракх; і узяв він силою сто і п’ятдесят замків і заволодів у такий спосіб землею, яку він усю віддав під владу Риму, і так було дуже довго”.

Було найвищою мірою гуманним в історії Риму правління імператора іспанського походження Траяна (96-117 р.), який домагався успіху не лише силою зброї: *“[...] et por cueto lo el refazie et lo cobraua todo, tenien las gentes que por uertud de Dios les era dado tal emperador”* [ibid., 1-4b]. “[...] і тому, що він усе переробляв і все відбудовував, думали люди, що милістю Бога їм був даний такий імператор”. Саме Траянові історія зобов’язана появою на географічній мапі Іспанії найменування міста Леона. Підкоряючи Схід і Захід, уводить Траян без воєн та насилля свої війська в Іспанію: *“E poblaron a Flor en un llano, no muy lexos dond ant estaua, et pusieron le nombre Legion, por que la poblo ell una daquellas dos legiones”* [ibid., 144, 34-37a]. “І заснували Флор у долині, не дуже далеко від того місця, де раніш знаходився, і дали йому ім’я Лежіон, тому що заселив його один з тих двох легіонів”. За його наказом будується міст через ріку Тахо та інші споруди, в тому числі й ті, що надалі визначили мотивацію назви країни – Кастилія: *“Et mando Traiano fazer entonces sobrel rio Taio la puente que dizen dAlcantara; et fizo por toda Castiella muchas otras cosas buenas et estrannas por nobleza de la tierra, et dessi por que era ende natural, et que durasse y el so nombre por siempre”* [ibid., 38-43a]. “І наказав Траян спорудити потім через ріку Тахо міст, що називається Алькантара; і зробив по всій Кастилії багато інших добрих і дивних справ, щоб облагородити землю, і таким природним способом назавжди увічнити своє ім’я”. Власне ідеологія політичного й економічного суспільного поступу епохи європейського Середньовіччя інтерпретує будівництво замків і соборів як історичний імператив захисту людського життя. Будівництво укріплень, замків, соборів не втрачає свого життєвого значення як у період правління імператорів і королів, посланих милістю Бога *por vertud de Dios*, так і в період найруйнівніших зіткнень ворогуючих сторін.

Перша частина “Хроніки”, за визначенням О.О.Смирнова, завершується зображенням “національної катастрофи” [7: 115]. Завоювання фінікійців, кельтів, греків, амуків, африканців, римлян, вандалів, силінгів, аланів, свевів, готів, вестготів і маврів спричинили значний – часом дуже драматичний – вплив на історію формування етномовного і конфесійно-релігійного ландшафту Іберійського півострову: *“Et por tal encubierta fueron los omnes engannados, e dieron los castiellos et las fortalezas de las uillas; et fincaron los cristianos mezclados con los alaraues, et aquellos ouieron nombre dalli adelante moçaraues por que uiuien de buelta con ellos, e este nombre et el linnage dura oy en dia entre los toledanos”* [12: 313, 18-25b]. “І були цією неправдою люди обмануті і віддали їм замки й укріплення свої; і змішалися християни з арабами і стали зватися мосарабами, тому що стали жити вони разом, і це ім’я і цей рід і понині зберігаються серед жителів Толедо”. *“Pues que la batalla fue acabada desauenturadamientre et fueron todos muertos los unos et los otros [...] finco toda la tierra uazia del pueblo, lena de sangre, bannada de lagrimas, conplida de appellidos, huespeda de los estrannos, enagenada de los uezinos, desamparada de los moradores, bibda et dessolada de sus fijos, coffonduda de los barbaros, esmedrida por la llaga, ffallida de fortaleza, fflaca de fuerça, menguada de conort, et desolada de solaz de los suyos”* [ibid., 312, 18-32a]. “Після того як битва скінчилася поразкою і не залишилося жодного в живих ні в тому, ні в іншому таборі, [...] збезлюдніла земля, захлинулася в крові, омилася сльозами, переповнилася войовничими кличами, здобич ворогів, покинута хазяїнами, позбавлена мешканців, безутішна як дружина без чоловіка, мати без дітей, принижена варварами, налякана напастю, знеможена, безсила, безутішна без підтримки своїх синів”.

Зосереджуючи увагу на проблемах синтаксису мови “Primera Crónica General”, Е.Ф.Бубновська, зокрема, підкреслює, що словосполучення *ffallida de fortaleza*, *fflaca de fuerça*, *menguada de conort* за смислом нічим суттєвим не відрізняються один від одного (“позбавлені сили”) [1: 134]. Тут, на нашу думку, значно суттєвішими є відмінності у змістових сюжетах авторської картини світу: втрачені сила і міць фортець (укріплень), виснажена фізична сила, підупалий моральний дух і стійкість народу. Компоненти контекстуального синонімічного ряду *ffallida*, *fflaca*, *menguada* віддзеркалюють ці особливості на синтагматичній осі синтаксичної синонімії: *ffallida de fortaleza*, *fflaca de fuerça*, *menguada de conort*. Загальна їх комбінаторна семантика, зумовлена значеннями структурних складових цих словосполучень, і є основною ознакою значення частини щодо цілого – “позбавлені позитивної якості”. Позитивна конотація сем “якість фізичної сили” та “міцність”, що представлена в іспанських синонімах *fortaleza* і *fuerça* (пор. лат. субстантивоване *fōrtis id* “міцність, сила; енергія, безстрашність, сміливість, відвага, мужність, хоробрість” [6: 243]), є передумовою вживання за Середньовіччя цих ключових слів в ідентичних контекстах

Семантико-функціональна інтерпретація структури семантичного поля наведених лексем на ґрунті сучасної іспанської мови демонструє, що у синонімічному ряду *fortaleza* і *fuerza* певною мірою не лише збережені домінантні семи латинського архетипу, але й багато в чому представлені результати конкретно-історичного розвитку цієї семантики в інших умовах функціонування мови. Для середньовічної епохи зазначені лексеми іспанської мови є – за індексом частотності – синоніми активного вживання. Наступність значень кожного лексико-семантичного варіанта, що спостерігається, дозволяє провести неперервну узувальнотіахронічну лінію й об’єктивно пов’язати внутрішньомовний стан лексичної системи і соціально зумовлене функціонування слів у конкретну історичну епоху.

Однакові умови вживання лексичних синонімів *castiello* і *fortaleza* як найменувань матеріальних об’єктів, споруджених людиною, певною мірою зумовлюються екстралінгвальними чинниками соціоісторичного характеру. Тут наведено деякі фрагменти історії держав Піренейського півострову, щоб підкреслити важливість історичного контексту фонові лексик, яку сама життєва ситуація висуває на рівень ключових концептів епохи. Можна припустити, що носії мови раннього та середньоіспанського періоду диференціювали поняття “укріплення”, “фортифікація”, “форт”, “фортеця”, “замок” й інших оборонних споруд, з якими стикається доля країни, народу, його мова. У системі мови середньовічного періоду лексема *castiello* (*castillo*) позначає більш загальне поняття про складний комплекс оборонних об’єктів у порівнянні з конкретними і спеціальними номінаціями схожого типу будівель, що, очевидно, і стало основним мотиваційним чинником перейменування з другої половини IX століття країни Бардулія в країну Кастилія. “Прагнучи до узагальнень, лексика разом з тим органічно пов’язана з усім світом конкретних предметів і понять, сутність яких виходить вже за межі власне мови. Тому через призму лексичної системи завжди буде проступати система понять і більш “приглушено” – система предметів і явищ оточуючого нас світу” [2: 157].

Семантичний простір латинського слова *castellum* (демінутив від *castrum* “укріплення, невелика фортеця; військовий табір, казарми, військова служба” [3: 161-162]) віддзеркалює певним чином систему об’єктів, що оточують середньовічну людину (1) “форт, укріплення, шанці (загальна назва тимчасових польових укріплень – земляних окопів); окоп”; 2) “замок”), які в іспанській мові в різні періоди її історії одержують різні найменування.

Так, матеріали літературної пам’ятки середньовічної Іспанії “Poema de mio Cid” (“Пісня про мого Сіда”) представляють значну своєрідність конкретно-контекстуального уживання іспано-кастильського слова *castiello* (*castillo*), що значною мірою продовжується в сучасній актуалізації для нього семантими “замок”: “Con aquesto aver tornan se essa conpañia; / fellos en Castejón, o el Campeador estava. / El castiello dexó en so poder, el Campeador cavalga” [11: 484-486]. “Из усім цим добром дружина прийшла назад; / От вона в Кастехоні – і Сіда там застала. / Замок він захопив, і до них поскакав він”.

Лінгвістичний аспект осягнення світу речей є важливим для пояснення природи взаємодії “системи мови” і “картини світу”, для осмислення контакту сьогодення з минулим,

майбутнім та вічним. Однаково цінними є в системі мови раннього та середньоіспанського періодів лексеми *castiello* (*castillo*) і *fortaleza*, які репрезентують концепт CASTILLO, віддзеркалюючи певним чином духовну основу національної історії Іспанії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бубновская Э.Ф. О некоторых стилистико-синтаксических особенностях "Первой всеобщей хроники" (на материале гл. 559) // Исследования по романской филологии / Сб. ст. памяти акад. В.Ф.Шишмарева. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1978. – С. 129-136.
2. Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (Романские языки). – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1963. – 302 с.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
4. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1976. – 307 с.
5. Корсунский А.Р. История Испании IX-XIII веков. (Социально-экономические отношения и политический строй Астури-Леонского и Леона-Кастильского королевства). – М.: Высшая школа, 1976. – 239 с.
6. Краткий латинско-русский словарь / Под ред. А.М.Малинина. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1941. – 671 с.
7. Смирнов А.А. Средневековая литература Испании. – Л.: Наука, Ленинградск. отд-ние, 1969. – 211 с.
8. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1958. – Т. 1. – 182 с.
9. Corominas J. Breve deccionario etimológico de la lengua castellana. – Madrid: Gredos, 1961. – 610 p.
10. Menéndez Pidal R. Castilla. La tradición, el idioma. – 3-a ed. – Madrid: Espasa-Calpe, S.A., 1955. – 230 p.
11. Poema de mio Cid. – 6-a ed. corregida y notas por Ramón Menéndez Pidal de la Real Academia Española. – Madrid: Espasa-Calpe, S.A., 1951. – 299 p.
12. Primera Crónica General. Estoria de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289. Publicada por Ramón Menéndez Pidal. – T.I.– Madrid: Bailly-Bailliere é Hijos, Editores, 1906. – 776 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Данилич – доктор філол. наук, доцент, завідувач кафедри іспанської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історія іспанської мови та літератури.

ПОНЯТТЯ ШЛЯХЕТНОСТІ ЗА ЧАСІВ ПЕРЕХОДУ ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТИЯНСТВА (на матеріалі східнослов'янських лексем XI–XIII ст.)

Ганна МЕЖЖЕРІНА (Київ, Україна)

Вперше на матеріалі іменників і прикметників зі значенням соціально-етичної оцінки особи з'ясовано особливості тлумачення поняття шляхетність в Київській Русі. Основним джерелом матеріалу слугують писемні східнослов'янські пам'ятки XI–XIII ст.

The present article deals with the explication of the Kyiv Rus' period view and seeks to identify the socio-ethical priorities of a mediaeval person. For the first time quantitative and semantic scopes of nouns and adjectives expressing the Christian concept of NOBILITY were determined. The article is based on the analysis of ancient literary monuments of the 11 - 13 cent.

Проведення реконструкції лексичних одиниць та їхніх значень на матеріалі пам'яток давньої писемності належить до тих *актуальних* завдань історичної лексикології та лексикографії східнослов'янських мов, вирішення яких не тільки "дозволяє історичній лексикографії розширювати інформативну ємність словникових статей" [1: 23], а й відкриває можливості для більш глибокого проникнення в сферу соціально-етичних взаємовідносин наших давніх предків. Слугуючи невичерпним джерелом інформації про духовну культуру, менталітет людини Київської Русі, лексичний склад писемних пам'яток XI–XIII ст. дає змогу простежити процес трансформації соціально-етичних пріоритетів у період переходу від язичництва до християнства. Як складник глобальної християнської мовної картини світу східнослов'янська картина світу XI–XIII ст. відбиває особливості адаптації християнських духовних цінностей на східнослов'янському ґрунті. Експлікуючи модельований субстантивно-ад'єктивним лексико-семантичним полем фрагмент мовної картини світу часів Київської Русі, ставимо *за мету* визначити кількісний і якісний склад іменників і прикметників, які в східнослов'янських писемних пам'ятках XI–XIII ст. слугували на вираження поняття шляхетності й уживалися безпосередньо щодо людини зі значенням соціально-етичної оцінки. Основним *джерелом матеріалу* слугують як оригінальні, створені в Київській Русі, твори XI–XIII ст., так і церковнослов'янські тексти, переклади і переробки слов'янських перекладів. В іншому контексті і більш стислому вигляді концепт *ШЛЯХЕТНІСТЬ* уже був предметом нашого розгляду [4: 215–218]. У цій статті вперше на

лексичному матеріалі зроблено спробу реконструкції траєкторії формування поняття *шляхетність* у Київській Русі, з'ясування певних особливостей його тлумачення за часів переходу від язичництва до християнства.

Концепт-поняття *ШЛЯХЕТНІСТЬ* входить до складу концептуального поля "соціально-етична оцінка особи" мовної картини світу часів Київської Русі, утвореного взаємодією 32 концептів, кожний з яких реалізуються не поодинокими лексемами, взятими поза лексико-семантичною системою, а лексемами, які у своїй сукупності утворюють лексико-семантичне об'єднання польового типу. Зазначене концептуальне поле структуроване переважно на основі бінарних опозицій (*ВІРНІСТЬ* – *НЕВІРНІСТЬ*; *ПРАВЕДНІСТЬ* – *НЕПРАВЕДНІСТЬ*; *СМИРЕННІСТЬ* – *НЕСМИРЕННІСТЬ*; *МИЛОСЕРДЯ* – *ЖОРСТОКІСТЬ*; *СТРИМАНІСТЬ* – *ЗАПАЛЬНІСТЬ*; *ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ* – *НЕДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ*; *ДОБРОЧИНСТВО* – *ЗЛОЧИНСТВО*; *ПОВАГА* – *ОСУД* та ін.). Координати концепту *ШЛЯХЕТНІСТЬ* мають певну, зумовлену лінгвальними й екстралінгвальними чинниками специфіку. На відміну від більшості соціально-етичних понять поняття *шляхетності* співвідноситься не з однією конкретною чесною людиною, а з цілим рядом чеснот (*вірність*, *праведність*, *смиренність*, *милосердя*, *стриманість*, *доброзичливість* та ін.), виконуючи в межах концептуального поля своєрідну об'єднувальну функцію, а лексеми, що моделюють цей концепт, водночас репрезентують майже всі позитивно конотовані концепти поля. У результаті поряд із наведеними вище бінарними опозиціями протиставлення *ШЛЯХЕТНІСТЬ* – *НЕШЛЯХЕТНІСТЬ* виступає дещо розмитим, невиразним. Важливість акцентування першої частини опозиції, а саме концепту *ШЛЯХЕТНІСТЬ*, зумовлена також тим, що субстантивно-ад'єктивний рівень мовної картини світу часів Київської Русі відбиває, як показав аналіз, не усталене протиставлення понять *шляхетність* – *нешляхетність*, а лише початкову фазу формування християнського тлумачення поняття *шляхетності*.

Запозичене з польської мови через германську значно пізніше XIII ст. (Преобр., I, 1241) сучасне укр. *шляхетність* не знаходить відповідників у східнослов'янських писемних пам'ятках часів Київської Русі. На позначення людини *шляхетного походження* в писемних пам'ятках XI–XIII ст. звичайно вживалося слово *благородьнии* "вельможний; шляхетний за походженням": "бл(а)городьноу родителю" (СДРЯ XI–XIV, I, 197). Дослідження показало, що в цей період прикметник *благородьнии* починає містити не тільки соціальну, а й соціально-етичну оцінку і використовуватися зі значенням "вельможний; шляхетний за походженням; чесний, великодушний, шляхетний": "мужь храбрыхъ, благородныхъ, и крѣпкихъ и великодушныхъ" (*1083, ЛНик-1, 114); "бл(а)говѣрнии (и бл(а)городнии) кн(а)зь х(ри)(с)(т)олюбивии великыи кн(а)зь" – *1126, ЛК, ЛИ-3, 289 (про Володимира Мономаха); "съ бл(а)городным и христолюбивым кн(а)зем(ъ)" (сп. XVII, Гр (смол.) 1150, 78); "сей благовѣрний и благородный, Богомъ преудобренный и хваламъ достойный великий князь Александръ" – *1241, ЛНик-1, 118 (про Олександра Невського). У СДРЯ XI–XIV цей семантичний перехід не відбитий. Проте на можливість такого семантичного зрушення вказує не тільки вживання *благородьнии* в переліку моральних чеснот тієї чи іншої особи, а й те, що в XI–XIII ст. до складу словотвірного гнізда, компонентом якого виступає др. *благородьнии*, входив іменник *благородьство*, засвідчений у текстах XI–XIV ст. зі значенням "душевне благородство" (СДРЯ XI–XIV, I, 198).

У функції вираження поняття *шляхетності* засвідчено декілька композитів із коренем – *доуш-* у постпозиції: *благодоушьнъ*, *вельдоушь*, *великодоушевнъ*, *великодоушьнии*. Зі значенням "шляхетний, великодушний" прикметник *вельдоушь* зберігся в "Хроніці Георгія Амартола" XIII ст., а *великодоушевнъ* – у "Кормчій Рязанській" 1284 р.: "вельд(у)шь бо быти прилагаше не горда крѣпка, не тара" (стаття до реєстрового *кротъмоудрънии* в СДРЯ XI–XIV, IV, 304); "кто крѣтъкъ коупно и великод(у)шевнъ" (СДРЯ XI–XIV, I, 382). Із цим самим значенням *великодоушьнии* засвідчений нами в літописних статтях X–XI ст.: "бѣ человек(о)любивъ и великодушень Цимисхіе" (*964, Хроногр. (Попов.), 7; т. с. *970, ЛНик-1, 35); "мужь храбрыхъ, благородныхъ, и крѣпкихъ и великодушныхъ" (*1088, ЛНик-1, 114). У СДРЯ XI–XIV уживання лексеми *великодоушьнии* в текстах XI–XIII ст. не відбите. Зі значенням "великодушний" *благодоушьнъ* ревербероване в одному зі "слів" Григорія

Богослова XI ст.: "вчєра мытарь, а дньсь *благод(у)шьнь*" (СлРЯ XI–XVII, I, 202; т. с. за сп. XIV ст. у СДРЯ XI–XIV, I, 182).

Поняття *великодушності* передбачає *не-пам'ятання, не-відомщення* зла, а значення "який не пам'ятає зла; схильний прощати" входить до християнського плану змісту поняття *шляхетність* як одне з визначальних. Установлене Новим завітом правило *невідомщення* грішнику стає одним із регулятивних моральних принципів християнина. У той час, як за язичницької доби *відомщення* вважалося справою честі, з упровадженням християнства відбулася трансформація тлумачення цього поняття в негативному векторі. Гуго Гроцій, голандський юрист, соціолог XVII ст., автор знаменитої праці "Справжнє благочестя християнське", відзначаючи переваги християнства над язичництвом та нехристиянськими релігійними доктринами, зіставляє античне, ранньохристиянське і християнське розуміння взаємовідношення понять *честь, милосердя, помста* і наводить приклади ставлення давніх народів до помсти як до справи честі, апелюючи, зокрема, до висловлень з цього приводу Арістотеля і Цицерона. Г.Гроцій вбачає відбиток античних уявлень про "доброзичливість" і "недоброзичливість" у словах Арістотеля ("Здається, що та людина позбавлена почуття [...], яка ніколи не сердиться; значить, вона не піклується про помсту; рабська справа, щоб бути ображеному й терпіти") та Цицерона, який, оцінюючи помсту як цілком природну справу, у своєму посланні до Аттика наголошував: "Не люблю я тієї людини і любити не стану, о коли б міг йому вчинити відомщення! [...] Я так буду мстити кожне злочинство" [2: 121]. Позиціям Арістотеля і Цицерона Г.Гроцій протиставляє християнський принцип *прощення*: "Христов же закон зовсім заперечує відомщати образу, словом або ділом учинену, щоб ми не були наслідувачами того лиходійства, яке в інших піддаємо осуду" [2: 122].

На вираження семантики християнського *прощення* в писемних пам'ятках XI–XIII ст. засвідчено цілий ряд синонімічних лексем *незълѡпомнѡць, непамѡтозълѡбивъ, неотъмьстительнъ, отъпоущатель, отъдательливъ, прощательнъ*, семантика яких у стислому вигляді зводиться до значення "який забуває зло, образу". За наявними даними, єдине вживання прикметника *незълѡпомнѡць* "який не пам'ятає зла; доброзичливий" міститься в "Пандектах Никона Черногорця" 1296 р.: "мужа [...] негнѣвлива. *незълѡпомнѡца*" (СДРЯ XI–XIV, V, 276). *Непамѡтозълѡбивъ* із цим же значенням і синонімічне *неотъмьстительнъ* "який не пам'ятає зла; не схильний до помсти; доброзичливий" збереглися в Никонівському літописі: "князь Ярополкъ [...] *непамѡтозълѡбивъ* и *неотъмьстителенъ*" (*1086, ЛНик-1, 115). У СДРЯ XI–XIV лексеми *непамѡтозълѡбивъ, неотъмьстительнъ* не зафіксовані.

Лексеми *отъпоущатель, отъдательливъ, прощательнъ* зі значенням "той, хто не пам'ятає зла й легко прощає; схильний прощати" засвідчені в текстах XI–XIII ст. У "Повісті про Варлаама та Іоасафа" наявний іменник *отъпоущатель*: "быти [...] щедрым же и *отпуцателемъ*, чистымъ же сердцемъ" (XI–XII, сп. XVI, Варл., 151). У СДРЯ XI–XIV це слово не зафіксоване. У "Пандекті Антіоха" XI ст міститься прикметник *отъдательливъ*: "вси единомыслени, *отъдательливы, братолюбиви*" (СлРЯ XI–XVII, XIII, 226). У СДРЯ XI–XIV наведено цей самий приклад, але за пам'яткою XII–XIII ст. У Никонівському літописі використано лексему *прощательнъ*: "бѣ же незълѡбивъ и *прощателенъ* къ согрѣшающимъ къ нему" (*1276, ЛНик-1, 153, а також *1237, ЛНик-1, 111). Лексеми *отъпоущатель, отъдательливъ, прощательнъ* семантично співвідносні зі словами *відпускати, віддавати, прощати*. В основі др. *прощательнъ* лежить корінь, який зводиться до псл. **prostiti*, очевидно, похідного від **prostъ* "вільний"; спільнокореневе др. *простити* первісно означало "звільняти від чогось" (ЕСУМ, IV, 606).

Компоненти 'який не пам'ятає зла', 'не схильний до помсти' зберігаються як латентні семи в семантичній структурі синонімічних лексем *добрыи, ласковъ, ласкавыи, любъвьныи, любъзливъ, приѡзливый, льгъкосьрдъ, льгосьрдъ, беззълѡбивиы, беззълѡбьныи, незълѡбивиы, привѣтливъ, свѣтлодоушьныи* із загальним значенням "доброзичливий". Ці лексеми утворені за допомогою коренів, що семантично пов'язані зі словами *добро, любов, серце, легкий, світлий, слово, зло* (із запереченням).

До семантичної структури лексеми *шляхетний* входила не тільки сема 'який не пам'ятає зла', а й сема 'який пам'ятає добро'. Прикметник *благодарьныи* "вдячний" зрідка трапляється

в текстах XIII ст.: "не брѣгшаа о немь бл(а)годарниі ли" (СДРЯ XI–XIV, I, 178). Із цим же значенням прикметник *благодарственни* вжитий у "слові" Кирила Туровського і Стихирарі XII ст.: "и сердце на реть добродѣтели извостряеть, и всего *благодарствена* человекѣка стваряеть" (XII, сп. XIV, Тур., 290); "*благодарственный* Иовль" (СлРЯ XI–XVII, I, 198). У СДРЯ XI–XIV уживання прикметника *благодарственни* в текстах XI–XIII ст. не відбите.

Християнське поняття *шляхетності* передбачає наявність чеснот *правдивість* і *чесність*. Прикметник *правдивыи* "правдивий, чесний, справедливий", який у літописах засвідчено в переліках високих моральних чеснот князів, використано, зокрема, у соціально-етичних портретах святого кн. Бориса і кн. Володимира Васильковича Волинського: "*правдивъ . не мьздоимѣць . не лживъ*" (*1289, ЛГВ, ЛИ-3, 921); "*бѣ блаженни ть правдивъ*" (сп. XII–XIII, СБГ, 282). Зв'язок *шляхетності* з *правдивістю* дуже чітко простежується у вислові з "Бжолі": "мужь *правдивъ* есть не иже не обидить, но иже обидѣти мога, то не въсхоцеть" (XIII, сп. к. XIV, Пч., 492). У цьому контексті *правдивыи* – це насамперед той, хто *не буде користуватися слабкістю іншого* (пор. рос. *благородный* "чесний, великодушний, який жертвує своїми вигодами на користь інших" – Даль, 1, 94). Кореляція понять *чесність* – *правдивість* – *великодушність* маркує міцний зв'язок *правдивості* і *шляхетності*. Наявний лексичний матеріал свідчить, що зв'язки поняття *шляхетності* з *правдивістю* і *чесністю* були глибшими й давнішими, ніж зв'язки з *безкорисливістю*. Уживання в текстах XI–XIII ст. позитивно і негативно конотованих лексем з коренем *-прав-* (*правовѣрныи, православныи, правыи, правдивыи, правдѣникъ, правдѣныи, неправыи, неправдивыи, неправдѣникъ, неправдѣныи* та ін.) *відбиває* кореляцію понять *правдивість* – *справедливість* – *праведність, чеснотливість*, з одного боку, і понять *неправдивість* – *несправедливість* – *неправедність, грішність* – з іншого: "въ то(м) бѣде(т) сѣ(д) правъ не лицемѣренъ. *правы(м)* и *не правы(м)*. и никто не оутаитсѣ тоу" (XIII, сп. XV–XVIII, Кн. Еноха, 46); "кнѣзь Юрьи [...] *правдивыи*" (*1292, ЛГВ, ЛИ-3, 938); "мужа *неправедна* зло ѡловить въ истлѣньк" (*1207, ЛС, 430); "ни по воли же вредити ср(д)це комоу ниже приѡбъщатисѣ *неправдивымъ*" (СДРЯ XI–XIV, V, 332–333); "горе незаконникоу. къ соуди бо ѡроу и *правдивоумоу* прид<е>ть" (Изб. 1076, 307); "моудростию *правдивыхъ*" (сп. XII–XIII, Ио. Злат.-8, 388) та ін.

Крім *правдивості*, до складу християнського поняття *шляхетності* входить *безкорисливість*. Для жителя Київської Русі *шляхетний* – це також той, хто жертвує своїми матеріальними вигодами на користь інших. У XII ст. на позначення цієї чесноти в східнослов'янських текстах починають використовуватися лексеми *безмьздѣникъ, несребролюбѣникъ, безмьздѣныи, несребролюбѣнь*. Незважаючи на різну внутрішню форму, іменники *безмьздѣникъ* і *несребролюбѣникъ* є семантично близькими і мають значення "безкорислива людина", а прикметники *безмьздѣныи* і *несребролюбѣнь* – значення "безкорисливий". Матеріал показує, що *безмьздѣникъ* зрідка трапляється в текстах XIII ст., а *безмьздѣныи* – у пам'ятках XII–XIII ст., *несребролюбѣникъ* реверберується в "Кормчій Єфремовській" XII ст., а *несребролюбѣнь* – у "Пандектах Никона Черногорця" 1296 р.: "с(вя)тыма *безмѣздникома* во ч(с)ть" (*1259, ПВЛ, ЛИ-3, арк. 282); "о святѣм и блаженѣм Агапитѣ, *безмѣздноу* врачи" (сп. 1554, КП, 522); "*несрѣбролюбѣникоу* быти подобаѣть слоужителю б(о)жию" (СДРЯ XI–XIV, V, 361); "мужа [...] *несрѣбролюбѣна*" (СДРЯ XI–XIV, V, 361). У Галицько-Волинському літописі під *1289 р. про кн. Володимира Волинського сказано, що він був "*правдивъ . не мьздоимѣць . не лживъ*" (*1289, ЛГВ, ЛИ-3, 921), де *не мьздоимѣць* означає "не користолобець".

Поняття *шляхетності, великодушності*, що входило до кодексу честі християнина, було, як показує матеріал, сповнене різного змісту серед світських і духовних осіб. Стосовно *світських осіб* чеснота *шляхетності* неодмінно була пов'язана із шляхетним походженням особи, що було продемонстровано вище. Коли йдеться про світських феодалів, у понятті *шляхетності* акцентується насамперед така його складова частина, як *милосердя*. *Милосердя* входить до кодексу честі християнських представників княжої знаті [6: 57] і виражено насамперед у поданні щедрої *милостині* бідним [5: 57]. Крім того, що князь подавав щедру милостиню знедоленим, він мав віддавати частку майна на потреби церкви, – "князі наділяли

кафедральні церкви містами [...], вищі ієрархи отримували... право збору доходів, які раніше поступали князю" [3: 264].

Наявні в писемних пам'ятках XI–XIII ст. соціально-етичні портрети *духовних осіб* засвідчують ослабленість зв'язку чесноти *шляхетності* з шляхетним походженням особи. Незважаючи на те, що при змалюванні священнослужителя літописці Київської Русі дотримуються норм літературного етикету, вони віддають перевагу не стільки посадовій ієрархії, скільки ієрархії християнських і загальнолюдських чеснот. *Шляхетність* священнослужителя передбачає наявність насамперед таких чеснот, як *невибагливість* і *терпеливість*: "по(д)баєть еп(с)пу [...] быти [...] кротку *долготерпеливу*" (стаття до *кротъкы* в СДРЯ XI–XIV, IV, 304). Прямий семантичний зв'язок із поняттям *терпіння* виявляють уживані в текстах XI–XIII ст. лексеми *търпѣливыи* "який має велике терпіння; терплячий", *дълготърпѣливыи* "який має надзвичайно велике терпіння; дуже терпеливий", *многотърпѣливыи* "те саме", *трьтърпѣливъ* "те саме", *негнѣвливъ* "не дратівливий; стриманий", *дългодоушьнъ* "який має велике терпіння; великодушний": "*търпѣливъ* въ напасти и ништетѣ" (Изб. 1076, 271, а також *966, ЛНик-1, 31; сп. XII–XIII, Ио. Злат.-8, 392); "*дълготърпѣливъ* и кротъкъ" (Изб. 1073, арк. 94 зв. – 95); "сей мужь молчаливъ, и *долготерпѣливъ*" (*1185, ЛНик-1, 10); "*многотерпѣливѣм* Никонѣ черноризцѣ" (сп. 1554, КП, 490); "*третерпѣливъ* же и добль" (стаття до реєстрового *доблии* в СДРЯ XI–XIV, II, 477); "кротъкъ. *негнѣвливъ*. сѣмѣренъ" (XI, сп. XII, ЖФСт, арк. 163); "*дългод(у)шьнъ* моужь. великъ въ моудрости" (СДРЯ XI–XIV, III, 118–119; т. с. СлРЯ XI–XVII, IV, 298). Щодо князів лексеми із загальним значенням "терпеливий" уживалися надзвичайно рідко: "Бѣ бо [...] *дълготърпѣливъ*" (*1078, ЛНик-1, 107) (про св. кн. Гліба Святославича); "бѣ же Владимиръ *многотърпѣливъ*" (*998, ЛНик-1, 67). У семантиці наведених лексем взаємозв'язок значень "який має велике терпіння" ↔ "не дратівливий" ↔ "стриманий" ↔ "добррозичливий" відбиває принципово важливу для філософії християнства кореляцію понять *терпіння* і *добррозичливості*.

Отже, формування *християнського* розуміння поняття *шляхетності* відбилосся на субстантивно-ад'єктивному рівні мовної картини світу часів Київської Русі, знайшло вияв у розвитку значень, які маркують це поняття. Встановлено також, що до лексику східних слов'ян XI–XIII ст. входили не зафіксовані в СДРЯ XI–XIV лексеми *непамѣтозълбивъ*, *неотѣмьстительнъ*, *отѣпоущатель*. Перша фіксація прикметників *великодоушьнии*, *отѣдѣливъ* належить до XI ст., а *благодарьственнии* – до XII ст. (СДРЯ XI–XIV дає пізніші фіксації).

Семантика лексем, які моделюють соціально-етичний концепт *ШЛЯХЕТНІСТЬ*, відбиває динаміку адаптації християнського плану змісту поняття *шляхетність* на східнослов'янському ґрунті. До християнського плану змісту поняття *шляхетність* значення "який не пам'ятає зла; схильний прощати" входить як одне з визначальних. Засвідчена писемними пам'ятками кореляція понять *шляхетність* ↔ *правдивість* ↔ *праведність* ↔ *чеснотливість* сягає найдавніших, можливо, дохристиянських часів, тоді як зв'язок *шляхетність* ↔ *безкорисливість* фіксується в текстах починаючи з XII ст.

Поняття *шляхетності*, *великодушності*, що входило до кодексу честі християнина, в XI–XIII ст. було сповнене різного змісту серед світських і духовних осіб. Стосовно світських осіб чеснота *шляхетності* неодмінно була пов'язана із шляхетним походженням особи. Крім того, коли йдеться про світських феодалів, у понятті *шляхетності* акцентується насамперед такий його складник, як *милосердя*, виражене в поданні щедрої милостині бідним і відданні частки майна на потреби церкви. Наявні в писемних пам'ятках XI–XIII ст. соціально-етичні портрети духовних осіб засвідчують ослабленість зв'язку чесноти *шляхетності* з шляхетним походженням особи. *Шляхетність* священнослужителя передбачає наявність насамперед таких чеснот, як *невибагливість* і *терпеливість*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богатова Г.А. История слова как объект русской исторической лексикографии. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
2. Гуго Гроций. Истинное благочестіе христіанское. – М., 1801. – 328 с.
3. Курбатов Г.Л., Фролов Э.Д., Фроянов И.Я. Христианство: Античность. Византия. Древняя Русь. – Л.: Лениздат, 1988. – 334 с.

4. Межжеріна Г.В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі. – К.: Вид. центр. КНЛУ, 2006. – 448 с.
5. Прыжов И.Г. Нищие на святой Руси: Материалы для истории общественного и народного быта в России. – М., 1862. – 139 с.
6. Черная Л.А. "Честь": Представления о чести и бесчестии в русской литературе XI–XVII вв. // Древнерусская литература: Изображение общества. – М.: Наука, 1991. – С. 56–84.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДжЕРЕЛ

- Варл. – Повесть о Варлааме и Иоасафе // Повесть о Варлааме и Иоасафе. Памятник древнерусской переводной литературы XI–XII вв. – Л.: Наука, 1985. – С. 112–267.
- Гр (смол.) 1150 – Уставная грамота князя Ростислава, подтвердительная грамота епископа Мануила 1150 г. и дополнительная грамота // Смоленские грамоты XIII–XIV вв. – М., 1963. – С. 75–79.
- Даль – Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – 1. – 699 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982–2004. – Т. IV. – 2004. – 656 с.
- ЖФСт – Житие Феодора Студита // Выголексинский сборник. – М.: Наука, 1977. – С. 134–409.
- Изб. 1073 – Изборник Святослава 1073 года. – М.: Книга, 1983. – 266 л.
- Изб. 1076 – Изборник 1076 года. – М.: Наука, 1965. – 1091 с.
- Ио. Злат.-8 –С(вя)таго ичана о(тъ)цѣ нашег(о) златоустааго слово на вьрѣбьницю // Успенский сборник XII–XIII вв. – М.: Наука, 1971. – С. 385–393.
- Кн. Еноха – Соколов М.И. Славянская книга Еноха Праведного. Тексты, лат. перевод и исследование // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – 1910. – Кн. 4. – С. 1–162.
- КП – Киево-Печерский патерик // ПЛДР. – М., 1980. – Вып. 2. – С. 411–622.
- ЛГВ, ЛИ-3 – Летопись Галицко-Волынская // ПСРЛ. – М., 1998. – Т. 2. – С. 717–938.
- ЛК, ЛИ-3 – Летопись Киевская // Там само. – С. 284–711.
- ЛНик-1 – Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновскою летописью // ПСРЛ. – М., 2000. – Т. 9. – 288 с.; Т. 10. – 248 с.
- ЛС – Суздальская летопись по Лаврентьевскому сп. 1377 г. // ПСРЛ. – М., 1962. – Т. 1. – С. 289–488.
- ПВЛ, ЛИ-3 – Повесть временных лет // ПСРЛ. – М., 1998. – Т. 2. – С. 1–284.
- ПЛДР – ПЛДР. – М., 1978–1981. – Вып. 1–3.
- Преобр. – Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: В 2 т. – М., 1959.
- ПСРЛ – Полное собрание русских летописей. – СПб.; Л.; М., 1843–1998.
- Пч. – "Пчела" // ПЛДР. – 1981. – Вып. 3. – С. 486–518.
- СБГ – Съказание и страсть и похвала святыю мученику Бориса и Глѣба // ПЛДР. – М., 1978. – Вып. 1. – С. 278–302.
- СДРЯ XI–XIV – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. – М., 1988–2000. – Т. 1–6.
- СлРЯ XI–XVII – Словарь русского языка XI–XVII вв. – М., 1975. – Т. 1. – 371 с.; 1977. – Т. 4. – 403 с.; 1987. – Т. 13. – 316 с.
- Тур. – Притча о человеческой душе и о теле // ПЛДР. – 1980. – Вып. 2. – С. 290–308.
- Хроногр. (Попов) – Славянскія и русскія летописныя статьи первой русской редакціи Хронографа // Изборник славянских и русских сочинений и статей, внесенных в хронографы русской редакци. – М., 1869. – С. 1–87.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Межжеріна – доктор філологічних наук, професор кафедри філологічних та природничих дисциплін Національного авіаційного університету.
Наукові інтереси: історична лексикологія східнослов'янських мов.

КІЛЬКІСНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ДАВНЬОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ (на фрагментарному матеріалі мовної картини світу в англосаксонському «Беовульфі»)

Олександр ОГУЙ (Чернівці, Україна)

У статті йдеться про фрагментарну реконструкцію давнього світосприйняття на матеріалі англосаксонських прикметників із «Пісні про Беовульфа», розподілених у лексико-семантичні групи (ЛСГ). Кількісний аналіз, оснований на кількості компонентів ЛСГ та їх частотах, демонструє якісні особливості реконструйованих цінностей 7 ст.

This article deals with the reconstruction of language world comprehension on the basis of Anglo-Saxon adjectives combined into lexico-semantic groups (LSG). The quantitative analysis (based upon the number of words included into LSGs and their frequencies) demonstrates qualitative peculiarities of reconstructed values of the 7th century.

“Мовна картина світу” (термін В. Гумбольдта) як концептуалізація оточуючої дійсності мовними засобами нині стала актуальним об’єктом досліджень, якому все більше провідних лексикологів (Ю.Д. Апресян, В. Маслова, Ж.П. Соколовська, Г.А. Уфимцева та ін.) присвячують свої праці. Інші дослідники – когнітивісти (А. Бабушкін, О. Кубрякова, В. Манакін, М. Полюжин, А. Приходько, О. Селіванова, Й. Стернін та ін.) – розглядають її співвідношення з концептуальною картиною світу та концептами, що її складають [див. огляд у: 8: 403–418; 15]. Поза увагою дослідників, однак, залишилися перспективні напрямки повної чи фрагментарної реконструкції “мовної картини світу” на основі давніх текстів, відповідно великих за своїм обсягом для досягнення цієї мети, та достатньо

віддалених у часовому відношенні. Саме такий ракурс допоможе виявити специфіку мовного членування оточуючого світу й паралельно реконструювати світосприйняття древніх народів, що може послужити для текстологічного подолання розриву між “активним культурним фондом” давнього та сучасного читача. Саме це й буде завданням пропонованого дослідження.

Повна мовна картина світу, формуючи концептуальну, охоплює всі мовні засоби, належні до різних частин мови (іменники, прикметники, прислівники, дієслова тощо). Тому для подібної реконструкції оптимально використати різночастиномовні лексико-семантичні поля чи одночастиномовні лексико-семантичні групи (ЛСГ як семантичне об’єднання за певною семантичною ознакою декількох парадигм ЛСВ, що відносяться до однієї частини мови), для об’єктивного дослідження яких уже напрацьовано формалізовані процедури [15].

Що ж стосується об’ємного тексту, то до таких текстів, у першу чергу, належить давня англосаксонська поема “Беовульф” [1; 12]. Як відомо, англосаксонська поема “Беовульф” датується орієнтовно 1000 роком н.е. Однак зміст (зображення зародження феодальних відносин), деякі події та герої епохи переселення народів (Еарманрик, Хігелак) і форма (алітерація), подані крізь призму казок та легенд раннього походження, дозволяють віднести цей твір щонайпізніше до кінця VII – початку VIII ст. [2: 8; 3: 5]. За своїм змістом та спрямуванням поема відноситься до героїчного епосу, що прославляє ідеального героя раннього Середньовіччя, який має служити прикладом для наслідування. В епосі, крім імен героїв та подій, у яких вони брали участь, залишилася відображеною та всеохоплююча картина світу, що пояснює як його походження, так і прогнозує його майбутнє. Подібні енциклопедичні уявлення відповідають загалом верхньому шару епосу – змістовому, розгляд якого не складає особливих труднощів.

Другий шар епосу становлять морально-ідеологічні установки суспільства (МІУС), за якими ці герої живуть та якими вони спрямовуються на здійснення суспільно очікуваних дій. Досліджені установки явно вказують на попередній етап розвитку суспільства – VII ст. Саме тому герої видаються монолітно висіченими з єдиного шматка скелі, оскільки кожний з них є виразником певної властивості, що відображає його сутність. Більше того, героя не мучать ніякі сумніви, бо він знає свою невблаганну Долю і сміло крокує назустріч їй, що створює йому ореол хай трохи примітивної, проте монолітної величі [2: 6].

Як бачимо, МІУ суспільства VII в. включають багато дохристиянських елементів, характерних для періоду розпаду родового ладу. До них належать: боротьба за славу та багатство, вірність вождю, залежність від Долі, яка панує у світі, героїчна смерть (у боротьбі з над-силою – драконом) для вічної слави. Детальний аналіз характеристик, уживаних щодо описаних учинків, лінгвістичне визначення їхньої ієрархії в лексичній системі, рівень актуалізації виділених ЛСГ допоможе додатково та з нового ракурсу розкрити МІУ ранньофеодального періоду.

Ранній період розвитку германських племен можна реконструювати і не стільки за допомогою аналізу вчинків героя, скільки на підставі глибинного аналізу слів, якими ці вчинки описувалися. Семантико-етимологічний аналіз структур таких слів та кількісних характеристик утворених ними груп дозволить, сподіваємося, трохи детальніше заглянути в глибину століть, частково доповнити комплекс духовних цінностей англосаксів VII ст., відтворених за допомогою аналізу МІУС.

Найціннішими для реконструкції видаються прикметники, у семантичній структурі яких щонайкраще зберігається оцінний елемент, характерний для морально-ідеологічних установок попередніх сторіч. Характеризуючись денотативною віднесеністю до зумовленого іменника, вони сигніфікативно відбивають його властивості та якості, тобто нематеріальну, проте суттєву сутність. Як кількісні, так і якісні прикметники, часто виступаючи в епосі постійними епітетами, виконують у тексті функцію виділення (серед класу подібних) та посилення необхідної якості [9: 82-87]. Отже, поява певних епітетів-прикметників, відповідна кількість їх слововживань (СВ), показують особливості світобачення на час усного формулювання епосу.

З цією метою проведемо вивчення прикметникового складу “Беовульфа”. Певний досвід подібного аналізу вже зібрано, але він стосувався чи етимологічного аналізу окремих слів

[10], чи окремих груп [4; 5], проте ніяк не охоплював цільної лексико-семантичної системи (за винятком спроби М.Шайнерта) [16]. Для наукової побудови мовної картини світу звернемося до принципів систематизації прикметників (на матеріалі “Беовульфа”).

Скористаємося для цього індуктивно-дедуктивною мовно-психологічною систематизацією прикметників, яку ми здійснили та скорегували на матеріалі декількох словників [7: 10]. Для цієї систематизації (на основі врахування парадигматичних відношень синонімічності та гіперо-гіпонімічності) із об’ємного словника були виписані всі прикметники, які за ступенем їх пов’язаності в синонімічних словниках було розкладено в парадигми взаємозамінних компонентів. Парадигми були відповідно згруповані в синонімічні ряди, які входили у склад лексико-семантичних груп, які складали поля. Декілька полів утворювали їх об’єднання, що були складовими підсистем та систем. У результаті класифікаційна таксонімія вийшла на рівень мовного універсуму, який розділявся на три основні підсистеми:

А) антропонімічні прикметники, що стосуються людини, яка стоїть у його центрі; Б) об’єктивні прикметники, які характеризують оточуючий світ; В) детермінанти, якими визначаються відношення між цими підсистемами.

Антропонімічні прикметники включають характеристики *біологічного* функціонування людського організму, прикметники *соціального* спрямування, що характеризують суспільне становище і взаємини людини з колективом, та *характерологічні*, де ці характеристики в основному взаємодіють. Подібний поділ був проведений для об’єктивних та детермінантних прикметників. У результаті цього поділу утворилися відносно замкнені систематичні угруповання (парадигми, ряди, ЛСГ, поля, об’єднання полів тощо).

Перенесемо результати цієї таксонімії, що виражає сучасну мовну картину світу, на розгляд давнього стану мови. За подібним алгоритмом була проведена систематизація прикметників “Беовульфа”: всі виписані із тексту випадки слововживань прикметників було об’єднано у відповідні парадигми, ЛСГ, поля, об’єднання полів тощо, які піддаються кількісним уточненням за допомогою формалізованої процедури Л.В. Бистрової, М.Д. Капатрука та В.В. Левицького. Кожне парадигматичне об’єднання мало певні кількісні характеристики: кількість слововживань відповідної кількості слів. Простежимо ці кількісні характеристики для визначення специфіки мовної картини світу.

Так, при аналізі **об’єктивних** прикметників, що характеризують явища і предмети зовнішнього світу, виділяються поля параметричних і сенсорних прикметників. Серед параметричних прикметників панують указівки на розміри (не тільки горизонтальні і вертикальні, але й величезні розміри тіла). Вони використовуються для того, щоб відзначити гігантську монументальність подвигів героя і пропагувати прагнення до їхнього досягнення. Указівки малих розмірів відносно нечастотні (6 СВ) і з’являються лише при зіставленні зі світом звичайних явищ (див. строфи 1410; 1409).

Серед сенсорних прикметників виділяються групи тактильного і зорового сприйняття. Прикметники тактильного сприйняття, як правило, підкреслюють міцність, твердість бойової зброї (30 СВ 15 СВ) – якість достатньо важлива для епохи раннього Середньовіччя, що характеризувався військовими сутичками під час пересуванням народів (див. строфи 1677; 2809; 1163; 1021; 2767 і ін.).

Серед кольорних прикметників зорового сприйняття контрастують “світлі, блискучі тони” (слави?) проти “темних” (33 СВ – 14 СВ), що мають яскраво виражене конотативне значення неприємного. Гуммере [13: 15] не без підстави вважав, що в ці часи раннього Середньовіччя прикметники кольору служили ще й для вираження морального контрасту типу “добро – зло”. Інші кольори, крім непомітних “сірий, жовтий”, практично відсутні. Згодом в старосаксонському “Генезисі” та свн. “Пісні про Нібелунгів” з’явилися кольори “зелений” (ліс, дерева), “червоний” (золото з великими добавками міді). Схоже, що однотонні світло-сіро-жовті кольори характеризують непомітну піщано-гористу місцевість, яку омиває море, де відбувається дія “Б” (о.Готланд чи Ютландію ?) ще до переселення інгвеонських племен на територію Британії (V в.).

При характеристиках речей підкреслюється майстерність їх виготовлення, що служить запорукою їх моці – меч із загартованого металу [1616; 1667; 1521] і багате прикрашення

коштовними металами [1677; 2809; 1163; 1021; 1047; 2767 і ін.], тобто те, що могло притягнути око воїна, що проводить своє життя в жорстоких боях.

Що ж стосується біофункціональних та соціальних прикметників, то інтерпретація їх кількісних характеристик дозволяє побачити певні особливості тогочасних МІУС. Так, серед поля біофункціонального стану в умовах боїв несуть основне навантаження ЛСГ прикметників біологічного віку: молодий – старий (100 СВ) функціонального стану (живий, бадьорий, утомлений, поранений, близький до смерті і мертвий) (80 СВ), фізичних характеристик (швидкий – 21 СВ, сильний, могутній – 33 СВ), функціональної готовності до дії: готовий до бою (15 СВ) і, навпаки, майже не виконують ніякого навантаження ЛСГ біологічної статі (? – 2 СВ) – героєм міг бути лише чоловік, зовнішності (красивий-некрасивий і біологічного стану: голодний-ситий, що дозволяє судити про цільову спрямованість організму – бути готовим до бою.

Прикметники соціальних характеристик частково взаємно пересікаються з характерологічними (підкатегорія фіксованих відносин інших до тебе: оцінка) і, тому займають за кількісними показниками незначне місце серед ад'єктивного складу тексту. Серед них виділяється лише ЛСГ соціального походження: шляхетний (17 СВ) і, очікувано, архаїчне ЛСГ “щасливий – нещасливий, проклятий долею” (17 СВ). Майнове положення: “багатий – бідний” і релігійне відношення: “віруючий – язичеський” – у даному тексті великого семіотичного навантаження не несуть, що дозволяє припустити неактуальність подібних установок для інгвеонів (англосаксів) УП в.

Це ж стосується інтерпретації **характерологічних** прикметників. Практично підбір саме цих прикметників, частоти їхнього вживання, кількість новотворів розкривають систему оцінки моральних цінностей, що склалися в германців до УП в. Як показує дослідження, прикметники поля “склад розуму” (розумний-дурний) є відносно розповсюдженими у тексті (31 СВ 9 С). Розум при цьому явно корелює з поняттям “старший віком, досвідом” [див. 1842: *ne hyrde ic snotorlicor on swa geongum feore zuman þingian*] і, навпаки, “молодий”, був “нерозумним, недосвідченим” [13, с.27].

Поле “фіксовані установки до себе” є очевидно недостатньо сформованими для давньоанглійського – за винятком “гордий, марнолюбний”, відсутні багато характеристик (типу “чуттєвий”, “довірливий”, “мрійливий” і ін.). При цьому, прикметник переважно тяжіє до вираження позитивних емоцій (почасти “радіючий, радий”). Поле “фіксовані установки до інших” репрезентує велика кількість ЛСГ (“шляхетний – підступний”, “вірний”, “щедрий”, “чесний”). Найбільшою уживаністю характеризуються прикметники ЛСГ “улюблений-ненависний”, у т.ч. “дружній-ворожий” (80 СВ), якими у тексті практично вимірюються всі особливості людських взаємин. Бути “улюбленим, дружнім” – це і бути шляхетним, щедрим, чесним і т.п. Швидше за все, внаслідок цього, менше навантаження на інші ЛСГ і, у тому числі, на такій популярній серед древніх германців якості як “щедрий”. Поле “фіксовані установки інших до тебе = оцінка” відзначаються в тексті надзвичайною популярністю. Складається враження, що вчинками давніх германців керували прагнення бути позитивно оціненим і страх негативної оцінки. Як видно зі схеми, у тексті, як правило, підкреслюються позитивні установки, які пропагує суспільна мораль: “прославлений, відомий” (81 СВ 13 С), “діловий, відмінний” (82 СВ 13 С), “чудовий, приємний” (20 СВ 15 С) і, навпаки, нечастотними є негативні якості “безславний”, “злий”.

Виключення з цього правила, мабуть, складають оцінні прикметники зі значенням “жахливий”, які включають водночас оцінний компонент зовнішності та негативних емоцій через призму (навіть чи позитивної? оцінки антигероя – типу Гренделя). Така якість для древнього германця мала й свої позитивні сторони. Бути “жахливим” – це означало наганяти жах на ворога своїм виглядом та люття, трошити все навколо та разити його безупинно, як це чинили норманські бесієрки [592, 732 і ін.]. Ймовірно, саме ці обставини пояснюють популярність цієї якості в тексті. До цього ж поля відноситься й позитивна (з точки зору сучасника), але невживана характеристика “святий – грішний”, яка зустрічається значно рідше, ніж “винний – невинний”. Саме відмінності їх вживання дозволяють припустити, що оцінка відбувається не стільки за релігійною, як за шкалою родової моралі щонайменше VII ст.

Серед поля вольових якостей, де відсутні такі характеристики як наполегливість, стійкість, рішучість, відповідальність тощо, що є достатньо актуальними для сьогодення, виділяються

лише дві опозиції груп “налаштований” (на бій – боягузтво) і “сміливий, хоробрий – боягузливий” (93 СВ 22 С). Однак, з огляду на первісну недиференційованість значень [10] та враховуючи наявні лексикографічні дані, за якими такі семи виявляються, можна припустити, що компоненти зазначених груп допускали й реалізацію цих якостей [порівн. *heard* 402; 807]. Повна диференціація цих якостей відбулася, ймовірно, в наступний період.

Серед поля емоцій значне навантаження виконують прикметники зі значенням “сумний, засмучений” (37 СВ). Поряд з тим, прикметники зі значенням “радісний, щасливий” уживаються, як не дивно, дещо рідше – 11 СВ). Це може мати своє пояснення – в затьмареному стані воїн міг стати лютим та нищівним, що було позитивним у ракурсі тогочасних установок. До близького поля темпераменту відноситься протиставлення груп “тихий, спокійний” (2 СВ) і “лютий, гнівний” (45 СВ 16 С /24 ЛСВ), де більш уживані компоненти характеризують якість, мовчазно схвалену суспільством.

У підсумку можна помітити, що кількість прикметникових слововживань та кількість їхніх словоформ характеризують певні особливості світосприймання та оцінки давніх германців. Так, прикметники “Беовульфа” оцінюють світ, у якому відсутні яскраві кольори, а панують бляклі фарби, тому що це світ воїнів, життєва мета та щастя яких є вміння відповідати вимогам невитонченої суспільної моралі (відмінної від пізньої куртуазної). Особа в цей період недиференційовано характеризується лише стосовно зовнішньої оцінки дії, а предмети – з ракурсу їхньої відповідності функціональним вимогам.

На цій основі з’являються можливості контрастного зіставлення результатів даного дослідження з іншими стародавніми пам’ятниками (наприклад ст.фр. “Пісня про Роланда”, сканд. “Едда”, двн. “Песнь про Хильдебранде”, свн. “Песнь про Нибелунгах” [6], д.рос. “Повість временних лет”, “Слово об полку Ігореве” [5]). Комплексний аналіз отриманих даних, безсумнівно, буде сприяти вивченню саме тих типологічних характеристик, які є властивими для ранньофеодального світосприйняття. У перспективі доцільно буде провести корпусне дослідження середньовічної німецької літератури, створеної лицарством, бюргерством та містичками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах /Пер. В.Тихомирова. – М.: Худ. лит., 1975. – 751 с.
2. Гуревич А. Средневековый героический эпос германских народов // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. – М.: Худ. Лит., 1975. – С.5-26.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
4. Жерновой Г.Я., Огуй А.Д. Семантика компонентов лексико-семантической группы прилагательных со значением “смелый, храбрый” и членение ее пространства (на материале старофранцузского и средневерхненемецкого текстов) //Современные проблемы романистики: Функциональная семантика: Тезисы V. Всесоюзной конференции по романскому языкознанию. – Т.1. – Калинин, 1986. – С.108-109.
5. Огуй О.Д. Историко-типологичне зіставлення “Слово о полку Ігоревім” та деяких західноєвропейських текстів (Спроба лінгвістичної розвідки) // Питання літературознавства. – Львів, 1993. – Вип.1 (58). – С.82-88.
6. Огуй А.Д., Мгеладзе М. Система прилагательных в “Песни о Нибелунгах”: Опыт реконструкции системы общественных ценностей Средневековья. –Черновцы: ЧГУ, 1993. – 57 с. – рус. – Деп. в ГНТБ Украины 07.06.1993, № 1110. – Ук.93.
7. Огуй О.Д. Об’єднана індуктивно-дедуктивна мовно-психологічна класифікація прикметників у “мовній картині світу” // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.41 (6): Германська філологія. – Чернівці: ЧДУ, 1998. –С.39-46.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Табахьян П.В. Сопоставительная стилистика русского и немецкого фольклора. – К.: Вища шк., 1980. – 152 с.
10. Трубочев О.Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Проблемы и методы семасиологических исследований. – М.: Наук, 1976. – С.147-179.
11. Феоктистова Н.Ф. Специфика семантической структуры некоторых древнеанглийских слов и ее контекстуального выражения // Вопросы английской контекстологии. – Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1974. – С.108-129.
12. Beowulf with the Finnsburg Fragment / Ed. By A.J.Wyatt. – Cambridge: University Press, 1925. – 257 p.
13. Gummere F.B. The Anglo-Saxon Metaphor: Diss... degree of Doctor. – Halle: Garras, 1882. – 63 p.
14. Holthausen W. Beowulf: Einleitung, Glossar und Anmerkungen. – Heidelberg: Winter, 1909. – 176 S.
15. Oguy O. Experience of conceptual researches in Ukraine: onomasiologic problem and its semasiologic perspectives // Concept Types and Frames in Language, Cognition and Science: Programme & Abstracts for Düsseldorf, Germany, August 20-22, 2007. – Düsseldorf: Heinrich Heine Universität, 2007. – S.81-82.
16. Scheinert M. Die Adjektive im Bewulfepos als Darstellungsmittel: Diss. Zur Erl. Des Doktorgrades. – Halle an der Saale: Karras, 1905. – 86 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Огуй – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов (для гуманітарних факультетів) Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: історія германських, романських та слов’янських мов; лексикологія та семантика; історична термінологія тощо.

СИСТЕМА КОНЦЕПТІВ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНОМУ ПРОСТОРИ НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ

Анатолій ПРИХОДЬКО, Алла МАМЕДОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто шляхи і способи концептуалізації об'єктів позамовної дійсності в німецькій народній загадці, які сприяють відбору ціннісних домінант і їх упорядкуванню у вигляді специфічної концептосистеми.

The article is devoted to the and the ways and means of conceptualization of objects of extralinguistic reality in the German folk riddle which determines the choice of value dominants and promotes their arrangement in the form of a specific concept-system have been considered.

Концептосистема є сукупністю характерних для певного дискурсу концептів, що представляє собою такий їх набір, якому віддається перевага в тому чи іншому режимі спілкування. Не є виключенням із цього і об'єкт цієї статті – німецька народна загадка (ННЗ), яка, з одного боку, становить собою відносно закритий перелік текстів малої форми, а з іншого, – одним із пареміологічних жанрів дискурсивного простору мови (дитячий, педагогічний, карнавальний). Виходячи з цього, головною метою цієї розвідки є з'ясування дискурсивної зумовленості концептосистеми ННЗ.

Предметом опису є концептосистема ННЗ, яка спирається із ментальних одиниць трьох типів – метактонів (власне ім'я ЗАГАДКА / RÄTSEL), автохтонів і алохтонів, серед яких провідне місце посідають автохтони – пріоритетні концепти, що утворюють каркас ментально-інформаційного "портрету" загадки. Останній же характеризується, з одного боку, специфічним набором автохтонів (концептуальних констант), а з другого, – нерозбірливістю щодо своїх алохтонів, які можуть з'являтися в ній нерегулярно, випадково, оказіонально.

Упорядкованість концептокорпусу ННЗ можна представити у вигляді певної структури на підставі принципу „матрьошки“, який передбачає виділення таксонів вищого і нижчого порядку, тобто типів, класів, підкласів. Всі вони організуються в ієрархічний спосіб трьома ланками – макро-, мезо- і (ката)концептами. Будучи кінцевою точкою таксономізації, макроконцепт є своєрідним доменом [6: 65] – тією ділянкою концептосистеми, яка охоплює дві суміжні ланки у ланцюгу ієрархії ментальних одиниць. У когнітивно-семантичному просторі ННЗ вимальовується щонайменше чотири концептивних домени – ЛЮДИНА, ПРИРОДА, РІЧ І ЧАСОПРОСТІР.

Концептивний домен "людина" найширше представлений у текстах ННЗ, де він постає або у своїй фізичній іпостасі, або синкретично – як біосоціальна чи як біовітальна сутність. Мабуть, у ті віддалені часи, коли складався основний корпус ННЗ, конкретно-предметне мислення сприймало і, відповідно, валоризувало людину лише у фізичних вимірах і менше всього переймалося духовними і соціальними абстракціями

Основним вербальним способом втілення цієї ментальної одиниці стає іменник *Mensch*, що має статус імені концепту і що профілюється в ННЗ як універсальний, фізіологічно та біовітально чітко параметризований концепт із нейтральною аксіологією. Суто соціальна сутність людини при цьому не стає предметом валоризації, а опосередковується через біовітальні (*Wer weint, wenn die anderen singen?* {KIND}), гендерні (*Was ist das für ein Kind, das nie zum Mann werden wird?* {MÄDCHEN}) або одночасно через обидва параметри (*Zwei Väter und zwei Söhne, | die schossen drei Hasen schöne. | Ein jeder trug einen ganzen | in seinem Ranzen* {GROßVATER, SOHN, ENKEL}). Прикметним є той факт, що в ННЗ взагалі не зустрічаються прямі номінанти гендерних концептів *Mann* і *Frau*, які активно обігруються у прислів'ях і приказках [1], афоризмах [5] і особливо в анекдотах [8]. Це є однією із специфічних властивостей загадки порівняно з іншими одиницями пареміологічного фонду.

Біосоціальні та -вітальні репрезентації людини дають підстави вважати відповідні ментально марковані одиниці автохтонами ННЗ, від яких відбруньковуються всі інші (ката)концепти на позначення людини, що є кінцевими і далі неподільними ментальними одиницями дискурсивного простору ННЗ. До інших ментальних одиниць з мезоконцептивним статусом на позначення людини належать: "рідня" (*OPA, OMA, MUTTER, VATER, SOHN, TOCHTER, GESCHWISTER, ENKEL*), "прецедентні особистості" (*Brüder Grimm*),

"казкові персонажі" (Schneemann, Weihnachtsmann, drei Musikanten), "професія" і "риси характеру".

При цьому у сфері "професія" фігурують або панактуальні концепти (KOSCH, BILDHAUER, METGZER, PFARRER), або концепти, що втратили свою актуальність для індивідуальної чи колективної свідомості (BARBIER, KUTSCHER, REITER, SCHUNMACHER), а нових і сучасних професій серед них немає. У межах "рис характеру" абсолютна перевага віддається тим концептам, що маркують негативні риси ("антиконцепти" [7: 100]), які іноді можуть отримувати вельми специфічні метонімічні номінації (DUMMKOPF, FAULPELZ, HALUNKE). Цей факт можна пояснити вищою телеологією загадки, напряду пов'язаною з її дидактичною функцією, – здійсненням персуазивного впливу на молоде покоління (основний клієнт загадки).

Концептивний домен "природа" також широко представлений у текстах ННЗ. Сам макроконцепт NATUR не фігурує в ННЗ, не знаходять свого пареміологічного втілення й мезоконцепти, які організують спадні рівні абстракції – ландшафт, природні явища, тварини, рослини тощо. Натомість у ННЗ чи не найширше представлена рослинна палітра та палітра природних явищ, що оточують людину в її життєвому світі.

Мезоконцепт **"ландшафт"** містить у собі практично всі найважливіші для життєдіяльності людини концепти (FLUSS, DER SEE, DIE SEE, WIESE, INSEL). Вони майже без виключення отримують антропоцентричні обриси, в яких особливої значущості набуває метафора руху (*Einer, der Tag und Nacht weiterstreitet und doch nicht müde wird* {FLUSS}) або емотивна метафора (*Sie ein Wasser, er ein Wasser. | Sie oft wild, er meist wild. | Sie am Strand, er im Land, | wem sind diese zwei bekannt?* {DER SEE, DIE SEE}).

Мезоконцепт **"флора"** також містить у собі суттєві для людини концепти: KIRSCHEN, ERDBEERE, MAIGLÖCKCHEN, у т.ч. й бур'яни (BRENNNESSEL). Усталений спосіб їхньої профілізації в ННЗ – антропоморфна метафора. Пор.: *Als ich lebendig war, nährte ich Lebenden; als ich tot war, trug ich Lebendige. Was ist das?* {EICHE}. Зазначені концепти не просто порівнюються з живою істотою, але й наділяються важливими людськими якостями: вони можуть говорити, виконувати фізичну дію, пересуватися тощо.

Мезоконцепт **"фауна"** охоплює ментальні репрезентанти на позначення тварин – свійських (KUH, KATZE) і диких (IGEL, FROSCHE, WOLF). Більшість із них використовується в дидактичних цілях у режимі "дорослий – дитина", "дитина – дитина", що зумовлює особливий спосіб профілізації концептів: персоніфікацію (*Es geht ein Mann im Wald herum | und hat einen braunen Mantel um* {BÄR}), опис через найсуттєвіші ознаки (*Lange Ohren, stumpfe Nase | hat das Tierchen namens...* {HASE}) або пряме питання (*Wer kann spazieren gehen, ohne sein Haus zu verlassen?* {SCHNECKE}). В останньому концепт об'єктивується метонімією, яка "підхоплює" найсуттєвіші риси позначуваного ним предмета.

У межах цього мезоконцепту ННЗ активно валоризує свійських і диких птахів, а також комах. Найчастіше вони концептуалізуються антропоморфно – через аксесуари, які властиві людині (*Ein kleines Weibchen hat viele Kleidchen* {GANS}). Особливої валоративної значущості набуває концепт BIENE, який наділяється виключно позитивними рисами (*Kleiner Vogel vom Paradies. Er tut sein Werk nett und gut, gefällt Gott, gefällt den Menschen und tut etwas, was sonst niemand kann* {BIENE}). Міцно утримується у пареміофонді німецької лінгвокультури і антиконцепт FLOH (*Wer ist froh, wenn er auf den Hund kommt?* {FLOH}), який напевно втратив свою актуальність у сучасному постіндустріальному суспільстві.

Є всі підстави вважати, що концептуалізація фауни в ННЗ відбувається за образом і подібністю казки. Ядро концептів на позначення тваринного світу загадки і казки співпадають не тільки в кількісному відношенні, а й стосовно образності, шляхів і способів персоніфікації та метафоризації [9]. Цей факт може засвідчувати, що обидва фольклорні жанри формувалися і розвивалися паралельно в часі та просторі.

Припущення про паралелізм концептосистем казки і загадки знаходить своє підтвердження і в тому, як об'єктивуються в ННЗ **"природні явища"** (ECHO, SCHATTEN, DONNER, BLITZ, REGEN, SCHNEE), які вписуються щонайменше у два патерни – атмосферні та фізичні. Зрозуміло, що найпростішим способом є їхня антропоморфна презентація: *Welches*

unsichtbare Wesen hört ohne Ohren, schwatzt ohne Mund und antwortet in allen Sprachen? {ЕСНО}.

Для дискурсивного простору ННЗ характерна суперечлива презентація атмосферних явищ. Так, опади можуть набувати в ній як позитивної (*Was fällt vom Himmel leicht und weich, | ist kleinen weißen Sternlein gleich?* {SCHNEE}), так і негативної оцінки (*Ein weißer Hund auf Dachziegeln* {SCHNEE}). Концепт WETER / WIND профілізується виключно як негативне явище (*Frisch und frech bin ich, dräng' mich ein allerwärts, dringe durch Löcher und Ritzen und lieb' sogar den Gräfinnen die Röcke* {WIND}) і майже завжди ототожнюється з нахабною живою істотою, наділеною здатністю кричати, вити, гавкати, кусати тощо. Супроти очікування не набувають у ННЗ позитивної оцінки сонячне світло. Так, у ННЗ *Wie sehr du auch zusperrst, der Rüber ist doch drinnen* {SONNENSTRAHLEN} вони ототожнюються з розбійниками і злодіями.

Мезоконцепт "**стихія**" конститується концептами НЕБО, ВОДА, ЗЕМЛЯ, ВОГОНЬ, які є іменами чотирьох першостихій, що, згідно космогонічних міфів, відбивають уявлення людини про походження світу з чітким наголошенням пафосу перетворення хаосу в космос. Квартет цих першостихій виявляється у просторі ННЗ лакунарним, бо релевантними для нього є лише два концепти – WASSER і FEUER. Їхня широка представленість у ННЗ пояснюється роллю в забезпеченні життєдіяльності людини. Якщо повітря і земля доступні кожному індивідууму, то за воду і вогонь завжди велася боротьба. Тож і в просторі ННЗ вони виступають як параметричні, універсальні, нерегулятивні валоративи з позитивною аксіологією – начало начал, першоджерело буття.

У ННЗ вода об'єктивується і як катаконцепт (*Es hat nicht Arm noch Beine und kann sich doch flink regen; | wenn es dich selbst bewegen* {WASSER}), і як гіперонім для різних своїх видів і форм (MEER, QUELLE, NEBEL, SCHNEE, REGEN, TAU, EIS): *Es fliegt und hat keine Flügel, es sitzt und hat kein Gesäß* {Schnee}; *Fällt vom Himmel, | macht dich nass. | Sag mir doch, | was ist das?* {REGEN}. Якого б метафоричного образу не набував концепт WASSER, у ньому відбивається поважливе ставлення людини до його референта. Найбільш сфокусовано це відбито в ННЗ *Die Mutter gebar mich, ich gabäre die Mutter* {WASSER / EIS, EIS / WASSER}, де вода порівнюється з матір'ю.

Не менш важливою компонентою життєвого світу людини виступає й першостихія вогню. Будучи аллохтоном дитячо-педагогічного дискурсу, концепт Feuer набуває в ННЗ антропоморфних рис: або постає як мовець, що пропагує себе як особистість (*Einen Mund habe ich nicht, aber fressen kann ich; gib mir Branntwein, so fresse ich es; gib mir Wasser, so sterbe ich* {FEUER}), або інструктує щодо лінії коректного поводження з собою (*Wenn du mich festhältst, werde ich dein Sklave sein, wenn du mich loslässt, werde ich dein Grab graben* {FEUER}). У цих та інших ННЗ концепт Feuer профілюється як активно діюче начало, але особливої персуазивної значущості набувають умови „мирного співіснування“ з людиною. Їх недотримання призводить до активізації таких властивостей, що здатні серйозно загрожувати життєвому світу людини (*Wohin das türkische Pferd schreitet, wächst kein Gras mehr* {FEUER}), пожирати й руйнувати його (*Der eine isst und isst sich nicht satt, der zweite liegt und liegt nicht genug, der dritte geht weg und kommt nicht wieder* {FEUER, ASCHE, RAUCH}).

Таким чином концептуальний домен ПРИРОДА постає в когнітивно-семантичному просторі ННЗ як жива і певною мірою соціалізована істота, що наділена розумом і психікою, а її об'єкти – почуттями, емоціями, мовою. Особливо активно вона супроводжується процесами метафоризації, які здатні створювати специфічні та неповторні об'єкти природи у широкому спектрі уявлень, асоціацій і рефлексій, що уможлиблює передачу загального і часткового, типового і нетипового, гармонійного і дисгармонійного в навколишньому середовищі.

Концептивний домен "РЕЧІ" містить ментальні одиниці культурно-сецифічного порядку. Вони є способом квантування когнітивно-семантичного простору, в якому перегинаються і взаємодіють регулятивні та нерегулятивні, параметричні та непараметричні начала. У когнітивно-семантичному просторі ННЗ концептуальний домен "речі" упорядковується за допомогою таких мезоконцептів, як "інтер'єр", "скарб", "знаряддя праці", "одяг і гігієна".

Мезоконцепт "*інтер'єр*" містить одиниці на позначення внутрішнього оздоблення людського помешкання (TÜR, OFEN, ZIMMER), меблів (TISCH, STUHL, SESSEL, BETT), які профілюються в текстах ННЗ найчастіше шляхом персоніфікації (*Bin ich warm, ist's draußen kalt. | Dann besucht mich jung und alt* {OFEN}). Іншим способом профілізації цих концептів є передача суттєвих властивостей їхніх референтів як таких, що притаманні живим істотам, але не виконують своїх функцій: має ноги, а не ходить (STUHL, TISCH), крутиться, а залишається на місці (TÜR), має пір'я, а не літає (BETT). Пор.: *Füße hat es, doch gehen kann es nicht; Federn hat es, doch fliegen kann es nicht; es steht ganz still in seiner Ecke* {BETT}.

Мезоконцепт "*домашній скарб*" охоплює широке коло речей, які оточують людину в її повсякденні: посудини (FASS, FLASCHE, EIMER), предмети кухні (PFANNE, GABEL, SIEB, FLEISCHWOLF), аксесуари (SPIEGEL, KERZE, SEIFE, GLOCKE, PFEIFE, RING), прилади (UHR, WECKER) тощо. Їх концептуальна профілізація здійснюється також шляхом персоніфікації. Речі можуть, наприклад, активно діяти (*Singend ziehen wir aus, weinend kehren wir heim* {EIMER}) або міняти свій вигляд (*Jungfrau de Witt, | je länger sie sitzt, um so kürzer sie wird* {KERZE}).

Мезоконцепт "*знаряддя праці*" охоплює широке коло інструментів, приладів і матеріалів, без яких людина не може обходитися у різних сферах ремісничої праці – сільськогосподарській (SICHEL, EGGE, PFLUG, GABEL, SATTEL), мисливстві та риболовстві (ANGEL, NETZ, GEWEHR), рукоділлі (NADEL, SCHERE), а також в інтелектуальній праці (BUCH, BRIEF, HEFT, ATLAS, BRILLE). Навіть на перший погляд помітно, що корпус таких концептів складається із двох масивів. Один із них утворює актуальні для культури артефакти (*Es ist aus Glas und reitet auf der Nas'* {BRILLE}), а другий – ті, що втратили свою актуальність у ході соціокультурної еволюції. Проте залишаючись у пареміофонді лінгвокультури, вони відіграють значну роль для інтелектуального розвитку дитини, яка засвоює їх через казковий дискурс. Ймовірно, їх вживання в ННЗ відбиває потребу людини звернутися до першоджерел, у яких вона черпає свою життєву силу.

Мезоконцепт "*одяг і гігієна*" охоплює предмети, що є актуальними для культури у всі часи (HEMD, NOSE, HUT, HANDSCHUH, SCHUH, BÜRSTE, SCHWAMM, HANDTUCH). Ці ментальні одиниці не профілюються в ННЗ за допомогою персоніфікації, а постають як одиниці, чії суттєві ознаки підкреслюються через своє функціональне призначення (*Er schützt vor Leid uns allerwegen, | er schützt uns nur vor Sonne und vor Regen* {HUT}), специфічні риси (*Es kommt vom Leben, hat kein Leben und muss doch Leben tragen* {SCHUH}) і дисонанс за аналогією (*Was enthält Wasser, obwohl es voller Löcher ist?* {SCHWAMM}). Такого роду когнітивний дисонанс нейтралізується у відгадці.

Будучи своєрідним набором артефактів, валоризованих наївною свідомістю, цей домен містить у собі "звід знань народу про зовнішній світ" [2: 363] задля забезпечення нормального існування людини в її постійній тязі до "порядку", "добробуту", "праці", "старанності", що є визначальними для німецького етнічного менталітету [7: 150].

Концептивний домен "ЧАСОПРОСТІР". Когнітивно-семантичні категорії простору і часу належать до тих онтологічних сутностей, за допомогою яких людина структурує і упорядковує свій життєвий світ. Обидві вони склалися як природні категорії: по-перше, в їх підвалинах ще зберігається певне чуттєве начало і, по-друге, вони розвивалася згідно з принципом фамільної подібності.

Мезоконцепт "*час*" відбиває усталену ідею руху подій, проміжок цього руху, період. У лінгвістичній літературі прийнято розрізняти два види часу – метричний і екзистенційний [4], однак у ННЗ закріплена лише ідея першого із них. Очевидно, це пов'язано із загальною настановою загадки на конкретно-предметне мислення, в якому відбита наївна картина світу, де немає місця для чуттєво-образного сприйняття змін у життєвому світі людини попри те, що в добу активного створення загадки людина вже сприймала абстракцію "час" і навчилася її цінувати. Метричний час є узвичаєним способом фіксації змін у довкіллі, має раціонально-логічні витoki, відбиває ідею кількості (вимірюваність), використовується як одиниця ліку і конститується виключно у вигляді конвенціонально-суспільного часу, у якому відображається умовно-метрична періодизація явищ природи і життєвого світу людини, подана у вигляді точних календарних термінів і конкретних дат літочислення (пори року,

місяці, дні тижня, частини доби та їх локалізація відносно моменту мовлення – HEUTE, MORGEN, GESTERN).

Конвенціональне закріплення в календарі закономірних змін в об'єктивному світі пов'язано з усвідомленням важливості чи значущості природних, культурно-історичних, релігійних та інших явищ для життєдіяльності людини, а також з її прагненням до узгодження своєї поведінки з прийнятими в соціумі нормами. Проте не можна не помітити певного роду лакунарність ННЗ у відображенні умовно-метричного часу: відсутність у ній "повного комплексу" концептів на позначення пів року, днів тижня, місяців, що знову-таки можна пояснити закріпленістю в ній або якихось помітних відрізків часу (пор.: *In welchem Monat essen die Menschen am wenigsten?* {FEBRUAR}), або тих темпоральних віх, що мали певну значущість у віддалені архаїчні часи, коли створювалася загадка як продукт усної народної творчості.

Не цурається ННЗ і різного роду систематизацій, що є характерним для німецького етнічного менталітету з його інгерентним прагненням до з'ясування структури об'єктів уваги на предмет їхнього внутрішнього устрою: *Zwölf Adler, sechzig Tauben, sechshundert Meisen?* {JAHR, WOCHE, TAG}. ННЗ притаманне також дискретне тлумачення концептів, що символізують взаємозв'язок і незмінність часоруху: *Was sieht weiß und schwarz aus und altert niemals?* {TAG, NACHT}. У цих ННЗ відбувається концептуалізація часу як розумова операція високого ступеня узагальнення.

Мезоконцепт "*простір*", як і "час", виступає базовою категоріальною величиною і може бути інтерпретованим як концепт-ідея [3: 42]. У лінгвокультурній свідомості німців він об'єктивується як „місце“ і „напрямок“, „вертикаль / горизонталь“, „перед / зад“, „право / ліво“. У текстах ННЗ найбільшою мірою представлено феномен „місце“, що постулюється концептами KELLER, SCHEUNE, WINDMÜHLE (*Wer hett dat grötst Mul?* {SCHEUNE}), тобто тими, що є актуальними для господарської діяльності людини.

Феномен "місце" визначається когнітивними зусиллями людини, яка моделює світ, наділяючи його артефактним змістом. Тож і в ННЗ він виступає як місце помешкання, праці чи ритуалів: *Wo siehst du einen halben Menschen?* {In der KIRCHE auf der Kanzel}. Це пояснюється зацікавленістю індивіда тим, що його оточує й тим, що забезпечує йому нормальне існування. ННЗ, в яких фокусується увага на спорудах, конституюються як аналог анатомічної будови людини. Коли людина екстраполює себе на свій дім (*Die Füße von Stein, der Rumpf von Holz, die Mütze auf dem Haupte von Stroh* {Gebäude}), вона звертає увагу не тільки самі споруди, але й на інтер'єр – артефакти побуту. Так, димохід у ННЗ *Sitzt ein Bauer auf dem Dache, raucht Tabak, schlägt kein Feuer an* {Rauchfang}) презентується у вигляді добре знайомого селянина, який палить люльку і при цьому нікому не робить лиха. Вікно в ННЗ *Was ist weder im Haus noch draußen und doch beim Haus?* {Fenster} – це границя між двома світами: „внутрішнім“, де людина безпосередньо живе, відпочиває і де знаходиться її родина, та „зовнішнім“, із яким вона пов'язана невидимими нитками.

Однак у пареміофонді німецької лінгвокультури є загадки, які декларують конкретно визначений географічний простір і навіть візуально сприймані місця дислокації людини. Йдеться про просторові концепти, вербалізовані як видатні місця Німеччини, які є невід'ємною частиною культури німців і якими вони пишаються: *Verwundete Bäume lassen ein Mittelgebirge wachsen* {Harz}; *Ob Substantiv, ob Verb ich bin, | Sie liegt doch stets ein Tadel in mir drin. | Auch bin ich eine schöne Insel, | Gemalt oft von des Künstler Pinsel* {Rügen}.

Запропонований вище аналіз ННЗ дозволяє зробити окремі висновки.

Концептосистема ННЗ є системою закритого типу, оскільки конституюється сталим набором концептуальних домінант, до яких належать гіпероніми ЛЮДИНА, ПРИРОДА, РІЧ, ЧАСОПРОСТІР. Оскільки загадка є насамперед словесно-поетичним способом відображення життєвого світу, пріоритетне місце в ній посідає ідея життєзабезпечення людини в її натуральному оточенні – природа (у чому існує людина) і матеріальний світ (що обслуговує людину).

Попри те, що загадка є текст фольклорного походження, є вагомим підставою вважати, що принципи і закономірності формування її концептосистеми базуються радше на наднаціональних, ніж на етноспецифічних засадах. Очевидно, це пов'язано зі специфікою

модусу егалітарного спілкування, для якого важливі загальнолюдські цінності. Про це додатково свідчить і той факт, що в національних загадках рідко зустрічаються культурні реалії та концепти, які не мають еквівалентів у інших природних мовах.

Пропонований погляд на концептосистему ННЗ визначає й деякі перспективи в її дослідженні, пов'язані з теорією жанрів і стилів, лінгвокультурології, лінгвосинергетики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамова Ю.В. Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів ЧОЛОВІК і ЖІНКА: автореф. дис. ... канд. філ. наук: 10.02.04. – Харків, 2007. – 20 с.
2. Аникин В. П. Русский фольклор. – М.: Высшая школа, 1987. – 286 с.
3. Воркачев С.Г. От лингвоконцептологии к лингвоидеологии: поиски метода // Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. Сб. ст. / Отв. ред. В.И. Карасик. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 39-60.
4. Белозорова Ю.С. Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Запоріжжя: ЗДУ, 2005. – 22 с.
5. Бондаренко О.С. Концепти чоловіка і жінки в українській та англійській картинах світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. – Донецьк, 2005. – 20 с.
6. Морозова Е.И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект. – Харьков: Экограф, 2005. – 300 с.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики.–Запоріжжя: Прем'єр, 2008.–332 с.
8. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метоконцепты. – Волгоград: Перемена, 2004. – 340 с.
9. Сотникова С.И. Механизмы создания метафоры в немецких загадках // Матеріали V Всеукр. наук. конф. „Каразинські читання: Людина. Мова. Комунікація“. – Харків: ХНУ, 2005. – С. 177–178.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Приходько – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

Алла Мамедова – старший викладач кафедри германської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія.

КОНЦЕПТ ЯК ІНВАРІАНТНЕ ЗНАЧЕННЯ НОМІНАТЕМИ

В'ячеслав ТЕРКУЛОВ (Горлівка, Україна)

У пропонованій статті значення номінативної одиниці (номінативи) трактується через призму уявлення про два рівні номінації – мовний, на якому функціонує загальне інваріантне концептуальне номінативне значення, та мовленнєвий, на якому відбувається його актуалізація за тактиками денотації та конотації.

The paper argues that the meaning of the nominative unit (nominatem) can be explained through the prism of the idea about two levels of nomination – language, where the general invariant conceptual nominative meaning functions, and speech, on which its denotational and connotational tactics are reflected.

Як ми показували в наших попередніх роботах [19; 20], основною номінативною одиницею мови, на наш погляд, є не слово, а номінатема, яка являє собою не субстанцію, а структуру, модель номінації, і реалізується в мовленні в глосах, які можуть виступати як у вигляді слова, так і у вигляді будь-якої іншої одиниці, налаштованої на виконання номінативної функції – словосполучення, фраземи тощо. Виникає питання, що ж є стрижнем тотожності номінативи, чому одні глоси можуть бути визначені як модифікації однієї номінативи, а інші – іншої? Логічним буде твердження, що в основі тотожності номінативи саме як номінативної одиниці лежить її семантична тотожність. Ономазіологічне ж розуміння семантичної тотожності було представлено в роботах В.А. Звєгінцева, О.О. Потебні, В.М. Маркова та інших, які вважали, що в слова (номінативи) може бути лише одне інваріантне мовне значення, зміна якого автоматично веде до розпаду тотожності. Як писав В.А. Звєгінцев, «в одному слові не може відбуватися одночасно декількох різних узагальнень, які проходять за різними напрямками, що тільки й могло б привести до утворення в слові декількох лексичних значень. Лексичне значення в слові одне, але воно може складатися з декількох потенційних типових сполук, які з різних боків характеризують єдине значеннєве ціле. <...> Ці типові потенційні сполуки в описаному змісті вірніше назвати лексико-семантичними варіантами (термін О.І. Смірницького) єдиного значення слова. Відповідно до цього власне лінгвістичне визначення лексичного значення слова повинне прийняти наступний вид: значення слова – це сукупність його лексико-семантичних варіантів» [10: 125-126]. Саме тут явно семасіологічна сутність – лексико-семантична варіативність – трактується через процес номінації (від загального значення до типових семантичних сполук). Єдина складність тут полягає в трактуванні «так званих метафоричних

значень, які пов'язані з «первинними», «основними» значеннями не якимись істотними «елементами змісту», а, так би мовити, асоціативно, на основі тих ознак, які не є семантично значимими при визначенні первинних значень» [21: 83], наприклад: *У браті кипіло збурювання* (на протривагу – *У чайнику кипіла вода*), *Суперечка розгорілася* (на протривагу – *Багаття розгорілося*) тощо. Ми переконані, що такі мовленнєві вживання номінативи у жодному разі не суперечать розумінню її мовного значення як узагальненого семантичного інваріанта. Вони є лише особливими формами його актуалізації. Для розуміння того, яким же чином здійснюється ця актуалізація загального (інваріантного, мовного) значення необхідним є визначення того, що воно собою являє. Зараз уже важко погодитися з концепцією, відповідно до якої «в основі значення кожного повнозначного слова лежить <...>поняття (виділене нами – В.Т.), яке містить загальні істотні ознаки якогось відрізка дійсності, тобто такі ознаки, які дають можливість об'єднати одиничні предмети і явища в певні класи» [21: 60]. Таке розуміння значення, яке має у своїй основі логічне пояснення процесу номінації, на перший погляд, є дуже зручним, тому що дозволяє перевести інтерпретацію семантичних процесів в область простих формул логіки понять. Однак саме таке трактування унеможливило визначення наведених вище конотативних значень номінативи *кипіти*, *розгорітися* як лексико-семантичних варіантів їхніх прямих значень. У слів *кипіти* й *розгорітися* в цьому випадку зовсім інші «загальні істотні ознаки», ніж у «основного значення» номінативи: у *кипіти* замість «вирувати при нагріванні рідини» – «наростати, розвиватися із силою», у *розгорітися* замість «зайнятися, почати горіти» – «розвиваючись, підсилюючись, дійти до високого ступеня розвитку». Понятійне визначення значення змушує нас трактувати такі одиниці саме як омоніми, з чим, повторюємо, важко погодитися. Рішенням проблеми в цьому випадку буде уявлення про інваріантне значення номінативи як про концепт, що, до речі, і є домінуючою думкою сучасного мовознавства (див., наприклад: «В основі концепту лежить вихідна, прототипічна модель основного значення слова (тобто **інваріант всіх значень слова**)» [18, с. 2]). (Останнє виділене нами – В.Т.)

Найважливішим у трактуванні концепту є те, що він реалізується у свідомості як комбінований онтологічно-етнічно-індивідуальний «квант знань» [16]. З одного боку, «концепт – мікромодель культури, а культура макромодель концепту. Концепт породжує культуру й породжується їй» [11: 41]. Це формує онтологічний і етнічний компоненти інваріантного значення номінативи. З іншого боку, «концепти індивідуальні й кодуються у свідомості одиницями універсального коду, в основі яких лежать індивідуальні почуттєві образи, які формуються на базі особистого почуттєвого досвіду людини» [7: 9]. Внаслідок цього в інваріантному значенні номінативи реалізуються як онтологічні, так і, що саме головне, прагматичні аспекти ідентифікації референта (референції). Всі ці аспекти реалізуються в ньому у вигляді сем. На це у свій час звернув увагу В.В. Левицький, який відзначив, що слоти (компоненти концепту) «багато в чому нагадують ті елементи в сигніфікативній або денотативній структурі слова, які в традиційній лінгвістиці називаються компонентами (семами – В.Т.)» [12: 156]. Ми ж вважаємо, що не «нагадують», а є ними. Структура концепту – інваріантного значення являє собою семний (слововий) комплекс. Під семою розуміється гранично мінімальна частина елементарного значення, у складі якої виділяється **семантичний множник**, тобто параметр існування того або іншого аспекту значення, і **семний конкретизатор**, тобто реальне наповнення цього параметра. Наприклад, у значенні слова *стілець* «предмет меблів для сидіння» реалізується сема «для сидіння», у якій репрезентовано семантичний множник «призначення» і семний конкретизатор «для сидіння». Процес мовленнєвого означування на базі мовного інваріантного значення завжди має вигляд актуалізації сем останнього у зв'язку із цілями номінації. Саме розходження цілей і формує лексико-семантичну варіативність. Існує два типи актуалізації сем інваріантного концептуального значення номінативи в її лексико-семантичних варіантах: **семна актуалізація** при збереженні тотожності денотата / референта й **абсолютизована семна актуалізація**, що приводить до заміщення денотата / референта.

Сутність семної актуалізації полягає в тому, що «оскільки прояви можуть бути в об'єкта позначення найрізноманітнішими, тому що він «повертається» до сприймаючої особи своїми різними боками, то за тим самим позначенням можуть ховатися різні аспекти поведінки

значеного об'єкта» [2: 87]. Ці «аспекти поведінки об'єкта» реалізуються в процесі номінації у вигляді «актуального змісту номінативи», під яким розуміється «актуально значима частина системного значення мовного знака, яка актуалізувалася (через актуалізацію комунікативно значимих сем інваріанта – В.Т.) у певних комунікативних умовах» [5: 14]. Наприклад, значення слова **цегла** «брусок з обпаленої глини, який використовується для будівництва» може бути реалізоване в конкретних контекстах і з актуалізацією семи «уживаний для будівництва» (*передай мені цегла, треба закінчити стінку*), і з актуалізацією семи «важкий предмет (вага)» (*не надірвіться – у портфелі цегла*) тощо.

З іншого боку, у тих ситуаціях, «коли слово, не втрачаючи колишнього зв'язку з денотатом, одержує й новий зв'язок, з новим денотатом» [4: 19], що відзначається, наприклад, у випадку співіснування значень «тварина сімейства ластоногих» і «людина, що займається зимовим купанням» у слова **морж**, мова йде про **заміщення денотата (референта)**. Є спокуса визначити виникнення нового значення в останньому випадку як перенос за семою «купання в холодній воді», однак сутність процесу означування тут значно глибше. Потрібно пам'ятати, що «мислення є оперування концептами як глобальними одиницями структурованого знання» [16: 6], і кожне з втілень останнього, образне в тому числі, є співвідносним з концептом: «концепт – це багатомірне значеннєве утворення, що має **образний** (фреймовий), описовий <...> і ціннісний вимір» [9: 148] (виділення наше – В.Т.).

Однак образ, як відомо, «дає знання не про окремі ізольовані сторони (властивості) дійсності, а являє собою цілісну уявну картину окремої ділянки дійсності» [15]. Інакше кажучи, образ виникає як уявлення, створене шляхом заміщення, при якому один з відрізків дійсності (у нашому випадку – «людина, яка займається зимовим купанням») сприймається як інший відрізок дійсності (у нашій випадку – як «північна тварина») **цілісно** – він не в реальності, але в нашій свідомості, детермінований нашим образним мисленням, *так би мовити* морж. Звичайно ж, таке образне ототожнення здійснюється в результаті актуалізації семи «який купається в холодній воді», однак це не перенос за подібністю функцій, декларований теорією семантичної деривації, а образне усвідомлення одного через інше, уявлення одного іншим, мотивоване семною актуалізацією із заміщенням денотата (референта).

Ситуації актуалізації сем без заміщення денотата (референта) ми будемо називати **денотацією**, яка має своєю метою визначити комунікативно значимі аспекти існування й функціонування позначеного номінативою через глосу референта, а із заміщенням – **конотацією**, що представляє собою комунікативно значиме образне ототожнення референтів. Інваріантне значення номінативи реально настроєне на **денотацію** й фактурно, цілісно ототожнюється з денотатом. Конотація ж закладена в ньому потенційно й проявляється в глосах лише в певних мовленнєвих ситуаціях.

Слід зазначити, що ми в жодному разі не заперечуємо можливості семасіологічного опису лексико-семантичного варіювання. Він має право на існування, і більше того, він й становить сутність власне мовного підходу до цього явища. Однак він повинний спиратися на трохи інші методологічні підстави. Наприклад, думка О.О. Тараненка, який визначав метафору як «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної одиниці переноситься з одного референта на інший на основі тієї або іншої подібності останніх при відбитті у свідомості мовця» [17: 108], вимагає корегування в тому розумінні, що цей семантичний процес має не домінанту **переносу за подібністю**, а домінанту **конотативного ототожнення в «образі» двох референтів**, заснованого на їхній подібності в тих або інших референтних ознаках.

Таким чином, як писав М.Ф. Алефиренко, концепт «виконує роль об'єднуючого фактора, у результаті дії якого всі ЛСВ не виходять за рамки єдиного полісеманта. Концепт, отже, являє собою генетичний корінь або значеннєвий ембріон, експлікація якого здійснюється тільки шляхом осмислення формування семантичної структури слова» [1: 18].

З різних точок зору загальне значення номінативи може бути визначене по-різному. З погляду на його місце в дихотомії «мова – мовлення» воно визначається як мовне й протиставляється мовленнєвим значенням глос, з погляду структури номінативи воно визначається як інваріантне й протиставляється реалізованим у мовленні варіантним, з

погляду його входження в мовну картину миру – як загальконцептуальне й протиставляється конкретним, актуалізованим, а з погляду процесу референції – як сигніфікативне й протиставляється денотативно-конотативним. Інакше кажучи, стрижень номінативи – це мовне, інваріантне, концептуальне, сигніфікативне значення, яке реалізується в мовленнєвих, варіантних, конкретних денотативно-конотативних значеннях її глос.

Питання про семантичну тотожність номінативи вимагає адекватної оцінки статусу в її структурі й іншого семантичного комплексу – граматичного значення. В основі його виділення лежить критерій закономірного модифікування граматичної семантики. Ми б не стали розмежовувати, всупереч думці Р.З. Мурясова, який вважав, що «категоріальне значення (тобто таке значення частин мови як предметність, ознаковість, процесуальність) не входить у лексичне значення слова» [13: 41], при ономасіологічному підході лексичні й граматичні значення. Швидше за все, вони утворюють єдиний номінативний комплекс. Потрібно, на наш погляд, погодитися з думкою В.М. Нікітєвіча, який використовував поняття номінативного значення, визначеного їм як «лексичне значення, у якому неодмінно є присутнім як обов'язковий елемент цілісне значення частини мови і його підкласу» [14: 17].

Як справедливо відзначала А. Вежбицька, граматичні компоненти є непрямими способами вербалізації концепту, які включають у себе сполучуваність, граматичні характеристики й іншу інформацію, з якої можна вивести його ознаки [6: 92]. Варто визнати, у цьому зв'язку, що «роль граматичних значень – змістоорганізуюча. Лексичні й граматичні значення в значеннєвій структурі слова утворюють цільні семантичні комплекси. Реалізація лексичного значення без урахування граматичної семантики, тобто поза граматично організованою мовленнєвою одиницею, неможлива або, принаймні, складна» [8: 31]. Інакше кажучи, граматичне значення, інтегроване в загальне інваріантне значення номінативи, уводить концепт, визначений нами як її семантичне ядро, у систему мовного членування світу, робить його співвідноситься із уже устояними в мові уявленнями про онтологічні типи референтів (предмет, дія, ознака тощо), актуалізує в ньому загальні ознаки цих типів і тим самим устанавлює його місце в системі мови, наділяючи вже властивостями відповідності мовним моделям.

Отже, структура семантичного стрижня номінативи – значення представляється нам у такий спосіб. На рівні мови це інваріантне значення-концепт, що представляє собою систему граматичних (змістоорганізуючих) і лексичних (змістовстановлюючих) сем, які актуалізуються в мовленні в глосах у ситуаціях денотації й конотації. Таким чином, номінатива, наприклад, **чайник**, чия інваріантна структура представлена семами «предметність» (загалькатегоріальне значення), «посуд» (архісема), «неістота», «здатність до зміни за числами та відмінками», «конкретність», «здатність бути членом речення» тощо (частковокатегоріальні значення), «для заварки чаю», «з носиком», «певної форми» (диференціальні семи), «чоловічий рід», «2-а відміна» (формальне значення), «щось примітивне», «щось банальне» тощо (потенційні семи, які залежать від індивідуального досвіду носія мови), реалізується в мовленні з актуалізацією тих або інших сем або мотивованою цією актуалізацією конотацією. Наприклад, у денотативному вживанні *Ні, чай китаїці дуже люблять і заварюють його тільки в глиняних чайниках* (Газета по-київськи. – 20.07.2007) слово **чайник** має значення «посуд для заварювання чаю», абсолютно адекватне значенню інваріанта з актуалізованими потенційною семою «матеріал» і граматичними семами «мн.», «місц. відм.». При конотативному вживанні номінативи адекватність мовного й мовленнєвого значень відсутня. Домінантою номінації тут буде створення образу чайника на основі актуалізації сем «щось примітивне»: *Їх не цікавлять думки чайників і критиків. Їх не розбудує одномірний сценарій* (Нова газета. – 20.07.07). Людина, яка слабо розбирається в чомусь, ототожнюється по цих семах із зазначеним образом, стає в уявленнях номінанта «так би мовити чайником» у споконвічно-денотативному значенні цього слова. Повторимо: на рівні інваріанта такого значення ні, принаймні, в аспекті реальної адекватності. Не воно, а таке глосовживання закладено в ньому потенційно, як образна можливість, що може реалізуватися тільки в мовленні в конотативному лексико-семантичному варіанті. Однак набір граматичних значень глоси **чайників** тут абсолютно тотожний набору граматичних значень денотативних глос даної номінативи («предметність», мн., род. відм.).

Зазначена трактовка співвідношення інваріантного та варіантного значень номінатемами може бути вжита при моделюванні, наприклад, комп'ютерного перекладного словника, а також в практиці навчання іноземних мов, налаштованій на телеологічну свідомість учня.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурологический аспект когнитивной семантики // Русистика: сб. научн. тр. – М. – К., 2002. – № 2. – С. 16-22.
2. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. – М.: Учпедгиз, 1957. – 296 с.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та 1996. – 104 с.
4. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. – М.: УРСС, 2004. – 408 с.
5. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика : учебн. пособие. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М. : Русские словари, 1997. – 411 с.
7. Венжинович Н. Ф. Концептуальна й мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Вип. 14. – С. 8-12.
8. Дегтярев В. И. Основы общей грамматики. – Ростов : Изд-во Ростовского университета, 1973. – 256 с.
9. Дмитриева О. А. Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов (на материале французского и русского языков) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.20. – Волгоград, 1997. – 202 с.
10. Звегинцев В. А. Семасиология. – М.: Изд-во МГУ, 1957. – 322 с.
11. Зусман В. Т. Концепт в культурологическом аспекте // Межкультурная коммуникация: сб. научн. трудов. – Н. Новгород: Изд-во НГУ, 2001. – С. 38-53.
12. Левинский В. В. Семасиология. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 512 с.
13. Мурашов Р. З. Словообразование и теория номинации // Вопросы языкознания. – № 2. – 1989. – С. 39-53.
14. Никитевич В. М. Основы номинативной деривации. – Минск : Вышэйшая школа, 1985. – 158 с.
15. Образное мышление // Социально-гуманитарное и политологическое образование. – М.: РУДН, 2004. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/70066>.
16. Попова З. Д. Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж, Изд-во ВГУ, 1999. – 186 с.
17. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. – К.: Наукова думка, 1989. – 254 с.
18. Тазетдинова Р. Р. Языковой концепт как базовый термин лингвокультурологии // Межкультурный диалог на евразийском пространстве : международная научная конференция, Уфа, Башкирский государственный университет, 30 сентября – 2 октября 2002 г. : материалы. – С. 1-3. – Режим доступа : http://www.bashedu.ru/evrazia/f_s/f_tazetdinova.rtf.
19. Теркулов В. И. Слово и номинатема : опыт комплексного описания основной номинативной единицы языка. – Горловка: Изд-во ГПШИЯ, 2007. – 240 с.
20. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономасиологическом аспекте : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.02. – Горловка, 2007. – 403 с.
21. Шмелев Д. Н. Современный русский язык : Лексикология : учебн. пособие. – М.: Просвещение, 1977. – 253 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

В'ячеслав Теркулов – доктор філологічних наук, проректор з наукової роботи Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: композитологія, ономасіологія, теорія номінації.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: ЯЗЫК ИДИОСТИЛЯ ПИСАТЕЛЯ

Елена ФОМЕНКО (Запорожье, Украина)

У статті розглянуто функціонально-лінгвістичну типологію художнього тексту в перспективі моделювання мови ідіостилу письменника. Лінгвотипологічні складові художнього дискурсу освоюються в мові однохронних ідіостилів письменників під впливом ядерного ідіостилу, що освоює з усією повнотою мовну модель художнього дискурсу епохи.

The article develops functional-linguistic typology of literary discourse from the perspective of modeling the language of writer's idiosyle. The synchronous idiosyles of writers are involved in the process of integrating linguistic-typological constituents of literary discourse under the influences of the core idiosyle that advances in completeness the language model of literary discourse of the epoch.

1. Постановка проблемы. Настоящее исследование развивает функционально-лингвистическую типологию художественного текста как лингвистическое направление, открывающее целый ряд перспектив для моделирования художественного текста в однохронных идиостилиях писателей, в том числе с выходом за рамки отдельного языка и культуры.

Данное направление занимается изучением лингвотипологических составляющих, сближающих однохронные идиостили писателей в лингвотипологической модели художественного текста своего времени. Фундаментальной является мысль о том, что однохронные идиостили писателей по-разному участвуют в освоении языкового потенциала эпохи. Ядерный идиостиль писателя наиболее последовательно воплощает

лингвотипологические принципы, закрепленные художественным дискурсом своего времени. Одни идиостили писателей проводят трансформационный радикализм, обновляя язык художественной литературы под влиянием ядерного идиостиля писателя, в то время как другие остаются в рамках традиционной модели, унаследованной от прежних эпох. Функционально-лингвистическая типология художественного текста изучает язык однохронных идиостилей писателей с целью выявления лингвотипологических черт в художественном тексте конкретной эпохи.

Функционально-лингвистическая типология художественного текста перспективна для решения следующих долгосрочных исследовательских задач:

- 1) выявление лингвотипологических черт в художественном тексте одного языка и культуры конкретной эпохи;
- 2) выявление динамики лингвотипологических черт на разных этапах развития одного языка художественной литературы;
- 3) выявление лингвотипологических черт, разделяемых художественными текстами одной эпохи в разных языках и культурах.

2. Актуальность поставленной проблемы. Фундаментом для развития функционально-лингвистической типологии художественного текста служат междисциплинарные исследования, занимающиеся изучением художественного текста. К специфически лингвотипологическим проблемам относятся раскрытие сути художественного типа текста [10: 360], описание его лингвосомиотической концептосферы [3], выявление типов языковой организации и приемов конструирования художественного текста [12: 24], выяснение содержательной типологизации текста как его культурной целесообразности [2]. Становится очевидным, что языковые процессы в художественном тексте напрямую зависят от спектра возможностей эпохи и современного писателю языка художественной литературы [13: 106-107].

Развивая идеи Л.А. Булаховского, В.В. Виноградова, А.А. Шахматова, Р.А. Будагова о роли языка крупных писателей в истории художественного текста, исследователи расходятся в понимании идиолекта и идиостиля писателя. Одни полагают, что идиолект и идиостиль неразрывны [8: 38]; другие считают, что идиолект положен в основу идиостиля писателя как индивидуального стиля речи [10: 29]; третьи противопоставляют идиолект и идиостиль как норму общенародного языка и индивидуальный стиль писателя [9]. При этом подчеркивается, что только у крупных писателей идиолект выступает движущей силой развития стилевой системы языка [5: 32]. Например, в нормативно-центрической модели языковой личности акцент делается на индивидуальном когнитивном пространстве известного писателя [6: 9, 15]. Трудно возражать тому, что языком идиостиля писателя создается единый художественный мир [4: 251]. Однако язык художественной литературы не мог бы обновляться без совместных усилий однохронных идиостилей писателей, закрепляющих в своем языковом пространстве лингвотипологические черты художественного текста эпохи.

Мы исходим из лингвотипологической природы идиостиля писателя как носителя единообразного лингвотипологического варианта, осваивающего потенциал языка художественной литературы эпохи.

3. Лингвотипологическая концепция идиостиля писателя. В развиваемой нами лингвотипологической концепции языка в идиостиле писателя основополагающими являются следующие положения:

- 1) язык идиостиля писателя – это коммуникативно-когнитивное пространство языковой личности, создающей художественный дискурс, носитель единообразного варианта, лингвотипологические основания которого присущи художественному тексту своего времени;
- 2) лингвотипологическая модель художественного текста выстраивается пятью составляющими: когнитивно-пропозициональная лингвотипология на макроструктурном уровне, лингвотипология концептуальной целостности индивидуально-авторской концепции, лингвотипология персонажных антропоцентров, лингвотипология этноприоритетов в цветоцветовой картине мира и лингвотипология пространства и времени;

3) идиостили однохронных писателей совместно вырабатывают лингвотипологическую модель художественного текста и по своим языковым составляющим могут быть обобщены в коллективном идиостиле эпохи;

4) коллективный идиостиль эпохи образует общее когнитивное пространство художественного дискурса на разделяемых лингвотипологических основаниях;

5) наиболее последовательным проводником лингвотипологической модели художественного текста в коллективном идиостиле эпохи является ядерный идиостиль писателя.

Лингвотипологическая модель художественного текста исторически изменчива. Вплоть до начала XX века доминировала иерархическая (повествовательная, синтагматическая) модель художественного текста, сложившаяся в ходе длительной эволюции беллетристических текстов. Но на рубеже XIX–XX веков динамика действия, свойственная традиционной повествовательности, уступает дорогу действующему сознанию внутреннего человека, первичности языка, воплощаемому актуализующей прозой [1: 482]. Зародившись на французской и американской почве, актуализующая проза получает широкое распространение в англоязычном художественном дискурсе [18: 17]. Экспериментаторство Гертруды Стайн ускорило процесс свертывания традиционной повествовательности, ускорило поиск новых техник письма, передающих состояние сознания языком художественной литературы. Актуализующая модель, интерпретативная по своей природе [14: 153], объединяет однохронные идиостили писателей Дж. Джойса, В. Вулф, У. Фолкнера, Д. Г. Лоуренса, Э. Уортона, Т. Вульфа, Т. Манна, М. Пруста и целый ряд других понятием эпифании [18: 152]. Эпифания понимается нами как художественный принцип, философия познания возможного мира, сформировавшая мировой художественный дискурс XX века. В философско-филологическом смысле эпифаническая модель художественного текста раскрывает действующее сознание внутреннего человека в неоднозначных интерпретациях многопластного языкового пространства текста.

4. Эпифаническая модель художественного текста и ядерный идиостиль Джойса в первой трети XX века. Исследуя англоязычный художественный дискурс первой трети XX века, мы пришли к выводу о ядерности идиостиля Джеймса Джойса. Эпифаническая модель Джойса оказала влияние на язык художественной литературы всего XX века. Вслед за Джойсом, в художественном тексте последующей эпохи лингвотипологической нормой становятся текстовые аномалии. Они намеренно моделируются путем нарушения норм структурной организации художественного текста [7: 17].

В лингвотипологическом плане язык Джойса разделяет с однохронными идиостилами писателей первичность языка, высокоорганизованную ментальную структуру, двойственность смыслов в множащихся ассоциативных сетях, наложение эпифанической модели художественного текста на конвенциональную для прозаических систем формально-смысловую рамку, отказ от традиционного повествования в пользу производящей формы, многопластность текстовых структур, открытость текстов для многих принципов прочтения.

Язык художественного дискурса первой трети XX века обнаруживает ассоциативность, которая выходит за рамки отдельного художественного текста. Язык художественной литературы создает мощный и узнаваемый культурный пласт, в котором интегрируется весь культурный потенциал эпохи, опирающийся на философию, психоанализ, литературную критику, теорию словесности. Новаторство в языке художественной литературы способствует закреплению эпифанической модели художественного текста как познания человеком себя через первичность языка в художественном вымысле. В динамике, целостности и ассоциативности языка однохронных идиостилей писателей проявляется единообразие модели художественного текста эпохи. Одновременно ядерный идиостиль писателя не останавливается в языковом радикализме: с одной стороны, язык идиостиля Джойса накапливает новаторские языковые составляющие, которые, подхватываемые однохронными идиостилами писателей, возводятся в статус лингвотипологических; с другой стороны, язык идиостиля Джойса продолжает собственное движение вперед, осваивая весь потенциал современного ему языка художественной литературы и выходя в панъязыковое

пространство «Финнеганова помина», где основной англоязычный текст вбирает в себя элементы более, чем шестидесяти других языков мира.

Покажем, как функционирует язык идиостиля Джойса в ассоциативных повторах разных лингвистических уровней. В качестве контрольной проекции берется последовательность предложений в «Портрете художника в юности»: ... a sensation of spiritual dryness together with a growth of doubts and *scruples*. <...> His confession became a channel for the escape of *scrupulous* and unrepented imperfections” [15: 172-173]. Прежде всего, бросается в глаза однокоренной повтор “scruples”/“scrupulous”. Выделенное повтором прилагательное “scrupulous” выступает зависимым компонентом субстантивного словосочетания, главный компонент которого проецируется в первый текст “Дублинцев”, когда священник поясняет своему юному наставнику, что грех многолик (“such and such sins were mortal or venial or only imperfections”). Возникает дополнительная ассоциативная связь между “imperfections” и лексемой “confession”, также ключевой для текста “Сестер”. Через эти слова формируется ассоциативный ряд “sin”, “confession”, “shame”, “wound”, который узнаваем не только в “Портрете”, но и в “Джакомо Джойсе” и пьесе “Ссылные”. Джойсовское ключевое слово “escape” одинаково значимо и для “Дублинцев”, и для “Портрета”. Зацепление однокоренных лексем в “Портрете” формирует ассоциативную сеть, развиваемую “Улиссом”. Проекция из одного текста в другой создают эффект рождения “языка души”, о чем сигнализируют повторы лексемы “soul”. Поясним на двух примерах из “Портрета” и текста рассказа “Мертвые”.

His soul was swooning into some new world, fantastic, dim, uncertain, as under sea, traversed by cloudy shapes and beings [15: 196].

His soul swooned slowly as he heard [16: 256].

Оба предложения из разных текстов имеют одинаковые подлежащие, оба сказуемые выражены одной и той же лексемой; обе глагольные формы подчиняют себе адвербиальные элементы. Через лексемы “soul” и “swoon” происходит дальнейшее формирование межтекстовой ассоциативной сети. Прилагательное “new” в предложении из «Портрета» вызывает в памяти читателя застойную речь Габриэла с серийным употреблением этого прилагательного (“a new generation”, “new principles”, “new ideas”, “this new generation”). Аналогично лексема “world” из “Портрета” ассоциируется с бессоюзным сочинением, графически скрепленным двоеточием, в “Мертвых”: His own identity was fading out into a grey impalpable *world*: the solid *world* itself... was dissolving and dwindling [16: 255]. В свою очередь, данное предложение из “Мертвых” прямо ассоциируется с “Портретом” через повторы отдельных лексем. Это повтор глаголов “fade” и “dissolve”, которые являются словарными синонимами при доминанте ряда [death] (заголовок “The dead”). К сфере их действия относятся другие синонимы ряда, глаголы “depart”, “end”, “disappear”, “fade”, “sink”, “wither”, “yield”, частотные в идиостиле Джойса. Например: ...his own soul going forth to experience... *fading* slowly [15: 116];...than *fade and wither* dismally with age [16: 255]; Stephen’s heart began slowly to fold and *fade* with fear like a withering flower [15: 121]. В первом примере из “Портрета” словосочетание с основным компонентом “soul” выносится в позицию подлежащего (дополнительное пересечение с текстом “Мертвых” образуется прилагательным “own”, как и в “his own identity” из главного иллюстративного примера), использование наречия “forth” и глагола со значением “приобретать опыт”. Однородные члены предложения, выраженные глаголами “fade” и “wither” в “Мертвых”, повторяются раздельно как глагол и адъективированное причастие в “Портрете”. Образуется общий ассоциативный ряд: “forth”/“fade”/“wither”/“slowly”.

Далее, прилагательное “impalpable” интегрируется так, что в “Портрете” оно входит, одновременно с вышеупомянутым прилагательным “new”, в одно словосочетание: “a new soaring impalpable imperishable being” [15: 192]. Образуется ассоциативный ряд: “new”/“impalpable”/“world” (“new world” и “new impalpable” в “Портрете” и “impalpable world”, “new generation”, “new principles, “new ideas” в “Мертвых”). Наконец, глагольная форма продолженного вида “dissolving” в “Мертвых” проецируется в “the same dissolving moments” в “Портрете” [15: 173], теперь уже в форме адъективированного причастия.

Иными словами, ассоциативность проявляется в скрытых зацеплениях, обнаруживаемых в многократном прочтении текста, как ниже: Rain was falling on the chapel, on the garden, on the college. It would rain for ever, noiselessly. The water would rise inch by inch, covering the grass and shrubs, covering the trees and houses, covering the monuments and the mountain tops. All life would be choked off, noiselessly [15: 132].

Ассоциация с “горными вершинами” возникнет почти через сорок страниц спустя, в проекции текста ранней эпифании Джойса № 24, которая в “Портрете” актуализует союз человека со своей душой: ...bidding her arise, as for espousal, bidding her look forth, a spouse, from Amana and from the mountains of the leopards [15: 173]. Языковая матрица содержит лексемы, многократно пересекающие границы отдельных текстов Джойса. К таким лексемам относятся “escape”, “end”, “new”, “adventure”, включенные в следующее предложение: *The end he had been born to serve had let him to escape by an unseen path and now it beckoned to him once more and a new adventure was about to be opened to him* [15: 188]. Через них выходим на “Мертвых” и “Джакомо Джойса”. Связь между “escape” и “a new adventure” выявляется через словосочетание “with wild and radiant hearts to a new adventure” [16: 246]. Лексемы “hearts” и “wild” связывают “Мертвые” и “Портрет”: “the wild heart of life”, “a wild angel”, “singing wildly to the sea” [15: 195-196]. Подобные пересечения создают язык художественного дискурса как непрерывный ассоциативный поток, осваивающий языковой потенциал эпохи в узнаваемом лингвистическом универсуме. Примеры можно умножить, расширив ассоциативность выходом в однохронные идиостили писателей.

5. Выводы и перспективы. Однохронные идиостили писателей создают целостное языковое и концептуальное пространство, обогащающее историю языка художественной литературы закреплением лингвотипологических принципов, обеспечивающих преемственность художественного дискурса. Лингвотипологическая концепция идиостиля писателя открывает новые пути для описания языка художественной литературы: она выводит на единообразную модель художественного текста эпохи, выявляет процессы, способствующие закреплению языковых экспериментов прошлых эпох в качестве лингвотипологических для последующей эпохи, а также позволяет преодолеть изолированность описания языковых явлений в таком взаимосвязанном и многогранном организме как художественный дискурс эпохи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896с.
2. Галеева Н.Л. Параметры художественного текста и перевод. – Тверь: Тверской государственный университет, 1999. – 154с.
3. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352с.
4. Диброва Е.И. Категории художественного текста //Семантика языковых единиц: Доклады VI Международной конференции. – Т. 2. – М.: МГОПУ, 1998. – С. 250-257.
5. Жайворонок В. Національна мова та ідіолект //Мовознавство. – №6. – 1998. – С. 27-34.
6. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390с.
7. Короткова Л.В. Семантично-когнітивний та функціональний аспекти текстових аномалій у сучасній англомовній художній прозі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/КНЛУ. – К., 2001. – 19с.
8. Леденева В.В. Идиостиль (к уточнению понятия) //Филологические науки. – № 5. –2001. –С. 36-41.
9. Лисенко Н.О. Опозиція ідіолект/ідіостиль. Ідіостилістична домінанта у Т. Осьмачки //Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. Філологія. – № 557. – Вип. 35. – 2002. – С. 85-89.
10. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории, Аналитический минимум. – М.: Ось-89, 2005. – 560с.
11. Минералов Ю.И. Теория художественной словесности. – М.: Владос, 1999. – 360с.
12. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: УАСС, 2004. – 264с.
13. Тураева З.Я. Лингвистика текста и категория модальности //Вопросы языкознания. – №3. – 1994. – С. 105-114.
14. Gillespie G. Proust, Mann, Joyce in the modernist content. – Washington, DC: The Catholic University of American Press, 2003. – 324p.
15. Joyce J. A Portrait of the artist as a young man. – L.: Penguin, 1996. – 288p.
16. Joyce J. Dubliners. – L.: Penguin, 1996. – 256p.
17. Kim S. Edith Wharton and epiphany. – Journal of Modern Literature. – 29 (3). – 2006. – Pp. 150-175.
18. Literature and culture in modern Britain. – Vol. 1: 1900-1929/Ed. C. Bloom. – L. and N.Y.: Longman, 1993. – 250p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Елена Фоменко – доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры теории и практики перевода, Классический частный университет, Запорожье

Научные интересы: функционально- лингвистическая типология художественного текста, лингвистическая теория художественного текста, язык англоязычного художественного дискурса первой трети XX века, язык идиостиля Джеймса Джойса.

ПОСЛОВИЦА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ФУНКЦИИ, АКТУАЛЬНОСТЬ

Юлия АБРАМОВА (Кременчуг, Украина)

У статті обґрунтовано доцільність вивчення англійських гендерних стереотипів на матеріалі англійських прислів'їв. Визначено ступінь актуальності прислів'їв, їх відповідності сучасній дійсності.

The article deals with the English proverbs as the material for the English gender stereotypes studies. The level of proverbs value for the contemporary investigations is defined, their correspondence to the modern cultural and social situation is shown.

Современная лингвистика часто концентрирует свое внимание на гендерных исследованиях. Нам представляется актуальным изучить гендерные стереотипы английского народа на материале английских пословиц с эксплицитно выраженным гендерным компонентом. Однако, такой объект исследования, как пословица, может вызвать сомнения на предмет соответствия полученных результатов современной действительности. Для обоснования правильности выбора объекта, при написании статьи были поставлены следующие задачи: определить ценность пословиц для научных исследований, их актуальность, доказать достоверность информации, заключенной в пословицах.

Вот уже на протяжении многих веков пословицы как вид паремий являются предметом наблюдения ученых–лингвистов. Они систематизируются, анализируются, описываются и толкуются в словарях. *Паремнография* возникла еще в глубокой древности. Еще Аристотелю приписывали первые записи пословиц. Записями паремий занимались греческие, александрийские и римские ученые. В 1500 Эразм Роттердамский издает свод античных пословиц "Adagia"; в последующие века ученые продолжают дело собирания и изучения античных пословиц, большинство из которых перешло во многие современные языки мира. Самым известным и наиболее полным английским словарем пословиц является The Oxford Dictionary of English Proverbs под редакцией В.Смита. Среди словарей русских пословиц выделяется работа Иллюстрова "Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках". Выдающийся украинский фольклорист, этнограф, литературовед Михаил Пазяк всю свою жизнь посвятил сбору, исследованию и изданию малых жанров украинской народной прозы: народных пословиц, поговорок, сравнений. Паремии являются объектом изучения во многих статьях, диссертациях, монографиях. Редко к какому явлению языка и речи так часто обращаются во всевозможных научных работах лингвисты и литературоведы, как к пословицам. А они остаются неиссякаемым источником для все новых исследований.

Чем же объясняется такое положение пословиц, ведь, несмотря на огромное количество научных работ по паремииологии, ни в одном словаре (украинском, русском, английском) нет даже однозначного определения, что такое пословица? Проанализировав существующие словари английских и русских пословиц О.Г. Дубровская пишет, что, к сожалению, до сих пор пословица английского языка (впрочем, как и русского) не имеет четкого определения. На ее взгляд, это обуславливается, прежде всего, тем, что само явление "пословица" настолько сложно как в семантическом, так и структурном, и функциональном отношениях, что определить его раз и навсегда представляется практически невозможным. Отсюда и наличие большого количества дефиниций, раскрывающих понятие "пословица" под тем или иным углом зрения. Нет ни одного словаря английских и русских пословиц, где не предпринимались бы попытки определить смысловое содержание данного языкового явления [2]. С этим утверждением нельзя не согласиться, приведем некоторые примеры. Джоанна Уилсон в предисловии к оксфордскому словарю английских пословиц дает пишет следующее: «"Мудрые создают пословицы, а глупые повторяют их." – гласит одна из английских пословиц, но, к сожалению, нет ни одной пословицы, в которой бы содержалось определение самой пословицы. Редакторы многих изданий и переизданий словарей пытались ответить на вопрос «Что есть пословица?», но безрезультатно. Г.Л. Апперсон считал пословицу народной мудростью, сконцентрированной в слове, а М.П. Тилли вообще оказался бессилем перед поставленным вопросом и положился на своих предшественников (редакторов) в параметрах отбора материала для составления словаря пословиц» [11]. Далее

Джоанна Уилсон заключает, что дать определение пословице – задача безнадежная, впрочем как и судить о ее возрасте. Пословицы употребляются на протяжении веков, вероятно с тех пор, когда признанная мудрость распространялась от поколения в поколение в песнях и сказаниях. Популярность пословиц или же наоборот полный отказ от них свидетельствуют о разных исторических периодах и связанных с ними переменами в поведении, развитии образования, изменчивости морали. В XVI и XVII веках пословицы не сходили с уст как выражение народной мудрости, ими не брезговали многие писатели и ораторы [11]. Следует тут упомянуть, что именно этому периоду принадлежит наибольшее количество зафиксированных письменных источников английских пословиц. В предисловии к словарю шотландских пословиц Колин Уолкер указывает на то, что определение пословицы – вопрос нелегкий, многие ученые бьются над ним со времен Древней Греции и до наших дней. Однако, считается, что пословица – это краткое, сжатое изречение, которое содержит народные знания, предлагает советы, демонстрирует мораль [12]. В Малом энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона дано на наш взгляд самое четкое толкование: «Пословица, сжатое общеупотребительное изречение, составляющее достояние целого народа или значительной части его, заключающее в себе общее суждение или наставление на какой-нибудь случай жизни» [5]. Важно обратить внимание на то, что пословица названа изречением, которое заключает в себе общее суждение или наставление. Согласно Большой советской энциклопедии пословица – это «краткое, ритмически организованное, устойчивое в речи, образное изречение народа. Предмет высказывания рассматривается в свете общепризнанной истины, выраженной пословицей» [1]. Здесь определение «изречение» расширяется, появляется «элемент речи, высказывание». Из дефиниции, предлагаемой Литературной энциклопедией в 11 томах (1929-1939), выделим следующее: «Лаконизм, краткость, удобопроизносимость пословицы как единого целого в размере единого высказывания – вот что определяет синтаксическую сторону пословицы. Пословица – это утверждение, вывод, совет, наказ – в форме ходячего афоризма» [4]. Владимир Даль толкует пословицу как «краткое изречение, поученье, более в виде притчи, иносказанья, или в виде житейского приговора; пословица есть собь языка, народной речи, не сочиняется, а рождается сама; это ходячий ум народа; она сама о себе говорит: *Пословица не даром молвится*» [9]. Михаил Пазяк называет паремии народной мудростью, составной частью духовного богатства нашего народа [6]. Итак, обобщая все определения, можно заметить, что во всех, приведенных здесь толкованиях, прослеживаются следующие характеристики пословицы: в пословице заключена многовековая мудрость народов; пословица является изречением, высказыванием, чаще всего в форме совета или наказа. Такой вывод позволяет применять к исследованию пословиц подходы функциональной лингвистики, изучать их в свете современной теории дискурса.

Можно ли сопоставлять пословицу с реальной жизнью, претендовать на ее точную интерпретацию, ведь В.И. Даль называет ее также притчей, иносказанием? Венгерская лингвистка Дьюла Пацоллай провела интересное исследование, в котором она доказала, что в определенных условиях любая пословица напрямую связана с действительностью. В начале автор приводит пословицы из разных языков, которые говорят сами за себя: *Каждая пословица – правда.* (*Every proverb is truth.* – англ), *Пословица – правдивое слово.* (*Sprichwort – Wahrwort.* – нем), *Старые пословицы – дети правды.* (*Old proverbs are the children of truth.* – англ). Многие пословицы заверяют, что они никогда не обманывают: *Пословица никогда не лжет.* (*Maqal el-matel si men kedb.* – араб), аналогичные пословицы приведены из каталонского (*No hi ha refrany que menti.*), эстонского (*Vanasona ei valeta.*), французского (*Proverbe ne peut mentir.*), венгерского (*Közmondás nem hazug szólás.*) языков. Однако то, что утверждают пословицы, еще не доказывает их полное соответствие действительности. Это соответствие зависит от некоторых факторов: употребление пословицы в нужном контексте в определенной ситуации, знание этимологии, точная интерпретация метафоры (в случае метафорической пословицы), знание народных обычаев. Пословица – это больше, чем просто текст размером с предложение, в ней всегда заключен особый смысл, поэтому пословицу нужно истолковывать только в широком контексте истории и культуры данного народа. Игнорирование перечисленных факторов приводит к

искажению смысла. В своей работе Д. Пацоллай разделяет пословицы на три группы в зависимости от степени отклонения от действительности: $O = 0$, $0 < O < 100\%$, $O = 100\%$ (где O – степень отклонения) [10]. Рассмотрим эти три группы, взяв для примеров гендерномаркированные пословицы.

Первая группа, где $O = 0$, это изречения, констатирующие реальные факты. В нашем случае это заметки, сделанные во время наблюдений за жизнью и общением мужчин и женщин. *All are not maidens that wear bare hair.* – было записано еще в 1641 году, однако данное высказывание более соответствует современным нравам. *The more women look in their glass, the less they look to their house.* – четкое наблюдение за домашним бытом. *A woman's answer is never to seek.* – точное психологическое заключение. *Blind man's wife needs no painting.* – эта пословица на первый взгляд может показаться бессмысленной, тут нужно обратиться к культуре. Пословица зафиксирована в 17 веке, тогда еще ценилось целомудрие, женщины прихорашивались только для своих мужей и женихов, им не требовалось краситься перед работой, да и многие из них были в то время домохозяйками. Для нас эта пословица звучит странно, а вот современные англичанки наносят макияж только когда идут куда-то на выход, таким образом для их культуры это изречение и сейчас остается актуальным. Метафоричные пословицы тоже попадают в первую группу. Любая метафора при правильном проецировании на плоскость реальности полностью с ней совпадает. Например: *Silence is a woman's best garment.* Естественно, что молчание на себя не оденешь, но каждый согласится, что скромная девушка привлекательней болтуни, более схожей на базарную бабу. К этой же группе Пацоллай относит противоречивые пословицы, например: *A good husband makes a good wife.* и *A good wife makes a good husband.* – в этом случае срабатывает математическое правило: от перестановки мест слагаемых сумма не меняется, где слагаемые высказывания *муж* и *жена*, а сумма – соответствие действительности. Можно сказать, что эти две пословицы дополняют одна другую. Или вот еще: *If the husband be not at home there is nobody.* и *A man without a wife is but half a man.* – опять пример взаимодополнения. Такие пословицы исторически обусловлены и раскрывают нам духовные традиции народа.

Ко второй группе относятся пословицы, которые в некоторых обстоятельствах расходятся с жизненной правдой. *The calmest husbands make the stormiest wives.* – правильность этого высказывания зависит от конкретной семьи, но в большинстве случаев оно верно. Следующее изречение можно услышать от повидавшего виды зрелого мужчины, и совсем неестественно оно прозвучит из уст юноши: *There is no such thing as good small beck, good brown bread, or a good old woman.*

И наконец группа, в которой $O = 100\%$. Сюда относится небольшое количество пословиц, выражающих приметы или суеверия. Так как такие явления никакой логикой необъяснимы, а только невежеством или хорошим чувством юмора, то и соответствующие им пословицы не сходятся с реальностью: *He that would have good luck in horses, must kiss the parson's wife.* Согласно данным Д. Пацоллай в эту группу входит наименьшее число из всех проанализированных ею пословиц из разных языков.

Следует еще раз подчеркнуть, что пословицы – это народная мудрость, поэтому логичным оказывается результат исследования Пацоллай: большинство пословиц попадают в первую группу, чем подтверждается достоверность информации, содержащейся в паремиях.

Из всего вышесказанного можно заметить, что мы акцентируем на определении пословицы как изречения, высказывания, и соответственно рассматриваем каждую отобранную нами единицу паремиологии как высказывание со всеми соответствующими ему функциями. Подтверждение тому, что нами избран верный путь, мы находим в работах известных лингвистов. Так В.Н. Телия в своей монографии «Русская фразеология» пишет, что пословицы представляют собой микротексты, в которые заложены все типы информации, характерные для отображения ситуации в тексте, но представленные во фразеологизмах в виде «свертки», готовой к употреблению как текст в тексте. Рема такого микротекста – это все коннотативные аспекты его значения, сигнализирующие о ценностной ориентации субъекта речи, об эмоционально-оценочном отношении, о культурно-национальной рефлексии субъекта, сознательно или на уровне бессознательного

соотносящего образное содержание пословицы с эталонами и стереотипами культурно-национального мировидения и миропонимания. Под коннотацией в целом понимается любой прагматически ориентированный компонент плана содержания языковых сущностей, который дополняет денотативное и грамматическое их содержание на основе сведений, соотносимых с прагматическими факторами разного рода. Субъективно-модальная природа коннотации – ее связь с говорящим (или интерпретатором) придает ей прагматический статус, а рационально и эмоционально-оценочный и социально-речевой ее характер создают ту окраску, которая традиционно осознается как оценочная или экспрессивная функция языковой сущности. Любое высказывание, содержащее языковую сущность, в содержание которой входит коннотативный комплекс, – это сообщение не только о мире «Действительное», но и об отношении говорящего к этому миру. Все высказывания, в которых выражается такого рода субъективная модальность, нацелены на оценочное или эмотивное воздействие на адресата речи [8]. Отсюда заключаем, что пословица – это высказывание наделенное оценочной и эмотивной функциями. Далее обратимся к Е.А. Селивановой, которая утверждает, если воспринимать функцию как свойство языковых знаков передавать определенную информацию в акте коммуникации, то ее концептуальная сущность выходит за пределы языковой системы и становится элементом сознания, актуализируясь как составляющая речевой ситуации. Внеязыковая природа функции в последнее время становится предметом рассмотрения в функциональной лингвистике. Функция является основным понятием функционального языкознания. Еще В. Гумбольдт сформулировал главную цель науки о языке как попытку перейти в изучении языка от "эргона" к "энергии", то есть от исследования системно-языковых явлений к анализу речевой деятельности. Первые шаги к лингвистике-энергии сделаны в психолингвистике, функциональном языкознании, лингвистике текста с переходом их ориентации к теории коммуникации, дискурсу, речевых актов. Как кажется, наиболее весомую роль в таком переходе выполняет именно функциональная лингвистика как наука о языке в действии. Деятельностный характер функционализма предопределяет значительную интегрированность, комплексность исследования языковых явлений, поскольку "язык в действии" предусматривает приложение факторов широкого диапазона (психологических, ментальных, прагматических и тому подобное) [7: 88]. Минимальным контекстом, в котором реализуются функции языковых единиц, является высказывание. Это дает основания утверждать, что высказывание – основной предмет для анализа в функциональной грамматике [3: 48]. Следовательно пословица не только не устарела как объект изучения, но, являясь по своей сути высказыванием, заняла достойное место в исследованиях такого современного направления, как функциональная лингвистика.

Пословицы были, есть и будут объектом научных работ для многих ученых. Способствует этому, на наш взгляд, отсутствие конкретной дефиниции, поэтому каждый выбирает для себя из множества определений отдельные элементы, которые более всех остальных удовлетворяют его исследованию. Для каждого периода времени актуально что-то свое, поэтому еще будут по-новому интерпретировать уже существующие определения, будут предлагать свои новые толкования. Вторым секретом «научной жизнеспособности» паремий является заключенная в них многовековая мудрость народов. Чтобы ответить на вопросы социальной, культурной жизни к чему же еще обращаться, как не к духовному наследию? Пословицы – неотъемлемая часть этого наследия, а также языка, который в свою очередь выступает самым правдивым зеркалом любой культуры.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Большая советская энциклопедия <http://encycl.yandex.ru/dict/bse/article/00061/80800.htm?text>
2. Дубровская О.Г. О некоторых отличительных чертах английской пословицы (в сопоставлении с русской пословицей) <http://www.utmn.ru/frgf/No18/list.htm>
3. Костич Л.М. Основні засади функціональної граматики. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. – 79 с.
4. Литературная энциклопедия <http://encycl.yandex.ru/dict/litenc/article/le9/le9-1722.htm?text>
5. Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона <http://encycl.yandex.ru/dict/brokminor/article/32/32779.html>
6. Пазяк М.М. Українські прислів'я та приказки: Проблеми пареміології та пареміографії.–К.: Наукова думка, 1984.–204 с.
7. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
8. Телия В.Н. Русская фразеология. – М., 1996. – 285с.

9. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля <http://encycl.yandex.ru/dict/dal/article/dal/03147/34800.htm?text>
10. Paczolay, Gyula. Proverbs and Reality <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/proverbs/html/proverbs.htm>
11. Smith W.G. The Oxford Dictionary of English Proverbs. – Oxford: The University Press, 1980. – 930p.
12. Walker C. Scottish Proverbs. – Glasgow: Omnia Books Limited, 2000. – 335p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Абрамова – доцент кафедри перекладу Кременчуцького державного політехнічного університету ім. Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, пареміологія, прагмалінгвістика.

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕСПОНДЕНТА У ТЕКСТАХ-ІНТЕРВ'Ю СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ

Ганна АПАЛАТ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто комунікативну стратегію респондента в текстах-інтерв'ю сучасної англomовної преси (стратегію інформування), виокремлено неконфліктні та конфліктні комунікативні тактики та проаналізовано мовні засоби реалізації комунікативних тактик респондента.

The article focuses on the communicative strategy of the interviewee in the texts of interview in modern English press (the strategy of informing). The interviewee's tactics turn out to be cooperative and conflictive. The means of the language expression of the tactics are also analysed.

Інтерес до вивчення певного типу тексту зумовлює необхідність виявити й описати його структурні, семантичні, прагматичні особливості та дискурсні характеристики. **Актуальність** теми визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення тексту та дискурсу в комунікативно-прагматичному аспектах. **Предметом** аналізу статті є комунікативні стратегії і тактики респондента в текстах-інтерв'ю сучасної англomовної преси. **Мета** статті розкрити специфіку взаємодії учасників комунікації в діалогічних текстах-інтерв'ю та описати комунікативні стратегії й тактики респондента.

Матеріалом дослідження слугували діалогічні тексти-інтерв'ю, надруковані в 90-х роках ХХ століття у Financial Times, The Guardian, The Wall Street Journal Europe, Newsweek, People, Time.

У текстах-інтерв'ю учасники комунікації переслідують свої явні (вербальні) і приховані комунікативні цілі, застосовуючи певні види комунікативних тактик, які є складовою частиною комунікативної стратегії мовця. Стратегія включає в себе планування побудови процесу мовленнєвої взаємодії залежно від конкретних умов спілкування та особистостей комунікантів, а також реалізацію плану, тобто лінію бесіди. Стратегія – це весь комплекс мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення певної комунікативної мети.

Тактика мовленнєвого спілкування описує конкретні мовленнєві дії, що мають на меті досягнення впливу на іншого комуніканта на деякому етапі комунікації. Спрямованість різноманітних тактичних прийомів на досягнення певної комунікативної мети вибудовується у певну стратегію [2: 115; 5: 35; 7: 163; 8: 96; 9: 107-108; 10: 99].

Як правило, виділяють неконфліктні та конфліктні стратегії учасників комунікації. Під **неконфліктними** стратегіями розуміють сукупність тактичних ходів і прийомів, якими володіє мовець для досягнення глобальної стратегічної мети через кооперацію зі співрозмовником. Тактичні ходи і прийоми даної стратегії орієнтовані на співробітництво зі співрозмовником і мають на меті спільне (обом комунікантами) розв'язання завдань обміну інформацією або мовленнєвого впливу.

Під **конфліктними** стратегіями розуміють сукупність тактичних ходів і прийомів, які використовує мовець для досягнення своєї глобальної стратегічної мети через конфлікт із співрозмовником [1: 76; 11: 92-100].

У текстах-інтерв'ю респондент як правило підтримується стратегії інформування, яка може бути конфліктною або неконфліктною.

Неконфліктна стратегія інформування респондента пов'язана з бажанням респондента надати інформацію або повідомити про свої погляди з проблеми, що цікавить інтерв'юєра. Для реалізації цієї стратегії інтерв'юєр обирає такі тактики:

Тактика прямої відповіді на запитання, яка може поєднуватися із жартом, наприклад:

Time: Will you ever get married again?

Franklin: *Of course. I've already selected my gown. I'm just kidding. And then again, perhaps it's better not to be committed. I just see that women today are being abused so badly – verbally and physically – you wonder about getting married* (Time 02.03.1998).

У цьому тексті-інтерв'ю запит інтерв'юера стосується особистого життя респондентки. Його запитання про те, чи збирається респондентка заміж знову, має інтимний характер і може розглядатися як таке, що порушує принцип ввічливості [13] та максимуму такту [4: 217-237]. Відповідь респондентки супроводжується жартом про те, що вона вже підбрала собі сукню.

Тактика прямої відповіді на запитання, поєднана з жартом, допомагає респондентові “розрядити атмосферу” для того, щоб полегшити процес спілкування. Така тактика може бути реакцією на неприємне запитання та ходом стратегії “позитивної самопрезентації”.

В умовах комунікативного співробітництва респондент іноді надає інтерв'юєрові інформацію випереджаючого характеру: застосовує **тактику випереджувальної відповіді**. Випереджаючий характер відповіді зумовлюється явищем “інформаційного перестрибування”, яке пов'язане з опущенням питального речення та полягає у видачі “відповіді, що випереджує запитання” [6: 139-140]. Респондент ніби ставить себе на місце інтерв'юера, щоб встановити, яку додаткову інформацію щодо окресленої в запитанні ситуації (крім інформації, яка є предметом запиту) було б цікаво знати інтерв'юєрові [3: 18]. Випереджувальна відповідь респондента, як правило, має експланаторний характер.

Shulman: *Twelve years ago, you described cyberspace as a “consensual hallucination experienced daily by billions of legitimate operators.” Does this description still hold?*

Gibson: *It is still consensual, because so many people have given their consent. And it is a hallucination, but in a very particular way. If you were to turn on the radio one morning and hear Elvis Presley sing “Heartbreak Hotel,” you wouldn't break out in a cold sweat because you'd heard a dead man sing. Yet you would have just had an experience that would have been incomprehensible to your great-great-grandfather. When I wrote “Neuromancer,” I had no Internet to extrapolate from. If the phrase “virtual reality” had existed at the time, I probably would not have come up with several of the more colorful terms I used in the novel* (Newsweek 21.10.1996).

У вищенаведеному прикладі респондент не лише відповідає на запит, але й вмотивовує свою позитивну реакцію.

Іноді респондент на питання інтерв'юера не може або не бажає дати відповідь *Так* або *Ні*. Уникаючи прямої відповіді, респондент дає поширену відповідь, наприклад:

Have the World Wide Web and MTV made us incapable of dealing with any idea that cannot be expressed in 20-second bursts?

In the 18th century we used to sit on wooden benches in unheated churches to listen to five-hour sermons on divine inspiration. If today some of those messages can be imparted and absorbed in 30 minutes or even 30 seconds, I appreciate that opportunity. Those who still wish to get the full five-hour version can find it in its fullness. Thanks to the Internet (Newsweek 08.11.1999).

У вищенаведеному прикладі респондент обирає тактику поширеної відповіді, що є обґрунтуванням негативної відповіді на запит інтерв'юера. Респондент згадує, що у 18-му столітті люди сиділи на дерев'яних лавках у неопалюваних церквах і слухали п'ятигодинні проповіді про божественне натхнення. Він цінує можливість викласти і сприйняти інформацію за 30 хвилин або навіть за 30 секунд. Ті ж, хто бажає отримати повну п'ятигодинну версію, на думку респондента, можуть отримати її у повному обсязі завдяки Інтернету.

Вдаючись до експланаторної відповіді, респондент дає можливість інтерв'юєрові самому оцінити з погляду реальності чи достовірності пропозиційний зміст запитання, з яким інтерв'юєр звернувся до респондента.

Іноді респондент застосовує **тактику демонстрації власної здатності вести розмову**. Така тактика полягає в обміні ролями між комунікантами, тобто у припущенні респондентом можливості зміни своєї комунікативної ролі слухача на комунікативну роль мовця [11: 103], наприклад:

How did the whole idea for Milton, the magazine, start?

Lorna: *Last September we were sitting and talking, and Milton was telling Susan about – I hate to say “the good old days” – but the way things used to be. And she was very interested in the cocktails and the casinos.*

Susan: *And Milton was talking about gambling, too. He started giving me some tips, and I had no idea what he was talking about. I realized most people my age don't know how to play the traditional card games. Richard, my husband, even with all his big cigar nights, wasn't comfortable with his poker skills. There wasn't another magazine on the stands that addressed these things. We're trying to give practical tips. How to mix certain drinks, how to set up a party.*

Berle: *How to dress...*

Lorna: *...and make people feel comfortable. Young people don't know how or when to tip the dealer. So they avoid the situation. That's why they stand at the slots. So we're out there flaunting our bad habits.*

Berle: *There are so many dos and don'ts today. Let's go back to our forefathers – or fivefathers, I don't think that our grandparents had to worry that you couldn't eat pickles with olives and drink at the same time. And they live to be much older. I had an uncle that died at 118 ... West 118th Street. My brother Phil is going to be 97. Tell the young man how you named it Milton. Wouldn't you like to know that? Well ... ask.*

How did you come to name it Milton? (People 27.10.1997).

У цьому інтерв'ю, відповідаючи на запит інтерв'юера (його репліки набрані жирним шрифтом) про те, як виникла загальна ідея журналу “Мільтон”, респонденти Лорна, С'юзан і Берл притримуються тактики прямої відповіді на запитання. Один із респондентів, Берл Мільтон, застосував тактику демонстрації власної здатності вести розмову. Ця тактика проявляється у тому, що респондент “обмінюється ролями з інтерв'юером”, тобто ставить запитання до інтерв'юера. Так, Берл звертається до іншого респондента, Лорни, з пропозицією розказати молодому чоловікові чому вона назвала журнал “Мільтон”, і до інтерв'юера з питанням, чи не хотів би він дізнатися про це. Інтерв'юер виконує прохання Берла і питає, як так сталося, що Лорна назвала журнал “Мільтон”. Таким чином, респондент керує інтерв'юером, спрямовуючи хід інтерв'ю.

На відміну від інтерв'юера респондент не завжди притримується неконфліктних стратегій. **Конфліктна стратегія інформування** пояснюється небажанням респондента надати інформацію або обговорювати певну проблему. У текстах-інтерв'ю така стратегія представлена тактиками:

Тактика вказування на той факт, що питання недоречне [11: 106-107; 12: 297], наприклад:

Has your reputation suffered from this crisis?

I have not analyzed myself. That is not my priority. My priority is to resolve this situation (Newsweek 20.01.1997).

Іноді респондент використовує **тактику посилення на те, що інтерв'юер сам знає відповідь** (апеляція до власної мовленнєво-когнітивної бази питаючого) [див. 11: 106], наприклад:

It's hard to watch you shoot up.

I didn't want to do that scene at all.

Why?

Oh, it's obvious. You only have to read your own magazine (Newsweek 28.10.1996).

Не бажаючи обговорювати неприємну для себе тему респондентка, обирає тактику посилення на те, що інтерв'юер сам знає відповідь. Акторка, яка дає інтерв'ю, пропонує інтерв'юерові почитати власний журнал, що, напевне, є натяком на несхвальне висвітлення у цьому журналі сцени самогубства. Вказуючи на те, що інтерв'юер напевне сам знає відповідь на своє питання, респондентка уникає відповіді на прямий запит інформації.

Іноді респондент застосовує **тактику неповної відповіді на запитання**, наприклад:

Me: “How are things going in the kitchen today?”

Him: “I had a few comments.”

Me: “What were they?”

Him: (Hesitates) “That's between me and the chef.”

Me: (Getting desperate) "How is The Collection these days?"

Him: "Very good" (Financial Times 20/21.02.1999).

Така тактика демонструє небажання респондента підтримувати розмову на запропоновану тему. Про це свідчать мовленнєві ходи респондента, що є простими реченнями. Про те, що інтерв'юер залишився незадоволеним інформацією, яку повідомив респондент, свідчить запитання-відлуння *"What were they?"*, якого респондент уникає, вказуючи на його недоречність. Про незадоволення інтерв'юера відповіддю респондента свідчить також ремарка (*Getting desperate*), що супроводжує запитання про мережу ресторанів, які належать респондентові. Відповідь респондента *"Very good"* – приклад тактики неповної відповіді на запитання.

Притримуючись конфліктної стратегії інформування, респондент іноді використовує **тактику загальної відповіді** на питання, що потребує конкретної відповіді, наприклад:

Time: Is President Jiang Zemin himself responsible for this?

Dalai Lama: We know there are two groups [in the Politburo], one moderate and one more hard-line, on Tibet (Time 25.01.1999).

У цьому прикладі, реагуючи на прямий запит інтерв'юера, що потребує конкретної відповіді, респондент обирає тактику загальної відповіді, уникаючи конкретної, категоричної відповіді.

Респондент може застосовувати **тактику зустрічного запитання**, наприклад:

Q: You've changed, have you?

AC: "Does your tabloid tell you how I used to crunch it all down and ..."

(The Guardian Europe 15.03.2000).

Така тактика полягає не тільки у тому, що мовленнєвий хід респондента містить запитання, але й у тому, що запитання дозволяє йому "виграти час", ігноруючи запитання інтерв'юера.

Іншою конфліктною тактикою стратегії інформування є **тактика ігнорування змісту питання**, наприклад:

Q: Alastair, I remember a long session in the Commonwealth Writing Room (another briefing room) when you weren't prepared to say yes to the question you said yes to George today about whether the tax burden has gone up in the years since you came into power. Isn't it fairly obvious to us that you now think the virtues of saying yes is to cheer up the heartlands of voters.

AC: Look, you've got the figures there, you've got the figures there

(The Guardian Europe 15.03.2000).

У поданому мінімальному діалозі інтерв'юер для того, щоб отримати потрібну йому інформацію, обирає тактику "припущення", заявляючи, що на цей раз респондент вважає за краще сказати "так" з метою завоювати голоси виборців. Для респондента дане запитання неприємне, і він ігнорує його зміст. Вказуючи на те, що він вже задовольнив цікавість інтерв'юера, а саме: виклав усі цифри. Респондент намагається уникнути неприємного для нього запиту інформації, навіть у формі повторення того, що вже було сказано, але це не задовольняє інтерв'юера:

Q: But you're answering it today. I just wondered why the change of strategy.

AC: It's not a change of strategy. I mean I know you sort of, I know you, oh anyway – just write what you want ... (The Guardian Europe 15.03.2000).

Повторне ігнорування змісту запитання не дозволяє інтерв'юерові продовжувати цю тему.

Отже, у текстах-інтерв'ю кожен учасник комунікації застосовує певні види комунікативних тактик, які є складовою частиною комунікативної стратегії мовців. Респондент притримується стратегії інформування, яка може бути неконфліктною (пряма відповідь і демонстрація власної здатності вести розмову) або конфліктною (вказівка на недоречність запитання; посилання на те, що інтерв'юерові відома відповідь; неповна відповідь; загальна відповідь; зустрічне запитання та ігнорування змісту запитання).

Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є дослідження аргументативних стратегій і тактик комунікантів у даному типі тексту, гендерні особливості аргументації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артеменко Т.Н. Прагматика и семантика инициального констативно-ответного микродиалога: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1991. – 186 с.
2. Бендещкая М.Е. Стратегии и тактики речевого убеждения // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 3-4 мая 2001 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2001. – С. 115-118.
3. Гедз С.Ф. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань з інтерогативним значенням у сучасній англійській мові: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1998. – 159 с.
4. Грайс Г.П. Логика и речевое общение: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1985. – Вып.16. Лингвистическая прагматика. – С.217-237.
5. Зинченко Я.Р. Коммуникативные стратегии в дискурсе Гельмута Коля // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 3-4 мая 2001 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2001. – С. 35-37.
6. Почепцов О.Г. Семантика и прагматика вопросительного предложения (на материале английского языка): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1979. – 173 с.
7. Семенцова І. Комунікативна стратегія як елемент теорії комунікації // Мовні концептуальні картини світу. Зб. наук. пр. – К.: Прайм-М. – 2002. – № 6. – С. 161-166.
8. Сысоева Т.А. Реализация стратегий автора в текстах массовой коммуникации // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 3-4 мая 2001 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2001. – С. 95-99.
9. Тарасова И.П. Речевое общение, толкуемое с юмором, но всерьез. – М.: Высшая школа, 1992. – 174 с.
10. Ухванова И.Ф., Маркович А.А. Тематические коммуникативные стратегии в дискурсе печатного издания Европарламента ‘Tribune Pour l’Europe’ // Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Международ. науч. конф., Минск, 3-4 мая 2001 г.: В 3 ч., Ч. 1. – Минск: Минск. гос. лингв. ун-т. – 2001. – С. 94-104.
11. Чайка Л.В. Питальні висловлювання у комунікативному аспекті (на матеріалі англ. мови): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1998. – 163 с.
12. Heritage J. Oh-prefaced responses to inquiry // Language in Society. – 1998. – Vol. 27, № 3. – P. 291-334.
13. Leech J.N. Principles of Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 250 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Time 02.03.1998; 25.01.1999
 Newsweek 21.10.1996; 28.10.1996; 20.01.1997; 08.11.1999
 People 27.10.1997
 Financial Times 20/21.02.1999
 The Guardian Europe 15.03.2000

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Апалат – старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту – комунікативно-прагматичний та лінгво-когнітивний аспекти.

**МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ ЯК СПОСІБ
 ВІДТВОРЕННЯ “МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ” В УКРАЇНСЬКИХ
 ГОВІРКАХ**

Надія АШИТОК (Дрогобич, Україна)

Моделі формування багатозначних слів недостатньо досліджені у науковій літературі. У статті робиться спроба усунути цю прогалину на матеріалі українських діалектів. Особлива увага приділяється аналізу моделі “назва тварини – назва людини за ознакою характеру”. При аналізі даної моделі здійснювалось порівняння семантичного розвитку назви тварини не тільки у східнослов'янських, але й інших індоєвропейських мовах.

Polysemantic word forming models are not enough investigated in scientific literature. In this article an attempt has been made to make up for a deficiency on the basis of Ukrainian dialects. Special attention is paid to the analysis of such a model “name of animals – name of a person by character”. While analyzing this problem there's been made a comparison of semantic development of name of animals not only in East European but also in other Indo-European languages.

Перенесення назв з одного референта на інший розглядались у мовознавчих працях здавна і переважно як стилістичний засіб, як засіб вторинної номінації, рідше – як спосіб формування мовної картини світу, що виникає внаслідок когнітивного маніпулювання уже відомими словами з метою позначення нових концептів. Аналіз лексико-семантичних моделей за референтною співвіднесеністю, що й здійснюється у даній роботі, набуває більш ґрунтового значення на фоні теорій про залежність формування мовних систем від своєрідності сприйняття етнокультурними спільнотами навколишнього світу. У мовній картині світу реалії зовнішнього світу зіставляються з важливими сторонами внутрішнього людського буття. Показовими в аспекті метафоричного сприймання є, зокрема, тварини, діалектні назви яких розглядаються у статті.

Уявлення про опосередкованість сприйняття та усвідомлення системи значень і факт розрізнення національних мов за лексичною семантикою і граматичною структурою формували уявлення про відмінності “картини світу”, сформовані представниками певної мовної культури. “Відмінність мови – це не різні позначення одного й того ж предмета, це різне бачення його”, – вважав В. Гумбольдт, розмірковуючи про мовну свідомість народу [80: 9]. Думку В. Гумбольдта поділяв Б. де Куртене: “...без будь-яких застережень, – писав він, – можна погодитися із думкою Гумбольдта, що кожна мова є своєрідним світобаченням” [7: 12].

Термін *картина світу* був впроваджений у науковий обіг у фізиці в кінці XIX – на початку XX століття. Первісно використовувався як синонімічний терміну *фізична картина світу* для позначення поняття “сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримати знання про властивості та поведінку предметів” або “образ довкілля, що формується фізичною наукою та відбиває реальні закономірності природи” [5: 156]. Картина світу у такому розумінні ґрунтується на загальновідомих “найвних” знаннях: фізичних, біологічних, медичних та ін. Від картини світу у викладеному трактуванні мовна картина світу відрізняється, оскільки включає у себе тільки те, що закріплене мовними засобами. Картина світу та мовна картина взаємопов’язані, але нетотожні і, як слушно зауважує І. М. Фесенко, друга бідніша і побудована за своїми особливими законами. [11: 10]. Такими “особливими законами”, засобами відображення мовної картини світу є, наприклад, моделі формування внутрішньослівних парадигм багатозначних слів, які можна розглядати як спосіб відображення дійсності у свідомості носіїв мови, своєрідність якого полягає у сприйнятті цієї дійсності через призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, та інтерпретації навколишнього світу за національними концептуально-культурними та мовними канонами.

В українських говорах відома велика кількість похідних від назв тварин пейоративних термінів зі значеннями “негідник”, “сволота”, “мерзотник”, “неприємна або погана людина” тощо. Ці назви утворюються від назв собаки, змії, коня, свині, худоби взагалі, щура, кліща, воші. До таких назв належать українські бойківські *марга* “негідник” від *марга* “худоба” [КА – картотека автора], [6: I, 430], *лампас* “негідник” [6: I, 417], “лайливо про людину”, “неприємний чоловік”, “мерзотник” – від *лампас* “собака” [КА] (пор. угорське *lompos*) [6: I, там само], *мерша* “людина з поганою вдачею” – від *мерша* “зневажливо про худобу” [КА] [6: I, 438], *огер* “мерзотник” – від *огер* “жеребець” [КА] (з черкеської мови) [13: I, 117], наддністрянське *худоба* “лайливо про людину” – від *худоба* “корови і коні” [КА] (слово *худоба* “коні і корови” відоме також у північно-добруджанських говірках) [2: 250], лемківські *льоха* “сволота” – від *льоха* “свиня” [КА], *паця* “неприємна людина”, “негідник” – від *паця* “поросся” [КА], *щур* “мерзотник” – від *щур* [КА] (корінне) [12: 500], *огар* “негідник” – від *огар* “злодійкувата тварина” [КА], південно-волинське *клішч* “погана людина” [КА] – від *клішч* “кліщ”, “овеча воша” [КА; 3, 465]. Гадюка (змія) викликає асоціації з небезпекою, підступністю, страхом, деколи мудрістю. У народних віруваннях українців домінує негативний образ змії: “Як не вкусить, то засичить”, “Щебече, як соловейко, а кусає, як гадюка”, “У гадюки нема іншої науки, як кусати” [9: 55]. В українських говірках плазун асоціюється з особою з негативними рисами характеру. Бойківське *змія* “сварлива зла і сердита жінка” утворене від *змія* “гадюка” [КА] (слово *змія* “гадюка” фіксується у бойківських говірках М. Й. Онишкевичем) [6: I, 324] (корінне) [10: I, 188] та *яспидь* “сварлива жінка” – від *яспидь* “змія”, “вуж” [: II, 403] (слово походить від грецького *αδης* “вуж”) [10: I, 93], *аспида*, *аспид*, *геспид* “лайливо про жінку” [6: I, 56] – від *аспида*, *аспид*, *геспид* “змія”, “вуж”, *гад* “про сварливу злу людину” – від *гад* “змія” [КА] (корінне) [10: I, 381], лемківське *гадиця* “неприємна зла жінка” – від *гадиця* “гадюка”, “змія” [КА].

Лексема *собака* в українській мовній свідомості має цілу низку найменувань: найкращий приятель, охоронець, вірний друг. На противагу стереотипу собаки – вірного та надійного, який склався у свідомості українців, англійцями ця тварина сприймається інакше, про що свідчать англійські загадки. Собака в них – це насамперед тварина, яка гавкає та грається з дітьми (*I can run liven, Hike to play with boys and girls*) [5: 57].

Крім моделей, відомих в усіх або більшості говорів східнослов'янських мов, існують моделі, за якими відбувається перенесення назв тварини на назву людини лише в окремих говірках. До таких моделей належать: “назва тварини – назва хвалька” (ця модель лежить в основі формування українського бойківського *бонюх* “хвалько” від *бонюх* “гнойовий жук”) [6: I, 65], “назва тварини – назва одноокої або косоокої людини” (за цією моделлю виникло *камбал* “косоока або одноока камбала” від *камбал* [8: XIII, 15], слово запозичене з тюркської мови, у якій відоме *kambal* “т. с.”) [10: II, 173] та “назва тварини – назва свавільної людини” (північно-наддністрянське *богай* “свавільний людини” утворене від *богай* “бугай”) [69: 80].

Слід назвати випадки творення семантично тотожних ЛСВ багатозначних слів за одними і тими ж моделями від корінних і запозичених слів з однаковими значеннями. Наприклад, за моделями “назва тварини – назва неохайної людини” утворені ЛСВ від слів *сьора* “ворона” (з румунського) і *ворона* (корінне), “назва тварини – гуляки або розпусника” – від слів *бик* (корінне) і *бугай* (слово запозичене з тюркських мов), “назва тварини – назва забіяки” – від слів *бик*, *півень* (*когут*), “назва тварини – назва хитрої людини” – від слів *лиска* (корінне) і *корсак* “стєпова лисиця” (з тюркського) і *караган* “т. с.” (з тюркського), “назва тварини – назва боягуза” – від слів *зайець* (корінне) і *куян* “заєць” (з чагатайського або балкарського), “назва тварини – назва працюючої людини” – від слів *віл* (корінне) і *мурга* “віл” (з румунського), “назва тварини – назва товстої людини” – від слів *паця* (корінне), *свиня* (корінне), *льоха* (з польської мови) і *кабан* (тюркське), “назва тварини – назва сильної і здорової людини” – від слів *бик* (корінне), *буйвол* (з латинської мови) і *бугай* (тюркське), “назва тварини – назва жорстокої людини” – від слів *бирюк* “вовк” (тюркське), *вовк* (корінне), *змія* (корінне) та *астид* “змія” (з грецької мови). Наведені приклади свідчать про творення назв іншомовного походження за моделями, які використовуються при формуванні багатозначних корінних слів.

Півень в українській етнокulturі означає чоловіче начало. Він уособлює господарність, домовитість, силу чоловічої плоти, войовничість. І в українському, і в деяких інших культурно-концептуальних просторах (російському, білоруському, англійському) образ півня асоціюється з пунктуальністю, обов'язковістю, відповідальністю, а тому у мовах цих народів назви півня використовуються для означення будильника та пунктуальної людини. Лексема *cock* “півень” в англійській мові набуває значення “будильник”. Можемо стверджувати про тотожність образу в мовній свідомості як англійців, так і українців (*not a horseman, but wears spurs, not a watchman, but wakes people up; хто найшвидше встає; не сторож, а рано будить; не годинник, а будить*) [5: 57]. Проте в українській мові відсутнє уявлення про півня як вигадника, яке лягло в основу утворення англійського *cock and bull story* [1: 100].

Унаслідок використання назви тварини у різних дериваційних моделях, за якими формуються назви людей за кількома ознаками, а також того, що назви людини з конкретними ознаками можуть утворюватися шляхом порівняння людини з різними тваринами, виникають дериваційні ряди назв. До складу одного дериваційного ряду входять ЛСВ, що опосередковано свідчать про ціннісні морально-етичні орієнтири східних слов'ян. Наприклад, один лексико-семантичний ряд назв зі значенням “добрий” становлять ЛСВ зі значеннями “лагідний”, “той, що завжди у хорошому настрої”, а один ряд назв зі значенням “жорстокий” – ЛСВ зі значеннями: “злий”, “сердитий”, “підступний”, “тупий”, “самотній”, “грубий”, “злодій”. Один дериваційний ряд слів зі значенням “нерозумний” входять ЛСВ зі значеннями “неуважний”, “невмілий”, “метушливий”, “сердитий”, “сварливий”, “нечепурний”, “непорядний”, “нав'язливий”, “невдячний”, “зарозумілий” і “лінивий”; один ряд слів зі значенням “швидкий” – ЛСВ зі значеннями “неспокійний”, “непосидючий”, “з хорошим слухом”; один ряд назв зі значенням “великий” – ЛСВ зі значеннями “високий”, “незграбний”, “крупний”, “повільний”, “спокійний”, “здоровий”, а один ряд слів зі значенням “маленький” – ЛСВ зі значеннями “невисокий”, “швидкий”, “нарваний” та “уїдливі”.

Твірний ЛСВ при переосмисленні назв формує у носія мови деякий набір стандартних уявлень, і ці уявлення, саме як еталони, зрозумілі всім членам мовного колективу. Лінгвопсихологічний механізм метафоричної моделі властивий не тільки процесу формування моделі “назва тварини – назва людини”, він поширюється на всі моделі творення багатозначних слів, деякі з яких відомі лише в окремих мовних системах, інші – в групах цих

систем або використовуються у багатьох мовах. Прикладом таких загальноновизнаних у багатьох мовах асоціацій є уявлення про тварину взагалі як грубу і розпусну істоту. Саме такі асоціації лягли в основу творення англійського багатозначного слова *bestial* “тваринний”, яке вживається також зі значеннями “грубий” і “розпусний”, російських *животное* “тварина”, “про грубу і нерозумну людину”, *животный* “тваринний”, “чисто фізіологічний, грубо чуттєвий”, “позбавлений духовних інтересів”, “розпусний” і українського *тваринний* “грубий”, “розпусний”. Прикладом цих асоціацій є також уявлення про жорстоку людину як істоту, схожу на хижу тварину. В англійській мові, наприклад, зі значеннями “жорстока людина” і “хижак (про людину)” вживаються слова *wolf* “вовк” і *vulture* “яструб”.

Деякі різновиди переосмислення назв є продуктом лінгво-інтелектуальної діяльності мовно-культурної спільноти, за межами якої вона (згадана модель) не може існувати і стає незрозумілою для носіїв мови. Наприклад, порівняння зі слоном у індіців формує позитивну оцінку, оскільки слон у цій етномовній культурі уособлює граціозність; порівняння з конем у монголів також формує позитивну оцінку – кінь у них є уособленням відданого та надійного друга, в англійців ведмідь уособлює нечесну людину (пор. слово *bear* “ведмідь” в англійській мові використовується для позначення спекулянта, який грає на біржі на пониження).

Отже, феномен “картини світу” під кутом зору лексико-семантичної деривації полягає у тому, що остання, на нашу думку, виступає тим найзагальнішим параметром, який зумовлює цілісність лексико-семантичної підсистеми мовної системи, обмежує те, що уявляється неосяжним. Для того, щоб виступити параметром, сукупність уявлень повинна бути певним чином матеріалізована. Одним зі способів “матеріалізації” є варіанти (моделі) лексико-семантичних відношень, у яких знаходить вираження “картина світу”. ЛСВ багатозначних слів виникають на основі систематизації явищ дійсності, яка, очевидно, виступає у свідомості структурою, складові якої по-різному зв’язані одна з однією, репрезентуючи ієрархічні зв’язки, відношення тотожності, подібності тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский словарь / Под ред. Ахмановой О. С. – М.: Советская энциклопедия, 1965. – 592 с.
2. Горбач О. Діалектний словник північно-добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі // Діалектологія – Мюнхен: Monachii, 1968. – С. 3 – 46.
3. Горбач О. Південно-волинська говірка й діалектний словник с. Ступно, кол. повіту Здолбунів // Діалектологія. – Мюнхен: Monachii, 1973. – С. 405 – 524.
4. Горбач О. Південно-лемківська говірка і діалектний словник с. Красний Брід біля Меджилаборець (Пряшівщина) // Горбач О. Діалектологія. Мюнхен: Monachii, 1992. – С. 524 – 660.
5. Лучечко Т. Мовна картина світу у загадках // Вісник факультету романо-германської філології. Збірник праць молодих учених / За ред. В.П. Кемія В.П. – Вип. 1. – Дрогобич: ДДПУ. – 2006. – С. 50 – 59.
6. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говорів. – К.: Наукова думка. – Ч. 1, 1984. – 496 с. – Ч. 2, 1984. – 516 с.
7. Рамишвили Г. В. Вильгельм фон Гумбольдт – основоположник теоретичного мовознавства. Предисловие / В. Гумбольдт Избранные труды по языкознанию. – М.: Б. в., 1954. – С.3 – 12.
8. Словарь русских народных говоров. – Л.: Наука. – Вып. 2., 1966. – 314 с.; вып. 3, 1968. – 360 с.; вып. 8, 1972. – 369 с.; вып. 13, 1977. – 358 с.; вып. 15, 1977. – 399 с.
9. Словник символів культури України / За ред. Коцура В. П., Потапенка О. І., Дмитренко М. К. – К., 2002.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М.: Прогресс. – Т.1, 1986. – 573 с.; Т.2, 1987 – 671 с.; Т.3., 1987. – 831 с.; Т. 4., 1987. – 836 с.
11. Фесенко І.М. Відображення картини світу загальнонародною англійською мовою та мовою географії ((на матеріалі найменувань деяких об’єктів фізичної географії). Автореф. дис. . . канд. філол. н.: К., 1993. – 16 с
12. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. – К.: Радянська школа, 1970. – 599 с.
13. Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка. / Под ред Н. М. Шанского. – М.: Изд-во Московск. ун-та. – Т. 1. – Вып. 1, 1963. – 196с.; Т. 1. – Вып. 2, 1963. – 269 с.; Т. 1. – Вып. 3, 1968. – 283 с.; Т. 1. – Вып. 5, 1973. – 303 с.
14. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. – К.: АртЕК, 1998. – 156 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Ашиток – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені І.Я. Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

АВТОРСКИЙ НЕОЛОГИЗМ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЮМОРИСТИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА

Анжела БОЛДЫРЕВА (Одесса, Украина)

Робота присвячена вивченню авторських неологізмів (окаціоналізмів) у лінгвокогнітивному аспекті. Особлива увага приділяється дослідженню дії фреймових механізмів породження гумору при використанні у художньому творі окаціональних одиниць.

The article deals with the study of author's neologisms (occasional words) in the linguistic and cognitive aspect. The frame mechanisms of creating humorous effect with the help of such words are researched.

Несмотря на достаточный запас лексики, имеющийся в каждом языке, в нем постоянно создаются и вводятся в употребление новые слова и новые значения уже существующих слов. Появление таких слов может быть как естественным результатом развития языка, так и создаваться любым человеком, достаточно владеющим языком, с определенной целью в определенной ситуации. Как показывают многочисленные исследования (см. например: [1; 2; 3; 7; 8; 9]), традиционно разделяют речевые и авторские неологизмы. Речевые неологизмы – новые слова, появляющиеся в языке для обозначения новых вещей и понятий (что связано с развитием науки, техники, культуры и других сторон социальной жизни общества), которые фиксируются словарями. В свою очередь авторские неологизмы (мы называем их также окказионализмы, отождествляя данные понятия) – новые слова или значения слов, созданные отдельным человеком – писателем, поэтом, общественным деятелем. Эти слова часто не становятся единицами словаря (хотя наиболее удачные и коммуникативно-ценные слова заимствуются языковым коллективом и попадают в словарный состав языка [9: 255]), а остаются частью индивидуального стиля, и их оригинальность не теряется со временем. Созданные автором слова отличаются от обычных широко используемых обозначений новизной внутренней формы или своеобразностью соединения элементов. Создаются окказионализмы с целью придания тексту выразительности, часто для порождения юмора.

Мы изучали окказиональные единицы на материале романов известного английского писателя XX века П.Г. Вудхауза. Его авторскому стилю свойственно создание большого количества подобных слов, использование которых делает коммуникативные ситуации более непринужденными, а речь героев более экспрессивной. Цель данной статьи – описать когнитивный механизм формирования юмористического эффекта у читателя как финального адресата сообщения при восприятии авторского неологизма. Объяснение действия этого механизма будет дано с позиции фреймового подхода.

Согласно фреймовой теории, предложенной М. Минским [4], необходимым условием порождения юмора является активация двумя разнородными ситуациями общения двух неродственных (иногда родственных) фреймов. Под родственными фреймами мы понимаем фреймы, имеющие общие терминалы, под неродственными – не имеющие таковых. Взаимоотношения активированных ситуацией общения фреймов могут быть, на наш взгляд, разного характера. Мы выделяем три такие разновидности: 1) неожиданная смена неродственных фреймов; 2) неожиданная смена фреймов, имеющих общие терминалы (т.е. родственных); 3) неожиданное наложение неродственных фреймов, в результате чего создается новый, смешанный фрейм. Смена фреймов достигается благодаря тому, что в пределах сообщения контактно расположены слова, фразы, активирующие два различных фрейма, и переход от одного фрейма к другому, не имеющему с предыдущим общих терминалов, или в случае, если общие терминалы единичны и несущественны, нарушает логику здравого смысла. Сила юмористического эффекта зависит от степени «родства» фреймов: чем отдаленнее один фрейм от другого, чем менее существенна связь между ними, т.е. чем меньше общих терминалов имеют фреймы, тем сильнее юмористический эффект. Кроме этого, важен также неожиданный характер перехода от фрейма к фрейму. Последнее замечание означает, что вместо традиционно используемого для интерпретации данной ситуации фрейма (активируемого в памяти в силу его предсказуемости) используется полярно ему противопоставленный или рассматриваемый в

данном контексте как далекий фрейм. Возникающее при этом несоответствие и образует основу для юмористического осмысления ситуации.

Наложение фреймов состоит в том, что описываемая ситуация объединяет активированные неродственные, с точки зрения логики, фреймы на основе аналогий, и на незнакомые события мы начинаем смотреть сквозь призму знакомых, т.е. фреймы одной, описываемой, и другой, хорошо знакомой (стереотипной) ситуаций накладываются друг на друга.

Юмористический эффект возникает, если какой-нибудь из перечисленных выше фреймовых механизмов вызывает появление в сознании адресата ментальной бинарной оппозиции, например, «логичное – нелогичное»; «возможное – невозможное»; «высокое – низкое», «истинное – ложное», «реальное – нереальное», «одушевленное – неодушевленное» и т.п.

Исследовав разнообразные авторские неологизмы в романах П.Г. Вудхауза, мы установили, что их восприятие адресатом может способствовать неожиданной смене или наложению неродственных фреймов в сознании последнего. В свою очередь неожиданная смена неродственных фреймов может привести к возникновению ментальной оппозиции «высокое – низкое», а неожиданное наложение неродственных фреймов – ментальной оппозиции «возможное – невозможное». Оппозиция «высокое – низкое» основывается на противопоставлении знания о предмете, ситуации как духовных, возвышенных и такой их интерпретации, которая оценивает этот предмет, ситуацию как материальные, низменные. Оппозиция «возможное – невозможное» основывается на противопоставлении стереотипного знания о некоторой конкретной ситуации и такой ее интерпретации, которая не соответствует действительному положению вещей и которая часто вообще не может иметь место в реальном мире.

Авторские неологизмы характерны для разговорного стиля языка. Вслед за Е.А. Володиной [2] мы выделяем несколько способов создания окказионализмов: конверсия, аффиксация, словосложение (объединение фразы

в одно слово с помощью аффиксации и создание новых слов по аналогии с уже существующими), редупликация, звукоподражание, сокращение.

"I have the highest esteem for Aunt Dahlia, and have never wavered in my cordial appreciation of her humanity, sporting qualities, and general good eggishness" (11: 30).

Такие свойственные книжному стилю фразы, как *"the highest esteem"* (высшая оценка), *"cordial appreciation"* (сердечное признание) активируют фрейм «формальное общение». Авторский неологизм – существительное *"good eggishness"*, созданный способом аффиксации из сленгового словосочетания *"a good egg"* (классный чувак) с добавлением к основе *"egg"* двух продуктивных суффиксов современного английского языка: суффикса прилагательного *-ish* и суффикса абстрактного существительного *-ness*, – неожиданно активирует фрейм «повседневное общение». Несопоставимость с точки зрения логики построения высказывания слов и фраз различной стилистической маркированности всегда создает ментальную оппозицию в сознании адресата и может породить юмор.

"It was enough. I saw that, as always, he had tetigisti-ed the rem" (12: 160).

В данном примере Берти Вустер пытается передать на доступном ему языке, в своей простоватой манере любимое латинское выражение Дживса *"rem acu tetigisti"* («коснуться самой сути»), свойственное книжному стилю. Увидев эту фразу в речи Берти Вустера, читатель активирует фрейм «образованность». Однако окказиональное преобразование этого выражения автором: перестановка слов, своеобразная «англификация» выражения за счет добавления к латинскому глаголу *"tetigisti"* окончания английских правильных глаголов прошедшего времени *-ed*, что придает ему черты разговорного стиля, заставляет читателя активировать фрейм «неформальное общение».

Следствием такой неожиданной смены активированных «высокого» и «низкого» фреймов является юмористическое восприятие ситуации.

В следующем примере окказионализм образован способом объединения фразы в одно слово с помощью расстановки дефисов. Создание подобных сложно-синтаксических неологизмов является характерной чертой авторского стиля П.Г. Вудхауза.

"What I want -Jeeves, have you seen that play called I-forget-its-dashed-name" (11:218).

Окказионализм *"I-forget-its-dashed-name"* («Я-забыл-ее [пьесы] -чертово-название») представляет собой простое предложение, все слова которого объединены в одно слово с помощью расстановки дефисов, и выполняет синтаксическую функцию обстоятельства. Использование окказионализма в данной ситуации, в данном контексте создает амбивалентность, свойственную игре слов – «...ты видел пьесу под названием Я-забыл-ее-чертово-название». На мгновение, достаточное для появления ментальной оппозиции, окказионализм воспринимается, как название пьесы, а не как самостоятельное предложение. Этому способствует отсутствие многоточия, отделяющего его от предыдущего предложения, что свидетельствовало бы о некоторой паузе, заминке в устной диалогической речи героя. Помогает понять читателю то, что первое восприятие окказионализма неверное только отсутствие кавычек, которые бы ставились, будь это действительно название. В устной же речи, как известно, использование графических средств невозможно, поэтому в случае устного общения юмористический эффект был бы сильнее.

Юмористический эффект создается не только благодаря порождению двусмысленности и использованию окказионального слова, что уже само по себе создает стилистический контраст (окказионализмы характерны для разговорного стиля), но и благодаря введению в речь персонажа сленгового слова *"dashed"* (чертово). Таким образом, при восприятии окказионализма в сознании читателя активизируется сразу несколько фреймов: сначала фрейм «название», неожиданно сменяющийся на фрейм «отступление от темы», затем, кроме этого, «низкий» фрейм «повседневное общение» и «высокий» фрейм, связанный с предметом обсуждения – театральной постановкой. Все это приводит к появлению у читателя двух ментальных оппозиций «логичное – нелогичное» и «высокое – низкое». Причем последняя оппозиция, на наш взгляд, доминирует.

Среди всех способов окказионального преобразования существующих слов и словосочетаний самым частотным в творчестве П.Г. Вудхауза является сокращение слов (в том числе инициальное сокращение). При этом семантика слов сохраняется, а их стилистическая принадлежность изменяется.

"... It beats me how you think up these things.

And Gussie, you say, is in the sameposish?" (13: 10)

Окказионализм *"posish"* является сокращением слова *"position"* (положение). Здесь произошло также изменение буквы *"t"* из *"position"* на буквосочетание *"sh"* в слове *"posish"*. Таким образом автор усиливает эффект непринужденности, который создается благодаря сокращению слова: поскольку буква *"t"* в суффиксе *"tion"* и буквосочетание *"sh"* дают один и тот же звук, малограмотные слои населения пишут в словах суффикс *"shion"* вместо *"tion"*. На первый взгляд такое изменение могло бы затруднить восприятие окказионализма, но этого не происходит в силу одинакового звучания слова *"position"* и неграмотного *"posishion"*. Более того, поскольку в сокращении *"posit"* буква *"t"* давала бы не такой же звук, как в слове *"position"*, автор был вынужден заменить ее на буквосочетание *"sh"*, в противном случае узнавание слова по его части могло бы не произойти. Начало фразы *"is in the same (position)"*, будучи речевым штампом, активизирует фрейм «формальное общение». Однако окказионально измененное последнее слово *"posish"* заставляет адресата неожиданно активировать новый фрейм – фрейм «повседневное общение».

Иногда слова сокращаются до одной буквы (инициальные сокращения), что затрудняет их восприятие. В этом случае сокращения абсурдны и нелепы. Например,

I was amazed. I could hardly b. my e. [believe my eyes] (12: 274).

Все рассмотренные выше примеры являются примерами авторских неологизмов, восприятие которых вызывает неожиданную смену

неродственных фреймов и появление ментальной оппозиции «высокое – низкое». Такие окказиональные единицы наиболее часто встречаются в романах П.Г. Вудхауза. Рассмотрим теперь несколько примеров авторских неологизмов, при восприятии которых в сознании

адресата может происходить неожиданное наложение фреймов и возникать ментальная оппозиция «возможное – невозможное». Как показывают наши наблюдения, в исследуемых романах подобные окказионализмы созданы путем словосложения по аналогии с уже существующими словами (сложно-производные слова). Создавая такие окказионализмы, автор провоцирует наложение фреймов в сознании читателя при их восприятии и возникновение ментальной оппозиции «возможное – невозможное». Причем в памяти читателя сначала «всплывает» известное ему слово, по аналогии с которым был создан неологизм, а уже потом неожиданно приходит осознание аналогии, т.е. юмористический эффект, вызванный неожиданным наложением фреймов, активированных известным словом и новым словом, возникает ретроспективно.

"I must begin by saying that Kipper has given me a full eyewitness's – well, earwitness's I suppose you'd say - report ..." (12: 252).

Восприятие слова *"earwitness"* (ухослышлец) заставляет адресата вспомнить сначала слово *"eyewitness"* (очевидец), по аналогии с которым оно было создано, а затем осознать эту аналогию. Слова *"earwitness"* и *"eyewitness"* созданы, таким образом, по одной модели – из двух существующих слов. Первые компоненты сложных слов – *"ear"* и *"eye"* – обозначают части лица человека «глаз» и «ухо», посредством чего человек воспринимает информацию. Второй компонент – *"witness"* – в обоих словах одинаковый – «свидетель». Таким образом, если существующее слово *"eyewitness"* относится к свидетелю происшествия, который это увидел, то окказиональное слово *"earwitness"* – к свидетелю, который это услышал. С одной стороны, создание данного слова не противоречит логике: ведь есть же свидетели события, которые что-то услышали, однако, с другой стороны, поскольку такого слова нет в английском словаре, его использование представляется нелогичным и невозможным.

При восприятии слова *"eyewitness"* первоначально в сознании адресата активируется фрейм «зрительное восприятие события», а затем окказионализм *"earwitness"* активирует фрейм «восприятие события на слух». Услышав новое окказионально созданное слово, в сознании адресата активированные фреймы накладываются друг на друга. В силу неожиданности возникновения аналогий возникает юмористический эффект. Эффект усиливается после понимания того, что существование окказионального слова вполне возможно с точки зрения логики здравого смысла. Новое слово воспринимается как остроумно подмеченная языковая аналогия.

В следующем примере окказионализм образован таким же способом, и механизм создания юмористического эффекта такой же, как в предыдущем примере.

Lady Malvern tried to freeze him with a look, but you can't do that sort of thing to Jeeves. He is look-proof (11: 650).

Окказионализм *"look-proof"* (взглядоупорный) создан по аналогии со словами *"water-proof"* (водонепроницаемый), *"bullet-proof"* (пуленепробиваемый), *"shock-proof"* (ударостойкий).

Создание подобных сложнопроизводных слов для порождения юмора не частотно в романах П.Г. Вудхауза. Таким образом, не частотно также формирование юмористического эффекта по модели неожиданного наложения фреймов.

В перспективе нашего исследования входит дальнейшее изучение лингвистических особенностей и способов создания окказиональных единиц в художественном тексте, а также выявление и анализ действия когнитивного механизма создания юмористического эффекта при их восприятии.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Андрусак І.В. Спосіб життя та дозвілля: фрагмент концептуального аналізу англійських неологізмів ХХ століття // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2000. – С 8-18.
2. Володина Е.А. Нестандартная сочетаемость как средство создания юмористического эффекта (на материале англоязычной прозы): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1998. – 140 с.
3. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский: Учеб. пособие. – М.: Новое знание, 2003. – 287с.
4. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М.: Прогресс, 1988. – С. 281–309.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
6. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста / имплицативные аспекты коммуникации / Ташк. гос. пед. ин-т. – Ташкент: Изд-во «ФАН», 1988. – 162 с.
7. Норман Б.Ю. Язык: знакомый незнакомец. – Минск: Вышейш. шк., 1987. – 227 с.
8. Ребрий А.В. К вопросу об окказионализмах // Вісник Харк. ун-ту. – Харків, 1995. – №384. – Т.2. – С. 139–141.

9. Розенталь Д.Е., Голуб И.Б., Теленкова М.А. Современный русский язык. – М.: Международные отношения, 1995. – 560 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с

СПИСОК ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

11. Wodehouse P.G. Carry on, Jeeves. – Moscow: Jupiter-Inter, 2004. – 236 p.
12. Wodehouse P.G. Jeeves Omnibus. – V. 4: Jeeves and the Feudal Spirit, Jeeves in the Offing, Stiff Upper Lip, Jeeves. – London: Hutchinson, 2000. – 460 p.
13. Wodehouse P.G. Right Ho, Jeeves. – N.Y.: Penguin Books, 1962. – 248p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Анжела Болдырева – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры теории и практики перевода Одесского национального университета им. И.И. Мечникова.

Научные интересы: межкультурная коммуникация, психолингвистика, ономастика.

ДО ПОШУКІВ МОДЕЛІ ПОРІВНЯННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олександр БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснено аналіз ідеографічних класифікацій, доведено їхній потенціал в якості незалежної від зіставлюваних мов моделі порівняння лексичних систем.

The article concentrates on ideographic classifications analysis and justifies its potential as an invariant pattern with respect to lexical systems compared.

Всі існуючі підходи до вивчення лексичних систем перебувають у межах двох парадигм – від форми до значення та від значення до форми. Залучення першої передбачає якомога точнішу і повну характеристику всіх існуючих значень і способів ужитку певного мовного елемента. Застосування другої має на меті опис та класифікацію всіх способів утілення певного змістового комплексу. Звичайно ж, “користувач”, адресат лінгвістичної продукції відчуває потребу в описах обох типів. Так, наприклад, зустрівшись з незнайомим словом, він, вірогідно, звернеться до словника, в якому перераховано всі значення “незнайомця”. Коли ж доводиться виступати, писати чи перекладати – часто-густо стає “німим”, який хоче сформулювати думку, нібито знає, або принаймні відчуває що саме, а необхідне слово не йде у голову.

Тут і стає у нагоді опис мови за принципом “від значення до форми”. Саме тому в європейській лексикографії вже з півтора століття поряд з звичайними, тлумачними словниками, створеними за алфавітним принципом, які впорядковують лексичний склад мови за формальною ознакою, створюються словники семантичні або ідеографічні, які класифікують слова на засадах спільності і подібності їхніх значень [12; 13; 14; 15]. Значення ідеографічних словників в загальній системі словників національної мови визначається не лише їхньою практичною необхідністю для перекладачів, редакторів, спічрайтерів тощо. Ідеографічні словники – безпосереднє і наочне відображення запасу змістів, накопичених, “напрацьованих” мовою і поколіннями її носіїв [3]. Попри свою багатоплановість, реальний світ, який опосередковано відтворюється в мові, є єдиним. Це спричинене об’єктивними законами руху матерії, які мають універсальний характер. Корелятом єдиного світу в пізнанні виступає єдине знання, закріплене в поняттях, однією з форм фіксації яких є лексика [8]. Таким чином, тезаурус – це модель мовної картини світу, яка узагальнює та синтезує в цілісну структуру моделі певних фрагментів зовнішнього світу з диференційованою деталізацією предметів, явищ, властивостей та відношень. Смысловий континуум для всіх мов спільний, однак кожна конкретна мова членує його специфічно. Ступінь вербальної деталізації кожної ділянки цього континууму зумовлений рівнем розвитку мови та позалінгвальними чинниками, що його визначають.

Загальнофілософська цінність існуючих тезаурусів не виключає можливості практичного застосування принципів укладання таких словників у виробленні оптимальної моделі порівняння лексичних систем, оскільки характер уявлень про ту чи іншу ділянку смислового континууму значною мірою фіксується лексикою. Семантико-ідеографічний підхід до вивчення лексичного складу кількох мов має незаперечну практичну цінність для контрастивної лексикології, адже “Без урахування системних зв’язків та ієрархічних

відношень на всіх рівнях аналізу (семному, семемному, лексемному, лексико-семантичних груп і лексико-семантичних полів) не може бути адекватного опису лексико-семантичної системи зіставлених мов, бо саме значеннєвість мовної одиниці є основною одиницею контрастивних досліджень, а вона (значеннєвість) визначається місцем мовної одиниці у певній системі” [6, с. 4]. Крім того, враховуючи думку контрастивістів про те, що еталоном зіставлення має бути не реально існуюча мова, а незалежна від зіставлених мов, інтернаціональна система, що містить сукупність знань про дійсність [7], у ролі такої системи (своєрідної “мови-еталону”) може виступати модель, створена за семантико-ідеографічним принципом. Саме тут при порівнянні однієї мови з іншою встановлюються невідповідності і виявляються лакуни, частково пов'язані з культурно-історичними й етнографічними причинами, частково зумовлені мовною специфікою внутрішніх форм [4, с. 244].

Все вищезазначене зумовлює актуальність нашого дослідження, за мету якого поставлено виокремлення принципів розробки оптимальної моделі порівняння лексичних систем споріднених та неспоріднених мов.

У загальному вигляді, тезаурус – це макет лексико-семантичної системи мови і, відповідно, його структура відповідає структурі лексичної системи [8]. Тому цілком логічним є припущення, що принципи побудови статей ідеографічного словника в цілому дотичні до принципів реконструкції семантичних полів. Сам термін “лексико-семантичне поле” не набув однозначного тлумачення й інколи використовується як синонімічний до термінів “лексико-семантична група”, “тематична група”, “парадигма”, “ряд”. Так, зокрема, Ю.С. Степанов називає ряди антонімій, синонімічні ряди, тематичні групи різновидами семантичного поля [10]. За О.С. Ахмановою, **тематична група** – це “ряд слів, які більшою чи меншою мірою збігаються за своїм основним (стрижньовим) семантичним змістом, тобто за належністю до того самого семантичного поля” [1, с. 118], це означає, що до неї в принципі можуть бути включені конституенти різних частин мови.

Найчастіше слова у тематичних розділах і групах розташовані без використання певних принципів чи схем – асоціативно, коли попереднє слово ніби “тягне” за собою наступне, таким чином розкриваючи тему чи підтему [5]. Такий підхід було використано в словнику П.М. Роже (див. приклад словникової статті нижче) [17], а також у більшості сучасних навчальних тематичних словників.

Main Entry:	woman
Part of Speech:	<i>adjective</i>
Synonyms:	distaff, feminine, muliebral, seductive
Main Entry:	woman
Part of Speech:	<i>noun</i>
Synonyms:	Circe, beloved, charmeuse, dame, darling, dona, donna, enchantress, female, feminality, femineity, femininity, femme, femme fatale, frau, gentlewoman, inamorata, ingenue, lady, lover, madam, matron, milady, mistress, paramour, signora, siren, sorceress, sweetheart, vamp, wife, womanhood, womankind

Не заперечуючи доцільності поділу лексики за тематичним принципом задля дидактичних цілей, відзначимо певну обмеженість потенціалу такої класифікації як для досліджень в галузі зіставної лексикології, так і в сфері практичного застосування, зокрема у перекладацькій діяльності та редагуванні. По-перше, вихідним пунктом у структуруванні лексики має бути поділ усього словникового складу на частини мови, що зумовлене самою мовою, відповідно, тенденція закріплювати єдність спільними формальними ознаками виступає однією з основних ознак лексико-семантичних полів [2; 9]. Отже, до лексико-семантичного поля (на відміну від тематичної групи) слід відносити лише одиниці, що належать до однієї частини мови. По-друге, якщо йдеться про “процедуру”, що передує віднесенню тієї чи іншої одиниці до певного лексико-семантичного угруповання, то в її основі лежить поняття умовної еквівалентності. Під умовною еквівалентністю мається на увазі такий тип відношень

між одиницями, при якому більшість семантичних компонентів семем співпадають, а диференційні семантичні ознаки за певних умов не беруться до уваги. На прикладі наведеної статті тематичного словника ми пересвідчилися, що лексеми, подані в якості “синонімів”, мають лише один спільний семантичний компонент – ‘належність до жіночої статі’, решта ж є диференційними, відтак зазначений тип тезаурусу, незважаючи на безумовну світоглядну цінність, для зіставних досліджень, напевно, є не зовсім релевантним.

Таб. 1

Семантична структура англійських семем тематичної групи “жінка”
(за словником П.М.Роже)

	належність до жіночої статі	належність до певної раси, національності	нааяність впливу на когось або щось	володіння знаннями, уміннями, майстерністю, досвідом	сімейний стан, перебування у шлюбі, положення у сім'ї	зовнішня привабливість або непривабливість	нааяність у характері стійкості, поміркованості	належність до привлейованих шарів суспільства
<i>dame</i>	+							+
<i>Circe</i>	+		+	+				
<i>donna</i>	+	+						
<i>siren</i>	+		+			+		
<i>mistress</i>	+			+				
<i>matron</i>	+				+		+	
<i>lady</i>	+						+	
<i>frau</i>	+	+						
<i>gentlewoman</i>	+							+
<i>madam</i>	+							+

Іншим аспектом, який, безумовно, має братися до уваги, є “стрункість”, самої системи, незаперечність принципів, покладених в основу синопсису. Наприклад, у словнику “The Oxford Dictionary of Slang” корпус британського сленгу розподіляється укладачами на наступні угруповання: “Тіло та його функціонування”, “Люди та суспільство”, “Тварини”, “Продукти харчування, алкоголь та наркотики”, “Речі та субстанція”, “Гроші, комерція та професія”, “Поведінка”, “Відношення та емоції”, “Думка та комунікація”, “Мистецтво, розваги та масова інформація”, “Час таплинність подій”, “Місце та рух”, “Абстрактні якості та стан” [11]. Таке структурування, напевно, має право на існування, особливо з урахуванням того, що автори постулюють виключно практичне застосування цього словника, однак елементам цієї структури так само бракує системності як на вищих, так і на нижчих щаблях розподілу. Так, наприклад, до угруповання “Час таплинність подій” авторами віднесено такі групи, як “Час”, “Початок”, “Затримка та зупинка”, “Досвід та його відсутність”, “Мода” (!!!), “Старість”, “Погода”, “Температура”. Малоімовірно, що перекладач, намагаючись віднайти в цьому словнику англійський відповідник українській лексемі, що позначає людину, яка стежить за модою, типу *фраєр* ‘модно одягнений хлопець, чоловік’, *дефілятор* ‘франт, хвалько, стиляга’, звернеться до заявленої авторами рубрики “Час таплинність подій”...

В “ідеально” побудованому тезаурусі кожне слово в будь-якому зі своїх значень (лексема) займає певну ділянку задалегідь зконструйованої понятійної класифікаційної схеми. Але саме ця схема й стає каменем спотикання, оскільки недоліком більшості існуючих семантичних (ідеографічних) словників є так звана “деревоподібна” класифікація лексики. На думку укладачів “Російського семантичного словника”, така класифікація є заданою самою мовою [9], однак, скоріше за все, мова не здатна створити жодної ієрархічної класифікації, її створюють люди, раціонально впорядковуючи різноманітні мовні факти. Це доводить, наприклад, той факт, що, при порівнянні синопсисів Х. Касареса та М. Молінер, укладених на основі однієї (іспанської) мови, виявляється, що значно різняться не лише

нижчі шаблі розподілу (що, в принципі, є зрозумілим, зважаючи на різні завдання дослідників), але й вихідні, стрижньові, світоглядні позиції [12; 13]. Так, синопису Х. Касареса властива антропоцентрична орієнтація, адже, незважаючи на те, що на перше місце (верхівку дерева) винесено поняття “Бог”, ця гілка виявляється тупиковою, а власне членування розпочинається від поняття “Людина”; натомість синопис М. Молінер можна назвати неопозитивістським, оскільки вершиною лексичного конусу є “Суще”, безвідносно сутності понять, які розташовуються на нижчих шаблях розподілу [4]. Німецьку ідеографію традиційно вважають найбільш “раціональною”, що, не останньою мірою, зумовлено тим, що в основу одного з найвідоміших тезаурусів Р. Майера покладено частотність використання слів, тобто структуру синопису було зумовлено статистичними даними. Незважаючи на гадану бездоганність підходу, значення похибки при побудованні схем, які конструюються не на логіці, а на основі кількісних показників, виявилось зависоким, адже тексти, які бралися в якості матеріалу дослідження, виявилися занадто ідеологізованими, а найбільш частотними виявилися слова на кшталт Keiser, König тощо [15].

Незважаючи на різні вихідні засновки синописів, не можна не констатувати наявності певної інваріантної частини, спільної для всіх мов. Так, зокрема, у центрі класифікації Х. Касареса – людина, в синописі Ф. Дорнзайфа безпосередньо з людиною пов’язано дванадцять з двадцяти понятійних груп, у згаданому словнику Р. Майера чотири з шести понятійних зон “обіймає” людина. Отже, є підстави говорити про універсальність структури ідеографічних словників, принаймні на вищих шаблях розподілу, що зумовлено принциповою спільністю різних мов як знакових систем і спільністю мовної поведінки людей. [13; 14; 15]. Саме це й дозволяє розглядати семантико-ідеографічні схеми в якості моделі порівняння лексичних систем різних мов, своєї мови-еталону, релевантної для зіставлення близькоспоріднених та неспоріднених мов. Універсальний характер тезаурусів (принаймні європейських) зумовлений єдністю матеріального світу, що відбивається в свідомості, відсутністю принципових відмінностей у змісті, який передається засобами будь-якої мови. Безумовно, це не означає повну тотожність уявлення про світ і реалізується у так званих лакунах, які зазвичай концентруються на нижчих шаблях ідеографічної моделі.

Так, наприклад, для української та англійської лексики гендерної семантики такими лакунами можна вважати лексико-семантичні групи “*Назви особи чоловічої / жіночої статі за входженням у партії, суспільні рухи, адміністративно-господарчі об’єднання, по відношенню до суспільних, ідеологічних течій, рухів*”, адже в межах зазначеного угруповання зафіксовано 26 англійських одиниць (15 на позначення особи чоловічої статі, 11 – на позначення особи жіночої статі), натомість українських одиниць, принаймні на рівні мовного стандарту, виявлено не було. Це свідчить про недостатній рівень політичної, а відповідно, й партійної культури в українському соціумі, яка, втім, має неабиякий потенціал для розвитку, про що свідчить поява субстандартних лексичних одиниць з відповідними семантичними характеристиками типу *партяк* жрм; зневажл. “*комуніст; прибічник комуністичної ідеї*”, *єрінніс* “*палкий охоронець природи, член міжнародної організації “Greenpeace”*”, *нацик* “*нацист*” тощо.

Застосування ідеографічного підходу до вивчення лексичного складу мови має незаперечну цінність для розвитку зіставної лексикології, адже уможливорює дослідження парадигматичних та синтагматичних зв’язків у межах визначених угруповань. Вивчення співвідношення між вербалізацією певних “квантів змісту” порівнюваних мов створює необхідний фундамент також і для теорії перекладу, адже перекладацькі трансформації, які складають “технологію” перекладу, сходять до функціонально-структурних відмінностей між мовами, що стикаються одна з одною в процесі перекладу. Зрештою, спроба створення чергової (по можливості, несуперечливої) синоптичної схеми має і загальнофілософське значення, адже відбиває спосіб світосприйняття на сучасному етапі розвитку людства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Проспект работы «Основные вопросы общего языкознания» / О.С. Ахманова. – М.: Ротапринт, 1965. – 72 с.
2. Вільчинська Т.П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 “українська мова” / Т.П. Вільчинська – Тернопіль, 1996. – 182 с.

3. Гиндин С. Семантические словари – карты языкового мира / С. Гиндин // Русский язык. – 2001. – №5. – Режим доступу до журн.: <http://rus.lseptember.ru/article.php?ID=200100501>
4. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355с.
5. Костюшко О. Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії / О. Костюшко // Проблеми слов'язнавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 271 – 280.
6. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження / М.П. Кочерган // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С. 3 – 12.
7. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
8. Морковкин В.В. Комплексный учебный словарь “Лексическая основа русского языка” / В.В. Морковкин. – М.: Русский язык, 1984. – 1167 с.
9. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений [Под общей редакцией акад. Н.Ю.Шведовой]. – Т.1. – М.: “Азбуковник”, 1998. – 804 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
11. Ayto J. The Oxford Dictionary of Slang / J. Ayto. – Oxford University Press, 2003. – 474 p.
12. Diccionario de uso del Espanol [M. Moliner]. – Madrid: Gredos, 1998. 1520 p.
13. Diccionario Ideologico De La Lengua Espanola: Desde La Idea a La Palabra, Desde La Palabra a La Idea / Julio Casares y Sanchez. – Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2001. – 1446 p.
14. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / F. Dornseiff, U. Quasthoff, H. E. Wiegand. – Berlin – New-York: Walter de Gruyter, 2004. – 933 p
15. Meyer R.V. Bedeutungssysteme / R.V.Meyer // Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung.. – 1989. - №43ю – С.10 – 11.
16. <http://thesaurus.reference.com>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, теорія та практика перекладу.

СЕМАНТИКО-НОМІНАТИВНА ПРИРОДА КОНЦЕПТУ „ЧОРТ” У МОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Б.-І. АНТОНИЧА

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена аналізу етноконцепту „чорт” у поетичній творчості Б.-І. Антонича. Виявлено основні смисли, що визначають його семантику у мовно-концептуальній картині світу письменника.

The article deals with the analysis of the concept „devil” in B.-I. Antonych's poetic creative work. Main meanings that reveal its semantics in lingvoconceptual world picture of the writer are found out.

Поява на початку 60-х років на сторінках періодичних видань після майже тридцятирічного замовчування перших публікацій поезій Б.-І. Антонича відразу актуалізувала багато дослідницьких проблем, передусім пов'язаних із тлумаченням його релігійно-філософської лірики як вершинного явища в українській поезії ХХ ст. Творчості Б.-І. Антонича давали самі різноманітні оцінки і характеристики, які часто не узгоджувалися між собою (С. Трофимук, І. Дорошенко, М. Неврлий, Б. Рубчак, Д. Павличко та ін.). Нове прочитання її окреслилося в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з появою праць М. Ільницького, Ю. Андруховича, Л. Стефанівської, В. Махна та ін., що підходили до тлумачення письменницької спадщини як міфосвіту. Подібний підхід значною мірою сприяв активізації дослідницького інтересу до сакрального в ній (М. Новикова, І. Бетко, І. Драч). Проте науковці акцентували увагу насамперед на ролі Б.-І. Антонича як носія релігійно-християнського світогляду й національної ідеології в історії української літератури, тоді як, за словами В. Грещука, літературно-естетичний погляд на новаторство поета обов'язково „має бути доповнений з'ясуванням його мовного феномена як одного з визначних чинників оригінальності й самобутності антоничівської поезії” [3: 224]. І хоча мовні особливості поезики Антонича досліджувалися й раніше (В. Грещук, Л. Невідомська), в аспекті когнітивної лінгвістики вона вивчається вперше.

Дослідження поетичної спадщини в означеному ракурсі актуалізує використання відповідних термінопонять, передусім таких, як „концепт”, „картина світу” та ін. Зауважимо, що у сучасній лінгвокогнітивістиці усталилися певні уявлення як про концепти (О. Кубрякова, Р. Фрумкіна, Ю. Степанов, А. Вежбицька, В. Жайворонок, О. Селіванова та ін.), так і про картину світу (Б. Серебренников, В. Постовалова, Т. Цив'ян, О. Кубрякова, В. Телія, Ж. Соколовська, К. Яковлева, Л. Лисиченко, Ю. Мосенкіс й ін.). Особливе зацікавлення сьогодні викликають насамперед етнокультурні концепти як репрезентанти мовно-концептуальної картини світу, зокрема, її міфопоетичного різновиду. Здебільшого

подібні концепти тлумачать як константи української національної культури, що живиться з невичерпних народних джерел (В. Жайворонек), а відповідну картину світу – як той глобальний образ, що лежить в основі світобачення людини, у тому числі митця, і є результатом усієї її духовної активності (В. Маслово).

У статті предметом розгляду став етнокультурний концепт „чорт”, репрезентований у мовно-концептуальній картині світу Б.-І. Антонича. Завдання дослідження полягає в тому, щоб, зважаючи на особливості номінування концепту, простежити семантику аналізованої структури в авторській картині світу.

Важливу роль образу чорта у поетичній творчості Антонича, зумовлену специфічним характером цього демона, підтверджує розмаїття його номінацій. Серед вербалізаторів концепту „чорт” переважають однослівні, характерні також для загальнономовної практики його називання, як-от: „чорт”, „біс”, „диявол”, „сатана”, „змій”, „ворог”, наприклад: „З чортом грає в карти (це не жарти, це не жарти) молодий капітан” [1: 56]; „Біси грали в карти невпинно” [1: 74], „Апаге, – буркотить, – сатанас” [1: 62], що у перекладі з грецької означає: „Геть, дияволе”. Привертають увагу номінанти досліджуваного концепту, реалізовані у назвах поезій, що увійшли до „Великої гармонії” та являють собою стилізацію літургійних мотивів у латинській версії, на зразок: „Advocatus diaboli” („Оборонець диявола”) або „Apage satanas!” („Геть, дияволе!”).

У міфопоетичній традиції поширеними є уявлення про чорта (сатану) як вигнаного ангела: „У легендах чорти – ангели, що відмовились славити Бога; скинуті з неба, вони потрапляли, хто у воду, хто в ліс, хто в поле, перетворюючись на духів окремих урочищ” [5: 625]. В Антоничевій поезії подібне розуміння повною мірою знаходить собі підтвердження у назвах „Янгол вигнаний”, „Янгол лісу”, „Водяник”: „Це Янгол вигнаний ... солодку пісню грає” [1: 231]; „Горбатий Янгол лісу манить теплим мохом” [1: 163] або „... й горбатий Водяник закличе тіні з лігов” [1: 143]. Уявлення про нечисту силу, швидше за все, асоційовану з чортом („у східних слов’ян чорт – родове поняття, яке часто включає всю нечисть” [5: 625]), об’єктивується і в демононазві „Чорний Янгол”: „... ні Чорний Янгол лопотом зловісних крил струни душі не перерве” [1: 248]. Зауважимо, що лексема „Янгол” у антоничівських текстах характеризується як полісемантичність, так і високою частотністю вживання. Поет використовує її також для називання Бога, ангела тощо. Щодо номінантів „Янгол вигнаний” та „Чорний Янгол”, то вони демонструють яскраві зразки образних парафраз.

Індивідуально-авторське тлумачення злої сили, співвідносною з чортом (дияволом-спокусником), засвідчує і така номінація, як „ляк”: „...щоб темний ляк – дитя підземне кликала щоночі” [1: 176]. Наявність різних демононазв на позначення „чорта”, як і в загальнономовній практиці, пояснюємо традицією табування. У такий спосіб можна визначати і персоніфіковану „Зраду” („З Провалля Зради шепіт. Ляк – мов птах стоокий” [1: 141]); і такий поширений прийом, як використання табуїстичних метафоризованих висловів на зразок: „... розчавлю притасну зради змію” [1: 112]; і суто авторське тлумачення диявола як „папуги”: „Ходи, ходи! – кричить зелена і ярка папуга” [1: 231] та ін.

Зауважимо, що досить часто вибір демононазви підтверджує її внутрішня форма. Наприклад, слово *чорт* етимологічно пов’язане з лит. *kereti* „вректи, зачарувати” [8: 347], відповідно в Антонича – „таємне зілля варить чорт” [1: 86]. Або найменування біс, що, за однією з етимологічних версій, виявляє зв’язок із лит. *baisa* „страх, небезпека” [4: 201], тоді як у досліджуваному матеріалі, внаслідок контакту з „червоним бісом”, „о[тець] Патрикій божевільний став” [1: 62].

Зважаючи на внутрішні форми вжитих демонологічних найменувань та специфіку лінгвальної концептуалізації образу чорта в авторській картині світу Б.-І. Антонича, визначаємо інтенціональне поле аналізованого концепту. Основні семантичні компоненти в його структурі збігаються з тими, що характеризують відповідний концепт в українській етносвідомості. Так, „чорт” – це передусім „той, що втілює зло” („... заклята ніч і смерть в напоях, що їх коханцям варить чорт” [1: 86]) і „той, що спокушає” („Це Янгол вигнаний на кришталевій катеринці солодку пісню грає під вікном душі моєї... – Ходи, ходи – тут розкіш

жде, шалена та гаряча” [1: 231]). Обидва концептуальні смисли етимологічно й семантично вмотивовані: чорт – „злий дух” [9: 188], диявол – „наклепник, звабник” [9: 97].

У поетичній картині світу Б.-І. Антонича подібні семантичні компоненти помітно розгортаються, завдяки об’єктивації давніх етнічних уявлень про чортів, що вчили людей грати в карти, пити горілку, спокушали їх золотом, грішми і т. ін. Це дозволяє конкретизувати семантику досліджуваного концепту, окресливши в ній такий смисл, як: „той, що будь-якими способами намагається утримувати людей у злі, вкладаючи в душі нечестиві помисли”: „На дворі буревій, у корчмі портовій на столі в чарці джин. Нещасний, нещасний, хто бісові програв тіль власний” [1: 57].

Щодо інших концептуальних смислів, то помітно актуалізуються в семантичній структурі аналізованого концепту ті, що вказують на локалізацію демонічної сили. Зокрема, „чорт” – це „той, що живе в нечистому місці (пеклі, болоті, роздоріжжі і т. ін.)”; в Антонича – в „дірці”: „Червоний біс регочеться із дірки” [1: 62]. Водночас, згідно з язичницькими уявленнями, він – також „той, що є демоном лісу, водойми, а відтак, і мешкає там”, як антоничівські „Янгол лісу” або „Водяник”. За допомогою подібних образів поет реалізує насамперед свої пантеїстичні погляди, пов’язані з гармонізацією Всесвіту. „Усоте прославляючи буйноту життя”, автор повноправними господарями, крім „полярних янголів”, які „колишуть Божі води”, вважає також „Янгола лісу”, що „манить теплим мохом”, і „Водяника”, що закликає „тіні з лігов”. Подібні контексти засвідчують виразну амбівалентність концептуалізованого поняття. Об’єктивація у міфосвіті Антонича демонів лісу, водойм (зауважимо, що ці місця більш дикі, можновладні, небезпечні і більш священні, порівняно з полем, нивою) підтверджує, як зауважує М. Новикова, в особі поета „унікального візіонера язичництва”, „реставратора найглибших надр української, загальнослов’янської, ба навіть індоєвропейської міфосвідомості” [6: 302].

Серед смислових компонентів у структурі концепту „чорт” в аналізованих текстах привертає увагу і такий семантичний фрагмент, як „той, що характеризується специфічними ознаками”: „певними атрибутами, наприклад крилами” („Чорний Янгол лопотом зловісних крил струни душі не перерве” [1: 248]); „акцентованою кольоровою гамою” („Чорний Янгол”, „червоний біс”, „темний ляк”); „властивими демоносилі звуками” („біс регочеться”, „регит чорта”).

Про окремі з ознак нечистої сили можна говорити, що вони імплікуються в тексті, реалізуючись на рівні певних асоціативних зв’язків. Так, думки ізгоя „зловісні, отруйні”, природа ж навіює поету „слів спокусливу їдь”, щоб складав він „отруйну дань своїм часам” і т. ін. Часто імплікується в тексті й етнічний компонент. Зокрема, там, де оживає пропущений через свідомість українського поета-лемка таємничий світ Карпат, в якому живуть духи стихій, магичні володарі звірів, куди відходять після смерті душі мертвих і т. ін.: „Тут звірі виють глухо, спрагли і неситі, таємне зілля, дика борть, заклята ніч...” [1: 86].

Якщо для інших письменників чорт є насамперед утіленням зла і смертельної загрози, то для Б.-І. Антонича – це передусім „той, що уособлює підступність, лицемірство”. Спокушаючи ліричного героя, він шепоче голосом, „повним туги, болю, ляку”: „Я, як і ти, самотній, нещасливий” [1: 231]. Проте іманентні показники сакральної мови засвідчують протилежне: на ці слова диявола „сова гугнява відзивається глумливо з луга... Крячуть круки” [1, 231], тобто активізуються хтонічні сили, що є провісниками небезпеки, а сам диявол набуває виразних ознак та викликає потребу протистояти йому: „Виходжу перед хату і поріг могого серця зливаю всецілющою, свяченою водою” [1, 231].

Водночас специфіку лінгвальної концептуалізації образу чорта визначає не лише намагання автора об’єктивувати ті чи інші язичницькі та християнські уявлення про нього, але й вирішити головну філософську проблему своєї творчості, зумовлену взаємостосунками ліричного героя з Богом. Показовими у цьому плані є передусім такі поезії, як: „Оборонець диявола” і „Геть, дияволе!”.

Ліричний герой Антонича, як і сам поет, прийнявши задані християнським Богом „правила гри”, щиро вірить, що чинив гріх, спокушений магичним світом предковічних міфів і символів, зваблений „зеленою євангелією” природного, безгріховного буття. Проте коли він постає перед судом Божим, то все ж вірить, що переважить його сповнене любові серце:

„Моя душа поплямлена життям і зла, але поглянь на серце. Тоді Ти покладеш на терези ваги мою всю гордість, всю любов...” [1: 214]. Та цього разу перемагає диявол, уявлення про якого імплікується в тексті в таких рядках: „...бо раптом розум зашепоче, мов змія: „Твоя любов була поганська” [1: 214]. На думку І. Бетко, у цій поезії з дияволом ототожнюється тінь, яка, „по-перше, виразно називається по імені, по-друге, розпізнається її ошукансько-зрадницька природа й, по-третє, висловлюються бажання подолати цього іманентного ворога” [2: 198]. У плані дослідження особливостей лінгвальної концептуалізації образу чорта приклад показовий у тому плані, що засвідчує позицію об’єкта зіставлення для вербалізатора „змія”. Нагадаємо, що у Святому Письмі „супротивника Бога називають драконом, давнім змієм, який є диявол і сатана” [7: 391]. Загалом у Біблії відображена як вторинна семантика вказаної назви, пов’язана з гріхопадінням людини, так і архетипна символіка, що виявляє зв’язок із мудрістю. Можливо, цим можна пояснити і антоничівське порівняння „розум, мов змія”, й інші численні зіставлення, в яких фігурує лексема „змія”, що засвідчує в експліцитній чи імпліцитній формі свій зв’язок із демонологією. Пор.: „О, визволь від слова безсили, розчавлю притаєну зради змію” [1: 112] (демон, диявол, у розумінні поета, – нерідко „той, що позбавляє сили творити”); „І змії, мов свічки зелені, світять воском яду” [1: 189] (саме такі змії, що їх плекає „брат твій – ідол”, виступають спокусниками поета); „Гей, відходить буря, проспівавши лунку, лиш грім із громом, мов змія з змією, ще раз сплелись в останнім поцілунку” [1: 177] (поезія засвідчує амбівалентний душевний стан ліричного героя, спокушеного природою, що закликає „не в Біблії пуги бурю плідну й цілющу”, а в гріховному коханні. Зауважимо, що „міфологія ототожнює райського Змія із Сатаною, або Дияволом, що спокусив Єву та намагався ввести в оману й Адама” [10: 132]). Відтак, робимо висновок, що семантика концепту у позиціях зіставлення передусім відповідає смислу – „той, що є спокусником, хитрим, підступним”.

Натомість у поезії „Геть, дияволе!” ліричний герой, який тривалий час перебував у стані болісного роздвоєння внаслідок переживання релігійного досвіду, здобуває перемогу над дияволом, здійснюючи ритуальний обряд самоочищення. Він не піддається на вмовляння „Янгола вигнаного”, що, як „зелена і ярка папуга”, обіцяє розкіш, „шалену та гарячу”, а „поріг свого серця зливає всецілющою, свяченою водою” [1: 231]. У наведеному контексті експлікується уявлення про спокусництво „Янгола вигнаного”, що зіставляється з папугою, але який, проте, виявляється безсилим перед людиною, що повірила в Бога і в себе. Загалом аналіз концепту „чорт” у згаданих поезіях засвідчує реалізацію в його семантиці такого важливого компонента, як: „той, що є споконвічним супротивником Бога, перед яким врешті виявляється безсилим”.

Підводячи підсумки, констатуємо, що у семантичній структурі концепту „чорт”, реалізованого у мовно-концептуальній картині світу Б.-І. Антонича, об’єктивуються як ті уявлення про відповідний демонологічний персонаж, що склалися у релігійній (християнській і язичницькій) свідомості та підтверджені загальномовною концептуалізацією відповідного поняття, так і ті, що виявляють особливості індивідуально-авторського світобачення, зокрема, тлумачення письменником проблеми духовної інтеграції ліричного героя, яка розглядається через взаємостосунки його не лише з Богом, а й чортом. Аналіз семантики досліджуваного концепту важливий також у тому плані, що підтверджує його конотованість, яка засвідчує виразну амбівалентність концептуалізованої одиниці.

Специфіка авторського образотворення, як свідчать проведені спостереження, проявляється і на рівні номінацій (пріоритетність у вживанні назв зі словом „Янгол”: „Чорний Янгол”, „Янгол вигнаний”, „Янгол лісу” чи „змії”); і в семантиці, зокрема, в концептуалізації етнічних уявлень про чортів, які спокушають за допомогою карт, горілки, золота, що дозволило конкретизувати відповідний семантичний компонент у структурі досліджуваного концепту.

Аналіз змодельованого на основі поетичних текстів Б.-І. Антонича концепту „чорт” засвідчує, що в них він виявляє себе і як константа української етносвідомості, і як індивідуально-авторський художній концепт. Про самого ж поета можна говорити, що в українській літературі на початку ХХ ст. з’явився митець із виразним індивідуальним обличчям, творчість якого і сьогодні поціновується як оригінальне й неповторне явище.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія (Модерністична поезія ХХст.) / Упоряд., передм., прим. Д.В. Павличка. – К.: Веселка, 2003. – 350с.
2. Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240с.
3. Грещук В. Окаціональне слововживання у поезії Б.-І. Антонича: Варшавські українознавчі записки Х / За ред. С. Козака. – Варшава, 2000. – С. 209-224.
4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631с.
5. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Сов. энцикл., 1992. – Т. 2. – 719с.
6. Новикова М. Міфи та місія. – К.: Дух і література, 2005. – 432с.
7. Ньюстрем Э. Библейский словарь: энциклопедический словарь / Пер. со швед.; И.С. Свенсон (ред. пер.). – СПб: Библия для всех, 2004. – 517с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 4. – 864с.
9. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216с.
10. Христианство: догмы и ереси. Компактэнциклопедия/ Пер. с франц. Е.Баевской и Л.Цивьяна. Вступ. ст. В. Аржанухина. – СПб.: Академический Проект, 1997. – 352с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Вільчинська – кандидат філологічних наук, доцент, докторант інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, семантика.

ФРЕЙМОВЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Юлия ВИТ (Одесса, Украина)

Статья посвящена вопросу изучения англоязычной офтальмологической терминологии с позиций когнитивной лингвистики. Применение метода фреймовой семантики позволило представить сложный концептуальный аппарат офтальмологии и соотносимые с ним терминопонятия в виде фрейма, имеющего разветвленную иерархически организованную структуру.

The article deals with the English ophthalmologic terminology from the point of view of cognitive linguistics. The use of the method of frame semantics allowed to represent the complex conceptual apparatus of ophthalmology and correlated with it terms as a frame having a ramified, hierarchically organized structure.

В настоящее время все большее число исследований связывают решение различных вопросов языкознания с изучением когнитивной деятельности человека. Когнитивные аспекты исследования, характерные для современной лингвистики, особенно интересны для терминологии, где за каждым термином стоит четкая, точная структура знания [4: 13].

Когнитивное направление в терминоведении разрабатывается М.Н. Володиной, С.В. Гриневым, В.Ф. Новодрановой и другими. Так, В.Ф. Новодранова акцентирует внимание на возможностях когнитивно-коммуникативного подхода, позволяющего развивать новые направления и методы в терминоведении, в интерпретации языка науки как средства категоризации человеческой деятельности. Являясь инициатором исследования систем медицинских терминов с позиции фреймовой семантики, она рассматривает значения номинативных единиц “как аналоги готовых концептуальных структур, выполняющих функции перевода определенных наборов концептов в реальные языковые формы” [5: 69].

В качестве лингвистической концепции фреймовая семантика была предложена Ч. Филлмором [9: 10] и явилась продолжением падежной грамматики. В дальнейшем понятие фрейма испытало трансформацию от представления о падежной рамке глагола до представления о сложных совокупностях изучаемых объектов.

Вслед за М. Минским, создателем теории фреймов, мы понимаем фрейм как минимально необходимую структурированную информацию, которая однозначно определяет данный класс объектов [3]. Это “организация представлений, хранимых в памяти, структура знаний об определенном фрагменте человеческого опыта. Данное знание включает: а) лексическое значение; б) энциклопедическое знание; в) экстралингвистическое знание” [2: 46-47].

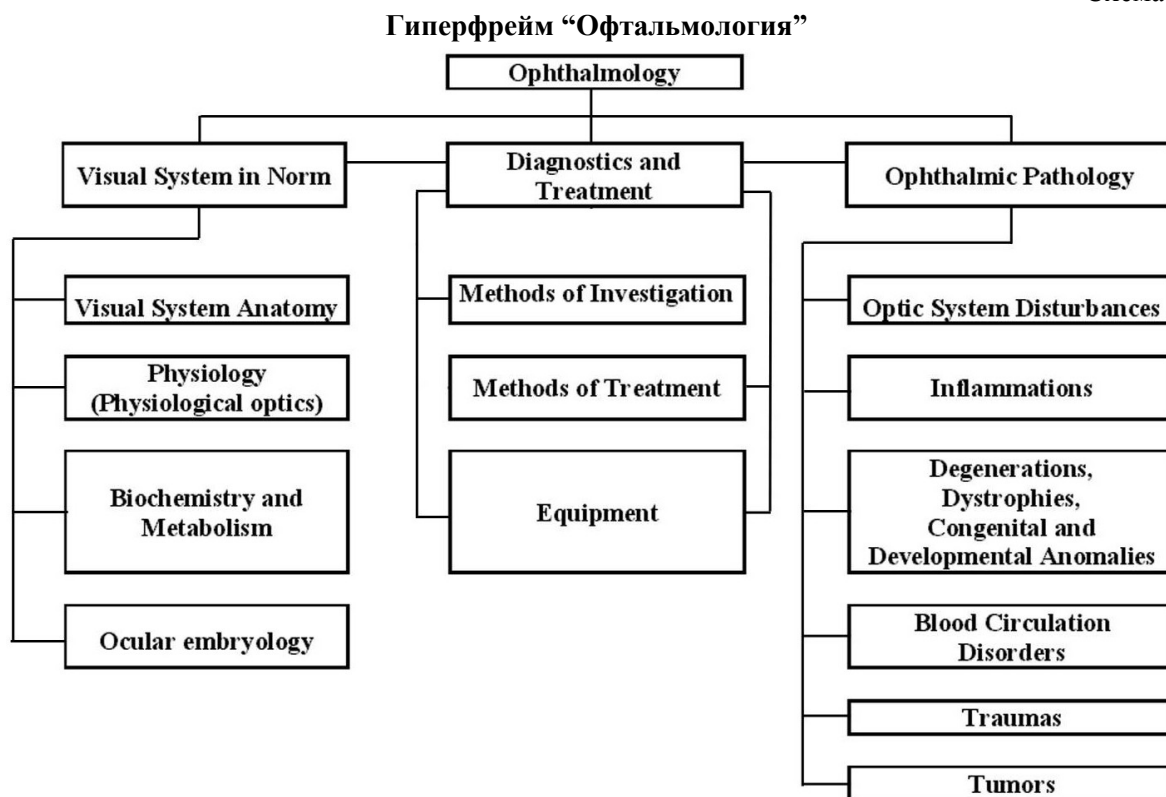
С онтологической позиции фрейм отражает структуру организации научно-практической деятельности. С гносеологической точки зрения он представляет отражение этой деятельности в процессе ее познания. И, наконец, в когнитивном плане он отражает структуру организации полученных знаний в сознании человека [7: 64].

В настоящей работе предпринята попытка построения концептуальной системы “Офтальмология” с позиций фреймовой семантики. Материалом исследования послужили 7,5 тыс. терминов, отобранные методом сплошной выборки из следующих справочных изданий: Albert & Jakobiec. Principles and Practice of Ophthalmology (1995), 12-томного издания Американской академии офтальмологии “Basic and Clinical Science Course” (1998–1999), Duane's Ophthalmology (1996) [11; 13; 15].

Концептуальная модель “Офтальмология” представлена нами в виде разветвленной системы, которая имеет фреймовую структуру, отражающую сложность и иерархию понятий данной науки и соотносимых с ними терминов.

На верхнем уровне терминсистемы находится гиперфрейм “Офтальмология” (*Ophthalmology*). В него входят фреймы второго уровня “Зрительная система в норме” (*Visual system in Norm*) и “Офтальмопатология” (*Ophthalmic Pathology*), промежуточное положение между которыми, соотносясь с ними, занимает фрейм “Диагностика и лечение” (*Diagnostics and Treatment*). Фреймы второго уровня в свою очередь подразделяются на субфреймы третьего уровня. Таким образом выделяем 17 базовых фреймов (см. схему 1).

Схема 1

Как видно из схемы, на каждом уровне имеются свои центры, представляющие определенную область рассматриваемого научного знания в виде фреймовых, рамочных структур, и составляющие основу групп последующих иерархических уровней.

Каждый из выделенных фреймов и вся система в целом располагают определенным набором лексико-грамматических средств отражения концептуальных знаний в языке офтальмологии с учетом их взаимосвязи и взаимообусловленности.

Представленная в виде фреймов структура знаний является основой для их последующего расширения и углубления.

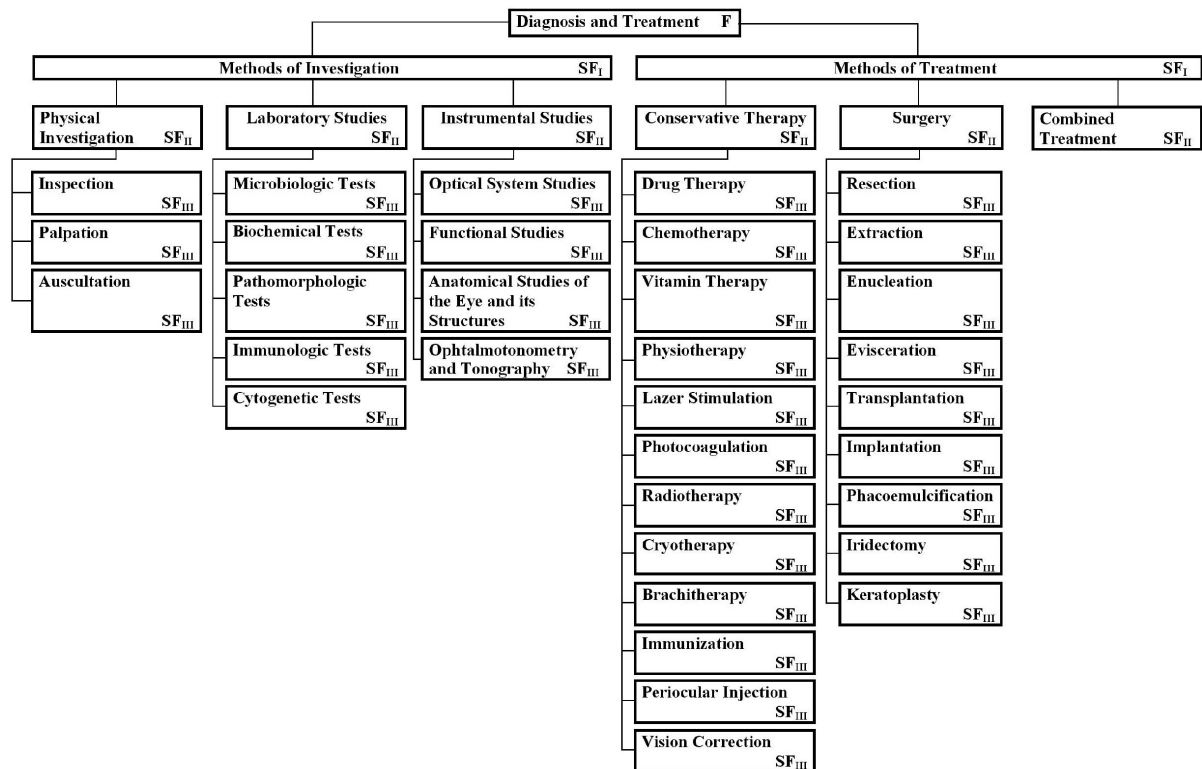
В качестве примера подробно рассмотрим фрейм "Диагностика и лечение" (*Diagnosis and Treatment*), представленный двумя субфреймами первого уровня (SF_I) *Methods of Investigation* (Методы исследования) и *Methods of Treatment* (Методы лечения), которые объединяют нижележащие иерархические уровни шести субфреймов второго уровня (SF_{II}), а также ряд субфреймов третьего уровня (SF_{III}) (см. схему 2).

Термин *diagnosis* происходит от гр. слова *diagnōstikos* – *способный распознавать*, и обозначает процесс распознавания болезни и оценки индивидуальных биологических особенностей субъекта, включающий целенаправленное медицинское обследование, истолкование полученных результатов и их обобщение в виде диагноза.

От правильности постановки диагноза зависит эффективность лечения, поэтому в клинической медицине понятия "диагностика" и "лечение" являются взаимосвязанными, что принималось во внимание при конструировании рассматриваемого фрейма.

Схема 2

Фрейм "Диагностика и лечение"

В офтальмологической практике применяются разнообразные как общемедицинские, так и специфические методы обследования. Так, SF_{II} *Physical Studies* (Физическое обследование) включает отлагольные существительные с латинским суффиксом *-tion* со значением "действие", "процесс", а именно: *inspection* (син. *examination*) – наружный осмотр, *palpation* – пальпация; обследование с помощью рук, для определения границ органа или опухоли, степени податливости различных участков; *auscultation* – аускультация, диагностическое выслушивание звуков, производимых различными структурами тела.

SF_{II} *Laboratory Studies* (Лабораторные исследования) вербализуют термины, обозначающие лабораторные методы исследования, проводимые на средах и тканях вне организма больного и базирующиеся на достижениях фундаментальных наук – микробиологии, биохимии, патоморфологии, иммунологии, цитогенетики и др. В структурном отношении это составные термины, построенные по модели: **Adj-N**, **N-N** с терминокомпонентом *test*. Например: *microbiologic (bacterial, viral, fungal, Rickettsia, micoplasmic, etc.) tests*; *biochemical (blood, urine, tear, saliva, protein, lipid, hormonal, fermental) tests*; *pathomorphologic (cytological, histological) tests*; *immunologic (immunoglobulin, allergic) tests*; *cytogenetic (X-chromosomal, Trisomy) tests* и т.д.

SF_{II} *Instrumental Studies* (Инструментальное обследование) представлен четырьмя SF_{III}: (1) *Optical System Studies* (Исследования состояния оптической системы глаза), (2) *Functional Studies* (Исследование функций глаза), (3) *Anatomical Studies of the Eye and its Structures* (Анатомическое исследование глаза и его структур), (4) *Ophthalmotometry* (Измерение

внутриглазного давления), которые объективируют термины, обозначающие методы обследования больного с использованием различных инструментов, аппаратов, приборов. В ОТ используются наименования следующих методов инструментального и аппаратного обследования:

SF_{III} (1) *refractometry* – рефрактометрия, измерение показателя рефракции; *accomodometry* – определение объема аккомодации глаза; *astigmatometry* – обнаружение и определение степени астигматизма; *pupillometry* – определение степени и скорости изменения размера зрачка при различных заболеваниях и в норме; *strabismometry* – выявление степени отклонения глаза при косоглазии и т.д.;

SF_{III} (2) *Snellen's charts* – таблицы для определения остроты зрения по Снеллену, *adaptometry* – адаптометрия, наблюдение за адаптацией глаза к темноте и определение порога световой чувствительности; *perimetry* (от гр. *perimetros* – окружность + -y) – измерение границ поля зрения, *campimetry* (от гр. *campus* поле +i+ *metron* - измерение + -y) – изучение центрального поля зрения, *anomaloscopy* – выявление дефектов цветового зрения и т.д.;

SF_{III} (3) *slit-lamp biomicroscopy* – исследование прозрачных сред глаза (роговицы, хрусталика, стекловидного тела) при большом увеличении с помощью щелевой лампы; *gonioscopy* (от гр. *gōnia* – угол) – исследование угла передней камеры глаза при помощи гониоскопа и щелевой лампы; *ophthalmoscopy* – исследование сетчатой оболочки глаза, зрительного нерва и хориоидеи; *exophthalmometry* – измерение выступающего глазного яблока; *computerized tomography* – компьютерная томография; *roentgenography* – рентгенография, *ultrasonic biometry* – ультразвуковая биометрия и т.д.;

SF_{III} (4) *ophthalmotonometry*, *tonography* – исследование динамики водянистой влаги с графической регистрацией внутриглазного давления и т.д.

Как видно из примеров, данный пласт ОТ представлен в основном монолексемными терминами, признаковая часть которых указывает на объект или способ исследования, а базовая часть выражена терминологическими элементами *-metry* (от гр. *metrein* – измерять), *-scopy* (от гр. *skōpeo* – наблюдать), *-graphy* (от гр. *graphō* – писать) для наименования соответствующих методов обследования при помощи приборов с обозначенными функциями.

SF_I *Methods of Treatment* включает три SF_{II}: *Conservative Therapy* (Консервативное лечение), *Surgery* (Хирургические методы лечения) и *Combined Treatment* (Комбинированное лечение). В офтальмологии различают консервативное, т.е. безоперативное, лечение, направленное на сохранение функции и структуры органа зрения, которому соответствует термин *conservative therapy* (от лат. *conservo* – сохранять), хирургическое вмешательство – *surgery* (лат. *chirurgia*, от гр. *cheir*-рука + *-ergon*-работа) и смешанный тип лечения – *combined treatment*, сочетающий в себе методы первого и второго.

В терминосистему SF_{II} *Conservative Therapy* входят:

1) монолексемные номинативные термины – отглагольные существительные с латинским суффиксом *-tion* и полилексемные аналогичные термины, включающие отглагольное существительное – составные термины, построенные по синтаксической модели: **Adj.-N**, **N-N**, например: монолексемные термины *photocoagulation* – фотокоагуляция, *immunization* – иммунизация, полилексемные – *periocular injection* – периокулярная (т.е. вокругглазная) инъекция; *vision correction* – коррекция зрения, *laser stimulation* – лазерная стимуляция (при миопии) и т.д.;

2) композиты, либо полилексемные термины, соответствующие лингвокогнитивной модели: **способ/метод лечения + -therapy**, например *chemotherapy* – химиотерапия; *brachitherapy* – (от гр. *brachus* – короткий) брахитерапия, рентгенотерапия, при которой источник излучения располагают близко к поверхности тела или внутри полости тела; *cryotherapy* – (от гр. *cryos* – холод) криотерапия, общее название методов лечения, основанных на применении низких температур для охлаждения тканей или всего организма; *radiotherapy* (от лат. *radius* – луч) – радиотерапия, лучевое лечение различных заболеваний использованием рентгеновского излучения; *drug therapy* – медикаментозное лечение; *insulin therapy* – инсулинотерапия; *vitamin therapy* – витаминотерапия и т.д.

Терминопонятия, входящие в SF_{II} *Surgery*, вербализуются:

1) отглагольными существительными с суффиксами *-tion, -sion*, например, *resection* (от лат. *resectus* – сократить) – резекция, иссечение органа или ткани; *enucleation* (от лат. *Enucleo* – вынимать косточку из плода) – полное удаление опухоли или какой-либо анатомической структуры без повреждения окружающих тканей; *extraction* (от лат. *extractus* – вынимать) – экстракция, удаление; *evisceration* (от лат. *ex - viscerō* – расчленять) – удаление содержимого глазного яблока с сохранением склеры или части роговицы; *transplantation* (от лат. *trans-* через, на расстоянии + *planto*, сажать) – пересадка тканей или органов (донорских либо самого пациента); *implantation* (от лат. *im-*, в + *planto*, сажать) имплантация, пересадка или вживление материала в ткани; *phacoemulsification* – факоемульсификация, метод раздробления и аспирации катаракты с использованием низкочастотного ультразвукового прибора и т.д.

2) именными композитными лексемами, построенными по модели: название анатомической структуры + терминологический элемент *tomy/-plasty* (*-tomy* (от гр. *tom*, обрезок, лоскуток) со значением "иссечение" и *-plasty* (от гр. *plassein* – создавать, формировать) со значением "пластика", т.е. восстановление формы и/или функции отдельных частей тела или органов путем перемещения, трансплантации тканей или имплантации замещающих их материалов), например: *orbitotomy* – орбитотомия, хирургическое рассечение глазницы; *iridectomy* – иридектомия, хирургическое иссечение части радужки, *keratotomy* – кератотомия, рассечение роговицы, *sclerotomy* – склеротомия, сквозное рассечение склеры, *angioplasty* – ангиопластика, пластическая операция на сосудах; *keratoplasty* – удаление помутневшей части роговицы, пересадка на ее место трансплантата, *trabeculoplasty* – пластическая операция на трабекулярном аппарате и т.д.

Бурное развитие медицинских технологий приводит к появлению в ОТ терминов-неологизмов, номинирующих новаторские методы диагностики и лечения. Так, согласно данным, приводимых в научно-медицинских публикациях, в течение последнего десятилетия в состав ОТ вошли термины:

laser computerized retinography – лазерная компьютерная ретинография; *fluorescent eye angiography* – флюоресцентная ангиография глаза; *optical coherent eye tomography* – оптическая когерентная томография глаза; *pseudo-computerized ultrasonic retinography* – псевдо-цветная ультразвуковая ретинография; *laser vision correction* – лазерная коррекция зрения; *plasmically modified biologic transplantation* – хирургическое укрепление склеры при помощи склеральных имплантантов и т.д. [6, 12, 16]. Анализируя подобные терминологические неологизмы, видим, что их характерной особенностью является аналитизм вербального оформления, в чем отчасти проявляется "фундаментальная особенность производной лексики – ее членимость" [8: 131]. Усложнение понятийной структуры термина приводит к расширению его синтаксической структуры. Пучки семантических признаков группируются в раздельно оформленные знаковые единицы, совокупно образующие единый сложный и многоаспектный терминологический комплекс. Количество терминоконпонентов в подобных полилексемных терминах колеблется от трех и выше. При этом наблюдается следующая закономерность: чем более дробна и разработана понятийная структура термина, тем большее количество терминоконпонентов входит в его формальный каркас, тем точнее и детальнее отражена системная упорядоченность понятий прикладной области знания.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Англо-русский медицинский энциклопедический словарь (адаптированный перевод 26-го издания Стедмана): гл. ред. А.Г.Чучалин, науч. ред. Э.Г.Улумбеков, О.К.Поздеев. – М.: ГЭОТАР, 1995. – 717 с.
2. В.А. Маслова. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
3. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1979. - 152 с. <http://www.miai.narod.ru/Minsky/main.htm>
4. В.Ф.Новодранова. Когнитивные аспекты терминологии // Материалы Первой международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. В 2 ч. Ч.1. – Тамбов, 1998. – С.13-15.
5. В.Ф.Новодранова. Когнитивные науки и терминология // Научно-техническая терминология. Научно-техн. рефер. сб., Вып. 2. – М., 2000 – С.68-70.
6. Офтальмологический журнал. № 1(372), 2000. – Одесса: ООО "Фосфен". – 80 с.
7. Панкрац Ю.Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней /на материале сложнопостроенных глаголов современного английского языка: Дис. ... доктора филол. наук.–М., 1992.–333 с.
8. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспект англійського словотворення. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.

9. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988 – С.52-92.
10. Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3-х томах. Около 60 000 терминов. / Гл. ред. Б.В.Петровский. – М.: Советская энциклопедия, 1982.
11. Albert & Jakobiec. Principles and Practice of Ophthalmology. – W.B.Saunders Co.. Electronic Designs by Media Solutions Corporation. – 1995.
12. Archive of Ophthalmology. – American Medical Association. – Volume 119, Number 7. July 2001. – P.941-1100.
13. Basic and Clinical Science Course. 1994 – 1995. Sections 1 – 12. – American Academy of Ophthalmology. – 1995.
14. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. Edition 28. - Philadelphia: W.B.Saunders Company, 1994. – 1940 p.
15. Duane's Ophthalmology. 1996 CD-ROM Edition. – 1995 Lippincott-Raven Publishers, Inc.
16. Ophthalmology.- American Academy of Ophthalmology. Volume 108, Number 2, February 2002. – P.14A-15A.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Юлия Вит – кандидат филологических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики английского языка ОНУ им. И.И. Мечникова.

Научные интересы: когнитивное направление в изучении терминологии.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕКСТАХ «ГАРРІ ПОТЕРА»

Ганна ВОЛЧАНСЬКА, Олена ВОЛЧАНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті аналізуються особливості передачі засобами української мови елементів англійської мовної та концептуальної картин світу на матеріалі літератури жанру фентезі.

The paper touches on the peculiarities of transmitting elements of the English linguistic and conceptual pictures of the world by means of the Ukrainian language in a work of fantasy genre.

Переважна більшість людей читає іноземну літературу в перекладі, а тому, за словами О.І. Чередниченка, переклади фактично стають повноважними і повноцінними представниками або замісниками першотворів [8: 161].

Від професійності й сенситивності перекладача, його майстерності залежить відчуття і розуміння тексту читачами. Перекладач, таким чином, виконує посередницьку функцію, що полягає не лише в передаванні знаками рідної мови послідовності слів оригіналу, а й у певному інтерпретуванні твору, його перекодуванні, заломленні під кутом зору, зрозумілим для соціуму.

Автор змальовує світ таким, яким він представлений у картині світу його суспільства. Картина світу постає, на думку вчених, у вигляді концептуальної й мовної картин світу [2: 19].

Мета статті полягає в порівнянні реалізації деяких основних концептів мовної картини світу англійців та українців на матеріалі літератури жанру фентезі.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: розкрити поняття мовної та концептуальної картин світу; провести компаративний концептуально-семантичний аналіз англійського та українського текстів твору.

Мовна картина світу (МКС) – виражене засобами певної мови світовідчуття і світосприймання етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі [3: 3]. У МКС відображено уявлення, вірування, стереотипи, концепти, поняття, які є складовими концептуальної картини світу [7: 4].

Концептуальна картина світу (ККС) – сукупність знань про світ, систематизована відповідно до відносин, характерних для реального світу [2: 19]. Найуніверсальнішою є концептуальна картина світу, пов'язана з усім континуумом знань про світ. Мовна картина світу – засіб експлікації цих знань. Саме в МКС виявляється своєрідність членування ККС у різних народів [5: 36]. Ключовими елементами МКС є слова. Основу ККС становлять концепти [7: 4].

Концепт – одиниця колективного знання / свідомості, яка має мовне вираження відзначена етнокультурною специфікою [2: 17]; це мікромодель культури [8: 115].

Логіко-поняттєва концептуалізація дійсності різними мовами, наслідком якої виступає семантичне «картування» світу демонструє неоднаковість логіко-поняттєвої категоризації дійсності різними мовами [3: 13]. Перекладач зважає на ці аспекти, намагаючись адаптувати текст перекладу для сприйняття одержувачем – носієм певної мови і культури. Звідси

ймовірність розширення тексту перекладу порівняно з оригіналом, поява описових відповідників, синонімічні та гіперонімічні заміни, антонімічний переклад, різномінітні граматичні та стилісичні трансформації тощо. Однак прагматична адаптація перекладу має свої межі – вона не повинна спричинити спотворення концептуального змісту та жанрово-стилістичної домінанти оригіналу [8: 164].

Об'єктом аналізу ми обрали 9-й розділ з книги «Гаррі Потер» («Harry Potter»). Він має назву «Grim defeat», котра була перекладена як «Зловісна поразка». «Grim» – полісемантичне слово, сполучення «Grim defeat» не є фразеологізмом чи стійким словосполученням, тому переклад може бути варіативним: 1) жорстока, безжалісна, нещадна; 2) неприємна, 3) зловісна, жадлива [1: 499]. Виходячи з МКС і ККС твору (які будуть проаналізовані більш детально) перекладач обрав лексему «зловісна», яка, на наш погляд, передає задум автора.

ККС аналізованого англомовного тексту представлена такими концептами: *Safety, Compassion, Power, Anxiety, Guard, Competition, Forgery, Evaluation, Death, Suspicion, Risk, Foreboding* (Див. схему 1).

Їхніми українськими відповідниками стали: Безпека, Влада, Страх, Захист, Змагання, Обман, Оцінка, Смерть (Див. схему 2). Впадає у вічі кількісна невідповідність компонентів ККС оригіналу та перекладу. В україномовному варіанті твору не репрезентовані концепти *Compassion, Suspicion, Risk, Foreboding*, отже, ККС оригіналу в перекладі відображена не повністю.

Схема 1

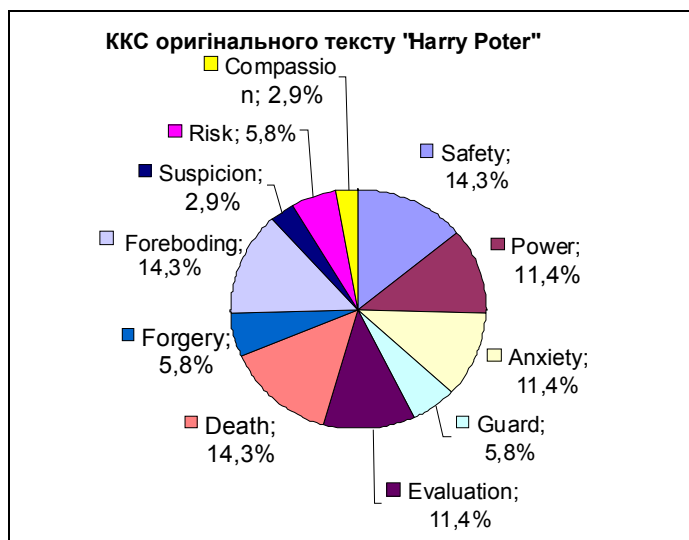
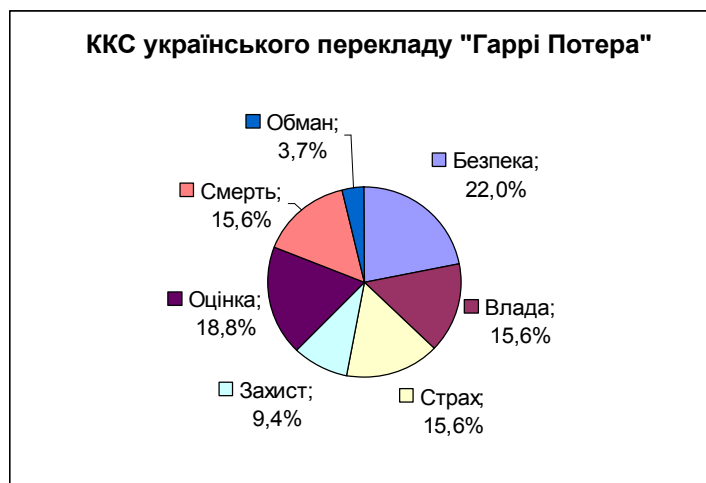

Схема 2

Як свідчать результати аналізу, навіть при кореляції компонентів ККС оригіналу та перекладу (Концепт_{англ. ККС} \approx Концепт_{укр. ККС}), їхнє значеннєве наповнення не завжди збігається (Поняття_{англ. ККС} \neq Поняття_{укр. ККС}). У цьому випадку можна говорити про невідповідність складових МКС (Див. таблицю 1.)

Таблиця 1

Мовна та концептуальна картини світу оригінального та перекладного тексту «Гаррі Потера»

№ з / п	Англ. МКС	Англ. ККС	Укр. ККС	Укр. МКС
	Notions	Concepts	Концепти	Поняття
1	Disturbance, safety, control, search, guard	Safety	Безпека	Безпека, запобігання, небезпека, пригода, чатування, перевірка, охоронець
2	Charge, report, Pride, importance	Power	Влада	Відповідальність, староста школи, порушення, веління, покарання
3	Confusion, excitedness, anxiety, calmness	Anxiety	Страх	Боязнь, відвага, занепокоєння, жахіття, жах
4	Watching, guard	Guard	Захист	Опіка, супровід, слідкування
5	Furiosity, agreement, gloom, anger	Evaluation	Оцінка	Невдоволення, вподобання, схвалення, обурення, ненависть, незадоволення
6	Attack, death, kill, murder, drowning	Death	Смерть	Вбивство, помилювання, крик, загибель, утоплення
7	Faking, proof	Forgery	Обман	Притворство
8	Alarm, worry, apprehension, horror, dread	Foreboding		
9	Braveness, volunteer,	Risk		
10	Mercy	Compassion		
11	Belief	Suspicion		

При зіставленні текстуального оформлення оригіналу й перекладу, можемо виокремити такі найтипівіші невідповідності:

– **семантико-граматична:** неадекватна передача автором синтаксичної і семантичної структури речення (*If the crowd was cheering, they could't hear it over the fresh rolls of thunder (C. 175) – Чворохкання грому заглушувало вигуки вболівальників (C. 156)*);

– **лексична:** а) випадки необґрунтованої заміни **слова літературної мови зниженою лексикою** (*They left the stadium right away...He was furious they'd come onto the grounds (C. 181).* – Потім він націлив паличку на дементорів, вистрілив на них якимось сріблом, і вони відразу змилися...він аж кипів, що вони туди приперлися...(161); б) **заміна грубого слова евфемізмом** (*Oh, shut up Harry yawned (C. 175).* – Ой, мовчить (C. 156));

– **неточності, пов'язані з передачею англійських реалій:** певні складнощі виникають при передачі автентично англійських реалій, адже дослівний переклад поняття не відображає його соціокультурних конотацій, наприклад:

– *Detention, Weasley, Snape said silkily, his face very close to Ron's (C. 172) – Призначаю тобі покарання, Візлі – , вимовив Снейп шовковим голосом, мало не притулившись своїм обличчям до Ронового (C. 154).* «Detention» означає не просто «покарання», а залишення після уроків («punishment in which children who have behaved badly are forced to stay at school for a short time after the others have gone home») [10: 427], – можемо відзначити заміну поняття, нехарактерного для МКС українців, гіперонімом, наявним в МКС обох культурах;

– *Walked out of dormitory (C. 174) –...і тихенько вийшов зі спальні (C. 155)*. Англійському «dormitory» відповідає український «гуртожиток» або «спільна спальня у гуртожитку». Слово «спальня» – «кімната для снання» – втрачає конотацію спільності, згуртованості.

Слід відзначити й наявність у перекладеному тексті елементів коментаря для передачі англійських реалій. Наприклад, речення «*Professor Lupin gave this eight out of ten? I wouldn't have given it three (C. 172)*» було перекладено українською таким чином «*Професор Люпин поставив за це вісім балів з десяти? Це й на трійку не тягне (C. 154)*». У тексті перекладу з'явилося слово «бал», відсутнє в оригіналі, адже дослівний переклад «вісім з десяти», що відображає типову для англійців бально-тестову систему оцінювання в школі, має такий відповідник в МКС українців.

Синтетичний характер української мови уможливило появу таких слів, як «жахіття», «Криволапик» (*Kim Krivolapik (C. 155) – Crookshanks (C. 174)*), що несуть додаткове емоційне навантаження: *That was the scariest thing I've ever seen in my life (C. 179) – Я ще ніколи не бачив такого жахіття (C. 159)*.

Таким чином, можна констатувати, що для перекладу важливою є не лише передача змістового наповнення твору, а і його соціокультурних конотацій, тобто мовної картини світу соціуму. Невідповідність в перекладі призводить до часткових невідповідностей між представленням світу в оригінальному та перекладному текстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український словник: У 2 т. / Склав М.І.Балла. – К.: Освіта, 1996. – Т.1. – 752 с.
2. Бондаренко О.С. «І назвав чоловік ім'я своїй жінці: Єва...»: ЧОЛОВІК і ЖІНКА у дзеркалі мовних культур. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД». – 2008. – 160 с
3. Голубовська О. І. Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10. 02. 15. – К. : КНУ, 2004. – 38 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с
5. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36
6. Роулінг Дж. К. Гаррі Потер і в'язень Азкабану / Перекл. Віктора Морозова за ред. Івана Малковича. – Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2002. – 412 с.
7. Савицька Л.В. Реалізація концепту «Хитрість» у російській мові і народній казці: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 2007. – 20 с.
8. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
9. Rowling J.K. Harry Potter and the Prisoner of the Azkaban. – New York: Scolastic Press, 1999. – 425 p.
10. The Longman Dictionary of Contemporary English. – Fifth Edition. – Italy: La Tipografica Varese, 2005.– 1950 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ганна Волчанська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту.

Олена Волчанська – студентка ІV курсу факультету іноземних мов КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: українська та англійська мовні картини світу.

ЕТАПИ ДІАХРОНІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРМІНУ «ЕТИКЕТ»

Інна ВОРОТНІКОВА (Горлівка, Україна)

Зазначено з французької в інші європейські мови слово “етикет” має голландське походження. У ході тривалого культурно-історичного розвитку слово “етикет” еволюціонувало у бік розширення своїх семантичних меж, набуваючи нових значень: спочатку виникло значення слова “етикетка” і лише згодом “етикет” як “етикет, церемоніал”, “правила ввічливої поведінки”.

The word “etiquette” borrowed from the French language into other European languages has the Dutch origin. In the course of the long cultural and historical development the word “etiquette” evolved into the broadening of its semantic borders, getting acquiring new meanings: the first new meaning which appeared was “label” and only as the time passed – “etiquette” as “ceremony”, “rules for polite behavior”.

Серед дослідників немає єдності у підході щодо трактування генези терміну “етикет”. У науковій літературі з цього приводу виокремлюються дві точки зору. Відповідно до першої, яка висувається М.О. Надель-Червінською і П.П. Червінським, *етикет* походить від грецького *ethos*, що означає “звичка, звичай, мати звичай” [4]. Відповідно до другої, представлені дослідником І.Г. Добродомовим, це слово має французьке походження [1: 129].

Наукова невизначеність етимологічних засад зазначеного терміну спонукала нас звернутися до аналізу різномовних лексикографічних джерел. Детальне вивчення даних етимологічних словників низки європейських мов дозволяє припустити, що слово *етикет*

має голландське коріння, про що свідчить походження його генетичного прообразу – французького іменника *etiquette*, у давньофранцузькій – *estiquette*.

Останній походить від давньофранцузького дієслова *estiquer (estiquier)* “прикріплювати”, утвореного наприкінці XIV століття (у словниках зафіксовано 1387 роком) саме від середньоголландського дієслова *stikken* “приколювати”, яке, в свою чергу, є похідним від *stēken* “втикати; штовхати” (голландське *steken* “втикати”), спорідненого з давньоверхньонімецьким *stehhan* (нововерхньонімецьке *stechen*) [8: 173].

Аналіз словникових статей дає підстави для висунування припущення про те, що етимологічно термін “етикет” має два вихідних значення: 1) “ярлик”, “етикетка”, “надпис” та 2) “церемоніал”, “етикет”, на основі яких розвинулись додаткові семи.

Звернімося тепер до більш детального розгляду еволюції цих значень.

Спираючись на наявні у словниках дані, можемо стверджувати, що слово *étiquette* занурюється своїм корінням у давню історію й походить від первісного “штифтик”, “шпеник” для прикріплення папірця” (зафіксовано 1387 роком) [14: 230; 20: 281; 8: 173] або “мітка (бирка, записка), що прикріплювалась до уткнутого у землю стовпа” [20: 281].

Важливо при цьому звернути увагу й на факт існування дещо іншого трактування. Так, за даними словника “*Merveilles et secrets de la langue Française*”, народжене наприкінці XIV століття аналізоване слово спочатку позначало стовп, що був вбитий у землю й слугував певною ціллю, орієнтиром під час гри [19: 144]. Зважаючи на те, що деякі стовпи мали написи, слово *étiquette* стало вживатись у значенні “мітка (бирка), закріплена на стовпі”, а з середини XVI століття (приблизно з 1549 року) [17: 655] узвичаїлося в юридичній практиці зі значенням “папірець з написом на судовій справі” [14: 230; 20: 281; 8: 173], “бирка з написом, прикріплена на мішечку з судовими доказами” [14: 230; 20: 281], або “невелика бирка, дощечка з написом, що прикріплялась на мішечку з процесуальними документами, на яких зазначали прізвища адвоката, позивача та прокурора” [17: 655].

З цими значеннями слово *étiquette* функціонувало до XVIII століття, що власне знаменувало новий етап у розвитку його семантики. З початку XIX століття (з 1802 року) воно набуває ще й інших значень у юридичній сфері: “записка з переліком або списком свідків процесу” [14: 230; 20: 281], “записки, що містять списки свідків” (*étiquet*), звідки походить його сучасне тлумачення “маленька табличка, яку поміщають на предмети, щоб їх упізнати” [14: 230].

Проте вже у XVI столітті, як фіксують словники – приблизно з 1580 року [17: 655], слово *étiquette* виходить за межі виключно юридичного ужитку й поширюється на інші сфери життя зі значенням “маленький шматочок паперу, картонки або тканини, як правило, прямокутної форми, який фіксується (приколюється) на предметі для вказівки особливих відомостей про нього: природи, призначення, категорії чи виду, номера, ціни і т. і.” [12: 471]. Звідси розвиваються варіанти цього значення, як, наприклад, у торгівельній справі – “маленький папірець, невелика табличка, ярличок, що вказує на призначення вмісту, а також вартість та якісні характеристики товару (з вказівкою назви, ціни і т. і.)” (етикетка у форматі інструкції) [17: 655; 11: 466; 6: 769], або “записка, листок паперу, який наклеюється на коробки, тюки, багажні вантажі і т. і., на якому зазначається адреса одержувача” [9: 317]; у фармакології й парфумерії – “листок паперу, що наклеюється на флакони, пляшки і т. і., з назвою і характеристиками вмісту” [9: 317].

Отже, внаслідок розширення значення *étiquette* стало позначати “маленький папірець з написом, закріплений на предметі”, який містить інформацію про його певні сутнісні характеристики, що виявилось наступним вагомим кроком на шляху здобуття аналізованим словом його сучасного семантичного обсягу.

У ході культурно-історичного розвитку на основі значення “папірець з написом” формується більш вузьке значення – “записка з позначенням послідовності протікання церемоніальних дій (згідно з картками, розташованими у порядку придворних рангів)” [14: 230], адже у XVIII столітті деякі з етикеток, що використовувались у палаці, містили вказівку на певний порядок, послідовність виконуваних дій. Звідси виникає переносне значення “церемоніал, етикет” [14: 230; 8: 173; 20: 281; 6: 769]. Це значення існує й дотепер, адже вимог церемоніалу, як певного протоколу, правил поведінки, зумовлених звичаями,

обов'язково дотримуються й нині при монаршому дворі, на офіційних прийомах і публічних урочистих заходах [11: 466; 10: 279].

Виходячи з викладеного, можна з упевненістю стверджувати, що саме з цього моменту розпочинається розгалуження семантики слова *étiquette* у напрямку перетворення моносемантичного слова на полісемант, значення якого в аналізованих європейських мовах вступають у певні парадигматичні відносини – полісемії, синонімії та омонімії.

Відносно обсягу вживання аналізованого слова слід також зауважити, що, перш ніж стати надбанням багатьох мов і культур, слово *étiquette* узвичаїлося спочатку при французькому королівському дворі Людовіка XIV, за часи правління якого *етикетками* називалися паперові планшетки, що видавалися тим, хто бажав або був змушений з'явитися перед королем. На цих планшетах було прописане те, як людина повинна звертатися до короля, які рухи при цьому виконувати й як говорити, що свідчить про чітку тенденцію до систематизації наявних у суспільстві норм і правил.

Отже, в ужитку паризького двору конкретизація змісту цього слова відбувалася поступово. Спочатку, за даними етимологічного словника Фрідріха Клуге, воно мало значення “Zettel” “записка”, а з розвитком й удосконаленням церемоніальних дій значення збузилося до “Zettel mit der Hofrangordnung” – “записка з позначенням ієрархії при монаршому дворі”, а пізніше – “Inbegriff der bei Hof geübten Förmlichkeiten” – “втілення (вказівка щодо) виконуваних при дворі формальностей” й “Zettel mit Hinweisen (auf das Hofzeremoniell)” – “записка з вказівками (стосовно церемоніальних дій при дворі)” [16: 176]. З огляду на це, етикетки при дворі французького короля можна вважати одними з перших документів, що зводили правила етикету до системи засобів нормативного регулювання міжособистісного спілкування.

Наявність спеціальної “етикетки”, яку носили представники вищих верств суспільства, дозволяла також легко розпізнавати собі подібних й перешкоджати вихідцям з низів проникненню до кола обраних. Щоб зберегти своє обличчя й не порушити “етикет”, кодекс норм і правил, який для простого народу був повністю незрозумілим і недоступним, монархи повинні були виконувати найчастіше суворо запрограмовані дії. У XVIII столітті етикет став практично єдиним сенсом життя і правом на існування європейських королівських домів. Цей кодекс, деякі правила якого сьогодні здаються іноді занадто абсурдними, був прямо-таки знахідкою для поетів та комедіантів, як презирливо писав найвизначніший мислитель французького Просвітництва Вольтер: «Етикет є розумом тих, у кого його немає».

Етикет, який буквально диктував привілейованій знаті норми їхньої поведінки у всіх життєвих ситуаціях, поступово перетворився на тягар, якому однак підкорилася більша частина придворного оточення. Для останнього етикет мав значення закону, порушення якого прирівнювалось до злочину.

З відходом з історичної арени абсолютної монархії в європейській культурі намітилися зміни й у стані культури поведінки: придворний етикет трансформується у світські пристойності, що відповідають демократичній республіканській владі. Упорядковані, зведені в непохитну систему, заздалегідь обговорені і прийняті дії втрачають обов'язковість. Культурна поведінка наповнюється універсальними прийомами, світ “претендує на звання авангарду цивілізації. Заради виконання цієї мети світські люди свято шанують умовності і правила гарного тону, намагаються бути в курсі хитросплетінь політики, носять елегантний одяг і, головне, пестують усі добутки людського розуму” [3: 408-409].

Втім, скрупульозно розроблений королівський етикет, який до деталей прописував хід життя при дворі, пережив століття. Установлені правила, що визначають місце кожного, яке він повинен займати при дворі короля згідно з соціальним рангом, пошануваннями, що надаються королю або отримуються від нього, поступово вийшли за межі королівського палацу, що сприяло поширенню нових уявлень про культуру міжособистісного спілкування. Необхідність дотримання загальноприйнятих норм поведінки не лише при дворі короля, а й у суспільстві, товаристві взагалі викликала до життя похідне значення слова *étiquette* – “правила поведінки” [21: 329; 9: 317; 2: 103].

У сучасному суспільстві під словосполученням “правила поведінки” розуміються правила хорошого тону, встановлені задля дотримання у суспільному й офіційному житті;

загальноприйняті правила пристойності; манери, встановлені нормами та звичаями [22: 782]; правила ввічливої поведінки у суспільстві або в окремій групі [18: 258], як, наприклад, серед представників певної професії (у галузі медицини або права) особливо по відношенню один до одного [22: 782].

Цікавим для нашого дослідження є той факт, що серед наявних значень спостерігається також інша окрема генетична лінія розбудови семантики аналізованого терміну – його переносне вживання. Етимологічний словник французької мови під редакцією Оскара Блоха відзначає спорідненість середньоголландського дієслова *stikken* з німецьким *sticken* (пор.: франкське *stikkjan*, німецьке *stikkan* “приколювати”) у значенні “broder”, що означає “вишивати”, а також переносно – “прикрашати” [14: 230] (пор.: *eine mit allerlei Anekdoten brodierte Erzählung* [15: 760]).

Французьке дієслово *broder* утворилось від германського *brodieren* “вишивати” й функціонує у сучасній французькій мові, у той час як німецька відмовилась від застарілого *brodieren* й послуговується дієсловом *sticken* [15].

Окрім того, спостерігається також певна варіативність стилістичного забарвлення слова. Так, у другій половині XIX століття (приблизно з 1870 року) стильова гама слова *étiquette* змінюється. З фамільярним забарвленням воно функціонує зі значенням “назва партії, до якої належить політик; назва, яка конкретизує політичні погляди”, а також “назва, що вказує на приналежність до тієї або іншої партії чи соціальної категорії, прошарку” [17: 655; 11: 466]: *Quelle est l'étiquette de votre nouveau sénateur?* – Якою є етикетка вашого нового сенатора? [12 : 471].

Як свідчать дані досліджуваних лексикографічних джерел, у французькій, іспанській та італійській мовах слово *étiquette* (фр.) / *etiqueta* (ісп.) вживається ще й у значенні “церемонії”, “манери (правила) поведінки окремих осіб у приватному житті” [12: 471; 10: 279; 5: 300]. Французька мова послуговується терміном *étiquette* також у сфері інформаційних технологій, де *етикеткою* називається особлива інструкція, яка вводиться у програму [17: 655].

Звертає на себе увагу й те, що варіативність семантики даного слова може досягатися ще й за рахунок модифікації його морфологічних показників. Так, у французькому кримінальному аргі слово *étiquette*, вжите у множині – *étiquettes*, позначає “вуха”, як, наприклад, у кримінальних романах Сан-Антоніо – “вуха злегка відстовбурчені” [19: 144]. Однак цей окремий приклад, зафіксований на матеріалі французької мови, не дає підстав вважати зазначене певною тенденцією, що здатна поширюватись на інші європейські мови й бути прийнятною для них.

Ставши зразком для наслідування, церемоніал французького двору, як і слово, що його позначає, поступово проникло в культуру і мову багатьох країн Європи. У російську мову слово *етикет* у значенні “правила звертання при дворі, уточнене звертання”, “церемоніал” увійшло на початку XX століття.

Ще на початку XX століття слово *етикет* могло позначати у російській мові “ярлик, що наклеюється на пляшки” та “обгортки товарів, з позначенням назви фірми, торговця й виробника”, проте це значення закріпилось все ж за словом *етикетка* [1: 129], що, на наш погляд, свідчить про остаточну визначеність даних поняттєвих меж російськомовною картиною світу.

За даними етимологічного словника М. Фасмера [7: 523], слово *етикетка* потрапило у російську мову або через німецьку *Etikett* (з 1836 року) або безпосередньо з французької *étiquette* [13: 299], а вже в український культурний простір слово *етикет* увійшло шляхом запозичення через російську і польську мови з французької [8: 173].

Що стосується появи цього слова у Німеччині, то тут зафіксовано навіть точну дату – 26 листопада 1701 року, коли в одному з баварських генеральських мандатів було вжито у медичному контексті слово-компонент *Arznei-Etiquetten* “написи на медикаментах”, тобто “етикетки з назвами ліків” [16]. Німецькомовні словники постулюють також голландське коріння слова *етикет*, французька ж мова зазначається як джерело запозичення аналізованого слова у німецьку.

Вивчення лексикографічних даних дозволяє стверджувати, що у німецькій мові існують дві омонімічні лексеми жіночого роду – *die Etikette* та дві синонімічні лексеми – *die Etikette* й *das Etikett*, які мають певні стилістичні обмеження. Щодо лексем-омонімів, то одна з них, за даними словників, функціонує в австрійському й швейцарському варіантах німецької мови у значенні “Markierung” “позначка” або “Etikett” “етикетка” й характеризується як застаріла, інша ж не має подібних обмежень і, навпаки, є широко вживаною у сучасному варіанті літературної німецької мови зі значенням “етикет” – “Gesamtheit der herkömmlichen Regeln, die gesellschaftliche Umgangsformen vorschreiben”, тобто “сукупність вироблених традицією правил, що диктують форми поведінки у суспільстві” [15].

Синонімічні ж відносини зазначених вище лексем *die Etikette*, вживаній у згаданих національних варіантах німецької мови, й *das Etikett*, що стосується їх семантичного обсягу, свідчать на користь останньої, стилістично нейтральної лексеми, значення якої перегукується зі значенням “етикетка”, тобто “табличка з вказівками (з ціною або іншими характеристиками), що наклеюється або чіпляється (на предметах, товарах)”. Переосмислення значення слова *das Etikett* сприяло виникненню додаткового семантико-стилістичного забарвлення. Так, у переносному сенсі лексема вживається з негативною конотацією, наприклад, у контексті “einer Sache ein Etikett aufkleben” “приклеювати етикетку до певної справи”, а також зі здебільшого пейоративним значенням – “наклеювати на когонебудь ярлик” “jmdn. od. etw. mit einem Etikett versehen”, тобто (легковажно, необачно) зараховувати до певної категорії, необгрунтовано проголошувати (публічно визнавати) когонебудь /що-небудь ким- /чим-небудь” [15].

Отже, проведений діахронічний аналіз дозволяє констатувати, що першим виникло значення слова *етикетка* і лише згодом – через чотири століття (у XVIII столітті) – *етикет*. Обидва значення – *етикетка* та *етикет* – існують і в сучасних європейських мовах і втілюються у одній (болгарська, чеська, італійська, іспанська) або двох лексемах (як, наприклад, в українській, російській, білоруській, польській, англійській, німецькій, французькій мовах). У результаті нами встановлено, що в ході тривалого культурно-історичного розвитку слово *етикет* еволюціонувало у бік розширення своїх семантичних меж, набуваючи нових значень. Ступінь розвиненості семантичної структури аналізованого слова дозволяє кваліфікувати його як полісемант.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можна з усією впевненістю стверджувати, що запозичене з французької в інші європейські мови слово “етикет” має давню історію й походить від голландського іменника *sticke*, що первісно означав “кілочок” чи “шпеник”, до якого прив’язувався папірець з назвою товару. Пізніше цю назву успадкував й сам папірець з написом: на підставі значення “напис” розвинулося більш вузьке значення – “записка з позначенням послідовності протікання церемоніальних дій” й далі – “церемоніал”. Тривала дискурсивна практика сприяла тому, що згодом у багатьох мовах узвичаїлися обидва значення аналізованого слова – “етикетка, ярлик, надпис” та “етикет, церемоніал”.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Добродомов И.Г. Этика и этикет // Русская речь. – 1988. – № 4. – С. 129.
2. Ковалев В.Ф., Красова Г.А. Краткий итальянско-русский и русско-итальянский словарь. – М.: Рус. яз., 1991. – С. 103.
3. Мартен-Фюжье А. Элегантная жизнь, или как возник «весь Париж», 1815 – 1848: Пер. с фр. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – С. 408 – 409.
4. Надель-Червинская М.А., Червинский П.П. Большой толковый словарь иностранных слов: В 3 т. – Ростов-на-Дону. – 1995. – Т. 3.
5. Скворцова Н.А., Майзель Б.Н. Итальянско-русский словарь. 55000 слов. – Изд. 2-е. – М.: «Советская энциклопедия», 1972. – С. 300.
6. Словарь русского языка. В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – Т. 4. – С. 769.
7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. Т. 4. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. – С. 523.
8. Этимологический словарь украинского языка в семи томах. Том 2. / АН Украинской ССР; Институт языковедения им. А.А. Потебни. – К.: Наукова думка, 1985. – С.173.
9. Cervantes Diccionario Manual de la Lengua Española. – Tomo I. – F. Alvero Francés. – Editorial Pueblo Educación, 1976. – P. 317.
10. Diccionario ilustrado de la Lengua Española: Aristos. – Editorial Científico – TÉCNICA, 1985. – P. 279.
11. Dictionnaire du français contemporain / Jean Dubois. – Paris: Librairie Larousse, 1966. – P. 466.
12. Dictionnaire du français vivant / Maurice Davau, Marcel Cohen, Maurice Lallemand. – Paris, Bruxelles, Montréal: Bordas, 1972. – P. 471.

13. Dictionnaire étymologique de la langue française / Albert Dauzat. – Paris: Librairie Larousse, 1938. IV. – P. 299.
14. Dictionnaire étymologique de la langue française / Oskar Bloch, W. von Wartburg. – Paris: Presses universitaires de France, 1950. – P. 230.
15. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden. – Zürich, 1977 – 1981. – B. 2. – S. 760.
16. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – 21. unveränderte Auflage. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1975. – S. 176.
17. Lexis dictionnaire de la langue française. – Paris : Librairie Larousse, 1975. – P. 655.
18. Longman Dictionary of American English. – Addison Wesley Longman Limited, Second edition, 1997. – P. 258.
19. Merveilles et secrets de la langue Française. Sélection du Reader's Digest, S.A., Paris, Bruxelles, Montréal, Zurich. – 2000. – P. 144.
20. Nouveau dictionnaire étymologique et historique / Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand. – Paris: Librairie Larousse, 1964. – P. 281.
21. The Oxford Dictionary of English Etymology /Ed. By C.T. Onions. – Oxford: University Press, 1985. – P. 329.
22. Webster's Third New International Dictionary of the English language. – USA, 1981. – P. 782.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Воротнікова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, соціолінгвістика, теорія комунікації.

ФУНКЦІОНУВАННЯ НОВИХ СТАЛИХ СПОЛУК СЛІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ “SYNDROME” НА ПОЗНАЧЕННЯ СЕРЬОЗНИХ ХВОРОБ (на матеріалі сучасної англійської мови)

Вікторія ВОСТРЕЦОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто нові сталі сполуки слів із ключовим компонентом „syndrome” на позначення серйозних хвороб, подано класифікацію досліджуваних одиниць, виведено їх значення та підібрано еквіваленти в українській мові.

The article deals with new “syndrome” word combinations used to describe serious diseases. The author gives classification of the units under analysis, their meaning, and the Ukrainian equivalents.

В останні роки зростає інтерес до проблеми зв'язку мови та когнітивних процесів. Увагу лінгвістів продовжують привертати питання, пов'язані з тим, як співвідносяться ті чи інші структури знання, що формуються у свідомості людини на основі пізнання дійсності, зі значенням мовних одиниць..., які ці знання передають або активізують [1: 182]. Необхідно зазначити, що у процесі пізнання людиною дійсності безпосередню роль відіграє неологічна номінація, зокрема лексична та фразеологічна.

Незважаючи на те, що дослідженню неологічної номінації приділяється багато уваги в роботах як вітчизняних так і закордонних лінгвістів (В.І. Заботкіна, Ю.А. Зацний, О.Л. Клименко, Л.В. Черепанова та ін.), вона потребує подальшого вивчення, тому що неологічна номінація віддзеркалює новий досвід англоспівного суспільства. Кожний новий етап у розвитку суспільства супроводжується виникненням нових реалій та явищ, що зрештою призводить до вироблення нових поглядів на дійсність. Новий тип світосприйняття потребує нових концептів, виражених у мовній формі [2: 440].

Мета нашої статті полягає в дослідженні функціонування нових сталих сполук слів із компонентом “syndrome” в сучасній англійській мові.

Первинне розуміння компонента “syndrome” зазвичай обмежується поняттям “сукупність симптомів”. Проведений нами аналіз нових утворень із вказаним вище ключовим словом, дає право стверджувати, що в сучасному розумінні це поняття має набагато ширше значення. Необхідно відзначити, що велику групу неологізмів із словом “syndrome” становлять словосполучення, утворені для позначення серйозних хвороб. Деякі з цих хвороб можуть мати летальні наслідки. Цю групу неологізмів ми класифікували таким чином: 1) дитячі хвороби; 2) хвороби дорослих (які у свою чергу можна поділити на суто чоловічі, суто жіночі та ті, які зустрічаються у людей будь-якої статі); 3) хвороби, які зустрічаються як у дітей, так і у дорослих.

Прикладами стійких новоутворень першої групи можуть бути: *shaken baby syndrome* (дитячий синдром струшування – дитячі мозкові травми, спричинені надмірним коливанням новонароджених), *sudden infant death syndrome (SIDS)* або *cot death syndrome* (неочікувана смерть дитини віком до одного року, причину якої лікарі не можуть пояснити).

*We think that **shaken baby syndrome** is much more widespread than is currently recognised but the syndrome is little understood (BBC News, May 18, 2003).*

*Cot death is a sudden and unexpected death of a baby. After the post-mortem examination the cause of death remains unexplained and may be registered as **sudden infant death syndrome (SIDS)**, sudden infant death, sudden unexpected death in infancy, unascertained or cot death [6].*

До групи неологізмів на позначення хвороб дорослих належить *Gulf War syndrome* – „синдром Перської затоки” (психічні розлади та хвороби ветеранів війни в Перській затоці в 1991 році). За аналогією до попереднього стійкого сполучення з’явилося словосполучення *Balkan syndrome* (балканський синдром), для позначення захворювання лейкемією військовослужбовців НАТО, які брали участь у воєнних діях проти Югославії.

*The President of the US Gulf War Veterans Association is engaged in research into the so-called “**Gulf War Syndrome**”. Symptoms include defects and damage to internal organs, chronic fatigue, loss of endurance, frequent infections, sore throat, coughing, skin rashes, night sweats, nausea, vomiting, diarrhoea, dizziness, headaches, memory loss, confusion, vision problems, muscle spasms and cramps, joint pains, loss of mobility, aching muscles, swollen glands, dental problems, and malformation of new born children [9].*

*Soldiers from several troop contributing countries, including Italy, Portugal and France, have fallen ill with what’s being called **Balkan Syndrome** (BBC News, Jan. 25, 2001).*

Прикладом новоутворення, що позначає суто жіноче захворювання, у наслідок якого може наступити смерть, є словосполучення *toxic shock syndrome/TSS/toxic shock-like syndrome/TSLs* (шок токсичний – жіноча хвороба, яка виникає внаслідок довготривалого використання тампонів з високим ступенем абсорбції або контрацептивного пристрою та супроводжується стафілококовою інфекцією). Цей стан є загрозою для життя хворого, якщо одразу не почати лікування відповідними антибіотиками та іншими підтримуючими засобами.

Toxic shock syndrome (TSS) is a serious but uncommon bacterial infection. TSS was originally linked to the use of tampons, but is now also known to be associated with the contraceptive sponge and diaphragm birth control methods. TSS has also resulted from wounds secondary to minor trauma or surgery incisions where bacteria have been able to enter the body and cause the infection [10].

Необхідно наголосити на тому, що зараз це захворювання почали виявляти не тільки у жінок, але й у чоловіків та дітей. Отже тепер його можна віднести до групи хвороб, які зустрічаються як у дітей, так і у дорослих.

*The number of reported staphylococcal **toxic shock syndrome** cases has decreased significantly in recent years. Approximately half the cases of staphylococcal **TSS** reported today are associated with tampon use during menstruation, usually in young women, though **TSS** also occurs in children, men, and non-menstruating women [11].*

Кінець лютого 2003 року „ознаменувався” появою та подальшим розповсюдженням нового загадкового інфекційного захворювання, схожого на пневмонію – *Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)* – нетипічна/атипічна азіатська пневмонія. Наприкінці березня хвороба почала зникати, але лише за місяць її існування по всьому світові захворіло близько 1000 чоловік і більш ніж 20 загинуло, внаслідок того, що лікарі так і не знайшли ліків від цієї хвороби.

*During the past week, WHO has received reports of more than 150 new suspected cases of **Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)**, an atypical pneumonia for which cause has not yet been determined (World Health Organization, March 15, 2003).*

Серед серйозних захворювань цієї групи можна виділити медичний стан пацієнта, якого було повністю паралізовано внаслідок ушкодження мозку, при цьому розумова діяльність та свідомість пацієнта повністю зберігаються. Цей стан позначається неологізмом – *locked-in syndrome* (укр. псевдокома, синдром оточення, рос. також кома бодрствующая).

*Jean-Dominique Bauby, a well known Parisian journalist, has a stroke and loses consciousness; on awakening he finds himself paralysed and unable to speak... the resultant **locked-in syndrome** left him unable to communicate except by flickering his left eyelid... (British Medical Journal, Dec. 23, 2000).*

До третьої групи новоутворень із ключовим словом “syndrome” ми віднесли словосполучення, що використовуються для позначення серйозних хвороб, які зустрічаються як у дітей, так і в дорослих (будь-якої статі), або ж такі, які починаються в дитинстві і залишаються в організмі дорослої людини. Прикладами неологізмів цієї групи є надане раніше словосполучення *toxic shock syndrome*, а також *fish odour syndrome*, *false memory syndrome*, *Chernobyl syndrome*, *sick school syndrome*, *sick building syndrome*, *sick house syndrome*.

Словосполучення *fish odour syndrome* виникло для позначення метаболічної хвороби, при якій печінка не може метаболізувати триметіламін. Ця хвороба проявляється у виникненні негарного запаху (гнилої риби) після вживання їжі насиченої холіном (вітамін D₄). Через таку хворобу людина залишається поза межами суспільства. Це призводить до того, що хвора людина починає страждати на депресію, низьку самооцінку та неспокій.

A four-year-old girl has been diagnosed as having a rare inherited condition where sufferers constantly smell of rotten fish. The child's condition was triggered when fish was included in her diet from the age of nine months. According to the journal Medicina Clinica, it is the first genetic case of “Fish Odour Syndrome” to be documented in Spain [5].

Як відомо людські спогади можуть бути як справжніми так і вигаданими. Останні можуть бути проявом деформації пам'яті. У результаті виникає так званий „синдром хибних спогадів” – *False Memory Syndrome* – стан, у якому життя та стосунки залежать від спогадів про травматичний досвід. Ці спогади є несправжніми, але людина щиро в них вірить. Складність цього синдрому полягає в тому, що вигадані спогади (*false memories*, *pseudomemories*, *memory illusions*) можуть завдати великої шкоди як людині, яка їх має, так і її оточенню. Адже хвора людина всю свою увагу фокусує саме на цих спогадах (в основному про сексуальні домагання або згвалтування у молодшому віці), що вже не може ефективно боротися з реальними проблемами.

False memory syndrome (FMS) is a term coined in 1992 by the False Memory Syndrome Foundation (FMSF) to describe their theory that some adults who belatedly remember instances of sexual abuse from their childhood may be mistaken about accuracy of their memory; from this, the Foundation hypothesizes that the alleged false memories may have been the result of recovered memory therapy, another term coined by the FMSF in the early 1990s [3].

Серед важких хвороб, які виникли в останні десятиліття можна назвати „Чорнобильський синдром” – *Chernobyl Syndrome*. Дане словосполучення виникло для позначення, по-перше, захворювань, спричинених радіацією, виток якої мав місце після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році, по-друге, для позначення страху жінок вагітніти та народжувати після аварії (у даному значенні словосполучення вживається в основному по відношенню до мешканців Києва).

Misperception has caused problems for the people of Kiev, the capital of Ukraine approximately 60 miles south of Chernobyl's damaged reactor. The city is experiencing what scientists are calling the Chernobyl Syndrome: Birthrates have decreased drastically – 38 percent – because women are afraid the radiation exposure will cause defects in their unborn children [4].

Цікавим є той факт, що в дітей симптоми серйозного захворювання *sick school syndrome* („синдром нездорової школи”) можуть виникнути після відвідування школи, зокрема щойно відремонтованих кімнат з новими меблями. Цей „дитячий” синдром з часом може перерости в серйозну хворобу дорослої людини – *sick building syndrome/SBS/sick house syndrome* (*синдром нездорового приміщення, синдром хворого приміщення*), яка виникає у великій кількості людей від відвідування певних місць та використання нових автомобілів. Ці синдроми викликають різноманітні хімічні речовини, що їх випускають будівельні матеріали. Симптомами цього захворювання можуть бути сверблячка, запаморочення, головний біль, проблеми зі шкірою та інші.

Ever seem like your child is sick on schooldays, but always raring to go on weekends? For some, it may be more than just a case of not wanting to go to class, it could be a case of sick school syndrome [7].

Researchers have still not come up with a detailed explanation of the mechanism behind the sick house syndrome, but the source of the problem is believed to be the volatile chemical substances contained in building materials [8].

Існують серйозні „дорослі” хвороби, які зустрічаються в людей як чоловічої так і жіночої статі. Наслідком деяких з них є смерть хворого. На їх існування вказують такі стійкі неологічні сполуки: *economy class syndrome* (форма флєбіту/запалення вени, при якому після знаходження в нерухомому стані в тісному просторі довгий час в нижніх кінцівках з’являється тромб), *sedentary death syndrome* (смерть, спричинена гіподинамією та поганим харчуванням) та ін.

This type of schedule has become so common that last year the British science journal The Lancet published a study pointing to a new medical condition, “economy class syndrome” as major contributor to heart disease and stroke deaths among business people (International Herald Tribune, May 2000).

Наведені в даній статті приклади та існування їх еквівалентів в українській мові свідчать про віддзеркалення в мові позамовних явищ, у нашому випадку нових різноманітних серйозних хвороб. Вважаємо перспективним подальше дослідження нових сполук слів із ключовим компонентом “syndrome” для виявлення інших груп позамовних явищ, що вплинули на виникнення цих сполук.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Полложин М.М., Венжинович Н.Ф. Концепт як базова когнітивна сутність // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2001. – №5. – С. 182-184.
2. Розмаріца І.О. Вербальна репрезентація концепту “climate change” в англійській картині світу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2002. – №7. – С. 440-447.
3. False memory syndrome. – [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/False_memory_syndrome.
4. Gianaro C. Chernobyl’s Legacy. – [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу: <http://researchmagazine.uga.edu/summer99/chernobyl.html>.
5. Girl hit by fish odour syndrome. – [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу: http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_18-3-2003_pg9_8.
6. Hicks R. Cot death. – [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/health/conditions/cotdeath2.shtml>.
7. Jennifer W. Is School Making Your Child Sick? Incidence of Sick Schools on the Rise Nationwide. – [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу: www.generationgreen.org/news-2002-10e.htm.
8. Sick House Syndrome. – [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу: http://mdn.mainichi.co.jp/news/archive/200301/21/20030121p2a00m0oa_026000c.html.
9. Siegwart G. The Gulf War Syndrome – a Parallel to Chernobyl: Documentation of the Aftermath of the Gulf War. – [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу: www.firethistime.org/guntheressay.htm.
10. Toxic shock. – [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу: http://kidshealth.org/parent/infections/skin/toxic_shock.html.
11. Toxic shock syndrome. – [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Toxic_shock_syndrome.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Вострецова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: неологія та фразеологія сучасної англійської мови, когнітивна лінгвістика.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ МИТНОЇ СПРАВИ

Віра ДЕЙНЕКА (Донецьк, Україна)

У статті розглянуто основні типи найменування спеціальних понять, закріплених у професійній підмові митної справи, основні засоби й тенденції їх формування й розвитку.

Main types and names for special terms fixed in professional sublanguage of customs affair, main ways and tendencies of their forming and development were examined in the article.

Термінологічна лексика як органічна складова лексичної системи національної мови є одним із найбільш рухомих пластів мовної системи. Термінологія митної справи в українській мові знаходиться в динамічному стані у зв’язку з тими суспільно-політичними процесами, що відбуваються в останні десятиліття: формуються нові політичні умови для зовнішньоекономічної інтеграції, активізуються зовнішньоторговельні відносини із зарубіжними партнерами. Необхідність реалізації нової митної політики, яка сприяє економічному розвитку та забезпечує економічну безпеку держави, є поштовхом для розбудови наукової галузевої термінології.

Проблеми галузевих термінологій привертають увагу широкого кола науковців, які у своїх працях досліджують, що таке термін, які його іманентні ознаки, які характеристики він повинен мати для оптимізації процесу термінологічної номінації в актах спеціальної комунікації, який склад спеціальної лексики тощо [2; 3; 4; 5; 7; 8; 9; 10].

Перед сучасним галузевим термінознавством стоїть завдання удосконалення терміносистеми митної справи. Типологія й систематизація термінолексики митної справи є важливим етапом для її подальшої кодифікації, необхідною умовою раціонального термінологічного регулювання.

Мета статті – виявити основні типи найменування спеціальних понять, закріплених у професійній підмові митної справи, основні засоби й тенденції їх формування й розвитку.

У системі засобів номінації спеціальних понять будь-якої професійної підмови центральне місце посідають терміни. Як відомо, термін – це багатоаспектна одиниця мови, при описі якої береться до уваги ціла низка основних складових: предметна, семантична, структурна, когнітивна. В.П. Даниленко у своїй монографії пропонує 19 визначень терміна [3: 83-86]. У цьому дослідженні термінології митної справи як основне буде використане таке визначення: термін – це слово або словосполучення спеціальної сфери вживання, яке створюється (запозичується чи приймається) для точного вираження спеціальних понять, і засноване на дефініції. Визначаючи іманентні ознаки терміна, перш за все беремо до уваги номінативність (термін використовується для номінації спеціальних понять певної сфери), приналежність до певної тематичної галузі (обмеженість сфери номінації), приналежність до певної термінологічної системи (системність терміна), змістову точність, наявність наукового визначення – дефініції. Змістова точність терміна пов'язана з природою позначуваного ним поняття. С.Д. Шелов, досліджуючи мовні засоби фіксації понятійного змісту терміна й подаючи типологію дефініцій термінів, виокремлює залежно від типу позначуваного поняття терміни з поліморфними (м'якими) та мономорфними (твердими) поняттями. На його думку, терміни, що позначають поліморфні поняття, допускають певну інтерпретацію, терміни ж, що позначають мономорфні поняття інтерпретації не допускають [10: 20].

Термінологія митної справи як системно обумовлена й організована сукупність термінів створюється на основі класифікації понять певних галузей знань. За кожним терміном закріплюється сукупність концептів, при цьому система термінологічних номінацій постійно розвивається одночасно з системою наукового знання, понятійного апарату галузевої науки, оскільки жодна наука не може мати застиглу, раз і назавжди дану класифікацію понять певної галузі. Отже, термін є результатом вербалізації спеціального знання як когнітивної моделі, певним чином організованої й спрямованої на саморозвиток.

Одним з основних етапів вивчення спеціального поняття є встановлення дефініції терміна. Дефініція терміна закріплює внутрішньосистемні зв'язки терміна: своє значення термін набуває виключно як член певної терміносистеми, і це значення терміна пояснюється з опорою на інші терміни відповідної терміносистеми.

Формальна, морфологічна структура терміна певною мірою пов'язана з його семантикою. Як загальну тенденцію можна прослідкувати певну взаємозалежність між складністю у смисловому відношенні спеціального поняття й кількістю терміноелементів, використаних для утворення терміна. Більш складне спеціальне поняття залучає для утворення терміна більшу кількість терміноелементів, а чим більше терміноелементів у складі терміна, тим більший обсяг інформації містить така термінологічна назва. (Терміноелементом вважається мінімальна структурна одиниця терміна з фіксованим значенням, яка бере участь у терміноутворенні й являє собою слово у складі складного терміна, символ у складі символослів, основу або словоутворювальну морфему у складі складних або похідних слів) [5: 101-107].

У термінознавстві для створення нових термінологічних одиниць активно використовуються різні аналітичні форми тоді, коли ресурси морфологічного словотворення виявляються недостатніми для задоволення потреб певної професійної підмови. Так, у терміносистемі митної справи поряд з однослівними термінами (номінаціями синтетичного типу), наприклад *декларація, ввіз/вивіз, консигнація, конфіскація, перевізник, відчуження,*

використовуються номінативні одиниці аналітичного типу: *країна походження товарів, транспортні засоби, митне забезпечення, контрафактні товари, зона митного контролю, судно каботажного плавання* тощо.

Загалом у терміносистемах понад 70 % термінів – словосполучення [7: 171]. У термінології митної справи також переважає аналітичний тип термінотворення. Так, із 41 основних термінологічних найменувань, визначених у статті 1 Митного кодексу України [6: 4-10], тільки 9 є однослівними термінами (*громадяни, декларант, нерезиденти, особи, перевізник, підприємство, предмети, резиденти, товари*), а решта – термінологічні утворення різної будови.

Серед аналітичних термінів митної справи багато термінів двох- і трьохелементної будови, проте є термінологічні номінації, що складаються й із більшої кількості слів. Ці, так звані, полілексемні номінативні одиниці, у працях окремих учених [2: 5] кваліфікуються як *передтерміни, квазітерміни* (*квазі...* – перша частина складних слів, що значенням відповідає прикметникам *несправжній, уявний* [1]). До квазітермінів відносять стійко відтворювані термінологічні одиниці, які складаються не менше ніж з двох терміноелементів, що функціонують самостійно у певній терміносистемі, дефініції яких включаються до загального змісту квазітерміна, і при цьому він має власну дефініцію. Таким чином, квазітерміни можна вважати структурним різновидом термінів.

Квазітермінами митної справи є: *зберігання товарів на митному ліцензійному складі; товари заборонені до ввезення/вивезення/транзиту; переміщення товарів через митний кордон України у супроводжуваному багажі; переміщення товарів через митний кордон України у ручній поклажі; переміщення товарів через митний кордон України у міжнародних експрес-відправленнях; митний огляд товарів і транспортних засобів; товари, що містять об'єкти інтелектуальної власності* тощо.

Основним критерієм відмінності квазітермінів від вільного поєднання термінів є наявність чітко визначених дефініцій терміноелементів, які їх формують. Наприклад: *переміщення товарів через митний кордон України у супроводжуваному багажі – переміщення через митний кордон України товарів, що належать громадянам, у багажних відділеннях транспортних засобів, якими прямують ці громадяни або уповноважені ними особи, з оформленням багажних документів. Терміноелементи цього квазітерміна “переміщення”, “товари”, “багаж” існують у терміносистемі митної справи як цілком самостійні терміни: переміщення – сукупність дій, пов'язаних із ввезенням на митну територію України, вивезенням з цієї території або транзитом через територію України товарів, транспортних засобів та інших предметів у будь-який спосіб, будь-якими засобами та видами транспорту, включаючи використання з цією метою трубопровідного транспорту та ліній електропередач; товари – будь-яке рухоме майно (у тому числі валютні цінності, культурні цінності), електрична, тепла та інші види енергії, а також транспортні засоби, за винятком транспортних засобів, що використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України; багаж – речі, предмети особистого користування, що провозяться через митний кордон у різного роду упакуванні відповідно до договору перевезення, при наявності документа, що засвідчує договір перевезення багажу* [6]. Як бачимо, значення квазітерміна не є сукупністю значень його складових, хоча інформація, що міститься у термінах *“переміщення”, “товари”, “багаж”* повністю включається до значення квазітерміна.

Кожна сучасна галузева терміносистема, що перебуває в розвитку, неминує містити номінації нових понять, що лише формуються, не мають дефініцій і певною мірою допускають вільну інтерпретацію свого значення. У багатьох випадках ці поняття сформовані досить чітко, але для їх позначення в мові немає спеціального терміна, тому використовуються описові звороти. Такі багатослівні номінативні звороти сучасні вчені відносять до передтермінів [2; 5; 9]. Є.О. Федорченко дає їм таке визначення: “Передтерміни – це слова або сполучення слів, що функціонують для позначення спеціальних понять, з нечітко вираженими конституційованими ознаками терміна (як правило передтерміни не мають загальноприйнятої дефініції й / або не відповідають вимозі стислості, оскільки

звичайно включають до своєї структури ряди з сурядним зв'язком і / або дієприкметникові звороти)" [9: 70].

Таким чином, до передтермінів можуть бути віднесені багато номінацій адміністративних правопорушень у галузі митної справи: *незупинення в зоні митного контролю транспортного засобу, що переміщується через митний кордон України; недоставляння до митного органу товарів, транспортних засобів, що перебувають під митним контролем; причалювання до судна, що перебуває під митним контролем, інших суден та інших плавучих засобів; недекларування товарів, транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України; порушення строків подання митної декларації; заявленія в митній декларації неправдивих відомостей; порушення встановленого маршруту переміщення товарів; порушення встановленого порядку знищення (руйнування) товарів; порушення зобов'язання про зворотне вивезення чи зворотне ввезення товарів; неподання митному органу документів та зразків товарів* тощо.

Використання в ролі терміноелементів загальноживаної лексики не може стати підставою для висновку про вільну її поєднуваність у термінологічних найменуваннях професійної комунікації, оскільки зміст і форма названих багатослівних номінативних словосполучень чітко визначені текстом закону, а наведені приклади номінацій адміністративних правопорушень складають єдину групу аналогів, поряд з номінаціями таких видів правопорушень, як *контрабанда, ухилення від сплати податків*, кваліфікація яких як термінів сумнівів не викликає, що дозволяє не лише терміни й квазітерміни, але й передтерміни відносити до термінологічної лексики.

Поряд з термінологічними найменуваннями до професійної підмови митної справи входять номенклатурні найменування. Дослідники галузевих підмов вказують на тісний зв'язок номенклатури з термінологією: "У системі професійних позначень використовуються номенклатурні знаки, за допомогою яких реалізується понятійна змістовність терміна; такі позначення безпосередньо не пов'язані з системою визначень, але зорієнтовані на позначуване, на предмет, який вписаний у систему понять за родовою значимістю тих реалій, що виділяються номенклатурними знаками" [4: 6]. Переважна більшість номенклатурних найменувань, що функціонують у сфері митної справи, належить до якої-небудь професійної підмови (напр.: технічна номенклатура: *доглядовий металодетектор, оглядовий щуп-зонд, ендоскоп, локатор, мікроскоп, флексоскоп, флюороскоп, кристалографія, телескоп*; фармакологічна номенклатура: *амфетамін, барбітурати, галюциногени, метаквалон, кодеїн, морфін, героїн, кокаїн*). Також у ролі номенклатурних позначень у сфері митної справи (товарна номенклатура зовнішньоекономічної діяльності / ТН ЗЕД) зустрічаються загальноживані слова: "частини", "приналежності", "заготовка", "залишкова" тощо.

Номенклатурні найменування разом з термінами, що співвідносяться з ними за значенням, складають єдині семантичні групи. Так, термін *технічні засоби митного контролю / ТЗМК* є родовою номінацією по відношенню до номенклатурних найменувань *доглядовий металодетектор, оглядове дзеркало, ендоскоп, локатор, флюороскоп, освітлювач, бінокль, прилад нічного бачення* та ін., термін *наркотичні речовини* – до номенклатурних найменувань *амобарбітал, амфетамін, кодеїн, морфін, героїн, кокаїн, ЛСД, марихуана, гашиш, опій, крэк, канабіс, промедол* та ін. Як бачимо, номенклатурні найменування кількісно суттєво перевищують співвіднесені з ними терміни.

До складу номенклатурних найменувань сфери митної справи входять і власні назви. "Власні назви в їх повному обсязі відносяться до спеціальної лексики" [8: 30]. Включаючись до дискурсу юридичних, інформаційних документів, найменування установ, організацій, певних спеціалізованих систем перетворюються на типові одиниці спеціальної лексики (*Державна митна служба України (ДМСУ), Державний митний комітет України (ДМКУ), Гармонізована система (ГС), Державна служба експертного контролю (ДСЕК)*).

Таким чином, проаналізувавши основні типи найменувань спеціальних понять митної справи, можна виділити три групи термінологічних номінацій: терміни, квазітерміни й передтерміни. Від термінологічної номінації митної справи слід відокремлювати номенклатурні найменування, представлені лексичними одиницями різного роду, які

співвідносяться з термінами, як основною, центральною одиницею підмови спеціальності, але не можуть бути віднесені до термінолексики.

Матеріали, що представлені у статті, свідчать про необхідність подальших глибоких і багатоаспектних досліджень професійної підмови митної справи з опорою на досягнення типологічного термінознавства, оскільки названі типи спеціальної лексики не являють собою повний перелік її різновидів. У підмові спеціальності функціонує значно більша кількість термінологічних і терміноподібних одиниць, беззастережне віднесення яких до термінів видається досить спірним, хоча деякі конституювані ознаки терміна такі одиниці мають. Розв'язання проблеми розмежування полілексемних термінів і вільних термінологічних поєднань пов'язується з уточненням переліку терміномоделей галузевої термінології, а також описом специфіки синтагматичної поєднуваності термінолексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Гринёв С.В. Введение в терминоведение. – М.: Изд-во Моск. лицея, 1993. – 309 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
4. Кожин А.Н. Лексико-семантические процессы в русском языке периода Великой Отечественной войны. – М.: Наука, 1985. – 291 с.
5. Кудашев И.С., Хаютин А.Д. К вопросу о формах терминов и терминологических элементов // Лексикология. Терминоведение. Стилистика. – Москва-Рязань, 2003. – С.101-107.
6. Митний кодекс України. – Х.: ТОВ «Одісей», 2007. – 216 с.
7. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
8. Суперанская А.В., Подольская Н. В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
9. Федорченко Е.А. Процессы терминологизации общелитературной лексики в языке таможенного законодательства // Средства номинации и предикации в русском языке. – М.: Наука, 2001. – С. 67-78.
10. Шелов С.Д. Опыт построения терминологической теории: значение и определение терминов: Автореф. дис...-др филол. наук. – М.: МГУ, 1995. – 35с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Дейнека – старший викладач кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського).

Наукові інтереси: термінознавство, термінологія митної справи.

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС СЕМАНТИКИ ЕКСПЕРІЕНТИВІВ (на матеріалі англійської, польської та української мов)

Олег ДЕМЕНЧУК (Рівне, Україна)

Стаття присвячена аналізу ідентифікаційного фокуса семантики експерієнційної (кологративної) лексики. Вводиться поняття «семантична функція фокуса». Встановлюються ключові семантичні актанти лінгвістичної ситуації «ідентифікаційна експерієнція». Визначаються характеристики семантичних ролей ідентифікаційних експерієнтивів в англійській, польській та українській мовах.

The article deals with a focus constituent of experiential (colour) lexemes' semantics in the aspect of identifying nomination. The notion of "focus semantic function" is introduced. The principal semantic actants of an "identifying experiential" linguistic situation are ascertained. The characteristics of identifying experientives in English, Polish, and Ukrainian are determined.

Одним із ключових понять сучасної лінгвістики є «фокус» – концепт, який репрезентує інформацію, виділену за ознакою доповнення або протиставлення інформації, введених попередньо, див. [9: 277]. Основними парадигмами, які культивують поняття «фокус» у сучасній лінгвістиці, вважаються парадигми генеративна та когнітивно-дискурсивна.

В теорії генеративної граматики (M. Halle, N. Chomsky, M. Room, M. Krifka, E. Selkirk) поняття «фокус» застосовується щодо тих мовних одиниць, які характеризуються рематичним (просодичним або синтаксичним) виділенням, на підставі введення ними «нової» інформації. У рамках функціонального та когнітивного підходів «фокус» стає провідним поняттям, яке описує особливості реалізації дискурсивних стратегій. В аспекті положень когнітивної теорії дискурсу (W. Chafe, R. Tomlin), референційно-рольової граматики (R. Van Valin & R. La Polla), граматики зв'язного тексту (T. van Dijk), теорії концептуальної інтеграції (G. Fauconnier, J. Dinsmore, M. Cutrer) поняття «фокус» використовується з метою з'ясування природи когерентності тексту, розподілу та передачі інформації у дискурсивних практиках, успішності та ефективності комунікації тощо.

Екстраполяція сентенціальних і дискурсивних характеристик фокуса на когнітивну семантику створює передумови для нової інтерпретації цього поняття. Втілене у формі таких термінів, як *endpoint focus* (G. Lakoff), *perspective* (Ch. Fillmore), *profile* (R. Langacker), *windowing of attention* (L. Talmy), поняття фокуса розширює зміст свого концептуального наповнення до меж когнітивних процесів виділення (*foregrounding*) та уваги (*attention*). Зокрема, поняття *зміщення фокуса уваги, акцентування, висунення на передній план* стають ключовими при дослідженні механізмів семантичної деривації в царині лексичних значень (О.В. Падучева, Г.А. Залізняк, Г.І. Кустова).

Мета розвідки – з'ясувати особливості фокальної складової (фокуса, як це розглядається в [4]) семантики експерієнтів (лексики чуттєвого сприйняття) з огляду на семантичні ролі тих учасників ситуації «експерієнція», які репрезентують ідентифікаційні стратегії суб'єкта спостереження.

Фокальна складова як конститuent топікально-фокальної структури семантики експерієнта представляє учасників, семантичні ролі яких декларують спосіб наведення «гносеологічного фокуса» на експерієнціальний об'єкт, акцентуючи увагу на пізнавальній цінності цього об'єкта. Пізнавальна цінність експерієнції може осмислюватися через спосіб її ідентифікації у заданих умовах пізнання. Когнітивним (мисленнєвим) корелятом таких умов є таксономічний концептуальний ракурс, який, задаючи систему наведення «гносеологічного фокуса» на експерієнціальний об'єкт, створює передумову осмислення цього об'єкта в ідентифікаційній іпостасі (перспективі) його пізнавальної цінності. Рефлексії такого осмислення знаходять вираження в семантиці експерієнта у вигляді деякого макрокомпонента (експерієнціальної складової) – *ідентифікаційного фокуса*.

На семантичному рівні ідентифікаційний фокус представлений учасником, який виконує ключову для репрезентації цього макрокомпонента семантичну роль. Репрезентована в іпостасі певного учасника (актанта), така роль кваліфікує експерієнціальну складову в аспекті заданої семантичної функції фокуса (пор. поняття «лексична функція» в [5: 78]).

Семантична функція фокуса – це функція, яка ставить у відповідність ключовому семантичному актанту фокуса множинність семантичних ролей, які репрезентують експерієнціальну складову в аспекті певної (лінгвістичної) ситуації. Виражена через математичне відношення $f_{\text{FOCUS}}(X) = Y$, така функція специфікує ключовий семантичний актант (X) через семантичні ролі (Y^1, Y^2, Y^3 тощо), які представляють експерієнціальний об'єкт відповідно до обсягу його пізнавальної (ідентифікаційної) цінності.

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС – це макрокомпонент, який вказує на тотожність експерієнціального об'єкта у ракурсі його конвенціоналізованих характеристик. «Акт ідентифікації встановлює тотожність об'єкта самому собі шляхом зіставлення властивостей, ознак, фактів і т.п., які представлені у безпосередньому спостереженні або поступають каналами інформації, з відомостями або враженнями, що впливають із минулого досвіду» [1: 284].

В теорії номінації встановлення тотожності об'єкта описується у термінах ідентифікуючої номінації, основний принцип якої зводиться до особливостей вибору індивідуалізуючої властивості об'єкта номінації [2: 194]. Вибір індивідуалізуючої властивості експерієнціального об'єкта втілюється в ідентифікаційному макрокомпоненті семантики експерієнтів. Реалізований через об'єктний актант у позиції фокуса, такий макрокомпонент набуває формату *deskрипції*, див. [3], [6], яка «ідентифікує» об'єкт номінації в іпостасі його індивідуалізуючої властивості, пор.: *bluenosed* – «having the characteristics of a bluenose» [14: 242] :: *characteristics* – «a trait, quality, or property or a group of them distinguishing an individual, group or type» [10]. Вибір такої властивості зумовлений, на нашу думку, чинником предикації, яка, в аспекті ідентифікаційної ситуації, репрезентує спосіб осмислення експерієнціального об'єкта у термінах таких топікальних компонентів, як *Дистинктив*, пор.: *black* – «typical or representative of the most readily attended parts of black culture» [14: 224], *Посесив*, пор.: *білошкірий* – «який має білу (не кольорову) шкіру» [8: 185] та *Релятив*, пор.: *szaroszeregowy* – «należący do Szarych Szeregów» [12]. Орієнтація цих компонентів на ідентифікаційну складову фокуса (учасник Ідентифікатив) підкреслює характер осмислення

пізнавальної цінності експерієнціального об'єкта – його належність, відмітність та відношення.

Ситуація «ідентифікація за належністю (наявністю)» характерна для тих експерієнтів, семантика яких зорієнтована на протиставлення за ознакою: "«наявність – якісна ідентифікація Y-а» (інформація про те, до якого саме класу відноситься той Y, який є в X)" [7: 629]. Постановка питання про відношення Y до певного класу передбачає належність цього елемента до деякої множини, що й створює передумову ідентифікації об'єкта.

Основними семантичними ролями, які реалізують ідентифікацію у посесивному співвідношенні «елемент – множина», є:

(1) Перцептивний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію за перцептивною ознакою, пор.: *синьомундирний* – "істор. який носив мундир синього кольору (про жандарма)" [8: 192]. Акт ідентифікації, у цьому випадку, встановлює тотожність об'єкта за ознакою 'верхній одяг певного кольору та крою', яка осмислюється як елемент родової множини «верхній одяг певного кольору будь-якого крою», пор.: *blue-coated: blue-coat* – «a person who wears a blue coat or uniform» [11]. Зауважимо, що співвідношення «елемент – множина» в аспекті Перцептивного Ідентифікатива може бути також осмислене у термінах таких ознак, як: 'локатив', пор.: *чорногрудий* – «який має чорне пір'я спереду» [8: 358]; 'партитив', пор.: *białonogi* – «таїясу біаїе погі» [12], *червоний* – «з рожевими щоканами» [8: 296]; 'опозитив', пор.: *білошкірий* – «який має білу (не кольорову) шкіру» [8: 185]; (2) Ідеологічний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію за ідеологічною ознакою, пор.: *czerwony* – «таїясу przekonania socialistyczne, lewicowe»: *Czerwony agitator* [13: 315]. В основі такої ідентифікації лежить принцип контрарності, відповідно до якого елементи множини «ідеологічні переконання» розрізняються за ознакою протиставлення 'консервативний (традиційний) – радикальний (реформістський)', пор.: *biały* – «hist. człowiek o przekonaniach zachowawczych (zwłaszcza w odniesieniu do przeciwników rewolucji w ZSRR)» [13: 147].

Можна зауважити, що «посесивні» семантичні ролі в позиції фокуса зорієнтовані на ідентифікацію об'єкта за видовою ознакою (як елемент множини). Ситуацію, яка описує тотожність за такою ознакою, можна представити через семантичну функцію фокуса *Species* – «спеціалізація», яка уточнює Ідентифікатив в обсязі видової ознаки експерієнції: *Species_focus* (Ідентифікатив) = Перцептивний Ідентифікатив / Ідеологічний Ідентифікатив.

Ситуація «ідентифікація за відношенням» представлена експерієнтами, семантика яких реалізує ідею тотожності об'єкта за ознакою відношення до певного класу (угруповання) або діяльності, якою займається об'єкт (як правило, на засадах членства у деякому угрупованні). Ідентифікацію за відношенням реалізують такі семантичні ролі, як:

(1) Релятивний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію за ознакою належності до певного угруповання, пор.: *białogwardyjski* – «należący do białej gwardii» [13: 146], *blue* – «of or relating to a blue lodge of Freemasons» [14: 240], *чорний* – «який належить до нижчих верств суспільства, до трудового народу» [8: 354]; (2) Акціональний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію за ознакою діяльності, пор.: *black* – «connected with the use of black propaganda» [14: 224].

Семантичні ролі, які визначають зміст ситуації «ідентифікація за відмітністю», репрезентують тип характеристики експерієнціального об'єкта за ознакою, типовою для цього об'єкта. Основного учасника, який фіксує типову властивість об'єкта, умовно номінуємо Репрезентативний Ідентифікатив – компонент, який вказує на ідентифікацію об'єкта за його типовою (характерною) властивістю, пор.: *black* – «typical or representative of the most readily attended parts of black culture» [10], *чорносотенний* – «властивий чорносотенцям» [8: 360]. Таксономічно Репрезентативний Ідентифікатив, як і група «релятивних» Ідентифікативів, зорієнтований на деяку множину, сукупність (Т-клас УГРУПОВАННЯ).

Таким чином, основна характеристика «релятивних» та «дистинктивних» семантичних ролей зводиться до встановлення тотожності об'єкта за ознакою родового («множинного») узагальнення. Такого типу ситуацію можна представити через семантичну функцію фокуса *Genus* – «генералізація», яка специфікує Ідентифікатив в обсязі родової ознаки

експерієнціального об'єкта: Genusprocus (Ідентифікатив) = Релятивний Ідентифікатив / Акціональний Ідентифікатив / Репрезентативний Ідентифікатив.

Семантика експерієнтів ідентифікаційного фокусу реалізує ідею тотожності експерієнції за посесивною, дистинктивною та релятивною ознаками. Кожна з цих ознак фіксує конкретний спосіб ідентифікації експерієнції, акцентуючи увагу на таких її характеристиках, як належність, винятковість та відношення. Зазначені характеристики осмислюються через семантичну роль Ідентифікатив, яка репрезентує тотожність експерієнції у термінах родо-видового співвідношення «елемент – множина». Відповідно семантична функція від Ідентифікатива визначатиме дві інтерпретації експерієнціальної ознаки: *генералізаційну* – експерієнція як родова ознака (тотожність за ознакою узагальнення) та *спеціалізаційну* – експерієнція як видова ознака (тотожність за ознакою деталізації).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 384 с.
2. Арутюнова Н. Д. Номинация, референция, значение // Языковая номинация (Общие вопросы). – М.: Наука, 1977. – С.188–206.
3. Вежицкая А. Описание или цитация // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 237–262.
4. Деменчук О. В. Метамова семантичного опису кольороназв // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – К.: КНЛУ. – 2007. – Т. 10. – № 1. – С. 90–101.
5. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «СМЫСЛ – ТЕКСТ». – М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. – I–XXII, 346 с. – (Язык, семиотика, культура).
6. Рассел Б. Описания // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIII. Логика и лингвистика (Проблемы референции). – М.: Радуга, 1982. – С. 41–54.
7. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. – М.: Языки славянских культур, 2004. – 960 с. – (Studia philologica).
8. Словник української мови: В 11 т. / За ред. Г.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. I., – Т. X., – Т. XI.
9. Halliday M. A. K. An introduction to functional grammar. – L.: Edward Arnold, 1985. – 387 p.
10. Merriam-Webster's Unabridged Dictionary / By Merriam-Webster, Incorporated, 2000. – Authority & Innovation. – Ver. 2.5.
11. Random House Webster's Unabridged Dictionary (Electronic dictionary of American English). – Seattle, WA: Random House, Inc.; Multimedia 2000, Inc.
12. Słownik Języka Polskiego (Elektroniczny przedruk): Wilt./ Pod redakcją Witolda Doroszewskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. – Т. 1–11.
13. Słownik Języka Polskiego PWN: W 3 t. / Pod redakcją Mieczysława Szymczaka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. – Т. 1.
14. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / Ed. by Ph. B. Gove. – Springfield: Merriam-Webster Inc., Publ. 1981. – 2662 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Деменчук – доцент кафедри романо-германських мов та перекладу Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету.

Наукові інтереси: лінгвістична семантика, когнітивна лінгвістика.

АВСТРИЙСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ: ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Іван ЗИМОМРЯ (Тернопіль, Україна)

DER ÖSTERREICHISCHE KÜNSTLERISCHE TEXT: FUNKTIONSDYNAMIK IM VIELKULTURELLEN RAUM

У статті досліджується австрійський художній текст ХХ ст. крізь призму динаміки його функціонування в полікультурному просторі.

In the article the Austrian literature in the 20th century is outlined through the prism of the dynamics of its functioning in a multicultural area.

Die thematisch-stilistischen Tendenzen des österreichischen Literaturprozesses, der sich im 20. Jahrhundert als deutlich umrissene Größe im deutschsprachigen Kulturraum etablierte, sind im Lichte der rezeptiven Einschätzungen besonders bemerkenswert. In diesem Kontext nimmt die Kleinprosa als organischer, integraler Bestandteil des österreichischen Schrifttums des 20. Jahrhunderts einen wichtigen und wirksamen Platz ein. Denn die Kleinprosa wird durch das einzigartige Textkorpus verschiedener Genres mit mannigfaltigem thematisch-stilistischen Gehalt präsentiert. Doch, angesichts des interkulturellen Dialogs wurde der Werdegang des österreichischen Schrifttums als eines gleichwertigen nationalen Literatursystems, d.h. in erster

Linie im deutschsprachigen Areal, von der Wirkung der zurückhaltenden Faktoren begleitet [2, 274]. Zu den kennzeichnenden Inhibierungsfaktoren, die an dem eindeutigen Erkennen von österreichischen kulturellen Errungenschaften im allgemeinen hinderten und z.T. immer noch hindern, sind die komplizierten gesellschaftlich-historischen Erfahrungen des Staatsaufbaus und der Selbstbestimmung zu zählen. Es handelt sich um die Modelle der kulturellen Entwicklung unter den Umständen der Doppelmonarchie Österreich-Ungarn (1867–1918), des Deutsch-Österreichs (1918–1919), der Ersten Republik (1919–1938), des Bundesstaates Österreich (1934–1938), des Dritten Reiches (1938–1945), der Zweiten Republik (seit 1945) und der Mitgliedschaft Österreichs in der Europäischen Union (seit 1995), um den gemeinsamen Sprach- und Informationsraum Österreichs mit Deutschland sowie um die ethnische Vielfalt des geistigen Gen-Pools.

Die Träger des österreichischen Schrifttums, ungeachtet der Ungleichartigkeit von weltanschaulich-ästhetischen Auseinandersetzungen oder ethnisch-territorialen Standpunkten, spielen eine bedeutende Rolle auf der Suche nach dem eigenständigen Platz für nationale Identität. Dabei ist die österreichische Literatur häufig durch den disharmonischen Diskurs als auch durch die ambivalenten Sinnbilder bzw. Stereotypen gekennzeichnet. Das alles diene der adäquaten Wiedergabe von Krisenerscheinungen und radikalen Änderungen im gesellschaftlichen Leben. In diesem Zusammenhang lässt sich folgende Schlussfolgerung des bekannten österreichischen Literaturwissenschaftlers Wendelin Schmidt-Dengler (1942–2008) hervorheben: „Die Unterschiede in sozialgeschichtlicher Hinsicht zwischen Weimarer Republik und Österreich von 1918 bis 1955 liegen auf der Hand, und so prägt sich dies auch anders in den Werken aus“ [15, 67]. Dementsprechend finden sich strittige Ansichten über konstruktive bzw. dekonstruktive Merkmale der nationalen Geistigkeit in den Texten der Schriftsteller, die zum Anfang des 20. Jahrhunderts wirkten (Karl Emil Franzos, Joseph Roth, Arthur Schnitzler). Dies gilt auch für das Schaffen einer ganzen Reihe von modernen Autoren. Zu nennen sind u.a. Peter Turrini, Norbert Gstrein, Thomas Bernhard, Herbert Kuhner [3, 201]. An dieser Stelle ist eine sehr wertvolle Monographie, herausgegeben im Jahre 2008 unter dem Titel „Literatur als geokulturelles Projekt“, von Jaroslav Polischtschuk zu beachten. Der bedeutende ukrainische Literaturforscher gibt eine treffende Charakteristik des Kanonbildungsprozesses: „Die Suche der Literatur nach eigener Identität ist ein markanter und immerwährender Prozess. Er erfährt Belebung und Ausbrüche in den Momenten, wenn das ästhetische Wertesystem der radikalen Umdeutung unterzogen wird und dabei umgekehrt verliert seine akute Aktualität, wenn der vor kurzem ausgearbeitete *Kanon* sowie die einwandfreien Texte, die diesen Kanon bestätigen und bevorzugen, existieren“ [4, 269]. Gerade in Verbindung mit dem angeführten Zitat entsteht die Frage, ob es einen beständigen literarischen Kanon gibt, wenn es sich um die österreichische Literatur handelt? Das strikte Auseinanderhalten vom deutschsprachigen Schrifttum Österreichs und der Schweiz mit Bezug auf ihre separate kulturelle und politische Entwicklung vollzog sich erst in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Es bleibt doch darüber eine entsprechende Diskussion in der österreichischen Philologie immerhin offen. Sigurd Paul Scheichl, Professor für Neuere deutsche Literatur an der Universität Innsbruck und apropos einer der Mitbegründer der Zeitschrift «Inn», unterscheidet z. B. den begrifflichen Algorithmus „der literarische Kanon in Österreich – ein österreichischer literarischer Kanon“ vor allem im Rahmen des deutschen künstlerischen Vorganges [14]. Mit anderen Worten: die Tendenz zur Suche der Argumente im Sinne des Vorhandenseins von ausschließlich österreichischen literarischen Eigentümlichkeiten ist auch für die Zeitperiode von 90er Jahren des 20. Jahrhunderts kennzeichnend.

Das besondere Augenmerk soll der Feststellung von der Wechselwirkung zwischen der österreichischen Literatur und dem Weltliteraturprozess, ihrer logischen Gesetzmäßigkeiten geschenkt werden. In erster Linie geht es um die Konstatierung des Rezeptionsgrades des literarischen Schaffens von aktivsten Trägern der österreichischen Kultur und somit um die Auffindung der Integrationsbesonderheiten der österreichischen Literatur sowie die Einführung ihrer konstitutiven Errungenschaften in den gesamteuropäischen Kontext. Wie es bei Tymofij Havryliv heisst, die österreichische Literatur hat „als eine der Literaturen, die in der deutschen Sprache geschaffen werden, im 20. Jahrhundert solche Vielfalt und Intensität hervorgebracht, die in den vorigen Jahrhunderten kaum zu finden sind“ [9, 9]. Dieses Intensitätsmerkmal schafft wiederum den günstigen Boden für die Formierung der räumlichen Vorstellung von dem

literarischen *Kanon* Österreichs mit entsprechenden nationalen („eigenen“), andersnationalen („anderen“) und universalen („transzendenten“) Zügen. Im Versuch der Systematisierung des erwähnten Schlüsselbegriffes kann die Stellungnahme Herbert Lindenbergers (1929) als Vorrangstellung dienen. Der amerikanische Komparatist behauptet mit Recht: dank dem Kanon „stellen bestimmte gesellschaftliche Bewegungen, Völker und regionale Werke... ihren Stammbaum fest, umreißen ihre Identität und präsentieren sich der Welt“ [10, 2].

Das Problem der Aufnahme und Bewertung österreichischer Literatur im Inland und insbesondere im Ausland lässt sich im gesamthistorischen und künstlerischen Kontext, der lange zeitliche Distanz umfasst, am wirksamsten widerspiegeln. Ein solches Paradigma ermöglicht die allseitige Entdeckung der Wechselwirkungsaspekte von literarischen Erscheinungen sowohl im positiven als auch im negativen Lichte hinsichtlich der Belebung, Schwächung oder auch des Fehlens vom informativen und kritisch-bewertenden Interesse für die künstlerische Errungenschaften eines anderen Volkes. Durch die mittelbare Aneignung im andersnationalen Kunstmilieu ist der Nachlass derjenigen Schriftsteller gekennzeichnet, deren Werke mit der Eigenart der regionalen Landschaft von der „Kleinheimat“ tief verwurzelt sind. Zu diesen Autoren gehören beispielsweise Josef Allram (1860–1941) und Erich Fitzbauer (1927) aus Niederösterreich, Gustav Streicher (1873–1915) und Richard Billinger (1890–1965) aus Oberösterreich, Hans Fraungruber (1863–1933), Rudolf Hans Bartsch (1873–1952), Margarete Weinhandl (1880–1975) und Martha Wölger (1920–1992) aus Steiermark, Karl Schönherr (1867–1943), Joseph Georg Oberkofler (1889–1962), Josef Leitgeb (1897–1952) und Friedrich Punt (1898–1969) aus Tirol, Josef Wichner (1852–1923), Adalbert Welte (1902–1969) und Natalie Beer (1903–1987) aus Vorarlberg, Johannes Freumbichler (1881–1949) und Eugen Andergassen (1907–1987) aus Salzburg, Joseph Friedrich Perkonig (1890–1959) aus Kärnten. Im Kontext der Kontinuität von der Erfahrungsübermittlung bezieht sich ihr Kulturerbe auf die literarische Strömung der „Heimatkunst“. Ihren Höhepunkt erreichte sie im deutschsprachigen Raum in den Jahren 1890–1910. Hier handelt es sich um die Tradition, die die geistigen Strebungen des österreichischen Volkes als Subjekts und zwar im geschlossenen Raum jeweiliger Einzelprovinz charakterisiert. Die Werke (Dramen, Romane, Erzählungen, Novellen sowie Gedichte) der meisten obenerwähnten Autoren beruhen auf der Modellierung der motivierten Kommunikationssituationen zwischen Österreichern einerseits und Slowenen, Kroaten, Tschechen, Slowaken, Italienern, Ungarn andererseits. Ihre Namen werden aber vorerst mit der isolierten Position assoziiert, denn der Dialog wird hier nicht immer nach den Paritätsprinzipien geführt. Diese rezeptive Bruchart wird durch den breiten Gebrauch von örtlichen Realien, Dialekten und Mundarten, die auf dem Territorium Österreichs existieren, sowie durch die Hervorhebung der Bedeutung eigener Nation oder ethnischer Gruppe bedingt. Deswegen mutet es nicht merkwürdig an, dass z.B. einigen Werken von J.F.Perkonig und J.G.Oberkofler in den Jahren 1938–1945 gewisse propagandistisch-erzieherische Bedeutung beigemessen wurde. Zugleich lässt die Feststellung der wenig bekannten Tatsachen vom literarischen Vorgang den kunsthistorischen Prozess ganzheitlicher unter Berücksichtigung der Dialektik des Einzelnen und Ganzen erkennen. Denn die Bedeutung dieses oder jenes Aspektes der vergleichend-typologischen Untersuchung wird in jedem einzelnen Fall vom Charakter des zu erforschenden Stoffes bestimmt. Unter unklaren Umständen der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts blieben die schöpferischen Kontakte zwischen den Schriftstellern meistens auf persönliche Beziehungen reduziert. Für das Verständnis der Rolle und des Platzes eines Künstlers im Leben der damaligen Gesellschaft sind in diesem Zusammenhang die persönlichen Reflexionen F.Punts von objektiver Bedeutung, die in seinem Brief an J.Leitgeb zu finden sind: „Das deutsche Vaterland ist für mich zusammengeschrumpft auf den Umfang von etlichen hunderten deutscher Bücher; Deines gehört für mich auch dazu. Darum danke ich Dir für Dein Geschenk als für ein Stück Heimat, das mir kein Faschist der Welt entreißen kann“ [16, 120]. Die emotionell-bewertende Färbung dieser Worte zeugt vor allem vom Einfluss sowohl der inneren als auch der äußeren Faktoren auf die Wirksamkeit der Organisationsstruktur des Rezeptionsprozesses im konkret-historischen Kontext. Eben auf dem Niveau vom geistigen Kampf des *österreichischen* und nicht des deutschen Volkes tritt auch das Problem der Integration des nationalen Faktors ins Bewusstsein der Bürgerschaft Österreichs auf. Insgesamt ist das Schaffen einer ganzen Plejade von Autoren– von Joseph Wichner bis Erich Fitzbauer – mit den Neigungen der Epoche und jenen markanten Ereignissen, die ihnen

zuteil wurden, einstimmig. Doch ist z.B. der Name von Gernot Wolfgruber (1944), der mit seinem Werk die so genannte „Anti-Heimatkunst“ vertritt, eine Ausnahme von dieser Regel. So schildert der Schriftsteller in seiner Erzählung „Die Mehrheit“ die Unperspektivität des Lebens von Arbeitern und Beamten in der österreichischen Provinz [18]. Dies alles schafft die Grundlage für ästhetische Bewertungen und ihr Verständnis unter Bedingungen der Opposition von der Persönlichkeit und der unklaren Zeit. Und die Frage nach transzendentalen Werten macht das Umreißen der Züge der nationalen Mentalität beständig, was im Zusammenhang mit Globalisierungsprozessen um die Jahrhundertwende 20.-21. besonders akut wird.

Die Wiedergabe der Struktur vom Rezeptionsprozess des österreichischen Schrifttums hätte kein ganzheitliches Erfassen ohne literarisches Textkorpus jener Terrains der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, die der Wiener Übersetzer und Literat Martin Pollack in seinem Buch mit einer Nostalgienote „die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina“ [12] genannt hat. Dieses Gebiet bleibt für Österreicher immer noch nicht nur eine Gegend für „imaginäre Reisen“, sondern auch eine kleine Bühne, wo sich die bedeutenden Ereignisse der österreichischen Geschichte abspielten. Genau hier war die Bereitschaft der österreichischen Künstler besonders weitreichend, wirksame Vermittler in der Anpassung der andersnationalen geistigen Werte zu sein, indem sie zur Behauptung des multikulturellen Phänomens der Doppelmonarchie beitrugen. Die Grundlage des Prozesses vom interliterarischen Transfer auf dem ethnisch nichtösterreichischen (nichtdeutschen) Gebiet bildete die Transformation von Motiven und Bildern zwecks des „Einbaues“ vom *Anderen ins Eigene*. Anlässlich der kulturellen Spezifik von „östlichen Reichsgrenzen“ äusserte der bekannte italienische Wissenschaftler Claudio Magris folgende Ansicht: „Die Literatur dieser Gebiete war dem Milieu und den Personen nach slawisch, der Sprache nach deutsch und dem Geiste nach »österreichisch«... Die Literatur dieser Gebiete, die gleichfalls Äcker und Adelssitze, die melancholischen Karpaten und Schlösser zum Hintergrund hat, zeigt aber nicht die gesunde patriarchalische Prägung, die die österreichische Dorfgeschichte, von Pichler bis Rosegger, im allgemeinen kennzeichnet. Dies hängt entscheidend von den andersartigen sozialen Verhältnissen ab: Der bäuerlichen Welt der Steiermark oder Tirols, die von verhältnismäßig freien, kleinen Bauern bewohnt ist, die niemals ihr Recht auf Mitsprache im Landtag verloren haben, steht hier die harte, erbarmungslose Tatsache der Leibeigenschaft gegenüber“ [11, 189–190]. Die polyethnische Koexistenz von Ukrainern, Polen, Österreichdeutschen, Juden, Rumänen sowie autochthonen ukrainischen Ethnogruppen (Huzulen, Bojken und Lemken), regte viele Schriftsteller an zur Bewertung der Geschehen und Ereignisse vom Standpunkt des internationalen Dialogs aus. Unter ihnen sei in erster Linie, nämlich für die Reflexion der österreichisch-ukrainischen Kontakte, Karl Emil Franzos (1848–1904) mit seiner besonderen Ausrichtung auf die Rezeption der ukrainischen Thematik in Österreich und Deutschland gewürdigt. Im Kontext der zitierten Aussage von C. Magris ist der Roman „Ein Kampf ums Recht“ von K.E. Franzos aufschlussreich. Das umfangreiche geistige Potential Galiziens und der Bukowina im deutschsprachigen Raum und zwar in den Zeiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie bzw. nach ihrem Zusammenbruch präsentierten außer dem Autor der Sammlung „Galizische Erzählungen“ auch Ludwig Adolf Simigonowicz-Staufe (1833–1897), Leopold Ritter von Sacher-Masoch (1836–1895), Nathan Samuely (1846–1921), Hermann Blumenthal (1880–1942), Soma Morgenstern (1890–1976), Alexander Granach (1890–1945), Joseph Roth (1894–1939), Jakob Klein-Haparasch (1897–1970), Georg Drozdowski (1899–1987), Manès Sperber (1905–1984), Henry William Katz (1906–1992), Robert Flinker (1906–1945), Oskar Jan Tauschinski (1914–1993), Gregor von Rezzori (1914–1998), Adam Zielinski (1929). In diesem Zusammenhang seien folgende Werke erwähnt: Sage „Alexander Dowbusch“ von L.A. Simigonowicz-Staufe, Novellen „Galizische Geschichten“ von L. Sacher-Masoch, Prosaband „Cultur-Bilder aus dem jüdischen Leben in Galizien“ von N. Samuely, autobiographische Trilogie „Der Weg der Jugend“ von H. Blumenthal, Memoiren „In einer anderen Zeit. Jugendjahre in Ostgalizien“ von S. Morgenstern, autobiographische Erzählung „Da geht ein Mensch“ von A. Granach, Novelle „Die Büste des Kaisers“ von J. Roth, Dilogie „Der vor dem Löwen flieht“ von J. Klein-Haparasch, Skizzen „Damals in Czernowitz und rundum. Erinnerungen eines Altösterreichers“ von G. Drozdowski, Trilogie „Wie eine Träne im Ozean“ von M. Sperber, Memoirenroman „Fischmanns“ von H.W. Katz, Roman „Fegefeuer“ von R. Flinker, Erzählung „Der

Jüngling im Baumstamm“ von O.J.Tauschinski, literarische Miniaturen „Maghrebinische Geschichten“ von G.Rezzori, Erzählung „Ein Provinzler“ von A.Zielinski. Sie rekonstruieren den Evolutionsgang der kulturellen Wechselwirkung zwischen den Nachbarvölkern. Dabei kann die Ähnlichkeit oder Verschiedenheit der künstlerischen Darstellung von der Beziehungskultur unter dem Gesichtswinkel von subjektiven Einschätzungen und Beurteilungen aufgefasst werden. Die Werke sind meistens in Form der Erinnerungen verfasst, indem sie den Augenblick fixieren, der, so G. Drosdowski, als Erinnerung weiterlebt, solange jemand sie als eine kostbare Reliquie bewahrt [1, 13]. Natürlich sind die angegebenen Positionen, für die stilistische Genrevielfalt kennzeichnend ist, aus der Sicht des künstlerischen Eindringens in die Lebenskollisionen der „Welt von Vorgestern“ [6] nicht gleichwertig. Doch die Rede ist hier über das Schaffen der Schriftsteller, deren Wort eine ganz praktische Perspektive für moderne Interpretation hat. Unter den letzten seien die Forschungen von Cécile Cordon und Helmut Kusdat („An der Zeiten Ränder: Czernowitz und die Bukowina. Geschichte, Literatur, Verfolgung, Exil“, 2002), Klaus Werner („Erfahrungsgeschichte und Zeugenschaft. Studien zur deutsch-jüdischen Literatur aus Galizien und der Bukowina“, 2003), Bernhard Albers („Blaueule Leid. Bukowina 1940–1944“, 2003), Hans-Christian Rump („Galizien-Bukowina. Eine historische Landschaft und ihre Dichter“, 2004) hervorgehoben [7; 8; 13; 17].

Das Prinzip der räumlich-zeitlichen Analyse von Entwicklungsetappen österreichischer Nationalliteratur ergründet das qualitative Bildmaterial auch für die regionale Erforschung von interliterarischen Beziehungen in der Ukraine. So, dank den Bemühungen von Petro Rychlo erschien in Czernowitz 2008 die zweite Auflage des wertvollen Buches unter dem metaphorischen Titel „Die verlorene Harfe. Eine Anthologie deutschsprachiger Lyrik aus der Bukowina“. Die Publikation beinhaltet die – dem Inhalt und der Form nach adäquaten – ukrainischsprachigen Interpretationen vom Verfasser der Werke von 24 Dichtern, die aus Bukowina stammen. Zweifellos eröffnen die Translationsentscheidungen vom ukrainischen Forscher der deutschsprachigen Literatur den konzeptuell neuen Raum für die Auffassung österreichischer Literatur in der Ukraine. Denn hier sind die besten Dichtungen von Josef Kalmer (1898–1959), Alfred Margul-Sperber (1898–1967), Rose Ausländer (1901–1988), Alfred Kittner (1906–1991), Emil Arnold-Holm (1911–1938), Silvius Hermann (1912–1934) und vorerst von Paul Celan (1920–1970) sowohl in der Original- als auch in der Zielsprache vertreten. Im Vorwort werden die Wesenscharakteristika des „poetischen Atlantis“ bestimmt und die Logik seiner künstlerischen Bilder aufgeklärt. P.Rychlo behauptet mit Recht: „Nach der Zahl der großen Talente, der Einzigartigkeit der schöpferischen Methoden, der Vielfalt der ästhetischen Programme kann man die deutschsprachige Lyrik aus der Bukowina der Zwischenkriegszeit zu den hervorragenden Erscheinungen der europäischen Poesie zählen. Das war ein ungewöhnlicher Ausbruch der poetischen Spannung, einer Donnerentladung gleich, der aus den tiefen Innern des Bewusstseins und Kulturgedächtnisses jüngerer Generation der Czernowitzer Intellektuellen die blendenden Funken von der schöpferischen Eingebung geschlagen hat“ [5, 17]. Aus den Schlussfolgerungen des Forschers tritt die logische wechselseitige Bedingtheit von der intensiven Erscheinungsform der eigenen Erfahrung der Künstler unter den Umständen des multikulturellen Milieus einerseits und ihres großen intellektuellen Potenzials andererseits hervor. Es sei betont, dass das rezeptive Modell sowohl der poetischen als auch der prosaischen Werke der deutschsprachigen Schriftsteller aus der Bukowina und Galizien einen besonderen ergebniswirksamen Hintergrund gewinnt, wenn man sie auch unter dem Gesichtswinkel des Schicksals der Künstler betrachtet. Die Berücksichtigung der biografischen Daten ist besonders wichtig für die objektive Analyse der literarischen Erscheinungen, die in einer polyethnischen Umgebung entstanden sind. Fast alle deutschsprachigen Schriftsteller, die auf dem ethnisch ukrainischen Boden geborenen wurden, mussten ihre Heimat verlassen. Diese Tatsache lässt ursächlichen Zusammenhang zwischen der schöpferischen Tätigkeit einzelner Dichter und der Aneignungsdynamik österreichischer Literatur im fremdsprachigen Raum feststellen. Denn die konkrete Aneignung in der dreidimensionalen Auffassung (informativen, kritischen, interpretativen) erlebten die künstlerischen Errungenschaften von Paul Celan in 21 Staaten (in England, Bulgarien, Griechenland, Dänemark, Israel, Spanien, Italien, Holland, Norwegen, Polen, Portugal, Russland, Rumänien, Serbien, der Slowakei, den USA, der Ukraine, Finnland, Frankreich, Tschechien, Japan) und so der Reihe nach von Leopold Sacher-Masoch in 17 (in England, Bulgarien, Estland, Israel,

Spanien, Italien, Litauen, Norwegen, Polen, Portugal, Russland, den USA, der Ukraine, Finnland, Kroatien, Tschechien, Schweden), von Karl Emil Franzos in 13 (in England, Dänemark, Israel, Italien, Polen, Russland, Rumänien, den USA, Ungarn, der Ukraine, Finnland, Frankreich, Schweden); von Gregor Rezzori in 12 (in England, Dänemark, Spanien, Italien, Holland, Polen, Rumänien, den USA, Ungarn, der Ukraine, Frankreich, Kroatien); von Manès Sperber in 9 (in England, Dänemark, Spanien, Italien, Russland, den USA, der Ukraine, Frankreich, Schweden); von Rose Ausländer in 7 (in Argentinien, Israel, Norwegen, Polen, Russland, Rumänien, der Ukraine); von Soma Morgenstern in 4 (in Israel, Spanien, den USA, Frankreich); von Jakob Klein-Haparasch in 4 (in England, Israel, Italien, Frankreich); von Oskar Jan Tauschinski in 3 (in Polen, Slowenien, Schweden); von Adam Zielinski in 2 (in Polen und der Ukraine); von Henry William Katz in 2 (in Holland und den USA); von Alfred Kittner in 2 (in Rumänien und der Ukraine); von Alfred Margul-Sperber in 2 (in Rumänien und der Ukraine) und schliesslich von Nathan Samuely in 2 (in Israel und Polen) Ländern. Ohne Zweifel sicherte das ihnen, zwar in verschiedenem Masse, in Öffentlichkeit Gehör. In diesem Sinne ist der Rezeptionskreis des Schaffens von Hermann Blumenthal (übersetzt in Polen), Alexander Granach (übersetzt in den USA) und Robert Flinker (übersetzt in Rumänien) wesentlich begrenzt. Zugleich erschienen die übersetzten Werke von Emil Arnold-Holm, Silvius Hermann, Georg Drozdowski und Ludwig Adolf Simigonowicz-Staufe in der Ukraine, was von der Zunahme des kritischen Interesses für den künstlerischen Nachlass der deutschsprachigen Autoren aus Galizien und der Bukowina vonseiten des ukrainischen Rezipienten zeugt. So handelt es sich um den lebhaften Aneignungsprozess der literarischen Erfahrung, um die Transformation der geistigen Werte anderer Kultur. Dieser Prozess umfasst einen breiten zeitlichen und geografischen Bereich. In verschiedenen Ländern ist er durch unterschiedliche Intensivität gekennzeichnet, wenn man vom quantitativen und qualitativen Verhältnis der Interpretationen spricht. Daraus lässt sich folgende Schlussfolgerung ziehen: Einen bedeutenden Platz in der Formierung von Einflusszentren des österreichischen Schrifttums nimmt das Werk von Joseph Roth ein. Sein Rezeptionsfeld ist mit den Vertretern der 27 Völker der Welt verbunden (aus England, Bulgarien, Brasilien, Griechenland, Dänemark, Estland, Israel, Spanien, Italien, Litauen, Mexiko, Holland, Polen, Portugal, Russland, Rumänien, Serbien, Slowenien, den USA, der Türkei, Ungarn, der Ukraine, Finnland, Frankreich, Tschechien, Schweden, Japan).

Die Besonderheit der Behauptung einer unmittelbaren oder mittelbaren Rezeption österreichischer Nationalliteratur im 20. Jahrhundert besteht größtenteils in der Existenz von exterritorialen Zentren der deutschen Kultur. Außer Galizien und der Bukowina existierten ähnliche Zentren auch auf dem Gebiet des heutigen Tschechien. Solche Schriftsteller aus Böhmen, wie Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916), Bertha von Suttner (1843–1914), Hans Kadich vom Pferd (1864–1909), Alexander Roda (1872–1945), Karl Kraus (1874–1936), Rainer Maria Rilke (1875–1926), Robert Michel (1876–1957), Franz Kafka (1883–1924), Franz Nabl (1883–1974), Max Brod (1884–1968), Ludwig Winder (1889–1946), Franz Viktor Werfel (1890–1945), Georg Saiko (1892–1962), Günther Schwab (1904–2006) liefern für den Rezeptionsprozess in der Tat wichtige Namen, die von der aktiven Selbstbehauptung ihrer Epoche zeugen. Hier ist zu bemerken, dass die geistigen Bestrebungen österreichischen Volkes mit jenen Künstlern natürlich verwandt waren, deren Werden unter dem Einfluss des multikulturellen Milieus vor sich ging. Unter anderen haben auch Ludwig Hevesi (1843–1910, Heves, Ungarn), Marie Eugénie Delle Grazie (1864–1931, Bela Crkva, Serbien), Ödön von Horváth (1901–1938, Rijeka, Kroatien), Jura Soyfer (1912–1939, Charkiw, Ukraine), Milo Dor (1923–2005, Budapest, Ungarn), György Sebestyén (1930–1990, Budapest, Ungarn), Vintilă Ivănceanu (1940–2008, Bukarest, Rumänien), Andreas Okopenko (1930, Košice, Slowakei), Marie-Thérèse Kerschbaumer (1936, Garches, Frankreich), Vladimir Vertlib (1966, Leningrad, Russland), Dimitré Dinev (1968, Plowdiw, Bulgarien) die österreichische Literatur des 20. Jahrhunderts mit dem neuen bildlichen und thematischen Ideeninhalt sowie mit den neuen emotionalen Schattierungen bedeutend bereichert.

Im Laufe des 20. Jahrhunderts gewann die österreichische Nationalliteratur allmählich ihre konkret geäußerte Entwicklung hinsichtlich der zunehmenden Selbstidentifikation. Das sicherte ihr gleichwertige Aufnahme und Bewertung im andersnationalen Raum im typologischen Vergleich zum deutschen, französischen, englischen Schrifttum sowie zu den Literaturen anderer europäischer Völker. Ihr Ausgang aus den Grenzen des inneren Kulturlebens manifestiert sich in den

hervorragenden künstlerischen Errungenschaften von Peter Rosegger, Arthur Schnitzler, Gustav Meyrink, Hugo von Hofmannsthal, Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Stefan Zweig, Franz Kafka, Hermann Broch, Oskar Kokoschka, Joseph Roth, Georg Trakl, Heimito von Doderer, Elias Canetti, Paul Celan, Hans Carl Artmann, Ingeborg Bachmann, Thomas Bernhard, Ilse Aichinger, Peter Handke, Peter Turrini, Elfriede Jelinek, Josef Winkler. Die genannten Autoren trugen zur Bereicherung der nationalen Tradition und insbesondere zur Entwicklung der entscheidenden thematisch-stilistischen Tendenzen bei. Vom Standpunkt rezeptiver Einschätzungen aus präsentieren sie allseitig den österreichischen Literaturvorgang des 20. Jahrhunderts.

LITERATUR

1. Дроздовський Г. Спочатку // Георг Дроздовський. Тоді в Чернівцях і довкола. Спогади старого австрійця / Переклад з нім., передм. і приміт. П.Рихла. – Чернівці: Молодий буковинець, 2001. – С. 13–20.
2. Зимомя І. Австрійська новела XX століття: дискурс міжкультурного діалогу // Київські полоністичні студії. Gente Ruthenus – Natione Polonus. Symbolae in Honorem Rostyslav Radyshevs'kuj. – Том X. – К., 2008. – С. 273–280.
3. Зимомя І. Мала проза Герберта Кунера: мотив страждання як комунікативно-рецептивний вимір // Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. Studia methodologica. Вип. 24 / Упорядник І.В.Папуша. – Тернопіль: Рвв ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – С. 200–205.
4. Поліщук Я. Література як геокультурний проект: Монографія. – К.: Академвидав, 2008. – 304 с.
5. Рихло П. Поетична Атлантида Буковини // Петро Рихло. Загублена арфа: Науково-літературне видання. – Чернівці: Книги–XXI, 2008. – С. 7–25.
6. Adam W. „Die Welt von Vorgestern“. Heimat Galizien in der deutschen Exilliteratur. Regensburg, 1998. – 89 S.
7. Albers B. (Hrsg. u. Kommentare). Blaueule Leid. Bukowina 1940–1944. Eine Anthologie / Texte aus der Bukowina Bd. 10. – Aachen: Rimbaut, 2003. – 160 S.
8. Cordon C., Kusdat H. An der Zeiten Ränder: Czernowitz und die Bukowina. Geschichte, Literatur, Verfolgung, Exil. – Wien: Theodor-Kramer-Ges., 2002. – 396 S.
9. Havryliv T. Identitäten in der österreichischen Literatur des XX. Jahrhunderts. Monographie. – Lviv: VNTL-Klasyka, 2008. – 408 S.
10. Lindenberger H. The History in Literature: On Value, Genre, Institutions. – New York: Columbia Univ. Press, 1990. – 269 p.
11. Magris C. Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur. – Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2000. – 414 S.
12. Pollack M. Nach Galizien von Chassiden, Huzulen, Polen u. Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina. – Wien-München: Brandstätter, 1984. – 208 S.
13. Rump H.-C. (Hg.). Galizien-Bukowina. Eine historische Landschaft und ihre Dichter. – Wangen im Allgäu: Edition Zwei Lilien, 2004. – 307 S.
14. Scheichl S.P. Der literarische Kanon in Österreich – ein österreichischer literarischer Kanon // Björn Ekman, Hubert Hauser, Peter Porsch, Wolf Wucherpfennig (Hg.): Deutsch – eine Sprache? Wie viele Kulturen? / Kopenhagener Kolloquien zur deutschen Literatur 15. Sonderreihe 30. – Kopenhagen-München: Fink, 1991. – S. 101–126.
15. Schmidt-Dengler W. Ohne Nostalgie. Zur österreichischen Literatur der Zwischenkriegszeit / Hrsg. von Klaus Amann, Hubert Lengauer, Karl Wagner. Literaturgeschichte in Studien und Quellen. Band 7. – Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2002. – 206 S.
16. Unterkircher A. Josef Leitgeb und Friedrich Punt. Ein Nachlassbericht // Mitteilungen aus dem Brenner-Archiv / Hrsg. von Johann Holzner, Eberhard Sauermann. – Innsbruck, 2003. – Nr. 21/2002. – S. 115–124.
17. Werner K. Erfahrungsgeschichte und Zeugenschaft. Studien zur deutsch-jüdischen Literatur aus Galizien und der Bukowina. – München: IKGS, 2003. – 294 S.
18. Wolfgruber G. Die Mehrzahl // Österreichische Erzählungen des 20. Jahrhunderts / Hrsg. von A.Brandstetter. – Salzburg-Wien: Residenz Verlag, 1984. – S. 404–413.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іван Зимомя – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: функціональний аналіз тексту.

THE TRANSCENDENCE OF THE GOOD**Надія ІВАНЕНКО (Кіровоград, Україна)**

У статті аналізується концепт добро з точки зору філософії, його зв'язок з використанням метафори. Розглядається неметафізичне значення ідеї трансцендентальності добра.

The article analyses the concept of Good from the philosophical point of view, its connection with the use of metaphor. It views the non-metaphysical meaning of the idea of transcendence in the explanations of goodness.

The development of consciousness in human beings is inseparably connected with the use of metaphor. Metaphors are not merely peripheral decorations or even useful models, they are fundamental forms of our awareness of our condition: metaphors of space, metaphors of movement, metaphors of vision.

Philosophy in general, and moral philosophy in particular, has in the past often concerned itself with what it took to be our most important images, clarifying existing ones and developing new ones. Philosophical argument which consists of such image-play, the great metaphysical systems, is

usually inconclusive, and is regarded by many contemporary thinkers as valueless. The status and merit of this type of argument raises, of course, many problems [2; 3; 12;].

It seems impossible to discuss certain kinds of concepts without resort to metaphor, since the concepts are themselves deeply metaphorical [11: 33] and cannot be analysed into non-metaphorical components without a loss of substance. Modern philosophy attempts such an analysis in the case of certain moral concepts [1; 4; 5; 7; 14]. One of the motives of the attempt is a wish to 'neutralize' moral philosophy, to produce a philosophical discussion of morality which does not take sides. Metaphors often carry a moral charge, which analysis in simpler and plainer terms is designed to remove. Moral philosophy is the examination of the most important of all human activities, and that two things are required of it.

Human nature, as opposed to the natures of other hypothetical spiritual beings, has certain discoverable attributes, and these should be suitably considered in any discussion of morality. Secondly, since an ethical system cannot but commend an ideal, it should commend a worthy ideal. Ethics should not be merely an analysis of ordinary mediocre conduct, it should be a hypothesis about good conduct and about how this can be achieved. 'How can we make ourselves better?' is a question moral philosophers attempt to answer. And the answer will come partly at least in the form of explanatory and persuasive metaphors.

The central subject of my argument is the Good. Beauty and the good are, to use Plato's image, the text written in large letters. The concept Good itself is the much harder to discern but essentially similar text written in small letters [9: 68]. In intellectual disciplines and in the enjoyment of art and nature we discover value in our ability to forget self, to be realistic, to perceive justly. We use our imagination not to escape the world but to join it, and this exhilarates us because of the distance between our ordinary dulled consciousness and an apprehension of the real. The value concepts are here patently tied on to the world, they are stretched as it were between the truth-seeking mind and the world, they are not moving about on their own as adjuncts of the personal will. The authority of morals is the authority of truth, that is of reality. We can see the length, the extension, of these concepts as patient attention transforms accuracy without interval into just discernment. Here too we can see it as natural to the particular kind of creatures that we are that love should be inseparable from justice, and clear vision from respect for the real.

That virtue operates in exactly the same kind of way in the central area of morality is less easy to perceive. Human beings are far more complicated and enigmatic and ambiguous than languages or mathematical concepts, and selfishness operates in a much more devious and frenzied manner in our relations with them. Ignorance, muddle, fear, wishful thinking, lack of tests often make us feel that moral choice is something arbitrary, a matter for personal will rather than for attentive study. Our attachments tend to be selfish and strong, and the transformation of our loves from selfishness to unselfishness is sometimes hard even to conceive of. Yet is the situation really so different? Should a retarded child be kept at home or sent to an institution? The love which brings the right answer is an exercise of justice and realism and really *looking*. The difficulty is to keep the attention fixed upon the real situation and to prevent it from returning surreptitiously to the self with consolations of self-pity, resentment, fantasy and despair. The refusal to attend may even induce a fictitious sense of freedom: Of course virtue is good habit and dutiful action. But the background condition of such habit and such action, in human beings, is a just mode of vision and a good quality of consciousness. It is a *task* to come to see the world as it is. A philosophy which leaves duty without a context and exalts the idea of freedom and power as a separate top level value ignores this task and obscures the relation between virtue and reality. We act rightly when the time comes not out of strength of will but out of the quality of our usual attachments and with the kind of energy and discernment which we have available. And to this the whole activity of our consciousness is relevant.

The central explanatory image which joins together the different aspects of the picture which we have been trying to exhibit is the concept of Good. It is a concept which is not easy to understand partly because it has so many false doubles, jumped-up intermediaries invented by human selfishness to make the difficult task of virtue look easier and more attractive: freedom, purpose, reward, even judgment are irrelevant. Mystics of all kinds have usually known this and have attempted by extremities of language to portray the nakedness and aloneness of Good, its

absolute for-nothingness. One might say that true morality is a sort of unesoteric mysticism, having its source in an austere and unconsolated love of the Good. When Plato wants to explain Good he uses the image of the sun [15: 26]. The moral pilgrim emerges from the cave and begins to see the real world in the light of the sun, and last of all is able to look at the sun itself. We want now to comment on various aspects of this extremely rich metaphor.

The sun is seen at the end of a long quest which involves a reorientation (the prisoners have to turn round) and an ascent. It is real, it is out there, but very distant. It gives light and energy and enables us to know truth. In its light we see the things of the world in their true relationships. Looking at it itself is supremely difficult and is unlike looking at things in its light. It is a different kind of thing from what it illuminates. Good is a concept about which, and not only in philosophical language, we naturally use a Platonic terminology, when we speak about seeking the Good, or loving the Good. We may also speak seriously of ordinary things, people, works of art, as being good, although we are also well aware of their imperfections. Good lives as it were on both sides of the barrier and we can combine the aspiration to complete goodness with a realistic sense of achievement within our limitations. For all our frailty the command 'be perfect' has sense for us. The concept Good resists collapse into the selfish empirical consciousness. It is not a mere value tag of the choosing will, and functional and casual uses of 'good' (a good book, a good fellow) are not, as some philosophers have wished to argue, clues to the structure of the concept. The proper and serious use of the term refers us to a perfection which is perhaps never exemplified in the world we know ('There is no good in us'[10: 83]) and which carries with it the ideas of hierarchy and transcendence. How do we know that the very great are not the perfect? We see differences, we sense directions, and we know that the Good is still somewhere beyond. The self, the place where we live, is a place of illusion. Goodness is connected with the attempt to see the unself [6; 16], to see and to respond to the real world in the light of a virtuous consciousness. This is the non-metaphysical meaning of the idea of transcendence to which philosophers have so constantly resorted in their explanations of goodness. 'Good is a transcendent reality' means that virtue is the attempt to pierce the veil of selfish consciousness and join the world as it really is. It is an empirical fact about human nature that this attempt cannot be entirely successful.

Of course we are dealing with a metaphor, but with a very important metaphor and one which is not just a property of philosophy and not just a model. As it was said at the beginning, we are creatures who use irreplaceable metaphors in many of our most important activities. And the decent man has probably always been able to distinguish between the real Good and its false double. In most ideological contexts virtue can be loved for its own sake. The fundamental metaphors as it were carry this love through and beyond what is false. Metaphors can be a mode of understanding, and so of acting upon, our condition. Philosophers merely do explicitly and systematically and often with art what the ordinary person does by instinct. Plato, who understood this situation better than most of the metaphysical philosophers, referred to many of his theories as 'myths', and tells us that the *Republic* is to be thought of as an allegory of the soul. "Perhaps it is a pattern laid up in heaven where he who wishes can see it and become its citizen. But it doesn't matter whether it exists or ever will exist; it is the only city in whose politics the good man can take part [13: 592].

We have been speaking of the indefinability of the Good; but is there really nothing else that we can say about it? Even if we cannot find it another name, even if it must be thought of as above and alone, are there not other concepts, or another concept, with which it has some quite special relation? Philosophers have often tried to discern such a relationship: Freedom, Reason, Happiness, Courage, History have recently been tried in the role. But neither of these candidates is convincing. They seem to represent in each case the philosopher's admiration for some specialized aspect of human conduct which is much less than the whole of excellence and sometimes dubious in itself.

We want now to speak of what is perhaps the most obvious as well as the most ancient and traditional claimant, though one which is rarely mentioned by our contemporary philosophers, and that is Love [8: 94]. Of course Good is sovereign over Love, as it is sovereign over other concepts, because Love can name something bad. But is there not nevertheless something about the conception of a refined love which is practically identical with goodness? Will not 'act lovingly' translate 'act perfectly', whereas 'act rationally' will not? It is tempting to say so.

However we think that Good and Love should not be identified, and not only because human love is usually self-assertive. The concepts, even when the idea of love is purified, still play different roles. We are dealing here with very difficult metaphors. Good is the magnetic centre towards which love naturally moves. False love moves to false good. False love embraces false death. When true good is loved, even impurely or by accident, the quality of the love is automatically refined, and when the soul is turned towards Good the highest part of the soul is enlivened. Love is the tension between the imperfect soul and the magnetic perfection which is conceived of as lying beyond it.

And when we try perfectly to love what is imperfect our love goes to its object *via* the good to be thus purified and made unselfish and just. Love is the general name of the quality of attachment and it is capable of infinite degradation and is the source of our greatest errors. But when it is even partially refined it is the energy and passion of the soul in its search for Good, the force that joins us to Good and joins us to the world through Good. Its existence is the unmistakable sign that we are spiritual creatures, attracted by excellence and made for the Good. It is a reflection of the warmth and light of the sun.

Perhaps the finding of other names for Good or the establishing of special relationships cannot be more than a sort of personal game. However as a conclusion we want to say that Goodness is connected with the acceptance of real death and real chance and real transience. Only against the background of this acceptance, which is psychologically so difficult, we can understand the full extent of what virtue is like. The acceptance of death is an acceptance of our own nothingness which is an automatic spur to our concern with what is not ourselves.

The good man is humble. Humility is a rare virtue and an unfashionable one and one which is often hard to discern. Only rarely does one meet somebody in whom it positively shines, in whom one apprehends with amazement the absence of the anxious avaricious tentacles of the self. In fact any other name for Good must be a partial name; but names of virtues suggest directions of thought, and this direction seems to me a better one than that suggested by more popular concepts such as freedom and courage.

The humble man, because he sees himself as nothing, can see other things as they are. He sees the pointlessness of virtue and its unique value and the endless extent of its demand. The exposure of the soul to God condemns the selfish part of it not to suffering but to death. The humble man perceives the distance between suffering and death. And although he is not by definition the good man perhaps he is the kind of man who is most likely of all to become good.

So, to sum the idea up we may say that Good is a transcendent reality. It is the attempt to join the world as it really is. It is an empirical fact about human nature that this attempt cannot be entirely successful. It is perhaps never exemplified in the world we know and live in.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бердяев Н.А. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1991. – 480 с.
2. Волченко Л.Б. Добро и зло как этические категории. – М.: Знание, 1975. – 214 с.
3. Воркачѳв С.Г. Концепт счастья: значимостная составляющая // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2002. – Вып. 2. – С. 1-8.
4. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту кохання в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.
5. Chattegee M. Some Reflections on the Concept of Happiness // Indian Philosophical Quarterly. – London, 1997. – №2. – P. 313-318.
6. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language and Mind. – Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2000. – 230 p.
7. Feinberg J. Moral Concepts. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 356 p.
8. Finch G. Linguistic Terms and Concepts. – Houndmills: Macmillan, 2000. – 372 p.
9. Foot Ph. Goodness and Choice. – London: St. Martin's Press, 1986. – 264 p.
10. Gould T. Platonic Love. – London: Routledge and Kegan Paul, 1983. – 263 p.
11. Lakoff G. Metaphors We Live by. – Chicago, London: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
12. Natham N. The Concept of Justice. – London: Macmillan, 1971. – 84 p.
13. Plato Republic. – Oxford: Oxford University Press, 1980. – 1256 p.
14. Ryle G. The Concept of Mind. – London: Penguin Books, 2000. – 316 p.
15. Santas G. Plato on Love, Beauty and the Good / The Greeks and the Good Life / ed. by D. Depew. – Fullerton: California State University, 1980. – P. 33-68.
16. Wright G. The Varieties of Goodness. – London: Routledge and Kegan Paul, 1992. – 236 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Іваненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, порівняльна типологія.

МОДЕЛИ КОНЦЕПТОСФЕРЫ И МЕХАНИЗМОВ КОГНИТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ИНДИВИДА

Александр КЛИМЕНЮК (Киев, Украина)

В статье на основе логического синтеза гипотез и фактов обоснованы авторские модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида.

The article advances the author's models of the conceptual sphere and mechanisms of an individual's cognition based on the logical synthesis of hypotheses and facts.

Когнитивистика как наука о ментальных феноменах, происходящих в эмоциональной и психической сферах человека в процессах восприятия, фиксации, обработки, хранения, накопления, переработки и использования им информации, располагает в настоящее время значительными объемами теоретического знания и экспериментально установленных фактов. Их систематизация осуществляется в рамках философского, логического, лингвистического, нейрофизиологического, психологического и целого ряда других направлений научных исследований принципов и закономерностей интеллектуально-духовной деятельности индивида.

Однако именно в силу столь широкоаспектного познания когнитивных феноменов в ней наблюдается отставание сферы продуцирования обобщенных ноуменальных моделей, призванных служить основой формирования и унификации любого нового знания, добываемого на стыках различных наук.

Поэтому в предпринятой нами теоретической разработке ставилась цель поиска и обоснования ряда обобщенных интеллигибельных моделей, способных содействовать выработке у исследователей унифицированных представлений об основных наиболее общих закономерностях протекания когнитивных процессов в сознании индивида.

В результате сопоставительного анализа ряда основных положений, содержащихся в известных научных работах [1–19 и др.], раскрывающих природу и механизм человеческого познания, и выдвинутых нами гипотетических допущений, мы сформулировали и приняли за основу разработки искомых моделей следующие методологические аксиомы:

1. Общий механизм мышления, лежащий в основе всех ментальных и когнитивных процессов, реализуемых индивидом, весьма прост: он базируется на последовательности интеллектуальных актов констатации новизны или неизвестности какого либо явления (предмета, стороны, проявления) окружающей действительности, его осознания через подобные и уже известные явления и идентификации через сопоставление с ними.

2. Речемыслительная деятельность индивида как результат его экзистенциального бытия и инструмент выработки понятий, описывающих явления окружающего мира, реализуется в четких границах логических антиномий с их неизбежно ортодоксальными противоположностями и альтернативной бесконечностью заключенных меж ними понятий.

3. Принципиальное отличие речемыслительной деятельности от экзистенциального бытия индивида заключается в том, что речемыслительные процессы протекают под контролем сознания и, следовательно, подчинены диалектической логике, а экзистенциальные акты свершаются в сфере бессознательного и реализуются по законам саморазвивающегося хаоса.

4. Парадокс экзистенциального бытия индивида состоит в том, что его речевая деятельность подчинена линейным законам диалектической логики и требованиям непрременной унификации вырабатываемых понятий, а мышление разворачивается по законам полилектической логики с ее многовекторной природой и достаточно широкой вариативностью альтернатив относительно нечетких понятий-образов.

5. Импульсы, активизирующие психофизиологическую энергию и мотивации речемыслительных, а также физических действий, зарождаются в сфере бессознательного, психофизиологическая энергия которой и обеспечивает осуществление всех без исключения тесно меж собою связанных процессов эмоционального и когнитивного развития человека.

6. Сущность и принцип действия механизмов протекания процессов эмоционального и когнитивного развития человека в ментальной сфере индивида адекватны. Поэтому принципиальное различие в реализации актов эмоционального и логического мышления можно усматривать лишь в степени задействованности в них эмоционального или логического начала экзистенции индивида и активности контроля этих актов сознанием.

Поскольку любые ментальные феномены являются неотъемлемым компонентом экзистенциального бытия человека, то, как это показано И. Кантом [14: 308], при их описании неизбежно возникает необходимость обращения к трансцендентальному, существующему вне сознания, но имманентному ему, а, следовательно, подлежащему познанию априори. Сложность и гипотетическая сущность проблем нашего исследования выдвигает повышенные требования к однозначности используемых в нем понятий. Это и вынуждает предварить дальнейшее изложение кратким пропедевтико-терминологическим экскурсом.

В объеме данной методологической разработки под термином **экзистенциальный** следует понимать все, что относится к уникальной неповторимости внутрлического бытия, ощущению индивидом своей причастности к высшему, и не может быть выражено на языке понятий.

Термином **трансцендентный** мы будем обозначать акт, процесс, а также любой продукт человеческого мышления о сверхкатегориальной полноте бытия или его отдельных характеристиках, которые считаются недоступными непосредственному познанию, познаются лишь умозрительно, но могут быть выражены языком абстрактных понятий. Соответственно, под понятие **трансцендентальное** будет попадать лишь то, что порождается априорными (вне-опытными или до-опытными) возможностями познания или понимания бытия.

Понятием **ментальный** мы будем называть результат взаимодействия глубинных уровней коллективного и индивидуального сознания, определяющих образ мысли и чувств человека, основанный на бессознательных мыслительных установках, а также на его навыках эмоциональной и поведенческой готовности к восприятию и познанию окружающего мира.

Современные исследования дают нам достаточно оснований полагать, что источником энергии, обеспечивающей **функционирование экзистенциального начала** индивида, является его эмоциональная сфера, способная при обострении эмоциональных реакций в условиях резких изменений окружающей действительности фиксировать опасную для человека неопределенность, и по мере снижения возникшего возбуждения сохранять в его памяти вполне конкретные последовательности эмоциональных состояний, приводящих к снятию этого возбуждения. Возникающие таким образом возбуждения вызывают соответствующее повышение активности протекания ментальных процессов, энергия реализации которых черпается также из эмоциональной сферы. В отличие от экзистенциальных, **протекание ментальных процессов** осуществляется уже как результат взаимодействия эмоциональных состояний («эмоцио») и актов (начал) трансцендентно-логического мышления («рацио»). Отметим в свою очередь, что **акты трансцендентного бытия** индивида контролируются сознанием лишь в отношении общих правил их протекания. В результате энергетического взаимодействия с материальными структурами мозга, несущими ответственность за логическое начало мышления, акты трансценденции переформируются в соответствующие им процедуры логического мышления, продукт которого без значительных затрат психофизиологической энергии может материализоваться как в мысленной, так и в вербальной формах.

Эмоционально-энергетические процессы, происходящие в экзистенции, подчиняясь законам саморазвивающегося хаоса, порождают в психической сфере индивида определенные неосознаваемые им поля интенций, энергия которых, соответственно, передается ментальным структурам. Эта энергия, вызывая резонанс подобия в возбуждении эмоционального (эмоцио) и логического (рацио) начал его ментальной сферы, трансформируется в более конкретные, но еще не полностью осознанные индивидом прагматические намерения. Затем, передаваясь в сферу трансцендентного бытия, энергия не вполне осознаваемых им прагматических намерений, под контролем сознания преобразуется во вполне конкретные прагматические или целевые установки.

Поэтому причину зарождения множества когнитивных процессов логично относить к сфере экзистенции индивида, а картину их стохастического развития искать в его ментальном и трансцендентном бытие (рис. 1).

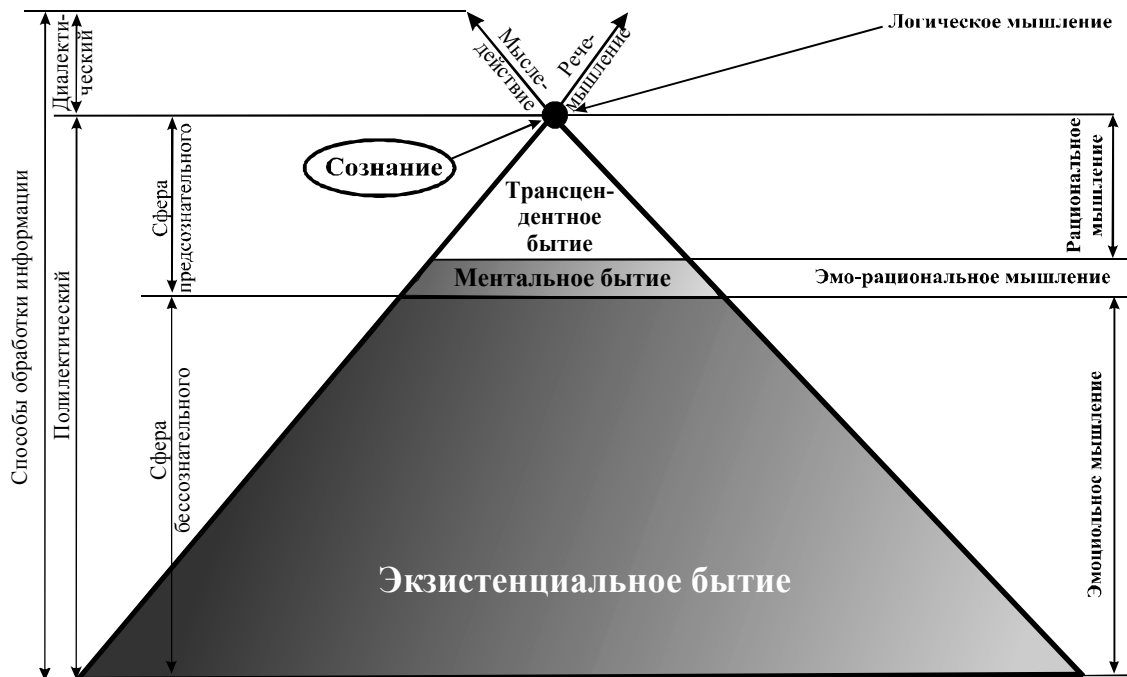

Рис. 1. Пирамида сфер духовного бытия индивида

На схеме рисунка духовное бытие человека представлено в виде сечения пирамиды, поделенной по высоте на три общепринятые топографически соотносенные с сознанием его условно-специфические формы: экзистенциальное, ментальное и трансцендентное бытие.

В ноуменальном царстве экзистенциального бытия, обладающего максимальным потенциалом психофизиологической энергии, свершается непрерывная, не прекращающаяся и во сне работа бессознательного начала индивида. Именно в этой сфере образуются энергетические отпечатки или соответствующие им следы переживаемых индивидом эмоциональных состояний. В результате кропотливой непрерывной хаотической работы бессознательного начала человека энергетические следы трансформируются и постепенно агрегируются в более сложные структуры, способные выполнять роль своего рода *эмоциональных концептов*. Тезаурус таких концептов шаг за шагом расширяется и, достигнув своего генетического (у нормального индивида – возрастного) порога, начинает в силу дегенеративных изменений в материальных структурах мозга также претерпевать определенные изменения, приводящие в итоге к его постепенному сокращению и неизбежному разрушению.

Реализацию экзистенциальных процессов принято трактовать [8: 195] как эмоциональное мышление. Так мы приходим к пониманию того, что *экзистенциальное бытие человека, протекающее в сфере его бессознательного, основано на эмоциональном мышлении, движущей силой которого является психофизиологическая энергия личности.*

Наиболее сложным из феноменальных явлений когнитивистики представляется ментальное бытие человека, основные процессы которого, как это видно из рис. 1, разворачиваются в сфере предсознательного. Оно выполняет роль своеобразного функционального барьера или фильтра, способного существенно трансформировать информацию/сигналы, поступающие из сферы бессознательного. Исследование ментального бытия личности усложняется из-за дуальной сущности его эмо-рациональных концептов, в формировании структурно-содержательной основы которых весьма существенную роль способно играть сознание. В силу этого стохастические ментальные процессы реализуются зачастую в условиях весьма значительного, а порою и резкого перепада разнонаправленных психоэнергетических потенциалов генетически обусловленных результатов эмоционального

мышления и не менее акцентных потенциалов социально обусловленных результатов рационального мышления.

Поэтому ментальное бытие индивида и принято рассматривать как сферу его наиболее конфликтного эмо-рационального мышления. Это естественно, поскольку от реально возникающих в конкретных ситуациях соотношений психоэнергетических потенциалов взаимодействующих эмоций и сознания впрямую будут зависеть не только степень конфликтности мышления, но также и уровни предсказуемости возможного влияния ментального бытия на сознание и сознания на бытие. Тезаурус эмо-рациональных концептов индивида со временем расширяется. Но после достижения генетически обусловленного порога, в структурах тезауруса начинают доминировать результаты эмоционального мышления, приводящие к соответствующим негативным изменениям. Следовательно, можно говорить о том, что *ментальное бытие человека, протекающее в сфере его предсознательного, основано на эмо-рациональном мышлении, движущей силой которого является психофизиологическая энергия его личности.*

Трансцендентное бытие человека, также протекающее в сфере предсознательного на основе законов саморазвивающегося хаоса, существенно отличается от его ноуменального экзистенциального и феноменального ментального бытия тем, что основывается на процессах, состоящих из актов мышления, преимущественно основанных на рациональной логике. Результатом краткоимпульсной хаотической работы предсознательного начала являются такие недостаточно четкие рациональные концепты (образы или символы), которые сознание индивида способно трансформировать в определенные абстрактные понятия.

Образно говоря, в сфере трансцендентного бытия фиксируются своеобразные дифференцированные от эмоций следы рационального мышления человека, способные агрегатироваться в более сложные структуры рациональных концептов. Эти концепты формируются и расширяются подобно описанным выше и могут существовать непродолжительное время, поскольку сохраняются лишь в кратковременной памяти человека. Отметим, что именно благодаря разворачивающемуся в сфере предсознательного трансцендентному бытию, основанному на синергетическом механизме полеликтического рационального мышления, человек и обретает свои креативные способности. Изложенное показывает, что *трансцендентное бытие человека, протекающее в сфере его предсознательного, основано на рациональном мышлении, движущей силой которого является психофизиологическая энергия его личности.*

Однако главную роль в духовном бытии человека играет сознание, уровень развития и концептуальное насыщение которого и определяют в основе своей качественную сторону его личности. При этом основная энергия сознания направлена, как известно, на адаптацию индивида к постоянно изменяющимся условиям окружающей его реальности. Проще говоря, сознание как сложная психо-энергетическая система призвано, прежде всего, осуществлять разработку и контролировать реализацию определенных поведенческих технологий, обеспечивающих человеку возможность выживания в условиях отнюдь не простого, мало предсказуемого материального мира и не менее своенравного социума.

Для решения возникающих в связи с этим стратегических проблем и порождаемых ими оперативных задач сознание использует результаты *биологического инстинктивно-эмоционального* опыта индивида (продукт экзистенциального бытия), *генетико-культурную информацию* (продукт ментального бытия) и *социо-культурное знание* (продукт трансцендентного бытия). Лишь, таким образом, на основе *синтеза коллективного исторического и современного социального опыта* оно способно обеспечивать адекватные реакции человека на вызовы окружающей реальности, то есть находить пути и средства для его адаптации к ее непрерывным, различным по природе и весьма динамичным изменениям.

Именно такой специфической ролью сознания и различием природы решаемых им проблем и обусловлены его *полифункциональные способности* к четкой постановке задач; поиску, обработке и синтезу информации, необходимой для их решения; контролю и табуированию информации, поступающей из экзистенциальной и ментальной сфер в трансцендентную; оценке и использованию результатов когнитивных и креативных процессов, происходящих в предсознательной сфере; выработке сигналов для

трансформации концептов тезаурусных структур экзистенции и ментальности; продуцированию команд на перемещение информации с долгосрочной памяти в краткосрочную и обратно; удалению из памяти устаревшей и избыточной информации и тому подобное.

Таким образом становится очевидным, что при достижении психо-эмоциональной сферой индивида уровня возбуждения, достаточного для запуска когнитивных и креативных процессов, они реализуются вследствие резонанса актов мышления, протекающих в сферах неизменной глобально-технологической триады «**экзистенция – ментальность – трансценденция**». При этом выбор индивидом той или иной поведенческой/коммуникативной стратегии или тактики, а также средств их реализации чаще всего осуществляется в условиях развития диалектически противоречивого конфликта его личных потребностей и интересов с фактами и событиями объективной реальности.

Известно, что центральным до сих пор широко дискутируемым в когнитивистике является понятие **концепт** (подробнее см. [18: 16-28]). Проблема синтеза его конвенционального определения состоит, на наш взгляд, не столько в сложности формулирования дефиниции, способной охватить основные категориальные признаки концепта как ментального образования и инструмента человеческого мышления, сколько в нерешительности большинства авторов ощутить его синархичную сущность как унифицированной многоуровневой функциональной единицы самого мышления. Учитывая это, для определения термина концепт целесообразно оперировать следующей его формулировкой.

Концепт – ментальная целостность, обладающая как единица смысла определенной, обусловленной коллективным сознанием, степенью абстрактности отражения объектов или явлений реального мира, которая формируется в виде сложного более или менее четкого образа, способного сохраняться в памяти и постоянно обновляться в результате когнитивно-стохастической переработки эмоциональной сферой мышления индивида новой перцептивной и логической информации.

При таком подходе естественно понимать, что любой концепт в силу сложности категориальной структуры [15: 443] образующих его понятий способен генерировать в мышлении индивида определенную, зависящую от его интеллектуального потенциала, более или менее мощную концептосферу, отражающую его культурно-обусловленное представление о мире.

Для повышения наглядности описания структуры концептосферы предварим его изложение рассмотрением схемы рис. 2.

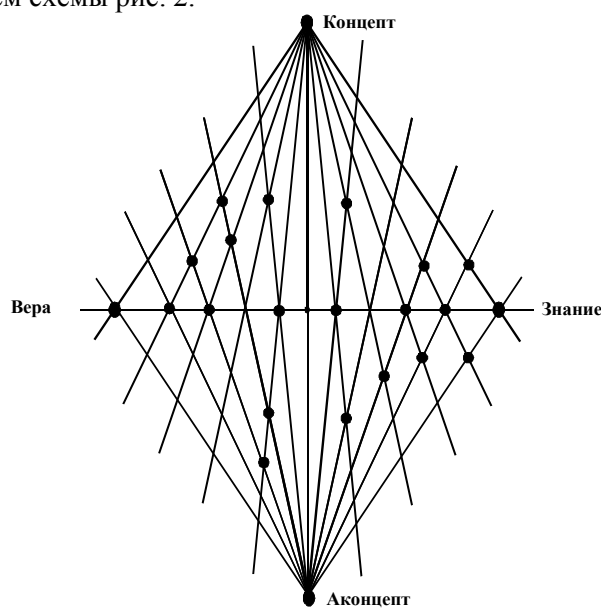

Рис. 2. Элементарная модель матрицы концептуального поля памяти индивида

В основу идеи построения структуры приведенной модели заложено известное высказывание Гегеля о том, что все действительное содержит внутри себя противоположные определения и, следовательно, познание, а, точнее, определение предмета в понятиях означает познание его как конкретного единства противоположных определений [13: 472].

Этим собственно и обусловлен выбор осей модели. Саму же модель концептуального поля памяти индивида следует рассматривать лишь как одно из плоских сечений его концептосферы, определяемое диалектически противоречивыми координатами «концепт-аконцепт» и «вера-знание».

Верхняя точка модели, обозначенная понятием **концепт**, как бы *фокусирует* в себе все приобретенное индивидом знание о предметах, явлениях и событиях окружающего мира, хранимое памятью в форме наиболее абстрактных (идеальных) прототипов, ассоциатов, символов или аналогов образов реальности, продуцируемых его сознанием в результате когнитивной деятельности.

Лучи, исходящие из точек, обозначающих концепт и аконцепт, символизируют пути поступления в матрицу памяти различных интеллектуальных запросов или непосредственных вопросов, порождаемых сознанием в процессе мышления, направленного на решение той или иной конкретной проблемы.

Глубинное содержание концептуального поля матрицы памяти образуется на основе определенного множества смысловесущих подконцептов, изображенных на нем точками, аккумулирующими абстрактный смысл значения концепта на разноконкретных иерархических уровнях, к которым в процессах когниции вынуждено апеллировать мышление индивида. Такая структура матрицы памяти и обеспечивает эффективное функционирование сознания как самозамыкающейся синергетической системы, развивающейся на основе реализуемой им совокупности самоорганизующихся смыслопорождающих информационных процессов как элементов когнитивного мышления человека.

Обратим также внимание на иерархию и топографию смысловесущих подконцептов в структуре матрицы. Так, по мере иерархического (вертикального) приближения любого подконцепта к оси «вера-знание» его смысловое насыщение будет обретать все более яркие признаки периферийного субстрата, использующего конкретные значения, постулируемые в рамках аконцепта. Подобным образом, топографическое отклонение точек, изображающих подконцепты, влево или вправо от вертикальной оси модели будет свидетельствовать об использовании в них конкретных значений, относящихся к соответственным постулатам веры и знания.

Процессы содержательного насыщения матрицы концептуального поля памяти индивида, являющиеся результатом когнитивной деятельности его сознания, отражены нами на схеме рис. 3, концептуальное поле которой разбито на зоны: сознания, предсознательного и бессознательного.

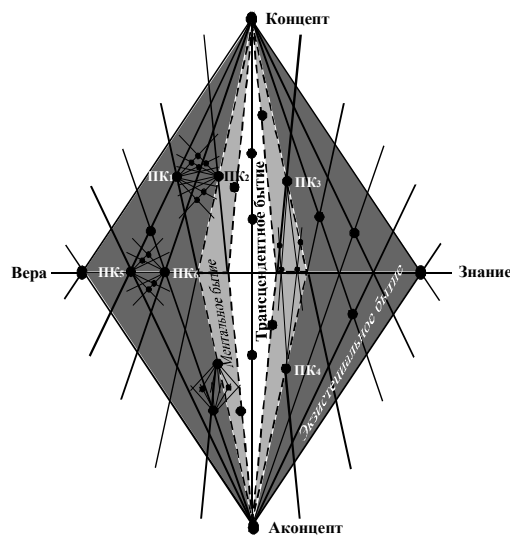

Рис. 3. Элементарная схема процессов содержательного насыщения матрицы концептуального поля памяти индивида

Схема показывает, что в результате протекания в сознании индивида когнитивных процессов, между любыми подконцептами (ПК), сохраняемыми его памятью, происходит целенаправленное или же спонтанное образование еще более мелких единиц смысла, способных выполнять роль подподконцептов.

Так, между подконцептами ПК₁ и ПК₂, образованы новые подподконцепты, отмеченные на схеме более мелкими чем концепты точками. Во втором случае внутри локальной области концептуального поля, заключенной между подконцептами ПК₃ и ПК₄, имеет место реализуемый в границах предсознательного эмо-рационального мышления индивида процесс образования новых подподконцептов, явно периферийного характера. Третий случай (ПК₄-ПК₅) также показывает вариант процесса образования периферийных подподконцептов на основе эмоционального мышления индивида, протекающего внутри сферы его бессознательного. Мы уже отмечали, что человек способен непосредственно контролировать только процессы содержательного насыщения подконцептов и подподконцептов, протекающие в его сознании. Аналогичные процессы, происходящие в сфере предсознания, он может контролировать лишь частично. Хотя индивид и не способен контролировать наиболее мощные когнитивные процессы, разворачивающиеся в сфере бессознательного, его сознание всегда имеет возможность оценки и принятия/непринятия результатов работы бессознательного, опосредованных и трансформированных в сфере его предсознательного.

Таким образом, вследствие непрерывно происходящих в сфере духовного бытия когнитивных процессов, концепт, оставаясь по своему смыслу строго ортодоксальным ментальным образованием, получает возможность последовательного расширения содержания абстрагируемого им концептуального поля. Это и позволяет индивиду неограниченно обогащать свою память совокупностью новых подконцептов и подподконцептов как носителей альтернатив конкретных значений, образуемых сознанием в пределах фокуса смыслового притяжения концепта.

Выше мы акцентировали внимание на том, что концептуальное поле памяти индивида является лишь одним из конкретных сечений условного пространства его концептосферы, изображенной на рис. 4.

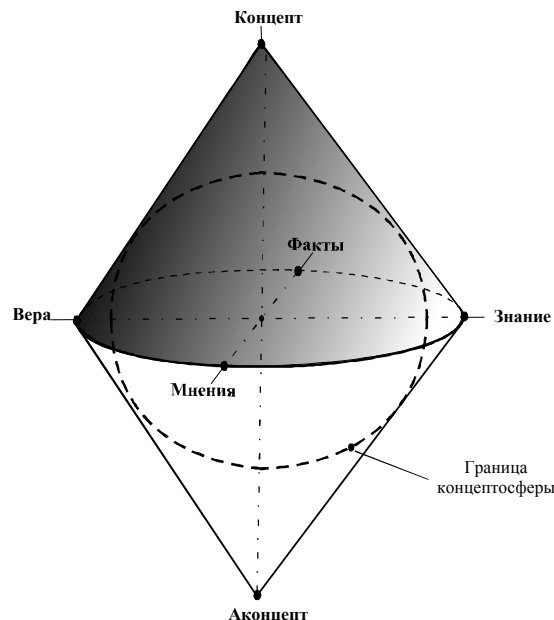

Рис. 4. Общая модель концептосферы памяти индивида

Приведенная на рисунке модель получена в результате мысленного вращения элементарной модели рис. 2 вокруг её вертикальной оси в пространстве диалектически противоречивых координат: «концепт – аконцепт, знание – вера, факты – мнения», структура которых принята нами по ассоциации с известной классификацией способов восприятия, предложенной Спинозой [20: 278-279].

Модель показывает, что формируемая сознанием индивида концептосфера всегда будет ограничиваться такими идеальными полюсами-понятиями как «знание – вера», «факты –

мнения», «концепт – аконцепт», не включая в себя их истинные содержания. При этом по мере снижения уровней концептов, т.е. по мере приближения к плоскости с координатами «знание – вера», «факты – мнения», неопределенность их смыслов будет повышаться. Это обусловлено тем, что смыслы концепта и аконцепта максимально ортодоксальны по определению. Исходя из этого, память можно трактовать как след процедуры отбрасывания сознанием аконцептуального и его абстрагирования от идеального.

Рассмотрим теперь топографию сфер духовного бытия индивида, изображенную на рис. 5.

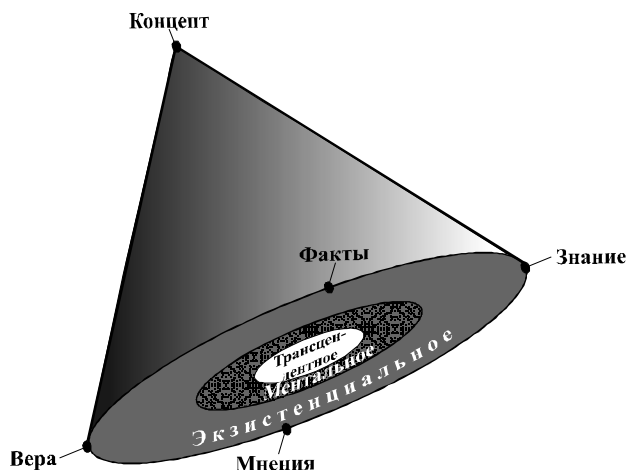

Рис. 5. Топография видов духовного бытия индивида в объеме его концептосферы

Сопоставляя приведенное изображение с содержанием рис. 1, напомним, что результаты экзистенциального бытия индивида, протекающего в сфере бессознательного на основе эмоционального мышления, фиксируются в его долгосрочной памяти в виде определенных эмоциональных концептов. Эмо-рациональные концепты ментального бытия человека, сформированные в сфере предсознательного, способны сохраняться как в долгосрочной, так и в краткосрочной его памяти. Рациональные концепты, порожденные трансцендентией в сфере предсознательного, сохраняются, как это уже отмечалось, преимущественно в кратковременной памяти человека. Но независимо от сфер их возникновения все указанные виды концептов, будучи логически структурированы сознанием, могут храниться в долгосрочной памяти в виде автономных тезаурусов, содержащих смыслопорождающие элементы с присущими им категориальными связями. Гипотетически обобщенную структуру этих тезаурусов, обеспечивающих смыслодержательное насыщение концептосферы индивида, можно представить в соответствии с образом рис. 5 в виде иерархии образующих ее концептов. Для этого достаточно расположить на вершине конуса концепт «реальный мир», на втором иерархическом уровне – концепты «материальный мир» и «духовный мир» и при дальнейшей их конкретизации подразделить материальный мир на царства минералов, растений и животных, а духовный мир – на экзистенциальное, ментальное и трансцендентное бытие и т.д.

Следует также помнить, что при всем существующем многообразии альтернативной природы исследуемых когнитивистикой концептов – так называемых мыслительных картинок, картиноподобных репрезентаций, мунтипликатов, гештальтов, фреймов, сценариев, схем, звуковых ассоциатов, навязчивых образов, чувственных знаков, познавательных карт, знаков и их структур, ментальных предложений, схем и т.д. и т.п., **механизм их порождения психической сферой един.**

Что ж касается категориального структурирования указанных концептов, то для нашего моделирования рационально ограничиться введенной выше трехуровневой системой их наиболее абстрактной классификации: концепт, подконцепт (или концепт второго уровня), подподконцепт (или концепт третьего уровня). Такая классификация, по меньшей мере, дает возможность не только систематизировать все уже известные концепты по их иерархической

значимости (степени абстрактности или объема охватываемых ими смыслов), но и позволяет унифицировать их определения на основе варьирования того или иного критериального признака. Естественно, что в объеме нашего рассмотрения такой признак уже обозначен (см. рис. 1), поскольку название конкретного типа концепта детерминируется природой порождающего его мышления: *эмоциональный, эмо-рациональный, рациональный и логический концепты*.

Рациональные концепты, продуцируемые в сфере трансцендентного бытия индивида, базирующиеся на трудноформализуемых элементах интуитивного отражения отдельных характеристик принципиально полилектической сверхкатегориальной полноты бытия объективного мира, сохраняются, как это уже указывалось, только в кратковременной памяти человека. Поэтому сознание индивида может лишь приблизительно на языке условных абстрактных понятий воссоздавать их смысл. Улавливая практически мгновенно исчезающий смысл рационального концепта, сознание получает возможность трансформировать этот смысл в содержание определенного формируемого им нового логического концепта, построенного в отличие от предыдущего на строго диалектической линейной логике. Именно из этих логических концептов, сохраняемых необходимо длительное время в долгосрочной памяти, и формируются те разные по природе ее тезаурусы, которые служат информационной базой того, что принято называть человеческим мышлением.

Проще говоря, содержание логических тезаурусов образуются совокупностью смыслов и значений, синтезируемых и комбинируемых сознанием по законам диалектической логики. При этом специфика указанного комбинирования заключается в том, что при отсутствии искомого смысла или значения в архитектуре социально обусловленного концепта вербальной логической памяти, сознание обращается к им же логически структурированным ассоциативным смыслам, хранящимся в топологически разделенных концептах долгосрочной зрительной, осязательной, обонятельной, слуховой или эмоциональной памяти. Это обстоятельство и дает основания для сомнений относительно чисто логической природы, а, следовательно, и сущности сознания человека, не отрицая при этом, как таковую, возможность ее наличия в абстрактно рассматриваемых процессах речемышления.

В силу изложенного, следует полагать, что в зависимости от природы их образования различные концепты, вопреки утверждениям А.П. Бабушкина [18: 29], могут актуализироваться не только в вербальной форме, а и еще в более широком, чем это описано З.Д. Поповой [23: 77-91], понимании, то есть в виде музыки (слуховой), произведения живописи или скульптуры (зрительной), особенности поведения (эмоциональной), определенной фитокомбинации (обонятельной) и т.п.

С позиций когнитивного подхода **под механизмом мышления** следует понимать *многоступенчатый процесс направленного самоорганизующегося системного взаимодействия совокупности психофизиологических и интеллектуальных актов, обеспечивающий синтез информации для активного отражения окружающей действительности сознанием индивида*.

Многоступенчатость заключается в том, что в любом конкретном процессе мышления, как это показано выше (см. рис. 5), имеют место акты эмоционального, эмо-рационального, рационального и логического мышления. Такая самоорганизация системного взаимодействия психофизиологических и интеллектуальных актов, обусловлена природой стохастических процессов экзистенциального, ментального и трансцендентного бытия, протекающих, как известно, по законам саморазвивающегося хаоса. Направленность же всему процессу мышления и составляющим его актам в виде постановки диалектических задач, дифференцируемых на конкретные вопросы, диктует сознание, обрабатывающее затем полученные результаты и синтезирующее их в виде суждений или умозаключений, вербализуемых в категориальных понятиях.

Воистину интересно, пожалуй, то, что уникальные возможности достаточно изученного в данное время логического мышления базируются на весьма простой диалектической триаде «да – или/или – нет». В реальных процессах вербализованного мышления ей соответствует практически бесконечное поле альтернатив смылосодержательных вариантов

(«верх–середина–низ», «большой–средний–малый», «черный–серый–белый», «светло-серый–серый–темно-серый», «старший–средний–малый», «злой–нормальный–добрый», «слева–посередине–справа», «опасный–нейтральный–безопасный», «отец–сын–внук», «вперед–на месте–назад», «микро–макро–космо», «правда–истина–ложь», «газ–жидкость–кристалл», «чистый–замаранный–грязный», «начало–середина–конец», «избыток–норма–недостаток», «позитивный–нейтральный–негативный» и т.д. и т.п.). Это поле характеризующихся не менее значительными по численности вариациями уровней потенциалов входящих в них диалектических противоречий, обеспечивает выполнение всех без исключения формальных, когнитивных и креативных мыслительных операций.

Очевидно, эту особенность категориального организованного логического мышления одним из первых осознавал еще Аристотель, считавший, что в сознании греков все структурируется на основе родовых представлений *«отец–сын–внук»*. Поэтому не вызывает особых сомнений и тот факт, что для решения любой сколь угодно сложной задачи, логическому мышлению индивида, использующему такую гениально простую структуру организации концептов памяти (ибо мыслить – значит, по Платону, – вспоминать), остается лишь делать критериальный пошаговый выбор (поскольку мышление начинается там, где мы признаем сходство или различие одного предмета с другим [21: 41]) между содержаниями конкурирующих в его сознании диалектически противоречивых концептов и аконцептов всех их рассмотренных выше уровней.

Поскольку же не психика индивида, ни его сознание не способны, как известно [22: 88-89], длительное время выдерживать состояние неопределенности (в триаде: *«или/или»*), то поток мышления человека неизбежно отклоняется либо в сторону содержания концепта (в триаде: *«да»*), либо – аконцепта (*«нет»*). Иначе говоря, механизм логического, контролируемого сознанием мышления, будучи диалектически элементарным [19: 56-57], обеспечивает возможность продуцирования результатов мышления на основе простого альтернативного выбора, исчерпываемого противоположными элементами используемой им триады.

Однако рассмотренные нами закономерности логического мышления не дают достаточных оснований для их распространения на мышление индивида как таковое, поскольку его логическое мышление является лишь завершающей стадией формализации более сложного процесса, который собственно и следует называть мышлением. Поэтому работа мозга индивида в ее широком понимании представляет собой не более, чем эмоциональный хаос, подавляемый, структурируемый и управляемый сознанием в процессах мышления.

Мышление же в его когнитивном проявлении осуществляется в многоуровневой психической сфере индивида в несколько разорванных во времени и различных по направленности стадий. Зарождаясь в своей эмоциональной форме еще на уровне экзистенциального бессознательного бытия индивида, мышление в своей первой стадии имеет сугубо стохастический характер и, разворачиваясь по законам полилектики [19], приводит к образованию соответствующих эмоциональных концептов, смылосодержательный потенциал которых частично передается в сферу ментального бытия. Направленность эмоционального мышления формируется на основе стохастической обработки отторгаемой сознанием перцептивной и логической информации.

В сфере ментального бытия реализуется вторая стадия – стадия полилектического эмоционального мышления, результаты которого, закрепляясь в памяти индивида, также частично могут передаваться в сферу его трансцендентного бытия. На трансцендентном уровне происходят полилектические процессы и отдельные не жестко контролируемые сознанием кратковременные акты рационального мышления, значительная часть результатов протекания которых трансформируется им в те или иные логические концепты. Завершающей стадией мышления, формализующей в сознании его результаты в форме определенных суждений – умственных актов, сопровождаемых обычно высказыванием предложений, и является рассмотренная выше стадия категориального организованного логического мышления.

Заметим, что процессы формирования и изменения смысла логических концептов и их тезаурусов требуют в основном использования целенаправленной логики, для стимулирования которой достаточно природного интереса человека к познанию. Для формирования же и изменения содержания тезаурусов эмоциональных, звуковых, образных и прочих известных нам концептов, необходима реализация ряда функционально ориентированных ментальных и трансцендентных актов мышления индивида, реализуемых в состоянии эмоционального или творческого возбуждения, а иногда и элементарного стресса [22: 87]. В результате этого и появляются, как правило, эвристические решения и творческие находки.

В процессах активной мыслительной деятельности человек способен осуществлять двойное восприятие окружающего его мира, которое, вслед за Э.Фромом [12: 481], мы дифференцируем на репродуктивное и творческое. В первом случае репродуктивного восприятия мира, индивид подобно фотопленке будет адекватно отражать его в своем сознании. Во втором – охватывая реальность творчески – индивид оживляет ее и воспроизводит в сознании новые образы за счет спонтанной активности своих ментальной и эмоциональной сфер. Поэтому в случае репродуктивного восприятия эффективность, а также качество обработки и фиксации в памяти информации, поступающей в мозг человека, определяется, в основе своей, объемом и особенностями структурной организации его понятийно-терминологических тезаурусов, а эффективность творческого восприятия – соответствующими характеристиками тезаурусов образов.

Процессу мышления присущи также прерывистость во времени, разнонаправленность его отдельных стадий и цикличность. Прерывистость обусловлена тем, что разнонаправленные эмоциональное, эмо-рациональное и частично рациональное мышление, стихийно и практически непрерывно протекая вне контроля сознания, постоянно расширяют тезаурусы своих концептов или трансформируют смыслопорождающий потенциал уже существующих. Благодаря этому и создаются условия и информационные возможности для периодической проработки сознанием решаемых им ранее проблем и соответственного циклического обновления смылосодержательного насыщения выработанных им логических концептов. Поэтому, образно говоря, **мышление человека можно рассматривать как саморазвивающуюся совокупность взаимосвязанных процессов поликонцептуального эмоционального хаоса, подавлением, структурированием и использованием результатов которого управляет биконцептуальное сознание.**

Рассматривая материальные субстанции, обеспечивающие процессы мышления, в первую очередь, следует говорить о живой материи клеток нервных волокон и нейронов головного мозга, а также о психофизиологической энергии и генерируемых ей нервных импульсах. Подавляющее большинство физиологов считает, что мышление реализуется объединенными в сети нервными клетками – нейронами, которых в мозге человека около 14 миллиардов. Крайне незначительное меньшинство предполагает, что в мышлении помимо нейронов участвуют и нейроглиальные клетки, заполняющие пространство между нейронами и мозговыми капиллярами. Этих клеток, выполняющих для мозга опорную и топографическую функции, на порядок больше, чем погруженных в них нейронов [1: 176].

Сигналы от других нейронов, рецепторных клеток и внешних раздражителей, играющие роль входов (которые могут достигать нескольких сотен), поступают в нейрон через его ветвящиеся отростки – дендриты. А информация о происходящем под их воздействием возбуждении нейрона, выполняющая функцию выхода, передается через отходящий от него аксон, эффекторные нервные окончания которого (коллатерали) способны доставлять ее одновременно множеству других нейронов [23: 875]. По каждому входу на нейрон могут проходить нервные токи от другого нейрона или рецепторной (сенсорной клетки), например, сетчатки глаза. Накапливающийся на мембране нейрона потенциал определенной полярности меняет ее исходный потенциал. Нейрон возбуждается и при достижении определенного порога происходит его разрядка.

Собственно говоря, и здесь природа дважды (возбуждающий или тормозящий электрический импульс, а также накопление мембраной полярных потенциалов)

использовала уже описанный нами механизм: «да - или/или - нет», приводящий в конечном итоге к потенциалосодержащему дуализму «концепт-аконцепт», как средству реализации любой двоичной логической функции.

На рис. 6 изображена упрощенная формальная модель нейронной сети головного мозга человека, построенная на гипотезе, согласно с которой каждый нейрон рассматривается как **черный ящик**, обеспечивающий фиксацию определенного смысла и способный в динамических процессах мышления выполнять как функции концепта (**К**), так и соответствующие функции аконцепта (**А**). Для удобства графического восприятия модели, тела нейронов (черных ящиков) изображены без дендритов, выполняющих в нашей модели функции информационных *входов*, обеспечивающих поступление в мозг сигналов от внешних раздражителей. Кроме того, аксоны с разветвляющимися эффекторными нервными окончаниями, играющие роль *выходов*, условно заменены отходящими от нейрона пучками кривых штриховых линий, указывающих на какие нейроны сети передается сигнал с данного нейрона.

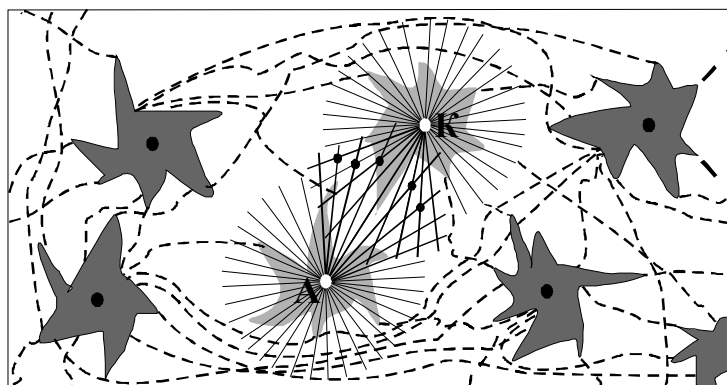

Рис. 6. Формальная модель энергетического взаимодействия элементов нейронной сети

Синтезируя положения ряда гипотез, обладающих, на наш взгляд, наиболее высокими потенциалами адекватности теоретического описания энергетической сущности когнитивных процессов мышления, мы получаем возможность говорить о следующем. Во-первых, мышление как сложный энергетический феномен реализуется на материальной основе (живые клетки, мембраны, нервные токи, электромагнитные поля, электрохимические процессы, электромагнитные волны и импульсы, фотоны и т.п.). Во-вторых, взятое в чистом виде (без взаимосвязи с сознанием, памятью, эмоциональными состояниями, ощущениями, переживаниями и т.д.), мышление может рассматриваться лишь как определенное самоорганизующееся кратковременное взаимодействие локальных статических и динамических электромагнитных полей.

Энергетические последствия возникновения таких полей в определенных случаях материализуются в структурах памяти индивида, проявляясь затем в различных формах его мысле-действия и рече-мышления, результаты которых могут с большей или меньшей степенью достоверности, быть вербализованы. В-третьих, взаимодействие указанных полей, протекающее вне физического тела индивида, способно вносить различные по степени значимости изменения как в энергетические структуры его психики, так и общие энерго-космические структуры, одной из разновидностей которых является ноосфера.

Теперь, абстрагируясь от остальных известных нам (рис. 1) сфер мышления, рассмотрим энергетику процессов когнитивного мышления, реализуемого, как показано выше, в перемешивающем слое сферы предсознательного (ментальное и трансцендентное бытие индивида) и направленного сознанием на построение модели воспринимаемой человеком среды. Отметим, прежде всего, что сознание, функционирование которого обеспечивает психофизиологическая энергия, генерируемая сферой бессознательного, в большинстве случаев не может полностью исключить влияния эмоционального мышления на результат своей работы. Это связано с существенным преобладанием энергии общего эмоционального потенциала индивида над той ее частью, которую психика расходует на работу сознания. При

необходимости экстренного решения задач адаптации, преобладающих в реальном мышлении индивида, такое соотношение энергий оказывается вполне эффективным, поскольку его эмоционально-подсознательный опыт значительно шире и энергетически мощнее сознательно-логического опыта.

Специфика же реализации сознанием индивида когнитивных процессов мышления требует, как известно [1: 271-280], создания условий, приводящих к возникновению свободного потока сознания. Для создания таких условий мышления в процессе формирования новой модели какой-либо части действительного мира, и относительно небольшой энергии сознания оказывается достаточно.

На модели (рис. 6) в когнитивной ситуации необходимые команды от нейронов, отвечающих за работу сознания, передаются на нейроны сетей памяти в виде электрических импульсов, изменяющих полярности и уровни их потенциалов. Запуская мышление через очаги возбуждения нейронов, сознание активно контролирует результаты реализуемых им когнитивных процессов и актов.

В основе осуществляемого (благодаря функционированию весьма сложных материальных носителей и их не менее сложных энерго-полевых взаимодействий) контроля результатов мышления сознанием лежит элементарная процедура сравнения [3: 10-13]. Она реализуется сознанием, как минимум, в два зачастую разорванных во времени этапа когниции. На первой стадии первого этапа когниции сознание, сканируя [22: 89] находящиеся в памяти и активизированные им же в перемешивающем слое предсознания модели-концепты картин мира (образную, физическую, химическую, информационную или космическую и т.п.), выбирает среди них модель, способную обеспечить максимально адекватное описание части непосредственно познаваемой индивидом действительности [2: 289]. Выбор производится на основании энергетически унифицированных критериев типа «да – нет», «больше – меньше», «раздражает – не раздражает» и т.п., продуцируемых сознанием в зависимости от объекта и задачи моделирования, условий поиска и уровня развития интеллекта самого индивида.

После выполнения первой стадии сознание перемещает выбранную модель в центр фокуса своего внимания, придавая ей статус обобщенного концепта (см. рис. 3). Энергетически этот статус поддерживается активацией определенного нейрона (см. рис. 6 – концепт К), в котором закодировано содержание выбранного концепта, и торможением или обнулением потенциалов остальных сканированных при выборе концептов. Отобранная таким образом обобщенная модель, будучи зафиксированной сознанием в кратковременной памяти, выполняет в когнитивном процессе роль своего рода эталона (модели-гипотезы, модели-цели или модели-задачи [2: 295]), с которым на последующих стадиях когниции сознание и сравнивает все сохраняемые в матрице памяти разноуровневые подконцепты и подподконцепты, смысл которых интегрирован в обобщенную модель-концепт.

В построении обобщенной модели принимают участие нейронные ансамбли как левого полушария головного мозга (логико-понятийные концепты), так и правого (эмоционально-образные концепты). Возбуждаемые одновременно, они и формируют содержание обобщенной модели путем замещения отсутствующих в его структуре логико-понятийных концептов соответствующими по смыслу эмоционально-образными. Указанное замещение становится энергетически возможным лишь в перемешивающем (кипящем) слое сферы предсознательного (см. рис. 1) как результат взаимодействия активированных сознанием смыслов эморациональных и рациональных концептов матриц или тезаурусов памяти индивида. Именно сфера предсознательного как область взаимодействия эмоционального и рационального начал мышления с одной стороны обладает потенциальной возможностью максимального возбуждения движущих их энергий, с другой, – использует полилектический механизм [19] обработки информации, в основе которого лежит одномоментный многовекторный опрос содержания и смыслов возбуждаемых концептов.

Вследствие свершения такого произвольного акта когниции перед сознанием возникает задача логической проверки соответствия познаваемой действительности возникшему таким образом гипотетическому конструкту. Иначе говоря, сознание гипотез не продуцирует: оно лишь осуществляет функции проверки выработанных предсознанием (в его

перемешивающем слое) гипотетических конструкторов и в случае отсутствия существенных логических противоречий не только включает их гипотетические смыслы в содержание обобщенной модели, но и сопровождает вербальное оформление этих смыслов как определенных вполне конкретных гипотез. При этом на уровень сознания получают возможность пробиться лишь немногие, вырабатываемые предсознанием гипотетические концепты, поскольку для преодоления его табу требуются высокие уровни возбуждения нейронов, хранящих такие концепты. Поэтому и вызывают серьезные сомнения научные сентенции, опирающиеся на энергетически маловероятную способность сознания продуцировать, а не формулировать гипотезы.

На второй стадии первого этапа когниции сознание продолжает сравнивать содержания всех возбуждаемых им в матрице памяти разноуровневых концептов (подконцептов и подподконцептов), со смыслами соответствующих концептов, интегрированных им на первой стадии в обобщенную модель-концепт. При этом при приведении актов сравнения, основанных на полеликтическом механизме опроса смыслов концептов, сознание, используя для работы мышления энергию сферы предсознательного, осуществляющую возбуждение нейронов соответствующих уровней памяти, оценивает его результат на основе критерия «да-нет». Подобно логике предыдущей стадии, в случае отсутствия существенных логических противоречий оно включает смыслы отдельных разноуровневых концептов в содержание формируемой модели окружающей действительности и отправляет ее в долгосрочную память.

В процессе формирования сложной системной модели окружающей действительности могут возникать торможения как следствия перегрузки сознания индивида. Они, как правило, вызываются избыточным наличием энергетически равнозначимых неопределенностей «или/или», имеющих место в когнитивных актах сравнения смыслов концептов более низких уровней, направленных на выбор одного из них для внесения в обобщенную модель. В таких ситуациях сознание индивида может завершить когницию, ограничившись относительно примитивной моделью окружающей действительности, или же переложить решение возникшей проблемы на энергетически более мощное бессознательное.

Во втором случае и возникает неизбежная необходимость в отсрочке реализации второго этапа когниции, поскольку, как это сказано выше, основанное на эмоциональном мышлении бессознательное наиболее эффективно использует психофизиологическую энергию личности в состоянии сна индивида. Именно во время сна психической энергии индивида, локализуемой преимущественно в сфере бессознательного, оказывается достаточно для реализации сканирующего многовекторного опроса практически бесконечного числа эмоциональных концептов, содержащих в той или иной форме элементы смысла, имеющего отношение к разноуровневым концептам формируемой сознанием системной модели окружающей действительности. В результате такого опроса, предпринятого по команде и осуществляемого под контролем сознания, нейроны, несущие рациональные для решения задачи концепты, активизируются и, достигая порога энергетического потенциала, обеспечивают выход их смыслов в сферу предсознания. Благодаря этому и возобновляется реализация разорванного во времени этапа когниции.

Для более глубокого понимания сложности энергетического механизма реализации когнитивных процессов, обратим внимание на то, что сознание, как и вспышки мышления, являются по своей сути явлениями дискретными, и поэтому мало энергоемкими. В отличие от них, все процессы, связанные с воспроизведением хранящихся в памяти концептов и тем более с эмоционально-энергетической накачкой или разрядкой содержащих их нейронов, требуют значительных затрат психофизиологической энергии индивида. Неудивительно, поэтому, что, мозг взрослого человека, составляя всего 2% от массы тела, потребляет 20% всей получаемой им с пищей энергии, а мозг годовалого ребенка (возраст наиболее активного познания мира) – 80%.

Особое внимание хотелось бы обратить на то, что даже само явление, называемое нами феноменом логического мышления, реализуется на основе унифицированной (см. рис. 2) по структуре матрицы логико-технологического концептуального поля, которая в процессе социализации также «загоняется» сознанием индивида в долгосрочную память сферы его

бессознательного и обеспечивает в дальнейшем процессы стереотипного мышления. Благодаря этому и экономится энергия, необходимая для реализации когнитивных процедур мышления. Основой мыслепорождающего насыщения указанного поля служат индивидуально структурированные идеальные модели обобщенных совокупностей концептов автоматической реализации экзистенцией конкретного человека дедуктивных и индуктивных мысле-действенных или речемыслительных актов. Результаты такой реализации при возбуждении определенного энергетического потенциала популяции задействованных в ней нейронов достигают уровня сознания, на котором и вербализуются в случае необходимости. Таким образом, психическая сфера человека как бы создает сознанию условия минимального расхода энергии для управления и контроля им всех без исключения процессов, операций или актов когниции. При этом, разместив функционально подобные нейронные популяции не только в мозге индивида, природа гениально зарезервировала возможности полифункциональных [4: 57,66] материальных носителей сознания, поскольку, известно, что даже при максимальной загрузке мозг использует только 3–4% своего потенциала.

Для достижения полноты описания управляемых сознанием когнитивных процессов нам остается дополнить уже изложенное рядом гипотетических суждений, позволяющих акцентировать внимание на специфике энергетического обеспечения этого феномена. Мы уже говорили, что (см. рис. 6) сознание управляет мышлением путем передачи через аксоны (на формальной модели – кривые штриховые линии) нервных токов, активизирующих определенные нейроны или их значительные популяции. Вокруг нейронов, возбужденных в соответствии с решаемой сознанием задачей, возникают электромагнитные поля различного потенциала (см. нейрон-концепт (К) и нейрон-аконцепт (А) на рис.6 и ср. с рис. 2). В секторе наложения этих полей происходит своего рода энергетическая интерференция, сопровождающаяся тремя явлениями: резонансом (**да**), аннигиляцией (**или/или**) и компенсацией (**нет**). В результате резонанса энергия смыслопорождающих концептов нейронов суммируется. В случае превышения ею определенного порогового значения в кратковременно существующем локальном поле, возбуждаемом в местах пересечения силовых линий концепта и аконцепта, возникают соответственно новые подконцепты и подаконцепты, изображенные на формальной модели маленькими точками, вокруг которых также образуются менее мощные локальные электромагнитные поля как носители новых более конкретных смыслов или значений. В результате компенсации в отличие от резонанса суммарная энергия смыслопорождающих концептов оказывается существенно меньше ее возможного порогового значения, исключая тем самым образование новых подконцептов и подаконцептов. А в случае аннигиляции, как следствия взаимного погашения энергий смыслопорождающих концептов, процесс мышления прерывается.

Сканируя энергетическую картину мышления, сознание находит решение поставленной им задачи как статистический результат резонанса, вызвавшего формирование ряда новых подконцептов, порождающих соответственно смысл нового концепта. Идентифицировав смысл нового концепта, сознание переадресовывает его в кратковременную или долгосрочную память, где он закрепляется уже в качестве ортодоксального смысловыражающего элемента.

Такое понимание энергетической сущности мышления, по меньшей мере, хорошо согласуется с известным тезисом о том, что мысль как нечто идеальное не имеет существования в физическом и физиологическом смысле этого слова. В пользу энергетической парадигмы когнитивных механизмов мышления наиболее ярко может свидетельствовать даже тот факт, что мощность энергетических полей человека оценивается величиной около 140 Вт, а его удельная (выраженная через отношение поверхности тела к его объему) мощность почти в 10 тыс. раз больше удельной мощности солнца [24].

Что же касается механизмов памяти, то здесь можно рассуждать лишь на основе синтеза допущений ряда взаимонепротиворечивых гипотез. Для этого отметим, прежде всего, что память и мышление являются двумя неразрывно взаимосвязанными и непрерывно взаимодействующими началами духовного и физического бытия личности. Принципиальное отличие памяти от мышления заключается как в разделении их функций в процессах

адаптации индивида к окружающей реальности, так и в различии природы механизмов, обеспечивающих реализацию этих функций. Мы уже показали, что мышление как нечто идеальное, не существующее в организме индивида в физическом и физиологическом смысле этого слова, способно, тем не менее, оставлять вполне конкретный материальный след как результат формирования и периодического изменения содержания концептов его памяти. Память же, кодируемая материально сложно взаимодействующей совокупностью физических и психофизиологических процессов, может декодироваться лишь при участии мышления.

С большой степенью вероятности можно утверждать, что механизм материальной кодировки памяти включает в себя мембранные и внутриклеточные аминокислотно-пептидно-белковые перестройки структуры нейронов [4: 66], обусловленные процессами когнитивного мышления. Кроме того, в нем используется энергетическое взаимодействие биохимических потенциалов перестройки структур нейронов с полифункциональными возможностями отдельных популяций нейронов, способных с помощью нервных токов одновременно управлять эмоциями, движениями и речью [4: 85-86], а также с биохимическими изменениями состава крови, обуславливающими эмоциональные состояния индивида. Имеются сведения, что основной потенциал вербальной памяти а, следовательно, и логического мышления обеспечивается кодировкой нервных токов, имитирующих сокращение определенных групп мышц. Похоже, что это так, если при ходьбе организм вынужден задействовать примерно 200 мышц, то при чтении их количество возрастает до 2-х тысяч. Не менее убедительно и то, что, при потере в результате инсульта левым полушарием мозга способности управлять движениями правой части тела, человек теряет речь.

Смоделировав идеальную технологию реализации когнитивного процесса как алгоритмичную последовательность его отдельных стадий: *«восприятие информации о конкретном объекте реальности → ее фиксация → обработка → накопление → хранение → переработка → использование»* мы получаем возможность следующего краткого описания порядка взаимодействия мышления и памяти.

Когнитивная – несущая новизну – информация в виде нервных токов, идущих от зрительных (80-85%), слуховых (5%), обонятельных (5%), осязательных, вкусовых, обонятельных, биополевых, и других [25:70] рецепторных клеток, на которые воздействует воспринимаемый объект, поступает через нервные волокна в соответствующие нейроны головного мозга индивида и фиксируется сознанием в кратковременной памяти. По команде сознания полученная таким образом информация транслируется в долгосрочную память для сравнения с хранящимися в ней концептами-аналогами. Независимо от степени совпадения с аналогом (конкретной матрицей концептуального поля памяти) осуществляется полилектическая проверка адекватности новой информации, трансформированной сознанием в те или иные по своей природе и уровню значимости концепты. В результате описанной выше энергетической интерференции происходит образование нового по содержанию концепта или же расширение смысла концепта-аналога. Накопленная таким образом новая информация, закрепленная для хранения в долгосрочной памяти, периодически перерабатывается сознанием при решении ряда других задач и используется индивидом в процессах его мысле-действия и речемышления.

В заключение напомним, что при построении любых интеллигибельных конструкторов гипотезы являются чаще всего единственным путем и одновременно эффективным методологическим инструментом, позволяющим находить истину. При этом мы надеемся, что выполненное в работе гипотетическое обоснование моделей и механизмов когнитивного мышления даст определенный толчок ассоциативному поиску исследователей разных областей научного знания, направленному на углубление представлений об основных закономерностях протекания когнитивных процессов в сознании индивида, поскольку источниками подобного плана когнитивистика не так богата.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Шамис А.Л. Пути моделирования мышления: Активные синергетические нейронные сети, мышление и творчество, формальные модели поведения и «распознавания с пониманием». – М.: Ком Книга, 2006. – 336 с.
2. Амосов Н.М. Энциклопедия Амосова: Алгоритм здоровья. Человек и общество / Н.М. Амосов. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Донецк: «Сталкер», 2002. – 461с.
3. Амосов Н.М. Алгоритмы разума. – К.: Наукова думка, 1979. – 223 с.

4. Бехтерева Н.П. Магия мозга и лабиринты жизни / Н.П. Бехтерева. – доп. изд. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2007. – 383 с.
5. Юнг. К.Г. Трансцендентальная функция // Избранное / Отв. ред. С.Л.Удовик: Пер. с нем. – Мн. ООО "Попурри", 1998. – 448 с.
6. Изард К.Э. Психология эмоций (Серия «Мастера психологии»). – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
7. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 351 с.
8. Орме Гиту. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха. – М.: «КСП+», 2008. – 272 с.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени: Пер. с англ., изд. 5-е, исправл. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 240 с.
10. Мамардашвили М.К. Проблема сознания и философское призвание: Доклад, сделанный в Институте философии АН СССР в декабре 1987 г.
11. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия) / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
12. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя / Пер. с англ. Д.Н. Дудинский; Худ. обл. М.В. Драко. – Мн.: ООО "Попурри", 1998. – 672 с.
13. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. Симферополь: Реноме, 1997. – Т1. – 624 с.
14. Таранов П.С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х т. – Симферополь: Реноме, 1997. – Т2. – 624 с.
15. Aktmajian A., Demers R.A., Harnish R.M. Linguistics. – 2-nd ed. – 1984.
16. Мамардашвили М. Кантианские вариации. – М.: «Аграф», 1997. – 320 с.
17. Свирский Я.И. Самоорганизация смысла (опыт синергетической онтологии). – М., 2001. – 326 с.
18. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1996. – 104 с.
19. Клименюк О.В. Уніфікація, діалектика та полілектика у науковому пізнанні // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, економіка, соціологія.–№ 2, 1999.–С. 52-63.
20. Спиноза Б. Избранное / Пер. с голл. И лат.; Худ. обл. М.В. Драко.– Мн.: ООО "Попурри", 1999.– 592 с.
21. Минто В. Дедуктивная и индуктивная логика. Пер. с англ. С.А.Котляровского. – С.-Петербург, ТИТ «Комета», 1995. – 464 с.
22. Клименюк О.В. Пізнання і парадокс екзистенційної комунікації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філософія, Економіка. – 2000. – Вип. 4. – С. 86-94.
23. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров; редкол.: А.А. Гусев и др. – Изд. 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 1600 с.
24. Ланге В, Ланге Т. Об удельной мощности человека и Солнца // Квант, 1981. – № 24. – С. 9.
25. Болотов Б. Молодость и долголетие. Методика Бориса Болотова, рассказанная им самим. – СПб.: «Издательство «ДИЛЯ», 2004. – 144 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Александр Клименюк – кандидат технических наук, профессор кафедры права и безопасности жизнедеятельности, ЦИППО АПН Украины.

Научные интересы: методология научного познания.

ФРАЗЕМИ РОДИЛЬНИХ ОБРЯДІВ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ОПИСІ (на матеріалі говірок Західного Поділля)

Наталя КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський, Україна)

Актуальними для етнолінгвістики залишаються систематизація та опис фразем народних обрядів українських говірок.

У статті окреслено основні засади побудови словника обрядової фраземіки на матеріалі говірок Західного Поділля. Особливу увагу звернено на номінації родильних обрядів.

The systematization and description of phrasemics of folk ceremonies of Ukrainian dialects is very relevant for the ethnologic linguistics.

The article presents main principles for compiling a dictionary of ceremonial phrasemics on the material of Western Podill'a dialects, which includes materials collected by the author and University students. The special attention is paid to the nominations of ceremonies devoted to the child birth.

Дослідження фразем усного народного мовлення, найтісніше пов'язаних із звичаями та обрядами українців, має вагомe значення для розвитку вітчизняної етнолінгвістики. Сталі вирази традиційної обрядовості є надійним джерелом глибшого пізнання складу й структури мовленнєвих одиниць, з'ясування їх генези, семантики, реконструкції елементів духовної та матеріальної культури. Розглядаючи мовні явища крізь призму національної культури, маємо змогу глибше пізнати людину як носія глибоких знань та уявлень про світ і життя в ньому.

Про актуальність та важливість таких знань свідчать сучасні дослідження української лексики та фраземіки основних родинно-побутових обрядів М.В. Бігусяка, У.І. Коваля, В.Л. Конобродської, В.І. Лавера, І.В. Магрицької, Л.М. Пупенко, П.Ф. Романюка, Н.В. Хобзей та ін.

Етнолінгвістичні дослідження ґрунтуються передусім на антропоцентричній основі розуміння мовних явищ. Завдяки польовим дослідженням в науковий обіг введено чималу кількість обрядових номінацій. Окремі тематичні групи фразем докладно репрезентовані у студіях обряду весілля на Поліссі [11], Закарпатті [8], Гуцульщині [2], Східній

Слобожанщині [9; 10]. Описані поліські говірки в поховальному обряді [4; 5; 6; 7] та в дійствах, пов'язаних із народженням дитини [12; 13], окремі фраземи родильного обряду – в гуцульських [1; 3].

Вивчення досвіду науковців минулих століть, сучасні діалектологічні та етнолінгвістичні розвідки переконують у тому, що важливим етапом вивчення еволюції мови є фіксація та укладання словників живого народного мовлення конкретної доби як правдивих свідчень матеріального та духовного життя українців.

Створення лексикографічних описів обрядової фраземіки говірок є важливим кроком у побудові подібної класифікації на матеріалі українського діалектного континууму, що в майбутньому дозволить з максимальною ефективністю використати дані у порівняльних, ареальних та етимологічних дослідженнях з української та слов'янської фраземіки. Потреба залучення фразем сучасних західноподільських говірок до наявних етнолінгвістичних студій зумовила вибір цієї зони та проблематики ідеографічного й ареального опису.

Мета статті – сформулювати принципи будови словника фразем українських обрядів, продемонструвати номінації етапів родильної обрядовості, відбиті в західноподільських говірках.

Загальновідомо, що подільські говірки належать до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, мають загальноукраїнську мовну основу, є старожитними за визначальними рисами. Чітко виокремлюється західний ареал подільського говору, який територіально виділяється на захід від р. Студениця і має ряд говіркових особливостей.

Мета “Словника обрядової фраземіки західноподільських говірок” – зафіксувати все розмаїття фраземного складу (загальноукраїнських та вузьколокальних) з усіма наявними варіантами (фонетичними, морфологічними, лексичними), синонімічними рядами, полісемією. Сьогодні актуальним для діалектологічних студій є опис всього мовленнєвого пласту, тому, досліджуючи обрядову фраземіку західноподільських говірок, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів, включаючи й літературні зразки, як активний елемент народнорозмовного мовлення.

Запис матеріалу здійснювався впродовж п'ятнадцяти років (1991–2006 рр.) за спеціально складеним авторкою питальником, що налічує 58 питань, у 205 населених пунктах Західного Поділля. Окрім приватної картотеки, до словника залучено записи студентів під час проходження навчальної практики з діалектології, фольклорно-етнографічних експедицій, а також матеріали курсових, дипломних та магістерських робіт. Запис зразків діалектного мовлення за питальником дасть змогу зробити висновки про територіальне поширення окремої фраземи, що уможливить наступну роботу над укладанням атласу.

Сталі вислови подаємо за тематичними групами. Оскільки деякі вислови можуть відноситися до двох і більше тематичних груп, то їх наводимо двічі. У межах кожної групи ці вислови розташовуємо відповідно до змісту.

Кожна словникова стаття побудована так: фразема, набрана напівжирним шрифтом за нині чинним правописом; далі в квадратних дужках запис транскрипцією; у кінці числа, що відповідають порядковому номеру села у спискові населених пунктів Західного Поділля (номери у зростаючому порядку).

Подаємо фрагмент словника:

I. Етапи родильного обряду

1. Передродові обряди

Фраземи на позначення поняття ‘вагітна жінка’:

Бузька чекає [буз'ка чикайе] 75.

Гарбуза зіла [гарбу¹за²зіла] 147.

Письмо боцюну написала [п'іс'мо боц'уну напи¹сала] 65, 78, 90.

2. Власне родильні обряди

Фраземи на позначення поняття ‘жінка народила дитину’:

Вчинила дитину [ўче¹нила ди¹тину] 16, 23.

Купила собі дитину [купила со¹б'і ди¹тину] 58, 108.

Повила дитину [повила ди¹тину] 180.

Принесла собі дитину [при¹несла ди¹тину] 147.

Пустила в світ [пустила ў світ] 165, 169.

Фраземи на позначення поняття 'дитина народилася':

- Викотився з пуза [в'икоти'ус'а з пуза] 58.
 Дав Бог життя [да'у Бог жи'т'а] у всіх н.п.
 З'явився сімнянин в нашу хату [з'йа'ви'ус'а с'імн'а'нин' у' нашу хату] 39, 58, 60, 160.
 З'явилася зірка в небі [з'йа'вилас'а з'ірка' у' неб'і] 53, 105, 108.
 Зіп'ятися на світ [з'іп'йатис'а на с'в'іт] 63, 78.
 Побачив світ Божий [по'бачи'у с'в'іт' Божий] 56.
 Поповнення в сімні [по'повнен'а є' у' с'імн'і] 58.
 Послав Бог [по^(у)с'ла'у Бог] у всіх н.п.
 Появилась на світ божа душа [пойа'вилас' на с'в'іт' Божа ду'ша] 34, 38.
 Прийти на світ божий [при'йти у с'в'іт' Божий] 19, 27.
 Прихотити в життя [при'ходитьи' у' жи'т'а] 33.

Фраземи на позначення поняття 'народити позаалюбну дитину':

- Знайшла в подолку [знай'шла' у' подолку] 43.
 Нагуляла дитину [нагул'ала ди'тину] 46.
 Привела байстрюка [при'вела байстр'ука] 53, 105, 108, 131, 147.
 Привела собі дитину [при'вела со'бі' ді'тину] 36, 78, 124, 143, 147.
 Принесла байстрюка [при'несла байстр'ука] 75, 105.
 Принесла в повітку [при'несла у' повітку] 45, 49, 67.
 Принесла в подолі [при'несла у' подол'і] 63, 90.
 Принесла в подолку [при'несла у' подолку] 51, 69, 78, 147, 157, 173, 178.
 Принесла в фартухові [при'несла у' фартухов'і] 75, 96, 180; [при'нести' у' фартухови] 48.
 Умножила байстрюка [умножи'ла байстр'ука] 157.
Фраземи-відповіді на запитання дітей «Звідки мене (братика, сестричку) взяли?»:
 Аїст приніс [ай'іст при'н'іс] 180.
 Боцун приніс [боц'ун при'н'іс] 123; [боц'ан при'н'іс] 108, 110.
 Бузьки принесли [буз'ки при'несли] 105.
 В капусті знайшли [у' капуст'і знайшли] в усіх н.п.; [у' капуст'ці знайшли] 212; [у' капуст'т'і найшли] 39, 56, 65, 68, 89, 41, 171, 175, 183.
 Викрутили з криниці [викрутили с кри'ниц'і] 36, 37.
 Влапали на ставі [у'лапали на став'і] 215.
 Знайшли в бочці [знайшли у' боц'і] 45.
 Знайшли в бузині [знайшли у' бузин'і] 75.
 Знайшли в бураках [знайшли у' бураках] 133.
 Знайшли в горосі [знайшли у' горосі] 96, 126.
 Знайшли в кропиві [знайшли у' кропив'і] 114, 140.
 Знайшли в лопухах [знайшли у' лопухах] 210.
 Знайшли в пірачку [знайшли у' п'ір'ачку] 140.
 Знайшли на городі [знайшли на город'і] 73, 75, 96, 105, 126.
 Лелека приніс [ле^ллека при'н'іс] 11, 61, 104, 108, 180.
 Лелека принесла [ле^ллека при'несла] 47, 56, 62, 72, 117, 133.
 Лелеки принесли [ле^ллеки при'несли] 105.
 Найшли в бараболях [найшли у' барабол'ах] 159.
 Приніс бузька [при'н'іс буз'ка] 61.
 Приніс бузьок [при'н'іс буз'ок] 5, 28, 43, 147, 173, 109, 146.
 Приніс лелека з заморської країни [при'н'іс ле^ллека з заморс'кої крайіни] 123.
 Русалки підкинули [русалки п'іт'кинули] 144.
 Цигани загубили [цигани загу'били] 39, 210.
 Цигани підкинули [цигани п'іт'кинули] 144.
 Чорногуз приніс [чорногуз при'н'іс] 19.

3. Післяродові обряди*Фраземи на позначення обряду відвідання породіллі родичами, сусідами:*

- Відвідати мамку [в'ідв'ідати мамку] 23, 26, 27.
 Відвідати рожену [в'ідв'ідати рожени'цу] 25, 38, 48.

Іти на відвідени [іти на в'ідв'ідени] 34, 36, 38.

Йти на родини [іти на родини] 19, 51, 62, 78, 96, 108, 126, 131, 147, 180.

Фраземи на позначення обряду частування гостей з нагоди народження дитини:

Справляти родини [спраўл'ати родини] 43, 75, 105, 147, 178.

Робити родини [робити родини] 50, 78, 90, 147, 169.

Особливе значення мають фраземи, які:

1) не зафіксовано в лексико- і фразеографічних працях літературної мови: гарбуза з'їла, п'їс'мо боцьону написала вагітна; ўче^ннила дитину 'жінка народила дитину'; русалки п'їт'кинули, цигани загубили 'відповідь на запитання дітей «Звідки мене (братика, сестричку) взяли»»;

2) відрізняються від літературних якими-небудь формальними ознаками: *літ.* принести пелені (в приполі) [14 (2: 695)] – *зах.под.* при^несла ў повит'ку; знайшла ў подолку 'народити позашлюбну дитину';

3) мають іншу семантику, ніж загальноновживані: *літ.* як з неба впасти 'несподівано, зненацька з'явитися' [14 (1: 148)] – *зах.под.* ўпасти з неба 'відповідь на запитання дітей «Звідки мене (братика, сестричку) взяли»».

Запис фразем фонетичною транскрипцією відбиває особливості говіркового мовлення, зокрема:

1) епентетичні явища: зйавиўс'а с'їмн'анін ў нашу хату; поповнен'а є ў с'їмн'ї;

2) явище протези: ўродилос'а йангел'атко; говечка при^несла;

3) явище депалаталізації: знайшли ў бураках.

Сучасні записи обрядової фраземики та численні фольклорні та етнографічні матеріали народних обрядів минулих століть уможливають укладання бази даних матеріальної та духовної культури окремих діалектоносіїв, сприятимуть подальшій активізації досліджень порівняльного типу як в межах українського мовного континууму, так і загальнослов'янського.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бігусяк М. З лексики родильного обряду у гуцульських говірках // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П.Ю.Гриценка; Редкол.: П.Ю.Гриченко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 1997. – С. 293-301.
2. Бігусяк М. Із спостережень над обрядовою фразеологією гуцульських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. – Ужгород, 2001. – С. 109-111.
3. Бігусяк М. Лексика традиційних сімейних обрядів гуцульських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 1997.
4. Конобродська В. Етнолінгвістичний аспект дослідження традиційної культури // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Т. 6. – Житомир, 2001. – С. 118-133.
5. Конобродська В.Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний ун-т. – Львів, 1999. – 21с.
6. Конобродська В.Л. Мовні засоби градації вираження понять в обрядовому тексті // Українська мова: сучасність – історія. – Люблін, 2003. – С. 171-182.
7. Конобродська В.Л. Номінація поліського поховального обряду. I. // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П.Ю.Гриценка; Редкол.: П.Ю.Гриченко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, 1997. – С. 428-458.
8. Лавер В.І. Фразеологізми в українських говорах Закарпаття, пов'язані з народними обрядами заручин і весілля // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1973. – С. 248-253.
9. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках // Діалектологічні студії. 2.: Мова і культура / Відп. Ред. П.Гриченко, Н.Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2003. – С. 182-193.
10. Магрицька І.В. Весільна лексика українських східнослов'янських говірок: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 23с.
11. Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду Правобережного Полісся // Дослідження з української діалектології: 36. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 225-251.
12. Толстая С. Из полесской обрядовой лексики: нашлось дитя // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / Упоряд., ред., передм. П.Ю.Гриценка; Редкол.: П.Ю.Гриченко (відп. ред.) та ін.–К.: Довіра, 1997.–С. 287-293.
13. Толстая С. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры // Славянский и балканский фольклор. – М., 1989. – С. 216.
14. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. Думка, 1993. – 984с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Коваленко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: діалектна фразеологія, етнолінгвістика.

МІФОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ ЗІСТАВНОГО ДОСПІДЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Олександр КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті розглянуто поняття міфологічного простору, виділено його конституенти й моделі організації, зіставлено семантику номінацій магічного об'єкту як складової частини міфологічних просторів британців і українців.

The article tackles the notion of mythic space, considers its constituents and their arrangement patterns, compares semantics of designation units denoting magic objects as segments of British and Ukrainian mythic spaces.

У сучасному мовознавстві робляться численні спроби відтворення інформаційних структур, що становлять підґрунтя одиниць мови та мовлення [1; 2; 5]. Значна увага традиційно приділяється вивченню міфу з огляду на його відображення в текстах різних жанрів, модифікації в контексті сучасної культури, функціонування в якості основи моделювання альтернативних фентезі-світів тощо [6; 12; 13; 16; 18]. Водночас, актуальним виявляється дослідження етнонаціональних особливостей і діахронічних видозмін міфологічної матриці, а також зіставлення засобів вербалізації її елементів засобами англійської та української мов.

Здійснення зіставного аналізу мовних засобів утілення міфу, насамперед, з точки зору лінгвокультурології та лінгвосеміотики вимагає уточнення окремих понять. Так, ведучи мову про міфологічну концептуальну картину світу [6: 31-41], зазначимо, що генеза подібного образу світу в контексті національної культури детермінована особливостями існування міфу як інформаційної системи. Діахронічна та культурно-контекстуальна варіативність міфологічних структур та їх здатність вмотивувати творення й функціонування номінативних одиниць зі специфічною образністю, що спричиняє ефект реальності змодельованого у тексті світу, зумовлені генетичною спорідненістю МІФУ, МОВИ і КУЛЬТУРИ, що у своїй взаємодії породжують МІФОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР.

Троїста опозиція МІФ :: МОВА :: КУЛЬТУРА відзначається еківолентністю її членів, насамперед, унаслідок знакової природи їх конститuentів. Міф існує у вербальному вигляді, а його семіотичні потенції реалізуються унаслідок протікання процесів інверсії, проекції, персоніфікації [7: 19]. Міф і мова дозволяють подолати протиріччя світу: міф кодує структури, що визначають специфіку буття, одиниці мови поєднують абстрактне (міфологічні концепти) і конкретне (знак). З позицій трансцендентальної феноменології мова є модальністю людського буття, одним з можливих форматів інтерпретації та перетворення світу [14: 3]. Як відкрита моделююча система, семіотична сутність якої дозволяє створювати варіанти образу світу / світів, мова розуміється нами як форма діяльності, а також одночасно її знаряддя і продукт. Діяльнісний аспект безпосередньо пов'язує міф і мову з культурою, котра, за висловом Ю.С.Степанова, є „сукупністю концептів і відносин між ними, що виражаються в ... „еволюційних семіотичних рядах”, а також в „парадигмах”, „стилях”, „ізоглосах”, „рангах”, „константах” [15: 40-41]. Іншими словами, культура постає концептуалізованим досвідом етносу, тобто, наслідком когнітивних зусиль представників лінгвospільнот і різноманітних видів діяльності (в тому числі – перетворювальної). Отже, ми розглядаємо культуру етносу як інвентар „трансформаційних моделей”, за якими змінюється конфігурація реальності – емпірично даної, або ж відбувається моделювання реальності альтернативних світів.

Специфіка організації елементів будь-яких систем полягає в ієрархічності їх рівнів, котрі, у свою чергу, об'єднують елементи одного рангу, тематичної спрямованості, аспектуальності тощо. Виділення просторів дає змогу пояснити специфіку інформаційних взаємодій у контексті етнонаціональних лінгвокультур. Так, *когнітивний простір* визначається як структурована сукупність усіх знань і уявлень, притаманних конкретній мовній особистості [8: 124], а *лінгвокультурний простір* – як форма актуалізації культурно зумовлених особливостей певного етнічного угруповання у мовленні [2: 14]. Ураховуючи концепцію Ю.М. Лотмана, згідно якої семіотичний простір культури (семіосфера),

заповнюється мовами [11: 250-254], (відповідно – конституюється значеннями, які втілюють елементи мовних систем) і передбачає творення дискретної моделі світу, форму структурованого існування міфологічної інформації ми ідентифікуємо як **міфологічний простір** (МП). Елементами міфологічного простору є міфологічні концепти, об'єднані у сценарії. Оскільки **міфологема** традиційно визначається як квінтесенція міфу та форма його існування в культурі [16: 74], або як ядерна частина архетипних образів, що становлять найдавніші позасвідомі уявлення про світ [17: 98], міфологічний концепт (концепт-міфологема) визначається нами як базовий елемент МП, зміст якого є результатом образно-асоціативної рефлексії. З огляду на вербальність міфу зміст міфологічних концептів прямо корелює з семантикою номінативних одиниць на їх позначення. Розглядаючи семантику номінативної одиниці як набір пропозитивно закодованих ознак, доходимо висновку про внутрішньо-текстовий характер внутрішньої форми даних одиниць та, відповідно, про фреймову природу власне концепту-міфологеми.

Діахронічне вивчення засобів вербалізації номінативних одиниць на позначення міфологічних концептів зумовлене, передовсім, культурно-історичною континуальністю МП, викликаною, словами О.Ф. Лосєва, „тотальністю міфу” [9]. Інгерентність ірраціонального компоненту мислення й світогляду зумовлює специфічну реакцію індивіда на інформаційний вплив міфу. Так, рух будь-якої системи (суспільства, системи мови тощо) зумовлений прагненням до самозбереження, при чому опір системи надмірному (деструктивному) рівню ентропії можливий за умови збалансованості підсистем й їх компонентів. Баланс системи досягається шляхом впорядкування й структурування даних, раціоналізації дійсності. Однак, у певний момент прийнятий в культурі (науковій парадигмі) набір вихідних аксіом вичерпується, і для подальшого руху системи сприймається нове, не детерміноване, невизначене в плані істинності / хибності (часто – емпірично недоказове унаслідок неадекватності дослідницького інструментарію) відправне твердження. Наприклад, в культурі кінця ХХ початку ХХІ ст. відзначається явище реміфологізації, викликане неможливістю розв'язати центральні екзистенційні питання та забезпечити баланс між цивілізацією та Природою, людиною і суспільством, соціальними, політичними групами виключно техногенними / механістичними засобами на раціоналістичній основі. У даному випадку елементи МП переміщуються до ядерного сегмента картини світу соціуму, тобто, міф виявляється своєрідним „базовим оператором”, що задає первісні межі істинності. Іншими словами, зміст вербалізованих концептів-міфологем / міфологічних сценаріїв виявляється макро-знаком, що детермінує рух культури (окремої сфери діяльності) соціуму. Відповідно, МП розглядається нами як основа будь-якої картини світу, а його структурні елементи – як аксіоматика, в межах котрої здійснюються спроби раціоналізації дійсності, побудови альтернативних світів, маніпулювання свідомістю тощо [7]. У силу знакової природи своїх компонентів МП є своєрідним „конфігуратором” концептуальної картини світу соціуму різних епох. Історичні модифікації МП становлять підґрунтя семіосфери соціуму, „синхронного семіотичного простору, що заповнює межі культури” та „є умовою роботи окремих семіотичних структур та, одночасно, їх породженням” [11: 251 – 253]. Такий висновок суголосний з твердженням, що „для міфу ніщо не є контекстом”, а сам міф є „постійним процесом трансцендування (умовою організації людського досвіду)” [12: 17]. МП виявляється цілісною системою взаємопов'язаних схем і знаків, що принципово не піддається рефлексії, становить основу соціокультурного світосприйняття, засвоюється шляхом соціального наслідування, існує на рівні суспільної свідомості у вигляді стійких диспозицій [10: 12]. Незважаючи на протиставлення „міфічного” і „раціонального”, саме єдність цих протилежностей породжує моделі впорядкування світу. Відтак, ми розглядаємо МП як „родовий простір”, що не вимагає інтерпретації, а є основою пізнання й концептуалізації світу, детермінує конфігурацію його картини.

Елементи МП організовані в динамічні сценарії, котрі ми, користуючись підходом О.М. Кагановської [5: 46-47], поділяємо за ступенем абстрактності / узагальнення. Наприклад, мега-сценарій КВЕСТ є універсальним способом регулювання відносин між контрарними світами (збалансування систем з принципово відмінною архітектонікою, що метафорично представляється як боротьба ДОБРА і ЗЛА). Загалом, мега-сценарії

виявляються ізоморфними для британської та української реміфологізованих культур, що свідчить про спільні первісні Індоевропейські архетипні уявлення про світ. Структурно квест як мега-сценарій охоплює мезо-сценарії ВІДОКРЕМЛЕННЯ, ПРИГОДА, ПОВЕРНЕННЯ [18]. Зазначені сценарії передбачають здійснення макро-сценаріїв на зразок ЗДОБУТТЯ СКАРБУ / АРТЕФАКТУ, МАГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ВІЙНА, ЗАХОПЛЕННЯ, УТРИМАННЯ ЗЕМЛІ, ПОДОРОЖ ДО ПОТОЙБІЧЧЯ, ВИКОРИСТАННЯ СИЛИ / МАГІЇ та ін. Нарешті, ката-сценаріями постають СУТИЧКА, ВИКОРИСТАННЯ МАГІЧНОГО ОБ'ЄКТУ, НАКЛАДАННЯ ЗАКЛЯТТЯ / ЧАР тощо. Розглянемо особливості реалізації ката-сценарію ВИКОРИСТАННЯ МАГІЧНОГО ОБ'ЄКТУ (МО) у сучасних англомовних і україномовних художніх текстах.

Так, вказаний сценарій становить зміст інструментального слоту у фреймовій ситуації (макро-сценарії МАГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ / ВИКОРИСТАННЯ МАГІЇ) (у термінах С.А. Жаботинської): {[ДЕХТО (такий – маг, чарівник) [керується ЧИМОСЬ (таким – бажанням створити, перетворити, переміститись) [використовує ДЕЩО (таке – магію, заляття, магічний предмет) [впливає на ДЕКОГО / ДЕЩО (таке – людину, предмет, простір, стихії) [ТУТ / ЗАРАЗ]]]]]}. Вказаний слот розширюється за рахунок предметоцентричних і компаративних субфреймів {[стілки [такого ДЕЩО [існує так [існує ніби [існує в якості [існує діючи [ТУТ / ЗАРАЗ]]]]]]]}. Наповнення субфреймів становить особливий інтерес для дослідження. Так, проведений аналіз засвідчує, що в британському МП номінації МО вмотивовані наступними концептуальними моделями: МО – ЖИВА ІСТОТА: *the hat began to sing* [19: 117], *wizard chess ... the figures were alive, which made it a lot like directing troops in battle* [19: 199], *A piercing, bloodcurdling shriek split the silence – the book was screaming* [19: 206]; МО – АГЕНТИВНА СУТНІСТЬ: *a Ring of Power looks after itself... It may slip off treacherously* [20: 80-81], *the Ring itself...decided things* [20: 81], *the Ring was trying to get back... it betrayed him ... it caught poor Deagol... it had destroyed him* [20: 81], *it's really the wand that chooses the wizard, of course* [19: 84], *[stone] ... produces the Elixir of Life* [19: 220]; МО – ІНСТРУМЕНТ ТВОРЕННЯ ЗАКЛЯТЬ: *Professor Flitwick, who had golden bubbles blossoming out of his wand and was trailing them over the branches...* [19: 197], *She grabbed Harry's wand, tapped the lock, and whispered "Allohomora!"* [19: 160]; МО – КОНТЕЙНЕР МАГІЧНИХ РЕЧОВИН: *Every Olivander wand has a core of powerful magical substance ... We use the unicorn hairs, phoenix tail feathers, and the heartstrings of dragons. No two Olivander wands are the same* [19: 83-84], *unusual combination – holly and phoenix feather* [19:84]; МО – ЗАСІБ ПЕРЕМІЩЕННЯ: *He's never traveled by Floo powder* [19: 47]; МО – ПРЕДМЕТ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: *a Morgul-knife which remains in the wound* [20: 268], *Ten and a quarter inches long, swishy, made of willow. Nice wand for charm work. a mahogany wand. Eleven inches. Pliable. A little more power and excellent for transfiguration.* [19: 82]; МО – ЦІННІСТЬ / СКАРБ: *really rare and really valuable [cloak]* [19:201]; МО – ДЖЕРЕЛО ЕМОЦІЙ: *the delight of the Mirror of Erised* [19:213]; МО – КОНТЕЙНЕР СИЛИ: *The Master-Ring, the One Ring to rule them all* [20:75], *the Ring draws them* [20: 234]; МО – СУТНІСТЬ ЗДАТНА ДО ОПОРУ: *"Can't nothing interfere with a broomstick except powerful Dark Magic – no kid could do that to a Nimbus Two Thousand"* [19:190], *dragon-fire could melt and consume the Rings of Power* [20: 87].

Натомість, семантика українських номінацій МО визначається моделями МО – ЖИВА ІСТОТА: *Гобелен, який постраждав від шпаги Еста, за ніч затяг свої рани й був тепер укритий шрами* [3: 270], *Магічне дзеркало бешкетувало й мудрувало* [4: 127]; МО – АГЕНТИВНА СУТНІСТЬ: *Лартові те люстро служило, мов собака, угідливо показувало його відображення з усіх боків ... допомагало зав'язувати шийну хустку* [3: 5]; МО – ІНСТРУМЕНТ ТВОРЕННЯ ЗАКЛЯТЬ *Він дивився в Дзеркало Вод... І вмер, коли чаклував* [3: 182]; МО – ЗАСІБ ПЕРЕМІЩЕННЯ: *сказав Орвін із дзеркала* [3: 25], *Орвін... рушив углиб, у темряву, в небуття, і йшов, і віддалявся, поки не зник зовсім. Поверхня дзеркала здригнулася* [3: 265], *Я пройду туди, де Марран. Мій медальйон проведе мене* [3: 263]; МО – СУТНІСТЬ ЗДАТНА ДО ОПОРУ: *медальйон, так званий Амулет Віщуна... Він золотий і вкриватися іржею, звісно, не може... Тільки якщо не з'явиться вагома, дуже серйозна причина* [3: 33]; МО – КОНТЕЙНЕР СИЛИ: *По лезу в його руці бігала блискавка* [3: 275].

Отже, у МП британців МО постає, насамперед, як поліфункціональний предмет, наділений силою, власною волею. Варто відзначити більшу варіативність ката-сценаріїв, до яких залучається англійський МО, а також деталізацію його природи, структури, асоціативних і аксіологічних зв'язків, що за умов переорієнтації фрейму перетворює його на фокусний слот. У МП українців МО постає допоміжним засобом для переміщення, віщування та ін.

Особливості семантики номінацій магічних предметів дозволяють вести мову про їх специфіку як знаків. Так, у силу притаманної номінативним одиницям-міфонімам креативності у контексті МП вони проявляють індексальний характер: їх контекстуально активовані семи відсилають до найбільш вірогідного варіанту розгортання сценаріїв, або ж безпосередньо їх розпочинають. З іншого боку, специфіка образності одиниць вторинної номінації, що втілюють міфологічні концепти, дозволяє відзначити їх певну іконічність. Зазначені явища відображають як ізоморфні, так і аломорфні властивості МП англійців і українців. Ізоморфним у МП обох етносів є набір їх конститuentів, в той час як рівнева організація, специфіка аранжування й динамічні моделі є аломорфними. У подальшому передбачається зіставлення вербалізації МП двох етносів в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдирев Н.Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 18-36.
2. Головня А.В. Лінгвокультурний простір художньої прози Р. Кіплінга: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / КНЛУ, 2007. – 205 с.
3. Дяченки Марина та Сергій. Брамник. – К.: Джерела М, 2005. – 288 с.
4. Дяченки Марина та Сергій. Ритуал. – К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2006. – 280 с.
5. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). – К.: КНЛУ. – 2002. – 292с.
6. Колесник О.С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгво-когнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2003. – 300 с.
7. Лебедев И. А. Семантика и семиотика в культуре тоталитарных обществ: миф, символ, ритуал: дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01. – СПб. – 2007. – 163 с.
8. Левицький А.Е. Перспективні напрями зіставних досліджень у межах когнітивно-дискурсивної парадигми //Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 23. – Ч. 2. – К.: ВПЦ „Київський ун-т”. – 2007. – С. 119 – 127.
9. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 525 с.
10. Лосева М. А. Мифологическое в смысловом контексте современной культуры: автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Перм. гос. техн. ун-т. – 24 с.
11. Лотман Ю.М. Семиосфера. – СПб: «Искусство-СПб». – 2001. – 704 с.
12. Малеева М. А. Миф как социокультурный феномен : автореферат дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / Рост. гос. ун-т. – 2006. – 25 с.
13. Павкін Д.М. Образ чарівної країни в романах Дж.Р.Р.Толкієна: лінгво-когнітивний аналіз: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – Черкаси, 2002. – С. 7-75.
14. Пихновский П. В. Лингвофилософские основания риторики и герменевтики: автореферат дис. ... канд. филос. наук : 10.02.19 / Твер. гос. ун-т. – 2006. – 17 с.
15. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры: Изд 2е, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
16. Хамитов Н.В. Освобождение от обыденности: искусство как разрешение противоречий жизни. – К.: Наукова думка, 1995. – 118 с.
17. Юнг К. Г. Архетипы и символ. – Renaissance, 1991. – 306 с.
18. Campbell J. The Power of Myth. – New York: Doubleday, 1988. – PP. 11-171.
19. Rowling J. Harry Potter and the Sorcerer's Stone. - NY, Scholastic, 1999. – 312 p.
20. Tolkien J.R.R. The fellowship of the Ring.– NY, Ballantine Books, 2000. – 479 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: семіотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії.

НЕМЕЦКО- И АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ КАНОНИЧЕСКИЙ РОМАНС: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ

Наталья КОЛЕСНИЧЕНКО (Одесса, Украина)

Статтю присвячено виявленню загальних (універсальних) та національних (варіативних) характеристик мовно-композиційної структури масового жанру «романс», які відбивають загальні та етнічно обумовлені сегменти авторської картини світу. На матеріалі німецької та англійської літератури.

The focus of the article is seen in the differentiation of the universal characteristics, found in each text of the same genre, regardless of its language, and those which are ethnically restricted to one national literature. German and British Romances are used for illustration of the theoretical points.

Литература отдельного народа и всего мира является неотъемлемой частью национальной и мировой культуры, которая представляет собой «совокупность достижений людей во всех сферах жизни, рассматриваемых не порознь, а совместно – в производственной, социальной и духовной» [3: 12]. Художественная литература, основной функцией которой является эстетическая (поэтическая) – [5: 201], ориентирована на создание вымышленных (возможных, фикциональных) миров [8]. В связи с проблематикой последних в мировом литературном процессе со второй половины XVIII в. начали выделять два основных потока – «серьёзную, которая надолго переживает своих создателей и входит в культурное наследие народа» [6: 10], и «лёгкую», синонимически называемую также «развлекательная, массовая, популярная». В отличие от «высокой», массовая литература уходит от «инноваций, метанарративных и интертекстуальных рефлексий и стремится к стандартизации всех или большинства элементов художественного повествования» [12]. За два века своего существования она увеличила количество жанров и читателей, но осталась верна своему основному принципу удовлетворения массовой потребности в литературном развлечении.

Огромную роль в становлении и развитии массовой литературы сыграло понятие *канона* – «зафиксированности и большой устойчивости определённых закономерностей в построении художественной формы – образа, жанра, декора, стиля, эпохи, искусства в целом» [2: 3]. Ещё в 20-х гг. XX-го столетия Б.В. Томашевский писал: «Для каждой литературной эпохи, для каждой школы существует своя система приёмов. <...> Следует различать приёмы *канонические* и приёмы *свободные*. Под каноническими приёмами понимаются обязательные в данном жанре и в данную эпоху» [4: 203], т.е. не созданные в «единственном экземпляре», но стандартизованные, переходящие из произведения в произведение.

Можно утверждать, что именно облегчённость восприятия/производства стандартизованного текста привела к победному шествию литературы массовой (популярной, развлекательной, *off-mainstream*, *Unterhaltungs-*, *Trivilliteratur*). С момента появления критических, литературоведческих, лингвистических работ, связанных с проблемой паралитературы, наибольшее количество публикаций посвящалось литературе приключенческой, детективной, фантастической [11]. В то время, как рядом с этими жанровыми направлениями существовал и успешно развивался жанр **женского романа** (*Romance*, *Frauenroman*, *Liebesroman*, *дамский роман*, *розовый роман*, *романс*), установивший, в процессе развития, собственный канон. Принадлежность литературного произведения к канону предусматривает наличие общности определённых сегментов картины мира, представляемой разными текстами, составляющими данный канон. Иными словами во всех воображаемых мирах всех романсов, независимо от автора и языка написания, можно ожидать рекуррентности характеристик, составляющих инвариант канона, в нашем случае – романса.

Для проверки этой гипотезы мы обратились к немецко- и англоязычным романсам. Самой яркой представительницей канонического романса в Германии является Хедвиг Курц-Малер (*Hedwig Courths-Mahler*, 1867-1950), на каждой книге которой обязательно пишется, что она является королевой романса – *Königin der Liebesromane*. Именно она стала

законодательницей жанра, утвердившей его канон. Прижизненно ею было опубликовано 208 романов, 14 из которых она написала и издала в одном 1920-м году. Даже в наши дни она считается самой печатаемой и читаемой, самой переводимой и экранизируемой немецкой писательницей. Её тиражи достигли тридцати миллионов [9: 553].

Роман, созданный и успешно практиковавшийся Хедвиг Курц-Малер – это стандартный набор повторяющихся персонажей, ситуаций и языковых клише, переходящих из книги в книгу. Действительно, они все – на одно лицо. Имя всем им – стереотип.

Центральным персонажем всегда является юная девушка. Её характеристики кочуют из текста в текст. Меняются только имена. Это юное, прекрасное, нежное, но смелое создание (*dieses junge Geschöpf; ein tapferes Geschöpf*), с прелестной фигурой (*die graziöse Gestalt; mit einer guten Figur*).

У неё нежный, мягкий голос (*liebe, weiche Stimme*), который то от смущения, то от переживаний начинает дрожать (*mit bebender Stimme; mit zitternder Stimme*). При каждой встрече с героем скрываемые эмоции заставляют её то краснеть, то бледнеть (*sie erglühte unter seinem Blick; wurde totenbleich; wurde rot und blaß*) и, естественно, именно в эти самые моменты её юное, чистое, чувствительное сердце (*ihrer reinen Herzens; ein gutes, zärtliches Herz*) готово выскочить из груди (*schlug ihr das Herz bis zum Hals hinauf; ihr Herz klopfte fast schmerzhaft in der Brust*).

Её лицо, в зависимости от описываемой ситуации, либо солнечно-ясное, прекрасное, свежее и очаровательное (*ihr sonnig heiteres Gesicht; dieses Gesicht ist zu schön; frisches, reizendes Gesicht*), либо серьёзное, озабоченное, взволнованное (*das ernste junge Gesicht; das bekümmerte Gesicht; erregtes Gesicht*), но всегда светится невинностью и чистотой (*blasses, verstörtes Gesicht; das blasse, süße Mädchengesicht; ein weiches, noch recht kindliches Gesicht; ein schmales, ernsthaftes Gesicht*).

Нежность и женственность героини обязательно передаётся через многочисленные описания волос, всегда роскошных, пышных, вьющихся, длинных. Они бывают одного из двух цветов – либо светло-золотистые, символизирующие лучи солнца, либо каштаново-золотые, символизирующие теплоту и уют (*so ein ganz sattes Goldblond; ihr herrliches, goldig schimmerndes Haar; es war ein richtiges Goldbraun mit helleren Lichtern, wenn die Sonne oder Kerzenlicht darauffiel*).

Глаза героини всегда огромны и прекрасны. Они либо бездонно голубые, либо бархатисто-карие (*ihre tiefblauen Augen; mit ihren schönen samtbraunen Augen; mit ihren goldig schimmernden Augen*), с тёмными бровями и длинными ресницами (*die feingzeichneten, sehr dunklen Brauen und Wimpern; ungewöhnlich lange Wimpern*). Обычно они выражают смятение эмоциональной героини, которое колеблется от отчаяния до блаженства: *ihre glanzlosen Augen; die glückstrahlenden Augen; in ihren Augen blitzte es zornig auf; mit großen, flammenden Augen; mit trüben erloschenen Augen; mit feuchten Augen*. Набором повторяющихся в разных ситуациях эмоционально-оценочных эпитетов снабжается и каждый взгляд прекрасной барышни: *ein aufleuchtender, dankbarer Blick; mit ihrem reinen, vertrauenden Blick; mit einem ersten, lieben Blick, mit einem fragenden Blick*.

Обязательно упоминаются рот, губы и улыбка: *der feine Mund war von einem entzückenden Lächeln umspielt; mit einem reizenden Lächeln; um den feingeschnittenen Mund*.

Помимо черт лица, волос, глаз/взгляда, губ/улыбки, в стереотипный портрет входят руки – ухоженные, изящные, красивые, с длинными пальцами и аристократической кистью, сразу выдающие благородство героини, несмотря на её трудную жизнь до знаменательной встречи с героем: *die Hände sorgsam gepflegt waren, und sie waren wohl rauch, aber nicht hart, als seien sie schwere Arbeit seit langem gewöhnt; eine schmale, feingeformte Hand; ihre zarten gepflegten Hände; die gütigen Hände*.

Представляя свою героиню, Курц-Малер и иже с нею сосредотачиваются на её портрете и вводят в текст романа огромное количество оценочной лексики, выступающей преимущественно в роли определений. Их набор ограничен эпитетами высокой оценки, и их значимость в общем контексте романа обеспечивается постоянной повторяемостью как внутри отдельного произведения, так и в сериях, и во всём каноне, что позволяет говорить о феномене постоянных эпитетов романа. Одновременно, их неизменная положительная

оценочность, с привлечением суперлативов и интенсификаторов, позволяет сделать вывод о гиперболизации концепта «положительность», характерной для романа как жанра. Подобная «эмоционально-ценностная ориентация текста (-ов) создаёт его (их) пафос» [1: 12], который удерживает стабильность канона.

Влияние Курц-Малер на становление и закрепление канона романа в Германии было столь велико, что, несмотря на тривиальность жанра, её имя вошло в учебники немецкой литературы [7; 10].

В международном масштабе, однако, её опередила другая «королева романа» – англичанка Барбара Картленд (*Mary Barbara Hamilton Cartland*, 1901–2000) – и по социальному происхождению, и по амбициям, и по долгожительству, и по «производительности труда». За почти 75 лет она издала 728 книг – более 600 романов, а также массу пособий по самым различным жизненным ситуациям, начиная от ремонта квартиры, кончая пчеловодством.

Так же, как и романы Курц-Малер, книжечки Картленд – все на одно лицо, и главная героиня – тоже необычайно мила, добродетельна, невинна и нежна. В её портрете выделяются те же детали – глаза (*huge; violet-coloured; sky-blue; green as the steppes; light blue*), обрамлённые длинными (пушистыми) ресницами (*dark lashes; long lashes giving her a mysterious look*); волосы (*long; curly; golden; auburn; blond; unbelievably rich*); нежный рот (*well-shaped; tender; expressive*); лицо (*high cheek-boned; dainty; white-skinned*).

Она тоже живёт мечтой о возвышенной любви и ждёт своего Принца. Однако она отлична от героинь Курц-Малер и отражает социально-психологические стандарты жестко классово ориентированного общества Великобритании до (и немедленно после) второй мировой войны. Сравнивая двух «королев», мы обнаруживаем, в дополнение к универсальному ядру, существенный национальный ореол.

В отличие от Курц-Малер, Картленд не стесняется в раздате превосходных степеней, перечисление достоинств её героинь обязательно сопровождается интенсификаторами: *blushed violently; trembled in anguish; perfect manners; extremely graceful; absolutely enchanting; modest but exquisitely elegant attire* и т.п.

Она отличается от симпатичных, но более узнаваемых и демократичных героинь Курц-Малер своей яркой и абсолютной выделяемостью из толпы. Живущая в семье с более, чем скромными достатками, перешивающая одежду для своих младших братьев-сестёр (варианты: для дедушки/бабушки, совсем уже неимущей соседки, крестницы/крестника), она, вместе с читателями, до поры-до времени не знает о своём истинном, обязательно аристократическом, происхождении. Именно голубая кровь обеспечивает ей лёгкость последующего перехода к «достойной» жизни высшего общества – *she had a lovely voice and was singing with feeling and gusto; she rode the horse beautifully, like a real amazon; with her abundant hair as golden as sunshine she looked like a goddess*.

Если роман Курц-Малер привлекал читательницу возможностью практически немедленной самоидентификации с героиней, Картленд привлекает аудиторию обязательностью метаморфозы бедной Золушки в блистательную Принцессу.

Для этой метаморфозы во всех романах «всех времён и народов», естественно необходим Принц. Его основные качества едины для немецко- и англоязычных романов. В отличие от Героини, он сразу предстаёт и перед ней, и перед читателями без камуфляжа, в полной красе своей внешности, характера и положения: *handsome, athletic, tall, strong and rich: he looks as if he had stepped out of a story-book: slim, elegant, tall, with broad shoulders and an authoritative air, with dark curling hair and shining dark eyes*. В приведенном и массе аналогичных портретов обращает на себя внимание *authoritative air*, который в описаниях внешности, характера, поведения героини никогда не встречается. Герой – победитель, и ему положено быть опытным, авторитарным, сильным, подчиняющим себе нежную, неопытную, трепетную героиню. В отличие от покорной героини, он отличается бурным темпераментом: *sein Temperament loderte in hellen Flammen; ... wie ein Raubtier, das zum Sprung ausholt; vor diesen grauen Augen, in denen plötzlich ein unheimliches Feuer glühte; in den kühlen stahlblauen Augen, das sie faszinierte; mit einem heißen Blick; Augen glühten wie im Fieber; seine Augen leuchteten fiebrig; ihr schneidend Blick etc.*

Во всех романах он хорош собой и мужествен. Помимо постоянных эпитетов *stolz, stark, schön*, широко используются *groß, interessant, gut (trainierten Figur), athletisch (Körperbau)*. Однако, «потрясающая красота» героя (так же, как и героини), свойственная описаниям Картленд, у Курц-Малер и в тетрадных романах встречается нечасто: *er sah nicht nur gut aus, er sah aus wie ein Filmstar; er war ein ausgesprochen schöner Mann. Schwarze Haare, grüne Augen, ein klassisch geschnittenes Gesicht; schön wie ein Bild*. В этих и подобных описаниях обращает на себя внимание их размытость: «как звезда экрана», «как картинка», (ср. тж. *ein ganzer Mann*) трактуется каждой читательницей по-своему. Под «картинку», «под настоящего» каждая может подставить своё представление об идеальном герое. Оценочных прилагательных здесь значительно меньше. Конечно, и здесь имеют место цепочки положительно заряженных эпитетов – *groß, schlank, braungebrannt; charmant, reizend, erfahren*, – однако, их немного.

Желанность героя подчёркивается не столько его внешней привлекательностью, сколько его мужественностью, надёжностью, внутренним благородством: *er ist verlässlicher und ritterlicher Mann; guter, edler Mensch; interessanter, ritterlicher Mann; mit der ihm eigenen lässigen Eleganz der Bewegung; Haltung stolz und gezeichnet*.

Детали внешности, выделявшиеся для героини – ресницы, рот, овал лица в портрете героя упоминаются спорадически, показывая изменения настроения героя: *kein Lächeln glättete die zwei scharfen Falten um seine Mundwinkel*. При этом, для характеристики рта, лица Картленд предпочитает *well-formed, expressive, impressive (mouth, face)*, немецкие романы, опять же, выделяют не внешнюю привлекательность, а стоящую «за фасадом» (*hinter der/dem schillernden/reservierten/energischen/arroganten/versteinen/kantigen Fassade/Gesicht*) надёжность. Для англоязычного романа нехарактерны частотные для немецких авторов *sympatischer/fleißiger/tüchtiger/ herzensguter/ großherziger/freundlicher Mann/Mensch*, хотя именно здесь достаточно часто используется формульная фраза *ein Ritter ohne Furcht und Tadel*, ни разу не встретившаяся нам именно в этой форме в английских романах. В последних есть идея «рыцаря без страха и упрёка» – *your Prince on the white horse; my Prince from the dream; the one and only Prince; the Prince Charming of her dreams etc.*, но она предстаёт в усеченной форме и отражает скорее мечтания юной девы, чем благородство, силу и надёжность будущего супруга.

Ещё одно обстоятельство, характерное для немецкого и не характерное для английского романа, – это довольно частое появление ещё одного мужского персонажа – школьного/мимолётного/неудачного увлечения героини, которое никогда не заканчивается браком. «Он» обычно называется *Bursche* или *Junge*, его глаза ещё не стали стальными и холодными, в нём ещё нет необходимой для «настоящего» мужчины уверенности в себе – ср.: *sein schmales, hartes Jungengesicht mit den träumerisch-melancholischen Augen strahlte eine unheimliche Faszination aus; er war ein schöner, schmaler Bursche mit strahlenden blonden Lockenhaaren*.

Эту фигуру можно рассматривать как оппозицию истинному герою. При всей привлекательности юной красоты, он недостаточно крепко стоит на ногах и сам ещё нуждается (как и героиня) в направляющей сильной руке. Его нельзя назвать антагонистом героя, ибо он не вступает в борьбу, но на фоне его слабости особенно отчётливо проявляются добродетели избранника, т.е. ещё раз подчёркивается истина о превосходстве внутренних качеств над внешними: красив, да ненадёжен (*Draufgänger*); не очень хорош собой, но благороден, добр, силен. Как в русской пословице – «С лица воду не пить». Наличие юноши выгодно оттеняет героя и никак не нарушает основополагающих характеристик героини – невинности, нежности, покорности, домовитости.

В английском романе тоже есть оппозитивная пара, но она состоит из героини и её антагонистки. Последняя организует препятствия для знакомства/замужества героини. Это либо её мачеха (дальняя родственница, знающая её истинное происхождение), препятствующая браку героини из финансовых соображений, либо красивая и злая аристократка, сама претендующая на внимание героя.

Наличие препятствия и в немецком, и в английском романе обязательно. После физического (эмоционального, психологического) испытания, которое выявляет подлинные

качества и чувства героев, звон венчальных колоколов выступает вполне заслуженной наградой.

Романс вырабатывает свой тип героини, героя, антагонистка (-ки). Индивидуализация их портретных, акциональных, характерологических особенностей отсутствует: описания идентично выделяемых деталей – глаза, волосы, фигура, робость, наивность, невинность, покорность героини; глаза, осанка, воля, мужественность, властность, надежность героя – кочуют из текста в текст, от одного автора (часто безымянного) к другому, из страны в страну, отражая общность картины мира, предусмотренной в жанре романса. При этом, однако, на универсальные (ядерные) показатели накладываются национальные и социально обусловленные характеристики разноязычных авторов, вербализующих представляемую картину мира.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. Учеб. пос. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 247 с.
2. Проблема канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки. Сб. ст. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
3. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-ое, испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
4. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. – М.: Аспект-пресс, 1996. – 334 с.
5. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против», – М.: Прогресс, 1975. – С. 193-230.
6. The Atlas of Literature / Gen. Ed. M. Bradbury. – N.Y.: Stewart, Tabori and Chang, 1998. – 352 p.
7. Bayer D. Der triviale Familien- und Liebesroman im 20 Jahrhundert. – Tübingen, 1963. – 186 S.
8. Gabriel G. Fiktion und Wahrheit: Eine Semantische Theorie der Literatur. – Stuttgart: Fromann-Holzboog, 1975. – 282 S.
9. Harenberg Kompaktlexikon in 3 Bänden. – B.I. – Dortmund: Harenberg Lexikon Vlg., 1996. – 1090 S.
10. Meid V. Das Reclambuch der Deutschen Literatur. – Stuttgart: Ph. Reclam Jun., 2004. – 526 S.
11. <http://de.wikipedia.org/wiki/Trivialliteratur>
12. <http://www.uni-essen.de/literaturwissenschaft-aktiv/Vorlesungen/washeisst/Trivialliteratur.htm>

ИЛЛЮСТРАТИВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Cartland B. Flowers for the God of Love. – Bantam Books, 1976. – 153 p.
2. Cartland B. Love and Lucia. – Bantam Books, 1983. – 152 p.
3. Cartland B. The Unbreakable Spell. – Bantam Books, 1979. – 155 p.
4. Courths-Mahler H. Das Erbe der Rodenberger. – Gustav Lübbe Verlag GmbH. – Band 10082. – Bergisch Gladbach, 1990. – 320 S.
5. Courths-Mahler H. Frau Bettina und ihre Söhne. – Gustav Lübbe Verlag GmbH. – Band 11792. – Bergisch Gladbach, 1992. – 306 S.
6. Courths-Mahler H. Harald Laundry der Filmstar. – Gustav Lübbe Verlag GmbH. – Band 12349. – Bergisch Gladbach, 1995. – 322 S.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Колесниченко – старший преподаватель кафедры немецкой филологии ОНУ им. И.И. Мечникова.
Научные интересы: гендерные исследования, лингвопоэтика, романс.

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ ФОКУС ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ТЕКСТОВЫХ МИРОВ КАК ОСНОВА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕКСТОВЫХ АНОМАЛИЙ В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ МАЛОЙ ФОРМЫ

Людмила КОРОТКОВА (Херсон, Украина)

Статья посвящена изучению текстовых аномалий как стержневых элементов художественных текстов постмодернизма, исследование которых связано с установлением лингвокогнитивных механизмов их возникновения и функционирования в тексте.

The article focuses on the analysis of textual anomalies as pivotal elements of postmodernist literary texts, whose objective is to determine cognitive mechanisms of their emergence and textual functioning.

Новое осмысление традиционных проблем семантики текста с позиций когнитивного подхода, в русле синтеза современных когнитивной и коммуникативной парадигм, обусловило актуальность обращения к анализу лингвокогнитивных механизмов возникновения текстовых аномалий (далее ТА) в современной англоязычной художественной прозе. С этой целью в статье анализируются те художественные тексты малой прозаической формы, прежде всего постмодернистская проза, где текстовые аномалии играют решающую роль в создании "преднамеренного повествовательного хаоса,

фрагментированного дискурса о восприятии мира как разорванного, отчуждённого, лишённого смысла, закономерности и упорядоченности" [3: 164].

Под текстовыми аномалиями понимаются радикальные инновации, нарушающие систему устоявшейся (нормативной) художественной символики и/или композиции, интерпретация которых выходит за рамки предшествующего опыта предполагаемого адресата. ТА в художественном тексте представляют собой "тёмные места", акцентированные рецептивные трудности, способствующие деавтоматизации художественного восприятия. Они рассчитаны на преднамеренную активизацию процесса интерпретации текста за счёт особых, дополнительных когнитивных и эмоциональных усилий со стороны читателя [см. 9: 96-98].

Использование ТА как инструмента интерпретации сложных постмодернистских текстов делает необходимым построение их глубинной концептуальной типологии. Учитывая гетерогенность текстового мира анализируемой постмодернистской прозы, т.е. наличие в каждом конкретном тексте совокупности миров, в основу предложенной типологии был положен критерий соотнесённости внутритекстовых миров – их параллельное сосуществование или взаимодействие.

Взаимодействие внутритекстовых миров осуществляется через *фокусы*. Под фокусами в работе понимаются те составляющие гетерогенного мира текста, которые являются средоточием или центром при взаимодействии внутритекстовых миров, в результате которого возникают ТА.

Рассмотрим взаимодействие текстовых миров, приводящее к возникновению ТА, через пространственно-временной фокус.

Пространство и время как формы существования материи в реальном, объективном мире обладают определёнными свойствами, не зависящими ни от сознания человека, ни от его восприятия, ни от его воли. Пространственно-временное ориентирование человека является практически физическим законом существования любого объекта и, естественно, что речевая деятельность человека должна выражать во всех видах коммуникации временное и пространственное существование предметов и фактов.

Локально-темпоральное единство, неразрывность пространства и времени, определяет "существенную взаимосвязь временных и пространственных отношений, художественно освоенных в литературе" [1: 234-235], равно как и "художественное единство литературного произведения в его отношении к реальной действительности" [там же]. Смысл текста выражается в том, что обнаруживает соотношение вещей в определённых условиях времени и места. "Вместо непрерывного потока внехудожественной реальности мы имеем дело, – отмечает Ю.М. Лотман, – как бы серию отдельных, имманентно организованных картин с мгновенными переходами от одного живописного решения к другому" [5: 79].

В постмодернистской англоязычной художественной прозе малой формы имеют место манипуляции свойствами пространства и времени, провоцирующие возникновение ТА. Пространственно-временной фокус взаимодействия миров искажает движущийся мир реальности, что вызывает "нестандартную" интерпретацию пространственно-временных отношений в рамках гетерогенного мира художественного текста.

Пространственно-временной фокус взаимодействия текстовых миров в постмодернистской англоязычной художественной прозе малой формы характеризуется: 1) неоднородностью времени (оно не движется одинаково для всех субъектов текстового мира); 2) цикличностью времени (в мире не происходит ничего нового); 3) нарушением локально-темпорального единства (происходит разрыв единства времени и пространства) [6: 50; 8: 179].

Для анализа взаимодействия миров через пространственно-временной фокус обратимся к наиболее яркому с этой точки зрения примеру – рассказу Р. Бротигана "A Need for Gardens" (RL, p. 70-71), в котором обнаруживается два взаимодействующих текстовых мира – мир людей и мир животных. Пространство в текстовом мире этого рассказа – это задняя часть двора (*the back yard*), где разворачиваются события, а, точнее, яма, которую выкапывают люди на протяжении двух лет. Она всегда оказывается вырытой наспех (*a hastily dug grave*), неумело (*dug with a maximum of incompetence*), недостаточно большой (*sloppy little hole; not*

really large enough to hold the lion). Пространственная локация, как отмечалось выше, имеет временное маркирование – время текстового мира ограничено рамками двух лет (*two years, for two years, during the last two years*).

Содержание рассказа сводится к тому, что рассказчик, от лица которого ведётся повествование, наблюдает за группой людей, которые на протяжении двух лет хоронят одного и того же льва. Остаётся непонятным, почему льва хоронят живым. Непрототипическая ситуация воспринимается как неадекватная общепринятым нормам по двум причинам: 1) происходят похороны живого существа, 2) наблюдается одновременная статичность и динамичность времени. Возникает несоответствие между реалиями текстового мира и объективного мира, которое вызывает когнитивный диссонанс.

Время как фокус взаимодействия миров в анализируемом рассказе неоднородно: для субъектов одного текстового мира – мира людей – время статично. Они выполняют одно и то же действие на протяжении двух лет, не замечая этого (*as usual, again, fifty times, during the last two years, for two years, so many times*), при этом люди не приобретают опыт, а снова и снова повторяют свою ошибку, ссорятся между собой, обвиняя друг друга: *I stood there and watched them for an hour or so struggling desperately to bury the lion, but they were only able to bury 1/4 of him before they gave up in disgust and stood around trying to blame each other for not making the hole big enough*. Кроме того, гробокопатели не учитывают изменяющиеся размеры льва, т.е. фактически не замечают движение времени.

Для льва, которого люди пытаются похоронить, объекта другого текстового мира, мира животных, время динамично. При своих первых похоронах лев не понимал, что с ним происходит: *I remember the first time they buried him. He didn't know what was happening*. Как молодой лев, он был напуган и смущён: *He was a younger lion, then, and was frightened and confused*. За два года лев вырос и привык к своим похоронам, т.е. в отличие от людей, он приобрёл опыт: *The lion as usual took it quite stoically. Having been buried at least fifty times during the last two years, the lion had gotten used to being buried in the back yard. < ... > but now he knew what was happening because he was an older lion and had been buried so many times*. Он не только не боится происходящего, но ему даже надоел многократно повторяющийся процесс похорон: *He looked vaguely bored as they folded his front paws across his chest and started throwing dirt in his face* (см. Схему 1).

Схема 1. Пространственно-временной фокус взаимодействия миров как основа возникновения ТА

Для рассказчика, который одновременно и персонаж (субъект странного текстового мира), время также динамично. Встречаясь с людьми, копающими яму для льва, он обращается к ним с одинаковым приветствием на протяжении двух лет:

"Hello," I said. "The hole's too small."

"Hello," they said. "No, it isn't."

This had been our standard greeting now for two years. (RL, p. 70)

За два года наблюдений рассказчик убедился, что людям никогда не удастся вырыть достаточно глубокую яму: *It was basically hopeless. The lion would never fit the hole. It had never fit a hole in the back yard before and it never would. They just couldn't dig a hole enough to*

bury that lion in. Вместо безнадёжного копания ямы он предлагает людям, вероятно в шутку, в следующем году выращивать морковь: *"Why don't you put a garden in next year? I said. "This soil looks like it might grow some good carrots"* (RL, p. 71).

Взаимодействие миров искажает неразрывное единство времени и пространства в данном гетерогенном текстовом мире: время в нём статично и динамично одновременно, а само пространство при этом остаётся неизменным. Происходит невероятная игра со временем и пространством в результате временного отклонения [ср. 8: 179], которое доведено до абсурда и выходит за рамки условностей более традиционного по форме и содержанию художественного текста.

Существует парадоксальное мнение, что для того, чтобы произведение искусства было бессмертным, необходимо, чтобы оно "вышло за пределы человеческого, туда, где отсутствует здравый смысл и логика" [7: 55]. И хотя в "художественной системе мысль тем более убедительна, чем менее она логична" [2: 8], но, как заметил Г.В. Лейбниц, некоторая непонятность могла бы быть дозволена, но нужно, чтобы за ней скрывалось нечто достойное отгадки, и чтобы загадка могла быть разгадана" [цит. по 4: 462].

Взаимодействие текстовых миров, приводящее к возникновению ТА, может происходить и через *субъектно-объектный фокус*. Представляется возможным в дальнейших исследованиях определить основные его характеристики в постмодернистской англоязычной художественной прозе малой формы.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бахтин М.М. К эстетике слова. – М.: Художественная литература, 1974. – 367 с.
2. Ветловская В.Е. Поэтика романа "Братья Карамазовы". – Л.: Наука, 1977. – 254 с.
3. Ильин И. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М.: Интрада, 1996. – 254 с.
4. Кобозева И.М., Лауфер Н.И. Об одном способе косвенного информирования // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1998. – Т.47, № 5. – С. 462-471.
5. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек. Текст. Семиосфера. История. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 447 с.
6. Слащёва М.А. Мифологическая модель мира в постмодернистской прозе Милорада Павича // Вестник Московского ун-та. Сер. 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 43-53.
7. Шенкман Я. Логика абсурда. Хармс: отечественный текст и мировой контекст // Вопросы литературы. – 1998. – № 3. – С. 54-80.
8. Doležel L. Fiction and Possible Worlds. – Bloomington; L.: The John Hopkins Univ. Press, 1998. – 321 p.
9. Vorobyova O. Textual anomalies from the cognitive poetics perspective // Proceedings of the International Conference "Cognitive Linguistics in the year 2001". – Lodz. – 2001. – P. 96-98.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

RL = Revenge of the Lawn. Stories 1962-1970. – N.Y.: Pocket Books, 1971. – 173 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Людмила Короткова – доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода с английского языка Института иностранной филологии Херсонского государственного университета.

Научные интересы: когнитивная лингвистика.

АКСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МАКРОПОЛЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ ЗООНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ «МЕНТАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ»

Олена КРИЖКО (Бердянськ, Україна)

Стаття присвячена встановленню аксіологічних ознак макрополя фразеологізмів із зоонімним компонентом «Ментальні характеристики людини». Зокрема, визначено семантичну сутність стрижневого компонента фразеологічної одиниці, здійснено оцінку характеристику фразеологічних і фразеометафоричних полів, об'єднаних у макрополі «Ментальні характеристики людини».

The article observes the formation of axiological features in a macrofield of phraseological units with zoonimical component «Mental characteristics of the person». In particular, the semantic essence of a basic component of phraseological unit is defined, the estimated characteristic phraseocomparative and phraseometaphorical fields united in a macrofield «Mental characteristics of the person» is revealed.

Мета даного дослідження – встановити аксіологічні ознаки макрополя фразеологізмів із зоонімним компонентом «Ментальні характеристики людини». У процесі аналізу розв'язуються такі завдання: 1) визначити семантичну сутність стрижневого компонента

фразеологічної одиниці; 2) здійснити оцінну характеристику фразеологічних і фразеометафоричних полів, об'єднаних у макрополе «Ментальні характеристики людини».

Інтенсивний розвиток сучасної фразеологічної науки спонукав дослідників [6; 8] до перегляду змісту поняття *стрижневого компонента* (панівного смислового центра, тематичного індикатора тощо) фразеологізмів із характерними оцінками його змістових і формальних властивостей.

Неодностайність поглядів на компонент фразеологізмів свого часу представив у своїй праці А.В. Жуков [7: 24, 26]. Аналізуючи та синтезуючи наукові дефініції щодо поняття компонента фразеологізмів, учений висунув власний погляд на його семантичну сутність, специфіка якого полягає в доведенні того, що "компонент не існує до фразеологізму, він є вторинним, довільним і системно-набутим продуктом" [там само].

Значення компонента має потенційний імовірнісний характер, якого компонент набуває вже після утворення фразеологічного знака. На думку А.В. Жукова, позасистемних значень у компонентів немає ані до утворення фразеологізму, ані після [там само].

Питання про визнання або невизнання компонента фразеологічних одиниць – сьогодні вже не обговорюється, як це було в 70-і–80-і роки ХХ ст. В усіх наукових розвідках цього періоду з різних аспектів обстоюється вплив конкретного компонента на семантичну структуру фразеологізму і дискутується проблема термінологічного і змістового його потенціалу. Зокрема, класики російської фразеології (О. Ахманова, В. Телія й ін.) вважають, що компоненти фразеологічних одиниць втрачають основні властивості слова, тоді як науковці нового покоління мають дещо іншу позицію, згідно з якою компоненти фразеологічних одиниць є словами і зберігають їхні основні ознаки [9; 12; 16].

Висуваються припущення лексемного характеру компонента фразеологічних одиниць [1], зокрема доводиться, що компонент випробовує вплив лексичної і граматичної системи і не втрачає зв'язок ні зі своїм словотворчим рядом, ні з системою форм словозміни, має оцінне забарвлення, що залежить від лексичного значення інших компонентів фразеологізму, а також впливає на формування цілісного значення фразеологізму.

Утім, ми вважаємо, що принципові розбіжності між словом і компонентом щодо їхнього змісту все ж існують, але окремі словесні якості, хоча б форма, певною мірою зберігаються в компоненті. Таке твердження свідчить на користь того, що стрижневий компонент фразеологізму через деактуалізацію своїх основних ознак слова виконує основну роль в утворенні фразеологічного значення, у зв'язку з чим претендує на семантичну самостійність у вторинній номінації.

З огляду на це зооморфізм як особливий словесний знак є важливою одиницею комунікації. При фразеологізації зоонімний компонент зазнає перш за все якісної переорієнтації, яка відбувається на лексико-семантичному рівні, а тому термінологічний зоонім набуває нових ознак.

Загалом "будь-яке переосмислення традиційної категоріальної семантики, синтаксичних зв'язків, прагматичної спрямованості мовної одиниці та її знакова транспозиція виступають показниками функціональної переорієнтації – процесу, тісно пов'язаного з людиною як мислячим суб'єктом, який пізнає світ (оскільки це явище являє собою нову номінацію), процесу, що виникає в ході комунікації в результаті актуалізації функцій-потенцій мовних одиниць" [13: 75].

Семантизація основних ознак зоонімного компонента і значення фразеологічної одиниці, в якій цей компонент є стрижневим, дали змогу класифікувати останні у фразеосемантичні поля (фразеологічні і фразеометафоричні), об'єднані у макрополе «Ментальні характеристики людини», адже абсолютно всі утворення, в яких функцію образного смислового центру виконує зоонімний компонент, чітко демонструють окремі ознаки як української ментальності у цілому, так і окремих представників – носіїв цієї ментальності. Для більш коректного розуміння поняття ментальності вважаємо за доцільне розглянути його у співвідношенні із загальним феноменом менталітету.

Загалом поняття "менталітет" розглядають як складову частину уявлень людей, закладених у їх свідомості культурою, мовою, релігією, наукою, суспільними контактами. Це свідчить про широке і вузьке його розуміння.

У вузькому розумінні *менталітет* тлумачиться як стійкий склад розуму [18: 8], як поняття, наближене до витоків "світобачення" [15: 51]. У кожного народу є свій склад мислення, який і визначає картину світу [2: 21]. Менталітет також розглядають як сукупність думок і уявлень, властивих тій чи іншій мовній групі. Ця позиція ототожнює поняття "менталітету" з "картиною світу". Віддаючи перевагу терміну "ментальність", В.В. Колесов визначає її як світогляд у категоріях рідної мови, в якому поєднуються інтелектуальні, духовні й вольові якості національного характеру в його типових проявах [10: 14].

За широкого погляду на *менталітет* релевантними вважаються способи поведінки і сприйняття, способи поведінки і реакції [3: 59]. Таким чином, поняття *менталітет* включає як способи збагнення світу, так і результати цього збагнення – образи й уявлення, тобто змістову сторону сприйняття світу. При цьому враховується й поведінкова сторона людської діяльності: крім ментальних процесів та їхнього змісту, до поняття *менталітет* включаються й учинки.

При аналізі змісту цього поняття обґрунтованим і логічним є розгляд менталітету як способу сприйняття світу, світобачення, зумовленого психічними характеристиками нації, а також соціально-історичними умовами її існування. Менталітет – це характер народу, про який писав В. фон Гумбольдт [4: 370] і який відображується не тільки в мові, а й у літературі, релігії, духовному житті нації. За В. фон Гумбольдтом, характер нації позначається на характері мови, що демонструє "об'єднану духовну енергію народу" і втілює в собі своєрідність цілого народу; мова виражає бачення світу, а не просто відображення ідей народу [4: 348-349].

Глобальним процесом, пов'язаним із формуванням і тлумаченням картини світу, є світобачення [17: 20]. Бачення світу – це і є менталітет, що виявляється в образах і уявленнях, тобто в картині світу, а також у вчинках людей, у різних сферах культури. Про менталітет можна судити на основі їхнього аналізу, хоча, безумовно, розмежування менталітету і картини світу є дещо механістичним. Ці два явища взаємозумовлені й взаємозалежні, менталітет можна досліджувати на основі характеристик картини світу, насамперед експліцитних.

Менталітет впливає на процеси когніції, включаючи в ці процеси і структурування накопичених знань. Механізми когніції за своєю основою є універсальними, а розбіжності набутих знань визначаються своєрідністю менталітетів народів. Менталітет відбивається в картинах світу різною мірою. У тих випадках, коли пріоритетна роль належить раціональному, логічному мисленню, менталітет виявляється меншою мірою. Однак, як вважає Г.Д. Гачев, навіть німецька класична філософія, що претендує на універсальність, має відбиток німецького бачення світу [2: 13].

При аналізі менталітету необхідно враховувати диференціацію всередині нації. Це означає, що, крім загальних рис національного менталітету, слід враховувати і менталітет окремих груп [5: 21]. Менталітет однакових соціокультурних груп різних мовних спільнот має більше схожих ознак, аніж менталітет різних соціокультурних груп усередині однієї мовної спільноти [14: 119-120].

Менталітет мовної картини світу – це мовний менталітет. При аналізі менталітету на основі даних мовної системи реконструюються загальні його риси, оскільки аналізовані одиниці існують тривалий час, характеризуються різною сферою вжитку в сучасній українській мові і відбивають деякі сукупні риси українського менталітету.

Менталітет народу має стійкість, стабільність, він консервативний, хоча в кожен епоху набуває нових ознак. Якщо говорити про взаємозв'язок культури і менталітету, то К.В. Іванова вважає зауваження В.М. Телії про те, що менталітет формується культурою [8], дещо однобічними. Безумовно, менталітет народу в конкретний історичний період залежить від менталітету попередніх поколінь, що виявляється в культурі, і в цьому сенсі визначається і формується культурою. Проте менталітет народу в даний період часу активно впливає на подальший розвиток культури. Це дві взаємозалежні й взаємодіючі категорії, а отже, питання про первинність однієї з них навряд чи можна вважати коректним з наукового погляду. Крім того, менталітет визначається ще і природними факторами, зовнішніми умовами існування народу і не обмежується рамками культури. Він виявляється в культурі і

впливає на культуру, але характерні риси менталітету народу залежать не тільки від особливостей національної культури [11].

Говорячи про ментальність народу, слід звернути увагу на національно-культурний менталітет (термін уведений В. Бакеркіним) – узагальнене поняття, що позначає сукупність суспільних розумових настроїв, своєрідний склад різноманітних психіко-психологічних властивостей і якостей, специфічну для даного соціуму систему: світовідчуття, світорозуміння, світосприйняття. Національно-культурний менталітет допомагає визначити суттєві ментальні риси етнічної спільноти, серед яких виділяються такі, як емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм, індивідуалізм, патріотизм, честолюбство, оптимізм і т. ін.

Фразеосемантична класифікація корпусу зооморфних порівнянь і зооморфних метафор української мови здійснювалася на основі аксіологічної семантики цих одиниць за шкалою позитивний/негативний. Проаналізовані ФОЗК української мови дають змогу констатувати, що вони є потужним засобом позитивної й негативної оцінної номінації людини. Це свідчить, з одного боку, про те, що зооморфна оцінка дійсно займає важливе місце в житті людини, а з іншого, – про те, що зооморфній оцінці підлягають різні аспекти й сторони образу людини, які можна чітко класифікувати. Проте, базуючись на викладених вище аспектах зооморфної оцінки людини й на семантиці конкретних ФОЗК, ми згрупувати всі ці одиниці на основі їхньої оцінної семантики.

Макрополе «Ментальні характеристики людини» має ієрархічну структурну організацію, яка відображає властиву українській мові категоризацію і концептуалізацію навколишньої дійсності фразеологічними одиницями із зоонімним компонентом. Останні групуються у фразеосемантичні поля на основі відображення у своїй внутрішній і зовнішній формах таких характеристик, як: 1) фізіологічно-інтелектуальний стан людини; 2) психологічно-вольовий стан людини; 3) емоційний стан людини; 4) соціальний статус людини.

Тут варто зазначити, що виявлені 4 фразеосемантичні поля фразеологізмів із зоонімним компонентом (далі: ФОЗК), які становлять макрополе «Ментальні характеристики людини» – представника української лінгвокультури, демонструють переважно їх аксіологічно маркований пейоративний вектор. Крім того, ієрархічність цих полів має специфічні властивості, зокрема наявність випадків неоднозначності та перехідності, коли одна й та ж ФОЗК може позначати як фізіологічно-інтелектуальні, так і психологічно-вольові та соціальні характеристики людини.

У свою чергу, фразеосемантичне поле фразеологізмів із зоонімним компонентом, що відображають **фізіологічно-інтелектуальний стан людини**, об'єднує мікрополя фразеологізмів на позначення:

а) фізичних недоліків і вад: *глуха тетеря; як (мов, ніби і т. ін.) тріска; висухлий на тараню; здоровий як віл; сліпа курка;*

б) браку інтелекту, розуму, мудрості: *жуки в голові; сон рябої (рідко вороної) кобили;*

в) браку логічного мислення, знання, освіченості і загалом суцільне нерозуміння: *як цап (вовк) у (на) зорях (з сл. розбиратися, розуміти, кумекати і т. ін.); ні грач ні помагач; смішити горобців (людей); курям на сміх; куризасміють; теля на нові ворота (з сл. дивитися, вирячитися, витріщити очі і т. ін.);*

г) надмірної уваги, інтересу, надтоїдливості: *сунутися з своїми козами на торг; як (мов, ніби і т. ін.) оса; як (мов, ніби, наче і т. ін.) сарана;*

г) недосвідченості: *жовтороте пташеня (пташа).*

До фразеосемантичного мікрополя «фізичні недоліки, божевілля, безнадійність (високий ступінь негативної ознаки)» віднесено ФОЗК *хоч пацюки (цуценят) бий*, яка за стильовою диференціацією має зневажливий відтінок, характеризуючи надмірно товсте обличчя людини і загалом людину, деформовану ожирінням.

Брак інтелекту маркують такі ФОЗК, як *ні пес, ні баран; як (мов, ніби і т. ін.) баран в аптеці; як (мов ніби) баран (козел) дивиться на нові ворота*, а тупість та обмеженість – ФОЗК *agneць божий*, яке за походженням є книжним зворотом і характеризує безвольну, покірливу, розумово обмежену людину.

Сюди ж можна віднести ФОЗК *стадо баранів*. Надмірну увагу, надмірний інтерес українці порівнюють з тим, як *липнуть бджоли до меду*. На позначення недосвідченої людини, що не зазнавала труднощів та випробувань у житті у ФСУМ зафіксовано така ФОЗК *не бачити смаленого вовка* та її синонімічний варіант *не бачив смаленої сови*.

Мікрополя ФОЗК відбивають ті характеристики фізіологічно-інтелектуального стану окремих представників українського етносу, які, як правило, викликають негативну оцінку. Приклади ФОЗК з позитивною оцінною семантикою цих мікрополів є поодинокими. Так, на позначення досвідченої людини у ФСУМ виявлено такі ФОЗК семантики: *морський Вовк; заїсти муху (собаку, вовка); стріляний (обстріляний) птах; стріляна птиця; старий сич*. Остання ФОЗК, хоча і є меліоративно маркованою, позначаючи літню людину з багатим життєвим досвідом, та все ж в образно-смісловій її структурі завдяки зооніму *сич* асоціативно простежується значення «відлюдкуватого, а відтак і самотнього, замкненого чоловіка», що навряд чи можна вважати позитивним фактором. Зареєстровано також приклади ФОЗК, що характеризують людину кмітливу й до того ж сміливу: *впіймати (піймати, спіймати, вхопити) вовка за вухо (вуха); здібну: кішці(котіві) [вузлом] хвоста зав'язати; спокійну, лагідну: мухи не зобидить; навіть мухи не зачепить*.

Друге фразеосемантичне поле фразеологізмів з зоонічним компонентом, що відображають **психологічно-вольовий стан людини**, об'єднує мікрополя, в яких ці одиниці вживаються на позначення:

- нестриманості: *викидати/викинути коника; як (мов, ніби і т. ін.) собака (пес, звір), спущений (спущена) з прив'язі (ланцюга, припони);*
- надмірної балакучості, пліткарства: *вертіти язиком як корова хвостом; [як (мов, ніби і т. ін.)] сорока на хвості розносить/рознесла;*
- необачності, необережності, неувважності: *як (мов, ніби і т. ін.) карась у вершу; метати бісер свиням; ловити гав (рідко граки, ворони); ловити мух;*
- упертості: *як віл на рогатину; цуцика крутити;*
- безініціативності, байдужості: *хоч вовк траву їж; як (мов, ніби і т. ін.) з гуски (гуся, рідко гусака) вода;*
- нерішучості, слабкості, безвольності, інертності: *боже теля; як (мов, ніби і т. ін.) черепаха; мокра (змокла) курка; як (мов, ніби і т. ін.) сонна муха;*
- боязкості, страху: *холодна жаба сидить під серцем; як (мов, ніби і т. ін.) комашки забігали (полізли, поповзли і т. ін.) по спині;*
- легковажності: *горобці цвірінькають у голові (у макітрі); зайчики в голові стрибають;*
- недбалості: *як курка лапою;*
- ледарювання: *ганяти (лякати) бліх (собак); волам (бикам) хвосту крутити; ловити граки, давати горобцям дулі, козла забивати;*
- перебільшення: *робити / зробити з мухи бугая (слона, вола);*
- надмірної заклопотаності: *вертітися (крутитися) як (мов, ніби і т. ін.) муха в окропі;*
- виконання непосильної роботи: *битися як (мов, ніби і т. ін.) риба в саку (в сітях, в неводі); битися як рибина в неводі;*
- прагнення здобути успіх у двох різних починаннях, справах: *ганяти (ганятися, бігти, полювати і т. ін.) за двома зайцями;*
- безвихідного, скрутного становища, великого відчаю, досади, страждань: *хоч вовком вий, завити вовком;*
- лицемірства, підлещування, підступності, зради: *викручуватися (витися) в'юном біля кого, навколо кого; вовк в овечій шкурі; підколотна гадина; троянський кінь; витися (звиватися, крутитися, викручуватися) лисом навколо кого; продати очі псові; підкладати свиню; потайний собака (Сірко), рідко потайна собака ;*
- жадібності, втрати почуття міри: *як віл до браги, як (мов, ніби і т. ін.) кіт до сала;*
- надмірної праці: *як [чорний (той)] віл [у ярмі];*
- образ людини: *закидати (пущати)/закинути (пустити) гадючку;*
- надмірно підлої людини: *відігрівати/ відігріти (вигодувати) гадюку (змію) біля (коло) серця (за пазухою);*
- сварок, чвар, скандалів: *давати дрозда;*

- хитрощів, спритності: *гратися в kota і мишу (мишу); підшитий лисом; знати, де раки зимують; ловити рибу в каламутній воді;*

- пихатості: *мухи в носі грають; на козі (коні) не під'їдеш; ходити навичем; ходити (виступати і т. ін.) півнем (півником); як поросля на орчику;*

- самотності: *як (мов, ніби і т. ін.) квочка в обичайці.*

З позитивними конотаціями у цьому полі виявлено два мікрополя, в яких представлено по одному прикладу ФОЗК семантики. Це одиниці на позначення відданості: *як (мов, ніби і т. ін.) вірний (вірна) собака* та працьовитості: *ранній птах; рання птиця.*

Фразеосемантичне поле фразеологізмів із зоонімним компонентом, що відображають **емоційний стан людини**, класифікується за семантичними сферами також здебільшого з негативним смисловим наповненням. І лише наявні поодинокі ФОЗК з позитивним смисловим наповненням.

Образи, які лежать в основі цих фразеологізмів, імплікують ідею дій-стимуляторів невдоволення людини, неприємних емоційних переживань, відчуттів тощо, наприклад, *як (мов, ніби і т. ін.) побитий (побита) собака (пес); черв'як точить серце.* Народна свідомість мобілізує образні уявлення реального світу у ФОЗК, які містять "згорнуту" інформацію і є специфічним засобом відображення явищ, предметів, відношень та їх оцінки.

ФОЗК із семантикою емоційного спрямування перехрещуються з такими емоційними концептами, як СТРАХ, РОЗЛЮЧЕНІСТЬ, ГНІВ, НЕНАВИСТЬ, ПЕРЕЖИВАННЯ. Наприклад, ФОЗК *на серці [наче] миші шкребуть (шкрябають, скребуть і т. ін.) І зашкребли (заскребли і т. ін.)* характеризує людину в пригніченому стані, поганому настрої.

Утворення цих та інших ФОЗК відбувалося внаслідок взаємодії людини з тваринним світом, з огляду на те, яку користь приносила чи яку шкоду завдавала людині певна тварина, звір, птахи, комахи. Так формувалося ставлення людини до конкретного представника зоонімного світу. Наприклад, ФОЗК *впиватися пиявкою в серце*, що має значення 'міцно заволодівати чийми-небудь почуттями', а також *собаки виють* з семантикою 'чогось дуже неприємного, яке викликає відразу, огиду', відображають негативні емоції людини. Проте варто зазначити, що виникнення неприємних переживань залежить від характеру людини, зовнішніх впливів, від потреб конкретної людини, від її індивідуальних здібностей, інтересів, звичок, внутрішніх станів.

Негативна семантика оцінки у складі ФОЗК репрезентована у внутрішній формі зоонімів *свиня, баран, в'юн, кіт, гадина та ін.*, що як переосмислені назви у певних ситуаціях вживаються для вираження докору, лінощів, упертості, хитрощів, невдоволення ким-, чим-небудь, гніву, ненависті, зла, наприклад *дивитися / глянути вовком* – неприязно, вороже ставитися до кого-небудь (ФСУМ, I, 149), *завити вовком* – тяжко страждати, впадати у відчай [там само].

Позитив етносвідомості людей передається ФОЗК, в яких вживаються ті ж зооніми, проте позначають позитивні характеристики людини, її відчуття тощо, наприклад, *вовка з'їсти (з'їсти собаку, муху) на чому, в чому* – набути великого досвіду в якійсь справі, ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь (ФСУМ, I, 139, 336). Проте на позначення цієї ж логіко-семіотичної ситуації у ФСУМ наявні й такі фразеологічні одиниці, які у своїй структурі мають казкові міфопоетичні компоненти у функції зоонімів: *спіймати жар-птицю (золоту рибку)* – стати везучим, досягти чогось значного (ФСУМ, II, 736, 849).

У досліджуваному матеріалі виявлено випадки, коли традиційний позитивний стереотип руйнується шляхом поєднання знака приємного відчуття з компонентом, на оцінку якого впливає його регулярна метафоризація: *липнути, як (мов, ніби і т. ін.) бджоли до меду* – виявляти свою приязнь до когось, великий інтерес до чого-небудь (ФСУМ, I, 13, 424). Тут відбувається дифузія позитивної оцінки смаку, позначеного лексемою *мед*, на підставі негативного стереотипу сценарію надойдливості, набридання тощо. Сюди можна віднести і ФОЗК семантики: *як (мов, ніби і т. ін.) муха в сметані; як (мов, ніби і т. ін.) муха до меду зі сл. припасти, присмоктатися.*

ФОЗК зі значенням емоційної характеристики людини поділяються на два мікрополя: 1) ФОЗК на позначення почуттів особистості; 2) ФОЗК на позначення міжособистісних почуттів.

1. ФОЗК *битися як горлиця (як пташка)* характеризує людину, яка гірко тужить, побивається за кимось, її засмучений стан: *як (мов, ніби і т. т.) [чорний] віл на ногу наступив; [якась] муха вкусила; муха сіла на ніс кому; як (мов, ніби і т. ін.) муха (мухи) в спасівку; як (мов, ніби і т. ін.) спасівська (спасівчана) муха* – відбивають поганий настрій, подекуди розлюченість та загалом нервовий стан людини. ФОЗК *мати муху (мухи) в носі* у своїй внутрішній формі містить негативну оцінку невірноваженої, примхливої та вередливої людини. Сором'язливість та винуватість людини у певній ситуації передається ФОЗК *пекти раків* – букв. 'почервоніти'.

2. Мікрополе ФОЗК на позначення міжособистісних почуттів включає одиниці як з позитивною, так і з негативною конотацією. ФОЗК *як бджіл по весні; як (мов, ніби і т. ін.) бджіл у вулику; брати бика за роги* скоріше мають позитивну оцінку, демонструючи енергійність, рішучість у стосунках між людьми; ФОЗК *риба з водою* також характеризує мирні, злагоджені стосунки, а ось ФОЗК *одного гніздечка птиці* викликає асоціації, пов'язані з негативною поведінкою людей, їхніх вчинків, які їх об'єднують.

Негативне забарвлення має ФОЗК *пасти свині з ким*, яка вживається в ситуації, коли мовець намагається продемонструвати дуже близькі фамільярні стосунки, або ж ФОЗК *як Бог з черепахою* є пейоративно оцінною, вживаючись на позначення якоїсь розправи, або складних стосунків між людьми. Непримиренність двох людей українці порівнюють на прикладі того, як важко відбувається сусідство в одному дворі kota і собаки: *як (мов, ніби і т. ін.) кіт (кініка) з собакою*.

Аналіз ФОЗК із суб'єктно-вказівною диференціальною семою дає можливість визначити домінуючі почуття та емоції у психіці окремої людини-представника українського етносу й носія української ментальності. При цьому слід зауважити, що почуття та емоції людини не є сталими явищами у психіці людини. Натомість, говорячи про ментальність, слід звертати увагу на такі почуття та емоції, які притаманні саме українській етнічній спільноті і характеризують її ментальність у цілому та окремих її членів.

ФОЗК з відповідною семантикою містять у собі те, що можна назвати узагальненим образом національного характеру в його афективно-емотивному вимірі. Однак, тут не йдеться про те, що можна назвати етнічним стереотипом українця, а лише аналізуються приклади, які дають змогу здійснити таксономію і типологію різних психологічно-вольових характеристик та емоційних станів людини, які містяться у тому компоненті мовно-етнічної картини світу, що представлений у ФОЗК української мови.

Звертаючись до етнічних стереотипів, ефективними для аналізу виявилися ті ФОЗК із загальним семантичним значенням ментальної характеристики людини, які є достатньо різноплановими в аспекті їх семантичної та формальної побудови, адже національно-мовну картину світу формує цілий ряд факторів, зокрема географічний, історичний, культурний, релігійний, під впливом яких формується так звана національна психологія та національна мовна особистість (національний менталітет). Тут важливою видається думка В.М. Телії про те, що мова – це засіб трансляції менталітету між поколіннями лінгвокультурної спільноти.

Четверте фразеосемантичне поле фразеологізмів з зоонімним компонентом, що відображають *соціальний статус людини*, об'єднує мікрополя фразеологізмів, які доповнюють наші уявлення про те, як формувалася соціальна структура українського суспільства.

Концептуальна модель ФОЗК з семантичним опозиційним центром БАГАТИЙ: *[і] кури не клюють зі сл. грошей, у кого; як бобер у салі I БІДНИЙ: битися наче птаху клітці; годувати блощиці; битися як риба об лід; битися як та риба; і кішки нема чим годувати; як (мов, ніби і т. ін.) церковна миша має перехресні зв'язки сигніфікативів із фреймом Влада: птах (птиця) високого польоту; золотий телець; знатна птиця; велика риба*, відображаючи соціальну ієрархію суб'єктів відповідно до шкали "вищий/нижчий, а також до архетипної опозиції свої/чужі: *птах (птиця) не нашого польоту*. У цьому полі наявні також ФОЗК, які відображають суспільне зло, вади людини, яка їх набула в суспільстві. Це, зокрема, такі ФОЗК, які характеризують людину у стані: сп'яніння: *джмелі гудуть у голові; напиться до зеленого (блакитного) змія; під доброю мухою; заливати/залити (заляти) хробака (черв'яка) [в серці]*.

Таким чином, аксіологічна характеристика макрополя фразеологізмів із зоонімним компонентом «Ментальні характеристики людини» розширює знання про концептуальний простір зоосеміотичної системи української мови, в якому установлюється конфігурація ядерних і периферійних ФОЗК та виділяються зони їхнього перетинання у 4-х фразеосемантичних полях, де вони маркують. Класифікація матеріалу дала змогу визначити характеристики людини, які найбільш засуджуються або ж заохочуються українським суспільством, а також назви тварин, які найчастіше вживаються для відбиття тих або інших якостей людини. При цьому можемо констатувати, що найбільш засуджувані й схвальні в українському суспільстві індивідуальні риси людини. Хоча кількість прикладів, що належать до групи індивідуальних особливостей людини, значно перевищує кількість прикладів, що належать до групи соціально зумовлених особливостей людини. При цьому важливим є те, що згадана перевага здійснюється за рахунок прикладів, що характеризують психологічно-вольовий і емоційний стани людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валуева И.В. Сопоставительное исследование фразеологических единиц с зоосемическим компонентом в парадигматике и синтагматике (на материале англоязычных текстов XX века): Дисс... канд. филол. наук: 10.02.04 / Одесский гос. ун-т им. И.И.Мечникова. – О., 1996. – 157с.
2. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – М.: Прогресс-Культра, 1995. – 480с.
3. Гетц Г.В. Изучение ментальностей: Взгляд из Германии // Споры о главном: Сб. ст. – М., 1993. – С.58 – 64.
4. Гумбольдт В.фон Избранные труды по языкознанию. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
5. Гуревич А.Я. От истории ментальностей к историческому синтезу // Споры о главном: Сб. ст. – М., 1993. – С. 16 – 29.
6. Добровольский Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии // Вопросы языкознания. – 1997. – №6. – С.37 – 48.
7. Жуков А.В. Русская фразеология. – М.: Высшая школа, 1986. – 310 с.
8. Иванова Е.В. Пословичные картины мира (на материале английских и русских пословиц). – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 160 с.
9. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом "душа" (структурно-семантичний, идеографічний, лінгвокультурологічний аспекти): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2002. – 19с.
10. Колесов В.В. Язык и ментальность. – СПб.: Петербургское востоковедение, 2004. – 240 с.
11. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349с.
12. Куцик О.А. Слова-символы як образно-смісловий центр формування фразеологізмів (на матеріалі української та російської мов): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 22с.
13. Левицкий А.Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: Дисс... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 1999. – 396 л.
14. Почепцов Г.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С.110–122.
15. Ревель Ж. История ментальностей: Опыт обзора // Споры о главном: Сб. ст. – М., 1993. – С. 51– 58.
16. Рогач О.О. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів з етнонімами (на матеріалі української, російської, польської, англійської, французької мов): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.15 / НАН України. – К., 1999. – 18с.
17. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира/ Б.А.Серебренников, Е.С.Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
18. Филд Д. История менталитета в зарубежной исторической литературе // Менталитет и аграрное развитие России (XIX–XX вв.). – М., 1996. – С.7 – 22.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ФОЗК – фразеологічна одиниця із зоонімним компонентом.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2-х книгах. – К.: Наук, думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с; Кн. 2. – 980 с

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Крижко – доцент кафедри української мови Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

МОВНІ МАРКЕРИ СФЕРИ ПРАВА У НАРОДНИХ ПІСНЯХ ЧУМАЦЬКОГО ЦИКЛУ

Світлана ЛАВРИНЕНКО (Ізмаїл, Україна)

У статті розглянуто мовні маркери правових смислів, представлених в українських соціально-побутових піснях торгівельно-візницького промислу. Аналіз засвідчує, що номінації суб'єктів права чумацьких пісень відтворюють елементи народно-юридичної інформативності трудової, майнової, сімейної, адміністративної сфер.

The author describes linguistic markers of legal notions, revealed in Ukrainian folk songs pertaining to ancient forms of trading. The research proves that most frequently legal notions in labour, property, family, administrative spheres are represented through law subject's nominations.

Чумацьким пісням належить чільне місце в системі української соціально-побутової лірики [5: 3]. Вони становлять суттєвий пласт духовної культури українського народу, відтворюють концептуальні позиції представників торгівельно-візницького промислу і мають бути предметом синтетичних міждисциплінарних досліджень, які дозволять виявити роль чумацтва у процесах націотворення, зокрема пов'язаних з формуванням сфери правосвідомості. Отже, актуальність теми дослідження визначається потребою лінгвокогнітивного осмислення правових маркерів чумацьких пісень як знаків етнокультури.

В українознавчій науковій літературі проблему чумацтва відображено досить детально. Воно розглядалося через призму козацтва, здебільшого як фольклорно-етнографічне явище (І. Рудченко, А. Скальський, М. Сумцов, Ф. Щербіна, Д. Яворницький), певна увага приділялася й соціально-економічним аспектам промислу (Н. Букатевич, С. Терещенко, В. Білий, А. Димінський, Я. Риженко, Н. Малеча, І. Галюн, І. Слабеев, Ю. Гошко, О. Тур, П. Рябков та ін.). Духовна культура чумаків досліджувалася поза зв'язком із соціонормативною культурою промислу, яка, має суто архаїчне походження [6: 5]. Аналіз пісень зі збірок І. Рудченка, Я. Головацького, П. Чубинського, С. Тобілевич, Д. Яворницького, дозволив визначити не лише основні риси духовної культури чумаків, а й віднайти в текстах нашарування різних історичних епох, окреслити географію чумацьких подорожей, реконструювати окремі соціопсихологічні риси представників промислу, зокрема ставлення до сім'ї, віри тощо. Проте пісенні фіксації правових уявлень чумаків й досі залишаються поза увагою дослідників. Таким чином, метою нашої розвідки є вивчення вербалізацій народно-юридичних уявлень, відтворених українськими соціально-побутовими піснями чумацького циклу.

Представлені у чумацьких піснях енграми сфери природного, майнового, сімейного, трудового, адміністративного права дозволяють окреслити коло можливостей як власне представників промислу, так і осіб, безпосередньо пов'язаних з чумацтвом – членів чумацьких родин, селян, козаків тощо. «Чумацькі народні пісні ввібрали в себе все головне з побуту та звичаїв чумацького життя та промислів. Ці неписані звичаї (робити по закону) починаються ще до виходу в дорогу» [3: 18]. Прагнення максимально використати власні природні права, пов'язані з романтикою мандрів, пошуками нових можливостей, надією звільнитися від панщини чи солдатчини; бажання реалізувати трудові потенції (добре виконати свою роботу); втілити майнові амбіції (отримати прибуток); захистити сімейні інтереси (забезпечити родину) простежуються у групах пісень, що оповідають про підготовку до тривалої путі, купівлю обладнання й тяглової сили, спорядження возів, молитву перед дорогою з метою заручитися усіма можливими гарантіями оптимальної правової самореалізації: «Гей, ішли чумаченьки в дорогу, // Гей, в понеділок ярма парували, // Гей, у вівторок вози підчиняли, // Гей, а в середу воли годували, // Гей, а в четвер воли напували, // Гей у п'ятницю з родом попрощались, // Гей, а в суботу молилися Богу, // Гей, а в неділю рушили в дорогу». Енграми трудового права представлені у текстах, які описують результати праці. Розширення можливостей чумаків напряму залежало від зростання їхнього добробуту, який можна було забезпечити лише за умов повної реалізації права на труд: «Ще й по горах сніги лежать, // По долинах води стоять, // Та по дорогах річки течуть, // Понад шляхом маки цвітуть. // Тож не маки – то чумаки // Везуть рибу все судаки. // Та по три вози

солі везуть, // Та по чотири риби женуть». У текстах, що містять родинні мотиви, простежуються енграми права чумака на сімейний затишок, прагнення членів родини запобігти руйнації його юридичного потенціалу (мати хоче завернути чумака з дороги, бо турбується про його безпеку; дружина побоюється, що чоловік загине або разориться; наречена хвилюється, що не зможе здійснити свої шлюбні сподівання). Близькі керуються бажанням повноцінно реалізувати власні права. Неписані звичаї регламентували взаємини між різними верствами чумаків (отаманом, помічниками, дозорцями, наймитами), правила організації та охорони валки, врегулювання митних питань, поведінку під час дорожніх пригод, що загрожували втратою майна та працездатності. Право отамана керувати валкою наставляти сторожу, організовувати оборону, у випадку небезпеки та обов'язок нести відповідальність за людей, що довірилися йому, чітко представлені у переважній більшості текстів: «А чумацький отаман, козак молоденький, // Та по табору ходить. // Та по табору ходить і він словесно говорить: // – Ви, чумаки, ви, добрі молодці, // Та вставайте, вози мажте. // І вози мажте, і ярма наривайте, // І сірі воли запрягайте». «Ой ви хлопці, превдалі молодці! // А беріть лиш дрюки в руки, // Гей ви бийте (ворогів), бийте не жалійте». Ідеї реалізації правочинів щодо майна фіксують пісні, у яких ідеться про повернення чумака з промислу і втрату заробленого добра через пияцтво: «Ішов чумак з Дону да й сів над водою, // Да й сів над водою, проклинає долю: // – Доле ж моя, доле, чом ти не така, // Чом ти не така, як доля чужая? // Що люде не роблять, да хороше ходять, // А я зароблю да й світа не маю! // Озветься доля, на тім боці стоя: // – Не винная доля, винна своя воля: Що за день заробиш, а за ніч проходиш, // За день загорюєш, за ніч прогайнуєш».

Пісні відтворюють уявлення про порушення прав чумака, що виявляються у посяганні на його життя (напад ворогів), деформації майнових прав (крадіжка волів, добра), обмеженні свободи (утиски з боку панів, орендарів, урядників), приниженні гідності (жінка гуляє й пропиває те, що чумак заробив важкою працею): «Із-за крутої гори гайдамаки виглядають, // Чумаків бити наступають». «Ой да одсуває та квартирочку, на воли поглядає: // Чи стоять воли, чи стоять вози, чи сидять погоничі? // Ой та нема волів, та нема возів, та нема й погоничів». Ідея покарання кривдників реалізується щодо конкретних суб'єктів злочину: «Хлопці не зівайте, // З волів налигачі здіймайте. // Будемо розбійників в'язати, // На нові вози складати». Якщо ж пісня фіксує уявлення про чумацьке безправ'я, викликане невдалим походом, скрутою, злиднями, про покарання не йдеться, адже причиною обмеження прав є доля: «Де яр в полі – пасе воли, // Чумак лізе під віз голий. // Вітер і сніг випадає, Чумак в полі пропадає. // Огонь креше, комиш пале, // Пшоно віє, кашу варе. // Гаман, люльку без кресала // В казан кинув замість сала. // В мішок кинув – думав сало, // Оглядівся – аж кресало. // Не наївся, не нагрівся». Тугою за доброю долею пройнята вся чумацька пісенність, породжена самою дійсністю, самим сповненням різними несподіванками чумацьким життям [3: 25]. Чумакування для переважної більшості представників промислу було своєрідною погонею за долею, спричиненою прагненням поліпшити своє важке матеріальне становище. Природне право чумака втілюється у пошуках доброї долі, контакт з якою можна встановити ризикуючи власним життям, займаючи активну життєву позицію, виявляючи сміливість і рішучість: «Ой хвортуно, ти, небого, // Послужи мені немого, // Служила ж у хазайстві, // Тай служила у бурлацтві, // Ще й послужи у чумацтві».

Основними суб'єктами права у соціально-побутових піснях торгівельно-візницького промислу є чумаки; особи, що безпосередньо пов'язані з чумацьким промислом; члени чумацьких родин; вороги чумаків; фонові суб'єкти, з якими чумаки контактують в силу життєвих обставин: *чумак, купець, отаман, господар, орендар, одкупиць, підрядчик, пан, військовий, козак, селянин, візник, наймит, бурлака, сирота, фуриць, паровичник, перевізник, зимовчак, батько, мати, сестра, дівчина, чумачка* та ін. Розгляд номінацій усіх згаданих діячів становить значний інтерес для дешифрації народно-юридичних смислів чумацьких пісень. Центральне місце у правовій картині світу аналізованих текстів належить суб'єктивним індексациям та супровідним вербалізаціям юридичного світобачення чумаків. Такі одиниці, зазвичай, вказують не лише на рід діяльності, а й містять додаткову інформацію про вік, досвід, спосіб життя, характер контактів конкретних осіб: *чумак, джумак, чумаченько, молодий чумак, старий чумак, братці, хлопці, панове, молодці*: «Ой та поїдемо, братці, //

Панове молодці, // В Кремень-город на базар; // Ой наберем, братці, // Панове молодці, // А все дорогий товар». «Ой з-за гори за крутої сонечко сідає, // Ой там старий чумак чумаків споряджає». Правовий потенціал чумака фіксується одиницями, що відтворюють уявлення фонових суб'єктів про його трудовий, майновий, сімейний потенціал: «Веселися матінко, // З лугу чумаки ідуть, // Що й срібла, що й золота // Тобі-то везуть». «Сватай мене, чумаченьку, рано й у неділю, // Буду просити у матінки – нічого не вдію». У піснях відтворено уявлення про сукупність суб'єктів права, валку, яку мусили організувати чумаки на час поїздок з метою спільного розв'язання комерційних та побутових питань, котрі могли виникнути у дорозі, для захисту від ворогів та здійснення правочинів щодо членів товариства, які втратили працездатність: «Стоять верби, кінець греблі // Зеленесенькі, // Збирайтеся, хлопці-молодці, // Молодесенькі. // Збирайтеся, хлопці-молодці, // Півтора ста молодців. // Та зробимо-змайструємо півтора ста возів. // А будемо, хлопці-молодці, // Різний товар набирать, // Да поїдем, хлопці-молодці, у той город торговать». Специфіка життя і побуту чумаків потребувала організації й керівництва. Правосуб'єктне маркування отамана у текстах пісень акцентує атрибутику влади, авторитету, відповідальності, ієрархії чумацької громади, а отже відтворює елементи адміністративного права: «Жовте листя опадає, падає додолу. // А чумаки вертаються з Криму додому, // Вози скриплять, ярма риплять, воли ремигають. // Попереду йде отаман, що їх проводить». Найвність адміністративних відносин, характерними ознаками яких є примус, субординація, обмеження свободи, відтворюється правосуб'єктними номінаціями *«рядчик»*, *«пан»*, *«орендар»*, *«відкупщик»*, що, зазвичай, окреслюють правову опозицію маркера «чумак»: «Наїхали пани, // Та ще й орендарі // Воли й вози забирають». «Ой рядчику, одкупщику, вчини ж нашу волю, // Пусти ж ти нас хоч й у термін на врем'я додому».

Найвні у текстах пісень самохарактеристики правових можливостей чумаків пов'язуються з відтворенням уявлень про власну незалежність, чесний труд, адміністративні відношення, найом, оподаткування, купівлю та продаж, несправедливий суд, здирства. Енграми свободи й волі реалізуються через заперечення нестерпних для чумака умов адміністративного та майнового утиску: «А я собі бурлакую, // Ой тим же я чумакую. // Ой так мені лучче жити, // На панщину не ходити, // Подушного не платити. // Ні за плугом, ні за ралом. // Називають мене паном». Право працювати й подолати нужду власними зусиллями усвідомлюється чумаком як шанс поліпшити власну долю: «Гей же! Та що зріс я в наймах, неволі //... Гей же! Бо жупан же цей я не вкрав, // А своєю працею придбав». Одним з варіантів реалізації права на труд для чумака є найом з відповідною угодою про взаємні обов'язки суб'єктів домовленості: «Ой я таки піддержуся, // Хоть під хуру та наймуся. // Чужі воли буду гнати, // А все таки чумакувати». Право здійснювати комерційні операції (купівлю, продаж, позику) сприймається як шлях збереження та примноження майна, забезпечення добробуту: «А як я жив буду, // То все то здобуду. // Воли й вози покуплю, // Мережані ярма, // Тернові занози // Ще ж бо й сам пороблю». Уявлення про порушення прав чумака стосуються обмежень його свобод і можливостей: «Добре було чумакувати, поки всюди було рівно, // А то вже через ті білети // Да й ходити не вільно». Основні прояви порушення прав чумаків пов'язуються з уявленнями про несправедливий суд, здирства і завжди супроводжуються правосуб'єктною індексацією кривдників: «Отаман – голова нерозсудливая: // Гей він суду не розсудить, // З нас бурлаків гроші лупить // У свою користь». «Писарець маленький, // На личку бравенький, // Гей, він письма не розбере, // З нас, бурлаків, гроші дере, // Все по п'ять рублів».

Колективний правосуб'єктний маркер *«рід»* засвідчує право чумака на сімейні стосунки: «А вдарили джумакові // У великий дзвін, // А сходиться, а з'їздить весь джумаків рід». Члени чумацької родини також є суб'єктами права. Найчастотніше у піснях представлені номінації дружини чумака – *жінка*, *чумачиха*, *чумачка*, *удова* – які супроводжуються окресленням кола її досить обмежених можливостей: «Ой сама ж я, сама пшениченьку жала; // ой як прийшла додомоньку – нема мого пана. // Челядонька в дому, ой що ж мені по тому? // Дала ж би я білі ручки, та немає кому. // Ой піду я до кімнати постілоньки слати; // Постіль біла, стінка німа – ні з ким розмовляти. // Ой постіль біленька, а стінка німенька; // Зжалься, зжалься, милий боже, ще ж я молоденька». Правосуб'єктні номінації членів чумацької

родини містять енграми сімейної та майнової сфер. Добре ставлення, взаємна увага, піклування й матеріальна відповідальність засвідчується текстами: «Єсть у мене вісім пар волів, // Вісім возів солі, // Велю вам, братці, продати, – // І продати, і жінці гроші послати». Неповна реалізація прав сімейної сфери стосуються не лише дружини чумака, але й дітей: «Того зажурився – без долі вродився. // Весь вік у дорозі марно літа трачу, // Ні жінки, ні дітей ніколи не бачу. // Темна моя хата, чорне моє поле, // А діти без батька – голодні та голі». Наявність у чумака батьків фіксується відповідними одиницями – *отець, матуся, мати, тато, батько, ненька*: «Зажурився чумак молодий по своїй причині... // Ой воли мої сірії й половії, // Ідїть тихою ходою, // Бо єсть у мене отець і матуся, – // Гірко журиються за мною». Ядерною ідеєю сімейно-правових уявлень чумацтва є відповідальність.

Окрема група правосуб'єктних номінацій – *вороги, розбійники, розбійнички, превразькїі сини, здобишники, вражі здобишники, бусурмани, орда, татарва* – об'єднує позначення осіб, які посягають на життя, свободу й майно чумаків: «А на них, на чумаченьків, // Вороги йдуть». «Ой виїхало вражих здобишничків // Сорок коней ще й чотири». Наведені суб'єктні маркери задіюють правові уявлення про волю, гідність, незалежність, недоторканість особистого майна, міжнародні відносини. Злочинні дії чумацьких ворогів пов'язуються з пограбування, полоненням, вбивством: «Превражіі бусурмени негаразд зробили. // Усі воли позаймали, кривого лишили, // Одного кривого, одного старого». «Всіх чумаків орда зайняла, // А котрих старих – вирубала, // А молодих в полон взяла, // А маленьких витоптала».

Номінації фонових суб'єктів – *люди, сусіди, дівчина, селянин, молодий хазяїн, піп, комендант, запорожці, шинкарка* – дозволяють окреслити коло правових взаємодій чумаків: «Кажуть люди: «Чумак іде». «Ой ви, сусідоньки, що ж ми за сон снився: // Що ж видиться мій син, чумаченько, у дорозі оженився». Фоновий суб'єкт «*піп*» засвідчує право чумака сповідати віру: «Гей, да заслаб чумак у далекій дорозі – // сподівається смерті. // Гей, як привезли попа молодого // Да на смерть сповідати». Використання маркеру «сусіди» часто диктується бажанням запобігти зменшенню правових можливостей згаданих осіб і має на меті активізацію кондиціонально-сиркумстантних параметрів їх юридичного потенціалу: «Ой милі сусідоньки, // Не пускайте свої доньки, // Щоб по полях не ходили, // Чумаченьків не любили». Фоновий суб'єкт «*дівчина*» реалізується у різних правових сферах, оскільки може індексувати наречену і просто людину. У значенні «наречена» маркер засвідчує правові енграми дошлюбних взаємин: «А дівчина вже й раденька: // Потоптала черевички, // На дорогу вибігаючи; // Виплакала карі очі, // Чумаченька виглядаючи». Молода особа жіночої статі може бути суб'єктом, що купує чумацький крам. Така дівчина, зазвичай, має на меті відмовити чумака від мандрів і призвичаїти до сільськогосподарської праці чи просто повернути до себе увагу, а отже вплинути на його статус і правовий потенціал: «Ой і прийде к тобі дівчинонька // Та солі купувати. // Та солі купувати, гей! // Та не так солі та купувати, // Як жалю завдавати. // «Ой годі ж тобі, та чумаченьку, // Гей та під возом лежати. // Та бери косу та іди в росу // та травиченьку тяти». Правосуб'єктні маркери селянина – *молодий хазяїн, пан хазяїн, хазяїн* – пов'язуються зі сферою професійних інтересів чумака: «Здоров, пане хазяїне! // Чи нема сіна продати?» Селянин і чумак укладають угоду, згідно з якою визначаються обов'язки чумака у разі його зимівлі у дворі селянина: «Ой що ж бо нам, чумаче, // За зиму торгуваться? // Прийде весна даси мені волів обораться». Розбіжності правових інтересів чумака й селянина закорінені у протилежні погляди на спосіб життя; просторову локалізацію; дії, що мають забезпечити підвищення добробуту. У текстах пісень представлені правосуб'єктні маркери «*шинкарка*», «*шинкарочка*», «*молода шинкарочка*». Правові взаємодії чумака з шинкаркою кваліфікуються народною уявою як шахрайство у майновій сфері: «Шинкарочка молодая, // Дай горілки як давала: // По сто рублів боргувала. // А тисячу приписала. // Сірі воли даром взяла». Ідеї про відновлення порушених прав чумаків пов'язуються з фоновими правосуб'єктними маркерами «*комендант*», «*запорожці*»: «Перекопський комендант, // Запорожцям дає знать: ... «А біжить до Салгирию, – // Чумаків рятувать». Попри наявність рис подібності у суспільно-побутових піснях чумацького й козацького циклів, викликаних схожістю мандрівного стилю життя ліричних героїв, їх відірваністю від родини, звичкою долати дорожні небезпеки й труднощі, юридичний потенціал чумака й козака істотно відрізняється. Це пояснюється тим, що вирішальними

імперативами чумацтва були міркування економічного характеру, котрі у системі цінностей козака трактувалися як досить периферійні. Основу ж рушійних мотивів козацтва складала ідеологема волі, свободи, незалежності, слави, прагнення послужити рідній землі.

Таким чином, ментальна сфера етносоціокультурного феномену торгівельно-візницького промислу, породженого унікальними географічними, економічними, історичними чинниками, відтворила систему народно-юридичних (не зафіксованих у нормативних актах, але чинних для представників конкретної соціальної групи) уявлень, пов'язаних з правом чумака пізнати долю, зміцнити власний добробут, забезпечити родину, самовіддано й чесно працювати, виявити мужність, зажити слави. У правовій картині світу чумацьких пісень номінаціям осіб відводиться роль трансляторів народно-юридичних уявлень щодо основних правових цінностей, як-от: розум, воля, потреба, інтерес, примус, влада, обов'язок, справедливість, відповідальність, визнання.

Перспективи дослідження пов'язуються з порівняльним аналізом мовних маркерів сфери права, представлених в українських соціально-побутових піснях козацького, рекрутського, солдатського, наймитського й заробітчанського циклів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 776 с.
2. Данилюк Н. Етнолінгвістичні дослідження у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть і вивчення мови фольклору // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 90 - 97.
3. Дей О. Соціально-побутові пісні чумацького циклу / Чумацькі пісні. – К.: Наукова думка, 1976. – С.11 - 45.
4. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
5. Івановська О. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності. – К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2005. – 227 с.
6. Кушпа М. Чумацькі пісні: генеза, художня своєрідність. – Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000. – 16 с.
7. Проскурова С.В. Чумацтво як українське соціокультурне явище – Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 2001. – 14 с.
8. Селиванова Е. Когнитивная ономастология. – К.: Фитосциоцентр, 2000. – 247 с.
9. Чумацькі пісні / Упоряд. О.Дей, А.Ясенчук, А.Іваницький. – К.: Наукова думка, 1976. – 542 с.
10. Чумаки як виразні носії ментальності та етнічного архетипу українців. // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. праць. – К.: Унісерв, 2000. – С. 94-99.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Лавриненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика.

ЛІНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ КОЛИЧЕСТВА

Елена МЕДВЕДЬ, Антонина МАКСЮТА (Сумы, Украина)

У статті висвітлено функціональний аспект лінгвальних квантитативних одиниць, що дає можливість по-новому розуміти закономірності реалізації різних кількісних значень в тексті. Квантитативні семантичні структури зумовлені прагматичними параметрами мовленнєвої діяльності.

The article touches upon the aspect of linguistic quantitative units functioning in different texts. Quantitative semantic structures realize different quantitative meanings in texts under the pragmatic demands.

Исходным положением для построения функционально-семантического поля квантитативности (ФСПК) признается общая референциальная соотнесенность всех его конститuentов с объективно существующими и отражаемыми человеческим сознанием количественными показателями предметов, процессов и явлений. Сложность описания ФСПК заключается в определении его семантического ядра, границ и структуры. Роль центра приписывается лексико-грамматическому классу имен числительных, грамматической категории имен существительных, комплексному ядру [5; 14].

Анализ текстов показывает, что для результативного конституирования ФСПК большое значение имеет исследование прагматических аспектов, авторских интенций [3; 6; 7; 12; 13; 15; 17; 19]. При рассмотрении речевого материала в тексте обособляются блоки субъекта/объекта, предиката, условий их квантификации. Адекватная информация может быть получена лишь из цельных коммуникативных единиц, в которых смысл преобладает над содержанием.

Теоретическими предпосылками данного исследования служат положения о социальном характере знаний о количестве, о биполярном характере знаний – научном и эмпирическом [2]. Научное знание о количестве может быть получено адресатом в процессе обучения или самообучения из совокупности текстов, принадлежащих к специальным областям математики, точных наук, философии, логики, психологии и т.д. Эмпирическое знание о количестве приобретает в процессе практической (предметной и коммуникативной) деятельности, оно находит отражение в речи. В неспециальном речевом общении преобладают так называемые **эмпирические когнитивные структуры** (далее ЭКС) [16]. Построение глобального языкового поля количества (ЯПК) требует отражения в его семантическом варианте разных видов знаний. Содержание эмпирического знания о количестве не описано столь же подробно в специальной литературе, как научное знание. Многовариантность его вербализованных форм, принадлежащих плану выражения, представляет большой интерес для когитологии, в целом, и исследования ФСПК, в частности. Человечеством разработаны различные системы счисления применительно к дискретным количествам и многообразные системы измерения применительно к количествам непрерывным. При этом специальные средства выражения количества позволяют определить его практически точно (ТК) или неточно (НТК).

Своеобразие проявления субполя НТК реализуется на синтагматическом уровне. При объяснении различий словосочетаний типа *five chairs, many chairs, a few chairs, all the chairs, just enough chairs* возникает вопрос соотношения научного и эмпирического знаний при определении количества в плане точного – неточного, неопределенно-точного – приблизительного. Контекстуальные условия оказывают существенное влияние на реализуемое значение множественности. Исследуя содержательную сферу нумеральных сочетаний (НС) следует отметить, что все они могут соотноситься с одним и тем же фактическим количеством, объективно наличествующем в референтной ситуации. Различие между ними лежат полностью в области когнитивно-психологических и прагматических предпосылок речевого общения и требуют исследования на синтагматическом уровне ФСПК.

Наиболее общее содержание научного знания о количестве заключено в одном из известных философских определений и формулируется следующим образом: «Количественная определенность есть величина наличности чего-либо, которая в результате сравнения (включая счет, измерение, вычисление) может быть выражена приблизительно (в формулах со значением «намного больше», «больше», «приблизительно равно», «меньше», «намного меньше») или практически точно (в числах, равенствах)» [8: 76]. Формулы со значением «больше»/«меньше» приведены в данном определении как способы выражения величины. Возможен однако и другой взгляд на иерархическую роль именуемых этими формулами количественных отношений.

В лингвистической литературе имеет место рассмотрение указанных отношений как базовых для идентификации семантической категории градуирования, интегрирующей с измерением и счетом. Термином «градуирование» Э.Сепир называет системную понятийную основу категории количества, ее сущностное ядро: включение квантифицируемого объекта в отношения «больше»/«меньше» [10]. На основе такого включения коммуникантами строятся различные шкалы квантификации, деление на которые может варьироваться в зависимости от мотивов познающего, а также тех теоретических знаний и практических возможностей, которыми он располагает.

Подобный способ определения количества связан с его эмпирическим познанием и, составляя оппозицию измерению и счету – методам точного, научного, объективного познания, отражает субъективные оценки этого знания в параметрах потребностей и интересов говорящего (адресанта), связанных с его практической деятельностью.

Поскольку восприятие осуществляется человеком, то и в номинациях количеств, познанных эмпирически, сказываются обобщенные результаты восприятия. Фрагменты антропосферы наличествуют в экспонентном плане количественно-оценочных высказываний: русск.: *глубина по колено, высотой в рост человека*; нем.: *Sichtweite*,

Horweite; англ. *up to the ears*. В данном случае квантитативные единицы (КЕ) соприкасаются с общим положением об «антропоцентричности» языка [18].

ЭКС являются, с нашей точки зрения, результатом такого лингвистического явления как **внутренний гипостазис** [9]. Явление внутреннего гипостазиса, под которым понимается внутрилексемная конверсия, предполагает возникновение в границах лексемы варианта с иной субкатегориальной характеристикой. Это явление следует рассматривать как один из случаев проявления семантической микровариативности, вариативности внутри лексемы. В результате внутреннего гипостазиса возникает семантико-морфологический вариант в границах исходной лексемы, отличающийся от нее семантическими, морфологическими, комбинаторными и прагматическими характеристиками. Внутренний гипостазис не ведет к возникновению новой лексемы и не предполагает коренного изменения ее содержания. В процессе внутреннего гипостазиса происходит перераспределение признаков сигнификата: ведущий признак, лежащий в основе сигнификата и входящий в его понятийное ядро, оказывается семантически приглушенным за счет выдвижения другого признака как более актуального для данного контекста и более соответствующего авторской интенции: англ.: *a cup of tea*; *oceans of time*; русск.: *море счастья, до небес*. В основе избирательного характера внутреннего гипостазиса лежит обусловленная семантическим потенциалом вышеназванных групп лексем возможность их использования для вторичной образной номинации, метонимической или метафорической. Матричная лексема не содержит кодифицированного варианта со значением количества (*a bottle of milk, the lion's share*) или процессуальности (*to ten*). В таких случаях прослеживается прагма-стилистическая интенция говорящего/пишущего, часто ориентированная на создание комического эффекта, на достижение иллокутивной экспрессивной цели, для чего используются фразеологические единства типа англ.: *beyond measure*; *as numberless as the sands*; *world of troubles*; укр.: *як горобців у стпіві*.

Внутренний гипостазис является активно протекающим процессом в современном английском языке. Гипостатические изменения могут иметь разную степень стабильности, будучи зафиксированными словарем, приобретая узусный характер или оставаясь в рамках окказионального употребления. Следует отметить, что кодифицированные словарями переходы по линии развития квантитативности в большинстве своем нейтральны, их основным функциональным назначением является вторичная номинация. В результате внутреннего гипостазиса у существительных, например, не имеющих семы квантитативности, проявляется явление синкретизма (*a shower of greetings* (квантитативность + номинативность)).

Незарегистрированные словарями окказиональные переходы по линии развития семы количественности, как правило, несут прагмастилистическую нагрузку. В подобных случаях усложняется семантическая структура слова за счет компонентов, несущих информацию об эмоциональном восприятии предмета, обозначенного словом и его прагматической направленностью (*an ocean of people*). Арутюнова Н.Д. [1] по этому поводу отмечает, что прагматическое значение больше, чем дескриптивное и подчиняется воле говорящего.

Функциональное назначение внутреннего гипостазиса может быть различным: в первую очередь – заполнение лексических лакун путем экономного способа выражения значения квантитативности уже имеющимися в арсенале неквантитативными единицами, а также достижение определенного стилистико-прагматического эффекта. Социум может отвергнуть или принять новообразование в виде ЭКС, закрепление которой в языке в ряде случаев не вызывается потребностями коммуникации в широком смысле слова, но преследует частную цель – добиться определенного прагмастилистического эффекта. В данном случае существенна не способность подобного семантического развития конкретной лексемы, но сам факт существования в языке такого живого процесса. Слова – социальные инструменты, объективность важна для их выживания.

Связь между обозначением и обозначаемым в подобных случаях оказывается неустойчивой, хотя в ней заложены потенции перерастания в постоянную связь, которые могут быть реализованы при возникновении потребности, и в конечном счете, стать частью словаря, что и произошло с фразеологическими единицами.

Числительные (как ядро лексико-семантического поля количества) относятся к сильным средствам воздействия на адресата, его помыслы и действия. Универсальным для числительных даже дистантных языков является их использование для создания эффекта преувеличения, ирреального изображения действительности [4].

В сто сорок солнц закат пылал /В.В.Маяковский/.

Ring in thousand years of peace,

Ring out thousand years of war /Tennyson/.

Прагматическая весомость расчлененных фразеологических единиц (ФЕ) предопределяется совокупностью значений составляющих [11]: *forty winks* – *короткий сон*; *with one foot in a grave* – *на краю пропасти*; *as thick as two thieves* – *закадычные друзья*. Взаимодействие фразеологического контекста и нумерального компонента приводит не только к переосмыслению числительного, но также к перемещению полилексемной единицы из ЯПК в поле качественно-экспрессивной оценки.

Фразеологические единицы с нумеральным компонентом (ФЕ_{КЕ}) придают коммуникации выразительность, колоритность и, тем самым, содействуют лучшей реализации замыслов адресанта. Экспрессивность этих единиц достигается посредством пересечения и включения компонентов в семантику расчлененной единицы. Во фразеологическом контексте происходит “выветривание” смыслового содержания числительных. Преимущественное использование ФЕ с опустошенным квантитативным компонентом свидетельствует об интенсивном процессе десемантизации числительных, о лексикализации полилексемных единиц, о возрастающей экспрессивности последних по мере убывания в них семы квантитативности.

Прагматически весомо использование при числительных элементов-спецификаторов типа *as little as*, *as much as*. Позиционно примыкающие к числительным, эти единицы выражают отношение говорящего к упоминаемой количественной информации, побуждают адресата разделить точку зрения автора о количественной градуальности (в оценках типа “высоко”/“низко”, “мало”/“много”).

He drank as little as two cups of coffee. He drank as much as two cups of coffee (Он выпил не менее / не более двух чашек кофе).

Аппроксимация выражается и в отрицательных предложениях посредством особой селекции и аранжировки компонентов в поверхностной структуре.

It wasn't two minutes coming down /International Herald Tribune, 2007, № 35, 627/. (Не прошло и двух минут). *They were not five feet apart when they began shooting. /International Herald Tribune, 2007, № 35, 576/. (Они не были и на расстоянии пяти футов, когда начали стрелять).*

Прагматическую, эмотивно-экспрессивную функцию числительные реализуют в условиях десемантизации конкретного числового значения, при выражении субъективной оценки, эмоционально-волевого воздействия на адресата. Благоприятной почвой для прагматической функции числительных является фразеологический контекст, в котором десемантизированные нумеральные единицы являются средством выражения качественно-оценочных значений.

Перенос основных акцентов на функциональный аспект КЕ позволяет по-новому осмыслить закономерности реализации различных количественных значений (отношений) в тексте, более адекватно моделировать ФСПК. В плане содержания поля выделяется количественно-оценочная сфера, семантические структуры которой обусловлены прагматическими параметрами речемыслительной деятельности адресанта. Эти структуры базируются на глобальном сравнении пространственно-временных, тотально-партитивных и т.п. отношениях. Субполе, включающее эмпирическое, неопределенное количество, противостоит субполю, интегрированному объективными числовыми и близкими к ним формами представления об определенном, научно познанном количестве, что можно выразить в формуле:

$$K_1 \text{ (эмпирическое знание)} + K_2 \text{ (научное знание)} = \text{ФСПК}$$

ФСПК, характеризующееся разнообразием форм и спецификой наполнения, в результате пересечения парадигматического и синтагматического способов репрезентации

количественности объективного мира, создает определенный квантитативный концепт как результат эмпирического и научного познания лингвистических и объективно существующих квантитативных характеристик окружающего мира.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С.159-249.
2. Берка К. Измерения: Понятия теории, проблемы. – М., 1987. – 261 с.
3. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М.: Прогресс, 1992. – 224 с.
4. Зорівчак Р.П. Семантична структура словесного образу // Іноземна філологія. – Львів: Львів.нац.ун-т, 1999. – № 11. – С. 218-225.
5. Категория количества в современных европейских языках / Акуленко В.В., Швачко С.А., Букреева Е.И., Синякова Г.А., Попович М.М. и др. / Под ред. В.В.Акуленко. – К.: Наукова думка, 1990. – 284 с.
6. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века / Под ред. Ю.С.Степанова. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1995. – С. 144-238.
7. Минкин Л.М. Новая теория прагматики и новые идеи современной лингвистики // Вісник Харків.ун-ту. – 1997. – № 390. – С. 101-104.
8. Панфилов В.З. Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты. – М., 1977. – 284 с.
9. Паповянец Э.Г., Андреева О.П. Предсказуемый и непредсказуемый внутренний гипостазис // Вісник Харків. держ. ун-ту. – 1995. – № 384, Т.2. – С. 123-125.
10. Сепир Э. Градуирование // НЗЛ. – М., 1986. – Вып. 16. – С. 43-78.
11. Степанова І.С. До питання про семантичні трансформації компонентів фразеологізмів // Гуманітарний вісник. Сер. Іноземна філологія. Проблеми сучасної світової літератури та лінгвістики. – Черкаси, 2000. – С. 291-295.
12. Сусов И.П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система // Языковое общение: процессы и единицы. – Калинин, 1988. – С. 7-13.
13. Тарасова Е.В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики // Вісник Харків.нац.ун-ту. ім. В.Н.Каразіна. – 2000. – № 471. – С. 273-279.
14. Швачко С.А. Адъективные аспекты порядковых денумеративов // Вісник Харків.нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2000. – № 471. – С. 292-299.
15. Шевченко І.С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике. // Вісник Харків.нац.ун-ту. ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202-205.
16. Bever Th.G. The Cognitive Basis for Linguistic Structures // Annual Series. – N.York, 1970. – No 4. – P. 282-283.
17. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – Cambr. Et.: CUP, 1996. – 288 p.
18. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991. – 512 p.
19. Wunderlich D. Methodological remarks on speech act theory // Speech act theory and pragmatics / Eds. J. Searle, F.Kiefer, M.Bierwisch. – Dordrecht, Boston, London: Reidel, 1980. – P. 291-312.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Олена Медвідь** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси – прагматичний аспект лінгвістики.
Антоніна Аксютя – аспірантка кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси – прагматичний аспект лінгвістики.

**ШЛЯХИ АКУМУПІОВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СЕМАНТИКИ:
 ВАЛОРИЗАЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ
 (на матеріалі української, німецької, англійської та російської
 компаративних фразеологій)**

Костянтин МІЗІН (Київ, Україна)

У статті проаналізовано причини етнокультурних “збоїв” при валоризації універсальних концептів на прикладі гастроконцепту “молоко” в українській, німецькій, англійській і російській компаративних фразеологіях.

The papers deals with the analysis of ethnocultural shifts in valorization of universal concepts, taking a “milk” gastroconcept in Ukrainian, German, English and Russian comparative phraseologies as an example.

Фразеологія як “дзеркало душі народу” найдетальніше віддзеркалює універсальні та самобутні риси цієї “душі” на тлі зіставлення з іншими “душами”, що уможливило детальніше вивчення такого недослідженого феномену, як етнокультурна свідомість, котра утворює центральну ланку в ланцюжку *мова – культура* тієї чи іншої лінгвоспільноти. Тому **актуальними** нині є розвідки, присвячені зіставному аналізу фразеологій споріднених і неспоріднених мов (М.Ф. Алефіренко, Л.К. Байрамова, Г. Вальтер, С. Георгієва, М.В. Жуйкова, В.М. Мокієнко, Ж. Фінк та ін.).

Зіставний підхід уже залучався автором цієї статті для дослідження мовної та культурної інформації, закодованої в компаративних фразеологічних одиницях (КФО) германських і слов’янських мов. Останні – як універсальний лінгвальний і екстралінгвальний феномен –

утворюють розгалужену фразеологічну систему будь-якої мови [8]. При цьому нами задекларовано, що етнокультурна свідомість скеровує пізнання у специфічне русло, в результаті чого і виникають розбіжності при концептуалізації навіть універсальних понять у різних мовних спільнотах.

Однак ми недостатньо уваги приділяли зіставному вивченню когнітивних структур, наприклад концептів, за допомогою яких людська свідомість категоризує та концептуалізує навколишній світ. Насамперед це стосується концептополя “продукти харчування”, яке репрезентує гастрономічний код культури. Ключові концепти цього коду формують навколо себе розгалужені концептосистеми, дослідженню яких присвячено до цих пір нечисленні розвідки [див., напр., 2; 5], особливо в зіставному аспекті [див., напр., 3; 6]. При цьому зіставний аналіз гастроконцептів на матеріалі такого потужного маніфестанта етнокультурної маркованості, як компаративна фразеологія, нині повністю відсутній, що свідчить про **наукову новизну** пропонованої статті, **метою** якої є вивчення причин етнокультурних “збоїв” при валоризації універсальних концептів на прикладі гастроконцепту “молоко” в українській, німецькій, англійській і російській компаративних фразеологіях.

Зазначимо, що серед десятків визначень поняття “концепт”, нам близьке тлумачення останнього А.М. Приходьком [9: 55, 61–62]: концепт – це “складнострукований феномен, в якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним”. У такий спосіб формується його тришарова структура – понятійний, перцептивно-образний та валоративний (ціннісний) складники. Валоративний складник концепту реалізується в єдності його етнопсихологічного, соціодискурсивного та лінгвокультурного начал.

Випадки зміни аксіологічного підґрунтя понять при концептуалізації об’єктивного світу різними лінгвоспільнотами, тобто при формуванні валоративного складника концепту, найчіткіше, на нашу думку, простежуються на матеріалі компаративної фразеології, оскільки образи-еталони цих одиниць при вираженні універсальних понять часто виявляють перцептивно-образну ізоморфність, однак семантика універсальних (фреквентивних) КФО може суттєво різнитися.

Це помітила А. Левін-Штайнманн [7: 62] при дослідженні лінгвоспецифічного процесу, наявного при оформленні концептів за допомогою ФО, на прикладі образу-еталона *молоко*: в російському порівнянні *белый как молоко* цей образ-еталон може позначати як колір різних об’єктів, так і матово-білу шкіру, в українському *біла як молоко* – лише білолицю, незасмаглу жінку, тобто неповною мірою виражає друге значення російської одиниці, а німецька КФО *weiss wie Milch* (досл.: білий, наче молоко) передає семантику винятково кольору (обмежуючись при цьому, головним чином, позначенням кольору скла; існує навіть термін *Milchglas*), отже, збігається з першим значенням російського порівняння. Принагідно зазначимо, що в англійській мові образ-еталон *milk* ‘молоко’ у КФО (*as*) *white as milk* (досл.: білий, наче молоко) може передавати семантику кольору як різних об’єктів, так і білої, незасмаглої шкіри [11: 819]. Таким чином масмо майже повний збіг значення образів-еталонів *milk* та *молоко* в неспоріднених англійській і російській мовах.

Як бачимо, без поглиблення в семантику наведених вище КФО, їх можна визначити як типові приклади фразеологічної інтерференції, дослідження якої є прерогативою комунікативно-прагматичного аспекту зіставної лінгвокультурології як частини сучасної теорії міжкультурної комунікації [1: 181]. Попередити таку інтерференцію мають лінгводидактика та лексикографія (фразеографія), оскільки тлумачні та фразеологічні словники, повнота укладання статей яких становить ще одну з невирішених до цих пір проблем сучасного мовознавства, теорії фразеології зокрема, значно відстають від дискурсивного мислення сучасного мовця.

Свідченням цього може бути й те, що наведені А. Левін-Штайнманн дані, можна уточнити і далі: В.М. Мокієнко подає три значення російської КФО (*белый*) *как молоко* – “1. Про біле полотно, кольори тощо. 2. Про густий, білий туман, що стелеться. 3. Про чию-небудь матово-білу шкіру” [14: 254]. Акцент при цьому падає на колір туману (КФО-синонім: *туман как молоко*) та шкіри (КФО-синоніми: *кожа у кого*) *как молоко*; *бледный* (*белый*) *как молоко*). Натомість Л.О. Лебедева зводить семантику образу-еталона *молоко*

лише до позначення кольору туману: (*белый, густой*) *как молоко* – “завичай про туман” [12: 257]. В українській мові образ-еталон *молоко* колірно номінує не лише білолицю, незасмаглу жінку, а й також сиву людину, напр.: *побілів як молоко* – “посивів”; *сивий як молоко* – “про зовсім сиву людину”. В інших випадках семантика основи порівняння *білий* при фразеологізації зникає, напр.: *зуби білі як молоко* – “про людину зі здоровими зубами” [17: 61, 95]. Однак, так чи інакше, всі ці номінації пов’язані з описом людини.

Показово, що в англійській і російській мовах аналізована КФО виконує функцію кольорономінації як “живих”, так і “неживих” об’єктів навколишньої дійсності, в німецькій – лише “неживих”, в українській – виключно “живих”. Пояснити ці лінгвокреативні парадокси категоризації та концептуалізації об’єктивного світу різними мовними етносами можна за допомогою такого положення: при ізоморфності поняттєвого та перцептивно-образного складників концепту відмінності концептуалізації навколишнього світу в різних лінгвокультурах виявляються при валоризації, тобто при формуванні валоративного складника концепту. Цей складник утворюється за допомогою трьох начал: етнопсихологічного, соціодискурсивного та лінгвокультурного.

Відтак, розбіжності ціннісних орієнтирів у різних народів, які виникають на рівні етнопсихологічного начала, провокують подальше їх поглиблення на рівні соціодискурсивного й лінгвокультурного начал, бо етнопсихологічна цінність концепту – це конгломерат знань, образів і асоціацій, які викликаються у свідомості людини саме завдяки її належності до тієї чи іншої етнічної спільноти. Духовна енергетика народу перетворює концепт на певного роду архетипний образ, який зумовлює моделі мислення та регулює апріорні форми поведінки. Їх лінгвістична інтерпретація уможливується через усвідомлення двох аспектів руху наукової думки: соціодискурсивного (від людини до комунікативної культури) і лінгвокультурного (від культури до людини) [9: 62]. Тут хотілося б додати до цього положення А.М. Приходька: лінгвокультурний аспект – це рух наукової думки від культури до не просто людини, а людини, яка володіє мовою, *homo lingualis*.

Важливим є те, що при формуванні етнопсихологічного начала валоративного складника того чи іншого концепту всотуються і доконцептуальні цінності, які акумулюються і транслюються за допомогою архаїчних знаків етнокультур: міфів, ритуалів, обрядів, символів тощо.

Так, молоко у слов’ян – це один із основних видів їжі, об’єкт міфологічних вірувань, магичних ритуалів і захисту; молоко причетне до кольорової символіки: македонці у давнину купали новонароджених дітей у молоці, щоб вони були білими [15: 284, 287–288]. Додамо, що українці також купали дітей у коров’ячому молоці, – “щоб повне та біле було” [10: 375]. Натомість у германців, німців зокрема, лінгвосеміотично релевантним є не стільки молоко, як продукти з нього, наприклад сир, оскільки в Німеччині, як власне і в багатьох країнах Європи, існував звичай причащати в особливо урочистих випадках життя “сімейним сиром” (нім. *Familienkäse*) [4: 327].

Отже, германські та слов’янські мовні простори виявляють відмінності при формуванні етнопсихологічного начала валоративного складника концептів англ. “milk”, нім. “Milch”, укр. “молоко” та рос. “молоко”. Цим деякою мірою можна пояснити “живу” й “неживу” кольорономінацію образу-еталона *молоко* аналізованих КФО: антропоморфне (“людяне” / “живе”), архетипно-символьне знакопозначення молока у слов’ян і менш лінгвосеміотично значуще, “неживе” у германців. При цьому в українській і німецькій мовах простежуємо асиметрію антропоморфного кольоропозначення образу-еталона *молоко*, а в англійській і російській мовах – симетрію; поміж собою у цих мовах виявляється часткова асиметрія, з одного боку, в українській, англійській і російській мовах, із другого боку, в німецькій, англійській та російській.

У такий спосіб етнопсихологічні чинники можуть “провокувати” поглиблення асиметрії при подальшому наповненні концепту соціодискурсивними та лінгвокультурними смислами. Так, рос. концепт “белый цвет” при фразеотворчій лінгвокреативній взаємодії вторинного знакопозначення з образом-еталоном *молоко* та подальшому соціодискурсивному функціонуванні знаку непрямо-похідної номінації *белый как молоко* може звузити ознакову базу цього образу-еталона до еталонізації білого кольору лише туману, що й підтверджує

фразеологічною практикою Л.О. Лебедева (див. вище звужену семантику КФО *белый как молоко* у статті словника цієї дослідниці). Саме концептуальне тло (один чи декілька концептів, які постають у результаті “відсіювання” багатьох гіпер- та гіпонімічних при фразеологізації того чи іншого усталеного порівняння. Ім’я цього концепту (концептів) збігається, як правило, з іменем образу-еталона, хоча часто простежується тісний семантичний перетин концептуального тла з основою порівняння – К.М.) аналізованої КФО – а в ній простежується симбіозна амальгама концептів-гіперонімів та -гіпонімів: “еда”, “напиток”, “блюдо”, “белый цвет”, “здоровье”, “жизненные силы”, “жизненный опыт”, “мать” та ін. – є найбільш рухливим у “мовній тканині” (Б.М. Гаспаров) цього комплікативного лінгвознаку, спричиняючи перманентні зміни у його значеннєвому імплікаціоналі, які поступово трансформують і менш рухливий інтенціонал. Такі зміни стосуються насамперед соціодискурсивного складника концептів, дуже “чутливого” до будь-яких змін у мовному етносі.

Принагідно зауважимо, що відмінності у семантиці універсальних (фреквентивних) КФО, які виникають при їх функціонуванні на рівні соціодискурсивних складників концептів, “законсервованих” у межах цих КФО в процесі фразеологізації, можуть бути, на перший погляд, незначними і стосуватися лише деяких смислових нюансів значення аналізованих одиниць. Однак такі незначні смислові розбіжності вимагають інколи “занурення” тих чи інших універсальних (фреквентивних) КФО в різних мовах у різні дискурсивні формації. Наприклад, німецька КФО *aussehen wie Milch und Blut* (досл.: мати вигляд, наче молоко й кров) – “здоровий і червонощокий, як кров із молоком” [13: 119] має аналоги як в українській (*як молоко та кров* – “здоровий, з рум’янцем на щоках” [16: 403]), так і в російській (*как кровь с молоком* – “про ідеально здорову та рум’яну дівчину” [14: 199]) мовах. Ця КФО передає семантику молодості та краси, яка вибудовується на основі символіки червоного й білого кольорів. Як у німців, росіян, так і в українців білий колір асоціюється з невинністю, чистотою, а червоний – це колір життя, любові (кохання), відданості, тому аналізований фразеологізм характеризує здорових, міцних молодих людей. Л. Рьоріх [18, Vd. 3: 1033] наголошує на давній історії цього виразу, який був відомий ще до часів Середньовіччя. У Середньовіччі ж біле обличчя та червоні щоки й губи вважалися символом жіночої краси та здоров’я. У ліриків того часу, наприклад Вальтера фон дер Фогельвайде, часто символом жіночої краси були лілія та троянда (можливо тому в англійській мові функціонує некомпаративний фразеологізм *milk and roses* (досл.: молоко й троянди) – “кров із молоком” [11: 501] з дещо іншим образом-еталоном).

З огляду на це, можна припустити, що аналізоване порівняння було запозичене в українську та російську мови шляхом калькуванням із творів німецькомовних письменників, зберігши при цьому й свою семантику. Проте детальне ознайомлення зі словниковими статтями свідчить про те, що в російській мові, на відміну від німецької та української, КФО *как кровь с молоком* є гендерно асиметричною і вимагає “занурення” лише в жіночий дискурс.

Такі випадки є численними і потребують до себе більшої уваги з боку мовознавців. Особливо це стосується фактичного матеріалу, фразеологічного зокрема, який досліджується крізь призму когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики, бо, як бачимо, концепти, утворені на універсальних когнітивних засадах, “занурюються” часто в різних мовах у різні, інколи протилежні, типи дискурсів. Причиною цьому є, як у наведених вище прикладах, лінгвокреативний семіозис мовного етносу, який спричинює етнокультурні “збої” на рівні валоративного складника концептів.

Таким чином, аналіз специфіки валоративного етнонаповнення гастроконцепту “молоко” підтверджує задекларовану нами тезу, що при певній ізоморфності поняттєвого та перцептивно-образного складників того чи іншого концепту може виникати “збій” на рівні етнопсихологічного начала при валоризації цього концепту. Поглиблення асиметрії валоративного складника гастроконцептів можуть “провокувати” при подальшому наповненні концепту соціодискурсивними та лінгвокультурними смислами етнопсихологічні чинники, що засвідчив російський концепт “белый цвет”, який може звузити з часом ознакову базу образу-еталона *молоко* КФО *белый как молоко* до еталонізації білого кольору

лише туману. Особливо такі зміни стосуються соціодискурсивного складника концептів, який дуже “чутливий” до будь-яких змін у тому чи іншому мовному етносі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: Монография. – М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. – 271 с.
2. Беленко Е.В. Концептосфера *продукты питания* в национальной языковой картине мира: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2006. – 19 с.
3. Буркова П.П. Кулинарный рецепт как особый тип текста (на материале русского и немецкого языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19; 10.02.01 / Ставропольский гос. ун-т. – Ставрополь, 2004. – 20 с.
4. Бушкевич С.П. Этнографический контекст одного случая экспрессивной номинации (*корова*) // Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы. – М.: «Индрик», 1995. – С. 319–335.
5. Головницкая Н.П. Лингвокультурные характеристики немецкоязычного гастрономического дискурса: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград, 2007. – 20 с.
6. Ковалева Л.В. Фразеологизация как когнитивный процесс. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2004. – 184 с.
7. Левин-Штайнманн А. Лингвоспецифический компонент при оформлении концептов фразеологизмами // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 2004. – С. 60–68.
8. Мізін К.І. Компаритивна фразеологія: Монографія. – Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2007. – 168 с.
9. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

ДОВІДНИКИ

10. Жайворонок В.В. Знаки української етнокulturи: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
11. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз, 1984. – 944 с.
12. Лебедева Л.А. Устойчивые сравнения русского языка: Краткий тематический словарь. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2003. – 300 с.
13. Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). – Вінниця: Нова книга, 2005. – 304 с.
14. Мокиєнко В.М. Словарь сравнений русского языка. – СПб.: «Норинт», 2003. – 604 с.
15. Славянские древности / Этнолингвистический словарь под редакцией Н.И. Толстого: В 5-ти томах. – М.: «Международные отношения», 1995. – Т. 3. – 693 с.
16. Словник фразеологізмів української мови / Уклали В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1097 с.
17. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Основа, 1993. – 176 с.
18. Röhrich L. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg; Basel; Wien: Herder, 2001. – Bd. 1 – 348 S., Bd. 2 – 734 S., Bd. 3 – 1106 S., Bd. 4 – 1502 S., Bd. 5 – 1910 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костянтин Мізін – докторант кафедри загального та українського мовознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теорія фразеології, компаритивна фразеологія європейських мов, зіставне мовознавство, лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ CREATURE ТА ICTOTA ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тетяна НІКУЛЬШИНА (Горлівка, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербальної експлікації концептів CREATURE та ICTOTA у зіставному аспекті на матеріалі англійської та української мов. Досліджена диференціація лексичних одиниць, що формують концепти CREATURE та ICTOTA, залежно від структурних, семантичних та лінгвокогнітивних аспектів. Визначена роль концептів CREATURE та ICTOTA в англійській та українській картинах світу.

The article deals with investigating the verbalization peculiarities of concepts CREATURE and ICTOTA in modern English and Ukrainian languages in contrast. The differentiation of lexical units forming concepts CREATURE and ICTOTA resulted from structural, semantic and linguocognitive aspects is revealed. The role of analyzed concepts in English and Ukrainian pictures of the world is defined.

Вступ.

Через почування і модальнісні відношення людина тісно пов'язана з довколишнім світом у найширшому розумінні цього слова. Світ для людини постає у двох вимірах – реальному та ірреальному. За останні роки спостерігається підвищений інтерес до розгляду лексичних одиниць, що вербалізують ірреальний світ.

Актуальність роботи зумовлюється необхідністю дослідження лінгвістичних особливостей концептів CREATURE та ICTOTA, оскільки дане питання не було вивчене на матеріалі сучасної англійської та української мови у зіставному аспекті.

Матеріалом для дослідження виступають словникові статті із лексикографічних джерел. Аналіз компонентів здійснювався за допомогою одномовних словників, що складають емпіричну базу сучасної семасіології.

Мета статті полягає у вивченні особливостей вербалізації концептів CREATURE та ІСТОТА засобами сучасної англійської та української мови. Досягнення поставленої мети реалізується шляхом вирішення таких основних завдань:

– визначенням критеріїв класифікації лексичних одиниць концептів CREATURE та ІСТОТА;

– встановленням місця концептів CREATURE та ІСТОТА в англомовній та україномовній картині світу.

Основні значення лексичної одиниці *creature* в сучасній англійській мові визначаються наступним чином:

1. LIVING THING (жива істота) – “anything that is living, such as an animal, fish, or insect, but not a plant” [LDCE : 368] (щось живе, наприклад, тварина, риба або комаха, але не рослина).

Перше значення – ‘living thing’ (жива істота) – не корелює з категорією ірреальності, а отже, й з концептом CREATURE, оскільки позначає щось живе, тобто реально існуючу тварину, комаху тощо.

Два інших значення лексеми *creature* співвідносяться з ірреальним світом, концептом CREATURE, але по різному його відображають.

2. IMAGINARY OR STRANGE (уявне чи дивне) – “an imaginary animal or person, or one that is very strange and frightening” [LDCE : 368] (уявна тварина чи людина або ж щось дуже страшне та лякаюче).

Проаналізуємо значення лексичних одиниць *imaginary* та *strange*:

– *imaginary*: “not real, but produced from pictures or ideas in your mind” [LDCE : 810] (те, що не є реальним, але є результатом Вашої уяви);

– *strange*: “1) unusual or surprising, especially in a way that is difficult to explain or understand 2) someone or something that is strange is not familiar because you have not seen or met them before” [LDCE : 1640] (1) дивне або вражаюче, таке, що важко пояснити чи зрозуміти 2) хтось або щось дивне, оскільки Ви не бачили і не стикалися з цим раніше).

Значення ‘imaginary or strange’ (уявне або дивне) підкреслює одну з ознак ірреальності, що є наслідком ментальної діяльності. Спостереження за частотністю сем *imaginary* та *strange* в лексичних одиницях концепту CREATURE дають підстави говорити про превалюючу кількість лексичних одиниць з їх наявністю, оскільки вони зустрічаються у 65%.

3. STH MADE OR INVENTED (щось зроблене або винайдене) – “something, especially bad, that was made or invented by a particular person or organization” [LDCE : 368] (щось, особливо погане, зроблене або винайдене конкретною людиною чи організацією).

Розглянемо значення лексичних одиниць *to make* та *to invent*:

– *to make*: “1) to produce: to produce something, for example, by putting the different parts of it together 2) to make = to do (action/activity), to perform an action or an activity” [LDCE : 993-994] (1) щось виготовити, наприклад, поєднуючи частини у єдине ціле 2) робити, діяти, виконувати);

– *to invent*: “1) to make, design or think of a new type of thing 2) to think of an idea, story etc. that is not true, usually in order to deceive people” [LDCE : 856] (1) робити, розробляти або думати про нову річ 2) вигадувати неправдиву історію, зазвичай для введення людей в оману).

Аналіз значень вищенаведених одиниць висвітлює таку особливість, як необхідність у фізичних зусиллях. Наприклад, сутності, у тлумаченні яких фігурують вищезгадані семи, стали результатом як ментальних, так і фізичних здібностей людини.

Для того, щоб отримати в українській мові повну картину семантики лексеми *істота*, розглянемо її тлумачення у різних словниках:

– *істота* – “живий організм, людина, тварина; сукупність усіх фізичних та душевних сил людини” [СТС : 371];

– *істота* – “живий організм; людина, тварина, сотворіння, створіння” [НТС (1 : 798)];

– *істота* – “живий організм; людина, тварина” [СУМ (4 : 52)];

– *істота* – “живий організм” [ЕСУМ (2 : 320)].

Оскільки в СУМ лексикографічна картина більше варіативна та глибока, то саме тлумачення, викладене в СУМ, беремо за основу.

Співставлення та аналіз дефініцій лексичних одиниць *creature* та *істота* дає нам змогу стверджувати про експліцитність вираження лексеми *creature* в англійській мові та про імпліцитність лексеми *істота* українській мові. Таким чином, лексикографічні інтерпретації відтворюють ті уявлення, які притаманні культурі даних народів.

Дослідження довели, що лексичні одиниці, які вербалізують концепти CREATURE та ІСТОТА, класифікуються за такими критеріями:

1. Конотація:

– **позитивна:** *E.T.* – “a creature called E. T. (“the Extra-Terrestrial”), who comes to Earth from another part of Universe. He is small and ugly, but very kind and intelligent” [LDELС : 442] (істота, яка має назву “Е.Т” (“той, що не живе на Землі”) і яка потрапила на планету Земля з іншої частини Всесвіту. Ця істота маленька та некрасива, але дуже добра та розумна); *фея* – “істота жіночої статі (звичайно доброзичлива), здатна творити чудеса; чарівниця” [НТС (3: 653)];

– **негативна:** *goblin* – “a small, often ugly, fairy that is usually unkind or evil and plays tricks on people” [LDELС : 563] (гоблін, зла маленька казкова істота, що має неприємну зовнішність та вводить в оману людей); *змора* – “міфологічна істота, яка душить і мучить людину, що спить” [1 : 197].

Наявність позитивної та негативної конотації свідчить про наявність диференціації лексичних одиниць за цією ознакою.

2. Семантика:

– **моносемантичні** лексичні одиниці – одне слово містить одне значення: *android* – “a robot in human form” [LDELС : 40] (робот, що має зовнішній вид людини); *андрогени* – “міфічні істоти, які самі себе породжують” [2: 15];

– **полісемантичні** лексичні одиниці – одне слово виражає не одне поняття і містить декілька значень: *chimera* – “1 something, especially an idea or hope, that is not really possible and can never exist 2 an imaginary creature that breathes fire and has a lion’s head, a goat’s body, and a snake’s tail” [LDCE : 257]

(1) щось нереальне, особливо ідея або надія, що ніколи не здійсниться 2) химера, вогнедишна істота з головою лева, тулубом кози та хвостом змії); *гриф* “1. У міфології стародавнього світу фантастична істота з головою орла й тулубом лева 2. Великий хижий птах ряду соколоподібних, що живе в деяких горах і живиться падалом” [СУМ (2 : 169)].

Кількісний аналіз дозволяє стверджувати про домінантність (90%) моносемантичних одиниць. Відомо, що чим вища частотність слова, тим розвиненішу структуру значення воно має. Лексичні одиниці, що позначають ірреальні істоти, мають замалу сферу діяльності, а отже й нерозвинену структуру значення, оскільки створювалися узуально – з конкретною метою.

3. Структурна організація:

– **однокомпонентні лексичні одиниці, що складаються з однієї лексеми:** *basilisk* – “an imaginary snakelike creature, whose breath and look were thought to be able to kill” [LDCE : 108] (василіск, подібна до змії тварина, яка, як вважали, може вбити своїм подихом чи поглядом); *лизун* – “міфічна істота, що живе в лісі і пожирає людей” [ЕСУМ (3 : 231)];

– **багатокомпонентні лексичні одиниці, що мають у своєму складі декілька лексем:** *little people* – “fairies, especially the Irish leprechauns” [LDCE : 771] (казкові герої, в ірландських казках – лепрекони); *little green men* – “living beings thought to come from another planet” [LDELС : 770] (істоти-прибульці з іншої планети); *Дід Мороз* – “казкова істота, уособлення морозу у вигляді рожевощогокого старого чоловіка з бородою, в шубі, шапці, з палицею” [СУМ (2 : 299)].

Дослідження кількісної домінанти щодо структурної організації лексичних одиниць свідчать про пріоритетність лексем, що складаються з однієї лексеми.

4. Написання:

– **з маленької літери:** *alient* – “a creature from another world” [LDELС : 28] (істота з іншої планети); *хоха* – міфічна істота, якою лякають дітей” [НТС (3 : 715)];

– з великої літери: *Minotaur* – “a creature which half a man and half a bull, which was kept in a labyrinth and was given young men and women to eat” [LDELС : 866] (Мінотавр, істота, напівлюдина або напівбик, яка знаходилася в лабиринті та їла молодих чоловіків та жінок); *Мідний Лоб* – “істота, яка живе глибоко у лісі; заступник мисливців. У казках часто виступає як дарувальник” [1 : 305].

Варіювання мовних одиниць сприяє розвитку мови і саме у “варіативності одиниць мови виявляється варіантно-інваріантна структура всієї мовної системи” [3 : 169]. Лексичні одиниці, що позначають концепти CREATURE та ІСТОТА, вирізняються **варіативністю у написанні**: *chimera* = *chimaera*; *griffin* = *griffon* = *gryphon*; *єхидна* = *єхида*, *Навія* = *Нівея*.

5. Гендерна ознака:

– **жіночий рід**: *Sphinx* – “a creature with the head of a woman and the body of a lion” [LDELС : 1303] (Сфінкс, істота з головою жінки та тулубом лева); “*лісовичка* – жін. до лісовик” [СУМ (4 : 524)];

– **чоловічий рід**: *giant* – “a creature in the form of an extremely tall strong man, especially one who is cruel to humans” [LDELС : 552] (велетень, істота у вигляді дуже високого на зріст чоловіка, що має велику фізичну силу та жорстокий до людей); *лісовик* – “міфологічна істота, яка, за уявленням багатьох народів, жила в лісі” [СУМ (4 : 524)].

6. Джерело появи ірреальних істот в лінгвокультурних ареалах, що розглядаються, вирізняється розмаїттям:

– м і ф о л о г і я: *troll* – “an imaginary creature that looks like an ugly person” [LDCE : 1777] (уявна істота, схожа на потворну людину); *троль* – “надприродна істота, звичайно ворожа людям (найчастіше – велетень, що живе в горах і стереже скарб)” [СТС : 866].

– р е л і г і я: *Behemoth* – “an extremely large, mythical creature, mentioned in the Bible” [LDELС : 101] (Бегемот – надзвичайно велика міфічна істота, яка згадувалася в Біблії); *левіафан* – “величезне морське страховище або літаючий дракон” [СУМ (4 : 459)];

– л і т е р а т у р а: *Frodo* – Фродо (персонаж роману “Володар кілець” Дж. Толкієна) [LDELС : 526]; *Загативода* – “казкова істота, що може “утримувати воду” [СУМ, Гринч (2: 25)].

Великий вплив давніх цивілізацій Середземномор'я на уявлення інших народів спричинив появу в досліджуваних мовах значної кількості однакових істот із грецької міфології:

■ *centaur* – “a creature with the head, chest, and arms of a man and the body and legs of a horse” [LDELС : 199]; *Кентавр* – “істота з кінським тулубом і людською головою та грудьми” [СУМ (4 : 140)];

■ *chimera* – “an imaginary terrible female creature, made up of parts of different animals, which breathes fire” [LDELС : 216]; *химера* – “вогнедишна потвора з головою й шиєю лева, тулубом кози та хвостом дракона” [СТС : 920];

■ *griffin* – “an imaginary animal in stories with a lion's body and the wings and head of an eagle” [LDELС : 580]; *гриф* – “фантастична істота з головою орла й тулубом лева” [СУМ (2 : 169)];

■ *harpy* – “a cruel creature with the head and upper body of a woman and the wings and feet of a bird” [NWDThEL : 441]; *гарпія* – “крилата потвора з жіночим обличчям, пазурами на руках і ногах” [СТС : 183];

■ *satyr* – “a god usually represented as half human and half goat” [LDCE: 1458]; *самір* – “лукава, хтива істота з цапиними ногами, бородою і рогами; супутник бога Діонісія” [СУМ (9: 61)].

Усі лексичні одиниці концептів CREATURE та ІСТОТА характеризуються суб'єктивним началом, тому що формуються на основі особистого досвіду перцептивної діяльності людини. Оскільки оточуючий людину світ постійно змінюється, то з ним змінюється й людське знання про нього. Ось чому саме людина, її фізичні та ментальні аспекти стають засадою для виникнення нових сутностей, а отже, й нових лексичних одиниць, і тому ми можемо стверджувати про динамічність концептів CREATURE та ІСТОТА:

machine → *robot* → *android*

Проаналізуємо послідовність:

myths → *Bible* → *ancient stories* → *old stories* → *stories* → *cartoon strips, films and television programmes* → *computer games*

Концепти CREATURE та ICTOTA включають не лише описово-класифікаційні, але і чуттєво-вольові та образно-емпіричні характеристики. Наведена вище схема однаково віддзеркалюється в англійській та українській мовах і акцентує увагу на трансформації джерела виникнення, оскільки воно тісно пов'язане зі зміною сприйняття людиною навколишнього світу.

ВИСНОВКИ:

■ у сучасній англійській та українській мовах концепти CREATURE та ICTOTA представлено значним корпусом лексичних одиниць. Різноманітність представлення концептів CREATURE та ICTOTA зумовила диференціацію лексичних одиниць за структурними, семантичними та лінгвокогнітивними аспектами. Значна чисельність корпусу одиниць визначається соціокультурною значущістю концептів CREATURE та ICTOTA у життєдіяльності англомовної та україномовної спільноти;

■ зважаючи на постійні зміни, що відбуваються у світі і які корелюють зі зміною сприйняття і пізнання людиною світу, можна стверджувати про динамічність концептів CREATURE та ICTOTA;

■ дослідження джерел у зіставному аспекті доводять їх якісну тотожність в досліджуваних мовах. Відносини з іншими країнами призвели до реестрування в сучасній англійській та українській мовах однакових істот.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Іщенко Н. До проблеми варіативності в лексиці // Вісник КДЛУ. – К.: КДЛУ, 1997. – Серія “Філологія”. – Вип. 3. – С. 169-172.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- LDELС:** Longman Dictionary of English Language and Culture. – Addison Wesley Longman. – 1998. – 1568 p.
- LDCE:** Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. by A. Gadsby. – 2006. – 1949 p.
- NWDThEL:** New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language / Ed. by B. S. Cayne. – Lexicon Publications. – 1986. – 1248 p.
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови у 7 томах. – К.: Наукова думка. – 1982-2004.
- НТС:** Новий тлумачний словник української мови в 3 томах / Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2006.
- СТС:** Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. д-ра філол. наук В. В. Дубічинського. – Х: “ВД ШКОЛА”, 2006. – 1008 с.
- СУМ:** Словник української мови у 11 томах. – К.: Наукова думка. – 1971-1980.
- СУМ Грінч.** Словник української мови у 4 томах / Упор. Б. Д. Грінченко. – К., 1907-1909.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нікульшина – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Горлівського автомобільно-дорожного інституту ДВНЗ “Донецький національний технічний університет”.
Наукові інтереси: когнітивістика

АРХІТЕКТОНІКА ЕТНОСПЕЦИФІЧНОГО ОБРАЗУ ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Тетяна ПАСТУШЕНКО (Київ, Україна)

У статті надано короткий огляд історії вивчення паремій, описано структуру концептосфери «ЛЮДИНА» й охарактеризовано етноспецифічні особливості концептуального образу людини за даними англійських прислів'їв та приказок.

This paper outlines the history of investigating epigrammatical units; a description is given of the structure of the conceptual sphere of “Man”; consideration is given to the ethnic peculiarities of the conceptual image of man as based on English proverbs and sayings.

Дослідження мови у зв'язку з людиною та її пізнавальною діяльністю – це потужна тенденція, без якої важко уявити сучасну лінгвістичну науку. Когнітивні дослідження сьогодення ставлять за мету виявлення моделей та закономірностей організації знань про світ у свідомості людини, а також механізмів їх мовного відображення.

Розкриття глибинних зв'язків між мовою й етносом, мовою й культурою потребує глибокого теоретичного осмислення та нових підходів. Характерна для сучасних

лінгвістичних праць інтеграція лінгвокультурологічного та концептуально-семіотичного підходів відкриває нові перспективи у вивченні паремій як яскравих виразників мовної ментальності. Саме такий ракурс дослідження паремійної скарбниці мови, що дозволяє виявити особливості мовної свідомості етнічної спільноти, і зумовлює його актуальність. Метою цієї розвідки є виявлення складових образу людини за даними англійських паремій. Об'єктом дослідження стала концептосфера ЛЮДИНА, що її вербалізують англійські приказки та прислів'я. Предмет дослідження склали етноспецифічні особливості доменів концептосфери ЛЮДИНА, що їх вербалізовано пареміями англійської мови.

Паремії ставали центром уваги багатьох дослідників і розглядалися як особлива афористична форма, як явище фольклору, як тексти-кліше, як семіотична форма тощо (К.Т. Баранцев, С. Влахов, С. Флорин, А.В. Кунін, В.П. Анікін, Г.Л. Пермяков та інші).

У мовознавстві навіть проблема визначення паремій вирішується неоднозначно. Частіше за все термін «паремії» застосовується лише відносно приказок і прислів'їв. Підсумовуючи тлумачення цього поняття, паремію можна визначити як короткий текст, нерідко обмежений одним реченням або навіть фрагментом речення, що відбиває соціальний досвід народу, його уявлення про життя, події, реалії оточуючого світу, релігію, людину, її риси характеру та вчинки [3; 6; 9].

Автори енциклопедії «Українська мова» визначають паремії як «народні вислови, виражені реченням, а також короткими ланцюжками речень, якими передаються елементарна сценка чи найпростіший діалог». До класу паремій належать: «прислів'я і приказки (вони становлять основну масу – до трьох чвертей – усього паремійного фонду), примовки, загадки, прикмети, «ділові» вислови, повір'я, «віщі» сни, ворожби, задачі, головоломки, скоромовки, пустомовки, замовляння, небилиці, нісенітниці, одномоментні анекдоти, казкові формули тощо» [10: 424].

Прислів'я та приказки – одні з перших зразків мовної діяльності людини та пам'яток її словесного мистецтва. Зародженням прислів'їв та приказок вважають період розвитку сільськогосподарської діяльності людства. Найдавніші паремії пов'язані зі спостереженням людини за природою та своєю трудовою діяльністю. У довготривалому процесі свого формування вони вмістили все, що пережило суспільство, що його цікавило. Більшість паремій пов'язана „з безпосереднім соціально-історичним досвідом народних мас. Це перше і основне джерело народних прислів'їв та приказок” [1: 34].

За словами О.В. Корень, прислів'я та приказки належать до нетипових текстів, які відрізняються відсутністю сильних позицій, фабули, структурно-композиційних параметрів звичайних текстів, зафіксованого авторства та дійових осіб, утворюючи особливу групу комунікативних одиниць у парадигмі текстів малих форм. Мала форма паремійних одиниць пояснюється їх поверхневою структурою, складеною з одного простого чи складного речення. З точки зору поверхневої структури, доміантними є двоскладові речення з підметом та присудком та односкладові речення [7: 5-7].

Двоскладові речення-прислів'я складають найбільшу групу паремійних одиниць. Спектр значень охоплює поле бажаності, переваги, попередження, що відбиває стереотипи світобачення і поведінки представників певного етносу: *All cats are gray in the dark* – *Вночі всі кішки сірі*; *Small rain lays great dust* – *Малий, та вдалий*. Більше того, традиційно поверхнева структура прислів'їв та приказок тяжіє до скорочення, що призводить до їх редукування: прислів'я та приказки, перетворюючись в окремі фрагменти, набувають статусу номінативних одиниць (*No flies on him*; *Birds of a feather*; *Nine lives*; *Jack of all trades*).

У глибинній структурі прислів'їв та приказок реалізується порада, застереження, побажання, які адресовані реципієнтам з метою створення стереотипів поведінки. Стереотипи уявлень та моделей поведінки у пареміях формально репрезентовані трьома синтактико-структурними типами: 1) розповідним (*Life begins at forty*); 2) спонукальним (*Give credit where credit is due*) та 3) питальним (*Why keep a dog and bark yourself?*) [7: 5-15].

Мала форма паремій, тим не менш, жодною мірою не стає на заваді реалізації їхнього інформаційного потенціалу. Прислів'я та приказки не лише закарбовують результати розумової діяльності, а й фіксують ідеологеми та відтворюють ментальні характеристики

етносу. Так, прислів'я *Good wine needs no bush* могло з'явитися лише в англійському паремійному фонді, оскільки, як пояснює В.В. Жайворонок, мотивуючий елемент внутрішньої форми речення приховує в собі унікальний країнознавчий факт з історії Великої Британії, зрозумілий лише для добре обізнаної в давніх звичаях людини: раніше англійські трактирники вивішували гілку плюща на знак того, що в них є вино [4: 123]. Паремії якнайповніше відбивають усі етапи розвитку свідомості нації та пов'язані з ними історичні події. Це приклад мовної вдосконаленості людства. В одному реченні зосередилась уся когнітивна сутність людини: історія, досвід, пам'ять, уявлення, світосприйняття, горе й радість, страждання й щастя. В одній фразі поєдналося пряме й переносне значення [5: 115-117].

На початкових етапах свого розвитку людина усвідомлювала себе як органічну частину всесвіту, постійно стикаючись із прихильними й ворожими силами природи та відчуваючи свою безпорадність, беззахисність. На думку І.О. Голубовської, у своєму прагненні отримати добрий врожай та захистити себе людина звертається до магічної сили слова, сподіваючись на прихильність природних сил і вірячи, що саме так вона може вплинути на диких звірів і на природні явища [2: 13].

З розвитком соціальної структури етносу приходять і розуміння важливості особистісних характеристик самої людини та її оточення. Тому не дивно, що серед англійського національного фонду паремій переважають прислів'я та приказки про людину, її життя, риси характеру, родинні стосунки, в яких характеризуються фізичні та моральні якості особи, а часом дається філософське осмислення її буття та поведінки. За словами Г.М. Кузенко, у деяких зразках гумор поєднується з сатирою, ліризм із логічними роздумами над сенсом людського життя [8: 15].

У пареміях якості людини часто оцінюються через призму порівняння з об'єктами оточуючого світу, мотивуючись на образній та символічній основі. В якості предмета порівняння, що має позитивні чи негативні властивості, можуть виступати об'єкти живої та неживої природи, що є відображенням процесів символізації та концептуальної метафоризації: *It is an ill bird that fouls its own nest; When the cat is away, the mice will play; A cock is valiant on his own dunghill; An old dog will learn no new tricks; A creaking door hangs long on its hinges; Little pitchers have long ears; Diamond cut diamond*. Саме мовна концептуалізація і відображає певний рівень та особливості духовної та матеріальної культури того чи іншого народу. Паремійні одиниці є яскравим експресивним засобом концептуалізації певних подій, ситуацій, фактів, реалій.

Прислів'я та приказки, таким чином, відіграють важливу роль у формуванні національної концептосфери. Через мереживо паремій проступають найважливіші складові концептуальної матриці – концептуальні домени. За класифікацією І.В. Школенко, концептосфера «ЛЮДИНА» включає три основні групи доменів, що відповідають трьом аспектам сутності людини: фізична, психічна та соціальна [11: 288].

Серед трьох груп концептуальних доменів найменш вербально «заповненими» є ті, що представляють фізичну сутність людини. Зовнішність людини взагалі визнається другорядним фактором, порівняно з її вчинками: *Handsome is as handsome does – Личком гладкий, та справами гідкий; Beauty is only skin deep – Зовні мило, всередині – гнило; Appearances are deceptive; It is not the gay coat that makes the gentleman – Не все те золото, що блищить*.

Домени групи «психічна сутність» представлені набагато ширше, адже психічні характеристики людини чинять помітний вплив і на її соціальну активність. Інтелектуальні властивості людини концептуалізуються через опозицію «дурень – розумний»: *Give a fool rope enough, and he will hang himself; Fools rush in where angels fear to tread – Дурням закон не писаний; A fool doth think he is wise, but the wise man knows himself to be a fool – Дурень вважає себе розумним, а розумний визнає себе дурнем; Wise men learn by other men's mistakes; fools by their own – Мудрий вчиться на чужих помилках, а дурний – на своїх; A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years – Розумний за сім років не відповість на всі запитання, які дурень поставить за годину*. Серед доменів психічної сутності широко представлені також почуття та емоції: *Falling out of lovers is the*

renewing of love – Милі посваряться – краще помиряться; If it were not for hope, the heart would break – Поки дихаю, сподіваюсь; Серце надією живе; A soft answer turneth away wrath – Покірної голови й меч не бере.

Для людини як істоти соціальної ключовими виявляються саме ті чинники, що впливають на міжособистісні контакти. Процес соціалізації супроводжується формуванням дружнього та ворожого оточення, що його відбиває концептуальна опозиція «друг – ворог», яка є проявом більш загальної ідеологеми «свій – чужий»: *A friend in need is a friend indeed – Вірну людину пізнаєш в лиху годину; Father is a treasure, a brother is a comfort, but a friend is both; A friend in court is better than a penny in purse – Для милого друга і вола з плуга; Enemy's mouth seldom speaks well – Від ворога лихого не сподівайся на добре слово.*

Важливою складовою суспільного буття людини є також мінімальне, але найближче соціальне утворення – сім'я. У цій частині домен соціальної сутності перетинається з доменом психічної сутності людини, адже сім'я та дім безпосередньо впливають на її психічний комфорт: *An Englishman's home is his castle – Мій дім – моя фортеця; Home, sweet home; East or West, home is best – У гостях добре, а вдома ще краще; Blood is thicker than water – Кожна ручка до себе горне; Bad bush is better than the open field – Краще хоч поганий родич, ніж нікого.*

На перетині двох груп доменів знаходяться також концепти, що репрезентують морально-етичні цінності та чесноти, адже вони проходять через фільтр соціально орієнтованого етичного оцінювання («милосердя», «смирненість», «терпимість», «добродія», «чесність», «справедливість» тощо): *Don't strike a man when he is down – Лежачого не б'ють; Kind hearts are more than coronets; Virtue is its own reward; Bear and forbear – Сам живи та іншим не заважай; Confession is the first step to repentance – Де визнання – там каяття; Honesty is the best policy; Cheats never prosper – Нечесно живеш – себе підведеш; An injury forgiven is better than an injury revenged – Хто давнє пом'яне, той лиха не мине.*

Праця концептуалізується як соціально значущий різновид діяльності людини, причому до цього поля потрапляє ціла низка пов'язаних з нею концептуальних ознак, таких як «зусилля», «активність», «самотійність», «організованість» тощо: *Grass shall not grow under one's feet – Під лежачий камінь вода не тече; By doing nothing we learn to do ill – Без діла псується сила; If you want a thing well done do it yourself; Everybody's business is nobody's business – У семи няньок дитя без носа; God helps those who help themselves – На батька надійся, а сам не поганься; Богу молись, а до берега гребись; If you run after two hares you will catch neither – За двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш.*

«Бідність» в англомовному суспільстві отримує негативну соціальну оцінку і майже не знаходить виправдання чи співчуття, яке є характерним для слов'янських етнічних спільнот: *A beggar's purse is bottomless; Beggars cannot be choosers; A light purse is a heavy curse.* Уявлення соціуму про бідність, втілене в англійських пареміях, таким чином, набуває статусу ідеологеми, яку І. О. Голубовська визначає як «аксіологічно маркований інваріант змісту, під який підпадають численні паремії мови, що характеризуються образністю або позбавлені її» [2: 25]. Відмічається також нестійкість любові до відсутності матеріального добробуту: *When poverty comes in at the door, love flies out of the window; Love in a hut, with water and a crust is cinders, ashes, dust.*

Таким чином, загальна структура образу людини формується на універсальній основі, тобто на логіко-поняттєвій базі мислення людини. Результатом логіко-поняттєвого осмислення людиною свого ества є універсальна тричленна структура, яка відображує три площини її існування та активності – фізичну, психічну та соціальну. Кожна складова поєднує концептуальні домени, в яких і виявляються специфічні особливості уявлень етносу про людину, її особистість, соціальну діяльність та пріоритети. Загалом поділ концептуальних ознак на групи виявляється досить умовним, адже багато з них мають пограничний характер, що, вірогідно, свідчить про те, що всі вони є частиною інформаційного поля, безперервного концептуально-мовного семантичного континууму, в якому рівноправно поєднується як універсальне, так і національно-специфічне.

Отже, паремії не лише складають скарбницю мудрості й досвіду багатьох поколінь народу, прикрашають і забарвлюють його мову, а й відображають особливості формування

концептосфер етносу, його ментальні характеристики, ідеологеми та культурами. У подальших дослідженнях перспективним може стати виявлення універсальних та етноспецифічних рис у межах кожної окремої групи концептуальних доменів концептосфери «ЛЮДИНА» на основі контрастивного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникин В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М.: Учпедгиз, 1957. – 240 с.
2. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості. – Автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.15/ Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 38 с.
3. Дуденко О.В. Интертекстовое функціонування українських паремій в художніх текстах// Вісник Харків. нац. ун-ту. – 1999. – № 520. – С. 181-185.
4. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень// Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту. – 2001. – Вип. 3. – С. 121-125.
5. Захарова Н. В. Загадка: етнолінгвістичний аспект дослідження// Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту. – 2001. – Вип. 4. – С. 115-117.
6. Ковальська Н. Паремії як засіб відображення когнітивних процесів // Вісник Львів. ун-ту. – 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 412-418.
7. Корень О.В. Системно-функціональні особливості англійських прислів'їв. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/ Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2000. – 42 с.
8. Кузенко Г.М. Мовні засоби вираження емотивності. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15/ Київський національний університет ім. Тараса Шевченка – К., 2004. – 38 с.
9. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад. М. Номис; Упоряд., приміт. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
10. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 454с.
11. Школенко І.В. Персонифікація в концептуальній метафорі англоязычного наукового тексту: лінгвокультурний аспект // Мова і культура. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6. – Т. III. Ч. 1. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 286-293.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Пастушенко – доцент кафедри англійської мови природничих факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: лексична семантика, когнітивна семантика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, психолінгвістика.

О НЕКОТОРЫХ ВИДАХ СТЕРЕОТИПОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Людмила ПОПКО (Київ, Україна)

У статті розглядається поняття національного стереотипу та деякі особливості його лінгвістичного аспекту.

The article deals with the notion of national stereotype and some peculiarities of its linguistic aspect.

В данной статье в общем виде ставится проблема изучения лингвистического аспекта национального стереотипа. Общаясь с человеком и воспринимая его как представителя определенной национальности, мы предполагаем, что знаем, какие личностные черты для него характерны, испытываем определенные чувства к этому человеку и демонстрируем или озвучиваем определенное поведение в отношении этого человека. В результате мы получаем достаточно полный национальный стереотип, выражающийся в определенной формулировке. Одной из сторон этого стереотипа является и лингвистическая характеристика.

Являясь актуальной проблемой современной лингвистики, стереотипизация привлекает внимание ряда ученых. Ю.Е. Прохоров изучает национальные социокультурные стереотипы речевого общения, рассматривая вопросы национально-культурной специфики русского речевого общения и анализируя роль стереотипов в структуре и содержании процесса обучения иностранцев общению на русском языке [5].

Н.В. Уфимцева дифференцирует этнические стереотипы и культурные стереотипы: этнические стереотипы недоступны саморефлексии члена этноса и являются фактами поведения и коллективного бессознательного, им невозможно специально обучать, а культурные стереотипы доступны саморефлексии и являются фактами бессознательного и сознания, им уже можно обучать [6].

В.В. Красных делит стереотипы на два вида – стереотипы-образы и стереотипы-ситуации. Существуют также поверхностные и глубинные стереотипы [4]. Поверхностные

стереотипы – это те представления о том или ином народе, которые обусловлены исторической, международной, внутривосточной ситуацией или другими временными факторами. Эти стереотипы меняются в зависимости от ситуации в мире и обществе. В отличие от поверхностных глубинные стереотипы неизменны.

Существующие научные труды по проблемам стереотипов рассматривают их различные аспекты, но, на наш взгляд, лингвистическое наполнение стереотипа, особенно соотношение с ним новой лексики, еще остается недостаточно исследованным. Поэтому целью данной статьи является изучение национально типизированной лексики.

Пути формирования стереотипов, а главное распространения их, передачи, поскольку большинство глубинных стереотипов сформировалось давно, различны. Устойчивость культуры, ее жизнеспособность обусловлены тем, насколько развиты структуры, определяющие ее единство, целостность. Каждое общество в процессе взаимодействия с внешней средой накапливает определенный опыт. Этот опыт является фундаментом, на котором основывается сама возможность существования коллектива во времени. Естественно, коллектив заинтересован в хранении, накоплении и передаче этого опыта следующим поколениям.

Если определить специфику современного человека как некоего феномена, то можно сказать, что сегодня человек живет в мире диалоговой информации, которая очень ярко обозначилась в конце XX – начале XXI веков: события внешнего мира и их внутренняя оценка; прошлое и настоящее; вера и безверие; сиюминутное и вечное; старое и новое; традиционное и инновационное и т.п. Возможность выбора, в свою очередь, определяет степень свободы личности, возможности познания и осознания себя в реальном мире – все это отражается в появлении новой лексики, заимствованной вместе с «новой» свободой, новыми имиджами и т.д. – новым образом жизни.

Согласно А. Вежбицкой, в каждом языке находят отражение своеобразные черты национального характера. Именно этническая специфика обуславливает «языковое несовпадение» в концептуализации мира. Так, например, по А. Вежбицкой, для русского национального характера свойственны такие черты, как эмоциональность, тенденция к крайностям, ощущение непредсказуемости жизни, склонность к морализаторству, пассивность, в некоторой степени фатализм [1].

Есть свои стереотипы и в отношении украинского народа, хотя нельзя говорить о том, что единые стереотипы присущи всему народу. Согласно социологическому опросу, который провела в апреле 2008 года организация Research and Branding Group по Украине, в стране существует пять основных неформальных региональных групп. Помимо уже традиционных донецких и западнцев, права выделить себя в отдельные сообщества удостоились киевляне, днепропетровские и одесситы [3].

Во многом представление об этих группах сформировалось на основе стереотипов. Так, первое место в пятерке качеств, которые, по мнению украинцев, наиболее присущи одесситам, занимает чувство юмора, киевлянам – гостеприимство, западнцам, донецким и днепропетровским – трудолюбие.

Образ жителей Западной Украины как борцов за национальную культуру органично дополняет бунтарство. Суровый имидж донецких усиливается тем, что среди приписываемых им качеств нет оптимизма и гостеприимства. По мнению руководителя Research and Branding Group Евгения Копатько, такие результаты – наглядный пример плохой информированности украинцев о культуре и традициях их соотечественников из других регионов. Прежде всего, речь идет о схи́дняках, которым народный фольклор приписывает образ либо суровых работяг, либо распальцованных бандитов, лишенных интеллекта. Результаты опроса говорят об отсутствии терпимости друг к другу у выходцев из разных регионов. В пятерке качеств, наиболее присущих западнцам и донецким, терпимость занимает последнее место.

Приведенные выше описания те или иных ментальностей носят в значительной мере социопсихологический характер. Для нас значительный интерес представляет собой лингвистическое наполнение того или иного стереотипа. Языковое представление особенностей русской ментальности достаточно разнообразно. Прежде всего русский язык

исключительно богат, в отличие, например, от английского, «активными» эмоциональными глаголами (*радоваться, тосковать, скучать, грустить, волноваться, беспокоиться, огорчаться, хандрить, унывать, гордиться, ужасаться* и т. п.). Этот факт служит, как полагает А. Вежбицкая, аргументом в пользу того, что эмоциональные глаголы связаны с чувством через продолжительный и протекающий одновременно с эмоциональным мыслительный процесс. Этой же чертой ментальности можно объяснить наличие в русском языке значительного количества уменьшительных форм (*вкусный – вкусенький, свежий – свеженький*), экспрессивных форм личных имен (*Наталья, Наташа, Наташенька, Натка, Туся, Натулечка, Наташечка, Натаха* и т.д., см. например, А.Маринина «Тот, кто знает»), которые просто не могут быть адекватно переданы средствами другого языка.

Неагентивность как черта русского национального характера находит свое проявление в значительной роли, которую играют в русском языке так называемые безличные предложения разных типов. Это бессубъектные или лишенные активного субъекта предложения, главный глагол которых принимает безличную форму среднего рода: безличная форма глагола сквозной линией проходит через весь язык и составляет одну из наиболее характерных особенностей русского способа мышления. Примером современного разговорного проявления этой особенности можно считать шуточную рифмовку *Не спится, не спится, не спится все мне, не спится, не спится, не спится бы мне*.

Очень важной особенностью отношений людей, связанной с лингвистической формой, является то или иное обращение. В русском языке, в отличие, например, от английского, существуют две различные формы обращения, одна из которых используется при официальном обращении, при обращении к незнакомым или малознакомым людям и выражает уважительное отношение к адресату, а вторая – при обращении к знакомым людям, состоящим в дружеских отношениях с говорящим, в неофициальной обстановке. В реальной практике делового общения ситуация гораздо сложнее. И «ты», и «вы» может быть использовано в сочетании с каждой из четырех форм обращения: с обращениями по имени, по имени и отчеству, по фамилии, по должности. Для правильного установления официальных статусных ролей и межличностных отношений необходимо обращение к национальному характеру и менталитету и установление связей последних со средствами языка.

Некоторая склонность к фатализму, к ожиданию худшего отмечена и в художественной литературе. Обратим внимание, например, на такой отрывок из романа Е.Дашковой:

– Ты не знаешь, какая там сейчас погода?

– Тепло, но обещают похолодание.

– Как ты думаешь, почему там никогда не обещают ничего хорошего? Если тепло, ждут похолодания, если курс рубля стабилен, начинают говорить об инфляции и экономическом кризисе.

– Такой менталитет, – пожал плечами Григорьев.

– А ладно, папа, никакой не менталитет. Просто за семьдесят лет Советской власти люди устали от официального оптимизма, от всех этих пятилеток, плакатных обещаний райской жизни теперь отдыхают. Хотят побыть скептиками и пессимистами [2].

Среди языковых средств создания стереотипов отметим следующие. Во-первых, следует говорить о метафоризации, которая известна в дискурсе многих социально-гуманитарных наук, в том числе в экономическом: (*крупный скачок, сжатие денежной массы, макроэкономическая стабилизация, попытки макростабилизации, валютный коридор, черный вторник, раскручивание рынка ГКО, прозрачность/непрозрачность экономики, широкие деньги*).

Эвфемизация тоже создает стереотипы (*пересмотреть тарифы, дестабилизация, депрессия, стагнация, перестройка, ускорение, дефляция, рыночная экономика, инфляция, бездефицитный бюджет*). Иногда в массовом сознании некоторые «безобидные» слова и фразы становятся сигналами опасных действий, грозящих благополучию масс (*реформа ЖКХ, страхование автогражданской ответственности, пенсионная реформа*).

Наряду с этим используются понятия с широкой, четко неопределенной семантикой (*институционализм, свободный рынок, открытое демократическое общество*,

дерегулювання, лібералізація, диспаритет цен). Приклади евфемізмів можна без зусиль зустріти в медійному дискурсі. Це більш м'які заміники потенційно образливих, грубих і образливих слів і виражень. Так в СМІ народжуються тексти, де слова порожні, не несуть достатньої інформації: *стабільність, стабілізувати, субсидіювання, інвестування...*

Виникає десемантизація звичайних мовних одиниць: << оздоровлення економіки, зміна значення (*аренда, право господарського ведення = приватна власність, новий російський, соціально орієнтована ринкова економіка*).

Особливу роль для характеристики російської ментальності грають модальні слова, частинки і міждометія: *авось* і *небось*, *може бути*, *можливо*, *видно*, *да ну*, *-ка*, *ну* і др. «Мелкі слова» такого роду, як підкреслює вчений, зазвичай виявляються важко перекладними на інші мови. Це не означає, що носій іншої мови ніколи не може керуватися вираженими в цих словах внутрішніми налаштуваннями. Відсутність простого і ідиоматичного засобу вираження налаштування, безсумнівно, буває пов'язано з тим, що вона не входить в число культурно-значимих стереотипів цього народу. Наявність таких слів, що відповідають суттєвому розриву емоційного, історичного і побутового часу і відрізняються «російська картина світу» [7].

Існують навіть «поетичні» тексти, в яких службові і модальні слова формують сюжет:

Коль скоро, раніше ніж, оскільки, не так щоб, саме, зате, як ніби внаслідок, і тільки, тим більше, що ні за що, але лише, з огляду на те, що, ібо, едла-едла і або-або – добро б, якщо б, рівно як небагато б! [7].

Таким чином, одним з найважливіших способів передачі стереотипу є мова. Мова в самому своєму будові, лексиці, фразеології, фонетиці, в загальноприйнятих правилах, пов'язаних з темпом, остротою розмови несе відбиток ментальності свого народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежибіца А. Сопоставлення культур через посередство лексики і прагматики. М., 2001.
2. Дашкова Е. Чувство реальності. М.: Астрель, АСТ.–2002.–Т.1.– 345 с.
3. Коберник К. Анекдотическа різниця// Корреспондент. – № 34 (273). – 2007. – С.28-32.
4. Красних В. В. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. – М., 2002.
5. Прохоров Ю.Е. Національні соціокультурні стереотипи мовного спілкування і їх роль в навчанні російській мові іноземців. М., 1997. – 224 с.
6. Уфимцева Н.В. Культура і проблема запозичення // Зустрічі етнічних культур в дзеркалі мови: В сопоставительному лінгвокультурологічному аспекті. – М., 2002. – С. 152-170.
7. Шмидт Э. Бестелесные радости. Проблемы тела, реальности, личности и языка в русскоязычном литературном Интернете. – <http://www.litera.ru/slova/schmidt/radosti.html> (28.05.2001).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Попко – кандидат філологічних наук, професор кафедри української й іноземних мов Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв Міністерства культури та мистецтва України.

Наукові інтереси: неологія.

ЕКСПРЕСИВНА СВОЕРІДНІСТЬ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Ольга ПОПОВА (Бердянськ, Україна)

Визначено структуру, семантику оказіональних утворень, встановлено найбільш продуктивні способи авторського словотворення.

Here one see the defined structure, semantics, the classified most productive ways of the word-building of the occasional type in the author's prose language.

Постановка проблеми. Незважаючи на тривалу історію вивчення оказіоналізмів, вони привертають увагу дослідників, зокрема й новими гранями, аспектами входження у сучасну лінгвістичну науку.

Мова – матеріал і основа словесного мистецтва, елементи якого в структурі художнього тексту підпорядковуються закону семантичного перетворення. Художня мова, звертаючись безпосередньо до уваги читача, здатна відтворити рухи, їх пластику, звуки, психологію героя, його філософське світосприймання, тобто всю складність життя і людських почуттів у найрізноманітніших формах їх вияву. Саме в цьому і полягає специфіка і сила художнього

малювання словом, у ньому величезні зображувальні можливості мови як матеріалу словесного мистецтва. Художня мова, як відомо, спрямована на „вираження оцінки зображуваного світу з боку письменника, його ставлення до дійсності, його світосприйняття” [9: 122].

Сформована на основі безпосереднього пізнання довкілля, індивідуального досвіду, мовна картина світу репрезентована системою різноманітних мовних засобів, серед яких особливу роль виконують okazіоналізми. Їхнє семантичне навантаження в художньому тексті пов’язане з конкретним емоційним станом автора, з духовним надбанням народу – його національною мовою.

Аналіз останніх досліджень з проблематики роботи. Лінгвістичну проблему експресивності мови на різних її рівнях розробляли такі вчені, як Ш. Баллі, В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Виготський, В. Виноградов, О. Леонтєв, І. Огієнко, а також О. Ахманова, В. Григор’єв, Д. Розенталь, Г. Колесник, А. Мойсієнко та ін. Так, на думку О. Ахманової, експресія – це “виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного і надають йому образності та емоційного забарвлення” [1: 124]. За В. Григор’євим, “експресія – це виразність як можливість вираження нетривіального (наприклад, художнього) змісту [6: 137]. А. Мойсієнко зауважує: «Слово – не лише ідеальний адекват дійсності; будучи самою дійсністю (матеріальною, духовною), воно здатне поширюватися в просторі і часі, нести інформацію, випромінювати емоційно-експресивну енергію» [12: 11].

Мета статті – виявити okazіоналізми в художніх текстах Олеся Гончара, диференціювати індивідуальні авторські експресеми.

Завдання: виробити теоретичні засади лінгвостилістичного трактування експресивних okazіоналізмів; виявити й проаналізувати експресивні okazіоналізми мовотворчості Олеся Гончара.

Художня література як мистецтво слова актуалізує виражальні і зображувальні можливості одиниць усіх мовних рівнів для досягнення естетичного впливу на читача і для якнайповнішого самовираження майстра слова. У мові художньої літератури мистецтво слова, образна система спілкування як специфічна риса мистецтва виявляється більше, ніж в інших стилях. Вона найчутливіший інструмент, який оперативно відображає рух мови, мовні зміни у певну епоху і т.п. [3: 26].

Мова художньої літератури більше ніж мова інших стилів насичена образами, «тут панує система спілкування у формі образів» [3: 25].

Об’єкт пізнання, проходячи крізь призму внутрішньо-емоційного світовідчуття письменника, постає перед читачем у видозміненому вигляді, тобто містить певний елемент суб’єктивності. Але яким би своєрідним не був словесний образ, якою б неординарною не була індивідуальна мовна картина світу, остання вибудовується на основі закономірностей лексико-семантичної й синтаксичної сполучуваності, властивій національній мовній картині світу. В індивідуальній мовній картині світу знаходять відображення світогляд творця і стиль мислення епохи загалом.

Слово в контексті художньої мови виступає якісно і семантично перетвореним у результаті художньо-образної мовної конкретизації – специфічної ознаки художньої мови. Художнє слово не лише є носієм визначеного речового значення, але й викликає численні асоціації з іншими словами, формує уявлення про предмети, дії, почуття, так чи інакше пов’язані з даним словом у власному життєвому досвіді читача, містить в собі збудники творчої активності [2: 170].

В єдності загального та індивідуального, конкретно-чуттєвого виявляється образність художнього слова. Це особлива естетична єдність. Естетичний підхід, естетична оцінка зображуваного – «це ... вирішальне багатство мистецтва. Будь-який факт життя, щоб стати фактом мистецтва, повинен отримати естетичне осмислення і втілення. Це вираження як в змісті, так і у всіх елементах форми художнього образу. Художній образ є втіленням істини в конкретно-чуттєвих формах» [7: 215].

Експресивність будь-якого слова-назви розглядається як із погляду його ономасіологічних функцій, так і з погляду функцій характеристичних. А. Мойсієнко

зауважує, що “слово-назва як результат пізнавальної діяльності людини може відбивати й інші характеристики, які не становлять його “власне” значення, і актуалізуються в процесі комунікації” [12: 34]. Експресивність – це “інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача)” [15: 9].

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що експресивність у мовотворчості Олеся Гончара пов'язана передусім з контекстом. Наприклад: *Звідти, з розвирваної хурделиці, попали просто в березневий каламут, у весняні багнища нічного прифронтов'я* [5:34]; *Барак, обшугований негодюю* [5:70]; *...Нетерпеливими будуться, щоб швидше закінчилась твоя хроніка буднів* [5: 17]; *Всю цю прокляту гітлерню як лизом злиже* [5: 54]; *...Старий любив похвалитись кадрами своєї молодості, коли фільмував він саму історію...* [5: 16]; *Іх, ніким не зафільмованих, воскресити й вивести на екран...* [5:15]; *Все це треба було зафільмувати, сама історія замовляла той кінодокумент* [5:15]; *...Йому вільно було вифантазувати на свій лад, прибукувались...* [5:53]; *Мгліє день* [5: 87]; *Хомичок, сміхун, забавляка, розкарячився, валянки роз'їхалися в снігу...* [5: 32]; *... Він подеколи ніби й шторму не помічає, шумів його не чує, увесь задивлений, заслуханий у щось приворожливе...* [5: 11]; *...І куля, що призначалась розчерепити голову тобі, тільки кавуна розірве, що ти його котив...* [5:26]; *Освітлювач був із тебе сумлінний, але як він тебе ганяв, той старий кінововк у гумових, завжди забагнучених чоботях!* [5: 15].

Особливою експресивністю і характером уживання відзначаються такі лексеми, які є індивідуально-авторськими утвореннями. Якщо для звичайних слів головною функцією є номінативна, то для оказіоналізмів – експресивно-зображальна. При цьому індивідуально-авторські утворення несуть у собі інформацію про об'єкт, конкретно співвіднесений із об'єктом позамовної дійсності. Наприклад: *І щоранку несе в собі оту невситенну жагу вистежувати по берегу щось зовсім, може, незначне для нас...* [5: 11]; *Заплюжені, змордовані, в поруділих, закривавлених гімнастєрках...* [5: 18]; *Пошарудів, шукаючи кишеню розстеленої протхнутої конюшиною шинельчини...* [5: 63]; *Його найкраще висловила не зітхальниця-рецензентка, а проста полтавська селянка...* [с.12]; *Він, сіроокий хлопець-русочуб ішов у нічну до трактора* [5: 28]; *Повітря світиться, ряхтить, і бджолиність золота гуде в ньому* [5: 7].

В ономасіологічному аспекті оказіоналізми становлять не менший інтерес, ніж в експресивному. Тим більше, що експресивна якість у свою чергу виступає визначальним чинником для закріплення індивідуально-вживаного слова як оказіонально зумовленого [12: 35]. Наприклад, відприкметниковий іменник *невгамовець* органічно вписується у контекст тому, що він називає особу за конкретною емоційно-експресивною ознакою саме так, як вона ніколи не була названа: *...як він сам, старий неваговець, уже опиниться «за кадром»* [5: 16].

Експресивність багатьох оказіоналізмів Олеся Гончара нерідко пов'язана з метафоричним та синекдотичним осмисленням дійсності, напр.: *Щодня бачать дівчата на пошті цей гоголівський ніс і повняве, з недоспаюю блідизною обличчя* [5: 9]. *Не встигнувши згаснути, знову блискає, гримить, списами блискавок розламає ніч. Повінь голубого, повінь нічного спалахами затоплює волокнисте міжшмар'я. Стугонить небо..., а тюрма крізь грати всіх поверхів волає вгору до спалахів, до шалу небес* [5: 44]. Поява подібних оказіональних значень у сучасному мовознавстві пов'язується з “прийомом граматичного ‘одухотворення’ (персоніфікації) неживих предметів або властивостей, характерних для живих предметів” [10: 24].

Крім цього, письменник створює виразні оказіональні значення за допомогою інших мовних засобів, а саме:

– зміни синтаксичної функції слова, наприклад: *Цвіте ранньо, аж ніби протисезонно* [5: 10]; *З сивими скронями, з сивими куцуватими бровами, з-під яких засльознено голубіють пильні холодні очі* [5: 48]; *Оператор смутковито проводить школярикові постать* [5:12]; *Трохи картинно?* [5: 19]; *Але ж і картинність чого-небудь варта, якщо вона готова*

підтвердити себе такою ціною – власним життям [5:19]; Розумняца коняка, знає, куди і скільки їй іти... [5: 29];

– поєднанням в одне ціле семантично і стилістично несумісних морфем: З антики прямує в майбутнє... [5: 12];... неможливо вгледіти потрібну тобі людину в тій стихії все людськості, у хмаровищах відступу...[5: 25]; Лиш колюччям лісосмуг обнесена ця каторга степова [5: 53]; А ці накинудилися жажденим юрмищем [5: 47];

– різкого порушення словотвірних норм, а саме: Ти – документаліст, миттєвик [5:17]; От бач, який я вгадько...[5:47]; Боги війни, загадкові для всіх катюшники [5:56]; ...як тоді, з'явиться сюди в командирському блиску офіцера-катюшника [5: 57]; Теж старшим кінничим, – так розповідала бабуся [5:70]; Маленький капловухий геракл у каскетці [5:12];

– “відродження” згаслої продуктивності: Люди снують, як сомнамбули [5:37]; Дивився крізь душник у зоряну далеч і ніби вдихав пахощі всесвіту, і до сонячної давнизни [5: 53]; Зцюдова ніхто не втече [5: 52]; Сто тисяч безіменних, не пронумерованих, повержених у нічогість [5: 18].

Експресивність оказіоналізмів залежить від історичного та соціокультурного контексту, напр.: Боброва шапка, чорне, з небаченої лиснючої, ніби масної тканини пальто, підбите чорними лисицями, білі повстяні бурки, обсоюзені червоним сап'яном, такі бурки я бачив тільки на генералах [5:152].

Виділені нами оказіоналізми настільки багатозначні й експресивні, настільки пов'язані з недавнім радянським минулим, що кожен із них настроює на індивідуальне читацьке бачення і широкі коментарі. Стосовно деяких із них поняття контексту як мінімуму мовленнєвих умов є недостатнім. Для їх осмислення потрібне знання обставин життя народу, держави чи й цілої епохи.

Ступінь оказіональності, а значить і експресивності різних оказіональних слів Олеся Гончара неоднаковий. Це залежить від багатьох причин, які важко піддаються чітко сформульованим узагальненням. Незаперечним чинником, який забезпечує динаміку оказіональності, є порушення ряду нормативних обмежень. Чим менше здійснюється логіко-семантичних, структурних і формальних порушень при утворенні оказіонального слова, тим слабшою є оказіональність (а разом з нею і експресивність), і навпаки: “Ступінь експресивності, її вражаюча сила не піддаються точним вимірам. Ясно тільки, що вони бувають неоднаковими. З певними застереженнями виділяємо експресивність слабку, помірну і значну” [15: 14].

Оказіональні слова, утворені за високопродуктивними словотвірними моделями, містять у собі слабкий заряд експресивності і можуть наближатися до тієї межі, яка відділяє їх від неекспресивних слів, позбавлених емоційних, модальних, прагматичних, стилістичних та інших відтінків. До них належить частина оказіоналізмів на **-ість**: шпаркість [5: 28], бджолиність [5: 7], захмареність [5: 127]; **-юц(ий)**: гідюций [5: 50]; **-ння**: глодиння [5: 17], терпиння [5: 87]; **-иц(е)**: житловище [5: 7], руйновище [5: 15], розбойовище [5: 88], мурашниця [5: 37], розламище [5: 10], вировище [5: 7]; **-ття**: жахіття [5: 63], могуття [5: 32], передсвіття [5: 30].

Особливу увагу привертають слова, утворені на індивідуально-авторському, некодифікованому матеріалі, наприклад: людохвати [5: 80], нуждарі [5: 21], різнолюддя [5: 53]. Умовно їх можна кваліфікувати як такі, що мають значний вияв експресивності, наприклад: Пізніше ти й сам зазнаєш цього стану, цієї одержимості, вовчих хронікерських апетитів, які спершу тебе лише дивували [5:16]; Звідти, з розвированої хурделиці, попали просто в березневий каламут, у весняні багнища нічного прифронтов'я [5:34].

На думку В.А. Чабаненка, “у нормативному загальнонародному словотворенні існує ряд обмежень: логіко-семантичних, семантико-стилістичних, структурних і чисто формальних. При ненормативному (оказіональному) словотворенні з лінгвостилістичних міркувань ці обмеження свідомо знімаються” [15: 119]. Внаслідок зняття названих обмежень і виникає мовленнєва експресія. Як зауважує далі вчений, експресивність оказіоналізмів залежить не лише від характеру порушення словотвірних норм, а й від “вторинної (наступної) структурно-стилістичної обробки та від способу введення його в контекст” [15: 120].

Отже, проаналізовані нами оказіональні експресеми художніх текстів Олеся Гончара свідчать про великий талант автора створювати образи, які тяжіють до прекрасних людських якостей, уміння відсіювати все буденне і сіре. Подальшого дослідження потребують емоційно забарвлені лексеми та фразеологічні сполуки, які використав Олесь Гончар для створення ідіостилю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Білодід І.К. Мова і мистецтво. Мова як мистецтво // Мовознавство. – 1978. – №5. – С. 20–29.
4. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. – Ніжин, 2002.
5. Гончар О. Циклон. Тронка. Собор: Романи. – К.: Рад. шк., 1990. – 592 с.
6. Григорьев В.П. Словообразование и смежные проблемы языка поэта. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
7. Дремов А.Н. Специфика художественной литературы. – М.: Просвещение, 1994. – 200 с.
8. Кочерган М.П. Слово і контекст: лексична сполучуваність і значення слова. – Л.: Вища школа, 1980. – 182 с.
9. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – 2-е изд. перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 188 с.
10. Лыков А.Г. Оказионализм и языковая норма // Грамматика и норма. – М., 1977. – С.62–83.
11. Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я.Єрмоленко / Відп. ред. академік НАН України В.Г.Скляренко. – К., 2007. – 528 с.
12. Мойсєєнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань, 2008. – 280 с.
13. Стишов О.А. Відфраземні деривати-неологізми в сучасній українській мові // Мовознавство. – 1990. – №2. – С. 64–66.
14. Чабаненко В.А. Норми словотворення і мовна експресія // Мовознавство. – 1980. – №2. – С.13–20.
15. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – 215 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Попова – доцент кафедри української мови Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету, кандидат педагогічних наук.

Наукові інтереси: функціональна лексикологія української мови.

КЛАССИФИКАЦИОННОЕ ВЕРБАЛЬНОЕ ОСВОЕНИЕ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ВОСТОЧНЫМИ СЛАВЯНАМИ В XI – XVII ВВ.

Наталья ПРУТКАЯ (Николаев, Украина)

У статті аналізується один із принципів класифікаційного членування тваринного світу в письмових пам'ятках східних слов'ян XI – XVII ст. (протиставлення дикі тварини – свійські тварини) на прикладі номена «живот» та його похідних.

The article analyses one of the principles of classified division of animal world in written works of western Slavonians of XI–XVII centuries (cotraposition of wild animals – domestic animals) using the stem “zhivot” and its derivatives.

Исследования лингвистической по своей природе ментальности актуальны и ведутся учеными различных научных направлений. Слово в его соотношении с разнообразными аспектами человеческой мысли и бытия является предметом изучения лингвистической философии, лингвокультурологии, этнолингвистики (см. работы Постоваловой В.И., Радченко О.А., Рамишвили Г.В., Толстого Н.И., Топоркова А.Л., Цивьян Т.В., Яковлевой Е.С.). Для лингвиста чрезвычайно важен анализ лексики конкретного языка, в частности отдельных лексико-семантических групп или отдельных слов, так как именно в лексическом составе языка заложены концептуальные знания о действительности, накопленные народом за долгое время своего исторического существования.

Внимание к лексико-семантическим процессам в языке именно преднационального периода не случайно. XI – XIV века представляют интерес в плане изучения генетических корней трех восточнославянских языков как основы ментальности будущих наций. Метод сопоставления различных культур и выбор типологических признаков должен быть многоуровневым и охватывать различные периоды отечественной истории, начиная с XI века – времени появления оригинальных памятников национальной культуры. В XV – XVII века формируются основы национального научного и бытового словаря русского, украинского и белорусского языков, происходит отбор семантически емких и стилистически выразительных слов в общенародный лексический фонд.

Исследования познавательной деятельности человека, которая формируется и осуществляется с помощью языка, в свете теории лингвистической относительности небесспорны и носят дискуссионный характер. Однако концепция языка В. фон Гумбольдта,

в частности ее положение о языковой картине мира, существенно повлияла на взгляды выдающихся философов, психологов, лингвистов XIX – XX вв. Работы Г. Штейнталя, В. Вундта, Л. Вайсгербера, Й. Трира, Г. Шпета, А. Потемни, Э. Сепира, Б. Уорфа посвящены изучению сущности и природы языка как деятельности, влияющей на мышление и поведение человека и в значительной степени определяющей характер ментальности нации [1; 2; 4].

Язык – это не только звучащая материя, а феномен, позволяющий членить по определенным типам «мир понятий» и определять структурные отношения между его элементами. Лексические формы, действующие на сознательном и подсознательном уровнях, образуют языковую картину мира – схему категоризации и объективации индивидуального опыта.

Й. Трир писал об этом следующим образом: «Каждый язык представляет систему отбора, стоящую над объективной реальностью и противопоставляемую ей. Фактически язык создает самостоятельный и законченный образ действительности. Каждый язык членит реальность по-своему и таким образом устанавливает элементы реальности, которые свойственны только данному языку. Элементы реальности, фиксированные в одном языке, никогда не повторяются в той же самой форме в другом, точно также они не являются простым и механическим отображением реальности. **Они представляют собой лингвистико-концепциальную реализацию картины действительности, создаваемую на основе неоднородной, но определенным образом членящейся модели, которая непрерывно сопоставляет и противопоставляет, соотносит и различает данные действительности**» [3: 305].

В восточнославянской языковой картине мира зафиксировано членение животного мира Древней Руси, отличающееся от аналогичного членения в современных восточнославянских языках. Различия классификационного и семантического порядка объясняются рядом причин, которые выясняются с помощью детального анализа экстралингвистических и собственно лингвистических факторов.

Познание животного мира для древнего человека было жизненно необходимым. Непосредственное и абсолютное познание мира невозможно, но степень приближения к этому «абсолюту» определяет степень успешности освоения действительности. Этапы и результаты этого освоения фиксируются на протяжении эволюционного развития языка в категориях (понятиях), которые закрепляются с помощью соответствующих обозначений.

Первоначальная классификация животных на классы и виды по причине их более глубокого изучения видоизменяется со временем. У разных народов принципы членения различаются, часто очень существенно. Неогумбольдтианцы считают, что в таких случаях речь идет о различиях в человеческом мышлении, в способах осмысления увиденного, услышанного, постигнутого органами осязания и обоняния. Мышление выполняет доминирующую функцию, но при этом «дух» языка увеличивает свое влияние и приводит к определенным результатам, часто отличающимся от реальной картины.

Противники теории лингвистической относительности полагают, что разное членение одного и того же явления (фрагмента действительности), которое находит свое выражение в языке, не приводит к разным познавательным результатам [3: 334]. На примере анализа обобщающих названий диких и домашних животных мы в своих работах пытаемся доказать обратное: классификационные различия играют очень важную роль в познании мира. Начальный период освоения дикой, загадочной, непонятной природы требовал широко разветвленной классификационной системы, которая со временем утрачивает свою актуальность, но остается в «свернутом» виде в отдельных регионах и бытует в народных говорах.

В процессе эволюционного исторического развития каждый народ накапливает понятия об объективной действительности и структурирует их с помощью языка по-своему, с учетом закономерностей функционирования системы конкретного языка. В содержании языка отражается культура, быт народа и их специфические формы. Способы объединения и разделения информации о реальном мире можно проанализировать, изучив процесс формирования и стабилизации структурных отношений в языке (прежде всего, парадигматических и синтагматических).

Классификация животного мира основывалась на ряде противопоставлений. Для древнего человека одним из существенных являлось противопоставление *дикие животные* – *домашние животные*. Граница между этим членением постоянно разрушалась, так как часть диких животных в ходе освоения мира переходила в разряд домашних (собака, кот, кролик, бык, свинья), или наблюдалось обратное явление: не «вписывающиеся» по своим функциям в домашний быт или тяжело приручаемые звери «возвращались» в свою привычную среду обитания (ласка, волк, песец).

Рамки статьи не позволяют рассмотреть все наименования животных, указывающих на их принадлежность к дикой природе или степень близости к человеку и его быту. Мы проанализируем лишь противопоставление *дикие животные* – *домашние животные* на примере функционирования одного номена – *живот* – и его производных, в семантике которого изначально была заложена внутренняя дихотомия, наблюдающаяся и в наши дни, о чем свидетельствуют материалы народных говоров.

Общее наименование *животное* является производным от праславянского слова *живот*, этимология и происхождение которого достаточно хорошо изучены: ср. русск. живот, белор. живот, укр. живіт «живот», ст.-слав. животь, болг. живот «жизнь», сербохорв. живот «жизнь, мошонка», словен. žīvôt «тело», чеш. život «жизнь», словц. živôt, польск. żywot, в.-луж. žiwot «тело» (родственно лит. gyvata «жизнь, образ жизни; усадьба»; др.-прусск. giwato «жизнь», греч. βίωτος «жизнь, средства к существованию»; лат. vita «жизнь») (Фасмер II, 52).

В древнерусском и старославянских языках до XVII в., означая «жизнь», «все живое», «имущество», номен *живот* служил общим наименованием животных и человека. Немного пафосно, однако глубоко философски звучит фраза: Члкъ есть живот до часу позыченый (Кін., 496 – 51 – 51б).

Архаизм *живот* в значении «жизнь» вошел в устойчивое словосочетание *держать до животов своих* в значении «пользоваться чем-то до смерти» (*доживотный* «пожизненный», *доживотье* «право на пожизненное пользование»): Мають помененые Гурынъ, Иванъ и Мишко Митковичы сами и ихъ жоны ... тыхъ острововъ Лукьяновского и пляцу на немъ ... до животовъ своихъ держати (АВК XXIV, 387. 1581 г.).

Дикие и домашние животные являлись основой благополучной жизнедеятельности человека, его ценным «скарбом»: Есть *животъ*, глѣмыш нѹдръ и образъ имьи песии (Физ., 311. XV в.); како подобаеть водити *животъ*. дабы захованъ, въ здравьи (Арыст., 140 – ГСБМ IV, 79); *жыветовъ* было у меня у дворѣ ... (АВК XXXIV, 92. 1656 г.).

Наименование *живот(ы)* часто уточняется определением *бессловесный*, тем самым проводится граница (в этот период во многом условная) между понятием «человек» и «животное, зверь»: *животно* безслове(с)но (Син., 117. XVII в.). Человек, владеющий словом, занял господствующее место, не утратив все же своего родства с дикой природой: *дивии животи* оукрочаеми, и вольчицѣ, и скоумени, и львове, подъ пазоухою носимъ (Пч к. XIV в., 61 об. – СЛДРЯ II, 462) (не случайно греческие «Логика», известные в славянском научном мире со средних веков, рассматривая семантические признаки слова, выделяют в качестве синонимов такие общеродовые слова, как *человек* и *животное*).

Промысловые меховые зверьки – *вывозные животы* – являлись предметом купли-продажи, оплаты долгов и т.п.: А у него Егора въ домѣ *вывозныхъ животовъ* на 600 рублей бѣлки да на 500 рублей корольковъ и серебряная посуда, а на сколько цѣною, про то невѣдомо (Докл. в Сенате, II (2), 340. 1712 г. – СлРЯ VII, 338). В говорах крайнего севера Сибири слово *живот*, основываясь на первичной семантике, до сих пор употребляется в значении «пушнина»: «Чукчи с *животом* пришли сей год, богатые». Промысловика, имеющего много пушнины, называют на Севере *животный человек*.

С семантикой «живое существо», «животное» лексема *живот* и ее производные вышли из общего употребления по причине развития у нее значения «часть организма человека и животного, в котором находятся внутренности», известного в русском языке с XVI в., а в украинском – с XV в.

Субстантивированное имя прилагательное в форме среднего или женского рода *животно/ю*/, *животна/я*/ (колебания в роде объясняются, возможно, семантической амплитудой этого заимствования) активно функционирует в значениях «живое существо»,

«дикие животные», «домашние животные, скот» и в наши дни в современном русском языке (в форме среднего рода). Оно отмечено как в памятниках древнерусского периода, так и в русской, украинской и белорусской оригинальной и лексикографической письменности донационального периода: Морю Понеть скомоу скаменитиса ... ко всакои *животнѣи* измерзнуоти (Хрон. Георг. Амарт., 21. XIII – XIV вв. ~ XI в.); Море же Содомьское мертво есть не имать въ себѣ никакоже *животна*, ни рыбы, ни рака, ни сколіи (Хожд. Дан., 27. XV в. ~ 1108 г.); Онагръ, Дикій осель, *животно* подобное лоси (Лекс. Бер., 300); ... *животное малое з великими* ... (Пс., 104. XVII – ГСБМ X, 19); ω створеню скотовъ звѣровъ и иных *животных* в^с днь шестый (Хран., 4 – там же); *животною*: вшелакій звѣръ (Лекс. Бер., 37. 1627 г.); В «Кормчей» Балашова встречается лексема *животно*, называющая какую-то птицу: Быти ж убо зизу, *птицю нѣкоему животну* и мехерому ж четвероножину (Корм. Балаш., 495 об. XVI в.).

В древнерусский период еще одно производное от *живот* – *животина* передавало общие понятия «живое существо», «животное»: Псом же и котеламъ ... нелепымъ *животинамъ* ... оугажахоу (Хрон. Г. Амарт, 64. ~ XI в.); По семоу бо кромѣ юсмь всѣхъ *животинъ* (Посл. лет. Никифора Влад. Мон. – Р. дост. I, 64. XVI в. ~ XII в.). В более поздний период *животиной* стали называть преимущественно домашних животных: ωнъ в тотъ часъ выгналъ свою *животину* и тотъ след затопѣталъ (КВЗС, 55. 1533 г.); такъ я рокъ на выкупъ той *животины* положилъ былъ за две недели (АВК XVII, 286. 1541 г.).

Номены *живот*, *животина* и их производные (*жи(ы)вотишко*, *животишка*, *животинишка*, *животинишко*) в донациональный период развития близкородственных языков также функционируют в значении «домашние животные, скот»: Мы уставляемъ: ижъ такая невѣста изостать при *животинѣ* ... (АЗР I, 39. 1420 – 1423 гг.); ωнъ выручылъ у мене девятеро *животины* (КВЗС, 3. 1543 г.). Уничжительный и уменьшительный семантический оттенок суффикса *-ишк-* усиливается соответствующими определениями: панъ Германъ Шырай ... берегучы здоровья своего и з *убогими животишъками* своими, што могль вывезть з собою ... (АВК XXXIV, 61. 1655 г.). В «Лексиконе» П.Берынды зафиксирован дериват *жевотинище*: ест^с *жѣвотинище* нѣкое крилато тончайше якоже прахъ (Лекс. Бер., 323).

Наименование *животина*, означающее «живое существо», вышло из употребления в современных русском, белорусском и украинском языках. Но с аналогичной семантикой в украинском языке сохранилось слово *живина* (СУМ II, 524), впервые зафиксированное в XVI в.: Люде и инъшая *живина*, и *марга* (Тимченко, 922). В «Материалах для Словаря малорусского наречия» Я.Ф.Головацкого наряду с лексемой *живина* «животина, животное», «овцы» (гуц.) представлено составное наименование *живный четверь* как синонимичное название религиозного праздника – страстного четверга (Головацкий, 543), что непосредственно связано с анализируемым словом: по народным поверьям в этот день выходят на поверхность животные, зимовавшие в норах. В бойковских говорах *страстный четверг* также называется *живный читвир'*, *живник* (Онишкевич I, 251).

В современном русском и украинском языках слово *животина* с семантикой «живое существо» употребляется только в разговорной речи (СУМ II, 527; СлРЛЯ IV, 123).

Функционирование лексемы *живность* в значениях «живое существо», «домашние животные и птицы», «животные вообще» (реже), «провиант», «пища» отмечено во многих старобелорусских документах: Тогды брат старши осмотревшы напередъ *живность домовую* ... мает тые малые долги выплатити (Ст., 35. 1529 г.); такъ стрѣлбы яко *живности* и людей, которыхъ ани въ порохъ, ани въ *живность* долгимъ часомъ выморить не могъ (АЗР III, 143. 1568 г.); хлѣба ему не боронено, а ижъ *рыб* и *иныхъ живностей*, чога ся он домогал не было (ИЮМ XXXII, 74. 1578 г.).

Словом *живность* в значении «провиант, еда» могли называться и съедобные растения: *Живность* маемо з^с ωвоцу лѣсног и зѣла, которое живит пустына, напаваючиса росою

Нбсною (Варл., 154 – 154б – ГСБМ X, 13). Живностью считалось все, что можно было кушать и пить, что давало жизнь – мясо, овощи, зерно, вода и т.п.: взял з собою на дорогу *жывности то ест воды вина шцу и масла древянаго* (Зб., 752, 69).

В тексте «Сборнике поучений» лексема *жывность* употреблена в значении «шкуры животных, изделия из них»: Антони⁸ *жывност* собѣ выробял, николи перед захоженемъ слонца не едал (Зб., 752, 483б).

В западной Руси для домашних животных, кроме номенов *жывность*, *животина*, существовал ряд других общих наименований, например, *жывѣла* (производное – *жывѣліна*). Эта лексема могла называть домашних и диких животных: Знашли есмо водле того *олена* у пуци господарьской ... нижли лаю на того *олена* запустили были еще до света въ ночи (АВК XVII, 252. 1541 г. – ГСБМ XI, 115). В современном белорусском языке лексема *жывѣла* сохранила свои значения (ТСБЛМ, 201).

Результаты фиксации освоения действительности в восточнославянских языках, в основном, были тождественны, но имели и свои особенности, что проявилось, например, в оригинальности деривационных процессов, а также в разных результатах сохранения архаизмов в литературном языке и народных говорах. Интенсивность и детальность фрагмента действительности «дикие животные – домашние животные», проявляющиеся даже в одном слове, свидетельствуют об огромной функциональной значимости этого отрезка реальности. Закодированная во внутренней форме слова *живот* ассоциативная цепочка, частью утраченная на протяжении веков, повлияла на ментальность восточных славян, связавших воедино понятия «жизнь» и «животное».

Перспективность исследования языка как активного фактора формирования мышления несомненна. Связывая воедино вопросы взаимосвязи языка, мышления и культуры, мы решаем проблему реконструкции языковой картины мира восточных славян, раскрывая глубинные процессы формирования и развития лексического фонда восточнославянских языков XI – XVII вв.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа. М., 1993.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 396 с.
3. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. – М.: МГУ, 1962.–382 с.
4. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.

СОКРАЩЕНИЯ НАЗВАНИЙ ИСТОЧНИКОВ

- АВК – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, т. I – XXXIX. Вильна, 1865 – 1915.
- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссиею. – СПб., 1846–1853. – Т.1 – 5.
- Арх. ЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов, ч. I – VIII. Киев, 1859 – 1911.
- Бельск. – Хроника М.Бельского н. XVII в. Рукопись Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова – Щедрина, F IV. 688.
- ГСБМ – Исторический словарь белорусского языка. – вып. 1 – 27, Минск: Наука и техника, 1983 – 2007.
- ИЮМ – Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг губерний Витебской и Могилевской, вып. I – XXXII. Витебск, 1871 – 1906.
- КПД – Литовская метрика. Книга публичных дел. – Русская историческая библиотека, т. XXX, Юрьев, 1914.
- СлРЯ – Словарь русского языка XI – XVII вв. – вып. 1 – 24, М. – Л.: Наука, 1975 – 2000.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Наталья Пруткая – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой филологических дисциплин Николаевского государственного университета имени В.А.Сухомлинского.
Научные интересы: когнитивное языкознание.

ВИЯВ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Вікторія РИГОВАНОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто українську ментальність у лінгвокультурологічному аспекті. Визначено та проаналізовано основні риси української ментальності. Особливу увагу приділено аксіологічним змінам в українському мово мисленні, що, на думку автора, є важливим не тільки для лінгвістичних досліджень, а й для історичного вибору моделі соціо-економічної модернізації та само ідентифікації нації.

The article is devoted to the research of the Ukrainian mentality on a lingua-cultural background. The analysis of the basic features of the national mentality is submitted. The particular attention to the mental and value shift in the modern Ukrainian world-view is paid, that, as the author has it, play the great role not only for linguistic analyses, but for the historical choice of a mode of socio-economic modernization and self-identity.

Сучасна лінгвістика внаслідок методологічних переворотів, наукових революцій попереднього ХХ століття являє собою поєднання різних методологій і наукових парадигм, що характеризується розширенням сфери мовознавчих досліджень за рахунок створення інтегративних лінгвістичних дисциплін, експансією до лінгвістики теоретичного потенціалу різних галузей науки. Результатом таких змін є перетворення мовознавства на макронауку, яка прагне до всеєдності цілісного знання, глобалізації наукових пошуків, проривом лінгвістики за власні межі. Залучення до дослідження такого поліфонічного феномена, яким є мова, різних методів пізнання та світоглядних позицій представників інших галузей науки дозволяє осмислити мову інтенсивно на противагу екстенсивному шляху аналізу, який характеризується руйнацією попередніх методологічних засад і революційне становлення інших.

Пріоритетним у сучасному парадигмальному просторі лінгвістики є дослідження мови як знаряддя комунікації опосередковане когнітивними операціями свідомості. Із зазначеними пізнавальними домінантами (комунікація, когніція, концептуалізація) поєднується актуальний і не менш вагомий дослідницький принцип етноцентризму, що «передбачає розгляд мови як конвенційної символічної системи, яка фіксує риси характеру, ментальності та культури певного етносу, його світогляд, систему етичних й естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів, вірувань, забобонів тощо» [3: 45]. Згідно з етноцентризмом мова є кодовою системою інтеріоризації світу представниками певного етносу, їхнього внутрішнього рефлексивного досвіду, і кожне нове покоління засвоює разом із мовою й національно-специфічний спосіб категоризації та концептуалізації.

Вияву особливостей української ментальності засобами прислів'їв та приказок і присвячене наше дослідження. Досягнення мети стає можливим за умови розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати основні погляди на поняття «ментальність»; 2) визначити основні риси української ментальності; 3) простежити аксіологічну зміну в українській ментальності, виявлену на матеріалі прислів'їв та приказок.

Динамічні перетворення науково-світоглядних позицій в мовознавстві є лише рефлексією загальних змін на межі ХХ–ХХІ століть у духовному житті людства. Семантичний обсяг останнього наповнюється різними значеннями: від етносоціальних, групових і колективних світоглядних орієнтацій до особливостей особистісного світосприйняття, зумовлених психічним складом членів певної соціальної верстви; від раціональних способів мислення людей до емоційного переживання ними буття; від стереотипних норм поведінки до найвищих рівнів прояву духовної свободи людини. Така ситуація потребує виокремлення чітко визначеного поняття, здатного виявляти онтологічну підставу для поєднання різних аспектів духовної діяльності. Таким поняття є ментальність, яке актуалізує соціально-філософський аспект дослідження змін у світосприйнятті людини та способи їх відтворення у досвіді людської свідомості. У цьому аспекті світоглядно-методологічний потенціал ментальності дозволяє простежувати механізми самозбереження національно-етнічних надбань в умовах постійних змін, що характеризують сучасне суспільство, зокрема українське. Тому пошук і аналіз національно маркованих ознак стає актуальним не тільки в лінгвістиці, але й для історико-культурного та етнічного розвитку. В аспекті духовно-практичної діяльності ментальність є однією з визначальних характеристик

мислення, що виконує формальну функцію упорядкування та вияву специфічних особливостей світосприйняття нації або народу.

Проблема ментальності сьогодні викликає посилений інтерес, але, не зважаючи на численні студії та наукові розвідки, належить до тих метамовних одиниць, зміст і статус яких дуже важко визначити. Науковці прагнуть частіше пояснити різні значення цього поняття, ніж логічно обґрунтувати як категорію. Тому поняття «ментальність» у різні часи розуміли як суперечливу цілісність картини світу, як дорефлекторний шар мислення, як колективне несвідоме, як глобальний, всеохоплюючий ефір культури тощо [1: 4]. В українському науковому просторі поняття «ментальність» постало предметом вивчення лише в останні десятиріччя, хоча психологічний склад українського етносу, дух народу, національний характер та інші сумісні з ментальністю проблеми перебували у фокусі уваги багатьох українських мислителів: Д. Антоновича, Г. Ващенко, М. Костомарова, П. Куліша, Ю. Липи, О. Потебні, Д. Чижевського та ін.

Зважаючи на досвід аналізу, розуміння ментальності в системі гуманітарного знання можна зробити висновок про стійкий міждисциплінарний зв'язок психології, соціології, етнології, семіотики, культурології, історії та лінгвістики у дослідженні цього поняття.

В основі ментальності перебувають позаіндивідуальні аспекти особистості, оскільки перша передбачає реконструкцію духовного світу людей, певної спільноти, об'єднаної природно, соціально та духовно. Світоглядна ментальність наче об'єднує в собі потік психічних образів і уявлень, що притаманні не окремим індивідам, а саме духовним спільнотам у процесі створення власної «картини світу». За влучним висловом В. Буяшенко: «Ментальність – парадигма співбуття» [цит. 1: 6]. Так, ментальні норми спочатку відпрацьовуються у процесі свідомої адаптації індивіда до зовнішніх умов, але для того, щоб та чи інша реакція людини стала «ментальною», вона повинна пройти тривалий шлях від когнітивного прийому, що багаторазово повторюється, через його легітимізацію, через перетворення його в норму реакції, у стереотип, у звичку свідомості – до спадкового, закріпленої інформації про «нормальне» для певного етносу світобачення. Саме прислів'я та приказки, які належать до антропоуніверсальних мовних одиниць, репрезентують колективний досвід і моделюють стереотипи поведінки.

Серед основних рис української ментальності необхідно назвати працьовитість. Народна мудрість наголошує на людиноствірній функції праці, її необхідності для формування людської особистості: *Щоб лиха не знати, треба своїм плугом на своїй ниві орати. Без діла жить – тільки небо коптить. Не дивись на чоловіка, а на його діло. Праця чоловіка годує, а лінь марнує.* Водночас утверджується висока моральна цінність будь-якого виду чесної праці людини: *Зароблена копійка краща за крадений карбованець. Трудова копійка годує довіку. Краще своє латане, ніж чуже хапане.*

Однак зазначимо, що ставлення до праці в українського народу набуло подвійного ставлення, оскільки народом підкреслюється невідповідність праці і її результатів: *Роби, роби, а їсти нема що. Працюй як коняка, а їж, як собака. Шилом моря не нагрієш – від тяжкої роботи не розбагатієш.* У такому ставленні можна вбачати соціальний фаталізм, тобто віру в автоматичність історичного процесу, соціальної диференціації тощо. Наслідком цього є втеча в малі групи, сім'ю, утримання від участі у вирішенні важливих соціально-політичних проблем.

Помічено й різні мотивації до праці – ціннісно-смыслову та матеріально-прагматичну: *Коли є до чого жагота, то кипить в руках робота. Де руки й охота, там скоро робота. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі. Будеш трудиться – будеш кормиться.* Загалом, як і у світобаченні багатьох народів, ставлення до праці українців виявляє посилене негативне ставлення до лінощів. Останні або засуджуються як такі, або увиразнюють той спосіб життя, який має погані наслідки, а отже, не є прийнятним для справжнього господаря: *Лежачого хліба ніде нема. Поможі Боже! – А ти не лілуйсь, небоже!* Цікавим є той факт, що ліниве ставлення до роботи цілком виправдовується народом, якщо така праця відбувається на користь пана: *Панської роботи не переробиш. Багатське і панське ніколи не пропаде.*

Особливістю української ментальності є примат індивідуалізму над колективізмом, шанобливе ставлення до господаря, що безпосередньо корелює з усвідомленням «свого»,

«власного», «індивідуального»: *Господаря і Бог любить. Без хазяїна – чужі руки кочерга. Привикай до господарства з молоду – не будеш знати на старість голоду. Не в дорогу вдавайся, а в хазяїстві кохайся. Де господар не ходить, там нивка не родить.* Показовим є те, що до концепту або етнокультурного знаку ГОСПОДАР належить не тільки розуміння господаря як хазяїна у господі, домі, господарстві, але й як давнього, найстаршого бога Світла і Неба [2: 149].

Увираження специфічного ставлення до приватної власності, закарбоване у народній творчості, інколи сприймається не тільки позитивно як господарський підхід до власності, але й негативно як вияв а) жадоби та б) заздрості до чужих статків: а) *З сусідом дружи, а тин городи. Нікому не вір, той ніхто не зрадить. Брат мій, а хліб їж свій. Ліпше моє, ніж наше. Сват не сват, а мого не руш нічого. То чорт не рука, що собі не дба. Коло мене, аби не на мене.* Б) *Сусід спати не дає – добре живе. На чужій ниві все ліпша пшениця. Чужа доля під бік коле.* З огляду на посилений персоналізм української ментальності зрозумілою постає тенденція до інтровертного заглиблення у внутрішній світ особистого переживання, що за цією ознакою дає підстави дослідникам та політологам орієнтувати Україну на Західну Європу, в якій персоніцентричність є також домінантою світобачення. Однак варто пам'ятати, що будь-яка ментальність, зокрема західноєвропейська, також набуває змін, тому для цієї цивілізації ми є ментально чужими, інородним тілом.

Зазначені особливості української ментальності є ядерними (природно сформованими) та відносно сталими. Відносність полягає у тому, що зміна політичних формацій, ідеології модифікує ставлення українців до навколишшя, хоча зміни у світосприйнятті ґрунтуються на тих же принципах: любов до землі, працьовитість, важливість високого морального розвитку особистості. Відмінність полягає у варіативності об'єктивних реалій, що закріплюються у прислів'ях і водночас постають маркерами певної історичної епохи. Так у ХХ столітті українська ментальність стала об'єктом втілення соціальної утопії, зокрема радянсько-комуністичної. Комуністична мораль привнесла до паремійної спадщини українського народу такі прислів'я: *У паспорті прізвище, а ім'я – в трудовій книжці. Менше комірників – більше в полі колосків. Телят рахують не хвостами, а кілограмами. Не то врожай, що в огороді, а то – що на колгоспному полі* [4]. Стереотипи у ставленні до праці (культ абстрактної праці) споживання (аскетизм), розподілу (егалітаризм), суспільних відносин (колективізм) стали надбанням української ментальності. Розбіжність між ідеологією і соціальними реаліями спотворила зміст цих ментальних засад, що призвело до їх певної метаморфози. Зокрема, це позначилося на таких рисах сучасної української ментальності, як суспільна пасивність, орієнтація на утриманство, патерналізм, невмотивована амбітність, нехтування правових норм. І хоча навряд чи такі одиниці надовго збережуться в народній пам'яті, вони є свідченням динамічної реакції української свідомості на зміни у житті й відповідно у світобаченні та мовомисленні.

Доба незалежності, якої так прагнув український народ вже багато років, поставила на порядок денний проблему національного відродження і відповідно пошук нової ідеології. У такий непростий час, коли набагато зростають обсяги соціально значущої інформації, колективний інтелект нації не завжди спроможний ефективно і своєчасно опрацювати ці інформаційні струми. У таких випадках місце нефункціонуючого інтелекту займають нижчі шари суспільної психіки, що відображають дійсність на дологічному, емоційному рівні. Тому неocenним стає звернення до ядерних ознак етнічної ментальності до глибинних характеристик народу. Активною сферою практичного пошуку нових ознак української ментальності є журналістика, в якій часто заголовком стають відомі прислів'я змінені структурно, але найрегулярніше семантично. Так, відоме прислів'я «*Дурень думкою багатіє*», пристосоване до сучасності звучить як: «*Україна: багатіємо думками*».

Відомі прислів'я та приказки в оновленому варіанті не тільки привертають увагу читача, демонструючи емоційно-експресивне ставлення автора до предмету оповіді, але певним чином відображають дійсність та водночас формують нові стереотипи: *Банк не видасть, свиня не з'їсть. Покажи мені свій диплом, і я скажу, хто ти. На бюджет та смак товариш не всяк. З ганчір'я по нитці – робітничкові сорочка. Від тюрми та відставки не зарікаються. Не таке все страшне, як комусь хотілося. Вздовж дороги щити, а в Києві дядько.* У таких

прислівникових новотворах відчутно відбито проблеми сучасної України в скептично-жартівливому тоні, адже сучасне українське суспільство знаходиться у вкрай зниженому тонусі, депресивному стані. Тому і звучать у сучасних прислів'ях та приказках повчання-перевертні, адже закладені у звичні високоморальні цінності нові орієнтації постають аксіологічно неадекватними звичайному світобаченню українців, але, на жаль, реальними у сучасному світі. Наведемо декілька паремій зазначених у всеукраїнській щоденній газеті «День»: *Багата правда суду не боїться. Розумна голова, та поганій країні дісталася. Будеш добре трудитися – будеш добре інших годувати. Майже кожен чужого багатства коваль. Не відкладай на завтра те, що можна украсти сьогодні.*

Отже, дослідження прислів'їв та приказок дозволяє визначити основні риси української ментальності, серед яких виділяємо індивідуалізм й інтровертність, соціальний фаталізм, емоціональність, працьовитість. Для вивчення, аналізу й прогнозування духовного розвитку держави і нації варто спиратись на певні вузли стабільності в етнічному менталітеті, створювати гнучкі механізми адаптації людини до мінливих умов, надавати їй можливість розкривати власний творчий потенціал. Тоді ідея Т.Шевченка про фатальний руйнівний вплив історичних подій на формування української ментальності і необхідність її корегування через кордоцентричну площину набуватиме подальшої аргументації. А лінгвокультурологічні дослідження сучасної наукової парадигми працюватимуть на перспективу, фіксуючи і формуючи чітку систему етнічних пріоритетів і норм. Дослідження тих психологічних особливостей, які були притаманні для нашого народу в минулому, їх витоків і певних метаморфоз, що відбувалися у зв'язку з тими чи іншими духовно-ідеологічними й соціальними впливами на тернистих шляхах історії України, сучасного стану ментальних настанов в умовах певної духовної дезорієнтації, може сприяти пошуку оптимальних засобів виходу суспільства з кризи, формування необхідних культурно-ідеологічних засад розбудови держави.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Додонов Р.О. Філософський аналіз процесу формування і функціонування етноментальності: Автор. дис. ...д. філ. наук. – Київ, 1999. – 23 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української культури: Словник-довідник. – Київ: Вид-во «Довіра», 2006. – 703 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К., 2008. – 712 с.
4. Сухомлинський В.О. Робота над усною народною творчістю у літературному гуртку // Література в школі. – 1951. – № 2

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Ригванова – завідувач кафедри практики іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис, металінгвістика української та англійської мов.

ЛІНГВОТИПОЛОГІЧНІ Й КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИТІВ МОДЕЛІ "ПРИКМЕТНИК + ІМЕННИК" (на матеріалі географічних назв США та України)

Ольга СКЛЯРЕНКО (Одеса, Україна)

Статтю присвячено контрастивному аналізу складних етнонімів України та США моделі "прикметник+іменник". В результаті дослідження були виявлені певні ізоморфні явища як в структурному, так і в лексико-семантичному аспектах, а також значні розбіжності, обумовлені лінгвотипологічними і культурно-історичними чинниками.

The article is devoted to contrastive analysis of oikonyms of Ukraine and the USA of the model "Noun + Adjective". As the result of the research certain isomorphic as well as different features both in structural and lexico-semantic aspects have been revealed. They are caused by various linguotypical, cultural and historical reasons.

Складні і стабільні складені утворення близькі в певному плані структурно. Вони становлять собою повністю оформлені цілісні одиниці. Структурна цілісність утворення передбачає, що його елементи не можуть бути довільно розчленовані або переставлені, в це утворення не можна вставити інші повнозначні одиниці, чим вони відрізняються від вільних синтаксичних одиниць. Проблема диференціації композита і сталого словосполучення не отримала у сучасній науці остаточного вирішення. Г. Пауль зазначав: «...загальнозначущого

визначення того ступеня відокремленості, який необхідний для поєднання елементів у складне слово, сформулювати неможливо» [14: 390].

Вирішення питання ідентифікації складних слів має ряд труднощів. Насамперед це виділеність складного слова, критерії його цільнооформленості. З іншого боку – розмежування складних слів і словосполучень.

У вітчизняних науковців немає єдиної думки щодо термінів, які позначають ті або інші різновиди складних слів. Прийнято вважати, що складні слова утворюються чи шляхом сполучення двох (і більше) незалежних слів, у результаті чого виникають **юкстапозити**: *інженер-будівельник, вічнозелений, цех-автомат, меч-риба, льон-довгунець* [12: 810], або за допомогою складання основ, що формують **компози́ти**: *хлібороб, крутивус* [11: 262]. Юкстапозити, на відміну від композитів, «цілком тотожні за своїм морфемним складом словосполученням» [15: 9], проте пор. це з терміном **зрощення**, в якому компоненти «у всіх формах повністю ідентичні за морфемним складом еквівалентному словосполученню»: *вічнозелений, довгограючий, маловідомий* [10: 211]. На іншу думку, сполуки типу *лікар-терапевт, каса-автомат, меч-риба, льон-довгунець* є складно-складеними, які утворюють «самостійний граматичний клас слів із номінативною функцією» [29: 53 - 57].

У топонімії до юкстапозитів включають (на наш погляд – еkleктично) такі структурно різноманітні власні назви географічних об'єктів як **Новгород, Райгород, Москва-ріка, Волго-Дон; Усть-Каменогорськ, Гуляйполе** [16: 10 – 15], **Підлипки, Підмох** [17: 145]. До композитів відносять такі топоніми, як **Краснодон, Зеленоград, Владивосток** [16: 19–22].

Інші автори розглядають топоніми типу **Волго-Дон** як складно-складені [29: 54], а типу **Савур-могила, Сапун-гора, Дніпро-ріка, Китай-город** – як різні групи перехідних утворень з «ознаками складно-складеного іменника» [29: 58].

Іноді диференціюють тільки **складання**: *цар-гармата, Ленінград, Гуляй-поле* і **зрощення**: *вічнозелений, довгограючий* [6: 42] або ставлять знак рівності між термінами **складне слово** і **композит** [3: 66]. У працях лінгвістів, які вивчають проблематику складних слів в англійській мові, терміни **юкстапозити, юкстапозиція** взагалі не вживаються. Терміни **складні слова** і **компози́ти** вживаються як синонімічні [5: 469].

Іноді написання компонентів онімів разом або окремо має диференційне значення, допомагаючи відрізнити їх належність до різних ономастичних класів, пор. амер. антропонім *Tom Ball* та ойконім **Tomball** (TX) [28: 487]; назву річки *Bell Spring* і міста **Bellspring** (VA) [23: 414]; назву озера *Tule Lake* і міста **Tulelake** (CA) [24: 429]; назву колишнього броду *Broad Ford* і селища **Broadford** (PA), що виникло біля нього [23: 131]; пор. назву поштових відділень *Western Port, White Haven* і назву міст **Westernport, Whitehaven** (MD) [23: 403, 405]. У топонімії часто паралельно вживаються графічно нарізнооформлені й цільнооформлені утворення: амер. **New Castle (DE, PA), Newcastle (CA, UT); Cold Water, Coldwater (MI); Clear Lake, Clearlake (CA)**; укр. **Вищевеселе (См), Вище Солоне (Хрк)**.

Серед ойконімічних композитів можна виділити утворення моделі **Adj + N**, перші компоненти яких пов'язуються з **Adj** (прикметниками), а другі – з **N** (іменниками). Композитна структурно-словотворча модель **Adj+N** дуже часто вживається в слов'янських мовах, і її можна назвати "**слов'янською композитною моделлю**".

У сучасній українській мові композитний структурно-словотвірний тип швидко розвивається, що позначається й на ойконімії. Ойконіми **Білопілля, Краснодуб'я, Старосілля, Чорноплеси** виникли в результаті лексикалізації словосполучень *Біле Поле, Красний Дуб, Старе Село, Чорне Плесо* [21: 14, 71, 132, 150]. Топоніми **Красноволя, Маркостав, Новоугрузьке** виникли як композитне переоформлення вже існуючих назв **Красна(я) Воля, Марков Став, Нова Вілька У грузька** [21: 71, 84, 96]. Структурне переоформлення складених ойконімів у складні викликане тиском продуктивної композитної моделі. Іноді один вихідний складений ойконім служить основою для появи цілого ряду ойконімічних композитів, що розширені різними суфіксами, пор.: **Біла Гора (Днц) > Білогірка (ІФ), Білогірськ (Крм), Білогір'я (Зп)**. На тенденцію до вживання композитної моделі вказує й паралельне існування близьких за вихідною семантикою топонімосполучень і топокомпозитів, пор. **Мала Андріївка (Хрк) і Малоандріївка (Днп), Нова Березівка (Хрк) і Новоберезівка (Мк)**. У багатьох композитах атрибутивний компонент спочатку не

сприймався як невід'ємна, органічна частина назви, що відображувалось в їх написанні. Наприклад, ойконіми **Нововоскресенка**, **Новоіванівка** у 1923 р. мали форму **Н. Воскресенка** і **Н. Іванівка** [18: 77, 87], а в 1946 р. – форму **Ново-Воскресенка**, **Ново-Іванівка** [19: 803, 804]. В американській ойконімії також спостерігається тенденція до перетворення роздільнооформлених конструкцій на однослівні утворення: **Longvale** < **Long Valley**, **Stonyford** < **Stony Ford** (CA) [24: 331, 419]; **Fairhaven** < **Fair Haven** [23: 333]. Численні композити виникли не шляхом лексикалізації вихідних словосполучень, а одразу за аналогією до вже існуючих конкретних зразків.

Американські складні ойконіми однорідніші за своєю структурою, ніж українські. Семантична різноманітність кінцевих компонентів українських композитів, строкатість і незначна повторюваність вживаних структурно-словотвірних засобів вказують на те, що український композитний тип знаходиться на шляху розвитку, становлення, коли ще не виділились основні, однорідні лексико-семантичні та структурно-словотвірні групи композитів, пор. **Кривобокве** (Днп), **Кривоброди** (ІФ), **Криворіжжя** (Днц), **Криворотівка** (Хрк), **Кривоносве** (Днп), **Кривохижинці** (Вн), **Кривошійці** (Кв).

При всій відмінності композити моделі Adj+N в американській та українській ойконімії мають багато спільного. Вони виступають насамперед як дескриптиви. При цьому семантика першого компонента може видозмінюватися в різних онімічних мікроконтекстах, залежно від субстантивного компонента. Компонент *clear* має значення 'чистий, незабруднений', якщо другий компонент співвідноситься зі словом, що означає 'вода', 'озеро', 'річка': **Clearwater** (NB, KS, FL), **Clearlake** (CA), **Clearbrook** (MN); або набуває значення 'чистий, прозорий': **Clearmont** (WY, MO), **Clearview** (WA); або набуває значення 'очищений' (від дерев або кущів) мається на увазі *поле*: **Clearfield** (PA, IA). Схожими значеннями відад'єктивного компонента мотивуються такі українські композити, як **Світловодськ** (Крв), **Світловодське** (Днц), **Світлогірське** (Пл), **Світлодолинське** (Зп), **Світлопіль** (Крв).

Складні ойконіми, утворені шляхом лексикалізації словосполучень, іноді структурно трансформуються для отримання більшого ступеня ойконімічності. Так, ойконіми **Велике Поле** (Чрв) перетворився, відповідно, на **Великопільськ**. Назва **Довгопілля** вказує на *довге поле* (**Dolho Pole**). Як зазначає Ю.О. Карпенко, «за походженням топонім є не складним словом із сполучним -о-, а лексикалізованим словосполученням з першим елементом – прикметником сер. р.» [9: 20, 28].

Інтраойконімічна конвергентність американських композитів моделі Adj+N виявляється в обмеженому наборі складових або вихідних лексем і в їх багаторазовому вживанні. Це стосується як початкових компонентів, так і кінцевих. Можна виділити близько двох десятків прикметників та іменників, що формують сотні однакових або схожих композитних ойконімів. З кількох синонімічних прикметників для творення ойконімів обирається, як правило, тільки один. Поняття 'високий' в апелятивній сфері мови виражається словами *tall, high, elevated, lofty*. У пропріальній лексиці вживається тільки лексема *high*: **Hightown** (VA), **Highgrove** (CA), **Highbank** (MI), **Highridge** (WI). З двох слів зі значенням 'широкий' – *wide* і *broad* ойконімія вживає тільки друге: **Broadland** (SD), **Broadfields** (TX), **Broadwater** (NB). Поняття 'маленький' передається словами *small* та *little*. Лексема *small* в ойконімії не вживається, використовується тільки *little*: **Littlefield** (MI), **Littlerock** (SC), **Littlefork** (MN).

Іноді прикметник у топонімії набуває нового, специфічного значення, пор. *dry* 'сухий': **Drycreek** (WV) 'сухий струмок', **Drylake** (NV) 'сухе озеро' та **Drytown** (CA), **Dryburg** (MI, TX) 'сухе місто' (мешканці цих селищ під час «сухого закону» відмовились від вживання спиртного) [27: 163; 28: 143; 24: 232]. Компонент *free* в ойконімії вживається не тільки для вираження особистої політичної і релігійної свободи, а й через інші причини. Ойконім **Freestone** (CA) своєю дотопонімічною семантикою вказував на наявність у даній місцевості легкого для обробки каменю [28: 172]. Назва типу **Freeland** (PA) вказувала на можливість отримання безкоштовної землі. Назвами типу **Freeport** (PA) намагалися привернути увагу поселенців до безмитного користування портом тощо. Назва **Sweetwater** (TN, TX, NB) має вихідне значення не 'солодка вода', а 'прісна питна вода', що є синонімічним ойконіму **Freshwater** (CA, CO). Ойконім **Sweethome** (AR) має значення 'рідна домівка, батьківщина'.

Українські прикметники *великий* та *малий*, стаючи компонентами композитів, іноді мають не просторове значення, вказуючи на розміри селища, а темпоральне, вказуючи на відносний час їх виникнення. Вони виступають синонімами прикметників *старий* або *новий*. Аналогічно, в цій темпоральній функції в ойконімії США нерідко виступає прикметник *little*. Прикметники *красний* і *червоний* в українській ойконімії вживались не тільки для позначення кольору, але часто мали ідеологічну функцію, означаючи 'революційний'. З цим значенням виступали й інші прикметники, наприклад, *новий*, пор. **Новосвітівка** (Од) з дотопонімічним значенням 'новий, революційний світ'. Українські ойконіми **Красноліси** (Кв), **Краснолісся** (Крм), можливо, мотивовані терміном *краснолісся* 'сосновий ліс', 'хвойний ліс', так само як американський ойконім **Redwood** (CA), можливо, має вихідне значення не 'червоний ліс', а вмотивований терміном *redwood* 'червоне дерево', 'каліфорнійська секвойя'. Прикметник *білий* в топонімії може мати значення не тільки 'білий', а й 'чудовий', напр., **Білгород** (Кв) [13: 35] (зараз **Білгородка**), а також 'вільний', 'ніким не зайнятий': **Білопілля** (См) від *біле поле* (тобто 'вільне, ніким не зайняте поле' [22: 51]).

Українська ойконімія багата на семантему *веселий*, яка має значення 'гарний, чарівний, той, який радує око', а також виступає як побажання мешканців, щоб їх село було завжди 'веселим', тобто гарним: **Веселогорівка** (Лг), **Веселоіванівське** (Зп), **Веселоолександрівка** (Мк), **Веселотернувате**

(Зп). Така семантема не знайома американській топонімії.

В американській ойконімії не вживаються також семантики зі значенням 'любий, улюблений, милий'. Українська лексема *любий* в топонімії набуває значення 'гарний': **Любокут** (Зп), **Любопіль** (Од), **Любоіванівка** (Мк); пор. ще більш емоційні **Любимо-Мар'івка**, **Любимо-Павлівка** (Хрс).

Яскравим свідченням дивергентних тенденцій ойконімії є створення власних тополексем, які не вживаються в апелятивній сфері. Ойконіми з компонентами, що походять від французьких слів зі значенням 'прекрасний' *-bel*, *-belle*, в ойконімії США обчислюються багатьма сотнями. Вони легко сполучаються з англомовними компонентами: **Belletown** (MI), **Bellebrook** (OH), **Belleflower** (MO), **Belleview** (FL, MI), **Belview** (MN). Рідше зустрічається французьке слово *beau* з таким самим значенням: **Beaumont** (PA, CA).

При використанні в ойконімії загальноновживаної лексики іноді поєднуються компоненти, несполучувані на апелятивному рівні. Ойконім **Плоскоярка** (Хрк) має вихідне значення 'плоский яр', що є нелогічним, пор. ще **Мудрокостогризівка** (Хрс). Ойконім **Мокроволя** (Хм) (*мокрый 4 воля*) здається семантично безглуздом, проте наявність численних Суховоля (Вл, Жт, Ль, Рв) створює певну ойконімічну мікросистему та ономастичну осмисленість. Саме існування специфічних мікросистем, топонімічних рядів, топонімічних осередків, що об'єднуються наявністю спільного компонента, полегшує створення, входження в ойконімію нових утворень, які мотивуються не екстратопонімічними причинами, а винятково ойконімічною «атмосферою», дивергентною стосовно звичайної лексики. Наведемо як приклад деякі назви з початковою семантемою *білий*: амер. **Whiteville** (NC) 'біле місто', **Whitehouse** (NJ, MT) 'білий дім', **Whitewood** (MI, SD, VA) 'білий ліс', **Whitefield** (NH, ME, OK) 'біле поле', **Whitewater** (KS, MA) 'біла вода', **Whiteriver** (AZ) 'біла ріка'; укр. **Білогородка** (Кв), **Білоцерківка** (Мк), **Білолісся** (Од), **Білопілля** (Вн), **Білопіль** (Вл), **Біловоди** (См), **Білозерівка** (Вн), **Білогірка** (Хрс).

Наше дослідження показало, що серед американських та українських композитів переважають двокомпонентні утворення. А те, що українські композити в більшості випадків оформлені за допомогою суфіксів, може навести на думку про виділення особливого суфіксально-складного словотвірного типу. Так робить і В.П. Григор'єв, який вважає, що «суфіксально-складні слова становлять особливий спосіб словотворення, рівноправний з афіксацією і власне словоскладанням» [7: 77]. Такий детальний підхід до композитів необхідний при аналізі мовних фактів однієї мови, але він неприйнятний, коли потрібний більший ступінь узагальненості, коли уявляється можливим і доцільним аналізувати американські «чисті» та українські складно-суфіксальні ойконімічні композити.

В Україні значно більша відносна кількість композитних ойконімів належить регіонам з порівняно молодою топонімічною системою (Одеська і Донецька) [20]. їх у три-чотири рази

менше в Київській та Чернівецькій [20] областях, де ареальна топонімічна система загалом складалася протягом століть. Ці спостереження підтверджуються даними з інших регіонів. Так, в одному з найбільш давніх історико-географічних регіонів України – Покутті (частина сучасної Івано-Франківської області), чию «топонімічну систему можна з повним правом віднести до найбільш архаїчної в Україні» [4: 125], можна нарахувати лише близько двох десятків ойконімічних композитів, з яких більшість – нові, за словами Д.Г. Бучка, «штучні» утворення [4: 94], які з'явилися в ХХ ст. Одиночні вони і на Волині – також в «одному з давніх центрів слов'янства» [21: 5].

Таким чином, словоскладання широко вживається як в американській, так і в українській ойконімії. Це свідчить про значний ступінь схильності ойконімії обох країн до словоскладання. Проте насторожують значні відмінності в обсязі композитних утворень в різних регіонах. Найбільша кількість складних ойконімів є у Массачусеттсі, де основна маса першопоселенців були вихідцями з Великої Британії, а найменша їх кількість – у Каліфорнії [26; 25] з етнічною строкатістю свого населення.

Можна поставити питання про вплив загальномовних і топонімічних факторів на регіональне становлення композитного топонімічного типу. У минулі століття складні топоніми в українській мові зустрічалися рідко, оскільки в ті часи люди порівняно рідко користувались цим словотвірним способом [8: 61]. У сучасній українській мові, навпаки, «композити складають досить об'ємний шар лексики», і словоскладання – один із «найбільш активних способів словотворення» [1: 31, 35].

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ: НАЗВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ

США

AZ – Арі зона, AR – Арканзас, CA – Каліфорнія, CO – Колорадо, DE – Делавер, FL – Флорида, IA – Айова, KS – Канзас, KY – Кентуккі, ME – Мен, MA – Массачусетс, MI – Мічиган, MN – Мінесота, MO – Міссурі, NB – Небраска, NV – Невада, NH – Нью-Гемпшир, NJ – Нью-Джерсі, OH – Огайо, OK – Оклахома, PA – Пенсільванія, SC – Південна Кароліна, SD – Південна Дакота, TX – Техас, UT – Юта, VA – Вірджинія, WV – Західна Вірджинія, WI – Вісконсін, WY – Вайомінг

УКРАЇНА

Вн – Вінницька, Вл – Волинська, Дни – Дніпропетровська, Днц – Донецька, Жт – Житомирська, Зп – Запорізька, Іф – Івано-Франківська, Кв – Київська, Крм – Кримська, Льв – Львівська, Лг – Луганська, Мк – Миколаївська, Од – Одеська, Рів – Рівненська, См – Сумська, Хрк – Харківська, Хрс – Херсонська, Хм – Хмельницька, Чрв – Чернівецька

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція "золотої" пропорції. – Вінниця: Універсум – Вінниця, 2000. – 222 с.
2. Азарова Л. Є. Складноскладені іменники як самостійні лексико-семантичні одиниці // Записки з загальної лінгвістики: зб. наук. праць. – Випуск 1. – Одеса: Астропринт, 1999. – С 53 – 59.
3. Буслаєв Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 623 с.
4. Бучко Д.Г. Поводження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.
5. Виноградов В.А.Словосложение// Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 469.
6. Грамматика современного русского литературного языка / [С.Н Дмитренко, ВВ. Лопатин, И. С. Улуханов и др.]. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
7. Григорьев В.П. О взаимодействии словосложения и аффиксации // Вопросы языкознания. – 1961. – № 5. – С. 71 – 77.
8. Гумецька Л.Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV – XV в.в. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
9. Карпенко Ю.О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. – Чернівці: ЧДУ, 1964. – 80 с.
10. Клименко Н.Ф. Зрощення // Українська Мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), МП. Зяблюк та ін. – [2-ге вид., вип. і доп.]. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 211.
11. Клименко Н.Ф. Композит // Українська Мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), МП. Зяблюк та ін. – [2-ге вид., вип. і доп.]. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 262 – 264.
12. Клименко Н.Ф. Юкстапозит //Українська Мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – [2-ге вид., вип. і доп.]. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П.Бажана, 2004. – С. 810.
13. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов; отв. ред. Д.С. Лихачев. – М.: Наука, 1983. – 207 с.
14. Пауль Г. Принципы истории языка [пер. с нем. под ред. А.А.Холодовича]. – М.: Изд. иностр. лит., 1960. – 500 с.
15. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии [отв. ред. А.В. Суперанская]. АН СССР. Ин-т языкознания. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
16. Подольская Н.В. Типовые восточнославянские топоосновы: Словообразовательный анализ [отв. ред. А.В.Суперанская]. – М.: Наука, 1983. – 160 с.
17. Подольская Н.В. Терминология ономастики // Вопросы языкознания. – 1969. – №4. – С. 140–146.
18. Пура Я.О. Походження назв населених пунктів Ровенщини [Ред. Т.О. Головіна]. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.

19. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – Київ: Укр. вид-во політичної літератури Держполітвидав УРСР, 1947. – 1064 с.
20. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій: на 1 січня 1987 року. / Відп. Ред. В.І.Кириєнко, В.І.Стадник. – Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. – 504 с.
21. Шульгач В.П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. – К.: Кий, 2001. – 189 с.
22. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник – довідник. – К: Заня, 1998. – 432 с.
23. Alotta R.I. Signposts and Settlers. The History of Place Names in the Middle Atlantic States. - Chicago: Bonus Books, Inc., 1992. – xvi – 654 p.
24. Alotta R.I. Signposts and Settlers. The History of Place Names West of the Rockies. – Chicago: Bonus Books, Inc., 1994. – xvi + 596 p.
25. Andrew R. California // The Encyclopedia Americana. International Edition. Complete in thirty volumes. «First published in 1829». GROLIER International Headquarters: Danbury, Connecticut. – Volume 5. – 2001. – p. 206.
26. Boulay Harvey Massachusetts // The Encyclopedia Americana. International Edition. Complete in thirty volumes. «First published in 1829». GROLIER International Headquarters: Danbury, Connecticut. – Volume 18. – 2001. – P. 455.
27. Michigan Place Names. – Detroit: Wayne State University Press, 1986. – 673 p.
28. Stewart G.R. American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. – New York: Oxford University Press, 1970. – xl + 550 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Складенко – старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету ім. Т.І. Мечникова.

Наукові інтереси: типологія в ономастиці.

АКСИОЛОГИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАРГОННЫХ СРЕДСТВ В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ирина СОБОЛЕВА (Луганск, Украина)

Статья посвящена актуальным проблемам аксиологических исследований, які вивчають оцінку як різновидність прагматичного значення. Аксиологічний механізм розглядається на матеріалі сучасного публіцистичного дискурсу.

The article is dedicated to the topical problems of axiological researches, which study valuation as the variety of pragmatic meaning. Axiological mechanism is viewed on the material of modern media-political discourse.

Современное общество часто характеризуют как информационное: человек ориентируется в мире и определяет свои действия, во многом опираясь на нормы и ценностные установки, посредством СМИ. Человеческая речь, как известно, насыщена чувствами, впечатлениями, эмоциями, оценками, то есть личностным отношением тех, кто владеет языком, к информации, которую они желают донести до слушателей. Поэтому **актуальность** аксиологических исследований для современной лингвокультурологически ориентированной лингвистики не вызывает сомнений.

Степень изученности проблемы. Н. Арутюнова считает, что оценка – «...самый яркий представитель прагматического значения» [1: 5]. Ценность выступает основополагающим принципом культуры, а своеобразие систем ценностей определяет различия культур (П. Сорокин, Ю. Бромлей, Э. Маркарян, Ю. Лотман, Э. Соколов и др.). Культурные ценности обеспечивают «тождественность действующих субъектов», «уплотняясь, они образуют исторические и биографические узлы ценностных ориентаций»; «групповая и индивидуальная тождественность выражается в них настолько, что они образуют интегральную составную часть той или иной культуры или личности» [5: 268-269].

Цель данной статьи – изучение аксиологического поля медиаполитического дискурса, рассматриваемого как синкретичную социолингвистическую подсистему, обладающую особыми структурно-дискурсивными особенностями.

Аксиологичность является имманентным свойством медиаполитического дискурса. Медиаполитический дискурс моделирует аксиологическое поле, в котором представлены основные социополитические ценности («власть», «народ», «независимость», «вера», «государство», «закон», «свобода» и т. д.). Кроме того, в политической коммуникации эксплуатируются ценности иной природы («красота», «честность», «правда» и др.), которые локализуются в отличие от ранее названных ценностных идеологем на периферии аксиологического поля.

Наши наблюдения показывают, что важную роль в формировании аксиологического поля современного медиаполитического дискурса играют жаргонно-просторечные единицы,

репрезентують ту или иную ценность и определяющие аксиологический вектор политического референта или прагматической ситуации. Например, жаргонизм арготического происхождения «*дерибан*» («дележ награбленного» – из арготического жаргона), чрезвычайно часто употребляемый в политическом дискурсе, представляет пейоративную ось шкалы ценностей «власть», «закон». Жаргонизмы «*крыша*», «*откат*», «*беспредел*», «*наезд*», «*разборка*», «*кидалово*», «*облом*», «*халява*» и многие другие не только стали общеизвестны и употребляются безотносительно регистра коммуникации, но и на оценочной шкале соотносимы с ценностями «государство», «власть», «закон».

В оценочном суждении жаргонизм, как правило, занимает позицию оценочного предиката: 1. «Правительство *забивает* в него как можно больше денег» (Корреспондент №17, 2008); 2. «Участников Северодонецкого съезда два года назад *прессовали по полной программе*. Что тут поделаешь – разгул демократии!» (Реальная газета №30, 2008); 3. Социалисты не *поимели* ничего с того, что МВД возглавлял «их» человек» (Ракурс-плюс №42, 2008). Субъектом оценки выступает коллективный медиаполитический адресант – рефлексивный субъект, прагматично выстраивающий оценочное суждение, обусловленное социальнополитическими взглядами, приоритетами или другими интересами. Объектом оценки может являться конкретный политический референт (его взгляды, действия) или прагматическая ситуация в целом. Например: «Олигархам нужны были люди совсем иного типа. Умеющие *прихватить*», *распилить*», *откатить*», *дожать*» и т. д.» (АиФ №24, 2008). Оценочный предикат, выделенный парцелляцией, соотносится с определенными политическими силами или даже персонами. В высказывании «Она стала *крестной матерью* Майдана...» (Фокус №7, 2007) словосочетание *крестная мать* ассоциативно-семантически связано с жаргонизированным *крестный отец (мафии)*. И тогда этот жаргонизм оценивает как реальное лицо (причем оценка может интерпретироваться адресантом по-разному: положительный вектор определяется семой «значимость», «политический вес», отрицательный – семой «незаконная деятельность», «иерархия уголовного мира»), так и политическую реальность в целом (оценка отрицательная, поскольку отношения политических персонажей описываются в системе координат уголовного мира).

В случае отсутствия полной структуры оценочного суждения жаргонизм реализует имплицитную (косвенную) оценку. Например: 1. «Вмешались местные *денежные мешки*...» (АиФ №23, 2008); 2. «...здесь надо говорить о правовом *беспределе*, итогом которого стало неверие в суд и прокуратуру» (Корреспондент №19, 2008); 3. «При нынешнем масштабе *откатов* он обогащается за несколько лет» (АиФ №21, 2008). Жаргонизмы *откат*, *беспредел*, *денежные мешки* реализуют образную и ассоциативную оценочность: *мешок* – неодушевленное, безвольное, бесформенное, часто грязное, при этом подсознательно актуализируются фразеологические ассоциации (*купить kota в мешке, как из-за угла мешком прибитый*...); *беспредел*, *откат* – характеризуются прежде всего доминирующим отрицательным модусом и оценивают политическую ситуацию в целом.

Чрезвычайно насыщенный, «нашпигованный» уголовно-арготическими жаргонизмами современный медиаполитический дискурс, во-первых, уже никого не удивляет такого рода оценочностью, и, во-вторых, «благодаря» пейоративной маркированности, присущей всем элементам арготического жаргона, вся политическая ситуация в целом также оценивается отрицательно.

Как референтную, так и прагматическую ситуацию в целом оценивают также единицы, заимствованные из молодежного сленга. В отличие от арготического жаргона молодежный сленг не всегда содержит пейоративную оценку. Жаргонный эквивалент молодежной речи характеризуется стилистически сниженным тоном, непринужденностью и очень часто иронически-шутливым отношением к предмету речи. Например: 1. «Ряд политических сил, *пролетевших* в 2006 году мимо парламента, жаждут реванша» (АиФ №64, 2007); 2. Регионалы были так уверены в победе, что даже не пытались выделиться на фоне ярких избирательных «*фишек*» оппонентов» (Факты №5, 2008); 3. Звездная болезнь окончательно *снесла крышу* Юрию Луценко (АиФ №41, 2007). В механизм оценки включается адресат, которому предлагается непринужденный, зачастую иронический тон; посредством этого приема адресат маркируется как «свой», что определяет в политическом дискурсе позитивную оценку.

Использование в медиаполитическом дискурсе жаргонных профессионализмов проецирует мелиоративную оценку на адресанта, подчеркивая его компетентность, значимость: 1. «Принято решение о *санитарной зачистке* областного совета» (Реальная газета, №31, 2007); 2. «...может ли в стране повториться *чеченский сценарий*» (АиФ №41, 2008); 3. «На роль *технического премьера* Юлия Владимировна никогда не пойдет (Корреспондент №5, 2008).

Дескриптивная реализация оценочности слова предполагает экспликацию пейоративной или мелиоративной окраски в словарной дефиниции слова. Включение оценки в сигнификат сигнализирует о ее ядерном положении. Сравним единицы политического жаргона *мордодел* и *отморозок*. В Словаре современного жаргона российских политиков и журналистов даются следующие толкования: 1. «*Мордодел* – сленговый синоним слова «имиджмейкер». 2. «*Отморозки* – лица, чьи действия грубейшим образом нарушают установленные нормы морали и поведения в обществе» [4: 79, 96]. Оба слова выражают субъективное эмоциональное отношение адресанта к референту. Однако эмоциональность и образность первой единицы не предполагает однозначной отрицательной оценки (см. вышеприведенную словарную дефиницию), следовательно, возможно употребление жаргонизма в шутливо-иронической, иронической тональности. Слово *отморозок* исключает возможность такого употребления, его отрицательные оценочные коннотации зафиксированы в лексикографическом источнике, что свидетельствует о вхождении пейоративных оценочных сем в интенционал значения.

Эмоциональная оценка может являться основной причиной и целью включения в медиатекст жаргонной единицы: 1. «Пытаются *прогнуть* страну» (Фокус №3, 2008); 2. «Им нужны демократические сумерки, в которых они продолжали бы *доить* Россию» (АиФ №41, 2007); 3. «Коррупционные чиновники *достали* местное население» (АиФ № 23, 2008). Эмоциональная оценка в медиаполитическом дискурсе является подготовленным и мотивированным вербальным актом, она не только эксплицирует эмоции автора, но и служит средством воздействия на эмоциональную сферу адресата.

Образность жаргонной единицы может реализоваться в результате метафорического или метонимического переноса (*проталкивать закон, цветная революция, регионы-доноры, майдан, силовой сценарий, руль власти, политический вольер* и мн. др.), на основе семантического взаимодействия элементов языковой единицы (*кандидат-двойник, кастрированное законодательство, политобочина, админресурс*), в результате актуализации пресуппозиций (*политический молебен, рука Москвы, коалициада, премьериада*).

Основная цель использования жаргона в медиаполитических текстах – моделирование ролевого поля политического дискурса. Положительные роли – «профессиональный политик», «профессиональный журналист», отрицательные роли – «политик-дилетант», «политик-коррупционер», «политик-бюрократ», «политик-уголовник» и т.д. «Овладение профессией неразрывно связано с овладением соответствующим профессиональным словарем. Некоторые профессиональные выражения служат как бы символом владения каким-либо ремеслом или профессией: употребление профессионализмов по облику совпадающих с общераспространенными словами, отличает профессионала от «профана», от людей, не знакомых с данной профессиональной деятельностью» [Крысин 2004: 365]. Следовательно, для моделирования положительного субъекта в текст включается профессиональная лексика. Напротив, для создания ментального образа «отрицательного героя» используются групповые жаргоны. Симптоматично, что пейоративная оценка, содержащаяся в подавляющем большинстве единиц групповых жаргонов, количественно и качественно преобладает.

Таким образом, медиаполитический жаргон можно рассматривать как синкретичную лексическую подсистему, обладающую своей структурой, функционирующую в особом типе дискурса и реализующую специфические функции, главной из которых является аксиологическая.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 263с.
2. Карасик В.И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2001. – 368с.
3. Крысин Л.П. Русское слово свое и чужое. – М.: Языки русской культуры, 2004. – 229с.

4. Моченов А.В., Никулин С.С., Ниясов А.Г., Саввоитова М.Д. Словарь современного жаргона российских политиков и журналистов. – М.: Русский язык, 2003. – 384с.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб.: Наука, 2000. – 243с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Ірина Соболєва – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російського мовознавства і комунікативних технологій Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, риторика, мова ЗМІ.

TWO DOMAINS IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION STUDIES TO THE SECOND LANGUAGE INTERCULTURAL TRANSFORMATION

Анжеліка СОЛОДКА (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена інтерпретації процесу вторинної мовної соціалізації у контексті кроскультурної комунікації. Вона включає вивчення її основних складових та принципів вивчення інтеркультурної трансформації як структурної теоретичної основи інтеркультурної мовної соціалізації, розробка якої відкриває можливість набуття соціокультурного знання у комплексі кроскультурних комунікативних контекстів.

The article is devoted to investigating two domains of studies in second language socialization processes. It includes studying of the basic tenets of intercultural transformation and provides some cross-cultural adaptation models.

As an interdisciplinary approach to the joint processes of enculturation and language acquisition, language socialization (LS), a very vigorous research paradigm, is located at the crossroads between anthropology, cross-cultural psychology, cross-cultural pragmatics and sociolinguistics. This domain of study grew out of concerns with the narrowness of child language acquisition theories in the 1960s and 1970s. It is rooted in the notion that novices across the life span are socialized into using language and socialized through language not only in the immediate/local discourse context but also in the context of historically and culturally grounded social beliefs, values, and expectations, that is, in socio-culturally recognized and organized practices associated with membership in a social group (Ochs E., Schieffelin B.).

In language socialization study, it is increasingly acknowledged that people not only experience their *primary language socialization* during childhood but continue to experience *secondary language socialization* throughout their lives as they enter new sociocultural contexts, join new communities of practice (e.g. a workplace, an educational program) (Lave J, Wagner E.), assume new roles in society, and/or acquire a new language. As E. Ochs . notes, any expert-novice interaction involves language socialization. This expansion in the realm of LS allows it to stretch beyond its initial research interests in first language acquisition into the fields of bilingualism, multilingualism and second language acquisition. While most of the pioneering studies of language socialization were conducted in small-scale societies or on relatively homogeneous monolingual communities (Heath S.), more and more recent and currently ongoing studies have begun to pay attention to the particularities of secondary language socialization processes within linguistically and socioculturally heterogeneous settings associated with contact between two or more languages and cultures (Schechter S., Bell J., Duff P., Langman J, Lotherington H., Poole D, Roy S.). Started only during the last ten years it has quickly become one of the most informative, sophisticated, and promising domains of second language acquisition inquiry (Watson-Gegeo K.).

To look into border-crossers' diverse patterns of adjustment or maladjustment to the new socio-cultural environment, the paradigm of cross-cultural communication has developed two broad domains of interests: the comparative examination of communicative similarities and differences across cultures, and the communicative adaptations made by individuals when they move between cultures.

The former, the preeminent line of inquiry in cross-cultural communication, attempts to link variations in communication behavior to cultural contexts. It provides the conceptual tools needed to understand culture, communication, and the ways in which culture influences communications. The latter is relatively a new area, which seeks to understand changes in individual communication behavior that are related to the process of acculturation and communicative interactions. Understanding the two domains in the literature of intercultural communication helps to comprehend daily events in the multicultural world from the depth of socio-cultural, especially cross-cultural level. Generally speaking, the first approach provides theoretical support to understand where cross-cultural misunderstanding occur, and how such misunderstanding can be

minimized in future intercultural encounters. The second approach provides cross-cultural adaptation models, which can serve as informative indexes to understand cross-cultural newcomers' dynamic status of intercultural transformation.

The Cross-cultural adaptation models

Although the above domains in intercultural communication can both contribute to the studies on second language socialization, the approach of cross-cultural adaptation is more compatible with that of language socialization. Its adaptational approach transcends the level of reasoning that tries to locate, and then avoid cross-cultural deviation, social ineptitude or existential crises. Instead, it suggests the notion that it is possible to do more than simply survive a cross-cultural interaction or simply to learn survival social skills. An exchange with another culture may lead up to psychological growth and a better understanding of who we are, what we value, and where we might want to go. The specific aspects of the cross-cultural communication experience, therefore, present individuals with opportunities for exploring values, traits, attitudes, and identities that may not have surfaced, or may not have become as explicit and center stage, if they have not crossed the border and confronted a new socio-cultural environment. In other words, the encounter with another culture propels individuals to conduct critical inquiry and self-reflection. It posits the potential for learning and for experience that offers an invaluable opportunity to develop self-awareness and intercultural sensitivity, which can fundamentally transform the newcomers. In short, although an exchange with persons from other cultures can cause psychological disturbance, it, at the same time, offers a vehicle for personal growth.

In this research paradigm, cross-culture encounter and the anxiety accompanying the process are regarded as the functional elements that get individuals prepared to achieve self-transcendence and self-renewal. Several cross-cultural adaptational models have been developed to address various psychological stages an individual undergoes when immersed in a different culture over a long period of time. Bennett's Developmental Model of Intercultural Sensitivity (DMIS), for example, seeks to explain process of how people make sense of cultural differences, and to "diagnose stages of development for individuals or groups" [1: 24]. The central concepts in the DMIS theory are ethnocentrism and ethnorelativism. Bennett defines ethnocentrism as the assumption "that the worldview of one's own culture is central to all reality" [1:30], and ethnorelativism as the understanding that cultures are relative to one another within a cultural context [1: 46]. The model presents six stages that fall into one of those two domains. Three of these stages are identified as ethnocentric – Denial, Defense, and Minimization, and three others – Acceptance, Adaptation, and Integration – are categorized as ethnorelative. Even though the developmental process is not linear, the model is thought of as a continuum where Denial is the stage with the least intercultural sensitivity and Integration the stage where the highest level of sensitivity is reached. Overall, Bennett's model presents the stages of intercultural sensitivity development, and provides a map to understand the processes of developing intercultural sensitivity and the challenges that it supposes. The shift from ethnocentrism to ethnorelativism implies that individuals have overcome the impulse to place their own cultures as central to reality, and are willing to change their frames of reference according to the cultural context. This can finally help individuals to merge aspects of the other culture into one's own identity, thus becoming bi- or multicultural.

Another informative cross-cultural adaptation model was developed by Gudykunst, Kim [4]. In this model, the experience of newcomers in a host culture is illustrated by the four elements in the process of adaptation, namely – enculturation, deculturation, acculturation, and assimilation. Enculturation refers to the socialization of native cultural values and social behaviors prior to an individual's entry into the host culture. Entering into a new and unfamiliar culture and interacting in it, an individual goes through the process of resocialization, or acculturation. As acculturation takes place, an individual detects similarities and differences between home culture and host culture, and begins to acquire some of the host society's sociocultural norms and values. Almost simultaneous with the occurrence of acculturation is deculturation, which involves unlearning the old cultural pattern. As the dynamic concurrence of acculturation and deculturation continues, newcomers gradually undergo a cross-cultural adaptation process and change in the direction of assimilation. It is the final stage of the cross-cultural adaptation, which features a high degree of acculturation into the host milieu together with a high degree of deculturation of the native culture. Although the direction of cross-cultural adaptation is toward assimilation, conflict often occurs in the process

between the desire to acculturate to the new culture and the desire to retain the old and familiar one. Continuous interplay of acculturation and deculturation, as well as cyclical stress and adjustment, is a common experience of cross-cultural adaptation [5].

Intercultural socialization

The above cross-cultural adaptation models both indicate that when newcomers start a boundary-crossing journey, they will naturally and necessarily (although sometimes unconsciously) go through cross-cultural transformation. Through a continuous or prolonged intercultural contact with a new and unfamiliar languaculture, the newcomers experience intercultural socialization at different paces and with different intensity.

In this intercultural socialization process, challenged by the new cultural environment, second language learners tend to go through an internal transformation "in the direction of increasing fitness and compatibility in that environment" [5: 9]. During the procedure, learners constantly construe, validate, and reformulate the meaning of their cross-cultural experiences. When they discover that their primary meaning structures are ineffective, problematic or even conflictual when they attempt to reflect on or to integrate new knowledge or experience structures, they tend to conduct a critical self-examination to reassess or critique the presuppositions formed in their primary socialization, which leads them to renegotiate and reconstruct their orientation to cultural belief, values, and behaviors. On the basis of the reevaluation and repositioning, adaptive transformation occurs, which is a procedure of becoming critically aware of how and why their presuppositions have come to "manipulate" the way they perceive, understand, and feel the new world. In the ever-ongoing socializing/transforming process, learners may critically adjust themselves linguistically and socioculturally. Through the transformation, the learners gradually 1) expand their repertoire of language resources and social identities, 2) become more inclusive, discriminating, and integrating in cross-cultural perspectives, and 3) develop multiple lenses to view and make sense of their worlds. All these contribute to promote second language learners' cross-cultural sensitivity and their abilities to operate in different intercultural communication settings with appropriate, effective, and meaningful communicative performance.

In this complex process of intercultural socialization, cross-cultural transformation can occur with multiple facets and in multiple dimensions. For example, it can occur in the form of changes in perceptions, attitudes, and behavioral patterns; changes in linguistic proficiency and communicative competence; and changes in social, ethnic, or cultural identities. The communicative conventions of the learners' native languages and cultures are very likely to be transported across borders, which are infused with, corroded by and finally even replaced by newly constructed meanings and knowledge. All these changes are constituted by, as well as constitute the transformation in intercultural transition or adaptation. With more integrative cross-cultural perspectives and smoother communicative practices, second language learners will gradually rediscover a full-fledged intercultural self-identity, which may finally lead them to achieve legitimate participation in a new community [8].

Language socialization, as mentioned above, has been quite recently incorporated into the field of second language studies. Derived from anthropology, language socialization study is primarily required to maintain "ethnographic in design, longitudinal in perspective" [7: 350].

Intercultural transformation studies, on the contrary, have developed an extensive body of theoretical literature to probe the phenomenon of personal constructs, cognitive complexity, as well as transformational stages individuals go through on their way to becoming intercultural in multiple sociocultural contexts. Their inadequacy lies in its overwhelming emphasis on theoretical explanation and psychological assumption rather than empirical and concrete data demonstration of individuals' cross-cultural interactions during their longitudinal developmental processes. To overcome the problems and to ascertain the developmental changes of cross-cultural newcomers' adaptation both at the individual and cultural level, a longitudinal design is needed. Research methods with multiple, systematic assessments, which are conducted with the same sojourners over a period of time, will be essential.

Theoretically speaking, the language socialization study's emphasis on the interweaving relationship between language and culture itself has already been very complex and intricate. When it is introduced into the field of second language acquisition, this research paradigm's analytical power, originally derived from research on children's primary socialization, may not be comprehensive enough to explain cross-cultural newcomers' much more dynamic and elusive

behaviors in the host socio-cultural contexts. Despite its call for examining second language speakers' sociocultural behavior from both macro and micro levels, in the contexts of cross-cultural secondary socialization, language socialization has not provided adequate explanatory power at the macro level to interpret the constant competition between the coexisting home and host cultural systems, which imposes crucial impacts on cultural strangers' languacultural behavior. As a remedy for the underdevelopment of theoretical foundations in second language socialization studies, the introduction of intercultural communication, especially intercultural transformation theory, holds promise to provide systematic and well-developed theoretical support to analyze the struggle between individuals' acculturation and deculturation in their intercultural socialization process. The established cross-cultural adaptation models (Bennett, Gudykunst, Kim) offer indexes against which to examine newcomers' dynamic status and patterns of intercultural transformation.

By introducing intercultural communication theory into language socialization theory, we get better chances to explain at the macro cross-cultural level about how and why there appears "the acquisition (or not) of particular linguistic and cultural practices over time and across contexts" [7:350]. However, it is necessary to realize that intercultural communication theory has its inherent weaknesses, which happen to arise directly from its strengths. In order to increase our ability to interpret and predict border-crossers' behavior accurately, thereby decreasing the likelihood of misunderstanding, intercultural communication studies strive to understand dimensions of cultural variability. Such intention to look for regularities and generalizations jeopardizes the research to become formulaistic. This tendency can be easily detected from the dichotomous terminologies prevail in cross-cultural communication studies, which have been popularized and have occupied dominant positions in the field.

Although the scholars in the field of intercultural communication studies are among the pioneers to argue against the defects of stereotyping cultural behavior, the generalizations and conceptualizations they solidify in their research may easily lead to stereotypical analysis of cross-cultural communicative behavior at another level. In the domain of communicative transformation, there exists a similar tendency of essentializing. Although the existing adaptation models are very revealing and enlightening, they, in different 'disguises', take an assimilationist tone to conceive of intercultural transformation as a one-dimensional change at the cost of newcomers' gradually losing their primary cultural heritage. Whereas Kim, Bennett and others do attend to the fluid nature of identity, the focus remains on the newcomers' efforts to adapt, their resilience and creativity to counterbalance the pressure imposed by cultural differences, and their ability to assimilate to achieve integration into the new cultural contexts. Little is said about the dominant culture's attitudes towards various forms of culture differences, which inevitably exert impact on sojourners' cross-cultural adaptive experiences. Taking an evolutionary to the point of almost deterministic view on sojourners' process of adaptation, culture strangers are expected to take on the characteristics of the dominant group in any way. Although various phases and modes of adaptation haven been identified, most of the intercultural adaptation studies conducted in the communication discipline have been milieu-free rather than context-embedded investigations.

Language socialization possesses a particular strength of recognizing both the constructive force of sociocultural contexts and individuals' capability of excising their own agencies or subjectivities. The emphasis on the constituting force of "discursive practices" helps focus our attention on the power relations prevail in sociocultural contexts and the subsequent dynamic aspects of intercultural encounters. Through this lens of examination, a person is not regarded as a static social product with fixed identity following a destined developmental trajectory, but as an individual emerges through the processes of social interaction, and one whose identity and personal development are constructed and reconstructed through various social practices in which they participate. Through conversational interaction and self-reflection, individuals go through discursive processes of "positioning" to exercise both continuity and multiplicity of selves, with "continuous personality" and "discontinuous personal diversity" [3: 46].

Within the language socialization framework, adaptation is envisioned as a process of negotiation situated within the prevailing power relations. Individuals are perceived to construct and reconstruct their social identities with localized tactics and power. By acquiescing, complying, contesting, and resisting "different range of available subject positions" [9: 123], individuals gradually extend their repertoire of identities and adaptation tactics. This allows them to take more flexible practices to locate their own notion and agenda of adequation (Bucholtz, Hall) or passing

(Piller). Under the hegemonic power of social structural order, individuals may adopt diverse passing tactics to scrutinize, question, resist and reinscribe the dominant culture tenets, and to seek the most favorable positions acceptable to the agents themselves as well as compatible with the sociocultural structure. Individuals' multiple and hybrid positionings, together with their diverse criteria for adequation, help us better understand their discursive degrees of identifying with the target languacultural group.

To achieve a more comprehensive understanding on intercultural socialization, we can 1) adopt the tenets of both research paradigms' reasoning on languacultural development; 2) employ longitudinal ethnographic research methodology; 3) use intercultural communication/transformation theory to explore intercultural socialization at the macro cross-cultural level, and 4) investigate diverse language practices by taking the intricate individual and contextual power relationship into consideration.

The feather research in this field can be seen in the investigating two domains in cross-cultural communication studies to create a more inclusive theoretical framework of intercultural language socialization. An elaboration of such a framework holds promise to enable a more panoramic interrogation of the joint development of second language learners' competence and sociocultural knowledge in complex cross-cultural communicative contexts.

LITERATURE

1. Bennett, J. M. (1993) Cultural marginality: Identity issues in intercultural training. In M. Paige (Ed.). *Education for the intercultural experience* (pp.109-135). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
2. Bucholtz, M., & Hall, K. (2003). Language and identity. In A. Duranti (ed.) *A companion to linguistic anthropology* (pp. 369-394). UK: Blackwell.
3. Davies B. & Harre R. (1999) Positioning: The Discursive Production of Selves. *Journal for the Theory of Social Behavior*. 20:43-63.
4. Gudykunst, W. B., & Kim, Y. Y. (1997). *Communicating with Strangers: An approach to intercultural communication*. (3rd Ed.) New York: McGraw-Hill.
5. Kim, Y. Y. (1988). *Communication and cross-cultural adaptation: An integrative theory*. Philadelphia: Multilingual Matters.
6. Kim, Y. Y. (2001) *Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation*. London: Sage Publications.
7. Kulick, D. & Schieffelin, B. B. (2004). Language socialization. A. Duranti (Ed), *A companion to linguistic anthropology* (pp. 349-368). Oxford: Blackwell.
8. Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated cognition: Legitimate peripheral participation*. New York: Cambridge University Press.
9. Pavlenko, A. (2001a). Bilingualism, gender and ideology. *The International Journal of Bilingualism*, 5:2, 117-151.
10. Pavlenko, A. & Piller, I. (2001). New direction in the study of multilingualism, second language learning and gender. In A. Pavlenko, A. Blackledge, I. Piller, & M. Teutsch-Dwyer (Eds.), *Multilingualism, second language learning, and gender* (pp. 17-43). Berlin; New York: Mouton de Gruyter.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анжеліка Солодка – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Миколаївського державного університету.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація.

МЕХАНИЗМ ПОРОЖДЕННЯ МОДАЛЬНИХ СМЫСЛОВ ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Анатолий УСТИНОВ (Анапа, Краснодарский край, Россия)

Статья посвящена вопросу изучения механизма порождения модальных смыслов высказывания. В начале статьи на основе гипотез И.А.Зимней и А.А.Леонтьева рассматриваются фазы порождения текста и возникновения модального замысла высказывания. Во второй части статьи представлены семантические операции, которые необходимы для формирования модальных смыслов высказывания. В заключение представлен алгоритм появления модального смысла, исходя из предложенной темы и условий протекания речевой деятельности.

The paper is devoted to the problem of studying modal senses of utterances and their outcome. Firstly stages of text result and outcome of utterances modal intention are regarded on the basis of hypothesis of Zimnyaya and Leontyiev. In the second part of the article semantic operations are presented. They are necessary for utterances modal senses formation. Finally the algorithm of modal sense outcome is presented on the basis of the developed theme and conditions of speech activity.

Известны различные модели порождения речи (Л.С. Выготский, Н.И. Жинкин, И.А. Зимняя, Г.В. Колшанский, С.Д. Кацнельсон, Е.С. Кубрякова, А.А. Леонтьев, А.Р. Лурия, Н.Ф.Уфимцева и др.). Несмотря на различие подходов (лингвистического, психологического, лингвопсихологического) к определению структуры речепорождения важным является тот факт, что все модели имеют общие ключевые фазы. По мнению О.Л. Каменской, в качестве

основных фаз порождения текста выступают: «1) мотивация и замысел (программа, план), 2) осуществление (реализация замысла), 3) сопоставление реализации с замыслом» [5: 113].

Содержанием первой фазы порождения текста, *фазы мотивации и замысла*, является определение общей модальной (как объективной, так и субъективной) направленности будущего текста, которая задается автором в его индивидуальном внутреннем коде и представлена в более или менее осознанной форме. Возникновение и формирование замысла связывают с коммуникативной задачей, мотивом речевой деятельности, с установкой на общение, учетом адресата (Т.М. Дридзе, Н.И. Жинкин, А.А. Леонтьев, А.Л. Лурия и др.).

Модальный замысел определяется как «целостное интеллектуальное образование, моделирующее в свернутом виде содержание будущего текста» [8: 22]. По мнению Е.С. Кубряковой, «речевому высказыванию предшествует не столько готовая мысль, сколько «предмысль», т.е. мыслительная деятельность, порождающая смыслы; речи предшествует её замысел, само желание что-то сказать, импульс-намерение. Он действует как пусковой механизм, активизирующий языковое сознание и направляющий это последнее на решение определенной прагматической задачи» [10: 32].

В фазе *реализации* модальный замысел «обретает более четкие формы, кристаллизуется, приобретает очертания видимой содержательной цели данного конкретного текста» [2: 71]. И.А. Зимняя, рассматривая схему порождения речи как схему смысловыражения, т.е. формирования и формулирования мысли посредством языка» [4: 88], выделяет смыслообразующую и формулирующую фазы реализации замысла (формирующего уровня). Смыслообразующая фаза соотносена с программированием речевого произведения, конкретизацией и развертыванием общего замысла, формированием модального смысла. Формулирующая фаза предполагает набор из долговременной памяти единиц языка и построение из них речевого целого. Причем подчеркивается, что «в норме смыслообразующая и формообразующая фазы монолитны. Это единство двух фаз определяется неразрывностью мышления и языка, слова и понятия» [там же: 78].

Наиболее сложным моментом является отбор лексических средств, адекватных модальному замыслу. Когда слова отобраны, то грамматические конструкции отбираются автоматически, в соответствии с известными правилами построения предложений. Поэтому некоторые исследователи (Н.И. Жинкин, А.И. Новиков и др.) разграничивают этапы семантического и грамматического оформления высказывания. Отбор языковых средств, реализующих модальный замысел, осуществляется с помощью механизмов упреждения и удержания и регулируется таким свойством оперативной памяти, как память программы.

Стремясь реализовать свой модальный замысел, автор «ставит ему на службу как предмет описания, так и серию приемов, реализуемых средствами языка» [2: 72]. Следовательно, авторская модальность может быть воплощена на одном фактическом материале с помощью различных приемов и языковых средств. И хотя эти средства выполняют инструментальную функцию и подчинены замыслу, они оказывают существенное влияние и на содержание, и на продукт текстовой деятельности.

Важную роль играет тот факт, что «языковые средства отбираются и организуются таким образом, чтобы их декодирование в процессе понимания приводило к формированию конкретного и целостного образа содержания, соответствующего замыслу» [8: 22], т.е. деятельность автора текста должна быть ориентирована на обеспечение адекватности восприятия его модального смысла реципиентом.

Таким образом, при порождении речи фаза реализации модального замысла посвящена отбору и переводу из долговременной памяти в оперативную следующих данных: а) модального смысла будущего текста, взаимосвязанного с целью коммуникативного акта, б) коммуникативного портрета реципиента, в) модально-языковых средств, которые могут быть в дальнейшем вербализованы и введены в текст. Речемыслительная деятельность автора на фазе реализации модального замысла приводит к созданию текста.

Третья фаза процесса порождения текста – *фаза контроля*. Её цель – соотношение созданного текста или его фрагмента с первоначальным модальным замыслом. Автор выступает здесь в роли реципиента: читает или слушает созданное им речевое произведение, фиксирует его в оперативной памяти и соотносит с информацией, вызванной из

долговременной памяти для решения поставленной задачи, т.е. проверяет соответствие текста модальному замыслу. Если модальные смыслы реализованы не в полном объеме, то автор вносит в текст необходимые коррективы. Совершенствование собственного текста с целью расстановки верных модальных акцентов является самым сложным коммуникативным умением и вызывает серьезные трудности.

Итак, рассмотрев основные современные концепции порождения речи, разработанные в отечественной психолингвистике, можно констатировать, что модальность может быть отнесена ко всем этапам порождения высказывания, что локализуется она, по всей вероятности, на границе между мотивацией как таковой и семантико-грамматическим программированием высказывания. Этот факт является устойчивой характеристикой каждой из рассматриваемой нами модели, хотя из одних концепций это вытекает с большей очевидностью, из других – с меньшей.

Ввиду того, что модальность в основном тяготеет к раннему этапу порождения речевого высказывания, представляется необходимым рассмотреть его (этот этап) более обстоятельно.

В основе интерпретации процесса порождения речи и его анализа в отечественной психолингвистике лежит деятельностный подход. Согласно ему в основе любого вида деятельности лежит мотив (намерение, интенция), отражающий желание индивида удовлетворить какую-то осознанную внутреннюю потребность. А.Н. Леонтьев пишет: «Мотив лежит в основе любой формы деятельности. Без мотива не бывает деятельности» [7: 68]. Поскольку в структуре всякой человеческой деятельности выделяется этап мотивации, можно заключить, что он будет присутствовать и в интеллектуальной, а следовательно, и в речевой деятельности как одной из высших форм проявления интеллекта. Именно сюда, к этапу речевого мотива нам представляется верным отнести появление модальной рамки высказывания. Именно здесь, на этапе речевого намерения, после общего мотива и перед внутренней речью, обеспечивающей построение программы развертывания высказывания, срабатывает способность адресанта выразить свое отношение к сообщаемой мысли и сообщаемого к действительности.

Рассматривая языковую модальность в качестве «строеного» компонента высказывания, отметим, что в структуре предложения модальность занимает особое место.

Во многих современных лингвистических работах принято выделять в семантике предложения две составляющих – пропозицию и модус. Описание предмета речи образует пропозицию, которая является содержанием модусного компонента предложения, включающего многочисленные аспекты семантики – темпоральность, персональность, в том числе и модальность. Пропозиция как постоянный компонент значения высказывания оказывается вполне независимым от модуса образованием, на который накладываются дополнительные семантические черты. Модусные значения составляют «если можно так сказать, «косметическую» часть общего значения высказывания» [3: 102]. Как полагает Ш.Балли, отношения между модусом и пропозицией устанавливаются при «актуализации» предложения, которая может рассматриваться как процесс и результат «соединения» модуса и пропозиции в едином высказывании [1].

Между структурой предметной ситуации и структурой высказывания лежит «работа» сознания по формированию когнитивной структуры высказывания (структура ситуации, отраженная в сознании говорящего). А.М. Шахнарович предполагает, что именно в «работе» данного аспекта сознания субъекта лежат онтологические «корни» модальности [11]. При отражении структуры предметной ситуации в сознании говорящего образуется пропозициональное содержание высказывания (пропозиция), отражающее объективную действительность, некоторый её фрагмент. На этой стадии формирования семантической структуры высказывания отражаются только объективные предметы и явления действительности, а также связи, отношения между ними. При «вторичном» отражении когнитивной структуры ситуации в семантической структуре высказывания на это «первичное» отражение накладывается субъективное – отпечаток личного опыта субъекта, выражающегося в его отношении к тому, о чем он собирается говорить. Другими словами, отражение предметной ситуации осуществляется путем её пропуска через призму индивидуального опыта говорящего (пишущего), через призму субъективной семантики.

Результатом такого пропуска является наложение на пропозицию отношения говорящего, его субъективного мнения. Это субъективное мнение, отношение будет выражено различными модальными значениями. Выбор того или иного модального значения осуществляется индивидуально, субъективно.

В связи с рассматриваемой нами проблемой можно выделить два следующих важных момента в «работе» сознания субъекта:

1) анализ фрагмента действительности (пропозиции) с целью вычленения в ней её элементов (деятеля, действия, объекта) и их «грамматикализация». Это, по мнению А.М. Шахнаровича, предикативный аспект структуры порождаемого высказывания;

2) пропуск пропозиционального содержания высказывания (пропозиции) через призму субъективной семантики, т.е. оценка пропозиции со стороны говорящего, и как результат – наложение на неё субъективного отношения говорящего. Это модальный аспект структуры порождаемого высказывания.

Чтобы стать планом содержания реального высказывания, пропозиция, по мнению В.Б. Касевича и В.С. Храковского [6], должна быть подвергнута некоторым семантическим операциям, т.е. к ней должны быть добавлены модальные значения, которых недостает, чтобы сформировать семантическую конструкцию, лежащую в основе высказывания. Речь, естественно, не идет об операциях, из которых складывается речевая деятельность. Имеются в виду те семантические операции, которые необходимы и достаточны, чтобы от пропозиции перейти к высказыванию.

Ученые полагают, что первая семантическая операция определяет объективное положение вещей для данного фрагмента действительности. На этом этапе связь деятеля и действия определяется как реальная или потенциальная (ирреальная) – возможная, желаемая и т.д., ср.: *Я дам брату книгу* или *Я могу дать брату книгу*. Все эти элементы образуют внутреннюю модальную рамку. Значения реальности и ирреальности – это те значения, которые формируют внутреннюю модальную рамку в семантике высказывания. Сопоставим с этим выводом следующее утверждение Академической грамматики русского языка: «Значения времени и реальности/ирреальности слиты воедино; комплекс этих значений называется объективно-модальными значениями или объективной модальностью» [9: 96].

Второй операцией выступает характеристика пропозиции вместе с её внутренней модальной рамкой как актуальной или виртуальной. Это формально обеспечивается путем выбора наклона и расположения его на оси времени путем выбора его формы. Данная операция показывает, какой набор возможных вариантов видит говорящий для отображаемой ситуации относительно других ситуаций. По мнению А.В. Зеленщикова, «отнесенность этой операции к какой-либо «рамке» не определена, но в отличие от первой операции, представляющей объективную модальность, она добавляет элемент «субъективности» в общее содержание предложения» [3: 112].

Третья операция – использование внешней модальной рамки, которая отражает оценку со стороны модального субъекта (говорящего) содержания пропозиции вместе с наслоившимися значениями – результатом предыдущих семантических операций. В лингвистике принято внешнюю модальную рамку называть субъективной модальностью, модальностью модуса, модальностью факта сообщения. Семантические элементы, формирующие внешнюю модальную рамку, многообразны. Ядром внешней модальной рамки являются значения достоверности, уверенности, вероятности и целый ряд других оценочных и эмоционально-экспрессивных значений. В этом случае появляется модальный субъект (источник оценки). Это может быть общество в целом или определенная его часть, чьим «рупором» выступает говорящий. Отражая отношение говорящего к пропозиции в целом, такая операция максимально реализует субъективный компонент в семантике высказывания.

Является ли внешняя модальная рамка обязательной? Безусловно, необязательным является её вербальное выражение: скажем, предложение *Все ушли* не требует эксплицитно выраженной рамки типа *Я думаю, что все ушли*. Отсутствие вербально, интонационно выраженной субъективной модальности, в лингвистике называется нулевой (нейтральной) субъективной модальностью, ср.: положительная степень сравнения у прилагательных. При

таким подходе внешняя модальная рамка оказывается столь же обязательной, сколь и внутренняя.

Чтобы превратить пропозицию в семантическую конструкцию, составляющую план содержания высказывания, её необходимо вместе с внутренней и внешней модальными рамками ввести в другую рамку – коммуникативную или целевую, ориентированную уже на слушающего, т.е. отражающую отношение говорящего к слушающему с точки зрения коммуникативных потребностей первого из них. Это последняя операция над пропозицией. Эту рамку формируют три употребляемых альтернативно основных типа коммуникации, три возможные установки при речевом общении: передача информации (повествование), запрос об информации (вопрос) и, наконец, использование речи, речевой информации в регулятивных целях (в целях управления), для чего специально предназначены побудительные предложения. В.Б.Касевич и В.С.Храковский отмечают, что «при построении высказывания говорящий просто обязан выбрать тот или иной «режим» речевой деятельности, обеспеченный в языке специальными грамматическими средствами» [6: 16].

Обратимся к практике. Перед нами поставлена задача рассказать о начале сегодняшнего дня, что больше всего запомнилось нам. Образ утра в нашем сознании поначалу воплощен в универсальном предметном коде (ряд представлений, чувствований). Возможно, вот такие наглядные образы возникают в сознании: *серые облака, темные лужи, мелкие капли воды, солнечное пятно, яркий свет, сверкающее солнце, голубой цвет, матовое пятно, сырость и холод.*

Далее идет название действия избранного предмета и следует оценка содержания высказывания с точки зрения реальности/ирреальности, выражаемая при помощи наклонения и времени глагола (выбор внутренней модальной рамки). Может быть, это произойдет так: *серые облака скрывают/закрывают солнце, всюду темнеют лужи, мелкие капли воды повисли на ветках деревьев, солнечное пятно идет/ползет к краю тучи, все освещено/залито ярким светом, появилось/выглянуло солнце в голубом окне, капельки дождя засверкали/заиграли, солнце, пройдя/миновав окошко, скрылось/спряталось, стало сыро и холодно.*

Уточнив структуру предметной ситуации, о каком предмете (в широком смысле слова) и его действии (действиях) идет речь, мы начинаем формировать субъективный компонент высказывания. Внешняя модальная рамка включает «классические модусы» (Е.М. Вольф): достоверность, необходимость, неизбежность, вероятность, нежелательность, запрет, отказ, опасение, предположение – и оценочно-эмоционально-экспрессивные: грусть, тоска, радость, ненависть, удивление, спокойствие, вина, раздражение, нежность, доверие, растерянность, грубость, ирония и т.д. Модусы определены: вначале это раздражение (*пасмурное, серое, черные*), затем неожиданный восторг (*вдруг посветлело, яркий свет, сверкающее солнце*) и разочарование (*снова скрылось, поползло, сырость и холод*). Наконец, после выполнения семантических и грамматических операций, включение выбранных нами слов и словосочетаний в предложение заканчивается. Далее необходимо выбрать целевую установку, отражающую потребность говорящего. Она сформулирована в задаче «рассказать/описать ...». Вот теперь готовое высказывание может быть материализовано для слушателей (читателей). Появляется следующий текст: *«Раннее пасмурное утро. Серое морево облаков окутало солнце. Всюду, как черные дыры, темнеют лужи. Мелкие капли воды неподвижно повисли на ветках деревьев. Но вдруг посветлело. Я поднял голову и увидел, как солнечное пятно ползет к краю тучи. Внезапно все озарилось ярким светом. В каждой луже вспыхнуло сверкающее солнце. Голубым, розовым и светло-зеленым светом засверкали капельки дождя. Я перевел взгляд на листья, они стали похожи на лоснящуюся шерсть. А тем временем солнце, пройдя окошко в облаках, снова скрылось и поползло дальше матовым пятном. На земле погасли все краски, сразу почувствовалась сырость и холод осени. Я зашагал дальше, и больше это утро меня ничем не поразило».* Согласимся, что универсальный предметный код в нашем воображении и субъективно-модальная окраска высказывания могут быть значительно ярче и живописнее.

В.Б.Касевич и В.С.Храковский полагают, что семантические операции соотносятся отнюдь не механически, когда последующая прилагается к готовому результату,

полученному действием предыдущей. Можно подразумевать их достаточно сложное взаимодействие, и язык для разграничения и обеспечения этих основных «режимов» речевой деятельности выработал особые грамматические средства.

Таким образом, создание модальной рамки текста – это многоуровневый процесс, все фазы которого ориентированы на реализацию авторской модальности и обеспечение его адекватного восприятия реципиентом.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 416 с.
2. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. – М.: Наука, 1984. – 256 с.
3. Зеленщиков А.В. Пропозиция и модальность. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1997. – 244 с.
4. Зимняя И.А. Мыслительные процессы при порождении речевого высказывания // Исследование речевого мышления в психолингвистике. – М.: Наука, 1985. – С.37 – 59.
5. Каменская О.Л. Текст и коммуникация: Учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1990. – 109 с.
6. Касевич В.Б., Храковский В.С. От пропозиции к семантике предложения // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.: Наука, 1985. – С.9-17.
7. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции. – М., 1972. – 385 с.
8. Новиков А.И. Семантика текста и её формализация. – М.: Наука, 1983. – 294 с.
9. Русская грамматика / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – Т.2. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
10. Человеческий фактор в языке: Коммуникация. Модальность. Дейксис. – М.: Наука, 1992. – 280 с.
11. Шахнарович А.М. Детская речь в зеркале психолингвистики. – М., 1999. – 165 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Анатолий Устинов – кандидат педагогических наук, доцент кафедры гуманитарных наук Анапского филиала Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова.

Научные интересы: разработка методической системы речевого развития учащихся на основе изучения закономерностей и особенностей формирования и выражения в языке и речи модальных значений с позиций функционально-семантического подхода.

КЛЮЧОВІ ЦІННОСТІ БРИТАНСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА ЇХ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті викладені результати аналізу текстів, що належать до сфери соціально-політичного дискурсу Великої Британії, та результати експериментального опитування британського населення. Під час аналізу були виокремлені найважливіші цінності британської лінгвоспільноти та визначена частотність їх вербалізації. Результатом експерименту стало встановлення ієрархії цінностей у свідомості британців.

The article deals with the results of the texts analysis belonging to the social and political sphere of Great Britain. The results of the experimental survey of British people are also revealed. After analysis the main values of British linguistic community and their frequency of usage were found out. Due to the experiment the hierarchy of values in the conscience of British people was built.

Актуальність тематики та постановка проблеми. Цінності є невід’ємною складовою мовної картини світу та структури мовної особистості. Світ можна описати як ієрархію цінностей. Але цю ієрархію треба визначити. Таке встановлення ієрархії цінностей українського та англійського суспільств є одним із завдань нашого дослідження.

Ціннісні орієнтації тієї чи іншої епохи беруть участь у формуванні типу особистості, її поведінкових і ментальних навичок, в цій ролі пронизують собою всю культуру, всі універсалії цієї культури. При цьому кожна нація має свої традиційні цінності, для яких характерні стабільність і певний консерватизм. Традиційні цінності народу, відіграють особливу роль – вони "формують те нерозчленоване осереддя, притаманне кожній національній культурі, завдяки якому, власне, й говорять про певну специфіку того чи іншого етносу – "душу народу", його культуру, психологію, ментальність" [1: 24].

Лінгвокультурологічні дослідження та дослідження мовних картин світу активно проводяться на сучасному етапі як зарубіжними, так і вітчизняними лінгвістами (В.М. Телія, В.А. Маслова, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, О.В. Кунін, Ю.С. Степанов, І.О. Голубовська, С.А. Жаботинська, О.О. Селіванова, Т.В. Радзівська, А. Вежбицька, R.M. Keesing, G .Lakoff, R. Gackendoff та ін.).

Мета статті полягає у виокремленні ключових цінностей у картині світу британської лінгвоспільноти та експериментальна перевірка ієрархії цінностей.

З цією метою ми проаналізували нучасний суспільно-політичний дискурс Великої Британії й ті цінності, які лексикалізуються в ньому. На наступному етапі був проведений психолінгвістичний експеримент та опитування британського населення.

Матеріалом аналізу слугували газетно-публіцистичні тексти, виступи та промови політиків, урядовців, суспільних діячів, результати різноманітних опитувань британського населення, які проводилися з 2000 року.

Обмежений обсяг статті надає можливість лише частково висвітлити результати дослідження. Більш докладне викладення матеріалу буде запропоновано у монографії автора.

Сьогодні у суспільно-політичному дискурсі Великої Британії активно обговорюється питання „британської ідентичності” (*"British identity"*) та "британства" (*"Britishness"*). Англійська національна ідентичність зазнає на сучасному етапі значного тиску: через політичні та культурні переваги "британства" над "англійськістю", через процес передачі права іншим націям Об'єднаного Королівства визначати свою ідентичність та вирішувати питання відокремлення від держави (*devolution*), через нові величезні потоки емігрантів, які оселяються на постійне проживання у Великій Британії. Результатом цих процесів стали наполегливі зусилля уряду та суспільних установ відновити британську ідентичність та британські цінності з метою об'єднання суспільства навколо них. В умовах "багатокультурності" країни (*multiculturalism*) британські цінності розглядаються як основа нового глобалізованого світу: *"Indeed, Britishness is to a substantial degree assimilated to the idea of the 'global culture' and the values that, under the Bush-Blair axis, were thought to be universally applicable to any particular culture, e.g. liberty (including free-market economics), democracy, equality (at least, nominal equality of economic opportunity), tolerance / pluralism, etc."* [8: 1].

У дискусіях та обговореннях різного типу доводиться думка, що лише країна, впевнена у своїй ідентичності, зможе об'єднатися для захисту спільної безпеки: спільні цінності можуть допомогти подолати загрозу екстремізму будь-якого типу [7: 2].

Таким чином, у політико-економічній ситуації багатонаціональної Великої Британії сьогодні склалася досить складна тенденція знецінення традиційних цінностей і загроза втрати національної британської ідентичності. Через це поняття "британські цінності" набуває у політичному та соціальному дискурсі окремого значення і використовується як цілісний концепт *"British values"*, який тісно пов'язаний із поняттям *"Britishness"* – "британство" або "бути британцем". Що саме включають у ці поняття британці?

В одному з інтерв'ю для регіональної газети прем'єр міністр Тоні Блер сказав, що у поняття британської ідентичності включаються такі якості як креативність, що ґрунтується на толерантності, відкритості і здатності пристосовуватися, праці і самовдосконаленні, сильній громаді і міцній сім'ї, чесності, правах і обов'язках та позиції зовнішнього спостереження на інший світ. Усі ці якості роблять британців британцями: *"Few would disagree with the qualities that go towards that British identity. Qualities of creativity built on tolerance, openness and adaptability, work and self improvement, strong communities and families and fair play, rights and responsibilities and an outward looking approach to the world that all flow from our unique island geography and history"* [4: 1].

У своїй промові *"The Duty to Integrate: Shared British Values"* Тоні Блер розкриває значення поняття "британські цінності" та доводить необхідність того, щоб усе населення поділяло їх. Саме це є умовою інтеграції у суспільство. *"Integration is not about culture of lifestyle. It is about values. It is about integrating at the point of shared, common unifying British values"* [14: 3]. На його думку, сучасне британське суспільство – це країна, яка дає свободу різним расам, релігіям та культурам. Британці люблять і пишаються своєю різноманітністю (*diversity*). А право називатися британцями дають спільні цінності – віра у демократію, верховенство закону, толерантність, рівноправне ставлення до усіх, повага до країни та її спільної спадщини: *"But when it comes to our essential values – belief in democracy, the rule of law, tolerance, equal treatment for all, respect for this country and its shared heritage – then that is where we come together, it is what we hold in common; it is what gives us the right to call ourselves British"* [14: 2].

Новий прем'єр міністр Великої Британії Гордон Браун, продовжуючи політику уряду лібералів, також приділяє багато уваги у своєму дискурсі відновленню та укріпленню британських цінностей. В одному із своїх виступів у 2007 році він зазначив: "Декілька років тому менше половини населення країни – 46% – ідентифікувала себе як британці. Але сьогодні національна ідентичність набула більшого значення: уже 65% – дві третини – населення визначають себе як британці, а останні опитування показали, що британці відчують себе патріотами у більшому ступені ніж населення інших Європейських країн" [12: 1].

Велика Британія сьогодні – це багатонаціональна держава, об'єднана не расово чи етнічно, а спільними цінностями, які сформували спільні інституції: від монархії і національного гімну до Англіканської церкви, BBC та спортивних команд. Серед цінностей, якими пишаються британці, Гордон Браун називає британську толерантність, британську віру у свободу та волю і британське почуття чесності та справедливості. Ці цінності стали результатом необхідності для британців жити разом у багатонаціональній країні: *"Out of the necessity of finding a way to live together in a multinational state came the practice of tolerance, the pursuit of liberty and the principle of fairness to all"* [там само]. Називаються також такі ціннісні почуття притаманні британцям, як сильне почуття обов'язку, почуття активного громадянства, почуття доброго сусідства.

Аналітики зазначають, що дуже важливо проводити різноманітні дискусії на усіх рівнях про те, що означає 'жити у британському суспільстві' і про речі, які єднають членів цього суспільства. Такі дискусії повинні торкатися питань спільних фундаментальних цінностей.

Організація YouGov провела у 2005 році опитування населення для видання *The Telegraph* з метою виявити від чого залежить почуття національної ідентичності британців і якими є фундаментальні британські цінності. Респондентів запитали, які з широкого вибору слів та фраз є важливими для визначення Британії і що означає бути британцем. Як показують дані опитування, головними виявилися наступні цінності: право людини говорити те, що вона хоче, чесність, справедливість, демократія, ввічливість та толерантність до інших людей та їхніх поглядів, стоїцизм британців. Важливою виявилась також тема британської історії. Як свідчать цифри опитування, близько 90% респондентів не соромляться говорити про те, що вони пишаються бути британцями і майже стільки ж вважають, що, беручи усе до уваги, ця країна є "силою добра у світі" [9: 12].

За висловленням Девіда Марсленда, професора, члена Королівського товариства здоров'я та радника британського парламентського Комітету з соціальної безпеки, британські цінності визначаються британською історією, здібностями та вибором британців та "ґрунтуються на іудейсько-християнській ціннісній системі, яка у об'єднанні з ідеями еллінізму створила та сприяла цивілізації Вільного Світу". *"This is the civilization of modernity, of democracy, of capitalism, and of science"* [11: 6]. Найбільш визначальним елементом цієї цивілізації автор називає свободу, яка розуміється як здатність окремих індивідів приймати раціональні рішення, як окремі моральні фактори, про свої власні інтереси. Внесок Британії у цю цивілізацію є таким: "конституційний уряд, парламентська демократія, толерантність, чесність, підприємництво та наукові дослідження". Крім того, як і будь-яка ціннісна система, вона включає низку інших не менш важливих елементів, найважливішими серед яких Девід Марсленд називає "захист сім'ї" та "обов'язок працювати". Саме ці елементи є визначальними параметрами свободи як такої: *"If we cannot successfully defend the family and the work ethic against their enemies, it will prove impossible, I suggest, to sustain our freedom"* [там само].

Британці розуміють працю як інструментальний засіб матеріального забезпечення життя. *"Work is instrumental means to material livelihood"* [11: 3]. Праця для них – це нормальний та природний для людини спосіб та сфера для індивідуальної творчості, самовираження та конкурентних досягнень. "Вільна Праця" та "Свобода" як така є психологічно та споконвічно нерозділені. *"Work is rather man's normal and natural mode and arena of individual creativity, self-expression, and competitive achievement. Free Labour and freedom as such are psychologically and institutionally inseparable"* [там само].

Природними механізмами які утворюють та підтримують працю у британському розумінні є приватна власність, сім'я, незалежна юридична система та ринкова економіка. Якщо держава привласнює права та обов'язки підприємців, то праця в істинному розумінні не може існувати. Важливими для такого існування є збереження та підсилення необхідних культурних цінностей та діяльності відповідних установ: *"We must at all costs preserve and strengthen the cultural values and the institutional arrangements which are essential to a free labour market and a liberal economy. Only by preservation of the work ethic, a free labour market, and a liberal economy can we bring unemployment down to tolerable levels, and only thus can we secure for the British people the freedom which is indeed their genuine right"* [11: 4]. Результатом порушення цих принципів стануть безробіття, жебрацтво та занепад суспільства (*unemployment, poverty, and civic decay*), що виступають у якості антицінностей до праці, багатства та суспільного процвітання (*work, welfare, civic prosperity*).

Девід Марсленд підкреслює, що усі перелічені цінності у своїй єдності роблять британців британцями та є джерелом їхньої свободи: *"The core values of the work ethic, family commitment, self-reliance, honesty, enterprising initiative, curiosity, and tolerance in its totality, what makes us British. These values are the source of our liberty"* [11: 7].

У 2005 році Комісія з расової рівноправності провела дослідження того, що британці різного етнічного походження в Англії, Шотландії та Уельсі думають про "британство" та про "успіх" [6]. Наводимо деякі результати цього дослідження.

Цінності та ставлення. Британці виокремлюють права і свободи людини, повагу до вимог закону, чесність, толерантність і повагу до інших, стриманість і гордість (зазначалися респондентами з Англії і критикувалися респондентами з Уельсу, Шотландії та інших етнічних меншин), працю, дух спільноти, взаємодопомогу, стоїцизм і співчуття. Серед негативних рис були названі: нестриманість у гастрономічних звичках (пияцтво та обжерливість), хуліганство та простакуватість.

We are still seen as fair, you know. We give everybody a chance in the eyes of British law. You go anywhere else in the world and you're presumed guilty before you are proved innocent [...] The good thing about Britain is the rule of law, the fair play and giving people a chance. (White Scottish, Glasgow)

We are still a country of free speech. (White Welsh, Cardiff)

It's a lawful, law-abiding country. (South Asians, Glasgow)

It's a good country. Good people. Good law and order[...] The British are fair-minded people. (Pakistanis and Bangladeshis, London) [6: 13].

Більшість респондентів асоціюють британців із такою рисою як замкнутість, закритість. Частина з них сприймають це як позитивну рису характеру, описуючи її як ввічливість, люб'язність, намагання не образити інших ні за яких обставин, друга частина висвітлює цю рису у негативному світлі як цинічність, небажання говорити те, що люди думають насправді, холодність.

Britain is all about etiquette and manners. British people don't like to offend others. It's just not British to offend them. We would not say anything nasty to someone's face. (White Scottish, Glasgow)

British people can be a bit stiff, can't they? Not really express themselves, what they are thinking [...] It's a kind of reserve, but it could be an excuse as well: 'Oh, I don't want to say it to his face, I don't want to offend him', but I'll tell my mate about it! European people, they confront each other and it's over, whereas British people, they'll keep it to themselves... (White Welsh, Cardiff)

They're quite polite. They hold back in public definitely. They don't speak their mind. (South Asians, Cardiff)

They have this false smile. You know very well what they think but they won't tell you to your face. (Black Africans and black Caribbeans, London) [6: 17].

Гордість та гордовитість також називаються стереотипною британською рисою характеру та поведінки. Ставлення респондентів до цієї риси розділилося на позитивне та негативне.

They don't regard us in the same level. I think they see us as inferior. They don't regard us as an equal nation. They think of Scotland as an unruly child and that's the way that they treat us [...]

The English have a superiority complex. They see themselves as the conquerors. They don't have any regard for the locals or their customs. (White Scottish, Glasgow)

They're very patriotic. All this Rule Britannia and this flag waving! (Black Caribbeans, Cardiff)

Participant 1: They look down at people.

Participant 2: They think they are more superior, like they still rule the world [...] There is that bit about arrogance, that being patronising to other people, that's my experience, particularly of London and the Southeast. (Black Africans, Glasgow)

They dominated people, wherever they went. They dominated other countries. (Pakistanis and Bangladeshis, London) [6: 17].

„Британство” асоціюється із сильною етикою праці. Більшість британців називають себе працелюбними та відданими праці:

We are hard-working. Whatever the Victorians have built is just tremendous. Still today, I think we have some of the longest working hours in Europe, the Brits. (White Scottish, Glasgow)

We work hard. We're hard-working people. (Indians, Birmingham) [6: 21]

Британці описали самі себе як націю, що має сильний дух спільноти та почуття спільноти (togetherness). Вони завжди готові протягнути руку допомоги іншим у скруті.

They help us. If you have any problems, they help us. They're helpful, yes. (Pakistanis and Bangladeshis, London)

I think we care for each other. We look out for each other. Very friendly and amicable and helpful people. (White Scottish, Glasgow) [6: 22].

Показово, що для багатьох британців життєві цінності вкладаються у сферу концепту "Успіх". Як виявилось, розуміння концепту "успіх" об'єднало думки респондентів різного походження: вони виявили спільні погляди на складові успіху, на шляхи досягнення успіху, на риси характеру, необхідні для такого досягнення. Успіх асоціюється з досягненнями особистості та є результатом особистісних якостей; ті, хто виявляють амбіції, рішучість, наполегливість, енергійність, чесність, творчість і працьовитість, незалежно від етнічної, релігійної чи класової приналежності, можуть досягти успіху.

Успіх може проявлятися або в особистісній сфері – у цьому випадку він асоціюється із якістю життя (виявляється у гарному здоров'ї, фінансовій свободі, щасті і щасливому сімейному житті); або у публічній сфері – у цьому випадку успіх асоціюється з видатними досягненнями (багатство, слава, лідерство у владі і позитивний внесок у розвиток суспільства).

Серед усіх груп респондентів висловлювалась спільна думка про те, що успіх розуміється як наполегливі зусилля людини. Він не досягається за одну мить і не гарантується положенням від народження і класовою приналежністю. Це свідчить про те, що більшість британців сповідують індивідуалістичну ідеологію, згідно якої успіх потенційно досяжний будь-кому, хто намагається його досягти. Цей висновок підтверджується тим, що респонденти сильно підкреслювали у своїх відповідях поняття людини, яка робить себе сама ('self-made' person). Наприклад, деякі відповіді респондентів:

Richard Branson, far me, is the most successful man I can think of because he's built an empire out of nothing. It's not really the money aspect of it. It's basically the empire that he's built up. It's a talent. He's achieved a lot. That in itself is success because not everybody can do something like that. It is quite remarkable. (South Asians, Glasgow)

Everyone can be successful, people from every background. But they need to work hard and to want to make it. (Black Africans and black Caribbeans, London) [6: 24].

Щастя було назване як основна складова успіху в особистісній сфері (на відміну від публічної сфери, де слава руйнує щастя на думку респондентів). Наприклад:

When you asked, the first thing I thought is 'myself. I'll tell you why: because I'm happy about what I'm doing. I'm satisfied. I'm at peace so I think that makes me successful. Why should I look at others to find success? It comes from within. You have to compete against yourself, not others. (South Asians, Glasgow)

Just being happy with what you've got. (Black Caribbeans, Cardiff)

To live your life successfully is just to be happy. (White Scottish, Glasgow) [6: 26].

Ключовим моментом щастя та успіху людини є гарне сімейне життя та народження "хороших дітей":

I think bringing up good kids, I think that would reflect your success as a person, like what you have achieved morally and what you have become and where you stand. (South Asians, Cardiff)

Anybody that can hold a family together [is successful]. (Black Africans and black Caribbeans, London)

Raising a family, I would regard that as more successful than being world class at football. (White Scottish, Glasgow)

If I was to be successful in my life, I would like to be happy, for one thing, to me that would be successful. I'd like my family to be united and to me that would be an achievement. (White Welsh, Cardiff) [6: 26].

Успіх стійко асоціюється британцями з грошима. "Гроші" та "багатство" були серед асоціацій, які виникали найчастіше. Слід зазначити, що в особистісній сфері гроші мають значення до того ступеня, коли вони дають спокій. Люди хочуть "фінансової свободи", "фінансової безпеки", "комфорту", "не хвилюватися про гроші" більше ніж великого багатства. Вони хочуть достатньо грошей, щоб купити "гарний будинок", "хорошу машину", щоб оплачувати відпочинок, навчання дітей, захищати своє здоров'я та дозволити зовсім трохи розкоші. Тобто, гроші пов'язуються із якістю життя:

Money is relative to you. What I'm saying is that if there's a man and his wife is a cleaner and he's come from nothing and he's made a comfortable life, I regard him as successful. (White Scottish, Glasgow)

We've got a small house but I love it. We go on holidays abroad twice a year. That's what I wanted to achieve and we've got it. (Black Caribbeans, Cardiff)

I think my father-in-law is really successful for what he did. He came from India and he's got a fortune and he's really successful now and it's all to do with his hard work. (Indians, Birmingham) [6: 17].

Нарешті, гарне здоров'я є одним з вимірів успіху в особистісній сфері.

За даними результатів іншого опитування суспільної думки для телепрограми "The Big Question" телекомпанії BBC у вересні 2007 року більшість населення Великої Британії вважає, що країна переживає сьогодні занепад моралі. 83% респондентів (було опитано 1000 дорослих у віці від 16 років і старше) дотримуються цієї думки і лише 9% опитаних не погоджуються з цим [13]. Більшість опитаних вірить, що релігія могла б покращити ситуацію на краще – 62% погоджуються з твердженням, що релігія відіграє важливу роль у формуванні і спрямуванні морального життя суспільства, 29% не погоджуються з цим. Цікавим є факт, що серед респондентів молодшої вікової групи (16-24 роки) виявилось 68% тих, хто погоджується із важливою роллю церкви у моральному керівництві життям. Багато британців усіх поглядів очікують кращого життя і кращого суспільства, і визнають, що споживання і технології не є достатніми для щастя [там само].

У 2000 році моніторингом Nestle's Family було проведено опитування серед дорослого населення (15-55+ років) Великої Британії на тему: що вони думають про свої моральні цінності [10: 2]. Респонденти були поділені на три вікові групи: 1) молоді – 15–24 років; 2) віком 25–34 років; 3) найстарша група – від 55 і старше. Результати опитування виявили три основних тенденції:

(1) Консенсус. Більшість опитуваних погодилася, що чесність (*honesty*) є найважливішою моральною цінністю. Їхня етика ґрунтується на золотому правилі: "поводься з іншими так, як ти хочеш, щоб вони поводитися із тобою". Більшість зазначила також, що на сучасному етапі спостерігаються такі негативні явища: втрата довіри до влади і церкви; зменшення вірності і чесності у сексуальних стосунках; втрата чесності у праці та бізнесі. Британці сьогодні переконані, що вони повинні бути толерантним і рівним для усіх суспільством.

(2) "Морально окремі". Була виявлена значна група (20%) тих, чий моральні погляди відрізняються від консенсусу. Вони є релятивістами у питаннях моралі і пристосовуються до ситуації. Таких людей більше серед молодого населення Британії. Багато з них не відвідують церкву або не вірять у Бога.

(3) Вікові особливості. Були виявлені значні відмінності у поглядах на моральні цінності залежно від віку респондентів. Так, молодь є значно толерантнішою у порівнянні з більш старшими людьми. Але, водночас, молоді люди мають амбівалентні погляди щодо чесності [10: 4].

Більш детальну інформацію про домінуючі моральні цінності британського населення надають результати опитування, яке було проведено для серії телевізійних передач "Soul of Britain" у червні-липні 2000 року [10: 6]. Опитування показало, що раніше в британському суспільстві були: спільні моральні цінності; мораль, що ґрунтувалася на іудейсько-християнській традиції (десять заповідей). Сьогодні британці говорять, що немає абсолютних істин; найважливіша моральна цінність – це толерантність.

Люди у сучасному британському суспільстві стали "споживачами моралі" (*'moral consumers'*), які обирають свої власні моральні погляди і позиції. Відзначається значна втрата довіри до різних інституцій (поліція, уряд, церква).

Нещодавня статистика показує, що кількість жорстоких злочинів зросла на 5% за останній час. Однак, спостерігається також тенденція зростання кількості злочинів іншого характеру. Так, опитування, проведене Кільським університетом у північному Стефордширі, виявило зниження чесності серед багатьох громадян Британії. Більше третини населення використовують готівку для ухилення від сплати податку на купівлю. Близько третини мовчать, коли касири помилково дають їм більше ніж потрібно решти при покупці. Близько 20% населення поцуплюють канцелярські дрібниці з офісів. Біля 10% намагаються уникнути сплати за ліценцію на користування телепрограмами. Цей перелік можна продовжити [10].

Віра у Бога завжди була однією з головних традиційних цінностей Великої Британії. Однак сьогодні багато чого змінилося. Перш за все, опитування показало, що сьогодні спостерігається різке зниження кількості людей, які відвідують церкву. Так, якщо у 1937 році 78% британців були членами Християнських спільнот, то сьогодні ця цифра знизилася до 42%. Крім того, 45% британців ніколи не ходять до церкви, і багато з тих, хто відвідує церкву, робить це значно рідше, ніж раніше. Серед причин такого занепаду організованої релігії британці назвали наступні: збільшення подорожування і пересування; збільшення імміграції; збільшення інформаційної доступності. 9% британців переконані, що їхня традиційна віра є найкращим шляхом до Бога, тоді як 32% вважають, що усі релігії є рівноцінними. Ще однією причиною зниження кількості відвідувачів церкви є загальна втрата довіри до різноманітних інституцій – поліції, уряду, освіти, медицини і церкви. Люди сьогодні менш схильні просто приймати твердження авторитетів [10: 7].

Поряд з цим на сучасному етапі у Великій Британії зберігається тенденція дотримуватися церковних ритуалів у час важливих для життя подій (хрещення, одруження, поховання). Наприклад, за даними зазначеного опитування 69% населення Британії вважають, що церковний шлюб є важливим (Хоча кількість таких, що дотримуються цієї думки зменшилася на 10% за останні 10 років).

Споживання і вибір є ключовими елементами сучасного британського суспільства. Головні цінності сьогодні включають персональний достаток та індивідуальний вибір. Ці речі є більш важливі для людей, ніж такі традиційні цінності, як чесність і вірність у шлюбі. Згідно даних опитування 81% сучасного населення Британії хочуть більше, ніж вони заробляють. 94% вважають себе занадто матеріалістичними. 89% респондентів сподіваються "мати усе". В той же час очевидним є факт, що філософія споживання не робить британців щасливими. Вони у десять разів більш розчаровані сучасним життям, ніж у 1950 році і у сорок разів більш жорстокі [10: 11]. Архієпископ Кентерберійський Роуан Вільямс звинуватив британське суспільство у "фантастичній матеріалістичності" [там само].

На думку британців традиційна повна сім'я відіграє визначальну роль у вихованні та соціалізації дітей у світі праці: *"Nor do I need to emphasise the crucial role played by properly functioning families in civilizing children's natural barbarity, and in socializing them to the disciplines and ambitions of the world of work"* [11: 14]. Сім'я є там, де навчають моральним засадам, і де в її основі є необхідна психологічна інфраструктура свободи.

У статті "Британські цінності під загрозою" Джон Рос Шрьодер розглядає фундаментальні британські цінності та те, що їм загрожує сьогодні [5: 2]. Цитуючи видання

The Daily Mail він зазначає, що дев'ять з десяти людей сьогодні у Великій Британії вважають, що суспільство знаходиться під серйозною загрозою через занепад інституту сім'ї та зростання злочинності. Британія прямує тим самим трагічним шляхом, що й інші Західні нації. Фундаментальні цінності і стандарти поступово руйнуються на багатьох рівнях.

Інститут традиційної сім'ї (*traditional nuclear family*) сьогодні знаходиться під загрозою занепаду у країні. За даними опитування Британія зараз має найвищий рівень кількості розлучень у Європі. Майже половина усіх шлюбів розпадається. У випадку якщо кількість розлучень буде зберігатися, то більш ніж одна дитина з чотирьох буде мати досвід розлучення своїх батьків у віці до 16 років. За останні 20 років кількість одиноких матерів збільшилася утричі – одна з чотирьох сімей складається сьогодні з матері-одиначки. Чотири з десяти дітей народжуються поза шлюбом. Один з десяти людей просто живуть разом, а не у зареєстрованому шлюбі.

В той же час, у супереч цим показникам, ставлення людей до сім'ї зберігається традиційним. Люди мріють про нормальні сім'ї. Так, 80% респондентів вважають, що шлюб не є таким, що вийшов з моди. 76% сподіваються, що їхній шлюб буде тривати усе життя. 46% не схвалюють, як спосіб життя, вибір матерів народжувати самим. [10: 13]. Більшість респондентів опитування вважають мати і батька (у більшому ступені ніж владні інституції) головними особами, які впливають на їхнє життя, коли йдеться про моральний вибір.

Таким чином, проаналізувавши, які саме цінності лексикалізуються у суспільно-політичному та соціологічному дискурсах британців, ми виявили складові ціннісної системи цієї нації. Враховуючи частотність використання у текстах, пропонуємо наступний перелік життєвих та моральних цінностей британського населення:

<i>Толерантність</i>	<i>Успіх</i>
<i>Чесність</i>	<i>Сильна громада, почуття спільноти</i>
<i>Свобода</i>	<i>Споживання</i>
<i>Справедливість</i>	<i>Патріотизм, повага та гордість за країну</i>
<i>Верховенство закону</i>	<i>Приватна власність</i>
<i>Права і обов'язки</i>	<i>Гроші</i>
<i>Сім'я</i>	<i>Суспільні інституції</i>
<i>Здоров'я</i>	<i>Ринкова економіка</i>
<i>Праця</i>	<i>Багатство</i>
<i>Демократія</i>	<i>Наука</i>
<i>Щастя</i>	<i>Взаємодопомога</i>

Крім цього, можна назвати основні риси характеру, які британці асоціюють із власною нацією: чесність, стриманість, ввічливість, стоїцизм, гордовитість, працелюбність.

Однак, запропонований аналіз і перелік цінностей у ціннісній системі британців та ціннісній картині світу не дозволяє виявити ранжування цих цінностей, тобто місце, яке кожна з них займає у ціннісній ієрархії британців. Таке ранжування було встановлено нами у результаті проведеного експерименту.

Експериментальне дослідження здійснювалося в 2007 та 2008 роках серед населення України та Великої Британії. Англійська вибірка становить 100 осіб, серед яких 41 чоловік і 59 жінок. Серед опитаних – 38 осіб у віці від 18 до 25 років; 41 особа у віці від 26 до 45 років і 21 особа у віці від 45 і більше.

Опитуваним були запропоновані переліки термінальних та інструментальних цінностей (згідно методики М. Рокіча) [3: 637–641].

М. Рокіч поділяє цінності на дві групи – цінності-цілі (термінальні) і цінності-засоби (інструментальні). Ця класифікація була адаптована Д. Леонтьєвим у російській аксіології [2].

Аналіз за шкалою "термінальні цінності" показав (Рис. 1), що з-поміж 18 цінностей британська вибірка поставила на перші шість позицій наступні цінності: *здоров'я* (фізичне і психічне), *щасливе сімейне життя* (подружжя, діти, вірність), *кохання* (духовна і фізична близькість з коханою людиною), *друзі, впевненість у собі* (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч), *активне життя* (участь у найрізноманітніших проявах життя). Тут і далі цінності перераховано від найважливіших до найменш важливих.

Аналіз найменш важливих "термінальних цінностей" британської вибірки показав, що на останні п'ять позицій поставлено: *суспільне визнання* (повага навколишніх, колективу, колег, товаришів), *хороша ситуація в країні* (збереження миру між народами), *творчість, розвиток, краса природи і мистецтва* (переживання прекрасного в природі і мистецтві), *рівність між людьми, щастя інших* (рівні можливості для всіх, добробут, розвиток, досконалість інших людей, всього народу, людства в цілому), *пізнання* (отримання нових знань та умінь). Тут і далі цінності перераховано від найбільш знехтуваних до найменш знехтуваних.

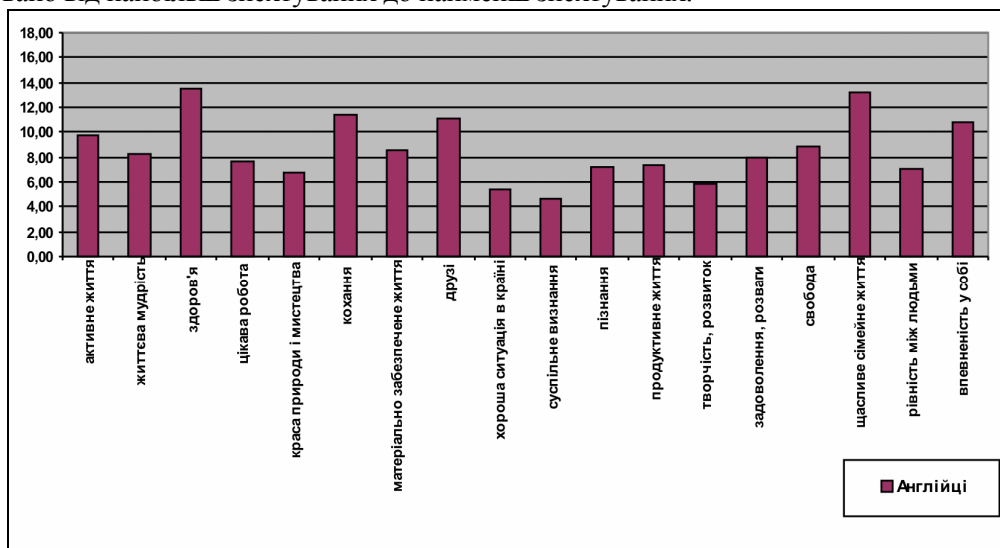

Рис. 1. Термінальні цінності англійців. На осі абсцис (X) – перелік 18 термінальних цінностей методики М. Рокича. На осі ординат (Y) – середнє вагове значення кожної цінності у вибірці.

Аналіз за шкалою "інструментальні цінності" засвідчив (Рис. 2), що для британської вибірки найважливішими (тобто серед перших шести місць) у людині є такі риси: *чесність* (правдивість, щирість), *життєрадісність* (почуття гумору), *чуйність* (уміння співчувати і допомагати іншим), *незалежність* (здатність діяти самостійно, рішуче), *вихованість* (гарні манери, ввічливість), *відповідальність* (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова).

Менш важливими для британської вибірки є: *непримиренність до недоліків* (у собі й інших), *високі запити* (високі вимоги до життя і високі домагання), *ефективність у справах* (уміння досягати бажаного результату у справах), *тверда воля* (уміння наполягати на своєму, не відступати перед труднощами), *освіченість* (широта знань, висока загальна культура).

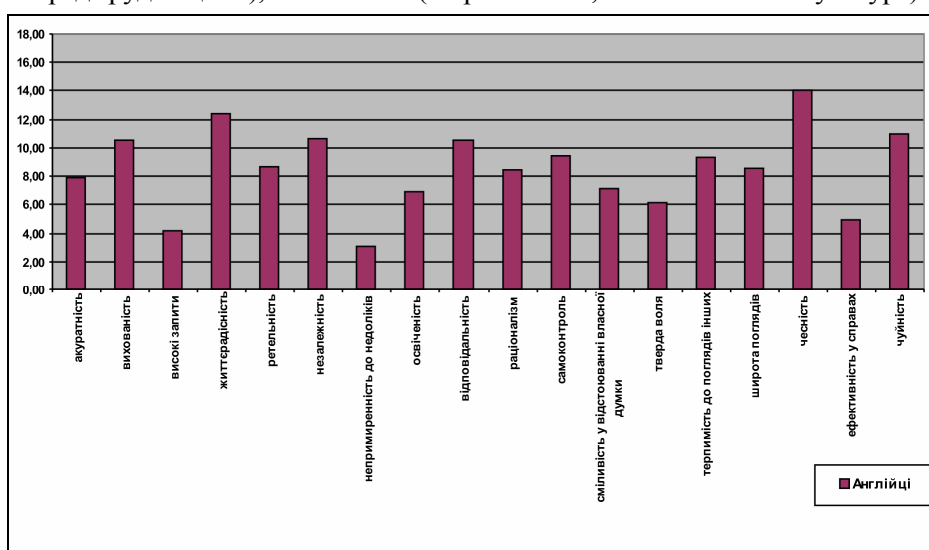

Рис. 2. Інструментальні цінності англійців. На осі абсцис (X) – перелік 18 інструментальних цінностей методики М. Рокича. На осі ординат (Y) – середнє вагове значення кожної цінності у вибірці.

Таким чином, експериментальне дослідження підтвердило, що найбільш важливі для свідомості ціннісні концепти активно вербалізуються у сучасному соціально-політичному

дискурсі, знаходять багаточисленні способи лексикалізації. Встановлена в результаті експерименту ієрархія цінностей британської лінгвоспільноти в цілому співпадає з переліком цінностей, що були виокремлені в результаті аналізу соціально-політичних текстів. Дослідження підтвердило також, що вивчення тенденцій у духовно-культурних цінностях і ціннісних орієнтаціях різних етносів дає змогу проникнути в глибинні процеси, що відбуваються в суспільно-політичному, економічному й культурному житті суспільства, у побудові картини світу.

Перспективою дослідження є вивчення способів вербалізації найважливіших цінностей двох культур у мовних картинах світу української та англійської мов, описання відповідних концептів та побудова їхньої структури, що віддзеркалюється у свідомості національної мовної особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кочетков В.В. Психология межкультурных различий. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 323 с.
2. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций. – М.: СМЫСЛ, 1992. – 17с. (Психодиагностическая серия. Вып.5).
3. Практическая психодиагностика. Методы и тесты. Учебное пособие // Ред.-сост. Райгородский Д.Я. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ – М", 2003. – 675 с.
4. Blair defines "British values"// UK Politics. 28 March, 2000 – http://news.bbc.uk/1/hi/uk_politics/693591.stm
5. British Values Under Serious Threat – <http://www.wnponline.org/wnp/wnp0708/britishvalues.htm>
6. Citizenship and belonging: What is Britishness? – <http://www.cre.gov.uk/research/britishness.html>
7. Democracy, Revolution and British values. – <http://aw2w.blogspot.com/2007/07/democracy-revolution-and-british-values.html>
8. Is UK Immigration Policy Designed To Undermine Englishness? – <http://briligywatch.wordpress.com/>
9. King Antony. What does it mean to be British? – <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2005/07/27/nbrit27.xml>
10. Mapping Britain's moral values. – <http://www.facingthechallenge.org/nestles.php>
11. Marsland David. In Defence of British Values: Freedom, the Work Ethic, and the Family. – <http://www.libertarian.co.uk/lapubs/polin/polin111.pdf>
12. Remarks by the Rt. Hon Gordon Brown MP at a seminar on Britishness – http://www.hm-treasury.gov.uk/newsroom_and_speeches/speeches/chncellorexcheg...
13. The BBC survey for "The Big Question" program – <http://clericalwhispers.blogspot.com/2007/09/new-survey-says-people-think-britain-is...>
14. The Duty to Integrate: Shared British Values. Speech by UK Prime Minister Tony Blair – <http://se2.isn.ch/serviceengine/FileContent?serviceID=23&filed=7BB61A89-8435-DA6D-03BF-A789E60DOB1621ng=en>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Чернишенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльне лінгвокультурознавство, когнітивна лінгвістика.

КОМУНІКАТИВНО-ПОЗИЦІЙНІ РОЛІ УЧАСНИКІВ КОНФРОНТАЦІЙНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Ірина ФРОЛОВА (Харків, Україна)

У статті розглянуто комунікативно-позиційні ролі учасників як складники типової комунікативної ситуації конфлікту, котрі (частково) є домінуючими, але не виступають диференційними.

The article focuses on participants communicative-positional roles as constituents of typical conflict communicative situation, which are (partly) dominant but not differential.

До актуальних проблем сучасної лінгвістики належить аналіз комунікативних стратегій, котрі використовуються у типових ситуаціях спілкування.

У нашому дослідженні увага зосереджена на стратегії конфронтації (СК), в зв'язку із чим виникає потреба аналізу комунікативної ситуації конфлікту. Для того, аби схарактеризувати таку ситуацію як типову, потрібно виявити ситуаційні складники, що є *домінантами* або облігаторними чинниками, та з'ясувати їхні диференційні характеристики.

Метою цієї роботи є вивчення такого ситуаційного чинника як учасники спілкування в аспекті комунікативно-позиційних ролей.

Досвід конфліктологічного аналізу демонструє, що у конфлікті беруть участь: основні учасники, групи підтримки, інші учасники [1: 252-253].

Розгляд учасників конфлікту з під кутом зору *лінгвістичного аналізу* дозволяє припустити, що статус *безпосередніх учасників* мають ті суб'єкти, котрі одночасно / поперемінно виступають у *базових комунікативних ролях*.

У системі цих ролей найвищу ієрархічну позицію займає *адресант* або *мовець*: "мовець завжди знаходиться у більш вигірній позиції, володіючи комунікативним пріоритетом перед адресатом оскільки мовець є творцем висловлення або тексту" [2: 8], "він визначає зміст повідомлення і його ілюквативну силу" [7: 52], а разом із тим реалізує певну дискурсивну стратегію.

Адресант є головною "діючою особою" у комунікативній ситуації конфлікту, бо саме він реалізує СК.

Адресат займає другу за значущістю позицію серед комунікативних ролей. Ця роль має специфіку, залежну від особливостей спілкування (безпосереднє / опосередковане, офіційне / неофіційне тощо) [4; 3: 83; 11 та ін.] й таку, що демонструє можливості варіювання якісних та кількісних рольових ознак. Так, типи адресата охоплюють суто адресата або прямого адресата; квазіадресата (не здатен до участі у комунікації, його крайньою формою є адресат – не істота); адресата – ретранслятора (отримує повідомлення й доводить його до дійсного адресата); непрямого адресата (третя особа присутня при комунікації, об'єкт мовленнєвого впливу); співадресата (має статус тотожній прямому адресату) [16: 12-14]. В цілому співзвучними викладеній є і позиції інших лінгвістів [5: 41-42; 9: 51-52; 10].

Важко не помітити, що типи адресатів певним чином корелюють із кількістю учасників спілкування: непрямий адресат та співадресат припускають наявність більш ніж двох суб'єктів. Це зумовлює необхідність аналізу особливостей комунікативної ролі адресата у різних видах діалогічної взаємодії – діаді та полілозі.

У цьому зв'язку відмітимо, що протиставлення понять "діалог" та "полілог" вважаємо некоректним: термін "діалог" етимологічно сягає грецької мови (*dia* – через, *logos* – мовлення), тобто його буквально значення "через мовлення", а не "мовлення двох"; "внутрішня форма слова "діалог" не передбачає обмеження кількості учасників акту комунікації між індивідами" [18: 218]. Отже, діалог є родовим поняттям, а діада та полілог – видовими [13: 76; 14: 146; 18:219].

Також наголошуємо, що кількість учасників спілкування визначається не тільки й не стільки кількістю осіб, фізично присутніх у конкретний момент комунікації, скільки їхніми ролями. У цьому ми приєднуємося до точки зору Е. Щеглофф стосовно пріоритету учасників ("parties") [26: 32-3], бо зосередження уваги на індивідах ("persons") [8; 19; 20: 3 та ін.] призводить до висновку, що за збільшення їхньої кількості до сімох (та більше) "полілог втрачає свої рамки й виходить з-під контролю" [15: 10]. Натомість, аналіз груп, об'єднаних за ознакою спільного комунікативно-позиційного статусу "створює можливість внесення якогось порядку до цієї потенційно хаотичної події" [26: 40].

Виходячи з викладеного, під діадою розуміємо спілкування двох осіб, які по черзі виконують ролі адресанта і адресата; під полілогом - комунікацію більш ніж двох індивідів, об'єднаних у групи за критерієм властивої їм комунікативної ролі.

У форматі *діади* комунікативна роль *адресата* у реалізаціях СК має сталі характеристики: це *прямий* або *безпосередній* адресат, "до якого формально і безпосередньо повертається відправник повідомлення" [5: 41-42], репрезентований *однією особою*:

"Where have you been!" Sarah said, sounding cross.

"Parents' meeting."

"I've been rinsing and ringing. Yesterday too."

"Sorry" (Francis, Twice Shy, p. 78).

У *полілозі*, де реалізується СК, *адресат* є також *прямим* та *безпосереднім*, але по кількісних параметрах поданий одною або *декількома особами*:

"You don't want to cross paths with Karl just now," Otto Cautioned.

"Do you think I give a bloody piss about Karl?" Alex snarled back.

Marc came out of his chair in one fluid motion and laid a restraining hand on his shoulder. "I know you're upset but try to be reasonable, man –"

"Reasonable?" Why the hell should I be reasonable?" Alex slapped Marc's hand away. "Just bugger off all of you."

He stormed out of the cafe (Crombie, And Justice There is None, p. 44).

У цій конфліктній ситуації полілогічної взаємодії комунікативна роль адресата належить спочатку одній, а згодом двом особам (Отто, Марку, їм обом).

У полілозі ознаки адресата конфліктної ситуації варіюються і по якісних параметрах: крім прямого, безпосереднього типу тут наявний також непрямий; агресія може бути спрямована як на адресата, так і на третю особу, яка формально не є адресатом, хоча саме вона виступає суб'єктом конфронтації (порів. "ціль" (target) [23: 210]; "цільовий реципієнт" (intended recipient) [24]; "опосередкований адресат" – той, кому по суті призначене повідомлення, хоча адресант формально звертається до іншої особи (інших осіб) [5: 42]):

The men would wait until Lara was in earshot and exchange lewd jokes. 'Did you hear about the talking pussy at the farm? It fell in love with a cock and...'

'So the little girl said, "Can you get pregnant swallowing a man's seed? "

And her mama said, "No, from that, darling, you get jewellery... "

(Sheldon, The Stars Shine Down, p. 224) - You mean he's not a chain smoker in a dirty raincoat? - Dougal said. Appearances can be deceptive.

He knew that the man was standing in the doorway of the sitting-room, and knew that his words must have been overheard (Taylor, Blood Relation, p. 112).

Також у полілозі учасник конфлікту може виконувати ще одну комунікативну роль, відмінну від адресанта та адресата. Гіпотеза про наявність ще одного складника антропокомпоненту спілкування – третього учасника вперше висунуті у роботі Г.Г. Кларка та Т.Б. Карлсона [12: 271-272].

У аспекті актомовленневого аналізу ця теорія виявляється неефективною: автори самі визнають, що "інформативи" не можна описати як іллокутивні акти [там само: 276, 278], що ж стосується учасника – не адресата, дослідження дає поштовх цілій низці інших [6: 20-23; 25 та ін.]. Подальші розвідки у цьому напрямі засвідчують, що присутність третього учасника може накладати обмеження на прагмалінгвістичні та лінгвістичні (зміст, мовний код, спосіб номінації) параметри спілкування [17: 37], а статус цього учасника – сукупність його комунікативних прав та обов'язків, визначається наявністю знань про його присутність у ментальному просторі інших комунікантів, його здатністю сприймати повідомлення мовця й розуміти, що мовленнєва дія на нього безпосередньо не спрямована [13: 9].

Це дає підстави уважати, що роль *третього учасника* у ситуації конфлікту належить тим особам, що входять до "*груп підтримки*" (порів. "зовнішні соратники – це учасники спілкування, які, на думку Его, підтримують його лінію поведінки на противагу тим, на кого Его спрямовує силу аргументів. Соратники можуть бути виявленими, тобто такими, що виступили на підтримку, і невиявленими" [6: 371]), наприклад:

"You don't want to go in here, " Ostergard was saying. *Charlie positioned himself beside Gus Lang. Four against two.*

"They got Coors on tap in there? " the black man asked. His friend chuckled.

"Get back into that car and get out of here, " Ostergard told him.

"Don't give me any shit, man. I'm just going in for a beer," the black man said, louder (Isaacs, Red, White and Blue, p. 318).

У цьому прикладі третій учасник репрезентований "соратниками" конфліктуючих сторін; підтримка виявляється у невербальних компонентах комунікації.

Окрім "соратників" або "групи підтримки" третім учасником конфліктної ситуації також вважаємо осіб, які входять до сфери інтересів конфліктуючих сторін, наприклад:

"I've just told you, mother, I'm not hungry. "

" But I've got it all ready for you. Just have a – "

" I don't want any bloody food. How many times do you want telling, you stupid woman? " The words were cruel and harsh, the tone one of scarcely repressed fury. He stalked out of the room, and almost immediately the front door slammed with a thudded finality.

" I'm awfully sorry, inspector. "

"Don't worry about me, Mrs. Bartlett. Some of the youngsters these days, you know - " (Dexter, *The Silent World of Nickolas Quinn*, p. 83)

Груба відповідь хлопця є виявом неповаги не тільки до матері – адресата, але й до інспектора – третього учасника, присутнього при розмові, через що мати вимушена вибачитися перед ним.

Групи підтримки не завжди залишаються незмінними: основний учасник конфлікту може маніпулювати третім учасником, намагаючись переорієнтувати його із підтримки іншого на власну, тобто зробити своїм союзником:

- *Do you have a cigarette?*
- *I don't smoke.*
- *Yes, you do.*
- *I quit. <...>*
- *Would you like one, Nick?*
- *I told you, I quit.*
- *It won't last. <...> Would you like a cigarette, Nick?*
- *Do you two know each other?*
- *No (Basic Instinct).*

Під час допиту у поліції жінка вступає у конфронтацію із одним із офіцерів: стверджуючи, що він не кинув палити, а якщо й кинув, то недовго, вона натякає на відсутність твердості характеру, сили волі; водночас, переводячи розмову в особистісну площину й звертаючись до офіцера на ім'я вона прагне створити у його колег враження про наявність між нею та офіцером близького знайомства, що їй зрештою вдається. Очевидно, що підозри з цього приводу є для Ніка загрозливими та небезпечними.

Факультативність третього учасника, на яку вказують майже усі дослідники цієї проблематики, корелює із його неналежністю до основних учасників конфлікту (хоча певні контексти спілкування, наприклад, судове засідання, завжди передбачають наявність комунікантів у цій ролі).

Так само факультативними, але до того ж і нерелевантними конфліктній ситуації є особи, присутні при реалізації СК, які не мають статусу учасників ("випадкові слухачі" [12: 283], "нератифіковані реципієнти" [20: 2], "несанкціоновані слухачі" [17: 28]), хоча вони можуть певним чином реагувати на конфронтаційну поведінку інших.

Найбільш прогнозованим є залучення третього учасника до ситуації конфлікту тоді, коли міжособистісна дистанція між присутніми доволі невелика. Причому, у цих випадках третій учасник може виступати не тільки підбурювачем чи медіатором, як то стверджують конфліктологи, а і основним учасником, третьою стороною, вступаючи у конфлікт з обома сторонами протиборства, наприклад:

'Fucking hell, you're an annoying pedant sometimes.'

'Pedant? Pedant? Ooooooh, aren't we grown-up?'

'Oh, both of you, shut up!' Vicky yelled suddenly. *'Blimey, you two could row about anything, even what time of day it was. You're both being really irritating and I'm trying to read my book, so shut up!'* (Weir, *Onwards and upwards*, p. 4)

З викладеного випливає висновок, що домінують комунікативної ситуації конфлікту належать комунікативні ролі адресанта та адресата (прямого, безпосереднього, або непрямого), останній може бути репрезентований однією/декількома особами, тоді як третій учасник не належить до таких домінують. Водночас, встановлені домінують не є властивими лише комунікативній ситуації конфлікту та відповідно виконують структурувальну, але не диференційну роль.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.М. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 511с.
2. Богданов В.В. Коммуниканты // Вестник Харьков, ун-та. – 1989. – №339. – С. 7–10.
3. Винокур Т. О. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения. – М.: Наука, 1993. – 171 с.
4. Воробьева О.П. К вопросу о таксономии адресата художественного текста // Текст и его категориальные признаки: Сб. науч. тр. – К.: Изд-во ГПИИЯ. – 1989. – С. 39–46.
5. Гришина О.Н. Уровни коммуникации и информационная структура высказывания // Коммуникативные единицы языка и принципы их описания. – М.: МГИИЯ им. М. Тореза. – 1988. – Вып. 312. – С. 39–49.

6. Демьянков В.З. Прагматические основы интерпретации высказывания // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 268–377.
7. Ейгер Г.В., Шевченко И.С. Принципы моделирования речевых актов // Вісник Харківського державного університету. – 1998. – № 406. – С. 51–58.
8. Зайцев А.К. Малтилог. – М.: Academia, 2001. – 284 с.
9. Карабан В.И. Адресатность простых и сложных речевых актов // Вестник Харьков, гос. ун-та. – 1989. – С. 51–54.
10. Карабан В.И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. – К.: Вища школа, 1989. – 131 с.
11. Карпчук Н.П. Адресованість в офіційному та неофіційному англомовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Харків, 2004. – 217 с.
12. Кларк Г.Г., Карлсон Т.Б. Слушающие и речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – 1986. – Вып. 17. – С. 271–290.
13. Козирева М.С. Чинник слухача в англомовному неофіційному діалогічному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Харків, 2006. – 205 с.
14. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
15. Олійник Л.І. Структурно-прагматичні та функціональні характеристики полілогу (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ, ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1996. – 25 с.
16. Почепцов Г.Г. О коммуникативной типологии адресата // Речевые акты в лингвистике и методике. – Пятигорск: Изд-во Пятигорск, ун-та. – 1986. – С. 10–17.
17. Почепцов Г.Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения // Языковое общение; единицы и регулятивы. – Калинин: Изд-во Калинин, ун-та. – 1987. – С. 26–38.
18. Филиппов К.А. Лингвистика текста. – С.-Петербург: Изд-во СПб унта, 2003. – 334 с.
19. Grosjean M. From multi-participant talk to genuine polylogue: shift-change briefing sessions at the hospital // Journal of Pragmatics. – 2004. – № 36. – P. 25–52.
20. Kerbrat-Orecchioni C Introducing Polylogue // Journal of Pragmatics. – 2004. – Nr. 36. – P. 1–24.
21. Kerbrat-Orecchioni C. L'implicite. – Paris: Colin, 1986. – 404 p.
22. Kerbrat-Orecchioni C, Plantin C (Eds.) Le trilogue. – Lyon: PUL, 1995. – 321 p.
23. Levinson S.C. Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 420 p.
24. McCawley J.D. Speech acts and Goffman's participation roles / Proceedings of the First Eastern States Conference on Linguistics. – Columbus: Ohio State University Press. – 1984. – P. 261–274.
25. Mtiller F. Review of Paolo Leonardi and Maurizio Viaro, 1990: Conversazione er terapia. L'intervista circolare // Journal of Pragmatics. – 1997. – № 28. – P. 383–412.
26. Schegloff E. Parties and talking together: Two ways in which numbers are significant for talk-in-interaction // Haves, P.T., Psathas, G. (Eds.) Situated order. – Washington, D.C.: University Press of America, 1995. – P. 31–42

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Basic Instinct, by Jonathan Lawton and Shephen Metcalfe: <http://www.script-o-rama.com/table.shtml>
2. Crombie D. And Justice There is None. – N.Y.: Bantam Books, 2003. – 397 p.
3. Dexter C The Silent World of Nicholas Quinn. - New York: Ivy Books. – 1997. – 280p.
4. Francis D. Twice Shy. – L.: Penguin Books, 1981. – 248 p.
5. Isaacs S. Red, White and Blue. – London: HarperCollins, 1999. – 580 p.
6. Sheldon S. The Stars Shine Down. – London: HarperCollins, 1993. – 442 p.
7. Taylor A. Blood Relation. – London: Victor Gollancz Ltd., 1990. – 191 p.
8. Weir A. Onwards and Upwards. – L.: Penguin Books, 1999. – 480 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Фролова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.
Наукові інтереси: прагматика, дискурсологія.

ДВОКОМПОНЕНТНІ ТЕРМІНОСПОЛУЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАРКЕТИНГОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Дар'я ШАПРАН (Донецьк, Україна)

Стаття є продовженням циклу публікацій автора з проблем формування сучасної української маркетингової термінології. Розглянуто один із структурних типів багатослівних термінологічних одиниць за способами творення та системоутворювальними характеристиками.

The article is the sequential of the author's series of publications on the Ukrainian marketing terminology. The author considers the word-building models of marketing terminology.

Дані багатьох термінознавчих досліджень свідчать про переважання в сучасних терміносистемах багатослівних термінологічних конструкцій [3; 7; 8; 12; 10; 15 та ін.]. Аналіз структурних особливостей маркетингових термінів підтверджує збереження цієї тенденції в українській маркетинговій терміносистемі: багатослівні термінологічні одиниці складають у ній близько 60%. Дослідження структурного складу маркетингових термінологічних словосполучень вважаємо необхідним з огляду на **актуальність** упорядкування новітніх галузевих терміносистем не тільки на семантичному, а й на словотвірному рівні.

Погоджуємося з думкою, що “кількісно найоптимальнішими є дво- та трикомпонентні терміносполучення, бо в них найменш помітні протиріччя між такими вимогами до терміна, як короткість і точність” [Михайлишин 1999: 49]. Тому метою статті стало дослідження двокомпонентних термінологічних словосполучень для встановлення реального вияву кореляції між двома основними вимогами – короткості й точності – на рівні багатослівних термінологічних одиниць. Виявлення кількісного співвідношення двокомпонентних словосполучень у терміносистемі маркетингу з багатокомпонентними терміносполучками дозволить зробити висновки про характер нормалізаційних тенденцій на цьому рівні терміносистеми та визначити шляхи і способи подолання нормативних невідповідностей.

Унаслідок структурного аналізу всього масиву досліджуваних термінологічних словосполучень було з’ясовано, що серед них кількісно переважають двокомпонентні (63 %). За морфологічним вираженням головного слова всі проаналізовані двокомпонентні ТС належать до субстантивних, тому для їх диференційованої морфологічної характеристики бралася до уваги також частиномовна належність залежних компонентів. На цій підставі вони поділяються на дві основні групи: субстантивно-ад’єктивні та субстантивно-субстантивні.

Субстантивно-ад’єктивні являють собою поєднання головного слова-іменника із залежним словом, вираженим прикметником або, набагато рідше, дієприкметником, на основі форми підрядного прислівного синтаксичного зв’язку – узгодження: *авторське право; асортиментна група, цільова аудиторія; ситуаційний аналіз; провідні індикатори; генеральна сукупність; глибинне інтерв’ю; системна закупівля; кластерний відбір* тощо.

За своєю будовою прикметники-компоненти ТС – переважно прості. Складні прикметники використовуються значно рідше: *соціально-етичний маркетинг; продуктово-диференційований маркетинг; багатоканальний маркетинг; багаторівневий маркетинг; двосторонній маркетинг; функційно-вартісний аналіз* тощо. Хоча, на нашу думку, саме складні прикметники завдяки своїй структурно-семантичній ємності мають значний твірний потенціал у термінології: у багатьох випадках вони можуть замінити надміру формально ускладнені атрибутивні компоненти в терміносполучках, що відображають складні за обсягом поняття (особливо, якщо в таких утвореннях є сполучники чи прийменники). Наприклад, чотирикомпонентне прийменникове ТС *аналіз на основі множинної регресії* [4: 10] цілком можна було б замінити на двокомпонентне безприйменникове ТС *множиннорегресійний аналіз*, за аналогією до: *регресійний аналіз; ситуаційний аналіз* (Там само). Пропонуємо також скоротити: 5-компонентне прийменникове *метод розрахунку у відсотках від суми продажу* [1: 592] – *відсотково-продажний метод* (2-компонентне безприйменникове); 4-компонентне прийменниково-сполучникове *ліміти ресурсів для експорту та імпорту* [2: 49] – *ліміти експортно-імпортних ресурсів* (3-компонентне без прийменників та сполучників).

Окремо розглядаємо двокомпонентні ТС із дієприкметником у ролі атрибута: *залежний попит, нестимульований попит, відкриті торги, закриті торги, інтегрований маркетинг, диференційований товар, запізніла більшість, непередбачуваний конкурент*. В українській термінології взагалі спостерігаються певні труднощі й суперечності щодо формування термінів із дієприкметниками, зумовлені “особливостями мови, недосконалістю існуючої теорії дієприкметників та відсутністю методики, спираючись на яку такі терміни можна було б формувати впевнено” [6: 47]. Наслідки цього спостерігаємо й на прикладах маркетингових терміносполучень. Скальковані російські терміни з активними дієприкметниками: *стимулююче ціноутворення, протидіючий маркетинг, підтримуючий маркетинг, управляючий з маркетингу, ковзаюча ціна* [2: 76, 88], *розвиваючий маркетинг* [12: 17], – безумовно, слід замінити такими, що відповідають нормам українського словотворення: *стимульовальне ціноутворення, протидійний маркетинг, підтримувальний маркетинг, керівник з маркетингу* (або *маркетинг-менеджер*), *змінна ціна, розвивальний маркетинг*. Слід зауважити, що порушення словотвірної норми в наведених прикладах зумовлене прагненням будь-що зробити дослівний переклад російськомовного терміна, який сам часто є перекладним з англійської мови. У такому разі, по-перше, логічнішим було б звернення до мови-джерела; по-друге, коли дослівний переклад викликає певні ускладнення, слід

відшукувати інші засоби вираження за умови відповідності їх вимогам мотивованості. Наприклад, ТС *толкаящая стратегия сбыта* було перекладено як *итовхаюча стратегія збуту* [2: 118], що не відповідає вимозі нормативності термінології. Для мотивованого вибору нормативної форми терміна звертаємося до дефініції – “діяльність, спрямована на прискорення руху продукту через канали розподілу до кінцевих споживачів”. Як видно, в основу номінації з метафоричним використанням дієприкметника було покладено таку ознаку цього виду стратегії, як залучення учасників збутового каналу для прискорення руху продукту, тобто “проштовхування” його до кінцевого споживача. Таким чином, з урахуванням збереження суті відображуваного поняття можна запропонувати такі варіанти створення терміна: 1) через відсутність у мові активної форми дієприкметника від дієслова *итовхати* можна утворити активний дієприкметник від дієслова *проштовхувати*, семантичний обсяг якого цілком достатній для відображення суттєвих ознак поняття: *проштовхувальна стратегія збуту*; 2) запропонований варіант орієнтований на російське термінологічне словосполучення. Проте користуватися російськими зразками слід дуже виважено, бо російська маркетингова термінологія так само перебуває в процесі формування і, можна припустити, теж далека від досконалості. Тому найкраще звернутися до мови оригіналу, де відповідне поняття номінується як *push strategy*, де *push* дослівно перекладається як *итовхати*, а загалом словосполучення може бути перекладене як *стратегія проштовхування*. (До речі, саме такий варіант знаходимо в Г. Армстронга та Ф. Котлера [1]). Те ж саме стосується терміна *тягнуча стратегія збуту*, який слід замінити нормативним *стратегія втягування*, оскільки її застосування, за визначенням, дозволяє “втягувати” товар через канали комунікації [1: 430]. Звичайно, ми не наполягаємо на запропонованих варіантах, хочемо тільки засвідчити, що в українській мові існує досить інших засобів, здатних замінити дієприкметникові словосполучення в термінологічній функції. У цьому сенсі не можемо погодитися з думкою про те, що “за умови відсутності в українській мові рівноцінного за понятійним обсягом питомого терміна можливе використання скалькованих термінологічних одиниць типу *діюча конкуренція, протидіючий маркетинг*” [15: 6]. Наполягаємо на необхідності свідомого створення питомих термінів відповідно до мовної норми.

Субстантивно-субстантивні терміносполучення також можна поділити на кілька груп за кількісними та якісними характеристиками.

Найчисленніша група – так звані генітивні, тобто побудовані за моделлю «іменник Н.в. + іменник Р. в.». Значну частину з них становлять сполуки з віддієслівними іменниками або іменниками зі значенням опредметненої дії в ролі стрижневого слова, поєднаного із залежним компонентом за допомогою форми підрядного прислівного синтаксичного зв'язку – керування: *дослідження попиту; розроблення замислу; розроблення товару; просування продукту; генерація ідей; контроль присутності; позиціонування продукту; прогнозування попиту; сегментація ринку; стимулювання продажу; тестування ілюстрації; тестування ринку; відбір ідей* та ін. У таких ТС найчіткіше виражено об'єктні відношення. Однак, значно більша частина генітивних словосполучень реалізує атрибутивні відношення: *комплекс стимулювання; канал розподілу; принцип Парето; об'єм вибірки; місткість ринку; квота продажу; група членства; дерево цілей; ефективність маркетингу; ефект снобізму; еластичність попиту; зв'язка магазинів; імідж марки; крива навчання; крива попиту; контур вибірки; лідер думки; маркетинг стосунків; маркетинг послуг; показники ефективності; процес прийняття; профіль споживачів; рівень каналу і под.* Форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку в таких словосполученнях – іменне (відмінкове) прилягання. Серед двокомпонентних субстантивно-субстантивних словосполучень із цією формою синтаксичного зв'язку є певна кількість прийменникових, які також виражають атрибутивні відношення: *турбота про споживача; сувеніри з рекламою; вихід на ринок; анотація для керівництва; оборона з контрнаступом; маркетинг по інтернету; маркетинг за каталогами* тощо.

У досліджуваній групі термінів простежуються конкурентні відношення між субстантивно-генітивними та субстантивно-ад'єктивними терміносполученнями. У різних джерелах зустрічаємо різну репрезентацію тих самих понять за допомогою синтаксичних

синонімів: *шкала інтервалів – інтервальна шкала; поведінка покупця – купівельна поведінка; рішення покупця – купівельне рішення; ціна рівноваги – рівновагова ціна; центр розподілу – розподільний центр; рівновага споживача – споживча рівновага; аудит маркетингу – маркетинговий аудит* та ін. Така синтаксична синонімія відображає загальну об’єктивну “властивість мовних одиниць мати декілька форм для вираження одного значення” [8: 51], у цьому разі – вираження атрибутивного значення різними граматичними формами. Однак, у термінології будь-яка синонімія в межах однієї терміносистеми – явище небажане, тому, на нашу думку, з наведених пар перевагу варто віддати субстантивно-ад’єктивним утворенням як таким, що найбільш послідовно й однозначно виражають атрибутивні відношення. Варто врахувати також і різний ступінь узагальненості значення: прикметник у ролі залежного компонента виражає узагальнену ознаку, тоді як іменнику не притаманний потенціал позначення узагальненої ознаки (див.: [8: 52]), наприклад, порівняймо: *купівельне рішення – рішення покупця; купівельна поведінка – поведінка покупця; споживча рівновага – рівновага споживача*.

Є серед маркетингових термінів поодинокі субстантивно-адвербіальні словосполучення, що перебувають у відношеннях синонімії з субстантивно-ад’єктивними: *торговець вроздріб – роздрібний торговець; торгівля оптом – оптова торгівля*. Вважаємо, що перевагу варто віддати останнім з наведених вище міркувань.

У деяких генітивних словосполученнях виникає семантична двозначність внаслідок того, що та сама модель може виражати різну семантику. Так, словосполучення, побудовані за схемою «ім. + ім. у Р. в.», можуть реалізовувати атрибутивні й об’єктні відношення [8: 52]. Наприклад, словосполучення *аудит маркетингу* реалізує об’єктне значення, тоді як за дефініцією цей термін означає не діяльність, спрямовану на вивчення маркетингу як об’єкта, а діяльність в межах самого маркетингу, тобто один з видів маркетингової діяльності, тому правильніше орієнтувальним вважаємо саме терміносполучення *маркетинговий аудит*.

З-поміж бісубстантивних терміноодиниць є певна кількість таких, що пишуться через дефіс. Відносимо їх до словосполучень, побудованих на основі форми підрядного прислівного синтаксичного зв’язку кореляції, в яких реалізуються апозитивні відношення. У таких словосполученнях: 1) обидва компоненти відмінюються: *товари-гібриди – товарів-гібридів – товарам-гібридам* і под.; *товар-новинка – товару-новинки – товаром-новинкою* і под.; 2) можна виділити стрижневий компонент та прикладку за лексичним значенням: *виставка-продаж; організації-споживачі; фірма-імпортер; реклама-нагадування, компанія-покупець; склад-клуб; ціни-еквіваленти* тощо.

Переважна кількість двокомпонентних термінологічних словосполучень утворюється від однослівних термінів шляхом додавання до них пояснювальних компонентів. Кількісна перевага таких утворень зумовлена ієрархічними відношеннями в системі маркетингових понять, логічним підпорядкуванням видових категорій родовим, що на формальному рівні знаходить вираження у конкретизації іменника-терміна з родовим значенням за допомогою означення-прикметника (дієприкметника, іменника), яке надає всій терміносполучці видового значення. Складні терміни є звичайно видовими стосовно родових. “...Конкретизація означуваного здійснюється за допомогою означального компонента, який пов’язує означуване із системою понять і тим самим класифікує означуване” [10: 49]. Таким чином виникають багатоланкові термінологічні парадигми: *реклама – реклама загальнонаціональна / інституціональна / інформаційна / нагадувальна / зовнішня / газетна / опосередкована / порівняльна / престижна / умовляльна / рубрикаційна* і под. Дуже часто такий спосіб утворення похідних двокомпонентних термінів-словосполучень шляхом означування вихідних термінів-однослівів знаходить продовження на наступних етапах термінотворення – для творення трикомпонентних словосполучень на базі двокомпонентних шляхом їх повторного означування, наприклад: *маркетинг – маркетинг прямий – маркетинг прямий інтегрований / маркетинг прямий поштовий; організація – організація маркетингу – організація маркетингу географічна / організація маркетингу матрична / організація маркетингу продуктова / організація маркетингу товарна / організація маркетингу ринкова / організація маркетингу функціональна / організація маркетингу функціонально-продуктова* тощо.

Структурна ієрархія термінів маркетингу відбиває змістову системність маркетингової терміносистеми: побудова складених термінів здійснюється в основному в напрямку створення багатоланкових словотвірних термінологічних парадигм за рахунок послідовної, поетапної (відповідно до різних рівнів ієрархії) конкретизації вихідного терміна з родовим значенням означальними компонентами у функції видових кваліфікаторів. Кількісна перевага таких утворень зумовлена ієрархічними відношеннями в системі маркетингових понять, логічним підпорядкуванням видових категорій родовим. На семантичному рівні вони об'єднуються в гіперо-гіпонімічні парадигми, на словотвірному – утворюють багатоланкові термінологічні гнізда.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки:

1. В основному творення термінологічних словосполучень у терміносистемі маркетингу відповідає тенденції до оптимізації співвідношення критеріїв “точність” – “короткість”: найбільшу частку становлять двокомпонентні терміни (63%).

2. Поява багатослівних термінів у маркетинговій терміносистемі зумовлена іманентними властивостями самої науки – великою кількістю складних понять, ознаки яких не вкладаються в межі однослівного позначення. Однак, до стандартизації багатокомпонентних термінів слід підходити дуже виважено, ретельно проаналізувавши всі можливості щодо їх скорочення без втрати суті поняття, бо, як показав проведений аналіз, у маркетинговій термінології ще далеко не всі такі можливості використано.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Армстронг Г., Котлер Ф. Маркетинг. Загальний курс. – М.: Вид. дім “Вільямс”, 2001. – 608 с.
2. Баширов І. Х., Жаболенко М.В. Глосарій термінів з маркетингу. – Донецьк: ДонДУЕТ, 1999. – 137 с.
3. Волкова І.Н. Стандартизация научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1984. – 206 с.
4. Голубков Е.П. Маркетинг: Словарь-справочник. – М.: Дело, 2000. – 438 с.
5. Даниленко В.П. Об одной модели терминов-словосочетаний // Научно-техническая терминология. – 1973. – № 10. – С. 12-13.
6. Денисенко С., Кінаш Б. Формування в українській науково-технічній термінології термінів з дієприкметниками та віддієслівними прикметниками // Українська термінологія і сучасність: 36. наукових праць. – Вип. V / Відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2003. – 324 с.
7. Журавлєва Т.А. Особенности терминологической номинации. – Донецьк: Донбасс, 1998. – 252 с.
8. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Іващшин О.М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах // Іноземна філологія. – 1996. – Вип. 109. – с.41-44.
10. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів // Мовознавство.–1999.–№ 4–5.–С. 48–50.
11. Осипенко З.М. Номінативні словосполучення з термінологічним значенням в російській мові // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 35-40.
12. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське мовознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
13. Примак Т.О. Маркетинг: Навч. посібник. – К.: МАУП, 2001. – 200 с.
14. Солов'єв В.П. Терминологическое словосочетание как составная часть системы фразеологии // Вопросы разработки научно-технической терминологии.: Сб. ст. – Рига: Зинатне, 1973. – С. 161 – 170.
15. Чуешкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): Автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Харків, 2003. – 18 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дар'я Шапран – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Донецького університету економіки і торгівлі імені Михайла Тугана-Барановського.

Наукові інтереси: термінознавство; функціональна граматики.

ДИСКУРС НОВИН ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ

Наталя АНТИМЕНЮК (Горлівка, Україна)

Статтю присвячено розгляду дискурсу новин, що освітлювали розгортання грузинсько-осетинського конфлікту. На матеріалі зіставлення фреймів у дискурсах аналізуються механізми формування громадської думки.

The paper is aimed to investigation of the news discourses on the conflict escalation between Georgia and Ossetia. The ways of opinion moulding are described on the basis of frames comparative analysis.

Новини являють собою область специфічної соціокультурної діяльності, де необхідно, щоб мовні повідомлення вже не аналізувалися лише в лінгвістичній термінології [1, 2, 3]. Важливо зазначити, що структурні та граматичні особливості новинних текстів слід розглядати як результат соціальної діяльності журналістів з виробництва новинних текстів і як результат інтерпретації та обробки цих текстів читачем або глядачем.

Проблема структури такого дискурсу як новини представляє інтерес для Т.А.ван Дейка з точки зору його уявлень про ідеологію, яку він також намагається об'єктизувати. Ідеологія, з його точки зору, задає взаємозв'язок соціальних відносин. Вона є комплексним когнітивним підходом, який контролює освіту, трансформацію та застосування інших соціальних когніцій (знань, думок, відносин, соціальних репрезентацій). Наприклад, в новинах однаково зображуються національні меншини, біженці, країни третього світу. Вони моделюються як проблема, яка потребує нашої участі. Вони мають менший доступ до домінуючих джерел інформації, їх думка менш достовірна [1: 184].

Розглядаючи дискурс як складну комунікативну подію, Т. ван Дейк виділяє схему, відповідно до якої упорядковується інформаційна подія: короткий зміст, обстановка, спрямованість, ускладнення, розв'язка, оцінка, код. Мас-медіа, як вважає ван Дейк, пропонує не стільки, «що» люди повинні думати, а те, «як» вони повинні думати. Мас-медіа заради цього будує інтерпретуючі структури, що задають кордони та основні блоки, які слугують підтриманню ідеологічної гегемонії. Наприклад, може бути різним, форма для підтримки расизму в суспільстві: «Я не расист, але ...» [1].

Сьогодні багато молоді цікавиться політикою. Я можу віднести і себе їх числа, тим паче, що в світлі нещодавніх подій грузинсько-осетинського конфлікту є актуальною проблема пошуку відповіді на одвічне питання: хто ж винен. Проблематично відшукати однозначну відповідь, але можливо проаналізувати усі гіркі події та сформулювати й оцінити позиції всіх сторін конфлікту. До того ж, дискурси новин, з яких дізнаємось про ці події, не просто інформують. Вони впливають на громадську думку, формують уявлення про «ворога» та «жертву», що стають частиною картини світу.

За перші осінні місяці ми бачили велику кількість блоків новин, присвячених цьому питанню [4: 11]. І навіть зараз ця проблема продовжує висвітлюватися, тому ми можемо з легкістю відстежити позиції стран – учасниць.

Протистояння між Тбілісі і Цхінвалі своїм корінням сягає в далеке минуле. Зачатки конфлікту виявилися ще в 20-х роках ХХ століття, після того, як Південна Осетія вольовим шляхом була передана до складу Грузії. З тих пір політичний статус Південної Осетії залишався невизначеним. Самопроголошена республіка не була визнана світовим співтовариством, а офіційний Тбілісі вважав Південну Осетію Цхінвальським регіоном Грузії, але фактично не контролював його.

Давайте послідовно розглянемо бачення цього конфлікту різними сторонами.

Що стосується Осетії, вона виступає в цьому конфлікті, як постраждала сторона – формується фрейм «жертви». Якщо розглядати її позиції, Осетія в усьому звинувачує Грузію. В багаточисленних інтерв'ю говориться о жорстокім нападі Грузії, її агресивній політиці. Осетинці наголошують на тому, що Росія була їх єдиним захистом. Неодноразово чулося, що Росія стала спасінням Осетії.

Народ Південної Осетії, йдеться в заяві Держкомітету з інформації та друку, звертається до керівництва Російської Федерації вжити негайних заходів щодо захисту своїх громадян, «так як Грузія взяла курс на повне знищення осетинського народу». «Народ Південної Осетії також звертається до міжнародного співтовариства вжити термінових заходів по захисту мирного населення республіки від грузинської агресії», – повідомляється в документі.

Що стосується Грузії, то вона звинувачує в розпаленні конфлікту Росію – фрейм «ворога». Грузинські СМІ повідомляють, що Росія ввела свої війська на територію Осетії напередодні 7 серпня, чим і викликала зародження виправданої «захисної» агресії.

«Будь-хто, хто вважає, що Москва не планувала цього вторгнення, що ми, Грузія, не виправдано спровокували його, крупно помиляється», – сказав президент Грузії Михайло Саакашвілі під час полуночної розмови з американським журналістом Меліком Кайланвом в своєму президентському палаці в Грузії. «Наше рішення вести бойові дії було прийнято в останню секунду, коли російські танки вже йшли – у нас не було вибору, – пояснив Саакашвілі. – Ми взяли на себе ініціативу тільки для того, щоб виграти трохи часу. Ми знали, що нам не перемогти російську армію, але були зобов'язані хоча б щось зробити для самооборони». Як сказав журналіст в статті: «Я тільки що повернувся з Горі, який все ще знаходиться під тучею російської окупації. Там, на місцях, я дізнався, яким чином Росія

використовує в цій війні дуже цілеспрямовану стратегію пропаганди. Грузинські друзі таємно перевезли мене в місто в обхід російських блокпостів зі озброєними солдатами, по рідко використовуваній дорозі для тракторів. Ми помітили, що на день танки йшли з вулиць Горі в пагорби. Скоріш за все, росіяни вважали, що створюють в очах іноземних очевидців, яких допускають до міста, видимість, що місто не те щоб окуповане, а насолоджується світом і стабільністю завдяки їх зусиллям.»

Що стосується Росії, вона повністю підтримує Осетію, наголошуючи на безправності дій Грузії – формування фрейма «агресора». Звертаючись до слів її лідерів, Росія не могла ігнорувати прохання своїх сусідів про допомогу. Тим паче, що подальший розвиток бойових дій загрожував внутрішній небезпеці країни.

Російські СМІ наводять безліч аргументів та доказів невинуватості Росії Грузії. Зазначається, що за добу до початку війни в Південній Осетії грузинські генерали ставили перед своїми частинами конкретні бойові завдання по захопленню Цхинвала. У розпорядження російських військових і журналістів потрапили секретні матеріали, які доводять, що Тбілісі заздалегідь і ретельно планувало вторгнення в Південну Осетію. Ні одного свідчення про передислокації російських військ в цьому районі в документах немає. Тікаючи у паніці з Південної Осетії, грузинська армія кинула все – не тільки зброю та набої до неї, але й секретні документи. Сьогодні вони стають надбанням громадськості. Серед них – наказ зі штабу 4-ї Піхотної бригади в Вазіані від 7 серпня. Завдання вищого командира: оперативному угрупованню здійснити бойову операцію в регіоні Самачабло (Південна Осетія) і протягом 72 годин розгромити супротивника. Задум вищого командира: швидке здійснення бойових дій, зменшення ризику знищення цивільного населення та його майна, знищення сил супротивника точковими ударами, оборона власних сил.

Ще один приклад: розвідці доручається з'ясувати, хто є «впливовими персонами» в районі операції – суто американська ідіома. Впадає в очі й інше - в наказі написано: «обстановка – без змін, сили супротивника – без змін, власні сили – без зміни». Ці рядки датуються 7 серпня. На годинах – 5:15 ранку. Це повністю спростовує твердження офіційного Тбілісі про те, що Росія готувалася до війни заздалегідь і, більше того, ввела війська до Південної Осетії ще 5 серпня.

Що стосується нашої країни, вона теж не змогла оминати участь у цьому конфлікті. Україна в своїх судженнях та діях підтримувала Грузію та звинувачувала Росію у вторгненні в міжнародний конфлікт та розпаленні ще більшої ворожнечі. В свою чергу, Росія звинуватила Україну в сприянні тому, що конфлікт взагалі розпочався, бо напередодні цим страшним подіям Україна продала Грузії велику кількість зброї. І це при знанні про її кризисне становище.

Так чи інакше свої позиції щодо цієї ситуації мали і країни Європи. Спочатку більшість країн Западу на чолі з США відмовились засудити Грузію та намагалися утримати Росію від вторгнення в конфлікт. Згодом США стали на сторону Грузії і намагалися винуватити Росію в агресії. Поміж тим, західні ЗМІ, що кілька тижнів тому активно розгортали проти Росії «інформаційну війну», поступово починають змінювати свою точку зору на причини та наслідки серпневої війни. Так, в кінці жовтня в ефір ВВС вийшов репортаж про події в Південній Осетії. Телеканал показав страшні кадри з вбивствами простих жителів, масові обстріли безоружних людей з танків.

Швейцарський дипломат Хайді Тальявіні очолить незалежну комісію з розслідування обставин початку військового конфлікту між Росією та Грузією в серпні цього року. Роботу цієї комісії сплатить Євросоюз. Тальявіні збере групу експертів: істориків, юристів, воєних та спеціалістів з прав людини. Ця група проаналізує події війни. Кінець конфлікту покладає згода про припинення вогню, що була досягнута за допомогою ЄС. Хайді Тальявіні була на чолі місії спостерігачів ООН в Грузії з 2002 по 2006 рік. Експерти будуть працювати вісім місяців. Вони повинні будуть представити свої висновки 31 липня 2009 року. Заключний звіт комісії буде представлений Грузії та Росії, а також ЄС, ОБСЄ та ООН.

Що стосується мене, то я повністю підтримую Росію. Хоча я розумію, що війна – це завжди жорстокий та болісний процес, в якому не може бути повністю правих, абсолютних «ворогів» та «жертв», бо тут завжди говориться про вбивство.

Якщо підбити підсумки статі, то можна сказати наступне. Головним чином наша свідомість в процесі когнітивної обробки дискурсу спирається на пізнавальні моделі. Ці моделі можна називати «фрейми», «сценарії», «ментальні моделі», «patterns». Основний їх функцією є процес «формалізації» усього розмаїття реальних ситуацій.

Моделі ці, функціонально дуже схожі з архетипами Юнга. Швейцарський психолог вважав, що архетипи - пізнавальні моделі в діалозі «свідомість / безсвідоме». І подібно до того, як за допомогою архетипів (і ніяк по-іншому), ми можемо уявити собі, що відбувається у нас в психіці, так за допомогою пізнавальних моделей ми тільки і здатні зв'язати всі фрагменти тексту в єдине смислове ціле. Ще одним важливим висновком може бути твердження, що принципи релевантності та новизни для дискурсу газетних новин повинні бути первостепенними. Звідси випливає, що в процесі виробництва газетного дискурсу повинні враховуватися певні стратегії.

Інакше кажучи, ми частіше за все оперуємо не фактами, а нашими уявленнями (готовими формулами) про світ. І вибудувати тексти відповідно до цих моделей – головне завдання тих, хто виробляє тексти. Таким чином з безлічі дискурсів новин ми формуємо уявлення про ситуацію і її учасників, робимо його частиною картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация [Текст] / Т.А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Костенко Н.В. Ценности и символы в массовой коммуникации [Текст] / Н.В. Костенко. – Киев : Наукова думка, 1993. – 86 с.
3. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации [Текст] / Г.Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук»; К. : «Ваклер», 2001. – 480 с.
4. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ngo.kirovnet.ru>
5. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru>
6. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk>
7. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dni.ru>
8. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://for-ua.com>
9. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbaltsouth.ru>
10. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesti.ru>
11. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyberlink.flogiston.ru>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Антімсіюк – студентка II курсу факультету слов'янських та германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Наукові інтереси: філософія, семіотика, теорія дискурсу.

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА, ЙОГО ПРИРОДА ТА МІНЛИВІСТЬ

Анна БАБКА (Тернопіль, Україна)

У цій статті висвітлено особливості поняття значення слова та його взаємодії з різноманітними зовнішніми та внутрішніми факторами. Проаналізовано природу лексичного значення слова та її взаємозв'язок з іншими лінгвістичними явищами. Описано лінгвістичні явища двозначності, невизначеності та полісемії, в їхній залежності від контексту та особливостей використання значень слова.

The peculiarities of the word meaning notion and its interrelation with various inner and outer factors are highlighted within the article. The nature of the lexical meaning of the word and its relations with other linguistic phenomena are analyzed. The linguistic phenomena of ambiguity, vagueness and polysemy in their dependence on the context and the peculiarities of the word use are described.

Значення слова відноситься до семантичної якості, що тісно пов'язана з індивідуальними лексичними одиницями, які ми називаємо словами. Наприклад, лексична форма англійського слова *cat*, фонетична реалізація якого [kǽt], асоціюється з певною ідеєю живої істоти, що має чотири ноги, хвіст, вуха і м'явкає. Конвенціональне значення, що асоціюється із словом, зазвичай трактується більш технічно як семантичний вияв, семантична одиниця або лексичний концепт. У сучасній лінгвістиці значення слів вважається концептуальними (поняттєвими) утвореннями, тобто вони беруть участь в утворенні одиниць мислення, яких супроводжують форми, що реалізуються фонетично. Ці одиниці нагромаджуються у довготривалій пам'яті. Саме такі пари значення і форми утворюють структуровану одиницю, яку науковці називають **ментальним лексиконом**. Поняття значення слова та його зміни студіювало багато вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Серед них ми можемо зазначити

А.А. Уфімцеву, В.Г Гака, В.В. Левицького, І. В. Арнольд, К.С. Кубрякову, В.С. Виноградова, С. Ульмана, Р. Якендофа, Дж. Пустейвські, Р. Якобсона, Дж. Лакофа та багато інших.

Поняття значення слова є досить багатограним і змінним у своїй еволюції. Воно народжувалось, зникало або ж змінювалося. *Метою* нашої розповіді є розглянути особливості природи значення слова, а також особливості його переміщення.

Велика кількість лінгвістичних теорій зважає на складність природи та організації значення слова. Таким зацікавленням собою значення слова завдячує своїй здатності до переміщення (перенесення). Рухливість значення – є звичним явищем для будь-якої мови. Всі живі мови перебувають у постійному розвитку. Як відомо, словниковий зміст мови є найбільш відкритим і схильним до якісних та кількісних змін. У слів проявляються нові значення і співіснують зі старими. При цьому, як правило, нове значення слова виникає з опорою на одне із значень, яке вже перебуває в слові. Зміни в слові відбуваються непомітно і поступово, притягуючи увагу через роки, коли стають помітними у всій своїй сукупності. Очевидно, що для всіх цих змін існують певні причини. Як зазначає А.А. Уфімцева, вивчення причин семантичних змін та їх типів проводилося в рамках дослідження природи лексичного значення слова [4: 88]. Необхідно відзначити також, що зміни значення слова, як правило, досліджуються з точки зору діакронії – історичної перспективи. Говорячи про різні причини зміни значення слів, лінгвісти, як правило, відзначають дві основні передумови подібних процесів у мові – екстралінгвістичні та власне лінгвістичні. Частіше всього мовознавці приходять до висновку, що на процес зміни значення впливає цілий комплекс причин. Так, французький лінгвіст А. Мейє вважає, що причини зміни значення слова можуть бути соціальними, історичними та лінгвістичними. С. Ульман додає до цього списку психологічні причини. М.М. Покровський, наприклад, пояснив зміни в семантичній структурі слів комплексом соціальних і психологічних причин [3: 42].

Соціальні причини зміни значення слова полягають в тому, що слово набуває нового значення в результаті його вживання певною соціальною групою, або в результаті перекладу слова із одної соціальної сфери в іншу. Діяльнісна природа людини також є однією із соціальних причин і полягає в активній зміні зовнішнього середовища. Внаслідок таких змін розвиваються і змінюються номіновані об'єкти, а з ними і значення відповідних слів [4: 89].

Історичні причини передбачають зміни в житті культурного-мовного співоб'єднання, суспільно-економічному розвитку і в матеріальній культурі в результаті діяльності соціальних груп. Часто референти змінюються через технічний процес, але їхня назва залишається такою ж.

Психологічні причини зміни значення базуються на дії асоціації по подібності, суміжності та контрасту. Причину появи в слові нового змісту пропонують шукати у екстралінгвістичному імпульсі, в потребі об'єктів спілкування дати назву новому об'єкту чи відтінку думки, а також у психологічних особливостях особистості, наприклад, уяві, таке нове значення утворюється на основі переосмислення існуючого [2: 42].

Деякі лінгвісти вважають появу у слова емоційного забарвлення однією з основних рушійних сил розвитку значення. Також посилаються на породжену в суспільстві необхідність більш чітко та диференційовано позначати об'єкти зовнішньої діяльності [3: 57].

До екстралінгвістичних відносяться і когнітивні передумови зміни значення. Лінгвісти вважають, що розвиток лексичної семантики є відображенням кумулятивної і гносеологічної функції мови, а також результатом динамічних процесів засвоєння і перетворення знань. Зміна значення відбувається в результаті актуалізації окремих елементів концептуальної структури.

Лінгвістичні причини зміни значення є внутрішньомовними на відміну від зовнішніх, контекстуальних факторів, таких, як матеріальна культура. Різні вчені пропонують свою інтерпретацію лінгвістичних причин: зношування слів фонетично чи семантично, зміна поєднання слів; архаїзація; співвідношення із синонімами та антонімами в семантичних групах, фразеологічні зв'язки, еліпс, дискримінація синонімів, лінгвістична аналогія. Мовні зміни – це процеси, що приводять структуру до нового вигляду в результаті мовного варіювання з'являються нові форми при збереженні вихідних структур, що утворює умови

для безперервної і поступової еволюції мови при збереженні її цілісності та єдності. Процеси мовних змін і мовного варіювання тісно взаємопов'язані.

Найбільш повну класифікацію причин зміни значення, котра створена на основі аналізу відомих у лінгвістиці класифікацій, пропонує В.В. Левицький. Вчений підрозділяє причини на первинні (внутрішньо-лінгвістичні) і вторинні (зовнішньо-лінгвістичні). У свою чергу, зовнішньо лінгвістичні причини поділяються на комунікативні – обумовлені потребами комунікаторів виражати свої думки і позначати навколишні предмети і емотивні – причини, обумовлені потребами виражати свої почуття. Внутрішньолінгвістичні причини підрозділяються на речові та мовні. Речові причини – це вплив синтаксичної функції, аналогія і еліпси; мовні причини - це вплив звукової форми і системні сходження [3: 73].

Багатозначне слово має цілий ряд відтінків значення, що дозволяє мовцю вибрати потрібне значення, і часто семантичні зміни відбуваються, коли люди перестають використовувати центральне значення і трактують периферійні значення по іншому. Друга умова – це нестійкість індивідуального словотворення. Третя умова полягає в теорії Ф. де Сосюра про довільність мовного знаку.

Так, як два компоненти знаку – позначаюче і позначуване – пов'язані довільно, то ми можемо їх розглянути як незалежні і здатні змінюватися. Тож, по своїй природі значення слова мінливе, тобто семантична значущість слова підлягає глибинним змінам у різноманітних випадках. Щоб проілюструвати сказане, візьмемо для прикладу слово *fast*, вжите у наступних реченнях:

- A) That parked BMW is a *fast* car
- B) That car is traveling *fast*
- C) That dodderly old man is a *fast* driver
- D) That's the *fast* lane (of the motorway)

Семантична значущість асоційована зі словом *fast*. У першому випадку *fast* пов'язане з потенціалом автомобіля. У другому – йдеться безпосередньо про об'єкт, у третьому – йдеться про певну рухливість, яка перевищує норму, у четвертому ж – *fast* стосується траси для пересування.

Розглядаючи варіації у значенні слова, одне із тверджень, отриманих у результаті дослідження, стосується того, на скільки значення слова асоціюється з певним прикладом вживання відповідно із самим словом чи з контекстом (лінгвістичним чи екстралінгвістичним). Інше ж намагається пояснити, як найкраще змоделювати семантичні утворення на основі асоціацій зі словом.

Щодо природи значення слова і кращого способу моделювання псевдо концептуальних утворень, то це є центральним пунктом лінгвістичної теорії. Частково це стосується також лексики, переміщення лексичних формо-значенневих угруповань, пояснення зв'язку між синтаксисом – знанням, що належать формі, яку переймає рівнева організація речень, семантикою – знанням, що відносяться до значення, котре асоціюється з лінгвістичною формою, і прагматичною – тим, як синтаксичне та семантичне знання відображається безпосередньо в мовленні при певних умовах спілкування.

Головним завданням вчення про значення слова було розвинути критерії чи тести для розрізнення двозначності та невизначеності і для диференціації одиниць мислення, котрі утворилися на основі асоціації зі словом. Лінгвістичне значення є більш невизначеним ніж багатозначним у контексті в порівнянні з інформацією, накопиченою в ментальному лексиконі. Воно забезпечує додаткові деталі для повноти значення у випадках нерозуміння [5: 17].

Розглянемо вираз *two dishes*. У цьому випадку значення слова *dish* не може бути і стравою і посудом для неї. Тож обидва значення викличуть нерозуміння. Це є свідченням того, що слово *dish* має два (що найменше) значення, що є накопиченими в пам'яті людини. На відміну, вираз *two writers*, може відноситися до романіста чи технічного писаря. Це свідчить, що *writer* є невизначеним у відношенні до двох вище згаданих значень, які проявляють себе в контексті, на відміну двозначності у випадку зі словом *dish*.

Двозначність часто асоціюється з полісемією, тобто багатозначністю. Двозначність належить до визначеності конкретного значення слова, ця визначеність відома ще як *зміст* а от полісемія стосується відносин між конкретними значеннями лише певного слова.

Полісемія або багатозначність, слів є досить звичним явищем. Прикладом багатозначності є сучасне англійське слово *hand*, розділене на декілька лексико-семантичних варіантів: такі значення цього слова, як кисть руки (he had a book in his hand), почерк (I know his hand), робітник, виконавець (a factory hand), стрілка годинника (the hand is loose).

Багатозначність слова виникає внаслідок того, що мова є системою, обмеженою в порівнянні з безкінечною багатообразністю реальної дійсності. Кількість відображених у нашій свідомості моментів дійсності і кількість понять є більшими, ніж кількість самостійних мовних одиниць для їх відображення засобами мови. На думку В.В. Віноградова, жодна мова не змогла б виражати кожен конкретну ідею самостійним словом чи кореневим елементом. Конкретність досвіду не обмежена, ресурси ж самої мови – строго обмежені [1: 36].

Разом з тим потрібно строго диференціювати різне використання слів в одному лексико-семантичному варіанті, різноманітне їх предметне відношення з одного боку і справжню різницю значень, з іншого.

Зрозуміло, що нове використання слова, яке на початок не є окремим лексико-семантичним варіантом слова з часом може викристалізуватися в нове значення і утворити новий лексико-семантичний варіант. Різниця між лексико-семантичними варіантами слова не відображаючись на його звуковій оболонці у великій кількості випадків знаходить своє вираження або в різниці семантичного устрою, або в різному поєднанні з іншими словами – у фразеологічних особливостях. Чи в тому й іншому одночасно.

На такі, говорячи в запальному «контексті», засоби вираження відмінностей лексико-семантичними варіантами звертає увагу академік В.В. Віноградов, коли говорить про «лексико-синтаксичні» і «лексико-фразеологічні форми слова». Він відмічає і те, що зовнішнім виявленням лексико-фразеологічних форм інколи є й своєрідність граматичних змін, під якими, мабуть, і слід перш за все розуміти особливості у співставленні використанні тих чи інших граматичних форм залежності від лексичного значення [1: 40].

Прикладом семантичної відмінності, яка виражається синтаксично може послужити слово *laugh* зі значенням сміятися, бути веселим, використане без доповнення (he was laughing merrily) і *laugh* зі значенням сміятися, потішатися над кимсь, використане з додатковим доповненням (all laughed at him). Щоправда, тут також слід помітити, що відсутність доповнення не є повністю безсумнівним показником першого значення: наприклад, у реченні I am not laughing, що сказане у відповідь на речення You are laughing at me – am not laughing розумітиметься в значенні *не насміхаюсь*, не зважаючи на те, що в цьому реченні немає доповнення з *at*: це значення є особливо вираженим не в цьому реченні, а в іншому, діалогічно пов'язаному з ним.

Фразеологічні вираження відмінностей між лексико-семантичними варіантами ілюструється такими прикладами, як: *dry wood* сухе дерево – *thick wood* густий ліс, *men and woman* чоловіки та жінки – *man and officers* рядові та офіцери – *Queen of England* королева Англії – *queen of spades* пікова дама та багато інших [2: 43].

Особливості при використанні тих чи інших форм, а особливо, невикористання форм одного з чисел іменників, невикористання форми довготривалого виду в деяких дієслів, приєднуються до семантичних особливостей певного слова і в тому чи іншому його лексико-семантичному варіанті, і разом із синтаксичними особливостями, вони утворюють граматичну характеристику певного лексико семантичного варіанту. Ці граматичні (морфологічні і синтаксичні) особливості не знищують тотожності слова, оскільки вони виступають в якості обумовлених лексичною семантикою: вони представляються зрозумілими і повністю виправданими особливостями цього значення слова.

Отже, як бачимо значення слова є досить багатограним феноменом, який досліджується різними лінгвістичними науками. Природа останнього є досить складною і залежною від багатьох факторів, які знаходяться або в межах самого слова, або за його межами. Природа лексичного значення слова проявляє себе не ізольовано, а у взаємодії з іншими словами та

контекстом. Явищами, які тісно пов'язані із значенням слова, які ми навіть можемо назвати його особливостями є двозначність, невизначеність та полісемія. Останні хоч спільні у своєму корені виникнення мають, як було зазначено, суттєві відмінності. Тож говорячи про значення слова, ми говоримо про певну єдність явищ, які виявляють себе через нього. Отже, тематика цієї розвідки є досить актуальною для досліджень у галузі лексичної семантики, адже, досліджуючи функціонування слова та особливості його значення, ми звертаємося до природи та структури останнього.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова// Вопросы языкознания. – 1953. – №5 – С. 35-42.
2. Виноградов В.В. О формах слова. «Известия АН СССР, ОЛЯ»; т. III, вып. I, 1944. – С.42-43.
3. Левицкий В.В. Статистическое изучение лексической семантики, Черновцы – ЧГУ, 1989. – 156 с.
4. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка – М., 1986. – С. 87-92.
5. Evans V. The Meaning of Time: Polysemy, the lexicon and conceptual structure// Journal of Linguistics. – Oxford, 2004. – P. 1-39.
6. Ulmann S. Words and Their Use. – London, 1951. – P. 32-33.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Бабка – здобувач кафедри німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Наукові інтереси – лексична семантика англійської мови.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНТРОПОНІМІВ У КАЗКОВОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі творів Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера)

Тетяна БАРСУК (Суми, Україна)

Стаття присвячена дослідженню функціонування власних імен у казковому дискурсі. У даній роботі було розглянуто та проаналізовано основні проблеми функціонального навантаження антропонімів у художньому просторі. Осмислення реалізації власних імен у казковому дискурсі дає змогу глибше усвідомити характеристику персонажа, а також специфіку тексту.

The article is devoted to the investigation of functioning of proper names in fairy-tale discourse. In the article the main problems of functional load of proper names in the fiction field have been examined and analyzed. Comprehending of proper names realization in fairy-tale discourse gives the opportunity to understand the characteristic of a personage and specificity of a text in the best way.

Метою статті є дослідження онтології ономастичного простору (об'єкт дослідження), функціонування антропонімів на матеріалі дитячих оповідань Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера, їх лінгво-когнітивні аспекти (предмет дослідження).

В художньому дискурсі традиційним є використання «характеристичних» імен. Останнім часом лінгвісти указують на особливе місце онімів у художньому дискурсі (Бережна [1: 142-148], [2: 62-67], Бока [3: 15-18], Нефьодова [9: 17-18] та інші); автор валідно використовує ім'я з огляду на асоціативні зв'язки, що розкриваються в мегатексті. Точка зору фахівців на функціонування значущих імен власних у творчості Дж. К. Роулінг гетерогенна, що зумовлює актуальність теми. Так, наприклад, О.Д. Петренко вважає, що у творі Дж. Роулінг про Гаррі Поттера їх (примовистих назв) мало [11: 23-24], а О.А. Гребенюк вважає, що 90% імен власних у книгах Дж. К. Роулінг – значеннєві [6: 115-116].

Проблеми ономастики вивчаються на багатому фактичному матеріалі. У художньому тексті слова співвіднесені з реальною і зображуваною дійсністю, із сучасною літературною мовою і мовою художнього твору. Таким чином, читач відтворює асоціативні зв'язки слова, що у сприяє функціонально-семантичному розумінню переосмислення імені. Все це допомагає зрозуміти авторський задум твору. З огляду на це власні імена є релевантним компонентом у парадигмі засобів художньої виразності у казковому просторі.

Адресант при виборі власних імен звертає особливу увагу на їх фонеміку, морфеміку та експресивний потенціал. Підбираючи імена казкарі орієнтуються на реальний іменник, загальноприйняту формулу, за допомогою якої можна передати інформацію про соціальний, національний, віковий статус названого персонажа. Селекція антропонімів залежить від соціальної та естетичної позиції автора художнього тексту, його загального рівня культури і від середовища, в якому живе персонаж [1: 143-144].

Засоби номінації та образи, які покладені в основу імені, є етнічно обумовленими, в образності імен наявними є типовість та антропологічні універсалиї. Імена та прізвиська пов'язані з реаліями, традиціями, релігією [12: 15-22]. Екстралінгвальні фактори суттєво впливають на якісний склад імен та їх національно-культурний статус [5: 148-149]. Власні імена як номінації слугують ідентифікації, характеризації певної реалії, сприяють акумуляції знань [8: 430-431]. Зазначені одиниці виконують називну функцію і функцію репрезентації фрагментів світу, його концептуалізації. Когнітивне наповнення власних імен в англomовному казковому дискурсі проявляється в інформації, яку вони репрезентують, в структурі та семантичному бутті, що дозволяє читачеві пізнавати світ у процесі декодування власних імен [3: 15-16].

Образно – смисловий потенціал, закладений у власній назві, зазнає перевтілення в текстових структурах і є важливим чинником розгортання стилістичних фігур і тропів. Як відомо, у лексичній системі художнього твору власні назви несуть певне стилістичне навантаження. Поза текстом їхня основна функція – номінація особи. Будучи стилістично нейтральними у мові, у художньому дискурсі власні імена є інформаційно насиченими засобами.

Звернувшись до етимології власних назв, можна встановити тісні зв'язки між персонажами та їхніми вчинками. Динаміку образного функціонування імені в текстовій структурі тексту визначає авторське бачення персонажа у стосунках з іншими героями, з огляду на характер вчинків героя за тих чи інших обставин [10: 136-137].

Літературні антропоніми, що існують у художньому дискурсі, багаточисельні і різноманітні. Реальний, існуючий світ знаходить своє відображення в антропонімах, які утворені за існуючими у мові морфологічними, словотворчими, лексичними і семантичними моделями.

Чисельною є група прізвищ і прізвиськ. Уособлюються імена головних дієвих осіб, героїв, значимих для оповідання, що мають декілька варіацій. Наприклад: *Dark Lord – He Who Must Not Be Named – Tom Marvolo Riddle – You-Know-Who – Lord Voldemort; Granger Hermione – Mudblood – Muggle-born – Hermione – Granger; Potter Harry – “Underage Wizard” – Scarhead – Potter – Harry; Ronnie – Ronniekins – Weasley Ron – Weasley Ronald – Ron – Weasley*. Вони утворюють ядро антропонімічного простору.

Головним героям властиві паралельні імена. Якщо у випадку *He-Who-Must-Not-Be-Named* і *You-Know-Who* можна розглядати розвиток і реалізацію одного й того ж самого вектору, зумовленого контекстом твору (*Той-Кого-Не-Можна-Називати* і *Відомо-Хто*), і розглядати такі імена як семантичні варіанти антропоніма, то у випадку *Pettigrew Peter – Wormtail, Potter James – Prongs, Black Sirius – Padfoot*, отримані за різних обставин і на різних підставах імена слід вважати паралельними [1: 144-145].

Вступаючи в різноманітні синтагматичні та парадигматичні контакти, імена забезпечують актуальність тексту, відтворюють складну ієрархію відношень об'єктів дійсності, орієнтують читача в просторі й часі. Образність, створена шляхом залучення стилістичних можливостей онімії, використовується для привернення уваги до носія імені, події, факту, для формування належного художнього рівня тексту, його виразності, соціальної загостреності, милозвучності, а також висловлення ставлення до референта, його оцінки. Актуалізація соціального компонента значення оніма, оцінка носія імені здійснюється, зокрема, шляхом етимологізації, паронімічної (омонімічної) атракції, реалізації звукового потенціалу імен. Ці засоби слугують основою для творення різних стилістичних прийомів, тропів та синтаксичних фігур.

Асиметрія, багатоплановість семантики імені виявляється у його тропеїчному вживанні. Будь-який троп, у якому задіяно власну назву, пов'язаний з явищем деонімізації – втратою ознак оніма і зближенням його із загальною назвою, або трансонімізацією – перенесенням імені з одного денотата на інший. Деонімізація може бути метафорична, метонімічна, паронімічна, символічна та умовна. Її спосіб визначається характером відношень між мотивувальним іменем та похідним утворенням [7: 19-20].

У художньому дискурсі ім'я персонажа виконує роль маркера його психологічної, ідеологічної відокремленості, окремої життєвої позиції, певного місця в соціальній

обстановці. Якщо той чи інший літературний персонаж відображено у письменника влучно, то в уявленні читача образ героя та його риси будуть пов'язані з іменем героя.

Автор обирає ім'я героя, виходячи із задуму твору, враховуючи потенціал і статус персонажа [13].

Промовляючі імена персонажів грають вельми важливу роль, є сюжетоутворюючим чинником. Тип номінації детермінується типом персонажа-носія. У номінаціях головних персонажів поряд з іншими використовуються фонетичні стилістичні засоби, що сприяє не лише осмисленню образу, але також виділенню і запам'ятовуванню його імені [9: 17-18].

Так, наприклад, вчителька польотів на мітлах в школі Гаррі Поттера має прізвище *Hoosh*. В англійській мові слово *hoosh* означає «спиртний напій, самогон», є у нього й інше значення – «хух!», тому загалом таке прізвище в читача викликає асоціацію з чимось ризикованим, забороненим, відчайдушним, а водночас вправним, активним і рухливим. Таке прізвище надзвичайно підходить викладачці польотів [2: 64-65].

Номінації персонажів, зокрема власні імена головних дійових осіб, переважно мають характеризуюче значення, що набувається на фонетичному, морфологічному і лексичному рівнях. Номінації, котрі набувають це значення на морфологічному рівні, зазвичай акцентують національність персонажа та його зовнішні / внутрішні якості, що також релевантно для складних образів головних персонажів [9: 17-18].

Наприклад, зустрічаємо імена, що були утворені за допомогою морфологічних операцій: *Pince* (від *pince-nez* – «пенсне»), прізвище бібліотечарки в магичній школі; імена, що отримані складанням основ: *Wormtail* (від *Worm* – «черв'як» і *tail* – «хвіст»), прізвисько персонажа, що звик плазувати перед сильними світу чарівників і слідувати скрізь за ними; імена, що викликають фонетичні асоціації: *Slytherin* (схоже на *slithering* – «той, що повзе»), прізвище засновника одного з гуртожитків чарівної школи, що вмів розмовляти зі зміями і обрав змію в якості символу гуртожитку [1: 147-148].

В семантичній структурі фентезійного тексту власні імена становлять особливу цікавість; вони слугують своєрідним «ключем» у розкритті художнього задуму автора, нерідко вони виконують роль своєрідних, лаконічних характеристик [4: 216-217]. При номінації головних персонажів казки реалізуються основні функції власного імені в художньому тексті: ідентифікації і виділення його носія з ряду інших персонажів. Характеризуючі номінації персонажів казки є засобом відображення процесів еволюції структури та семантики успадкованої персонажної підсистеми чарівної казки як компонента жанрово-стильової домінанти казкового тексту на рівні лінгвостилістичної організації [9: 17-18].

Антропонімічний простір оповідань також багатомірний: основу його складає реальний антропонімікон, утворений за моделями, відомими в мові, зокрема, в дитячому мовленні. Та за цією реальністю стоїть й інший антропонімічний світ, що відкривається уважному читачеві. В цьому й полягає специфіка антропонімікона Роулінг, що дозволяє одночасно відобразити і реальний, існуючий світ, і фантастичний, вигаданий [1: 147-149]. У творі чітко простежується поліфункціональність власних імен, сила і глибина художнього узагальнення, розкриваються естетичні можливості слова [10: 138-139].

Аналізуючи в загальному плані творчість письменниці, необхідно відзначити, що її твори направлені на виховання підростаючого покоління, формування духовних і моральних цінностей, максимально наближені до життя сучасної дитини, її духовного світу. Письменниця створила цілий світ, в якому світ, звичайний для кожної сучасної дитини тісно пов'язаний зі світом магичним. Ця ідея має свою специфіку: діти, живучи в цьому світі, роблять його існування реальним як в часі, так і в просторі. Творчість Дж. К. Роулінг займає важливе місце в сучасній дитячій літературі. Світ власних імен письменниці, фантастично багатий, різноплановий, повний несподіванок для читача і вченого, препарує коло перспективних проблем для дослідження різномовних дискурсів [1: 147-149].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бережна М. В. Антропонімія дитячої літератури жанру фентезі. // Запорізький нац. ун-т. Нова філологія. Збірник наукових праць. Запоріжжя: – ЗНУ, 2007. - №27. – С. 142-148.
2. Бережна М. В. Тринадцять етапів перекладу власних імен та назв. // Вісник СумДУ. Серія Філологія, №1'2007. Том 2. – С. 62-67.

3. Бока О. В. Когнітивно-прагматична спрямованість власних імен в англомовному казковому дискурсі. // Вісник СумДУ. Серія Філологія, №1'2007. Том 2. – С. 15-18с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 340 с.
5. Вуколова В. Особливості перекладу російських експресивних антропонімів засобами англійської мови // Філологічні студії № 1 (25). Науковий часопис. – 2004. – С. 146-151.
6. Гребенюк О.А. Переводимость имен собственных // Университетское переводоведение. – 2003. – С. 112-122.
7. Ільченко В.І. Експресія власних назв як засіб публіцистики: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т журналістики. – К., 2003. – 20 с.
8. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – Москва: Языки славянской культуры. – 2004. – 556 с.
9. Нефьодова О.Д. Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки 2001 года: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2001. – 18 с.
10. Огнева О. М. Антропоніми в романі Володимира Дрозда «Злий дух. Із житієм». // Научный журнал: Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2008. № 142. – Т. 2. – С. 136-139.
11. Петренко О. Д. Ономастика дитячих творів Роалда Дала: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – Одеса, 2006. – С. 22-25.
12. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
13. http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Philologia

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Барсук – пошукач кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: семантика, ономастика.

МОВНІ ІНДИКАТОРИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ ВВІЧЛИВОСТІ

Алла БЕЗНОСА (Полтава, Україна)

У статті виокремлено та описано мовні індикатори (модальні слова і частки) вираження модальності ввічливості в українській мові.

In article is chosen and described language indicators (the modal words and particles) of the expression to modality to politeness in Ukrainian language.

Дослідження категорії модальності є актуальним, не дивлячись на чималий досвід у розгляді цього питання як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Поняття модальності розглядаємо „як граматично, лексично, інтонаційно виражене відношення мовця до повідомлюваного чи повідомлюваного до дійсності” [12]. Великий внесок у вивчення та аналіз теорії модальності і способів її реалізації в мові та мовленні зробили В.Г.Адмоні, Ш.Баллі, О.В.Бондарко, В.В.Виноградов, Г.О.Золотова, В.М.Ткачук, В.Д.Шинкарук [2; 3; 5; 6; 8; 13; 16] та інші. Залежно від того, що піддається оцінці – позамова дійсність чи саме висловлювання – учені виділяють, відповідно два типи модальності: об’єктивну і суб’єктивну. В.Д.Шинкарук вважає, що модальність як категорія модусу, подібно до інших його категорій (персуазивності, оцінності, авторизації), „безпосередньо пов’язана з використанням речення в мовленнєвому акті. Вона прямо залежить від інтенції мовця, тому що значення, які становлять модус речення, є в основному інтенційно-комунікативними. Ці значення накладаються на власне значення, модифікують його і забезпечують актуальне прив’язання речення до референтної ситуації та введення його до тексту” [16: 20-21]. Мовознавець протиставляє три рівні речення – формальний, семантичний та комунікативний – розмежовує модус і комунікативний аспект та вважає, що суб’єктивність модусу і комунікативного аспекту різна. У модусі виявляється суб’єктивність „в інтересах мовця”, а в комунікативному аспекті – „суб’єктивність в інтересах слухача” [16: 23].

Суб’єктивна модальність властива будь-якому висловлюванню, яке функціонує в межах координат „адресант – адресат”, оскільки мовець у той чи інший спосіб виявляє своє ставлення до повідомлюваного. Більше того вона є однією з категорій, які формують висловлювання. Функціонально-семантична категорія, яка утворює функціонально-семантичне поле, за В.М.Ткачуком, є суб’єктивна модальність. Найкраще семантичну доміную функціонально-семантичного поля модальності окреслює слово „оцінка”, тобто підкреслюється гіпотетичність чи ірреальність, необхідність чи можливість та інше, указуючи на специфічне існування певного конструкту свідомості [14: 48]. Семантичний обсяг суб’єктивної модальності ширший семантичного обсягу об’єктивної модальності. Значення суб’єктивної модальності продукують модальні слова та частки, які становлять її ядро. Вони не змінюють основного модального значення висловлювання, а надають йому особливого забарвлення. За допомогою модальних слів і часток мовець оцінює своє висловлювання з погляду його відношення до об’єктивної дійсності.

Проблемі вивчення мовних індикаторів вираження модальності ввічливого дискурсу практично не приділено уваги.

Мета статті – виділити та описати мовні індикатори модальності ввічливості.

Розмірковуючи над дійсним способом, В.В. Виноградов зазначав, що у формах дійсного способу ніяк не виражене емоційно-вольове ставлення суб'єкта до дії. Форми дійсного способу „об'єктивні”. Але ця об'єктивність буває оточена різноманітними відтінками суб'єктивного уявлення, яке притаманне часовим формам... Модальні слова і частки можуть перетворити значення прямого ствердження чи заперечення факту, притаманне дійсному способу, у значення недостовірності, сумнівності, навіть ірреальності дії [7: 587-591] пор.: *Нехай би привезли яблук – Привезить яблук; Аби випити чогось – Дайте чогось випити.* Модальні слова та частки надають висловлюванню різноманітних модально-експресивних значень (припущення, сумнівності, здивування, спонукання, оцінки тощо).

Частка *б(би)* у поєднанні з інфінітивом виконує специфічну роль у формуванні бажальної модальності: *Мені б ще попрацювати! Вам би поїсти! Сходити б Вам до лікаря!* Особливість цих висловлювань полягає в тому, що вони не передають ірреального значення, характерного для форми умовного способу. Подібні конструкції вимагають давального відмінка залежного слова. Можемо говорити про модель *інфінітив + б(би) + залежне слово у Д.в.* У таких конструкціях інфінітив зрідка може не виражатися: *Мені б кави. Вам би впевненості.*

Ступінь категоричності пом'якшується вживанням форми особового дієслова недоконаного виду в поєднанні з часткою *б(би)*. Сила перформативності у висловлюваннях типу *Я би радила...; Я просила б Вас...* настільки велика, тобто здійснення слова-дії „тут” і „тепер” між „я” і „ти” таке важливе, що в цьому випадку умовний спосіб не переводить висловлювання в план ірреальної модальності, а лише маніфестує суб'єктивну модальність, ставлення до адресата, ступінь увічливості. Модель *особове дієслово доконаного виду + б(би): я б порадив...; я б запропонував...* модифікує значення поради, пропозиції, надає висловлюванню відтінок послуги, яку здійснює адресант. Але варіювання видовими парами у формулах подібного типу виявляється не завжди можливим. Так, формули *я б подякував ...; я б попросив...* указують на неможливість виконання дії через наявність певних перешкод. Моделі *було б + (дуже) добре + інфінітив (добре б + інфінітив); було б + краще + інфінітив (краще б + інфінітив): було б добре піти на вечірку; було б дуже добре чогось поїсти; добре б домовитися; було б краще зробити це сьогодні; краще б поспати* окрім модальності бажальності, позначені оцінкою, а з компонентом *дуже, добре, краще* ще й ознакою експресивності. Модальні слова *варто, слід, не зайве, бажано* + інфінітив модифікують ілокутивну силу висловлювання в бік зниження категоричності в ситуаціях поради, пропозиції: *Вам варто спробувати... Тобі слід взяти відпустку. Вам не зайве з'їздити у відраження. Вам бажано більше бути на свіжому повітрі.* Подібні висловлювання вживають, як правило, у ситуаціях формального спілкування.

Модальна частка *давай (давайте)* у поєднанні з дієсловом 2-ої особи майбутнього часу або інфінітива: *Давай обговоримо це ще раз! Давайте вечеряти!* (у значенні пропозиції) надає висловлюванню некатегоричного звучання, переводить спонукання у площину спільної дії, тобто передбачається, що в мовленнєвому акті братиме участь і сам адресант.

Частки *-но* і *-бо* служать для пом'якшення спонукання, усунення категоричності. Вони стоять у постпозиції до дієслова наказового способу: *А йдть-но снідати. Дай-но мені солі. Допоможть-бо мені з цим завданням.* Окрім цього частка *-но* може приєднуватися до модальної частки *давай (давайте): Давай-но організуємо виставку. Давайте-но напишемо листа.* На нашу думку, можливість вживання часток *-но, -бо* визначається соціальним статусом учасників мовленнєвого акту (лише в ситуаціях „вищий” – „нищому” та між знайомими).

Цікаво, що більшість стереотипних побажань утворюють з додаванням модальної частки *хай (нехай)*, які позначені експресивністю, емоційністю: *Хай Вам щастить! Хай Ваша дружина та Ваші діти будуть здорові! Нехай Вам доля усміхається! Нехай Вам зозуля сто років накує!*

Модальні частки *яка(який), оце, ну й, ось* – багатозначні. Одне із значень їх виявляється в тому, що вони надають висловлюванню оцінних відтінків, емоціонального чи експресивного забарвлення.: *Яка Ви гарна! Який мужній! Оце так вечеря! Ну й очі – озеро без дна! Ось робота, так робота! У* перших двох випадках оцінка виражена самими лексемами *гарна, мужній*, що надає висловлюванню модального відтінку істинності. Подібні фрази, як правило, стосуються ситуацій компліменту і позначені модальним значенням достовірності, впевненості, переконаності.

Питальні частки *чи, чи не, а чи, що, а що, чи що, невже* надають висловлюванню відтінків припущення, невпевненості, сумнівності, а відтак і поштивого звучання: *Чи прийдете до нас в гості? Чи не спробувати Вам...? А чи не пора б тобі...? А що, допоможете мені закінчити цю справу? Невже, це ви?! Частки а чи, а що* надають висловлюванню більшої експресивності. Модальна частка *чи... не?* надає питанню некатегоричності, пом'якшення, коли мова йде про можливість виконання дії адресатом. Специфічною рисою конструкцій *чи... не?* є те, що вони вживаються в тих ситуаціях, коли мовець розуміє наявність маловірогідної дії. У ситуаціях, коли питальне висловлювання ускладнене значеннями прохання, поради, пропозиції модальна частка *чи... не?* може мати такі моделі:

1) *чи... не + модальне слово (хотіти, бажати, могли)*. У конструкціях *Чи не хотіли (бажали, могли) б ви...?* за допомогою модальних слів *хотіти, бажати, могли* і граматичної семантики умовного способу та заперечної частки *не* передаються модальні значення: можливості / неможливості, здатності / нездатності, бажання / небажання. Такою конструкцією мовець надає можливість адресатові для виконання / невиконання окресленої дії.

2) *чи... не + дозволите: Чи не дозволите запросити Вас до танцю? Чи не дозволите провести Вас?* Уживаючи питальну конструкцію з модальним словом *дозволите*, мовець акцентує свою скромність, автоматично ставить себе нижче адресата, надаючи останньому пріоритетну позицію.

3) *чи... не + інфінітив, чому б + не + інфінітив: Чи не підготуєте...? Чому б не сходити на побачення?*

4) *чи... не + інфінітив + раптом: Чи не бачили, раптом, ...? Чи не хочете, раптом, ...?* Уведення до *чи... не*-конструкції модальної лексеми *раптом* реалізує значення невпевненості, сумнівності.

Запитання з дієсловом доконаного виду у формі майбутнього часу без питальних часток також передає значення невпевненості, сумнівності, некатегоричності: *Почекаємо на нього? Ви погостює це? Підемо гуляти?* Модальне значення таких висловлювань характеризується синкретичністю: поєднанням спонукального та питального значення. Обережності у висловленні поради, пропозиції сприяє уведення суб'єктивно-модальних лексем із значенням гіпотетичності (невпевненого припущення) – *може, може б, а може б: Може, Вам виступити на конференції зі своєю статтею? Може б, випили чогось? А може б, поїхати нам до моря?*

Зниження категоричності висловлювання здійснюється за допомогою питально-спонукальних конструкцій; питальних структур з модально-заперечними компонентами: *Не могли б Ви...? Чи не хочете Ви...? Не підкажете Ви...?*

Так, для вираження ввічливого спонукування в українській мові використовують форми умовного способу із семантикою потенційності в поєднанні з модальними словами *може, можливо, імовірно, припустимо, вірогідно, мабуть* із значенням можливості: *Може, сходили б на виставку. Можливо, ви захочете виступити завтра на зібранні. Припустимо, Ви напишете роботу вчасно. Мабуть, нам ватро допомогти.* Модальні слова зі значенням припущення, невпевненості, сумнівності *мабуть, певно, напевно, може, можливо, здається, видимо, очевидно* модифікують ілокутивність висловлювання у бік зниження категоричності. О.М. Гандзюк зазначає, що „модальні слова типу *мабуть, можливо, здається, видимо, очевидно* відіграють важливу роль у формуванні плану змісту висловлювань гіпотетичної модальності” [8: 93]. Ці модальні слова, окрім *здається*, відрізняються відсутністю елемента знання і тому залишають висловлювання за межею вірогідності. Модальне слово *здається* є показником вірогідності, оскільки в ньому наявний елемент знання, воно функціонує в якості

оператора невпевненої оцінки: *Здається, вам ватро переробити початок розділу*. На нашу думку, у даному випадку модальне слово *здається* виконує етикетну функцію (пор. *Я думаю, вам ватро переробити початок розділу*). Мовець, вживаючи подібні конструкції, ніби „ставить на обговорення” власний вислів, позначає його ознаками невпевненості, сумнівності, неназойливості, ставить його під сумнів: *Я, мабуть, вас зовсім заговорила. Ми, напевно, підемо. Здається, ви змінюєте напрямки своєї роботи. У майбутньому ми, очевидно, будемо мати потребу у ваших послугах*. Як зазначає Т.М. Свірідова: „модальні слова зі значенням проблематичної вірогідності *може бути, мабуть, можливо, здається, видимо, очевидно* та інші виражають різний ступінь невпевненості, вірогідності, виступають як етикетний знак обережності і як ознака некатегоричності” [13: 21-22]. Можна стверджувати, що за допомогою цих модальних слів висловлюється намір, здійснення якого залежить від волі співрозмовника. Розглянемо приклад: *Я, мабуть, піду*. Уживаючи подібні конструкції, адресант не виходить за межі власної суб’єктивної сфери; виявляючи свій намір, одночасно дає зрозуміти, що інші альтернативи не втратили своєї актуальності (можливість залишитися). Модальне слово *мабуть* указує на те, що адресант прийняв рішення, зробив вибір, але цей вибір в якійсь мірі є неповноцінним через наявність інших можливих варіантів, їх остаточної актуалізації, тобто інші альтернативи мали чи мають право на існування. Є.Є. Корді зауважує, що непрямі висловлювання з модальними словами частіше за все мають своє прагматичне завдання – вираження спонукання [10: 175].

Модальні індикатори можливості, що є показниками посилення ступеня вірогідності, припущення, сумнівності можуть піддаватися подальшим модифікаціям за рахунок їх лексичного поширення: *можливо, може бути, очевидно – цілком (абсолютно) + можливо, може бути, очевидно: Цілком можливо, ми з Вами ще зустрінемося. Цілком може бути, що мені знадобиться ваша допомога. Абсолютно очевидно, що ваша робота матиме успіх*.

Цікаво поглянути на формули типу: *(Я) хочу Вас запросити на прогулянку! (Я) хочу Вам подякувати! Чи можу я запропонувати гостеві чаю? Чи смію звернутися до Вас з проханням?* І.В. Шатуновський зазначає, що вживання лексеми *хочу* в першій особі майбутнього часу „у якості непрямих „аналітичних” перформативів є показником ілюктивної сили висловлювання: *Хочу подякувати...; Хочу вибачитися перед Вами...; Хочу попросити Вас про...*” [15: 307].

Правомірним видається думка В.Д. Шинкарука, який указує на зв’язок перформативів із модальним значенням реальності / ірреальності: одні перформативні дієслова передбачають події, що відбулися – реальні: *поздоровляю, вітаю, вибачаюся*; інші – ірреальні (не відбулися, відбудуться або взагалі не відбудуться): *обіцяю, прошу, клянуся*. „Перформативи семантично складніші порівняно з усіма іншими значеннями модусу: вони є одночасно актами мовної і соціальної діяльності. Проте місце цієї семантичної сфери локалізується все-таки в рамках модальності, оскільки перформативність – це особливе відношення подій до дійсності, встановлене мовцем” [16: 26]: *Проху, допоможіть мені...; Проху, розкажіть... Проху, поясніть... Пропоную, перегляньте...; Рекомендую, доопрацюйте... Раджу, зверніть увагу...* Перформативним може бути вживання інфінітива в поєднанні з модальними словами *хочу, дозвольте, можна, можу, смію: Дозвольте подякувати Вам; Можна Вас попросити зачинити вікно? Чи можу я запропонувати Вам чашку чаю?* У цих висловлюваннях перформатив не втрачає своєї функції. Мова йде про вживання непрямого перформатива, так званого „слабкого перформатива”. Поєднання модальних слів *хочу, можу, смію* з перформативною лексемою модифікують модальне забарвлення висловлювання. У даному випадку перформатив ужитий у формі інфінітива з модальним дієсловом, який виконує роль „додаткового структурного елемента” [11: 120]. Подібні конструкції являють собою інваріантну експліцитну форму запрошення, подяки, пропозиції прохання. За допомогою модальних дієслів *могти, сміти* досягаємо ненав’язливого з’ясування можливостей мовця з підкресленням неспіливості: *Можу я просити Вас про допомогу? Смію я вас відволікати?* Як бачимо, значення перформативності зберігається і в структурах модальне дієслово у формі першої особи однини (*хочу, можу, смію*) + інфінітив доконаного виду (*подякувати, попросити, запитати, попрощатися* тощо). І. Адамсон зауважує: „з одного боку, поєднання модального дієслова з інфінітивами цієї семантичної групи інтенсифікує модальний намір. З

другого боку, – це завжди висловлювання з імпліцитною оцінкою бенефактивності, що частково також інтенсифікує модальний намір суб'єкта, але вже з іншою мотивацією... ці висловлювання мають дескриптивно оцінну характеристику” [1: 95]. Предикат служить для передачі експлікації наміру мовця (здійснити публічну мовленнєву дію), що має на меті вплинути на розвиток подій. По суті, потенційний план висловлювання нівелюється, набуваючи перформативного значення (хочу подякувати = дякую; можу запропонувати = пропоную). Варто наголосити, що подібні конструкції мають перформативний статус лише в ситуації безпосереднього мовленнєвого акту (за наявності адресанта й адресата), в інших випадках висловлювання перебуває у сфері задуму (наміру). Отже, модальний компонент у поєднанні з перформативним дієсловом виконує такі функції:

- 1) дозволяє вживати деякі інфінітиви в перформативному значенні;
- 2) змінює тип перформатива (від „сильного” до „слабкого”);
- 3) надає висловлюванню підкреслено ввічливого звучання.

Отже, модальні слова та частки модифікують висловлювання, впливають на його модальне забарвлення, зменшують категоричність, сприяють невимушеності, безпосередності спілкування та позначаються на ввічливості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адамсон И. Модальный смысл дезидеративности: от семантической зоны к семантической типологии высказывания (на материале русского языка). – Таллин: Издательство Таллинского университета, 2006. – 131 с.
2. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М.; Л., 1964. – 105 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
4. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / Бондарко А.В., Беляева Е.И., Бирюлин Л.А. и др.; Ред. кол.: Бондарко А.В.(отв. ред.) и др.; АН СССР. Ин-т языкознания. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
5. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). – М.: МП РСФСР, 1947. – 784 с.
6. Гандзюк О.М. Функционально-семантическое навантаження модальних синтаксисом // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць. – Вип.7. – Харків: ХДПУ, 2001. – С. 91-98.
7. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А.Золотова, Н.К.Онипенко, М.Ю.Сидорова; РАН Институт русского языка имени В.В.Виноградова, Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова. Филологический факультет. – М., 1998. – 528 с.
8. Корди Е.Е. Вторичные функции высказывания с модальными глаголами // Храковский В.С. Типология и грамматика / АН СССР. Ин-т языкознания; Ред. кол. В.С. Храковский (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1990. – С.174-180.
9. Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения. Пособие по теоретическим курсам. – М.: Ин-т языкознания АН СССР, Калининский СХИ, 1988. – 183 с.
10. Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Т.2.
URL: <http://www.rusgram.narod.ru>
11. Свиридова Т.М. Вводно-модальные компоненты в аспекте характеристики согласия / несогласия // Вестник МГОУ. Серия „Русская филология”. – №3. – 2007. – М.: Изд-во МГОУ. – С.20-27.
12. Ткачук В.М. Категория суб'єктивної модальності: Монографія. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
13. Шатуновский И.Б. Семантика предложения и нереперентные слова. Значение. Коммуникативная перспектива. Прагматика. – М.: Языки русской культуры, 1996.
14. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму в структурі речення: Монографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Безноса – аспірант кафедри загального і слов'янського мовознавства та журналістики Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

НОМІНАТИВНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ (за даними вільного асоціативного експерименту)

Тетяна БІСОВЕЦЬКА (Рівне, Україна)

У статті аналізуються соціально марковані номінативні одиниці за даними вільного асоціативного експерименту. У результаті обробки даних експерименту було сформовано асоціативні поля номінативних одиниць на позначення родинних стосунків, визначено стереотипні та індивідуальні реакції на запропоновані слова-стимули.

The article deals with marked nominative lexical units denoting the social status according to the results of free associative experiment. The paper gives the associative fields of nominative lexical units denoting family relations, stereotyped and individual associations on the given stimulus words.

Сучасні лінгвісти переважно зорієнтовані на вивчення взаємовідносин між людиною, мовою, культурою і навколишнім світом людини [1-3, 5, 8-9, 13-14]. Внутрішньомовні та міжмовні дослідження груп слів або окремих одиниць на позначення родинних стосунків

здійснено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: образ жінки, матері на матеріалі російської та польської мов розглядали М. А. Алексєєнко [1-2], Є. Бартмінський [13-14], Р. Гаваркевич [5]; номінації чоловіка в українській, російській та чеській мовах присвячена праця А. М. Архангельської [3] та ін.

Метою статті є характеристики номінативних одиниць на позначення родинних стосунків за даними вільного асоціативного експерименту з носіями української, німецької та польської мов.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) сформувати асоціативні поля номінативних одиниць на позначення родинних стосунків; 2) виділити типи асоціацій; 3) визначити стереотипні та індивідуальні асоціації на запропоновані слова-стимули.

Матеріалом дослідження є українські, німецькі та польські номінативні одиниці на позначення родинних стосунків, які входять до тематичної групи назв, що маркують соціальний статус людини.

Сім'я – це одна з перших форм соціальної спільноти людей і соціальних відносин. Родинні стосунки пов'язують індивідів кривними, шлюбними зв'язками або відносинами всиновлення [4]. У нашому дослідженні ми розглянемо родинні стосунки за кривністю, а саме: *мати* (нім. **Mutter**, пол. **matka**) і *батько* (нім. **Vater**, пол. **ojciec**).

Стереотипи родинних ролей вирізняються, за висловлюванням Є. Бартмінського [14: 103], яскравою ознакою цінності, причому щодо матері і батька таке оцінювання є позитивним, сягає рівня ідеалізації. У мовно-культурному образі світу мати є, передусім, люблячою, турботливою і поблажливою. Батько, перш за все, вважається піклувальником, суворим, але справедливим, і тільки потім – теж турботливим і поблажливим. Отже, спробуємо підтвердити чи спростувати це твердження.

Вільний асоціативний експеримент проводився із носіями української, німецької та польської мов методом письмового анкетування. В експерименті взяли участь по 100 українських, німецьких та польських інформантів віком від 18 до 30 років.

Семантичну структуру асоціативного поля зазвичай "вписують" у схему словникових значень стимулу [8: 754]. Це дозволяє виявити серед реакцій зразки, які реалізують всі зафіксовані у тлумачному словнику лексико-семантичні варіанти багатозначного слова. Крім цього, завжди є певний набір реакцій, які виходять за межі лексичної семантики і граматичних відношень стимулу. Такі реакції несуть когнітивну й прагматичну інформацію, вони передають знання про світ або ставлення до світу носіїв мови.

Специфічні національні асоціації, як зазначає М. П. Кочерган [10: 311], властиві не тільки лексиці з національно-культурним компонентом, а й нейтральним загальноживаним словам на позначення речей і понять, які є поширеними у всіх культурах. Знання семантичних асоціацій, а також символіки слів дозволяє виявити реальне функціонування слова у певному соціумі. Зіставне вивчення асоціацій засвідчує, що близькість національних культур можна оцінити через подібність семантичних асоціацій. Асоціативні зв'язки є важливими й для відтворення мовної картини світу [10: 313-314].

Проаналізувавши реакції українських, німецьких і польських інформантів та виходячи із завдань дослідження і специфіки аналізованого матеріалу, ми виділили наступні типи асоціацій:

- синтагматичні (атрибутивні, синтаксичні);
- парадигматичні (гіперонімічні, синонімічні, антонімічні);
- тематичні;
- когнітивні.

Порівнюючи реакції на стимул *мати* (нім. **Mutter**, пол. **matka**) в українській, німецькій та польській мовах, ми спостерігаємо наступне: в українській мові найчисленнішою реакцією є *рідна*, у німецькій – *Vater* "батько", у польській – *miłość* "любов". Реакції *батько* і *любов* на стимул *мати* зустрічаються в усіх трьох мовах, тоді як реакція *рідна* представлена лише в українській мові. На стимул *батько* (нім. **Vater**, пол. **ojciec**) в українській мові найчисленнішою реакцією є *син* – спадкоємець, продовжувач роду; у німецькій та польській – нім. *Mutter*, пол. *matka* "мати".

До синтагматичних атрибутивних реакцій належать: укр. **мати** < добра, любляча, хороша, кохана, найдорожча, рідна, рідненька, найрідніша, красива, руда; нім. **Mutter** "мати" < *liebevoll* "любляча", *besorgt, fürsorglich* "турботлива", *lieb* "дорога", *gut* "хороша"; пол. **matka** "мати" < *kohana* "любима, кохана", *dobra* "добра", *zmczona* "стомлена"; укр. **батько** < рідний, добрий, найкращий, дорогий, великий, сміливий, суворий, вимогливий, грізний, мудрий, серйозний; нім. **Vater** "батько" < *nett* "милий", *liebevoll* "люблячий", *lieb* "дорогий", *hilfreich* "готовий допомогти", *verantwortungsbewußt* "свідомий, відповідальний", *groß* "великий", *stark* "сильний", *streng* "суворий", *fremd* "чужий", *krank* "хворий", *schwierig* "важкий, з важким характером", *dick* "товстий"; пол. **ojciec** "батько" < *surowy* "суворий", *dobry* "добрий", *kochany* "любимий, коханий", *apodyktyczny* "авторитетний", *zły* "злий, поганий".

До синтагматичних синтаксичних реакцій належать як узгоджені (укр. **мати** < *годує*; укр. **батько** < *виховує*; нім. **Mutter** "мати" < *beschützt* "захищає", *behütet* "оберегає"), так і неузгоджені (нім. **Mutter** "мати" < *stillen* "годувати груддю"; нім. **Vater** "батько" < *schweißen* "зварювати") реакції.

До парадигматичних гіперонімічних реакцій відносимо: укр. **мати** < жінка, пол. **matka** "мати" < *kobieta* "жінка", *rodzic* "один із батьків, батько чи мати"; укр. **батько** < чоловік, родич, член родини, рідня, голова сім'ї, глава, голова; нім. **Vater** "батько" < *Mann* "чоловік", *Eltern* "батьки"; пол. **ojciec** "батько" < *mężczyzna* "чоловік", *rodzic* "один із батьків, батько чи мати", *głowa rodziny* "голова сім'ї", *głowa* "глава, голова"; синонімічних – укр. **мати** < *мама, матуся, ненька*; нім. **Mutter** "мати" < *Mama* "мама"; пол. **matka** "мати" < *tata* "мама", *tatusia* "матуся"; укр. **батько** < *тато*; нім. **Vater** "батько" < *Papa* "тато"; пол. **ojciec** "батько" < *tata, tato* "тато"; антонімічних – за кривними зв'язками: укр. **мати** < *дівчи, син*; нім. **Mutter** "мати" < *Kind* "дитина", *Tochter* "дочка"; пол. **matka** "мати" < *dziecko* "дитина", *córka* "дочка"; укр. **батько** < *син, дочка*; нім. **Vater** "батько" < *Sohn* "син", *Tochter* "дочка"; пол. **ojciec** "батько" < *syn* "син"; за статтю: укр. **мати** < *батько, тато*; нім. **Mutter** "мати" < *Vater* "батько"; пол. **matka** "мати" < *ojciec* "батько"; укр. **батько** < *мати, матір*; нім. **Vater** "батько" < *Mutter* "мати"; пол. **ojciec** "батько" < *matka* "мати"; за відносинами всиновлення: укр. **мати** < *мачуха*. Проте останню реакцію, разом із реакцією *квітка*, можна віднести й до когнітивних, пов'язаних зі знаннями про світ, а саме про лікарську рослину *мати-й-мачуха*.

Тематичні реакції можемо розподілити за такими групами: **почуття, ставлення, риси характеру, властивості** (укр. **мати** < *любов, ніжність, ласка, тепло, безпека, відданість, сердечність, мудрість, добро, доброта, опіка, турбота*; нім. **Mutter** "мати" < *Gefühle* "почуття", *Fürsorge* "піклування", *Liebe* "любов", *Wärme* "тепло", *Schutz* "захист", *Geborgenheit* "захищеність", *Glück* "щастя"; пол. **matka** "мати" < *miłość* "любов", *poświęcenie*

"самовідданість", *rozumienie* "розуміння", *dobro* "добро", *dobroć* "доброта", *spokój* "спокій", *troska* "турбота", *ciepło* "тепло"; укр. **батько** < *любов, захист, сила, безпека, відповідальність, доброта, опора, підтримка, радість, розум, серйозність, тепло*; пол. **ojciec** "батько" < *ostoją, oparcie* "опора", *miłość* "любов", *władza* "влада", *siła* "сила", *bezpieczeństwo* "безпека", *opiekunczość* "турбота, дбайливість", *odpowiedzialność* "відповідальність", *nerwowość* "нервовість", *twardość* "твердість", *autorytet* "авторитет"; нім. **Vater** "батько" < *Starke* "сила", *Schutz* "захист", *Vertrauen* "довіра", *Respekt* "повага", *Freundschaft* "дружба"); **сім'я** (укр. **мати** < *сім'я, родина, дім, дружина*; нім. **Mutter** "мати" < *Familie* "сім'я, родина", *Zuhause* "дім, рідна домівка"; пол. **matka** "мати" < *rodzina* "сім'я, родина", *dom* "дім, рідна домівка"; укр. **батько** < *дім, сім'я, родина*; нім. **Vater** "батько" < *Familie* "сім'я, родина"; пол. **ojciec** "батько" < *rodzina* "сім'я, родина", *dom* "дім, рідна домівка").

Тематична група **побут** представлена лише у німецькій мові: нім. **Mutter** "мати" < *Blumenschürze* "квітчастий фартух", *Essen* "їжа", *Kochtopf* "каструля". Остання реакція входить до складу сталих виразів: *an den Kochtopf gefesselt sein, mit dem Kochtopf verheiratet sein* – ірон. займатися (лише) домашнім господарством [15]. Ці німецькі реакції пов'язані з кухнею, яка вважалася раніше однією з "трьох К" (Kinder, Küche, Kirche – досл. Діти, кухня, церква) – приписів щодо ролі жінки у німецькому суспільстві.

У реакціях українських інформантів виявлено пестливі номінації **матері** < голубка, сонечко; шанобливі: **мати** < *святє*. А взагалі, глибока щира повага і шанування матері як найближчої, найріднішої особи є нормативною, і, як зауважує М. А. Алексєенко [1: 422], цей мовний етикет є елементом культурної бази багатьох мов.

Оскільки батько є головою родини, на ньому лежить відповідальність утримання сім'ї, то закономірно, що частина реакцій у трьох мовах пов'язана з його **професійною діяльністю, знаряддями праці та матеріальним забезпеченням**: укр. **батько** < *військовий, комп'ютер, автомобіль*; нім. **Vater** "батько" < *Journalist* "журналіст", *Geldgeber* "кредитор", *Geldverdiener*

"годувальник", *Alimente* "аліменти", *Auto* "автомобіль"; пол. **ojciec** "батько" < *praca* "робота", *chleb* "хліб", *kierownica* "кермо".

Надзвичайно цікавими вважаємо когнітивні реакції, здобуті в ході вільного асоціативного експерименту. У носіїв німецької мови стимул **Mutter** "мати" асоціюється із міжнародним святом, яке відзначається з 1922 року < *Muttertag* "День матері". В Україну це свято прийшло відносно недавно, у 2000 році, і офіційно відзначається, як і в Німеччині, у другу неділю травня [16]. Ще цікавою є реакція *Theresa* "Тереза", пов'язана із всесвітньо відомою католицькою черницею блаженною матір'ю Терезою, засновницею добродійних місій, лауреатом Нобелівської премії миру за 1979 рік [12]. Польські учасники експерименту дали реакцію *Bóg* "Бог" на стимул **ojciec** "батько". У Тлумачному словнику польської мови знаходимо: *Bóg Ojciec* – w religii chrześcijańskiej: pierwsza osoba Trójcy Świętej [17]. – досл. Бог Отець – перша постать Святої Трійці у християнській релігії. У німецькій групі на стимул **Vater** "батько" була отримана реакція *Ödipus-Komplex* "Едіпів комплекс". Це поняття психоаналітичної теорії, яке було введено Зигмундом Фрейдом, щоб пояснити причини деяких неврозів. Сам комплекс полягає у скеровуванні ніжних, любовних і примітивно еротичних почуттів сина до матері в поєднанні з агресивними, конкурентними почуттями, які скеровуються на батьківську постать, місце якої прагне зайняти дитина у стосунках [7]. Назву явища Фрейд взяв із трагедії Софокла "Цар Едіп", в якому Едіп вбиває свого батька Лая і одружується з матір'ю Іокастою.

Мати виступає зазвичай в колі таких понять, пов'язаних з буттям, існуванням людини, як дім, сім'я, земля, народ [13: 151]. Проте польська мати має й певні своєрідні риси, які відображають специфіку польської національної долі. Формули-символи, у яких вона традиційно функціонує – це рідна мати, мати-земля, Мати Польща, Мати Полька, Матір Божа. В українців образ матері теж із давніх часів користувався пошаною [9: 164]. Слово-символ мати одержує значне емоційно-експресивне навантаження у своїх видозмінах: матінка, матуся, в поєднанні з постійними супроводжувачами: рідна, мила. Поширеними

також є образи землі-матері, неньки-У країни. В. І. Кононенко підкреслює, що основними компонентами символічного значення образу матері є мир, злагода, щастя, родина, рідний край, Україна [9: 165]. Серед здобутих реакцій на стимул **мати** у польській мові зафіксовано один із символів: **Matka** < *Polka* "полька". Реакція українців *рідна* на стимул **мати** підтримується народнопоетичною творчістю та художньою літературою. Наприклад, у прислів'ях: *Як мати рідненька, то й сорочка біленька; Нема в світі правди – тільки рідна мати* [6 (IV: 20)] та поезії Андрія Малишка "Пісня про рушник", яка в народі більш відома під назвою "Рідна мати моя".

Проаналізувавши асоціативні поля номінативних одиниць на позначення соціального статусу у зіставлюваних мовах за характером зв'язку, можемо відмітити, що ядра асоціативних полів утворені переважно парадигматичними реакціями, тобто такими, що належать до того ж граматичного класу, що й слово-стимул. Це є закономірним явищем, оскільки іменники викликають зазвичай парадигматичну асоціацію [11]. Виключеннями стали, наприклад, такі синтагматичні атрибутивні реакції: укр. **мати** < *добра*, **батько** < *рідний*. На периферії асоціативних полів трьох мов також простежується домінування парадигматичних реакцій.

Переважає більшість реакцій у трьох мовах є позитивно забарвленою або нейтральною, проте є й кілька негативно забарвлених реакцій. Цікаво, що стосуються вони стимулу

батько: нім. *Vater* "батько" < *Probleme* "проблеми", *gespaltenes Verhältnis* "розірвані стосунки", *Alimente* "аліменти"; пол. *ojciec* "батько" < *klótnia* "сварка".

Носії української, німецької та польської мов проявили активність щодо запропонованих стимулів, значною є кількість реакцій-корелятів, що свідчить про подібність уявлень щодо образів батька й матері, про їх сформованість.

Таким чином, **батько**, за даними вільного асоціативного експерименту у трьох мовах, є суворим, владним; **мати** – більш м'якою і турботливою.

Отже, дослідження номінативних одиниць на позначення родинних стосунків за даними вільного асоціативного експерименту з носіями української, німецької та польської мов дозволило сформувати асоціативні поля номінативних одиниць на позначення родинних стосунків; виділити типи асоціацій; визначити стереотипні та індивідуальні асоціації на запропоновані слова-стимули.

Перспективною дослідження вважається подальший аналіз і зіставлення реакцій на слова-стимули, які є соціально маркованими, за даними вільного асоціативного експерименту з носіями української, німецької та польської мов.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеенко М. А. Концепт 'мать' в синхронной динамике языковой картины мира / М. А. Алексеенко // Грани слова: Сборник научных трудов к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М.: ООО "Издательство "ЭЛПИС", 2005. – С. 415–422.
2. Алексеенко М. А. Негативен ли образ женщины в языке? / М. А. Алексеенко // Слово в словаре и дискурсе: Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера. – М.: ООО "Издательство "ЭЛПИС", 2006. – С. 22–31.
3. Архангельська А. М. 'Чоловік' у слов'янських мовах: Монографія / А. М. Архангельська. – Рівне, РІС КСУ, 2007. – 448 с.
4. Бурова С. Н. Семья / С. Н. Бурова // Социология [Электронный ресурс]: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. – Минск: Книжный Дом, 2003. – С. 1312 с. <http://voluntary.ru/dictionary/568/word/%D1%С5%СС%DC%DF/>
5. Гаваркевич Р. Концепт 'мать' в языковой картине мира поляков и русских / Р. Гаваркевич // Славянские языки в свете культуры: Сборник научных статей. – М.: ООО "А Темп", 2006. – С. 109–115.
6. Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – Т.4. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1959. – 564 с.
7. Едіпів_комплекс // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Едіпів_комплекс
8. Караулов Ю. Н. Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности / Ю. Н. Караулов // Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т. 1. – М.: АСТ, 2002. – С. 750–782.
9. Кононенко В. І. Символи української мови: Монографія / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Видавництво "Плаї", 1996. – 272 с.
10. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр "Академія", 2006. – 424 с.
11. Лингвопсихологический метод. – Режим доступу: http://onomastike.ru/7Metody_onomasticheskikh_issledovaniy:Lingvopsihologicheskii_metod
12. Мати_Тереза // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Мати_Тереза
13. Bartmiński J. Polski stereotyp matki / J. Bartmiński // Językowe podstawy obrazu świata. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – S. 151–166.
14. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne / J. Bartmiński. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 360 s.
15. Kochtopf // АBBYY Lingvo [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.abbyyonline.ru/translate.aspx?LingvoAction=translate&Ln=2&wo_rds=Kochtopf
16. Muttertag // Wikipedia – die freie Enzyklopadie. – Режим доступу: http://de.wikipedia.org/wiki/Muttertag#Daten_in_der_Welt
17. Ojciec // Słownik języka polskiego [Електронний ресурс]. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA. – Режим доступу: <http://sjp.pwn.pl/lista.php?co=ojciec>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Бісовецька – викладач кафедри теорії та практики перекладу романо-германських мов Рівненського інституту слов'янознавства.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика.

МЕТАФОРИЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗНО-ЦІННІСНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТА “РОБОТА”

Олена БЛАГОДАРНА (Харків, Україна)

Стаття присвячена дослідженню метафоричних репрезентацій концепта РОБОТА у сучасному англомовному художньому дискурсі.

The article deals on metaphorical representations of WORK concept in modern English language fiction discourse.

Вивчення процедур метафоричної репрезентації концептів у різних типах дискурсу є актуальним напрямком сучасних лінгво-когнітивних досліджень. Мета цієї роботи полягає у аналізі метафор, які актуалізують образно-ціннісний складник концепта РОБОТА у сучасному англомовному художньому дискурсі.

Характеристика тієї категорії об'єктів, яка позначена метафорою, національно специфічна. Вона може належати фонду загальних уявлень про світ носіїв мови, міфології або культурної традиції. Саме тому метафоризація виступає невід'ємною складовою художнього мислення та художнього дискурсу, що обумовлює вибір фрагментів останнього у якості матеріалу для вивчення дискурсивних реалізацій образно-ціннісного складника концепту РОБОТА. Звернення до художнього дискурсу як матеріалу дослідження обумовлено також тим, що він не залежить від соціального контексту, здатний до моделювання культурно-мовного універсуму відповідної епохи, одночасно створюючи багаторівневу структуру смислів [2: 26-29].

Найбільш плідними для аналізу образно-ціннісного складника концепту виступають вільні словосполучення, фразеологічні словосполучення із зв'язаним значенням одного з компонентів, образні слова та ідіоматичні словосполучення, які слугують предметом цього дослідження. Саме ці одиниці здатні до виокремлення та фіксації у формі стійких та здатних до відтворення знаків мови ті ознаки фрагментів позамовного світу, які видаються носіям мови найбільш характерними та значущими. Образна інформація базується на чуттєвому уявленні – сприйнятті об'єктів через їх зорові, слухові, тактильні, смакові та нюхові характеристики; вона не завжди піддається рефлексії та у своєму сприйнятті передусе понятійній [3: 154; 5: 13]. Образна основа засобів вербалізації концепта відіграє роль внутрішньої форми, «виступаючи як внутрішня форма вторинного найменування»; «вторинне найменування» віддає частину інформації про типове уявлення у типове уявлення нового найменування, зберігаючи деякі із своїх «рис» як образна гештальт-структура, що виступає стимулом для емоційної реакції [6: 127].

Сучасна антропологічна парадигма наукового знання базується на припущенні про те, що людина пізнає світ через пізнання своєї предметної та теоретичної діяльності у ньому. Саме таким видом діяльності виступає предметно-референтна ситуація роботи, що обумовлює вибір концепту РОБОТА як об'єкта нашого дослідження. Робота є основою для існування людини та головним стрижнем історії суспільства; як і природа вона є витокком багатьох багатств та цінностей людської культури. Окрім цього, робота є основою існування будь-якого суспільства у тому сенсі, що усі суспільні відносини, і насамперед економічні відносини, складаються у сфері роботи, або стосовно роботи та її результатів.

Процес пізнання об'єкта завжди пов'язаний з його «зануренням» у певну систему оцінок [7: 124]. Зв'язок окремих значень та оцінних конотацій проявляється при аналізі місця, яке займає денотат у ціннісній картині світу. Абстрактність концепта РОБОТА виключає можливість його оцінювання на основі дескриптивних ознак, отож метафори супроводжуються раціональним конкретнооцінним (за Н.Д. Арутюною [1: 75-76]) навантаженням у залежності від емпатії продуцента дискурсу.

Спираючись на результати досліджень, присвячених аналізу образно-ціннісного складника концепту ([4], [8], [9]), у корпусі прикладів виділяємо *конвенціональні* та *образні* метафори. До першої групи увійшли онтологічні метафори, які представлені вільними і

фразеологічними словосполученнями. Структура *конвенціональних* метафор не містить «живого образу», а їх функція полягає у дескриптивній характеристиці феномена.

Друга група метафор представлена образно мотивованими словами і фразеологізмами. Їх головним призначенням є кваліфікація феномена за допомогою поєднання оцінного, емотивного та стилістичного компонентів значення і здійснення впливу на інтерпретатора через створений образ. Така функція стає можливою за умови наявності у структурі образних метафор антропонімічного, предметного, подієвого, абстрактного або полімотиваційного ґештальтів.

Усі *конвенціональні* метафори, що концептуалізують явище роботи поділяються на суб'єктні, суб'єктно-об'єктні та суб'єктно-об'єктно-суб'єктні групи. Суб'єктні метафори базуються на персоніфікації уявлення про роботу, представляючи останню як актанта, здатного до виконання фізичних та розумових дій (*work gives/ brings/ waits/ moves ahead/demands/ discovers etc.*), напр.:

(1) **G34 615** *The result is a strong and challenging exhibition in which **mixed media work predominates.***

Суб'єктно-об'єктні метафори відображають відносини між актантами у предметно-референтній ситуації роботи. Виступаючи об'єктом, робота представлена як членований ресурс, матеріальний об'єкт, цінність/ об'єкт бажання (*all/ extra work, to get/ use work; devotion for work, to look for work etc.*), порівн.:

(2) **JY4 3068** *She'd have been stuck in some noisy complex in Pollensa and then had to drive back to Palma **to do his share of the work.***

(3) **JY3 156** *I couldn't just throw away **all the work** I'd already done.*

(4) **BNS 1357** *The miracle of sharing, as the audience of both versions shares, in **the devotion of the artist to his work** and in his emotional involvement is always the motivating force.*

Найменш численною є група суб'єктно-об'єктно-суб'єктних метафор, які концептуалізують роботу як матеріальний об'єкт (*to leave work in smb.'s hands, to have work cut out for smb.*), або об'єкт бажання (*to seek work for smb., to be offered work*), напр.:

(5) **HA7 245** *He was grateful to Taheb for having sought work for him through Merymose, and wondered if he had been unduly mistrustful of her.*

Більшість *конвенціональних* метафор не містять конкретнооцінного навантаження. Виключення становлять окремі випадки – наприклад, коли робота концептуалізується як цінність, що передбачає її *позитивну естетичну* оцінку «таке, що заслуговує на відданість» (4) або *позитивну утилітарну* оцінку «таке, що є корисним» (5).

Оцінний складник набагато частіше зустрічається у складі *образних* метафор, що реалізовані ідіоматичними та фразеологічними словосполученнями та характеризують суб'єкта роботи, його місцезнаходження, дії та стан, а також роботу як цілісне явище.

Суб'єкта роботи може бути концептуалізовано на базі множинного або одиничного антропоніму (*Jack of all trades, a hatchet man, backroom boys etc.*), предметного образу тварини (*a busy bee, an eager beaver, an early bird*) або об'єкту (*a square peg, a new broom etc.*) у поєднанні з подієвим або абстрактним ґештальтом, що створюють підстави для визначення метафори як *онтологічної*, напр.:

(6) **AC2 185** *Fred Klepner had been in and out of both Mark's and Pat Muldoon's offices, which were only a few yards apart, **like an eager beaver.***

(7) **C9U 66** *The director wants you to do it a certain way, and either you don't feel that he's right or you feel that he's right but he's forcing you to be **a square peg in a round hole.***

Місцезнаходження суб'єкта втілено метафорами, що базуються на предметному образі місця та доповнені абстрактними параметризаторами, утворюючи *структурну* метафору (*a bed of roses, a beehive of activity, a hot seat*), порівн.:

(8) **H8H 446** *No point in his getting any ideas that this place was **a bed of roses** for her.*

Зазвичай суб'єкт роботи заслуговує на *позитивну нормативну* та *телеологічну* оцінку, але її спектр може також охоплювати *негативну телеологічну* (7) або *негативну сенсорну* оцінку (8) в залежності від інтенції продуцента дискурсу.

Щодо метафоричного представлення дій або стану суб'єкта роботи, то їх реалізовано дієслівними ідіомами з одним або двома актантами. Метафоричні порівняння базуються на

полімотиваційному гештальті, у склад якого можуть входити подієвий образ та параметизатор, що створює підстави для визначення метафори як *структурної*. Суб'єкт уподібнюється конкретному образу (*a Trojan, a Turk, a galley slave, a nigger, a duck etc.*), або представлений метонімічно через частини тіла (*back, foot, hands, nose etc.*). Суб'єкта концептуалізовано на основі асоційованих з ним станів та дій, які доповнено просторовими орієнтирами (*high, top-notch*) або образами-артефактами, що можуть виконувати роль символів (*irons, cylinders, weight etc.*), напр.:

(9) **CH1 3447** *Yet he took to show-business like a duck to water.*

(10) **APU 804** *I'm absolutely sure you could make it if you put your best foot forward next year.*

(11) **CEP 8888** *SEVEN years ago Howard Kendall was riding high, the highly successful manager of the richest outfit in football.*

(12) **A73 2151** *Mr Hatton did say he had a good many irons in the fire and that sometimes he brought off a big deal.*

До спектру конкретнооцінних значень, якими супроводжується ця група метафор, потрапила *позитивна телеологічна* оцінка «ефективно» (приклади 9-12).

Онтологічні метафори, що представляють роботу як цілісне явище, утілені субстантивними ідіомами. Робота метафорично уподібнюється специфікованому об'єкту (*a piece of cake, odds and ends, bits and pieces etc.*), що може містити різне оцінне навантаження, зокрема *сенсорно-смакову* оцінку «смачно» (13):

(13) **CC7 362** *At first he kept saying that housekeeping was a piece of cake and that women made a big fuss about nothing but since the washing machine broke down he hasn't said that.*

Таким чином, особливостями метафоричної концептуалізації образно-ціннісного складника концепту РОБОТА вважаємо використання конвенціональних та образних метафор, що базуються на вільних та фразеологічних словосполученнях. Головна різниця між ними полягає у відсутності або наявності «живого образу», що створює підґрунтя для емоційно-оцінної реакції інтерпретатора дискурсу.

Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому вивченні особливостей функціонування образно-ціннісного складника концепта РОБОТА у інших типах дискурсу за використання ширшого фактичного матеріалу та проведення порівняльного аналізу на базі кількох європейських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Бурбело В. Б. Художній дискурс в історії французької мови та культури 9- 18 ст.: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.05 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1999. – 36 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002 – 477 с.
4. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі. – Харків: Константа, 2004. – 292 с.
5. Слышкин Г.Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
7. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 173-205.
8. Чорновол-Ткаченко О.О. Метафора в структурі образного складника концепту *ВЛАДА* // Вісник Харківського національного університету ім В.Н.Каразіна № 741. – Харків: Константа, 2006 – С. 54 – 57.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Корпус прикладів BCN – <http://theris1.bl.uk.BCNbib>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Благодарна – здобувач кафедри англійської філології факультету іноземних мов ХНУ ім. В.Н.Каразіна.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, когнітивна психологія.

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ AUTHORITY (на матеріалі англomовного та українomовного газетного дискурсу)

Олексій БОНДАР, Марина ЦЕГЕЛЬСЬКА (Кривий Ріг, Україна)

В статті розглянуто особливості вербалізації концепту "authority" в англomовних та українomовних засобах масової інформації, виокремлено його фреймову структуру та визначено засоби його вербалізації.

The article focuses on the peculiarities of the concept "authority" in the English and Ukrainian language media. The frame structure and the ways of the verbalization of the concept are presented in the paper.

Концепти відображають процеси світосприйняття, категоризації та концептуалізації дійсності в різних мовах, і є вербальним оформленням цих процесів. Сучасне мовознавство поділяє концепти на універсальні та національно марковані [2: 2], вони розглядаються як важливі складові картин світу різних етносів (М.П. Кочерган, В.Г. Гак, В.І. Кононенко та ін.). Саме до універсальних концептів належить концепт «влада», який в англійській мові може передаватися двома лексемами – «power» (*фізична, духовна, політична та ін. сила*) та «authority» (*політична сила*).

Концепти «power» та «влада» неодноразово поставали предметом когнітивних досліджень (О.О. Чорновол-Ткаченко, І.В. Ігнатова), проте дослідження концепту «authority» на матеріалі англomовного газетного дискурсу ще не було проведено. Це і визначає **актуальність** даного дослідження.

Метою статті є виявлення змін, що відбуваються в українському суспільстві шляхом аналізу матеріалів взятих із засобів масової інформації в Україні та закордоном.

Поставлена мета потребує вирішення наступних *завдань*: 1) визначити сутність концепту та його структуру; 2) виявити засоби вербалізації концепту „authority" та дослідити процес сприйняття українцями влади в різні історичні періоди як базового політичного інституту; 3) побудувати фреймову структуру концепту „authority" шляхом політико-лінгвістичного аналізу на базі матеріалів англomовних та українomовних засобів масової інформації; 4) виявити зміни, що відбуваються у концепті „authority" та інтерпретувати дані фреймові новоутворення за допомогою лінгвістичного, політологічного, психологічного та соціологічного інструментарію.

Матеріал дослідження охоплює близько 100 статей і репортажів таких українomовних та англomовних медіаресурсів як: Times in UK, New York Times, Financial Times, Guardian, International Herald Tribune, Washington Post, Reuters, Independent, BBC-news, CNN, Sky News, Dzerkalo Nedeli, Кореспондент, веб – сайти телеканалів CNN, 1+1, 5 канал.

Об'єктом дослідження є вербалізований політичний концепт „authority"/„влада" в контексті політико-економічних та соціально-культурних трансформацій в українському суспільстві. **Предмет дослідження** охоплює особливості фреймової структури та вираження концепту „authority" / „влада" в англо- та українomовному газетному дискурсі.

Лінгвістичним та лінгвокультурним осмисленням концепту займалися багато відомих вітчизняних та зарубіжних лінгвістів таких як А. Вежбицька, В.І. Карасик, Ю.С. Степанов, Г.Г. Слишкін, О.С. Кубрякова. Поняття «концепт» у сучасному мовознавстві пов'язано із розвитком когнітивної лінгвістики і концептуального аналізу, який «можна певною мірою трактувати як метод когнітивної лінгвістики» [3: 25]. Хоча на сьогодні «немає однозначного розуміння методики концептуального аналізу, а тому використовують різні прийоми» [6: 79], найбільш прийнятним для цілей даного дослідження видається дослідження концепту на основі фреймової структури.

Концепт має певну структуру, тобто є подільним на фрейми (поняття фрейму було введено у 1974 році лінгвістом М. Мінським), він розумів під фреймом ієрархічно впорядковану репрезентацію певної стандартної ситуації дійсності, але при цьому фрейм не є закритою структурою і тому він може доповнюватися шляхом поглиблення інформації про ситуацію образного уявлення про неї. Фрейм організовується у вигляді ієрархічно

організованих субфреймів та слотів [5: 45]. В світлі даної теорії розглянемо концепт „authority”, його структуру – фрейми, субфрейми, слоти.

У різні історичні періоди влада сприймалася українцями по-різному: за часів Гетьманщини образ влади сприймався як територіально віддалений орган, що здійснює свій вплив через посередника при цьому не беручи до уваги волевиявлення українського народу (*гетьман, пан*); в період існування Радянського Союзу влада сприймалася як апарат, що створює директиви та укази, котрі підлягали чіткому дотриманню з боку народу та ще й супроводжувалися психологічним тиском, який формував у людей страх перед владою; за часів незалежної України поняття влада пройшло декілька трансформаційних періодів – з 1991 по 2004 роки українці сприймали владу як орган, який треба поважати та приховано від нього критикувати його; з 2004 року відбулася персоніфікація влади і тепер вона постала в образі невеликої сім’ї, де всі члени роблять все, що вони хочуть, при цьому не погоджуючи власні дії один з одним.

За часів незалежної України концепт «влада»/ «authority» пройшов декілька політико-історичних періодів: з 1991 року по 2004 рік та 2004–2008 роки. З 1991 по 2004 роки структуру досліджуваного концепту становили такі фрейми як: *корупція, звинувачення, безробіття, скандал* та інші. Засоби масової інформації на той час подавали факти з відносно позитивним забарвленням.

Після Помаранчевої революції в Україні почала формуватися справжня свобода слова, що й стало поштовхом до певних трансформацій у структурі даного концепту, а найефективнішим органом, який міг вербалізувати концепт „authority” виявилися засоби масової інформації як україномовні так і англомовні.

У структурі концепту „authority” відбулося заміщення одних фреймів іншими, тобто одні фрейми стали першочерговими, такі як „криза” або „політична битва”, а інші зайняли другорядні позиції, наприклад „корупція”. Це пояснюється політичними змінами, що пройшли в українських гілках влади. Таке сприйняття концепту пояснюється тим, що з боку влади було надано право критикувати власні дії через засоби масової інформації, але при цьому влада не робила жодних кроків на поліпшення власного іміджу, вона навпаки почала критикувати сама себе, застосовуючи при цьому різні види критики: Президент критикує Прем’єр-міністра, Прем’єр – Президента, Парламент – і Президента, і Прем’єра, при цьому функцію головного інформаційного арбітра виконують ЗМІ.

В першу чергу *влада* у суспільній свідомості мовців пов’язується з державним управлінським апаратом. Великий тлумачний словник визначає *владу* як «здатність та можливість здійснювати свою волю, чинити вирішальний вплив на діяльність та поведінку людей за допомогою авторитету, цілеспрямованої та гармонійної взаємодії між самою владою та народом» [1: 145].

У структурі концепту «authority» на основі зібраного медійного матеріалу можна виділити такі фрейми: 1) AUTHORITY – HUMAN BEING; 2) AUTHORITY – CRISIS; 3) AUTHORITY – FIGHT FOR POWER. Особливістю даних фреймів є певне взаємопроникнення в концептуальне поле. При цьому до структури фрейму входять субфрейми та слоти. Та досить важливу роль відіграють засоби вербалізації.

Фрейм AUTHORITY – HUMAN BEING виділяється на основі такого засобу вербалізації як персоніфікація, при цьому влада отримує всі якості людини, якій притаманні певні дії та вчинки. На те, що концепт AUTHORITY уподібнюється людині вказують різні лексичні одиниці, наприклад: *Family (mother, Father, children)* та інші. До структури фрейму AUTHORITY – HUMAN BEING входять такі субфрейми: *Family (mother, father, children), wunderkind, „любі друзі”, „a virgin girl”, „a queen of hearts”*. Всі ці лексеми використовуються для зображення ореолу сім’ї, але він швидко розвінчується, якщо проаналізувати негативно забарвлені слоти (*divorce; abortion; marriage; wedding contract*). Засоби, за допомогою яких вербалізуються всі субфрейми та слоти носять негативний конотативний відтінок, наприклад: *punish disobedient kids; leave the deputies without candies; political marriage and a beneficial mother of Orange Revolution, to accuse of. "President blamed his Prime-Minister for the instability in Ukraine"* (New York Times, September, 3, 2008).

Фрейм AUTHORITY – CRISIS має у своїй структурі декілька субфреймів: 1) ECONOMIC CRISIS, 2) POLITICAL CRISIS, 3) SPIRITUAL CRISIS. До структури субфрейму ECONOMIC CRISIS входять такі слоти: RIVALS; DEBTS, FEAR. Вербалізація здійснюється за допомогою негативних епітетів та дієслів, які відображають економічну нестабільність, що призводить до емпатії в суспільстві, наприклад: *high inflation, rapid default, Bureaucracy, The sense of cheating; Pressure; Want Ukraine to pay debts; Survive; Struggle; Lock; loan; help; Weak link; Energy dependence. "Medvedev wants Ukraine to pay debts"; "Russia turned up the pressure on Ukraine"; "Analysts warned Ukraine could find it impossible to pay down the debts as its economy is struggling to survive the global financial crisis and is locked in yet another political crisis..."* (Financial Times, November, 17, 2008).

Субфрейм POLITICAL CRISIS структурується за допомогою таких слотів як: *Coalition, EU, NATO, Presidential Elections and Constitutional Reform*. Для вербалізації даного субфрейму використовуються саркастичні словосполучення та інші лексичні одиниці, які показують розкол у чинній владі та прогнозують певні вчинки, що є наслідком її панічного настрою: *preliminary elections, collapse, fragile political mentality, criticize, curb presidential power, "West-East oriented", "the hand of Kremlin", irresponsible, illusions, political absurd*. 1) *"The instability erupted on the Eve of a visit to Ukraine by a Vice-President Dick Cheney, who arrived in the region to show his support for American Allies in the wake of Russia's in Georgia last month..."* (New York Times, September, 3, 2008). 2) *"President criticized the Prime Minister after her party joined forces with the leading opposition block – the Party of Regions in Parliament to approve legislation that curtails the President's power..."* (New York Times, September, 3, 2008). 3) *"Mr. Yushchenko whose had been allied with Ms. Tymoshenko's in Parliament, said this party would withdraw from the governing coalition adding that a new one had to be formed..."* (New York Times, September, 3, 2008).

Субфрейм SPIRITUAL CRISIS має в своїй структурі такі слоти: *blaming and untrusting behavior; constant irresponsibility and a sense of superiority*. Для цього застосовуються стилістично забарвлені слова, що відображають абсолютну безконтрольність влади з боку простих громадян та лексичні одиниці, в яких підкреслюється деструктивізм, наприклад: *to break, to humiliate; to quarrel; to blockade the tribune, to break laws, hide over high incomes, to built own business, expensive deputies, the price for the post; trait and traitors. "Ukrainian politicians into a brawl"; "Politicians scuffled and threw punches at each other in the Ukrainian parliament ahead of a vote on weather to dismiss the speaker Arseniy Yatsenyuk..."* (BBC News, 15:51 GMT, 12 November, Wednesday, 2008). *"Politicians scuffled and threw punches at each other in the Ukrainian parliament ahead of a vote on weather to dismiss the speaker Arseniy Yatsenyuk..."* (BBC News, 15:51 GMT, 12 November, Wednesday, 2008).

До структури фрейму AUTHORITY – FIGHT FOR POWER належать такі субфрейми: *coalition opposition; post candidate; rivals and allies*. Вони вербалізуються за допомогою фразеологізмів, порівнянь та епітетів з негативною конотацією, які відображають агресивні настрої та конкуренцію між політиками, наприклад: *coalition; opposition, post candidate, rivals and allies, run against, to avoid elections, lean towards, tensions, strong power and authority, to cry, to accuse of; setback; to threat to dismiss; fire-brand Prime Minister; supporters, „немов би кім з собакою", to join forces, to be engaged in power, struggle, to handicap, quit; "plotting an anti-coalitional coup". "President Viktor Yushchenko threatened to dissolve the Parliament and call snap elections..." "Mr. Yushchenko and Ms. Tymoshenko joined forces in 2004 in the Orange Revolution. Both support western policies but they have engaged in the power struggle that has handicapped the government..."* (Financial Times, November, 17, 2008).

Проведений аналіз доводить, що на даному етапі розвитку країни триває трансформація концепту «влада»/«authority», і кризові явища вербалізуються через велику кількість негативно насичених епітетів (*weak link, disobedient*), дієслів (*to threat to dismiss; to break; to humiliate; to quarrel; struggle; dismiss fire-brand Prime Minister, hide over high incomes*), метафор та фразеологізмів. Очевидно, що засоби вербалізації концепту «влада»/«authority» не матимуть позитивного забарвлення до того часу, поки не буде подолано кризу, яка вже міцно вкоренилася як в українській владі, так і в її відображенні у газетному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник. – К.: Перун, 2002. – 1440 с
2. Городецька О.В. Національно-марковані концепти в Британській мовній картині світу ХХ століття. – Автореферат... кандидата філологічних наук, КНУ, 2003. – 20с.
3. Кочерган М.П. Мовознавство на сучасному етапі//Дивослово. – 2003. - №5. – С. 24-29.
4. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу//Мовознавство, 2004. – № 5 – 6. – С. 36-41.
5. Минский М. Фреймы для представления знаний. – И.: Энергия, 1979. – 152 с.
6. Скаб М.В. До питання про методику зіставного вивчення концептів//Проблеми зіставної семантики. Вип.8. – К.: КДЛУ, 2007. – С. 79-82.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Марина Цегельська – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, міжкультурна комунікація.

Олексій Бондар – магістрант каф. англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ
В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ**

Світлана БУЗЬКО (Кривий Ріг, Україна)

У статті описано лексико-тематичні групи та функціонально-стилістичні особливості суспільно-політичної лексики, яка використовується в текстах української постмодерної прози.

The article presents lexical-thematic groups and functional-stylistic features of social-political vocabulary which are used in the texts of Ukrainian postmodern prose.

Суспільно-політична лексика вже досить тривалий час перебуває в колі зацікавлень лінгвістів; вона вивчається не лише на матеріалі публіцистичних текстів, для яких є найбільш властивою, але й на матеріалі творів художньої літератури. На думку І.Протченка, питання про розширення кола джерел, що залучаються для вивчення та аналізу цієї групи лексики, “є суттєвим не просто з точки зору необхідності урізноманітнити ілюстративний матеріал, але і як свідчення активного вживання суспільно-політичної термінології <...>, її використання в художніх творах, у мовленнєвій практиці широких мас населення” [6: 19]. У цьому сенсі видається актуальним звернення до аналізу суспільно-політичної лексики, яку вживають у своїх творах українські письменники-постмодерністи, адже лексика постмодерних творів ще не була предметом спеціального лінгвістичного дослідження. Таким чином, у цій статті ми поставили собі за мету подати лексико-тематичну характеристику та описати функціонально-стилістичні особливості суспільно-політичної лексики, що використовується в текстах української постмодерної прози. Джерельною базою дослідження послугували твори Ю. Андруховича, С. Андрухович, Ю. Винничука, С. Жадана, О. Забужко, М. Матіос, С. Пиркало, А. Чеха.

Загальноприйнятим є погляд, згідно з яким до категорії суспільно-політичної лексики входять слова, що стосуються політики, економіки, різних аспектів суспільного життя, проблем державного будівництва, функціонування державних і громадських інституцій тощо (див.: [1: 55-56]; [10: 91]; [2: 45]). У мовознавчій літературі паралельно вживаються обидва терміни – “суспільно-політична лексика” і “суспільно-політична термінологія”, причому одні дослідники вживають їх як абсолютні синоніми [4; 7], інші вважають, що суспільно-політична термінологія становить лише частину суспільно-політичної лексики як поняття значно ширшого [5; 3]. На нашу думку, друга точка зору більш переконлива, оскільки враховує ті відмінності, що простежуються між термінами й загальноживаними словами суспільно-політичної тематики. Оскільки ми не ставимо завдання відмежувати суспільно-політичну термінологію від семантично близьких до неї загальноживаних слів, вважаємо за доречне послуговуватися терміном “суспільно-політична лексика”, під якою розуміємо ту частину словникового складу мови, яка містить назви понять із різних сфер суспільно-політичного життя, у першу чергу з політичної, економічної, державно-адміністративної та юридичної галузей.

Суспільно-політична лексика, яка вживається в українських постмодерних текстах, включає такі лексико-тематичні групи слів:

1) слова на позначення основних соціально-історичних категорій і понять: *народ, нація, суспільство, країна, держава, цивілізація*, н-д: “А які повідомлення з України цікавлять західні мас-медії? Що уряд учергове украв у **народу гроші?**” (С. Пиркало. Не думай про червоне); “Укри, як і всі модерні **нації**, свідомо прагнули в Європу” (М. Матіос. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів);

2) слова на позначення ідейно-політичних напрямків, течій, доктрин: *марксизм, капіталізм, соціалізм, анархізм*, н-д: “...була саме агонія **комунізму**” (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); “Учасники почали звинувачувати один одного в невігластві й неправильному розумінні **марксизму**...” (С. Пиркало. Зелена Маргарита);

3) найменування, що позначають політичні партії, союзи, блоки: *Комуністична партія, Рух, ООН, НАТО, Європейський Союз*, н-д: “...уряди країн **Європейського Союзу** вже не рекомендували своїм громадянам відвідувати її” (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); “...як би там не старалися інспектори **ООН**, <...> від цього в Лондоні безпечніше не стане” (С. Пиркало. Не думай про червоне);

4) найменування на позначення осіб із точки зору їх партійної належності, соціальної характеристики чи належності до різних форм державного управління: *буржуй, пролетаріат, анархіст, депутат, комуніст, кадебіст*, н-д: “На вигляд це був типовий **пролетар** – незграбний, вайлуватий, з тупим і розгубленим поглядом” (С. Андрухович. Сьомга); “**Анархісти** так і не прийшли, зате з’явилася купа **ліворадикалів**...” (С. Пиркало. Зелена Маргарита);

5) лексеми на позначення суспільних та політичних подій минулого й сучасного: *революція, депортація, репресії, тероризм, демонстрації*, н-д: “...передбачувана хвиля **арештів** <...> непередбачувано віддалялася” (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); “Під час **антипрезидентських протестів 2000 року Террі** <...> цілодобово знімав **дemonстрації**” (С. Пиркало. Не думай про червоне);

6) слова на позначення абстрактних суспільно-політичних понять: *політкоректність, політична цензура, демократія, патріотизм, політична заангажованість*, н-д: “...за відсутність “**політичної заангажованості**” дорікнути було б неможливо” (Ю. Винничук. Мальва Ланда); “...і нам, напевно, соромно одне перед одним, що в нас недосить **геройчного патріотизму**” (С. Пиркало. Не думай про червоне);

7) назви понять із державно-адміністративної та юридичної сфер життя суспільства: *закон, право, акт, злочин, договір*, н-д: “...усе знову закрутилося: **договори, сертифікати, цінні папери, акції, кілька ефемерних банків, трастів і голдінгів**...” (Ю. Андрухович. Дванадцять обручів); “Я навіть беруся вас **субсидувати**. Я, знаєте, відомий у смітникових колах **меценат**” (Ю. Винничук. Мальва Ланда).

Наявність у постмодерних текстах стількох тематичних розрядів суспільно-політичної лексики свідчить про зацікавленість письменників-постмодерністів питаннями суспільного розвитку та державного будівництва нашої країни, а також соціальними проблемами її історичного минулого. Інколи суспільно-політична лексика допомагає відтворити епоху ідеологічного тоталітаризму, при цьому слова на позначення суспільно-державного ладу та історії Радянського Союзу набувають виразно негативного емоційно-оцінного забарвлення:

“...з того містечка <...> колись давно втікали від **кагебістської облави** до Києва її батьки” (О. Забужко. Польові дослідження з українського сексу);

“Те саме **МДБ** безжалюно нищить **УПА**, яка, в свою чергу, ще жорстокіше нищить **більшовиків**...”; “Можливо, тому, що саме в ці роки був **голодомор**” (А. Чех. Цього ви не знайдете в Яндексі);

Однак зазвичай твори постмодернізму звернені не до минулого, а орієнтовані на різноманітні проблеми сьогодення; у ряді випадків це проблеми соціально-політичного характеру, при порушенні яких письменники звертаються до різних тематичних груп суспільно-політичної лексики. Зокрема, навіть при поверховому ознайомленні з постмодерними текстами впадає в око відчутне розчарування письменників-постмодерністів

у сучасному посттоталітарному устрої, відчуття тотальної порожнечі після втрати ідеологічних ілюзій:

“Макс завжди був **анархістом**, який не вірив у перемогу **анархії**, а я вірила в **національну демократію**, від чого тепер мені смішно” (С. Пиркало. Не думай про червоне);

“А у нас зате **соціалізм і анархізм**, і бардак, це теж оригінально” (С. Пиркало. Зелена Маргарита).

Уживаючи суспільно-політичну лексику, письменники-постмодерністи торкаються також таких соціальних проблем сьогодення, як політична заангажованість сучасних мас-медіа, соціокультурний рівень бізнесової та політичної верхівки тощо. Н-д:

“Залишається дивитися ТБ. <...> Суркіс на **прес-конференції** перед букетом мікрофонів. Суркіс шепоче щось на вухо **Президенту**. Суркіс та **народ**. <...> Медведчук. Шматок Кравчука. Медведчук у кріслі **спікера**... У мене ще всі вдома?”; “Далі розмова точиться на **політичні теми**. <...> Я розповідаю, яка **продажна** у нас **преса**...” (С. Пиркало. Зелена Маргарита).

“...працював і **слюсарем**, і **сантехніком**, і **барменом**, а тепер він займається **оптимізацією податковкладень і скеровуванням надлишкових капіталів**...” (С. Андрухович. Жінки їхніх чоловіків).

У ряді випадків поряд із суспільно-політичною лексикою автори постмодерністських творів уживають нелітературну лексику, вдаючись таким чином до характерного для постмодернізму прийому стилістичних контрастів, що сприяє більш точному і влучному висловленню думки:

“Далі **дискусія** переросла в **бардак**, бо включились **теоретики ліворадикальної думки**.” (С. Пиркало. Зелена Маргарита).

“...але вдома, в твоїй бідній **забембаній країні** – країні **урядовців** в обвислих штанах і всіяних лупою піджаках <...> все воно якось ні до чого не кріпилось...” (О. Забужко. Польові дослідження з українського сексу);

“...я визнаю за людьми право на **тупість**, у руслі теперішньої моди на **політкоректність**...” (С. Пиркало. Не думай про червоне);

Зазвичай подібне поєднання різностильових елементів створює гумористичний чи комічний ефект або ж підкреслює іронічно-саркастичне звучання текстового уривку:

“Я чесно виконав свою роботу й на початку серпня отримав чесно зароблену **штуку баксів**, а також **соціальну гарантію**, **тіпа**, “я **кореш Віті Болта**”, яка, за словами самого Віті, мала допомагати мені в складних життєвих ситуаціях” (С. Ушкалов. БЖД).

Наведені приклади підтверджують думку Ю. Бельчикова про те, що конкретно-історичні суспільні умови безпосередньо впливають як на вибір мовленнєвих засобів, так і на характер використання тих чи інших слів; а також можуть сприяти обмеженню чи, навпаки, збільшенню частотності використання певного кола слів [2: 22].

Варто також звернути увагу на зміну емоційно-оцінного забарвлення тих суспільно-політичних лексем, що стосуються політичного та ідеологічного життя колишнього Радянського Союзу й діяльності компартії. За спостереженнями В. Чабаненка, така зміна емоційно-оцінних відтінків аналізованих лексем відбувається “завдяки ідеологічній переорієнтації українського суспільства” [9: 297]. Цю думку підтверджує суспільна мовленнєва практика; наприклад, якщо в мові колишньої партноменклатури слова *більшовик*, *комуніст*, *соціалістичний* відзначались виключно позитивним емоційно-експресивним забарвленням, то в мовленні сучасного суспільства експресивність цих та подібних слів, як правило, позначається різко негативними емоціями, про що свідчать наступні текстові уривки:

“Далі **маніфест** на захист **організації “Самостійна Україна”**, пропозиція дати пизди **КПУ**, бо вони мудаки...” (С. Жадан. Депеш Мод);

“– Значить, їду додому в електричці, а там дед продає газету «**Комуніст**». І так до мене: оце настояща газета **Комуністичної партії**, і давай мені триндіти...” (С. Пиркало. Зелена Маргарита).

Отже, використовуючи суспільно-політичну лексику названих тематичних груп, українські письменники-постмодерністи порушують різноманітні соціально важливі питання

минулого й сучасного життя нашої країни (напр., життя українського суспільства в епоху ідеологічного тоталітаризму, політична заангажованість сучасних мас-медіа, соціальний і культурний рівень нинішньої політичної та бізнесової верхівки тощо), а також висловлюють суб'єктивне ставлення до тих чи інших суспільних та політичних подій сьогодення, наголошуючи на відчуттях розчарування та порожнечі, які опановують посттоталітарне суспільство після втрати колишніх ідеологічних ілюзій.

Привертають увагу також стилістичні контрасти, що виникають на базі поєднання суспільно-політичної та нелітературної лексики в межах одного текстового уривку, в результаті чого створюються гумористичні або сатиричні ефекти, а також підкреслюється іронічно-саркастичний тон висловлювань. Крім цього, в текстах постмодерної прози спостерігається зміна емоційно-оцінного забарвлення суспільно-політичних лексем, які стосуються політичного та ідеологічного життя колишнього Радянського Союзу; це пов'язане в першу чергу зі зміною ідеологічних переконань українського суспільства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови. – Львів: Світ, 2003. – 430 с.
2. Бельчиков Ю.А. Лексическая стилистика: проблемы изучения и обучения. – М.: Русский язык, 1988. – 158 с.
3. Бурячок А.А. Соціально-політична лексика і її відображення в тлумачних словниках сучасної української та російської мов // Слово і фразеологізм у словнику. – К.: Наукова думка, 1980. – 249 с.
4. Кирик Д.П. Про співвідношення понять “філософська лексика” і “філософська термінологія” // Наук. зап. Львів. ун-ту. Вип. 8, ч.1. – 1958. – С. 178-180.
5. Литвин О.П. До питання про суспільно-політичну лексику п'єс О.Є.Корнійчука // Наук. зап. Кіровоград. пед ін-ту. Т.8, 1959. – С. 64-69.
6. Протченко И.Ф. Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – 275 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.
8. Чабаненко В.А. Стилiстика експресивних засобiв української мови. – Запорiжжя: ЗДУ, 2002. – 352 с.
9. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. – К.: Радянська школа, 1962. – 495 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Бузько – аспірант кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету.
Наукові інтереси: лінгвостилістика української мови.

МЕТАФОРИЧНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ PR (на матеріалі англійської, російської та української мов)

Ганна ВАНІНА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена спробі побудови метафоричної моделі концепту PR в англійській (американський варіант), російській та українській мовах. Виділено сукупність взаємопов'язаних концептів, якими представлена ця модель.

The article is devoted to attempt of construction metaphorical model of concept PR in English (the American variant), Russian and Ukrainian languages. It was picked out the group of correlated concepts which present this model.

Метафора як науковий феномен завжди була предметом вивчення у філософії, риториці, літературознавстві. У лінгвістичних дослідженнях когнітивного напрямку метафора займає значне місце, тому що вона представляє базовий когнітивний процес категоризації та концептуалізації.

Феномен метафори, природа й механізми утворення якого залишаються до цього часу не повністю розкритими, осмислюється тепер по-новому, з урахуванням когнітивного підходу до аналізу мовних явищ.

Актуальним вважається дослідження вербальних результатів цих когнітивних процесів, одним з яких є метафора, на матеріалі різних дискурсів, зокрема газетного.

Метою статті є спроба побудови метафоричної моделі концепту PR, репрезентованому в англійському (американський варіант), російському та українському газетному дискурсі.

Контекст відіграє важливу роль у процесі метафоризації, у ньому зафіксовані релевантні для позначення першої сутності ознаки, у чому і полягає метафорична взаємодія.

Когнітивну функцію метафори вивчали такі вчені, як Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, М. Джонсон, Ю.М. Караулов, В.М. Телія, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф, В.М. Телія тощо.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях, метафора визначається як мисленнєвий та когнітивний феномен. Метафори структурують образи та уявлення і визначають спосіб мислення людини.

Метафора є незамінним знаряддям мислення та пізнання оточуючого світу, “наймогутнішим засобом формування нових концептів, тобто відображення у мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або художнього освоєння дійсності. А це означає, що в метафорі простежується саме зародження думки та її втілення у мові” [6: 81]. Розмежують власне мовну метафору та метафору концептуальну. Концептуальна метафора використовується для вербалізації понять, позначення того, що не мало до неї словесного вираження [5: 66-67]. Створюється концептуальна метафора на асоціативно-образній основі та усвідомлюється носіями мови як семантично двопланове утворення: перенесення поняття та його структури з однієї області життєвого досвіду на іншу. Це явище, що формується не в мові, а у мисленні – людина інтерпретує одну ментальну сутність в термінах іншого концепту, більш конкретного [2: 108]. Отже, метафора є когнітивно-дискурсивним явищем, в якому відображаються результати взаємодії певних ментальних (зіставлення двох і більше референтів) і мовленнєвих процесів. У структурі концептуальної метафори прийнято виділяти концептуальний референт (поняття, що метафоризується), концептуальний корелят (поняття, яке використовується для порівняння) та основу (спільну ознаку, що притаманна обома зіставленими поняттями). Звернення до концептуальної метафори є доцільним, зручним засобом при аналізі абстрактних понять, бо метафори проникають глибше у сутність явищ.

Дуже багато метафор створюється у сферах функціонування мови, які потрапляють у центр особливої уваги громадськості, у сферах, дискусійних у суспільстві, таких як політика, економіка, екологія, зв'язки з громадськістю та ін.

Як об'єкт дослідження на рівні лінгвістики PR ще майже не використовувався. Зустрічаємо дослідження лінгвістичних особливостей PR-текстів (А.Д. Кривоносов, Л.Г. Єгорова, У.О. Малярчук, Н.Д. Туркіян), існування фразеологізмів у публік рілейшнз (Г.М. Горбань), реалізації політичного піару через певні концепти (Л.М. Синельнікова). Дослідження PR у форматі концепту було здійснено А.Л. Ігнаткіною, але у цьому дослідженні увага приділена специфіці репрезентації концепту PR фразеологічними засобами англійської мови. Тому вважаємо досить актуальним всебічне дослідження об'єктивації концепту PR у різноструктурних мовах.

Предметом уваги дослідження є концепт PR, який реалізується на підґрунті конвенціональних метафор в англійській, російській та українській мовах. Особливістю такої метафори полягає у репрезентації вільними або фразеологічними словосполученнями, що побудовані на основі денотата імені концепту.

Отже, можна побудувати метафоричні моделі концепту PR в англійській (американський варіант), російській та українській мовах, з'ясувати сукупністю яких взаємопов'язаних концептів вони представлені та які існуючі у цих соціумах стереотипні уявлення вони відбивають.

Модель концепту PR в англійській мові (американський варіант) складається з таких метафоричних схем:

1) PR – війна (...*But Whitton would rather fight a cross-country **public-relations battle** than change the name and flout tradition. His **prime weapon**? A “canned little speech” on the game’s* //http://www.newsweek.com/id/42506);

2) PR – сила (*Its Olympic organizing China’s bureaucracy is ready to put their full faith in **the power of PR**.* //http://www.newsweek.com/id/43378);

3) PR – механізм, машина (...*the photo “controversy” might have been invented by the Cyrus **PR machine** to generate interest in the article...* //Washington post 05/08/2008);

4) PR – гра (...*Once again Osama bin Laden has beaten America at an **American game: public relations**.* //International Herald Tribune, September 12, 2006);

5) PR – успіх (...*The exodus was seen as a **PR coup** for Hamas and a setback for U.S. efforts to turn Gazans against the party* //Newsweek, February 04, 2008);

6) PR – перемога (*Failure to achieve a breakthrough, it’s feared, will hand Hamas and its Iranian backers a **big PR victory**.* //Newsweek, October 22, 2007.)

7) PR – допомога (...questionable regimes are seeking more and more **PR help**, in longer-term multi-million-dollar campaigns. //http://www.newsweek.com/id/129637);

8) PR – послуга (...Microsoft, during its antitrust trials, **hired PR companies** to flood newspapers with fake...names but actually written by Microsoft PR staff. //New York Times, January 25, 2007);

9) PR – гроші (Why spend \$170 when you could spend \$2 and get the same **PR mileage**? //http://www.newsweek.com/id/143701);

10) PR – магія (As Marty Winston, an old-time technology PR expert, puts it, “**PR pricing** always has been **a bit of voodoo**”. //Newsweek, May 15, 2000);

11) PR – їжа (...I’m craving **PR food!** // New York Times, May 6, 1997);

12) PR – врожай (It’s a highly targeted way to get consumers talking and has become wildly popular among companies disillusioned with what traditional ads and **PR yield**. //Newsweek, April 18, 2005);

13) PR – стихія (In the **PR avalanche** preceding this announcement, one talked about the medical benefits that would surely come from this feat. //http://www.blog.newsweek.com/blogs/labnotes/archive/2008/05/07/);

14) PR – лихо, кошмар (...Although the central government will be only too aware of the danger of a **PR disaster**. //February 29, 2008 <http://www.blog.newsweek.com/blogs/beijing/archive/2008/03/01>; a galaxy of **PR woe** //http://www.newsweek.com/id/78044; In other words, the **public relations nightmare** implicit in last week’s announcement may have only just begun. //http://www.blog.newsweek.com/blogs/levelup/archive/2007/07/10).

Схематично метафоричну модель концепту PR представляємо наступним чином (див.Схема 1):

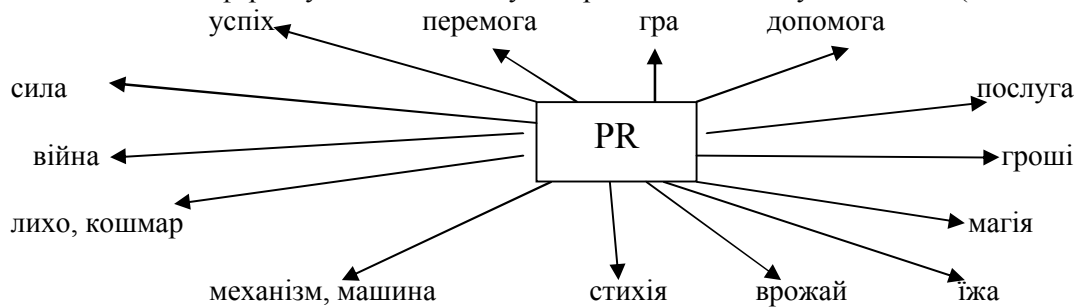

Схема 1. Метафорична модель концепту PR в англійській (американський варіант) мові

Аналіз засобів вербалізації концепту PR у російському медіадискурсі дає можливість представити концепт PR наступними метафорами:

1) PR – війна (*На фронтах пиара...* //http://www.ng.ru/politics/2007-03-01/3_vlast.html);

2) PR – сила (...Тут другое хочется отметить: **с и л у пиара**. //http://www.ng.ru/culture/2008-02-26/16_oscar.html);

3) PR – механізм, машина (...Лидер пенсионеров считает, что **мотором пиар-атаки** на него является Евгений Ройзман... //http://www.ng.ru/regions/2007-08-16/5_pensionery.html);

4) PR – гра (Еще один **козырь в пиар-колоде** чернокожего кандидата. //www.rg.ru/2008/06/26/klinton-obama.html);

5) PR – успіх (...Инициативы по реформированию системы выплаты алиментов в России обречены на **громкий пиар-успех** //http://www.ng.ru/economics/2008-02-15/6_alimenty.html);

6) PR – допомога (как из ничего можно сделать что-то с помощью пиара // http://www.ng.ru/ng_politics/2008-04-01/16_donskoi.html);

7) PR – послуга (Американская компания Ketchum, предоставляющая пиар-услуги, продолжит формировать положительный имидж России на Западе...// http://www.og.ru/news/2007/06/05/29604.shtml);

8) PR – гроші (“ура” и “увы” – все **пиар-игра** с шуриющим эквивалентом //http://exlibris.ng.ru/non-fiction/2008-06-05/7_rodina.html);

9) PR – врожай (*Концерт Земфиры в бывшем гнезде Бориса Березовского стал одним из основных светских событий прошлой недели и собрал небывалый урожай пиара* // <http://www.izvestia.ru/chronicle/article3109076>).

10) PR – інструмент (*PR приобрел статус такого же необходимого инструмента, как маркетинг...* // www.novgaz.ru/news/298469.html);

11) PR – чорне (*Я знаю примеры, когда неопытных конкурентов умышленно провоцировали на подсаживание слухов и прочих “черный пиар”* // www.novayagazeta.ru/data/2003/38/16.html).

Схематично метафоричну модель концепту PR у російській мові представляємо наступним чином (див. Схема 2):

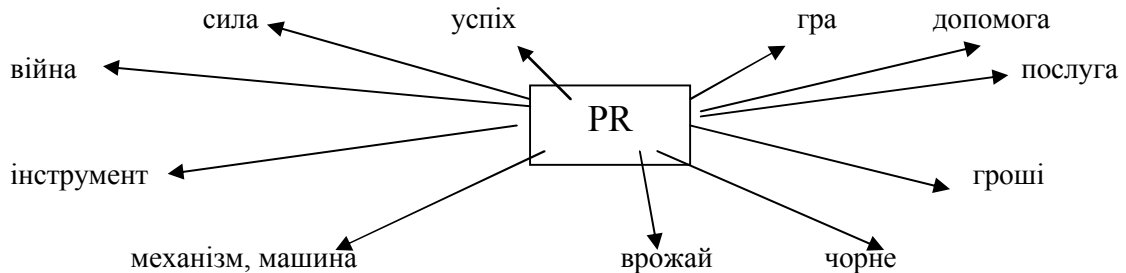

Схема 2. Метафорична модель концепту PR у російській мові

На основі аналізу засобів вербалізації концепту PR в українському медіадискурсі виділяємо такі метафори:

1) PR – війна (*Віктор Ющенко... останнім часом докладає неабияких зусиль для прориву інформаційної блокади* // Політика і культура. 2003. – №47(226). – С.10);

2) PR – сила (*...на такий могутній піар відгукнулося багато киян і гостей нашої столиці...* // www.day.kiev.ua/179898/);

3) PR – механізм, машина // *Такий ось міжнародний піар без гальм.* (www.dt.ua/3000/3680/54828/);

4) PR – гра (*Цей піарний “теніс”, в якому Нації відведено роль стіни, продовжується вже шістнадцять років...* // Голос України. – 14.12.2007);

5) PR – успіх (*...для гарантованої успішності PR-акції ...* // www.dt.ua/3000/3680/46109/);

6) PR – допомога (*...завдяки піару цих досягнень, які стали виборчими фішками, Віктор Андрійович став президентом України.* // www.dt.ua/1000/1550/62082/);

7) PR – послуга (*у нас практично немає випадків, коли Україна для якоїсь конкретної мети користувалася б вітчизняними чи зарубіжними піар-агенціями* // Політика і час. 2002. – №3. – С.8);

8) PR – гроші (*У піар-кампанію з повернення довіри американського населення до атомної енергетики було вкладено величезні суми.* // www.dt.ua/2000/2200/53561/);

9) PR – магія (*Магія білого PR-у.* // www.day.kiev.ua/43795/);

10) PR – чорне (*Багатостраждальний «Макдональдс» знову отримав порцію чорного піару на свою адресу* // Пік.-№3.-2004.- С.30).

Схематично метафоричну модель концепту PR в українській представляємо наступним чином (див. Схема 3):

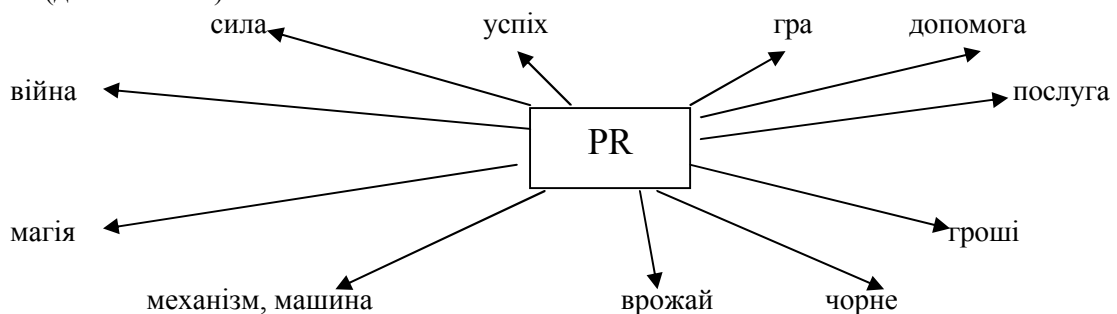

Схема 3. Метафорична модель концепту PR в українській мові

Проаналізувавши метафорику з денотативним компонентом PR/піар/піар, можна зазначити, що ім'я концепту *PR* (*public relations*) в англійській мові, лексеми *piar* у російській мові та *piar* в українській є знаком референта концептуальної метафори, а інвентар корелятивів у цих мовах можна представити наступним чином (див. Таблиця 1):

Таблиця 1

Інвентар корелятивів концептуальної метафори поняття “PR” в англійській (американській варіант) (APR), російській (RPR) та українській (UPR) мовах

	війна	сила	механізм, машини	гра	успіх	перемога	допомога	послуга	гроші	магія	їжа	врожай	стихія	лихо, кошмар	інструмент	чорне
APR	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
RPR	+	+	+	+	+		+	+	+			+			+	+
UPR	+	+	+	+	+		+	+	+	+						+

Наведена таблиця свідчить, що більшість метафоричних схем у трьох мовах є універсальними, вони ґрунтуються на аналогіях з іншими концептами.

Так, віднесення PR до категорії “війна” базується на аналогії PR-діяльності з процесом війни, військовими діями і набуває негативної та іронічної конотації.

Уподібнення PR-діяльності з могутністю, силою говорить про сприйняття піару як такого феномену, що в умовах сучасного суспільства має неабияке значення та здатен змінювати ситуацію. І саме цей артефакт сучасної культури може допомогти досягненню якоїсь мети, а, отже, залучення піару, піар-технологій – гарантія успіху.

Аналогія PR з грою говорить про дуальне сприйняття цієї діяльності. З одного боку гра має свої правила, хід проведення, способи досягнення успіху, тобто можна говорити про упорядковану, чітку діяльність. А з іншого боку, лексема *гра* означає *грати, гратися, забавлятися*, отже присутня деякою мірою штучність, несправжність.

Метафорична схема “PR – послуга” пояснюється тим, що в цілому, PR – це надання певних видів послуг, пов’язаних із роботою з громадськістю.

Ця схема тісно пов’язана з активізацією метафоричної схеми “PR – гроші”, бо, як і будь-яка інша послуга, послуга PR має бути оплаченою, причому немалою сумою грошей.

Віднесення PR до категорії магічного в українській та англійській мовах свідчить про його сприйняття як таємного мистецтва, що наділене великою, нереальною силою. Для віруючих у незвичайне, надприродне українців піар – сакральне, неймовірне знання, що корисне для суспільства.

Асоціація PR з чорним є тільки в українській та російській мовах. Це зумовлено тим, що у свідомості носіїв цих мов ще залишилися відбитки радянської ідеології, коли поняття *piar* не вживалося, проте поширеною була пропаганда, як різновид переконуючої комунікації. Але славнозвісна “радянська пропаганда” надала цьому поняттю негативної політичної конотації. Це призвело до того, що з появою концепту PR у концептуальних просторах пострадянських країн найуживанішим асоціатом до нього було і залишається слово “чорний”.

В англійській мові (американський варіант) знаходимо асоціати PR з поганим (біда, стихія, кошмар), але такого відповідника *чорному піару* (black PR) немає. В англійській мові можна знайти *back story* на позначення діяльності по створенню недостовірних фактів, щось на зразок нашому чорному піару, але прямої негативної асоціації з чорним кольором не знаходимо.

В американській періодиці знаходимо таку метафоричну схему як PR – їжа. Це можна пояснити тим, що для американців піар-діяльність стала невід’ємною, актуальною частиною життя, кожен американець відчуває причетність до життя своєї країни, тому PR у його житті, як і країни в цілому, має таке ж важливе значення, як і їжа.

Таким чином, результати проведеного зіставного дослідження допомагають розкодувати спільні та національно-специфічні фрагменти мовних картин світу носіїв англійської

(американський варіант), російської та української мов стосовно закріплення у цих МКС поняття PR. Специфіка мовної репрезентації досліджуваного концепту через метафоричні моделі показує особливості сприйняття PR-діяльності різними суспільствами: при наявності однакових, спостерігаються і різні концептуальні метафори.

Перспективи наступних досліджень передбачають фреймову структурування метафоричних моделей концепту PR та його подальше поглиблене вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барбара Н.В. Метафоризація концепту Україна в сучасному російському публіцистичному дискурсі // Ученые записки Таврического национального университета им.В.И.Вернадского. Серия "Филология". – Симферополь, 2007. – Том 20(59) – № 3. – С.393-396.
2. Вальчук Г.В. Метафоричні концепти в сфері економіки (на матеріалі публікацій газети The Times та англomовних документів ЄС) // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2004. – № 17. – С. 108–110.
3. Игнаткина А.Л. Специфика репрезентации концепта PUBLIC RELATIONS фразеологическими средствами американского и британского вариантов английского языка: Дис...канд.филол.наук: 10.02.04. – Саратов, 2005. – 225 с.
4. Овчарук Т.В. поняття "гроші" як референт концептуальної метафори // Проблеми зіставної семантики. Зб.наук.статей. – К.: Вид. центр КНЛУ, 1999. – С. 179–182.
5. Опарина Е.О. Концептуальная метафора // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 65-77.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
7. Філатенко І.О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: Автореф. Дис...канд. філол. наук: 10.02.02. – Київ, 2003. – 21 с.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Ваніна – аспірант кафедри видавничої справи та редагування Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: порівняльна лінгвістика, сугестивна та міжкультурна комунікація.

ГЕНДЕР ЯК СОЦІОЛІНГВАЛЬНА КАТЕГОРІЯ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ

Ірина ВЕЛИКА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто міждисциплінарні тлумачення поняття «гендер» як соціолінгвальної категорії, та процеси вербалізації гендерних категорій, репрезентованих у німецькомовних запозиченнях (на матеріалі сучасних феміністських текстів).

In the article was considered a lot of interdisciplinary interpretations of the definition "gender" as a sociolinguistic category and verbalization processes of gender categories represented in the borrowings from the German language (on the material of feminist texts).

Останніми десятиріччями гендерний вимір у лінгвістиці стає все більш важливим в оцінці процесів суспільного функціонування та розвитку. До недавнього часу проблематика визначення гендерних категорій знаходилась на периферії суспільної самосвідомості, сприймалась частіше як другорядний соціальний та психологічний фактор у лінгвістиці [3: 53]. Між тим проблеми, пов'язані з гендерною асиметрією та гендерною диференціацією свідомості, стають все більш актуальними. Тому гендерний вимір стає важливим об'єктом вивчення у багатьох наукових галузях, зокрема у лінгвістиці, де він являє собою новий етап розвитку, нову точку на лінгвістичні явища.

Поняття "гендер" увійшло до сучасної лінгвістичної науки у другій половині минулого століття, що пов'язано зі зміною наукової парадигми у гуманітарних науках під впливом філософії постмодернізму [9: 156]. Нове розуміння процесів категоризації, відмова від визнання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, до особистого життя людини, розвиток нових теорій особистості призвели до перегляду наукових принципів вивчення гендерних категорій, як етничність, вік та стать, що раніше інтерпретувалися як біологічно детерміновані.

У вітчизняній лінгвістиці перші регулярні дослідження гендеру почали проводитися наприкінці 80-х – на початку 90-х років. У наш час цей процес відбувається так стрімко, що впевнено можна заявити про появу ще однієї галузі вітчизняного мовознавства – лінгвістичної гендерології (чи гендерної лінгвістики).

Останнім часом з'явилася низка робіт, в яких робиться спроба системного осмислення й опису мови у зв'язку з феноменом статі, створюється теоретична модель гендеру і проводиться систематизація методологічних підходів до дослідження проблеми гендеру в

мовознавстві. Питання, пов'язані з розробкою методики лінгвістичного дослідження гендеру, створенням інструментарію гендерних досліджень, є магістральними у сучасній лінгвістиці [7: 67]. Багато з цих питань є недостатньо розглянутими на даний момент і потребують подальшої конкретизації. Перше з них – це питання про те, що являє собою поняття «гендер», що воно в себе включає.

На сьогодні в науковій літературі використовується два терміни, які маркують стать людини – „біологічна стать” та „соціальна стать”. Біологічна стать взагалі пояснюється як сукупність контрастуючих генеративних ознак представників одного виду, а соціальна, або гендер, – як комплекс соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, що забезпечують індивіду особистий, соціальний і правовий статус чоловіка та жінки [10: 194]. Саме цієї дефініції поняття «гендер» ми будимо дотримуватись у цій роботі, бо саме вона розглядає цей міждисциплінарний феномен комплексно, наголошуючи і на його фізіологічній, і на соціальній складовій, що проливає світло на його природу і на його потенціал.

Вважається, що одною з перших робіт, де були чітко визначені термінологічні відмінності між поняттями «стать» і «гендер», була стаття Г. Рабін «Обмін жінками» [17]. Дослідниця ввела поняття поло-гендерної системи, розуміючи під цим набір домовленостей, за допомогою яких суспільство трансформує біологічну сексуальність у продукт людської активності. Після роботи Г. Рабін з'являється дослідження Р. Унгер «Про перевизначення понять «стать» і «гендер»», де пропонується вживання слова «стать» тільки для визначення біологічного статевого диморфізму. Вживання ж терміну «гендер» використовується для опису соціальних, культурних і психологічних аспектів, що можна співвіднести з рисами, нормами, стереотипами і ролями, що вважаються характерними та бажаними для тих, кого суспільство вважає чоловіками або жінками [16; 2: 73]. Такими були перші спроби розмежувати поняття «стать» і «гендер». В цьому контексті треба відзначити, що точка зору Р. Унгер наближена до трактування поняття «гендер» у нашій статті, але, наголошуючи на соціальному компоненті гендеру, фізіологічний компонент цього поняття у дефініції не висвітлюється, а навіть протиставляється соціальному. З нашої точки зору, таке тлумачення поняття «гендер» не є зовсім повним, бо гендер слід розглядати як систему, яка існує завдяки сполученню біологічного компонента з тим продуктом, який отримано завдяки його обробці у соціальній системі.

На думку А.В. Кириліної, в науці досі немає єдиного погляду на природу гендеру. Його відносять, з одного боку, до мисленневих конструктів, чи моделей, розроблених з метою більш чіткого наукового опису проблем статі та розмежувань її біологічних і соціокультурних функцій. З іншого боку – гендер розглядається як соціальний конструкт, що створюється суспільством, у тому числі й за допомогою мови [4: 36]. В той же час О.О. Вороніна, систематизуючи і узагальнюючи західні підходи до цього поняття, виділяє сім «позицій» стосовно інтерпретації категорії «гендер». У сучасній гуманітарній парадигмі гендер розглядається як стратифікаційна категорія, як соціальний конструкт, як суб'єктивність, як ідеологічний конструкт, як сітка, як технологія, як культурна метафора [2: 13]. Отже, поняття «гендер» трактується науковцями неоднозначно, але спільним для визначень цього поняття є саме соціальний, культурний компонент, від якого слід відштовхуватись, розкриваючи природу гендеру.

В основі лінгвогендерних досліджень лежить саме принцип культурної зумовленості статі. Такий методологічний принцип дозволяє досліджувати різні факти мови, мовні одиниці різних рівнів з огляду на прояв гендеру, його національно-культурну специфіку [1: 181]. Як зазначає А.В. Кириліна, „Гендерологія звертається до структур мови, визначаючи їхню значущу роль у механізмах культурної репрезентації статі, що робить лінгвістику однією з найважливіших наукових дисциплін, за допомогою якої може бути здійснений процес пізнання гендеру. Дослідженню в гендерному аспекті піддаються практично всі галузі мови як системи і мови у її функціонуванні” [5: 7]. Саме тому гендерні дослідження є найактуальнішими у сучасній лінгвістиці, вони дають змогу по-новому поглянути на мовні феномени, встановити їх зв'язок з немовними явищами, розглянути гуманітарні науки у комплексі, встановити їх зв'язки.

Поняття *sexus* (біологічна стать) розглядається як компонент лексичного значення слова і відбиває „екзистенційні параметри індивіда”. Гендер виражає результати й особливості процесу соціалізації особистості в аспекті культурно зумовленої моделі мужності й жіночості [5: 15; 6: 112]. Отже, гендер є більш широким поняттям, ніж біологічна стать, і його опис стає можливим шляхом вивчення не тільки структур мови, пов'язаних із статтю, але й значно більшої кількості мовних явищ.

Структура гендеру, що пропонується різними авторами, являє собою змогу узагальнити досвід психологічних досліджень в області гендерних відмінностей і сформулювати тезаурус, який дозволяє розглядати гендер як фактор, що проявляє себе як на макро-, так і на мікросоціальному рівнях. Серед складових гендеру виділяються: гендерні ідеали, гендерна ідентичність, гендерні ролі та біологічна стать.

Гендерна ідентичність – сприйняття, ідентифікація себе як чоловіка або жінки.

Гендерні ідеали визначаються як уявлення про призначення чоловіків та жінок, що віддзеркалюють культурні уявлення про чоловічу та жіночу поведінку.

Гендерні ролі – диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків індивідів залежно від їхньої статевої приналежності. Гендерні ролі – різновид ролей соціальних, вони нормативні, висловлюють певні соціальні очікування, проявляються у поведінці.

Біологічна стать – генетичний код індивіда (його функціонування у сфері репродуктивних прав людини) [6: 45-46].

Уявлення про формування гендерних („статевих” у деяких авторів) ролей знайшли відображення у відповідних теоріях. *Теорія ідентифікації* бере свій початок у працях З. Фрейда, підкреслює роль емоцій та наслідування. Припускається, що дитина наслідує поведінку дорослих (в основному батьків), місце яких вона хоче зайняти. Тому соціалізація як процес не є головним фактором формування психологічної статі. В основі *теорії статевої типізації* та близькій їй *теорії моделювання* втілено основний принцип біхевіоризму – принцип зумовленості. Рішуче значення надається батьківським моделям, які дитина намагається наслідувати, та механізмам психічного підкріплення – нагородження та покарання (хлопчиків за маскуліну поведінку, дівчаток – за фемінну). *Теорія соціального вивчення* підкреслює вплив мікросередовища та соціальних норм на зовнішню статево-рольову поведінку дитини [15: 172]. Таким чином поняття «гендер» тлумачиться з точки зору соціології та психології, що є дуже важливим для нашого дослідження, бо комплексне розуміння цього складного поняття можливе лише в міждисциплінарному контексті з урахуванням різних точок зору на нього науковців.

Однак питанням не менш важливим є саме аналіз гендерного аспекту у мові, що призводить до формування нових лексичних одиниць та стимулює таким чином її інтенсивний розвиток. На думку Е.В. Розен, нова лексика відображає настрої у суспільстві, прагнення „демократизувати” статеві (гендерні) відношення [8: 56]. Отже, розглянемо, яким чином боротьба жінок за свої права вплинула на розвиток та як вона змінила шар гендерно маркованої лексики німецької мови.

Активна боротьба жінок за емансипацію сприяла розвитку неологізмів у німецькій мові, які вказують на приналежність діяча до чоловічої або жіночої статі. Так, до таких неологізмів належить поняття “фемінізм”, яке нерідко відносять до семантичних неологізмів [8: 69]. Тлумачний словник Duden представляє наступну дефініцію даного терміна: „*Frauenbewegung, die eine grundsätzliche Änderung der gesellschaftlichen Verhältnisse zugunsten der Rolle der Frauen anstrebt und gegen jede Benachteiligung der Frau kämpft*“. («Жіночий рух, що прагне до принципової зміни суспільних відношень на користь ролі жінок і бореться проти будь-якого враження інтересів жінки»). [11: 49]. До похідних слів відносяться *Feministin, feministisch, feminisieren*.

У 1987 році були змінені формуляри перепису населення Німеччини: жінки могли вказувати назви професій у жіночому роді за допомогою суфікса –in: *Facharbeiterin, RichterIn, Journalistin* і таке інше. Згодом знайдено наступне рішення напису професій: *Richter+RichterIn=RichterIn* [12: 97]. Але можливість вживання професій у жіночому роді була сприйнята з іронією та в результаті з'явилися емоційно марковані неологізми, іронічні назви. Так, наприклад, газета „Zeit“ (№ 18, 1987) розповідає про жіночий фестиваль у

Гамбургі: „das Nonstop-Programm mit Aufführunginnen, Konzertinnen, Lesunginnen, Clownerinnen und Volksspektakelinnen“ [18: 81]. Ці приклади демонструють, що фемінізм, який є сам по собі явищем далеко неоднозначним, відбиває свій бунтарський дух і в мові, про що свідчить подвійне, іноді навіть іронічне ставлення до виникнення неологізмів такого роду у німецькій мові.

У 1988 році популярним для жінок-політиків Німеччини стає слово *die Quote* – рівноправна представленість жінок у професійному житті. Похідними цього слова є *Quotierung*, *Quotenfrau* (*Frau, die aufgrund der Quotenregelung in einer bestimmten Funktion tätig ist, eine bestimmte Position einnimmt.* – Жінка, що завдяки регулюванню квот має певну функцію, займає певну позицію), а також іронічна назва для *Quotenfrau* – *Quotilde*.

Необхідно відзначити появу великої кількості нових слів з компонентом *-frau*: *Parteifrau*, *Kauffrau*, *Staatsfrau*, *Schirmfrauschaft* [13: 77].

Новий неозначено-особовий займенник *frau* вже включено у словники *Duden*, *Deutsches Universalwörterbuch* та *Wahrig*. На увагу заслуговують також неологізми, що виражають негативне ставлення до чоловіків, що демонструють своє домінування над жінкою: *der Macho* (*sich übertrieben männlich gebender Mann* – чоловік, що занадто демонструє свої чоловічі якості), що є похідним від *Machismo* (*übersteigendes Gefühl männlicher Überlegenheit und Vitalität* – перебільшене почуття чоловічої переваги і життєвої сили). З'явилися також і назви для впевнених у собі жінок з компонентом *Power* – від англ. *power* – сила: *die Powerfrau*, *das Powermädchen* [8: 83]. Отже, возвеличення ролі жінки у суспільному житті та негативне ставлення до домінування чоловіка у всіх сферах діяльності чітко розкривається на матеріалі сучасних феміністських текстів, що є дуже актуальними для розуміння та аналізу шляхів вербалізації гендеру у мові.

Ряд лінгвістів [14: 50] виділяють чотири типи мовних застосувань, які відбивають негативні позначення жіночої статі в німецькій мові. Умовно їх можна класифікувати за чотирма групами.

1. Мовні позначення, які вказують на ігнорування жіночої особи, на яку вказано лише імпліцитно:

<i>Sehr geehrte Herren!</i>	<i>Sehr geehrte Damen und Herren!</i>
<i>Liebe Kollegen!</i>	<i>Liebe Kolleginnen und Kollegen!</i>
<i>Beruf des Vaters?</i>	<i>Beruf der Mutter und des Vaters?</i>
<i>Der weiße Mann</i>	<i>Die Weißen</i>
<i>Regierungsmannschaft</i>	<i>Regierungsteam, Regierung</i> [14: 50].

2. Мовні позначення, які маркують перевагу чоловічої особи на жінкою, змальовуючи її як особу другорядну та підлеглу:

<i>Thomas Mann und Frau Katja</i>	<i>Thomas Mann und Katja Mann</i>
<i>Herr Meier mit Frau</i>	<i>Frau Meier und Herr Meier</i>
<i>Seine bessere Hälfte</i>	<i>Seine Frau</i> [14: 50].

3. Мова, що представляє жінку у традиційних ролях, тобто, перш за все, у ролі хазяйки, матері, дружини:

<i>Fräulein! (im Restaurant)</i>	<i>Bitte! Entschuldigen Sie!</i>
<i>Fräulein Sell</i>	<i>Frau Sell</i>
<i>Hausfrauenpflicht</i>	<i>Hausfrauenpflicht oder Hausmannpflicht</i> [14: 51].

4. Мова, за допомогою якої виникає неповажне ставлення до жінки:

<i>Das schwache Geschlecht</i>	<i>Das weibliche Geschlecht</i>
<i>Unsere Skimädchen</i>	<i>Skifahrerinnen</i>
<i>Emanze</i>	<i>Feministin</i>
<i>Dienstmädchen</i>	<i>Hausangestellte</i> [14: 51].

Наше дослідження гендеру як соціолінгвальної категорії в міждисциплінарному аспекті свідчить про достатньо неоднозначне розуміння цього феномену, його варіантів та структури. У даній статті під гендером ми розуміємо соціальну стать, а саме – комплекс соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, які забезпечують мовцю особистісний, соціальний та правовий статус. На матеріалі німецької мови демонструється, що на розвиток гендерних категорій суттєвий вплив має розвиток

феміністської ідеології, лексичне відображення якої продемонстровано на неологізмах та інших типах гендерно маркованої лексики німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти. Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с.
2. Воронина О.А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций/ Под общ. ред. О.А. Ворониной. – М.: МЦГИ - МВШСЭН - МФФ, 2001. – С. 13-95.
3. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования. – Харьков: ХЦГИ, 2001. – Ч.1. – 509 с.
4. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 180 с.
5. Кирилина А.В. Гендерные аспекты языка и коммуникации. – М.: МГЛУ, 2000. – 369 с.
6. Костикова И.В. Введение в гендерные исследования. – М.: Изд-во Московского гос. унив-а, 2000. – 224 с.
7. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. – Витебск: Изд-во УО "ВГУ им. П.М. Машерова", 2004. – 214 с.
8. Розен Е.В. Німецька лексика: історія і сучасність. – М.: Вища школа, 1998. – 96 с.
9. Смит С. Постмодернизм и социальная история на западе: проблемы и перспективы // Вопросы истории, 1997. – № 8 – С. 154–161.
10. Хвостов А.А. Гендерные особенности морального сознания // Мир психологии. – 2005. – № 2(42). – С. 194-206.
11. Duden: Langescheidts Großwörterbuch, Duden. – München: Langescheidt KG, 2002. – 1054 S.
12. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: Schröderverlag, 1995. – 125 S.
13. Glück H., Sauer W.W. Gegenwartssprache. – Stuttgart: Metzler, 1990. – 115 S.
14. Guentherodt L.M./Hellinger I.M./Pusch L.F./Trömel-Plotz S. Richtlinien zur Vermeidung des sexistischen Sprachgebrauchs. In: Linguistische Berichte, 69. – Leipzig: Herder, 1980. – 305 S.
15. Horner M.S. Toward an understanding of achievement-related conflicts in women. – N.Y.: Yale University Press, 1997. – P. 165-184.
16. Rhoda U. Toward a Redefinition of Sex and Gender // American Psychologist. – 1979. – №34 – P. 1085-1094.
17. Rubin G. The Traffic in Women: Notes on the "Political Economy of Sex" // Towards Anthropology of Women. – New-York – London: Monthly Review Press, 1975. – P. 169-183.
18. Tschirch F. Wachstum oder Verfall der Sprache? In: Muttersprache, 5-6/1990. – S. 81-82.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Велика – здобувач кафедри германської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: Гендерні дослідження німецькомовної особистості, соціолінгвістичний аналіз мовної поведінки жінок та чоловіків у різних галузях професійної та міжособистісної комунікації.

ВАРІАНТИ РОДОВОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОПОНІМІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ У ХVІІІ СТОЛІТТІ (НА МАТЕРІАЛІ «ДОКУМЕНТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»)

Людмила ВОРОБІЙОВА (Горловка, Україна)

У статті розглянуто родове оформлення топонімів іношомовного походження у ХVІІІ ст. (на матеріалі «Документів Богдана Хмельницького»), подано опис граматичних характеристик географічних назв іношомовного походження, визначається морфологічна ідентифікація хоронімів, проаналізовано засоби їхнього вираження в українській граматичній системі.

The gender's definition of the toponyms of foreign origin in XVIII century (based on the material «The Documents of Bohdan Chmelnytsky») is investigated in this paper, the description of grammatical traits of the geographical names is given, the morphological identification of the horonyms is determined, the means of their expression in Ukrainian grammatical system are analyzed.

Фонетична асиміляція облігативних запозичень вагома (термін «облігативні запозичення» введений у науковий обіг В.І. Мозговим. Автор називає процес запозичення та адаптації іношомовної топонімії облігативним. Як вважає автор, облігативні запозичення виражають зміст поняття, вказуючи на різницю між цим процесом і запозиченнями та відміною від контактуючих пар власних назв, які співвіднесені із одним денотатом. [2: 17]), але не найголовніша умова, за якої відбувається процес адаптації та передачі власних назв іношомовного походження українською мовою. Структура і морфологія топонімів іношомовного походження у зв'язку з їхніми змінами на фонетичному рівні, стійкість словотворення і словозміни несуть набагато більше інформації про те, наскільки міцно ввійшла назва в нову мовну систему.

Епоха становлення української нації, коли взаємодія топонімічних систем набирає обертів, а норма формується стихійно, народжує численні структурні модифікації облігативних запозичень, які свідчать не тільки про становлення усього складу іношомовної топонімії, але й про ступінь їхньої адаптації – воз'єднання із денотатом імені.

Морфологічний принцип передачі власних і загальних назв іншомовного походження передбачає виявлення ступеня схожості та розбіжності між мовними системами, які знаходяться в тісному контакті між собою. Структура сучасної української мови відрізняється від структури тієї чи іншої іноземної мови, з якої запозичується загальна або власна назва, і має свою специфіку у сфері морфології.

Однією із основних специфічних ознак морфологічної ідентифікації мови-реципієнта є нові формальні елементи приналежності іменників до чоловічого, жіночого або середнього родів.

Так, у німецькій мові у більшості іменників рід формально не визначається без додаткового граматичного показника. У даному випадку цим граматичним показником виступає артикль, наприклад: *das Gericht, das Bargeld, das Schicksal, das Lied, das Denkmal* (сер.р.). Але в українській мові *їжа* – жіночого роду, *готівка* – жіночого роду, *доля* – жіночого роду, *пісня* – жіночого роду, *пам'ятник* – чоловічого роду.

Морфологічні модифікації варіантів власних назв (зумовлені в першу чергу належністю топонімів іншомовного походження до певного роду) можуть з'являтися при зміні їхніх фонетичних або орфографічних структур. Проте головною причиною появи різного типу структурно-морфологічних модифікацій є взаємодія топонімічних систем, які склалися на базі певних мов. У XVIII столітті, коли облігативні запозичення входили в українську та російську мови стихійно, фонетичні, орфографічні та морфологічні варіанти з'являлись навіть у традиційних вживаннях.

У першу чергу родове оформлення західноєвропейських топонімів залежало від їхньої приналежності до класу хоронімів, ойконімів або гідронімів в українській мові. Кожен з цих класів до початку XVIII століття ще не мав у більшості випадків стійку родову приналежність. Деякі варіанти могли з'явитися під впливом давньоруської традиції, дуже рідко під впливом мови-джерела або за умови неповного знайомства із денотатом імені. Про це наглядно свідчать уживання, зафіксовані в «Документах Богдана Хмельницького».

Так, низка географічних назв іншомовного походження належать до чоловічого роду, оскільки в мові-джерелі вони закінчуються на твердий приголосний. Загалом це традиційне вживання для хоронімів, які збігаються із назвами міст і не залежать від родової співвіднесеності у мові-джерелі: польськ. *Sokal* – Сокал («...з таборів під Сокалем...») [ДБХ №8: 636]; *Sluck* – Луцьк («...беремо місто Луцьк під захист...») [ДБХ №418: 546]; *Zborow* – Зборов («...тому ми домовились під Зборовим ...») [ДБХ № 121: 195]; *Buchow* – Бихов («...вели наступ аж до міста Бихова...») [ДБХ №37: 87]; *Budziak* – Буджак («...що через нестійку зиму вони затримались у Буджаку...») [ДБХ №2: 29]; *Lublin* – Люблін («...дуже просимо його не чіпати, і ті святі церкви, які у Любліні...») [ДБХ №5: 37]; *Bar, Stary Konstantynow* – Бар, Старий Констянтинів («...князь й. м. Вишневецький проти волі й наказу й. кор. м. таку силу нашого козацтва розплодив, що тепер ми й самі не можемо їх перелічити, почавши від Бар, по Старий Костянтинів...») [ДБХ № 68: 129]; *Starodemb* – Стародуб («...почавши від Любеча до Стародуба») [ДБХ № 68: 129]; *w Czehrynie, w Szyhirynie* – в Чигирині [ДБХ № 4: 629]; *pod Czeherynet* – під Чигирином [ДБХ №1: 24]; *pod Korsuniet* – під Корсунем [ДБХ № 6: 631]; *jak najblizej Dniepru* – якнайближче до Дніпра [ДБХ № 49: 103]; *w Buchowie* – у Бихові [ДБХ №37: 87]; *w Sobotowie* – в Суботіві [ДБХ №1: 24]; *z Krytu* – з Криму [ДБХ № 2: 29]; *w Budziaku* – у Буджаку [ДБХ №2: 29]; *w Krasnym Stawie* – у Красному Ставі [ДБХ № 5: 37]; *pod Luckiet* – під Луцьком [ДБХ №12: 52]; *Фастів (Хвастов), місто* [ДБХ №5: 69]; *Шингерей, Жингерей, містечко* [ДБХ №8: 59]; *Бахмач (Боцмач), місто в Чернігівському кн.* [ДБХ №12: 131]; *Брянськ (Добрянськ)* [ДБХ №9: 126]; *Бужськ (Божеск, Божьський, Бозск, Бужьиск), місто у Волинській землі* [ДБХ №73: 94]; *Гадір, місто в Іспанії (Кадіс)* [ДБХ №4: 3]; *Долобськ (Лобськ), уроч. на Долобському оз.* [ДБХ №3: 99]; *Друцьк (Дрюцк, Дрютеск), місто у Полоцькому кн.* [ДБХ №43: 218]; *Івангород (Ивангород), місто* [ДБХ №17: 100]; *Іркліів (Иркліев, Аркліев), місто* [ДБХ №10: 84]; *w Szarogrdzie* – в Шаргороді [ДБХ №103: 173]; *w Chartkowie* – в Царкві [ДБХ № 148: 227]; *Городен (сучасний Гродно), місто* [ДБХ № 94: 324]; *Городен (Городок), місто у Волинському князівстві* [ДБХ 231: 109] тощо.

Іншомовні хороніми незалежно від їхньої родової приналежності у мові-джерелі мали в українській мові XVIII століття певні ознаки жіночого роду, що найчастіше залежало від роду номенклатурного терміна: *Moskwa – f*, польськ. *Moskwa* «...co sie tknie Moskwy... – ...що ж до Москви...» [ДБХ №243: 339]; *Woloskiea i Multanskiea ziemie* – *Волоська і Мультанська землі* [ДБХ №2: 627]; *Warszawa – Варшава* «...do Warszawy...» – «...звелів мені приїхати до Варшави...» [ДБХ №6: 631]; *Polsca – Польща, w Polsce* – «...давно не було в Польщі сретика ...» [ДБХ №6: 632]; *Suecia – Швеція, Serenissime Sueciae rex* – «...найясніший королю Швеції...» [ДБХ №426: 557]; *Moldavia – f*, латин. *Moldavia, ill-mis Moldaviae* – «... воєводам Молдавії...» [ДБХ №417: 545]; *Transilvania – Трансильванія, ill-imo Transilvaniae* – «...князеві Трансильванії...» [ДБХ №417: 545]; *Ungaria – Угорщина, regni Ungariae* – «...королівства Угорщини...» [ДБХ № 406: 534]; *Rus* – «...поки Русь не буде...» [ДБХ №121: 193]; *Valachia et Moldavia – Валахія і Молдавія, principes Valachiae et Moldaviae* – «...князі Валахії і Молдавії...» [ДБХ №116: 186]; *Litva – Литва, cum universa Litvania* – «...з усією Литвою...» [ДБХ № 48: 100]; *Siecz – Січ, do Sieczy* – «...до Січі...» [ДБХ №2: 30]; *Uladowka – Уладівка, z Uladovki* – «...даний з Уладівки...» [ДБХ №23: 66]; *Cecorza* – «...Цецора...» [ДБХ №65: 123]; *Repubblica Veneta – Венеціанська республіка* [ДБХ №102: 171]; *Greczej – Греція* [ДБХ № 147: 225]; *Dobruckiea ziemie – Добруцька земля* [ДБХ №147: 225]; *Biala Cerkiew – Біла Церква, spod Bialej Cerkwi* – «...з-під Білої Церкви...» [ДБХ №142: 219]; *id districtu Marmarosiensis* – в Мармароській окрузі [ДБХ №48: 100]; *В'язьма (Вязма), місто* [ДБХ №7: 69]; *Цекинівка (Цекийновка, Цекиловка), містечко* [ДБХ №69: 137]; *Ціна (Стіна), місто* [ДБХ №54: 118]; *Медведівка (Медведовка), місто* [ДБХ №42: 97]; *Носівка (Носовка), місто* [ДБХ № №32: 65]; *Раши́вка (Рашевка), місто* [ДБХ №28: 54]; *Меодита (Меотія), земля і народ, область Азовського моря* [ДБХ № 10: 3]; *Нарова (Нерома), народ і земля* [ДБХ № 13: 5]; *Рагузька (Ракушська) земля (сучасна Австрія)* [ДБХ № 98: 273]; *Рінокорура (Нирокурія), область в Передній Азії* [ДБХ №11: 3]; *Загалля (Заганя), село* [ДБХ № 71: 170]; *Цекинівка (Цекийновка, Цекиловка), містечко* [ДБХ № 80: 137]; *Аглянська (Агарянська) земля* [ДБХ № 21: 3]; *Адріакія (Аньдриакия)* [ДБХ № 22:3].

Переважне вживання жіночого роду для хоронімів пояснюється також і закінченнями *-a, -ія*, які з грецької і латинської мов крізь вжиток польської мови проникають в українську мову для оформлення відповідних назв: польськ. *Rzptej – Річ Посполита* («...панові нашому милостивому і всій Речі Посполитій...») [ДБХ № 207: 294]; польськ. *Hoszczca* («...ми негайно вирудили посланця в Гоцу») [ДБХ № 133: 211]; польськ. *Rawolocz* («На масляну, дасть Бог, вирушимо до Паволочі...») [ДБХ № 133: 212]; *Паннонія (Панія)* [Литоп. Самов., с. 11]; *Голландія* [ДБХ № 20: 35]; *Туреччина* [ДБХ № 4: 7]; *Ассірія* [ДБХ № 15: 4]; *Іллірія, область на Балканах* [ДБХ № 19: 3]; *Каппадокія (Каподокія)* [ДБХ № 54: 3]; *Кефаллінія, острів* [ДБХ № 51: 3]; *Паннонія (Панія)* [ДБХ № 89: 11]; *Фессалія (Фесалія), область* [ДБХ № 56: 101]; *Горина (Горинка), ріка, притока Прип'яті* [ДБХ № 79: 149] тощо.

Коливання, яке відбувається між хоронімами жіночого та чоловічого роду у XVIII столітті – процес, який спостерігається дуже рідко, тому що родові варіанти у хоронімах визначаються тільки за допомогою номенклатурного терміна. Так, за А.В. Суперанською, «...кінцеві елементи не дають однозначної вказівки на родову приналежність, загалом керуються категоріальною приналежністю слова, тобто співвідношенням з тим чи іншим географічним терміном, рід якого механічно переноситься на рід топоніма: місто, район, штат, острів – чоловічого роду; ріка, гора, держава, область, провінція, колонія – жіночого роду; село, селище – середнього» [3: 110]. Наприклад: у *Великому князівстві Литовському, королівство Угорське* (польськ. *W. Ks. Litewskim; regni Hungariae*) [ДБХ №68: 128] – середнього роду; на *Уманській шлях, під Чорним Лісом* (на *szlak Humanski*) [ДБХ №111: 181], (под *Czarnym Lasem*) [ДБХ №149: 229] – чоловічого роду; дано на *ріці Прут, року 1650, місяця вересня дня 16* (молдав. *Datum de fluvio Prut, a – o 1650, mensis septembris d.16*) [ДБХ №116: 186] – жіночого роду тощо.

У «Документах Богдана Хмельницького» зафіксовані характерні розбіжності в родовому та структурному оформленні хоронімів іншомовного походження. Наприклад, давні форми множини: село *Кемдани*, *Великі і Маліі Ногайі* (Ногайці), село *Хітці*, село *Хвацьки*, село *Стефанівці*, *Хрести* (Крести) село [ДБХ № 211: 92]; «...Село его власное *Вербичи* названное

также в селѣ Горбовѣ ...» [ДБХ №159: 225]; Хвойники (Хойники), місто [ДБХ № 54: 59]; Підгайці (Подгайці), містечко [ДБХ № 76: 102]; Свинухи (Свинуси), село у Волинському князівстві [ДБХ № 56: 174]; Темтюги (Темті), місто у волзькій Болгарії [ДБХ № 89: 219]; Угольники (Угольниця), місто у Галицькій землі [ДБХ № 97: 257]; Хозари (Козари), народ і земля [ДБХ № 32: 10]; Всь (Весь), (Вбучі), (Вобучі), урочище у Волинському князівстві [ДБХ № 67: 185], а також описова модель «отгопонімічного прикметника із суфіксом –ськ- із номенклатурним терміном «земля» [2: 86], наприклад: Волоська і Мультанська землі; Валахійська земля; Мармароська земля; Шаргородська земля; Гончариський (Гончариский, Гончаровский, Гончариха, Гонгорійский), шлях, урочище; Агляньська (Агаряньська) земля.

Варіанти родового оформлення деяких гідронімів, які зафіксовані у «Документах Богдана Хмельницького» належать як до жіночого так і до чоловічого родів. Більшість гідронімів передавалась українською мовою згідно з географічним терміном, який практично не впливав на їхню родову приналежність: Базавлук, річка [ДБХ № 10: 48]; Бистриця, річка [ДБХ № 435: 568]; Білогоща, річка (...над річкою Білогощею...) [ДБХ №432: 531]; Божок, річка [ДБХ №381: 504]; Білоусівка, річка [ДБХ №371: 490]; Вереміївна, річка [ДБХ № 154: 235]; Вісла, річка «...poszlo duszek waszych niemalo az do Wisly...» – (...пошло дуи ваших немало на дно Вісли реку...), «...quia ferro suo non erat evagaturus iuxta promissa nisi ad Istulam ...», (...чтоб рубеж княжества Российского по Вислу реку был, аж венгерские границы...) [ДБХ №29: 76]; Волга, річка [ДБХ №302: 417]; Ворскла, річка «...іж не ведлуг ради і постановлення нашого за Орсклом виправуєт войска из черкаси, ...» [ДБХ №108: 179]; Горинь, річка «...а за Горун задна choragiew na ten bok nie przechodzi...», (... а за Горинь ні одна корогва на цей бік не переходить ...) [ДБХ №53: 109]; Дністер, річка [ДБХ №68: 128]; Ірпінь, річка (...над річкою Ірпенем і над річкою Котором, зо всіми приналежними кгрунтами...) [ДБХ №131: 210]; Мерла, річка (...Скаржил нам асаул миргородський, же на Мерле пасеку вибито і пасечника вигнано, ...) [ДБХ №106: 176].

Проаналізувавши деякі приклади топонімів іншомовного походження, можна зазначити, що процес родового оформлення знаходився у стадії розвитку. Поява великої кількості варіантів, в першу чергу, була викликана характером передачі іншомовної топонімії українською мовою. Певну значимість мали традиції російської та української мов, системи яких впливали на процес адаптації іншомовної топонімії. Топоніми іншомовного походження – багатократні запозичення, які могли засвоюватись одночасно впродовж усього століття за допомогою декількох моделей адаптації.

Варіанти родового оформлення топоніми іншомовного походження розподілялись в українській мові XVIII ст. між двома родовими класами – чоловічим та жіночим родами. В інших випадках простежувалась наявність певного збігу між родовою приналежністю субститута та його прототипу, який мав випадковий характер.

Таким чином, варіанти, зафіксовані в «Документах Богдана Хмельницького», свідчать, що наприкінці XVII – початку XVIII століть процес родового оформлення топонімів іншомовного походження не мав логічного завершення. Це був стихійний етап передачі власних назв, який поступово передавав естафету наступному етапові – нормуванню, що орієнтувалося на російську традицію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / Упоряд. І. Крип'якевич. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 739с.
2. Мозговой В.И. Освоение иноязычной топонимии в русском языке XVII в. (на материале «Вестей-Курантов»): Дисс. ...канд. филол. наук. – Донецк, 1981. – 260с.
3. Суперанская А.В. Структура имени собственного (фонетика и морфология). – М.: Наука, 1969. – 207с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Воробйова – аспірант кафедри мовознавства і російської мови ГДПШМ.

Наукові інтереси: формування норм передачі топонімів іншомовного походження українською мовою.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ "ПОЕТИКА ПОСТМОДЕРНІЗМУ" В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПОЕТИКИ ЯК НАУКИ

Олена ВЯЛКОВА (Київ, Україна)

У статті простежується розвиток поняття "поетика" від античності до початку XXI ст., розкривається зміст цього поняття в широкому та вузькому розумінні, витлумачується термін "поетика" крізь призму постмодерністської епістемології.

The article is tracking the development of the notion "poetics" from the antiquity up to the beginning of the 21st century, examining the content of this notion in the wide and narrow interpretation, treating the term "poetics" in the light of the postmodern epistemology.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із науковими завданнями. Одним із найважливіших питань сучасного наукознавства є проблема змістового наповнення поняття *постмодернізм* (Р. Барт [5], Ж. Бодрійар [6]). Незважаючи на численні спроби дати вичерпне визначення цього терміна (Ж.-Ф. Ліотар [23], І.П. Ільїн [20], М. Епштейн [32], В. Єшкілев [18], Р. Hoover, Р. Newall та ін.), все ж таки єдиного підходу і донині не вироблено. Не є одностайними науковці (Ж. Дерріда [17], Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі [15], В.А. Ємелін) навіть у визнанні загалом існування такого феномену сьогодення, як *постмодернізм*.

Останнім часом з'являються спроби доказів того, що постмодернізм є артефактом уяви окремих науковців-літературознавців (Д. Биков, К. Бандуровський [1], Н. Колошук [22]). Залишається відкритим питання щодо надуманості й суб'єктивності цієї позиції. Але водночас наука активно послуговується цим термінопоняттям (Д.В. Затонський [19], Н.Б. Маньковская [25]). Тому актуальним залишається дослідження феномену *постмодернізм* загалом, і в аспекті тих стилістичних прийомів, які творять його поетику, зокрема.

Мета статті – уточнити концептуальний зміст феномену *поетика постмодернізму* в контексті розвитку поетики як науки. **Завдання статті:**

- проаналізувати теоретико-методологічні концепції щодо плану змісту термінопоняття *поетика постмодернізму*;
- синтезувати погляди дослідників широкого та вузького розуміння терміна *поетика*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські (В.Л. Єшкілев [18], Д.В. Затонський [19], Т. Денісова [16], Ю. Іздрик, Ю. Андрухович) та зарубіжні (Ю. Хабермас [31], Х.-Л. Борхес [7], Ж. Дерріда [17], Ж.-Ф. Ліотар [23], Р. Hoover, Р. Newall) дослідники постмодерністської філософської та художньої літератури витлумачують термін *поетика* по-різному. Розуміючи це поняття досить широко, науковці вбачають у ньому не лише теорію поезії (Ф.А. Брокгауз і І.Ф. Єфрон [8]), і не лише науку про структуру твору чи композицію (Б.В. Томашевський [27]) та особливості авторського стилю (поетика Т.Г. Шевченка, поетика М. Рильського, "поетика торкання" М. Ямпольського, "Ангелічна поетика" К. Кедрова), а здебільшого комплексну категорію крізь призму соціальних, психологічних, гендерних, економічних та політичних особливостей ситуації в світі. Це порівняно нове бачення поетики є дуже близьким до змістового наповнення *когнітивної поетики* (R. Tsur [35], Р. Stockwell [34], Л.О. Бутакова [10], О.П. Воробйова [13]).

Наукові результати. Новий погляд на термін *поетика* є дійсно відмінним від класичного його розуміння. Глибокі корені поетики сягають ще часів античності, зокрема творів Платона, який об'єднав думки й погляди видатних античних філософів у своїх діалогах (Сократ, Протагор). Завдяки його працям науковці мали змогу проаналізувати своєрідні тлумачення поетики Сократа, який не дуже поважно ставився до неї, порівнюючи її з бенкетами невибагливих людей з вулиці [26 (1: 235)]. Єдине, що можна сказати про розуміння поетики Сократом, так це те, що він визначав поетичне мистецтво як "дещо цільне" (to holon) [26 (1: 136)]. У тих же працях Платона знаходимо також думку давньогрецького філософа Протагора, який дещо звужував широкий погляд філософів щодо змісту поетики. На відміну від Сократа, на перший план він ставив уміння розбиратися в поезії, "себто розуміти те, що сказане поетами, судити, що є правильним в їх творах, а що

ні, та за потреби надавати пояснення поетичним явищам" [26 (1: 225)]. Натомість сам Платон поділяв погляд Сократа щодо непотрібності поезії в мистецтві. Ототожнюючи поезію з поезією, він трактував її як "імітаційне мистецтво, що сприймається на слух" [26 (2: 432)], розширюючи знову ж таки її розуміння.

Важливість поезії як науки була відстояна і захищена від платонівської критики Аристотелем в його однойменному творі. Тоді вперше Аристотель запропонував вузьке і широке визначення *поезії*. З одного боку, Аристотель ототожнював поезію з поезією і поетичним мовленням загалом. Поезію ж він розумів як наслідування, імітацію (*mimesis*), протиставляючи їй прозу [3: 41]. Різниця між поезією та прозою вбачалась у чомусь глибшому, аніж тільки у формі (віршованій, римізованій), що також помітив і Н.І. Новосадський у своєму вступі до перекладу "Поезії" [3: 13]. З іншого боку, Аристотель вперше зробив спробу виділити поезію як окрему науку, протиставивши їй риторику, вважаючи останню мистецтвом переконання, а поезію - мистецтвом імітації та відтворення [21: 79]. Більш того, в "Поезії" наявні перші міркування щодо терміна *поетичне мовлення*: діалектизм, метафора, прикраса та інші види роблять мовлення не грубим і не низьким, а слова загальноживані надають йому ясності [...]. Відступаючи від звичайного, таке мовлення звучить інакше, ніж розмовне, а те, що в ньому є звичайні вислови, надасть йому ясності [4: 77-78].

Згодом, у середні віки проблематика мистецтва стала об'єктом вивчення філософії і естетики ("табулатури" мейстерзінгерів, "Історія санскритської поезії" С Де), а для поезії залишили вирішення нормативних питань, зокрема опис художньої форми ("О образех" Херобоск) [30]. У часи Відродження і класицизму поезія виокремилась у самостійну науку ("Поезія" Скалігера, "Мистецтво поетичне" Н. Буало, "Підзорна труба Аристотеля" Е. Тезауро та ін.), а в XIX ст. – збагатилась філософськими категоріями (Г.-В.-Ф. Гегель), поглядами романтиків (брати Ф. та А. Шлегелі) і мовознавців (О. Потебня, О. Веселовський) [24: 557-558].

До сучасного наукознавства поезія дійшла в оновленому, більш широкому розумінні (Ж.-Ф. Лютар [23], І.П. Ільїн [20], М. Епштейн [32], В. Єшкілев [18]), передусім як вид світогляду, особливий та неповторний стиль автора, який є майстром не завдяки віршованій формі його творів, а в аристотелівському баченні як автор глибоко емоційного та образного стилю мовлення.

У словнику літературознавчих термінів В.М. Лесин та О.С. Пулинець пояснюють поезію як один із основних розділів літературознавства – теорію літератури, але при цьому зауважують, що "частіше поезією називають, на відміну від теорії літератури, ту її частину, яка вивчає питання структури творів, їх композиції, поетичну мову та віршознавство, тобто питання форми літературних творів" [28: 286]. Натомість у Літературознавчому словнику-довіднику Р.Т. Гром'як ця позиція зазнає критики в тому плані, що розуміння поезії як вивчення композиції, поетичного, мовлення, версифікації та інших сегментів теорії літератури є наявною спробою "замінити її (поезію) одним із напрямів теорії літератури – стилістикою, яка має висвітлювати поетичне мовлення" [24: 557]. З цього можна зробити висновок, що навіть укладачі словників не є одностайними в питанні вичерпного і коректного витлумачення цього терміна. В.М. Лесин та О.С. Пулинець схилиються до вузького трактування поезії, тимчасом як Р.Т. Гром'як відстоює широке її розуміння, наближене до постмодерністського.

Попередні спостереження дозволяють констатувати, що в процесі свого розвитку поняття *поезії* не було статичним. До середини XIX ст. поезія зберігала значення загальноестетичної категорії, яке надав їй Аристотель. О.М. Веселовський звузив його, увівши в науковий обіг термінопоняття *історична поезія* (за аналогією з історичною граматикою), що стало одним із основних в історії всесвітньої літератури [27: 7]. Але історична поезія повною мірою не пояснювала багатьох питань специфіки літератури як словесного мистецтва. Останні знайшли свій розвиток у теоретичній концепції О.О. Потебні, який сформулював основні ідеї лінгвістичної теорії словесності, тобто *теоретичної поезії* [27: 7].

Час від часу поетику іменують поезією. О.О. Потебня ж вкладав у цей термін широкий смисл, зазначаючи, що "поезія є одним із мистецтв, а тому її зв'язок зі словом має вказувати на загальні сторони мови та мистецтва" [27: 22].

Лінгвістичним дослідженням поетичної функції вербальних повідомлень у цілому і поезії зокрема присвячено працю Р.И. Якобсона, в якій погляд на поетику значно звужується ("Лінгвістика і поетика"). Учений захищає поетику від літературознавців та критикує їхні хибні прагнення "вважати поетичне висловлювання відхиленням від норми" [33: 81]. Тут його думки є співзвучними з аристотелевськими, який уважав, що "високий та вільний від грубуватості стиль – це той, що характеризується незвичними словами" [4: 77]. При цьому Р. Якобсон стверджує, що поетика вивчає поетичні твори крізь призму мови та домінуючу в поезії функцію, а тому поезія є відправним моментом у тлумаченні поетичних текстів [33: 81]. Він аргументує ефективність його дослідження з психологічного чи психоаналітичного, а також соціологічного аспектів, наголошуючи, що всі функції твору підпорядковуються домінуючій функції, і "кожен дослідник повинен враховувати те, що перед ним – поетична тканина поетичного тексту" [там само].

Погляди Р. Якобсона щодо поетики як суто лінгвістичної науки у своїй праці з інтерлінгвістики розвиває В.П. Григор'єв, вводячи термінопоняття *лінгвопоетика* [14]. Дослідник пише, що ледве не вся сфера так званої лінгвістичної поетики ще не вийшла зі стадії принципових методологічних суперечок між різними школами філологів [14: 11]. "Понад 60 р. після "Курсу" Ф. Соссюра, 50 р. після тез Ю. Тиньянова і Р. Якобсона (1928 р.) та серії робіт Я. Мукаржовського поняття *художнє мовлення* і *поетична мова* в науковому слововжитку виступають як синоніми. Це свідчить про те, що і досі не розроблено загально визнаної теорії поетичної мови, історія якої залишається до кінця не вивченою" [14: 11]. Отож, варто визнати, що на сьогодні проблеми, порушені В.П. Григор'євим, все ще не знайшли свого наукового вирішення. Очевидно, це можна пояснити досить полярним їх баченням літературознавцями і мовознавцями.

Ще один погляд на поетику як науку в широкому розумінні висловив свого часу Б.В. Томашевський [29]. Його думка про те, що поетика разом із риторикою становлять загальну теорію літератури, сягає часів античності, коли почало формуватися розуміння цих двох понять. Слідом за Аристотелем, науку, яка вивчає конструкцію нехудожніх творів, він вважає риторикою, а науку, яка вивчає конструкцію художніх творів, – поетикою [там само]. Воднораз учений зауважує, що не тільки поетика займається вивченням художньої літератури, а й інші дисципліни. Завданням поетики, за Б.В. Томашевським, є вивчення способів будови літературних творів, об'єктом вивчення – художня література (зокрема способи комбінації словесного матеріалу в художній єдності), способом вивчення - опис та класифікація явищ з їх інтерпретацією [там само].

Сучасний погляд на поетику, який висловлює американський лінгвіст Джонатан Каллер, полягає в тому, що поетика як наука про стратегії і тактики літератури, не зводиться до вивчення риторичних фігур [21: 80]. У ній можна побачити ширше розуміння риторики, яка вивчає можливості мовленнєвих актів будь-якого типу [там само]. Поетичний текст, на думку Д. Каллера, – це структура інтертекстуальна, "відлуння віршів, створених у минулому, від впливу яких важко позбутися" [21: 91]. Погоджуючись із Д. Каллером, вважаємо, що *поетика постмодернізму* – це колективна система поглядів, яка формувалася світоглядним досвідом багатьох поколінь, що переданий нам у спадок як ключ до розуміння творів минулого, сучасного та майбутнього часу.

Отож, під поетикою сьогодні розуміють динамічну систему сучасного бачення світу, яке залежить від соціальних та національних особливостей певної лінгвокультури. Постмодерністська поетика не є категорією однієї науки завдяки постійному впливу різних культур, мов, соціальних факторів, тендерних та вікових особливостей соціумів. Окремо взятий постмодерністський текст, за спостереженнями Ж. Дерріда [17], Р. Варта [5], має свою поетику – невід'ємну частину постмодерного світогляду як емоційного, глибоко пережитого ставлення індивіда до життя. У добу постмодернізму феномен поетичного мовлення зазнав докорінного перегляду і був проголошений фундаментальною ознакою постмодерністської чутливості, способом художнього вираження думки, яким послуговуються сучасні філософи.

Прихильники постмодернізму наголошують (Ж.-Ф. Ліотар [23], І.П. Ільїн [20], М. Епштейн [32]), що сучасний митець, на відміну від митців минулих епох, має справу не з чистим матеріалом, а з тим, який уже адаптований певною культурою, тому його твір є фокусом інтертекстуальності, спалахами алюзій на інші твори, нанизуванням цитат, своєрідним колажем, свідомою компіляцією, стилізацією, самоіронією, пастишем. До понятійного апарату постмодернізму, зокрема постмодерністської поетики, належать такі терміни: "світ як хаос", "світ як текст", "свідомість як текст", "криза авторитетів", "інтертекстуальність", "авторська маска", "подвійний код", "пастиш", "симулякр", "дискретність", "нонселекція", "нарація" тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналізуючи розвиток поетики від її ототожнення з поезією до виділення в окрему науку, а також тривалий шлях пошуку єдиного трактування, слід сказати, що це поняття змінювалось від вузького до широкого розуміння. Сучасна інтерпретація поняття поетики зводиться до його міждисциплінарності як об'єкта спостережень філософії, психології, соціології, політології, маркетингу, літературознавства, мовознавства та ін. Ця міжнауковість та інтертекстуальність поєднуються в одному терміні – *поетика постмодернізму*, який вже активно вживається сучасними дослідниками феномену постмодернізму. Перспективами подальших досліджень є узагальнення поглядів науковців щодо питання постмодерністський стиль письма загалом та стилістичних прийомів постмодерністської поетики зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алешин А.И., Бандуровский К.В. История мировой философии. – М. : АСТ; Астрель; Хранитель, 2008. – 495 с.
2. Андрухович Ю., Ірванець О., Неборак В. Бу-Ба-Бу. – Львів : Каменяр, 1995. – 255 с.
3. Аристотель. Поэтика. – Л. : Академия, 1972. – 120 с.
4. Аристотель. Поэтика. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
5. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
6. Бодрийяр Ж. Система вещей. – М. : Рудомино, 2001. – 222 с.
7. Борхес Х.Л. Оправдание вечности. – М. : Ди-Дик, 1994. – 548 с.
8. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Современная версия. – М. : Эксмо, 2004. – 670 с.
9. Буало Н. Мистецтво поетичне. – К. : Мистецтво, 1967. – 134 с.
10. Бутакова Л.О. Принципы когнитивной поэтики // Актуальные вопросы лингвистики. Сборник статей. Тюмень, 2003. – С. 184-188.
11. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 255 с.
12. Винокур Г.О. Филологические исследования: лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1990. – 451 с.
13. Воробйова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – №635. – с 18-22.
14. Григорьев В.П. Из прошлого лингвистической поэтики и интерлингвистики. – М. : Наука, 1993. – 176 с.
15. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? – СПб. : Алетейя, 1998. – 287 с.
16. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири // Слово і час. – 1995. – №2. – с. 67-78.
17. Деррида Жак. Письмо и различие / В. Лапицкий (пер.). – СПб.: Академический проект, 2000. – 428 с.
18. Ешкилев В.Л. Идентификация и самоидентификация русской идеи на Украине в контексте ситуации постмодернизма. <http://www.niurr.gov.ua/ru/conference/knigaconf7yeshkilev.htm>
19. Затонский Д. Художественные ориентиры XX века. – М.: Советский писатель, 1988. – 416 с.
20. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа.–М.: Интрада. 1998.–255 с.
21. Каллер, Джонатан. Теория литературы. – М. : Аст: Астрель, 2006. – 159 с.
22. Колошук Н.Г. Табірна проза в парадигмі постмодерну: Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин, держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 500 с.
23. Ліотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперимент, социологии, 1998. – 230 с.
24. Літературознавчий словник-довідник / редкол. : Р.Т. Гром'як та ін. К.: Академія, 1997. – 748 с.
25. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с.
26. Платон. Сочинения. В 3х т. –М.: Мысль, Т.1 – 1968. – 623 с, Т.2 – 1970. – 611 с.
27. Потенция А.А. Теоретическая поэтика. – М. : Высш. шк., 1990. – 324 с.
28. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О.С. Пулинець К.: Радянська школа, 1965. – 432 с.
29. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. 1931. www.reader.boom.ru
30. Литературная энциклопедия. Т. 9 – 1935. – <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le9/le9-2151.htm>
31. Хабермас Ю. Расколотый Запад. – М. : Весь Мир, 2008. – 187 с.
32. Эпштейн М. Постмодерн в России. Литература и теория. – М. : Изд-во Р. Элинина, 2000. – 367 с.
33. Якобсон Р.О. Работы по поэтике. – М. : Прогресс, 1987. – 460 с.
34. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction, London : Routledge, 2002.
35. Tsur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics. Amsterdam : Elsevier (North Holland) South publishers. 1992.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Вялікова – аспірантка кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: американська та українська поетика постмодернізму.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Александр ГАВРИЛЕНКО (Кіровоград, Украина)

В статье рассматриваются вопросы фразеологических заимствований, восходящих к античной мифологии и истории, а также вопросы влияния французской фразеологии на фразеологию других языков.

This article is devoted to the questions of phraseological holdings, which came from antique mythology and history, and also the influence of french phraseology on phraseology of other languages.

Способы заимствования фразеологических единиц

Фразеологические заимствования – это результат взаимовлияния и взаимообогащения различных языков. Они являются важным, хотя и не основным, источником пополнения фразеологического запаса французского языка.

Многие заимствованные французские фразеологизмы интернациональны. Они встречаются в большинстве европейских языков и ведут свое происхождение от одного источника, не всегда известного.

Однако не все интернациональные фразеологизмы относятся к заимствованиям. Среди них встречаются словосочетания, возникшие из одного общего источника, но без заимствования одним языком из другого. В подобных параллельных фразеологизмах, очевидно, образовавшихся независимо друг от друга, но в аналогичных социально-исторических условиях, отобразилось сходство мыслей и понятий у разных народов.

Основным способом заимствования в сфере фразеологии является калькирование, т. е. буквальный, пословный перевод иноязычного оборота, что приводит к образованию фразеологических калек.

Калькирование может быть полным или частичным, что позволяет выделять соответственно полные фразеологические кальки и фразеологические полукальки.

В полных фразеологических калках буквальному, пословному переводу подвергаются все слова-компоненты иноязычного оборота, причем подобный перевод может точно воспроизводить лексико-грамматические особенности оригинала. Ср.: русские фразеологизмы иметь место (от франц. avoir lieu); холодная война (от англ. cold war); синий чулок (от англ. Blue stocking) и т. д. Однако чаще всего полные фразеологические кальки и их прототипы различаются в той или иной степени по лексико-грамматической структуре. Ср.: русские фразеологизмы золотая молодежь – от франц. jeunesse dorée (в русском обороте определение находится в препозиции, а во французском – в постпозиции); после нас хоть потоп – от франц. Après nous le déluge (в русском обороте есть слово *хоть* которое отсутствует во французском); аппетит приходит во время еды – от франц. L'appétit vient en mangeant (глагольная форма en mangeant во французском обороте переведена на русский язык существительным) и т. д.

Что касается фразеологических полукалек, то они отличаются от полных калек тем, что в них часть компонентов переведена, а часть заимствована. В зависимости от того, каким способом передается заимствованная часть, можно выделить следующие разновидности фразеологических полукалек:

1. Фразеологические полукальки, заимствованная часть которых состоит из фонетически, лексически и графически освоенных слов. Ср.: русские фразеологизмы *пробить брешь* (от франц. *battre en brèche*); *смешать карты* (от франц. *brouiller les cartes*) и т. д.

2. Фразеологические полукальки, заимствованная часть которых состоит из слов, выступающих в своей оригинальной форме и графике. Ср.: фразеологизм «ни с того, ни с сего; из-за пустяка» (от франц. *à propos de rien*).

3. Фразеологические полукальки, заимствованная часть которых состоит из слов, подвергшихся народноэтимологическому переоформлению. Например, в русском фразеологизме *строить куры*, скалькированном с французского *faire la cour* «ухаживать», *куры* является переоформлением слова *cour* «двор», произошедшим, очевидно, под влиянием существительного *куры*.

Другим источником пополнения фразеологического фонда языка является заимствование фразеологических единиц без перевода. Здесь возможны три случая.

1. Заимствованный фразеологизм может состоять из слов, фонетически, лексически и графически освоенных. Ср. во французском языке *table rase* «чистая страница, нетронутая почва» (от лат. *tabula rasa*); *sel attique* «аттическая соль» (от лат. *sal atticum*) и т. д.

2. Заимствованный фразеологизм может быть освоен в его оригинальной форме и графике, без всяких изменений. Ср. латинские выражения *alma mater* «альма-матер»; *in extremis* «при смерти; в последний момент» и др., входящие в фразеологический фонд французского языка.

3. Заимствованный фразеологизм может состоять частично из слов, фонетически, лексически и графически освоенных, и частично – из слов, сохранивших свою оригинальную форму и графику. Ср. во французском языке *condition sine qua non* «непременное условие» (от лат. *conditio sine qua non*); *faire fiasco* «потерпеть фиаско» (от итал. *far fiasco*) и т. д.

Следует отметить, что по сравнению с калькированием заимствование фразеологических единиц без перевода менее распространено в современном французском языке. К тому же фразеологизмы, заимствованные из других языков данным способом, характерны главным образом для книжного стиля, поэтому частотность их употребления весьма невысока.

Фразеологизмы, восходящие к античной мифологии и истории

Одним из важнейших источников фразеологических заимствований французского языка явилась греко-римская мифология. Вот краткий перечень связанных с античной мифологией фразеологизмов, многие из которых имеют интернациональный характер:

les écuries d'Augias «авгиевы конюшни»;
la boîte de Pandore «ящик Пандоры»;
le lit de Procruste «прокрустово ложе»;
la corne d'abondance «рог изобилия»;
le talon d'Achille «ахиллесова пята»;
la pomme de discorde «яблоко раздора»;
travaux d'Hercule «гигантский, геркулесов труд»;
le fil d'Ariadne «нить Ариадны, путеводная нить»;
se plonger dans le Léthé «кануть в Лету»;
être dans les bras de Morphée «пребывать в объятиях Морфея, спать»;
travail de Sisyphe «сизифов труд»;
beau comme Apollon «красив как Аполлон»;
les noeuds de l'hyménée «узы Гименя».

К фразеологизмам, восходящим к античной истории, относятся следующие словосочетания:

franchir (или *passer*) *le Rubicon* «перейти Рубикон» (связано с походами Цезаря);

couper (или *trancher*) *le noeud gordien* «разрубить гордиев узел» (согласно легенде Александр Македонский разрубил сложнейший узел, опутавший ярмо повозки фригийского царя Гордия);

victoire à la Pyrrhus «Пиррова победа» (намек на греческого царя Пирра, который в 279 г. до н. э. одержал над римлянами победу, стоившую ему огромных потерь);

serment d'Annibal «Аннибалова клятва» (карфагенский полководец Аннибал, 247–183 до н. э., в детстве поклялся быть всю жизнь непримиримым врагом Рима, превратившего Карфаген в свою колонию);

passer par les fourches Caudines «пройти под кавдинским ярмом, принять унижительные условия» (в ущелье Кавдия римская армия, разбитая в 321 до н. э. самнитами, прошла под ярмом).

Фразеологизмы религиозного, в частности, библейского происхождения

Религия и библия послужили важными источниками фразеологических заимствований. Подобные фразеологизмы в большинстве своем также носят интернациональный характер, ибо являются более или менее общими для народов, принявших в свое время христианство. Они употребительны и по сей день, несмотря на то, что породившие их социально-

исторические условия давно исчезли. Это объясняется тем, что в результате семантического преобразования прежняя форма данных выражений наполнилась новым содержанием.

Словосочетания этого рода можно разбить на три группы:

1. Фразеологизмы, возникшие из Библии – Ветхого или Нового, завета. Их можно проиллюстрировать следующими примерами:

l'alpha et l'oméga «альфа и омега, начало и конец»;

jeter des perles devant les porcs «метать бисер перед свиньями»;

terre promise «обетованная земля»;

Многие фразеологизмы этой группы связаны с библейским мифом о сотворении мира, «всемирном потопе», о жизни святых и т.д.

Например, *fruit défendu* «запретный плод» произошло от библейской легенды о древе познания добра и зла.

С библейской же легендой связано и выражение *s'en laver les mains* «умыть руки».

2. Фразеологизмы, связанные с библейскими именами: *faire son* (или *le*) *Joseph* (прост.) «разыгрывать из себя скромника» (букв. прикидываться Иосифом). В основе выражения лежит библейская легенда о Иосифе Прекрасном, сыне Якова и Рахили;

vieux comme Hérode «стар как мир» (букв. стар как Ирод, первый из династии царей Иудеи – 1 в. до н. э., прозванный «старым» по отношению к своим потомкам, носившим также это имя);

côte d'Adam «адамово ребро, женщина»;

Madeleine repentante «кающаяся Магдалина»;

ânesse de Balaam «валаамова ослица» (которая неожиданно заговорила человеческим языком, протестуя против побоев);

pauvre comme Job «беден как Иов».

3. Фразеологизмы, связанные с религиозными обрядами и обычаями.

К этой группе относится выражение *bouc émissaire* «козел отпущения», связанное с существовавшим у древних евреев религиозным обрядом возложения грехов всего народа на живого козла. Другими примерами фразеологизмов этого рода могут послужить следующие обороты:

jeter l'anathème sur qn «предать кого-л., анафеме»;

savoir qch comme son pater «знать что-нибудь как отче наш, знать назубок»;

bruler des l'encens devant qn «курить фимиам кому-л.»;

porter sa croix «нести свой крест»;

faire (или *mettre*) *la croix sur...* (разг.) „поставить крест на “;

jurer tous les saints «клясться всеми святыми».

Фразеологические заимствования из различных языков

Самая большая доля французских фразеологических заимствований падает на латинский и греческий языки. Эти заимствования в основном являются книжными, они проникли во французский язык через литературу, что, естественно, обусловило сферу их употребления.

Французский язык, как язык романского происхождения, унаследовал не только лексику латинского языка, но и часть его фразеологического фонда.

Латинские фразеологизмы заимствованы французским языком как в виде калек, так и без перевода. Ср.:

le venin est à la queue «не бойся начала, а бойся конца; худшее в конце» (от лат. *in cauda venenum* «яд в хвосте»); Выражение связано с существовавшим в старину поверьем будто у некоторых змей яд находится в хвосте.

avocat du diable «заядлый обвинитель» (от лат. *Avocatus diaboli* «адвокат дьявола»);

un clou chasse l'autre «клин клином вышибают» (от лат. *clavus clavum ejicit*);

le sort en est jeté «жребий брошен» (от лат. *alea jacta est* – слова, произнесенные Юлием Цезарем при переходе Рубикона);

table rase «чистая страница; нетронутая почва» (от лат. *tabula rasa*);

payer la dette de la nature (разг.) «уплатить дань природе, умереть» (от лат. *pagare debitum naturae*);

remettre aux calendes grecques „отложить в долгий ящик” (от лат. *ad calendas Graecas* «до греческих календ»). Словом *календы* древние римляне называли первый день месяца, когда надлежало платить свои долги. Что касается греков, то у них исчисления времени по календам не было. Поэтому отложить до греческих календ означало отложить на неопределенный срок или на срок, который никогда не наступит;

la fin couronne l'oeuvre «конец венчает дело, конец делу венец» (от лат. *finis coronat opus*);

il faut vivre à Rome comme à Rome «с волками жить – по волчьи выть» (от лат. *si fueris Romae Romano vivito more* бук. «если находишься в Риме, то живи как римляне»);

à l'article de la mort «на смертном одре, при смерти» (от лат. *in articulo mortis*).

Некоторые латинские фразеологизмы заимствованы французским языком без перевода.

Ср.:

Terra incognita (букв. неизвестная земля);

veni, vidi, vici «пришел, увидел, победил» (слова Юлия Цезаря из его донесения сенату о победе над понтийским царем Фарнаком);

verba volant, scripta manent «что написано пером, того не вырубишь топором»;

Из греческого языка заимствованы следующие фразеологизмы:

L'âge d'or «золотой век» (выражение взято из поэмы Гесиода «Труды и дни»);

le chant du cygne «лебединая песня» (от греч. *kykneion asma*);

cheval de Troie «троянский конь» (выражение возникло из поэмы Гомера «Илиада»);

la part du lion львиная доля (возникло из басни Эзопа).

Следует отметить, что фразеологизмы, заимствованные из латинского и греческого языков, во многих случаях носят интернациональный характер. Так, например, латинский фразеологизм *sal atticum* «тонкое остроумие, изящная шутка» встречается в русском языке – «аттическая соль», в французском – *sel attique*, в английском – *Attic salt*, в немецком – *atiisches Salz*, в испанском – *sal atica* и т. д.

Фразеологические заимствования из других языков немногочисленны. Приведем некоторые из них:

se battte contre les moulins à vents «сражаться с ветряными мельницами» (от исп. *batirse con los molinos de viento*);

avec brio «с блеском» (от итал. *con brio*);

bas bleu (синий чулок) (от англ. *Blue stocking*);

guerre froide «холодная война» (от англ. *cold war*);

les diables bleus «тоска, меланхолия» (от англ. *the blue devils*);

Влияние французской фразеологии на фразеологию других языков

В свою очередь французская фразеология явилась и до сих пор является источником пополнения фразеологического запаса других языков. Почти во всех европейских языках можно встретить фразеологизмы, заимствованные в разные времена из французского языка.

Ниже приводится краткий перечень наиболее известных французских фразеологических единиц, заимствованных другими языками и обогативших интернациональный фонд фразеологии:

tuer le temps «убить время»;

l'appetit vient en mangeant «аппетит приходит во время еды»;

après nous le déluge ! „после нас хоть потоп !”;

le jeu n'en vaut pas la chandelle «игра не стоит свеч»;

avoir une dent contre qn «иметь зуб против кого-л.»;

à la guerre comme à la guerre «на войне как на войне»;

c'est la vie «такова жизнь; ничего не поделаешь»;

la garde meurt, mais ne se rend pas «гвардия умирает, но не сдается»;

cultiver son jardin «возделывать свой огород, заниматься своим маленьким делом» (взято из философской повести Вольтера «Кандид»);

tirer les marrons du feu pour qn «таскать каштаны из огня для кого-л.»;

à vol d'oiseau «с птичьего полета»;

pour les beaux yeux de qn «ради чьих-нибудь прекрасных глаз»;

moutons de Panurge «панургово стадо, стадо баранов, бессмысленные подражатели» (из романа Рабле «Пантагрюэль»).

В заключение следует указать на французские фразеологизмы, заимствованные другими языками без перевода. Ср. в русском языке: *carte blanche, force majeure, enfant terrible, à propos, bon ton, mauvais ton, comme il faut, beau monde, raison d'être, par excellence, à la lettre, à la fourchette* и т. д. Некоторые из этих словосочетаний употребляются и в транслитерированном виде, но обычно со слитным написанием. Ср.: карт-бланш, форс-мажор, комильфо, бомонд и т. д.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки общей фразеологии. Воронеж, 1972.
2. Гак В. Г. и Рецкер Я. И. О французской фразеологии и французско-русском фразеологическом словаре. – В кн.: Французско-русский фразеологический словарь под ред. Я. И. Рецкера. – М., 1963.
3. Костелянц Б. Л. Французские народно-разговорные фразеологизмы и их перевод на русский язык. В кн.: Вопросы французской филологии. – М., 1972.
4. Липшицене-Зибуцайте Э. И. Фразеологические синонимы французского языка. – Л., 1971.
5. Ляндю Р. Л. Лексические варианты глагольных фразеологических единиц в современном французском языке. Воронеж, 1965.
6. Мосьяков А. Е. Стилистические функции фразеологизмов в современном французском языке. – М., 1971.
7. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. – М., 1976.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Александр Гавриленко – старший преподаватель Частного высшего учебного заведения «Социально-педагогический институт Педагогическая академия»

Научные интересы: этимология французских фразеологизмов

ВИДЫ НОМИНАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДЕНОТАТОВ В РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Янина ГАХ (Горловка, Украина)

В статье рассмотрены процессы номинации в неродственных языках (английском, французском, русском), выявлены сходства и различия в их способах номинации на примере пространственных денотатов.

The nomination processes in the unrelated languages (English, French, Russian) are considered and analyzed in this article at the example of spatial denotations. The similarities and distinctions in their way of nomination are revealed.

Проблемы языковой номинации в настоящее время все больше привлекают внимание лингвистов. Лингвистическое описание лексических единиц невозможно без обращения к теории номинации и к сопоставительному анализу языка, которые подтверждают положение о том, что каждый язык имеет свою особую систему номинации [2: 22]. Этот факт является исходным, когда речь идет о неродственных языках. При рассмотрении неродственных языков, в процессе номинации могут быть использованы аффиксальные средства, которыми располагает данный язык, заимствованы иноязычные слова в языке, созданы составные наименования [3: 30].

Во многих работах были рассмотрены процессы номинации родственных языков. Задачей данной статьи мы определили описание процессов номинации и выявление сходств в способах номинации в неродственных языках, английском, французском и русском.

Во всех языках среди номинативных единиц основной, или центральной единицей признано слово, т.е. именно слово обладает способностью к самостоятельной номинативной функции и именно из слов образуются предложения. Слово занимает особое место в номинативной системе, выступая важнейшим номинатом. Слово способно, обладая самостоятельной номинативной функцией, закреплять в лексическом значении информацию о действительности. Таким образом, именно слово является «собственно номинативным называющим знаком» [3: 37]. В свою очередь для многих лингвистов приемлем путь к построению теории базовой номинативной единицы, предложенный Пражской школой: «Прямые языковые корреляты понятий и мышления следует искать не в области языковой системы, а в области языкового выражения, языковых манифестаций. Прямое языковое выражение понятия – это не слово, а номинация; прямое языковое выражение мысли – это не

предложение, а высказывание». Отсюда абсолютно справедливое утверждение о том, что языку безразлично, какими средствами осуществляется номинация [5: 134]. Сопоставительный анализ языков показывает, что даже одинаковые структуры производных слов не одинаково отражают типовую единицу языковой номинации. Изучение упорядоченных языковых средств позволяет анализировать как внутреннюю структуру функционально-семантических объединений слов, так и способность их оформления.

Сопоставление денотатов в пространственной семантике в таких языках как русский, английский, французский позволяет выявить черты сходства и существенные различия в способах номинации данных языков. В результате многих исследований выделяются следующие микрополя, связанные с моделями английских, французских и русских жилищ: типы жилищ, архитектурные стили, типы помещений внутри дома, пространство, окружающее дом, детали дома, проживание в доме, жилец. Остановимся на первом микрополе – типы жилищ. Учитывая, что денотат имени предстает как совокупность свойств, вычлененных в актах номинации у всех обозначаемых данным именем реалий, возьмем за основу такие тематические группы как названия жилищ и их частей (рус. *дом* – фр. *maison, immeuble* – англ. *house, home*, рус. *прихожая* – фр. *entrée* – англ. *entrance hall*, рус. *комната* – фр. *pièce, chambre* – англ. *room*, рус. *ванная* – фр. *salle de bain*, рус. *чердак* – фр. *grenier* – англ. *attic, loft*), наименование предприятий и учреждений (рус. *дом отдыха* – англ. *holiday center*, рус. *дом культуры* – англ. *center of social and cultural activities*, рус. *клиника* – фр. *maison de santé*, рус. *дом пенсионеров* – фр. *maison de retraite*, рус. *центральная тюрьма* – фр. *maison centrale*).

Исходя из того, что номинация охватывает как процесс создания и распределения наименований за различными фрагментами действительности так и значимую единицу, образованную в процессе называния, первичные процессы номинации крайне редкое явление в современных языках. В некоторых тематических группах рассматриваемых языков наблюдается совпадение лексем, что объясняется общностью их происхождения или заимствования из одного языкового источника (рус. *бунгало* – фр. *bungalow* – англ. *bungalow*, рус. *отель* – фр. *hôtel* – англ. *hotel*, рус. *клиника* – фр. *clinique* – англ. *clinic*, рус. *столица* – фр. *capitale* – англ. *capital*, рус. *зал* – фр. *salon* – англ. *salon*, рус. *прихожая* – фр. *entrée* – англ. *entrance hall*, рус. *вилла* – фр. *villa* – англ. *villa*, рус. *квартал* – фр. *quartier* – англ. *quarters*, рус. *барак* – фр. *baraque* – англ. *barrac's*, рус. *резиденция* – фр. *résidence* – англ. *residence*, рус. *конструкция* – фр. *construction* – англ. *construction*, рус. *фирма* – фр. *firme* – англ. – *firm*).

Исходя из того, что первичная номинация явление довольно редкое в современном языке, обратимся к результатам вторичной номинации, т.е. к использованию в акте номинации фонетического облика уже существующих единиц в качестве имени для нового обозначаемого. Воспринимая результаты вторичной номинации как производные по морфологическому составу или по смыслу, рассмотрим стандартные средства номинации: словообразование, как регулярный способ создания новых слов, синтаксическую транспозицию, семантическую транспозицию. Высокую степень продуктивности в сопоставляемых языках имеют сложные слова, при этом фиксируется как полное так и частичное совпадение сопоставляющих их компонентов (рус. *аэропорт* – фр. *aéroport* – англ. *airport*, рус. *небоскреб* – фр. *gratte-ciel* – англ. *scy-scaper*, рус. *баржа* – фр. *house-boat* – англ. *house-boat*, рус. *автофургон* – фр. *motor-home* – англ. *motor-home*, рус. *интернат* – фр. *internat*).

Различным является соотношение цельнооформленных и раздельнооформленных наименований. В рассматриваемых языках употребляется сочетание существительных или существительных и прилагательных (рус. *дом отдыха* – фр. *maison de culture* – англ. *holiday center*, рус. *детский сад* – фр. *école maternelle* – англ. *nursery school*, рус. *дом пенсионеров* – фр. *maison de retraite*, рус. *многоэтажный дом* – англ. *block of flats*, рус. *меблированные комнаты* – фр. *maison garnie* – англ. *building house*, рус. *загородный дом* – фр. *maison de campagne* – англ. *country*). Из приведенных примеров следует, что для французского языка в отличие от английского и русского языков характерно использование как модели имя существительное + имя прилагательное так и использование модели имя существительное +

имя существительное с предлогами для образования новых словосочетаний, в то время как английский язык использует для этого причастия + существительные. Нередко составным наименованиям в русском языке соответствуют однословные в английском и французском языках (рус. *ювелирный магазин* – фр. *bijouterie* – англ. *jeweller's*, рус. *молочный магазин* – фр. *laiterie*, рус. *хлебный отдел* – фр. *boulangerie* – англ. *baker's*, рус. *мясной отдел* – фр. *boucherie* – англ. *butcher's*). И наоборот, однословным наименованиям в русском языке соответствуют составные наименования в английском и французском языках (рус. *ратуша* – фр. *maison de ville* – англ. *town hall*, рус. *могг* – фр. *maison mortuaire*, рус. *церковь* – фр. *maison de Dieu*, рус. *тюрьма* – фр. *maison d'arrêt*, рус. *фирма* – фр. *maison de commerce*, рус. *ателье* – фр. *maison de couture* – англ. *tailor's shop*). В русском языке продуктивны субстантивированные наименования, что отличает его от английского и французского языков (рус. *столовая* – фр. *cantine* – англ. *canteen*, рус. *кондитерская* – фр. *confiserie* – англ. *confectioner's*, рус. *закусочная* – англ. *snack bar*, *гостиная* – фр. *salon* – англ. *lounge*, рус. *парикмахерская* – фр. *salon de coiffure* – англ. *beauty salon*, рус. *ванная* – фр. *salle de bain* – англ. *bath's room*). Из приведенных выше примеров мы видим, что способы вторичной номинации различаются в зависимости от языковых средств, используемых для создания новых имен и от характера взаимоотношений «имя – реальность».

Из приведенных примеров пространственных денотатов можно сделать вывод, что рассматриваемые языки имеют различную степень аффиксального словообразования. Так одним из путей обогащения словаря во французском и английском языках является изменение значений уже существующих слов за счет расширения их значений (фр. *seuil* – *порог*, *возрастной предел*, *suite* – *проходная комната*, *ряд*, *banque* – *банк*, *лингвистический термин*, *classe* – *класс*, *статистический термин*), из чего можно сделать вывод о том, что в современных языках имена существительные обладают широким семантическим диапазоном. В этих же языках широко используется словосложение, но он менее развито, чем в русском (фр. *gratte-ciel*, *house-boat*, *motor-home*, англ. *homesite*, *hearthsite*, *homestead*, *schoolhouse*, *houserom*) и словослияние (фр. *restauroute* – *ресторан у дороги*). Суффиксальные способы для номинации пространственных денотатов в английском и французском языках мало выражены, что отличает их от русского. К самым распространенным можно отнести следующие модели: фр. основа глагола + tion: *habitation* от *habiter*, *construction* от *construire*;

основа глагола + ment: *logement* от *loger*, *établissement* от *établir*;

англ. основа глагола + tion: *accomodation*,

основа глагола + ment: *establishment*,

прилагательное + ty: *property* от *proper*;

основа глагола + ing: *housing*, *dwelling*, *lodging*, *building*.

Русский же язык для номинации пространственных денотатов кроме перечисленных выше словообразования и субстантивации широко использует аффиксальные образования. Для этого особо характерно суффиксальное образование от глаголов: *обиталище*, *обитель*, *жилье*, *жилище*; от существительных: *дом*, *домик*, *домина*, *домишко*, *домица*, *домок*, *домьяра*. Все приведенные примеры в данных языках свидетельствуют о характеристиках, которые обусловлены типологическими общими различиями.

Номинативные знаки обслуживают классификационно-номинативную сферу и, выполняя репрезентативную функцию, обозначивают как единичные предметы так и дают имя классу предметов. Использование комбинаторной техники английского и французского языков в процессе формирования новых языковых единиц позволяет сделать вывод о преобладании неавтономной номинации пространственных денотатов в анализируемых языках. Главный признак, лежащий в основе этой языковой номинации заключается в том, что через отдельный признак именуемого предмета выражается его обобщенный образ. Национально-субъективная специфика номинации пространственных денотатов состоит во включении разных признаков именуемых предметов и явлений во внутреннюю форму слова. Ассоциативные связи могут устанавливаться по предназначению.

Среди проанализированных названий пространственных денотатов можно выделить и случаи неравенства объема значений. Так русским наименованию *дом* соответствуют *maison*,

bâtiment, foyer, logis, demeure, gîte, toit, immeuble во французькому мові та *home, house, dwelling, space* в англійській мові; рос. *общежитие* – *maison communautaire, foyer, maison d'étudiants* – англ. *hostel, hall of residence, dormitory*; рос. *тюрьма* – *maison d'arrêt, prison*.

Таким чином результати порівняння фактичного матеріалу дозволяють виявити риси схожості, що проявляються в використанні однакових способів словоутворення та словоутворючих засобів, та виявити відмінності, які проявляються в невідповідності способів словоутворення. Так основними відмінностями номінації просторових денотатів в англійській та французькій мовах можна вважати використання прийомів для утворення нових назв у вигляді аналітичності цих мов, російська ж мова для цієї мети використовує моделі безсполучних словосполучень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гак В.Г. К еволюції способів речової номінації // *Вопросы языкознания*. – 1985. – № 4 – 5. – С. 28 – 45.
2. Котельникова Г.Д. Називання осіб по дієвиду в російській та болгарській мовах // *Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках: материалы III республиканской конференции*. – Гродно, 1990. – С. 42 – 50.
3. Пражский лингвистический кружок. – М., Наука, 1967. – 289 с.
4. Солнцев А.В. К вопросу о номинативности // *Типы коммуникации и содержательный аспект языка*. – 1985. – № 3.
5. Солнцев А.В. Виды номинативных единиц // *Вопросы языкознания*. – 1987. – №2. – С. 133 – 137.
6. Шмелев Д.Н. Способы номінації в сучасній російській мові. – М.: Наука, 1982. – 296 с.
7. Языковая номінація (общие вопросы). М., 1977.
8. Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. 2001. 2841 p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Янина Гах – доцент кафедри мовознавства та російської мови ГПІІІЯ, викладачка кафедри практики французької мови ГПІІІЯ.

Научные интересы: лексикология, сравнительное языкознание.

ПРЕДИКАТИ КАУЗАТИВНОСТІ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Ганна ГЛУЩУК (Київ, Україна)

У статті розглянуто сферу мовного вираження каузативних відношень та відображено механізми функціонування категорії каузативності у сучасній іспанській мові через засоби її реалізації у каузативних конструкціях та у дієсловах із семою каузативності.

The article takes a view of the sphere of speech expression of causal relations and reflects the mechanisms of causal category functioning through means of its realization in causal constructions and verbs containing causal seme in contemporary Spanish.

Однією з форм загального взаємозв'язку явищ об'єктивного світу є причинність. „Під причиною розуміється явище, яке так пов'язано з іншим явищем, що його виникнення неминуче призводить до виникнення наслідку і його знищення веде до знищення наслідку” [6: 417]. Оскільки у світі немає безпричинних явищ, причинно-наслідкові відношення відіграють величезну роль у реальній дійсності.

Одним із видів причинно-наслідкових відношень є відношення каузативності. Це такі зв'язки між причиною та наслідком, при яких друге не лише безпосередньо витікає з першого та породжується ним, але його поява ще й зумовлена певним примушенням.

У нашій роботі центральне місце відводиться вивченню природи каузативності та відображенню механізмів функціонування категорії каузативності у сучасній іспанській мові через засоби її реалізації у каузативних конструкціях та у дієсловах із семою каузативності.

Каузативність відображає один із способів спричинення, а саме через присилування (примушення). Тому каузативність відноситься до сфери суб'єктно-об'єктних відношень та означає спонукування об'єкта до здійснення дії або зміни стану. Таким чином, каузативність відображається у мові у вигляді певних біномів, створюючи особливі конструкції, так названі каузативи. Каузатив – це сукупність мовних засобів, які мають за мету вираження відношень каузативності. Сам стан спонукування (присилення) у ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків, що спричиняє певні наслідки, називається каузацією.

Лінгвістичне поняття каузації, або „спричинення” типу „зробити так, щоб...”, за Ш. Баллі, визначається як асиметричне і транзитивне причинно-цільове логіко-семантичне відношення, що пов'язує один з одним дві або більш елементарні суб'єктно-предикатні

структури, послідовність яких формує складну каузативну макроструктуру та конститууює відповідну каузативну ієрархію суб'єктів [1].

Н. С. Берон вважає каузацією відношення між станами та впливаючими силами. Силу, що забезпечує необхідні умови для переходу об'єкта з одного стану у інший, він пропонує називати „причиною”, а кінцевий стан „ефектом або результатом” [9].

Таке пояснення не можна вважати задовільним, тому що забезпечення необхідних умов для переходу у новий стан ще не означає примушення, і, відповідно, широке розкриття поняття каузативності не досягається.

Каузативні відношення у мові відрізняються від того, що відображається у системі логіки та філософії. Лінгвістику каузативні конструкції цікавлять як власно мовний об'єкт, що має формальну і семантичну специфіку, яку необхідно висвітлити й описати. Каузативні відношення, які виражаються мовними засобами, відображають хід розвитку людського мислення від більш простого до більш складного розуміння дійсності. У лінгвістиці каузативність визначається як сукупність мовних явищ, які об'єднуються на основі загального значення каузативності. Встановлення каузативних відношень є одним із методів упорядкування думок, основний спосіб організації мисленнєвого процесу людини.

Р.А. Заубер визначає ситуацію каузативною за наявності трьох учасників: 1) суб'єкта каузації – особи чи предмета, які виступають ініціатором або причиною каузації; 2) дії, яка каузується, дії як результату каузації; 3) об'єкта каузації – особи чи предмета, на яких спрямована каузація [5: 4]. У значенні каузації, таким чином, завжди присутні відтінки примушення, тиску, стимулювання, які виступають зоною перетину значень каузативності й модальності [2: 234].

Подібні каузативні ситуації в іспанській мові здатні позначати дієслівні перифрази, суб'єкт яких тільки спричиняє здійснення дії замість того, щоб реалізувати її власноруч [10: 69].

До таких каузативних перифрастичних конструкцій іспанської мови належать дієслівні перифрази *hacer + infinitivo*, *dejar + infinitivo*, утворені за допомогою дієслів широкої семантики *hacer* «робити» і *dejar* «залишати», які в даному випадку виступають в якості каузативних. Р.А. Заубер відносить ці дієслова до власне каузативних, які позначають тільки каузацію на відміну від іншої групи каузативних дієслів, які водночас позначають каузацію й засіб каузації, як, наприклад, *mandar* «наказати», тобто примусити голосом, жестом і т.п. [5: 11-12].

Залежно від типу каузативної ситуації, яка позначається каузативними дієслівними перифразами іспанської мови, вони відповідно поділяються на фактивні – *hacer + infinitivo* і пермісивні (дозвільні) – *dejar + infinitivo* [5: 11]. Основна різниця між ними полягає в тому, що фактивна дієслівна перифраза *hacer + infinitivo* вказує на те, що суб'єкт каузації є активним учасником ситуації, спричинюючи певні дії об'єкта, а пермісивна дієслівна перифраза *dejar + infinitivo* навпаки вказує на пасивний характер дій суб'єкта, який тільки контролює ситуацію, дозволяючи об'єкту виконувати певні дії [7: 120]. Можливо, саме такий пасивний характер пермісивної конструкції зумовлює точку зору В.Г. Гака [4], який вважає, що у французькій мові, де існують аналогічні інфінітивні конструкції з дієсловами **faire** «робити» та **laisser** «залишати», тільки дієслово **faire** «робити» є власне каузативним, а **laisser** «залишати» не має каузативної значимості. На нашу думку, обидві дієслівні перифрази є каузативними, оскільки позначають причинно-наслідковий зв'язок між двома ситуаціями, причому одна ситуація спричиняє іншу.

Для перифрази каузації можливо відношення об'єкта (ситуації) до слідуєчого часового плану, але при цьому без часового розриву: початок каузативної ситуації завжди знаходиться у часовому плані основного (чи головного) предиката. Тому каузативні дієслова часто є починаючими, інхоативними.

Вищезазначені перифрази в основному співпадають із складнопідрядними реченнями і завдяки цьому дозволяють чітко виділити всі семантико-синтаксичні компоненти, які інколи містяться лише імпліцитно. Таким чином вони відображають глибинний семантичний рівень висловлювання.

При порівнянні перифрази з реальними мовленнєвими висловлюваннями доцільно, на нашу думку, предикати цілі, каузативності і причини поділити на такі типи:

- 1) семантично чисті та семантично поєднані;
- 2) синтаксично приховані та синтаксично відкриті.

Під семантично чистими розуміються ті конструкції, які найбільш чітко відображають семантичні ознаки, що виражаються перифразою. Семантично поєднаними – навпаки, називаються ті конструкції, у яких одне значення виступає разом з іншими значеннями через схрещування якихось семантичних ознак, що виражаються категорією з семантичними ознаками іншої категорії, наприклад, «склеювання значень каузації і цілі у каузативних дієсловах на основі ряду семантичних ознак» [8: 25].

Під синтаксично прихованими розуміються конструкції, що допускають неізоморфність (недостатність або імпліцитність чи еліптичність) по відношенню до синтаксичних компонентів, виражених перифразою, наприклад, каузативне дієслово типу «*alimentar*» / «годувати» у порівнянні з перифразою каузації «*hacer así que uno coma*» / «зробити так, щоб хтось їв».

Щодо синтаксично відкритих конструкцій, це такі, що найбільше відповідають перифразі. Це притаманно складнопідрядним реченням цілі: «*hacer algo para que*» / «зробити щось, щоб», «*hacer para que*» / «зробити, щоб». У цьому випадку самі перифрази є синтаксично відкритими та відносно чистими семантичними типами відповідних предикатів.

За своєю природою каузативність є більш складною категорією, ніж категорія цілі: якщо ціль асоціюється перш за все з деяким об'єктом, то каузативність – з деяким процесом; типове вираження цілі – це ім'я, типовим вираженням каузативності є предикат.

Предикати-дієслова.

Взагалі, предикати-дієслова каузативних конструкцій відображають деяку близькість до предикатів-дієслів у конструкціях цілі, тому що в більшості випадків це є переважно активні фізичні дії, наприклад: «*romper*» / «розбивати», «*obligar a hacer algo*» / «змушувати щось робити», «*hacer + inf.*» / «змусити».

Л.М. Васильєв вважає, що „каузативними або фактитивними дієсловами називають такі, які слугують для вираження причинно-наслідкових зв'язків відношень у реченні” [3: 15].

Велика група каузативних дієслів включає як активну фізичну каузативну дію, так і непрямий вплив словом, наказом, дозволом, невтручанням. Наприклад: «*fatigar*» / «втомити», «*dejar + inf.*» / «дозволити».

Також існують каузативні дієслова, які передбачають стан, що каузується, тобто вплив цього стану на будь-який об'єкт: «*hacer bronceado*» / «зробити загорілим».

Уже відмічена характерна особливість предикатів каузації – активність дії, що каузується, – також відображається у близькості каузативних дієслів до імперативних, з одного боку, а з іншого – у інтенсивності каузируючої дії чи стану у реченнях наслідку. Так, ряд таких авторів як А.Мейєс, І.М.Тронський, Хр.Станг, А.Шлейхер відмічають близькість значень каузативності та імперативності, а також подібність форм, що їх виражають.

Суб'єкти каузації.

Дієслова, що означають активну фізичну дію, що каузується, узгоджуються з суб'єктом, який здатен на таку дію. У першу чергу, це суб'єкт, що означає живу істоту, здатну на активну цілеспрямовану діяльність. Однак є небагато дієслів, які можуть узгоджуватися лише з живим суб'єктом: «*alimentar – dar de comer*» / «нагодувати – дати їсти», «*invetar a bailar*» / «запросити на танець», «*acostar*» / «укласти спати».

Дієслова, що узгоджуються тільки з живим, свідомим суб'єктом, передбачають каузативний вплив «словом» (*mandato* / наказ; *permiso* / дозвіл).

До іншої великої групи належать ті каузативні дієслова, що можуть узгоджуватися з будь-яким суб'єктом, здатним на активний вплив, незважаючи на його спроможність чи неспроможність до цілеспрямованої дії. Такий суб'єкт може означати лице, живу істоту, явище природи, річ, абстрактне поняття. Наприклад: «*fatigar (persona, camino, trabajo)*» / «втомити (людина, шлях, праця)»; «*calentar (persona, sol, fuego, estufa)*» / «нагріти (людина, сонце, вогонь, піч)».

При появі несвідомого суб'єкта-каузатора виключається семантична ознака цілеспрямованості дії, що каузується, а, відповідно, і можливість появи відтінку цільового значення, наприклад: «*la lluvia hizo la tierra húmeda*» / «дощ зробив землю вологою». Водночас такі каузативи є більш близькими до предикатів причини, на що вказує також той факт, що часто такі конструкції (як приховані так і відкриті) легко трансформуються у предикати причини, наприклад: «*la tierra se hizo húmeda por causa de la lluvia*» / «земля стала вологою від дощу».

У залежності від суб'єкта-каузатора та його наміру (якщо суб'єкт свідомий), як правило, виокремлюють два види каузації:

- ⇒ довільна / purposive (: active)
- ⇒ мимовільна / accidentale (: stative) [8: 10].

Речення з несвідомим суб'єктом-каузатором виражатимуть тільки мимовільну каузацію, а речення з суб'єктом-каузатором, що означає особу, виражатимуть обидва види каузації.

Об'єкти каузації.

Предикати каузації характеризуються неправильністю дії, що каузується, на об'єкт (усі каузативні дієслова є транзитивними).

Згідно з вищенаведеним розподілом каузації на довільну та мимовільну в залежності від семантики суб'єкта-каузатора та його наміру (якщо суб'єкт свідомий) розрізняють два типи спрямованості на об'єкт:

- довільний;
- мимовільний.

Наприклад: «*romper el vidrio de la ventana*» / «розбити вікно», «*destruir la vida de alguien*» / «занапастити чийсь життя» можливо і довільно, цілеспрямовано, і мимовільно, тобто досягається неочікуваний, непередбачуваний чи небажаний результат.

У цьому зв'язку необхідно відзначити, що скриті каузативи – це каузативні дієслова, що характеризуються частіше довільною направленістю на об'єкт: відповідно довільністю каузації.

Таким чином, можна пояснити оформлення значення каузації у синтетичній формі: об'єкт, тобто наслідок каузації, стоїть дуже близько від самої дії, що каузується.

Необхідно підкреслити, що існує пункт пересічення значень цілі (мети) та каузації. Це трапляється, коли каузацію можна було б назвати активною та довільною: активна дія живого суб'єкта каузатора спрямована суто на об'єкт. З іншого боку, така каузація, яку можна назвати пасивною, слабкою, мимовільною (неактивний, слабкий вплив неживого суб'єкта, його стану чи ознаки на об'єкт) є близькою до причини. Перший тип каузації є більш характерним для прихованих каузативів, другий – для відкритих.

Отже, взявши до уваги все викладене вище, ми можемо визначити, що під терміном «каузативність» (у лінгвістичному аспекті) розуміється дія, що викликає якусь ситуацію, іншу дію або стан об'єкта. Під предикатом каузації розуміється предикат, що означає «*hacer así que una situación aparezca o exista*» / робити так, що якась ситуація з'являється або існує. Вважаємо, що подальше ретельне дослідження каузативності та механізмів її реалізації в іспанській мові є однією із складових дослідження іспанського дієслова як когнітивно-дискурсивної категорії в цілому, що є актуальним завданням новітньої лінгвістичної наукової парадигми, спрямованої, зокрема, на пізнання механізмів категоризації людського досвіду і його відображення в мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли. Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К.: КДУ, 1997. – 300 с.
3. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
4. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
5. Заубер Р.А. Каузативная конструкция в испанском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05./ ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л., 1971. – 21 с.
6. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с.
7. Корди Е.Е. Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1988. – 165 с.
8. Савичюте Г.С. Предикаты цели и предикаты каузации: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. / Ин-т яз-ния АН СССР. – М., 1980. – 23 с.

9. Baron N.S. Language acquisition and historical change. – Amsterdam, New York, Oxford: North-Holland Publishing Company, 1977. – 320 p.
10. Hamplova S. Algunos problemas de la voz perifrástica pasiva y las perífrasis factitivas en español. – Praha: Instituto de Lenguas y Literaturas de la Academia Checoslovaca de Ciencia, 1970. – 96 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Глушук – аспірант кафедри іспанської філології Київського національного лінгвістичного університету.
 Наукові інтереси: функціональна граматики іспанської мови.

ВИПАДКИ ОБРАЗНОГО НЕЗБІГУ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕТАФОРИ В ПОРІВНЯННІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається питання образного аспекту внутрішньої форми метафори та аналізуються приклади її образної розбіжності в порівнянні в українській та англійській мовах.

The article deals with the question of the metaphorical inner form representation and analyses the cases of its image variance in Ukrainian and English in comparison.

Зміст мовних одиниць закріплюється у їх внутрішній формі. У працях лінгвістів внутрішня форма слова отримала різноаспектні трактування. Її розуміють як первісну ознаку, що лягла в основу найменування (Р.А. Будагов, В.Г. Варіна, В.Г. Гак, Б.О. Плотников, В.М. Русанівський), образний елемент у значенні номена (Л.А. Булаховський, Г.О. Винокур, В.І. Телія, Л.Г. Хижняк, О.В. Чичерін), спосіб передачі поняття відтінком значення (О.С. Кубрякова, Б.О. Серебренников), ланку, що поєднує довербальну і вербальну стадії номінативного акту, “пучок асоціацій” (О.С. Снітко), фактор словотвірної системності (Н.І. Мигіріна), розумовий образ (Т.Р. Кияк). У цій статті внутрішня форма розглядається насамперед як образна ознака, метою постає аналіз випадків її образного незбігу на основі метафори в порівнянні в українській та англійській мовах.

Метафора – потужний засіб відображення нових знань про світ. Її функція – викликати образи, уявлення, індивідуалізувати. Як стверджує В. І. Телія, метафора – це “модель, що виконує в мові ту ж функцію, що і словотворча модель, але більш складну і до того ж таку, що діє приховано, нестандартно” [5: 85]. Образ в основі метафоричного найменування відіграє роль внутрішньої форми з характерними саме для цього образу асоціаціями, що представляють суб’єкту мовлення широкий діапазон для інтерпретації змісту. Образна сила метафори полягає в тому, що вона актуалізує цілі комплекси основних і суміжних понять, які пов’язуються з двома порівнюваними явищами. “Сам процес пізнання, – писав О.О. Потебня, – є процес порівняння” [8: 26]. Отже, порівнюючи два предмети, відшукуємо те подібне, що зближує їх, при цьому характер зближення неоднаковий при порівнянні і метафорі. При метафоричному вживанні воно постійне і має характер ототожнення. “Метафора, подібно до тотожності, тільки констатується, вона виключає вимір... вона відображає світ, що зупинився, світ, позбавлений внутрішньої динаміки, світ сутностей. Ось чому метафора намагається вловити константні властивості об’єктів, “їх душу”, яку вона, завдяки своїй образності, робить доступною чуттєвому сприйняттю” [8: 27].

Метафорична внутрішня форма слова виникає в словах, утворених через вторинну номінацію, тобто в словах з переносним значенням. В її основі лежить асоціація, вона образно характеризує денотат і відбиває міфічні та поетичні вимисли, народну символіку, а найчастіше виражає емоційно-оцінне ставлення мовця до денотата (укр. *демонстрація ‘визивна, задирлива поведінка’* – англ. *show*, укр. *однобічний ‘який висвітлює предмет не повністю, а лише з одного боку, в одному аспекті’* – англ. *one-sided*, укр. *жорсткий ‘який не терпить відхилень’* – англ. *drastic*, укр. *спочити ‘бути мертвим’* – англ. *to rest*, укр. *спотикатися ‘хибно діяти’* – англ. *to stumble over*, укр. *оповити ‘повністю займати розум, почуття людини’* – англ. *wrapped up in*, укр. *дутися ‘набирати ніби поважного виду, триматися пухато’* – англ. *to swell*). За своєю природою семантика метафоричних найменувань є багатоаспектною. В їх змісті поєднані елементи мови та мислення. Процеси номінації, в тому числі й метафоризації, універсальні, але особливістю метафоризації є номінативний акт, сутність якого в тому, що “гносеологічний образ позамовного об’єкта тут завжди переосмислюється змістом мовної форми” [6: 167]. Іншими словами, новий зміст

(переносне значення) формується за допомогою значення мовної форми, яка виступає у вторинній для неї функції найменування. Незбіг метафоричних образів різних мов викликає особливий інтерес, їх внутрішня форма виражає характерні риси певних ситуацій, закріплених в мовній свідомості носія певної мови, що спричиняє її національну специфіку.

В залежності від мовних функцій метафора може або описувати об'єкт як такий (ідентифікуюча метафора), створювати нові концепції у сфері позначення непередметної дійсності (когнітивна метафора), або виражати оціночне відношення суб'єкту до позначуваного (оціночна метафора), або ж відношення емотивне (оціночно-експресивна метафора), або представляти об'єкт як існуючий у художньому світі (образна метафора). Специфікою ідентифікуючого виду метафори є схожість предмету, який позначаємо і того образу, який стає внутрішньою формою метафоричного значення: пор.: укр. *шийка* 'дитини' і *шийка* 'пляшки' – англ. *neck* 'of a child' and *neck* 'of a bottle', укр. *солодке* 'яблуко' і *очне* 'яблуко' – англ. 'sweet' apple and apple 'of the eye'. Когнітивна метафора сприяє утворенню абстрактного значення, що відображає несубстанційно-орієнтовані стани, події, а також факти: укр. *сфера* 'впливу' – англ. *sphere* 'of influence', укр. *коло* 'знайомих' – англ. *circle* 'of friends'. Образна (образно-художня) метафора виконує естетичну функцію: укр. – "...край неба палає...", "...вся країна, повита красою, зеленіє, вмивається дрібною росою, споконвіку вмивається, сонце зустрічає..." (Т. Шевченко) [9], англ. – "...April with its sweet showers has penetrated March's dry weather to the root and bathed every vein (of plants)" (Geoffrey Chaucer) [11]. В оцінній метафорі до дескриптивного відображення приєднується мотив оцінки і вводить об'єкт у сферу діяльності оціночної шкали: укр. *гострий* 'зір', 'слух', 'смак', 'нюх', 'біль', 'хвороба', 'проблема', 'їжа', 'слово', 'почуття', 'приправи' – англ. *sharp* 'contrast' (чіткий контраст), *frost* (лютий мороз), *wind* (пронизливий вітер), *scent* (їдкий запах), *wine* (терпке вино), *lad* (кмітливий хлопець), *answer* (домітна відповідь), *rain* (гострий біль), *voice* (різкий голос), *sight* (гострий зір), *nose* (тонкий нюх), *rebuke* (гнівний докір), *temper* (дразлива вдача), *game* (швидка гра), *battle* (запеклий бій). Все, що характерно для оцінної метафори, включається і в оціночно-експресивну, але при цьому до зазначених модусів приєднуються ще модус емотивності: укр. *змія* (про злу, підступну людину) – англ. *snake*, укр. *лисиця* (про хитру і лукаву людину) – англ. *fox*. Під емотивністю розуміється "лінгвістичний вираз емоцій" [7: 75]. Отже, у наведених прикладах помітним є той факт, що внутрішня форма зазначених метафор є абсолютно тотожною в порівнюваних мовах. Питання постає в тому наскільки зберігається ця тотожність відповідно до виду метафори. Розглянемо кожен із них окремо.

Образний потенціал ідентифікуючої метафори є дуже близьким для української та англійської мов. Пояснення знаходимо в тому, що внутрішня форма даного виду метафор більшою мірою споглядальна, діє в сфері позначення дійсності і поповнює в основному той запас лексики, котрий забезпечує найменування предметів, предметно орієнтованих дій, відношень і якостей. Проте, зустрічаємо поодинокі приклади, коли образні відповідники або мають відмінні внутрішні форми: укр. *хвіст* 'комети' – англ. *train* 'of a comet' (носія комети), укр. *ніжка* 'чарки' – англ. *neck* 'of a glass' (шия чарки), укр. *пуля свище* – англ. *bullet sings* (пуля співає), укр. *листя* 'кружляє' – англ. *'leaves' dance* (листя танцює), або метафорична внутрішня форма однієї мови немає метафоричного відповідника в іншій: укр. *черга* 'пострілів' – англ. *burst* (черга пострілів), укр. *перенісся* – англ. *bridge* 'of nose' (носовий місток).

При зіставленні внутрішньої форми когнітивної метафори помічаємо, що вона також у більшості випадків збігається в порівнюваних мовах. Винятки стосуються більшим чином дієслівних словосполучень: укр. *отримати* 'подяку' – англ. *earn* 'honorific mention' (заробити подяку), укр. *сіяти* 'паніку' – англ. *make* 'havoc' (робити/спричиняти паніку), укр. *пролити* 'світло' – англ. *throw* 'light' (кидати світло), укр. *відкрити* 'вогонь' – англ. *deliver* 'fire' (доставляти вогонь). Крім того, також зустрічаємо випадки коли метафорична внутрішня форма однієї мови немає метафоричного відповідника в іншій: укр. *переслідувати* 'судом' – англ. *sue* (переслідувати судом), укр. *вирвати* 'перемогу' – англ. *win* (виграти). Здається, саме абстрактність мислення, притаманна когнітивній метафорі, більш менш

позбавлена національної специфіки, задає ряд універсальних метафор в українській та англійській мовах.

Образна (образно-художня) метафора ніколи не буває нейтральною за емоційним впливом, тому спричиняє той чи інший експресивний ефект, але не окремо, а як функція від цілісного контексту. Зіставляючи метафоричні образи Т. Шевченка та В. Шекспіра з їх перекладом відповідно на англійську та українську мови, помічаємо, що образні метафори у більшості випадків зберігають свою внутрішню форму. Разом з тим, наявні випадки нетотожного, проте подібного збігу внутрішньої форми метафоричних образів: укр. *слава оживе* – англ. *hope shall arrive* (надія з'явиться/прибуде), укр. *кров ворожа* – англ. *hated blood* (кров ненависна), укр. *тяжкі сльози* – англ. *bitter tears* (гіркі сльози); англ. *beauty shall hold a plea* (краса виправдовуватиметься) – укр. *краса заговорить*, англ. *'beauty' die* (краса вмирає) – укр. *'молодість' відцвіте*. Напевно, ці образи є дуже близькими, але й відчутні відтінки значень.

Внутрішня форма оцінних метафор включає в себе оціночний модус, відповідно, виражає відношення того, хто говорить до позначуваного. Наслідком є те, що оцінні метафори однієї мови далеко не завжди матимуть свої аналоги в іншій мові. На користь цьому свідчать багаточисленні приклади: укр. *гострий 'зір'*, *'слух'*, *'смак'*, *'нюх'*, *'біль'*, *'хвороба'*, *'проблема'*, *'їжа'*, *'слово'*, *'почуття'*, *'приправи'* – англ. *sharp 'contrast'* (чіткий контраст), *'frost'* (лютій мороз), *'wind'* (пронизливий вітер), *'scent'* (їдкий запах), *'wine'* (терпке вино), *'lad'* (кмітливий хлопець), *'answer'* (домітна відповідь), *'rain'* (гострий біль), *'voice'* (різкий голос), *'sight'* (гострий зір), *'nose'* (тонкий нюх), *'rebuke'* (гнівний докір), *'temper'* (дразлива вдача), *'game'* (швидка гра), *'battle'* (запеклий бій); укр. *тупий 'зір'*, *'слух'*, *'біль'*, *'звук'*, *'розум'*, *'голова'* – англ. *blunt 'feeling'* (невизначне відчуття), *'person'* (різка людина; нетямуща людина). Не можна не помітити, що одні й ті ж самі слова в українській та англійській мовах розвивають більше різних оцінних метафоричних сполук ніж аналогів, адже реальність, тобто правду кожен бачить по-своєму. Метафора і є тією правдою [13: 11].

Оціночно-експресивна або емотивно забарвлена метафора, має більш складний устрій. Відображаючи дійсність, виражаючи емоційне відношення до позначуваного, що співвідноситься відчуттями типу презирства, недбалості, потягом до знищення кого-небудь, бажанням виразити осуд, або навпаки, захоплення, величання, внутрішня форма таких метафор є досить схожою в українській та англійській мовах. Проте, не можна заперечувати протилежне: лише українській мові притаманні, наприклад, метафори *вовк* (досвідчена, бувала людина), *чайка* (пестливе називання дівчини), *липа* (що-небудь фальшиве, підроблене), *полин* (у значенні життя), *сівак* (той, хто поширює що-небудь серед людей), *отаман* (той, хто очолює яку-небудь групу людей), англійській – *mole* (кріт – той, хто працює на певну організацію, проте секретно надає інформацію її ворогам), *plum* (слива – щось дуже хороше, те, про що мріють інші), *nut* (горіх – божевільна людина), *to pilot* (пілотувати – випробувувати ідею на успіх), *to weather* (дієслово від 'погода' – пережити, перенести), *dry spell* (суха пора – період застою), *black* (чорний – той, хто належить до африканської раси із темною шкірою), *badger* (борсук – мешканець штату Вісконсін). Суб'єктивно-емоційна забарвленість подібних найменувань часто носить національно-культурний відтінок, можливо, в силу того, що внутрішня форма містить у собі "застиглі результати діяльності мовної свідомості народу" [4: 520].

Таким чином, внутрішній формі відводиться вагома роль при вивченні образно-мовленнєвої реалізації слова. Особливо цінними в цьому аспекті є експресивно забарвлені слова, які утворюються за допомогою асоціативно-образного переосмислення значень, серед яких найбільший інтерес становлять метафори. У своїй основі вони набувають образної сили, яка відіграє роль внутрішньої форми слова з характерними для цього образу асоціаціями.

Проаналізувавши внутрішню форму різних видів метафор в українській та англійській мовах, робимо висновок про більшу наявність подібних ніж відмінних лінгво-семіотичних моделей в порівнюваних мовах. Осередком нашої уваги стали випадки образного метафоричного незбігу в порівнюваних мовах. В результаті найбільше відмінних аналогів простежуємо в оцінній метафорі, де суттєвим виявляється мотив оцінки, критерії якої

диктують національно-культурні стереотипи. Оцінка також залежить від ситуації: в одній ситуації оціночний модус може бути позитивним, в іншій – негативним. Оціночно-експресивна метафора також передбачає досить багато відмінностей в обох мовах, її "жива" внутрішня форма актуалізує складові емотивного компонента (емотивний тон, оцінку, інтенсивність та тривалість) [3: 80]. Внутрішня форма образної метафори функціонує як асоціативно-образний засіб, її несуттєві розбіжності в порівнюваних мовах вказують, насамперед, лише на різне бачення того чи іншого образу, а не на оцінку предмета чи дійсності, хоча використовуючи образну метафору, можливо задати певний настрій. Меншим ступенем відмінностей вирізняється ідентифікаційна метафора, в якій спрацьовує апеляція до зору. Когнітивна метафора в контексті даної класифікації спрямована на абстрактне мислення, яке, насамперед, викликає цілу купу подібних образів.

Продемонстровані однакові та протилежні риси метафоричної внутрішньої форми втілюються в особливостях ментальних процесів носіїв різних мов. Вона спроможна пролити світло як на загальне, так і на одиничне, індивідуальне, саме тому може виступати знаряддям з'ясування взаємозв'язку мови і культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпін; ВТФ "Перун", 2002. – 1440с.
2. Вільям Шекспір. Сонети. Переклад Дмитра Павличка http://ae-lib.org.ua/texts/shakespeare_the_sonnets_by_pavlychko_ua.htm.
3. Гамзюк М.В. Знакові властивості і семантична структура фразеологічних одиниць // Вісник КДЛУ. Взаємодія одиниць різних рівнів германських та романських мов. К.: КДЛУ, 1997. Вип. 3. С. 79-84.
4. Ермакова О. П. Земская Е. А. Сопоставительное изучение словообразования и внутренней формы слова // Известия АН СССР. Сер. лит-ры и языка. – Т. 44 – 1985. – № 6. – с. 518-525.
5. Самборская И. Н. Прогностические особенности внутренней формы производного слова: Дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / КУ им. Т. Шевченка. – К., 1994. – 172 л.
6. Телия В. Н. Вторичная номинация и её виды // Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 129-221.
7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143с.
8. Шевченко Л. Ю. Роль метафори в утворенні фразеологічних одиниць // Українська мова і література в школі, 1985. – №10. – С. 26-32.
9. Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1999. – 672с.
10. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary : Oxford University Press, 1982.
11. Kenneth Brodey, Fabio Malgaretti Focus on English and American Literature. – M. Airis Press, 2003. – 400с.
12. Longman Dictionary of Contemporary English. – London: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
13. Robert Diltz, John Grinder, Richard Bandler, Leslie C. Bandler, Judith DeLozier, Neuro-Linguistic Programming: Volume 1, The Study of the Structure of Subjective Experience (1980) Meta Publications, Cupertino, DA [pp 11-13].
14. Taras Shevchenko museum. Shenchenko poetry. Translation. <http://www.infoukes.com/shevchenkomuseum/poetry.htm>.
15. Webster New Twentieth Century Dictionary of the English Language. Second Edition. – New York: The World Publishing Company, 1963. – 2129 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: метафорична внутрішня форма в українській та англійській мовах.

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Людмила ГОНЧАРЕНКО (Миколаїв, Україна)

У наданій статті розглядаються новітні запозичення з англійської мови в суспільно-політичній лексиці німецької мови. Робота аналізує тематичні закріплення запозичень та особливості їх функціонування.

The article deals with the newest English borrowings in social and political lexis of German language. There is an analysis of the themes and peculiarities of their realization in this work.

Іншомовні запозичення, які функціонують у ЗМІ, впроваджуються такими загальними причинами: потребою в найменуванні нових реалій життя; практичною необхідністю розрізняти близькі слова, які мають власний набір семантичних ознак і конотативних характеристик; потребами науки, що йде шляхом спеціалізації знань або їхньої глобалізації; впливом закону економії мовних зусиль; модою – пануванням у визначеному середовищі у визначений час тих чи інших смаків, що виявляються не тільки у зовнішніх формах побуту, але і через ціннісні пріоритети – у ментальних ознаках; потребами публіцистики, покликаними відбивати стан суспільної свідомості та впливати на нього.

Лексика суспільно-політичного змісту є шаром лексики з традиційно досить високим кількісним показником запозичених елементів. Так, у німецькомовних газетних текстах частка іншомовної лексики становить 8–9% від загальної кількості слів, серед неслужбових частин мови (іменники, прикметники, дієслова) цей показник сягає 16–17% [6: 14].

Динаміка мовних процесів на зламі ХХ–ХХІ століть така, що поняття «сучасний» істотно змінило свою суть. Зміни під впливом зовнішніх, соціальних факторів, пов'язаних з глобалізацією, розвитком нових інформаційних систем (перш за все Інтернету), формуванням нових засобів масової інформації та нових засобів впливу на суспільну свідомість не могли не відобразитись на умовах функціонування мови. Завдяки цьому почали з'являтися іншомовні слова. Лінгвістична наука наповнилась новою проблематикою яка багато в чому змінила предмет та об'єкт дослідження у бік комунікативно-прагматичного напрямку.

“Провідниками” запозичень у різні епохи і періоди могли бути різні соціальні групи: вчені, політики, дипломати, письменники, журналісти. У ХХ столітті ініціатором, а нерідко і тлумачем запозичень стають засоби масової інформації – газети, журнали, радіо, телебачення, у ХХІ столітті до них приєднується таке могутнє інформаційне джерело запозичень, як Інтернет [1: 4].

У цей період у мові преси з'являються запозичення завдяки появі комп'ютерної техніки. Спілкування в комп'ютерних сітках: електронна пошта / E-mail та електронні розмови – Чат / Chat. Як правило, всі слова цієї сфери можна зустріти в газетних текстах не зміненими, тобто вони входять в систему німецької мови зі збереженням графіки, наголосу та семантики.

З точки зору мовознавців, комп'ютерне спілкування дуже розповсюджене в усьому світі. Зокрема, Трошкіна В. відмічає, що Інтернет, комп'ютерні ігри, програми, технології користуються, в першу чергу, засобами англійської мови [7: 75]. Носіями та розповсюджувачами лексики електронного спілкування є люди, які професійно займаються цією діяльністю, тобто комп'ютерщики. Невипадковою є поява великої кількості словників, які описують вокабуляр комп'ютерного спілкування, більша частина якого представлена в Інтернет. Запозичення, які відносяться до сфери комп'ютерних технологій, широко представлені в лексиці ЗМІ. Потрібно відмітити, що в цій сфері функціонування таких лексичних одиниць проявляється в більшій мірі. Розповсюдженню запозиченої лексики англійського походження сприяє поява на ринках великої кількості програмних продуктів та ігор, які описуються засобами англійської мови. Оскільки подібними програмними продуктами користується все більша кількість людей, які не займаються програмуванням професійно, англійські запозичення перестають бути власністю лише комп'ютерної термінології, поступово проникаючи в загальнозживаний пласт лексики. Така велика кількість запозичень є наслідком того, що основна маса інновацій у сфері комп'ютерних технологій походить із англійськомовних країн, переважно з Америки. Таким чином англійська мова маркує основну термінологію в цій області.

Авторка дослідження також відмічає, що останні дослідження в сфері хай хай-тек (*high-tech* – «високі технології»), а також розширення ринку відповідної продукції призвели до появи великої кількості друкованих матеріалів, які допомагають орієнтуватися у світі електроніки та техніки. Оскільки в наш час найбільш ефективному розповсюдженню наукових ідей сприяє публікація досліджень на англійській мові, то і більшість термінів, які описують нові відкриття взагалі та досягнення в сфері високих технологій є англіцизмами.

Комунікативна діяльність людей в ході їх суспільної практики, базується на використанні природної мови, яка змушена постійно пристосовуватись до мінливих вимог, які ставлять їй її носії, володіючи при цьому стабільним знаковим запасом. Інакше кажучи, щоб задовольнити нові потреби, які постійно виникають у суспільстві в зв'язку із загальним прогресом науки, культури та техніки, мова повинна не тільки відтворюватися, але й пристосовуватись до нових потреб, видозмінюватися. Організація лексики кожної мови характеризується можливостями різних перетворень її лексико-семантичних одиниць з метою номінації всього того, що здається необхідним мовцям у даний час. Всі зміни в мові, як доречно зазначає Серебреннікова Б.А., повинні бути не тільки соціально вмотивовані та соціально апробовані, але й соціально обмежені [5: 199]. Тобто, інтереси суспільства

полягають у даному випадку в тому, щоб ніякі перетворення в мові не порушували можливостей взаєморозуміння між членами мовного колективу з урахуванням різних поколінь та соціальних груп.

Крючкова Т.Б. цілком справедливо вказує на те, що при соціолінгвістичному аналізі чисто синхронний розгляд фактів мови рідко виявляється продуктивним. Для соціолінгвістики найбільший інтерес являє дослідження лексики як системи, яка знаходиться в русі, оскільки цей процес є відображенням динаміки суспільного розвитку: тільки спостерігаючи його, можна прослідкувати зв'язок між еволюцією поглядів носіїв мови із семантичним переосмисленням слів, виникненням інновацій, зміною системних зв'язків у середині окремих лексико-семантичних підсистем [3: 31].

Таким чином, лексичний фонд є динамічним і змінюється історично у відповідності з новими завданнями комунікації, практичного використання мови, з іншого боку, він залишається порівняно стабільною системою, чим досягається послідовність та передача людського досвіду. Інакше кажучи, основною причиною появи нових слів є зростаючі потреби суспільства, які виникають з кожною новою епохою, з кожною новою культурно-історичною подією в житті народу.

Цей процес знаходить своє відображення у суспільно-політичній сфері, лексика якої є частиною словникового складу. Вона в більшості залежить від дії зовнішніх по відношенню до мовної системи чинників, тому соціальні фактори справляють значний вплив на її формування, функціонування та основні властивості. Необхідно підкреслити специфіку складу цього шару лексики. Як зазначає Розен Є.В., лексика суспільно-політичного змісту своєрідна: "... з одного боку, її тематичний діапазон дуже широкий і межі його дифузні, це терміни політики, економіки, торгівлі, юриспруденції, військової справи – прямі найменування та перифрази, повні назви та аббревіатури, запозичені слова тощо; з іншого – за багатьма, здавалось би, більш чи менш повсякденними найменуваннями, метафорами та навіть власними назвами може стояти певний комплекс політичних уявлень та понять. Вони й складають те додаткове значення, якого слово – іноді тільки на деякий час – набуває в політичному контексті" [4: 99].

Вчені вважають, що наука, результати якої знаходять своє відображення в засобах масової інформації являється ще одним джерелом надходження запозичень як у німецьку мову, так і у мову німецької преси зі збереженням їх форми. Жанрово-стилістичні особливості наукових робіт визначаються їх змістом та метою наукового повідомлення – по можливості точно і повно пояснити факти оточуючої нас дійсності, показати зв'язок між явищами, встановити закономірності історичного розвитку і т. ін. Публіцистичні тексти такої тематики характеризуються наступними рисами: логічна послідовність викладу, упорядкована система зв'язків між частинами висловлювань, прагнення авторами точності, стислості, однозначності вираження при збереженні насиченості змісту, насиченість термінами та запозиченнями. Науково-технічна сфера завжди була найконтрактношою з усіх сфер світового суспільного життя, саме тут найбільш активно відбуваються міжнародні зв'язки. При цьому багатомовність, яка перешкоджає вирішенню світових наукових проблем, зумовлює виникнення мовного бар'єру, подолання якого сприяє запозичена лексика. Як образно висловився англійський лінгвіст Пея М., мова науки дійсно міжнародна, тому що всі мови відкрили для неї свої скарби, якими є їх лексика [8: 136]. До запозичень цієї сфери відносяться терміни, термінологічні сполучення. Терміни викликають особливу зацікавленість у зв'язку з високим ступенем адаптації. Про це свідчить утворення загального шару термінології у певної кількості європейських мов, коли новітні технології та досягнення економічної думки окремих держав переносяться в інші національні ареали. В результаті в країнах з'являються та розвиваються загальні сфери, які знаходять адекватне мовне вираження в термінології [2: 90].

У результаті проведеного аналізу актуальних текстів – матеріалів німецької преси, науково-популярних видань, інформаційних брошур та ін., було виявлено групу сучасних запозичень, які різняться за ступенем їх новизни та функціями, які вони виконують у німецькій мові. Вони вживаються сьогодні вже в нових значеннях, відмінних від тих, у яких

були колись запозичені в німецьку мову. Цю запозичену лексику можна умовно поділити на кілька тематичних груп. Спочатку розглянемо групу *політика*:

- *der Goodwill - das Wohlwollen* – прихильність, доброзичливість, добра воля;
- *das/der Overkill* – ядерний потенціал для багаторазового знищення противника;
- *der Hardliner = der Vertreter einer harten Linie* – прихильник жорсткої лінії в політиці;
- *das Fundraising = die Spendensammlung* – збір пожертвувань (на благодійні цілі);
- *das Pairing* – партнерські відносини, тактика (наприклад, представників різних партій у парламенті);

- *das Peacekeeping* – збереження миру;

також комбінації лексем:

- *Political Correctness = politische Korrektheit* – політична коректність;
- *der Elder Statesman = erfahrener Staatsmann* – досвідчений політичний діяч;
- *das Cruise-Missile = der Marschflugkörper* – крилата ракета;
- *die Pressure-Group* – лобі, впливова група, що виявляє тиск на уряд;
- *die Round-table-Konferenz* – конференція за круглим столом;
- *Law-and-order* – закон і порядок (принцип у політиці). Наприклад: "*Mit der Besetzung von Law-and-order-Themen macht Voscherau die Ideologie der Rechten hoffähig*", "*Voscherau präsentiert sich Law-and-order-Mann*" (Focus, 38/1997, 8.26).

Вираз *Law-and-order-Mensch* має значення "людина, яка при найменшому порушенні іншими правил поведінки звертається до поліції чи державної влади замість того, щоб урегулювати питання більш мирним шляхом"

До групи *економіка* можна віднести:

- *das Merchandising = die Verkaufsförderung* – комплекс мір, що вживаються для збуту товару;

- *das Name-Product* – дешевий продукт невідомої фірми, продукт без торгової марки;

- *das Product Placement* – розміщення, збут товару;

- *der/das Output* – обсяг продукції, що випускається підприємством;

- *der Crash* – криза, крах;

- *der Headhunter* – той, хто перевербовує керівних робітників конкуруючих фірм;

- *Cogzodate identity = das Firmenimage* – імідж фірми;

- *das lean Management; lean Production* (від англ. *lean* – худий) – економний менеджмент, економне виробництво;

- *das Newkometer-Firma* – молода фірма, що вже досягла успіху;

- *das Management-by-out* – викуп підприємства його співробітниками.

Серед групи *робота/виробничі відносини* слід звернути увагу на наступні слова:

- *der Fulltime-Job* – праця протягом повного робочого дня;

- *die Job-Rotation* – проходження практики в різних відділеннях фірми;

- *das Job-Sharing* – розподіл роботи між кількома співробітниками на одному робочому місці;

- *der Job-Killer* – сучасне обладнання, що зменшує кількість робочих місць;

- *der Trainee* – учень, практикант на виробництві, у фірмі;

- *das Bossing* – тиск на співробітника з боку керівництва з метою його звільнення;

- *das Mobbing* – метод інтриг та психологічного терору щодо співробітника чи підлеглого з метою його звільнення.

Наступна група *назви професій*:

- *der Hair-Dresser* – перукар;

- *der Doc* (скорочено від англ. *doctor*) – лікар;

- *der Painter* – художник;

- *der Streetworker* – соціальний працівник, який піклується про наркоманів та важких підлітків за місцем їх проживання;

- *der Fallout* – радіоактивні опади;

- *der Ökofreak* – борець за екологію.

Як видно з наведених прикладів, у структурному плані запозичення англіцизмів відбувається як на рівні окремих лексем, так і на рівні словосполучень. Вибір таких

лексичних засобів передбачає обізнаність адресатів у сфері англійської мови, що є можливим за умов сучасної інтернаціоналізації суспільного життя та масової двомовності. Порівняємо наприклад:

- *Try-and-error/Versuch und Fehler* – метод спроб і помилок;
- *Learning by doing/lernen, indem man es tut* – навчатись працюючи;
- *Personal sponsoring/persöhnliches Fördern* – особисте сприймання;
- *Just-in-time/gerade rechtzeitig* – "якраз вчасно" (система поставок у сфері промисловості);
- *Human touch/das Menschliche* – людське, гуманне;
- *Out-of-area/außerhalb des Bereichs* – за межами території (простору).

Словосполучення *out of area* вживається в мові політики для позначення воєнного використання сил бундесверу за межами території НАТО. Наприклад: "*Out-of-area-Einsätze der Bewehr nach dem Muster der Bosnien-Mission sehen 93 Prozent für gerechtfertigt an, ...*" (Focus, 21/1996, S.70).

У сучасній німецькій пресі спостерігається також процес калькування з англійської мови:

- *Die Geburtstagskontrolle = birth control* – регулювання народжуваності, контроль за народжуваністю;
- *Die Geld-zurück-Garantie = money-back-guarantee* - гарантія повернення грошей.

Як свідчать розглянуті мовні факти, сучасний процес запозичення іншомовної лексики є в більшості випадків запозиченням нових назв для вже існуючих понять. Сучасна німецька суспільно-політична лексика, орієнтована за змістом на проблеми міжнародного життя, поповнюється за рахунок нових інтернаціоналізмів, у тому числі англійського походження.

Певну частину таких слів складають аббревіатури, які, постійно використовуючись у текстах засобів масової інформації, входять до політичного вокабуляру різних мов та стають надбанням широкої аудиторії мовців. Таким шляхом увійшли свого часу до німецької мови англійські скорочення *die NATO, die UNO, die UN, die USA*.

Таким чином, на основі зазначених мовних фактів можна зробити такі висновки:

- 1) на сучасному етапі свого розвитку лексика німецької мови зазнає особливо і інтенсивного впливу з боку англійської мови, насамперед її американського варіанта;
- 2) запозичення іншомовної лексики має наслідком не лише кількісне збагачення словника, але й викликає певні зміни в його структурі, наприклад, сприяє варіативності лексем, їх перегрупуванню та зміні зв'язків між ними;
- 3) увійшовши до словникового складу мови, лексеми іншомовного походження можуть зазнавати в ній процесів архаїзації, детермінологізації, метафоризації тощо.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дружин Г.В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2006. – 32 С.
2. Константинова Н.Л. Иноязычные заимствования и система языка (на материале англоязычной лексики в финансово-экономической терминосистеме немецкого языка) // Филологические науки. – 1999. – № 2 – С. 86 – 92.
3. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1992. – 149 с.
4. Розен Е.В. Новые слова и устойчивые словосочетания в немецком языке. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
5. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.: Наука, 1990. – 244 с.
6. Сидоров О.В. Прагматический статус заимствований в современном немецком языке // Взаємодія одиниць різних рівнів германських, романських і слов'янських мов. – К.: КДПІМ, 1991 – С. 10-14.
7. Трошкина В.И. Новые заимствования в лексике современного немецкого языка // Иностранные языки в школе. – 1989. – № 3 – С. 74-77.
8. Pei M. The Story of Language. – NY., 1966. – P. 292.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Гончаренко – викладач німецької мови, аспірант другого року навчання кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології МДГУ ім. Петра Могили.

Наукові інтереси: лексичні запозичення у німецькомовній пресі.

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ В АСПЕКТІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Петро ГРАБОВИЙ (Умань, Україна)

У статті розглядаються особливості дослідження українського молодіжного сленгу в аспекті мовної картини світу. Автор обґрунтовує необхідність застосування лінгвокогнітивного підходу до вивчення лексичної підсистеми молодіжного сленгу та визначає перспективи такого дослідження.

The article investigates the peculiarities of studying of Ukrainian youth slang in the aspect of language picture of the world. The author proves the necessity of application of linguistic cognitive approach to the analysis of lexical subsystem of youth slang and outlines some perspectives of such study.

Розвиток лінгвістичної науки зумовив зміну парадигми розгляду мовних явищ та ставлення до них дослідників. Розгляд мовної системи з позицій антропоцентризму нерозривно пов'язаний із проблематикою вираження мовної картини світу на різних її рівнях.

Останнім часом дослідники мовної картини світу звернули увагу на особливості моделювання світу різними субстандартними підсистемами національних мов. Окремі питання особливостей вираження мовної картини світу в субстандартній лексиці української мови розглянуто в роботах Л.О. Ставицької [12], С.А. Мартос [8], Ю.Л. Мосенкіса та О.С. Фурси [16]. Здійснюються компаративні дослідження вираження мовної картини світу в субстандартній лексиці національних мов [2]. Проте аналіз праць дає змогу стверджувати, що особливості мовного картування світу лексикою українського молодіжного сленгу ще недостатньо досліджені, як і субстандартні підсистеми української мови загалом.

Метою статті є виявлення особливостей існування рівня мовної картини світу, фрагменти якої вербалізуються в сучасному українському молодіжному сленгу, та обґрунтування застосування лінгвокогнітивного підходу при дослідженні українського молодіжного сленгу.

Когнітивний підхід виявився плідотворним для вивчення культурно обумовлених складових мови. У процесі пізнання людина діє в рамках розроблених у мові моделей, що задають певний кут зору на речі та явища [15: 18]. Дослідники зазначають, що «когнітивний аналіз мовних явищ повинен спиратися на принципове розмежування *індивідуального когнітивного простору, колективного когнітивного простору і національно-мовної когнітивної бази*» [7: 148].

У сучасному мовознавстві говорять про різні рівні мовної картини світу, серед яких виокремлюють і узуальну, яка «відображає картину світу певних угруповань людей – носіїв однієї мови, об'єднаних територіально, за різними ознаками та психічними властивостями (освітою, професією, статтю, ерудованістю, темпераментом, характером тощо)» [11: 83]. В.Д. Ужченко звертає увагу на територіальні діалекти, які мають локальну визначеність, з якою пов'язані й відмінності мовної картини світу, зумовлені географічними умовами, соціальними, культурно-історичними факторами, виробничою діяльністю [15: 75]. Водночас, правомірно говорити про існування соціального рівня мовної картини світу, у нашому випадку, рівня мовної картини світу україномовної молоді.

Убираючи картину довкілля, встановлюючи концептуальні зв'язки між феноменами довкілля, людина не тільки наділяє їх назвами, а й «збагачує» культурологічними обертонами, перевіряючи їх на собі подібних [15: 29]. Водночас, молодіжний сленг є частиною мовної картини світу молоді, оскільки він стає атрибутом молодіжної культури, так само, як і мова стає частиною картини світу її носія. З означуваного впливає, що соціокультурні концепти разом із загальнокультурними та етнокультурними концептами структурують національно-мовну картину світу. Тобто, молодіжний сленг – це своєрідний спосіб мовної категоризації дійсності засобами субстандартної лексики.

Зрозуміло, що мовна картина світу молоді – поняття ширше, ніж картина світу, виражена в лексиці молодіжного сленгу. Проте саме молодіжний сленг відбиває ті реалії та особливості світобачення молоді, які відрізняються від інших носіїв національної мови. Означене видається важливим з огляду на сучасні тенденції в розробці проблематики мовної

моделі світу. Саме на зрізі національно-культурних відмінностей та особливостей їхньої мовної репрезентації базується більшість сучасних досліджень мовної картини світу [4: 8].

Розглянемо параметри, які сприяють виокремленню молодіжного сленгу серед інших підсистем некодифікованого мовлення:

- відмінність поля інтересів молоді від старшого покоління, різниця в інтересах проявляється не лише на рівні культури, але й на рівні особливостей вікового періоду (наприклад, зацікавлення комп'ютерними іграми серед молоді);
- різниця в ціннісних орієнтирах та поглядах на життя в окремих аспектах (безперечно, загальні категорії *добро/зло* формуються ще в ранньому віці, але особливості життя та соціалізації в молодіжному середовищі вносять свої корективи в систему цінностей молодої людини);
- соціальне оточення і коло спілкування (молодь проводить набагато більше часу серед однолітків, що дає змогу говорити про певну мовно-культурну спільноту);
- специфіка діяльності молоді в Україні приблизно однакова (однакове дозвілля, навчання в університеті, школі, профтехучилищі).

Специфіка існування відокремленої групи зумовлює специфіку існування власного, своєрідного погляду на світ. До речі, правомірність такого твердження висловив ще О. Горбач: «Різка протиставлення одних мовних гуртів іншим, яке може сягати геть аж зовсім різного підходу до деяких понять, явищ із довкільного життя, отже, до «іншого» мислення, цілком певно, не може не позначитися різко й на мові. Нюанси ж чуттєвого ставлення мовця до явищ довкілля і далі до співмовця виражають досить легко за допомогою лексики, бо ж тоді ці нюанси в кожному випадкові даються дуже важко спеціалізувати» [5: 170].

Таким чином, утворюється певна мовно-культурна спільнота, яка характеризується своїми особливостями. Явище молодіжної культури не нове і має багатовікову традицію. Це засвідчується і на рівні етнічному, зокрема на рівні молодіжних традицій української культури.

Зрозуміло, що молодіжна культура, як і молодіжний сленг, не монолітне утворення, а система, яка характеризується багатогранністю та багатовекторністю. Проте, вважаємо за доцільне виокремлення того ядра, яке виражає основні реалії та постулати молодіжної культури, саме вони і вербалізуються в лексиці молодіжного сленгу.

Носії української мови інтерпретують вербальні знаки, які засвоюють з інших мов та їхніх субкультурних підсистем по-своєму, відповідно до законів їхньої мови та особливостей світобачення. Зауважимо, що сучасний український молодіжний сленг розвивається паралельно з російськомовним. Але цінним для дослідження є той факт, що на сучасному етапі розвиток молодіжного сленгу відбувається, насамперед, серед комунікантів, для яких українська мова є рідною. Згадаємо думку інформанта, яку наводить О. Горбач: «Загалом говорено по-російськи, але все деяке слово, то таки краще виходить по-нашому, і все ж не здержишся ніяк, щоб його й серед руських не сказати по-нашому, по-українськи. Краще якось виходить» [5: 176]. На підтримку сказаного приведемо і сучасний приклад: популярне нині слово *медвед*, яке вимовляється україномовними носіями сленгу саме за правилами української вимови. Когнітивний підхід дасть змогу продемонструвати самобутність українського молодіжного сленгу та його відмінність від того ж російськомовного сленгу, що функціонує в Україні.

Проблему картини світу часто пов'язують з існуванням стереотипів поведінки, у мовному плані стереотипів мовної поведінки, тобто шаблонного використання мовних знаків у певній ситуації: «Національно-культурна символіка тісно пов'язана з національно-культурними стереотипами, які впливають на менталітет та комунікативну поведінку носіїв різних мов і культур» [1: 258]. У свою чергу, стереотипи засвоюються у процесі соціалізації індивіда. Важливість соціалізації для формування мовно-культурної спільноти, тобто того згустку мовних елементів, що вербалізують особливе світобачення людини-члена певної мовно-культурної спільноти не викликає сумнівів. Розгляд молодіжного сленгу з позицій когнітивної лінгвістики дасть змогу визначити певні стереотипи сприйняття дійсності, а далі і стереотипи мовної поведінки носіїв молодіжного сленгу.

Ю.Є. Прохоров зазначає: «У філософії є поняття «референтної групи», яке виникло для опису та пояснення того факту, що у своїй поведінці людина орієнтується на деяку еталонну

групу, яка може поставати як стандарт для самооцінки (компаративні референтні групи) та джерело його настанов, норм, цінностей (нормативні референтні групи)» [10: 143]. Зі сказаного для нас важливим є твердження про постійне прагнення індивіда досягти найвищого щабля суспільної ієрархії, причому, цей щабель підпорядкований і відповідає не об'єктивним факторам, а суб'єктивному уявленню індивіда про навколишній світ, усвідомленню місця його самого в цьому світі. Особистість сама визначає параметри референції та групи, з якими вона хоче співвідноситись. Звичайно, для молодого людини, яка намагається знайти своє місце в соціумі в усій його багатомірності та різноманітності не може бути абстрактних еталонів, які вона не може уявити. У реальному світі, саме звідки молодь бере критерії для самооцінки, існує два світи, які взаємопов'язані, але різняться між собою: світ дорослих та світ молоді. Світ молоді більш наближений для молодого людини, індивід проходить соціалізацію серед своїх однолітків, прагне визнання в молодіжному соціумі, де він проводить більшість часу і намагається самоствердитись. Ю.С. Прохоров зауважує, що індивід потрапляє вже в існуючий набір правил, які для нього (на певному рівні їх усвідомлення) незрозумілі, неозначені й незбагненні, але вони вже існують. Потім, у процесі соціалізації, індивід їх «будує», упорядковує, починає усвідомлювати та «дотримуватись». Це дотримання призводить до того, що він починає чітко уявляти, у якій ситуації, у якому комунікативному просторі ті чи інші вербальні засоби сприяють досягненню цілей спілкування [10: 144]. Молода людина засвоює правила та шаблони мовної поведінки групи, з якою вона себе асоціює. Оскільки молодіжний сленг є атрибутом молодіжної культури, то він разом з реаліями цієї культури засвоюється у процесі соціалізації. Зауважимо, що рівень утвердження індивіда у групі залежить також і від рівня засвоєння правил комунікації в цій групі та тих стереотипів, які в ній існують.

А.В. Кравченко, досліджуючи когнітивні параметри просторової організації лексики, наводить приклад, що для носія російської мови вираз «*На столе сиделамышь*» буде аномальним, у той час як кішка може і *сидіти* і *стояти*, науковець зазначає: «Очевидно, тлумачення, які наводяться в словниках, неадекватно відображають концепти, зафіксовані в семантиці таких слів, оскільки не враховують певні когнітивні структури (фрейми), які створюються досвідом і беруть участь у формуванні мовного значення» [цит. за: 14: 38]. Співвідносно з молодіжним сленгом, зазначимо, що організація поняттєвого апарату в молодіжному сленгу відбувається відповідно до певних принципів, за якими лексеми, що використовуються в мові молоді, функціонують у межах певних когнітивних структур та обумовлені специфікою їхнього використання. Дефініції, які наводяться в сучасних словниках сленгу та жаргону не завжди відображають особливості функціонування сленгізмів у молодіжному середовищі. Наприклад, *итрих* (або *итрих*) у словнику Л.О. Ставицької визначається як: «1. *крим.* Літня людина. 2. *мол.* Людина, суть якої незрозуміла. 3. *мол.* Чоловік, хлопець. *Нічогенький итрих!*» [13: 382]. Зауважимо, що в жодному із наведених тлумачень чітко не вказується комунікативне та прагматичне навантаження номена. Представник молодіжного соціуму, який використовує означений сленгізм, знає і відчуває, що *итрих* має негативну конотацію, та використовується на позначення людини, яка не викликає симпатію та протистоїть мовцю. Якщо говорити про межі певної групи, це хлопець, який не є членом групи, до якої входить мовець. Відбувається своєрідне протиставлення на рівні *свій/чужий*. Представник молодіжного угруповання, який має «сленгову компетенцію», не скаже «*Ви класні итрихи*», так само як пересічний носій мови не скаже «*Лід стіною лежить диван*». Подібні особливості функціонування таких сленгізмів, як *лось*, *пасажир*, *швабра*, та більшості сленгізмів на позначення частин тіла: *граблі*, *локатори*, *будка*, *табло*. Урахування опозицій як чинників творення мовної картини світу надзвичайно важливе для усвідомлення специфіки молодіжного сленгу. Однією із найбільш продуктивних у сленгу є опозиція *свій/чужий*, яка пов'язана з іншими семіотичними опозиціями *хороший/поганий*, *внутрішній/зовнішній* [17: 77].

Перспективним вважаємо розгляд тривалості «життя» сленгізму з позицій когнітивної лінгвістики. Очевидно, що той факт, який постійно турбує дослідників, що деякі сленгізми існують у пам'яті лише окремих поколінь і відходять на периферію мовної системи, у той час, як інші впродовж порівняно довгого періоду активно використовуються у мовленні носіїв сленгу (причому не заважає цьому і швидка зміна поколінь), можна розглянути під кутом зору символічної потужності сленгізму. У сленгу, як і в мові, потенціал тривалості такого «життя»

залежить також і від екстралінгвальних факторів. Позамовні чинники пов'язані також із семіотичною вагомістю певної реалії. Наприклад, сленгізм *адіки* (кросівки «Адідас») функціонував певний час у молодіжному сленгу, сам предмет виступав «магнітом» семіотичного значення, яке вербалізувалось у субстандарті. Коли ж предмет перестав виступати в якості певного «символу», означений сленгізм перейшов на периферію мовної системи. Символічність сленгових лексем можна простежити на прикладі таких сленгізмів, як *диско*, *танчики*, *чувак*, *пивце*. Таким чином, у молодіжному сленгу функціонують лексичні одиниці, які виражають особливості молодіжної культури та мають культурно-сміслову навантаженість. Зауважимо, що дослідження вираження мовної картини світу на основі ключових слів [3; 6; 9], які є своєрідними згустками культури в мові, може бути плідним і при вивченні молодіжного сленгу.

Дослідження молодіжного сленгу як засобу вираження картини світу дасть змогу повному розглянути ті постулати, які були сформульовані дослідниками субстандарту. Розгляд молодіжного сленгу з позицій когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології сприятиме теоретичному обґрунтування особливостей укладання словників молодіжного соціолекту та точнішій лексикографічній фіксації сленгізмів. Вивчення когнітивних та мовно-культурних особливостей існування та функціонування українського молодіжного сленгу сприятиме всебічному описові сучасної системи української мови та буде підґрунтям наступним компаративним дослідженням національних мов на різних рівнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Бондаренко К.Л. Лінгвокультурні особливості українського та англійського сленгу: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2007. – 19 с.
3. Вежицкая А. Семантические универсали и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
4. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
5. Горбач О. Арго в Україні / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Л., 2006. – 686 с.
6. Елизарова Г.В. Культурологическая лингвистика. Опыт исследования понятия в методических целях. – СПб.: Бельведер, 2000. – 139 с.
7. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – 219 с.
8. Мартос С.А. Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 21 с.
9. Мосенкіс Ю.Л., Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови: Словесні символи культури Японії. – К.: Видавничий дім А+С, 2005. – 352 с.
10. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. – М.: Флинта : Наука, 2008. – 176 с.
11. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
12. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
13. Ставицька Л.О. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
14. Тогоева С.И. Психолінгвистические проблемы неологии: Монография. – Тверь: Тверской государственный университет, 2000. – 155 с.
15. Ужченко В.Д. Актуальні питання розвитку української мови. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 146 с.
16. Фурса О.С., Мосенкіс Ю.Л. Український молодіжний сленг як динамічний феномен: Стан та перспективи досліджень, мовні контакти, галузі сленгу. – К.: Альфа друк, 2008. – 52 с.
17. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Петро Грабовий – аспірант кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика, лінгвокультурологія.

ЕМОТИВНИЙ КОМПОНЕНТ МЕТАФОРИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Юлія ДРОБОТ (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто семантичну структуру слова, переосмислення лексичних одиниць внаслідок отождошення, подано аналіз емотивного переосмислення лексем.

The article deals with the semantic structure of a word; reconsideration of lexical units as a result of comparison, the analysis of lexical units emotive reconsideration is presented.

Метою нашої статті є виявлення емотивного компонента значення в семантичній структурі лексичних одиниць.

Предметом виступають лексичні одиниці з емотивним компонентом значення.

До завдань, вирішуваних в нашому дослідженні відносяться наступні: розглянути семну структуру лексичних одиниць, встановити основні та потенційні семи, шляхи виникнення емотивного компонента значення у семантичній структурі лексичних одиниць.

При первинному найменуванні задіяні три компоненти – ім'я (звукоряд), сфера денотації (дійсність) та сигніфікації (зміст). Завдяки вторинній номінації лексичні одиниці зазнають семантичних змін, внаслідок яких вони підлягають переосмисленню та можуть називати, виражати та описувати емоції. Вторинному найменуванню притаманний асоціативно-образний характер мислення людини, коли одне поняття може переходити в інше. Людська свідомість відображає об'єктивну дійсність та вибирає певні об'єкти, називає їх за певною ознакою і це допомагає зафіксувати увагу саме на цьому предметі. Асоціативний характер мислення людини лежить в основі всіх видів вторинної номінації.

На мовленнєвому рівні прагнення вираження емоцій спонукає до утворення нових слів шляхом метафоричного або метонімічного переносу значення. Під метонімією розуміють порівняння предметів за суміжністю [1: 234]. Метафора являє собою ототожнення понять внаслідок збігу сем змісту, при якій відбувається перенесення якості за схожістю [1: 231]. Як один з найважливіших проявів адаптивної та регулятивної діяльності людини метафоризація спрямована на переробку емоційної інформації людини.

Дійсність, що оточує людину, безпосереднім чином впливає на виникнення метафор. Мислення людини сприймає оточуюче середовище та відображає його як антропоморфно так і зооморфно. Антропоморфність виявляється в тому, що переосмислені лексичні одиниці спираються на певні характеристики людини (зовнішній вигляд, риси характеру, якості), її побут, соціальне середовище, а зооморфність пов'язана зі світом тварин (рослин). Образність впливає на виникнення метафори і базується на уявленні або "внутрішній формі". На думку А.П. Потебні, внутрішня форма – це ознака предмета, яка превалує в уявленні людини в момент номінації і є образним стрижнем нового значення.

Оточуюче середовище осмислюється людиною, мовним колективом і являє собою національну свідомість, що формує комплекси уявлень, тобто квазіостереотипів (гештальтів), які об'єднують ознаки, що приписуються певною мовою явищам об'єктивної реальності [3: 122], наприклад, у німецькій мові *Kuh* (корова) є національно-культурним еталоном дурості.

При переосмисленні значення ознака, яка відносилась до потенційної семи або була на периферії змістовної структури значення лексеми, здобуває номінативний статус. Лексична одиниця отримує вторинну предметно-понятійну віднесеність, в результаті чого формується нове похідне значення й відбувається перехід потенційних сем в основні.

Емотивно-асоціативний характер порівнянь найбільш яскраво простежується у зоолексиці. Особливості поведінки тварин, зовнішній вигляд рослин тощо можуть бути образно переосмислені для позначення певних позитивних та негативних якостей людини. Звички тварин, які помічає людина, використовуються у мовленні як образотворчі засоби для створення певного образу людини. Цим порівнянням притаманна вмотивованість, тому що вони мають складну образну будову.

Розглянемо наступні групи метафор:

І. Перенесення за схожістю зовнішнього вигляду: **Gestell**, das: 1. *Aufbau aus Stangen, Brettern o. Ä., auf den man etw. stellen od. legen kann*. 2. *Unterbau, fester Rahmen*. 3. *(salopp) Person mit einem dürren Körper*. 4. *(Jägerspr.) schneisenartig ausgehauenes Waldstück*. 5. *kurz für Brillengestell* [4: 1022];

Gestell, das: 1. *ein Gegenstand, der aus Stangen, Brettern od. Latten zusammengefügt ist u. auf den man z.B. Flaschen, Gläser od. Bücher stellen kann ≈ Regal*. 2. *der Rahmen eines Gegenstandes, einer Maschine od. eines Apparats, an dem andere, kleinere Teile befestigt sind* [5: 426];

Gestell, das: 1. *Gefüge aus Brettern od. Stangen zum Stützen, Tragen; Rahmen, an dem andere teile befestigt od. auf den andere Teile gelegt werden, Unterbau (Bett-), Regal (Bücher-, Gläser-); <Tech.> unterer Teil des Hochofens; <Jägerspr.> Schneise; langes, dürres ~; <umg., scherzh.> langer, dürrer Mensch* [6: 556]. Семантична структура значення лексичної одиниці **das Gestell** може бути представлена таким чином:

1) вихідне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність”;
- категоріально-лексична сема – “назва предмету побуту”;
- диференційна сема – “підставка, каркас, предмет, що має довгу тонку форму”;
- потенційна сема – “характеристика людини, як худої, високої”.

2) метафоричне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність”;
- категоріально-лексична сема – “людина”;
- диференційна сема – “схожий на стелаж”, тобто ознака людини як „худої, високої”;
- потенційна сема – “худий, високий”;
- емотивна сема – “презирливість, негативне ставлення”.

Наведений приклад дозволяє зробити висновок, що в лексемі *das Gestell* відбулася деактуалізація та заміна основної предметно-логічної семи “предмет, що має довгу тонку форму” потенційною семою “характеристика людини як худої, високого зросту”. При встановленні відношень ототожнення словами “предмет” та “людина” відбувається деактуалізація також частини граматичних сем – “назва предмету” на “назву людини”. В даному випадку порівнюється людина (перенесення за схожістю зовнішнього вигляду) з предметом побуту, підставкою, каркасом. При вживанні цього слова в певному контексті актуалізуються потенційні семи, які позначають ознаки людини. Отже, лексична одиниця *das Gestell* має як предметно-логічне, так й емотивне значення.

II. Перенесення за схожістю рис характеру, якостей людини:

Barbar, der (abwertend): 1. roher, empfindungsloser Mensch ohne Kultur. 2. [auf einem bestimmten Gebiet] völlig ungebildeter Mensch. 3. (für die Griechen u. Römer der Antike) Angehöriger eines fremden Volkes [4: 302];

Barbar, der pej; 1 ein roher und brutaler Mensch. 2 ein unzivilisierter, ungebildeter Mensch [5: 125];

Barbar, der Nichtgrieche; <allg.> Ungebildeter, Rohling [6: 230]. Семний склад значення лексичної одиниці *das Barbar* може бути представлений:

1) вихідне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність, жива істота”;
- категоріально-лексична сема – “людина”;
- диференційна сема – “груба, нечутлива, некультурна, неосвічена людина; людина, яка не належить до греків”;
- потенційна сема – “грубість”;

2) метафоричне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність, жива істота”;
- категоріально-лексична сема – “людина”;
- диференційна сема – “схожий на варвара; груба, некультурна, неосвічена людина”;
- потенційна сема – “грубий, безкультурний, неосвічений”;
- емотивна сема – “презирливість”, негативне ставлення до об’єкта мовлення.

При ототожненні понять “людина” та “людина” не відбулася деактуалізація основних сем, однак актуалізувалася потенційна сема “схожий на варвара; неосвічена, груба людина” та з’явилася емотивна сема, яка виражає презирливе та негативне ставлення до об’єкта мовлення. Мовна одиниця *der Barbar* має як предметно-логічне, так й емотивне значення.

III. Перенесення за схожістю зі світом тварин, наприклад:

Schlange, die; 1. (in zahlreichen Arten vorkommendes) Kriechtier mit lang gestrecktem walzenförmigem Körper ohne Gliedmaßen, langer, vorne gespaltener Zunge, das sich in Windungen gleitend fortbewegt. 2. (abwertend) weibliche Person, die als falsch, hinterlistig, heimtückisch gilt. 3. a) lange Reihe von wartenden Menschen; b) Autoschlange. 4. (Technik) schlangenförmig gebogenes Rohr als Element einer Heiz- od. Kühlanlage [4 2270];

Schlange, die; 1 ein Reptil mit langem, schmalem Körper ohne Beine und mit einer Zunge, die vorne gespalten ist; Die Schlange gilt oft als Verkörperung des Bösen. 2 pej; eine Frau, die sich freundlich o.ä. gibt, aber böse Absichten hat [5: 888];

*Schlange, die; Angehörige einer Unterordnung der Schuppenkriechtiere, Körper lang, Gliedmaßen fehlen; <fig.> falsche, hinterhältige Frau; etwas Langgestrecktes, Gewundenes; lange Reihe wartender Menschen [6: 1123]. Семантична структура значення лексичної одиниці **die Schlange** може бути представлена:*

1) вихідне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність, жива істота”;
- категоріально-лексична сема – “тварина”;
- диференційна сема – “змія”;
- потенційна сема – “фальшивий, підступний, віроломний, зрадницький”;

2) метафоричне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність, жива істота”;
- категоріально-лексична сема – “людина”;
- диференційна сема – “схожий на змію, тим що має ознаки, які для неї притаманні, тобто звивається, плазує, шипить”;
- потенційна сема – “підступний, хитрий”;
- емотивна сема – “презирливість”, негативне ставлення.

При ототожненні понять “тварина” та “людина” відбулася деактуалізація і заміна категоріально-лексичної семи “назва тварини” на “назва людини”, поява потенційної семи “підступний, хитрий” та емотивної семи “презирливе та негативне ставлення”.

IV. Перенесення за схожістю з предметами побуту людини:

Klotz, der: 1. a) großes, dickes, unbearbeitetes Stück aus Holz o.ä.; Stück eines Baumstammes; b) kleiner, eckiger Gegenstand aus Holz; c) kurz für Bauklotz. 2. (salopp abwertend) grober, unbeholfener, rüpelhafter Mensch. 3. (schweiz. salopp): Geld [4: 1492];

Klotz, der: 1 ein großes, dickes Stück Holz o.ä., meist ein Stück von einem Baum(stamm). 2 ≈ Block. 3 meist ein ungehobelter Klotz gespr pej; jemand, der grob und unhöflich ist ≈ Rüpel [5: 584];

*Klotz, der: großes Stück Holz, <meist> Teil eines Baumstammes; <fig.> ungeschlachter, unbeholfener od. grober Mensch [6: 753]. Семантичні складники значення лексичної одиниці **der Klotz** можуть бути представлені:*

1) вихідне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність, нежива істота”;
- категоріально-лексична сема – “предмет”;
- диференційна сема – “великий кусок дерева, стовбура; дровитня”;
- потенційна сема – “грубість, незграбність”;

2) метафоричне значення:

- категоріально-граматична сема – “предметність”;
- лексико-граматична сема – “конкретність, жива істота”;
- категоріально-лексична сема – “людина”;
- диференційна сема – “схожий на поліно, колоду, дровину”;
- потенційна сема – “незграбний, грубий”;
- емотивна сема – “презирливість, негативне ставлення”.

При ототожненні понять “предмет” та “людина” відбулася деактуалізація категоріально-лексичної семи “назва предмета” на “назва людини”, диференційної семи “кусок дерева, дровитня” на “схожий на поліно; тобто незграбна, груба людина” та з’явилася емотивна сема “презирливість” та негативне ставлення до об’єкта мовлення.

Таким чином, при ототожненні лексичних одиниць моделями метафоричного переносу значення можуть бути: перенос з людини на людину, з предмета на людину, з тварини на

людину. В наведених прикладах відбулася деактуалізація частини предметно-логічних сем в семантичній структурі значення лексем та виникли потенційні емотивні семи. Переосмислені лексичні одиниці позначають якості, властивості та ознаки людини.

Подальшого лінгвістичного дослідження, на нашу думку, потребує категорія емотивності на морфологічному та на синтаксичному рівнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева, М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Сандомирская И.И. Эмотивный компонент в значении глагола // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 114-135.
4. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 6 Bänden Unter Leitung von G. Drosdowski. – Mannheim. Wien. Zürich: Dudenverlag, 1976. – 2992 S.
5. Langenscheidt. Großwörterbuch deutsch als Fremdsprache. – Berlin. – 2003. – 1253 S.
6. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh. München: Bertelmann Lexikon Verlag, 1991. – 1493 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Дробот – викладач кафедри німецької мови ГДПШМ.

Наукові інтереси: лексична семантика німецької мови, словотвір німецької мови.

СЕМАНТИКО-ОНОМАСІОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ КОНЦЕПТУ «ПОШКОДЖЕННЯ»

Марія ІВАНЧЕНКО (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто концепт «пошкодження», подано опис його семантичних та ономасіологічних характеристик. Виділено поле концепту, котре складається з окремих лексем та метафор, що об'єктивують даний концепт у мові.

The article is concerned with the investigation of the concept "brokenness", the description of semantic and onomasiological traits of it is given. The conceptual field "brokenness" which consists of words and morphemes is distinguished.

Людина, сприймаючи світ, формує судження про подібність або відмінність предметів і явищ навколишнього світу, що свідчить про її здатність їх класифікувати. В основі процесу класифікації лежить операція відволікання (абстрагування) від одиничного шляхом субординації, координації, імплікації та його позиціонування в класі, виді чи роді подібних за якимись суттєвими властивостями об'єктів (таксономіка світу) [13: 21]. Метою класифікації – є підтвердження того, що навколишня дійсність не хаотична, а певним чином структурована.

Найбільш цілісна та обґрунтована, на наш погляд, класифікація концептів, представлена у праці Р. Джекендофа. В основі класифікації концептів цієї теорії є виділення тих ключових одиниць, які організують концептуальний простір і слугують основними критеріями для його членування. До них належать: концепти об'єктів, концепти руху та стану, концепти простору та часу, концепти ознак [20]. На сучасному етапі здійснено дослідження концептів стану, таких як «страх» (А. Вежбицька, С.В. Зайкина), «радість» (Ю.Ю. Шамаева), «здивування» (Н.В. Дорофеева), «обман» (Н.Н. Панченко); концептів часу та простору: «пунктуальність» (Я.В. Зубкова), «дитинство» (Г.А. Калюжная), «пустота» (Н.Р. Суродина), «море» (Е.К. Куварова), «свято» (М.Н. Коннова); концепта ознаки «скромність» (О.В. Кошманова). Концепт «пошкодження» – це концепт-ознака. В свою чергу ознака, як відомо, детермінує якісні характеристики об'єкта.

Однією з найсуттєвіших когнітивних здібностей людини є здатність вирізняти із загального потоку ту інформацію, що необхідна для задоволення її власних потреб і співвідносити її з оточуючим світом і станом речей [13: 20]. Здатність до утворення концептів і формування категорій, що, власне, й називається концептуалізацією й категоризацією світу, є важливою частиною когнітивного складу людського розуму [7: 3]. Навколишній світ «просіюється» в свідомості крізь сітку концептуальних моделей і відповідним чином категоризується та інтерпретується [12: 112]. Сприймаючи об'єкт, людина виділяє певні ознаки, котрі пізніше поєднує в класи та групи. Отже, в результаті когнітивної діяльності суб'єкт класифікує ознаки об'єкта, на підставі яких визначає його «якість», що, в свою чергу, виступає об'єктом вивчення філософії та лінгвістики.

Категорія «якість» у різних філософських системах розуміється по-різному: в одному випадку, наприклад, під якістю мається на увазі певна функціональна єдність суттєвих властивостей предмету; в іншому – множина характерних рис органічно пов'язаних між собою законом взаємодії; у третьому випадку якість – це цілісна характеристика предмету як системи з певною структурою.

У лінгвістичній літературі категорія розуміється як концептуальна структура, певне угруповання слів чи об'єктів за окремими принципами, здатними до експлікації [10: 47]. Категоризація корелює із процесом систематизування шляхом операцій порівняння, зіставлення, ідентифікації, ототожнювання, ієрархізації тощо [9: 42]. У широкому смислі категорія – це «форма усвідомлення в поняттях способів ставлення людини до світу, яка відображає найбільш загальні й істотні властивості, закони природи, суспільства й мислення» [17: 191].

Зміст категорій розглядається відносно раніше вивченого кола предметів і в цьому аспекті встановлюється, що категорії об'єктивні за змістом, відображають загальні, властиві всім дослідженим предметам сторони та відношення. Передбачивши те, що всі інші предмети повинні володіти такими ж спільними сторонами та відносинами, зміст категорій застосовують до недосліджених предметів пізнання та використовують для підходу до них, як певний спільний попередній орієнтир, що виправдав себе в минулому досвіді пізнання [15: 8].

При визначенні категорії «якість» зустрічаються логічні труднощі. В.Ф.Гегель глибоко розумів це, і вважав, що «якість неможливо визначити до відповіді на питання «що таке буття?» [3: 154]. У той же час визначити буття, виділити предмет пізнання можна лише в результаті якісного ототожнення та розрізнення [15: 9]. Тому «чисте буття» до якості вводиться В.Ф.Гегелем як діалектично тотожне «чистому ніщо» і по суті не має інших визначень, оскільки «визначення вже є якість» [3]. І.С.Тімофєєв пропонує вирішення цієї проблеми через просту пізнавальну ситуацію, виділивши в ній систему понять «предмет – якість – визначеність» [15]. На його думку, в конкретному науковому пізнанні перехід від незнання будь-чого до знання виступає як перехід від будь-якої невизначеності до визначеності. Поняття невизначеності вважається інтуїтивно даним. Інколи воно пояснюється за допомогою вказівок на відсутність різноманітності дійсності та на відсутність «різниць» та «розрізнення» в межах даної різноманітності [1].

Пізнання завжди вихідним пунктом має невизначеність і рухається до визначеності. Невизначеність переходить у визначеність.

Якісне виділення предмету є початком подолання невизначеності. Встановлення якісної визначеності є вихідним моментом пізнання у тому розумінні, що без знання якісної визначеності неможливо виділити предмет пізнання, а також визначити його [15]. У філософській енциклопедії «якість» детермінується як визначеність, яка фіксується спогляданням того чи іншого предмету, що є невіддільним від самого факту його існування як наявного предмету [18: 483].

Категорія «якість» визначається за допомогою понять «властивість» та «структура». Так, поняття «якість» та «властивість» настільки зближуються, що інколи в літературі подаються взаємовизначення цих понять. У свою чергу питання відношення «якості» та «структури» розвивається у напрямку зближення основного значення цих понять, а в окремих випадках і ототожнення. Загалом вчені «...пропонують розуміти якість як єдність елементів та структури» [5: 6].

Н.Ф. Овчинніков розуміє під якістю саме відповідну матеріальну структуру. Спочатку якість – єдність елементів та структури, а пізніше – саме структура [11: 34]. В.С. Тюттін висуває наступне розуміння значення категорії «якість»: «Таким чином, цілісна характеристика якості речей та явищ, їхньої природи є характеристика речі як системи з певною структурою», таке розуміння якості виражається як: «...якість речей (їхня структура)...» [16: 303-310].

Отже, пізнання на рівні якості передбачає аналіз структури об'єкту. Так, певний предмет оточуючої дійсності ми сприймаємо узагальнено, а при аналізі того ж предмету – дробимо

його структуру на різні аспекти розгляду, і тим самим безпосередньо встановлюємо якісні характеристики.

Людина живе у певному соціальному та природному оточенні, вона тісно пов'язана з різними людьми, з предметами, що знаходяться поруч з нею, з процесами, які відбуваються навколо неї, явищами тощо; складно взаємодіє з ними. Взаємодія людини з оточуючим середовищем обов'язково передбачає і включає різноманітне ставлення людини до оточуючих її предметів та явищ. Усвідомлення цих відношень і є оцінка предмета чи явища, яка знаходить своє вираження в оцінному висловлюванні.

Оцінка є результатом свідомої діяльності комунікантів, передбачає певну позицію суб'єкта відносно оцінюваного об'єкта. Об'єктивно існуючий об'єкт викликає певні почуття, які переживаються людиною під час його сприйняття, забезпечуючи успішне розуміння суті цінності [6: 40]. Суб'єктивний чинник передбачає ставлення суб'єкта оцінки до її об'єкта, а об'єктивний зорієнтований на власні якості реалій, на підставі яких і виноситься оцінка. З цього випливає, що оцінка – це виражене у словесній формі ставлення людини до будь-чого (до предмета, явища, процесу, стану, до іншої людини, до самого себе тощо). Оцінні ознаки взагалі не належать предметові, вони лише характеризують його в тому чи іншому плані.

Ми будемо виходити з визначення оцінки, запропонованого О.В. Куніним: «Оцінка – об'єктивно-суб'єктивне чи суб'єктивно-об'єктивне ставлення людини до об'єкта, виражене мовними засобами експліцитно чи імпліцитно» [8: 169]. Вважаємо, що наведене визначення найбільш точно відображає складну сутність оцінки.

Система оцінних значень заснована на двох основних ознаках – «добре» і «погано» (позитивна/негативна оцінка, знак плюс + / знак мінус –). Обидві ознаки є неподільними, пов'язаними між собою.

Оцінні змісти «добре / погано» розташовані на шкалі оцінок, на якій є зони позитивного та негативного. Між ними знаходиться зона нейтрального, де ознаки «добре / погано» існують у певній рівновазі. До розряду нейтральних можуть входити й одиниці із значенням «байдужий», «посередній». Але такі оцінки радше позначають щось негативне (з точки зору суб'єкта), аніж говорять про нейтральну позицію об'єкта. Характеризуючи нейтральність в оцінці, О.М. Вольф пише: «Справжню зону нейтрального в оцінних позначеннях звичайно займають слова, що входять до сфери класифікації й вказують на приналежність об'єкта до класу, елементи якого за якістю не розрізняються між собою, або ж на невідповідність нормі» [2: 51].

Розглядаючи оцінну шкалу, можна помітити, що вона неоднорідна. У її структурі є зона «норми». Однак думки дослідників з приводу того, що вважати нормою розходяться. Так, О.М. Вольф вважає, що норма – це не відсутність (нуль) ознаки, нейтральна зона. Її співвіднесено з тією частиною шкали оцінок, на якій розміщується стереотипне уявлення про певний об'єкт з відповідною ознакою. Таким чином, коли говорять про норму, то мають на увазі ознаки стереотипу і їхнє положення на оцінній шкалі [2: 54].

Відповідно до поглядів Й.А. Стерніна, «норма оцінки не є відсутність оцінки», лексичні одиниці нормативного змісту «експлікують, формально виражають цю норму» [14: 103]. Формальна невираженість поняття норми в подібних знаках провокує різні моделі норми оцінки на аксіологічній шкалі. Відповідно до однієї з них, норма оцінки розташовується в середині шкали, тобто збігається із «середньою/нульовою оцінкою» як базою до подальшого семантичного розвитку за необхідним вектором шкали. Інша модель ототожнює норму оцінки з позитивним інгредієнтом. Загальним моментом є набуття «нормою» в обох випадках аксіологічної функції. Несуперечливість нормальному, нормативному пояснює сприйняття норми як чогось позитивного.

Поняття норми стосується практично всіх аспектів картини світу. Тому ми вважаємо, що норма все ж таки ближча до позитивного краю шкали, оскільки людина завжди прагне до того, що заслуговує схвалення. Отже, позиція «добре» є вихідною при оцінці.

Шкала оцінки не любить рівноваги, асиметрія полягає у самій структурі: норма і середнє не збігаються, норма наближена до позитивної частини шкали [19]. Таким чином, хороший стан речей може розглядатись як відповідний нормі, поганий – як відхилення від неї.

Існують, однак, думки, що позначення поганого більш диференційоване, ніж позначення хорошого: іншими словами, у мові існують більш різноманітні засоби для детальної класифікації поганих вчинків, ніж хороших, поганих рис характеру, ніж хороших тощо. Така гіпотеза спирається на уявлення когнітивної психології, у відповідності з якими знання, пов'язані з неприємними для людини негативними емоціями, больовими відчуттями, небезпекою тощо, більш диференційовані, ніж знання, які мають позитивні конотації. Як вважають психологи, людина більш детально розрізняє те, що викликає у неї дискомфорт, диференціює неприємні емоції докладніше, ніж приємні. Дослідження показали, що слова з негативними семами об'єднуються у більш диференційовані підкласи, ніж слова з позитивними семами (Г.І. Приходько, Э. Столярова, В.І. Сянкевич, М. Сарановський, Ю.Д. Апресян, М.Я. Гловинская).

Таким чином ми інвентаризували поле концепту «пошкодження», що складається з ядра, базового прошарку та периферії [4]. Ключовими словами-репрезентантами ядра концептуального поля «пошкоженості» в англійській мові ми обрали прикметник з широким значенням – broken, дієслово – break, іменник – break, та прислівник – brokenly. Базовий прошарок поля складають лексеми, що відповідно до коефіцієнту семантичної близькості формують мікрогрупи з семами «роз'єднувати», «розбивати на частини», «пошкодження, що супроводжується різким звуком», «пошкодження в результаті вибуху», «припиняти», «вдаряти», «розщеплювати», «руйнувати», «усувати», «змінювати місцезнаходження», «порушувати структуру», «вламуватися», «проломлювати», «зраджувати», «збанкрутувати» для дієслів; «роз'єднання», «руйнування», «порушення», «зупинка (перерва)», «тріщина», «пошкодження, що супроводжується різким звуком» для іменників, та «роз'єднаний», «від'єднаний від цілого», «зіпсований», «розірваний, розчавлений; такий, що втратив форму; побитий», «переривчастий», «зношений», «тріснутий», «розбитий», «зруйнований», «нерівний», «зражений», «зламаний» для прикметників. Мовний матеріал аналізу периферії інтерпретованого концептуального поля, в якому виявляється ряд різнообразних смислових ознак, що приховані від прямого спостереження, складають фразеологізми, ідіоматичні вирази, прислів'я, що містять експліцитно або імпліцитно характеристики, що об'єктивують даний концепт у мові. Таким чином периферія поля концепта «пошкодження» сконструйована на базі концептуальних метафор, об'єднаних спільним значенням негативної якості, котрі характеризуються різним ступенем вираження даної якості.

Отже, семантико-ономасіологічна сутність концепту «пошкодження» полягає у його здатності виражати негативну якісну зміну внутрішньої будови предмета, тобто його структури. Отже, «пошкодження» – негативна структурна зміна.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бриллоэна Л. Научная неопределенность и информация. – М. : Наука, 1966. – 116с.
2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М. : Наука, 1985. – 228с.
3. Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Наука логики: Ч.1 : Объективная логика; Ч.2 : Субъективная логика / Н.А.Никитина (ред.), Д.В. Масленников (подгот.). – СПб. : Наука, 1997. – 799с.
4. Иванченко М.Ю. Концептуальне поле «пошкоженості» в англійській мові // Науковий Вісник Волинського національного університету ім.Л.Українки. Філологічні науки. – Луцьк : Вежа, 2008. – С.291-296.
5. Ильин В.В. Онтологическое содержание и гносеологическая функция категорий качества и количества : автореф. дис. на здобуття наук ступеня докт. филос. наук. – Л., 1969. – 18с.
6. Карасик В.И. Семантика английских пейоративов // Тезисы докл. научно-практич. конф. «Семантика языковых единиц разных уровней». – Ижевск: Удмурт. гос. ун-т. – 1992. – С.36-40.
7. Кубрякова Е.С. Категоризация мира: пространство и время (вступительное слово) // Категоризация мира: пространство и время. – М. : МГУ, 1997. – С. 3-14.
8. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 245с.
9. Кунин А.В. Механизм окказиональной фразеологической номинации и проблема оценки // Сборник научных трудов МГПИИЯ. – М.: МГПИИЯ, 1980. – Вып.168. – С.158-185.
10. Михеев А.В., Фрумкина Р.М. Категоризация и концептуальные классы // Семантика и категоризация. – М. : Наука, 1991. – С.45-59.
11. Овчинников Н.Ф. Качество и свойство // Вопросы философии. – 1980. - №6. – С.31 – 35.
12. Почепцов О.Г. Языковая ментальность : способ представления мира // Вопросы языкознания. –1990.–№6.–С.110–122.
13. Приходько А.М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332с.
14. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – 156с.
15. Тимофеев И.С. Методологическое значение категорий «качество» и «количество». – М. : Наука, 1972. – 216с.

16. Тютин В.С. Закон перехода количества в качество в свете данных современной науки // Проблемы научного метода. – М. : 1964. – С.306 – 307.
17. Философский энциклопедический словарь. – 2-е издание, М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 458 с.
18. Философская энциклопедия – Изд 4-е. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 768с.
19. Bierwish M. Some semantic universals in German adjectives. // Foundations of language. – 1967. - V.3, №1. – P. 136-141.
20. Jeckendoff, R. What is a concept? // Frames, fields, and contrasts. New essays in semantics and lexical organisation. – 1992. – Hillsdale. – P. 191 – 209.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Іванченко – аспірант кафедри англійської філології ВНУ імені Лесі Українки.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія та лінгвокогнітивістика.

СИМВОЛ ЯК СТЕРЕОТИПІЗОВАНЕ ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ (на матеріалі українських паремій)

Інна ЖИВІЦЬКА (Кривий Ріг, Україна)

У статті розглянуто символічність як характерну ознаку української мови, встановлено співвіднесення символу із змістом культурної інформації, яку він передає, проаналізовано слова-символи, які є специфічними для української мови і знайшли свої відображення у пареміях.

Symbolicalness as a typical feature of the Ukrainian language is investigated in this paper. The correlation between a symbol and content of cultural information that it conveys is established. The words-symbols, which are specific for the Ukrainian language and found their reflection in proverbs are analyzed.

Будь-яка культура створює свою власну систему символів і надає кожному символу відповідні значення. Вивчення способів символічного змісту слова відноситься до проблематики лінгвокультурології – напрямку, який досить активно розвивається у сучасному мовознавстві. Аналіз оцінки у лінгвокультурологічному аспекті передбачає виявлення типів символічних оцінок в українській картині світу і їхніх способів мовного вираження.

Теоретичні дослідження символу і символіки здійснювали: К.Г. Юнг, К. Леві-Стросс, О.О. Потебня, О.Ф. Лосєв, Е. Сепір, Ю.М. Лотман, В.О. Маслова, М.П. Кочерган, Т.Г. Грушевицька, Н.Д. Арутюнова та ін. В.О. Маслова описує важливість символізації у житті етносу. На її думку, людина живе не просто у фізичному середовищі, вона живе у символічному всесвіті. "Людина як мікрокосм створює образ, картину, символ макрокосму-світу" [10: 95].

О.О. Потебня зауважував, що походження, еволюцію символу, фольклорної символіки можна пояснити лише через закономірності розвитку мови. Він вважав, що причиною виникнення символів є потреба відновлювати забуте власне значення слів. Внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження, виникла потреба відновлення власного значення слова. Вчений запропонував три типи відносин між вихідним словом і символом: порівняння, протиставлення і причинне відношення, або відношення казуальності (причинності) [14].

К.Г. Юнг, як яскравий представник психоаналізу, розглядав символ не як атрибут свідомої діяльності людини, а як можливість опосередкованого вияву підсвідомого змісту в індивідуальній психіці і в культурі. Походження символів він пов'язував з колективним несвідомим, так званими архетипами, зближуючи при цьому символ із міфом: "Те, що ми називаємо символом, – це термін, ім'я чи зображення, які можуть бути відомі в повсякденні, але мають специфічне додаткове значення до свого звичайного смислу... Слово чи зображення символічні, якщо вони мають на увазі щось більше, ніж їхнє очевидне і безпосереднє значення" [16: 25].

Теорію про взаємозв'язок міфа та символу продовжив видатний російський філософ і філолог О.Ф. Лосєв, який визначив символ як образну конструкцію, "яка може вказувати на будь-які межі небуття і в тому числі також на "безмежжя", але "не можна провести межі поміж скінченим і нескінченим символом, адже, з одного боку, категорія символу скрізь і завжди скінченна, а з іншого – нескінченна" [9: 443]. Для цього вченого символ: 1) функція відображення дійсності; 2) смисл дійсності; 3) інтерпретація дійсності в людській свідомості; 4) сигніфікація дійсності; 5) перетворення дійсності.

Для нашого дослідження принциповим є співвіднесення символу із змістом культурної інформації, яку він передає. О.Ф. Лосєв стверджував, що символ містить в собі узагальнений принцип подальшого розгортання згорнутого в ньому змісту, тобто символ може розглядатися як специфічний фактор соціокультурного кодування інформації і одночасно – як механізм передачі цієї інформації [9].

За словами М.П. Кочергана, слово-символ – це "максимально узагальнене значення на основі образної конденсації смислу. Символ – явище специфічно національне. Семантика символу виявляється лише в контексті світоглядної традиції певного народу, через що носій іншої культури не може декодувати символ. Процес створення символу тісно пов'язаний із співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонові інформації, причому фонові інформація переважає" [7: 16].

Цікавою здається точка зору В.О. Маслової: "Слово-символ – це свого роду "банк даних", який можна уявити собі у вигляді спіралі, тобто кіл, які ніби заховані одне в одне і переходять одне в одне. Це семантична спіраль символу, яка включає в себе широкий спектр значень, починаючи від імпліцитних (схованих, потенційних), тобто ніяк не виражених у слові, але які є невід'ємною його частиною, і закінчуючи шкалою семантичних субтитів (замісників), тобто запрограмованою заміною одного значення іншим [10: 97-98]. Т.Г. Грушевицька під символом має на увазі як знакові зображення, так і образи, у які закладений крім поверхневого, первинного, і більш глибокий смисл, аналогія, значення. Під символом вона розуміє слово, яке вживається як самостійно, так і у складі стійких словесних комплексів, яке викликає у свідомості носіїв мови характерні для даної мови стійкі узуально закріплені образні асоціації [3: 7].

Ю. Аваліані зазначає, що символу властиві більш тонкі і опосередковані асоціативні зв'язки між словесними знаками і тими явищами і поняттями, які можна назвати символічними [1: 7]. К.Г. Юнг писав: "Природі символу властиве сполучати протилежне; так він сполучає протилежність реально – ірреального, будучи, з одного боку, психологічною реальністю... він, з іншого боку, не відповідає фізичній реальності. Символ є фактом, і все ж видимість" [16: 213].

Ми повністю погоджуємось з тими вченими, які наголошують, що найважливішою властивістю символу є його образність. Саме тому символ треба розглядати через образ. Будь-який символ є образом, але образ можна вважати символом лише за певних умов. "Символ – концепт, споріднений образу, тому часто говорять про символічні образи. Символ супроводжують високі смисли, в той час як образ може асоціюватись із об'єктом будь-якого рівня. Якщо перехід від образу до метафори викликаний семантичними і художніми потребами, то перехід до символу (і від образу, і від знака) визначається факторами екстралінгвістичного характеру [10: 100]. З точки зору Н.Д. Арутюнової, символ має вищий семіотичний статус, ніж образ. Це пов'язане з тим, що символ частіше інтерпретується у термінах культури. "Образ психологічний, метафора семантична, символ функціональний, він покликаний об'єднати зусилля суспільних, племінних і національних колективів" [2: 338]. Символ, за словами Н.Д. Арутюнової, слід відрізнити від знаку, бо знаки конвенціоналізуються, а символи канонізуються: хрест стає символом християнської віри, символом страждань, символом об'єднання простору та ін. Символ, на відміну від знаку, не передбачає прямої вказівки на денотат. "Знаками регулюють рух по земним, водним і повітряним шляхам, символи ведуть по дорогах життя" [2: 342].

Ще однією важливою властивістю символу є його умотивованість, яка встановлюється між конкретним і абстрактним елементами символічного змісту. Саме умотивованістю, на думку В.О. Маслової, символ відрізняється від знаку, у якому зв'язок між означеним і означуваним довільний і конвенційний. Умотивованість символу пояснюється аналогією, яка становить основу такої семантичної транспозиції (переносу), як метафора, метонімія і синекдоха [10: 100 -101].

Символ не направлений на конкретну людину, а звертається до всіх носіїв мови: "Він виконує функцію збереження у згорнутому вигляді цілих текстів" [10: 102]. В.О. Маслової говорить, що "Символ ніби нарощується на прямому значенні відповідного слова, не замінюючи і не видозмінюючи його, але включаючись при цьому у широкий культурний

контекст. Будь-який троп може вступати у контакт із символом, приймаючи участь у формуванні позатекстових смислів, тому що символ – універсальний троп, який може сполучатись з будь-яким набором художніх засобів, формуючих образну структуру тексту" [10: 104].

Розкриття значення символів проходить у формі їх денотації і конотації. Денотація – це значення символу, яке визнається більшістю людей у даній культурі. Конотація – вторинні асоціації, які поділяють лише деякі члени даного суспільства. З огляду на це, конотації завжди суб'єктивні і експресивні за своєю природою. Символи породжуються стійкими асоціаціями, які тісно пов'язані з матеріальною і духовною культурою народу. Символізації підлягають, в першу чергу, назви найбільш звичних і знайомих людині реалій: явищ природи, частин тіла людини, знарядь праці, предметів побуту, тварин і рослин, що цілком пояснюється характером їхніх денотатів.

Символізації піддаються значимі концепти: концепту може приписуватися декілька символів на вербальному рівні або слово як одиниця вербального рівня може ставати символом різних концептів. На думку О.П. Левченко, "концептосфера й симболарій української культури неминуче перетинатимуться, по-перше, із слов'янськими язичницькими уявленнями, по-друге, на формування ієрархії українських морально-етичних цінностей величезний вплив мало Християнство, по-третє, фундаментальний шар символіки складають архетипні символи й символи, властиві європейській культурі. Усе сказане не заперечує національно-культурної специфіки в реалізації тих же архетипів, вербалізації концептів" [8].

М.І. Толстой називає спільні для давньослов'янської культурної традиції опозиції, побудовані на поняттях символізованого значення, зокрема: темрява – світло, місяць – сонце, море – суша, зима – весна та ін. [15: 152]. Аналізуючи український матеріал, В.І. Кононенко встановив ряд подібних опозицій ширшого діапазону: *сонце – місяць, вогонь – вода, кров – вода, світло – темрява, життя – смерть, зима – літо, день – ніч, доля – недоля, душа – тіло, правда – кривда, любов – ненависть* тощо [5: 69].

В.І. Кононенко робить висновок, що, очевидно, весь світ українських "символіко-семантичних сфер" може бути зведений до кількох об'єднаних парадигм, в основі яких лежать провідні ідеї світлого і темного, дня і ночі, добра і зла [5: 69]. Ми погоджуємося з цим дослідником, оскільки відомо, що у давніх слов'ян існувало два божества – Білий Бог (Білобог), що приносив щастя, добробут, світло, і Чорний бог (Чорнобог), з яким пов'язували існування лиха, темряви. Тому люди вірили, що існують світлі і темні сили, а все, що їх оточувало, відносилось або до добра, або ж до зла. Так і з'являлись позитивні і негативні символи.

Говорячи про загальний характер прояву символізму на сучасному етапі, слід відмітити, що він носить прихований характер, і "зберігся головним чином у підсвідомості людини на рівні її стереотипів поведінки, сутність призначення яких, як правило, забута" [4: 42].

Прагнення відшукати сліди закріплення символічних уявлень у мові змушує дослідників звертатися до словників символів, у яких описані символічні сторони різноманітних об'єктів. Крім того, виявляється важливим значення того чи іншого об'єкту у культурній традиції, історії суспільства, звичаях, фольклорі, відповідно до його релігійних та інших уявлень.

Слова-символи, які входять до прислів'їв, є, як правило, специфічними для даної мови. В українській лексикографії вже зараз маємо "Словник символів" (за ред. О.І. Потапенка та М.К. Дмитренка), "Символи української мови" В.І. Кононенка, "Словник давньоукраїнської міфології" С.П. Плачинди [13;6;12], де нами було знайдено цілий ряд символів української культури, які знайшли своє відображення у пареміях. Ось тільки деякі з символів, які можна знайти в українських прислів'ях:

Земля – символ астральний і космічний; символ матері-годувальниці, батьківщини, духовності, життя, багатства, щедрості, родючості, плодючості: *Земля-трудовиця, аж парус та людям хліб готує; На ледачій землі і трава не росте; На чорній землі білий хліб родить; На чужій землі не доробиш хліба; Яка земля, такий і хліб.*

Місяць – символ Матері-Богині, циклічного ритму часу, вічності, постійного оновлення, духовного аспекту світла у п'ятмі; символ козака, батька: *Аби на мене місяць світив, а зорі будуть; І місяць світить, коли сонця немає; Місяць – козаче сонце.*

Сонце – символ Всевидячого Божества; Вищої космічної сили; символ осяяння, слави, величі: *Загляне сонце і в наше віконце; Сонечко в дорозі не спіткнеться; Сонце гріє, сонце сяє, вся природа воскресає; Сонечко блисне – сорочечка висохне.*

Вітер – символ духу, дихання Всесвіту; символ невловимості, неусвідомленості, швидкості; символ шкоди, руйнації і водночас оновлення: *Куди хилить вітер, туди й гілля гнеться; Хто вітрові служить, тому димом платять; У кишені вітер гуляє; Вітер подме – сліди замете; За вітром у полі не вгонишся.* Прислів'я "*Вітер віє та й стихає, а баба почне – не переслухаєш*" відображає контрастні зв'язки швидкості природних явищ і невпинності людської натури.

Вода – за космогонічними поглядами давніх українців – первісна матерія жіночої статі, яка, поєднавшись з первісною матерією чоловічої статі (Світ, світовид), утворила струмки, ріки, ліси, трави та ін. на землі [12], символ плодючості; символ початку і кінця всього сущого на Землі; символ чистоти і здоров'я, чесності і правдивості; символ кохання, сили: *Вода без плати біжить; Сильна вода греблю рве; Вода все криє, а береги риє; Тяжко плисти проти води; Вода в решеті не встоїться; Добра вода, бо не мутить ума; Як хочеш їсти, то пий воду.* *Тиха вода* – це символ підступності, *чиста вода* – символ чесності, правдивості, а *каламутна вода*, навпаки, уособлює нечесність, крутість: *Тиха вода греблю рве; Тиха вода – глибока; Тиха вода людей топить, а бурна тільки лякає; На чистій воді не жаль і тонутти; До чистої води олива не пристане; У каламутній воді рибу ловлять; З брудної води ще ніхто чистим не вийшов.* Ще одним символом, пов'язаним з водою, є *річка*, яка для давніх українців уявлялась символом божества, початку і закінчення життя, вічного плину часу, перешкоди, небезпеки, річка була уособленням рубежу між чужим і своїм простором: *Де ріки текли, там і будуть; Добре річці з потоками; Хоч річка і невеличка, а береги ламає; Прудка ріка береги розмиває.*

Вогонь – символ життя, добра, стихія, яку з давніх-давен обожнювали українці. Вогонь вважався живою, вічно голодною та очищувальною силою, багатством, тому не можна було давати його з дому [12]: *Вогонь мститься, як його не шануєш; Мокрого поліна вогонь не лиже; Добре вогонь горить, як є чим підпалить; Проти вогню і камінь лопне.*

Вогонь і вода становлять одне з універсальних протиставлень: *Вогонь з водою ніколи не погодись.* В той же час є прислів'я, де вони виступають єдиною одухотвореною силою: *Вогонь – цар, а водиця – цариця; Вогонь – то брат води; Вогонь палить, вода студить.* Прислів'я застерігають людей не жартувати з цими могутніми силами природи: *З вогнем не жартуй і воді не вір; З водою та вогнем не жартуй; Вогонь і вода добрі служити, але лихі панувати; Від великої води надійся шкоди; Не носися з вогнем, бо сам спечешся.*

З давніх-давен українці шанобливо ставилися до хліба, він став для них символом добробуту, гостинності, хлібосоцтва. *Хліб* – це символ святості, радості, щастя, здоров'я та багатства. Про ввічливе ставлення народу до хліба свідчить велика кількість паремій про хліб (понад 170): *Аби хліб, а зуби знайдуться; Без хліба і біля води погано жити; Без хліба половина обіда; Живемо, хліб жуємо, а іноді ще й присолоємо; Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі; Кожному хліб не гіркий; Коли хліб і вода, то нема голода; Як хліба ні куска, то і в хаті тоска.* Крім паремій про хліб, ми зустрічали прислів'я, опорними словами яких були: *калач, паляниця, пироги*, в яких також говориться про важливість хліба в житті кожної родини: *Звабиш калачем, не відженеш і бичем; Хочеш їсти калачі – не сиди на печі; Паляниця – хлібові сестриця; Яка пшениця, така й паляниця; Красна ріка берегами, а обід пирогами; Як не пиріг, то й не пирожися; Кому пироги й млинці, а кому гулі та синці; Як батька чужими пирогами поминать, то лучче без поминок.*

Піч – образ-тотем праукраїнців, що обожнювали вогонь і піч як захисток вогню, називали її *піч-мати* [12]. Це – символ материнського начала, святості, непорушності сім'ї, неперервності життя українського народу; символ батьківщини, рідної хати: *Добра річ, як у хаті піч; З печі сирого хліба не виймають; З своєї печі і дим не гіркий; Не в тім річ, що в хаті піч, а біда, як нема; Хоч три дні не їсти, аби з печі не злізти.* М.М. Пазяк зауважує, що серед паремій, що відображали інтер'єр хати, найбільш чисельні гнізда мають вислови саме з опорним словом *піч*, що пояснюється її побутовою поліфункціональністю: в печі варили

їсти, пекли хліб, вона обігрівала хату, на ній спали, лікували простуду, сушили зерно, фрукти тощо [11: 31 – 32] використовувати при цьому образ жінки.

Таким чином, символічність є характерною ознакою української мови, як і будь-якої іншої мови в цілому. Своєрідність символіки народу виходить з конкретного і неповторного життєвого досвіду етносу. Символи ґрунтовані на асоціаціях, які завжди супроводжують процеси мислення і нерозривно пов'язані з конотацією. Багато символічних значень сягають корінням у глибоку давнину і пов'язані з давно сформованими у народі уявленнями і віруваннями. Створюючи прислів'я, народ відштовхувався від тієї картини світу, яка йому близька, і яка асоціюється з певними рисами його життєдіяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авалиани Ю.Ю. К сопоставительной стилистике ФЕ (на материале образно-символических заголовков художественных произведений) // Вопросы фразеологии романских и германских языков. – Самарканд, 1981. – С. 4 – 12.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
3. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин; под ред. А.П. Садохина. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2002. – 352 с.
4. Клоков В.Т. Символика и язык // Спецкурсы по романской филологии. – Саратов, 1998. – 64 с.
5. Кононенко В.І. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62 – 69.
6. Кононенко В.І. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996. – 270 с.
7. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 12 – 22.
8. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект. – Львів: Вид-во НАДУ, 2005. – 292 с.
9. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.
10. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М.:Наследие, 1997. – 208 с.
11. Пазяк М.М. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. – К.: Наукова думка, 1989. – 480 с.
12. Плачинда С.П. Словник давньоруської міфології. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.
13. Потапенко О.І., Дмитренко М.К., Потапенко Г.І. та ін. Словник символів. / за загальн. ред. О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К.: Редакція часопису "Народознавство", 1997. – 156 с.
14. Потебня А.А. Символ и миф в народной культуре. Собрание трудов. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
15. Толстой Н.И. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М.: Индрик, 1995. – 511 с.
16. Юнг К. Г. Архетип и символ. – М.:1991. – 304 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Живіцька – викладач кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: пареміологія української та англійської мов.

КОНЦЕПТ "ANZAC" ЯК ДОМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Наталія ЖУКОВА (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена вивченню історико-культурних умов становлення концепту ANZAC та аналізу засобів мовної репрезентації цієї домінанти національної австралійської культури. Особлива увага приділена когнітивним ознакам у структурі даного концепту.

The article deals with the concept of ANZAC as one of the major Australian cultural icons. The historical and cultural conditions of its formation are considered. Special attention is given to the cognitive attributes of the concept. The means of its verbal representation are examined.

Як відомо, картина світу нації завжди відзначена культурною специфікою, що встановлюється на фоні загальнонародської єдності у світосприйнятті. Одним з аспектів, який відображає унікальність картини світу, є аксиологічний, тобто знання і уявлення людей про пріоритети життя, цінності, ідеали поведінки. Розгляд даного аспекту здійснюється шляхом аналізу концептів на матеріалі не лише окремих мов [5; 1 та ін.], але і в порівняльному ключі [3; 2 та ін.]. Найбільш повно цінність домінанти культури виявляється на тлі інших констант, в тому числі і тих, що належать різним націям. У межах національної австралійської культури основна увага приділена концепту MATE [2: 169-209], решту концептів – ANZAC, BUSHMAN, BUSHRANGER, CONVICT, DIGGER та інші – до цього часу ретельно не досліджено.

Мета даної розвідки полягає у вивченні історико-культурних умов становлення та засобів мовної репрезентації концепту ANZAC – одного з ключів до розуміння австралійської культури. Об'єктом дослідження виступає австралійська англомовна картина світу. Матеріал дослідження становить комплекс лексичних одиниць, які корелюють із

концептом ANZAC. У якості джерела матеріалу використано автентичні тексти періоду Першої світової війни [6] та авторитетний регіональний словник, побудований на історичних принципах [7].

Концепт ANZAC є одним із "головних культурних символів" Австралії [11], це "частина австралійського мислення, мови, життя, починаючи з 25 квітня 1915 р." [12]. Слово *Anzac* стало елементом етикету австралійського національного дискурсу: "No person shall ... use the word 'Anzac' ... in connexion with any trade, business, calling or profession or in connexion with any entertainment or as the name or part of the name of any private residence ..." [7: 12]. Дух ANZAC виступає невід'ємним елементом національної картини світу, як періоду Першої світової війни, так і сучасної: "The diggers as they came to be known, came to symbolize the qualities Australians value, and that have become known as **the Anzac spirit** – mateship, tenacity, innovation and healthy disrespect for authority" [14]. Ці характеристики, що становлять сутність австралійського англомовного етносу, "проявляються у повсякденному житті, але є настільки звичними що їх не помічають" [12].

У процесі роботи ми зважали на те, що аналіз концепту передбачає залучення значної кількості інших концептів, які корелюють з ним. Однак у даній розвідці обмежимося дослідженням синонімічних номінацій концепту і метафоричних перифраз, спираючись на систему базових критеріїв для виділення репрезентативного ядра концепту (історична усталеність, актуальність та регулярність аеляції, семантична і словотворча продуктивність, здатність до інтеграції та інтегративність одиниці) [4: 68].

Стисло розглянемо екологічні умови формування концепта ANZAC. Виникнення одиниці *Anzac* (1915 р.) припадає на час Першої світової війни (1914-1918 рр.). Важливість цієї війни для австралійського народу є безсумнівною. Втрати Австралії у ході бойових дій склали 1,2% від загальної кількості населення (1,6% та 1,5% для Британії та Нової Зеландії відповідно) [15: 388]. У даний період відбувається переорієнтація світогляду австралійців, оскільки участь країни в широкомасштабних діях призвела до виникнення нової національної свідомості ("a new consciousness of nationality" [15: 368]), до зміни статусу залежної території, віддаленого Домініону Британської імперії на статус повноправного, самодостатнього члена світової спільноти ("men equal to any in the world" [9]), зростає гордість за власну націю ("a feeling of national pride welled up" [15: 368]).

Ім'я концепту – акронім *ANZAC* (*Australian and New Zealand Army Corps*) – входить до складу значної кількості лексем, які вербалізують даний концепт. Воно зберігає актуальність і на сучасному етапі розвитку австралійської англомовної картини світу: "(1986 р.) The spirit of *Anzac* has not been weakened by the passing years" (курсив наш – Н.Ж.) [7: 12].

Аналіз значень полісемантичної одиниці *Anzac* [7: 12-13] показав, що вони групуються навколо 4 основних семантичних сфер – (1) an Australian (or New Zealand) soldier, (2) geographical landmark, (3) symbol, (4) artifact:

(1) an Australian (or New Zealand) soldier – "the Australian and New Zealand Army Corps; member of the Australian and New Zealand Army Corps who served in the Gallipoli campaign; generally, an Australian (or New Zealand) soldier or ex-soldier", e.g. *Anzac hero, the Anzac Corps, men of Anzac, a race of future Anzacs, the Anzac nation, the original Anzacs, Anzac hubby*;

(2) geographical landmark – "abbrev. of 'Anzac Cove'", "the Gallipoli campaign", e.g. *the Anzac campaign*;

(3) symbol – "used emblematically to reflect the traditional view of the virtues displayed by those who served in the Gallipoli campaign, esp. as these are seen as national characteristics", e.g. *Anzac way, the soul of Anzac, the Anzac spirit, the Anzac perkiness*;

(4) artifact – e.g. *Anzac biscuit*, ~ *button* "a nail used in place of a trouser button", ~ *hat*, ~ *march*, ~ *overcoat*, ~ *parade*, ~ *wafer* "a hard biscuit supplied in place of bread".

Номінативне поле концепту представляють різноманітні словосполучення, які знаходяться у межах виділених вище сфер семантичного наповнення ANZAC: (1) "the name of the corps", "the sort of code word for the Army Corps", "guardians of Australia's honour", "a ragtime army" [7: 12], "antipodean survivors", "colonials" [9], "the Australian fighters" [15: 369], "the flower of Australia" [8], "simple sinful soldiers", "Australian back block heroes" [6]; (2) "the name of that hill-side in Gallipoli where their graves lie side by side" [7: 12]; (3) "a household word

for valour and endurance", "not merely our baptism in blood, even more than a victory", "cognomen ... synonymous for bravery ... PEACE", "an immortal word", "the immortal letters", "the immortal name", "the deathless name", "the envy of all other soldiers" [7: 12].

Одиниця *Anzac* характеризується високою комбінаторикою та входить до складу композитів, вільних словосполучень і фразеологізмів (загалом 27 одиниць). Найбільш продуктивною є атрибутивна модель, за допомогою якої утворюються словосполучення із препозитивним модифікатором (attr. *Anzac* + (attr.) + N) – *Anzac biscuit*, ~ *button*, ~ *campaign*, ~ *cookie*, ~ *Corps*, ~ *Cove*, ~ *Day*, ~ *hat*, ~ *hero*, ~ *home*, ~ *march*, ~ *nation*, ~ *parade*, ~ *perkiness*, ~ *soup*, ~ *spirit*, ~ *stew*, ~ *wafer*, ~ *national sport* [7: 12-13]. Менш активно використовується суфіксальна (*Anzacism* [16]) і композиційна моделі (*Anzac-tall* [7: 13]).

У структурі концепту ANZAC міститься набір когнітивних ознак, які ми розподіляємо за низкою класифікаційних параметрів для окреслення "аллопортрета" та "автопортрета" ANZAC (терміни "аллопортрет" та "автопортрет" використовуємо за аналогією з термінами "аллоетнонім" і "автоетнонім"). В аллопортреті ANZAC представлено за такими когнітивними ознаками:

(1) статус в австралійському суспільстві: вибраність ("... all the flower of Australia" [8]; "What mortal men could do these magnificent men from Anzac did" [7: 12]); гордість нації ("The whole nation brooded over these young men, guardians of Australia's honor" [7: 12]; "... all true Australians are proud to call them comrades" [6]); об'єкт поваги ("The Anzacs! ... Have a separate record illumined in gold" [7: 12]; "There's ... an honour a king cannot share When you're back in the cities you know" [6]); взірець для наслідування ("I wish I were you!; I envy you living or dead" [6]).

(2) значущість для австралійської нації: невід'ємний компонент культури ("a part of Australian thought, language, and life since 25 April 1915" [12]); здобули визнання для Австралії ("... they made Australasia's fame The wonder and pride of the world"; "They put Australia on the map" [7: 12]); сприяли створенню національної самосвідомості ("The Anzac campaign is regarded as having created the spirit and identity of Australia as a nation" [7: 13]; "Their deeds and their sacrifices gave us the invincible, the intangible, the Spirit of ANZAC" [9]); їм австралійці завдячують сучасними вигодами ("It is liberty, security, opportunity, the privileges of citizenship – we owe to those men who fought, endured, suffered, and died for us and for their country" [9]; "all the traditions of Australian unions – the things our Anzacs are fighting for" [7: 12]); священні ("the sons of Australia and New Zealand whose blood has made sacred the scarred hillsides of Gallipoli" [7: 12]); міфологізовані ("The abortive baptism of fire at Gallipoli, which gave birth to the myth of the Anzac nation" [7: 13]); заслужують на вічну пам'ять ("The children unborn shall acclaim, The standard the Anzacs unfurled" [6]; "the immortal name of Anzac" [7: 12]).

(3) риси характеру: витривалість ("One felt very proud of these Australians, each waiting his turn to be dressed without complaining; The stoicism and fortitude with which they bore their pain was truly remarkable" [8]; "The Anzac spirit – endurance, commitment, the expression of will"; "never cry, be an Anzac" [7: 12]; "These attributes cluster around several ideas: endurance, courage, ingenuity, good humour, and, of course, mateship" [12]); хорообрість ("The Anzac Corps fought like lions"; "Brave as an Anzac" [7: 12]); самовпевненість ("The Anzac perkiness has stemmed out of the English conception of courage. The Anzac is frankly cockier, but not disagreeably so" [7: 12]); гарне почуття гумору ("One never ceased admiring ... their cheeriness under these circumstances and their droll remarks caused us many a laugh; Every one of them was cheery and optimistic" [8]); патріотизм ("The men who sleep at Anzac died with the word 'Australia' on their lips" [7: 12]; "those who have so willingly fought and given their lives for their King and country's sake; only saw his duty, and he did it, fighting fair" [6]); любов до свободи ("the men who dared to tender Life and all its sweetness for their love o' liberty" [6]); героїзм ("Australian back block heroes; men who like old Greeks can die" [6]).

(4) ставлення до найменування Anzac: вічне ("an immortal word"; "the immortal letters"; "an immortal name"; "The deathless name" [7: 12]); символізує витривалість і хорообрість ("a household word for valour and endurance"; "a name which the bravery of our men has now made historical; synonymous for bravery ... PEACE" [7: 12]); має особливий статус ("a word which is

more frequently used by those who are not 'Anzacs' than by Australian soldiers"; "The other may claim Their zeal and their spirit – but never their name" [7: 12]; "came to signify the qualities which Australians have seen their forces exhibit in war" [12]; є предметом прагнення інших солдатів ("the envy of all other soldiers" [7: 12]; "I'd sooner be "Anzac" than "lord", I'd rather be "Anzac" than "thane"" [6]).

(5) статус у світовій спільноті: об'єкт гордості ("England may well be proud of them" [6]); "... our representative manhood showed no faltering" [9]); повноправність (men equal to any in the world" [9]); об'єкт поваги ("The exploits of the Anzacs are known in every land"; "The Turks continue to recognize the sacred nature of Anzac"; "The whole Italian Press praises the valour of the Australasian troops in the Dardanelles at Anzac" [7: 12]).

(6) рівень військової підготовки: відсутність військової підготовки ("Their lack of hard training ... made the effort too much for them" [7: 12]).

(7) зовнішність: героїчний вигляд ("The wearing of the Digger hat – the Anzac hat – made me feel one with the heroic tradition" [7: 12]; "big, bronzed Anzac hero" [7: 13]); високий зріст ("feeling Anzac-tall and commando-masculine"; "Anzacs tough and tall" [7: 12-13]); сила ("Diggers strong and brown" [7: 12]).

Таким чином, солдат Anzac у свідомості австралійців – (1) реальна історична особа: *the brave and strong men from Australia and New Zealand*; (2) національний ідеал: *the flower of Australia, our representative manhood*; (3) супергерой: *men who like old Greeks can die, Australian back block heroes*.

У сучасному австралійському соціумі ставлення до ANZAC полярне – від поетизації та впевненості, що цей дух необхідно плекати, до закликів розвінчати міф. З одного боку, День Анзак вважається однією з центральних подій у житті нації ("It is now a national occasion to celebrate our unique Australianness" [10]). З іншого боку, критики зазнає намагання оточити солдатів романтичним ореолом: "The attempt to sensitise, indeed romanticize the Anzacs is cultural packaging" [16]; надмірна політизація Дня Анзак: "The overt politicisation of ANZAC Day during the last decade ... is turning it ... to a jingoistic festival" [13]. Відзначається зміна у значенні цього святкування для суспільства: "In the 1960s and 1970s Anzac Day was a rallying point for opposition to war whereas in the 21st century it has become a search for community in a society lacking myth and ritual" [16].

Слід відзначити, що автопортрет ANZAC відрізняється від образу в суспільній свідомості, бійці позиціонують себе як пересічних громадян своєї країни:

(1) статус в австралійському суспільстві: пересічні бійці ("we are simple sinful soldiers" [6]).

(2) значущість для австралійської нації: низька самооцінка ("What use are we" [7: 12]).

(3) риси характеру: самокритичність ("Truly we are a people whose god is their belly" [6]); небажання визнавати авторитети ("we won't salute; I'm sick to death of this discipline. That proves I'm an Anzac" [7: 12]); участь у військових діях – привілей ("I ... shall always regard the time I have been privileged to be a comrade of the brave and strong men from Australia and New Zealand ... as one of the greatest privileges" [6]); любов до родини ("They journeyed forth to save from harm Some Mother-Helen sad at home, Some obscure Helen on a farm" [6]); патріотизм ("Our end was happy if our country thrives" [6]); готовність до самопожертви, але не безглуздої смерті ("Our store was small – That which we had we gave – it was our lives"; "C is the Chilliness felt in the feet When bullets commence to invade our retreat... Y is the Youth who was scornful of danger, Till caught in the rear by a violent stranger" [6]); щедрість ("whose hearts are as big as their land, ... whose happiness centres in giving" [6]); вірність традиціям ("Slacks and a roll of blankets give a very Australian appearance". "The all-Australian outfit is all right for keeping out the cold (if not the wet)"; "that's our folks and their old fashioned stand" [6]); любов – найвища цінність ("Folks who reckon that loving is living" [6]); готовність допомагати тим, хто знаходиться в скруті ("Now they were equally ready again to assist Britain, this time to overcome German militarism" [9]); міцна історична пам'ять ("Shades of our fathers ... We shall defend your Empire or be slain" [6]), негативне ставлення до героїзації ("It's their fault I'm entertaining just a tiny little dread That me friends may want a hero with a halo round his head"; "I've snarled to read

the phrases that the writers coined for us "Deathless heroes – lasting glory", and the other foolish fuss" [6].

(4) рівень військової підготовки: відсутність військової підготовки ("We cannot shoot" [7: 12]).

(5) зовнішність: незадовільний вигляд ("We are a ragtime army" [7: 12]).

Вісім місяців перебування у бухті Анзак (висадка відбулась 25.04.1915 р.) стали періодом становлення "чоловічості". Цей час особливо значущий ("our days together at "Anzac" as a time never to be forgotten"), оскільки тоді демонстрували мужність, хоробрість ("it has made better men of every one of us as we have all had to look death straight in the face"); взаємодопомогу і підтримку ("I have made many fast friends in all ranks"); бачили справжню сутність людини ("when a man's real self is shown"); отримували гіркий досвід втрат ("Bitter as have been my experience in losing many a good friend" [6]).

Таким чином, можемо виділити наступне наповнення концепту ANZAC. ANZAC₁ – чоловік (а) великий, засмаглий, молодий; (b) користується повагою, як у своїй країні, так і в світі; (c) має особливий дух; (d) разом із іншими утворює особливе угруповання людей; (e) становить взірць для наступних поколінь; (f) гордість нації; (g) брав участь у створенні національної самосвідомості; (h) без військової підготовки; (i) заслуговує на вічну пам'ять; (j) священний; (k) міфологізований; (l) простий хлопець з народу.

ANZAC₂ – час (а) особливо значущий, незабутній; (b) важливіший за перемогу; (c) коли демонстрували мужність, взаємодопомогу і підтримку; (d) коли швидко знаходили друзів різних рангів; (e) коли розкривалась справжня сутність людини; (f) коли отримували гіркий досвід втрат.

ANZAC₃ – символ, (а) який зберігає свою актуальність; (b) є невід'ємним компонентом австралійської культури; (c) священний.

ANZAC₄ – дух, а) ідеальний за сутністю; б) його відчуває кожний австралієць і новозеландець; в) характеризується особливим набором якостей (витривалість, хоробрість, самовпевненість, гарне почуття гумору, скромність, самокритичність, готовність допомогти, готовність до самопожертви, любов до свободи, любов до родини, патріотизм, героїзм, вірність традиціям).

Вербалізація концепту ANZAC відбувається за допомогою різноманітних засобів, аналіз яких дає можливість розглянути специфічні риси, значущі для австралійської мовної картини світу. Мовленнєва поведінка солдатів як особливого прошарку мовців характеризується наступними ознаками: іронічністю, гіперболізацією, метафоричністю висловлювання, що свідчить про надзвичайну лінгвокреативність цих носіїв австралійської культури.

Отже, статус концепту ANZAC як доміанти австралійської культури підтверджується його історичною усталеністю, актуальністю, широкою розробленістю, семантичною і словотворчою продуктивністю, інтегративністю імені концепту. Перспективним є вивчення концептів, що корелюють із ANZAC, зокрема, DIGGER, MATE.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Булыгина Т.В., Шмелёв А.Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: "Языки русской культуры", 1997. – 576 с.
2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира. – К.: Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2002. – 293 с.
4. Козлова Т.О. Принципы выделения репрезентативного ядра концепта и его системный анализ // Записки з романо-германської філології. – 2005. – Вип. 16. – С. 67-77.
5. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – [2-е изд-е, испр. и доп.]. – М.: Академический Проект, 2001. – 990 с.
6. The Anzac book / [Ed. C.E.W. Bean] // <http://www.firstaif.info/anzac-book/>
7. The Australian National Dictionary: A Dictionary of Australianisms on Historical Principles / [Ed. W.S. Ramson]. – Oxford, Auckland, New York, Melbourne: Oxford University Press, 1997. – 814 p.
8. Beeston J.L. Five Months at Anzac // <http://www.gutenberg.org/files/15896/15896-8.txt>.
9. Burke A. The Spirit of ANZAC // <http://www.anzacday.org.au/spirit/spirit2.html>.
10. Cosgrove P. Our inheritance – values and spirit of Anzac // <http://www.catholicweekly.com.au/04/apr/25/01.html>
11. Moore B. The Anzacs and their words // http://www.anu.edu.au/ANDC/pubs/ozwords/April_2000/Anzacs.html.
12. Stanely P. The ANZAC spirit // <http://www.awm.gov.au/encyclopedia/anzac/spirit.asp>.
13. Toscano J. Australia: Behind the ANZAC Myth – Conscripton and World War I // <http://www.indymedia.org.uk/en/2007/04/368473.html>.

14. Umapathysivam M. Are the qualities that make up Anzac Spirit still alive in society today? // http://www.afsse.asn.au/simpson/prize2005/essays/ru_sa_mahesh.pdf.
15. Welsh F. Australia: A New History of the Great Southern Land.–Woodstock & New York: The Overlook Press, 2008.–720 p.
16. Whimpress B. Creeping Anzacism // http://www.history.sa.gov.au/chu/programs/history_conference/BernardWhimpresPaper.pdf.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Жукова – аспірант кафедри англійської філології ЗНУ.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЧАСОПРОМІЖКУ „ДВАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ” З ПОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Олександра ЗАДОРЖНА (Тернопіль, Україна)

У статті представлено структурно-семантичні особливості вербалізації часоприміжку „двадцять століття”. Досліджено експліцитні та імпліцитні способи лексичного вираження цього періоду. Розглянуто конотативні компоненти і здійснено етнокультурний аналіз темпорального значення.

In the article the structurally semantic features of verbalization of the period of time „ the twentieth age ” are presented. The explicit and implicit methods of lexical presentation of this period has been investigation. Conotative components are considered and the ethnocultural analysis of temporal value is carried out.

Ставлення індивіда до часу – одна із суттєвих характеристик самосвідомості людини, результат особистого досвіду. Внутрішнє сприйняття часу належить до складу тих актів і дій всередині свідомості особистості, внаслідок яких вона (особистість) в стані щось практично і духовно творити, надавати смислу світові та визначати свою поведінку. Усвідомлення часу не обмежується випадковими фіксаціями моментів “тепер” у пасивному потоці переживань, а є важливим компонентом побудови ієрархії життєвих актуальностей, які постійно змінюються. Тому дослідження способів осмислення та вербального представлення окремих сегментів темпорального універсуму видається актуальним.

Мета, яку ставимо перед собою, – схарактеризувати структурно-семантичні особливості ословлення темпорального проміжку “двадцять сторіччя”. Об’єктом нашого дослідження є експліканти значення „двадцять сторіччя” у поетичних текстах Л. Костенко та Б. Олійника – поетів-шістдесятників, які народилися і прожили значну частину свого життя у досліджуваній період. Вибір покоління авторів насамперед детерміновано тим, що світогляд шістдесятників має ряд визначальних особливостей. Як зазначає О. Цапок, “серед них перш за все необхідно виділити антропоцентричну зорієнтованість, яку можна назвати основною рисою філософії всього українського шістдесятництва. Їхня філософія, увібравши найкращі традиції ренесансного неоплатонізму (людина – центр космічної ієрархії буття) і головні ідеї філософської спадщини діячів Києво-Могилянської академії, є за своєю суттю гуманістичною. Така тенденція у філософії українського шістдесятництва формувалася на фоні посиленої уваги до особливостей національної ментальності, до екзистенціально-кордоцентричних філософських концепцій Г. Сковороди та П. Юркевича” [5: 23]. Тому осмислення авторами-шістдесятниками реалій об’єктивної дійсності відбувається з урахуванням етнокультурних особливостей українського народу.

Темпоральний інтервал “двадцять сторіччя” – нелегкий період в історії людства. У цей час в суспільстві відбувалися трансформації, зумовлені розвитком промислового виробництва, домінуванням міського способу життя. Людина зіткнулася з симптомами техногенного, екологічного лихоліття. Таким чином, спосіб життя народу останнього століття другого тисячоліття помітно впливає на осмислення, та на вербалізацію ключових концептів культури.

Експліцитними вербалізаторами значення “останнє століття другого тисячоліття” у поетичній мові Л. Костенко та Б. Олійника є синонімічні словосполучення *двадцять сторіччя, двадцять століття, двадцятий вік*. У поезії шістдесятників простежується виразна негативна конотація цих темпоральних одиниць: *А дні шаленіють в реторті двадцятого віку* (БО: 53). Конотація реалізується в процесі дискурсивної реалізації часоназв. Наприклад, у контексті *Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгомонний вік. Завихрень – безліч. Тишій – анітрохи. А струсам різним утрачаєш лік* (ЛК-В: 100) носієм негативної конотації є атрибутути *невгомонний* (“який не може вгамуватися,

заспокоїтися, перестати діяти; надто рухливий / завжди сповнений хвилювань, тривог; неспокійний”), лексеми *струс* („потрясіння”), *завихрення* („дивацтво, незвичність у думках, поведінці”) та речення *Тиші – анітрохи*. У поетичному фрагменті *Вік такий, мамо: скажений, шалений, шосейний, атоми й гени ловлять генії, – одне слово – двадцятий* (БО: 63) негативну конотацію експлікують оказіональні для темпоральних одиниць синонімічні атрибути *скажений* („дуже напружений, клопітливий, заповнений справами, роботою” [СУМ, IX: 239]), *шалений* („нестримний, дуже напружений у своєму перебігу” [СУМ, XI: 397]) та *шосейний* („людина на авто мчить по шосе з великою швидкістю”). У лексикографічній паспортизації проаналізованих означень виразно простежуються пейоративні семи і сема „ознака швидкісного руху”.

Індикатором негативної конотації можуть виступати і носії предикативних відношень. Наприклад, у контексті *Довкола двадцять століття рехло, машини брели, як готи* (БО: 247) показником додаткового значення є дієслово *рехло* – “сповнюватися ревом, ревінням, нестямним криком, гвалтом, шумом, гуркотом”.

Рациональність, притаманна суспільству в двадцятому сторіччі, нищить споконвічні якості українців: моральність, людинолюбство, відчуття прекрасного, любов до природи (*Віки минули і віки грядуть чи людством бути люди ще спроможні?* (ЛК-В: 262). Відродити всі ці якості, на думку шістдесятників, можна, якщо людина, яка знаходиться у вирі подій, технічних інновацій та процесу заробляння грошей, на деякий час зупиниться і зверне увагу на первозданну красу природи, її стихійність та могутність. Для вербалізації реалій, які можуть реанімувати етичні якості особистості двадцятого століття, поети послуговуються знаковими для нашої культури лексемами: *вогонь (І хочеться часом в двадцятому віці забитись в печеру і няньчить вогонь* (ЛК-В: 62), словами, що використовуються для називання рослин (*Космодроми цвітуть чебрецем і ромашкою – отакою, як тисячі років назад. І плечисті сини в сорочках нарзпашку із двадцятого віку виходять на старт* (БО: 14), номінаціями птахів і тварин (*Маленький сірий птах, невидимий у вітті, в солодкім забутті закинувши дзьобок, – як розпочав пеан іще в палеоліті, то вже й двадцятий вік, а він веде смичок* (БО: 231); вербалізаторами філософських понять (*А ми йдем двадцятим століттям конякою, і мій дядько глаголить істину* (БО: 32). В останньому фрагменті Б. Олійник підкреслює важливість життєвської мудрості старших людей з допомогою етномаркованого і, водночас, позитивно конотованого дієслова *глаголити*.

Чи не найбільше негативних сем у мовному осмисленні двадцятого століття простежується у поетичному дискурсі Л. Костенко. Пейоративна конотація двадцятого століття як темпорального інтервалу виражається не лише експліцитно, а й імпліцитно, без актуалізації лексичних маркерів цього періоду. Так, вираженню значення „останнє століття другого тисячоліття” сприяє дискурсивна реалізація лексеми *епоха*: *Ескіз до портрета епохи. Секс-бомба. Приміряє атомні серезжки. На скронях вінок з колючого дроту. Крок-рок. Починала з фокстроту* (ЛК-В: 548); *Усі вже звикли: геніїв немає. Послулим душам звелено хропти. А люди питають: „Де геніальні повісті? Де думка епохи, весела й печальна? ” Поїхала у закритому поїзді. Похована на цвинтарі мовчання* (ЛК-В: 142). У представлених контекстах репрезентантами негативності виступають мовні знаки культури [1; 4] (*секс-бомба, на скронях вінок з колючого дроту, похована на цвинтарі мовчання*).

Усвідомлення двадцятого століття як психологічно важкого періоду в історії людства є концептуальною домінантою поетичного контексту шістдесятників, що втілилося у репродукуванні вербальних моделей цього часу, які набули статусу ментальних. Латентну реалізацію значення „двадцять століття” демонструє сполучуваність лексеми *епоха* з такими означеннями:

несприятлива епоха (Епоха несприятлива ламає іще в колісці геніям хребти (ЛК-В: 207);

наша епоха (Крути шарманку, пожалій нас трохи. У нас ще є і зорі он, і клен. Велики вуха нашої епохи нехай хоч мить побудуть без антен! (ЛК-В: 113);

головата [розумна] епоха (Іде епоха моя головата кудись від етики до синтетики. Ближчий мені старий Гайявата, ніж всі досягнення кібернетики (ЛК-В: 181);

епоха спорту і синтетики (В епоху спорту і синтетики людей велика ряснота. Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста (ЛК-В: 66);

епоха НТР {Великі зорі в пам'яті планети. Холодні паці первісних печер. Минулих літ повільні менуети. Космічний свист епохи НТР (ЛК-СНС: 33); Як тій дитині зватися Богданком, коли епоха зветься НТР? (ЛК-В: 549).

Експлікантами пейоративної конотації у наведених фрагментах виступають лексеми на позначення реалій-наслідків прогресу людства у двадцятому сторіччі. Антитеза *минулих літ повільні менуети* – *космічний свист епохи НТР* є своєрідним камертоном стильової тональності усього контексту.

У творі “Скіфська одісея” автор в рамках осмислення історіософської концепції Україна – Скіфія зображає плем'я скіфів як ідеальне суспільство, яке протиставляє сучасному соціуму. Для вербалізації життєустрою наших предків поетеса використовує такі мовні знаки української культури:

лексеми на позначення просторових реалій та особистісних характеристик людей (*А навкруги – природа первозданна. І люди щедрі й добрі, як вона (ЛК-СНС: 102);*

номінації роду їх занять і знарядь праці (*Тут шанують труд. І рух дадуть і кругові, і кросну. Кують залізо із місцевих руд. І мають славу дуже розголосоу. Тут процвітало різне ремесло. Були будинки з каменю й саману (ЛК-СНС: 91);*

слова для найменування вірувань та уявлень людини (*Звуть молодого місяцем і князем. У них дівчина сходить, як зоря. Шанують предків. А зберуться разом – у них тут пам'ять замість вітара. Згадають рід до сьомого коліна. В них Рід, як бог, у нього сонця лик. Вони з вогню, у них душа нетлінна. У них і серп – як місяць молодик. У них зірчаті пряники жертівні. Вони без маку не спечуть коржа. Тут і діжа в них, наче місяць вповні. У них і місяць сходить, як діжа. їм їхній бог біди не заподіє. Богинь нема сварливих і гризких. Бо тут боги – як втілення надії, а на Олімпі – пристрастей людських (ЛК-СНС: 106-107).*

Л. Костенко свідомо звертає увагу на душевність, щирість, любов до природи і людини, що панували у скіфському племені і яких бракує у сучасному суспільстві. Люди двадцятого століття, прагнучи полегшити життя за допомогою машин та пізнати все нові наукові вершини, забувають про моральні якості та про збереження планети для нащадків. Ословлення таких роздумів простежується і в інших творах поетеси: *Ще назва є, а річки вже немає. Усохли верби, висушли рови, і дика качка тоскно обминає рудиментарні залишки багви (ЛК-В: 53); Через віки, а то й через роки, ріка вже стане спогадом ріки (ЛК-В: 77).*

Отже, темпоральний інтервал “двадцять століття” у поетичній мові Л. Костенко і Б. Олійника вербалізується експліцитно (синонімічними словосполученнями), а також імпліцитно – поєднанням лексеми *епоха* із рядом актуалізаторів (найменуваннями матеріальних і моральних цінностей людини цього часу). В осмисленні шістдесятниками аналізованого часопроміжку домінує негативна конотація: автори критикують легковажність, аморальність сучасної їм людини та нерациональне використання нею природних ресурсів. Також письменники підкреслюють необхідність збереження одвічних цінностей українства (духовних та матеріальних) для формування світогляду майбутніх поколінь. Така репрезентація двадцятого століття є результатом культуроморфної концепції творчості шістдесятництва.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БО – Олійник Б. Вибрані твори: У 2-х т. / Олійник Б. – К.: Дніпро, 1985. – Т. 1. **ЛК-В** – Костенко Л. В. Вибране / Костенко Л. В. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с. **ЛК-СНС** – Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур Костенко Л. В. – К.: Радянський письменник, 1987. – 207с.

СУМ – Словник української мови / І. К. Білодід (гол. ред) та ін. – Т. 1–11. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жайворонок В. В. Слово в етнологічному контексті // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 7–14.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
5. Цапук О. М. Мовні засоби репрезентації концепту “краса” в поезії українських шістдесятників: Дис... канд. філолог., наук: 10.02.01. – Черкаси, 2003. – 191 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Задорожна – асистент кафедри методики викладання української мови і культури мовлення Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвостилістика, етнолінгвістика, лексикологія української мови.

ВОСПРИЯТИЕ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ МИРА

Александр ЗЕРНОВ, Виктория ВОСТРЕЦОВА (Горловка, Украина)

В даній статті досліджується поняття „концепт” як базовий елемент когнітивної парадигми наукового знання. Автори детально зупиняються на лінгвістичних характеристиках концепту „свобода” та його околослів.

The article deals with the problem of “concept” being the basic element of cognitive paradigm. The authors dwell on the linguistic features of the concept “freedom” and words with a similar meaning.

Возникновение когнитивной науки является крупнейшим событием в современной науке. На ранних этапах своего развития когнитивное направление являлось, в значительной степени, реакцией на неудовлетворенность подходом к семантике, принятым в господствующем течении лингвистической теории [8: 68].

Когнитивная лингвистика знаменует появление нового направления, которое позволяет связать все языковые процессы с познавательной деятельностью человека, с актами категоризации и концептуализации мира. В результате когнитивного подхода, когда учитываются разнообразные и разноаспектные по сфере функционирования и масштабности типы знаний человека, можно получить реальную картину определенного фрагмента действительности, который представлен в лексической системе языка как отдельное семантическое пространство.

В когнитивной парадигме изначально центральную роль играют „концепты”, которые обнаруживают направления и формы активизации знаний в процессе речемыслительной деятельности человека, формируют представление о своеобразии национальной культуры, профессиональной и бытовой этики, специфики ведения дела, приоритетов.

Понимание языковой категории как концепта, гештальта, оперативной единицы мышления, сохраняющей элементы образности, позволяет понять ее фундаментальное значение в выполнении таких функций, как редуцирование поступающей в мозг информации, упрощение процесса идентификации, осмысление объектов, преодоление чрезмерной детализации, отнесение к более высокой категории, принятие решений относительно последующих действий с объектами и установление отношений между ними.

Исследователь Ю.А. Степанов выражает наиболее распространенную версию толкования концепта: „термином концепт называют лишь содержание понятия, таким образом, термин концепт становится синонимичным термину смысл. В то время как термин значение становится синонимичным термину объем понятия. Говоря проще, значение слова – это тот предмет или предметы, к которым это слово правильно, в соответствии с нормами данного языка, применено, а концепт – это смысл слова” [7: 43].

Содержание любого концепта, по мысли Л. Витгенштейна, может быть описано посредством парадигмы употребления обозначающего его слова. Таким образом, чтобы понять или объяснить концепт, следует искать не какую-либо конкретную или абстрактную сущность, которая определяется этим концептом, а обратиться к употреблению обозначающего его слова. При этом под употреблением понимается не просто множество конкретных случаев использования того или иного слова, а определенные способы правильного употребления, соответствующего лингвистическим стандартам, принятым в данном обществе. Совместное поведение людей – вот та референтная система, с помощью которой мы интерпретируем незнакомый язык [цит. по 9: 43]. Именно в детальном описании логики употребления слов в определенной языковой игре и видит Л. Витгенштейн задачу философа.

Постижение того, как именно человек воспринимает и концептуализирует действительность, какие факторы объективного и субъективного характера являются определяющими в формировании картины мира, представляется чрезвычайно важным. Восприятие даже простейшего объекта является частью сложного процесса, а не

изолированным актом. Оно зависит от системы, в которой рассматривается данный объект, а также от личности воспринимающего субъекта – его предшествующего опыта, практических целей, интересов. Представления, формирующие картину мира, входят в значения слов в неявном виде. Человек, пользуясь словами, содержащими неявные смыслы, сам того не замечая, принимает и заключенный в них взгляд на мир. Напротив, те „смысловые компоненты, которые входят в значение слов и выражений в форме непосредственных утверждений и составляют их смысловое ядро, могут быть (и нередко бывают) осознанно оспорены носителями языка. Поэтому они не входят в языковую картину мира, общую для всех говорящих на данном языке” [10: 12].

Бесспорным является тот факт, что можно говорить об универсальных и национальных компонентах концептосферы той или иной этнической общности. Наличие универсальных концептов связано с тем, что при всей разнице географических ареалов можно считать, что в действительности на Земле существуют вещи, которые предстают для всех людей с одинаковым сходством-различием: дерево везде похоже на другое дерево, а не на солнце. Национальная же картина мира представляет собой совокупность концептов, являющихся базой национального мышления.

Одним из первых лингвистов, кто обратил внимание на национальное содержание языка и мышления, был В. фон Гумбольдт. Ученый признавал, что язык и мышление неразрывно связаны между собой, полагая, что „процесс употребления языка обусловлен требованиями, которые предъявляет мышление к языку” [цит. по 3: 77]. В природе языка есть то общее, что объединяет различные языки: язык – орган, образующий мысль, ему принадлежит ведущая роль в становлении личности, в образовании у нее системы понятий, в присвоении ей накопленного опыта [2: 63]. Каждый человек имеет субъективный образ некоего предмета, который не совпадает полностью с образом того же предмета у другого человека, и объективироваться это представление может только, прокладывая „себе путь через уста во внешний мир” [2: 168]. Слово, таким образом, несет на себе груз субъективных представлений, различия которых находятся в определенных рамках, так как их носители являются членами одного и того же языкового коллектива, обладают определенным национальным характером и сознанием. Таким образом, по В. фон Гумбольдту, на формирование системы понятий и системы ценностей оказывает влияние язык. Эти его функции, а также способы образования понятий с помощью языка, считаются общими для всех языков. В основе различий лежит своеобразие духовного облика народов – носителей языков, но главное несходство языков между собой состоит в форме самого языка, в способах выражения мыслей и чувств [2: 174]. Под формой языка В. фон Гумбольдт понимает не его структуру, не лексику и грамматику, не правила словообразования и синтаксическую сочетаемость, а то, что идет от корней этого языка, что, вероятно, можно назвать принципом соединения звуковой оболочки со значением [2: 92].

Проблемой реализации концептуальных структур при помощи языковых средств в различных дискурсах занимается множество исследователей. Перед нами стоит задача исследовать, как может актуализироваться концепт „свобода”. Предполагается выяснить специфическую структуру исследуемого концепта, которая складывается у человека через речь и мышление, лежит в основе организации его многостороннего опыта и может быть обнаружена через анализ ассоциативных связей слова.

Следует отметить, что концепты имеют свойство актуализироваться в определённые исторические периоды в определённом контексте, затухать, уходить в имплицитные слои языка, совсем исчезать из концептосфер дискурса, потом снова возбуждаться, актуализироваться, эксплуатироваться для того, чтобы достичь определённых целей.

Нет сомнений в том, что русская культура имеет свои специфические черты и определённую неповторимость, которые отображаются национальной концептосферой. Необходимо отметить, что именно исследование этой концептосферы является одним из способов выяснить и доказать уникальность и универсальность любой культуры, в нашем случае – русской.

Заметим, что концепт „свобода” в сознании носителей русского языка имеет четко выраженные национальные коннотации, связанные с историческим развитием русского

этнокультурного самосознания и самоидентификацией. Наше мнение таково, что концепт „свобода” – один из немногочисленных концептов, имеющих указанные выше связи. Понимание свободы формировалось и претерпевало изменения на всем пути становления сначала русского этноса, а потом - русской нации.

Понятие „свобода”, несмотря на достаточно частое его использование в последние годы в разных сферах жизни, так до сих пор и не имеет весомой концептуальной основы. Идея свободы все еще находится на пути к формированию четкого философского понятия и выражает по большей части смутные представления. Настоящая статья является попыткой перейти с описательного на сущностный уровень осмысления свободы.

Рассмотрим подробнее в русском языке лингвистические характеристики концепта „свобода” и таких его околослов, как *демократия*, *независимость*, *воля*. Фиксируются следующие значения, связанные с анализируемым концептом и его околословами:

1. Свобода – в самом общем смысле, наличие возможности выбора, вариантов исхода события. Отсутствие выбора, вариантов исхода события равносильно отсутствию свободы. Свобода – средство для достижения цели и смысла жизни человека [6].

2. Демократия – политический строй, основанный на признании принципов народовластия, свободы и равноправия граждан [5: 130].

3. Независимость – самостоятельность, отсутствие подчинённости, суверенитет. С политической точки зрения, независимость характеризует различные принципы и институты конституционного права: суверенитет, разделение властей, правовой статус личности, статус судей [независимость].

4. Воля – данный человеку произвол действия; свобода, простор в поступках; отсутствие неволи, насилования, принуждения [1].

При первом же знакомстве с семантическими характеристиками современных русских лексем *свобода*, *демократия*, *независимость*, *воля* бросается в глаза их близость по наличию элементов возможности выбора, самостоятельности, и то, что околослова придают концепту „свобода” смысл и ценностно-смысловое обоснование. Очевидно, что *свободу* можно понимать как возможность инициации, изменения или прекращения субъектом своей деятельности в любой точке ее протекания, а также отказа от нее. *Свобода* подразумевает возможность преодоления всех форм и видов детерминации активности личности. *Свобода* связывается с выходом за пределы предустановленного в деятельности человека. Также можно заметить, что свобода неотделима от тревоги (*отсутствию свободы*, *подчинённость*, *неволя*, *насилование*, *принуждение*), которая сопровождает новые возможности.

Свобода предстает как результат двойной потребности: с одной стороны, лингвистическое сообщество нуждается в образцах, для того чтобы были возможны применимые в сфере очевидности и общей памяти идентифицирующие практики, с другой – индивидуальное поведение в силу изначального отчуждения имеет глубинную потребность признания. Можно полагать, что подобная двойная потребность, иницирующая процесс частичного удовлетворения обеих сторон, составляет философско-антропологическую содержательность понятия свободы.

Таким образом, недостаточная концептуальная разработка понятия „свобода” дает нам возможность говорить о необходимости дальнейших исследований в данном направлении.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Воля. – [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://dalyaslovar.ru/index.php?word=3602>.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1984. - 397 с.
3. Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX вв. в очерках и извлечениях. – Ч. 1. - М., 1960. – 466 с.
4. Независимость. – [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Независимость>.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 20-е изд. – М.: Рус. яз., 1988. – 750 с.
6. Свобода. – [Электронный ресурс]. – 2003. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Свобода>.
7. Степанов Ю.А. Константы: Словарь русской культуры. - М., 1997. – 384 с.
8. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: Сходства и различия в теориях и целях // Вопросы языкознания. - 1996. - №2. – С. 68-79.
9. Чижова Л.А. Поняти концепта и системы концептов в теории коммуникации. – [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: http://genhis.msu.ru/article_162.shtml.
10. Шмелев А.Д. Русская языковая модель мира: Материалы к словарю. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 224 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Александр Зернов – аспирант кафедры английской филологии Горловского государственного педагогического института иностранных языков.

Научные интересы: когнитивная лингвистика, концептология.

Виктория Востречева – канд. филол. наук, доцент кафедры теории и практики перевода Горловского государственного педагогического института иностранных языков.

Научные интересы: неология и фразеология современного английского языка, когнитивная лингвистика.

ОБРАЗНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОСВІДОМОСТІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Віра КАЛІНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються особливості асоціативного експерименту як одного з основних методів лінгвокультурологічних і лінгвокогнітивних досліджень, а також пропонується характеристика образного змісту концепту УСПІХ шляхом виокремлення та аналізу його чуттєвих і когнітивних елементів за результатами асоціативного експерименту з носіями української мовної свідомості.

The article examines the peculiarities of the associative experiment as one of the main methods in linguistic cultural and cognitive studies and analyzes the specificity of the figurative matter of the concept SUCCESS by way of identifying and analyzing its sensational and cognitive elements on the basis of the results of the associative experiment incorporating the bearers of Ukrainian linguistic conscience.

Сучасні експериментальні методики в галузі психолінгвістики та лінгвокогнітології дають можливість адекватно презентувати концептуальну природу об'єктів реальної дійсності й на базі цього будувати концептуальні моделі мовної картини світу [7: 136]. Наразі одним з найбільш ефективних і популярних напрямків у вивченні вербальних асоціацій виступає дослідження асоціативного значення слова – специфічної внутрішньої структури, глибинної моделі зв'язків і ставлень, що формується в мовця через мовлення та мислення і лежить в основі «когнітивної організації» його багатостороннього досвіду [2: 104]. Цю внутрішню структуру можливо виявити саме через аналіз асоціативних зв'язків слова [там само].

Теоретичні засади методу асоціативного експерименту ґрунтовно розглянуто в роботах О.І. Горошко, А.А. Залевської, Ю.Н. Караулова, В.В. Левицького, А.Н. Леонтьєва, З.Д. Попової та І.А. Стерніна, Н.В. Уфімцевої, Р.М. Фрумкіної тощо.

Асоціативний експеримент (надалі – АЕ) вважається основним методом дослідження лінгвосвідомості людини та експлікації асоціативного значення слова. Життєвий досвід людини фіксується, інтерпретується та узагальнюється в категоріях мовної свідомості, які вербалізуються системою мовних одиниць [9: 210]. А інтерпретація цих одиниць є необхідною складовою дослідження мовної картини світу [там само].

Мета нашої статті – розглянути специфіку асоціативного експерименту як одного з найважливіших методів дослідження концептів та схарактеризувати образну складову концепту УСПІХ шляхом ідентифікації та аналізу його чуттєвих і когнітивних елементів у мовній свідомості представників української лінгвокультури за допомогою зазначеного методу.

АЕ відіграє значну роль у дослідженні лінгвокультурних концептів, а саме при розкритті такої характеристики, як *асоціативність* – здатність концепту вступати в парадигматичні та синтагматичні зв'язки, різноманітні співвідносні оцінні ряди (системи національних та інших культурних цінностей) тощо [8: 42]. Завдяки низці асоціативних зв'язків лінгвокультурний концепт активізується в свідомості, при цьому й сам має здатність асоціюватися з вербальними, символічними чи подійовими феноменами, що є відомими для всіх представників етнокультурного соціуму [5: 243].

Як зауважує Р.М. Фрумкіна, АЕ полягає у виявленні асоціацій, що були сформовані в індивіда впродовж попереднього досвіду, причому цей досвід може співпадати з досвідом тієї культури, до якої належить людина, однак все одно розглядатиметься як суто особистий, що стосується досвіду кожної конкретної людини [10: 61]. Н.В. Уфімцева визначає АЕ як специфічний для певної культури і мови «асоціативний профіль» образів свідомості, який інтегрує в собі розумові та чуттєві знання, що належать конкретному етносу [9: 211]. Під час проведення АЕ при сприйнятті слова-стимулу відбувається активація відповідної одиниці

ментального лексикону мовця, що пов'язана з іншими одиницями лексикона, а також із концептуальними структурами, які стоять за ними [4: 2]. Оскільки елементи концептуального рівня відображаються у зв'язках ментального лексикону, асоціативні зв'язки між словами визначаються усією пізнавальною діяльністю людини [там само].

Методика АЕ дозволяє судити про особливості функціонування лінгвосвідомості людини і способи побудови мовленнєвого мислення, що зазвичай не усвідомлюються носіями мови та не експлікуються іншими методами дослідження [9: 211]. В АЕ вбачають саме той метод, який допомагає уникнути небезпеки тлумачення певного концепту суто через призму особистого досвіду дослідника, оскільки пропонується матеріал, одержаний від різноманітних носіїв певної мови і культури, матеріал, що потребує пояснення [4: 2].

Результати більшості проведених АЕ свідчать про невелику кількість унікальних асоціацій, а відповіді, як правило, являють собою типові вербальні реакції. Н.А. Сегал наголошує на такому соціально-психологічному феномені, як «згуртованість», що зумовлений високою частотністю однакових асоціативних реакцій респондентів [7: 137].

Серед основних експериментальних методик, що можуть допомогти нам експлікувати специфіку образного змісту концепту УСПІХ, використано наступні: вільний і рецептивний експерименти, експериментальне виявлення символіки.

У нашому АЕ взяли участь 100 осіб – 30 чоловіків і 70 жінок. Серед опитаних – 57 осіб у віці від 18 до 25 років; 19 осіб у віці від 26 до 45 років і 24 особи у віці від 45 і більше. Рідна мова – українська.

В якості респондентів виступили студенти і викладачі Кіровоградського національного технічного університету, лікарі, інженери, бібліотекарі, менеджери, юристи, приватні підприємці та адміністративні працівники міста Кіровограда.

Період проведення експерименту – 2008 р. Експеримент здійснювався в індивідуальній формі.

У спрямованому експерименті на розуміння, сприйняття концепту, його суб'єктивну дефініцію взяли участь 100 осіб. 6 осіб не дали визначення. Отже, відсоток відмови складає 6% і є незначним, що свідчить про актуальність концепту УСПІХ в українській лінгвосвідомості. Респондентам було запропоновано інструкцію: дайте визначення поняттю УСПІХ. Результати експерименту є наступними (94 суб'єктивних визначення):

Успіх – це досягнення поставленої мети (30); самореалізація (4); коли задоволений результатами певної справи (3); коли приємні думки і ладяться справи (2); складова частина життя розумної людини (2); реалізація мрій і сподівань (2); реалізація своїх задумів (2); коли отримуєш те, чого тобі хочеться (2); професіоналізм і визнана суспільством праця; та голуба птаха, до якої тягнуть руки багато людей, а вона дістається одиницям; можливість виконати свої бажання; гроші; метелик, що летить на світло в темну ніч; подолання труднощів; коли до тебе після виконаної роботи немає запитань; визнання; впевненість у собі та завтрашньому дні; робота та висока зарплата; праця; щастя і взаєморозуміння; здійснення планів; матеріальний достаток, авторитет і особисте щастя; коли тебе поважають; відчуття, коли людина щаслива і має все необхідне для свого життя; споганене поняття пострадянського періоду; гармонія у всіх сферах життя; пропорціональне поєднання гарної кар'єри, оплати праці і добробуту в родині; невід'ємна частина щастя; діяльність людини, спрямована на задоволення її духовних та матеріальних потреб; реалізація власних талантів у досягненні поставлених цілей; здоров'я, бізнес і щастя; щастя; нагорода за наші знання, вміння, бажання і працю; цілковита задоволеність життям; крок до наступного досягнення; везіння; внутрішній стан, коли не відчуваєш перешкод і з легкістю їх долаєш; кінцевий результат усіх твоїх старань; розуміння в глибині душі свого призначення, мети й відчуття, що шлях обрано вірно; результати, що приносять задоволення від життя; везіння в досягненні мети; позитивні наслідки діяльності людини; усвідомлення позитивно завершеного завдання; стрімкий злет звичайної людини; везіння в усіх справах; результат діяльності людини; сукупність усіх досягнень людини в різних сферах; людські перемоги; самовираження людини; заняття, від якого отримуєш насолоду; щастя від реалізації своїх задумів; кінцевий результат цілеспрямованої та наполегливої

роботи; легке й приємне відчуття того, що досяг чогось важливого для себе; вміння ефективно позиціонувати себе і власні досягнення; задоволеність власним життям;

У вільному експерименті взяли участь 100 осіб. Завдання було сформульовано таким чином: напишіть будь-які три слова (частина мови не має значення), які асоціюються у Вас з поняттям **УСПІХ** (Не думайте довго. Пишіть асоціації одразу, рефлексивно).

Було одержано 298 наступних асоціацій: гроші (19), родина (сім'я) (14), щастя (14), слава (13), везіння (13), задоволення (13), робота (10), досягнення (10), добробут (9), кар'єра (9), радість (7), здоров'я (7), впевненість (6), перемога (6), самореалізація (6), розум (5), кохання (5), повага (5), мета (4), багатство (4), наполегливість (4), достаток (4), освіта (3), цілеспрямованість (3), знання (3), визнання (3), влада (3), свобода (2), машина (2), працьовитість (2), розвиток (2), досягати (2), позитив (2), фінансова стабільність (2), праця (2), краса (2), особисте щастя (2), талант (2), посмішка (2), стабільність, забезпечений, життєрадісність, друзі, виваженість, харизматичність, гарний настрій, виконано, енергія, зірка, ліхтар, штопор, щасливий, участь, вершина, закінчена робота, анішлаг, відмінно, овації, встигати, успішна людина, фарт, фортуна, зв'язки, діяльність, час, розкіш, завершеність, материнство, корисність, цікаве життя, переможний, незалежний, незалежність, наполегливий, енергійність, мікрофон, революція, прайм-тайм, діти, цілеспрямований, реалізація, зусилля, злет, зарплата, гармонія, самооцінка, відпочинок, фурор, особистість, забезпеченість, задоволеність, розрахунок, активність, не мати сумніву, вірити в себе, лідерство, професіоналізм, майбутнє, прагнення, перспектива, виграти, сигара, працювати, бізнес-леді, результат, спокійний, спокій, авторитетний, процвітання, бізнес, легкість.

Варто зазначити, що лише 1,3 % перелічених нами асоціацій є синтагматичними, решта ж (98,7 %) – парадигматичні асоціації, що, на думку В.В. Левицького, може свідчити про доволі високий рівень освіти та інтелектуального розвитку респондентів [3: 99]. Якщо синтагматичні реакції відбивають найбільш типові контексти, в яких слово вживається у мовленні опитаних, то наявність парадигматичних реакцій дозволяє припустити вірогідність зберігання слів у свідомості мовців у вигляді своєрідних мікросистем [там само].

Респондентам також пропонувалася інструкція: "Ви берете участь у психолінгвістичному експерименті. Дайте відповідь на запитання: що для вас є символом успіху? (це може бути предмет, людина, поняття, літературний герой, герой фільму/мультфільму, пісня, приказка тощо). 8 осіб відмовились надати відповідь. Таким чином, відсоток відмови склав 8 %, що свідчить про деяку складність виокремлення символіки через абстрактність поняття УСПІХ. 7 осіб запропонували по два символи кожен. У результаті експерименту від опитаних були отримані наступні 106 символічних асоціацій:

Символ успіху – Біл Гейтс (5); людина (5); праця (3); нагорода (3); лавровий вінок (3); квітка (3); Рінат Ахметов (3); посмішка (3); визнання (2); сонце (2); добробут (2); долар (2); прислів'я «під лежачий камінь вода не тече» (2); Нобелівська премія (2); статуетка «Оскар» (2); Микола Амосов (2); передбачуваний бажаний результат (2); Юлій Цезар; Барон Мюнхгаузен; Джоан Роулінг; Міккі Маус; твердження «все що відбувається – лише найкраще»; мільйонер, котрий «зробив себе сам»; гарна команда професіоналів; пісня «Фінська полька»; почуття піднесення та енергійності; гроші; щастя; позитив; прислів'я «Людина є ковалем свого щастя»; відчуття гармонії та цілісності; Маргарет Тетчер; принцеса Діана; пісня Тіни Тернер "You're simply the best"; орел; пісня The Beatles "Yesterday"; гарна фізична і моральна форма людини; Попелюшка; пісня Queen "The show must go on"; медаль; президент; Катя Пушкарьова; Генрі Форд; працьовитість; улюблена робота з достойною оплатою; девіз «Боротись, шукати, знайти – не здаватись!»; везіння; людина, котра ніколи не здається; досягнення; наполегливість; Брук Девіс; кінозірки; приказка «Високо літаєш, та низько падати прийдесться»; Іван Сірко; незалежність; вплив; героїня Віри Алєнєвої з фільму «Москва слезам не верит»; Юлія Тимошенко; Рокфеллер; чисте небо; спортивний кубок; сонце, що яскраво світить; вершина Олімпа; пісня «Главней всего погода в доме»; сніданок з краєвидом на Ельбрус; грошова винагорода; Леонід Черновецький; герої фільму «Приборкання вогню»; орден; талісман везіння; Руал Амундсен (першим досяг Південного полюсу); гармонійність; твердження «Працювати, працювати і

це раз працювати»; Мартін Іден; Анатолій Кашпіровський; вміння чекати; слова з вірша «Треба жити, як співати, а співати, наче жить...».

Таким чином, за результатами нашого АЕ пропонуємо один з можливих способів описання образного змісту концепту УСПІХ в українській мовній свідомості, що актуалізується в його перцептивному та когнітивному образах.

Основний обсяг інформації, як відомо, надходить через зоровий канал, образність передусім асоціюється з наочністю, а концепт – із «мисленневою картинкою», зоровим уявленням об'єкту рефлексії, а також з усією сукупністю ознак в результаті перцепції [1: 8]. Це і є основною причиною значної кількості зорових асоціатів, що є складовою чуттєвої групи перцептивного образу, який відбиває чуттєві уявлення мовців про успіх.

Загальна кількість асоціатів, отриманих в результаті опрацювання даних АЕ – 498 / 100%).

Тож, перцептивний образ концепту УСПІХ, за даними експерименту, може бути представлений наступним чином:

Чуттєві асоціати (26 %):

Зоровий образ (24,6 %) – гроші (21); родина (14); Біл Гейтс (5); людина (5); посмішка (5); нагорода (3); лавровий вінок (3); квітка (3); Рінат Ахметов (3); сонце (2); долар (2); машина (2); Нобелівська премія (2); статуетка «Оскар» (2); Микола Амосов (2); Юлій Цезар; Барон Мюнхгаузен; Джоан Роулінг; Міккі Маус; мільйонер, котрий «зробив себе сам»; гарна команда професіоналів; Маргарет Тетчер; принцеса Діана; орел; гарна фізична і моральна форма людини; Попелюшка; медаль; президент; Катя Пушкарьова; Генрі Форд; Брук Девіс; кінозірки; Іван Сірко; героїня Віри Алентової з фільму «Москва слезам не верит»; Юлія Тимошенко; Рокфеллер; чисте небо; аншлаг; спортивний кубок; сонце, що яскраво світить; сигара; вершина Олімпа; грошова винагорода; Леонід Черновецький; герої фільму «Приборкання вогню»; орден; метелик, що летить на світло в темну ніч; талісман везіння; Руал Амундсен; Мартін Іден; Анатолій Кашпіровський; та голуба птаха, до якої тягнуть руки багато людей, а вона дістається одиницям; сніданок з краєвидом на Ельбрус; друзі; зірка; вершина; аншлаг; розкіш; діти; бізнес-леді; зарплатня; штопор; ліхтар; мікрофон.

Звуковий образ (1,2 %) – пісня «Фінська полька»; пісня Тіни Тернер “You’re simply the best”; пісня The Beatles “Yesterday”; пісня Queen “The show must go on”; пісня «Главней всего погода в доме»; овації.

Вкусовий образ (0,2 %) – сніданок з краєвидом на Ельбрус;

Тактильний образ / нюховий образ немає.

Когнітивний образ концепту може включати його метафоричні, метонімічні характеристики та уподібнюється певним рисам, якостям та ознакам людей і предметів, що співвідносяться з поняттям успіху.

Когнітивні асоціати (72,1 %):

Асоціати, пов'язані з відчуттями, емоціями та оцінкою (31,8 %) – щастя (16); везіння (16), слава (13); задоволення (13); радість (7); здоров'я (7); впевненість (6); визнання (6); перемога (6); повага (5); кохання (5); особисте щастя (3); свобода (2); коли приємні думки і ладяться справи (2); талант (2); гармонія (2); щастя і взаєморозуміння; гармонія у всіх сферах життя; позитив; коли тебе поважають; відчуття гармонії та цілісності; відчуття, коли людина щаслива і має все необхідне для свого життя; почуття піднесення та енергійності; везіння в досягненні мети; здоров'я, бізнес і щастя; гармонійність; стабільність; виваженість; харизматичність; гарний настрій; внутрішній стан, коли не відчуваєш перешкод і з легкістю їх долаєш; визнання досягнень у будь-якій галузі; відмінно; везіння в усіх справах; впевненість у собі та завтрашньому дні; успішна людина; щасливий; позитивні наслідки діяльності людини; результати, що приносять задоволення від життя; цілковита задоволеність життям; фарт; фортуна; заняття, від якого отримуєш насолоду; материнство; щастя від реалізації своїх задумів; відчуття, що шлях обрано вірно; цікаве життя; задоволеність; корисність; задоволеність власним життям; легке й приємне відчуття того, що досяг чогось важливого для себе; можливість виконати свої бажання; фурор; не мати сумніву; вірити в себе; легкість; спокій.

Асоціати, пов'язані з результативністю (13,6 %) – досягнення поставленої мети (30); досягнення (11); досягати (2); реалізація мрій і сподівань (2); передбачуваний бажаний результат (2); реалізація своїх задумів (2); коли отримуєш те, чого тобі хочеться (2); результат; реалізація; зусилля; злет; завершеність; коли до тебе після виконаної роботи немає запитань; реалізація власних талантів у досягненні поставлених цілей; кінцевий результат усіх твоїх старань; кінцевий результат цілеспрямованої та наполегливої роботи; сукупність усіх досягнень людини в різних сферах; людські перемоги; нагорода за наші знання, вміння, бажання і працю; нагорода за наші знання; стрімкий злет звичайної людини;

Асоціати, пов'язані з моральними якостями, властивостями і вміннями людини (9,8 %) – розум (5); наполегливість (5); самореалізація (4); працьовитість (3); цілеспрямованість (3); незалежність (2); розвиток (2); складова частина життя розумної людини (2); людина, котра ніколи не здається; вплив; вміння чекати; переможний; незалежний; наполегливий; енергійність; цілеспрямований; особистість; самооцінка; самовираження людини; лідерство; професіоналізм; авторитетний; влада; авторитет; спокійний; активність; вміння ефективно позиціонувати себе і власні досягнення; розуміння в глибині душі свого призначення, мети.

Асоціати, пов'язані з матеріальними статками (7,3 %) – добробут (11); достаток (5), багатство (4), забезпеченість (2); фінансова стабільність (2); процвітання; бізнес; улюблена робота з достойною оплатою; забезпечений; виграти; зв'язки; стабільність; зарплатня; висока зарплата; пропорційне поєднання гарної кар'єри, оплати праці і добробуту в родині.

Асоціати, пов'язані з діяльністю людини (7,2 %) – робота (10); кар'єра (9); освіта (3); діяльність (2); зусилля; працювати; робота та висока зарплата; участь; праця; діяльність людини, спрямована на задоволення її духовних та матеріальних потреб; професіоналізм і визнана суспільством праця; подолання труднощів.

Фольклорні та літературні асоціати (1,4 %) – прислів'я «під лежачий камінь вода не тече» (2); прислів'я «Людина є ковалем свого щастя»; девіз «Боротись, шукати, знайти – не здаватись!»; приказка «Високо літаєш, та низько падати прийдеться»; твердження «все що відбувається – лише найкраще»; твердження «Працювати, працювати і ще раз працювати»; слова з вірша «Треба жити, як співати, а співати, наче жить...».

Темпоральні асоціати (1 %) – встигати; майбутнє; прайм-тайм; перспектива; час.

Індивідуальні асоціати (1,9 %) – споганене поняття пострадянського періоду; відпочинок; ліхтар; мікрофон; штопор; революція; сигара; англійська (мова або дисципліна?) та ін.

Тож, за даними нашого АЕ, концепт УСПІХ в українській мовній свідомості найбільше актуалізується у таких чуттєвих і когнітивних асоціатах, як *досягнення поставленої мети (30), гроші (21), щастя (16), везіння (16), родина (14), слава (13), задоволення (13), добробут (11), досягнення (11), робота (10), кар'єра (9), радість (7), здоров'я (7)* та ін. Вочевидь, концепт УСПІХ в свідомості представників української лінгвокультури ще не відзначається чіткою однополярністю. Це, ймовірно, пов'язано з тим, що структура досліджуваного концепту в свідомості українців перебуває у стадії формування.

На часі поширеною є когнітивна модель «пошарової» побудови концепту, запропонована І.А. Стерніним, що підтверджують на практиці результати численних АЕ. Базисом цієї моделі виступають чуттєві асоціати, які за кількістю, як правило, переважають когнітивні асоціати, що нашаровуються на чуттєву основу. Але в нашому випадку, як видно з результатів АЕ, когнітивний прошарок (72,1 %), компоненти якого з'являються в процесі пізнання, культурного розвитку носіїв певної мовної свідомості, за кількістю асоціатів у семантичних групах значно переважає чуттєвий шар (26 %). Вочевидь, це пов'язано зі змістовною специфікою концепту УСПІХ та з певною абстрактністю його розуміння і ставлення до нього представників української лінгвоспільноти, що у наш час перебуває в процесі свого розвитку і становлення.

Перспективою подальших розвідок теми нашого дослідження може бути виявлення та контрастивний аналіз на основі когнітивних ознак інформаційного змісту концепту УСПІХ в українській та англомовній лінгвосвідомості, детальніше описання структури досліджуваного концепту за результатами психолінгвістичних експериментів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Online: http://209.85.129.132/search?cache:SViZUOyjr-kJ:konunb.nl.ru/queries_catalog.php%3Frid%3D399+%D0%91%D0%B0%D0%B1D0%B0&hl=ru&ct=ch&cc=4&gl=ua
2. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику. – М.: Изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 1999. – 355 с.
3. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: Нова Книга, 2006. – 512 с.
4. Мартинек С.В. В пространстве современных парадигм языка: амбивалентность концепта «ЛЮБВИ» (по результатам ассоциативных экспериментов). – Online: http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1/knp49_1_33-36.pdf
5. Марчук У. Ассоциативный эксперимент как метод дослідження лінгвокультурних концептів (до питання про підготовку асоціативного експерименту) // Наукові записки. – Випуск 75 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С. 242-246.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
7. Сегал Н.А. Ассоциативный эксперимент как метод исследования культурных концептов // Культура народов Причерноморья. – № 69. – 2005. – С. 136-138.
8. Сулимов В.А. Когнитивное описание языка и его культурологическая интерпретация: когнитивные трансформации // Филологические науки. – № 1. – 2006. – С. 40-47.
9. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян // Языковое сознание и образ мира. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2000. – С. 207-219.
10. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений.–М.: Академия, 2003.–320 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Калініченко – аспірант кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, лінгвокогнітологія та етнолінгвістика.

МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МОВЧАННЯ

Олексій КОБЯКОВ (Суми, Україна)

У статті розглядається феномен комунікативного мовчання, його міфологічні витоки, а також перспективні вектори дослідження.

The article in question deals with the phenomenon of communicative silence, its mythological sources and perspective vistas into that.

Об'єкт дослідження – феномен комунікативного мовчання, предмет – його міфологічні витоки.

Концепт мовчання є вельми значущим та актуальним, що об'єктивується широкою парадигмою міждисциплінарних досліджень його поліаспектності, полімодальності та поліфункціональності [1; 2]. Зазначений концепт є об'єктом різних шкіл та студій, на якому фокусують увагу філософи, психологи, літературознавці, лінгвісти та інші – представники гетерогенних напрямків і традицій. Мовчання є універсальним явищем, про що свідчать ключові слова малих жанрів: прислів'я (а), висловлювання (б), загадки (в), фразеологічні словосполучення (г). Наприклад:

а) англ. *Beware of a silent dog and still waters.* – рос. *Остерегайся молчащей собаки и тихой воды* [3: 87]. *He cannot speak well that cannot hold his tongue* – рос. *Кто не может держать язык за зубами, тот хорошо говорит не может* [3: 144]. *The silence often of pure innocence persuades when speaking fails* – рос. *Невинность и молчанье порой сильней красивых слов* [3: 364-365];

б) рос. *Пока я храню молчанье, я не даю согласие* (Штейнхаус); *Молчанье – невыносимая реплика* (Гилберт Честертон); *Не та собака кусает, что лает, а та, что молчит да хвостом виляет; И лишь молчанье понятно говорит* (В. Жуковский); *Мысль изреченная есть ложь* (Ф.Тютчев); *О чем не возможно говорить о том, следует молчать* (Л. Витгенштейн);

Как тот актер который оробев, Теряет нить давно знакомой роли, Как тот безумец, впадая в гнев,

В избытке сил теряет силу воли,

Так я молчу не зная, что сказав,

Не оттого, что сердце охладело,

Нет, на мои уста кладет печать

Моя любовь, которой нет предела (В. Шекспир)

в) укр. *Не видно її, не чутно її, але коли за неї заговоримо, то вона зникає;*

г) англ. *Watchful silence haughty silence, embarrassing silence, sick silence, alive silence, solemn silence, crying silence, voices of silence*; укр. *Дзвінка тиша, панувала тиша, мир і тиша*; рос. *А мне от пустой тишины, той между молчанием и речью; В церковной тишине* (М. Цветаева); *Мякши тишины, розовая тишь* (С. Есенин).

Мовчання - це універсальне невербальне явище, яке корелює та інтегрує з вербальними чинниками, комплементує їх та ситуативно детермінується. Феномен мовчання є поліаспектним, полімодальним та поліфункціональним. На онтологічну суть мовчання, його витоки, типи семантизації та його ословлення фокусується увага учених з давніх давен. Л. Шварц у статті "Exploring Silence" нагадує, що ключовими у дослідженні концепту мовчання є питання функціонування та осмислення тиші [13: 184]. Тлумачення цього феномену не із легких, воно, як пісок, слизьке невлотиме та загадкове. Відгадка, розуміння мовчазного ефекту криється у ситуації (близькій та віддаленій). Авторка статті виокремлює два полюси мовчання, а саме: семантичне наповнення феномена (1) та шляхи його тлумачення (2). Параметри мовчання позначаються дослідниками по-різному: у вигляді схем, діаграм та поля. Так, статус комунікативного мовчання подається Т.О. Анохіною у вигляді матриці [1: 7].

Л. Шварц [13: 184] представляє конструювання мовчання у діаграмі:

Silence	Puresilence
Empty silence	Impure silence
Reflective silence	Full silence

Мовчання – це мовленнєве, дискурсивне явище. Метазнак *silence* є об'ємним, гетерогенним за призначенням і потребує особливих інтерпретаційних зусиль. Загадковість, енігматичність мовчання має свої витоки у міфології. Л. Шварц виокремлює такі типи мовчання: *пусте (empty)* та *наповнене (full)*. *Impure silence, empty silence, full silence* – терміни Л. Шварц [13]. За твердженням авторки, мовчання семантизується, має відповідне значення, декодується та є відкритим для тлумачення. Умовно мовчання ділиться на два типи. Перший тип мовчання (*pure silence*) маніфестує цілковиту тишу, яка позбавлена зовнішніх шумів, вона не підвладна людині [10]: буття всякої людини пов'язане з шумом. Пор. свист легенів під час дихання чи биття серця. Дослідники зосереджуються на відносному та абсолютному мовчанні (другий тип мовчання). В архітектониці відносного мовчання виокремлюються полярні, активний та пасивний стани [13].

Мовчання позначено різновекторністю – енігматичністю, діалогічністю та інтерактивністю. За класифікацією Л. Шварц [13] виокремлюється гарпократійське (англ. *harprocratic*) мовчання та ларундійське (англ. *larundic*) мовчання. Мотивація цих термінів знаходить експлікацію у міфах про Гарпократу та Ларунду. *Гарпократ* (грец. *Harpokrates*) – грецьке ім'я єгипетського бога Гора, сина богині Ізиди, що був народжений після смерті свого батька Озіріса. Образ Гарпократу був містичним та оповитим таємницею, але, в той самий час йому була притаманна простота та невігядливість. З огляду на це, він зображувався в образі дитини. В Ермонтському храмі, спорудженому за Птоломеїв, статуя Гарпократу представляла собою немовля, що тримає палець у роті. Як свідчать міфологічні витоки, німфа Ларунда (лат. *Muta* «німа», *Tacita* «мовчазна») була покарана Зевсом за надмірну балакучість. Вона розповіла дружині Зевса про його любовні справи. За це розгніваний Зевс вирвав у Ларунди язик та відправив її в царство мертвих – Аїд, куди її супроводжував бог Гермес. З часом він навчився розуміти її безсловесну мову. Звідси метазнак *герменевтика*. Від латинського етимона походять англійські слова *mute, taciturn*. Якщо гарпократійське мовчання пов'язане з ритуальною поведінкою, то мовчання Ларунди представлено імпліцитними, скритими формами, що потребують коментування, тлумачення,

ситуативного осмислення невимовленого. В релігійно-містичному аспекті мовчання представлено як необхідна умова спілкування з Богом. Мовчання вважається первісним станом всесвіту, яке у цій парадигмі наступить і після кінця світу. Таким чином мовчання символізує спілкування з космосом та Божеством. Безмов'я залишається у релігійному сенсі – як підпорядкованість внутрішнім силам. Так, медитативний прийом мовчання притаманний ісіхазму – містичній, аскетичній течії східного християнства, де акцент фокусується на внутрішніх молитвах. М. Епштейн зауважив, що ісіхазм – це дисципліна про замовкання, що повністю вимикає зовнішнє мовлення. Мовчання – специфічний ритуал, нормативна та секулярна поведінка. Пор. «хвилина мовчання», була узаконена у Великій Британії в 1919 році. Н.Д.Арутюнова стверджує, що мовлення асоціюється з життям, а мовчання – зі смертю [1]. Гарпократійське мовчання має ефект дзеркала, яке примушує нас поглянути на себе, зібратися з думками, відрефлексувати душевний стан та стимулювати творчий пошук. Гарпократійська тиша є надійною платформою для створення відкриттів та витворів.

У східних культурах прослідковується прихильне ставлення до інтимного, інтуїтивного сприйняття аспектів мовчання, до відсутності балаканини, марного говоріння. Пор. *Поганий оратор – багатослівний оратор (Японське прислів'я); Знай – більше, говори – менше (Туркменське прислів'я); Якщо хочеш, щоб тебе поважали – не говори багато (Узбецьке прислів'я)*. За культурами слов'ян мовчання, як відмова від спілкування асоціює, з потойбічним світом та надприродними силами. Людина, що відмовляється від мовлення або ж нездібна говорити, сприймається як не-людина, як «чужа» [6:110-121].

Ця тенденція прослідковується в поведінці ряжених у зеленій одязі у слов'янських обрядах «Тополі», «Кущі», «Зелений Юрій» та ін. Повний розрив соціальних зв'язків, відмова від норм мовленнєвої поведінки прослідковуються в південнослов'янських святах, коли ряженим на Русальному тижні приписується надприродна здатність виліковувати хворих та творити інші дива. Ці ряжені не тільки не вітаються, не прощаються і не розмовляють із зустрічними, але навіть не говорять один з одним [4].

Згідно міфологічного світогляду слов'ян суворо заборонялося розмовляти в певні моменти похоронних – поминальних обрядів та під час агонії страждучого. Це робилося, з метою не заважати душі розлучатися з тілом і не посилювати страждань вмираючого; у повному мовчанні проходить часто і поминальна вечеря, під час якої, за повір'ям, душі покійних були присутні за столом. Мовчання як атрибут «поведінки» померлого виявляється і в інших обрядах життєвого циклу. Так, весільні обряди включали символічну смерть головної особи – нареченої, яка ні з ким не розмовляла, ні на кого не дивилася і була нерухомою [7; 8].

Мовчання людини при виконанні певних обрядів і магічних дій нерідко розглядається як необхідна умова, для їх успішного завершення, досягнення бажаного результату. Мовчання зобов'язаний дотримуватися чоловік, що вперше навесні виїхав в поле сіяти; жінка, що замішує тісто для обрядових хлібів до великого свята, або той, хто першим в селі набирає до сходу сонця «мовчальну воду» лікувальної і магічної сили [5; 7].

Ларундійське мовчання передбачає обмеження в мовленнєвій поведінці, замовчування деяких феноменів, заборону на їх ословлення.

Таким чином, гарпократійське та ларундійське мовчання представляють собою значущий компонент елемент комунікативного акту, що заслуговують на детальне подальше дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анохіна Т.О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силентіального ефекту в англomовному художньому дискурсі. // Автореферат канд.філол.наук/ Запорізький Національний Університет-Запоріжжя, 2006. – 18 с
2. Арутюнова Н.Д. О стыде и стуже// ВЯ – 1997. – № 2
3. Барсов СБ. На языке Шекспира. To be or not to be. Английские изречения. – М.: Центрполиграф. – 2007. – 447с.
4. Виноградова Л.Н. Ритуалы типа «вождения ряженого» // *Philologia Slavica: K 70-летию академика Н. И. Толстого.* – М. – 1993. – С. 24–30.
5. Даркевич В.П. Символы небесных светил в орнаменте Древней Руси. – М.: Сов. Археология. – 1960. – № 4.
6. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. «Изгой» и «изгойничество» как социально-политическая позиция в русской культуре преимущественно допетровского периода // *Труды по знаковым системам.* – Тарту. – 1982. Вып. 15. – С. 110-121.
7. Сумцов Н.Ф. Хлеб в обрядах и песнях. – Харьков. – 1885.
8. Топоров В.Н. Заметки о похоронной обрядности // *Балто-славянские исследования.* – М. – 1985.

9. Arnold, E and Dubois, P. "Harpo Marx" or the Mute who speaks (without uttering a word). Wordlessness// Ed. B. Vershaffel and M. Vermink. – Dublin: The Lilliput Press. – 1999. – P. 99-114.
10. Cage, John. Silence: Lectures and Writings. – Middletown: Wesleyan University Press. – 1961. – 288 p.
11. Grant, M. and Hazel, J. Who's Who in Classical Mythology. – Great Britain: Wiederfeld and Nicolson. – 1973.
12. Javorski, A. The power of silence. Social and Pragmatic Perspectives. – Nenbarry Park, California: Sage Publications/ – 1993.
13. Schwartz L. Exploring Silence// Anatomies of Silence / Selected Papers. Second Hase. International conference on Anatomy of Silence of logos: Anatomies of Silence/ Ed by Ann R Cocoullous and Maria Sifianon-Attents: University of Attents. – 1998. – 269 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олексій Кобяков – аспірант кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: мовознавство, текстологія, дискурсологія.

**ЛЕКСИКА НА ПОЗНА ЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ
НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ**

Наталія КОВТУН (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена такому лінгвістичному явищу, як реалія; зроблено спробу класифікувати „суспільно-політичні реалії відповідно до матеріалу дослідження, також розглянуті шляхи перекладу суспільно-політичних реалій, враховуючи специфіку перекладу.

The article is devoted to the linguistic phenomenon of social and political realia. The article deals with the classification of culturally – biased words according to the investigation material. The process of translation of culturally – biased words is multilateral. This article is dedicated to the analysis of the translator's decisions based on the specific features of nationally – biased words.

Дослідження суспільно-політичної лексики завжди були предметом наукових студій, оскільки її формація відбувалася поетапно під впливом певних факторів, умов, закономірностей. Цілком очевидно: чим інтенсивніші зміни в політиці, тим інтенсивніші зміни в лексичному складі мови на кожному з етапів її розвитку. Саме в сфері політичної лексики спостерігаються суттєві зміни, що зумовлені суспільно-політичними процесами.

Стаття присвячена аналізу суспільно-політичної лексики, а саме суспільно-політичних реалій.

Актуальність дослідження продиктована специфікою об'єкта дослідження, оскільки в останні роки слова-реалії (безеквівалентна лексика) привертають увагу мовознавців, що пояснюється розширенням міжнародних культурних контактів та інтенсивними змінами політичних подій. У нашому випадку ми зосередимо увагу на подіях періоду листопада-грудня 2004 року в Україні.

Як правило, ознаки та сигнали політичних змін виявляються, у першу чергу, в мовленнєвих структурах. Такі політичні процеси безумовно впливають на лексичний склад мови, можна говорити і про новий семантичний, конотативний аспекти деяких слів цього періоду, що внесли свої нові корективи до української мовної культури світу.

Матеріалом статті є виступ президента України Віктора Ющенка в Німецькому Бундестазі, де він, перебуваючи з робочим візитом у Берліні, виступив у сесійному заді німецького парламенту.

Метою статті є аналіз суспільно-політичних реалій, а саме: їх класифікація та шляхи перекладу.

Слід зазначити, що даним мовним одиницям приділено достатньо уваги як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Як відзначають С. Влахов і С. Флорін, про реалії, як про носіїв колориту та елементів національної своєрідності, заговорили ще на початку 50-х років [5]. Ці ж дослідники згадують роботи таких учених, як Л. Соболев, Г. Чернов, Г. Шатков, О. Супрун.

С. Влахов і С. Флорін звернули увагу на такі "неперекладні" елементи майже півстоліття тому (у 1960 році вийшла їх стаття "Реалії"). Пізніше вийшла в світ їх книга "Неперекладне в перекладі", в якій була представлена повна характеристика, класифікація і способи перекладу реалій. Реалії-американізми складають головний об'єкт дослідження Г. Томахіна.

У працях з теорії перекладу дослідників Л. Бархударова, В. Комісарова, В. Крупнова, Л. Латишева, Т. Левіцької, А. Лілової, М. Морозова, О. Федорова також представлена інформація про культурно-марковану лексику. Проблеми співвідношень мови і культури розглядаються також вченими Є. Верещагіним і В. Костомаровим.

Як лінгвістичне явище реалії відносяться до категорії безеквівалентної лексики. Вони є частиною фонових знань і є значним інтересом при дослідженні взаємодії мови і культури. "Фахівці все більше уваги приділяють соціальній стороні мови, яка безпосередньо відображає її взаємодію з життєдіяльністю народу, що нею розмовляє" [4].

Саме у реаліях найяскравіше виявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному і духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові. Відмінною рисою реалій є характер предметного змісту. Реалії можуть бути обмежені рамками навіть окремого колективу або установи. Реаліям властивий і часовий колорит.

Як мовне явище, реалії найтісніше пов'язані з культурою, ці лексичні одиниці швидко реагують на всі зміни в розвитку суспільства; серед них завжди можна виділити, реалії – неологізми, історизми, архаїзми. Кожен з типів реалій вимагає індивідуального підходу при перекладі.

Таким чином під поняттям реалії розуміють специфічні слова або назви предметів в духовній та матеріальній культурі, що притаманні тільки певному народу. Реалії виступають означеннями предметів, понять, типових особливостей певного географічного місця, матеріального життя, соціально-історичних особливостей деяких людей, нації, країни, племені, що являють собою національний, місцевий та історичний колорит. Такі слова не мають точних відповідників в інших мовах [2: 463].

Реалії, як одиниці безеквівалентної лексики, становлять найбільші проблеми при перекладі. Складність полягає в тому, що для їх перекладу не існує відповідників, які б відображали національний колорит разом з передачею суто специфічної інформації, мали б ті ж конотації емоційного, смислового та стилістичного характеру, що супроводжують реалії в тексті оригіналу.

Отже, при перекладі важливо враховувати прагматичне значення, тобто ту функціональну роль, яку реалія відіграє у конкретному повідомленні [6: 20].

Сьогодні немає єдиної класифікації культурно-маркованих одиниць, тому дослідники пропонують різні класифікації реалій, ґрунтуючись на тих або інших принципах.

На основі численних досліджень у перекладознавстві виділяють декілька стандарт-класифікацій. Найбільш розгорнута класифікація слів-реалій запропонована в монографії С. Влахова та С. Флоріна. Відповідно до неї ми зробили спробу класифікувати реалії суспільно-політичного змісту запропонованого матеріалу.

До суспільно-політичних реалій належать реалії, що позначають *адміністративно-територіальний устрій*: адміністративно-територіальні одиниці, населені пункти, деталі населеного пункту (EU (Europäische Union), Die Sowjetunion, Der Kiewer Majdan);

органи та носії влади: органи влади, носії влади (der Deutsche Bundestag, die Europäische Kommission, WTO, NATO, UNO, Abgeordnete des Deutschen Bundestags, Bundespräsident, Bundeskanzler, Vize-Premier);

суспільно-політичне життя: політична діяльність та діячі, патріотичні та суспільні рухи (та їх діячі), соціальні явища та рухи (і їх представники), звання, титули, звернення, заклади, учбові заклади і культурні установи, стани та касти (і їх члени), станові знаки і символи, імена історичних осіб (Orangen Revolution, die Samtene Revolution auf dem Wenzelplatz in Prag, der Runde Tisch in Warschau und die Rosenrevolution in Tiflis, der Tag der Ukraine im Deutschen Bundestag, die Liberalisierung der Visabestimmungen, die europäischen Standards, Herr Präsident, Abgeordnete des Deutschen Bundestags, Damen und Herren, Parlamentarier, Parlamentariergruppe des Bundestags, Die Sieger der Orangen Revolution, der orangefarbene Unabhängigkeitsplatz in Kiew, die Berliner Mauer, orangene Symbolik, die orangenen Blüten, Herder, Konrad Adenauer); *військові реалії*: підрозділення, зброя, обмундирування, військові службовці і командири (немає).

Проблема перекладу реалій вважається однією з найскладніших у міжкультурному аспекті та дослідженнях національно-культурної специфіки мови і мовленнєвої діяльності [3: 485].

Реалія, як і кожне інше слово, може набути в контексті стилістичної функції, певної конотативної семантики, більш того – стати ключовим словом. Стилiстична амплітуда реалії надзвичайно широка. Справа ускладнюється ще й тим, що в тексті оригіналу реалія часто

сприймається як щось звичне, органічне, рідне для читачів, мовою яких написаний текст. Звідси постає дилема при перекладі: або показати специфіку і екзотику, або зберегти звичність і втратити специфіку [1, 85].

Так після подій Помаранчевої революції, що також стала часткою історії, і відповідно доповнила нескінченний ряд реалій української мови, нових значень набуває слово *майдан*, що активізувалось у сучасному політичному словнику.

Основними способами передачі значень реалій при перекладі є: транскрипція, транслітерація, калькування, уподібнення, дескриптивний перифраз.

Засобами будь-якої розвиненої мови можна передати будь-яку реалію, але також повинна бути максимальна стислість. Відповідно до нашого матеріалу дослідження, то при передачі експресивно-стилістичних характеристик лексики на позначення суспільно-політичних реалій перекладач застосовує різні виразні засоби в мові перекладу.

Такі прийоми використовуються перекладачами при передачі значень і емотивних характеристик національно-забарвленої лексики. Знаходячи відповідні стилістичні рішення, перекладач має на меті досягнення певного комунікативного ефекту.

Основними способами передачі суспільно-політичних реалій виступу президента України Віктора Ющенка, були калькування (переклад елементів, які складають назву реалії, на основі регулярних відповідностей. Цей спосіб застосовується, коли реалія не підлягає обов'язковій транслітерації і коли переклад досить повно передає зміст реалії): *Abgeordnete des Deutschen Bundestags, Bundespräsident, Bundeskanzler, Orangene Revolution, der Tag der Ukraine im Deutschen Bundestag, die Samtene Revolution auf dem Wenzelsplatz in Prag* та транслітерація – прийом аналогічний запозиченню іноземного слова. У якості перекладацького еквівалента реалії мови оригіналу використовується графічно-фонетичне відтворення, яке у письмовому перекладі передається буквами мови перекладу, а при усному перекладі вимовляється відповідно до фонетичних правил мови перекладу: *der Kiewer Majdan, Vize-Premier, Bundestag, Kanzler, WTO, NATO, UNO, EU*, тощо.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у політичній мові певного періоду є повсякденний словник, який є віддаленим від реципієнта, а в напруженому полі політичних змін (в даному випадку увага зосереджена на подіях листопада-грудня 2004 року в Україні) він актуалізується і досягає високої межі активізації.

Слова-реалії є дуже своєрідними і разом з тим, досить складною і неоднозначною категорією лексичної системи будь-якої мови. Будучи однією з найважливіших груп безеквівалентної лексики, реалії виступають як свого роду "носії" лінгвокраїнознавчої інформації, цим визначається їх особлива роль.

З огляду на вищесказане, та спираючись на те, що процес перекладу реалій передбачає знання культури соціуму, зауважимо, що складність перекладу реалій пов'язана перш за все зі ступенем їх поширеності і частотності вживання та сфери використання у мові оригіналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад. На матеріалі англomовних перекладів української прози – Львів: Видавництво при Львівському державному університеті, 1989. – 216 с.
2. Конечька В.П. Лексико-семантичні характеристики мовних реалій. Великобританія : Лінгвокраїнознавчий словник. – М.: 1978. – С. 463–466.
3. Чередниченко О.І. Міжкультурні аспекти перекладу // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2001. – 485 с
4. Аксенова Г.Н. Язык, культура и бытийная картина мира//Язык и культура: библиографический аспект проблемы. – Уфа: РИО Госкомиздата БАССР, 1990.
5. Влахов С. Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Высшая школа, 1986. – 416с.
6. Швейцер А.Д. Семантико-стилистический и прагматические аспекты перевода // Иностранные языки в школе. – 1971. – №3 – С. 20–23.
7. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim; Wien; Zurich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
8. http://www.bundestag.de/geschichte/gastredner/juschtschenko/rede_iuschtschenko.html
9. <http://www.president.gov.ua/news/481.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Ковтун – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В.В. Винниченка.
Наукові інтереси: лексична семантика, актуальні проблеми компаративістики, переклад.

ЕТНОСИМВОЛІКА НАЗВ ДЕРЕВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Олег КОМАР (Умань, Україна)

У статті йдеться про етнокультурну знаковість та символіку назв дерев в українській мовній картині світу.

The article reveals the problem of ethnocultural symbolism of trees' names in Ukrainian language picture of the world.

Особливістю сучасної лінгвістичної науки є поступовий перехід від позитивного знання про предмет до більш глибокого його вивчення, за якого мова як предмет науки поступово втрачає ознаки номіналістичної інтерпретації і трактується вже як духовна енергія і пізнавальна активність індивіда. Так, протягом останнього десятиріччя в українській лінгвістиці відбувається активне дослідження лінгвофілософської категорії «мовна картина світу». Взавши за основу твердження В. фон Гумбольдта про мовне світобачення, а також ідеї Е. Сепіра та Б. Уорфа про етноспецифічну концептуалізацію реального світу, українські мовознавці створюють власні концепції щодо інтерпретації поняття «мовної картини світу».

Зокрема, В. Жайворонок вбачає у картині світу «все те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності» [3: 9]. Вчений зазначає, що всесвіт постає для людини предметом пізнання, тому, осмислюючи його, людина пізнає і саму себе, оскільки її внутрішній, суб'єктивний світ є відображенням світу зовнішнього, об'єктивного. Важливим елементом процесу пізнання виступає мова, тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини образами її мови [3: 9-10].

В. Ужченко визначає мовну картину світу, як «вербалізовані інтерпретації мовними соціумами навколишнього світу й самих себе в цьому світі» [10: 67]. Він зазначає, що картина світу є власне світобаченням як кожної окремої людини, так і етносу в цілому, вона є результатом сприйняття та осмислення навколишнього світу, який зафіксований у мові. Внаслідок процесів взаємодії людини з реальним світом виникає неперервний зв'язок між людиною, всесвітом та її мовою, у якому всі елементи взаємопов'язані [10: 67-68].

Концепція О. Селіванової базується на виокремленні поняття «ментальний лексикон мови», який характеризує не свідомість окремого мовця, а інтерпретацію реального світу свідомістю цілого народу, який є носієм тієї чи іншої мови. Особливу увагу дослідниця приділяє вивченню окремих фрагментів мовної картини світу, серед яких, зокрема, виділяються етноспецифічні опозиції мовної свідомості [7: 84-85].

І. Голубовська визначає мовну картину світу як «виражене засобами даної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [1: 6]. Дослідниця проводить межу між концептуальною та мовною картинами світу, вказуючи на те, що останній характерне повсякденне, наївне відображення реальності, на протигагу науковості та загальнолюдському характеру концептуальної картини світу [1: 38].

Вивченню питання картини світу та її відображення у мові займалися й інші українські мовознавці, зокрема Н. Сукаленко, В. Кононенко, О. Тищенко, Ж. Соколовська, О. Федик, Т. Лукінова, А. Даниленко та інші.

Метою статті є аналіз та осмислення етнокультурної знаковості та символіки мовних елементів, що відображають дерева як фрагмент української концептуально-мовної картини світу.

Рослинний світ є важливим елементом універсуму, тому знайшов у мові народу надзвичайно широке відображення. Протягом століть люди намагалися пізнати властивості тих чи інших рослин, використовували їх у різноманітних сферах своєї діяльності, від побуту до магічних обрядодій. Саме тому з плином часу назви рослин поступово набули сакралізованого значення, на первинну номінацію наклався культурний шар, а самі назви перетворилися на знаки, що містять у собі великий обсяг інформації етнокультурного характеру.

За концептуально-мовною картиною світу В. Жайворонка, універсум (світ як ціле) поділяється на три макроелементи: всесвіт, людина і людина та всесвіт. У свою чергу, серед інших елементів, всесвіт містить у собі рослинний світ, до якого вчений відносить:

• Дерева	Трави
• Кущі	Лікарські рослини
• Злаки	Декоративні рослини
• Овочі	Бур'яни
• Кормові культури	Гриби
• Технічні культури	Водорості [3: 14].

Дерева є важливими складниками етнічної культури, вони часто зображаються як живі істоти, оскільки за народним повір'ям «у лісі немає нічого неживого». Сакральна їх сутність веде початок від *Світowego дерева*, яким наші предки уявляли собі всесвіт. Зокрема, відбувається асоціація трьох рівнів рослини (коріння, стовбур і корона) з трьома світами (підземний, земний та небесний). Крім того, у віруваннях давніх українців існувало *міфічне дерево*, яке росло на небі й виконувало функцію зв'язуючої ланки між небесним та земним світами. У прислів'ях та приказках ознаки дерева співвідносяться з життям та характеристиками людини, напр. *високе дерево найшвидше вітер зламає; дерево падає, куди хилиться; на низьке дерево і кози скачуть; скрипливе дерево довго живе; від доброго дерева добрий і плід тощо* [4]. Часто дерева наділяли антропоморфними ознаками, тому *криве дерево* асоціювалося із зіпсованою людиною, *круте* – міцною, впевненою людиною, *похиле* – слабкодухою, незахищеною людиною, *скрипливе* – хворобливою, старою людиною, *високе* – честолюбною людиною [2: 176].

Значна кількість видів дерев є для українців сакральною, наповненою культурним змістом, зокрема *верба, вишня, груша, дуб, калина, клен, липа, осокір, слива, тис, тополя, явір, ясен* тощо. Значимо, що сакральний зміст та мовна етносимволіка назв дерев мають варіативний характер, тобто їх ціннісне сприйняття може відрізнятися у різних регіонах України. Особливості сприйняття та усвідомлення дерев як елемента світу, що оточує людину, а також взаємодії з ними, залежать від географічних, соціальних, історичних умов, у яких проживає той чи інший субетнос. У свою чергу, окремі варіативні елементи етномовної символіки доповнюють загальну концептуально-мовну картину світу українського етносу. Отже, спробуємо проаналізувати саме загальноетнічну лінгвокультурну символіку мовних елементів, що містять назви та ознаки дерев.

Особливістю мовної психології українського етносу є створення та використання зменшених та пестливих назв об'єктів оточуючого світу. Зокрема, дерева в українській мові мають значну кількість пестливих назв, що знайшло відображення у різноманітних шарах народної культури. Крім того, кількість дерев має важливе значення, тому в українській мові часто поряд із звичною назвою дерева можна знайти номінації одиничних дерев або ж збірні їх назви. Так, *верба* (пестл. *вербиця, вербиченька, вербичка, вербонька, вербочка*; один. *вербина*; збірн. *верб'я*) є ритуальним Великоднім елементом, росте зазвичай біля води і бере з неї силу, тому *де верба, там і вода; там криниця, де вербиця*. Вона вважається життєздатною рослиною, тому кажуть: «*Верба – як трава лугова: ти її покоси, а вона знов буде рости*» [4].

Верба є символом неплідності, оскільки ніколи не дає плодів. Саме тому кажуть «*добра, як з курки молока, а з верби петрушки*» на позначення марної справи, «*грушки на вербі*», коли мають на увазі якусь нісенітницю, безглузду вигадку, або «*у когось на вербі грушки ростуть*», коли мова йде про людину, яка занадто багато вигадує та фантазує. *Золоті верби* та будь-яка діяльність, пов'язана з ними, містять символічний елемент марності недоладних або нерозумних дій, як то *верби золоті ростуть, садити золоті верби* [8 (1: 325)]. Крім того, верба є своєрідним оберегом, оскільки вважалося, що її особливий шум відганяє від людини злих духів і хвороби, тому у Вербну неділю люди били себе і дітей, примовляючи:

*«Не я б'ю, верба б'є,
Віднині за тиждень
Буде в нас Великдень.
Будь веселий, як верба,
А здоровий, як вода,
А багатий, як земля»* [2].

Груша (пестл. *грушенька, грушечка*; один. *грушина*) здавна була символом дівочтва. У народних піснях дівочтво асоціюється з поєднанням груші та яблуні, напр. *яблонька садовая, грушенька медовая*, або груші та явора (символа парубочтва). У народі кажуть: «*як грушка досягне, то й сама з дерева впаде*», коли мова йде про те, що все має йти у свою чергу, але «*грушка-минушка*» на позначення швидкоплинності радісних, приємних миттєвостей життя.

У народі вважали, що *дуб* (пестл. *дубчик, дубок, дубочок, дубець*; один. *дубина*; збірн. *дуб'я*) – улюблене дерево богів, які на ньому жили (пор. Світове дерево часто асоціювалося якраз із дубом). Найбільшим у діброві дубам наші предки приносили жертви, здебільшого – різні страви [5: 104]. Старі, столітні дерева називали *дуб-велет, дуб-велетен, дубище*, а сильну, дужу людину часто характеризували порівняннями *міцний, як дуб; богатир, мов дуб, стоїть, не ворухнеться*. Прикметник *дубовий* також характеризує міць, силу (*дубові руки, голос дубовий, як у крука*), а *дубуватий* – недалеко, нерозумну людину (пор. *дубоголовий*) [8 (2: 429-430)]. Дуб був символом чоловіка, батька, козака: «*Ой у полі дубочок зелененький, Отож мій батько рідненький*». З твердої деревини дуба виготовляли меблі, а з дубових клепок – бочки (напр. *який дуб, така бочка, яка мати, така дочка*). З дубових колод виготовляли човни, які часто мали назву *дуб*, а також домовини, звідки *дати дуба, врізати дуба, одубенити* (померти) [2: 203]. Українські прислів'я та приказки багаті на згадки про дуб-дерево, напр. *Великий дуб, та дуплистий; за один раз дуба не звалиши; кожний дубок хвалить свій чубок; як дуба не нахилиши, так великого сина на добре не навчиши* [4].

За біологічними характеристиками, калина – це деревовидний кущ, але її етнокультурний потенціал спонукає до опису та аналізу поряд із деревами, оскільки будь-які інші назви кущів не містять такого об'єму символіки, як калина. Червоний колір ягід *калини* (пестл. *калинонька, калиночка*) символізує світло, вогонь, усе червоне, і саме через ці якості з нею пов'язують красу та радість, у першу чергу дівочу, напр. *Ой у лузі червона калина, Вийди до мене кохана дівчино*. Калина здавна була символом не тільки гарної, а й здорової, повної сил жінки, про що свідчить порівняння «*молода, як ягода, червона, як калина, солодка, як малина*». Зламана калина та гіркота її ягід символізують покинуту, самотню жінку, зокрема *Ой калина-малина, Ні сладка, ні гірка, Так заплакала Солдатська жінка*, а стигла калина – зрілу жінку [9].

Знаковим для української культури є і *калиновий міст*, який є символом переходу дівчини у доросле життя, тому кажуть *ходити по каліновому мосту* (пізнати кохання, рідше – виходити заміж). Крім того, калину використовували як матеріал для виготовлення дитячих колисок, а також як прикрасу для них. Кетяги калини у такий спосіб виконували функцію оберегу, що захищав дитину від хвороб і незгод та пророкував їй щастя-долю, зокрема *На каліні мене мати колихала, Щастя, долі в чистім полі виглядала* [9].

Тополя (пестл. *тополенька, тополечка, тополька*) є об'єктом традиційних для української мови порівнянь, напр. *дівчина, як тополя; тонка, як тополя; тополиний дівочий стан*. Часто у народних піснях рубання тополі символізує видавання дівчини заміж, пор. *Було б не рубати у полі тополі, Було б не сватати мене молодой; Тонкая високая тополя: Чорнявая дівчина моя; Тонкую, високою зрубаю – Чорнявую дівчину кохаю; Там серед поля росте тополя, скажи мені, мила, чи будеш ти моя* [2: 599-600]. Тополя була і міфічним образом давніх українців, які під час весняних свят обирали найстрункішу дівчину, зав'язували їй над головою руки, надівали на них стрічки, намиста і водили селом, приспівуючи: *Стояла тополя край чистого поля, Стій, тополенько, стій, не розвивайся, Буйному вітроньку не піддавайся* [5: 218]. Крім того, тополя є невід'ємною частиною українського краєвиду, особливо лісостепової зони, свідчення чого можна знайти у творах багатьох письменників та поетів, зокрема Т. Шевченка, Панаса Мирного, І. Нечуй-Левицького, В. Симоненка.

Символіка *явору* (пестл. *яворець, яворик, яворко, яворонько, яворок, яворочок*; один. *яворина*) знайшла відображення у великій кількості народних пісень. У них явір знаходиться поруч із закоханими, часто символізує силу, стрункість та вправність молодого хлопця, парубка, або тугу і печаль дівчини, яка із парубком розлучилася, напр. *Під явором, яворцем Стоїть дівка з молодцем; гнеться яворина від вітрів, та не зломиться*. Символіку чоловічого та жіночого початків, які асоціюються з явором та калиною, можна знайти,

зокрема, у творах Т. Шевченка, наприклад: *Посадили над козаком Явір та ялину, А в головах у дівчини Червону калину*. Крім того, явір є і символом туги козака за коханою, за рідною оселею, напр. *Стоїть явір над водою, В воду похилився, На козака пригодонька, Козак зажурився* [9].

Антропоцентризм сприйняття універсуму часто спонукає індивіда до перетворювальної діяльності, тобто, розмежовуючи корисне та шкідливе для себе, людина, або й навіть цілий етнос, виділяє важливі особливості об'єктів реального світу і, шляхом взаємодії з ними, створює певні матеріальні та культурні блага. Елементами традиційної української хати є вікна, двері, підвіконня, поріг, лава, які тривалий час виготовлялися виключно з дерева і містили значне культурне та сакральне навантаження (пор. поріг, виготовлений із певної породи дерева, повинен захищати господарів хати від проникнення лиха та хвороб). Інструменти, зокрема мотвило, веретено, гребінь, граблі, ціп, ковінька, рогац, лопата для хліба, та господарчі об'єкти також у більшій мірі були виготовлені з дерева. Саме тому їх назви часто походили від назв дерев, з яких вони виготовлялися, пор. *липівка* (вулик, ложка), *лип'янка* (діжка), *липа* (довгий човен), *липка* (ручка серпа), *вербівка* (посуд з верби), *дуб* (великий човен), *дубник* (діжка), *дубок* (колода) тощо [8].

Багато дерев, зокрема плодові, є джерелом їжі для людини, тому кулінарний шар культури відображений у мові досить широко. Так, з плодів більшості дерев виготовляють різноманітні настоянки та наливки, зокрема *грушівку*, *калінівку*, *вишнівку*, *яблучник*, *слив'янку* тощо. *Калинником* називають пиріг або кисіль, а *липовий цвіт* використовують як потогінний засіб при застуді. Загалом, назви більшості страв, які готують з тієї чи іншої садовини, тісно пов'язані із назвами дерев, а етнокультурний зміст таких страв часто обумовлюється символікою відповідного дерева.

Згідно з міфологічними уявленнями, які збереглися у мові та культурі народу, людина або місце, названі на честь певного об'єкта універсуму, повинні мати властивості, характерні такому об'єкту. Зокрема, антропоніми (здебільшого прізвища) на основі назв дерев, напевно утворювалися за відповідністю антропоморфних характеристик того чи іншого дерева ознакам та якостям, властивим людині (пор. *Вербинець*, *Верб'яний*, *Грушовець*, *Грушевський*, *Дубич*, *Дубовець*, *Дубик*, *Дубовик*, *Дуб'юк*, *Дуб'яга*, *Калинка*, *Калинович*, *Калинчук*, *Калинюк*, *Липкевич*, *Липчак*, *Сливка*, *Сливко*, *Слив'як*, *Топольницький*, *Яблонський*, *Яворницький*, *Яворівський*) [6], а топоніми – відповідно до ареалу поширення дерев, їх значимості, особливостей співіснування з людьми (*Вербівочка*, *Вербове*, *Вишеньки*, *Грушатичі*, *Грушуватка*, *Дубняки*, *Дубовий Гай*, *Дубо-Осокорівка*, *Дуб'яги*, *Калинівка*, *Калинова Балка*, *Кленове*, *Липки*, *Липова долина*, *Слив'янка*, *Топілля*, *Яблунець*, *Яблунівське*, *Явори*, *Яворівці*) [8].

Мовна картина світу будь-якого народу характеризується значною кількістю етноспецифічних елементів. Вони містять етнокультурний шар, який, внаслідок мислительної діяльності етносу, нагромаджувався протягом століть, акумулюючи знання та уявлення про світ багатьох поколінь. На прикладі мовних елементів, у яких у тій чи іншій мірі відображені особливості дерев, як фрагмента української концептуально-мовної картини світу, можна простежити накопичення на первинну номінацію реалії етнокультурної знаковості, що, у свою чергу, спричиняє появу слів-символів, властивих мовній картині світу того чи іншого етносу. Зазначимо, що проблема етнокультурного аналізу фрагментів української мовної картини світу залишається актуальною, що окреслює подальші перспективи її дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 2002. – 293 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.–К.: Довіра, 2007.–262 с.
4. Міщенко Н., Міщенко М. Слово батьків з усіх віків – К.: Богдана, 1998. – 1136 с.
5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Велес, 2007. – 240 с.
6. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1968. – 256 с.
7. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
8. Словник української мови: В 11-ти томах / Ред. кол. І.К.Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
9. Соціально-побутові пісні / Ред. кол. С.Д.Зубков та ін. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1985. – 330 с.
10. Ужченко В.Д. Актуальні питання розвитку української мови: Посібник для магістрантів. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 146 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Комар – аспірант кафедри української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика.

СИНЕРГІЙНА ДІЯ МОДАЛЬНИХ СМИСЛІВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕНСІОНАЛІЗАЦІЇ ПРОЗОВОГО ДИСКУРСУ

Світлана КРИВОРУЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається синергетика дискурсно-модальної семантики, що виступає засобом втілення змісту в художньому творі. Дослідження проводиться на матеріалі творів В. Дрозда.

The article deals with the synergetic of the modal-discourse semantics as the mean of embodiment of the artistic sense. There have been examined V. Drozd's stories.

У дослідженнях теорії твору актуальним є застосування синергетичного підходу, що розглядає текст як «мовний, складний, ієрархічно організований репрезент певної змістової нелінійної цілісності» [2: 21]. У цьому напрямі виконано праці О.О. Семенець [11], Н.Л. Мишкіної [9], В. О. Піщальнікової [10], І.О. Германа [2], Г.Г. Москальчук [8] та ін.

У роботах цих науковців розкриваються такі питання, як змістова та структурна організація та самоорганізація тексту, закони його внутрішнього життя, лінгвістична синергетика поетичного ідіолекту тощо.

Запропонована стаття становить логічне продовження комплексного й системного дослідження актуальних питань текстотворення – зокрема, передбачає вивчення синергійної дії модальних смислів у процесі втілення змісту художнього дискурсу.

Застосування синергетичного підходу до вивчення змістової зв'язності прозового дискурсу передбачає дотримання принципів цілісності, системності, оскільки синергетика як «базисна методологічна настанова, самою своєю природою орієнтована на пошук спільного в різних концепціях <...>» [11: 6]. О.О. Семенець зауважує, що загальною методологічною настановою сучасної науки є принцип додатковості, сформульований Н. Бором, – для адекватного представлення об'єкта дійсності необхідно описати його принаймні у двох протилежних епістемологічних системах [11: 5].

Наше дослідження буде базуватися на здобутках логіко-філософського, логіко-семіотичного напрямів лінгвістики. Теоретичною основою вивчення текстової категорії дискурсно-модальної семантики слугуватимуть семантичні концепції логіків Р. Карнапа, О. Куайна, Г. Фреге, Дж. С. Мілля, а також філософські аспекти організації художнього твору, представлені в працях М. Фуко, М. М. Бахтіна, Ю. М. Лотмана, Ю.С. Степанова тощо.

Вивчення семантичного аспекту художнього світу прозового дискурсу передбачає використання таких логічних категорій, як інтенціонал та екстенціонал, ім'я та смисл, зміст і сигніфікат тощо.

У розкритті складних нелінійних відкритих систем віддається першорядна роль людській свідомості. Застосовуючи вищезазначені підходи, при дослідженні семантичного наповнення художнього твору будемо розглядати реальність, створену розумовою та чуттєвою сферами суб'єкта мовлення. Це свідчить про значущість логіко-філософської категорії модальності мислення та почування, яка в мові мистецького твору реалізується через дискурсно-модальну семантику дескрипцій, що співвідносяться з референтами в інтенціональному світі. При вивченні конкретного художнього твору під суб'єктом мовлення будемо розуміти оповідача прозового дискурсу, при вивченні цілісного прозового світу митця, тобто його ідіолекту, особою-мовцем будемо вважати письменника.

Про доцільність розкриття модальних смислів при вивченні змістової організації художнього твору знаходимо й у працях Л.О. Бутакової, яка трактує текст як динамічний вербально-невербальний об'єкт, створений свідомістю особистості, який у відкритій континуальній системі фіксує специфіку особистісних смислів, репрезентованих за допомогою відносно стабільної системи значень [1: 25].

Варто зазначити, що при вивченні змісту художнього твору поняття «значення» та «смисл» не варто ототожнювати. Слідом за Г. Фреге, вважаємо, що кожен об'єкт повинен мати як значення (Bedeutung), так і смисл (Sinn). Під значенням розуміють об'єкт, який

відповідає в процесі інтерпретації природної чи штучної мови будь-якому її виразу, що виступає в ролі імені. Таким об'єктом може бути як річ, так і думка про річ. Тому в логічній семантиці говорять про два види значення: екстенціональне значення – предмет чи клас предметів, які позначаються цим виразом, – та інтенціональне значення – смисл виразу [6: 185].

Дискурсно-модальна семантика прозового твору включає поняття смислу, яке реалізується через значення. Смисл слова – це конкретний зміст слова, якого воно набуває в контексті, тобто це невід'ємна частина пізнання індивідом світу. Смисл є особливою психологічною реальністю, при ігноруванні або зведенні якої до інших явищ, неможливо побудувати повну теорію ні особистості, ні свідомості, ні діяльності [7: 78].

Тому вважаємо, що смисл слова в інтенціональному світі сприяє розкриттю не лише змісту художнього твору, а й ментальності суб'єкта мовлення.

Варто зазначити, що модальні смисли, репрезентовані в художньому дискурсі, детерміновані екстралінгвальними чинниками, зокрема інтенціями автора, його концептуальною системою, комунікативною настановою тощо.

Окрім детерміністичності, системі модально-інтенціональних значень як «відкритій нелінійній нестійкій системі» [2: 38] властиві такі ознаки, як динамічність, поліваріантність, складність.

У такій складній системі впорядником виступає креативний аттрактор [від лат. *attrahere* – «притягувати»], під впливом якого відбувається еволюція складної системи в часі [5: 29]. У працях В. О. Піщальникової під аттрактором розуміють «... зону гармонізації симетрії та асиметрії, організації та самоорганізації тексту, зону притягування всіх елементів тексту, що дозволяє йому існувати як єдине ціле, що дає можливість перебувати йому в стані відносної стабільності й переходу до іншого стану» [3: 55].

У нашому дослідженні під креативним аттрактором будемо розуміти інтенціонал (смисл, значення) художнього твору, який передбачає інтенціоналізацію референційної сфери прозового дискурсу.

Варто зазначити, що семантизація денотатів зображуваної дійсності відбувається шляхом чергування референтно прозорого та референтно затемненого контекстів, шляхом «переходу системи в інший стан» [10: 76]. Трансформація екстенціонального контексту в інтенціональний пов'язана з порушенням рівноваги модальних «смислів» дискурсу, їх динамічністю. Тобто процес інтенціоналізації референтів мистецької дійсності та дескрипцій, які виступають на їх позначення в мові художнього твору, відбувається за стохастичним принципом.

Варто зазначити, що порушення рівноваги у вираженні дискурсно-модальної семантики виступає системотворчим чинником у формуванні сюжету художнього твору. Наприклад, в оповіданні «Три чарівні перлини» В. Дрозда головними персонажами виступають *русалка* та *лісоруб*. В образі *лісоруба* розкривається особа, яка живе за законами побутового світу, де існує лише один критерій оцінки людини – його ставлення до роботи: «*Треба невдовзі заново пройтися сокирою, – тверезо діловито вирішив лісоруб, намагаючись вислизнути з чарівних обіймів і глушачи лісові звуки навмисним гупанням чобіт*» [4: 46]. Образ *русалки* у творі є персоніфікованим, у ньому втілено риси людини духовно збагаченої, для якої найвищою оцінкою є ставлення до світу природи: «*Траву не годиться рвати, їй дуже боляче. Геї, сестрички, постелимо на возі свої коси...*» [4: 42]. Таким чином, через учинки та мислення *лісоруба* розкривається модальна семантика *впевненості* та *необхідності* з погляду **об'єктивних** законів життя зображуваного світу. Через діалог *русалки* з *лісорубом* розкривається **суб'єктивно-волюнтативний зміст деонтичної модальності**, який реалізується в семантиці *прагнення, хотіння*.

Зустріч *лісоруба* з *русалкою* призводить до біфуркації [від лат. *bifurcus* – «роздвоєний»] розумової та чуттєвої сфер свідомості головного героя: «*Але ж як тоді жити? Як? <...> Коли й справді так, по землі кроку не ступиш. Я ж не дух, не з туману там різного, я їсти мушу, я в тілі...*» [4: 50]. Це виявляється в зміні дискурсно-модальної семантики, зокрема інтенціональне значення **впевненості**, **потреби** епістемічно-деонтичного модального комплексу трансформується в інтенціональне значення **невідомого**, **можливого**, **необхідного**

епістемічно-алетично-деонтичного модального комплексу. Зміна дискурсно-модальної семантики сприяє інтенціоналізації референційного змісту. З погляду логічної семантики, тут можна вбачати «розтяжку інтенції», оскільки загострення уваги реципієнта на внутрішньому стані головного героя передбачає розкриття інтенціоналу прозового дискурсу.

Наступним синергетичним принципом, що забезпечує цілісність художнього твору, його семантичну та структурну зв'язність є когерентність. У процесі інтенціоналізації референтної дійсності вона виявляється в синергійній [від грец. *synergos* – який діє разом] дії модальних смислів дискурсу, оскільки трансформація одного дискурсно-модального комплексу в інший із зміною інтенціонального значення забезпечує перехід референтно непрозорого контексту в референтно прозорий, що сприяє розкриттю інтенціоналу художнього твору. Крім того, як правило, інтенціональний контекст прозового дискурсу розкривається за допомогою не одного функціонально-семантичного дискурсно-модального поля, а взаємодії декількох ФСДМ полів.

Варто зазначити, в сучасній модальній логіці до кола модальних відносять епістемічні, деонтичні, аксіологічні та алетичні значення. Тому в художньому дискурсі представлено **епістемічне** ФСМП, **деонтичне** ФСМП, **алетичне** ФСМП, **аксіологічне** ФСМП, взаємодія значень яких передбачає розкриття інтенціоналу прозового дискурсу.

У нашому дослідженні синергійна дія модально-інтенціональної семантики вивчена в оповіданнях «Парость», «Солодке літо» В. Дрозда. Так, у творі «Парость» інтенціонал прозового дискурсу розкривається через трансформацію дискурсно-модальної семантики в такій послідовності: **деонтично-аксіологічно-епістемічний модальний комплекс – епістемічно-алетично-деонтичний – темпорально-просторовий – епістемічно-деонтично-аксіологічний модальний комплекс**.

Під деонтично-аксіологічно-епістемічною дискурсно-модальною семантикою розуміємо первинну картину світу суб'єкта мовлення, який є головним героєм твору. Його світоглядні позиції, репрезентовані через інтенціональне значення **вседозволеності, бажаності** деонтичного ФСДМ поля: «<...>Семен обминає зеленого вусика, а я навмисне ступаю на вусате плетиво – розчавлене стебло приємно хрускотить <...>» [4: 56].

Тут спостерігаємо перцепцію непізнаного та його інтенціоналізацію, таким чином, відбувається зміна модальної семантики дискурсу з деонтично-аксіологічно-епістемічної зі значенням **переконливості, бажаності, байдужості** в семантику **незнання, неможливості, заборони** епістемічно-алетично-деонтичного модального комплексу. У процесі інтенціоналізації **незнаного** референційного змісту важливу роль відіграє темпорально-просторова модальність, яка вимірюється не перебігом певного проміжку часу, а несподіваною подією, яка є кульмінаційною в художньому творі. Зокрема, в оповіданні «Парость» В. Дрозда цей процес виявляється в тому, що головний герой опиняється поряд із людиною, яка має інші світоглядні позиції: «<...> Семен обминає зеленого вусика, а я навмисне ступаю на вусате плетиво – розчавлене стебло приємно хрускотить. Семен озирється, піднімає гарбузове огудиння і заносить його вбік, між куців картоплі <...>» [4: 56], «<...>Люблю, коли росте...», «А хай зацвіте та качани виростуть – увесь хутір задивлятиметься. Бо то ж саме посіялося, ніби з неба впало...» [4: 59].

Унаслідок інтенціоналізації референційного змісту відбувається трансформація модальної семантики дискурсу, яка виявляється в розв'язці художнього твору. На нашу думку, інтенціональне значення **незнання** епістемічного ФСДМ поля через акцентування темпорально-просторового ФСДМ поля вона змінюється на аксіологічно-епістемічно-алетично-деонтичний модальний комплекс, оскільки **незнане** стає **відомим** та **цінним**, а **неможливе – необхідним** та **обов'язковим**. Виявляється ця зміна в діях зовсім іншої якості. Так, в оповіданні «Парость» головний герой отримує задоволення (**аксіологічна модальна семантика**) від **споглядання** на квітучу кукурудзу (**епістемічна модальна семантика**), яку він зумів зберегти від непогоди (**деонтично-алетичний модально-інтенціональний комплекс**): «Я зачаровано дивлюся на кукурудзу: в ніжній рожевості сходу стебло випростало струнку китицю – кукурудза зацвіла. На тонких галузках, ніби дитячих пальчиках, маленькі жовтаві квіти – сонячні бризки крізь купіль дощової роси» [4: 75].

Отже, розкриття інтенціонального світу, репрезентованого в художньому творі, відбувається через трансформації дискурсно-модальної семантики різних ФСДМ полів.

Проведений аналіз показав, що прозовий дискурс виступає складною відкритою нелінійною системою, інтенціонал (зміст, смисл) якої розкривається шляхом когерентності смислових компонентів художнього твору. При цьому в процесі інтенціоналізації референтної дійсності першорядна роль належить динамічності, поліваріантності й узгодженості модальних смислів різних ФСДМ полів, представлених у мові художнього твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бутакова Л. О. Динамическая когнитивная модель речевой деятельности автора // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. И. Пищальникова. – Барнаул: Изд. ААЭП, 2001. – С. 23 – 29.
2. Герман И. А. Лингвосинергетика: Монография. Барнаул: Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000.–168 с.
3. Герман И. А. Пищальникова В. А. Введение в лингвосинергетику: Монография.–Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999.–130 с.
4. Дрозд В. Білий кінь Шептало: Оповідання. – К.: Рад. письменник, 1969. – 285 с.
5. Залевская А.А. Текст и его понимание. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2001. – 178 с.
6. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник/ Отв. ред. Д.П. Горский. – Изд. 2-е, испр. и доп.–М.: Наука, 1975.–720 с.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла: принципы, структура и динамика смысловой реальности. – М., 1999.
8. Москальчук Г. Г. Структурная организация и самоорганизация текста. – Барнаул, 1998.
9. Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста. – Пермь, 1998.
10. Пищальникова В. А. Значение слова как синергетическая система // Лингвосинергетика: проблемы и перспективы / отв. ред. В. И. Пищальникова. – Барнаул: Изд. ААЭП, 2001. – С. 71 – 84.
11. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
12. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Криворученко – здобувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: лінгвістика тексту, логічний аналіз мови.

ХИТРИСТЬ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена аналізу внутрішньої організації лексичної одиниці хитристь як складової концепту мудрість в українській мові, а також дослідженню безпосередніх зв'язків даної лексики з іншими одиницями.

The article deals with the analysis of the structure of the word slyness as a constituent of the concept wisdom in the Ukrainian language. The direct contacts of the above-mentioned lexeme with other language units are described.

Характерною рисою сучасної лінгвістики є вивчення мови у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, пізнанням навколишньої дійсності та її практичної діяльності. Тому на перший план виступає вивчення мови з урахуванням мовної особистості. Людина не просто пізнає світ, вона живе в ньому. Завдяки цьому в мові знаходить своє вираження не лише об'єктивна дійсність, а й сама людина. Тому особливе значення надається проблемі співвідношення мови та мислення, а також виявленню закономірностей утворення абстрактних концептів і їхньому вираженню в семантичних просторах різних мов.

Семантичний опис концептів дає уявлення про поняття, яке існує у свідомості носіїв культури і яке є вираженим у певних мовних стереотипах. Ними можуть виступати як слова, так і словосполучення. І кожне таке поняття говорить особливою мовою, що оперує власним синтаксисом, лексиконом, фразеологією і що відкриває доступ до відповідного поняття. Таким описом „особливих мов” для інтерпретації концептів користувалися філософи. Проте, на думку Н.Д.Арутюнової, у лінгвістів є більше можливостей досконаліше розробити його методіку. Перспективи таких досліджень полягають у виявленні семантичних моделей головних концептів у світогляді людини, які реалізуються в їхніх „мовах”. Процес формування „особливих мов” концептів складається з трьох компонентів: „...1) набір атрибутів, що вказують на належність до певного концептуального поля; 2) визначення, зумовлені місцем у системі цінностей; 3) функції в житті людини” [1: 4]. Третій компонент є

дуже важливим для формування „мови” концепту, яка дозволяє інтерпретувати взаємодію останнього та людини. Дослідження таких вчених, як Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, О.С. Кубрякова, А. Вежбицька показали, що світоглядні, культурні концепти тісно взаємопов’язані [1; 2; 4; 10]. Звідси випливає необхідність їхньої інвентаризації, розподілу за полями (чи категоріями) і, найголовніше, їхнього чіткого, по можливості, тлумачення.

Семантичний опис концептів культури відбувається через їхній зв’язок з іншими концептами тієї самої культури. Отримати часткове тлумачення певного слова-концепта стає можливим завдяки опису відношення досліджуваного концепту з іншим концептом, пов’язаним з ним синтагматично чи парадигматично. Сума усіх часткових тлумачень і буде досить повним семантичним поясненням концепту.

Складна структура концепту є результатом культурного життя різних епох, і компоненти, що входять до цієї структури, утворюють різні концептуальні рівні. У вербалізованому мовленні компоненти концепту постають у вигляді сем, з якими інколи співпадають і концептуальні рівні.

На думку З.Д. Попової та І.А. Стерніна, якщо значення слова має польову структуру, то можна припустити, що і концепт теж має багатокомпонентну і багаторівневу організацію, яку можна виявити завдяки аналізу мовних засобів її репрезентації. За принципом поля до ядра концепту належатимуть прототипічні рівні з найбільш чуттєво-наглядною конкретикою, а більш абстрактні ознаки складатимуть його периферію [7]. У разі проходження у напрямку від семантики слова до змісту концепту лінгвістичний аналіз за допомогою сем дає змогу вичленувати концептотвірні ознаки. Семи актуалізуються у сукупності випадків уживання слова. Звідси витікає необхідність когнітивного аналізу, який є виявленням змісту концептів на базі встановлення системних значень і мовленнєвих уживань лексичних одиниць, які вербалізують відповідний концепт.

На думку В.М. Русанівського, вивчення всіх інгредієнтів мови як складної системи повинно починатися із з’ясування внутрішньої форми слова [8: 14]. Таким у внутрішній структурі слова є денотативне значення. Воно протистоїть категорійно-граматичному і конотативному. Саме конотативне значення виступає засобом заповнення лакун у внутрішній структурі слова, що робить його рамки розмитими [5: 21].

Отже, метою даної статті є проаналізувати мікроконцепт **хитрість** як складової концепту **мудрість** в українській мові шляхом дослідження внутрішньої організації лексичних одиниць, що входять до його складу.

Матеріалом дослідження послужили 38 лексем, відібрані методом компонентного аналізу із Словника української мови в 11-ти томах [9], та 120 сем, що утворюють їхню внутрішню організацію.

Уявлення українців про мудрість спираються на християнські моделі культурної людини, яка прагне божественного знання, та на традиції народної культури [3]. У системі мови мудрість тлумачиться не лише як досвід, знання та розуміння, а й як хитрість. Інколи українці навіть отождолюють ці два поняття. При цьому будь-яка хитрість вимагає розуму та розсудливості

Словотвірне гніздо мікроконцепту **хитрість** налічує 38 лексичних одиниць. Така кількість похідних пояснюється наявністю синонімів, що відрізняються головним чином стилістичним забарвленням. Найдовший словотвірний ланцюжок у гнізді складають 4 лексеми: **хитрий** – **хитрувати** – **хитруватий** – **хитруватість**. Найдовший синонімічний ланцюжок утворюють 7 лексем: **хитрий** (ім.) – **хитрик** – **хитрун** – **хитрунець** – **хитрюга** – **хитряк** – **хитрячок**. У внутрішній організації зазначених слів є спільні семантичні компоненти *‘той, хто’* та *‘хитрувати’*, що називають чоловіка, який, для досягнення мети, застосовує непрямі чи обманні шляхи: *Дядько Федір належав до хитрунів, а таких у селі не люблять* (П. Загребельний); *Хитрого од лукавого не відрізниш* (Прислів'я). Зменшувальні суфікси **-ик-**, **-ець-** та **-ок-** свідчать про іронічне з позитивним відтінком ставлення українців до таких людей. Цікавим виявляється той факт, що лише один дериват **хитруха** називає жінку, здатну до хитрощів.

Аналіз внутрішньої організації лексеми **хитрість** дає підстави стверджувати, що це є моносемантичний іменник, оскільки у СУМі фіксується лише одне його значення:

«властивість за значенням *хитрий* : *На панську мудрість мужицька хитрість* (Укр.прислів'я)».

Саме сема 'властивість' є інтегративною в еквіполентних опозиціях, які зазначена лексична одиниця утворює зі словами *мудрість*, *ознака*, *здібність*, *зміст*, *щастя*, *явище*, *здатність*, *особливість*, *справедливість*, *змістовність*, *кмітливість* та *розсудливість*. Диференційними виступають семи 'мудрий' слова *мудрість*, 'здібний' слова *здібність*, 'здатний' слова *здатність*, 'особливий' слова *особливість*, 'справедливий' слова *справедливість*, 'кмітливий' слова *кмітливість* та 'розсудливий' слова *розсудливість*. Пор.: *Повзає по світу страшна дурість, але ж ходить і мудрість* (М. Стельмах); *Маленька хитрість удалась: взявши лист та нагадавши про вечерю, мати одразу ж вийшла з кімнати* (А.Головко); *Капітан.. був якийсь розслаблений зовні, а зсередини так і світився від щастя* (П.Загребельний).

Прикметник *хитрий*, від якого власне і утворюється лексична одиниця *хитрість*, має складну внутрішню організацію. Про це свідчить тлумачення слова у СУМі: «*Хитрий* – 1) який для досягнення чого-небудь діє непрямыми, обманними шляхами; підступний, лукавий: - *Цей Романко в мене хитрий, хоч кого обдурить* (М. Коцюбинський) || у знач. ім. Той, хто для досягнення чого-небудь може діяти непрямыми, обманними шляхами: *Два хитрих мудрого не переважають* (Укр. прислів'я) || Який завжди знайде вихід, викрутиться зі скрутного становища. || Який виражає хитрість або свідчить про неї: *Погляд її став неначе трохи хитрий, але в ньому світився розум* (Н.-Левицький) || Замаскований, прихований. || Який дістається, добувається нечесним шляхом. || Який ґрунтується на неправді, несправедливості. 2) Який відзначається розумом, кмітливістю; розумний, мудрий. || Який потребує особливого розуму, проникливості, кмітливості. || Здатний на що-небудь. 3) Зроблений, виконаний вигадливо, майстерно. || Який має складну будову, з вигадкою, секретом. || Який відзначається складністю; заплутаний, витіюватий.

Семантичний компонент 'складний' виступає інтегративним в еквіполентних опозиціях, які лексична одиниця *хитрий* утворює з лексемами *важкий*, *мудрий*, *трудний*. У слові *хитрий* за допомогою диференційної семи 'заплутаний' реалізується значення безладдя, що порушує певний порядок. Диференційна сема 'для засвоєння' слова *трудний* маніфестує важкість опанування чого-небудь, а сема 'для виконання' слова *мудрий* вказує на те, що людині слід докласти певних зусиль для того, щоб виконати якусь роботу. Пор.: *Олексій розпитує, якщо **трудне** та **непонятне**[незрозуміле] для нього у Чети-Мінеї* (Г. Квітка-Основ'яненко). – *Тут моя земля і в межових книгах і в експлікаціях записана! – запам'ятав навіть таке **важке** слово* (М. Стельмах); [Галя:] *Та хазяйство не така вже **мудра** штука, щоб його у гімназії вчити* (П. Мирний).

Завдяки інтегративній семі 'мудрий' лексична одиниця *хитрий* утворює еквіполентні опозиції з лексемами *складний*, *віщий*, *пророчий*. Диференційними виступають сема 'проникливий' слова *віщий*, яка маніфестує здатність проникати в суть чого-небудь, та 'глибокий' слова *пророчий*, яка характеризує розумову здібність людини до глибокого мислення. Пор.: *Поперед інших стяг новий неси, Карай насильство своїм словом **віщим*** (П. Грабовський); *Увесь світ став прислухатися до його [Т.Г. Шевченка] мови, а на Україні вірші його приймали як благовісне, **пророче** слово* (П. Мирний). Між тим прикметники *віщий* та *пророчий* у системі мови є синонімами і тлумачаться одна через одну. Завдяки цьому вони утворюють опозицію тотожності: *Поперед інших стяг новий неси, Карай насильство своїм словом **віщим*** (П. Грабовський); *Не вірю я в твої слова **пророчі**, Не вірю я ніякій ворожбі!* (Д. Павличко).

Ідеографічними синонімами у системі мови виступають лексеми *хитрий* та *мудрий*. Спільними семами 'розумний', 'розум' та 'кмітливість' вони вказують на розумові здібності людини і утворюють еквіполентну опозицію: *Хитрий Жук зашивсь під кору. Дятел глянув, сів на сук. Носом тук – І згинув жук* (М. Стельмах); *Та ти [Надежда] вже у нас відома книжниця. **Мудра** та премудра* (М. Кропивницький).

Оскільки мікрополя мають розмиті, нечіткі межі, адже вони є незамкненою системою, то завдяки семам 'розумний', 'мудрий', 'кмітливий', 'здатний', 'досвідчений' лексема *хитрий* входить до мікрополів концептів *знання* та *досвід*.

Лексичні одиниці **лукавий**, **хитрий** містять сему 'неправда' і характеризують дію, що суперечить істині, правді. Вони утворюють еквіполентну опозицію. Диференційними виступають семантичні компоненти 'таїти' лексеми **лукавий** та 'грунтуватися на' лексеми **хитрий**: *Хитрість лукавая Ютурна, Яким би побитом їй Турна Спасити од смертного ножа* (І. Котляревський); *То є хитрий закон, не для усіх* (СУМ).

На позначення явищ, протилежних правді, істині, у досліджуваному матеріалі виявлені наступні лексичні одиниці **брехливий** та **неправдивий**, **неправда**, **брехня**, **обман**, **олжа** та **лжа**. Вони утворюють еквіполентні опозиції, оскільки мають різне стилістичне маркування. Пор.: *Неправда. Я не міг цього сказати. Я хотів сказати щось інше* (О. Довженко); [Нартал:] *Я сам себе дурих, що їх люблю.. Але ж обманом неба не здобути* (Леся Українка); *Порфир відповів без брехні: – Школу кидав, з дому тікав* (О. Гончар).

На антонімічності двох мовних одиниць ґрунтується всім відомий вираз (**усіма, усякими**) **правдами й неправдами** і означає здобуття чогось різними способами, навіть порушуючи певні норми, етикет і т.ін.: *Не ждав, поки міністерство пришло йому гарних працівників: він сам їх шукав і правдами й неправдами перетягав на свій завод* (П. Загребельний).

Загалом мікрополе **хитрість** утворюється у досліджуваному матеріалі 38 лексемами, внутрішня організація яких створюється за допомогою 120 сем. Завдяки диференційним семам та розмитості кордонів поля лексичні одиниці зазначеного мікрополя перетинаються з одиницями інших мікрополів, **знання** та **Бог** зокрема. Подальші дослідження складових концепту **мудрість** в українській мові дозволять більш ґрунтовно репрезентувати конвенціональні знання носіїв мови про нього як окремого фрагмента мовної картини світу та висвітлити логіко-семантичні особливості лексем, що його вербалізують.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1998 – 896с.
2. Вежицкая Анна Язык. Культура. Познание / М.А.Кронгауз (отв. ред. и сост.); Е.В.Падучева (вступ. ст.) – М.: Русские словари, 1996 – 411с.
3. Крижановська Т.Б. Лінгвокультурологічний аспект концепту «мудрість» в українській мові // Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. Л.А.Лисиченко. – Харків, 2005. – Вип. 17. – С. 57 – 61.
4. Кубрякова Е.С. и др. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи / Е.С.Кубрякова, А.М.Шахнарович, Л.В.Сахарный; Отв. ред. Е.С.Кубрякова; АН СССР Ин-т языкознания – М.: Наука, 1991 – 239с.
5. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. – К.: Довіра, 2001. – 218с.
6. Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа. З додатком псалмів і притч. Новый переклад. – Stockholm, Sweden, 1990. – 518с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Вор. гос. ун-т, 1999. – 30с.
8. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988 – 240с.
9. Словник української мови: В 11-ти т. – Т. 1 – 11 – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
10. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: 1997 – 824с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Крижановська – викладач кафедри практики германських мов КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: типологічне та порівняльне мовознавство, когнітивна лінгвістика.

ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ ВІТАННЯ У СУЧАСНОМУ СПІЛКУВАННІ: КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Наталія КУЗЕННА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена зіставному дослідженню структурно-семантичних формул привітання в англійській та українській мовах. Наголошується, що категорія ввічливості займає одне із центральних місць у реалізації успішного спілкування.

The article focuses on the contrastive analysis of the structural and semantic patterns of salutation in the English and Ukrainian languages. It is stressed that the category of politeness takes one of the main issues in the realization of the successful communication.

Актуальність нашого дослідження обумовлена посиленням інтересу до мовного етикету, підвищенням його ролі у сучасній мовній комунікації; необхідністю подальшого дослідження співпадань та розбіжностей у спілкуванні в українській та англо-американській культурах; недослідженістю особливостей етикетного явища «привітання» як концепту; відсутністю комплексного системного опису етикетних ситуацій та виразів «привітання».

Метою статті є виявлення та різнобічне вивчення комунікативно-прагматичних особливостей ввічливого привітання в сучасній англійській та українській мовах. Ми визначили декілька необхідних для розв'язання **завдань**: виявити лінгвокультурну специфіку етикетного спілкування стосовно британської, американської та української комунікативної поведінки; здійснити системний опис мовних засобів реалізації ввічливого привітання до адресата; показати вплив соціальних факторів на функціональні особливості привітання.

Усі правила мовного спілкування реалізуються в системі сталих виразів та в ситуаціях «ввічливого» контакту зі співрозмовником. Такими ситуаціями є привітання, знайомство, прощання, вдячність, вибачення, комплімент, поздоровлення. Крім того, мовний етикет регулює складний вибір найбільш доречного засобу спілкування саме для цієї людини, для конкретного співрозмовника.

Розмовне мовлення пов'язане з основною сферою спілкування людей, в якій з найбільшою виразністю проявляється комунікативна функція мови. Вивчення комунікативних функцій мовних одиниць особливо продуктивно у сфері діалогічного мовлення. Сутність діалогу як тексту особливого роду, закономірності його будови визначаються винятковістю умов породження цього складного мовного утворення. Воно виникає і розвивається у результаті мовної діяльності різних осіб, при безперервній імпульсивності, коли висловлення однієї людини негайно оцінюється іншою, а змінена ситуація спілкування безпосередньо та активно впливає на мовні структури.

Діалог обов'язково пов'язаний із ситуацією. У його формуванні приймають участь так звані репліки, особливо однослівного характеру. Серед однослівних реплік мовлення зустрічається велика кількість самостійних висловлювань, котрі називаються «готовими реченнями» або «словами-реченнями».

В більшості комунікативних ситуацій, що виникають, немає необхідності формувати нові речення, мовці обходяться клішованими висловлюваннями. Важливе місце серед сталих слів-речень займають одиниці мовного етикету, які в лінгвістичній літературі відомі як «застиглі конструкції» (О. Есперсен, В.В. Бузаров), «фразеологічні штампи» (В.В. Денисова), «мовні формули» (Р.Р. Гельгардт, Г.В. Колшанський), «кліше» (В.Д. Девкін, К.М. Рябова), «клішовані конструкції» (Н.Л. Нелюбін, Л.П. Чахоян). Саме ці одиниці обслуговують мовні ситуації і є необхідною умовою для підтримки бесіди. Процес комунікації охоплює усі сфери буття. Це підтверджують численні дослідження, які проводяться у сфері різних дисциплін. Велика кількість комунікативних процесів, які виникають у різних комунікативних ситуаціях, мають чотири загальних ознаки [2: 56].

Наведені висловлювання розвертаються всередині конкретних історичних і соціокультурних контекстів, співвідносяться з взаємодією людей, котрі знаходяться у визначених місцях у складній конфігурації взаємозв'язків. Метою є обмін інформацією та повідомленнями, створення та інтерпретація яких відбувається у спільному контексті символічних знань (тобто культури): комунікативні ситуації створюють або «вводять» нові контексти або мовний простір [1: 83].

Оскільки мовний акт – це вид діяльності, то при його аналізі використовуються по суті ті ж категорії, які необхідні для характеристики та оцінці будь-якої дії: суб'єкт, ціль, засіб, інструмент, спосіб, результат, умови, успішність і т.д. Суб'єкт мовного акту – висловлювання, котре розраховане на сприйняття його адресатом-слухачем. Висловлювання виступає також і як продукт мовного акту, і як інструмент досягнення визначеної мети. В залежності від обставин та умов, в яких відбувається мовний акт, він може або досягти поставленої мети і тим самим виявитися успішним, або не досягти її. Щоб бути успішним, мовний акт мінімум повинен бути доречним, а інакше мовця очікує комунікативна невдача, або комунікативний провал [2: 75].

Категорія ввічливості є однією з головних не тільки в структурі комунікації людей, але і в структурі етикетно-мовного спілкування. Ввічливість на комунікативному рівні проявляється у формах мовного етикету, в якій, в якості обов'язкових компонентів, включені формули ввічливості. Ці мовні звороти стають обов'язковими для членів соціуму.

Використовуючи певні формули в залежності від ситуації спілкування, носії мови інтуїтивно здійснюють вибір необхідних одиниць, орієнтуючись на екстралінгвістичні

умови, серед яких особливе значення має ступінь офіційності оточення і відношення між комунікантами. Мікросистема одиниць мовного етикету відображає національно-культурну специфіку спілкування у певному соціумі, тому що вона безпосередньо пов'язана з прийнятими у суспільстві правилами невербальної поведінки, звичаями, звичками особистості. Те, що є обов'язковим для всього суспільства, стає обов'язковим і для кожного його члена.

Ввічливість проявляється, перш за все, через вербальну і невербальну комунікацію. Її прийнято розглядати як особливе комунікативне явище, котре надбудовується над загальнокомунікативними закономірностями, які з прагматичної точки зору можуть бути успішними або неуспішними. Ввічлива комунікація є ефективним засобом успішної комунікації.

Явища мовного етикету розрізняються в залежності від соціального положення учасників комунікації. Перш за все, різні одиниці мовного етикету використовуються від тих соціальних ролей, які приймають на себе учасники комунікації. Тут важливими є не тільки соціальні ролі, а і їх співвідносне положення в суспільній ієрархії. При спілкуванні між двома студентами; між студентом і викладачем; між начальником і підлеглим; між чоловіком і жінкою і т.д. У кожному окремому випадку етикетні вимоги можуть бути дуже різними. Одні одиниці змінюються іншими однорідними, але протиставлені стилістично. Так у наведених ситуаціях можуть бути доречними різні формули привітання: *Привіт, Салют, Добрий день, Здрастуйте*. Інші одиниці мовного етикету в одних випадках є обов'язковими, в інших – факультативними [4: 98].

Вітання – знак мовного етикету, з якого починається будь-який вид мовного спілкування, незалежно від того, були чи не були до цього представлені один одному співрозмовники. Найважливішим є те, що першою вітається та людина, яка першою помітила партнера. Вихованість і моральний етикет не вбачає в послідовності вітання приниження своєї чи чужої гідності. Але при зустрічі знайомого, старшого за віком або положенню, передбачається, що першим вітає молодший старшого. Відсутність будь-якої уваги до привітання людини – акт зневажання, приниження її гідності, невиконання вимог мовного етикету і як результат – неввічливий стиль будь-якого спілкування. В російській та українській культурах прийнято рукостискання, особливо серед молоді. При знайомстві рукостискання не є обов'язковим і при його відсутності не є знаком образи або порушення етикету. Рукостискання в англomовному суспільстві символізує спілкування на соціальній дистанції. Молодь або близькі друзі не використовують рукостискання, але на званні вечері хазяйка дому вітає рукостисканням кожного запрошеного гостя. Джентльмени в офіційній ситуації завжди обмінюються рукостисканням, навіть коли для цього необхідно встати і пройти через усю кімнату. Леді, якщо вона цього побажає, пропонує свою руку джентльмену або ні. Старша за віком людина пропонує руку молодшій, але, як і в українській культурі, вважається образою не відповісти на протягнуту для рукостискання руку.

Ритуал привітання як мовного жанру зазнав як в українській, так і в англо-американській культурах менше змін, які практично не порушили комунікативно-мовні стратегії і тактики. Щодо української культури, то кожному відомо, що з глибини віків наші пращури з особливою увагою й шанобливістю ставились до мовних етикетних виразів, зокрема вітань, вірили в магічну силу, що таїться у кожному слові, жили переконанням, що добре слово потрібне людині, «як хліб і сіль, як жива вода» (О. Довженко).

Для досліджуваних мов тут виступає універсальна тенденція до зміни лексичної наповненості мовних актів, які складають етикетний мовний жанр вітання, у сторону менш офіційних лексичних одиниць, а також кількісного скорочення комунікативних ходів. Зазвичай, етикетні формули у своїй більшості вважаються і по цей день традиційними: *Добрий день, Добрий ранок, Доброго здоров'я, Мої вітання, Good morning, Good evening, Glad to see you, Happy to see you again*. Вітання належать до етикетних моделей поведінки вступу в мовний контакт.

Вітання у більшості випадків слугує для вираження певного (з повагою або дружнього) відношення до адресата з метою, з одного боку, встановити тон спілкування, необхідний для адекватного сприйняття мови, а з іншої – стимулювати вигідне для мовця відношення

адресата до того, що повідомляється, сприятливу для нього реакцію: “*Good morning, Mrs. Hopkins.*” – “*Hello, Ann*” (обмін репліками-вітаннями між начальством та підлеглим). Панування емоційного начала особливо виразно проявляється там, де привітання створює якесь функціональне зчеплення. Так, гіперболічне ствердження, що мовець не бачив адресата цілу вічність, свідчить про значимість адресата і направлено на те, щоб викликати з його боку таке ж сильне почуття у відповідь: *Hi, haven't seen you for ages!* / укр. *Привіт, не бачив тебе сто років!* (при зустрічі товаришів, які довго не бачились). Українське вітальне *Доброго ранку* первинно пов'язане з побажальною формою. Виголошуючи це, ми не просто вітаємо ближнього, а бажаємо людині доброго, гарного ранку, тобто добра на весь день. Але інколи на своє *Доброго ранку* можна почути *Не такий він вже й добрий*.

Вибір вітального виразу залежить також від часу його вживання. Вранці можна скористатись українськими: *Добрий ранок, Доброго ранку*, які можуть поєднуватись з дієсловами *бажаю, зичу*: *Я бажаю вам доброго ранку, Я зичу вам доброго ранку*, можливим також є варіант *З добрим ранком вас*. Англійською можна сказати *Good morning*. Це ввічливе привітання, коли люди перший раз зустрічаються вранці, а у дружній формі маємо скорочену форму *Morning*.

Вдень можна використати *Добрий день, Доброго дня, Добридень, На добридень*. Англійський варіант *Good afternoon*, скорочення *Afternoon, Have a nice day*. Увечері вживаємо *Добрий вечір, Вечір добрий, Добридень*, що може бути розширеним завдяки вказівці на адресата, наприклад: “*Добрий вечір добрим людям, - приємною міddю загучало вітання...*” (М. Стельмах). Англійській мові відповідає *Good evening* або скорочена форма *Evening*.

В досліджуваних мовах через часте вживання відбувається злиття декількох слів в одне. Наприклад: *Добридень, Добридень*, що походять, як відомо, зі слів добрий день, добрий вечір. В англійській мові від *Hi to you* отримуємо дуже фамільярне *Hiya* /укр. Привіт. Наприклад: *Hiya, chum. What are you doing?*

У деяких випадках ситуацію встановлення контакту відкриває мовний стереотип, який виражає позитивну оцінку ситуації:

Good to see you, Ann. I hear you've become a television star.
(Приємно бачити тебе, Енні. Чула, що ти тепер телезірка.)

Англійські традиції пропонують стриманість у бесіді. Іноземцю з першого погляду може здаватись, що англійська бесіда беззмислова й нецікава. Але це зовсім не так. Англієць уникає розкриватися в бесіді, ставити такі питання, які торкаються приватного життя співрозмовника. Сформовані правила поведінки не допускають, щоб людина висловлювала свої думки прямо, тому в розмові прийнято користуватися натяками й недомовками, завжди використовується підтекст. Питання *How are you?* людина задає автоматично, не очікуючи на довгу відповідь з усіма подробицями особистого життя. Існує стандартна відповідь *Fine, and you?* Питання *How are you?* в англійців звучить скоріше як привітання, чим запитання. Інші варіанти цієї відповіді – *OK, pretty well, great, super, fantastic, I'm not complaining*. Вираз, який став нещодавно модним, а саме *I'm good*, необхідно уникати. Незважаючи на його часте використання, граматично воно є невірним. Бажаючи передати зміст російської кальки «нормально», не слід використовувати англійське *normal*. Найближчим до слова «нормально» є *OK, I guess*, або *Not bad*. Для українців питання *Як справи?* сприймається як цілковито ритуальне і не вимагає змістовної відповіді: *Як справи/ як здоров'я/ як ся маєш? – Дякую, добре/ все гаразд/ живі-здорові/ та слава Богу!* і т.д. Але при розмові з німцем на питання *Як справи?* бажано відповідати докладно, не пропускаючи жодної деталі, розказуючи про свій організм в цілому і про кожний орган окремо. Якщо людина не хоче все це вислуховувати, то не варто ставити такі питання. Зараз *How are you?* як привітання можна почути тільки серед людей похилого віку.

Стилістично знижені привітання, які притаманні невимушеному спілкуванню добре знайомих людей: *Привіт, Здорово,*, а також *Здоров* (без подальшого звертання) здебільшого поширене серед чоловіків. Якщо людині не хочеться виглядати малоосвіченою, їй потрібно уникати цього привітання. І, звичайно, його не можна рекомендувати дівчатам, жінкам. Англійські еквіваленти дружнього привітання: *Hello, Hello there, Hey, Hello everybody*,

Morning, Afternoon, Evening. Специфічною рисою англійського привітання (особливо в американському варіанті) є дуже широке використання етикетної формули *Hi*, яке використовуються у будь-яких обставинах. Ним можна привітати не тільки викладача, а і найдорожчого друга, і людину похилого віку, з яким тебе тільки-но познайомили, і власну бабусю. В українській мові такого ж привітання (невимушене привітання) не має, яке б підходило до будь-якої життєвої ситуації. Можна зробити висновок, що реєстри комунікації в українському спілкуванні намічені більш дрібно, ніж в англійському.

Крім історичного, соціально-класового характеру етикет має і етно-національний колорит, який склався протягом усього періоду формування тієї чи іншої нації. Такі особливості етикету створились і в українському суспільстві. Так, в Україні, як і в інших регіонах Східної Європи, завжди панувала особлива повага молодшого до старших, що, наприклад, виявлялося у привітанні. Приміром, зустрічаючи особливо шановану людину похилого віку, молоді брали руку старшого обома руками, а потім цілували її зверху. Таке привітання вважалося вельми шанобливим. Українці завжди відзначалися великою гостинністю. Раніше, зустрічаючи гостей, господарі низько схиляли голову, тримаючи при цьому руку на серці (зокрема жінки). Схиляючи голову в уклоні, вони ніби «виносили» її назовні, «проголошуючи» її іншому, або ж намагалися зробити себе нижче за гостя і тим самим підкреслювали свій статус. Рука на серці означала особливу гостинність, вітання, яке йшло від серця.

Зустрічаючись, чоловіки знімали шапки, і в цьому також виявлялася повага до іншої людини. В Україні головний убір взагалі відіграв велику роль. Вважалося, що дорослій людині соромно виходити з двору з непокритою головою. Голова чоловіка без шапки могла означати не тільки його соціальну неповноцінність, але й те, що він – чужинець. Існувала в Україні і заборона жінці з'являтися на людях з непокритою головою. Так, жителі Полтавської губернії вважали, що сонце плаче, коли жінка знімає хустку, а у Харківській губернії – коли заміжня жінка вийде у сні без хустки, то домовик потягне її за волосся на горище. В українців було заборонено лихословити вдома. Це мотивувалося тим, що «під хатою», а за повір'ям вважалося, що у печі живуть духи предків, які спостерігають за поведінкою членів родини. Оскільки повага до старших була зведена до культу, то вдома намагалися не сваритися, не лихословити. Етикет має національне забарвлення, що залежить від способу життя, вірувань, ритуалів і традицій того чи іншого народу.

У процесі історичного розвитку змінювалися епохи, склалися нові культури, але залишалися загальнолюдські цінності, вироблені практикою попереднього суспільного розвитку, відкидалося неістотне, дріб'язкове, тимчасове. З етикету зникли норми, продиктовані умовами життя певного класу, стану, але залишилися універсальні, загальнолюдські правила ввічливості, такту, коректності, що полегшили, ушляхетнили і прикрасили людську поведінку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Орлова Э.А. Введение в социальную и культурную антропологию. – М.: Издательство МГИК: Рос. Институт культурологи, 1994. – С. 23-25.
2. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике / Вып. XVII // Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 74-86.
3. Прилюк Ю.Д. Проблема общения в историческом материализме. – Киев: Наук. Думка, 1985. – С.56.
4. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Русский язык, 1987. – 214 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кузенна – аспірантка кафедри перекладу та загального мовознавства КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, зіставне мовознавство.

BESONDERHEITEN DER SPRACHVARIETÄTEN DER DEUTSCHEN SPRACHE – ALLGEMEINE CHARAKTERISTIK

Polina KUS'KO (Saporoshje, Ukraine)

У статті розглядаються особливості варіативності німецької мови. Робиться спроба виявлення деяких закономірностей у розвитку літературної мови, аналізуються проблеми сучасної діалектології.

Features of variability of German language are examined in article. An attempt of some laws in development of the literary language is made. The review deals the main problems of modern dialectology are analysed.

Wichtigstes Kennzeichen einer Hochsprache ist die Existenz einer standardisierten schriftlichen Form. Natürliche Sprachen lassen sich unterteilen in: *Hochsprache, Umgangssprache, Gemeinsprache, Dialekt, Slang* und *Sondersprache*. In vielen Fällen wird die Hochsprache als Pendant zur Umgangssprache gesehen. Viele Sprachforscher teilen die Bandbreite zwischen Ortsdialekten und genormter Standardsprache in drei Schichten ein: *den Ortsdialekt, eine regionale Umgangssprache* und *die Standardsprache*. Die Hochsprache eint zwar die Sprecher einer Landessprache, doch reicht die praktizierte Sprache der meisten Sprecher kaum an den genormten Standard heran; Hochsprache gilt zudem als künstliche Sprache. Die deutsche Standardsprache verändert sich von Jahr zu Jahr; von einigen wird dies begrüßt, von anderen wiederum verurteilt. Wir möchten uns in dieser Arbeit versuchen, allgemeine Ursachen herauszuarbeiten, die zu einer Veränderung der Dialekte geführt haben könnten.

Vor der eigentlichen Definition des Begriffes Dialekt macht es Sinn, das Wort selbst auf seine Herkunft hin zu untersuchen. „Das Wort kommt aus dem Altgriechischen *dialektos*, „Rede, Sprache, Dialekt“ (auch *Unterredung*), das abgeleitet ist von – *reden, sprechen* [4: 238]. Das Gebiet der Dialekte und Mundarten ist ein sehr großes Gebiet. Dieser Artikel gibt einen kleinen Einblick in dieses Problem und reißt nur an, in wie weit man einen Dialekt definiert bzw. welchen Grenzen die deutschen Dialekte unterliegen. Dialekte werden auch oft als Sprachvarietäten bezeichnet. Mattheier gibt zu diesem Begriff eine Definition: „Varietäten sind (...) sprachliche Existenzformen, die innerhalb einer größeren Sprachgemeinschaft nebeneinander vorkommen, und die linguistisch miteinander Verwandt sind.“ [6: 14]. Diese Definition verdeutlicht den Zusammenhang zwischen den Einzelnen Dialekten und der ihnen übergeordneten Standardsprache. Einige Linguisten betrachten die Sprache als Form des Denkens und der Kognition, andere als Form des Denkens und des Verkehrs. Der berühmte ukrainische Sprachwissenschaftler Naumenko A.M. versteht die Sprache als „Verkörperung nationaler Denkweise“ [7: 25].

In Mittel- und Süddeutschland, in Österreich und in der Schweiz sprechen viele Menschen auch in nicht privaten Situationen mit einer abgeschwächten oder starken „dialektalen Färbung“ [6: 26]. Von Norden nach Süden (zunehmendes Nord/Südgefälle) findet der Dialekt immer mehr Akzeptanz; in der Schweiz wird er auch in vielen öffentlichen Situationen gesprochen.

Hochsprache ist diejenige *sprachliche Varietät*, die sich während der Sprachgeschichte gegenüber anderen Dialekten und Varietäten durchsetzen konnte. Das Aufkommen und die Erhaltung einer Hochsprache werden in vielerlei Hinsicht begünstigt: Im Rahmen von Sprachpolitik und Sprachpflege wird der häufige Gebrauch der Hochsprache in Anlehnung an die *schriftsprachliche Norm gefördert*. Daneben spielt auch die – *künstlich geförderte* – öffentliche Sprache (Sprache der Medien), die möglichst frei von dialektalen Einflüssen zu sein hat, eine Rolle [3: 73-74].

Schon das Wort *Mundart* an sich verdeutlicht, dass das die Abgrenzung und Betonung auf der Mündlichkeit liegt. Sie unterscheidet sich also im Wesentlichen in der Aussprache von der, ihr vorangehenden, geschriebenen Sprache. Dabei versteht man „unter Mundart die Ausdrucksweise mit der stärksten regionalen Färbung, unter „hochdeutscher Umgangssprache“ die mit der geringsten regionalen Färbung“ [6: 34]. Eine Mundart ist unter anderem definiert durch eine *spezifische Sprachmelodie* und *gewisse regelmäßige Ableitungen hochsprachlicher Ausdrücke* die von ihren Sprechern verwendet werden. Zum Beispiel werden bei manchen Mundarten konsistent Wortendungen verschliffen und Vokalen und Konsonanten verändert [4: 230-231].

Klaus J. Mattheier fasst den Begriff *Dialekt*, in seinem Buch zur Pragmatik und Soziologie der Dialekte, als historisches Phänomen auf, welches sich in jeder Epoche und Zeit stetig verändert und somit auch für jede Zeit neu zu definiert werden muss [6]. Er gibt auch Einblicke, in welche Kategorien sich Dialekte seiner Meinung nach eingliedern lassen. So gelangt er zu dem Schluss, dass eine *Mundart* sowohl *das Merkmal der Regionalsprache*, als auch *das Merkmal einer Substandartsprach-Varietät*, vereint. Das Merkmal Regionalsprache zeichnet sich hierbei durch die Einbildung in ein *bestimmtes regionales Umfeld* aus [2: 73-75]. Dies sieht man daran, dass Dialektsprecher jeder Zeit ihrem Herkunftsumfeld zugeordnet werden können. Wie schon erwähnt definiert sich ein Dialekt durch seine Abgrenzung zur Standartsprache, somit ist jedoch auch die Standartsprache als Grundgerüst des Dialektes und somit das Merkmal der Substandartsprache ausgemacht.

Deutsche Sprache stellt kein homogenes Gebilde dar, es zeigt sich dann, wenn ein Norddeutscher auf Verständigungsschwierigkeiten in Bayern stößt. An diesem Beispiel wird schnell klar, dass man keineswegs von der Homogenität der deutschen Sprache ausgehen kann, sondern sich unter dem Sammelbegriff „des Deutschen“ viele sprachliche Varianten wieder finden. In der Linguistik gebraucht man Begriffe wie „*sprachliche Variation*“, „*Sprachvariante*“ oder „*sprachliche Varietät*“ („*Sprachvarietät*“), wobei sich der letztere Begriff in den neueren Publikationen weitestgehend durchgesetzt hat [1: 412-413]. Die Erläuterung der genannten Termini scheint insofern wichtig, da diese auch in den zu diesem Themenbereich veröffentlichten Publikationen ständig genannt werden. Dabei werden sie von vielen Autoren zwar durchgehend gebraucht, der Versuch, die Begriffe näher zu erläutern, wird jedoch in vielen Fällen nicht unternommen.

Termini wie *Standartsprache* und *Standarddeutsch* suggerieren Einheitlichkeit im ganzen Sprachgebiet, es soll gewissermaßen eine Einheitssprache existieren. Diese Einheitlichkeit soll auch auf sozialer Ebene Gültigkeit haben: Standartsprache für alle Menschen, egal welcher Herkunft, welchem sozialen Hintergrund oder Bildungsniveau [4: 229] Demnach müsste in allen deutschen Sprachgebieten, beispielsweise in Deutschland, Österreich und der Schweiz die gleiche Standartsprache gelten. Nun sagen aber die Sprecher Österreichs, die der deutschsprachigen Schweiz und im Süden Deutschlands z. B. *Jänner* bzw. *Matur* oder *Matura* während auf ganzer Fläche Deutschlands *Januar* / *Abitur*.

Bedeutet das, dass die eine Variante mehr Standard ist, während die andere es weniger ist? Nein, es bedeutet, dass in unterschiedlichen deutschen Sprachgebieten gewisse Abweichungen vorkommen, die aber im jeweiligen Sprachgebiet als Standard gelten können. Eine nationale Variante ist eine für eine Nation spezifische einzelne Sprachform. Ein Beispiel für eine solche Variante wurde gerade beschrieben (*Januar* – *Jänner*). Eine nationale Varietät ist im Gegensatz zu einer Variante ein ganzes Sprachsystem, z. B. das *österreichische Standarddeutsch*, *die deutsche Standartsprache*, *Dialekte* oder *Soziolekte*. Varietäten müssen nicht eine ganze Nation umfassen, sie können auch in kleineren Nationsteilen vorkommen. Eine nationale Varietät bedarf natürlich nationaler Varianten. Eine sprachliche Variation wird dadurch ausgezeichnet, „dass gewisse Realisierungsformen des Sprachsystems in vorhersehbarer Weise mit gewissen sozialen und funktionalen Merkmalen konkurrieren“ [5: 263-267]. Sobald eine Anzahl von bestimmten sprachlichen Variablen, z.B. Realisierungen gewisser Formen, zusammen mit einer Menge von Merkmalen vorkommen, die die Sprecher und/oder die Gebrauchssituation kennzeichnen, kann man von einer sprachlichen Varietät sprechen. Die Übergänge zwischen Varietäten sind meist schwer festzulegen. Das Problem liegt darin begründet, dass es unklar ist, wie viele und welche Typen von sprachlichen Merkmalen nötig sind, um von einer eigenständigen Varietät sprechen zu können.

Wie in der Standartsprache spielt die Komposition des Verbs auch im Dialekt eine untergeordnete Rolle, z.B.: *hochleem* (*hochleben*), *fuatzaan* (*fortziehen* / *gegziehen*), *ausanaundagü* (*auseinandergehen*) weichen nur phonologisch von Standartsprache ab und werden deshalb nicht näher behandelt. Auch diese Verben weisen bezüglich ihrer Bildung keine typisch wienerischen Besonderheiten auf. Sie fallen allerdings aufgrund der besonderen Lexik ihrer Basisverben auf. *draan* (*drehen*) ist im Plattdeutsch eine beliebte verbale Basis und nimmt in Zusammensetzungen verschiedene Bedeutungen an: vgl. *eindraan* (*angeben*), *audraan* (*Streit suchen*).

Sehr häufig werden im Österreichischen verbale Komposita mit Richtungsadverbien gebildet. Diese Art der verbalen Wortbildung findet auch im Standarddeutschen zunehmend größere Verwendung, z.B.: *einelaan* (*hineinleeren*), *aussagriagn* (*herausbekommen*), *owefoen* (*herunterfallen*) etc.

Bei vielen Sprachen sind die Verwandtschaftsverhältnisse noch nicht geklärt, und es besteht bei verschiedenen Sprachwissenschaftlern keine Einigkeit über die Zuordnung zu Sprachfamilien. Die Hochsprache eint zwar die Sprecher einer *Landessprache*, doch reicht die praktizierte Sprache der meisten Sprecher kaum an den genormten Standard heran; Hochsprache gilt zudem als künstliche Sprache. Bei ihrer Definition werden neben formalen sprachlichen Merkmalen auch Merkmale der sozialen Gruppen und die Gebrauchssituation in Betracht gezogen.

Reicht es z.B. aus, nur ein einziges Merkmal in Betracht zu ziehen? Weiterhin sind die sozialen und situationsspezifischen Merkmale äußerst breit gefächert, so dass es schwierig ist, die Unterschiede eindeutig abzugrenzen und zu benennen. Sprachliche Variation kann auf phonetisch-phonologischer, lexikalisch-semantischer und auf grammatisch-syntaktischer Ebene beobachtet und beschrieben werden.

Überdies gilt es zu unterscheiden zwischen *Standardvarietäten* und *Nonstandardvarietäten*. Auf die letzteren wird im Abschnitt eingegangen, der sich mit Nonstandard beschäftigt. Eine Standardvarietät kann nur etwas sein, das zwar eine nationale Varietät ist, jedoch gleichzeitig als Standard festgelegt ist. Sie gilt für die ganze Nation bzw. für alle Sprachteilhaber einer Nation. Folglich ist z. B. die deutsche Standardsprache eine Standardvarietät.

Wird nun die Frage von vorhin nochmals aufgegriffen (Gibt es verschiedene Standards?), so muss die Antwort lauten: Es gibt verschiedene Standardvarietäten. Soweit soll Folgendes festgehalten werden: Da die Gesellschaft vielfältig gegliedert ist, weil es Unterschiede gibt, die beispielsweise den Wohnort, sozialen Status, die Ausbildung und den Beruf, die Religionszugehörigkeit und das Geschlecht betreffen, ist es nur allzu einsichtig, dass nicht alle Sprecher exakt die gleiche Sprache verwenden [4: 233]. Es kommt dadurch zu einer Vielfalt des Deutschen, die terminologisch schwer festzumachen ist, weshalb es zu Definitions- und Abgrenzungsschwierigkeiten kommt. Mit dem Terminus Varietäten versucht man diese Vielfalt, die Variation der deutschen Sprache, systematisch zusammenzufassen und zu erklären.

BIBLIOGRAPHIE

1. Кузько П.В. Вариативність та діалектологія в лінгвокультурологічній парадигмі німецької мови // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 142. Т. 1. – С. 412-415.
2. Кузько П.В. Лінгвокультурний аспект німецьких діалектів // Наукові записки Луганського національного університету. Вип.7. Т. 1. Серія „Філологічні науки“: 36. наук. праць [Пред'явлення світу в гуманітарних дискурсах XXI століття] / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ: „Альма-матер“, 2008. – С. 71-78.
3. Кузько П.В. Развитие немецких диалектов в диахроническом аспекте // Сучасні тенденції розвитку та дослідження германських мов: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (Мелітополь, 19 вересня 2008 р.) – Мелітополь: ТОВ „Видавничий будинок ММД“ – 2008. – С. 72-74.
4. Ammon Ulrich. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz. Das Problem der nationalen Varietäten. Berlin: de Gruyter, 1995. – S. 229-308.
5. Ammon Ulrich, Dittmar Norbert, Mattheier Klaus J. Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society/ Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Berlin, New York 1987/88. – S. 263-267.
6. Mattheier Klaus J. Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie der Deutschen. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1980. – 549 S.
7. Naumenko A. Nationale Varianten der deutschen Sprache als Kulturantropozentrisches Problem // Germanistik in der Ukraine. – Ukrainischer Hochschulgermanistenverband, Kiewer Nationale Linguistische Universität: Verlagszentrum der KNLU, 2007. – S. 24-32.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Поліна Кузько – аспірант кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету, асистент кафедри німецької філології Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, концептосистеми (макроконцепти, субконцепти), варіативність сучасної німецької мови.

КОНЦЕПТ «ПАМ'ЯТЬ» ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ

Яна КУПНА (Харків, Україна)

У статті розглянуто вагомість концепту «пам'ять» в українській концептосфері, його значущість для української культури і його місце у класифікації концептів.

The value of the concept «memory» in Ukrainian conceptual sphere, its significance for Ukrainian culture and its place in the classification of concepts are investigated.

Сучасні лінгвістичні дослідження позначені посиленою увагою до вивчення як окремих концептів, так і їх сукупності, оскільки, як слушно зауважила В. Маслова, «багатство мови визначається не лише багатством словникового запасу й граматичними можливостями, але й багатством концептуального світу, концептосферою, у якій формується мовна особистість» [5:34-35]. Тільки за останні 5–6 років об'єктом уваги науковців стали концепти «влада» (С. Дроздова, 2004), «щастя» (С. Воркачов, 2002), «брехня» (О. Морозова, 2005), «гра» (В. Старко, 2007), «птах» (І. Казимир, 2007) та ін., чому присвячені окремі монографічні й дисертаційні роботи. Багато дослідників розглядає кілька концептів як складову певної концептосфери, тобто сукупності концептів, із яких складається тканина світорозуміння носіїв певної мови (роботи А. Приходька (2008), І. Голубовської (2004), В. Кононенка (2004), В. Маслової (2004), Ю. Степанова (2001) та ін.). однак зауважимо, що при значній кількості робіт в українському мовознавстві концепт «пам'ять» ще не був у фокусі інтересів науковців, що й зумовлює актуальність цієї статті, метою якої є визначення місця названого концепту в українській концептосфері.

Для досягнення поставленої мети слід з'ясувати, чи є пам'ять концептом у загалі, чи це тільки важливе поняття, чи позначений концепт «пам'ять» специфікою, зумовленою національним культурним простором, чи є цей концепт важливим для культури українців. Як видається, відповіді на ці питання несуть у собі усвідомлення суті й значущості досліджуваного об'єкта.

Розрізнення термінів «поняття» і «концепт» є одним з обов'язкових у нашому дослідженні. Услід за К. Голобородьком, В. Жайворонком, В. Масловою та ін. дотримуємося думки про розмежування цих двох термінологічних одиниць, оскільки «концепт об'єднує інформацію про означені реалії, а поняття включає сукупність основних істотних ознак» [1: 28]. Учені зазначають, що не кожна лексична одиниця є концептом, оскільки ним стають тільки ті явища дійсності, які є актуальними й цінними для певної культури, мають велику кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темою прислів'їв і приказок, поетичних і прозових текстів [5: 38].

Як видається, ні в кого не викликає заперечень важливість пам'яті в житті людини й ширше – суспільства, адже ні перша, ні друге не можуть існувати без неї. У побуті людина повинна пам'ятати про безліч дріб'язкових і вагомих справ, завдяки пам'яті людина самоідентифікує себе й адекватно сприймає навколишню дійсність. Амнезія – «ослаблення або втрата пам'яті внаслідок різних уражень головного мозку» [9 (1: 39)] – є, по суті, втратою людини самої себе, що становить серйозну загрозу і для фізичного існування особи. Пам'ять лежить в основі різних побутових умінь і навичок людини, які забезпечують її повноцінну життєдіяльність. Пам'ять – це й фундамент освіти.

Відомий психолог С. Рубінштейн схарактеризував значення пам'яті так: «Без пам'яті ми були б істотами миттєвості. Наше минуле було б мертвим для майбутнього. Теперішнє, в міру його протікання, безповоротно зникало б у минулому. Не було б ні заснованих на минулому знань, ні навичок. Не було б психічного життя, злитого в єдності особистої свідомості, і не можливий був би факт по суті безперервного навчання, який проходить через усе наше життя і робить нас тим, чим ми є» [8: 302].

Без пам'яті людина не була б людиною, адже будь-які форми переробки інформації – читання, лічба, різноманітні форми мислення чи відчуттів – засновуються на тому, що сприйнята інформація зберігається в пам'яті хоч би впродовж секунд. Якби не було пам'яті,

то, скажімо, прочитавши якусь фразу, ми б виявили, дійшовши до її кінця, що не знаємо, про що йдеться на початку фрази, і тому були б не в змозі зрозуміти її смисл. Слух та інші органи чуття не змогли б передавати нам зв'язну інформацію, якби пам'ять – у результаті збереження інформації – не надала б нам можливості встановлювати ці зв'язки.

Ю. Лотман передає вагомість значення пам'яті для існування культури через визначення її як «неспадкової пам'яті колективу». Пам'ять – це фундамент історії, про що влучно писав Поль Рікер: «Під історією – пам'ять і забуття. Під пам'яттю і забуттям – життя». Людина і суспільство увічнюють свою історію в пам'ятниках і пам'ятних місцях, у ретельно розроблених дуже давніх і нових ритуалах. Маніпуляція суспільною пам'яттю – один із засобів політичного впливу. Урешті, сама людина – це сховище знань про світ, які вона утримує і які формують її картину світу [7: 10].

Для відображення пам'яті мова має великий арсенал лексичних і фразеологічних засобів: *пам'ять, спомин, згадка, спогадання, згад, забути, позабути, спогадати, упам'ятку, незабудь, забуття, спогад, непам'ять, пригадати, згадати, коротка (куца) пам'ять, дівоча пам'ять, вічна пам'ять, зарубати на носі, лишити слід у душі, спливати в пам'яті, перебирати в пам'яті* та ін.

Тема пам'яті знаходить своє відображення в прислів'ях і приказках, крилатих виразах, наприклад, *«забуваючи минуле, людина не має майбутнього», «Чим відрізняється пам'ять від жінки? – Пам'ять зраджує на старість, жінка – замолоду»* (Ф. Боднар), *«Блажен, хто пам'ять смерті у серці мав»* (І. Величковський), *«Що нам потрібно? Не губити зв'язку з предками і думати про своїх нащадків»* (Я. Гальчевський) та ін. Вона червоною ниткою проходить через твори українських майстрів слова, що відбито як у назвах творів (П. Грабовський «Спогадання», В. Шевчук «Дерево пам'яті» та ін.), їх перших рядках («Не забуду вечора хрусткого...» М. Рильський, «Не забудь, не забудь...» І. Франко), у поезіях («Човен» (Пам'яті найбільшого епічного поета нових часів – Адама Міцкевича) М. Рильського, «Ярій, душе, ярій, а на ридай...» (Пам'яті Алли Горської) В. Стуса та ін.), так і в ідейно-тематичному спрямуванні. Особливо це стосується історичної пам'яті, тема якої відображена у творах І. Франка, Т. Шевченка, П. Загребельного, Ю. Мушкетика, Л. Костенко, Р. Іваничука і багатьох інших.

Крім того, на користь твердження, що в українській мовній свідомості пам'ять – це концепт, виступає той факт, що, як і будь-який інший концепт, «пам'ять» включає в себе додаткові, не обов'язкові для поняття компоненти. Так, в українській мові фіксуємо вирази *збезчестити пам'ять, стрічка пам'яті, зміліла пам'ять* та ін., де актуалізуються периферійні семи на позначення несуттєвих ознак, які не включаються в поняття, однак є важливими для концепту, адже «концепт оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом, це той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує слово і поняття, яке ним виражається. Концепти – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а інколи й зіткнень різних думок» [5: 38].

Таким чином, «пам'ять» – це не просто поняття, а обов'язковий концепт української культури, який як повноправний елемент у сукупності з іншими важливими концептами утворює українську концептосферу – систему думок і знань людини про світ, яка відображає її пізнавальний досвід на домовному й мовному рівнях. Серед концептів, що відображають духовну діяльність людини, концепт «пам'ять» посідає особливе місце. І хоча він не включений до робіт ні Ю. Степановим («Константи. Словарь русской культуры») [10], ні А. Приходьком («Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики») [6], ні В. Кононенко («Концепти українського дискурсу») [4], ні І. Голубовською («Етнічні особливості мовних картин світу») [2], однак, як видається, цілком може претендувати на роль константи культури, принаймні української, як такий, що є дуже давнім і простежується впродовж віків у поглядах філософів, письменників, в усній народній творчості, у мистецтві й по сьогодні.

Концепт «пам'ять» належить до загальнолюдських універсальних концептів, до яких також входять «час», «простір», «місце», «обов'язок», «правда», «щирість», «причина», «брехня», «милосердя», «свобода», «доля», «мова», «людина» та ін. Він не є специфічно національним концептом, до яких, скажімо, в російській культурі відносяться «подвиг»

(М. Реріх), «воля», «удаль», «тоска» (Д. Лихачов), «душа», «дом», «поле», «даль» «авось», «интеллигенция», «зимняя ночь», «туманное утро», «колокол» (В. Маслова) та ін. В українській концептосфері етноцентричними концептами є «калина», «птах», «тополя», «хата», «степ», «батько-мати» та ін. Однак розгляд концепту «пам'ять» заслуговує на увагу вже з огляду на те, що навіть однаковий набір концептів у певних культурах перебуває у специфічній взаємодії, яка й відбиває особливості народу, його культури: «При однаковому наборі універсальних концептів у кожного народу існують особливі, тільки йому притаманні співвідношення між цими концептами, що й створює основу національного світобачення й оцінки світу» [5: 74]. Тобто концептосфера української культури визначається не лише наявністю й кількістю універсальних і етноцентричних концептів, а й їхньою взаємодією і взаємозв'язком. На нашу думку, для української культури характерною особливістю є зв'язок концепту «пам'ять» з концептами «обов'язок», «історія», «Батьківщина», «минуле», «майбутнє» та ін.

Попри свою універсальність концепт «пам'ять» позначений національною специфікою, що виражається в конотаціях, асоціативних зв'язках, відмінних у різних мовах як стосовно слів, у яких наявний національно-культурний компонент, так і відносно тих мовних одиниць, які позначають речі й поняття, поширені в усіх культурах. Цим самим дається вплив національного культурного простору на формування концепту. Так, національна специфіка позначена, наприклад, при асоціюванні погані пам'яті. Пор. рос. і укр. *дырявая память* і *дірява пам'ять*, *голова что решето* і *голова як решето*, але тільки укр. *голова як розбитий горнець*, *голова як порожній горнець* [3: 38], *голова як цидилок*. Очевидно, можна говорити про специфіку концептуалізації пам'яті, зумовлену національним культурним простором, і про вербалізацію через метафору такого фрагмента пам'яті, як спогад, пор. у російській мові *лучи воспоминаний*, *воспоминания-лампады*, *шарманка воспоминаний* [7: 17] і в українській мові, де у В. Стуса *жовті колби спогаду*, *від спогадів самі чорніють вирви*, *насунуться спогади*, *спогади стримлять*, *як шпичаки*, *кубельце спогаду* та ін.

Для більш чіткого уявлення кількісного і якісного складу концептів, що становлять певну концептосферу, вчені пропонують здійснювати їх класифікацію, в основі якої можуть бути різні ознаки: тематична (емоційні, освітні, текстові концепти та ін.), за носіями (індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні, загальнолюдські концепти). Класифікація може здійснюватися й на підставі того, в якому дискурсі (політичному, релігійному, педагогічному, медичному) функціонує концепт.

В. Маслова вважає, що всі концепти можна розподілити на такі групи: 1) світ («простір», «час», «число», «батьківщина», «туманний ранок», «зимовий вечір»); 2) стихії і природа («вода», «вогонь», «дерево», «квіти»); 3) уявлення про людину («новий росіянин», «інтелігент», «геній», «дурень», «юродивий»); 4) моральні концепти («совість», «сором», «гріх», «правда», «істина», «щирість»); 5) соціальні поняття й відносини («свобода», «воля», «дружба», «війна» тощо); 6) емоційні концепти («щастя», «радість»); 7) світ артефактів («храм», «дім», «геральдика»); 8) концептосфера наукового знання («філологія», «математика» тощо); 9) концептосфера мистецтва («архітектура», «живопис», «музика», «танець» тощо) [5: 76].

Як видно з наведеної класифікації, концепт «пам'ять» не входить до жодної із запропонованих дослідницею груп. Хоча з певною умовністю на підставі прихованої негативної конотації, наявної у виразах типу «*Він відцурався батьків, забув своє село*» або позитивної у фразі «*Я твоє добро пам'ятатиму вічно!*» та ін., на нашу думку, досліджуваний концепт можна віднести до групи «моральні концепти», однак, як видається, буде доцільним виділити ще й групу «ментальні концепти», на позначення розумових процесів, куди, крім концепту «пам'ять», увійдуть і концепти «розум», «думка» та ін.

Таким чином, концепт «пам'ять» є ваговою складовою української концептосфери, константою української культури. Він належить до загальнолюдських універсальних концептів, однак позначений і національними рисами. За тематичною ознакою цей концепт належить до ментальних, оскільки позначає процеси, пов'язані з роботою людського мозку. У подальших розвідках видається перспективним дослідження особливостей вербалізації концепту «пам'ять» в українській мові засобами лексики і фразеології.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – №32. – С.27 – 30.
2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. – К., 2004.
3. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків, 1993.
4. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу. – К. – Івано-Франківськ, 2004.
5. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. – М., 2004.
6. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя, 2008.
7. Ревзина О.Г. Память и язык // Критика и семиотика. – Новосибирск, 2006. – Вып. 10. – С. 10 – 24.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – т.1. – М., 1989.
9. Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970 – 1980.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2001.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Купіна – аспірант кафедри української мови ХНПУ ім. Г.Сковороди.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика української мови.

«PASSÉ SIMPLE» У ФРАНЦУЗЬКОМУ ПІСЕННОМУ ТЕКСТІ

Зоряна КУЧМА (Львів, Україна)

Статтю присвячено дослідженню вживання Passé simple у французьких пісенних текстах. Охарактеризовано та проаналізовано функціонування Passé simple у пісенному тексті. Як приклад наведено уривки із французьких народних та сучасних пісень.

The article is devoted to the investigation of the active usage of Passé simple in the French songs' texts. The tendency of usage of the Passé simple has been investigated and motivated scientifically.

Мета цього дослідження - виявити особливості вживання Passé simple у французьких пісенних текстах.

Об'єктом дослідження слугували уривки із французьких сучасних та народних пісенних текстів XIV –XIX ст.

Традиційна граматики французької мови характеризує час як категорію, яка локалізує дію відносно моменту висловлювання або відносно до якоїсь іншої дії в минулому чи в майбутньому. Час знаходить своє вираження в дієслові. Дієслово позначає процес у часі. Різні підходи до пояснення багатьох суперечливих питань у галузі французького дієслова вивчали В.Г. Гак [4], Л.П.Піцкова, Н.М. Васильєва [3], Е.А. Реферовська, Э. Бенвеніст [2].

Passé simple – розповідний минулий час, час об'єктивної розповіді про події в минулому. У розмовній мові його, зазвичай, замінюють Passé composé. Розповідь у Passé simple чи в Passé composé може по-різному тлумачити зв'язок із розказаними подіями. Passé composé встановлює зв'язок між розповіддю і моментом висловлювання. Наприклад: «*J'ai acheté une voiture il y a un an*», де можна зрозуміти, що оповідач його (авто) ще має. Цей приклад можна зіставити з таким: «*Il y a dix ans, il acheta une voiture blanche*», де дія представлена як така, що не має зв'язку з актуальністю [5].

Відмінність у стилістичному вживанні виражається у протиставленні Passé simple і Passé composé. Passé simple вживається у літературній мові, зокрема в історичних розповідях, у романах. Passé composé не вважають розповідним часом, а якщо розповідь ведеться в Passé composé, то застосовуються часові індикатори, які показують зв'язок і послідовність подій. Якщо в художній літературі Passé simple стилістично не вживається, то його замінюють Présent, а не Passé composé. Passé simple порівняно з Passé composé позначає далеку в минулому дію, ізольовану від моменту мовлення [4: 215]. Таким чином, Passé simple є ознакою літературності («вишуканості») у художній та науковій прозі.

Вживання Passé simple (Passé défini) до епохи класицизму було дуже популярним. Це була звична часова форма розмовної мови. З XIX століття застосування Passé simple постійно обмежувалось і сьогодні він трапляється лише в літературній мові [8: 295]. У французьких пісенних текстах XIV–XVIII ст. Passé simple є формою розмовної мови (як і Passé composé). Пісня як консервативна одиниця і музики, і слова, зафіксувала таке функціонування Passé simple.

Щодо кількісного вживання Passé simple і Passé composé у французьких пісенних текстах, то тут слід відзначити, що Passé simple переважає в народних піснях, а Passé composé – у сучасних. Звідси такий висновок – пісенний текст зберігає традиційність мови.

У відомій воєнній пісні «Malbrough s'en va-t'en guerre», трапляються різні дієслівні часові форми: Présent, Futur simple (*Malbrough s'en va-t'en guerre, Ne sait quand reviendra*), Passé composé (*Je l'ai vu porter en terre Par quatre-z-officiers*), Imparfait (*L'un portait sa cuirasse, L'autre son bouclier*), Futur immédiat (*Aux nouvelles que j'apporte, Vos beaux yeux vont pleurer*), Passé simple у другій частині. Ось приклади Passé simple у цій пісні:

«A l'entour de sa tombe,
 Romarin l'on **planta**.
 Sur la plus haute branche,
 Le rossignol **chanta**.
 On **vît** voler son âme
 A travers les lauriers.
 Chacun **mit** ventre à terre,
 Et puis **se releva**,
 Pour chanter les victoires
 Que Malbrough **remporta**» [6: 16].

Народний пісенний текст як історична розповідь про події в минулому передбачає переходи з однієї часової системи в іншу. Можливість таких переходів є характерною особливістю мови пісенного тексту. Поєднання кількох часових форм, зокрема Passé simple в одному пісенному тексті, нерідко застосовується у сучасних піснях. Наприклад, у Ж. Брассенса:

«*Mélancolique elle va
 A travers la forêt blême
 Où jadis elle rêva
 De celui qu'elle aime
 Qu'elle aime et qui va mourir
 De mort naturelle*» [7: 131].

Автор вдається до паралельного застосування Présent (*va, aime*), Futur immédiat (*va mourir*) та Passé simple (*rêva*). Незважаючи на те, що Futur immédiat вживається лише в розмовній мові, але для римування вживається Passé simple (що стає нормою).

У пісенному тексті «*Quand la mer rouge apparut*» маємо Imparfait і Passé simple:

«*Quand la mer' rouge apparut
 A la troupe noire,
 Aussitôt Pharaon crut
 Qu'il n'avait qu'à boire.
 Mais Moïse fut plus fin,
 Voyant que ce n'était vin
 Il la passa toute
 Sans boir' une goutte*» [6: 42].

У французькій нормативній граматиці пояснено, що Imparfait і Passé simple представляють однаково минулу дію [3:17]. Тут Imparfait і Passé simple виражають минулу дію відносно моменту висловлювання, але є певна відмінність. Passé simple передає дію у всій її протяжності в минулому, при чому співрозмовник міг би бути її очевидцем. Imparfait виражає процес дії в минулому, але співрозмовнику-очевидцю не відомо ні про початок, ні про кінець дії. Чергування часів в пісенному тексті посилює динаміку викладу.

Паралельне застосування часових форм Passé simple і Passé composé спостерігається у французькій пісні «*Maumariées*». Пісні цього жанру були популярними у Середньовіччі:

«*Mon père m'y maria
 Un petit devant le jour
 A un vilain m'y donna
 Qui ne sait bien ni honneur.
 La première nuitée
 Que je fus couchée o lui,
 Guère ne m'a prisée,
 Au lit s'est endormi*» [6:98].

Чергування *Passé simple* та *Passé composé* може служити стилістичним засобом пожвавлення розповіді, наближення її до слухача, бо пісня – це і є своєрідна розповідь про певні події чи факти, засобом логічного виділення дії, засобом виділення основної інформації (*Passé composé*) та додаткової (*Passé simple*): «*Guère ne m'a prisee, Au lit s'est endormi*» (основна інформація), «*Mon père m'y maria, A un vilain m'y donna, Que je fus couchée o lui*» (додаткова інформація).

Інколи пісенний текст під впливом музичного темпу та ритму вимагає вживання таких часових форм, які в інших стилях мовлення не трапляються паралельно. У відомій пісні «*En passant par la Lorraine*»: «*Rencontrai trois capitaines... Il m'a donné pour étrenne...*» або у пісні «*Le chat et la bergère*»: «*Elle fit un fromage ...*» [1:105] можливим є застосування форм *Passé composé*: *j'ai rencontré, elle a fait* замість *Passé simple*. Проте мелодія вимагає три склади і в першій, і в другій пісні. В наведених прикладах для дотримання пісенного римування та музичного ритму вживається саме *Passé simple*. Отже, вживання *Passé simple* у французьких пісенних текстах не відрізняється (ні за граматичним значенням, ні за стилістичним вживанням) від *Passé composé*.

Інколи *Passé simple* вживається в оточенні прислівників. Наприклад: *hier, avant-hier*, які, як правило, передбачають вживання *Passé composé*, акцентуючи на певному зв'язку минулого з теперішнім. Наприклад:

«*Hier, faisant sa promenade,
Dessus le gaillard d'avant,
Aperçut une brunette
Qui pleurait dans les haubans*» [6:77].

Трапляються випадки, коли в пісенних французьких уривках *Passé simple* виконує функцію *Subjonctif*:

«*Je voudrais que la rose
Fût encore au rosier,
Et que mon ami Pierre
Fût encore à m'aimer*» [6: 109].

Тут *Passé simple* є «законсервованою» формою (*fût*), бо відповідно до сучасної нормативної граматики треба вжити *Subjonctif (soit)*: «*Je voudrais que la rose soit...*».

Французька народна пісня, будучи способом народного висловлювання, заперечує будь-яку автобіографічну мовленнєву форму (особові форми «я», «ти» зустрічаються дуже рідко). Тому у народних піснях переважає вживання лише форм 3 особи однини та множини *Passé simple*:

«*Brave marin se mit à boire
Se mit à boire et à chanter,
La belle hôtesse à soupirer*» [6:91]

або:

«*La prirent, la menèrent
Dessus le vert gazon.
Et puis ils lui apprirent
Trois fois la chanson*» [6:125].

Щодо сучасних французьких пісенних текстів, то форми I та II особи трапляються частіше, хоча домінантною особою залишається третя:

«*Quand je l'eus mise au lit quand j'voulus l'entrenner
Quand j'fis voler sa jupe
Il m'apparut alors qu' j'avais été berné
Dans un marché de dupes*» [7:151],

чи:

«*Tonton Nestor
Vous eûtes tort
Je vous le dit tout net*» [7:154].

Функціонування *Passé simple* спостерігаємо в комічних піснях, де всі рими закінчуються на «i»:

« *Mon père m'a donné un mari,
Qui n'est pas plus gros qu'une fourmi,
La premièr' nuit qu'o lui couchis,
Dedans la paille il se perdit.
Je pris ma fourche et fourchottis,
Fourchottis tant que je l'trouvis.
Dessus le foyer je le mis,
Et dans le cendre il se perdit...* » [6:101].

Особливої уваги заслуговує вживання застарілих дієслівних форм: «couchis», «fourchottis» (неологізм – «agiter la fourche»), «trouvis». Оскільки пісня співається у досить швидкому темпі, то потрапляючи під вплив музичного темпу, пісенний текст набуває своєрідних нововведень. Для дотримання римування дієслова І групи (із закінченням -er) зберігають стародавні форми відмінювання. Нормативними вважаються форми із закінченням –ai : *couchai, fourchottai, trouvai*. Це пояснюється стилістичними експресивно-емоціональними можливостями французького пісенного тексту.

Будь-який пісенний текст сприймається слухачем лише в усній формі, тобто як розмовна мова. У сучасній французькій мові (стиль художньої і наукової літератури) *Passé simple* є ознакою літературності. Пісенний французький текст під час звучання є стилем розмовної мови (відображення сучасної ментальності), тому *Passé simple* є тут ознакою розмовності. Вживання *Passé simple* у французьких пісенних текстах одностайне з функціонуванням *Passé composé*, оскільки є під впливом ритму та темпу мелодії. Тому, на нашу думку, *Passé simple* у французьких пісенних текстах є ознакою розмовності, а не ознакою «вишуканості» літературного стилю. Пісенний текст з його різними граматичними формами сприймається (під час звучання) як «нормативний». Тому можна стверджувати, що він є окремим функціональним стилем французької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнян Г.А. Пойте с нами: Сборник песен на фр.яз. для учащихся 5-10 кл. сред. школы. – М.: Просвещение, 1981. – 112с.
2. Бенвенист Э. Отношение времени во французском глаголе. // Общая лингвистика. – М.: Прогрес, 1974. – С. 270-291.
3. Васильева Н.М., Пицкова Л.П. Грамматические категории французского глагола. – М.: Высшая школа, 1979. – 106с.
4. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. Морфология: Для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1979. – 304с.
5. Etudes litteraires.- [електронний ресурс]. – Режим доступу: 20.05.2008: <http://www.etudes-litteraires.com/indicatif-passe-simple.php>. – Загол. з екрану. – Мова фр.
6. Allix J. Chansons de France. - Paris: L'Ecole, 1976. – 206p.
7. Bonnafé A., Rioux L. Georges Brassens : Poésie et chansons. - Paris: Editions Seghers, 1964, 1987. – 218p.
8. Nyrop Kr. Grammaire historique de la langue française. – Copenhague: Imprimerie GRAEBE, 1930. Tome 6. – 448 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зоряна Кучма – здобувач кафедри мов і літератури ЛНАМ.

Наукові інтереси: лінгвістичні особливості французького пісенного тексту.

ПРОЯВИ ГЕНДЕРНОЇ САМООЦІНКИ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ШЛЮБНИХ ОГОЛОШЕННЯХ

Марина ЛАРЬКІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто прояви гендерної самооцінки у німецькомовних шлюбних оголошеннях на лексичному рівні, зображено вплив гендерних стереотипів на вибір лексичних одиниць і визначено основні тенденції автохарактеристики на сучасному етапі розвитку німецького суспільства.

The display of the gender self-appraisal in the German mating announcements on the lexical level is investigated in this article; the influence of the gender stereotypes upon the choice of lexical units is demonstrated; the main tendencies of characterizing the own personality are described according to the present progress of the German society.

На сьогоднішній день актуальними є дослідження у галузі лінгвістичної гендерології – науки, яка вивчає взаємодію біологічної статі людини (стать, *Geschlecht*, *sex*) як сукупності анатомічних та фізіологічних ознак та її соціокультурної статі (гендер, *Gender*, *gender*) як сукупності соціально детермінованих очікувань, норм і цінностей, що формують особистісні характеристики людини. На даному етапі розвитку суспільства будь-який усний або

письмовий продукт людської комунікації слід розглядати за врахування фактору гендерної належності.

Актуальність заявленої теми підтверджує також інтерес, який вона викликає у наукових колах. Вивченню проблем гендерних особливостей мовлення присвячені численні наукові праці таких вчених, як О.Л. Бессонова, А.В. Кириліна, А.П. Мартинюк, Н.Н. Розанова, М.В. Томська, D. Tannen, I. Sammel, M. Hertlein та багатьох інших.

Матеріалом для цієї статті слугували німецькомовні шлюбні оголошення (опубліковані у періодичних виданнях "Schweriner Volkszeitung", "Kolner StadtRevue", "Such & Find" і "Marktplatz"), які втілюють фрагменти гендерної картини світу носіїв мови і відображають тендерні стереотипи, що існують у німецькому суспільстві. Дискурс шлюбних оголошень, за Є.В. Вітвицькою, відображає особливу картину світу – гендерну. Корпус даних текстів відсилає до стереотипних гендерних поглядів суспільства [4]. Як стверджує О.Л. Бессонова, гендер конструється культурою – він не є наслідком статі й зовні не фіксується як стать. Культура трансформує біологічну стать і перетворює її в тендер і культурні концепти "чоловіче" і "жіноче" [2: 30].

Жанр шлюбного оголошення нараховує вже більше 300 років. Перше шлюбне оголошення було надруковане в Англії 19 липня 1695 року у "Collection for the Improvement of Husbandry and Trade". У Німеччині перше шлюбне оголошення з'явилося 8 липня 1738 року у франкфуртському друкованому виданні "Frag- und Anzeigennachrichten" і з тих пір вже не сходить зі сторінок щотижневих газет та журналів. Цікавим є той факт, що десь до середини ХХ сторіччя такі оголошення були саме шлюбними, тобто мали на меті пошук партнера для подальшого створення сім'ї. Сьогодні ж у німецькій пресі панує таке явище, як Kontaktanzeigen, тобто оголошення про пошук партнера зі спільними інтересами, з метою разом проводити час, ходити у театр або кіно, здійснювати подорожі тощо [3: 72-73].

Кожне шлюбне оголошення містить у собі як загальні, стандартні параметри, так і щось особистісне, індивідуальне. За Н.А. Садиковою, до загальних параметрів відносять опис зовнішніх даних того, хто дає оголошення (зріст, вага, вік). Крім того, надається соціально значуща інформація (рівень матеріального становища, наявність квартири або автівки, стабільного доходу тощо), а також інформація психологічно особистісного значення (особливості характеру, шкідливі звички, почуття гумору, знак зодіаку, для більшості регіонів важливою є національність тощо) [5]. Метою цієї статті є визначити, які лексеми переважають у шлюбних оголошеннях для самохарактеристики людини і які фактори впливають на їх вибір.

Шлюбні оголошення є яскравим прикладом самооцінки адресанта. Згідно із "Словником лінгвістичних термінів" О.С. Ахманової, оцінка (англ. evaluation, нім. Einschätzung) – судження мовця, його відношення – схвалення або несхвалення, бажання, допомога тощо – як одна з основних частин стилістичної конотації [1: 382]. В свою чергу, оцінна лексика – це слова, які лексично визначають об'єкт з позитивного або негативного боку. Таким чином, оцінна лексика представляє собою словниковий запас мови, у який входять слова, що містять ставлення адресанта до того чи іншого об'єкту, оцінку цього об'єкту. Такі слова є стилістично маркованими, тобто мають додаткове стійке стилістичне забарвлення.

Згідно із психологічним словником, самооцінка – це цінність, яка приписується індивідом собі або окремим своїм якостям. У якості основного критерію оцінювання виступає система особистісних змістів індивіда. Значну роль у формуванні самооцінки грають оцінки оточуючих його людей та власних досягнень індивіда [6].

Оцінний компонент стилістичного значення включає позитивну чи негативну оцінку. Позитивна оцінка міститься переважно в словах схвальних, пестливих, частково в словах жартівливих. Негативні відтінки складають більш широкий спектр – несхвальний, презирливий, докірливий, зневажливо-фамільярний, грубий, лайливий і таке інше, і реалізуються у відповідній лексиці. Потрібно відзначити, що всі ці відтінки нерідко майже невловимі і до того ж є мінливими історично і контекстуально обумовленими. При дослідженні увага зверталась переважно на такі частини мови, як іменники та прикметники.

Нейтрально забарвленими лексичними одиницями можна вважати слова *Mann* та *Frau*, а також займенники *er* і *sie*. Вони використовуються задля зазначення статі особи, що дає

шлюбне оголошення. Нейтральними є також лексеми *jung* та *alt* (*älterer, ältere*), які несуть в собі інформацію про вікову групу, до якої належить адресант. Зустрічаються випадки, коли текст оголошення будується так, що визначити, від представника якої статі воно надійшло, неможливо, окрім зазначення рубрики, наприклад: "*Barfuss und mit verbundenen Augen gehe ich (44) durchs Leben. Gehst du mit mir?*" [9: 129]. Оскільки це оголошення вийшло у розділі "*Er sucht sie*", стає зрозумілим, що адресант – чоловік, але жодними мовними засобами це не виражено.

Під час дослідження було проаналізовано 332 шлюбних оголошення від адресантів-чоловіків та 275 – від адресантів-жінок. Як у перших, так і в других зустрічались лексеми з позитивним і негативним забарвленням, а також нейтральні одиниці. Критерієм відбору стали стереотипні уявлення про ідеального партнера, які панують у сучасному суспільстві. Результати дослідження наведені нижче (до яких також додається дефініція цих слів [Duden, 1998]). Оцінний компонент у семантичній структурі кожного слова виділено курсивом.

Під час опрацювання чоловічих шлюбних оголошень було виявлено такі лексичні одиниці з пейоративним забарвленням: *feminin* / жінкуватий – (*oft abwertend*) (*als Mann*) *nicht die charakteristischen Eigenschaften eines Mannes habend, nicht männlich, zu weich, weibisch; dickköpfig* / упертий – *starrköpfig, eigensinnig; zickig* / стервозний – (*ugs. abwertend*) (*besonders in Bezug auf Frauen*) *überspannt, launisch, eigensinnig; passiv* / пасивний – *von sich aus nicht die Initiative ergreifend und sich abwartend verhaltend, die Dinge an sich herankommen lassend, nicht tätig, rührig, zielstrebig, nicht tatkräftig oder unternehmungslustig.*

Переважають все ж таки лексеми із позитивною оцінкою: *gutaussehend* / добре виглядаючий – *angenehm, erfreulich; sich positiv auswirkend; niveaufull* / той, що відповідає високим вимогам – *sich auf einem hohen Niveau bewegend; geistig anspruchsvoll; treu* / вірний – (*von einem [Ehe] partner*) *keine anderen sexuellen Beziehungen eingehend, den anderen nicht durch Ehebruch o.Ä. betragend; nett* / милий – *freundlich und liebenswert, im Wesen angenehm; humorvoll* / дотепний – *Humor erkennen lassend, voll Humor; verschmust* / лагідний – *mit jemandem zärtlich seiend, Liebkosungen austauschend; ehrlich* / чесний – *ohne Verstellung, aufrichtig, offen; sportlich* / спортивний – *durchtrainiert; wie vom Sport geprägt, voller Spannkraft; unkonventionell* / незвичайний – *wenig förmlich, ungezwungen; gebildet* / освічений – *Bildung habend, davon zeugend; vorzeigbar* / представний – *den Ansprüchen, die gestellt werden, genügend* und daher sich ohne weiteres vorzeigen lassend.

Спираючись на ці дані, можна зробити наступні висновки: на сьогоднішній день чоловіки при зображенні себе відступають від тендерних стереотипів, що панують у соціумі (чоловік як втілення сили, влади, амбіційності, добувача). При оцінці себе вони акцентують увагу на зовнішньому вигляді (спортивна фігура, доглянутість тощо), а також на психологічних характеристиках - чесність, лагідність, вірність, почуття гумору, уважність до партнера, чуйність тощо. Такі лексеми, як *finanziell unabhängig, charakterstark*, зустрічаються дуже рідко, тоді як типово жіночі якості (*feminin, zickig*) є часто вживаними у шлюбних оголошеннях від чоловіків. Це пояснюється процесом сучасної глобалізації та демократизації суспільства, в умовах якого визнається рівноправ'я жінок та чоловіків, спостерігається тенденція до егалітарного типу стосунків, тобто зрівнювання тендерної асиметрії.

Що стосується самооцінки у жіночих шлюбних оголошеннях, то найчастіше вживаними лексемами з пейоративним забарвленням, які несуть характеризуюче значення, є: *anspruchsvoll* / вимоглива – *mit großen [Qualitäts] ansprüchen; wählerisch; Individualistin* / індивідуалістка – *jemand, der einen persönlichen Lebensstil entwickelt hat u. sich dadurch von anderen abhebt.*

Позитивну оцінку несуть лексеми *jung* / молода – *noch nicht viele Jahre zählend; schlank* / струнка – *wohlproportioniert groß und zugleich schmal gewachsen, geformt; frauliche Figur* / жіночна фігура – *der Art einer [reifen] Frau entsprechende Figur; attraktiv* / приваблива – *starken Anreiz bietend, verlockend, begehrenswert, erstrebenswert; kein Oma-Typ* / не бабусин тип – (*ugs., oft scherzhaft od. abwertend*) *alte, ältere Frau [abneigend, solch zu sein]; blond* / блондинка – (*vom Haar*) *gelblich; golden schimmernd; sportlich* / спортивна – *durchtrainiert; wie vom Sport geprägt, voller Spannkraft; optimistisch* / оптимістична – *von Optimismus erfüllt* oder eine entsprechende Haltung ausdrückend; *natürlich* / природна – *unverbildet, ungezwungen, nicht*

gekünstelt; **lebenslustig** / життєрадісна – fröhlich und ein wenig leichtsinnig das *Leben genießend*.

Отже, жінки при написанні шлюбного оголошення концентрують увагу на описі своєї зовнішності. Про це свідчать часто вживані слова, що зображують фігуру, колір волосся, вигляд. Також варто відмітити, що для жінок важливим є питання віку. Оскільки більша частина оголошень надходить від жінок віком за 40 років, в них можна часто зустріти лексему *jung*, а також словосполучення *junggeblieben*. У цьому зв'язку цікавим є також вираз *kein Oma-Typ*, як наприклад, у наступному оголошенні: "*Ich bin 67/170, habe eine frauliche Figur, bin kein Oma-Typ, bin noch berufstätig...*" [8: 24]. Таким чином, жінка наголошує на тому, що не дивлячись на свої роки, вона залишається активною, працездатною, має життєві інтереси, які не обмежуються онуками, приготуванням пиріжків та плетінням. Тут бачимо прийом лексичної економії, коли за допомогою однієї лексичної одиниці, що несе стереотипне навантаження, людина надає ємну, однак зрозумілу характеристику своєї натури. Отже, можна зробити висновок про те, що жінки все ж таки більше спираються на стереотипні уявлення чоловіків про ідеальну партнерку та при самохарактеристиці називають саме ті якості, які є найбільш бажаними у суспільстві.

При порівнянні чоловічих та жіночих шлюбних оголошень було помічено наступну тенденцію: у жіночих оголошеннях частіше можна було зустріти вказівку на знак зодіаку, до якого належить авторка. Наприклад: "*Sympathische Waage-Frau, 45/180, schlank, sportlich, berufstätig, geschieden, aufgeschlossen, optimistisch, sucht passende Ergänzung für Freizeitgestaltung und mehr*" [8: 24]. Це говорить про те, що у своїй самооцінці жінки більше, ніж чоловіки, покладаються на стереотипні уявлення, адже характеристика того чи іншого знаку зодіаку загально відома та одразу надає адресату перелік певних якостей, які, скоріш за все, притаманні авторці.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. По-перше, при порівнянні лексичних одиниць, якими оперують чоловіки та жінки для самооцінки, було виявлено, що в жіночих шлюбних оголошеннях переважають слова, які характеризують зовнішність. Чоловіки більше уваги приділяють опису своїх психологічних якостей. По-друге, для жінок більш властивим є спирання на стереотипи під час складання автопортрету. Стереотипи виконують насамперед функцію "економії мислення", тому акцентуючи свою належність до того чи іншого знаку зодіаку, колір волосся тощо, жінки намагаються наперед угадати очікування майбутніх партнерів. Чоловіки, навпаки, часто будують власний опис, не зважаючи на стереотипи, адже у сучасному суспільстві панує збірний стереотип "справжнього чоловіка" – сильного і розумного, із грошима та гарним смаком, повноцінної особистості. Більшість чоловіків не можуть на 100% відповідати цьому стереотипу і через це мають занижену самооцінку. Тому виділяють переважно риси свого характеру, які вони вважають доміантними для побудування гармонійних відносин (уважність, лагідність тощо), не зазначаючи свого соціального статусу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 607 с.
2. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і тендерний аспекти. – Автореф. дис. док. філол. наук. – Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 40 с.
3. Васильева Н.А. Брачные объявления: структурный, функциональный, исторический аспекты // Язык. Человек. Культура. – Смоленск: СГПУ, 2005. – С.72–76.
4. Витвицкая Е.В. Брачное объявление как отражение тендерных стереотипов речевого поведения // www.lomonosov-msu.ru/2007/19/vitvitskaja_ma.doc.pdf
5. Садыкова Н.А. Тексты саморекламы: типология и языковые особенности // http://window.edu.ru/window_catalog/.
6. Словарь психологических терминов // <http://psi.webzone.ru/st/102000.htm>.
7. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 1998. – 1816 S.
8. Heirats- und Bekannschafsmarkt // Schweriner Volkszeitung. – 23/24. August 2008. – S.24.
9. Kleinanzeigen // StadtRevue. – 08-08. – S. 128-130.
10. Marktplatz. – 19.08.2008. – S.10.
11. Such & Find. – 26.08.08. – S. 33-38.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Ларькіна – магістрант кафедри німецької мови, літератури та перекладу ЗНУ.
Наукові інтереси: тендерна лінгвістика на прикладах німецької лінгвокультури.

ЗАГОЛОВОК В МОДЕЛЮВАННІ ТЕКСТА КОРОТКОГО ОПОВІДАННЯ (на матеріалі короткого оповідання Е. Уортон „Римська лихоманка”)

Олена ЛИТОВКА (Запоріжжя, Україна)

У статті моделюється текст короткого оповідання через його заголовок. Заголовок проектується у текстову макроструктуру (базові категорії, епіфанізацію та фокус-епіфанію), являється вихідним для освоєння текстостильового концепту, допомагає у розкритті персоналізації, світлокольорового середовища та локально-темпоральної перспективи.

The article models a text of short story through its title. The title is projected into textual macrostructure (basic categories, epiphany and focus of epiphany), is involved in developing the textual-stylistic concept, it helps to reveal personalization, light-colour and local-temporal perspectives.

Як один з основних компонентів організації художнього тексту заголовок ставав об'єктом зацікавлення вчених різних напрямків. Т. В. Васильєва [2], О. М. Кагановська [5] розглядали заголовок у когнітивно-функціональному аспекті, А. Волков [3] і І. А. Сиров [9] – у семантичному, О. Є. Фролова [11] – у граматичному, Н. А. Мірошникова [8] – у літературознавчому, О. Г. Фоменко [10] – в лінгвотипологічному, Т. В. Желтоногова [4] – у семіотичному. Заголовок представляється як сильна позиція тексту [1], асоціюється з ключовими словами [7] та являється основним актуалізатором текстового концепту [6]. Однак, заголовок художнього тексту залишається не досить вивченим. Невирішеними залишаються зокрема питання, пов'язані з моделюванням тексту короткого оповідання через призму заголовка.

Ціль даної статті – розробити процедуру аналізу, що дозволяє моделювати текст короткого оповідання в проекції на його заголовок. Дослідження проводиться на матеріалі тексту оповідання Е. Уортон „Римська лихоманка” [14].

Хоча традиційно літературознавці не відносять Едіт Уортон до представників модернізму, але практично всі її твори включають хоча б одну епіфанію, а сюжети деяких романів побудовані майже повністю на епіфанічній моделі. Ця риса, як відзначає Ш. Кім, є суттєвою у її творчості [13]. Е. Уортон поєднує модерністське новаторство з традицією, естетику модерністської епіфанії з суб'єктивною та історичною цілісністю. Визнавши однією з перших важливу роль епіфанії у художній літературі модернізму, вона поставила її у центр своєї критичної діяльності, випередивши розвиток літературної критики кінця ХХ століття.

При моделюванні тексту короткого оповідання Едіт Уортон „Римська лихоманка” через його заголовок нами буде використовуватися епіфанічна модель, розроблена О.Г. Фоменко [10]. Вона передбачає побудову макроструктурної схеми твору, виділення його текстостильового концепту, опису структури персоналізації, топосу локально-часової єдності та світлокольорового середовища.

Макроструктура оповідання представляє собою кілька рівнів: 1) базові категорії: „підготовка” („дві давні знайомі знов зустрічаються у Римі”), „сцена” („вони сидять у ресторані, згадують минуле”), „подія” („25 років тому одна з подруг пішла на побачення і захворіла”); 2) епіфанізація надбудови базових категорій: „підготовка” („обидві жінки були закохані в одного чоловіка”), „сцена” („одна з подруг пише лист від імені свого нареченого з запрошенням на побачення”), „неочікувана подія” („подруга зустрічається з чоловіком, який, передбачалось, не призначав їй побачення”); 3) фокус-епіфанія („одна з подруг має доньку від чоловіка другої”).

Розглянемо детальніше кожен з рівнів. У базовій „підготовці” дається історія знайомства двох американок, заможних вдів, у Римі в дні їх молодості (“after another interval, they had run across each other in Rome... each of them the modest appendage of a salient daughter”). Перші включення заголовка в текст знаходимо в „підготовці” у двох варіюваних повторях (“effulgence of the Roman skies”, “old lovers of Rome”). Заголовок передає той захват від безмежної краси та блиску вічного міста, їх захоплення ним.

У „сцені” вживаються чотири повтори заголовку. Обидві жінки сидять у Римському ресторані (варіюваний повтор “the Roman restaurant”), в той час як тепер вже їх доньки

вирушають на побачення з молодими людьми. Матері розмірковують над тим, що означав Рим для різних поколінь подорожуючих (варйований повтор “different things Rome stands for to each generation of travelers”). Вперше вводиться прямий повтор заголовку – “Roman fever”, що двічі зустрічається у цій категорії.

У „події” теж вживається прямий (два рази) і звужений (один раз) повтор заголовка. Крім того, використовуються сім повторів заголовка через синоніми “cold”, “pneumonia”, “bad chill”, “ill”, “illness”. Римська лихоманка – це з однієї сторони сильна застуда, на яку дівчина захворіла у Римі внаслідок переохолодження, з іншої сторони – кохання як хвороблива пристрасть.

У категоріях надбудови розкривається правда про лист, написаний однією подругою (Місіс Слейд) до іншої (Місіс Енслі) від імені свого нареченого, в якого обидві були закохані. Лист був написаний для того, щоб подруга, марно чекаючи на зустріч у холодну ніч, захворіла і не стояла на шляху в іншій. Неочікованим стає той факт, що побачення все ж таки відбулось. В епіфанізації вводяться повтори заголовку через контекстуальні синоніми “hate”, “envy”, “jealousy”, “exasperation”, “disgust”, “wrath”, “fury”, “violence”, “rage”. Відкриттям для Місіс Слейд стало те, що Місіс Енслі зустрілась з її нареченим, відповівши на лист (“... you answered! I never thought of your answering...”). В категорії „неочікувана зустріч” у заголовку – реалізована лихоманка з боку жінки, яка вирішила поступитися коханим іншій жінці, залишивши собі доньку від нього.

Фокус-епіфанія – виявляється, що шлюб законний і любовна лихоманка не мають нічого спільного. Донька від коханого чоловіка, з яким розійшлися шляхи, скріпила іншу сім’ю, залишивши на все життя пам’ять про пригоду, якої молодим людям не вдалось уникнути. Хоча у фокусі-епіфанії немає жодного повтору заголовка, але є зворотня проекція у заголовок, донька як результат реалізованої любовної лихоманки.

Виведена макроструктура дозволяє нам вийти на тексто-стильовий концепт ОБ’ЄДНАННЯ В РИМІ (ROMAN FEVER UNITY), де разом опинилися люди, яким не судилося об’єднатися інститутом шлюбу. В наведеному тексті освоюється: 1) Дія – одруження, поєднання законним шлюбом, яке тим не менш призводить до 2) Не-єднання – співмешкання, не-кохання подружжям одне одного, а також 3) Не-Дія – не одруження закоханих при 4) Єднанні – об’єднанні через кохання, пристрасть (KNITTING UNITY OF LOVE).

Накладання на матрицю мовленєвих складників виглядає наступним чином: 1) Дія – шлюб (“move”, “come”, “meet”, “go”, “visit”, “run”, “fly”, “reach”, “send” “arrange”, “marry”); 2) Не-Дія – кохання поза шлюбом (“stay”, “wait”, “cease”, “lay inert”, “sink”, “destroy”, “die”; “silence”, “serenity”, “tranquilizing magic”, “hollow”; “quiet”, “cold”, “cool”); 3) Не-Єднання – кохання поза шлюбом, що узаконив інший шлюб (“alone”, “isolation”, “obligation”; “without”); 4) Єднання (імпліцитне і має бути виведене з трьох інших сторін через лексему “knit”).

Вихідним для освоєння тексто-стильового концепту являється заголовок художнього тексту. У тексті оповідання Е. Уортон виявлено 14 повторів заголовка: 4 простих (“Roman fever”), 8 звужених (“fever”, “Rome”), 2 варйованих (“Roman restaurant”, “Roman skies”). Через заголовок оповідання виходимо на текстову константу „любов, закоханість” (у переносному значенні лихоманка – сильне захоплення, пристрасть – “how she must have loved him”; Колізей у Римі – місце, де зустрічались закохані “Lovers met there”). Повторення лексеми “knit” (у переносному значенні – об’єднувати людей), а також “both”, “friends”, “parents”, “lovers” вказує на другу константу „Об’єднання, союз”. В концептуальну сітку також вводяться лексеми “wife”, “husband”, “obligation”, “marry” тезаурусні зв’язки яких викликають асоціації зі „Шлюбом”. Багато творів Е. Уортон (“The Glimpses of the Moon”, “The Age of Innocence”, “The House of Mirth” тощо) присвячені проблемі шлюбу, але автором він представляється як контракт, договір між двома сторонами, що передбачає законне об’єднання, але не єднання душ. Як і в інших текстах, у „Римській лихоманці” стикання шлюбом отримує своє концептуальне трактування і базується на понятті „єднання” (“togetherness”) [12: 964]. Звівши виведені текстові константи отримаємо ідеалізовану істину „шлюбний союз, оснований на договорі, а не на романтичних почуттях”.

В оповіданні Е. Уортон взаємодіє фокус бачення кольору, подібності, ахроматичного бачення та фону. У світлокольоровій перспективі даного тексту звертає на себе увагу ахроматичне протистояння світлого, блідого і темного, чорного. Серед кольорів металів домінує золотистий (“the golden slope of the Palace”, “The long golden light”, “golden flank”, “the last golden light”, “The clear heaven overhead was emptied of all its gold”) та сріблястий (“a roof of silver”).

Дія розгортається разом з переходом дня у ніч. У першому кільці бачимо блиск та сяяння прекрасного міста (“glories”, “effulgence”, “crystal clear”), яке у другому кільці тьмяніє, поступово згасає (“to pale”, “the fading glow”, “the lengthening shadows”, “dusk”, “lights began to twinkle”) і вже в епіфанії перетворюється на повну темряву (“dark”), пронизану тільки електричним світлом (“electric lights”) та місячним сяйвом (“moonlight”), яке нібито проливає світло на правду. Наскрізне повторення у тексті лексеми „місяць” (“a full moon night”, “moonlight”, “moonrise”) та „темрява” (“after dark”) відсилає нас до моменту відкриття істини.

Героїні теж від самого початку наділяються світлокольоровими характеристиками, протиставляються одна одній (Місіс Слейд – “the dark lady”, “higher in color”, “black eyebrows”, “black brows” та Місіс Енслі – “the paler lady”, “pale eyes”, “colored slightly”). Хвороблива блідість однієї з героїнь, а також почервоніння – теж проекція у заголовок тексту.

У даному тексті автор наділяє героїв стійкими характеристиками, які набувають змін у епіфанізації. Якщо у першому кільці Аліда Слейд представляється як енергійна, самовпевнена або навіть грубувата жінка (“determined nose”, “vigorous eyebrows”, “energetic rows”, “pushed the chairs”, “not sentimental”, “an extremely dashing girl”, “vividness”, “unheard-of audacities”, “abrupt gesture”), у другому вона перетворюється у заздрісну, переповнену гнівом суперницю (“sneer”, “hated”, “envied”, “her exasperation”, “Mrs. Slade’s jealousy” тощо), а у епіфанії відкривається читачеві як слабка одинока людина, яка викликає лише жаль (“the flame of her wrath had sunk”, “afraid”, “sense of isolation”, “seemed physically reduced by the blow”, “sorry for you”).

В свою чергу Грейс Енслі теж наділена стійкими рисами. У першому кільці вона слабка, сором’язлива, невпевнена у собі, сентиментальна, старомодна, зразкова та нудна (“small”, “pale”, “colored slightly”, “half guiltily”, “murmured”, “old-fashioned”, “far less sure of herself and her rights”, “sentimental”, “a shy glance”, “exemplary”, “less articulate”, “suggested interrogatively”, “prudent”), стримана та врівноважена у другому кільці (“composure”, “steadied herself”, “the voluntary controlled mask”, “had herself so well in hand”) та впевнена в собі в епіфанізації (“Mrs. Ansley’s voice grew clearer”, “step forward”, “move ahead”).

Важливим є також опис Барбари, дитя кохання Місіс Енслі та Містера Слейд. Вона, яскрава, ефектна та динамічна (“gaily”, “more effective”, “had more edge”, “brilliant”, “dynamic”, “angel”, “has got rainbow wings”), протиставляється своїм офіційним батькам, зразковим та невидатним (“estimable pair”, “irreproachable”, “exemplary characters”, “museum specimens”, “nullities”). І це протиставлення спостерігається аж до розкриття істини, коли стає зрозумілою причина такої неподібності.

У топос локально-часової єдності включаються три види досвіду: минулий, епіфанічний і симультанний позачасовий. До минулого досвіду відносяться події, що мали місце у Римі двадцять п’ять років тому, а також у Нью Йорку протягом цього часу, і вони виражені формами дієслів у Past Simple, Past Perfect, конструкцією “used to”, що протиставляється “after” (“used to be guarded”, “used to think”, “used to be put to it”, “used to have albums”, “used to frighten”, “after another interval”, “after his death”, “after so many years”). Епіфанічний досвід в оповіданні Е. Уортон виражається прислівниками “here”, “now”, непоширеними питальними та кличними реченнями (“A joke?”, “Delphin there!”). Позачасовий досвід становить топоніміка Риму (“The Palatine”, “the Forum”, “the Palace of the Caesars”, “the Colosseum”).

У тексті даного оповідання протиставляються два топоси – це Рим (що належить до старої цивілізації) і Нью Йорк (нова цивілізація). В той час як американське місто символізує прозаїчний шлюб, у Римі стає можлива зустріч з любов’ю, де романтичні

розвалини Колізею стають нічним прихистом для закоханих. Саме у Римі відбувається зустріч з істиною.

Таким чином, розглянувши оповідання Е. Уортон „Римська лихоманка” на всіх рівнях епіфанічної моделі, треба відзначити, що заголовок тексту включений у кожний з них. Між текстом та його заголовком існує формально-смісловий зв’язок, що здійснюється завдяки повторам слів заголовку. Через вербалізацію заголовка будується макроструктура, розкривається текстостильовий концепт й ідеалізована істина твору, характеристика персонажів, світлокольорова перспектива та топос локально-часової єдності. Заголовок сприяє глибшому розумінню тексту, виявленню його імпліцитної сторони.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // Иностранная литература в школе. – 1978. – № 4. – С. 23-31
2. Васильева Т. В. Когнитивные механизмы формирования и функционирования заголовка // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – № 1. – С. 154-171
3. Волков А. Заголовок, або наголовок. // Лексикон загального та порівняльного мовознавства. – Чернівці: Золоті літаври. – 2001. – 634 с.
4. Желтоногова Т. В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту. Авт. дис. ... канд. філ. наук – Кіровоград, 2004. – 19 с.
5. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): Дис... д-ра філол. наук: 10.02.05. – К., 2003. – 502 с.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
7. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум. – М.: Ось-89, 2005. – 560 с.
8. Мирошникова Н. А. Поэтика заглавий // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 2003. – № 3. – С. 25-26
9. Сыров И. А. Функционально-семантическая классификация заглавий и их роль в организации текста // Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 59-69
10. Фоменко Е. Г. Типологическое в идиостиле Джеймса Джойса: монография. – Запорожье: ЗГУ, 2004. – 329 с.
11. Фролова О. Е. Грамматика заглавия //Русская речь. – 2006. – №5. – С.49-56.
12. Johnson L. K. Edith Wharton and the Fiction of Marital Unity // MFS Modern Fiction Studies - Volume 47, № 4, 2001, pp. 947-976
13. Kim Sh. Edith Wharton and Epiphany // Journal of Modern Literature, 2006. – 29.3, p. 150-175
14. The American Tradition in Literature / edited by Perkins G., Perkins B. – New York, 1994. – 2115 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Литовка – аспірантка кафедри англійської філології Класичного приватного університету, м. Запоріжжя.
Наукові інтереси: лінгвістика художнього тексту, англомовний художній дискурс першої третини ХХ століття.

ЕМОЦІЇ ЯК ОБ’ЄКТ ВИВЧЕННЯ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Оксана ЛОЗОВА (Львів, Україна)

The author of the article generalizes the existing approaches to the essence and the content of emotion in the cognitive interpretation, also distinguishing between the categories of emotivity, emotionality and evaluation in the process of cognition. The author applies notions of cognitive metaphor and cognitive prototypical schemes for practical analysis of emotivity.

Автор узагальнює наявні шляхи інтерпретації суті емоцій та її складових, розрізняючи також поняття-категорії емотивності, емоційності та оцінності у процесі пізнання. У статті здійснюється практичний аналіз емоційності через застосування схем-прототипів емоцій та механізму когнітивної метафори.

У сучасному мовознавстві поняття емотивності розуміється досить широко: емотивний відтінок значення знаходять практично у будь-якому висловлюванні, проте необхідна розробка відповідних методів аналізу, враховування належних параметрів емотивності, з’ясування особливостей вербалізації емоцій, їх розгортання, динаміки у комунікативній діяльності людини. Тож метою нашої статті є синтез вітчизняного та зарубіжного досвіду у царині когнітивного розуміння емотивності; розмежування категорій емоційності та емотивності, визначення частки оцінності у власне почутті-емоції, та елементи практичного аналізу емоційної лексики.

Слід зазначити, що емоції охоплюють усе життя та діяльність людини і широко відображені засобами мови, тож у межах когнітивної лінгвістики вони розглядаються як певні структури знань про емоції чи стани, логічно або каузально залежні від цього знання, і це дозволяє поставити питання про те, якого роду знання репрезентуються мовними одиницями. Емоційність же у мовному заломленні, тобто чуттєва оцінка об’єкта, вираження

мовними чи мовленнєвими засобами почуттів, настроїв, переживань людини називається емотивністю [11: 153]. Більшість дослідників [7; 8; 20; 21] чітко розмежовують поняття “емотивність” та “емоційність”, вважаючи емоційність психологічною характеристикою особистості, а також стану, якостей та рівня її емоційної сфери, а емотивність – лінгвістичною характеристикою тексту (або лексику). Зазначають також, що емотивність завжди оцінна і експресивна, але не навпаки [11: 153]. Тож однією із поширених концепцій емоцій є оцінна теорія, серед прибічників якої немає цілковитої єдності. Так, на гадку грона мовознавців та психологів [4; 10; 13; 21; 26 та ін.], емоції невід’ємні від когнітивної оцінки як її наслідок, і ця оцінка ґрунтується на (не)відповідності події потребам суб’єкта-агента. Визначення та розмежування емоцій, з урахуванням ролі когнітивних емоціогенних факторів, пов’язується із способом сприйняття емоціогенних ситуацій [13: 314-384]. Емоція включає емоційний сигнал та пропозиційний зміст, які розкодовують когнітивну оцінку, її причини [21: 40]. Так, першопричиною емоцій вважають фізичне чи ментальне сприйняття певного стану речей [4: 45]. Стимулом же окремої емоції є зазвичай інтелектуальна оцінка певного стану речей як (не)сподіваного, (не)бажаного для суб’єкта. Оцінку виділяють як окрему фазу породження емоцій, оскільки озвучення емотивних реакцій мовця значно залежить від різних видів оцінки (як-от, моральної, етичної, соціальної, побутової тощо) [4: 52]. Також розрізняють первісну і вторинну оцінки: є емоції-емоційні стани, наслідок первісної оцінки, вербалізовані тому, що оцінка передувала їм; та емоції-емотивні відношення, спровоковані вторинною оцінкою об’єкта [21: 40]. Вторинна оцінка є вербалізованою, а первісна – власне когнітивною оцінкою емоційної ситуації, що дало початок гіпотезі, за якою відмінності між різними видами вербалізованих емоцій є результатом відображення різних видів первісної когнітивної оцінки, специфіка кожної з яких визначається не лише характером оцінки, але й ступенем її категоричності [15: 88]. Проте вербально співвідношення та взаємодія оцінки і емоційної реакції, представленої емотивним станом (відношенням), складніші, оскільки емоція буває як результатом певного виду оцінки, так і її підставою. Ю. Д. Апресян зазначає, що співвідношення власне почуття (переживання) та інтелектуальної оцінки в різних емоціях може бути різним. Отож емоції концептуалізуються як первісні, базові, стихійні (як-от, страх, радість, де переважає відчуття як таке), та вторинні, окультурені, менш стихійні (як-от, надія, гнів, відчай, де переважає інтелектуальна оцінка та реалізується критерій (не)бажаності для суб’єкта ситуації – джерела емоції) [4: 53-54].

В. І. Шаховський та В. В. Жура висунули ідею представлення емотивного дейксису як сукупності фіксованих у свідомості мовця понять про ціннісні орієнтири [21: 38]; виявлення загальних чинників емотивності висловлювання: інтенції, модальності, спрямованості і тональності емоції, які у певному поєднанні виражають емотивний дейксис і виявляються у використанні певних мовних засобів (емотивних знаків) і стратегій мовленнєвої поведінки. Емоції розглядаються як інтенціональні структури, що включають вказівку на збереження/зміну ситуації, що склалася, певні її аспекти, задіяних у ній агентів та об’єктів. Переживання емоції стає мотивом для здійснення деяких дій, що виражається у певному намірі: емоційному – виразити емоцію невербальними засобами, або емотивному – виразити емоцію словами [21].

А. Вежицька пропонує інший підхід до опису емоцій. Сценарій емоції – це типовий когнітивний сценарій, за яким носії мови вирізняють окреме почуття або їх діапазон, описуваний лексичними універсальними концептами, з використанням зрозумілих інтуїтивно слів, не емономам певної мови, оскільки такі емономи як культурно і мовно специфічні явища, не є універсальними [31: 140]. Необхідно застосувати один лише емоційний концепт «*відчувати*», а також грона не позначених емоційно концептів, як-от *говорити, хотіти, знати, думати, хороший, поганий* і т. д. Це, як належна метамова, успроможнить точне відтворення усіх концептів, особливо пов’язаних з емоціями, прихованими у мові [там же: 138-162]. Л. Антипенко виокремлює такі складові концептуалізації негативних емоном: *причина, переживання та суб’єкт*; основою усіх переживань дослідниця вважає поєднання різних відчуттів, протиставлених в опозиціях *задоволення/ незадоволення, напруження/ розслаблення, збудження/ спокій*, а також

сприйняття/ відитовхування емоціогенного об'єкта. Сценарій емоції має два розв'язки: поглинання емоцією, погіршення ситуації та вихід з емоційного стану, його переборення [1: 12].

В межах когнітивної концепції А. Ортоні, Дж. Клоура та А. Коллінза емоції визначаються через шляхи сприйняття довкілля та змін, які відбуваються в ньому. Враховано три чільні змінні (*бажаність, схвалення і привабливість*), що зумовлюють інтенсивність перебігу емоції, і важливі для визначення цієї інтенсивності та умов її виникнення, а також ґрунтуються на джерелі емоції, агенті, що відчуває її і на об'єкті емоції. Самі ж емоції розуміються як валентні реакції на одну із перспектив розгляду довкілля, із широкого грона емотивних реакцій. Дії агента схвалюються і оцінюються відносно ієрархії стандартів і норм, а привабливість об'єкта – у зв'язку з відношенням, виявленим суб'єктом [13: 334-340].

Важливим питанням розрізнення та опису емоцій є виявлення їх прототипових ситуацій, конструйованих на підставі: біполярних параметрів – (*не*)задоволення, збудження/заспокоєння, (*не*)керованості; аспектів когнітивної оцінки ситуації (новизни, приємності подій, сприятливості для досягнення мети, потреб, відповідності етичним нормам та уявленням про власне ідеальне «Я» тощо). Сценарій емоції має п'ять етапів: її першопричина – ментальне чи фізичне сприйняття стану речей; безпосередня причина, розумова оцінка стану речей як (не)імовірного, (не)бажаного; власне емоція; намір продовжити чи перервати цей стан; зовнішні (не)контрольовані, в т. ч. й вербальні емоційні вияви [4: 52-53]. Існує, правда, думка, що прототипові сценарії не висвітлюють характеру самого емоційного переживання [11: 153]; та слід розрізнити прототипові сценарії (де подається характеристика емоції, її причин, наслідків, та лінійний вигляд складників) і ситуації (де опис емоції та послідовність її фаз є неважливими). Так, можна узагальнено подати схему-прототип агента-суб'єкта (X) та об'єкта (Y) емоції, з різноманітними варіантами взаємодії складових, як-от: **X є виразником певного типу емоційної поведінки**: *an angel of light* – доброзичлива, світла особа; **знає певної емоції (до Y)**: *as sick as a dog* – глибоко стривожений; **спонтанно діє під її впливом**: *as the spirit takes/ moves one* – куди душа бажає; **X обмежує зовнішні вияви емоції**: *bridle one's tongue* – загнудзати язика; **переборює власну емоцію**: *contain oneself* – тримати себе в руках; **не здатен її перебороти**: *couldn't help it* – не могли себе опанувати; **X перестає відчувати певну емоцію**: *can breathe easily again* – зітхнути з полегшенням; **або взагалі не відчуває жодної**: *cool, calm and collected* – спокійний; **емоція X-а змінюється**: *change one's spots* – піти проти своїх уподобань; **X удає переживання емоції**: *to shed crocodile tears* – лити фальшиві сльози; чи, навпаки, **ламається під її впливом**: *to reach the breaking point* – досягти межі зриву. **X спричинює певну емоцію Y**: *put one's foot in it* – бовкнути, засоромити; **відчуває її**: *break the ice* – зламати лід першого спілкування; **реагує на неї**: *a good Samaritan* – помічник у стресовій ситуації; **схвалює її**: *can take a joke* – (він) не ображається на жарти; **не сприймає емоцію Y**: *to get sb wrong* – не так зрозуміти почуття; **змінює емоцію Y**: *one's bedside manner* – заспокоїливо, мов коло ліжка хворого; **X пригнічує емоцію Y**: *cannot call one's soul one's own* – страждати від порушення приватності; **або взаємну емоцію X та Y**: *clear the air* – владнати непорозуміння; **Y знає фізичної реакції емоції X**: *box smb's ears* – дати комусь позауш; **X та Y поділяють настрій**: *bill and coo* – воркувати, милуватись.

Однак більшість дослідників зазначає, що за позначенням емоцій стоять не думки чи абстрактні інтерпретації, а певне почуття-стан, що має певний коцептуальний зміст [18; 22(а,в); 24; 25; 27; 29], що можна представити у вигляді певної моделі, структури або фрейму, в основі яких лежить абстраговане від конкретних ситуацій, узагальнене знання про найтипівіші, постійні характерні особливості тої чи іншої емоції, що включає в себе вказівку на сутність емоції, її фізіологічні прояви, особливості поведінки індивіда у відповідному емоційному стані і т. д. Ми розуміємо фрейм як багатокomпонентне уявлення, мислене у цілісності складових; певну статичну сукупність стандартних знань [14: 119]. Так, наприклад, фрейм почуття – стану страху розглядається як такий психологічний стан суб'єкта, коли особа X сприймає реальну чи гіпотетичну подію P, яка сприймається як небезпека, що викликає сильне збудження і, як наслідок, порушення гомеостазу Q; і тому X неконтрольовано переживає активний негативний емоційний стан, що полягає у втраті

самовладання F, яка проявляється на деякий час Tі в аномальному для X-а стані A чи діях V [17]. Отже, почуття – стан страху в його концептуально-мовному виявленні – це знання про пережитий стан або стан, що переживається. Йому завжди передують деякі ситуації (P), яку суб'єкт (X) сприймає як небезпеку, тобто ситуацію, розвиток якої здатний завдати фізичної, матеріальної чи моральної шкоди суб'єкту.

Інша концепція емоції страху передбачає, що до структури знань про це почуття-відчуття входить також диференціація типів страху та виявлення ситуацій, в яких він може відчуватися: це а) страх перед можливою майбутньою небезпекою; б) страх у значенні “я не смію”, що походить із усвідомлення непевненості у результаті і ґрунтується на відношенні до чогось невідомого, чужого або ворожого; в) страх у значенні тривоги або побоювання за когось або щось; г) ідеологічний страх (наприклад, Бога); д) екзистенціональний – страх померти [27]. Дослідники, котрі дотримуються цієї точки зору, розглядають усі інші емоції (як позитивні, так і негативні) аналогічним чином [24; 25; 29]. Варто навести прототиповий сценарій стадій когнітивної моделі емоції гніву: а) образлива для суб'єкта подія (що передують та викликає емоційний стан гніву); б) емоція гніву (суб'єкт відчуває цей стан, наявні його фізіологічні ознаки); в) спроба контролю емоційного стану; г) втрата самоконтролю; д) відплата (суб'єкт безпосередньо виражає емоційний стан гніву, проти особи, що його викликала) [29].

У нашій концепції емоцій ми поділяємо точку зору щодо емоції як психічного явища із трьох складових (психічного стану, фізіологічних процесів і певних способів вираження) [23; 28; 29]. При цьому ми, визнаючи взаємозв'язок емоцій з оцінками, мотивацією, діяльністю, усе ж виділяємо в емоції головним компонентом саме психічне почуття-стан, якому підпорядковується також і елемент оцінки. У цьому питанні ми розходимося з А.Б. Феоктистовою, котра вважає, що страх як негативна емоція – це жива реакція на певну подію, а страх як уже пережита емоція – це почуття-стан [18]. Проте емоції недоступні прямому спостереженню, їх важко перевести у слова, витлумачити у словниковій статті, а легше порівняти із чимось, відомим мовцю. Тому, окрім смислового підходу до опису емоції, існує другий – метафоричний [3: 27]. Дж. Лакофф та М. Джонсон зазначають, що мовні засоби вираження емоцій украй метафоричні, тому найвідповіднішим лінгвістичним описом емоцій автори вважають метафори, у яких ці емоції концептуалізує мова: так, емоції щастя і смутку метафорично протиставлені як верх і низ [12: 35-36]; любов – це подорож, фізична сила, пацієнт, божевільня, магія, війна [там же, с 72, 80-82]. На іншу думку, первинним є саме метафоричне значення імені емоції, воно – продукт міфологічного мислення або результат виявлення суті явища шляхом порівняння з наочнішими чи зрозумілішими об'єктами [1: 6]. Між деякими метафоричними образами та психічними явищами є відповідність: образ рідини слугує засобом вияву інтенсивності почуттів; мляві відчуття і переживання, які контролює суб'єкт, передаються образами хмар, вітру; внутрішнє напруження і збудження – через образи тварин, які кусають, гризуть [там же: 17]. Інший важливий аспект концептуалізації емоцій – пов'язаність з ідеєю світла (позитивні) та темряви (негативні емоції) [4: 55-56]. З іншого боку, в основі метафор лежить емоційне сприйняття об'єктів світу, яке, декодоване реципієнтом, викликає емоційний ефект, що зазначає ґрупо дослідників [5; 6; 10; 16; 17]. Тож до лінгвістичного вжитку увійшов термін **концептуальна метафора**, яку вбачають у процесі розуміння одного концепта чи концептуальної області в термінах іншого концепта чи концептуальної області [12], як інструмент осмислення нових понятійних сфер у термінах зрозуміліших сфер, ближчих до людини: пор. буквально геометричне використання визначення *високий* в словосполученні *висока людина*, *високе дерево* та його метафоричні переноси на сферу динаміки (*висока швидкість*), естетики (*мистецтво*), соціальних відносин (*пост*), праці (*майстерність*) і т. д. Концепт(уальний комплекс), ідентифікований за допомогою метафори, визначають як **концептуальний референт**, або область цілі. Концепт(уальний комплекс), залучуваний для порівняння, є **концептуальним корелятом**, або областю-джерелом (до якої належить *сфера-джерело* – буквально значення корелята, та *сфера-мета* – переносне, нове значення [13: 9; 2: 136]). Абстрактний референт осмислюється з допомогою конкретнішого корелята; для того ж референта може використовуватися ґрупо різних корелятів. Група референтів, систематично

застосовуваних до конкретного корелята, дістала назву *спектру метафори*. Самі метафори поділяються на структурні, онтологічні, орієнтаційні, «канал зв'язку», «контейнер», «конструювання». Наприклад, в концептуалізації емоцій спостерігаємо предикат(ив)ні бінарні образи **СТАНУ та ОРІЄНТАЦІЇ**: ТИХИЙ/ ГОЛОСНИЙ: *crying evil* – кричуще, відверте зло; *quiet desperation* – тихий відчай; ГАРЯЧИЙ/ ХОЛОДНИЙ: *cold fury* – опанована злість; *in the heat of the moment* – у запалі, гніваючись, нервуючи; ПОЧАТКОВИЙ/ КІНЦЕВИЙ: *the end of the road* – «кінець шляху», щаслива мета, ВИСОКИЙ/ НИЗЬКИЙ: *high on smth* – збадьорений; *down in the mouth* – пригнічений; ВАЖКИЙ/ ЛЕГКИЙ: *easy/ hard on the nerves* – що легко чи сильно діє на нерви; ТВЕРДИЙ/ ГАЗОПОДІБНИЙ: *hot air* – «жарке повітря», нездійснені погрози; ЦЕНТРАЛЬНИЙ/ ПЕРИФЕРІЙНИЙ: *in one's heart of hearts* – «у серці сердець», глибині душі; *a cloud on the horizon* – «хмара на горизонті», клопоти; СВІТЛИЙ/ ТЕМНИЙ: *the light of day* – «світло дня», розв'язання клопоту; *the prospects are dark* – несприятливі перспективи; СПРАВНИЙ/ НЕСПРАВНИЙ: *a damp squib* – невдалий жарт, «мокра петарда»; ЗВИЧАЙНИЙ/ ВИНЯТКОВИЙ: *the day of days* – «день над усі дні», приємний; ДРІБНИЙ/ ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ: *a crumb of comfort* – крихта заспокоєння та *an ocean of mirth* – океан веселощів. Спостерігаємо, наприклад, і структурні метафори (НАПАДУ) ХВОРОБИ: *a fit of laughter/ rage* – напад реготу/ шалу; (ХИЖОЇ) ТВАРИНИ (часте вживання): *nature, red in tooth and claw* – «природа із закривавленими іклами», безжална конкуренція; *a scalded cat* – «ошпарений кіт», втеча у паніці; ШЛЯХУ: *(go) down the memory lane* – «униз стежкою спогадів», у меланхолійній задумі; ПРОВАЛЛЯ: *generation gap* – «пропасть поколінь», непорозуміння; СМЕРТІ: *die laughing* – «умерти сміючись», сміятися до знемоги; ЖИТТЯ: *come alive* – «ожити», зацікавитися; СПОРТУ, зокрема ЗАБОРОНЕНИХ ПРИЙОМІВ: *it's no cricket* – «це не крикет», так не можна (обурення); КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ: *crowning glory* – «коронуюча слава», предмет гордості.

У статті ми здійснили спробу узагальнити чільні теорії та підходи щодо лінгвокогнітивної інтерпретації емотивності, визначити співвідношення категорій емоційності, емотивності та оцінності; зіставити концепції вітчизняних та зарубіжних учених. Нам видається доцільним протиставлення та порівняння концептуалізації блоків споріднених позитивних та негативних емоцій та емоційних станів, категорії оцінності – адже проблема, безумовно, заслуговує на подальші дослідження та уточнення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антипенко Л. Спроба концептуального аналізу імен негативних емоцій в російській мові: автореф дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02/ ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Х., 1995. – 23 с.
2. Антонова, О. В. Лінгвокогнітивний механізм метафори // Нова філологія. – 2005. - № 2 (22). – С. 134-140.
3. Апресян, В. Ю., Апресян, Ю. Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – № 3. – С. 27-35.
4. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 37-67.
5. Арнольд, И. В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) [Текст]: уч. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности №2103 "Иностр. яз". – Л.: Просвещение, 1981. – 295с. – ISBN
6. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С.5-32.
7. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд. ин. лит., 1961. – 393 с.
8. Гнезділова Я. В. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/ КНЛУ. – К., 2007. – 22 с.
9. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения // НЗЛ. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 234-257.
10. Долинин К. А. Интерпретация текста: (Фр. яз.): уч. пособие для студентов по спец. №2103 "Иностр. яз". – М.: Просвещение, 1985. – 287 с.
11. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина; под общей ред. Е. С. Кубряковой. – М.: Филолог-й ф-тет МГУ им. М. М. Ломоносова, 1996. – 245 [+2с.]. – ISBN 5-89042-018-6
12. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка: учеб. для ин-тов и фак-тов иностр. яз. – М.: Высш. шк, 1986. – 336 с.
13. Лакофф Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ.; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова; изд. 2-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 256с. – ISBN 978-5-382-00627-7
14. Ортони А.; Клоур Дж; Коллинз А. Когнитивная структура эмоций [Текст] // Язык и интеллект. Сб. / Пер. с англ. и нем. / Сост. и вступ. ст. В. В. Петрова. – М.: Изд-я группа «Прогресс», 1996. – С. 314-384.
15. Процак Л. М. Емотивний простір художнього тексту// Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману «Перехресні стежки») / Наук. ред. Ф. С. Бацевич– Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 85-112.
16. Сандомирская И. И. Эмотивный компонент в значении глагола (на материале глаголов, обозначающих поведение) // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. АН СССР. Институт языкознания. – М.: Наука, 1991. – С. 114-136.

17. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. АН СССР. Институт языкознания. – М.: Наука, 1988. – С. 26-52. – ISBN 5-02-010889-8
18. Феоктистова А. Б. Когнитивные аспекты семантики идиом, обозначающих чувства-состояния : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1996. – 24с. –
19. Шамаева Ю. Ю. До когнітивного моделювання емоції радості: синергетичний підхід // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси: ЧДТУ, 2002. – Число 6. – С. 228-230.
20. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе (на материале английского языка). Воронеж: Изд-во ВУ, 1987. – 193с.
21. Шаховский В. И., Жура В. В. Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности // Вопросы языкознания. – 2002. – № 5. – С. 38-56.
22. Arnold M. B. Emotion and Personality. Psychological Aspects. – N.-Y.: Columbia University Press, 1960. – Vol. I. – 296 p. (a)
23. Arnold M. B. Emotion and Personality. Neurological and Psychological Aspects. - New - York: Columbia University Press, 1960. – Vol. II. – 430 p. (b)
24. Ekman P., Friesen W. V. Unmasking the Face. A guide to recognizing emotions from facial clues. – Englewood Cliffs (N.J.): Prentice – Hall, 1975. – 212 p.
25. Engel G. L. Toward a Classification of Affects // Expression of the Emotion in Man. / The Symposium on expression of the emotions in man. – New York: International Universities Press, Inc., 1963. – P. 266-294.
26. Frijda N. The Emotions. – N.-Y.: Cambridge University Press, 1987. – 812 p.
27. Heller A. Theory of Feelings. – Assen: Van Gorcum, 1979. - 244 p.
28. Knapp P. H. Introduction: Emotional Expression – Past and Present // Expression of the emotion ...
29. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago; London: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
30. Wierzbicka A. Język – umysł – kultura // Wybór prac pod redakcją J. Bartmińskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – 593 str. – ISBN 83-0112-608-6

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Лозова – асистент кафедри англійської філології ЛНУ ім. І. Франка.
Наукові інтереси: психологічний роман, когнітивна лінгвістика, емотивність.

ТОПОНІМ ДНІПРО У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ВАСИЛЯ СТУСА

Алла ЛУПОЛ (Оdesa, Україна)

У статті розглянуто вживання топоніма Дніпро та відповідних відтопонімних прикметників у всіх поетичних текстах В.Стуса. Аналізуються функціонально-семантичне навантаження оніма та його синтагматичні зв'язки з іншими топонімами та апелятивами.

In the article is presented the uses of toponim Dnepr and the proper from adjectives of toponims in all of poetic texts of V.Stus. Analysed functionally semantic loading of onim and its syntagmatic connectives with other toponims and apeletives.

Топонім **Дніпро** належить до найчастотніших у поетичних текстах Василя Стуса. Це помітили й ті дослідники, які спеціально не займалися підрахунками частотності вживань тих чи інших слів у віршах поета, зокрема [4 : 40]. Назва найбільшої річки України у поетичних текстах Василя Стуса посідає друге місце після топоніма **Україна**. Частотність згадок у поетичних текстах Стуса топоніма **Дніпро** (40) та прикметника **дніпровий** (8) переконує, що цей онім справді дуже вагомий у мовній картині світу поета. У багатьох контекстах він набуває символічності, виступаючи знаком України та українського топосу. Втім, топонім **Дніпро** постає в аналізованих контекстах як багатофункціональна лексична одиниця.

Дніпро може бути об'єктом зображення у пейзажних замальовках – така його роль у віршах раннього Стуса. Тоді топонім стає у тексті твору деталлю у змалюванні пейзажу: *Сиве небо обрієм пролилося. / Ліловіє Труханів острів. / І Дніпро у моїх очах, / катери і автомобілі* [5 (1, кн. 1 : 44-45)]; *Голубів Дніпро – останнім денним полум'ям / <...>. <... > та небо, зловлене у витишений Дніпро* [5 (1, кн. 1: 146)]; *Побігла вільгість від Дніпра / на Володимирову гору* [5 (3, кн. 2 : 199)]; *Від лівого берега Дніпра / відділився острівець, / схожий на Кубу* [5 (3, кн. 2 : 251)]; *довгий ніготь, захований в манікюр, / показує на Дніпро, на вербові котики / і божевільні прориви провесняної висоти* [5 (3, кн. 2 : 258)]. Набагато рідше гідронім виноситься у заголовок вірша: «Паводок на **Дніпрі**» [5 (1, кн. 2 : 99)].

Дніпро у різних контекстах постає важливим компонентом зображуваного ландшафту. А ландшафт цей може бути різним – від майже ідилічного (*Світять зорі і зночі / аж до світань горять – / цей золотавий дощик / повнить лоно Дніпра* [5 (1, кн. 2 : 221)]) до «емоційно розхристаного», збуреного вітром й усіма стихіями, такого, що відповідає трагічному станові краю: *Дніпра жовтозелена грива / розкошлана по всіх вітрах / і гайвороння сиротливо /*

пірнає, схрипле, по ярах. / <...> Земля чорніє, наче доля, / А край кострубиться, як мрець [5 (3, кн. 2 : 111)].

Дніпро може згадуватися для окреслення місця дії, зокрема при зображенні київського топосу: *Перейти Рубікон – / це пройти через людні проспекти. / Володимирська. / Рубікон – не важкий. / Рубікон – як мета. / Обійти Володимирську гірку, / сісти нижче альтанки, / спустившись нижче Дніпра. / Потім – вени відкрити, / немов відкривають квартиру* [5 (1, кн. 2 : 117)].

Особливо чітке й точне окреслення місця досягається при використанні двох синтагматично пов'язаних топонімів: *Я там сидів, де трьох річок вода – / Дніпра, Десни і неба – струмувала / і обережно серце обмивала / якась непевна радосте-біда* [5 (2: 121)]. Чіткість окреслення досягається за рахунок сполучуваності з іншим топонімом (Десна): адже таким чином виділено точку у просторі – місце впадіння Десни у Дніпро. В іншому контексті гідронім **Дніпро** виконує функцію чіткого маркера у топосі Києва разом із гідронімом **Почайна**: *Все стало просто і звичайно – / ген-ген Дніпро, а тут Почайна, / а з-над узвозу звівсь собор / і янгольський мосянжний хор / гучить на присілки і села* [5 (3, кн. 2 : 277)]. Обидва топоніми стають орієнтирами, котрі однозначно окреслюють конкретну точку в межах Києва, звідки ліричний герой дивиться на сакральні об'єкти. Почайна – права притока Дніпра, гирло якої знаходилося в районі сучасної Поштової площі в Києві, див. [3 : 445]. Важливим є й те, що обидва оніми засвідчують: погляд ліричного героя спрямований знизу вгору, від Дніпра – до собору, до неба.

Дніпро в поезіях Стуса неодноразово виступає як знак, репрезентант топосу Києва. Пор. зокрема: *пожовклий, але по-старечому прозорий Київ / <...> Я марив тим, / що знайду пристойну роботу, / житиму в Києві / щодня зустрічатимуся з Дніпром. / <...> Я не шукатиму роботи, / щодня не зустрічатимуся з Дніпром* [5 (1, кн. 2 : 101-102)].

Проте Дніпро може репрезентувати також топос України в цілому: *Голомозого турка брат, / не потурчений і в неволі, / він гасав в шельюгах Дніпра, / в дикім полі* [5 (1, кн. 1 : 142)]. Репрезентантом історичного хронотопу України тут є *дике поле* – по суті, це також онім, традиційна назва причорноморських степів у 16-17 ст., у часи, коли на зазначеній території постійно точилася боротьба між козаками й турками.

Для деяких вживань топоніма **Дніпро** характерна семантична двоїстість, двоплановість: *Сказився світ – у бубнах, сурмах, джазах / під Володимиром цехлинах мозкових, / і завертівся пересохлим сказом / світ, замітаючи відьомський гріх / перед Дніпром, країною, добою* [5 (3, кн. 2 : 204)]. Тут Дніпро – і річка, над якою стоїть пам'ятник князю Володимирі, і репрезентант *країни*, України.

Але часто у Стусових віршах Дніпро стає саме заміником і символом України. Особливо яскраво це проявляється, наприклад, у контексті вірша, де згадується роль Шевченкової поезії для формування української національної самосвідомості: *Тарасові провісні птиці – / слова шугають над Дніпром* [5 (1, кн. 1 : 90-91)]; у вірші, де представлений образ національно свідомого українства, переслідуваного тоталітарною державою: *Той бідний вивіт рідної землі, / що, кроплений дніпровую водою, / своєю присягався головою – / що розпізнав рахманний біль землі – / уже його покраяно, потято* [5 (3, кн. 1 : 130)]. У рядках *Хай мною вишумовують вітри, / могили тужать і Дніпро далекий / в низькі баси всилає хлюпін свій* [5 (3, кн. 1 : 157)] **Дніпро** разом з іншими реаліями поетової України (*вітри, могили*) постає і як втілення емоцій ліричного героя, і як символ України в цілому.

Символічно-репрезентативну функцію виконують згадки Дніпра та прикметника **дніпровий** ще й у таких випадках: *В вселенському стражданні / Один твій, Дніпре, зміст* [5 (1, кн. 1 : 149)]; *власний край, де ліг жагою / Таємних прагнень невідь-світ, / міцний, як креміль, як граніт / понад Дніпровую сагою, / занурений сторч головою* [5 (3, кн. 2 : 145)]. Вони стають втіленням України, знаками українського топосу.

Характерною рисою Стусових поезій є зведення до купи двох різних топосів, котрі завдяки такому зведенню, зіставленню, протиставленню набувають особливої виразності. Вже у раннього Стуса (до арешту 1972 року) знаходимо поєднання й протиставлення в одному вірші топосів Києва та Донбасу (Донецька). Топос Києва представлений у тому числі й топонімом **Дніпро**: *Уже! – заінілися сосни, / донецький терикон між [пін] / терпкаво*

прозирає – здрастуй, / <...> місто, і – здрастуй, матінко стара. / <...> Простіть мені, що я з порогу / прийшов на давню вітчину, / простіть мені, мій грішний **Київ**, / і обмілілий мій **Дніпро** – / простіть [5 (1, кн. 2 : 125)]. Або: Аж на Дарницю, / аж до далекого виселку за **Дніпром**, / а я хочу уявити старих батьків / там, на **Донбасі**, / в тихенькому селищі [5 (3, кн. 2 : 251)]. Синтагматичне поєднання топосів Києва та Донбасу, виражених відповідними лексемами (для Києва це топоніми *Київ*, *Дніпро*, *Дарниця*, для Донбасу – не лише онім *Донбас* та відойконімний прикметник *донецький*, а й згадки про батьків, котрі залишилися в донецькому топосі, а також згадка про *давню вітчину*), є репрезентацією в поетичному тексті конфлікту, що існує у свідомості ліричного героя. З одного боку, він прагне влитися у київський топос, з іншого – щемить серце від розставання не так із малою батьківщиною (відомо, що поет незатишно почував себе у зросійщеній атмосфері Донецька), як із батьками та сестрою.

Характерні для Стуса періоду «Палімпсестів» зіставлення й протиставлення топосів України та каторги-чужини. У вірші «І що кигиче в мертвій цій пустелі?..» **Дніпро** представляє топос України, протиставлений топосу *чужаниці, чужби-чужини*. Цей другий топос репрезентований топонімами **Сибір** та **Магадан** (широко відомими як місця ув'язнення й таборів) і менш відомим широкому загалу топонімом **Ухта**: *І що кигиче в мертвій цій пустелі? / Киги-киги – мов чайка з-за **Дніпра**. / О семигори горя, цвинтар велій, / і я тут згину, як прийде пора? / <...> Сюди ми йшли – займаницю обсісти, / козацькими кістками облягти. / Живцем, як кажуть, в землю ж не залізи – / **Сибіру, Магадану чи Ухти** [5 (3, кн. 1: 100)]. О. Давидова зазначає пов'язану зі згадкою Дніпра ремінісценцію на баладу (українську пісню) про *чаєчку-небогу, що вивела чаєняток при битій дорозі* [2 : 73]. **Дніпро**, таким чином, репрезентує топос України, взятий з опорою на інший текст. Топоніми ж **Сибір**, **Магадан** та **Ухта** репрезентують, як зазначила з приводу інших рядків Василя Стуса – *тяжка сльоза / розстріляних, забитих / по соловках, сибірах, магаданах* – Алла Бондаренко, «текстове поле історичної провини імперії», що його «розбудовують мовно-поетичні знаки кривавої «кримінальної географії» країни-табору» [1 : 24]. Водночас нам здається, що у цьому випадку варто говорити саме про зіставлення (а не протиставлення) обох топосів (українського та «каторжного»): адже український топос так само сповнений страждання, як і топос *Сибіру, Магадану чи Ухти*. Пор.: *Киги-киги – за ким ти тужиши, пташко? / Киги-киги – й тобі своя біда?**

У тексті іншого твору знов бачимо зіткнення двох топосів – Колими, де знаходиться ліричний герой, і неназваної батьківщини – України, де знаходяться його близькі. Й одним із знаків українського топосу знов стає Дніпро: *І світ надовкола – стогрім – Колима. / <...> Занадто далеко. Занадто ген-ген, / де в леготі-вітрі курчавиться клен, / де сонях кружляє, калина цвіте, / хвалитиму Бога, що там ви єсте, / де ревом німим задихнувся **Дніпро**, / де Нестор ховає злочинне перо, / бо в горлі застуда, у серці пільма / і світ оступає стокрик – Колима [5 (3, кн. 1 : 135)]. Окреслення українського топосу чітке й однозначне завдяки вживанню не тільки флористичних деталей, пов'язуваних з Україною (*де в леготі-вітрі курчавиться клен, де сонях кружляє, калина цвіте*), а й завдяки згадці онімів *Дніпро*, *Нестор*, що виступають маркерами простору України.*

У віршах, написаних в період ув'язнення та заслання, Дніпро може поставати як віртуальність, що існує лише у пам'яті ліричного героя, як об'єкт спогадів: *і давні спогади – ще тільки-тільки теплі – / неслись водою тьмяного **Дніпра** [5 (2 : 98)]; Нехай **Дніпра** уроча течія / бодай у сні, у маячні струмує [5 (3, кн. 1 : 40)]. Чимало випадків, коли зображення хвиль чи навіть бурі на Дніпрі пов'язані з зображенням та вираженням сильних емоцій ліричного героя: *Навкруг землі мої кружляли мрії, / і в серце хлюпав хвилями **Дніпро** [5 (1, кн. 1 : 141)]; Клекотіла Земля і **Дніпро** вирував, / і синіло, / божевільно блакитніло небо, / од крику отерпле [5 (1, кн. 2 : 107)], у варіанті чорнового автографа вірша [5 (1, кн. 2 : 250)] вжито ще й відтопонімний прикметник: *І здіймися опукою / Над **Дніпровую** кручею*. Пор. ще: *Глухо бився об берег / і ремствував древній **Дніпро** [5 (1, кн. 2 : 158)]; А ген гуде солоний, як ропа, / Старий **Дніпро** [5 (1, кн. 2 : 193)]. У контексті *Хай мною вишумовують вітри, / могили тужать і **Дніпро** далекий / в низькі баси всиляє хлюпінт свій [5 (3, кн. 1 : 157)]* Дніпро виступає і як втілення емоцій ліричного героя, і як символ України.***

Двічі назва Дніпра використовується у структурі порівняння: *Один лиш час і має совість: / тече й тече, немов Дніпро* [5 (1, кн. 1: 190)]; *а ти зі страху вирвався, мов зі шкури, / як синій птах, обпатраний чеканням, / вже до Дніпра скеровує крило* [5 (1, кн. 2: 173-174)].

Прикметник дніпровий ужито 8 разів, його синонім Славутовий (від поетичної назви Дніпра Славутич) – двічі (у варіантах вірша «Ще вруняться горді Славутові кручі...»). Характерною є сполучуваність обох цих відтопонімних прикметників з іменником *кручі* – *О краще з круч, аніж тебе я / згублю. З дніпрових краще круч* [5 (3, кн. 1: 51)]; у варіанті чорнового автографа вірша «Передсвітання»: *І здіймися опукою / Над Дніпровою кручею* [5 (1, кн. 2: 250)]; *Ще вруняться кручі дніпрові могуті, / ще річки синіє збурунена гладь* [5 (3, кн. 1: 223)]. Така сполучуваність не випадкова: вона перегукується з лексикою Шевченкового «Заповіту», де згадуються як компоненти ландшафту України *лани широкополі, і Дніпро, і кручі*. Крім того, прикметник дніпровий вживається у сполученні з іменниками тематичної групи «рчка» *хвилі, вода, сага, пороги: <...> зареготала, розганяючи дніпрові хвилі, / поганська Ярилова голова* [5 (1, кн. 1: 105)]; *край, де ліг жагою / таємних прагнень невідь-світ, / міцний, як кремій, як граніт / понад Дніпровою сагою, / занурений сторч головою* [5 (3, кн. 2: 145)]; *Дніпрові ширили пороги за байдаками – без числа* [5 (3, кн. 2: 144)] та ін.

Таким чином, другий за частотністю у Стусових художніх текстах топонім **Дніпро** виступає як багатофункціональна лексична одиниця, не лише вказуючи на місце дії чи зображуваний об'єкт, а й стаючи символом України, маркером українського топосу, репрезентантом топосу Києва. Крім того, топонім **Дніпро** як знак українського топосу може протиставлятися топосові засланя (представленому зокрема топонімами **Колима, Сибір, Магадан та Ухта**), а як репрезентант київського топосу – топосові Донбасу (репрезентанти останнього – **Донбас, донецький**).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко Алла. Лінгвістичний аналіз циклу Василя Стуса «Трени М.Г.Чернишевського» // Дивослово – 2003.– №1. – С.24-27.
2. Давидова Ольга. Етнокультурний міфопростір як авантекст до творчості В. Стуса // Слово і час. – 2003. – №1.–С. 70-75.
3. Словник гідронімів України. – К.: Наукова думка, 1979.
4. Яструбецька Галина. Концепт «Україна» в поезотворчості Василя Стуса // Слово і час. – 2004. – №10. – С. 37-43.
5. Стус Василь. Твори у чотирьох томах шести книгах. – Львів: Просвіта, 1994–1997.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Лупол – аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, викладач Одеського міжнародного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: топонімія.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНЕ ПОЛЕ „КОХАННЯ” У РОМАНІ ЛОНГА „ДАФНІС І ХЛОЯ”

Інеса МАКАР (Львів, Україна)

У статті охарактеризовано концептуально-тематичне поле „Кохання” як один з пріоритетних складників загальної концептосфери давньогрецького роману Лонга „Діфніс і Хлоя” (II ст.н.е.). У межах концептуально-тематичного поля „Кохання” виділено чотири концептуально-тематичні групи: 1) духовні вияви кохання, 2) краса як вияв кохання, 3) шлюб та 4) тілесні вияви кохання. Проаналізовано домінуючу лексику любовної семантики, яка належить до різних частин мови і є визначальною для розуміння ідіостилу Лонга.

In the article conceptually thematic field „Love” is described as one of priority constituents of general sphere of concepts in the ancient greek novel „Daphnis and Chloe” written by Longus (II century A.D.). Within the limits of conceptually thematic field „Love” four conceptually thematic groups are selected: 1) spiritual displays of love, 2) beauty as display of love, 3) marriage and 4) corporal displays of love. The dominant vocabulary of love semantics which belong to different parts of language and is determining for understanding of Longus idiosstyle is analysed.

Концепт „кохання” об'єднує лексику, яка вербалізує складний і багатовимірний феномен психічного й емоційно-почуттєвого життя людини і є складним мисленнєвим конструктом людської свідомості в єдності його понятійного, образного та ціннісного компонентів. Лінгвістичні дослідження, присвячені вербалізації концепту „кохання”, спрямовані передусім на когнітивний та дискурсивний підходи у висвітленні цього питання.

Зацікавленість лінгвістів феноменом кохання можемо пояснити тим, що в сучасній лінгвокультурології значна увага приділяється концептам емоційного та етичного характеру взагалі (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, В. Дем'янков, В. Карасик, Г. Огаркова та ін.). Проте в сучасних лінгвістичних дослідженнях знайшли відображення лише окремі аспекти висвітлення концепту „кохання”: аналіз концептуальних метафор кохання (Г. Лакофф, А. Шмельов), вивчення семантики дієслів „кохати-любити” (О. Корнілов, С. Мартінек), особливості представлення кохання в пареміях (Л. Вільмс), адресатна номінація в дискурсі кохання (С.Дж. Брюс, Дж.С. Пірсон), гендерні аспекти концепту „любов” (Е. Мінаєва) тощо.

Як зазначає Г. Огаркова, автор дисертаційного дослідження про вербалізацію концепту „кохання” в сучасній англійській мові, концепт „кохання” є цікавим об'єктом саме лінгвістичного дослідження, тому що культура кохання в європейському лінгвокультурному ареалі є передусім культурою вербальною, тісно пов'язаною зі словесним (літературним і повсякденним) вираженням [5: 1]. Дослідниця зробила цікаве спостереження про взаємозв'язок слова й емоції: „У мовленні про кохання діє закон мовленнєвого посилення емоцій: констатація емоцій посилює саму емоцію, а іноді навіть створює її” [5: 1].

Еротичні мотиви й еротична лексика, яка часто використовувалася у давньогрецькій літературі, постійно привертають увагу дослідників. Маємо на увазі дослідження польського автора Едмунда Поляшека „Філософський і літературний розвиток мотивів кохання в античному грецькому романі” (Краків, 2002), де він серед інших грецьких романів аналізує і роман Лонга „Дафніс і Хлоя” [7]. Зокрема, Е.Поляшек зазначає, що роман Лонга цілком відмінний від інших романів, які дійшли до нас, бо, по-перше, події відбуваються в іншому середовищі, ніж у романах Харитона, Ксенофонта з Ефесу, Ахілла Татія чи Геліодора; по-друге, кохання у Лонга, на думку дослідника, зображене з певною дитячою наївністю, хоч і охоплює цілий спектр високих почуттів [7: 93].

До тематики любові в античній літературі звертався і американський учений Девід Констан, який досліджував різні аспекти кохання у грецьких романах. Зокрема, у романі „Дафніс і Хлоя” Д. Констан описав вияви пристрасті і статевої зрілості героїв роману, а також навів думки різних дослідників, які торкалися цього питання [6: 79-90].

Концепт „кохання” тісно пов'язаний з внутрішнім світом людини як носія певної культури. В античності тема кохання була провідною. Кохання оспівувалося в елліністичній поезії (пор. Сапфо, fr.98.17D). Лонг, безсумнівно, був під впливом її творчості. Заслугою Лонга вважаємо те, що він показав найкращі вияви людської душі і найвищих почуттів, які притаманні людям нижчих соціальних верств – пастухів. Представники панівних верств – батьки Дафніса і Хлої – залишили своїх дітей, які також були плодом їхнього кохання, серед природи. На прикладі Дафніса і Хлої, молодих людей, вихованих у простих сім'ях, письменник зумів високо піднести їхні почуття, показав опіку бога Ерота та німф над закоханими.

Лонг зобразив любов як вищу силу природи, любов – поза добром і злом, вище добра і зла, як вищу свободу і пізнання світу у красі [3: 38]. Любов, зображена у романі „Дафніс і Хлоя”, не відділена від природи, це є те саме. Отже, любов – це „пізнання світу у красі”, а краса – безумовно може стати причиною любові.

До складу любовної лексики, пов'язаної з концептом кохання, у романі „Дафніс і Хлоя” належать не тільки лексеми ὁ ἔρως, ἡ ἀφροδίτη, ἡ ἐπιθυμία, τό терπνόν, ἡ τέρψις, ἡ ἀπόλαυσις, ἡ ἡδονή, ἡ περιβολή, τό φίλημα, але й назви на позначення різних емоцій та почуттів, значна кількість яких пов'язана з коханням, як із приємними його виявами, так із сумом, печаллю, різноманітними стражданнями: ἡ ἔλπις, ἡ λύπη, ἡ ὀργή, ἡ ἄσπ, τό ἔλεγχος, ἡ εὐθυμία, ἡ ἔκπληξις, ἡ εὐφροσύνη, τό θαῦμα.

У романі Лонга натрапляємо на чітко виражене змістове відхилення від загальноприйнятих норм грецького роману (зображення богів і представників панівних верств), – герої Лонга – пастухи. У той час як інші грецькі романи, що дійшли до наших днів у повному обсязі, демонструють добру обізнаність головних героїв про Ерота, Дафніс і Хлоя Лонга описані як зовсім наївні закохані, які поступово дізнаються про Ерота і його діяння. Розвиток цього пізнання лежить в основі роману Лонга. На користь цього усвідомлення

автор роману відмовляється від іншого розвитку подій, притаманного грецьким пригодницьким романам.

Особливе місце займає бог δ "Ερως (Ерот) у романі „Дафніс і Хлоя”. У жодному з античних грецьких романів не приділена така визначальна роль Ероту, як у романі Лонга. Божество часто згадується і в інших грецьких романістів (Харитона, Ксенофонта Ефеського, Ахілла Татія та Геліодора), але його діяння не мають такої символічної сили, як у романі „Дафніс і Хлоя”.

Лонг зробив Ерота символом сили самої природи. Він зображує його красивим юнаком, який є $\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{o}\varsigma \omega\sigma\pi\epsilon\rho \gamma\acute{\alpha}\lambda\alpha \kappa\alpha\acute{\iota} \xi\alpha\nu\theta\acute{o}\varsigma \omega\varsigma \pi\acute{\upsilon}\rho, \sigma\tau\acute{\iota}\lambda\pi\nu\theta\acute{o}\varsigma \omega\varsigma \acute{\alpha}\rho\tau\acute{\iota} \lambda\epsilon\lambda\omicron\upsilon\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ (2,4,1) – *білий, наче молоко, і золотоволосий, як вогонь, блискучий, наче щойно викупався*. Чудовий сад Філета перебуває під опікою Ерота. Філету пощастило побачити божественного хлопчика, який грався у його саду між квітами (це традиційне місцезнаходження цього божества – пор. Платон „Бенкет” 196 a-b). Ерот має силу панувати над людьми і богами. Колись він допоміг Філету у коханні до Амарилліди, тепер він „*насе*” *Дафніса і Хлою*: $\nu\acute{\upsilon}\nu \delta\grave{\epsilon} \Delta\acute{\alpha}\phi\nu\iota\nu \pi\omicron\iota\zeta\alpha\acute{\iota}\nu\omega \kappa\alpha\acute{\iota} \chi\lambda\acute{o}\eta\nu$ (2,5,4). Філет відкриває закоханим істину: "Ερωτι, $\omega\sigma\tau\acute{\iota} \pi\alpha\acute{\iota}\delta\epsilon\varsigma, \kappa\alpha\tau\acute{\epsilon}\sigma\pi\epsilon\iota\sigma\theta\epsilon \kappa\alpha\acute{\iota}$ "Ερωτι $\acute{\upsilon}\mu\omega\acute{\nu} \mu\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota$ (2,6,2) – *о діти, ви присвячені Ероту і Ерот піклується про вас*. Оскільки роман Лонга розповідає про історію кохання юної пари (від зародження перших почуттів до одруження), то зрозуміло, чому ім'я Ерота у творі є одним з ключових.

Етапи набування досвіду у коханні головними героями роману вказують, на думку німецького вченого Теске, на сильний вплив на них сфери *природи* і сфери *мистецтва* ($\phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma \kappa\alpha\acute{\iota} \tau\acute{\epsilon}\chi\eta\eta$). Тобто, на рівні еротичного розвитку $\phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma$ означає прогресивний в рамках природи інстинкт, а $\tau\acute{\epsilon}\chi\eta\eta$ цього інстинкту виявляється у теоретичному (поради і настанови Філета) і практичному (урок кохання з Лікеніон) навчанні [9: 40]. Тільки взаємодія природи і мистецтва призводить, зрештою, до звершення бажаної мети закоханих (у свою шлюбну ніч вони зрозуміли, що все, що вони робили до того, – лише пастуші забавки).

Час розвитку сюжету у романі Лонга охоплює 16 років (розповідь починається віднайденням Дафніса і Хлої немовлятами (1,2) і закінчується згадкою про їх власних дітей (4,39,2). Події перших 15-ти років передаються у романі дуже стисло, проте історія та розвиток кохання між Дафнісом і Хлоєю, який тривав 1,5 роки, описано досить детально. В цьому зв'язку важливим є факт, що автор розподілив пори року на окремі книги роману. Особлива роль відведена осені, яка описується дещо детальніше, ніж інші пори року, тому що осінь – це пора зрілості. Лонг простежує основні етапи у відносинах між Дафнісом і Хлоєю, зіставляючи їх з порами року. У першу спільну осінь вони вперше чують ім'я Ерота (2,3 і далі), а друга осінь приносить їм першу шлюбну ніч (4,40).

В усіх чотирьох книгах роману розвивається з варіаціями та сама тема – кохання Дафніса і Хлої. „Це могло б стомлювати, – зауважує О.І.Білецький, – але не стомлює, бо кожна книга має властиве їй своєрідне офарблення” [1: 18]. У першій книзі вся увага зосереджена лише на закоханій парі – це сільська поема кохання, написана мовою вправної риторики. Побутовий елемент відсунений на задній план. Чудесне, фантастичне, міфологічне не виходить за межі сновидіння. Міфологія лише злегка орнаментує розповідь про закохану пару.

Концептуально-тематична група любовної лексики у романі прямо пов'язана з особливостями сюжету, адже твір Лонга називали „наукою про кохання”. О.І.Білецький вважає, що автор роману скористався елементами грецького любовного роману, очевидно, маючи перед собою ряд готових його зразків. „Змалювання поступового наростання і розвитку любовного потягу двох молодих істот, потягу, тісно пов'язаного з життям природи і на її тлі показаного; картини пастушого життя, підкреслено – простого і близького до природи, життя, що протікає на тлі то одної, то другої пори року, - ось у чому суть змісту повісті” [1: 12].

Концептуально-тематична група любовної лексики охоплює порівняно невелику кількість лексем, однак саме вони утворюють концептосферу „Кохання” у романі. У межах концептуально-тематичного поля (КТП) „Кохання” виділено такі смислові домінанти – ключові символи, як: $\tau\acute{o} \phi\acute{\iota}\lambda\eta\tau\alpha$ (поцілунок) – 36 фіксацій, $\delta\acute{o} \gamma\acute{\alpha}\mu\omicron\varsigma$ (весілля) – 28 фіксацій, $\tau\acute{o} \acute{\epsilon}\rho\omega\nu$ („справа”, „діло”, – „фізична близькість”) – 26 фіксацій, $\delta\acute{o} \acute{\epsilon}\rho\omega\varsigma$ (кохання) – 25 фіксацій, $\tau\acute{o} \kappa\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma$ (краса) – 22 фіксації.

Як бачимо, це КТП вирізняється від інших, досліджених на іншому матеріалі. Наприклад, Е. Мінаєва, аналізуючи жіночу російську поезію кінця ХХ ст., виділила такі концептуальні ознаки кохання, як „сум”, „передчуття втрати”, „страждання”, „розлука”, „біль”, „сексуальність”, „чуттєвість” та деякі інші [4: 11-12].

Всі концепти КТП „Кохання” у романі Лонга „Дафніс і Хлоя” безумовно взаємопов’язані. Проте спробуємо їх об’єднати у певні КТГ за способом вияву почуттів: *духовні вияви кохання, краса як вияв кохання, шлюб та тілесні вияви кохання.*

КТГ „Духовні вияви кохання” охоплює лексеми на позначення внутрішніх переживань і почуттів закоханих. Це лексеми, які належать до різних частин мови: $\acute{\omicron}$ $\xi\rho\omega\varsigma$ (кохання), $\acute{\epsilon}\rho\tilde{\omega}$ (кохати), $\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ (любобний), $\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\tilde{\omega}\varsigma$ (закохано), а також словосполучення $\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\omicron\varsigma$ $\acute{\epsilon}\mu\pi\acute{\upsilon}\rho\epsilon\upsilon\mu\alpha$ (полум’я кохання), $\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\omicron\varsigma$ $\pi\acute{\iota}\kappa\rho\acute{\omicron}\nu$ (гіркота кохання), $\nu\acute{\omicron}\sigma\omicron\varsigma$ $\kappa\alpha\iota\nu\acute{\eta}$ (невідома хвороба), $\acute{\epsilon}\rho\omega\varsigma$ $\acute{\alpha}\eta\tau\tau\eta\tau\omicron\nu$ (невгамовне почуття).

Дафніс і Хлоя, кохаючи один одного, зазнають і почуття страждання. Вони глибоко переживають це почуття, знають, що страждання для закоханих – почуття природне і типове. Після розмови з Філетом вони узагальнюють: $\text{Ἀλγοῦσιν οἱ ἑρῶντες, καὶ ἡμεῖς· τροφῆς ἀμελοῦσιν· ἴν’ ἡμελῆκαμεν· καθεύδειν οὐ δύνανται, τοῦτο μὲν καὶ νῦν πάσχομεν καὶ ἡμεῖς· κάεσθαι δοκοῦσι, καὶ παρ’ ἡμῖν τὸ πῦρ· ἐπιθυμοῦσιν ἀλλήλους ὄρᾱν· διὰ τοῦτο θάττον εὐχόμεθα γενέσθαι τὴν ἡμέραν (2,8,2) – страждають закохані, – і ми [так само]; не дбають про їжу, – і ми не турбуємося; не можуть спати, – від цього зараз і ми мучимося; здається їм, що палають, – і всередині нас є вогонь; сильно бажать бачити один одного, – через це і ми молимося, щоб якнайшвидше настав день. Порівнявши усі ці вияви кохання, вони прийшли до висновку: $\sigma\chi\epsilon\delta\acute{\omicron}\nu$ $\tau\omicron\upsilon\tau\acute{\omicron}$ $\acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu$ $\acute{\omicron}$ $\xi\rho\omega\varsigma$, $\kappa\alpha\iota$ $\acute{\epsilon}\rho\tilde{\omega}\mu\epsilon\nu$ $\acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\eta}\lambda\omega\nu$ $\omicron\upsilon\kappa$ $\acute{\epsilon}\iota\delta\acute{\omicron}\tau\epsilon\varsigma$ (2,8,3) – мабуть, це і є кохання, і ми кохаємо один одного, не знаючи цього. Лонг, змальовуючи кохання як комплекс почуттів, використовує досить вдало художній засіб паралелізму. Бажання бачити одне одного підсилене іномовленням і досягає апогею: „молимося, щоб якнайшвидше настав день”.$

Любовний статус роману „Дафніс і Хлоя” уможливив виділення у КТГ „Духовні вияви кохання” низки *epitētiv* любовної семантики. Особливою продуктивністю відзначається епітет $\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ (любобний, закоханий). У тексті роману натрапляємо на словосполучення *любобні сни* ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\alpha}$ $\acute{\omicron}\nu\acute{\epsilon}\iota\rho\alpha\tau\alpha$ (2,10,1), *любобне слово* ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma$ (4,13,1), *любобний дарунок* ($\delta\tilde{\omega}\rho\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\omicron}\nu$ (3,4,3), *любобна суперечка чи змагання* ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\eta}$ $\acute{\epsilon}\rho\iota\varsigma$ (2,39,1), *любобне виховання або навчання* ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\eta}$ $\pi\alpha\iota\delta\alpha\gamma\omega\gamma\acute{\iota}\alpha$ (3,19,1), *любобна насолода* ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\eta}$ $\acute{\alpha}\pi\acute{\omicron}\lambda\alpha\upsilon\sigma\iota\varsigma$ (2,11,3), *любобне страждання* ($\acute{\epsilon}\rho\omega\tau\acute{\iota}\kappa\acute{\eta}$ $\lambda\acute{\upsilon}\pi\eta$ (1,22,3).

Серед дієслів на позначення внутрішнього стану кохання у тексті роману фіксуємо синонімічний ряд – $\acute{\alpha}\gamma\alpha\pi\tilde{\omega}$, $\acute{\epsilon}\rho\tilde{\omega}$, $\sigma\acute{\tau}\acute{\epsilon}\rho\upsilon\omega$, $\phi\acute{\iota}\lambda\tilde{\omega}$, що мають семантику „любити” і $\acute{\omicron}\rho\upsilon\tilde{\omega}$ (палати пристрастю). Кожне дієслово відрізняється від іншого відтінком значення (від звичайного – „любити” до вияву сильного почуття „палати пристрастю”). Домінантами є дієслова $\phi\acute{\iota}\lambda\tilde{\omega}$ – любити, цілувати (62), яке знаходиться на шостій позиції з-поміж тридцяти найчастотніших дієслівних лексем у любовному романі Лонга „Дафніс і Хлоя”, і $\acute{\epsilon}\rho\tilde{\omega}$ – кохати (22), яке знаходиться на двадцять третій позиції.

Промова закоханого в Дафніса Гнафона особливо рясніє любовною лексикою і любовними метафоричними висловленнями. Наприклад, вислів $\text{Ἐγὼ δὲ σῶματος μὲν ἑρῶ δούλου, κάλλους δὲ ἐλευθέρου (4,17,4) – я кохаю тіло раба, але красу вільного є антитезою, в якій використано антоніми $\acute{\omicron}$ $\delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\varsigma$ „раб” і $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\upsilon\theta\epsilon\rho\omicron\varsigma$ „вільний” і $\tau\acute{\omicron}$ $\sigma\tilde{\omega}\mu\alpha$ „тіло” (тілесне) і $\tau\acute{\omicron}$ $\kappa\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\varsigma$ „краса” (духовне).$

В еротичному пасторальному романі Лонга „Дафніс і Хлоя” на першому місці поставлено „душевну красу” закоханих, оспівано кохання як „найкрасивіше і найвище почуття”. У змалюванні кохання, як показує аналіз КТП „Кохання”, переважають „Духовні вияви кохання”, які урівнюють пастуха і пастушку і бога кохання Ерота. З лексемами цієї концептуальної групи пов’язана велика кількість образних засобів.

Краса – невід’ємний атрибут і важливий концепт КТП „Кохання”. За визначенням С. Мережковського, Лонг у романі „Дафніс і Хлоя” показав „пізнання світу через красу” [3: 38]. Отже, наступною концептуальною групою КТП „Кохання” є **КТГ „Краса як вияв кохання”**. Краса для еллінів – це особлива універсальна категорія, яка уособлювала не лише

„красу природи”, але й красу богів і людини і особливо тілесну красу, відображену в мистецтві – мармурі, живописі та художньому слові.

У романі Лонга красу передають лексеми різних частин мови. Серед *іменників* – τό κάλλος (краса), що є домінантою (22 слововживання), та ряд соматичної лексики у поєднанні з епітетами на позначення краси. З красою у романі Лонга „Дафніс і Хлоя” пов’язані синонімічні *епітети* ώραῖος (квітучий, гарний), καλός (гарний), ἀγαθός (гарний, хороший), γλαφυρός (витончений), εὐμορφος (красивий, прекрасний), εὐτρεπής (славний, красивий), θαυμάσιος (надзвичайний, чудовий), πάγκαλος (дуже гарний, прекрасний). Естетичні епітети відображають реакцію автора на вияв усього красивого, близького до ідеалу. Серед них особливою частотністю вживання виділяється прикметник **καλός** (49 фіксацій).

Письменник, який створив витончений еротичний роман, звичайно звертає увагу на красу не тільки героїв, але і всього того, що їх оточує, – красу рослинного і тваринного світу. Тому можна з упевненістю сказати, що таке, на перший погляд, навіть дещо надмірне вживання слова **καλός** – не випадкове. Тут можна провести паралель з Гомером, з його захопленням світом, що відзначає дослідник С.П.Маркіш [2: 126].

У романі Лонга ми виокремили окрему **КТГ „Шлюб”**, яка разом з трьома іншими і творить **КТП „Кохання”**. Фіксуємо ряд іменних і дієслівних лексем з еротичною семантикою, пов’язані зі шлюбом: **ὁ γάμος** (шлюб, весілля), **γαμῶ** (одружуватися), **ὁ γαμβρός** (зять), **ἡ νύμφη** (наречена), **ὁ νυμφίος** (жених), **ὁ μνηστήρ** (жених), **μνηστεύω**, **μνῶμαι** (свататися), **μοιχεύω** (порушувати подружню вірність, зраджувати), **προδίδωμι** (зраджувати), **ὁ ὑμέναιος** (гіменей, весільна пісня).

Лексема **ὁ γάμος** (шлюб, весілля) є ключовою в сюжетній лінії роману. До речі, дана лексема є домінантною і в інших грецьких романах I-III ст., які дійшли до наших днів повністю, зокрема Харитона, Ксенофонта Ефеського, Ахілла Татія і Геліодора. Події, які розгортаються у романі Лонга (від зародження перших почуттів Дафніса і Хлої), завершуються весіллям закоханої пари. Поєднання Дафніса і Хлої у шлюбі становить завершення і кульмінацію роману Лонга.

Особливо показовою у **КТП „Кохання”**, на нашу думку, є **КТГ „Тілесні вияви кохання”**. Наголос на фізичності, природності почуття кохання простежується у розвитку: Хлоя закохалася у Дафніса після того, як побачила його голим, коли він купався у річці, а Дафніс закохався у Хлою після того, як вона його поцілувала. З самого початку любовної історії, зображеної Лонгом, тілесне сприйняття кохання показане у поєднанні з духовним: *ἔχαIRON ἰδόντες, ἐλυποῦντο ἀπαλλαγέντες, ἤθελόν τι, ἠγνόουν ὅ τι θέλουσι* (1,22,4) – [Дафніс і Хлоя] *раділи, бачачи одне одного, сумували, коли розлучалися, бажали чогось, але не знали, чого саме хочуть*. В цьому художньому описі бачимо деяке відхилення від загальноприйнятої схеми зображення „кохання з першого погляду”, адже тут на першому місці стоїть тілесне сприйняття краси, в чому виявляється відмінність Лонга від інших грецьких романістів. Вислів *τοῦτο μόνον ἤδεσαν ὅτι τὸν μὲν φίλημα, τὴν δὲ λουτρὸν ἀπώλεσεν* (1,22,4) – *тільки одне вони усвідомлювали, що його [Дафніса] згубив поцілунок, а її [Хлою] – купіль*, побудований на персоніфікації, підкреслює неабияку майстерність автора.

Хоча фізичні симптоми кохання ще раніше до Лонга були описані (напр., у Сапфо) і пікантне еротичне зображення у грецькій літературі не нове, все одно тематика сексуальності (від її першого пробудження до тілесного втілення у любовному акті), як вважає німецький дослідник роману Лонга Д.Теске, є новим [9: 45]. Передумовою до такого зображення є постійне перебування закоханої пари разом, щоденне спілкування одне з одним за спільним пастушим заняттям.

Тілесний вияв кохання, зовнішнє втілення почуттів і емоцій характеризують іменні, прикметникові та дієслівні лексеми: **τὸ φίλημα** (поцілунок), **φιλῶ** (цілувати), **καταφιλῶ** (ніжно пестити, цілувати), **ἡ περιβολή** (обійми), **περιβάλλω** (обніматися), **περιπλέκω** (обіймати), **ἐπαλλάττω** (переплітати (руки), **προσστερνίζομαι** (притискатися до грудей), **τὸ ἔργον** (діло, справа, - „тілесні любовні діяння”), **συγκαθεύδω** (разом спати), **συκοιμῶμαι** (разом лежати, розділяти ложе), **συγκατακλίνομαι** (разом лягати), **μαλθάσσω** (підлещуватися), **λαγνεύω** (піддаватися розпусті).

Лексема **τό φίλημα** (поцілунок) вжита у романі Лонга 36 разів. Це один з найпоширеніших тілесних виявів кохання у тексті роману. Саме поцілунок Хлої став причиною закоханості Дафніса, згодом поцілунки стали невід'ємним атрибутом у висловленні почуттів закоханої пари.

Зображує письменник і поцілунок як нагороду: Хлоя подякувала Дафнісу за легенду про німфу Ехо, обдарувавши його поцілунками: τὸν Δάφνιν οὐ δέκα μόνον φίλήματα ἀλλὰ πάνυ πολλὰ κατεφίλησεν ἡ Χλόη (3,23,5) – *Хлоя не те, що десятьма поцілунками, але й набагато більше Дафніса цілувала.*

Письменник використовує лексему **τό φίλημα** (поцілунок) у зіставленнях та порівняннях з різними образами, як позитивними, так і негативними. Зокрема, Лонг порівнює поцілунок з молодим медом і разом з тим говорить, що він „гризе серце” і „зводить з глузду”: δάκνει τὸ φίλημα τὴν καρδίαν καὶ ὥσπερ νέον μέλι μαίνεσθαι ποιεῖ (1,25,2) – *поцілунок гризе серце і, наче молодий мед, зводить з глузду* (1,25,2). Особливо вдало порівнює письменник поцілунок з яблуком: ἔλαβε γὰρ κρεῖττον καὶ χρυσοῦ μῆλον φίλημα (3,34,3) – *одержав поцілунок кращий за золоте яблуко* (3,34,3). Оригінальність виявляє порівняння поцілунка із жалом бджоли (τὸ δὲ φίλημα κέντρον μελίττης πικροτέρων (1,18,1) – *поцілунок пекучіший від жала бджоли* (1,18,1).

Зафіксовано у тексті роману декілька дієслівних метафор з компонентом **τό φίλημα** (поцілунок): τοῦτο μόνον ἤδεσαν, ὅτι τὸν μὲν φίλημα ἀπώλεσεν (1,22,4) – *тільки одне вони знали, що його згубив поцілунок; ἀλλὰ φιλήσαι δέδοικα· δάκνει τὸ φίλημα τὴν καρδίαν* (1,25,2) – *але боюся цілувати, бо поцілунок гризе серце.*

Є у тексті роману епізод, пов'язаний з поцілунком, який символізує поведінку закоханих. Він пройшов крізь час і залишив відбиток не в одному творі любовного характеру. Це розповіді про те, що закохані дотримуються певних ритуалів: Хлоя підносить Дафнісу чашу з вином, перед тим, вмочивши в нього свої губи; Дафніс, прощаючись, цілує по черзі всіх і не забуває, що Хлою треба поцілувати останньою, щоб від неї поцілунок залишився на його губах: Ὁ δὲ ἀπήει, φίλησας αὐτοὺς προτέρους Χλόης, ἵνα τὸ ἐκείνης φίλημα καθαρὸν μείνη (3,11,3) – *[Дафніс] пішов, поцілувавши спочатку їх [батьків Хлої] перед Хлоєю, щоб поцілунок для неї залишився чистим.*

Увиразнює значення лексеми **τό φίλημα** поєднання з означеннями, зокрема тими, що позначають колір. Кольори, як слушно зауважують дослідники, в межах ідіостилю митців можуть зазнавати модифікацій – символічного та метафоричного переосмислення, внаслідок чого загальні колірні значення прикметників збагачуються додатковими „неколірними” компонентами. Так, наприклад, прикметник λευκός у сполученні з іменником φίλημα актуалізує потенційну сему „чистий” (тобто „безгрішний”). Описуючи господареві красу Дафніса, Гнафон ставить риторичне запитання: τίς ἐκείθεν οὐκ ἂν εὔξαιτο λαβεῖν ἐραστῆς λευκὰ φίλήματα; (4,17,6) – *який же ж закоханий не мріяв би отримати чисті поцілунки?*

Лонг наділяє поцілунок (**τό φίλημα**) кількома епітетами, які містять конотацію „солодкості”: γλυκύς (солодкий), коли Дафніс говорить, що *вуста Хлої солодші від меду* – στόμα κηρίων γλυκύτερον (1,18,1); μελιτώδης (= τὸ μέλι ‘мед’ + εἶδομαι ‘бути подібним, схожим’, тобто *медовий*). Саме таким видається Дафнісу і поцілунок Хлої: φίλημα ἐφίλησε μελιτώδες (2,18,1) – *поцілувала медовим поцілунком.*

У сполученні з іменником **τό φίλημα** епітет συνεχής передає значення великої (точніше, незмірно великої) кількості: συνεχῆ μὲν οὖν τὰ φίλήματα (4,6,3) – *тож нескінченними [були] поцілунки.* Перші поцілунки закоханих „були боязкими”, а обійми „похмурими”, – пише письменник: τὰ φίλήματα δειλὰ ἦν καὶ αἱ περιβολαὶ σκυθρωπαί, καθάπερ ἤδη παρόντα τὸν δεσπότην φοβουμένων (4,6,3) – *поцілунки були боязкими і обійми похмурими, наче вже [Дафніс і Хлоя] боялися присутності господаря.*

Значення „отримувати насолоду від поцілунку” засвідчуємо у висловленнях „насолада від поцілунку”: γευσάμενοι τῆς ἐν φίληματι τέρψεως ἀπλήστως ἐνεφοροῦντο τῆς ἡδονῆς (2,11,1) – *куштуючи насолоду від поцілунку, ненаситно зажадали розкоші; ἦν δὲ αὐτοῖς καὶ φίλημάτων ἀπόλαυσις συνεχῆς καὶ λόγων ὁμιλία терπνὴ (3,10,3) – була для них безперервна насолода від поцілунків і солодка бесіда зі слів.* Як бачимо, в одному реченні Лонг використовує дві метафори підряд.

На позначення „обійми” у романі Лонга вживається лексема **αἱ περιβολαὶ** (14 фіксацій). Зокрема, її фіксуємо у метафоричному висловленні **αἱ περιβολαὶ σκυθρωπαὶ** (4,6,3) – *сумні (похмурі) обійми*.

На позначення процесу обнімання вживаються у тексті роману два дієслова: **περιβάλλω** та **περιτλέκω**.

До любовної лексики відносимо також іменник **τὸ ἔργον** „справа, діло”, що означає „любовні діяння”. У сполученні з цим іменником прикметник **γλυκός** набуває метафоричного відтінку значення: **γλυκὴ** τι, **ὡς ἔοικεν, ἐστὶ τὸ ἔργον** (3,14,3) – *ця справа, як видається, є солодкою*. „Тілесний вияв кохання” Лонг наділяє означенням, вираженим складним прикметником **θεόπεμπτος** (= **ὁ θεός** ‘бог’+ **πεμπτός** ‘післаний’) – *післаний богом*, тобто підкреслює, що зв’язок, якщо він освячений богом Еротом, є духовним, а не лише тілесним.

Образний (метафоричний) вислів **τὸ μόνον φάρμακον** (єдиний лік), вжитий у переносному значенні, так само використовується замість поняття „тілесне кохання”: **ἴνα δὴ γένηται τὸ μόνον ἔρωτα παῦον φάρμακον** (3,14,2) – *бо це єдиний лік, що вгамує кохання*. Ці вирази можна трактувати як своєрідні письменникові евфемізми.

Щодо власне еротичних понять, то слід зазначити, що Лонг не вжив у своєму романі жодної спеціальної лексеми, яка б мала конкретне значення „тілесне любовне діяння”, він евфемізує його, замінюючи багатьма описовими конструкціями, щоб надати більшої чистоти і невинності почуттям закоханих Дафніса і Хлої. Наприклад, автор використовує вислів „щось більше (краще) від поцілунків та обіймів” (τι **περιττότερόν**) замість „статеве кохання”: **ἐξεκάντο πρὸς τὰ ἀκούσματα καὶ ἐτήκοντο πρὸς τὰ θεάματα καὶ ἐζήτουν καὶ αὐτοὶ **περιττότερόν τι** φίληματος καὶ περιβολῆς** (3,13,3) – *[Дафніс і Хлоя] розпалювались від почутого і не знаходили собі місця від побаченого, і шукали вони чогось більшого від поцілунків і обіймів*.

У КТГ „Тілесні вияви кохання” ми не знаходимо пейоративної лексики, якою іноді бувають перенасичені тексти сучасних еротичних романів. Письменник замінює окремі тілесні вияви кохання описовими зворотами, використовує лексику, яка зображує „чистоту” почуттів закоханих (φίλημα **λευκόν** „чистий поцілунок”, φίλημα **μελίτωδες** „медовий поцілунок”, **περιττότερόν τι** φίληματος καὶ περιβολῆς „щось більше за поцілунки та обійми”).

Отже, концептосфера „Кохання” у романі Лонга „Дафніс і Хлоя” складається з чотирьох КТГ („Духовні вияви кохання”, „Тілесні вияви кохання”, „Краса як вияв кохання”, „Шлюб”), які зумовлені особливістю жанру та ідіостилю письменника. Еротична лексика належить до семантичних домінант у романі Лонга, часто бере участь у творенні художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор). Ключовими словами образних засобів є лексика на позначення еротичних понять є **ὁ ἔρως** (кохання), **ὁ Ἔρως** (Ерот, бог кохання), **τὸ φίλημα** (поцілунок), **αἱ περιβολαὶ** (обійми), **ὁ γάμος** (шлюб, весілля) та ін. Крім епітета **ἐρωτικός** (любовний, закоханий), любовну тематику доповнюють і інші епітети, які так чи інакше пов’язані з душевними почуттями та тілесними відчуттями героїв роману: **φίλος** (любий, милий), **γυμνός** (голий), **καλός** (красивий). Завдяки такому чистому і світлому зображенню людських почуттів, яким підвладні і боги, і люди, царі і пастухи, роман Лонга став шедевром світової класики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білецький О.І. До історії „Дафніса і Хлої” // Лонг. – Харків: Державне літературне видавництво, 1936. – С. 5-22.
2. Маркиш С.П. Гомэр и его поэмы. – М., 1962.
3. Мережковский Д. Дафнисъ и Хлоя. Повесть Лонгуса. – С.-Петербургъ: Изд-ніе М.В.Пирожкова, 1904. – 164 с.
4. Мінаєва Е.В. Гендерна концептологія: мовна репрезентація концептів „дім” і „любов” у жіночій поезії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Сімферополь, 2007. – 23 с.
5. Огаркова Г.А. Вербалізація концепту „кохання” в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005. – 20 с.
6. Konstan D. Sexual Symmetry. Love in the Ancient Novel and Related Genres. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994. – 270 p.
7. Polaszek E. Filozoficzna i Literacka geneza motywu miłości w antycznym romansie greckim. – Kraków: Wydawnictwo PROMO, 2002. – 168 s.
8. Schönberger O. Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und deutsch.–Berlin: Akademie-Verlag, 1973.–215 s.
9. Teske Dörte. Der Roman des Longos als Werk der Kunst. – Aschendorff Münster, 1991. – 135 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інеса Макап – аспірантка кафедри класичної філології Львівського національного університету ім. І.Франка.
Наукові інтереси: лінгвостилістика давньогрецької мови.

КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ СФЕРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ

Антоніна МАРКОВСЬКА (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена проблемам дослідження фразеологізмів німецькомовної преси. Розглянуто питання когнітивно-концептуальних сфер фразеологізмів німецькомовної преси. Автор підкреслює важливість дослідження фразеологізмів німецькомовної преси у лінгвокогнітивному аспекті для вивчення мовної картини світу.

The article is devoted to the problems of phraseologismen of German language press. The article deals with the question of cognitively-conceptual spheres of phraseologismen of German language press. The author underlines the importance of research of phraseologismen of German language press for learning new information about the language picture of world.

Звісно, що фразеологія відіграє значну змістовну та формальну роль у будь-якому функціональному стилі, виконуючи цілу низку важливих для нього завдань. Серед усіх соціолектів найбільш “охочим” до фразеологічних одиниць виступає стиль преси. Більш того: на даному етапі розвитку фразеології неможливе її вивчення без належного врахування лінгвокогнітивного аспекту. Підвищена цікавість до мотивуючої бази фразеологічного значення викликала зміщення вектора досліджень від традиційних структурно-семантичних особливостей в бік національно-культурної специфіки, яка обумовлена когнітивними факторами, та проявляється у різноманітних формах вербалізації одиниць концептуального рівня (М.Ф. Алефіренко [1], І.О. Андрєєва [2], О.Л. Бессонова [3], Д. Добровольський [15], О.В. Забуранна [5], Н.Г. Лисецька [8], W. Bömer [14], G. Dunbar [18], G.H. Harman [19], B. Sandig [20], M. Schwarz [21] та інші).

Одне з центральних місць належить дослідженню фразеологічних одиниць у лінгвокогнітивному аспекті, оскільки вони містять у концентрованому вигляді образи, якими мислить людина, відбивають національне світобачення. Актуальність даного дослідження фразеологічних одиниць сучасної німецькомовної преси набуває великого значення для вивчення мовної картини світу.

Під фразеологізмами преси розуміємо у нашому дослідженні будь-яке усталене сполучення (тобто: ідіоматичні звороти, неідіоматичні звороти, крилаті вислови, прислів'я, приказки тощо). Як показує наше дослідження, фразеологічні одиниці (далі ФО) преси володіють комплексом функціонально-стилістичних якостей, тому і використовуються, як постійний “сировинний” матеріал у різних жанрах преси. Чим більше застосовують ФО у пресі, тим яскравіше, ефективніше її вплив на читача.

Фразеологічні звороти преси віддзеркалюють культурний досвід народу, виконуючи роль культурних стереотипів, тобто їм властива когнітивна функція. В.М. Телія [12] висуває положення, згідно з яким фразеологізми є мікротекстами, в номінативній основі котрих концентруються різні типи інформації – денотативної, емотивної, граматичної, стилістично-маркованої, мотиваційної, оцінної та когнітивної. Спираючись на вказане положення, можна вважати, що семантична структура фразеологізмів преси німецької мови складається з таких інформаційних блоків (макрокомпонентів), як денотативний, емотивно-оцінний, граматичний, функціонально-стилістичний, мотиваційний та когнітивний. Ці блоки є обов'язковими елементами семантичної структури фразеологізмів, у той час як інші блоки мають факультативний характер [13: 5]. Культурно-значуща інформація про світ зберігається у фразеологізмах преси німецької мови у денотативному блоці або у когнітивному, тобто у культурних конотаціях, які відбивають зв'язок асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами культури.

З боку відображення соціокультурних знань в образній основі фразеологізмів німецької преси можна виділити такі дві групи: національні фразеологізми та інтернаціональні фразеологізми (міжкультурні, тобто запозичені з інших мов).

На думку Н.В. Любчук [9: 31], етнокультурний компонент семантики фразеологічних одиниць, які використовуються у газетних текстах, може виявлятися на трьох різних рівнях:

1. В значенні окремих лексичних компонентів фразеологізму.
2. В сукупному фразеологічному значенні сталого словосполучення.

3. В прямому значенні сукупного словесного комплексу, в якому відображається соціально-культурна ситуація, що лежить в основі образно-переносного значення фразеологізму. Такі ФО раніше вживалися як вільні словосполучення з прямим значенням і розповідають тепер про народні звичаї, традиції і т. ін..

Спираючись на дослідження народно-етимологічного переосмислення німецьких фразеологізмів, яким займається українська вчена С.М. Солдатова [11], можна визначити, що у генетичному аспекті народно-етимологічні ФО преси розділяються на дві групи: саме німецькі та запозиченні. Народно-етимологічні ФО преси зв'язані із повсякденним життям, повір'ями, звичаями людей, відображають суспільно-економічне, виробниче та культурне життя.

Як справедливо зазначає Е.С. Кубрякова, виходячи з емотивно-оцінної природи фразеології, треба досліджувати фразеологізми преси концептуально, що зумовлено іменуванням когнітивних структур разом з їх емотивно-оцінним компонентом і провідною роллю концепту у формуванні семантики мовних одиниць [6: 95]. Преса є тією сферою відображення ФО, яку можна розглядати когнітивно-концептуально:

- 1) **Politik und Gesellschaft** – політика і суспільство,
- 2) **Wirtschaft** – економіка,
- 3) **Sport** – спорт,
- 4) **Kultur, Wissenschaft und Ausbildung** – культура, наука і освіта.

У кожній когнітивно-концептуальній сфері фразеологія преси „бере участь“ і відіграє певну роль:

1) **Politik und Gesellschaft** – політика і суспільство

Загально відомим є той факт, що преса завжди характеризувалась політичною спрямованістю змісту. Політична лексика була актуальною з давніх-давен і такою ж залишається і в нашу добу. Політична практика, а також інтеграційні процеси, які відбуваються у цій сфері людської діяльності, зумовлюють активний процес запозичення фразеологізмів з інших мов. Тому, з боку етимології, склад ФО преси політичної спрямованості характеризуються наявністю значної кількості прямих запозичень, особливо у формі кальок. Вони відносяться до різних періодів історії, починаючи з античних часів та продовжується до сьогодення. Їх розподіляють на прямі запозичення та кальки. Інтенсивний процес запозичення, а також поширення у німецькій та в інших мовах запозичень однакових або близьких за структурно-семантичним відношенням, обумовлюють інтернаціональність семантики політичних ФО [7: 16]. Серед них виділяються:

1. Інтернаціональні політичні ФО з повною фонографічною схожістю, запозичені з інших мов у не калькованій формі;
2. Інтернаціональні політичні ФО з частковою фонографічною схожістю: політичні ФО, які представляють власну назву та напівкальки;
3. Інтернаціональні політичні ФО з нульовою фонографічною схожістю, які виникли як шляхом калькування так і шляхом розвитку похідних фразеологічних утворень у різних мовах та які складають основну частину інтернаціоналізмів у складі політичної фразеології преси.

Отже, за ступенем структурно-семантичної тотожності політичні ФО преси розподіляють на: 1) повні інтернаціональні політичні ФО, які мають максимальну схожість семантики і структури, 2) неповні інтернаціональні політичні ФО, які мають окремі лексичні та семантичні розбіжності.

Я.Т. Билиця зазначає, що виникнення та подальший розвиток фразеологізмів преси політичної спрямованості відбувається в основному під безпосереднім впливом екстралінгвістичних політичних факторів. Прикладом тому можуть бути політичні фразеологічні вирази, які корелюють з конкретними історико-політичними подіями, явищами, які мали місце у політичному житті німецькомовних країн, інших країн світу і на міжнародній арені та які детермінували появу цих одиниць [4: 13].

Результати дослідження К.Я. Лепи свідчать, що для політичної лірики є значною образна, яскрава фразеологія та порівняно мало безобразних, кліше подібних фразеологізмів [7: 10].

Одним із цікавих прикладів яскравих фразеологізмів преси у сфері політичних подій є фразеологізм *alte Hasen*, який має значення “стріляний горобець”, “обстріляний звір” [10 (1: 312)], подібних ідіом в когнітивно-концептуальній сфері “політика і суспільство” нами зафіксовано 1500 вживань:

Es gibt gute Gründe, seine Stelle zu verlieren: die Sozialauswahl bei Entlassungen etwa, die junge Leistungsträger aussortiert und *alte, müde Hasen* schon (FAS, 8.2.2004).

Ідіома *alte, müde Hasen* (erfahrene Menschen) завдяки додаванню лексеми *müde* ще більш посилює експресивне значення самого фразеологізму (дуже досвідченні, “стріляні горобці”).

Вживання фразеологічних новоутворень у політичному контексті преси можна пояснити таким чином: по-перше – виникає потреба прихованого зображення певних обставин (евфемізація); по-друге – не має змоги назвати те чи інше положення речей, обставини.

Політична ситуація в семантичному плані може бути найчастіше зображена за такою шкалою: 1) негативно, 2) політично нейтрально, 3) позитивно.

Найбільш характерною площиною для вживання фразеологізмів є газетні та журнальні рубрики, які саме і присвячено політичним подіям. Тому, як вже зазначалось раніше, виділяються в окремий підтип фразеологізми політичної спрямованості, які визначається своїм інтернаціональним характером.

2) Wirtschaft – економіка

Для зображення економічних подій необхідно також використання ФО у пресі з метою викликати більшу зацікавленість у читача. Для опису економічної ситуації може використовуватись, наприклад, фахова економічна фразеологія (*rote Zahlen* – дані, що показують дефіцит балансу [10(2: 335)], зафіксовано 900 прикладів вживання подібних ФО преси):

Etwa jedes dritte Unternehmen der Metall- und Elektroindustrie schreibt *rote Zahlen*, Preiserhöhungen lassen sich am Markt kaum noch durchsetzen, der Druck auf die Margen wächst (Wirtschaftswoche, 18.3.2004).

3) Sport – спорт

Спортивні коментарі вимагають сьогодні більш образних, емоційних засобів зображення сучасних подій у світі спорту. Тому, газетні статті когнітивно-концептуальної сфери “спорт” налічують велику кількість прикладів вживання у них фразеологізмів. У словнику (Duden 11) ідіоми *in die Schranken weisen* приписується значення “jmdn. zur Mäßigung mahnen“ [16: 683] (поставити на місце, не дозволяти виходити за рамки дозволеного кому-небудь), але в даному контексті вживається в іншому значенні “обійти кого-небудь у грі, обіграти”:

Bereits vor vier Jahren hatte Rumänien die Kolumbianer mit 3:1 *in die Schranken gewiesen* (Mannheimer Morgen, 17.06.1998).

4) Kultur, Wissenschaft und Ausbildung – культура, наука і освіта

Тематичний розділ преси, який відображує культурне життя суспільства дуже великий і стосується різноманітних сфер: мистецтва, літератури, освіти, музики та ін.

За допомогою ФО преси новини культурного життя суспільства отримують образне звучання:

(4.5) *Bananenschalen rauchen und anderer Kulturverfall: Was man von Ulrich Plenzdorfs leidendem jungen W. über die DDR lernen kann* (taz, 10.08.99, S. 12, Kultur).

Фразеологізм *leidendem jungen W.* представляє синтаксичну модифікацію утворення партиципа на базі віддієслівного іменника від крилатого виразу (Die Leiden des jungen W. – Buchtitel von Ulrich Plenzdorf, zurückzuführen auf „Leiden der jungen Wethers“ von J.W. Goethe [17: 333]).

У когнітивно-концептуальній сфері культурного життя суспільства зустрічаються модні фразеологічні інновації *Glamour haben* (бути гламурним, мати блиск) та *Klasse haben* (мати клас, бути гарним, класним):

Jetzt wird sie gefeiert – für eine ernste Rolle. Vielleicht *hat* ihr Name wenig *Glamour*. Aber Katja Riemann *hat Klasse* (Deutschland, № 5 / 2003, S. 4, Oktober / November).

Висвітлення новин телебачення теж входить до сфери культурного життя та спричиняє появу нових публіцистичних фразеологічних одиниць, наприклад назва відомого серіалу в Німеччині “Gute Zeiten, schlechte Zeiten” стала фразеологічним зворотом. Наведений нижче

приклад показує, наскільки по-різному ФО можуть інтегруватися в реченні, як при цьому трансформується первинний форматив і як по-різному це впливає на семантику ФО:

Schlechte Zeiten sind manchmal gute Zeiten für eine gute Geschichte: Wie sich RTL und die „Bild“-Zeitung um die Verwertung eines Autounfalls zweier Soapstars streiten (taz, 4.06.99, S. 14, Flimmern und Rauschen).

Отже, так як культурне життя завжди супроводжується необхідністю показати різноманітні його аспекти, то когнітивно-концептуальна сфера преси щодо висвітлення новин культури вимагає більше виразних, образних по звучанню та влучних фразеологізмів.

Таким чином, можна зробити висновок, що дослідження когнітивно-концептуальних сфер ФО німецькомовної преси дає цінний матеріал для аналізу їх семантики та структури, а також для вивчення мовної картини світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Протовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация // Филологические науки. – 2002. № 5. – С. 72 – 81.
2. Андрусва І.О. Лінгвокогнітивні параметри концептуалізації простору засобами англійської фразеології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одес. нац. ун-т. ім. І.І. Мечникова – О., 2007. – 20 с.
3. Бессонова О.Л. Особливості дієслівної вербалізації оцінних концептів в англійській мові // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики: Збірник статей, присвячений ювілею В.Д. Каліушенка. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. – С. 227 – 241.
4. Билица Я.Т. Политическая фразеология современного немецкого языка как особый разряд единиц его фразеологического состава: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1988. – 24 с.
5. Забуранна О.В. Концептуалізація простору в українській та перській фразеологічній картині світу (спроба порівняльного аналізу) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип. 29. – 2000. – С. 190 – 197.
6. Кубрякова Е.С. Обеспечение речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 82 – 141.
7. Лепя К.Я. Функциональные свойства фразеологизмов современного немецкого языка в текстах политической направленности: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Минск. гос. педагогический университет – М., 1983. – 23 с.
8. Лисецька Н.Г. Фразеологічні інновації в сучасній німецькій мові: когнітивний та функціональний аспекти: Дис. ... канд. філол. наук. – Л., 2003. – 218 с.
9. Любчук Н.В. Німецькі фразеологізми з етнокультурологічним компонентом та проблеми їх відтворення при перекладі: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. – 298 с.
10. Німецько-український фразеологічний словник / Уклали В.І. Гавриш, О.П. Пророченко. – В 2 т. – К.: Рад. школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 382 с.
11. Солдатова С.Н. Народно-этимологическое переосмысление фразеологизмов и его роль в обогащении фразеологического состава современного немецкого языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1988. – 24 с.
12. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
13. Фірсова Ю.А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002. – 194 с.
14. Börner W. Kognitive Linguistik und Fremdspracherwerb. Das mentale Lexikon. – Tübingen: Narr, 1994. – 258 S.
15. Dobrovolskij D. Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung. – Trier: WVT, 1997. – 288 S.
16. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage. – Band 11. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2008. – 959 S.
17. Duden. Zitate und Aussprüche 3., überarbeitete und aktualisierte Auflage. – Band 12. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2008. – 960 S.
18. Dunbar G. The cognitive lexikon. – Tübingen: Narr, 1992. – 152 S.
19. Harman G.H. Some philosophical issues in cognitive science: Qualia, intentionality, and the mind – body problem // Foundations of cognitive science. – Cambr. (Maas.); L.: MIT, 1989. – P. 831 – 848.
20. Sandig B. Zu Konzeptualisierungen des Bewertens anhand phraseologischer Einheiten. // Europhras'92. Tendenzen der Phraseologieforschung / Hg. von B. Sandig. – Bochum: Brockmeyer, 1994. – S. 549 – 596.
21. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. – Tübingen, 1992. – 478 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Антоніна Марковська – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології МДГУ ім. Петра Могили, викладач кафедри іноземних мов МДАУ.

Наукові інтереси: фразеологія сучасної німецькомовної преси у лінгвокогнітивному та функціонально-прагматичному аспектах.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ВОЙОВНИЧІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Наталя МИРОНОВА (Горлівка, Україна)

У статті представлена одна з стадій, широко відомих методик дослідження концепту, а саме, побудова лексико-фразеологічного поля ВОЙОВНИЧОСТІ на матеріалі французької мови.

In given article is presented one of the withstand, well-known methods of the research of concept, namely, a construction of the lexical-phraseological field of BELLICOSITY on material of French.

Метою статті є побудова лексико-фразеологічного поля концепту «BELLICISME (m)» – «ВОЙОВНИЧІСТЬ» у французькій мові для подальшої систематизації, упорядкування. тієї частини системи мови, що репрезентує цей концепт.

Для досягнення поставленої мети в статті розв'язуються конкретні завдання:

обґрунтувати обраний метод дослідження,

визначити сукупність лексико-фразеологічних засобів, спрямованих на ситуацію войовничості у французькій мові,

проаналізувати дефініції тлумачних та фразеологічних словників,

описати значення слів і виразів для систематизації тієї частини системи мови, що репрезентує концепт «BELLICISME (m)» – «ВОЙОВНИЧІСТЬ» у французькій мові,

узагальнення звести до таблиці та діаграми.

Об'єктом дослідження є словникові статті концепту «BELLICISME (m)» – «ВОЙОВНИЧІСТЬ» із словників сучасної французької мови.

Предметом дослідження є лексеми, фраземи, висловлювання й тексти, що репрезентують в мові та мовленні вищезазначений концепт.

Концептуальний аналіз є одним із методів, який дозволяє розглядати різноманітні універсали людського буття, в тому числі і такий сегмент об'єктивної дійсності як концепт «BELLICISME (m)» – «ВОЙОВНИЧІСТЬ».

Для формування й існування концептів слова в принципі не потрібні, вони необхідні для повідомлення концептів, їх обговорення, а також вони є одним з джерел їх формування в свідомості людини.

Коли концепт отримує мовне вираження, то ті мовні засоби, що використовуються для цього, виступають як засоби вербалізації, мовної репрезентації, мовного представлення концепту.

Концепт репрезентується в мові:

готовими лексемами та фразеосполученнями зі складу лексико-фразеологічної системи мови, що мають семантику чи окремі семи різного рангу (архісеми, диференціальні семи, периферійні – потенційні);

вільними словосполученнями;

структурними та позиційними схемами речень, що несуть типові пропозиції (синтаксичні концепти);

текстами й сукупностями текстів (при необхідності експлікації чи обговорення змісту складних, абстрактних чи індивідуально-авторських концептів) [1:48].

Таким чином, для обміну концептами та їх сполученнями як результатами розумової діяльності необхідно ці концепти вербалізувати, тобто назвати, виразити мовними знаками. Для часто вживаних концептів є системні одиниці, які мовець може використовувати, дібравши необхідні з тих, що є в мові. Для концептів, що рідше експлікуються чи є системно неномінованими або індивідуально-авторськими, можуть бути необхідними розгорнуті словосполучення і навіть тексти – наукові, енциклопедичні, дефініційні, що описують національно-специфічні риси концепту. Тобто в текстах описуються не лише універсальні концепти і такі, що утворилися у одного народу і невідомі іншому, а й індивідуальні авторські. Семантика слів, словосполучень, фразеологізмів, структурних і позиційних схем речень в системі мови, а також текстів – ось найважливіше джерело наших знань про зміст тих чи інших концептів.

На цьому етапі дослідження ставимо задачу визначення сукупності лексико-фразеологічних засобів, спрямованих на ситуацію войовничості у французькій мові. Задача вирішуватиметься на основі аналізу дефініцій тлумачних та фразеологічних словників, а також за допомогою спостережень контекстуальних вживань одиниць.

У результаті аналізу виявлена 61 франкомовна одиниця, що об'єктивує різні мовні осмислення концепту «ВОЙОВНИЧІСТЬ». Принцип добору даних одиниць визначатимемо виділенням концептуальної гештальт-структури, комплексної, цілісної, функціональної структури, що упорядковує різноманіття окремих явищ у свідомості та що має прототипічне представлення. Прототипічна концептуальна схема войовничості несе узагальнену інформацію про даний акт, абстрагуючись від великої кількості деталей, що складають комунікативну структуру ситуації войовничості, так, випускаються дані про те, хто виступає в ролі агента і реципієнта войовничості: особа (індивід), колективний, інституціональний суб'єкт або соціум.

Об'єднаємо лексичні і фразеологічні засоби у єдину таблицю, аргументуючи це, по-перше, їх функціональною еквівалентністю, по-друге, з огляду на те, що актуальність будь-якого явища забезпечує високу номінативну активність у його позначенні.

У результаті компонентного аналізу виявлених лексико-фразеологічних засобів, що вербалізують концепт «ВОЙОВНИЧІСТЬ», нами було виділено три групи, що позначають такі фрагменти концептуального простору войовничості, як «активна войовничість», «пасивна войовничість», «акціональна войовничість». Усередині кожного з цих фрагментів можливим є виділення лексико-фразеологічних підгруп, що утворюють парадигми, на основі збігу у деяких одиниць ознак, що уточнюють характер дії.

Фрагмент «активна войовничість» передає значення номінації та ознак войовничості:

парадигма номінації войовничості: *Esprit de guerre* – войовничий дух, войовничість, *Guerre au couteau* – різанина, побоїще, *Gens de guerre* – воєнні, *Grand homme de guerre* – полководець, *Un foudre de guerre* – а) герой війни, великий полководець; в) відчайдушний хоробрий, *Tigre de guerre* – заст. китайський солдат, *Dieu de la guerre* – Бог війни, *Mars*, *Apes*, *Las de guerre* – млява, немоторна людина, *Sentier de guerre* – воєнна стежка, *Filleul de guerre* – «хрещеник» (солдат, якого узяла жінка під своє заступництво), *Marraine de guerre* – а) «хрещена» (жінка, що узяла шефство над фронтовиком); в) місто, яке узяло шефство над іншим містом, що постраждало під час війни, *Nom de guerre* – а) бойове прізвисько (солдата при вступі до найманих військ), в) прізвисько, с) псевдонім, *Vaisseau de guerre* – воєнний корабель, альбатрос;

парадигма, що семантично маркірує ознаку виробленої дії: *Guerres domestiques* – внутрішня міжусобиця, *Guerre éclair* – блискавична війна, *Guerre sourde* – таємна війна, *Guerre de détail* – партизанська війна, *La drôle de guerre* – «дивна», «смішна», «липова» війна (період повного затишшя на фронті з початку другої світової війни 1940 року), *Sale guerre* – брудна, мерзотна війна (про французьких колонізаторів проти народів Індії у 1945 – 1954 рр.).

Фрагмент «пасивна войовничість» передає значення утаювання, приховування:

парадигма замовчування або приховування дійсної інформації: *Faire la guerre en renard* – удаватися до воєнних хитрощів, *Faire la guerre à l'oeil* – бути напоготові, *Faire la petite guerre* – гратися у війну, *Fond de guerre* – прихована образа, стара образа;

парадигма приховування щирих намірів / поведінки і / або маскування їх альтернативними, як правило, більш кращими: *Jouer avec sa victime comme un chat avec une souris* – грати як кіт із мишею, *Il ne faut pas chanter triomphe avant la victoire* – не кажи гоп, поки не перескочиш, *Qui terre a, guerre a* – хто з землею, той з війною, *Qui veut la paix, tiens-toi prêt à la guerre*, *Qui veut la paix, prépare la guerre* – хочеш миру, готуйся до війни;

група лексико-фразеологічних засобів, *Faire la guerre à ses dépenses* – а) марно витратити гроші, в) більше витратити, ніж заробляти, *Faire la guerre aux mots* – чіплятися до слів, *Guerre est bien forte quand les loups se mangent* – вовк спуску не дає, *Qui femme a, guerre a* – маєш жінку, маєш клопіт.

За нашими даними найбільш представницькими в кількісному плані є лексико-фразеологічні одиниці, що номінують фрагмент «акціональна войовничість» (різного роду

дії, спрямовані на початок, розв'язання, закінчення, стан войовничості). Так, у французькій мові у цьому фрагменті виділяється:

група лексико-фразеологічних засобів, що номінують войовничість у певному стані чи розгортанні дії: *Etat de guerre* – воєнне положення, стан війни, *Fatalité de la guerre* – мінливості війни, мінлива удача на війні, *Guerre à outrance* – війна до переможного кінця, *Guerre d'attrition* – війна на змор, *Guerre d'usure* – війна на змор, *Sur la pied de guerre* – на воєнному положенні, у бойовій готовності, *A la guerre comme à la guerre* – на війні, як на війні (треба вміти пристосовуватися до обставин), *La guerre justifie les moyens* – ціль виправдовує засоби, *La guerre nourrit la guerre* – війна себе годує, на війні з голоду не помреш, *C'est de bonne guerre*, *De bonne guerre* – а) згідно правил війни; чесно, справедливо, б) вдалий маневр, вдалий хід, *De guerre lasse* – а) після стійкого руху опору, вибиватися із сил; в) терпець урвався, відчайвшись, *En guerre et en marchandise* – у будь-яких умовах, *Moitié guerre, moitié marchandise* – а) двозначний; б) з гріхом пополам (так-сяк), волею-неволею;

парадигма на позначення власне войовничих дій: *Aller en (à la) guerre contre qn*, *Marcher en (à la) guerre contre qn*, *Partir en (à la) guerre contre qn* – почати війну, затіяти війну з будь-ким, *Aller faire la guerre au pain : ils vont faire la guerre au pain* – вони ані шматочка не залишать, вони усе підметуть дочиста, *Faire la bonne guerre à ...* – вести війну чесними засобами, *Faire la guerre* – воювати, бути на війні, на фронті, *Faire la guerre à ...* – а) воювати, вести війну, ворогувати з...; б) дошкуляти, приставати до..., *Porter la guerre dans un pays* – вести війну на території супротивника, *Rendre guerre pour guerre* – відповідати ударом на удар;

парадигма на позначення припинення войовничих дій: *Enterrement la hache de guerre* – помиритися, препинити ворожнечу, укласти мир, *Fermer les portes de la guerre* – поет. Повернутися до мирного життя, покласти кінець війні, чварам, *Porter la paix ou la guerre dans les plis de son manteau* – принести з собою війну або мир, повертаючись з переговорів, *Chanter victoire* – торжествувати перемогу, хвалитися успіхом, вихвалитися, *Honneurs de la guerre* – капітуляція, здавання на почесних умовах, почесні умови здавання, *Obtenir les honneurs de la guerre* – здатися на почесних умовах.

Результати охоплення мовною свідомістю фрагментів, що позначають ситуацію войовничості у французькій мові у кількісному плані подаємо у таблиці та діаграмі.

Таблиця 1

Кількісний розподіл лексико-фразеологічних засобів вираження концепту «ВОЙОВНИЧІСТЬ»

	Кількісне значення, ФО	Відсоткове значення, %
Активна войовничість	19	31,15
Пасивна войовничість	13	21,31
Акціональна войовничість	29	47,54
Разом	61	100

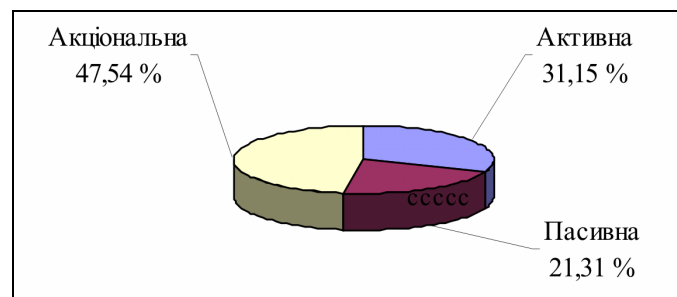

Рис. 1. Співвідношення фрагментів концептуального простору ВОЙОВНИЧІСТІ

Таким чином, у французькій мові безумовним лідером у кількісному відношенні є «акціональна войовничість» – 47,54 %. Не менш розповсюдженою для французької

лінгвокультури є «активна войовничість» – 31,15 %. І найменша частина належить «пасивній войовничості» – 21,31 %.

Аналіз кількісного відношення вибірки лексико-фразеологічних засобів надав можливість детальніше проаналізувати концепт «BELLICISME (m)» – «ВОЙОВНИЧІСТЬ» та повніше описати його концептосферу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Миронова Н. В. Про можливі підходи до вивчення жіночої войовничості // Актуальні дослідження іноземних мов і літератур: Матеріали міжвуз. наук. конференції молодих учених. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 206 – 208.
2. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Кафедра общего языкознания и стилистики Воронежского ГУ, 1999. – 30 с.
3. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – 182 с.
4. ФРФС 1963: Французско-русский фразеологический словарь / Под. ред. Я. И. Рецкера. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. – 1112 с.
5. DFV 1972: Dictionnaire du français vivant. – Paris, Bruxelles, Montréal: Bordas, 1972. – 1340 p.
6. DLF 1995: Dictionnaire de la langue française / Gandelot B., Gérard D., Gibert E. – Imprimé en Union Européenne: Editions de la Connaissance, 1995. – 512 p.
7. LEXIS 1975: Lexis. Dictionnaire de la langue française. – P.: Larousse, 1975. – 1950 p.
8. MAXIDICO 1996: Le Maxidico. Dictionnaire encyclopédique de la langue française. – Imprimé en Union Européenne: Editions de la Connaissance, 1996. – 1720 p.
9. NDA: Nouveau dictionnaire analogique / Niobey G., Galiana T. de, Jouannon G., Lagane R. – P.: Larousse. – 856 p.
10. PLI 2003: Petit Larousse illustré. – P.: Larousse, 2003 – 1818 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Миронова – старший викладач кафедри романо-германських мов Горлівського педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: когнітивна та гендерна лінгвістика французької мови.

ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ СИЛЕНЦІАЛЬНОГО ЕФЕКТУ ПРИРОДИ (на матеріалі корелюючих поетичних творів)

Олена МОКРЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто засоби екстеріоризації силенціального ефекту, подано опис семантичних, граматичних та функціональних вербалізаторів мовчання, проаналізовано репрезентації авторської поетичної картини світу в корелюючих мовах.

The means of exteriorization of silence effect are investigated in this paper. The description of semantic, grammatical and functional features of verbal substitutes is being described. The peculiarities of the poetic picture of the world in the correlated languages are being analyzed.

«Тиша – це мова, якою говорить до людини Бог»

Богдан-Ігор Антонич

Актуальність теми зумовлена проблематикою перекладацького відтворення художньої образності твору-оригіналу, а також тенденціями сучасної лінгвістичною науки до поглибленого, комплексного вивчення проблем комунікації. **Об'єктом** дослідження виступає силенціальний ефект, а **предметом** – його вербалізація в художньому дискурсі.

Діалектична єдність змісту і форми художнього твору є одним із основних законів мистецтва, а „ідейно насичений, логічно цілісний і художньо своєрідний мистецький твір завжди відзначається глибокою єдністю і взаємо обумовленістю змісту і форми” [8: 43]. Під таким кутом зору необхідно розглядати і переклад твору, а основну мету перекладу – як відтворення гармонії цієї єдності. Необхідність встановлення принципів декодування та кодування вербального матеріалу в різних мовних картинах світу об'єктивує використання розмаїття методів, серед яких особливе місце посідає контрастивне дослідження. Метою перекладознавчого напряму контрастивних досліджень є визначення функціонально-семантичної відповідності та ступеня еквівалентності засобів двох зіставлюваних референтів. Мова поетичного твору репрезентує перекладознавчу категорію, що маніфестує емоційно-естетичне осмислення мовної картини світу. Мова поезії – це система, що найповніше розкривається у взаємодії усталеного та індивідуально-авторського в мовних засобах мови оригіналу (МО) та мови перекладу (МП), яким притаманні неповторність та динамізм [13].

Мовчання – силенціальний компонент комунікації. Як дискурсивне явище воно розглядається на вертикальних та лінійних – ризоматичних векторах, що обумовлює його

осмислення як індивідуально – психологічного та соціально – прагматичного феномена [2: 5].

Англомовний художній дискурс як емпірична база комунікативного мовчання є вельми валідною з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних тлумачень з боку автора. Персоніфіковане мовчання природи є одним із засобів репрезентації авторської мовної картини світу. Залишаючись некомунікативною, тиша становить необхідне тло для комунікативності, може існувати поза присутністю людини (що свідчить про її неантропологічність) та не є носієм значення (будучи асемантичною). Ці риси тиші дозволяють використати її як площину опозицій для визначення основних характеристик мовчання як явища, спорідненого з нею, але й виразно від неї відмежованого. Такими характеристиками є: 1) комунікативність (мовчання слід розглядати як особливого типу комунікативний акт, здійснений через “мінус-еквівалент” або “нуль-еквівалент” знака); 2) антропологічність (мовчання можливе лише в полі людської присутності); 3) семантичність (навіть не інтенціоналізоване семантично, мовчання так чи інакше підлягає комунікативній інтерпретації як носій певного конвенційно чи ситуаційно мотивованого значення) [11]. Мовчання артефактів, тиші у природі є дистантними по відношенню до комунікативних дій людини, бо вона (людина) може і говорити, і мовчати. Мовчання артефактів та природних явищ є вторинним, його номінації з’являються в результаті семантичного зсуву на векторі транспозиції позначень людське (*homo silence*) – природне мовчання (*nature silence*) [14: 112]. Когнітивно-прагматичний підхід до силенціального ефекту розкриває його суттєві риси, базові номінації, адгерентні поняття та прагматичну функціональність. При семантизації силенціального ефекту в конкретній мовній системі враховуються індивідуально-психологічні та соціально-культурні аспекти. Засобами експлікації силенціального ефекту виступають монолексемні, полілексемні, різночастиномовні, синтаксичні одиниці. Полілексемні вербалізатори комунікативного мовчання вказують на його витoki та тривалість [2:3]. При перекладі лексем на позначення силенціального ефекту використовуються синонімічні одиниці. Пор.:

англ.: *silent, quiet, calm, still, noiseless, silence, quietness, calmness, stillness*;

укр.: *мовчазний, тихий, спокійний, мовчання, тиша, спокій, безшумність, безмов’я, безгоміння*;

рос.: *безмолвный, тихий, спокойный, безшумный, безмолвие, тишина, спокойствие, безшумность*.

В художньому дискурсі очевидними є поліаспектність, поліфункціональність та полімодальність силенціального ефекту. Англомовний поетичний дискурс характеризується варіативністю репрезентацій комунікативного мовчання з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних тлумачень з боку автора. Лінгвістичні характеристики зазначених ситуацій тлумачаться в перекладах в діалогічному, монологічному представленні, в дескрипціях та авторській оповіді [2: 7]. Персоніфіковане мовчання специфічно представлене в досліджуваних мовних картинах. Пор.:

англ.: *watchful silence, haughty silence, embarrassing silence, thick silence, pensive quietness, alive silence, deep silence, solemn stillness*;

укр.: *дзвінка тиша, дрімуче затишшя, тихий спокій, зачарована тиша*.

рос.: *тёмная тишь, глубокая тишина, священное безмолвие*.

Аналіз матеріалу художнього дискурсу свідчить, що екстеріоризатори мовчання сприяють вираженню аксіологічної оцінки референта [2: 7]. Когнітивний підхід до перекладу, який надає особливого значення концептуальній інформації, передбачає аналіз авторської інтерпретації об’єктивної дійсності та особливості відображення авторських концептів у мовних знаках з метою відтворення когнітивного й експресивно-емотивного потенціалу оригіналу у цільовому тексті. Метафора поетичного тексту в цьому контексті набуває особливого значення з огляду на свою асоціативність, актуалізовану концептуальною структурою, що співвідносить концепт-референт та концепт-корелят за спільною ознакою-основою [10: 5] Вірність перекладу зумовлюється при цьому семантичною конгруентністю при факультативній наявності лексичних та граматичних девіацій. Відомо, що модифікації підлягають поверхневі структури вихідних текстів;

консистентними, стабільними при цьому залишаються глибинні структури, що слугує аксіоматичною вимогою до адекватних перекладів із однієї мови на іншу [14: 106]. Використовуючи зіставний концептуальний аналіз першотвору і перекладу та дослідження трансформацій їх концептуальної структури можна виділити ряд особливостей при перекладі силенціального ефекту в природі. Пор.:

англ.: *O soft embalmer of the still midnight!* [17];

укр.: *О ти, бальзаме затишної ночі!* [6: 175].

рос.: *О, нежный целитель тихой полночи!* [3: 121].

В даному випадку семантична конгруентність компонентів на позначення мовчання природи препарується лексичними еквівалентами мов трансляторів. В українському перекладі вживається більш генералізоване значення концепту *midnight* і відбувається вилучення прикметника *soft*, в той час як в російськомовному перекладі ці компоненти зберігаються повністю. Слід також відмітити додавання вказівного займенника *ти* (укр.), що вживається для емпатизації звертання. Дане явище зумовлене соціолінгвістичними чинниками, тобто розбіжністю в традиціях емоційно-оцінної інформації, що вимагає виділення даного слова в даному контексті в певній культурі, а також специфікою авторської репрезентації мовного матеріалу.

Частотним явищем є заміна компонентів концептуальної структури МО в МП, при якій відбувається зміна суб'єктно-об'єктних відношень. Пор.:

англ.: *On a lone winter evening, when the frost/ Has wrought a silence* [1: 382].

укр.: *А вже в зимі, коли від холоднечі/ Поглиблює в хатині тишина* [6: 175].

Таким чином об'єкт дії *silence* в МО стає фокусом уваги в українському варіанті перекладу (*тишина*). В російськомовному відповіднику *тишина* залишається об'єктом дії, але при цьому автор вводить в оповідь суб'єкт, виражений особовим займенником *ви*. Дана модифікація не обумовлена особливостями поетичного контексту МО і є продуктом творчості перекладача: *Пришла зима, в полях метет метель/ Но вы покою мертвому не верьте* [1: 383]. Для досягнення більшої експресивності та образності у вербальному тексті мови транслятора автор використовує додавання слова: *покою мертвому*.

Нерідко перекладачеві доводиться здійснювати вибір оптимального відповідника, детально вивчаючи ширший контекст, беручи до уваги умови написання тексту, позицію автора оригіналу. На основі декількох варіантів перекладу одного і того ж поетичного твору, можна зробити висновки про ступінь адекватності перекладу поетичного твору. Пор.:

англ.: *But the silence was unbroken, and the stillness gave no token* [16].

укр.: *Тиша скрізь німа й мовчання, й це поглибило страждання* (В. Марач) [7].

рос.: *И ни голоса, ни знака -/ из таинственного мрака* (Дм. Мережковський) [16].

рос.: *Но как прежде ночь молчала, тьма душе не отвечала* (К. Бальмонт) [16].

рос.: *Все безмолвно было снова, тьма вокруг была сурова* (В. Брюсов) [16].

рос.: *А немая ночь молчала, тишина не отвечала* (В. Бетака) [16].

При перекладі автори використовують різні референти на позначення концептів *silence* – *тиша* (В. Марач), *ночь* (К. Бальмонт, В. Бетака) та *stillness* – *мрак* (Дм. Мережковський), *тьма* (К. Бальмонт), *тишина* (В. Бетака). Очевидними є перекладацькі трансформації, позначені творчим шармом поетів. Так в перекладі К. Бальмонт вводить образ *душа*, відсутній в МО, а у Бетаки *ночь немая*. Цікавими є способи репрезентації предикату *was unbroken*: *не отвечала* (К. Бальмонт, В. Бетака), *была сурова* (В. Брюсов). В. Марач в даному випадку використовує авторську модуляцію. У перекладі Дм. Мережковського лексична та граматична еквівалентність позначена значною девіацією, в той час як В. Бетака зміг зберегти поверхневу і глибинну структури МО в МП. Бачимо, що в процесі перекладу постають три типи відповідників: 1) еквіваленти, тобто, перекладацькі одиниці, ототоженні в мові джерела та в мові перекладу; 2) варіантні та контекстуальні відповідники; 3) різноманітні перекладацькі трансформації.

Позакommунікативне значення потребує контекстної реалізації при перекладі для правильного розуміння його функціонально - семантичного навантаження. [15: 178]. Підтекстова імпліцитна тиша може оживати, вербалізуватися експліцитно у мові транслятора. Пор.

англ.: *Presently my soul grew stronger; hesitating then no longer* [4].

рос.: *Молча вслушавшись в молчанье, я сказал без колебания* [4].

англ.: *Some late visiter entreating entrance at my chamber door; -/ This it is and nothing more* [4].

рос.: *Поздний гость приюта просит в полуночной тишине -/ Гость стучится в дверь ко мне* [4].

англ.: *And the smoke rose slowly/ Slowly* [14].

рос.: *Дым струился тихо, тихо/ В блеске солнечного утра* [14].

укр.: *Вився дим поволі, тихо/ В сяйві сонячного ранку* [12].

англ.: *Air of morning/ Wide through the landscape/ Of his dreams/ The lordly Niger flowed* [14].

рос.: *Тихо царственный/ Нигер катился под ним/ Уходя в безграничный простор* [14].

На ряду з експлікацію компонентів має місце зворотній процес - вилучення компонентів на позначення мовчання в природі, імплікація тиші в тексті транслятора. Пор.:

англ.: *Or some green hill where shadows drifted by/ Some quiet hill where mountainy man hath sown* [5].

укр.: *Чи пагорби зелені, по яким/ Несуться тіні, де горяни сіють* [5].

Художній переклад – це специфічне явище, водночас естетичне за своєю природою і лінгвістичне – за засобами вираження суті літературного твору [8: 248]. Характерною особливістю подання денотативної інформації у перекладі є „рознесення” авторського смислу, тобто розбиття його на окремі смислові фрагменти розташовані в різних строфах [9: 145]. Керуючись глибоким розумінням ідейного задуму, духу і стилю оригіналу, широко використовується прийом творчої компенсації образу, коли образи або характерні стилістичні звороти, випущені в одному місці перекладу, переносяться у найближчі строфи чи рядки. З огляду на дискурсивні особливості емпіричного матеріалу з’являється можливість ідентифікувати ситуативну природу комунікативного мовчання, його стратегію, експлікацію та імплікацію, когнітивний та прагматичний потенціали. Беручи до уваги співвідношення об’єктивного та суб’єктивного, перекладацькі трансформації також поділяємо на мовні (спричинені дивергентними характеристиками МО та МП, “опором іншомовного матеріалу”), мовленнєві (обумовлені особливостями поетичного контексту) та авторські трансформації, які є результатом непідкорення особистості перекладача іншомовному автору, так званого “творчого двоюбою” [13]. Сукупність індивідуально-авторських трансформацій, до яких вдається той чи інший перекладач у різних перекладених ним творах, дає підстави говорити про особливості його індивідуального перекладацького стилю. Деякі перекладачі випрацьовують певний арсенал перекладацьких кліше, які вирізняють їхній стиль з-поміж інших. З іншого боку, вищий ступінь еквівалентності відтворення авторського концептопростору в перекладах підтверджують можливість максимального наближення до концептуальної структури МО навіть в поетичному перекладі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Английская поэзия в русских переводах (XIV-XIX века)// Сборник сост. М.П. Алексеев, В.В. Захаров, Б.Б. Томашевский. На англ. и русск. яз. – М.: Прогресс, 1981. – 684с.
2. Анохіна Т.О. Невербальні та вербальні засоби екстеріоризації силенціального ефекту в англomовному художньому дискурсі.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Запоріжжя, 2006. – 18 с.
3. Ахматова А. Собр. соч.: В 6 т. Т. 3. – М., 1998. – 400 с.
4. Бычков М.Н. Эдгар По. Ворон (в различных переводах). – http://orel3.rsl.ru/nettext/foreign/poe/poe_raven.txt
5. Вірші англomовних ірландських поетів у перекладі І. Сівака. – <http://www.run.in.ua/art/translations.html>
6. Дмитро Павличко. Сонети. – Київ: Генеза, 2004. – 535 с.
7. Едгар По. Ворон. – <http://mavsterni.com/publication.php?id=9277>
8. Кикоть В.М. Першотвір і множинність перекладу// Теорія і критика перекладу. – К.: Вища школа, 1992. – С. 41–54.
9. Кривонос Я.В. Відтворення авторського метафоричного концептопростору в українських перекладах „Пісні про Гайавату” Г.У. Лонгфелло// Вісник СумДУ. Серія філологічні науки. №11 (95). Том 2. – Суми: СумДУ, 2006. – с.145–150.
10. Кривонос Я.В. Методологія перекладацької інтерпретації метафоричного концептопростору першотвору (на матеріалі українських перекладів творів англійських та американських авторів): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Київ, 2008. – 20 с.
11. Лучук І. Мовчання в літературі. – <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2007/03/01/21978/>
12. Олесь О. Люлька згоди. Із «Пісні про Гайавату». – <http://ukrlib.com/LongfelloLiulka.html>
13. Пермінова А.В. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах.: Автореф. дис. канд. філол. наук. – Київ, 2003. – 20 с.
14. Швачко. С.О. Навчити вчитися! Навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 133 с.

15. Ясинецька. О.А. Англомовна неометафорика концепту "Реклама - нестримна стихія" у перекладі українською мовою. // Вісник СумДУ. Серія філологічні науки. №1. Том. 2. – Суми: СумДУ, 2007 – с.175–180.
 16. Edgar Allan Poe, "The Raven". – Richmond Weekly Examiner, September 25, 1849, col. 4-5. – <http://www.eapoe.org/works/poems/ravent.htm>
 17. John Keats. To Sleep. – <http://www.poemhunter.com/poem/to-sleep/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Мокренко – пошукувач кафедри перекладу Сумського державного університету.
 Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика.

МНОГОЛИКОЕ АВТОРСКОЕ «Я» В МЕДИАДИСКУРСЕ

Анна МОЛОДЫЧЕНКО (Луганск, Украина)

У статті розглянуто авторське «я» з проекцією на зміст медіадискурсів, подана типологія мовних засобів, які висловлюють авторські позиції.

Author's position with a projection on maintenance of mediadiscourses is examined in the article. Typology of language means expressing author positions is given.

*Творець всегда изображается в творении
и часто – против воли своей.*

Н.М. Карамзин

Одной из основных особенностей современной публицистики является персонификация журналистских текстов. Изучение проблемы позиции автора в публицистическом тексте весьма актуально. Теоретической основой для нас служит композиционная поэтика публицистики, в которой позиция автора является одним из главных объектов исследования. Как отмечает Л.Г. Кайда: «Композиционная поэтика публицистики сосредоточена на исследовании композиционно-речевой структуры жанров, а воздействующую силу речевых средств следует рассматривать не саму по себе, а как результат функционирования в этой системе, созданной и организованной авторским «я» [4: 16].

Мы поставили перед собой цель – дать описание авторского «я» с проекцией на содержание медиадискурсов, наметить типологию стилистических средств, выражающих авторские позиции и показать их роль в раскрытии основной темы публикации.

Обратимся к истории понятия. Проблемами, связанными с организацией и особенностями образа автора, позиции автора, а также авторским «я» в разные годы занимались В.В. Виноградов, М.М. Бахтин, Ю.Н. Караулов, Б.А. Успенский, Г.Я. Солганик, Н.А. Николина, Л.Г. Кайда и др. Впервые к исследованию образа автора в художественной литературе обратился В.В. Виноградов. В работе «О теории художественной речи» он писал: «Образ автора – это не простой субъект речи, чаще всего он даже не назван в структуре художественного произведения. Это концентрированное воплощение сути произведения, объединяющее всю систему речевых структур персонажей в их соотношении с повествователем-рассказчиком или рассказчиками и через них являющееся идейно-стилистическим средоточием, фокусом целого» (цит.по: [2: 276]). В.В. Виноградов определил место авторского «я» в речевой системе текста, а также ввел в научный обиход широко употребляемый в лингвистике и литературоведении термин «образ автора».

По мнению М.М. Бахтина образ автора в художественной литературе – это ключевое понятие, которое определяет стиль конкретного произведения. «Автор – единственно активная формообразующая энергия» (цит.по: [2: 276]).

Для нас значимой является позиция Л.Г. Кайды, рассматривающей авторское «я» «как центр эстетической и лингвистической системы публицистического текста» [4: 25].

Если в художественной литературе личность писателя и лицо, от которого ведется рассказ, не совпадают, то для медиадискурса характерно совпадение автора и рассказчика.

Отношение адресанта к изображаемому довольно редко отражается в прямых оценках, но проявляется на разных уровнях системы текста. На содержательном уровне это отношение прежде всего выражается в сильных позициях текста (в заголовке, подзаголовке, начале и конце текста) [1: 46].

Образ автора в современных СМИ – это авторское «я» журналиста, его отношение к действительности. Авторское «я» носит различный характер в зависимости от

принадлежности публикации к жанру, т.к. отношение к действительности, которое составляет специфику любого жанра, воплощается в образе автора.

Активная авторская позиция характерна для текстов аналитических жанров, т.к. их основная функция заключается в объяснении читателям как общественной, так и личной значимости актуальных процессов, явлений и их причинно-следственных связей и, таким образом, побуждении их к размышлению по поводу предмета отображения в публикации. Особенно это относится к такому аналитическому жанру, как статья.

З.С. Смелькова определяет статью, как «жанр публицистики, характеризующийся постановкой и разработкой проблемы на основе анализа явлений, сопоставления фактов и теоретических обобщений» [8: 193].

Перечислим основные признаки, характерные для этого жанра:

- логизированность изложения;
- на синтаксическом уровне – обилие средств, выражающих логические связи высказываний;
- на лексическом уровне – употребление терминов, в том числе и узкоспециальных, с пояснениями, а также слов, называющих отвлеченные понятия;
- на морфологическом уровне – наличие грамматических средств, позволяющих выразить формулировки закономерностей [6: 673].

Для языка современных СМИ характерен объективизм позиции автора, присутствие элементов разговорного стиля, широкое использование вводных слов, обращений, смешение прямой и косвенной речи, лирико-художественные отступления и др.

Рассмотрим использование различных языковых средств, создающих в статье эффект присутствия автора. На синтаксическом уровне для медиадискурса характерно смешение прямой и косвенной речи, сопровождающееся разговорными интонациями.

Пример: «*Нам сказали – приезжайте*» (Корреспондент, 10 мая 2008).

Прямая речь включается в повествование с целью достоверности, подлинности чужого высказывания и, кроме того, она косвенно передает уважение к сказанному и к источнику информации. Введение прямой речи в текст статьи подчеркивает авторское «я» в медиадискурсе.

Частотно использование в тексте вводных слов, с помощью которых говорящий выражает свое отношение к тому, о чем он сообщает. Такие слова употребляются в тексте для:

- указания на источник того или иного сообщения, для называния того, кому оно принадлежит.

Пример: «*Тому, что россияне предпочитают потратить на себя сейчас, а не сберечь на старость, есть, на мой взгляд, несколько объяснений, и все из области психологии*» (Корреспондент, 5 июля 2008);

- выражения уверенности.

Пример: «*Разумеется, без капиталовложений невозможно построить в государстве дееспособное здравоохранение*» (Корреспондент, 5 июля 2008);

- указания на последовательность явлений, на связь между ними.

Пример: «*Первое – это метод необнародованного решения. Во-вторых, чужим словам никогда не имеют веры, своим же значения не предают*» (Товарищ 2008, № 59).

Как видим, вводные слова в дискурсе употребляются со значением модальности, указанием на экспрессивный характер высказывания, на последовательность изложения, выражения уверенности/неуверенности, а также способ оформления мыслей.

Особого внимания заслуживают формы обращений, используемые автором медиадискурса в различных иллокутивных целях. В одних случаях он привлекает с помощью стилистически маркированных форм обращений внимание адресата к излагаемым фактам. В других адресант речи с помощью стилистической разнородности (архаичности, подчеркнутой книжности, пафосности и т. д.) обращений создает иронический эффект.

Примеры: 1. «*Согласитесь, уважаемый читатель, вход в подъезды наших домов вы не спутаете ни с чем*» (Жизнь Луганска, 26 марта 2008); 2. «*Уважаемые соотечественники! Наблюдая за действиями новообразованного Кабинета Министров и его руководителя и*

анализируя их, я пришел к такому выводу: то действие, которое они творят, пребывая во власти в течение более четырех месяцев, ничем другим, как пиар-кампанией назвать нельзя» (Товарищ 2008, № 59).

Для современных СМИ характерно обращение, выраженное словом *помните*, при этом адресант не называет адресата, а только подразумевает его.

Примеры: 1. «*Эта музыка будет вечной, если я заменю батарейки*». *Помните*, ставший крылатой фразой рефрен песни «*Наутилус Помпилиус*»? (Ракурс-плюс 2008, № 35); 2. «*Помните*, герой сказки Астрид Линдгрен про Карлсона был настолько одинок, что умолял родителей купить щенка, а пока придумал себе друга с пропеллером»? (АиФ в Украине 2007, № 44).

Автор широко использует подобные обращения для того, чтобы привлечь внимание адресата для последующего сообщения, побуждения, и в тоже время опереться на общие фоновые знания о жизни, мире, общих ценностях и т. д. Такой способ интимизации общения прагматически обусловлен установкой автора: «Я такой же, как и вы. У нас общие проблемы...».

Адресант использует элементы разговорного стиля, что сближает его с адресатом, «настраивает» на общую волну. Разговорная лексика ориентирована на неформальное общение в условиях межличностной коммуникации, ее характеризует непринужденность общения и яркая оценочность.

Использование адресантом элементов разговорности характеризует сниженный регистр повествования и может быть оправдано желанием автора привлечь внимание адресата к проблеме, приблизить дискурс к повседневному стилю общения. Разговорная лексика придает высказыванию определенную направленность и рассчитана на то, чтобы эмоционально воздействовать на читателя. Экспрессивно окрашенные слова, выделяясь на фоне нейтральной лексики, способствуют художественной выразительности и изобразительности речи, хотя употребление таких слов без особой необходимости не всегда уместно.

Примеры: 1. «*В то же время в несчетном количестве забегаловок работают только мужчины*» (Корреспондент, 9 августа 2008); 2. «*Визитная карточка – Криковские Подвалы. В свое время там накатывали члены Политбюро*» (Корреспондент, 12 апреля 2008).

Говорить о существовании двух автономных планов повествования (плана автора и плана персонажа) в современном медиадискурсе можно очень относительно. Адресант делает все для того, чтобы его голос слился с голосом адресата. В этом проявляется полифонический характер современного массмедийного языка. При этом авторское «я» становится связующим звеном всей архитектоники медиадискурса.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Жучкова А.Ю. Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М.: МАКС Пресс, 2008. – С.275-277.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Кайда Л.Г. Композиционная поэтика публицистики. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 144 с.
5. Кайда Л.Г. Эссеизация публицистики: анализ в аспекте композиционной поэтики // Язык средств массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М.: МАКС Пресс, 2008. – С.285-287.
6. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 840 с.
7. Николина Н.А. Способы выражения авторской позиции в художественном тексте: заглавие, ключевые слова, имя собственное, ремарки // Николина Н.А. Филологический анализ текста. – М.: Академия, 2007. – С.168-223.
8. Смелкова З.С. Риторические основы журналистики: Работа над жанрами газеты. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 320 с.
9. Солганик Г.Я. Стилистика текста. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 256 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Анна Молодыченко – аспирант кафедры русского языкознания и коммуникативных технологий Луганского национального университета имени Тараса Шевченко.

Круг научных интересов: язык СМИ, композиционная поэтика публицистики.

ДИСФЕМИЗМЫ И ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА

Лариса МОСИЕВИЧ (Запорожье, Украина)

Стаття розглядає культурно-комунікативні та соціально-психологічні властивості російських та англійських дисфемізмів в аспекті категорій «картини світу».

The article is based on the thesis that the language absorbs all the human experience and wisdom accumulated throughout the nation's history. It also deals with correlation between disphemisms in the English and Russian languages in the light of social and cultural concepts.

На рубеже 20–21 веков в современной лингвистической парадигме произошел сдвиг: объектом лингвистических исследований стало не столько изучение функционирующей структуры, сколько объяснение ее через связь с процессами в индивидуальном, социально-групповом и этническом сознании.

Одной из тенденций современного развития языков является феномен политкорректности, которая стала объектом когнитивного и лингвокультурологического анализа. Однако собственно дисфемизмы в лингвокультурологическом аспекте пока не исследовались. Можно назвать лишь диссертационную работу Мартыновой И. А., в которой дисфемизмы рассматриваются в контексте менасивных речевых актов, и статью Беликова В. «Национальная идея и культура речи», в которой анализируются лингвокультурологические и социокультурологические проблемы использования инвективной и обценной лексики в современном российском обществе.

Цель данной статьи автор видит в том, чтобы наметить пути анализа дисфемистических обозначений в категориях языковой картины мира.

Само понятие «языковая картина мира» восходит к идеям Гумбольдта о внутренней форме языка и гипотезе лингвистической относительности Сепира-Уорфа. Если лингвистика середины 20 века рассматривала идею Ф. Соссюра о языке как «самодавляющей сущности», изолированной от носителя языка, то в настоящее время всеми учеными высказывается мысль об антропоцентрическом характере языка. Например, ключевыми словами разных определений понятия языковой картины мира являются: «роль человеческого фактора», «язык создан по мерке человека», «субъективность языка».

Сегодня картину мира определяют как отражение каждым естественным языком определенного способа и концептуализации мира. Свойственный данному языку способ концептуализации действительности отчасти универсален, отчасти национально-специфичен, так что носители разных языков видят мир по-разному, через призму своих языков. И действительно, на основе языковых особенностей мы можем судить об этнокультурных. Например, определенный узор на ткани русский человек назовет «узором в елочку», англоговорящий же скажет «a herring bone», что означает «скелет селедки». На таком простом примере прослеживается разница в менталитете двух народов: Русь ассоциируется с елками, медведями, стихия Великобритании – вода, так как это – островное государство, владевшее когда-то самым мощным флотом. Эта любовь к морю проявляется не только в лексике, но и в грамматике: названия морей, рек, океанов и кораблей употребляются с определенным артиклем «the».

В последнее десятилетие в русской семантике активно развивается направление, целью которого является воссоздание языковой картины мира на основании комплексного анализа лингвоспецифических концептов языка, прежде всего русского, в перспективе межкультурной коммуникации.

Итак, в ходе когнитивной деятельности человека, которая предполагает осмысление поступающей к нему информации, происходит оценивание ценностей, явлений, событий, объектов [2: 59]. Под влиянием различных факторов формируется позитивное и негативное отношение человека к ним. Например, универсальными культурологическими концептами являются добро и зло. В процессе общения человек стремится замаскировать и смягчить то, что воспринимается обществом как зло (войны, голод, смерть, болезни). С другой стороны, в

силу скромности, или еще по каким-то причинам, говорящий иногда вуалирует концепт «добро» (любовь, счастье, щедрость и др.).

Лексические единицы, которые смягчают грубые или нетактичные номинации, принято считать эвфемизмами, а «слова, замещающие эмоционально и стилистически нейтральные слова более грубыми, непристойными наименованиями, называются дисфемизмами» [3:671]. Дисфемизмы придают резко отрицательную окраску денотату с любой оценкой и ориентированы на отрицательное речевое воздействие на коммуниканта, характеризуются этико-стилистической сниженностью. Существенным условием функционирования дисфемизмов являются социокультурные факторы, то есть дисфемизмы тесно связаны с картиной мира. Они выступают как прагматическая антитеза эвфемизмам, при этом оценочные слова синонимического ряда, включающие положительные и отрицательные единицы стилистического регистра, не всегда образуют антонимическую пару.

Исходя из приведенного определения дисфемизмов, можно сформулировать вопрос, попадает ли в эту категорию вульгарная, обценная лексика, которая тоже является грубой или пренебрежительной.

Обценная лексика (или обценизмы) – это «слова, которые являются неприличными обозначениями табуизированных понятий» [7: 29]. К дисфемизмам же не всегда относятся неприличные обозначения, например: спекулянт, с животом (беременная), тупой, от сохи (деревенщина), калека. Вне контекста не всегда возможно с полной уверенностью отличить вульгаризм от дисфемизма. Единственно правильным критерием, на наш взгляд, является реакция слушателя. Например, при слове «брюхатая», являющимся вульгаризмом, дискомфорт ощутит и непосредственно объект номинации, и посторонний человек. Реакция на дисфемизм «с животом» («с пузом») последует только у беременной женщины, а всем остальным оно покажется безобидным. С. Берлускони, в разговоре об избранном президенте США Обаме, пошутил насчет его «загорелости», что было намеком на цвет кожи афроамериканца. В этой ситуации вполне безобидная дефиниция «загар» принадлежит к разряду дисфемизмов.

Говоря об эмоциональной детерминированности дисфемизмов, можно упомянуть о сложившейся ситуации в британском парламенте. Здесь разрешено употреблять такие дисфемизмы как *halfwit* «слабоумный», «дурак», *Tory clot* «тори иски й болван», «идиот», однако *jackass* «осел», «дурак» – уже неприемлемое. Таким образом, если вульгаризм- это категория семантическая, то дисфемизм – социально-семантическая и отчасти стилистическая, учитывающая зависимость от ситуации общения, психологической восприимчивости собеседника.

И вульгаризмы, и дисфемизмы могут попадать в разряд сленговых единиц. Сленгизмы – это заменители нейтральных или книжных слов просторечными с целью демонстрации грубовато-фамильярного, иногда юмористического отношения к предмету речи. Если говорить о грубоватом отношении, то в некоторых случаях сленг и дисфемизмы совпадают, например, *skirt* (баба). А вот сленговое слово «killing» в значении «убийственный», «классный», «уморительный» уже ничего общего с дисфемизмом не имеет. Таким образом, дисфемизмы пересекаются с такими стилистическими единицами как вульгаризмы, сленг, но полностью с ними не совпадают.

Дисфемизмы иногда могут восприниматься как инвектива (оскорбление) – «форма языкового насилия над личностью» [цит. по 6: 24]. В основе инвективного общения лежит стремление понизить социальный статус адресата, уровень его самооценки, нанести моральный урон. Такие инвективы как *вор*, *болван*, *дурак*, *коновал* вполне вписываются в разряд дисфемизмов. Однако вызвать обиду могут и стилистически нейтральные слова: хромой, косой, лысый и др.

Итак, дисфемизмы могут входить в группу обценной лексики, и в группу инвективной. С точки зрения выполнения коммуникативных задач они сближаются с инвективами, а в морально-этическом плане – с обценизмами.

Исходя из этого, можно сделать вывод, что дисфемизмы решают несколько прагматических задач.

Анализ англоязычных словарей Холдера, Сильвер и Ниман показывает, что массовое употребление дисфемизмов наблюдается в таких семантических сферах, как социальный статус, психическое состояние, биологические свойства (пол, возраст, сексуальная ориентация, состояние здоровья).

Дисфемизмы этнической принадлежности имеют яркую национально-культурную специфику и основаны на ассоциативных стереотипах. Поскольку для современной Америки характерно этническое размежевание, то и соответствующее лексическое поле дисфемизмов в английском языке обширно: оно касается африканцев, индейцев, выходцев из стран Азии. В русском языке этот ряд представлен весьма скудно (черномазый, хохол, ара (о кавказцах), жид) в силу общей национально- этнической терпимости российского общества.

Для афроамериканцев белое население используют такие презрительные клички, как *ape, boy, buck, dark meat, darky, jungle bunny, dinge, jigaboo* и т.д.. В свою очередь, о белокожих говорят *fay, gray, hardhead, honkey, hunky, white monkey, white trash, snowflake*. Американских индейцев называют *apple, buck*, а азиатов *banana, camel-jammer, dink, pigtail, gook, jap, wog*. Также на основе социально-статусного критерия объектом дисфемизации становятся лица физического труда (бармены, официанты, продавцы, работники автосервиса): *beer-slinger, counter-jumper, cow pilot, grease-monkey, hack-skinner, hash-slinger*; представители творческих профессий (актеры, дикторы, журналисты): *coon-shouter, scraper, talking head, hooper*; лица без явной профессиональной принадлежности: *brown bagger, dinner pailer, nine-to-five, working stiff*; представители профессий, которые наживаются за счет «простых» людей: бюрократы (*desk jockey, paper pusher*), психоаналитики (*head shrink*), либо богачи вообще (*robber barons, jillionaires*), полицейские (*dicks, deeks, pigs, frogs, meateater, fuzz, heat*).

Исходя из перечисленных профессий, а именно из количества дисфемизмов, их обозначающих, можно сделать вывод, что социальная иерархия отчетливее выражена у американцев и англичан, нежели в наших условиях. До последнего времени мы руководствовались принципом «Люди разные нужны, люди разные важны». Сравнительно недавно в русском и украинском языках стали появляться эвфемистические замены названий непрестижных профессий: техничка, технический персонал – вместо *уборщицы*, водитель – вместо *шофера*. Остались незамененными *посудомойка, дворник, кладовщица* и др. Таким образом, наше общественное сознание более лояльно относится к труду любого рода.

Если вспомнить презрительные клички милиционеров в русском языке, их насчитается немного: мент, мусор, легавый. Говорит ли нам тот факт, что у англоговорящих богаче представлен этот синонимический ряд, о том, что Америка (Великобритания) – уже не такие законопослушные страны, какими были до этого?

К жителям сельской местности мы тоже относимся более лояльно. Не стоит забывать, что рабоче-крестьянское происхождение имело большинство советских граждан. В английском же языке достаточно много уничижительных названий представителей «от сохи»: *apple-knockers, clod-hoppers, corn-tassels, country-bumpkin, hay-seed, rednecks, shit-kicker* и т. д. Так как раньше мы вели коллективное хозяйство, и культура у нас направлена на коллективизм, в отличие от индивидуалистических американских традиций, то и к человеку, как представителю социума, нации, мы относимся толерантнее. Поэтому в этнических и в социальных сферах дисфемизмов употребляется немного. В личностных отношениях ситуация складывается более напряженная: достаточно вспомнить русские поговорки – «с волками жить, по-волчьи выть», смотреть волком на кого-либо» и др. К человеку, индивидууму, русская культура еще не готова относиться как к другу, а не как к сопернику и врагу, поэтому в других группах дисфемизмы в русском языке встречаются чаще.

Дисфемизмы используются для выражения умственных качеств человека, его нравственных характеристик, а также по отношению к «низам» общества в лице наркоманов, алкоголиков и т.п. Для описания странного поведения, привычек, внешнего вида, интеллекта в английском языке функционируют такие дисфемизмы: *asshole, bozo, clod, deadass, dumbbo, freak, geek, moron, twit, etc.* Слабоумный, урод, болван встречаются также и в русской речи.

Во всех языках есть эквиваленты таких дисфемизмов, которые характеризуют карьеристов, выскочек, болтунов. В английском это: *apple-polisher, ass-kisser, backseat driver,*

gold-digger, bullshit artist. В русском они звучат более емко, многозначнее за счет того, что употребляются в глагольных структурах: идти по трупам, лизать кому-то задницу, подсиживать кого-либо и т.д.

Если в мусульманских странах запрещено спиртное и нет такого бича, как пьянство, значит и отсутствуют дисфемизмы, обозначающие это понятие. Ни в одном языке мира нет столько выражений про пьянство, как в русском и украинском: п'яний як ніч, чіп, хлющ, квач, у дим ; пьян в стельку, до чертиков, поросячого визга и др. В английском, в основном, употребляется «as drunk as a lord». Зато как красиво и благородно. Поскольку для англоязычной культуры это явление «неспецифичное», то оно сильнее осуждается : русские *ханурик*, *алкаш* в английском становятся *alkie*, *bar-fly*, *bum*, *hobo*, *punk*, *junkie*.

Дисфемизмы, затрагивающие биологическую сферу, а именно смерть, в русском языке представлены следующими выражениями: окочуриться, отбросить копыта, сдохнуть. В них прослеживается некая ассоциация человека с животным, определенное отношение, далеко не позитивного характера, к братьям нашим меньшим. Это отношение было спроецировано в язык из нашей действительности: если за границей есть приюты для бездомных животных, если в английском языке, помимо *animals*, выделен еще один термин для обозначения именно домашних любимцев- *pets*, то у нас этого ничего нет. В английском языке концепт «смерть» представлен, в основном, эвфемизмами. Этот факт показывает, что к смерти англичане склонны относиться как к чему-то сакральному, и поэтому табуированному.

Дисфемизмы по половому признаку широко представлены во многих языках. Возможно, это связано с пережитками патриархальной культуры в обыденном сознании. Пейоративные (уничтожительные) номинации презрительно обозначают женщину как сексуальный объект: *bitch*, *cunt*, *whore*, *wool*, *twat*, *alley cat*. Очевидно, это коррелирует с выводом Фрейда, что сексуальность большинства мужчин содержит примесь агрессивности, склонности к насильственному преодолению, биологическое значение которого состоит в необходимости преодолевать сопротивление сексуального объекта. Однако не лучше обстоит дело в сфере обозначения мужчин: *bastard*, *doormat*, *dweeb*, *sucker*, *slob*, *son of the bitch*.

Среди острых проблем современной цивилизации находятся вопросы нетрадиционного сексуального поведения. Если на постсоветском пространстве об этом широко заговорили совсем недавно, то в англоговорящих странах уже давно идет активное пополнение словаря за счет лексики, обозначающей это явление. Пейоративные номинации представлены следующим образом: *Amy-John*, *cock-sucker*, *dyke*, *drag queen*, *fay*, *maricon*, *Mary*, *Nancy* и т. д.

Обширную группу образуют дисфемизмы, обозначающие части тела: мозги-*conk*, *wet-ware*; лицо – *kisser*, *map*, *mug*, *pan*; зубы – *china*, *choppers*, *snatcher*; грудь – *bazongas*, *melon*, *knobs*; живот - *bay window*, *bread basket*; телесный низ – *ass*, *dork*, *twat*, *butt* и т. д.

Славянские культуры в этом плане выступают как более «пуританские». В силу длительной доктрины «у нас секса нет», к своему телу мы относимся «скромнее», «аккуратнее», вследствие чего данные денотаты в русском и украинском языках представлены скромнее. В этом сыграли роль и традиции народной культуры, которые поддерживались православной церковью.

Язык воплощает и национальные образы, и национальные ценности, и национальный характер, поэтому с его помощью можно произвести реконструкцию менталитета определенной нации.

В свою очередь, язык накладывает свой отпечаток на сознание своих индивидуальных носителей – формирует их картину мира, следовательно, он не только воспроизводит черты этнического мировоззрения, но и создает их.

На основе анализа дисфемизмов можно проследить актуальные для какой-то конкретной нации узлы проблем. Чем негативнее общество реагирует на явление, тем больше используются дисфемизмов для выражения этого понятия. В американской культуре с их помощью хотят разоблачить, уличить, высмеять, дискредитировать и дискриминировать небелое население, лиц нетрадиционной сексуальной ориентации, в восточнославянских культурах - прежде всего пьяниц, лентяев, дураков.

К последней категории отношение американцев и русских отличается. Дураки есть везде. Однако представители англоговорящих стран относятся к ним более серьезно, предвзято, грубо, ассоциируя их с некоторыми органами. Мы же воспринимаем их скорее с юмором, так как привыкли к своим фольклорным персонажам: Балде, Иванушке-дурачку, Емеле.

Судя по семантическим зонам дисфемии, в англоговорящих странах, прежде всего американцы «зациклены» на социальном статусе, цвете кожи и сексе. Именно в структуре вербализации этих концептов больше всего политкорректных слов, завалакивающих реальность, что в свою очередь ведет к созданию новой морали, более циничной и жесткой.

Употребление большого количества дисфемизмов в русском языке характерно только для категории «секс». Известно, что в каждой культуре есть «ключевые» слова: в русскоязычной – концепт «душа», в англоязычной – «разум». Естественно, что «секс» теснее связан с первым из названных.

Некоторые лингвисты и культурологи считают, что коммуникативными доминантами англоязычного мира являются вежливость и толерантность. Однако в английском языке много дисфемизмов, определяющих широкий круг явлений жизни. Объяснение можно видеть в том, что, чем больше люди лицемерят, выражаясь политкорректно, тем больше им хочется снять контроль, эмоционально разрядиться. Американскому суперурбанистическому обществу вообще не хватает эмоциональности, поэтому американцы сознательно отдают предпочтение окрашенным средствам. Русские знают, что ругаться уместно: мат распространен широко. В США и Великобритании матерщина спрятана глубже и не столь активно употребляется, как в России. Поэтому американцы пользуются «золотой серединой» – дисфемизмами (хотя бранное слово «fuck» в английском языке представлено 1200 синонимами!).

Анализ дисфемизмов в данной работе выдвигает еще одну проблему – до сих пор ни в отечественной, ни в зарубежной лексикографии не существует словаря дисфемизмов, в котором бы они были отграничены от жаргонизмов, вульгаризмов, табу, семантических интенсификаторов.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Беликов В.И. Национальная идея //Отечественные записки. – 2005. – № 2.
2. Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка.// Изв. РАН ОЛЯ, 1997, т. 56. – №3.
3. Караулов Ю. Н. Язык и личность //Русский язык . Энциклопедия. Изд. 2-ое. –М.: Дрофа, 1997. – 671 с.
4. Кудрявцев А. Ю. Англо- русский словарь табуированной лексики и эвфемизмов. – М.: АСТ, 2006. – 384 с.
5. Мартынова И. А. Функционально-прагматическое поле менасивных речевых актов. Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Самара, 2006. – 17с.
6. Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка. – М.: ЛЕНАНД, 2007. – 264с.
7. Мокиенко В. М. Словарь русской бранной лексики. – Berlin:Dieler Lenz Verlag , 1995. – 436с.
8. Holder R.W. A Dictionary of Euphemisms. – Bath: Bath univ. press, 1995. – 414p.
9. Neaman J.S., Silver C.G. The Wordsworth book of euphemisms. – Wordsworth Editions Ltd, Cumberland House, 1995. – 420 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Мосісвич – здобувач кафедри англійської філології КПУ, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу КПУ.
Наукові інтереси: когнітивна та соціолінгвістика.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПАТРИКА ЗЮСКІНДА ТА СИТУАЦІЯ ПОСТМОДЕРНУ (на матеріалі роману «Контрабас»)

Валерія МУРАТОВА (Миколаїв, Україна)

У статті розглянуто особливості індивідуального стилю Патріка Зюскінда на матеріалі одного з його романів, подано опис лексико-граматичних категорій у межах постмодерністського тексту, простежено особливості впливу елементів постмодернізму на мовні засоби автора.

The peculiarities of the individual style of Patrick Süskind are investigated in this research-paper. The description of lexico-grammatical categories in the novel of the postmodern literature is given. The influence of the postmodern trades and elements is analyzed.

Історія розвитку лінгвостилістики як науки безпосередньо пов'язана з вивченням індивідуального мовного стилю автора. За словами Рут Ліверські (Liwerski R) феномен

індивідуального мовного стилю відомий ще в період античності. І хоча елементи індивідуального авторського стилю розглядалася ще Сенекою, перші здобутки у цьому напрямі були зроблені англійськими авторами (Бен Джонсон, Свіфт – Ben Johnson, Swift), також значний внесок зробив розвиток риторики у XVIII ст. [9: 452]. Подальші спроби дослідження індивідуальної стильової манери стали поштовхом для розвитку стилістики як науки завдяки роботам Карла Філіпа Морітца (Karl Philipp Moritz), Вільгельма фон Гумбольдта (Wilhelm von Humboldt), а пізніше і Шлейєрмахера (Schleiermacher). Наступним етапом стали дослідження німецьких романістів Карла Фосслера та Лео Шпітцера (Karl Vossler und Leo Spitzer), які зробили спробу узагальнити попередні уявлення про єдність індивідуальної мови автора та його стилю. Дослідники **Фляйшер** та **Міхель** пишуть про варіантно-інваріантний принцип аналізу стилю (Das Varianz-Invarianz-Prinzip). Тут йдеться мова про модель, використання якої, базується на можливості аналізу одного значення з різних боків. Вони також наголошують на тому, що стиль певного тексту не є сумою окремих стильових засобів, а становить цілісну складну систему, в якій спостерігається якісне протиставлення її елементів. Лінгвісти підкреслюють можливість несвідомого вибору автором певних стилістичних засобів. Текст може сприйматися читачем лише у відповідності до фактичного реального ефекту, який цей текст зробив на нього. І він буде сприйматися в більшій, або в меншій мірі саме в залежності від досягнутого ефекту [8: 52].

Окремі автори сперечалися стосовно можливостей створення компонентної моделі індивідуального стилю: **Віллі Сандерс** (Willy Sanders), який явище індивідуального стилю розглядав як родове поняття („Oberbegriff“) стилістики, від якого походять всі інші стилістичні поняття та ідеї, наполягав на створенні стилістичної теорії, яка б охоплювала індивідуальні особливості стилю певного автора з урахуванням психічних, ситуативних та соціальних зв'язків [10: 168]. **Рут Ліверські** протиставляє індивідуальні та загальноприйняті (формальні) фактори, при цьому до індивідуальних відносяться душевні схильності, рік, професія тощо, а до формальних – мовна система, епоха або навіть короткий проміжок часу, нація, соціальна група, до якої належить письменник, мовна ситуацію тощо. Наголошується на тому, що кожний з цих факторів спричиняє створення особливого стилю, який у різних текстах, у різних авторів виявляється з неоднаковою інтенсивністю [9: 461]. **Бернд Шпілнер** розглядає явище індивідуального стилю через призму філософської теорії, в якій стиль виступає як відображення соціально-економічної реальності відповідно до певного історичного періоду [12: 29]. Інші дослідники вважають неможливим створення цілісної моделі індивідуального стилю, або розробленню відповідної теорії для його аналізу. **Асмут/Берг-Елерс** у своїх дослідженнях підкреслюють труднощі, пов'язані з розподіленням між авторськими мовними стильовими особливостями в певному тексті та надіндивідуальними характеристиками, які також властиві авторові [6: 49]. **Барбара Зандіх** додержується схожої думки стосовно проблем з аналізом і взагалі з визначенням явища індивідуального стилю [11: 5].

Таким чином, аналіз конкретних досліджень приводить до висновку про існування розмаїтих методичних підходів. Одні з них уже набули концептуальності і в тій чи іншій мірі випробувані при аналізі конкретного матеріалу.

В даній статті зроблено спробу проаналізувати саме мовний аспект ідіолекту окремого автора (в нашому випадку ідіолект Патріка Зюскінда) на рівні лексико-граматичних категорій. Чому саме цей автор привернув нашу увагу? По-перше, П. Зюскінд є представником сучасної німецькомовної літератури, який вдало комбінує постмодерністські прийоми з власним оригінальним способом мовного вираження. По-друге, окрім роману «Парфумер» творчість німецького митця не привертала значної уваги дослідників. Однак для того, щоб краще зрозуміти особливості індивідуальної мовної картини письменника, необхідно також описати особливості епохи, в якій автор існує.

В останній час для визначення специфіки світоглядних установок «постсучасної» культури в цілому використовують термін «постмодернізм». Він широко використовується як інтердисциплінарний термін, який досить не має остаточного визначення, і функціонує одночасно як зовнішнє дослідницьке визначення і як внутрішній принцип, який реалізує себе у різних сферах людської діяльності – мистецтві, політиці, економіці, філософії,

літературі, психології і так далі. Більш широко, словами Умберто Еко, культура постмодерна пропонує особливу мову, яка здатна описати її власні досягнення [2: 505]. Ледєнєва Т.В у своїй статті, присвяченій постмодернізму і сучасній культурі вслід за англійською дослідницею Патріцією Во пропонує наступне тлумачення слова «постмодернізм»: *«эра постмодерна станет четвертым и заключительным этапом западноевропейской истории, фазой беспокойства, иррационализма и беспомощности. В этом мире логика пустится в бесконечное плавание по волнам сомнений, будучи не в состоянии бросить якорь ни в одной тихой гавани универсального учения об истине и справедливости. Мир окончательно утратит системность и гармоничность и предстанет поприщем хаотического взаимодействия случайностей. Изменится и отношение к искусству: оно больше не будет почитаться как высшее творение человеческого духа, шедевры искусства превратятся в простой товар. В культуре, где все добытое человечеством знание сведется к дискурсу, нельзя будет больше говорить о трансцендентальном. Исчезнет та внешняя точка опоры, на которую можно было встать, чтобы дать объективную характеристику культуре. Останеться только совокупность фрагментарных “взглядов изнутри”: микрополитика, микроэкономика, частные микронауки и фрагментарные дискурсы»* [4]. Що стосується саме літератури, то в мові письменників ситуація постмодерну проявляється через особливе комбінування властивих цьому напряму елементів, або ступенем їх гіпертрофії.

Постмодернізм відмовляється від бажання досягти однієї-єдиної істини. Він проголошує фінал утопічної епохи, яка була орієнтована на одну істину, один образ світу, один художній метод або одну наукову методологію. У постмодерністській парадигмі немає ні категорії істини, ні категорії ідеалу. Якщо попередні теорії боролися з іншою точкою зору на світ, мотивуючи цю боротьбу бажанням привести світ до ідеалу, постмодернізм передбачає, що цей інший погляд на світ знаходиться тут і зараз, що він «вбудований в мене». Постмодерністський підхід відрізняється постійною готовністю до самокритиці і ауторефлексії, що створює йому імунітет проти догматизму. Аналізуючи твори Патріка Зюскінда створюється таке враження, що письменник немов би завжди знаходиться одночасно у двох різних місцях, в нього принципово не може бути однієї точки опори. Він виступає одночасно і як автор думки, і як її герой, і як її критик. Нова постмодерністська картина світу створюється на основі визнання багаточисельності точок зору, поліфонії культурних світів. У світі стільки світів, скільки уявлень про них, і всі вони одночасно і рівноправні у своєму існуванні. Закони існування цих світів – випадковість і мовна гра, а зовсім не фундаментальні закони наук. Звідси тяжіння до моделювання вірогідних світів і до показу «змінених» станів свідомості людини (алкогольне сп'яніння, сновидіння, та інші).

В Україні та Росії письменник і драматург Патрік Зюскінд відомий порівняно недавно. Зате ми за короткий час познайомилися відразу з усією його творчістю. У Москві в постановці театру Костянтина Райкіна «Сатирикон» побачила світ п'єса Зюскінда «Контрабас», і вийшли відразу кілька його романів, перекладених з німецької мови. І хоча в театрах європейських столиць часто ставлять його п'єси, а книги розійшлися по багатьох країнах, «Парфумер» все-таки вважається найбільш популярним твором німецького письменника, хоча він сам віддає перевагу кіносценаріям написаним разом з колегою та товаришем Гельмутом Дітлем. Саме завдяки романові «Парфумер» творчість Патріка Зюскінда протягом останнього десятиліття захопила всю Європу й навіть Америку, а самого автора визнали класиком вже при житті. Його книги із захватом прийняли навіть французи, які традиційно дуже холодно ставляться до літературних пошуків своїх сусідів.

Творчість Патріка Зюскінда можна назвати квінтесенцією постмодерністської традиції. Для того, щоб наблизитися до адекватного зображення ірраціональної дійсності, Зюскінд як і інші представники художньої творчості ХХ ст., нерідко будують свої твори на старому досвіді. Галіна Ішимбаєва, яка досліджувала традиції романтизму у постмодерністській літературі на прикладі роману Патріка Зюскінда «Парфумер», пише про те, що у літературі постмодернізму практикуються стилістичні і жанрові суміші, техніка колажу і пастіша, карнавалізація, іронічні перетворення і травестія, провокаційне цитування класиків, гротеск, які у сукупності відіграють дуже важливу роль в процесі становлення конкретного

постмодерністського тексту [3]. Все вище сказане справедливе і для Зюскінда, причому не тільки у романі «Парфумер». Достатньо проаналізувати ще один його роман – «Контрабас».

Ще один дослідник творчості німецького митця Зверев А. говорить про традиціоналізм Зюскінда в тому плані, що він не вважає вичерпними ті теми, які інші розглядали до нього. Однак ці теми дуже особливо переосмислені (що втілюється у мові через алюзії, ремінісценції, перебільшення) Зюскіндом – і в «Голубці», і у «Контрабасі», і в «Парфумері» [1].

Значний внесок у дослідження творчості видатного німецького письменника і драматурга Патріка Зюскінда зробили американські вчені. Однак зарубіжні дослідники досить по-різному описують творчість і стиль автора. Наприклад, американський професор Джеффри Т. Адамс (Jeffrey T. Adams), з університету Північної Кароліни, порівнює Зюскінда з Діогеном, але додає, що він є Діогеном постмодернізму [5]. Насправді, це твердження є цілком доречним, якщо пригадати маргінальність та жагу до епатажу античного Діогена, його роздуми про відносність загальноприйнятих норм моралі, про відносність авторитетів не тільки серед політиків, але і серед філософів, то можна з впевненістю сказати про схожі ідеї та концепції сучасного «постмодерністського Діогена» – Зюскінда. Джеффри Т. Адамс також говорить про таку особливість творчості німецького митця як зміна жанру з кожною новою публікацією, що допомагає авторові звертатися як до масового читача, який шукає для себе розважальної літератури, так і для інтелектуалів й вчених, які впізнають в оповіданнях й романах Зюскінда важливі філософські й психологічні проблеми сьогодення.

Слід також відмітити роботу Манфреда Р. Якобсона (Manfred R. Jacobson) з університету Небраски – «*Patrick Süskind's Das Parfum: A Postmodern Künstlerroman*», де дослідник пише про неоднозначність трактування й аналізу творчості Зюскінда різними лінгвістами та літературознавцями, а саме через наявність у письменника величезної кількості субтекстів ("subtexts"), які й ускладнюють процес сприйняття й осмислення роману. Він також вслід за Хансом Ортхайлом (Hanns-Josef Ortheil) дає визначення постмодернізму, яке вчений бере за основу при дослідженні творчості Зюскінда: „*Die postmoderne Antwort auf die Moderne besteht in der Einsicht und Anerkennung, dass die Vergangenheit, nachdem sie nun einmal nicht zerstört werden kann, da ihre Zerstörung zum Schweigen führt, auf neue Weise ins Auge gefasst werden muss, mit Ironie, ohne Unschuld.*“ За словами Якобсона стиль Зюскінда – “*elegant and measured, thus on one level “dated”, but this, too part of the game, providing a splendid counterpart to, and thus heightening the effect of, the absurdity and exaggeration of his own story*” [7: 201]. Власне це перебільшення, яке лежить в основі індивідуального стилю Зюскінда і знаходиться в центрі нашої уваги, потребує детального вивчення і є «будівельним матеріалом» ідіолекту письменника.

Що стосується роману «Контрабас», то він з’явився у 1981 році і відразу привернув увагу дослідників, і, по-перше своєю театральністю. Роману властива певна сповідальність, що є характерним для моновистави, саме тому, цей твір так полюбують ставити на сценах всього світу. В романі розповідається про музику, про її історію, про життя та проблеми професійного музиканта, про філософію та кохання, і знов про музику. Саме в цьому романі особливо яскраво проявляється тяжіння Зюскінда до ідей екзистенціалізму, що реалізується також і у мові автора.

Герой Зюскінда так говорить про свою долю, про своє життя: „*Ein typisches Kontrabassistenschicksaal ist zum Beispiel meines: Dominanter Vater, Beamter, unmusisch; schwache Mutter, Flöte, musisch versponnen; ich als Kind liebe die Mutter abgöttisch; die Mutter liebt den Vater; der Vater liebt meine kleiner Schwester; mich liebt niemand – subjektiv jetzt*“ [13: 39]. Вже з цих простих, на перший погляд, фраз формується єдина картина, історія людини протягом цілого життя. Майстерність Зюскінда показати цілий світ за допомогою декількох простих непоширених речень. Інша особливість стилю письменника проявляється у постійних повтореннях та перерахуваннях. Наступні приклади було відібрано з декількох сторінок роману, але частотність використання такого засобу як повторення сягає величезної кількості: „*Technisch spiel ich Ihnen alles. Technisch habe ich eine hervorragende Ausbildung genossen. Technisch, wenn ich will, spiel ich Ihnen jede Suite von Bottesini (...)*“ [13: 85]. „*Von Natur aus bin ich kein triebhafter Mensch. Von Natur aus bin ich gezügelt*“ [13: 89]. „*Nur wenn*

ich denke, werde ich triebhaft. Wenn ich denke, dann holt mich meine Phantasie (...)“ [13: 89]. „*Und ich gehe jetzt. Ich gehe jetzt in die Oper und schrei*“ [13: 95]. Також автор використовує іншомовні слова, а саме американізми для того, що свідчить з одного боку про інтернаціональні мотиви в творчості Зюскінда, а з іншого також підкреслює іронію з якою письменник описує сучасну дійсність: „*Kein body, wie der Amerikaner sagt: Ich hab body, beziehungsweise mein Instrument hat body*“ [13: 31]. Перерахування також один із засобів, який письменник активно використовує: „*Dazu das Dröhnen der Kutschen auf dem Kopfsteinpflaster, das Brüllen der Marktschreier und die ständigen Schlägereien und Revolutionen (...)*“ [13: 28]. „*Barbarischer Lärm von Autos, Baustellen, Müllabfuhr, Pressluflämmern etc. dringt herein*“ [13: 26]. У наведених вище прикладах присутні реалії сьогодення, які є типовими для багатьох мегаполісів. Тут автор зображує дійсність у її розмаїті і постійному розвитку. Засоби повторення та перерахування зустрічається не тільки на рівні синтаксису, а також й на морфологічному рівні: „*Manchmal möchte ich ihn am liebsten zerschmeißen. Zersägen. Zerhacken. Zerkleinern und zermahlen und zerstäuben in einem Holzvergaserwagen ... verfahren!*“ [13: 49]. Так у цьому уривку наявні предикати з префіксом „zer“, який повторюється у кожному наступному дієслові, що робить дію динамічною і напруженою. Крім того, Зюскінд цитує, або посилається на музикантів, письменників, діячів мистецтва, філософів з різних періодів історії, створює неповторний історичний та територіальний колорит: „*Beethoven, Schubert, Schumann, Weber, Chopin, Wagner, Strauss, Leoncavallo, Brahms, Verdi, Tschairowskij, Bartok, Strawinsky... - soviel kann ich gar nicht aufzählen*“ [13: 67].

Названі мовні засоби характерні для мови постмодерна, але у Зюскінда вони досягають своєї гіпертрофії, та відрізняються незвичним комбінуванням. Отже, на підставі наведених прикладів можна дійти висновку, що ідіолект Патріка Зюскінда відрізняється особливою гіперболізацією мови, що втілюється за допомогою таких засобів як повторення, перерахування, використання однорідних членів речення. Всі ці засоби сприяють досягненню ефекту «надмірності» та «перебільшення», роблять мову П.Зюскінда більш виразною, а також допомагають краще зрозуміти індивідуальну мовну картину світу німецького майстра слова. Що стосується саме постмодерністського аспекту, то Зюскінду притаманне глибинне розуміння реальності через нетрадиційний підхід до традиційних філософських та естетичних цінностей, непорушний зв'язок між дійсним і вигаданим.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зверев А. Преступления страсти: вариант Зюскинда // Иностранная литература. – М.: Русский журнал, 2001. – №7 – <http://magazines.russ.ru/inostran/2001/7/zver.html>
2. История философии/под. ред. В.В.Васильева, А.А. Кротова и др. – М.: Академический проект, 2005. – 680с.
3. Ишимбаева Галина. Смыслостановление романа П.Зюскинда «Парфюмер» // Бельские просторы. – 2005. – №12 http://www.hrono.info/text/2005/ishim12_05.html
4. Леденева Т.В. Постмодернизм и современная культура // Педагогический вестник. – 1997. – №1 – <http://sun20.history.yar.ru/vestnik/number/2/>
5. Adams, Jeffrey T. "Patrick Süskind". The Literary Encyclopedia. – 2004. <http://www.litencyc.com/php/speople.php?rec=true&UID=5866>
6. Asmuth B./L. Berg-Ehlers. Stilistik, Grundstudium Literaturwissenschaft 5. Düsseldorf, 1974. – 178S.
7. Manfred R. Jacobson. Patrick Süskind's Das Parfüm: A Postmodern Künstlerroman // The German Quarterly. – 1992. – №65.2 – p. 201
8. Fleischer Wolfgang/Michel Georg. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1979. – 394 S.
9. Liwerski R. Art „Stil“. In: Handlexikon der Literaturwissenschaft. München, 1974. – S. 452–461
10. Sanders W. – Linguistische Stilistik. VR kleine Vandenhoeck–Reihe Göttingen, 1975. – 368 S.
11. Sandig B. Stilistik der deutschen Sprache. – Berlin; New York, 1986. – 368 S.
12. Spillner B. Linguistik und Literaturwissenschaft. Stilforschung, Rhetorik, Textlinguistik. – Stuttgart, 1974. – 147 S.
13. Süskind Patrick. Der Kontrabaß. Diogenes Verlag, Zürich, 1997 – 96 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерія Муратова – аспірант першого року навчання кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології МДГУ ім. Петра Могили, викладач німецької мови.

Наукові інтереси: стилістика німецької мови.

СУЧАСНА АВТОРСЬКА КАЗКА ЯК ПРИКЛАД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ

Олена НАЗАРЕНКО (Суми, Україна)

У статті розглянуто типові риси постмодерністської літератури у сучасному казковому авторському дискурсі, наведені основні категорії постмодерністської літератури та її вплив на казковий авторський дискурс в цілому та його окремі елементи – власні імена.

The article deals with typical features of postmodern literature in contemporary fairy-tale discourse created by narrator. Main categories of postmodern literature and its influence on the narrator's discourse in general and its elements such as proper names are presented in the given research.

В домені сучасної когнітивної лінгвістики широкого вивчення набуває феномен постмодернізму та наявність його рис у дискурсі різних жанрів. Автор даної розвідки ставить на меті виявлення типових рис постмодернізму (об'єкт дослідження) у текстах сучасних англійських авторських казок (предмет дослідження), що обумовить подальше дослідження їх специфічної семантичної та ономастичної парадигми.

Одним з запроваджувачів явища постмодернізму вважається Ж. Ліотар, який виокремив вислів «постмодерна ситуація», що означає сукупність суспільних, економічних, політичних обставин, характерних для постіндустріальної цивілізації [3: 143]. Згідно визначенню Ж. Ліотара. Постмодернізм – це ситуація, яка виникла після розпаду «дискурсу легітимації» (50-60 роки ХХ ст.), а саме після спроб вибудувати універсальну мовну практику та універсальну ієрархію операбельних міфів (наративів).

Більшість науковців згодні у своєму визначенні, що постмодернізмом є усвідомлення вичерпаності звичного погляду на буття, як на динамічну маніфестацію первісних і непорушних категорій, яка вічно перебуває в процесі позитивного розгортання [3: 143]. Постмодернізм ставить під сумнів фундаментальні основи класичного гуманістичного дискурсу. Натомість він пропонує ірраціональні дискурси в межах екзистенційно сприйнятої наявності.

Для сучасного інформаційного простору є характерними ідеї, гіпотези та постулати, які іноді суперечать одне одному. Це призводить людство до небажання притримуватись певної системи пояснення світу і є типовим для постмодернізму [4: 333]. Наслідком недовіри до попередньої системи пояснення світу є сприймання його як безглузлого, хаотичного та незбагненого.

Результатом вищезазначеного є те, що логіка наукового мислення виглядає безсилою у пізнанні дійсності, а логіка мистецтва слугує для авторів-постмодерністів інструментом гри, який вони використовують для створення альтернативних світів, можливих варіантів існуючого стану речей. Прикладами вищенаведеного твердження слугують серії творів таких авторів як Дж. Роулінг, Толкієн, Пратчет, Льюїс та ін.

Як зазначає О.В. Ситенька, порушення цілісності світосприйняття вимагає його модифікації в культурі, тому сучасні мистецтво та література фокусуються на непізнаному, невизначеному, що прозора простежується у творах зазначених авторів [4: 334]. В пошуках нових форм пояснення та категоризації світу постмодерністська література звертається до попередніх культурних надбань, які відзначаються стабільністю та незмінністю смислу.

Через те, що для літератури постмодернізму характерним є тісний зв'язок з масовим мистецтвом та масовою, тривіальною літературою, багато сучасних авторських казок (серед яких низка казок Дж. Роулінг про хлопчика-чарівника Гаррі Поттера) були створені під впливом постмодернізму. Однією з характерних рис є серійність зазначеної казки [5: 28]. Кожен з семи томів був довгоочікуваним явищем для читачів різного віку.

Через вплетення в постмодерністський дискурс міфів або їх фрагментів у творах поновому реалізуються моделі світосприйняття, що сприяє виникненню додаткових відтінків смислу твору та розширенню діапазону його інтерпретації.

Відмовлення постмодернізму від усіх відомих систем пояснення світу, серед яких міфологія та релігія, зумовлюють так зване пародіювання як одну з визначальних рис постмодерністських прозових творів. Тлумачення дійсності, яке було єдиною можливістю для

міфологічної свідомості, в літературі постмодернізму є об'єктом пародій. Деяке спотворення первинного тексту відповідає ігровому підходу авторів-постмодерністів до тлумачення дійсності шляхом іронії та вигадки [4: 334]. У творах постмодернізму створюється новий світ, що складається з цитат та алюзій, спостерігається постійна орієнтація на «чуже слово», яка стосується як сюжету, так і композиції, стилю, фантастики. Постмодернізм не претендує на оригінальність. Навпаки, наратор використовує вже кимось написані моменти, змішує стилі і жанри і таким чином ніби трішки втрачає право на авторство, бо все складається з частин, що вже були вжиті. Так, наприклад, Солодова О.С. порівнює тему навчання Гаррі Поттера магічним мистецтвам з аналогічними темами в багатьох дитячих творах, зокрема низкою творів Урсули Ле Гуїн про Земномор'є [5: 29]. Пор.: *героїня Урсули Ле Гуїн також прибуває у коледж для навчання на метлі. Деякі власні назви, як Гарродс, є співзвучним до Гогвардс.*

Завдяки ігровому принципу у постмодерністському дискурсі стираються межі між текстом і реальністю, дійсне та вигадане урівнюються в правах, успішно співіснують реальні та альтернативні світи, що відповідає сучасній настанові нараторів-постмодерністів на сприйнятті дискурсу як гри, де не діють обмеження, що накладаються дійсністю [4: 334]. У серії казок Дж. Роулінг вдало поєднуються вигадані пригоди та реальні життєві історії, що відбивають сучасну дійсність [5: 29]. Чарівники та ельфи, дракони та гобліни мають власні банки, міністерства та установи. їх чарівництво співіснує з комп'ютерами, телевізорами та рекламою.

Ще однією провідною рисою постмодерністської літератури є поєднання різних жанрів в одному творі. Прикладом цього слугує сучасний казковий авторський дискурс, який характеризується особливою жанровою ускладненістю. Типовим для сучасної авторської казки є її базування на певних формулах і мотивах, які відсилають читача-реципієнта до загальновідомих життєвих ситуацій. Таке звертання до загальновідомої когнітивної бази сприяє кращому сприйняттю як вже відомої, так і нової інформації.

За ствердженням Солодової О.С., за жанровою своєрідністю казки Дж. Роулінг увібрали в себе ознаки фольклорної казки як пражанра, а також психологічного та детективного роману [6: 15]. Характерними для фольклорної казки є такі маркери як типове ім'я головного героя – Гаррі, мітка – шрам на лобі головного героя, чіткий розподіл світів на реальний та чарівний – платформа 9^{3/4}. До ознак авторської казки слід віднести адресатну визначеність, перетинання буттєвого та чарівного хронотопів, наявність історико-національних реалій. Маркерами детективного жанру є мотив таємниці та її розкриття, введення злодія в сюжет кожної частини казки. Перевага розмов над діями та опис внутрішніх переживань героя, що домінують у п'ятій частині є жанровими ознаками психологічного роману [6: 16].

Таке комбінування різних жанрів в одному творі є ще одним доказом того, що даний казковий авторський дискурс належить до парадигми постмодернізму, для якого типовим є «вбирання» у себе будь-яких елементів всього накопиченого досвіду.

Інтертекстуальність, що слугує маркером постмодерністської літератури, пронизує серію казок Дж. Роулінг. Науковці висловлюють думку, що інтертекстуальність присутня в більшості сучасних літературних текстів, незалежно від того, чи вважає автор себе постмодерністом [3: 13]. Інтертекстуальність може бути експліцитною чи імпліцитною, прозорою або фоною, як, наприклад, міфологічні чи біблійні сюжети та образи, жанрові та стилістичні особливості певного художнього дискурсу. Сучасне прочитання та розуміння літературного твору є неможливим без урахування феномену інтертекстуальності та орієнтації на широкий діапазон претекстів як літературного, так й інших планів.

За думкою М. Бахтіна, «твір є лише ланкою в ланцюгу мовного спілкування. Як і репліка діалогу, він пов'язаний з іншими творами – висловлюваннями – і з тими, на які він відповідає, і з тими, які є відповіддю на нього» [3: 14].

Науковці погоджуються, що інтертекстуальність – це метод прочитання одного тексту супроти іншого, що дає змогу висвітлити спільні текстуальні та ідеологічні резонанси; це визнання, що всі тексти та ідеї існують у мережі відносин. Жоден текст не може виникнути на порожньому місці, він обов'язково пов'язаний з уже наявними текстами. Отже, інтертекстуальність – це різнобічний зв'язок певного дискурсу з іншими дискурсами за

змістом, жанрово-стилістичними особливостями, структурою, формально-знаковим вираженням.

Таким чином, усе, що вже було сказано, написано є підґрунтям та необхідною передумовою існування для знову створюваних вербальних текстів, а, отже, системотвірним чинником мовотворчості [3: 17]. Дискурс, який відображає стереотипні установки, оцінки, логіку оповіді, не обмежується рамками одного оповідання, він включає інші попередні тексти та обмін думками.

Ми вважаємо, що дискурс - це не лише мовлення, поглиблене у життя, але це також дія комуніканта зі всіма його інтенціями, знаннями, установками, особистим досвідом. Разом з процесом комунікації дискурс являє собою передачу результатів когнітивних процесів іншим людям. Його вербальна складова (текст) інтегрує як лінгвальні, так і екстралінгвальні фактори. Науковці, визначаючи дискурс як цілеспрямовану подію орієнтовану на досягнення поставленої мети, беруть до уваги соціальні, психолінгвістичні та екстралінгвістичні фактори його дієвості [2: 17]. Інтертекстуальність можна вважати найбільш важливою категорією дискурсу.

Навіть якщо не визнавати існування архетипів, слід погодитись, що певний набір сюжетів має високий ступень повторюваності, а новий сюжет виникає, спираючись на вже існуючі. В сучасному авторському дискурсі можна виділити цілу низку подібних мотивів. Пор.: *Гаррі Поттера можна порівняти з Попелюшкою – він сирота і живе в будинку тітки, де його не люблять та ображають; потім раптово виявляється, що він відомий в перед ним відкривається багато перспектив. Прозорим є мотив, що лише разом з іншими можна протистояти злу – Гаррі допомагають сили, закладені в нього матерю та поміч друзів. Пролітається мотив про те, що добро завжди перемагає зло – у всіх частинах казки Гаррі долає Волан-де-Морта (популярна ідея щасливого закінчення). Проте, незважаючи на щасливе закінчення, конфлікт залишається повністю не вирішеним, зло не знищене остаточно, бо цього не може бути насправді. Йде одвічна боротьба, в якій добро перемагає, але фінал залишається відкритим.*

Характерний для постмодерністської літератури феномен введення в новий дискурс елементів або мотивів відомої раніше інформації знаходить своє відображення і у власних іменах (ВІ) текстів постмодерністської парадигми. У своєму дослідженні автор даної розвідки розглядає власні імена у сучасному казковому дискурсі як компресовані міні-тексти, носії когнітивної інформації. Як один з універсалій культури ВІ виконують кумулятивну функцію. У своїй внутрішній формі вони кодуєть певний соціальний сюжет, що влітається у загальний контекст культури сучасного для даного імені суспільства. Тенденція за допомогою достатньо компактно мовної форми (антропоніма-лексеми) трансферувати об'ємний зміст підпорядковується закону мовної економії. Т.ч., ВІ є своєрідним транслятором багатопланової інформації, що міститься в ньому, від адресанта до адресата і являється складним мовним знаком [1: 16].

Надання головному герою популярного для англословного дискурсу імені (Гаррі) викликає у реципієнта асоціацію з чесними та сміливими героями народних казок, налаштовує на чисельні пригоди та обов'язковий «хепі енд» у фіналі. Корінь «смерть» в імені головного злодія (*Voldemort*) ще раз свідчить про те, що зло і смерть нерозривно поєднані. Використання прозорих промовистих імен, таких як *Jim McGuffin* – англ. *guff* – укр. *теребені, пусті балачки* (про журналіста, який брехав про погоду) [7: 6]; *Albus Dumbledore* <– англ. *dumb* – укр. *німий, мовчазний, безсловесний*, *Albus* <– англ. *albus* – укр. *біла речовина головного мозку* (найрозумніший головний чарівник) [7: 8]; *Professor*

McGonagall – англ. *gall* – укр. *жовч, жовчність, злість, роздратованість, нахабство* [7: 9] є популярним для постмодерністської літератури прийомом розповіді про нових героїв через загально відомі слова-маркери.

Вивчення сучасного казкового авторського дискурсу дозволяє остаточно пояснити його формальні, змістовні та смислові аспекти. Визначення особливостей композиційної організації казкового дискурсу в руслі когнітивної поетики дає автору даної розвідки можливість виявити у сучасному казковому дискурсі риси постмодернізму та вести подальше дослідження ономастичної парадигми через призму постмодерністської тенденції

до прецедентної ситуації. Перспективами подальшого дослідження вважаємо детальний розгляд ВІ у постмодерністській парадигмі та когнітивно-комунікативний підхід до аналізу їх функціонування в сучасному англomовному авторському дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бока О.В. (Назаренко О.В.) Власні імена як компресовані тексти-носії когнітивної інформації (на матеріалі казки Дж. Роулінг «Гаррі Поттер і орден Фенікса») // Вісник Сумського державного університету. – 2008. – №1. – С.15–19.
2. Бока О.В. (Назаренко О.В.) Комунікативно-когнітивна спрямованість казкового дискурсу // Вісник Сумського державного університету. – 2006. – № 3(87). – С.151–156.
3. Переломова О.С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект – Суми: Видавництво Сумського державного університету, 2008. – 208с.
4. Ситенька О.В. Міфологічна інтертекстуальність у сучасних англomовних постмодерністських творах // Культура народів Причорномор'я. Научный журнал. – Том 2. – Межвузовский центр «Крым», 2008. – № 142. – С.333–335.
5. Солодова Е.С. Лингвокогнитивные характеристики композиции текста английских сказок Дж. К. Роулинг: Дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 2007. – 197 с.
6. Солодова О.С. Лингвокогнитивні характеристики композиції тексту англійських казок Дж. К. Роулінг: Автореферат дис. ... канд. филол. наук. – Харків, 2008. – 20 с.
7. Rowling J.K. Harry Potter and the Sorcerer's Stone - New York: Scholastic Inc., 1998 – 312p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Назаренко – аспірант кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: ономастичні дослідження.

КОГНІТИВНИЙ ПРОСТІР АДРЕСАТА ЯК СКЛАДОВА КОГНІТИВНОГО ПРОСТОРУ СИТУАЦІЇ ПОРАДИ

Ольга НАУМУК (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто когнітивний простір адресата поради в сучасній англійській мові. Когнітивний простір адресата як складова частина когнітивного простору ситуації поради аналізується автором з точки зору акціонального фрейму з поступовим розгортанням останнього у предметно-центричний фрейм.

The present paper deals with problem of conceptual space of advice in modern English. The constituent part of conceptual advice space – the conceptual space of listener is highlighted from the perspective of doing frame and being frame.

Домінування когнітивної наукової парадигми визначає основний спектр сучасних лінгвістичних досліджень Когнітивна модель націлена на вивчення „людського інтелекту, на визначенні мови як головної ментальної складової всієї інфраструктури мозку, інструменту мисленнєво-мовленнєвих процесів, засобу пізнання довкілля і позагенетичної передачі людського досвіду” [7: 36]. На особливу увагу в межах когнітивної моделі заслуговує питання когнітивного простору. Під когнітивним простором розуміємо простір поведінки і розумової діяльності мовця та слухача [2: 91].

Відсутність аналізу когнітивного простору адресата як складової когнітивного простору ситуації поради в сучасній англійській мові зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

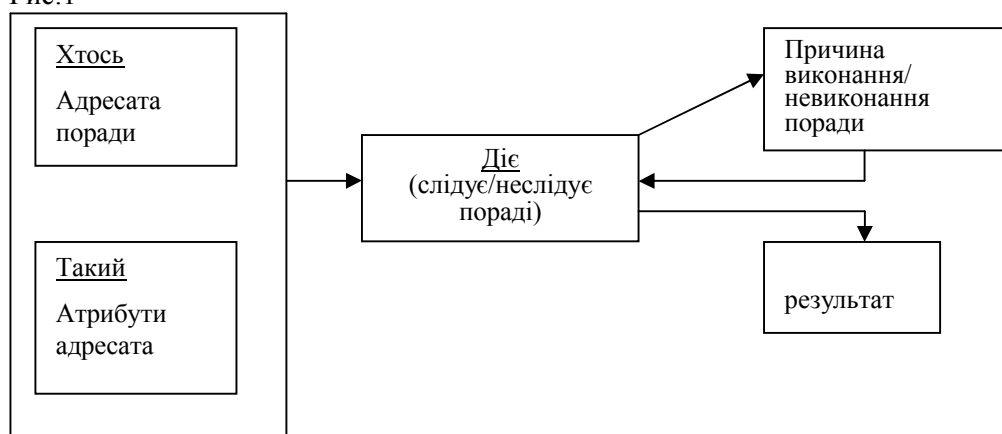
Метою цього дослідження є ідентифікація когнітивного простору об'єкта поради. Досягнення мети планується за рахунок розв'язання таких завдань: встановлення когнітивного простору слухача за допомогою побудови відповідних фреймів.

Когнітивний простір ситуації поради сучасної англійської мови окреслюється когнітивним простором мовця/радника й когнітивним простором адресата. Дослідження останніх уможливується через розгляд фреймів мовця та адресата. Такий аналіз дозволяє прослідкувати закономірність співпадання когнітивного простору комунікантів, що сприяє успішній комунікації. Фрейми визначаються з функціональної точки зору як послідовність процедур, а з конструктивної – як структури ознак, котрі характеризують учасників і їх дії в конкретних ситуаціях. Сукупність перерахованих вимірів відображає спеціальну роботу людської свідомості по виділенню елементів дійсності, розподіл предметної ситуації на складові елементи, що рефлектує безпосередньо в ілокуції висловлювання. Окрім того, ілокутивний аспект відображає також світ дій мислення адресанта [6: 26], який передбачає синхронізацію і проведення у відповідність своїх думок і думок співрозмовника. Фрейми допомагають виявити мотивацію вживання тої чи іншої одиниці, адже при заповненні слотів, складових фрейма, маємо справу не з ситуацією-типом вживання поради, а із ситуацією-екземпляром, яка інтерпретується людиною як представник деякої узагальненої ситуації-

типу. У нашому дослідженні при описі концептуального поля поради ми будемо керуватися класифікацією С.А.Жаботинської [4: 20] і пропонуємо розглянути когнітивний простір ситуації поради через призму акціонального фрейму із його розгортанням у предметний фрейм. В акціональному фреймі складовими частинами є декілька предметів ХТОСЬ/ЩОСЬ, які наділяються семантичними ролями та взаємодіють між собою [4: 19], тоді як у предметному фреймі одна й та сама сутність (ЩОСЬ чи ХТОСЬ характеризується за своїми кількісними, якісними, буттєвими і локальними параметрами [5: 118]. Адресат є активним учасником комунікації і виступає "споживачем" повідомлення, створеного мовцем, від нього значною мірою залежить успіх спілкування, зокрема успіх того чи іншого мовленнєвого акту, оскільки, інтерпретуючи повідомлення, адресат може сприйняти його адекватно, знайти той смисл, який вкладав у нього мовець, або ж неадекватно – знайти протилежний закладеному смисл. Відтак правомірним вважаємо в цій статті розглянути фрейм адресата. Услід за Ф.С. Бацевичем, кваліфікуємо адресата як особу, котра сприймає повідомлення й відповідно до своїх когнітивних стратегій і конкретних ситуативних умов інтерпретує повідомлення адресанта [1: 318].

Когнітивний простір слухача може бути окреслений у вигляді акціонального фрейму із його розгортанням у предметний фрейм (за С.А. Жаботинською) наступним чином:

Рис.1

Як бачимо, поряд із визначенням конкретної якісної та кількісної наповненості суб'єктного слоту, що відповідає категоріальному типу адресата поради, аналіз концептуального поля об'єкта рекомендованої дії передбачає також розгляд наповненості його означувальними слотами, тобто зонами атрибутів, функцій, мотивів та результатів.

Слот *Хтось*

Апеляція до фактичного матеріалу (3600 прикладів-100%) дає підстави стверджувати, що суб'єктний слот фрейма слухача формується здебільшого наступними концептами:

представник родинного кола (54%):

- син / дочка; племінниця / племінник; батько / мати; тітка / дядько і т.п.

представник будь-якого прошарку суспільства, який перебуває у дружніх стосунках із адресантом спонукання, що долає між ними двома соціальною дистанцією у спілкуванні; а також особи, комунікативний та соціальний статус яких нижчий ніж в адресанта (36%):

- подруга / друг; пацієнт; учень/учениця; прихожанин храму; підсудний, присутня особа у залі суду, присяжний, адвокат, прокурор; злочинець, особа, яка мала намір порушити закон; клієнт детектива; натурниця і т.п.

представник середнього класу (5%):

- лікар; суддя; детектив; капітан і т.п.

представник вищого класу (3%):

- керівник держави.

простолюдін (представники нижчих прошарків суспільства) (2%):

- раб / служниця і т.п.

Відтак, найбільш типовим адресатом висловлювання поради є член родинного кола або ж друг (подруга). Такий феномен частотності обумовлюється тим, що родинні та дружні

стосунки дозволяють мовцеві швидше подолати існуючу дистанцію між ним та адресатом, а значить, без будь-яких на те перешкод, висловити своє спонукання. Зважаючи на те, що менші за віком у родині є відповідно не досить досвідченими аби впоратися належним чином із проблемою, то й очевидним стає природність того, що адресатами у більшості випадків є діти, а не батьки (тобто молодші, а не старші особи). Враховуючи роль соціального фактора у феномені адресата слід підкреслити, що об'єктом поради може бути з однаковим успіхом як людина середнього, так і вищого прошарку суспільства.

Слот Такий (атрибути адресата)

На основі проаналізованого матеріалу до атрибутів адресата, до моменту надання йому поради, відносимо наступні: життєву некомпетентність (25%); недосвідченість (19%); необізнаність (16%); нерозсудливість вирішувати складні життєві ситуації (10%); відчуття потреби сторонньої допомоги (9%); неспроможність самому впоратися із існуючими проблемами (8%); нерозуміння наближення реально існуючої небезпеки (7%); професійна некомпетентність (6%); байдуже ставлення до подій, що відбуваються навколо (до власного стану здоров'я, зовнішності, і т.п.) (5%); нездатність пригадати важливі події, речі і т.п. (4%); розгубленість у вирішенні існуючої проблеми (1%).

Після надання поради мовцем, адресат отримавши спонукувану дію, набуває нових атрибутів, котрі можуть бути описані наступними характеристиками: збільшення життєвої компетенції щодо вирішення існуючого питання; досвідченість як впоратися із проблемою, яка виникла; краща обізнаність, котрої раніше бракувало; відчуття отриманої допомоги у вигляді поради; збільшення професійної компетентності; усвідомлення свого байдужого ставлення до подій, які відбуваються навколо, до свого стану здоров'я, зовнішності і т.п.; відтворення у пам'яті забутих подій, речей і т.п.; поява відчуття впевненості у спроможності вирішити існуючу проблему; формування особистої розсудливості, як краще діяти за умов, що склалися і вимагають рішучих кроків.

Слот Діє

Діяльність і поведінка адресата рекомендованої дії до того часу, як він отримає від свого співрозмовника пораду, обумовлюється наступною низкою вчинків: пошук сторонньої допомоги (20%); повне ігнорування подій, які мають місце (19%); аналіз існуючої проблеми (15%); прагнення детального розгляду можливих альтернатив (14%); нерозуміння існування потенціальної небезпеки (11%) (через діяльність інших, власну поведінку, майбутні вчинки і т.п.); аморальне поведіння адресата (9%); незнання прийнятих суспільних, законодавчих і т.п. норм (6%); усвідомлення необхідності і бажаності надання мовцем поради (5%); неусвідомлення можливого розвитку подій у майбутньому (1%).

Отримавши пораду, адресат змінює свою діяльність, котра, як це засвідчує проаналізований фактичний матеріал, окреслюється такими вчинками/діями: розуміння існування проблеми (у вигляді небезпеки і т.п.); розуміння своїх неадекватних, аморальних, незаконних вчинків у ситуаціях, де вимагається протилежне; аналіз запропонованих альтернатив; вибір кращої із можливих альтернатив; обмірковування доцільності, корисності, щирості наданої йому поради; обмірковування чи варто слідувати пораді; обмірковування наслідку/результату виконання поради.

Слот Причина

Очевидним стає, що у цьому слоті, так же само як і в попередньому, велику роль відіграє поділ діяльності адресата на: „до” і „після” отримання рекомендованої дії. Відтак, вчинки і вся поведінка об'єкта поради, зважаючи на вищевказаний чинник, зумовлюється двома різними типами причин. Спочатку розглянемо ті мотиви, які визначають діяльність адресата до того як він отримає пораду від мовця: намір вирішити існуючу проблему (43%); незнання про буття потенційних проблем (38%); намір знайти найбільш релевантний спосіб вирішення ситуації (7%); не прагнення і лінощі дізнатися про закони, норми, правила (встановлені державою і суспільством) (5%); самовпевненість (4%); велика надія на власні сили, розум, розсудливість (3%);

До причин, котрі найкраще експлікують наміри, мотиви, причини, що лежать в основі поведінки адресата після надання йому мовцем рекомендованої дії, відносимо наступні: аналіз отриманої поради; співставлення і знайдення „точок дотику” між почутою порадою та

його діями; розуміння того, що надана йому порада є релевантною до тої ситуації, в якій він опинився; аналіз ставлення суб'єкта спонукуваної дії до адресата; розуміння доцільності виконання поради; розуміння, що надана порада є єдиним виходом за обставин, які склалися.

Слот *Результат*

Отримавши пораду, адресат, як правило, роздумує над тим чи варто йому виконувати рекомендовану дію. Досліджуваний матеріал дає підстави стверджувати, що реакція адресата на рекомендовану дію може бути двоякою: він виконує надану йому пораду або в силу різних обставин ігнорує почуте спонукання. Власне слідування адресатом поради визначається наступною низкою наслідків: аналіз отриманої поради як такої, що варто до неї прислухатися (18%); аналіз ставлення співрозмовника, як дійсно безкорисливого і щирого (15%); передбачення можливого наслідку виконання поради (14%); розуміння доцільності сторонньої допомоги (13%); розуміння власної неспроможності у вирішенні існуючої проблеми (11%); усвідомлення небезпеки (10%); усвідомлення переваги запропонованої альтернативи (9%); розуміння доцільності повчання адресата (6%); розуміння існуючої нестачі знань та її подолання наданою йому порадою (3%).

Подекуди вищеідентифіковані наслідки стають причинами, котрі зумовлюють слідування адресатом спонукуваної дії.

Невиконання поради адресатом засвідчує про те, що його поведінка визначається наступними результатами: самовпевненість, гордість (51%); відсутність змоги слідувати поради (в силу об'єктивних причин) (28%); небажання прислухатись до поради (12%); неповага до суб'єкта спонукуваної дії (6%); розуміння того, що адресант у своїх статусах (соціальному та комунікативному) є нижчим за нього (адресата) (5%); небажання прийняти сторонню допомогу (5%); надмірна надія на власні сили, розум, розсудливість (3%).

Як бачимо, названі характеристики також можна вважати тими мотивами, які лежать в основі ігнорування та невиконання адресатом наданої йому поради.

Відтак, говорячи про прояв причинності, який простежується у ідентифікованих наслідках, можна припустити про перехід слоту *результат* у слот *причина*.

Отже, аналіз фрейму адресата підводить нас до висновку, що типовим адресатом поради у сучасній англійській мові є дуже близька людина для суб'єкта висловлювання, здебільшого хтось із родинного або кола друзів. Відчутною є зміна атрибутів адресата до і після отримання поради. Відтак, із недосвідченого, беспорядного, безпомічного адресат трансформується у досвідченого, обізнаного та людину, яка вбачає у поради свій порятунок та вирішення існуючої проблеми. Поведінка адресата, як і причини (мотиви), що її обумовлюють цілком залежить від того чи вже адресат отримав пораду. Результат діяльності адресата передбачає виконання спонукуваної дії або її ігнорування в силу різних і не завжди об'єктивних причин. Отже, адресат виконує надану йому рекомендовану дію, бо усвідомлює її доцільність, корисність для себе та бачить щире ставлення співрозмовника. Невиконання поради здебільшого обумовлюється самовпевненістю та гордістю об'єкта спонукуваної дії. *Перспективою* подальшого дослідження видається питання розбіжностей когнітивних просторів комунікантів ситуації поради.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: Типы фреймов // Вісн. Черкаськ. ун-ту. – 1999. Вип. 11. – С.12-25.
4. Жаботинская С.А. Ономазиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики // С любовью к языку: Сб. науч. тр. – М.; Воронеж: ИЯ РАН; Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 115-123.
5. Наумук О.В. Когнітивний простір мовця як складова когнітивного простору ситуації поради // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – Житомир: ЖДУ, – 2008. – Вип. 38. – С. 202-206.
6. Рябцева Н.К. Ментальные перформативы в научном дискурсе // Вопр. языкознания. – 1993. – №4. – С. 12-28.
7. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik. – Tübingen / Basel: Francke, 1996. – 238 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Наумук – асистент кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика.

ОСНОВНЫЕ СТРУКТУРЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ЗНАНИЙ (на материале хрононимии)

Валерия НЕКЛЕСОВА (Одесса, Украина)

В статье рассмотрены и проанализированы основные модели репрезентации знаний: концептов, фреймов, скриптов и сценариев; описано действие этих структур на примере хрононимов в английском языке.

This paper deals with the main schemes of knowledge representation: concepts, frames, scripts, and scenarios; the article focuses on the application of the models to the time names in the English language.

Главной задачей когнитивной лингвистики является изучение репрезентации концептуальных структур в языке и описание схем знаний, которыми пользуется человек ежедневно. Информация в человеческой памяти не объективна, а лишь является отображением восприятия окружающего мира. Таким образом, структуры знаний мы видим в перспективе и можем судить лишь о том как они зарегистрированы в сознании и как взаимодействуют друг с другом.

Среди основных схем сохранения, обработки и использования знаний исследователи выделяют следующие: фрейм, концепт, скрипт, сценарий. Восприятие времени довольно многогранно выражено лексически, мы же остановимся на именах собственных – хрононимах, т.к. они являются наиболее яркими представителями того, как область перцепции времени регистрируется в системе языка. Хрононим мы определяем как имя собственное определённых отрезков времени, событий исторически и культурно значимых для определённого этноса.

Время – абстрактное явление. Человеческий мозг пытается осмыслить его при помощи разделения на некие ментальные категории, более определённые. Таким образом данные, поступающие из внешнего мира, обрабатываются при помощи концептуализации. Концептуализация, «один из важнейших процессов познавательной деятельности человека» [3: 46], приводит к формированию концептуальной системы, составляющими частями которой являются концепты [6: 404].

Понятие концепта сложно и многогранно, концепт считают структурированной ментальной репрезентацией [12: 817], ментальной репрезентацией, которая хранит знания о категориях [7: 29]. По мнению Кубряковой Е.С. **концепт** – «оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и зыка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [3: 44]. Весь концепт не может быть отражен в языке, всегда существует чувственная область, которую не всегда можно передать лексическими средствами. Концепт, который отражен в языке при помощи определенного хрононима, также имеет этот недостаток, поэтому мы применяем другие структуры репрезентации, для того, чтобы полнее раскрыть смысл.

Значения слов можно полнее понять и описать на фоне энциклопедических знаний и предположений человека, при помощи фреймов. Фрейм – «мыслимый в целостности его составных частей многокомпонентный концепт, объёмное представление, некоторая совокупность стандартных знаний о предмете или явлении» [4: 73]. Также фрейм – это набор знаний, которые используют обеспечение информации про область языка [16: 94]. Ч.Филлмор определяет фрейм как концептуальную структуру, схематизацию определённых типов ситуаций и их компонентов, широкомасштабных формально установленных сценариев, схем контраста, сетей отношений и многое другое [11: 613]. Для того, чтобы отобразить всю совокупность хрононимов в определённом языке было введено понятие онимных фреймов: общеязыкового и индивидуального [2: 7]. Хрононимический фрейм включает в себя не только список онимов, но также информацию, как определить хрононим, описать его и как использовать в определённой ситуации. Фрейм не является закрытой структурой, каждый член языкового общества может добавлять в него новые онимы, однако, если оним не знаком никому из языкового коллектива, то общеязыковой фрейм не содержит данное слово. Общеязыковой фрейм принадлежит всей языковой общине, которая разделяет

единую культуру, историю, обычаи, т.е. энциклопедические знания подвергнуты эффекту коллективной автоматизации [14: 119], и является достоянием коллективной памяти, где содержится целостный образ прошлого [9: 56]. Там хрононимы являются своеобразными точками регистрации самых важных документов истории данного этноса. Индивидуальный онимный фрейм идентичен общему благодаря стратегии наследования, где строение субфрейма (в нашем случае индивидуального) копируется и создается по образцу суперфрейма (общезыкового) [13: 324]. Но в индивидуальном фрейме мы можем выделить 4 круга, т.к. мы сами можем их очертить, структура является для нас конкретной и более осязаемой, чем общезыковой фрейм. Круги особенны тем, что хрононимы не всегда являются закрепленными только в каком-нибудь определённом круге, со временем оним может переместиться из внешнего круга во внутренний или наоборот, потеряв свою значимость для человека, из внутреннего во внешний.

1-й круг, внутренний, по сути является ядром фрейма, в нём мы находим всё самое близкое, дорогое и важное для определённого человека, т.к. индивидуальный фрейм фокусируется на вкусах и привычках определённого носителя языка, то набор хрононимов, включенных в этот круг будет строго индивидуален (*Leap Year Day, Miss America Pageant 2007, Hurricane Katrina, Hallowe 'en*). Всё же мы можем говорить о неких точках совпадения в сознании людей, этими точками и будут часто упоминаемые и широко известные события. Также мы найдем там такие выражения, которые языковая общность не будет считать хрононимами, но для человека они являются отрезками времени, крепко зафиксированными в памяти, индивидуально-интимными хрононимами (*my birthday, when I bought my dog*).

2-й круг включает хрононимы, которые обозначают события, произошедшие за время жизни человека (*Bar-B-Q Festival, the Cold War, the Chernobyl Disaster, the 2004 tsunami*). Однако они не стали для носителя фрейма знаковыми, и не попали в 1-й круг по разным причинам: сам человек не принимал в них участия, события не нашли отклика в его душе, или же он не считает их важными, но помнит о них.

3-й круг, внешний, содержит нераспространённые и малоизвестные онимы, знакомые лишь специалистам, такие исторические отрезки времени или события местного значения, которые не известны среднестатистическому носителю языка, а также онимы, обозначающие периоды времени до рождения данного индивида (*the Holocaust, the Tunguska Event, Summer of Love, Salem Witch Trial*).

4 круг вмещает все остальные хрононимы, они не известны, но потенциально могут быть включены в другие круги (*Spamarama, Yale-Harvard Regatta, Carnival Miami, Pack Monday Fair, Spring Break*). Когда человек узнает новый оним, он его относит в какой-либо круг. Это происходит с каждым явлением, т.к. человек его автоматически категоризирует, проще если мир разделён на категории, а не хаотичен.

Второй структурой знания, которая участвует в обработке знаний является вид фрейма – скрипт. Скрипт – последовательность действий, которые ассоциируются со стереотипной ситуацией [10: 255]. П.Стоквелл определяет скрипт как предсказуемую последовательность событий [15: 9]. Скрипту присуща автоматичность, это структура, при помощи которой мы справляемся с новыми незнакомыми ситуациями. Е.Карпенко выделяет три скрипта, с помощью которых определяется существование индивидуального онимного фрейма: реальный, виртуальный и сакральный [2: 132].

Реальный скрипт обозначает онимы реально произошедших событий, чаще всего они зарегистрированы в словарях, функционируют в коллективной памяти, упоминаются в газетах (*Student Opposition to the Vietnam War, World War I, San Francisco Earthquake of 1906, National Bible Week*).

Виртуальный скрипт включает онимы, упоминающиеся в художественных произведениях и фильмах (*the Trojan War, the Hidden Centuries, the Third Age of Middle-Earth, Two Minutes' Hate*). Виртуальными также считаются хрононимы, регистрирующие реально существовавшие события, если они были упомянуты в произведениях искусства, т.к. они были творчески обработаны художником.

Сакральний скрипт – міфологія, релігія, оними, которые, возможно, реально не существовали, но для людей, верящих в это они абсолютно реальны (*Ides, Feast of Juul, New Year for Trees, Doomsday, Bacchanalia*).

Ещё один способ ментальной репрезентации – сценарий. Сценарий вырабатывается в результате **интерпретации** текста, когда ключевые слова и идеи текста создают тематические структуры, извлекаемые из памяти на основе стандартных, стереотипных значений, приписанных терминальным элементам [1]. Различие между скриптом и сценарием состоит в том, что скрипт представляет стереотипную ситуацию и базируется на основе контекста, энциклопедических знаний, сценарий появляется на основе текста и привязан к каждому конкретному случаю.

Сценарий основывается на ИКМ – идеализированных когнитивных моделях. Где ИКМ – одна из схем, при помощи которых мы формируем знание, точнее результат познания, восприятия мира [7: 181]. Это упрощенное восприятие, маршрут, схема движения во времени, перспективизация знаний. Время – это путь, будущее находится впереди, прошлое – сзади. Мы традиционно представляем время в виде линии. Сценарий основывается на архетипных схемах: линия, круг, спираль. С позиции наблюдателя [5: 9] мы смотрим на время в рамках этих схем, они увязли в нашей памяти и обросли новыми схемами, мы как бы достроили всё остальное. Тут ИКМ является глубинной структурой, своеобразным остовом.

Сценарий-линия представляет событие, произошедшее один раз, является неповторимым и единичным в своём роде (*the Jazz Age, Pearl Harbour, Baby Boom, the Industrial Revolution*). Сценарий-цикл отрезок времени, зарегистрированный в памяти народа и отмечаемый с определённой регулярностью в силу культурных, этнических традиций (*Witches' Sabbath, Be Kind To Animals Week, the Academy Awards Ceremony (Oscar), World Day of Prayer*). Сценарий-спираль является одним из новейших представлений о времени и представляет собой синтетическую форму, сплав круга и линии (*Renaissance, the Second Advent, World Wars I and II, the Crusades*).

Ментальная репрезентация знаний осуществляется на базе нескольких когнитивных структур: концептов, фреймов, скриптов и сценариев. По сути фрейм является одним из подвидов концепта «время», который включает и лексические маркеры, и хрононимы. Индивидуальный фрейм разделяет хрононимы, категоризирует их, содержит о них информацию. С помощью скриптов и сценариев мы определяем место хрононимов в контексте, они активизируют энциклопедические знания и набор ассоциаций.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Демьянков В.З. Сценарий [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.infolex.ru/Cs21.html>
2. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: Дис. ...доктора філол.наук: 10.02.15. – Одеса, 2006. – 416 с.
3. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. – 245 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: издательство «Истоки», 2003. – 192 с.
5. Рахилина Е.В. Пространственные концепты в теории когнитивной семантики // Когнитивная семантика: Материалы 2-й международной школы-семинара по когнитивной лингвистике 11-14 сентября. – 2000. – 4.2. – С.8-10.
6. Селіванова О.О. Сучасна Лінгвістика напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Sienki A. Frames, Idealized Cognitive Models, and Domains // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. – New York: Oxford University Press Inc., 2007. – P. 170-187.
8. Cruse A. A Glossary of Semantics and Pragmatics. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 198p.
9. Dudai Y. Memory From A to Z: Keywords, Concepts, and Beyond. – New York: Oxford University Press Inc., 2004. – 344 p.
10. Field J. Psycholinguistics: The Key Concepts. – London and New York: Routledge, 2004. – 366p.
11. Fillmore Ch. Frame Semantics // *Encyclopedia of Language and Linguistics*. – Elsevier, 2006. – Vol.4. – P.613-620.
12. Margoulis E., Laurence S. Concepts // *Encyclopedia of Language and Linguistics*. – Elsevier, 2006. – Vol.2. – P.817-820.
13. Nebel B. Frame-Based systems // *The MIT Encyclopedia of Cognitive Sciences (MITECS)*. – The MIT Press, 1999. – P.324-326.
14. Schmid H.-J. Entrenchment, Saliency, and Basic Levels // *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. – New York: Oxford University Press Inc., 2007. – P.117-138.
15. Stockwell P. Shema Theory: Stylistic Applications // *Encyclopedia of Language and Linguistics*. – Elsevier, 2006. – Vol.11. – P.8-12.
16. Trask L.R., Stockwell P. *Language and Linguistics: The Key Concepts*, 2nd ed. – New York: Routledge, 2007. – 367p.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Валерия Неклесова – аспирант кафедры грамматики английского языка ОНУ им.И.И.Мечникова.
Научные интересы: когнитивная ономастика, хрононимия.

ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА, НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ТА КОГНІТИВНА КОНОТАЦІЯ ФО З ФОЛЬКЛОРНИМ КОМПОНЕНТОМ

Ірина ОРЕЛ (Київ, Україна)

У статті розглянуто шляхи трансляції загальнокультурологічної, національно-культурологічної та когнітивної інформації засобами ФО з фольклорним компонентом. Було виявлено три способи передачі національно-культурологічної інформації та виявлені способи збереження і трансляції загальнокультурологічної і когнітивної інформації.

The article deals with the ways of transmission of the information which is generally cultural, national and cultural and cognitive as well by the means of the phraseological units with the folklore component. Three ways of the transmission of the national and cultural information are brought to light. The author also distinguishes the ways of storing and transmission of generally cultural and cognitive information.

Відомо, що фразеологізми є носіями культурної інформації (В.М.Телія, В.Г.Гак, В.А.Маслова), тому що вони як мовні знаки відображають фрагменти об'єктивної дійсності, є складовою частиною мовної картини світу. Дослідженню проблем, що вивчають взаємозв'язок мови і культури, присвятили свої праці багато вчених (С.Тер-Мінасова, Л.Щерба, В.М.Телія, А.Вежбицька). Дослідники одноставні в думці про те, що найяскравіше культуру будь-якого народу демонструють ФО.

Метою нашої розвідки є виявлення факту трансляції загальнокультурологічної, національно-культурологічної та когнітивної інформації засобами ФО з фольклорним компонентом.

Під **загальнокультурологічною інформацією** ми розуміємо складову культури будь-якого етноса, характерну кожній національній мові і зрозумілу всім носіям мови, тому що своїм корінням вона сягає у античну міфологію та Біблію – колиску всіх національних культур.

ФО – міфологізми та біблеїзми володіють трансцендентним характером, оскільки втілюють в своєму змісті (згідно з концепцією Лейбніца) так званий «алфавіт людських думок» [2: 196], елементарний набір універсальних концептів, що «містяться у внутрішньому світі людської думки» [2: 195], за допомогою яких людина пояснює всі (прості і складні) прояви реального світу, комбінуючи універсальні концепти та створюючи, залежно від потреби, прості чи складні поняття. Концепти (інформаційні структури свідомості, які містять сукупність знань про об'єктивний світ, набуті шляхом поєднання підсвідомого з етнопсихоментальною діяльністю людини [15: 256]), вербалізація яких відбувається за допомогою ФО–міфологізмів та ФО–біблеїзмів, мають загальнолюдську цінність, тому що є базовими для створення національної картини світу, для формування народного менталітету. Значення цих ФО легко розуміється, незалежно від того, якою мовою вони вербалізуються. Наприклад, коли хочуть сказати, що в людини є слабе/ вразливе місце, то використовують вираз *Ахіллесова п'ята* (розм.), *Ахилесова пята* (рос.), *Achillesferse* (досл.: ахіллесова п'ята) (нім.). Уразливість притаманна всім людям і всі добре розуміють, що йдеться не про п'яту, а про незахищені/ уразливі сторони людини (здоров'я, звички). ФО має міфологічне походження, тому додаткових коментарів щодо значення не потребує. *Alles Gute kommt von oben* – Все добре приходить згори (від Бога). Цей вислів має біблійне походження і свідчить про сакральне світосприйняття наших праотців, які вважали, що бог живе на небі і посилав на землю добро. Уявлення про бога на небі властиве багатьом народам (слов'яни кажуть під час грози, що то бог гнівається, селькупи вважають небо місцем існування бога і всіх духів) і сягає своїм корінням Біблії. Український вираз «*виплакати очі*», російський «*выплакать (все) глаза*» означає сум, смуток. В німецькій мові існує вираз з таким самим компонентним складом і семантикою – *sich die Augen ausweinen* – виплакати, проплакати, сплакати очі / - багато сумувати. Коли (переважно в політичних текстах) ми чуємо про Авгієві конюшні, які потрібно вичистити, то розуміємо, що йдеться про важку працю з метою наведення порядку/

ладу. Аналогічна ФО існує завдяки міфам і в німецькій мові *den Augiasstall (oder auch die Ställe des Augias) reinigen (ausmisten, ausräumen, ausfegen)* – чистити Авгієві конюшні, наводити лад в занедбаних справах. Українська ФО «зробити ведмежу послугу», російська – «оказати ведмежью услугу», німецька «*Bärendienst (jemandem einen Bärendienst erweisen)*» – зробити к. – н. ведмежу послугу – мають спільне джерело походження, а саме, міф про Геракла, в якому розповідається про його слугу Ліхаса (досл.: ведмідь). Ліхас, намагаючись догодити, приніс Гераклу сорочку кентавра Несуса, яка була отруєна кров'ю Гідри. Ліхас не знав, що сорочка смертельно небезпечна, а лише намагався зробити добру справу, що призвело, таким чином, до негативних наслідків. Цей міф дав життя ФО про ведмежу послугу, яка з однаковим компонентним складом існує в багатьох мовах. ФО не потребує тлумачень, тому що викликає в асоціативному мисленні представників різних етноспільнот подібну картинку, опираючись на єдине джерело – Біблію.

Образи, покладені в основу біблеїзмів і міфологізмів не мають національної специфіки, тому що є надбанням всього людства. Міфи Є.М.Мелетинский називав першими формами фольклору [9], оскільки вони створювались народом, зберігались і передавались з покоління в покоління в усній формі. На нашу думку, ФО – міфологізми і біблеїзми, закладаючи підвалини національних культур, володіють загальнокультурологічною інформацією, яка, в свою чергу, стала основою для формування етнокультур в результаті переосмислення її носіями національних мов. Ментальне переосмислення загальнокультурологічної інформації призвело до появи ФО, які уніфікують національно-культурну інформацію, характерну виключно певному народу, представникам певної культури, які володіють своєю національною картиною світу, яка й зумовлює специфіку світосприйняття.

Створення національної картини світу психологи пояснюють природними і соціальними особливостями існування кожного народу (В.Вундт, С.В.Лур'є). Вивчаючи «картину світу» певного етносу, можна зрозуміти погляди народу на світ, який оточує, але концептуалізується представниками різних культур по-різному через ментальні особливості, через різні національні характери (сукупність психологічних особливостей певної нації, що відображаються в її історичних діях та поведінці її представників, орієнтовану на духовну цінність, формується в певних природних та історичних умовах. [6: 399]). Національний характер щільно пов'язаний з національним менталітетом.

Національний менталітет – (лат. *mentalis* – розумовий, духовний) сукупність психологічних, поведінкових установок етнонаціональної спільноти, що виражаються в їхньому особливому світовідчутті, світосприйманні, складі розуму, здатності мислити, способі життя тощо [6: 398]. Цей етнопсихічний компонент свідомості (підсвідоме) вбирає в себе емоційно-чуттєвий, усвідомлений аспекти національного характеру, нерозривно пов'язаний з історичними умовами розвитку нації, її культурою. Розуміння національної картини світу дозволяє зануритись в іншомовну культуру, збагнути взаємодію всіх її елементів (історії, традицій, звичаїв, мови тощо), зрозуміти вплив національної культури на спосіб мислення її представників. Відома теза В. фон Гумбольдта про те, що мова відображає дух народу, його менталітет [20].

Менталітет формується і передається, на думку вчених, декількома шляхами: історія і соціальні умови визначають і сприяють засвоєнню менталітета; виховання і освіта зберігають його загальні риси; національна мова транслює менталітет з покоління в покоління. Німецький філософ М.Хайдеггер називав мову «оселею буття», яка має свої суто національні характеристики [19]. М.Лацарус і Г.Штейнталь вважають, що менталітет народу закарбувався в міфах, релігії, мистецтві, звичаях, традиціях, мові. Пізнавши ці фрагменти культури, можна пізнати менталітет нації [20]. В.Вундт називає три сфери, які можуть чітко продемонструвати менталітет народу: міф, мова, звичай. Міф містить перші уявлення людей про світобудову. Звичаї виникли на основі уявлень і відображають національні особливості світосприйняття. Мова зберігає і транслює цю інформацію [4].

Таким чином, виходячи з психічних особливостей мислення та світосприйняття об'єктивної дійсності людьми, ми робимо висновок про те, що погляд на світ має національну специфіку, тому носії різних мов бачать світ дещо по-іншому. Вивчення фольклору, як основи давньої культури, створеної народом, основи етнічного світогляду, дає

змогу збагнути національний менталітет, зрозуміти особливості ментальної картини світу (національні особливості світобачення). В.Фойт писав, що «... за всіма елементами фольклору стоїть якась цілісна система – картина світу, чи, можливо, якась філософія ...» [13: 35].

Оскільки мова фіксує, зберігає і транслює особливості світобачення мовців, то це означає, що в змісті мовних знаків закарбована інформація про національну картину світу, про культуру етноса. Отже, мовні знаки утворюють мовну картину світу. Під мовною картиною світу звичайно розуміють зафіксовану в мові і специфічну для конкретного мовного колективу схему сприйняття дійсності; з допомогою цього поняття з'ясовують специфіку буття людини, народу [11].

Мовна картина світу складається з базових (загальнолюдських) концептів [3: 683], які вербально репрезентуються в кожній національній мові з урахуванням психоментальних властивостей носіїв мови. К.Г.Юнг називав такі концепти «етнокультурними архетипами» [20], О.О.Селіванова – етноконцептами (– структура свідомості, яка має спільні для представників певного етноса складники) [14: 231].

Шляхи передачі національно-культурної інформації засобами ФО різних національних мов досліджували та описували В.Г.Гак (французька) [5: 260-265], В.І.Шаховський та Н.П.Панченко (англійська) [21: 285-288], М.М.Кривоногова (французька) [7: 294-299], В.С.Морозова (арабська) [12: 300-304], Бао Хун (китайська) [1: 305-310], В.М.Телія (російська) [17: 19-29], В.А.Маслова (російська) [8: 69-75] та інші дослідники.

В результаті вивчення способів передачі національно-культурної інформації засобами ФО з фольклорним компонентом нами були виявлені такі шляхи трансляції: I. Компонент-лексема ФО фольклорного походження, яка несе в собі семантичне навантаження; II. Денотативний компонент значення ФО (значення ФО скеровується на специфічний національно-культурний денотат); III. Конотативний компонент значення ФО (переосмислення значення колись вільного словосполучення, яке відображало фрагмент національної картини світу).

Фольклорний компонент-лексема, що входить до складу ФО, вербалізуючи географічні, природні особливості життя народу, фрагменти історії, економіки, культури, звичаїв, традицій, релігійних вірувань, повсякденного життя, особливості ведення господарства, є елементом, що формує семантику ФО, яка транслює національно-культурну інформацію, наприклад: **історія**: *ab nach Kassel* – (розм.) Скатертю дорога! Зникни! (*Kassel* – німецьке місто, куди в 18 ст. англійці збирали німецьких рекрутів для війни проти колоній Північної Америки, які проголосили себе незалежними.); **економіка**: *Keinen Deut wert sein* – (розм.) не коштувати нічого/ не бути вартим ч. – н.; не коштувати а ні гроша. (*Ein Deut* чи нідерландське *Duit* – дрібна монета, яка карбувалась з 14 до кінця 18 століття. Спочатку цю монету виготовляли із срібла, але з часом (1573 р.) срібло замінили дешевшим матеріалом – міддю, через що монета знецінилась.); **звичаї, традиції**: *eine Nase bekommen (kriegen)* – (фам.) отримати наганяй (за старим баварським звичаєм людини, що завинила в ч.-н., приклеювали картонний ніс, як покарання) тощо.

Денотативний компонент значення зафіксований у внутрішній формі ФО у тому етимологічному (первинному) образі, який став основою виникнення ФО. Специфічні національно-культурні денотати є носіями національно-культурної інформації, оскільки саме вони репрезентують фрагменти ментального світу мовців, а саме, відображають елементи: **природних умов існування**: *Frau Holle schüttelt ihre Betten (die Federn) aus* – (досл. – фрау Голле вибиває свої перини) сніг ліпить, іде лапатай сніг; **народних традицій, вірувань**: *Wer Myrten baut, wird keine Braut.* – (прикмета) Мирти саджати, заміжною не бути; **ведення господарства**: *blauen Montag machen/ blau machen* – (розм..) не мати роботи по понеділках (перерва в роботі фарбування вовни в синій колір; робітники відпочивали, поки фарбована вовна сохла) тощо.

Багато дослідників, зокрема В.А.Маслова, В.Н.Телія, вважають, що національно-культурна інформація міститься у внутрішній формі ФО у вигляді конотативного компонента значення [8: 69]. Про важливість культурної конотації ФО пише В.М.Телія [18: 201, 214]. **Конотація** – це семантична сутність, що узуально чи okazіонально входить в

семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінні і стилістично марковані відношення суб'єкта до дійсності [16: 5]. Культурна конотація, на її думку, зумовлює національно-культурний характер значення ФО. В основу значення ФО покладено образ, який «інтерпретується носіями мови в категоріях культури», які, в свою чергу, тлумачать особливості світосприйняття народу [18: 214]. Наприклад: *природні/ кліматичні умови: Affenhitze* – (фам.) велика спека, пекло (про високу температуру); *рослинний, тваринний свім: Glückspilz sein* – (розм.) бути щасливчиком; *Angsthase sein* – (розм.) бути боягузм; бути боягузливим (як заєць); *побут, кухня: den Brotkorb höher hängen* – (розм.) давати менше їсти (кошки високо підвішували, оберігаючи харчі від мишей, пацюків та злодіїв); *jetzt mal Butter bei de Fische?* – (розм., пн. – нім.) Тепер до справи! Тепер починаймо роботу! (Цей вираз походить з північної Німеччини, де було традицією подавати на закуску (перед головною стравою) смажену рибу зі шматочком масла. Ця страва означала початок трапези, а згодом, початок будь-якої справи.); *ремесло: Einen Bernhard machen* – (розм.) зіпсувати якусь справу; зробити щось неправильно. (Вираз походить із професії різблярів по каменю. Якщо різбляр помилявся і псував камінь, то це називалось «зробити Бернарда». Плати майстер не отримував, натомість колеги насміхались з нього. Щоб колеги не допікали, горе-майстер мусив пригостити їх легкою випивкою.); *звичаї, традиції, обряди: (sich Dt.) einen Kuppelpez verdienen* – (розм., през.) посватати пару; (досл.) заробити собі шубу (вираз походить від давнього звичаю після весілля дарувати свасі шубу, або хутро на комір); *die Kirche im Dorf bleibt* – (розм.) утриматись від необдуманих дій; *mit der Kirche ums Dorf fahren* – (розм.) робити великий крюк (*Kirche* – досл. «церква», раніше цим словом позначалась також церковна процесія/ церковна хода з нагоди різних релігійних свят). Якщо процесія була невелика (тобто, свято було не значним), то вона не виходила за межі села, якщо ж свято було велике і на церковну ходу збиралось багато людей, то процесія виходила за межі села. Саме ці церковні традиції й відображені у внутрішній формі ФО.

Знайомлячись з картиною світу певного народу, ми оволодіваємо результатами пізнання світобудови, набутими попередніми поколіннями того чи іншого етноса. Ця інформація дозволяє нам подивитись на світ очима представників іншої культури, пояснюючи національні особливості світобачення. ФО з фольклорним компонентом містять **когнітивну інформацію**, яка акумульована в їхньому змісті і передається з покоління в покоління. **Когнітивна інформація** – результат категоризації і концептуалізації світу, що відображає досвід, знання і відчуття представників певного етносу і культури. Однак О.Селіванова зауважує, що не вся інформація когнітивного характеру може відповідати дійсності [15: 216]. ФО з фольклорним компонентом мають, на нашу думку, чітко виражений когнітивний характер, тому що в основі фольклору лежать створені народом міфи, які визнані першими кроками в процесі пізнання об'єктивного світу. Тому, ми вважаємо, що наявність фольклорного компонента в складі ФО забезпечує присутність когнітивної інформації, здобутої емпіричним, психічним, сенсорним, інтуїтивним шляхом [15: 218], в плані зміста ускладненого мовного знака.

Зміст значення ФО вказує на уявлення про властивості об'єктів, предметів, явищ, наприклад, українська мова: *дубова дошка* (тобто, дуже міцна), *білий свім* (білий колір символізує життя), *гіркий плач/ гірко плакати* (гіркота – щось неприємне, болюче) [10: 310], транслуючи, таким чином, когнітивні знання народу. В німецькій мові: *eine alte Gewitterhexe* – (розм., лайлив.) зла/ сварлива жінка (*alte* – стара, *Gewitterhexe* – відьма, що викликає грозу). Всі компоненти-лексеми мають негативний характер значення, що в сумі дає утворює ФО з негативною конотацією. *Na, altes Haus!* – (розм., фам.) форма дружнього привітання, особливо між друзями, що давно не бачились. *Alt* – (старий) може означати, також, добре відомий, перевірений, надійний. У поєднанні з іменником *Haus* – (будинок) виникає позитивне конотативне значення, тому що будинок асоціюється з сім'єю, затишком, благополуччям. *Bis dahin fließt noch viel Wasser den Berg / Rhein / Main hinunter / hinab* – (розм.) Це триватиме ще довго. Час завжди порівнювався з водою, що плинула в річці. Ця асоціація має когнітивний характер, яка з'явилась внаслідок спостереження людей за природою. Такі спостереження мають міфологічну основу, тобто сягають тих часів, коли людина пізнавала природу емпіричним шляхом.

Когнітивні знання, на нашу думку, мають найвагомішу цінність для суспільства. Онтологічні знання (інформація про світ вцілому), пройшовши емпіричну обробку поколіннями (пізнання цієї інформації шляхом набуття життєвого досвіду), набувають когнітивного характеру (отримують етнохарактеристики з огляду на специфіку буття нації). Засвоєння когнітивної інформації – важливий крок в житті кожного представника етноса.

Отже, ФО з фольклорним компонентом транслюють різнорівневу інформацію, набуту людством вцілому чи окремими народами. Інформація, що міститься в ФО з фольклорним компонентом, має когнітивний характер, який транслюється за допомогою двох семіотичних систем: мови і культури. Вивчення ускладнених мовних знаків з фольклорним компонентом наближає іноземців до розуміння психоментальних особливостей носіїв мови і демонструє оточуючий світ через призму іншомовної культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бао Хун. Национально-культурная специфика фразеологизмов в русском и китайском языках / Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 305-310.
2. Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах// THESIS. Перевод кан. филол. наук Г.Е.Крейдлина. – М., 1993. Вып. 3. – С.185-206.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии. – М., 1996. – 619 с.
4. Вундт В. Проблемы психологии народов. – Лейпциг, 1911 г. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Wundt/PsNar_01.php
5. Гак В.Г. Национально-культурная специфика меронимических фразеологизмов/ Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 260–265.
6. Етнократологічний словник. За ред. О.В.Антоноука, М.Ф.Головатого, Г.В.Щокіна. – К., 2007. – 576 с.
7. Кривоногова М.М. Национальное своеобразие ФЕ различных вариантов одного языка (на примере французского языка в Квебеке и Франции)/ Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 294–299
8. Маслова В.А. Культурно-национальная специфика русской фразеологии / Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 69–75.
9. Мелетинский Е.М. Миф и историческая поэтика фольклора. <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky4.htm>
10. Мещерякова О.А. Устойчивые сочетания в фольклорной традиции и в авторской речи// Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 308-314.
11. Мовна картина світу українців, відбита у фразеологізмах. <http://www.ualogos.kiev.ua/toprint.html?id=200>
12. Морозова В.С. Символика цветообозначения при описании концептов эмоций в современном арабском литературном языке/ Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 300-304.
13. Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – С.-Петербург, 2003. – 457 с.
14. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). –Київ-Черкаси, 2004.–258 с.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
16. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантических номинативных единиц. –М.:Наука, 1986. – 144 с.
17. Телия В.Н. Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка/ Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Сб.ст. Отв. ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. - С. 19-29
18. Телия В.Н. Русская фразеология (семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты). –М.: Языки русском культуры, 1996. – 286 с.
19. Хайдеггер М. Язык. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Heidegger_Jazuk.php
20. Чернявська Ю. Народная культура и национальные традиции. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Chern/index.php
21. Шаховський В.И., Панченко Н.П. Национально-культурная специфика концепта «обман» во фразеологическом аспекте / Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках. Отв.ред. В.Н.Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 285-288.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Орел – аспірантка Київського національного лінгвістичного університету, кафедра німецької філології.
Наукові інтереси: фразеологія німецької мови.

КРОСКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ЗАГАДОК РІЗНИХ НАРОДІВ

Тетяна ПАНАСЕНКО (Одеса, Україна)

У статті проводиться зіставний аналіз загадок різних народів: виявляються причини та умови їхніх спільних та відмінних рис, встановлюються кроскультурні зв'язки.

This article deals with the comparative analyses of the riddles of different nations: found the reasons and convents of their common and different qualities, fix cultural connections.

Загадка – жанр народної творчості досі є одним з чи не найменш вивчених. У нашому дослідженні порівнюється українська загадка із загадками інших слов'янських народів, встановлюється зв'язок умов та причин спільності цього жанру фольклору.

Метою статті є з'ясування причин подібності загадок. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) порівняти загадки слов'янських народів; 2) з'ясувати причини схожості та відмінності загадок; 3) встановити кроскультурні зв'язки між загадками.

Н.О. Лавонін наголошує на тому, що загадка – жанр міжнародний, адже загадкам різних народів притаманні спільні риси структури, іноді навіть дослівні випадки збігів. Традиційні, спільні риси не виключають оригінальності: у кожного народу в загадках простежуються свої особливості, які відносяться до їх художньої природи, побуту, тематики та історичного розвитку. Таким чином, на фоні спільних закономірностей необхідно виявляти національну специфіку, національну своєрідність жанру [5: 3].

У науковій літературі зустрічається велика кількість видань, зосереджених на дослідженні загадок різних народів. Так, дослідниця Н.О. Лавонін (1977) вивчала ці перли народної мудрості на матеріалі карельської загадки, де розглядала принцип порівняльно-історичного дослідження фольклору (наводяться матеріали загадок багатьох народів і робиться спроба простежити їх типологічну та генетичну схожість).

Давність загадок не є сумнівним явищем для дослідників. Не випадково більшість науковців (В.П. Анікін, І.П. Березовський, Ю.Г. Круглов) не без підстав пов'язують походження загадок із «умовним мовленням» [1: 56], таємним мовленням, коли людина міркувала певними поняттями та уявленнями або не мала можливості прямо називати речі.

Уся ця «загадковість» мовлення походить ще з давнини: у воєнних та дипломатичних відносинах; при сватанні, коли молоді намагалися приховати та зберегти від ворожих сил намір усього, що відбувається; при полюванні, щоб не налякати майбутню здобич; у побуті для того, щоб затаїти інформацію. Таке мовлення використовували усі, хто хотів дещо замовчати, перехитрити когось чи щось, а для цього, відповідно, необхідне таємне мовлення. Ця таємність у мовленні поступово перетворилася на засіб випробування кмітливості та мудрості та найяскравіше відобразилася в загадках, як-от:

Сам вечірньої години

Заховався в куц каліни,

Та на дудочку одну

Грає пісню чарівну (Соловейко) [9: 106].

Як зазначає І.П. Березовський, в усній художній творчості кожного народу живе й постійно розвивається, активно функціонує загадка як засіб розвитку уважності, тямучості, випробування розумових здібностей людини [4: 5]. На сучасному етапі процес відгадування перетворився у розвагу, гру, відпочинок.

Наприклад:

Країну я шукаю,

що схожа на коня.

До всіх вона гукає:

– Я – поні! Поні – я! (Японія) [9: 139].

За спостереженнями Ю.Г. Круглова у давнину загадки були засобом навчання, не взагалі, а конкретного навчання. З їхньою допомогою вчили молодь володіти «умовним мовленням», запам'ятовувати «таємні» слова [7: 12-18]. Цим пояснюється той факт, що ще у ХІХ столітті у деяких селах загадки загадували в певний час, найчастіше готуючись до святкування Нового року. Найцікавішим для нас є той факт, що загадки побутували в усіх народах світу і тим самим існують підстави припускати, що наявні схожі та відмінні риси загадок різних народів. Деякі загадки вражають своєю віддаленою схожістю порівнюваних предметів.

Розглянемо мовний Матеріал:

Білоруський: *За темным лесом белый березничек;*

Марійський: *На красной перекладине белые куры сидят;*

Український: *Коло прорубу сидять білі голуби;*

Російський: *Тридцать куриц – есе безхвостые;*

Абхазький: *Реки нет, а белого камня много [3: 28-29].*

Усна народна творчість своїм корінням сягає первісних часів періоду творення мови, панування міфологічного світогляду, як-от:

*Лісом він котився з ревом,
і в куці, траву, дерева.
А коли напивсь води –
Стих і згаснув назавжди (Вогонь) [9: 18];
Тато високий, мама широка,
син кучерявий, а невістка сліпа (Небо, земля, вода, ніч) [10: 337].*

Збереглися відомості про широке використання загадок з метою випробування мудрості, розумових здібностей, зрілості людини, її здатності самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі у персів, індусів, арабів та інших народів. За свідченням Плутарха, часто використовували загадки древні греки, засвоюючи та закріплюючи повсякденний життєвий досвід. Важливе місце посідали загадки в житті деяких народів і пізніше: у мексиканців, вотяків (удмуртів) [2: 7].

Предметно-тематична доробка загадок, їхня класифікація щодо відгадок дозволяють здійснити їхнє порівняння, у результаті чого знаходимо певні схожі та відмінні риси. Схожість простежується майже у всьому. У різних народів загадка виглядає як короткий, часто ритмізований вислів у вигляді прямого питання або речення у стверджувальній формі, яке приховує у собі завуальований сенс. Різні народи віддають перевагу описові процесу його виготовлення. В інших загадках предмет повинен угадуватися за його діями. Часто відгадуваний предмет порівнюється з яким-небудь іншим предметом. Більшість народів полюбують форму прямого порівняння. В українських загадках часто використовується форма заперечного порівняння, як-от:

Українська: *Хоч сам не біжить, а стоять не велить (Яйце) [6: 193];*
Вірменська: *Цельый табун лошадей на одной привязи (Виноград) [3: 7];*
Осетинська: *За нашей мельни цей валящий змей (Крапива) [3: 7].*

Найчастіше загадка в різних народах виступає поетичною метафорою. Метафоричність загадки вперше була відмічена ще у IV ст. до н. е. давньогрецьким філософом Аристотелем. Метафоричний принцип розкриття сутності світу, оточуючого людину, а також стислість і чіткість викладу пропонується одним з основних прийомів побудови творів цього жанру, наприклад:

*Прийшов хтось, узяв щось,
Бігти за ним, не знаю, за ким [6: 16].*

В загадках предмети-заміни найчастіше виникають з оточуючого середовища людини та її побуту, пов'язані із заняттями та побутом людства. В загадках відобразився життєвий досвід людини, її трудова діяльність, що є наскрізною темою цих малих фольклорних жанрів більшості народів. Порівняймо:

Мордрвська: *Прохожий старик глаза зашивает (Сон) [3:7];*
Хакаська: *Одноглазая старушка все умеет делать (Иголка) [3: 7];*
Білоруська: *Бабка-кривоножка не боится огня (Кочерга) [3:7];*
Алтайська: *Лохматый мальчишка по комнате бегаёт (Веник) [3: 7].*

Загадки слов'янських народів тяжіють до конкретності, наявної предметності образів. Навіть різні уявлення й поняття у загадках набувають матеріального відображення.

Н. Шумада підкреслює, що хоч загадки і відбивають особливості суспільно-побутового життя тільки свого народу, вони мають багато спільного - аж до буквальних збігів – із загадками інших народів. Дослідниця припускає, що якоюсь мірою тут має місце запозичення, але основна причина подібності загадок у різних народів полягає в іншому. Російська дослідниця М. Рибникова (1970) слушно твердить, що достатньо народам мати однаковий рівень свідомості та подібні культурні умови, щоб на різних широтах, зовсім самостійно виникли схожі між собою загадки. Подібні явища природи, предмети, знаряддя праці тощо будять схожі асоціації.

Н. Шумада наводить приклади майже однакового звучання загадок на одну й ту ж саму тему (про очі) у фольклорі різних народів:

Українське: *Два брата під одним дахом, один одного не бачить.*
Сербське: *Два брата упоредо сто є, едан другог не виде.*
Болгарське: *Два брата мъчат да са видат, пак ни можат.*

- Російське: *Два братца через грядку смотрят, да не сойдутся.*
 Албанське: *Дві сестриці не можуть одна на одну подивитися.*
 Грецьке: *Два брати посварилися, одна гора їх розвела [6: 19];*
 Англійське: *Two brothers live across the street and never see each other [10: 8].*

Безсумнівно, у народів з етнічною, історичною і мовною близькістю та спорідненою матеріальною та духовною культурою, якими є слов'янські народи (український, російський, білоруський, сербський, чеський, словацький, болгарський, польський), подібність у фольклорі особливо значна.

Тематичне коло загадок надзвичайно широке; це насамперед природа, рослинний і тваринний світ, людина, її побут, світ мистецтва і науки, знаряддя праці – від первісних до новітніх, технічно досконалих. Загадки, як особливий вид народної творчості, відбивають історію матеріальної культури народу, матеріальні умови, - природне й соціальне людське оточення, а також розвиток людських знань та духовних інтересів.

І вражає, насамперед, в українських, білоруських, російських, чеських, словацьких, сербських, польських, болгарських та навіть англійських загадках те, що вони схожі за широким тематичним планом:

- за явищами природи (небо, зорі, місяць) :
- Російська: *Поле не мерянное, стадо не считанное, пастух рогатый.*
 Білоруська: *Поле не змероно, быдло не злічено, пастух рогатый.*
 Українська: *Поле не міряне, вівці не лічені, пастух рогатий.*
 Болгарська: *Поле немерено, овци неброени, рогат овчар-чувац;*
- за рослинним та тваринним світом (жолуді на дубі, свиня):
- Українська: *Виса висить – хода ходить, виса впаде - хода з'їсть.*
 Російська: *Ходя ходит, виса висит, виса пала- ходя съела.*
 Болгарська: *Виси висуле, кърти къртуле, висуле падна, къртуле грабна.*
 Сербська: *Трчи, трчи, трчульак, виси висульок: бога моли трчульак, да отпадне висульак.*

Схожість загадок різних народів простежується не лише в характері відображеного в них народного світосприйняття, в спільності принципів та прийомів художнього відображення дійсності, а й у конкретному використанні поетичних образів. Наприклад, *сон* у загадках різних народів відображають як дещо солодке та часто порівнюють із медом, як-от:

- Хакаська: *Что слаще сладкого?*
 Якутська: *Слаще сладкого есть, говорят.*
 Молдавська: *Что слаще сладкого, а на тарелке не поднести?*
 Узбецька: *Вроде есть, вроде нет, слаще меда, а не съест.*
 Російська: *Что слаще меда и сильнее льва?*
 Кабардинська: *Слаще меда, тяжелее свинца;*
положишь на спину – не понесешь,
на базар вынесешь – не продашь [6: 8-9].

Майже усі представники різних народів приблизно однаково або досить схоже в формі загадки характеризують однакові предмети. Особлива схожість простежується в загадках народів-сусідів, і тих, кого роз'єднують сотні кілометрів. Причини цієї дивної схожості криються в особливостях народного світосприйняття, що, в свою чергу, виявляється історико-соціальними, природними та побутовими умовами життя певних народів. Авжеж, сам предмет загадки диктує його головні ознаки. Проте між загадками різних народів є певні відмінності. Національний колорит простежується тут при характеристиці додаткових, другорядних ознак предмета.

У кожного народу є свої улюблені предмети загадування, свої найяскравіші методи побудови загадок.

Дослідники Т. Леонова та Е. Долгіх у своїй розвідці зазначають, що у південних народів багато загадок про дари природи – про фрукти та овочі, а у північних, наприклад, – таких загадок майже немає. Дослідники виявили, що народи, які проживають поблизу морів, озер, річок, часто звертаються до порівнянь зі стихією води.

Розглянемо мовний приклад:

Карельський: *Полена в огне, а кончик его в море (Трубка во рту);*
 Литовський: *Возле дома озера (Окна);*
 Латиський: *Солнце возле моря бегаёт (Огонь под котлом)* [6: 10].

У загадок, написаних в різних місцевостях, реалізовано майже однорідне розгортання теми. Цей розвиток логічний, зрозумілий, де простежується незалежне народження однакових загадок. Однорідність вражень, асоціацій дозволяє знайти схожість мовного оформлення [8: 41]. Загадка знову «народиться», проте це «народження» буде не випадкове в умовах певної закономірності [8: 42]. М.О. Рибнікова влучно зауважила, що відбувся генетичний зв'язок загадок різних народів.

Оточуюча людину природа, національний психічний склад, національні родинно-побутові умови життя народу формують своєрідність народного мистецтва, у тому числі, загадок.

У результаті здійсненого дослідження ми дійшли таких висновків: 1) схожість загадок слов'янських народів проявляється не лише в характері відображеного в них народного світосприйняття, в спільності принципів і прийомів художньої дійсності, а й у конкретному змісті поетичних образів; 2) у деяких поодиноких випадках структура, будова, семантика загадки однакові в різних загадках; 3) схожість загадуваних предметів простежується у загадках близьких за територіальним та ментальним походженням.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аникин В. П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М., 1957. – 240 с.
2. Березовський І. П. Українські народні загадки // Вступна стаття до збірника «Загадки». – К.: Видавництво АН УРСР, 1962. – С. 7–37.
3. Загадаю – отгадай! Загадки народов СССР / Составители Е.Т. Долгих, Т.Г. Леонова / Под общей редакцией Т. Леоновой. – Новосибирск: Западносибирское книжное издательство, 1972. – 256с.
4. Загадки / Відп. ред. С. Д. Зубков; Упор., передм. І. П. Березовського. – К.: Дніпро, 1987. – 158 с.
5. Лавонен Н. А. Карельская загадка. – Ленинград: изд-во «Наука», 1977. – 133 с.
6. Народ скаже – як зав'яже. Українські народні прислів'я, приказки, загадки. / Сост. Е. Т. Долгих, Т. Г. Леонова. – Западно-сибирское книжное изд-во Новосибирск, 1972. – 256 с.
7. Русские народные загадки, пословицы, поговорки. / Сост., авт. вступ. ст., коммент. и слов Ю. Г. Круглов. – М.: Просвещение, 1990. – 335 с.
8. Рыбникова М. А. Загадки. – Москва-Ленинград: Academia, 1932.
9. Тисяча загадок / уклад.: Л. Вознюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 144с.
10. 300 загадок на английском языке для школьников / Сост. Т.А.Соловьёва. – М, 1963.
11. Франко І. Твори у 50-ти томах. – Т. 26. – К., Вид-во: Наукова думка, 1980. –456с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Панасенко – аспірантка Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського, викладач за сумісництвом Одеського державного медичного університету.

Наукові інтереси: прагматика, комунікативна лінгвістика, психолінгвістика.

КАЛАМБУР ЯК РІЗНОВИД МОВНОЇ ГРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Галина ПАТЛАЧ (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто явище гри в цілому, та мовної гри зокрема в філософському та лінгвістичному аспектах. Досліджується поняття каламбуру як різновиду мовної гри в англійській, французькій, російській та українській лінгвістиці.

The phenomenon of game in whole, and language game in particular in philosophical and linguistic aspects is considered in this article. The notion of a pun as variety of language game is researched in English, French, Russian and Ukrainian linguistics.

Людина завжди мала здатність і схильність надавати ігрової форми усім сторонам свого життя. Гра – необхідний спосіб соціального життя, те, що підтримує ідеал, який в свою чергу визначає духовну культуру епохи. Зі стихійної якості, ритму життя гра стає для тих чи інших шарів суспільства, а в якісь періоди – суспільства в цілому, драматургічною тканиною реалізації якого-небудь вищого соціального сюжету, морально-соціальної ідеї.

Гра – насамперед вільна діяльність. Усі дослідники підкреслюють незацікавлений характер гри. Вона необхідна індивідууму як біологічна функція, а суспільству потрібна через втілений у ній зміст. Гра скоріше, ніж праця, була формуючим елементом людської культури [6: 133].

«Гра є вільною діяльністю, яка, будучи ніби «несерйозною», цілком свідомо стає поза «звичайним життям», але водночас дуже, а то й повністю захоплює гравця. ...Вона відбувається у своїх власних часових та просторових межах відповідно до певних установлених правил, у певному порядку. Вона сприяє утворенню суспільних угруповань, схильних оточувати себе таємницею і підкреслювати свою відмінність від звичайного світу», – таке визначення гри дає голландський культуролог Й. Гейзінга в своїй праці «Homo Ludens» («Людина граюча») [4: 16-17].

Найважливіші види первісної діяльності людського суспільства усі переплітаються з грою. Візьмемо мову, найперший і найвищий інструмент культури, що його творить сама людина, твориться духом, який постійно мерехтить, перестрибує з рівня матеріального на рівень думки, власне, грається тією чудесною номінативною здатністю. За назвою кожного абстрактного поняття ховається щонайсміливіша з метафор, і що не метафора – то гра словами. Таким чином, Й.Гейзінга вважає, що гра являє собою той механізм, за допомогою якого людство творить своє вираження буття, тобто паралельний реальності вигаданий світ.

Прийнято вважати, що термін «мовна гра» вперше вжив австрійський філософ Л.Вітгенштейн. Під мовною грою він розумів «єдине ціле: мова та дії, з якими вона переплітається» [3: 82]. При такому розумінні будь-яка мовленнєва дія та взаємодія характеризується як гра. Згідно з теорією філософа елементи мови мають зміст лише як частина певної гри. Цей зміст актуалізується тільки в конкретних ситуаціях уживання мови, а не є абстрактною категорією.

Одним з фундаментальних досліджень, присвячених мовній грі, є книга В.З. Саннікова «Російська мова у дзеркалі мовної гри». Автор називає мовною грою «кожне навмисно незвичайне використання мови (наприклад, для створення художнього ефекту)» та розглядає її як одну з форм лінгвістичного експерименту. Він вивчає прийоми мовної гри в афоризмах, відомих висловах та анекдотах; дає розмежування дотепам «предметним» (гра змістом), але вираженим мовою, та дотепам виключно «мовним». «Мовна гра, як комічне в цілому, – це відступ від норми, щось незвичайне», й саме як щось патологічне вона «ясніше за всіх повчає нормі» [12: 13].

Т.О.Гридіна в своїй роботі «Мовна гра: стереотип і творчість» пропонує асоціативну концепцію мовної гри. Ефект мовної гри зумовлений включенням знака до нового асоціативного контексту, який забезпечує прогноз сприйняття мовних одиниць з розрахунком на певну (запрограмовану) реакцію адресата (реального або уявного). Лінгвіст також вважає, що правильніше говорити про мовленнєву гру, тому що реалізується вона в мовленні, залежить від бажання співрозмовника підтримувати її (і можливість робити це), результат гри є оказіональним та єдиним [5: 6-7].

В.І. Шаховський досліджував соціолінгвістичну проблему зв'язку мови та суспільства та прийшов до висновку, що «мовна гра є соціальним інструментом, оскільки за її допомогою можливо свідоме моделювання певних емоцій в споконвічній опозиції «ми» (народ) та «вони» (управлінські урядові структури). Мовна гра завжди помітна в комунікативних ситуаціях, так як вона завжди експресивна і прагматична. Мовна гра – завжди винахід нових або заміна старих знаків мови, інше вживання, відхилення від формальних правил» [14].

Б.Ю. Норман трактує мовну гру як «використання мови в особливих – естетичних, соціальних та ін. – цілях, при яких мовна система найкращим чином демонструє свою «м'якість»: мовні одиниці, їх класи та правила їх функціонування отримують тут більшу ступінь свободи у порівнянні з іншими мовленнєвими ситуаціями» [10: 5-6].

В.С. Виноградов вважає, що «мовна гра створюється завдяки вмілому використанню з метою досягнення комічного ефекту різноманітних співзвучань, повних або часткових омонімів, паронімів і таких мовних феноменів, як полісемія та зміна сталих лексичних зворотів» [2: 202-203]. Серед різноманітних форм мовної гри як різновиду мовленнєвої творчості виділяють нонсенси, пародії, анаграми, парадокси, каламбури та ін.

Як і будь-яка гра, мовна гра здійснюється за наступними правилами:

- 1) наявність учасників гри – виробника та одержувача мовлення;
- 2) наявність ігрового матеріалу – мовних засобів, які використовує автор та сприймає реципієнт мовлення;

- 3) наявність умов гри;
- 4) знання учасниками цих умов;
- 5) поведінка учасників, відповідна умовам та правилам [9].

Мовна гра доставляє естетичне задоволення та задовольняє психоемоційні потреби. Граючи з формою мовлення, мовець підсилює його виразність або створює комічний ефект, сприяє створенню нових слів, збагачуючи тим самим мову.

Одним з видів мовної гри (або гри слів) є каламбур. Це один з стилістичних прийомів створення експресивно-оцінних мовних одиниць. Звертання майстрів слова до каламбуру продиктоване тим, що він «загострює думку», дозволяє висловити її у влучній, місткій і водночас стислій формі, що надає мовленню особливу яскравість, емоційність, дієвість і посилює її виразні якості. Деталлю, що забезпечує каламбуру успіх, є непередбачуваність тієї чи іншої ланки в ланцюзі мови, так званий ефект несподіванки. Поява кожного елемента мовного ланцюга визначається всіма попередніми елементами і визначає всі наступні: одночасно чи послідовно читач сприймає два значення, одне з яких не очікував.

З.Фрейд в своїй роботі «Дотепність та його відношення до несвідомого» відокремлює каламбури до найчисленнішої групи дотепів. Він вважає їх нижчим різновидом дотепності, мабуть, тому що вони є «дешевими» та створюються досить легко. І, дійсно, каламбури висувають мінімум вимог до техніки виразу, в той час як справжня гра слів висуває максимум вимог. І якщо в останньому випадку обидва значення знаходять своє вираження в ідентичному й тому лише один раз вживаному слові, то каламбур задовольняється тим, що обидва слова, вживані для обох значень, нагадують одне одного завдяки якій-небудь подібності, будь то подібність їх структури, римоподібне співзвуччя, спільність деяких початкових букв тощо.

К.Фішер також приділив каламбурам як формам дотепу багато уваги та чітко відмежував їх від гри слів. «Каламбур – це невдала гра слів, тому що він грає словом не як словом, а як співзвуччям. Гра ж слів переходить від співзвуччя слів в саме слово. В грі слів слово також являє собою звукову картину, з якою зв'язується той чи інший зміст» [13: 47]. Практика мови і тут не робить ніякої різкої різниці між грою слів і каламбуrom, і якщо вона відноситься до каламбуру зневажливо, а до гри слів з деякою повагою, то ця оцінка, очевидно, зумовлюється іншими точками зору, а не технічними прийомами. Слід звернути увагу на те, якого роду дотепи сприймаються як каламбури. Хоча каламбур і відмовляється від зазіхання на багатозмістове вживання одного й того ж матеріалу, центр тяжіння все ж падає на повторення вже відомого, на аналогію слів, які слугують для каламбуру, і, таким чином, останній є лише підвидом групи, яка досягає своєї вершини в гри слів.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, присвячених каламбурам як виду гри слів, порівняльні дослідження даного феномена на сучасному етапі є досить рідкими. В даній роботі ми розглянемо визначення каламбурів в російській, українській, французькій та англійській мовах.

Отже, що ж таке каламбур? Розглянемо сутність даного стилістичного прийому.

Деякі лінгвісти зводять механізм створення каламбуру лише до використання омонімії. Так в «Тлумачному словнику російської мови» С.І.Ожегова та Н.Ю.Шведової знаходимо таке визначення: «Каламбур – дотеп, заснований на комічному вживанні схожих за звучанням, але різних за значенням слів; гра слів» [11: 140]. В словнику французької мови «Le Petit Robert» читаємо «Каламбур – гра слів, заснована на різниці змісту між словами, які однаково чи схоже вимовляються» [17: 323]. В тлумачному словнику В.І.Даля вказується: «Каламбур – гра слів, яка заснована на навмисній або невільній двозначності, породженій омонімією або схожістю у звучанні, та яка спричиняє комічний ефект» [7: 448]. В цих тлумаченнях вказано не все, але основна думка очевидна.

Французький лінгвіст А.Бесс в своїй роботі «Культура каламбурів» характеризує цей вид мовної гри наступним чином: «Каламбур засновується на можливості інтерпретувати двома різними засобами той самий звук або ряд звуків. Будучи більшою мірою усним, каламбур будується на омофонії або парафонії, які часто відтворюються французькою орфографією, а не лише фонетикою. Щоб був каламбур, навмисний чи ні, необхідно, щоб звуковий порядок,

представлений контекстом як носієм якогось змісту, дав зрозуміти, що він є носієм й іншого змісту, більш-менш віддаленого» [15: 32].

Українська дослідниця А.П.Коваль дає таке тлумачення каламбуру: «...стилістична фігура, яка виділяється специфічністю своєї мовної форми: слово вживається в такому лексичному оточенні, яке примушує сприймати його в двох планах, з двома значеннями, що надає думці несподіваного комічного напрямку. Каламбурне вживання слова надає особливої яскравості, емоційності усьому висловлюванню» [8: 35]. Це означає, що основою каламбуру А.П.Коваль вважає лише полісемію, на інші, не менш розповсюджені засоби, вказівок немає.

Більш точно, але не зовсім повне визначення знаходимо в «Словнику лінгвістичних термінів» О.С.Ахманової: «...фігура мовлення, яка складається в гумористичному (пародійному) використанні різних значень одного й того ж слова або двох, схожих за звучанням слів» [1: 188]. Авторка виділяє серед засобів створення каламбуру омонімію та багатозначність, інші засоби не згадуються. Ці ж самі засоби фігурують і в англійських тлумачних словниках: «...комічне використання слова, яке має декілька значень, або яке звучить, як інше слово» [16: 1146]; «...це таке гумористичне вживання слова, яке натякає на два або більше його значень або значення іншого слова, схожого за звучанням» [20: 954]; «...комічне використання слова чи фрази з двома значеннями або слів з однаковим звучанням, але різним значенням» [18: 1146].

В лінгвістичному словнику за редакцією Ж.Мунена подається наступне визначення: «Каламбур – це гра слів, яка заснована на омонімічній, але не омографічній заміні одного слова або виразу іншим; свідоме вживання парафонії та часте використання зв'язування» [19: 58] (зв'язування – фонетичне явище поєднання слів, властиве французькій мові). Незважаючи на вказані засоби створення каламбуру, це визначення все ж не повністю охоплює всі особливості цього різновиду мовної гри.

Резюмуючи вищеподані дефініції каламбуру, можна дати більш повну його характеристику, виходячи з тих складових, які були визначені. Ми пропонуємо трактувати каламбур як різновид мовної гри, стилістичний прийом мовлення, який за своїми функціональними характеристиками вужче, ніж гра слів. Каламбур побудований на комічному використанні слів, однакових за звучанням, але які мають різне значення (омонімія). Крім того каламбур передбачає використання або різних значень однієї і тієї ж мовної одиниці (полісемія), або схожих за звучанням слів, групи слів (паронімія). В його основі лежить прагнення досягти певного ефекту естетичного впливу (найчастіше комічного) шляхом порушення нормативного канону сприйняття мовних одиниць, творчого вживання мовних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
2. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы. 2-е изд., перераб. – М.: Книжный дом «Университет», 2004. – 240 с.
3. Витгенштейн Л. Философские исследования // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 79 – 128.
4. Гейзінга Й. Homo Ludens / Пер. з англ. О. Мокровольського. – К.: Основи, 1994. – 256 с.
5. Гридина Т.А. Языковая игра: стереотипы и творчество / Т.А. Гридина. – Екатеринбург, 1996. – 214 с.
6. Гуревич П.С. Культурология: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1999. – 280 с.
7. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. М.: Рус. яз., 1989. – 746 с.
8. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови – К.: Вища школа, 1985. – 352 с.
9. Лисоченко Л.В., Лисоченко О.В. Языковая игра на газетной полосе (в свете металингвистики и теории коммуникации). – http://teneta.rinet.ru/rus/le/lisochenko_jaee.htm (18.11.2008).
10. Норман Б.Ю. Игра на гранях языка / Б.Ю. Норман. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 344 с.
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – Издательство «Азъ», 1992. – 955 с.
12. Саников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры.. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 544 с.
13. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – СПб., М., 1997. – 319 с.
14. Шаховский В.И. Словообразовательная игра как вербальная упаковка социальных взаимодействий человека и общества. – http://tverlingua.by.ru/archive/004/04_1_2.htm (12.11.2008).
15. Besse H. Culture des calembours // Le français dans le monde. – 1989. – №223. – P. 32-39.
16. Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge University press, 2002. – 1774 p.
17. Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. – P.: Robert, 1997. – 2844 p.
18. Longman. Dictionary of Contemporary English. – Foreign language teaching and research press. – China, 2001. – 1754 p.
19. Mounin G. Dictionnaire de la linguistique. – P.: Presses universitaires de France, 1974. – 342 p.
20. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. – USA: Merriam-Webster Inc, 1983. – 1564 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Патlach – аспірант кафедри мовознавства та російської мови ГДПШМ.
 Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія, порівняльне мовознавство.

**АВТОРСЬКА МОДЕЛЬ СВІТУ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ
 ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ
 (на матеріалі творів сестер Бронте)**

Анна ПІДГОРНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються особливості авторської моделі світу як тієї, що репрезентує індивідуальну концептуальну картину світу письменника. Виокремлено та проаналізовано ознаки авторських моделей світу сестер Бронте з огляду на мовні характеристики їхніх творів.

The article deals with the peculiarities of the author's world model which is considered to represent the writer's individual conceptual world picture. The linguistic characteristics of the Bronte sisters' world models are singled out and analyzed in the article.

Поєднання когнітивної, соціологічної і культурологічної тенденцій, що характеризують лінгвістичні дослідження останніх років, висуває на перший план індивідуальні характеристики особистості як важливу складову вивчення центральної лінгвістичної проблеми сьогодення – людина у мові [1: 7]. Таким чином, сприйняття автора художнього твору як мовної особистості, індивідуальні мовні характеристики якої знаходять, на нашу думку, відбиття в тексті як певній реалізації авторської моделі світу, уможлиблює глибше та адекватніше пізнання письменника та результатів його творчої діяльності. Саме це обумовлює актуальність дослідження, представленого у цій статті.

Метою роботи є вияв особливостей авторської моделі світу як форми реалізації індивідуальної концептуальної картини світу письменника. Об'єктом дослідження виступатимуть авторські моделі світу відомих англійських письменниць – сестер Бронте, а предметом – індивідуальні мовні характеристики досліджуваних творів. Матеріалом слугуватимуть романи “Wuthering Heights” Емілі Бронте [12], “The Tenant of Wildfell Hall” Енн Бронте [10] та “Shirley” Шарлоти Бронте [11].

При дослідженні ми виходимо з того, що авторська модель світу представляє собою обумовлену авторським задумом певну реалізацію індивідуальної концептуальної картини світу автора, що є, у свою чергу, варіантом концептуальної картини світу народу, представником якого є автор як індивід. Авторську модель світу визначають як “певний тип реальності, що була перетворена за законами мистецтва” [6]. Тобто відтворення реальності в конкретній авторській моделі (у нашому випадку – це літературний твір, хоча звичайно це може бути будь-який твір мистецтва) характеризується більш образним, більш естетичним та більш емоційно забарвленим сприйняттям та зображенням дійсності, що є характерною ознакою сфери мистецтва.

В авторській моделі світу певною мірою відбиваються особливості загальної та національної картин світу, однак, зважаючи на те, що ця модель все ж таки є результатом діяльності окремого індивіда – автора, вона у великій мірі репрезентує продукт суб'єктивного світосприйняття. У зв'язку з цим Ю.М.Лотман відмічає, що “з одного боку, художня модель світу відображає об'єктивну дійсність у її найбільш загальних категоріях, а з іншого, – свідчить про авторське світорозуміння” [4: 25].

Підтвердження цього ми знаходимо в роботі В.І.Карасика, який, цитуючи В.В.Красних, надає три набори знань та уявлень, що в мовній свідомості індивіда формують цілісну єдність: 1) індивідуальний когнітивний простір; 2) колективний когнітивний простір; 3) когнітивна база [3: 8]. Тобто, мовну свідомість автора художнього тексту (і будь-якого іншого витвору мистецтва) формують ті знання та уявлення про оточуючий світ, що властиві тільки йому (цей набір знань та уявлень є найбільш репрезентативним при дослідженні мовної складової індивідуальних картин світу); знання та уявлення, що визначають його як

представника певного соціуму; а також знання та уявлення, що притаманні всім носіям даної етнокультури.

Проблема співвідношення національної / індивідуальної картини світу та авторської моделі світу, що згадується вище, є досить цікавою завдяки своїй суперечливості. Деякі дослідники вважають, що авторська модель світу відбиває лише індивідуальне світосприйняття. Так, О.П. Воронова, наприклад, визначає картину світу художнього твору як "модель світу, відображену через призму авторського сприйняття; як систему образів, специфічних саме для даного тексту і ні для якого іншого; як особливий тип реальності, який відрізняється своїм особливим простором (реальним та уявним), своїм відчуттям часу, своїм особливим психологічним світом і моральною стороною" [Цит. за: 6]. Отже, вочевидь, дослідниця сприймає художній твір як продукт суцільно індивідуальної обробки, як суб'єктивний погляд на світ автора цього тексту. Вона не вбачає у ньому проявів цілого (концептуальної картини світу), частиною та похідною від якої є ця авторська модель.

Інший погляд на це питання, з яким ми схильні погодитися, є менш категоричним: науковці погоджуються, що авторська модель світу є продуктом діяльності індивідуальної свідомості, індивідуального відношення до світу, однак уточнюють, що це відношення до світу є опосередковане соціальним знанням, тобто поєднує в собі індивідуальний та соціальний аспекти, постає внаслідок синтезу духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанції, відображає спосіб, за допомогою якого наука чи, принаймні, культура тієї чи іншої епохи сприймають реальність [8: 60; 2: 49; 9: 201]. Отже, світ художнього тексту, як і картина світу в цілому, є соціально, історично та культурно обумовленим.

О.Г. Почепцов виділяє основні особливості, що формують мовну ментальність індивіда, а саме: а) особливості, що визначають його приналежність до певної соціокультурної групи, яку виділяють на основі рівня освіти, професії, віку, статі тощо; б) особливості, що визначаються соціокультурним оточенням (коло знайомих на роботі, друзі, родичі, близькі, країна, де ця особа проживає) [5: 118]. Таким чином, характер відображення знання про оточуючий світ обумовлений не тільки особистим досвідом людини, а і особливостями соціуму та культури. Тому розглядаючи образ автора та його твори, не можна заперечувати той факт, що так звані фонові знання (соціокультурне середовище) певною мірою впливають на ту дійсність, яку створює митець.

Подібна соціокультурна обумовленість лінгвальної моделі світу авторського тексту простежується при аналізі. Так, дослідження мовної складової текстів романів сестер Бронте дозволило виявити ознаки:

1) певної епохи та політичної ситуації (*Tory, Whig, Jacobin, Leveller, crowned heads*):

...a land that was **king-ridden, priest-ridden, peer-ridden** [11: 53].

2) культурно-етнічної приналежності (*to sing carols; the mania for Berlin wools; Michaelmas; a Jew-basket*):

She by no means thought it a waste of time to devote unnumbered hours to fine embroidery, sight-destroying lace-work, marvelous netting and knitting, and, above all, to most elaborate stocking-mending [11: 81].

3) соціальної приналежності (*landlord, clothier, glazier, carpenter*);

4) місцевих діалектів:

"There's nobbut t' missis; and shoo'll not open 't an ye mak yer flaysome dins till neeght" [12: 24].

Авторка дає можливість спостерігати лексичні (*flaysome* – "жахливий"), граматичні (*shoo'll*) та фонетичні (*ye, mak, neeght*) діалектні форми, які існували на той час у мові жителів Йоркширу.

5) певної географічної місцевості (*moor, thorn, moss, ravine, mire*);

6) конфесійної приналежності (*chaplain, curate, vicar, Good Friday, Passion Week, heathen, the Black Art*):

I was hiding my light under a bushel [10: 17].

It is as bad as offering Satan a lost soul [12: 106].

Отже, певні вірування та погляди людей епохи, що описується, відбиваються в порівняннях, епітетах, метафорах та інших образних висловах, які у великій кількості можна спостерігати в текстах романів.

Таким чином, в межах художнього твору автор будує певну модель "уявного" світу, що не існує сама по собі і не є повністю продуктом суб'єктивного сприйняття, а зумовлена загальною концептуальною картиною світу певної епохи, представником якої є цей автор. Т.М. Родіна пише: "Твір може і є лише "кадром" загальної картини світу, її фрагментом; але ж у будь-якому випадку, якщо це дійсно художній твір, усе, що в ньому є, відчувається як мить, що виходить за межі "кадру" [7: 57].

У моделі світу художнього твору діють дві тенденції різної направленості; а саме – потреба зжати до вияву індивідуального те загальне уявлення про світ, що закладене в підтексті, та, навпаки, через індивідуальне виразити загальне у всій його повноті. "При цій складній та суперечливій єдності художня картина світу синтезує в собі все знання митця про дійсність, однак під певним кутом зору" [7: 58]. Саме ця своєрідність точки зору і відрізняє твори авторів однієї культури та часо-простору, надаючи дослідникам можливість спостерігати мовну варіативність авторських засобів відображення, здавалось би, однієї тієї ж дійсності.

Так, при аналізі текстів творів сестер Бронте, що є представницями одного часопростору, етносу та соціуму, були виокремлені не тільки спільні, а і диференційні параметри конструювання їх авторських моделей світу. Інтегральні характеристики свідчать про безсумнівну опосередкованість мовних картин світу екстралінгвальними факторами (які є спільними для авторок творів, що досліджуються), а диференційні – про суб'єктивність світосприйняття кожного окремого індивіда, що безперечно знаходить своє відбиття і в індивідуальній мовній картині світу.

При втіленні авторської моделі світу в тексті використовуються засоби мови, властиві автору як представнику певної мовної спільноти чи етносу. Вивчення засобів відображення картини світу в художньому тексті охоплює дослідження та аналіз лексико-семантичних фактів, граматичних моделей та стилістичних прийомів. У цьому розумінні ми говоримо про дослідження мовної картини світу на прикладі авторської моделі світу, що була створена в конкретному художньому творі.

Слід відзначити, що текст – це не спонтанне мовлення, а витвір, що створювався автором свідомо, ретельно добираючи риси й деталі, що є найбільш промовистими та яскравими, і оформлюючи їх у відповідні мовні знаки. Тому текстова дійсність зумовлена насамперед "задумом автора, внутрішньою цілісністю твору (єдністю форми і змісту), життєвою правдою та прагненням автора досягти найбільшої сили естетичного впливу на адресата" [8: 65]. Тобто автор будує у своєму творі ту дійсність, яку він бажає нам відкрити згідно зі своїм задумом. І задача читача, лінгвіста, інтерпретатора тексту постає в спробі побачити цей задум через дослідження змісту та форми твору.

Науково-лінгвістичне, а не просто емоційно-естетичне сприйняття літературної спадщини різних епох виявляє деякі загальні проблеми національної своєрідності картини світу та реакції мови на різноманітні зміни в історії народу. Художні твори дають можливість зрозуміти їх автора як особистість, що є представником певного етносу та часопростору. Крім того, дослідження мовної складової авторських моделей світу зумовлює нові підходи до розгляду засобів формування автором певної моделі світу в художньому творі. Результативність такого роду дослідження можлива тільки при повноцінному розумінні специфіки концептуалізації світу даним автором.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горшко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма: Монография. – М. – Харьков: Издательский Дом "ИНЖЭК", 2003. – 440 с.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів. – Львів: Літопис, 2004. – 384 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 383 с.
5. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990.–№ 6.–С.110-122.
6. Рогозина И.В. Плюрализм картин мира // aomai.ab.ru:8080/Books/Files/2001-02/34/pap_34.htm
7. Родина Т.М. Художественная картина мира как синтетическая многомерная структура // Художественное творчество: Сб. научн. трудов. – Л.: Наука, 1986. – С. 57-68.
8. Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

9. Хоменко Н.С. Проблема сохранения национальной окраски в переводах произведений Н.В.Гоголя на английский язык // Мова і культура. – Вип. 7. – Т. 8. – К.: Издательский Дом Дм. Будаго, 2004. – С. 200-204.
10. Bronte A. The Tenant of Wildfell Hall. – London: Penguin Books, 1994. – 378 p.
11. Bronte Ch. Shirley. – London: Penguin Books, 1994. – 666 p.
12. Bronte E. Wuthering Heights. – London: Penguin Books, 1994. – 279 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Підгорна – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвістика тексту.

ВРОЖІННЯ: СЕМАНТИКА, НОМІНАЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ

Тетяна ПОМІНЧУК (Житомир, Україна)

У статті розглянуто сучасний стан та особливості функціонування різних видів середньополіських зимових ворожінь. Здійснено етнолінгвістичний опис вербальних і невербальних компонентів культурного тексту та їх просторової варіативності, а також спробу системного опису діалектної лексики в складі тематичних груп.

The article deals with the present-day state and functioning features of different types of Middle Polissya winter fortunetellings. Ethnolinguistic description of verbal and nonverbal components of cultural text and their spatial variation is carried out; the system description of dialect vocabulary is given in composition of thematic groups.

Усяке явище традиційної народної культури є відбиттям картини світу в свідомості давньої людини, пошуком свого місця в ньому, намагання спрогнозувати події та вплинути на них з метою вижити в цьому світі, захистити себе від ворожих сил, забезпечити життя, здоров'я та добробут. Одним із поширених культурних явищ є ворожіння, метою яких є отримання специфічної інформації про майбутнє.

Ворожіння як важлива складова частина традиційної духовної культури народу дають багато відповідей на питання походження давніх явищ, процесів, в них криється важлива культурна інформація, що відкриває можливості для розуміння світогляду, вірувань та духовної культури наших предків. На нашу думку, аналіз сучасного стану ворожінь дасть можливість зрозуміти, наскільки вони зазнали змін у структурному та семантичному плані, й допоможе точніше реконструювати первісну форму деяких обрядів, зрозуміти їх значення й суть.

З цією метою явища традиційної народної духовної культури необхідно розглядати в межах цілісного культурного тексту, аналізуючи одиниці реалемного, акціонального, темпорального агентивного, локативного, та ін. планів комплексно, а системний опис діалектної лексики здійснювати в складі тематичних груп [3: 32]. Етнолінгвістичний аналіз дозволяє ґрунтовно проаналізувати явища традиційної народної духовної культури в єдності вербальних і невербальних компонентів та просторової варіативності.

Ворожіння – це ритуал, спрямований на встановлення контакту з неземними силами з метою отримання знань про майбутнє [7: 482]. Серед великої кількості видів ворожінь Л. Виноградова за віднесеністю та періодичністю виділяє дві основні групи:

1) оказіональні – ворожіння з нагоди певної події, наприклад, весняного повернення птахів з вирію, будівництва житла;

2) традиційні – ворожіння, які здійснюються під час визначених календарних свят [2: 13].

Ритуал усякого ворожіння зазвичай включає три етапи: 1) підготовчі дії; 2) отримання знака; 3) тлумачення отриманого знака.

Часова віднесеність зимових ворожінь нерозривно пов'язана з ідеєю переломного періоду, який вважався найбільш небезпечним. Зимові ворожіння здійснювали в той момент, коли, за народними уявленнями, на землі перебували душі предків та особливо активізувалася нечиста сила, що найінтенсивніше виявляється в період різдвяних свят – до зимового повороту сонця. Тільки через посередництво сил з потойбічного світу, через контакт з померлими предками досягають можливості побачити майбутнє.

Переважну більшість осінньо-зимових ворожінь здійснювали упродовж *передріздвяного* (до днів святих Катерини, Варвари, Андрія) та *різдвяного* (переддень Різдва, Старого Нового року та Водохреща) періодів.

Характерною рисою зимових ворожінь обстеженого ареалу є їх повторюваність і концентрація під час святкування трьох кульмінаційних точок: Різдва, Старого Нового року та Водохреща. До того ж різноманітні форми ворожінь можуть або повторюватися в кожному з трьох свят (н.п. 3), або здійснюватися лише під час одного з них, наприклад, у переддень Різдва (н.п. 2) чи Старого Нового року (н.п. 9, 12), або ж напередодні як Різдва, так і Старого Нового року (н.п. 1-8, 10, 11, 13, 15, 17). Досить часто різні форми ворожінь повторюються напередодні свят Андрія та Старого Нового року (н.п. 1-14). Категоричності й визначеності в цьому питанні не зафіксовано: *воро\жил'ї перед Анд\рейем; га\дал'ї на ба\гати \в'ечор* (н.п. 1-17). Водночас характерною рисою досліджуваних мікрокультур є переважна часова віднесеність ворожінь до Щедрого вечора. Інформатори постійно наголошують: *це бол'иенст\во на \Нов'їй год га\дал'ї* (н.п. 1-14). Стосовно часу доби найбільш придатними для ворожінь вважають вечір і ніч.

Персональний план. Ворожіння можуть бути індивідуальними, колективними чи загальносімейними (коли ритуальні дії здійснюють усі члени родини разом, щоб дізнатися про долю кожного з них). Характерною рисою організації складу учасників ворожінь є те, що обрядові дії, які вони виконували під час ворожінь, мають головним чином індивідуальний, а не колективний характер. Навіть якщо в хаті збиралося багато дівчат і вони ворожили разом, кожна готувала самостійно той предмет, за допомогою якого дізнавалася про майбутнє: кожна дівчина сама приносила воду для своєї *балабушки* ('маленьке обрядове печиво, тісто для якого замішували на воді, принесеній у роті'), *пампушку* чи *свічку* на воду пускали теж кожна свою. До того ж ворожіння відбувалися в переломний момент, коли на землі перебувають темні сили, зміщується час і майбутнє стає теперішнім, а вступати в контакт із ними слід індивідуально й, по можливості, таємно: *Д'ез\к'ї ста\рал'їса, шоб бат\ки н'е \бач'їл'ї, їек га\дал'ї* (н.п. 3).

Важливим для виду ворожінь є статус учасників обрядових дій – одружені вони чи неодружені. Від цього залежали функції ворожінь. Молоді неодружені дівчата збиралися в окремій хаті: *Са\м'ї д'ї\чата зби\ралис'а, ста\рийе н'е га\дал'ї* (н.п. 1, 3). Зміст і мета таких ворожінь – отримати відповіді на питання про ім'я майбутнього чоловіка, його зовнішній вигляд, вік, характер, професію й матеріальне становище; хто в сім'ї буде керувати; скільки буде дітей, їх стать та долю; хто довше проживе: *Га\дали на х\лопцо\у – \замуж \коли, йа\кій х\лопец попа\де* (н.п. 17); *Воро\жили, шоб з\нат', чи \замуж \поїд'еш і ку\ди* (н.п. 2, 9). Одружені таких потреб уже не мали, їх цікавив добробут родини та господи. Вони зверталися до *прикмет*, які належать до ворожінь за функціональним спрямуванням – це випадкові знаки, які використовували для прогнозування майбутнього [7: 482]. Форму прикмет мають, наприклад, ворожіння про природні явища (кількість зірок на небі), ворожіння, пов'язані з випадковою зустріччю, з поведінкою тварин, за снами.

Матеріали численних експедицій містять непоодинокі відомості про те, що на Київському й Житомирському Поліссі практикували молодіжні ворожіння як на *Катерини* (7 грудня), так і на *Андрія* (13 грудня). На думку К. Копержинського на перше свято ворожили переважно хлопці, на друге – дівчата [4: 22]. Ворожіння хлопців на обстеженій території не зафіксовано.

Аналіз **локативної організації** ворожінь дає можливість виділити такі групи: 1) ворожіння в хаті й 2) за межею домівки, біля нечистих місць.

Ворожіння першої групи відбувалися в хаті й не передбачали посередництва духів, нечистої сили. Це переважно аграрно-сімейна магія, спрямована на отримання інформації про майбутній урожай. Локус не несе особливого символічного наповнення. Хата – простір людини, символ сімейного добробуту й благополуччя, локус багатьох календарних і сімейних обрядів. Водночас хата як 'свій, внутрішній, безпечний, засвоєний простір' протиставлена зовнішньому світу як 'чужому, небезпечному' й асоціюється з внутрішнім світом людини [7: 116].

Друга група – це ворожіння, які вважаються справою нечистою й небезпечною. Для їх проведення вибирали нечисті місця, де, за народним віруванням, перебували духи (*сіни, баня*), й локуси, що вважалися межею між своїм і чужим світом (*ніч, поріг, тин, ворота, перехрестя, річка* тощо).

Основою різних видів ворожінь є віра в те, що при дотриманні певних умов (вибір часу й місця, поведінка агента, використання спеціальних предметів і т.д.) людина за допомогою надприродних сил може отримати знаки, в яких заковано її долю. Потрібно лише правильно розтлумачити їх. Знаками можуть стати різні предмети і явища: випадково почуті звуки; вимовлені кимось слова; відображення на блискучій поверхні (дзеркалі, воді); форми, яких набуває віск, вилитий у воду; поведінка тварин, комах; стан рослин; парна/непарна кількість предметів; витягнутий жереб (виділення одного символічного предмета серед інших); сновидіння; якісні характеристики реалії, яку використовували для ворожіння; форма тіні; не/зникнення залишеної на ніч ритуальної їжі; розміщення залишених обрядових реалій. Розглянемо їх функціонування в поліській культурній традиції.

Ворожіння дівчат відбуваються напередодні свята Андрія. Хлопці бешкетували по селу, а дівчата ворожили.

Годування собаки (н.п. 1-4, 7, 8, 10-15). Для цього виду ворожінь вирішальну роль у визначенні майбутнього відіграє поведінка тварини. Дівчата збиралися в хаті й готували пампушк'ї (н.п. 1-12, 15), коржик'ї (н.п. 11, 13), вареничк'ї (н.п. 12) – це маленьке обрядове печиво, тісто для якого замішували на воді, принесеній у роті. Черговість поїдання обрядового печива визначала черговість вступу до шлюбу: *Коржик'ї кла\дут`на \досточку, наз\начує \кажде сво\го, зпус\кайут`со\баку, йа\кого \першого ух\ватит`, та \замуж потде \пе\ред* (н.п. 1-17); *На \Багати\вечор \вареничк'ї ви\нос`ат`і призи\вайут`со\баку, кот\рого \першого \х\ватит`, та \перша \замуж \ви\де* (н.п. 12). Пампушки, які пес намагався загрибти в земляну долівку чи заносив під стіл, начебто віщували смерть (реалізація опозицій *брати : залишати, життя : смерть*). Недоторкані віщували, що сподіватися швидкого весілля марно. Спогади про подібні ворожіння нерідко супроводжуються коментарем на зразок: „*Так воно і сталося*”, – або: „*Так воно і збулося*”, – що підтверджує стійкість традиційних вірувань у визначенні долі.

Засівання конопель. Напередодні *Анд\рейа*, розкидаючи вночі по подвір'ю зерна льону (іноді конопель) й заволочуючи спідницею, приказували: *Анд\рей, Анд\рей, но то\б`е \л`он \с`ейу, п`ел`о\нойу воло\ч`у, бо йа \замуж \хоч`у* (н.п. 16). Після цього необхідно лягти спати, не розмовляючи ні з ким, щоб побачити уві сні свого судженого.

Ворожіння за почутими звуками/словами. На обстеженій території збереглися ворожіння з *мл`ін\цем* у руках (н.п. 1-4, 8-13, 17). Підслуховували під вікном розмови в хаті сусідів: *Мат`ї пе\че мл`ін\це, с\хопит`д`езка \першого, с\тан`е п`ід ок\но, \йес`т`йо\го і с\лухайе; \йек \кажут \с`ад`, то \буд`е с`ї\д`ет`, \йек с\каже і\д`ї, то \в`їт\д`е \замуж* (н.п. 1-3, 8, 9); *П`ідслуховал`ї, чи поро\с`а буде \хл`е\ве \рохкати, с`ем`йа \буд`е кр`їк\л`їва чи спо\коїна* (н.п. 8); *С\лухал`ї, ч`ї с\вар`аца, ч`ї го\вор`ат`, ч`ї ш\чо. \Йак то\б`е \буд`е \замужем жит`, \добре ч`ї н`е* (н.п. 11). *П`ідслуховувал`ї, \йек у \хат`ї с\варац`а, то та\к`ї \буд`е \год, на\гано \буд`е, \йак \т`їхо, то \буд`е \т`їх`їй год* (н.п. 10).

Частина інформаторів наголошувала: *Мат`ї пе\че мл`ін\це, с\хопит`д`езка \першого да ста\йе п`ід ок\но* (н.п. 1). Визначальною рисою *першого* є його сакральність. Всі явища, дії, вчинки, які здійснюють уперше в новий відрізок часу, набувають вищого семіотичного статусу. *Перше* має не нумерологічне значення, а якісний зміст – йому приписували особливі властивості, завдяки яким воно виділяється із загальної маси явищ: *\Йек га\дал`ї, п`ї\тал`ї ім`а \першого вст`р`єчного, так і \мужа \буд`е з\ват`* (н.п. 3). На *Свят-вечір* чекали першого гостя. Якщо зайде чоловік, а краще – хлопчик, то ця господарка буде щасливою. Жінка віщувала нещастя (*чоловік : жінка* як реалізація опозиції *щастя : нещастя*): *Муж\ч`їна \луч`е \йек зай\д`е, \йек \баба* (н.п. 7).

Ворожили не тільки за почутими звуками, а й провокували їх самі.

Гукання долі. Доля в східних слов'ян, переважно в українців, – персоніфікація індивідуальної долі людини, яка вважається частиною загального добробуту й щастя. Доля з'являється в людини при народженні й супроводжує її протягом життя. *У два\нац`атий \час гу\кайомо \дол`у; в`їход`їл`ї гур\том, одна кл`їче, д\руга: „\Дол`а мо\їа, \д`е \ти, а\гу-у!” У йа\ком бо\ку за\газ\кайут`, ту\ди \замуж \потд`еш* (н.п. 1-3, 8, 13). *Подси\найу \йаблон`ї і с\лухайу, ку\ди со\бака бреше – ту\ди \замуж пої\деш* (н.п. 12).

Символічне наповнення **ворожінь із взуттям** розкривається через локус і має загальну семантику 'подолання межі *свого* й *чужого* простору'. Привертає увагу така частина локусу як, наприклад, дах будинку. В ньому розкриваються давні уявлення народу, що ґрунтуються на протиставленні понять *домівка* : *поза домівкою*, *двір* : *поза двором*: *Перекидали чоботи, та солби, а у тейі упау у комин. Думайіте – п'шла замуж? Не, зоставас'а сама* (н.п. 7). Отже, якщо взуття перелетить через хату – це віщувало заміжжя, а відтак – переселення з батьківської домівки. Протилежний результат означав дівування й життя на старому місці (опозиції *верх* : *низ*, *заміжжя* : *дівування*). Важливим для тлумачення результату ворожіння є напрям носка: *Шибайе галошу ч'і тухла через хату чи через хл'єу да куди упад'є, куди носком чобот завернути – замуж поїде у ту сторону* (н.п. 1-17).

Ворожіння **за принципом не/парності предметів**: *В'ход'їл'ї на лу'цу в'ечер'ї, об'хвал'ї шта'ети рукам'ї, йек парне ч'їсло – знач'їт' буд'еш у пари, н'є парне – н'є буд'еш* (н.п. 3, 4, 8, 9, 11-14, 17). Подібний принцип покладено в основу ворожіння із украденими дровами: *Крал'ї дрова в дровот'н'ї; на ба'ремок на'бери, н'є л'їчи, нотд'еш замуж, йек парне ч'їсло дров украд'еш* (н.п. 1-17).

Палання крайок зафіксовано лише в с. Черевки. Палання – це 'ритуальне витрушування обрядових реалій'. Залежно від території, трусити могли буси, платки, пояси, стрічки, взуття, свічки у мисці, у фартусі чи на пічній заслонці. В с. Черевки палали крайки – це шматочки хліба, які клали в ночви. Дівчата стежили за порядком випадання обрядової реалії: *Крайк'ї па'лал'ї у но'чоуках; ч'їла впа'ред впад'є, та замуж поїд'є* (н.п. 4).

Порівняно нечисленними є архаїчні **ворожіння з водою**: *Да, воро'жил'ї на Водох'решча восноз'ном з водою* (н.п. 1). *Бе'рут сл'єчк'ї і бо'мажк'ї, на воду пус'кайт, йек роу'чак пон'єс'є в'ашу першу, то в'ї перша замуж в'їд'ет'є* (н.п. 8). На думку вчених, цей вид ворожінь розвинувся на основі прагнень людини встановити контакт зі світом померлих предків [6: 369]: магічне наповнення ритуальних дій з водою пов'язане з усвідомленням її як межі між *цим*, світом живих, і *тим*, світом померлих. Воду сприймали також як середовище існування духів, які здатні розказати про майбутнє. Важливими стають такі якості води, як можливість отримувати *відображення* від її поверхні та *плинність* води.

Серед ворожінь на Водохреща виділяють три основні групи: 1) ворожіння про життя/смерть; 2) ворожіння про майбутній урожай; 3) ворожіння про майбутнє заміжжя [1: 213]. Ці групи пов'язані між собою за певними ознаками: учасники зверталися до душ, щоб дізнатися, кого з членів сім'ї чекає смерть, хороший чи поганий буде урожай (від цього залежали життя/смерть); яке життя – щасливе й багате чи нещасливе й бідне чекає дівчину після заміжжя. Прикладом ворожінь першої групи є наступне: *К'їдал'ї хл'єб на воду, йек пли'ве, то буд'еш жит', а потон'є, то с'коро пом'реш* (н.п. 1, 3, 9). Можливі інші варіанти трактування знаків долі: якщо хліб плаває – вийдеш заміж, потоне – дівуватимеш (реалізація опозицій *верх* : *низ*, *заміжжя* : *дівування*, *життя* : *смерть*).

Важливого значення цієї ночі набували **пророчі сні**, які намагалися викликати різними ритуальними діями: *сон закла'дали сол'є* (н.п. 14). Основна мета таких ворожінь – ініціювати прихід судженого уві сні. *Став'їл'ї н'їд кро'ват', йек л'єгайеш, на к'рушку з водот лу'ч'їну клал'ї і прос'їл'ї, шоб суженит прис'н'їз'а* (н.п. 2, 3). Акт внесення в хату ввечері води, яку ставили під ліжко поблизу голови, виконували, щоб викликати віщій сон, основний зміст якого відбивають мотиви: *Суджений прийде пити воду, дівчину напоїти, перевести дівчину через воду* тощо.

Привертає увагу образ переправи через міст (*На к'рушку з водот лу'ч'їну клал'ї*), який науковці давно трактують як символ шлюбу, що підтверджує наявний фольклорний матеріал [2: 23]. Одруження передбачає зміну статусу неodrужена → одружена, що конкретніше реалізується в опозиції *одна* : *у парі*. Перехід мосту в супроводі судженого тлумачиться за аналогією як такий, що віщує одруження. Якщо ж дівчина уві сні не здійснює такої ритуальної дії, як перехід мосту в парі й залишається наодинці, то відповідно й у реальній життєвій ситуації прогнозують, що вона залишиться без пари. Протилежні сторони мосту можна співвіднести зі *своєю* й *чужою* домівкою, тому перехід на інший бік асоціюється зі зміною місця проживання в результаті одруження. У різних культурних традиціях міст могли імітувати за допомогою різних предметів – *волосини*, *тонких паличок* чи *соломи*.

Ворожіння на основі сновидіннь могли варіюватися впродовж святкового періоду й передбачали виконання таких дій: *Л'єгайт'є на кро\ват' із од\ним \чоботом, сон с'н'їц'а, йа\к'її \буд'є чоло\в'ек* (н.п. 7); *Ку\т'ї т\р'єба зк\расти, йек в'є\ч'єрайем, шоб н'є за\м'єт'їл'ї, і в'їа\зал'ї \вуз\їка, под по\душку к\лал'ї* (н.п. 15); *П'ї\сал'ї ба\мажк'ї, по\д \голову к\лал'ї; зс\танеш, йаку \в'їт'анеш ба\мажку, то х\лоп'єц та\к'її \буде* (н.п. 3, 15); *Гр'єб'єн\ца к\лал'ї н'їд по\душку, шоб при\шов \сужений* (н.п. 1, 3); *Пуд \голов'ї но\жа кло\дут', \кажут' – „\Лож'їс'є с\пат'ї у \бож'їх до\мах, тр'ї \йанголи у голо\вах, \дат \боже з\нат'ї, с'к'їм \в'єку дож'ї\ват'ї”* (н.п. 16).

Деякі обрядові реалії, наприклад *ку\т'у*, використовували як каталізатор для пророчого сну, іншими – *з\р'єбн'єм, \чоботом, \пойасом* – ініціювали виконання символічної дії з ними уві сні. Відповідно уявлення про сон трансформувалися й набували нових деталей: суджений уночі повинен розчесати гребенем волосся, взути ще один чобіт чи зав'язати пояс майбутній наречений.

До найнебезпечніших, за свідченням інформаторів, належать **ворожіння з дзеркалом**. Дзеркало – символ відображення й подвоєння дійсності, межа між *цим* і *тим* світом. Воно наділене здатністю відображати не тільки дійсну реальність, але й невидимий світ [7: 323] – долю, майбутнє. Як і інші межі (*вікно, поріг, поверхня води*), його вважають небезпечним предметом.

Ворожать тільки дівчата, в нечистому місці (в бані, на печі, на перехресті доріг), в нечистий час (вечір, північ), вдивляючись у дзеркало не разом, а по одному (у кожної своя доля), поки не побачать свого судженого. Коли з'явиться зображення, необхідно швидко перекинути дзеркало донизу: *Дожи\дал'ї две\нац'ат'ї ч'єсоз, с\тав'їл'ї \з'єркало, \воду і с\вечку. \В'їт\р'єшч'їс'а у \з'єркало – по\кажец'а т\вот же\н'їх. Од\нот пока\ззса, во\на \с'їл'но зл'а\калас'* (н.п. 3). У дзеркалі можна було побачити й знак своєї долі (смерті): *га\дала под\руга, йот при\в'їд'їзса гроб – во\на \хутко з\мерла* (н.п. 1).

Ворожіння з дзеркалом належать до найгірше збережених. В умовах поступової втрати найцінніших здобутків ранньої культури, постійного стирання етнографічних і діалектних особливостей носії культурної інформації зберігають насамперед найбільш поширені види ворожінь, які самі постійно практикують, а небезпечні, заборонені поступово забувають.

Отже, ворожіння – це окрема, досить ізольована область народної духовної культури, що зберегла залишки зв'язків з кульом предків [1: 209]. Склад елементів у ворожіннях (обрядові реалії, символіка, учасники ворожінь, локуси, час) та їх поєднуваність не є специфічними, вони питаманні й іншим формам обрядовості – весільній, поховальній, календарній.

Етнолінгвістичний аналіз культурного явища передбачає не тільки визначення його плану змісту, основних тем і мотивів, що формують культурний текст, виявлення систем різнопланових одиниць, а й ґрунтовний всебічний опис лексики, яка функціонує у його системі. Тематична група лексики зимових ворожінь становить цілісну систему. В середині цієї системи можна виділити лексико-семантичні групи (ЛСГ).

Назви свят і періодів свят обрядового комплексу: *Анд\реї* (н.п. 1-17), *Розд\во* (н.п. 1-6, 10), *Рож:єст\во* (н.п. 8, 9), *С\тарий \Новий год* (н.п. 1-17), *\Посна ку\т'а* (н.п. 1-3, 7-10), *Водох\решча* (н.п. 1-3, 7), *Во\дохрешче* (н.п. 4).

Назви дійових осіб обряду: *гос\подар, госпо\дин'а, ха\з'айїн, ха\з'айка, \бат'ко; д'є\к'ї, х\лопци; \сужений, ко\рова, со\бака, \дол'а*.

Назви обрядових дій: *во\рожит', га\дат', з\ват' \дол'у, гу\кат' \дол'у, годо\ват' со\баку, к'ї\дат' \чобот, п'єк\т'ї пам\нушк'ї, об\хопл'уват' \тин, об\хватват' шта\х'єти, ха\пат' д\рова, ха\пат' бл'їн\ца, д'ї\в'їц'а ў з'єркало*.

Назви обрядових реалій: *\з'єркало, з\р'єб'єнь, хл'єб, \пойас, \чобот, туфл'а, \туф'єл', пам\нушк'ї, мл'їн\ци, \коржик'ї, д\рова, ста\кан з водою*.

Назви обрядового локусу: *\хата, д\вор, \с'єн'ї, перехрес'т'а, \н'єч*.

Отже, аналіз ЛСГ говірок виявив досить розгалужену систему, яка включає назви дійових осіб обряду, обрядових дій і реалій, назви свят і періодів свят, локусів, часу. Структура кожної з груп розгалужена: серед номінації обрядових реалій виділяємо назви одягу, посуду, їжі, а в межах останньої групи – ще й назви страв, напоїв і обрядового печива.

ЛСГ назв агентивного плану обряду включає назви господарів, тварин та міфологічних персонажів.

Як показує матеріал та його аналіз, зимові ворожіння належать до одного з найкраще збережених у народній пам'яті фрагментів духовної культури. Можливо, це можна пояснити тим, що охоронцями такої інформації виступають жінки [5: 335]. Основна мета ворожінь молоді – дізнатися про майбутнє заміжжя, призначеного долею чоловіка й місце заміжжя, а сімейних людей – загальний добробут домівки, здоров'я членів сім'ї, майбутній урожай, приплід худоби, погода та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валенцова М.М. Материалы для картографирования типов полесских святочных гаданий // Славянский и балканский фольклор. – Москва, 1995. – С. 209 – 222.
2. Виноградова Л.Н. Девичьи гадания о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели) // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва, 1986. – С. 13 – 43.
3. Конобродська В.Л. Курсова і дипломна роботи з етнолінгвістики. – Житомир, 2003. – 235 с.
4. Копержинський К. Календар народної обрядовості новорічного циклу // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ, 1929. – Вип. 3. – С. 21 – 24.
5. Курочкін О.В. Причинки до обрядовості осінньо-зимового циклів на теренах Чорнобильщини // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 1. Київське Полісся. 1994, – Л., 1997. – С. 330 – 338.
6. Moszynski K. Kultura ludowa Slowian. – Т. II. – Warszawa, 1967. – S. 369.
7. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-и томах / Под ред. Н.И. Толстого. Т. 1. – Москва, 1995. – 584 с.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

1. Словечно Овруцького району Житомирської області.
2. Тхорин Овруцького району Житомирської області.
3. Бокиївщина Овруцького району Житомирської області.
4. Черевки Овруцького району Житомирської області.
5. Пішаниця Овруцького району Житомирської області.
6. Виступовичі Овруцького району Житомирської області.
7. Журба Овруцького району Житомирської області.
8. Потаповичі Овруцького району Житомирської області.
9. Гошів Овруцького району Житомирської області.
10. Ігнатпіль Овруцького району Житомирської області.
11. Мойсіївка Коростенського району Житомирської області.
12. Рижани Володар-Волинського району Житомирської області.
13. Стирти Черняхівського району Житомирської області.
14. Рудня-Ушомирська Коростенського району Житомирської області.
15. Кишин Ємільчинського району Житомирської області.
16. Машеве Чорнобильського району Київської області.
17. Курчиця Новоград-Волинського району Житомирської області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Помінчук – аспірант кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка.
Накові інтереси: етнолінгвістика, календарні осінньо-зимові обряди.

ГЕРОЇ КАЗОК БРАТІВ ГРИММ ЯК ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ

Олена ПОПОВА, Алла СВИРИД (Суми, Україна)

У статті подано визначення поняття прецедентного феномену, наведені основні лінгвістичні характеристики цього терміну, проаналізовані приклади прецедентних феноменів на матеріалі німецьких казок.

The definition of the term 'precedent phenomenon' is given in this article. The main linguistic characteristics are enumerated. Some examples of precedent phenomena in German fairy-tales are analyzed.

Мова – це найдосконаліша універсальна знакова система, яка є головним засобом об'єктивізації свідомості. Вона слугує будівельним матеріалом для звукового вираження та опису об'єктивної дійсності, для розкриття суб'єктивних бачень та прагнень. Та виявляється, що знання мови, її лексичного, граматичного наповнення для адекватного розуміння ще недостатньо. Людина, проживаючи в певному матеріальному середовищі, часто забуває, або навіть не знає, що пейзаж завжди виглядає інакше, не всі люди знайомі з морем чи снігом, земля не всюди коричнева, та й зелень трави залежить від кількості в ній вологи та від її розташування під сонцем [4: 233-234]. Так, підходимо до розуміння необхідності, доречності та нагальності появи такої дисципліни, як лінгвокультурологія. Під терміном

«лінгвокультурологія» розуміють комплексну наукову дисципліну, яка вивчає взаємозв'язок та взаємодію культури та мови [5]. В центрі лінгвокультурологічного аналізу знаходиться етнокультура, тобто душа народу, що відображає своєрідність його світобачення, світосприйняття і світорозуміння, які стимулюють, програмують, регулюють і відтворюють діяльність та поведінку людей певної культурно-мовної спільноти [1: 16]. Етнокультура знаходить своє вираження в знакових системах, кодах культури, тому лінгвокультурологічний аналіз спрямований на опис побутової картини світу у тому вигляді, в якому вона представлена в буденному мовленні носіїв даної мови, в різних дискурсах і текстах [12]. На думку Н.Ф. Алефіренко, об'єктом лінгвокультурології є лише та частина об'єктивного світу, предмети якої виявляються вербалізованими духовно – значущими цінностями для певного етнокультурного колективу [1]. Як відомо, етнічна культура детермінована характерною концептуалізацією світу. У свідомості індивіда як представника певної етнокультурної спільноти культура існує в формі національно – культурного простору, тобто це існування культури в свідомості її носіїв. Дане поняття включає в себе всі існуючі уявлення про феномени культури у представників національної лінгвокультурної спільноти. Ядром культурного простору є когнітивна база [6]. В.В. Красних визначає її як структуровану сукупність знань та уявлень, якими володіють усі носії того чи іншого національно – культурного менталітету [8]. Головним компонентом когнітивної бази кожної лінгвокультурної спільноти виступають прецедентні феномени, які і складають національно – культурну специфіку.

На сьогоднішній день можна побачити досить широке розмаїття в термінології, що стосується визначення вищезазначеного «головного компоненту когнітивної бази». Так, якщо в роботах В.В. Красних знаходимо згадане вище поняття «прецедентного феномену», що функціонує у вербальному вигляді, і, відповідно, є будівельним матеріалом для прецедентного імені, прецедентного висловлювання і прецедентного тексту, то нововведенням В.Г. Костомарова та Н.Д. Бурвікової по праву вважається термін «логоепістема». Даний термін вжито вченими для позначення знання, яке несе в собі мовна одиниця з її прихованою внутрішньою формою, індивідуальною культурою та історією [8]. Логоепістемі є фундаментальними константами національного менталітету та культури і володіють наступними лінгвістичними якостями:

- мають лексемне втілення, крім того, можуть бути висловлені не лише в одному слові, а й у словосполученні, реченні, надфразовій єдності;
- характеризуються віднесеністю до певної мови;
- виступають вказівниками на текст чи ситуацію, з якої вони походять;
- у процесі комунікації вони не створюються заново, а відтворюються;
- у процесі комунікації вони можуть видозмінюватись в межах збереження своєї початкової лексичної форми, в результаті чого виявляють текстоутворюючу силу [8: 39].

Ці ознаки логоепістемі вказують на те, що вона є матеріальним втіленням знань, думок, традицій, звичаїв. Вона представляє особливості національного характеру. Вербалізована когнітивна база народу, яка складається з прецедентних феноменів (логоепістем), є невід'ємною часткою національної мовної картини світу. Така картина світу одночасно відображає менталітет та формує мовленнєві стереотипи носіїв мови, оскільки людина є і індивідуальною, і колективною мовною особистістю: належить до певної лінгвокультурної спільноти і до окремої соціальної групи [7]. Таким чином, в нашій свідомості зберігаються індивідуальні, соціально – групові, національно – культурні, універсальні знання та уявлення.

Серед джерел походження прецедентних імен, тобто логоепістем, називають народно – гумористичний жанр, телебачення, історичні події, фольклор, художню літературу. Але надзвичайно велику і потужну групу складають логоепістемі казок. Казка – це один з найрозповсюдженіших, практично універсальних фольклорних жанрів. Вона є скарбницею народної мудрості, проявом народної культури. У ній містяться специфічні для кожного етноса сюжети, образи, ситуації, які знаходять свою реалізацію в іменах діючих героїв, назвах тварин, рослин, місцевостей. Саме універсальність фольклорної казки як жанру

складає те загальне, на фоні якого особливо наочно постають національно – зумовлені відмінності у світосприйнятті.

Національний колорит казок кожного етносу визначається його побутом, умовами праці, традиціями, баченням світу. Тому дана стаття має на меті дослідити наявність прецедентного феномену на матеріалі німецьких та українських народних казок. Для порівняння було обрано німецькі казки братів Грімм. Хоча вони належать до жанру літературних казок епохи романтизму, якому притаманне поєднання магічного, фантастичного і містичного з дійсністю того часу, брати Грімм, а особливо Якоб, прагли залишити казки максимально народними, щоб в їх переказі не з'явилося викривлення, переробки за власним смаком [13]. Завдяки цьому їх казки поєднують в собі наукову вірогідність з авторським стилем. Що ж до авторського стилю, то він включає в себе не лише неабиякий талант авторів, а й той відбиток часу, який залишило по собі ХІХ століття. Як зазначалось вище, в літературі цей період називається «романтизмом». Фахівці вважають, що епоха романтизму є одним з найцікавіших та насиченіших періодів в історії людства: французька революція, походи Наполеона, які перекроювали карту Європи, злам старого способу життя і віками усталених відносин. Усе це вело до невідповідності тих ідеалів, які висувала нова епоха – вона змушувала митців іти від реальності, занурюватися у світ суб'єктивних фантазій, що породжувало цікавість до усього таємничого, незвичайного, містичного [2]. Саме на прикладі творів братів Грімм ми бачимо підтвердження того містичного, казкового, незвичайного першопочатку. Тут, як і в будь-якій казці, знаходимо позитивних і негативних героїв, істот наділених надзвичайною силою (відьом, велетнів, тварин) і звичайних богобоязких людей. Але і в народній, і в літературній казці не все так просто. Якщо фундаментом літературної казки слугувала народна, то слід зазирнути глибше, дослідити глибинне значення тих понять, явищ та героїв, які маємо в творах братів Грімм і інтерпретувати їх з урахуванням часу, в якому жили і творили автори. Казка є висловом світобачення та сприйняття тієї епохи, коли вона створювалась, більше того, кожний народ відбирає тільки ті сталі вирази (прецедентні феномени чи логоепітеми), які відповідають його моральним цінностям [6]. Отже, німецький народ надає перевагу ряду аспектів.

Перш за все варто вивчити образ «принца», оскільки в тому чи іншому прояві він є невід'ємною складовою практично кожної казки багатьох народів світу. У даному аспекті хотілося б запропонувати синхронічний та діахронічний спосіб вивчення, тобто порівняти даний образ на матеріалі декількох казок вище вказаних авторів та на матеріалах різних міфів, історичних фактів та відомостей. Так, образ принца розглянемо в казках «Der Froschkönig», «Aschenputtel» та «Dornröschen» [3].

У казці «Dornröschen», на думку Хедвіга фон Байта, всі принци, які намагались розбудити Сплячу Красуню, символізують світло знань, так ніби вони намагаються донести світло знань до людства [14]. Та і сам сон у 100 років несе в собі прихований контекст. Якби дівчина не заснула і з нею не трапилась вся описана у казці пригода, то вона б жила у замку і не мала б ніякого уявлення про складнощі життя, про злидні, хвороби – все те ще витримує простий народ [15]. Таким чином, навіть сон несе у собі певне метафоричне значення, є вказівкою на ті знання, інформацію, яку отримуємо, а вранці, прокинувшись починаємо «сходження до світла» [14]. Що ж до логоепітеми «принц» з контекстом «світла» та «знань», то тут Хедвіг фон Байт проводить паралель з іншими міфічними, історичними постатями: Клеопатра та Марк Антоній (завдяки їх нововведенню відбулась подальша орієнтація культурно – освітнього розвитку Європи на Рим), Марія та Ісус (вчення про Бога та віддану любов до нього), Робін Гуд та його друзі (вчення про вільне чесне, справедливе життя), Нострадамус (передбачав наслідки людських слабкостей та попереджав про них) [14]. Усі вони в свою епоху, в своїй країні, в історії чи в міфології відіграли суттєву, а часом навіть вирішальну роль у формуванні світогляду людей.

Звернемося до розгляду образу «принца» в казці «Aschenputtel». Аналізуючи розвиток життєвих негараздів простої, богобоязної, старанної дівчини, яка в результаті виходить заміж за принца, і, відповідно, стає королевою, можна зробити висновок, що вона досягає духовного збагачення [16]. Оскільки досягнення даної духовної повноцінності реалізується за допомогою і за наявності принца, то знову приходимо до висновку, що прецедентне ім'я

«принц» символізує «світло», «знання» і навіть в певній мірі «Бога» [14], якого ми всі прагнемо віднайти.

А от у казці «Der Froschkönig» спостерігається досить неочікуване тлумачення лексеми «принц», яке надає вчений В. Лайблін. До певної міри він посилається та погоджується з тлумаченням прецедентного імені «принц», яке було запропоновано Хедвігом фон Байтом (в розумінні «світла» та «знань») [18]. Але його тлумачення вже набувають певного «фрейдистського» відтінку. Справа в тому, що принц в казці «Der Froschkönig» за сюжетом постає зовсім не в людській подобі, а в образі жабеняти, тобто тварини, більше того, тварини, яка живе у воді, можливо навіть на глибині. Завдяки цьому, на думку вченого, образ принца набуває декількох семантичних нашарувань: він з'являється з колодязя – з глибин людської підсвідомості, з темряви; з води – з безодні, з певними незрозумілими тваринними почуттями, що є символом інстинктивного міжстатевого потягу [18]. У той же час за сюжетом казки він намагається відновити справедливість, примусити принцесу дотриматись свого слова і бути гідною титулу «принцеси» [3]. Таким чином, лексема «принц» у казці «Der Froschkönig» поєднує в собі загально-філософський принцип знань, що несуть гармонію та справедливість у світі в цілому, та побутово-практичний, що має на меті врегулювати стосунки між чоловіком та жінкою, розкрити поняття «кохання», як вищої мети.

Оскільки жодна казка не існує без протиставлення позитивних та негативних сил, то варто перейти до розгляду та тлумачення логоепістем в казках братів Грімм з негативною семантикою. Саме в цих образах зібрано та узагальнено усі страхи німецького народу. В казках даних авторів діють та завдають шкоди позитивним героям наступні створіння: велетні, Румпельштільцхен, вовк, мачуха, яка має надприродні магичні здібності, злі сестри та багато інших.

У казці «Schneewittchen» зустрічаємось з негативним образом мачухи Білосніжки [3]. На перший погляд – це звичайна жінка, але в даному образі, аналізуючи сюжет та зважаючи на ті вчинки, до яких вдається мачуха, автори показують справжню відьму. Крім того, на думку Хедвіга фон Байта, образ мачухи увібрав усі ті негативні людські риси, які ми кожного дня спостерігаємо в буденному житті, які забороняє та засуджує загальнолюдська мораль і Біблія безпосередньо: заздрість, ненависть, обман, лукавство, магія [14]. Брати Грімм у даному випадку торкнулися загальновідомих істин, норм і принципів, які не знають кордонів та часового обмеження, що в черговий раз доводить народний характер літературних казок братів Грімм. Зростання зацікавлення до народної казки в XIX столітті пояснювалося і тим, що казка більше не розглядалась як щось несерйозне, низьке, «простонародне», а стала сприйматися як прояв народного генія, «духа нації», в якому розкривався загальнолюдський чи Божий дух [11]. З іншого боку, вдаючись до використання такого досить розповсюдженого негативного образу мачухи-відьми, брати Грімм, і безпосередньо Якоб Грімм, намагались довести наявність загальнокультурних рис, звести усі форми культури до однієї пракультури, ознаки якої на сьогоднішній день притаманні і можна віднайти в будь-якій країні та у будь-якого народу. Дане твердження проєкційно переносилось і на мову, її структуру, закони розвитку та функціонування [17]. Подібні думки викликали непоодинокі зауваження та полеміку і на сьогоднішній день категорично заперечуються сучасними вченими-лінгвістами, які пояснюють спільні риси деяких логоепістем тим, що в міфах та народних сказаннях різних народів світу цілий ряд тем та мотивів повторюється, і ця схожість пояснюється як одноманітністю засобів, з якими різні давні народи підходили до пізнання світу, так і співвіднесеністю більш важливих явищ, які вимагали осмислення [10]. Саме тому ця схожість носить більш-менш поверхневий, загальний характер.

Якщо продовжити дослідження логоепістеми «відьма» та заглибитись в специфіку його розуміння та тлумачення, то варто звернутись до казки «Hänsel und Gretel». Тут знову перед нами постає даний образ, який загалом зберігає всі вище зазначені негативні загальнолюдські риси. Але в даному разі лексема «відьма» набуває дещо нового відтінку – елемент повчання, докору, який стосується людської легковажності та довірливості: за все в цьому житті потрібно платити, ніщо не буває безкоштовним [18]. Таке тлумачення виривається із старовини, набуває сучасного, сьогоденного присмаку, кризь який відчувається біль авторів за ті політичні та економічні зміни, які охопили Німеччину в XIX столітті.

Іншим виключно негативним героєм казок братів Грімм є Румпельштільхен з однойменної казки («Rumpelstilzchen»). Даний прецедентний феномен носить вже суто німецький характер, оскільки саме ім'я даного створіння, запропоноване авторами, є прикладом такого стилістичного засобу як оксиморон, тобто поєднанням двох абсолютно протилежних за своєю семантикою лексем (rumpeln – торохтіти, still – тихо). На думку Хедвіга фон Байта, дана логоепістема включає в себе не просто якісь абстрактні негативні, неприйнятні у суспільстві риси, типу: злість, лють, егоїзм, жорстокість, безсердечність, – а вже є безпосередньою вказівкою на наполеонівський період буття Німеччини [14]. За сюжетом казки даний герой з'являється із темряви, мороку, ладен допомогти майбутній королеві, але в обмін вимагає викуп – новонароджене дитя, що є символом чистоти, незайманості, душі нації. Для порятунку дитини (нації) потрібні знання та уміння ними розпорядитись, що власне, досить вдало реалізується [3]. Подібний фінал в черговий раз підтверджує невмирущу віру у справедливість, у силу людського духу. Брати Грімм, будучи справжніми німцями, прагли створити в Німеччині, яка стогнала під навалюю Наполеона, живий пам'ятник народу та його мові [11]. І це їм до певної міри вдалось, оскільки в своїх казках вони поєднали загальнолюдське і народне, притаманне тільки Німеччині, створивши образи, які перетворились на певні коди німецької мови, що розкривають специфіку Німеччини як країни з власною історією та культурою.

При вербалізації даних прецедентних феноменів у комунікантів з'являються національно-зумовлені асоціації, які пов'язані з інваріантним представленням конкретних культурних феноменів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. – М.: Флинта, 2005. – 346 с.
2. Брауде Л. Ю. К истории понятия «литературная сказка». – Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1977. – Т. XXXVI. – 424с.
3. Братья Гримм. Сказки. – М.: Радуга, 2003. – 280с.
4. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Наука, 2001. – 268с.
5. Воробьев В.В. Культурологическая парадигма русского языка // Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – 1994. – № 1. – С. 26.
6. Джанаева В.В. Этнокультурная специфика прецедентных феноменов // Владикавказский межвузовский сборник научных трудов. – 2002. – №2. – С.88–93.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Просвещение, 1987. – 216с.
8. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М.: Флинта, 2001. – 234 с.
9. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом. – 2001. – №1. – С.42–53.
10. Мелетипский Е. М., Токарев С. А. Мифология // Мифы народов мира. – 1987. – Т. 1. – С.11.
11. Немецкая литература // Литературная энциклопедия. – 1934. – Т. 7. – С. 278–345.
12. Ольшанский И.Г. Межкультурная коммуникация: насилие перевода // Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах. Материалы Международной научно-практической конференции. 3 - 6 июня 2002. – Ч. II. – С. 12 – 14
13. Этот волшебный мир сказки. *Лит. сказки для детей. Сост. Иванова Э. И. – М.: Просвещение, 1993. – 246с.*
14. Beit, Hedwig von: Symbolik des Märchens 1-3. – Bern 1952-57 (4. Aufl. 1977).
15. Das selbstverständliche Wunder. Die Welt im Spiegel des Märchens. Mit Beiträgen von W. Solms u.a. – Karlsruhe, 1996.
16. 16. Grätz, Manfred: Das Märchen in der deutschen Aufklärung. Vom Feenmärchen zum Volksmärchen. – Stuttgart, 1988.
17. Jakob Grimm: Deutsche Mythologie. 3 Bände. Nachdruck der von Elard H. Meyer besorgten 4. Auflage, Berlin 1875 bis 1878.
18. W. Laiblin: Märchen und Tiefenpsychologie. – Darmstadt, 1969.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Попова – здобувач кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: жанрово-стилістичні особливості тексту.

Алла Свирід – здобувач кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: структура дискурсу.

АКУСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В РУССКОЙ ИМПРЕССИОНИСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ

Людмила ПРАДИВЛЯННАЯ (Винница, Украина)

У статті аналізуються аудіальні картини російської імпресіоністичної прози на матеріалі текстів письменників кінця ХІХ – початку ХХ століть. Розглянута лексика слухового сприйняття та її синтагматичні зв'язки, співвідношення з іншими перцептивними модусами, виявлені окказіональні способи відтворення звукових образів..

The article focuses on the analysis of the auditory impressionistic pictures of the Russian writers of the end of 19th – beginning of 20th century. The author studies the auditory vocabulary, its syntagmatic combination and correlation with other perceptive vocabulary, defines individual ways of creation of auditory images.

Проблемы визуально-акустической семантики вызывают значительный интерес современной филологической науки и стали предметом ряда лингвистических исследований. В этой связи большой интерес представляет и импрессионистическая проза. Напомним, что импрессионизм – это живописный стиль французских художников последней четверти 19 века, выражавшийся в синтезе субъективных чувственных восприятий, поэтике изменчивости и движения, доминировании настроения над сюжетом. Параллели с данным направлением, вызванные, очевидно, общей тенденцией эпохи и проявившиеся в интересе к психологизму, чувственной сфере, лирическому видению мира, можно провести в скульптуре, музыке, литературе.

Материалом для нашей статьи послужили рассказы А.П. Чехова, И.А. Бунина, К.Б. Зайцева, С.Н. Сергеева-Ценского – писателей, в творчестве которых ярко проявилась импрессионистическая тенденция. Опираясь на способность слова создавать разнообразные перцептивные образы, писатели-импрессионисты воссоздали чувственный мир, наполнив свои произведения красками, звуками, запахами, движением, эмоциями.

Отметим, что в лингвистических работах, посвященных описанию и изучению свойств перцептивной лексики, особое место отводится визуальному восприятию. «Основной объем информации поступает через зрительный канал восприятия, значительно меньше через другие органы: слух, обоняние, осязание, вкус» [1: 39]. Визуальная лексика наиболее многочисленна и наиболее изучена. Интерес к звукофере проявился в лексико-семантическом аспекте (работы Л.М. Васильева, Г.В. Горбаневской, И.В. Пархоменко), в рамках фоники изучались звукопись, звукоподражание, соотношение звучания и смысла (А.П. Журавлев, Р.О. Якобсон, Л.И. Соболева). В последнее время возрос интерес к вопросам фоносемантики, звуко-символизма, суггестии (И. Черепанова).

Целью нашей работы является обобщенный анализ аудиальных картин, а также семантики слов-звукообозначений сквозь призму специфических особенностей импрессионистического видения мира, изучение соотношения звука с другими «модусами перцепции» (Рузин И.Г.), выделение индивидуально-авторских способов передачи звука и создания звуковых образов.

Под термином звуковые образы мы понимаем органично вплетенные в ткань произведения художественные образы, передающие звуковые проявления человеческого и природного бытия, а их выражение в речи писателя называем общим термином – звукообозначения.

Характеризуя чувственную картину мира импрессионистов в целом, отметим, что, несмотря на традиционное мнение о доминировании визуального восприятия, в импрессионистических текстах слуховые картины играют не менее важную роль. Очевидно, это объясняется как субъективными факторами – интересом писателей к звуковому оформлению, звуковой окраске своих произведений, стремлением к воссозданию изменчивого, динамичного мира (а что может быть подвижнее и мимолетнее звука?), так и объективными – через звуковые образы в тексте могут изображаться как объекты и события, находящиеся в поле зрения наблюдателя, так и собственно слуховые, вне зрительного поля.

О силе звучащего слова сами авторы пишут так: «А купол неба, раздвигаясь, блистая, был как бы великий голос, гремевший мирами, огнями» [3:106], о силе молчания: «Здесь он долго сидел. Молчание вокруг было все золотее. В его чистоте подымалась, омываясь, душа...» [3: 106].

Многие картины импрессионистически размыты, внешний мир рисуется в отзвуках, в неясных переливах оттенков звука, часто встречается явление резонанса: «... звонили к вечерне: ... И отсюда туда шел колокол задорный и как будто немного сердитый и звонкий, а оттуда сюда приходил другой – тоненький, истаявший, как восковая свечка» [СЦ: 58]. Синтез «музыкального» и «живописного», когда звуковой образ воссоздается через образ зрительный – характерная черта поэтики импрессионизма: «Но раздался за окнами Машиного голос, звонкий, яркий, полносочный, как июльская груша-скороспелка, и ворвался сюда и здесь поставил на прежнее место золотистые пыльные лучи, рубиновый графин наливки, кресла, портреты и мать Федору» [СЦ: 74].

Вызывает интерес также использование звукообозначений для передачи духовных состояний, чувств. Многие писатели способны воспринимать мир слухом непосредственно связывают со способностью чувствовать, ощущать. Звуковая лексика в данном случае отражает скорее не воспринимаемые слухом образы, а переживания, вызванные психологическим состоянием. Так, будущая мать радуется первым проявлениям жизни своего ребенка: «Робко, как цыпленок в скорлупу яйца, как молоточек часов в бездну времени, **стучался** в первый раз в жизнь тот новый, кто незаметно вот уже четвертый месяц рос в ней **неслышно**» [СЦ: 69]. И наоборот – душевное «одичание», переданное через звуки: «Что-то медвежье раскинуло лапы и **пыхтит, храпит, клокочет** в разбросанных людях. Кажется, что в этой ночной, хмурой жизни в спящих тварях вновь сгущается тьма, злорада, тяжесть» [З: 61].

Источником звуков являются не только люди, но и окружающие их предметы, насекомые, птицы, животные, особенно много в рассказах звуков природной стихии (напомним, пленэр – первая заповедь импрессионистов). В текстах встречается музыкальная терминология и названия музыкальных инструментов: « сосны ... отвечают урагану столь угрюмой и грозной **октавой**, что в просеке делается страшно» [Б: 211]; «тес Целуй ... трубил низкими **нотами**» [СЦ: 29], «Звон (колокола) был густой, низкий, как от самой толстой **струны контрабаса**: казалось, прохрипели сами потемки» [Ч (4: 199)].

Размеры статьи не позволяют нам охарактеризовать парадигматику звукообозначений по их основным признакам – интенсивности, высоте, долготе. Сделаем только ссылку на интересную диссертацию Мартиросовой Я.А., в которой рассматриваются лексико-семантические поля звука [3]. Здесь же укажем в целом на характерные черты этой лексики – точность в передаче звука, музыкальность, метафоричность, семантическую неоднородность, насыщенность дополнительными эмоциональными смыслами, синкретичность.

Слова с семой звука могут быть представлены в изолированном виде, их семантика осложнена, субъективность впечатления ярко выражена: «с забытого пруда долетает иногда **крик цапли**» [Б: 33] – в синтагматическом окружении **крик с забытого пруда** звукообозначение **крик** приобретает эмоциональную коннотацию; «...**послышался визг дверного блока**» [Ч (4: 591)] – субстантив-звукоподражание в контексте персонификации; «с **громом** покатила по почтовому тракту безрессорная, ошарпанная бричка» [Ч (6: 16)] – в звукообозначении **гром** активизирована периферийная сема **грохот**; «полчаса тянулся **градобой** и подмигивало небо» [СЦ: 67] – окказиональный субстантив **градобой** только имплицитно указывает на звук, актуализированный импликационалом лексемы **бой**. Иногда дано несколько разнородных звуков в одном ряду: «Как будто от того, что траве не видно в потемках своей старости, в ней поднимается веселая, молодая **трескотня**, какой не бывает днем; **треск, подсвистывание, царапанье, степные басы, тенора и дисканты** – все мешается в непрерывный, монотонный гул, под который хорошо вспоминать и грустить» [Ч (6: 50)] – однородные звукоименитивы усиливают динамичность прозы.

Собственно динамичному элементу – звукоизобразительному глаголу – отводится особая роль в импрессионистических текстах. И не только потому, что он способствует созданию динамичных картин. Экспрессия предикатов усилена общей метафоричностью импрессионистической прозы – ведь в этих произведениях все явления природы, животные, окружающий человека животный мир оживают, о чем-то говорят. Соответственно появляются глаголы с обогащенной семантикой, несущие дополнительные коннотации,

выражающие одновременно и действия и чувства, переживаемые персонажами произведений.

Приведем примеры: «*Ломкий воздух вокруг бурлил и звенел, расступаясь и падая вниз*» [СЦ: 96]; «*Снег падал наружу, узким куском; в нем свистала, все свистала метель, такая же буйная, дикая, как прежде*» [З: 109]; «*Галка засмеялась от удовольствия, но тот час же смолкла*» [Б: 216].

Нередко глагол в своем прямом значении не содержит семы звука, но, употребляясь в переносном значении вместе со звукоописывающим именем существительным приобретает звуковое значение: «*Все дремало, наслаждаясь своей дремотой, только соловей томился своей сладкой песней*» [Б: 265] – образ почти оксюморонный: *томиться* – «мучиться, испытывать тягость от чего-нибудь» [СРЯО: 696], данный контекст передает эмоциональное восприятие персонажа.

Аналогичные примеры: «*Снег был густой, холодный и протяжно мурлыкал под ногами*» [СЦ: 101]; «*... воздух покорно застыл и одни только встревоженные чибисы где-то плакали и жаловались на судьбу*» [Ч (6: 34)]; «*одни только встревоженные чибисы где-то плакали и жаловались на судьбу*» [Ч (6: 34)].

Субъективность чувственного восприятия, пожалуй, является главной особенностью слуховых картин. Как правило, писатели добиваются такого эффекта необычным сочетанием простых, нейтральных слов. Как комментирует В.В.Виноградов, экспрессивно-образительный вес таких сочетаний неизмеримо возрастает [2: 122]. Благодаря своей новизне, образности они выделяются в тексте на фоне нормативных сочетаний и привлекают внимание читателя.

Проанализируем сочетательные возможности звукоописывающей лексики. Особую экспрессию несут субстантивно-адъективные и глагольно-наречные сочетания.

В текстах встречаем звукообозначения-субстантивы в сочетаниях с образными эпитетами со звуковой семантикой: «*Но вот в сенцах слышен певучий визг шагов по сухому бархатистому снегу*» [Б: 211]. Обе лексемы – и адъектив и субстантив имеют сему звука и вместе образуют своеобразный звуковой аккорд, усиливая звучание всей фразы. Аналогичные примеры: «*не слышишь ничего кроме беспутного, сердито воющего ветра*» [Ч (6: 21)], «*на дворе кто-то крикнул силым, утренним голосом*» [Б: 266].

Чаще, однако, встречаются сочетания с незвуковыми лексемами, которые в таких контекстах озвучиваются. Среди подобных сочетаний преобладают те, где выражается субъективное восприятие звуков: «*Даже у сусликов в полях грустные свисты*» [СЦ: 94]. Экспрессия этого образа создается амбивалентностью семантики эпитета *грустный*. В словарной дефиниции дано: «печальный, полный грусти, вызывающий грустное настроение» [СРЯО: 127]. В данном предложении сочетание *грустные свисты* можно интерпретировать как *печальные свисты сусликов*, где актуализируется прием персонификации, или как *вызывающие грусть свисты сусликов*, где передается эмоциональное состояние героя. Приведем еще примеры: «*ястребы ... кричат одиноким криком*» [З: 103]; «*я стояла, дрожа от волнения и вслушиваясь в мелкий, сонный лепет осин*» [Б: 266].

Такие сочетания окказиональны. Семантика составляющих их лексем часто осложняется дополнительными денотативными и коннотативными смыслами. Для примера рассмотрим словосочетание «*рассыпчатый упругий голос*»: «*В комнатах дома ... пусто было и глухо и не наполнял их ни молодой, звонкий голос Маши, ни рассыпчатый голос Ознобишина*» [СЦ: 28]. Прежде всего отметим, что существительное *голос* в метонимической конструкции *голос не наполнял* имеет ярко выраженную сему движения, что подтверждается и словарной дефиницией – «совокупность звуков, возникающих в результате колебания голосовых связок» [СРЯО: 118]. В сочетании с ним адъектив *упругий* актуализирует узуальную сему – «о движениях: сильный и плавный» [СРЯО: 726], а прилагательное *рассыпчатый*, имеющий узуально закрепленное значение «легко рассыпающийся, легко крошащийся» [СРЯО: 578] приобретает новое смысловое наполнение – *раскатистый, вибрирующий*.

Отметим также окказиональные композиты, помогающие авторам точно и тонко дифференцировать звук: «*По захлебисто-частому лаю слышно было, что гонят матерого зайца*» [СЦ: 97]; «*кто-то заиграл манерно-печальный модный вальс на пианино*» [Б: 231];

«Он апатично издавал горлом какой-то особенный, **ехидно-победный звук**» [Ч (6: 25)]. Интересный пример оксюморонного композита: «Она (собака) отскакивает при моем движении с жалобно-радостным визгом» [Б: 215].

При глаголах подобную роль – дифференциации, интенсификации звука – играет наречие. Отметим, что рассматриваемые словосочетания – это индивидуально-авторская интерпретация звука, образы персонифицированы. Такой смысл актуализируется как при помощи предиката-метафоры, так и необычного наречия: «... а небо **раскатисто хохотало**» [СЦ: 67]; «**Явственно и не глухо проворчал гром**» [Ч (6: 92)]; «**тихо зашептался с лесом дождь**» [Б: 234]; «**соловьи нежно и отчетливо выщелкивали по сторонам, переключаясь друг с другом**» [Б: 204]; «А степь возле могилы кажется грустной, унылой и задумчивой, трава печальней, и кажется, **что кузнецы кричат сдержанней**» [Ч (6: 73)]; (о филине) «**Хохотал хозяин ночей пронзительно, подло и веще**» [СЦ: 79].

Новизна и необычность подобных сочетаний в некоторых случаях связана с тем, что в их состав объединяются лексемы казалось бы несопоставимых восприятий, «ощущения одной модальности оцениваются и описываются в категориях другой сенсорной системы» [4: 209]. Среди звукоизобразительных сочетаний синкретические образы заслуживают особого внимания, ведь именно переплетение различных впечатлений и восприятий говорит о проявлении импрессионистической тенденции. Звук проявляет себя в комплексе со всеми другими «перцептивными модусами». Приведем примеры:

- звуко-визуальная синестезия: «Садилось солнце, и хлеба **слышнее цвели к ночи**» [СЦ: 60]; «**Тихо звучала в небе зоря, внимательная, нежная зоря**» [З: 45]; «**День был яркий, весь насквозь ломкий и звонкий, как весенние льдинки...**» [СЦ: 47]; «**прозрачная тишина первых весенних дней**» [Б: 339];

- синестезия звука, видения и осязания: «**Огни и бархатный звон колокола манили к себе**» [Ч (4: 199)]; «**Голос у калеки был шершавый, пыльный, снизу вверх катился, цепляясь**» [СЦ: 61]; «**Воздух от нее (изморози) сделался сухим, стеклянно-звонким и ломким, как первый ледок на лужах**» [СЦ: 95]; «**сухо трещат кузнечики, и убаюкивает и волнует этот шепот-треск**» [Б: 32]; «... не ждали этого хохота, и когда раздавался он, **сыро шевеля темноту, – испуганно вздрагивали**» [СЦ: 79];

- синестезия звука, видения и запаха: «А в это время пели на липе два репела, **напыжлив красные грудки, вперебой говоря что-то свое росистое, пахнущее травой**» [СЦ: 60];

- звуко-вкусовая синестезия: «... прислушивался к **сочному чмокающему визгу фуганков**» [СЦ: 44]; «... весело было слышать, как **сочно стучали топоры, обтесывая пахучие бревна**» [СЦ: 27].

В анализе сочетательных возможностей звукообозначений нельзя не отметить также контексты, в которых проявляется явная антонимичность объединяемых понятий. «Двойственность предполагает сложное осмысление» [5: 472], что и вызывает особую экспрессию создаваемых образов: «**Но сон нейдет, только возрастает тишина и звонкость утра**» [З: 58]; «**Дом был переполнен тишиною, как-то до краев был налит ею, отчего она начинала уже звучать неясно**» [СЦ: 91]; «**С отдаленным, глухим и сердитым ропотом колес прошел верстах в двух от нас весь белый, сверкающий парходик**» [Б: 232]. В последнем примере оксюморон создается также при помощи словообразования. Уменьшительно-ласкательный суффикс в слове *парходик* образует явный диссонанс с звукоописательными лексемами *глухой сердитый ропот*.

Точности передачи слуховых ощущений способствует использование звукообозначений в сравнительных конструкциях. Отметим здесь: «**вечер реет над головою неслышную тенью, завораживает сонным звоном в лампе, похожим на замирающее нитье комара**» [Б: 211]; «**Мойсей Мойсеич ... залился тонким смехом, похожим на лай болонки**» [Ч (6: 40)]; «...сверху, **тяжко свиснув крыльями, слетели два ворона. Как чугунные ядра неслись они в воздухе, каркали глухо, на всю окрестность**» [З: 106]. В последнем примере, на наш взгляд, можно говорить о семантическом синкретизме, так как визуальный образ *чугунные ядра* – особенно взятый в звуковом контексте – *тяжко свиснув крыльями*, несет одновременно яркие звуковые ассоциации. Сравнительно-метонимическая конструкция: «**Низкий, мерный бас Добыча похож на набат, а вокруг толпятся и прыгают наперебой веселые, как**

перезванивающие колокола, голоса молодых» [З: 37]; скрытое сравнение: «...а жена отвечала ему тонким индюшечьим голоском» [Ч (6: 43)].

Выводы. Звукоизобразительная лексика в импрессионистических произведениях русских писателей конца XIX – начала XX века является важным сюжетообразующим элементом благодаря своей способности точно передавать звуковые ощущения, создавать динамичные, подвижные образы. Проанализировав лексику слухового восприятия, сочетательные возможности звукообозначений, отметим их метафоричность, синкретичность, потенциал в создании ярких звуковых картин, точно воспроизводящих субъективные впечатления лирических героев.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. – 2-изд., испр. и доп. – М.: Школа "Языки рус. культуры", 1995. – (Язык). Т.1: Лексическая семантика: синонимические средства языка. – 472с.
2. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – 256 с.
3. Мартиросова Я.А. Структурно-семантические и функционально-стилистические особенности звукоописующей лексики в художественном тексте : В прозе А.П. Чехова : диссертация ... кандидата филологических наук. – М. 2005. – 212 с.
4. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. – М.: Из-во Московского университета, 1997. – 400 с.
5. Шестакова Э.Г. Основные типы взаимосвязи между явлением и оксюморонным способом его изображения // Русский язык: исторические судьбы и современность: международный конгресс исследователей русского языка. – М.: Из-во МГУ, 2001. – С. 472–473

УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

- СРЯО – Ожегов С. И. Словарь русского языка /Под ред. Н.Ю.Шведовой. – 18-е изд., стереотипное. – М.: «Русский язык», 1986.
- Б – Бунин И.А. Собрание сочинений в девяти томах. Том 2.–М.: Издательство «Художественная литература», 1965.–528 с.
- З – Зайцев Б.К. Осенний свет: Повести, рассказы. – М.: Советский писатель, 1990. – 544 с.
- СЦ – Сергеев-Ценский С.Н. Негоропливое солнце: роман, повести, рассказы. – М.: «Современник», 1985. – 604 с.
- Ч – Чехов А.П. Собрание сочинений в двенадцати томах.– М.: Государственное издательство художественной литературы, 1955-1957

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Людмила Правдивлянная – аспирант кафедры германского и сравнительного языкознания Киевского национального педагогического университета им.М.П.Драгоманова.
Научные интересы – культурология, интерпретация текста.

РОЛЬ МЕТАФОРИ У АНГЛОМОВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Наталія ПРАЦЬОВИТА (Львів, Україна)

Досліджено роль метафори у педагогічному дискурсі та навчально-пізнавальному процесі. На прикладі зразків англomовного педагогічного дискурсу показано ефективність метафори при поясненні матеріалу з метою полегшення сприйняття учнями/студентами. Подано огляд досліджень метафори у педагогічному дискурсі, здійснених зарубіжними спеціалістами.

The role of metaphor in academic discourse and educational process is analyzed. Using the samples of English academic discourse the effectiveness of metaphor in presentation of material to the students is shown. The survey of research conducted by foreign specialists concerning the role of metaphor in academic discourse is given.

У сучасних дослідженнях контекст метафор виходить далеко за межі вивчення мови художнього твору. З часу опублікування Дж. Лакоффом та М. Джонсоном їх фундаментального дослідження “Metaphors We Live By”, (G. Lakoff, M. Johnson, 1980), що доводить когнітивний характер метафоротворення, вивчення цього феномена поширилось на усі сфери людської діяльності. На сьогодні метафора стала об’єктом дослідження багатьох дисциплін, включаючи мовознавство, літературознавство, філософію, психологію, культурологію та інші. Ґрунтовні дослідження метафори як елемента художнього тексту містять праці С.Б. Кураша [5; 6]. Структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження цього явища знаходимо у монографії Б.П. Іванюка [4]. Вагоме місце у працях сучасних учених посідає вивчення метафор у мові повсякденного спілкування, а також у науковому, політичному, художньому, журналістському та інших дискурсах.

Цікавим і плідним, на нашу думку, є дослідження метафори у педагогічному дискурсі. Проте, ця тематика не була достатньо висвітлена у працях вітчизняних вчених-філологів. Тому, *метою* даного дослідження є визначити роль метафори у англomовному педагогічному

дискурсі та її місце у навчально-пізнавальному процесі. Для досягнення вказаної мети були поставлені наступні *цілі*:

- дати стислий огляд сучасного стану дослідження метафори;
- ознайомити із досягненнями зарубіжних спеціалістів у дослідженні метафоричної основи англомовного педагогічного дискурсу;
- окреслити роль метафори безпосередньо у процесі навчання.

Актуальність проведеного дослідження полягає у потребі ознайомлення із сучасним станом досліджень метафори у педагогічному дискурсі.

Перспективи подальших досліджень метафорики англомовного педагогічного дискурсу полягають у можливості оптимізації процесу навчання іноземної мови (англійської) через вплив на учнів/студентів з допомогою художньої образності. Подальше вивчення даного явища та використання дискурсних методологічних стратегій для його досліджень зможуть розкрити потенціал художніх засобів у педагогічному дискурсі. Адже, як зазначає К.Я. Кусько, “Дискурсні методологічні стратегії набувають особливого значення для подальшого розвитку інших наук, у тому числі лінгводидактики, методики викладання іноземних мов, зокрема у роботі над фаховим текстом, усною іноземномовною комунікацією, художньою літературою, текстами ЗМІ” [2: 37].

До 80тих років ХХ століття метафору у тексті розглядали як засіб естетичної ваги або ж як слабкий заміник при передачі прямого значення [13]. Теорія концептуальних метафор, творцем якої виступив Дж. Лакофф, змінила традиційні погляди, перенісши сферу дослідження метафори із суто мовної у площину мислення людини. Вчений стверджує, що саме система метафор структурує нашу концептуальну систему, а звичні для нас базові абстрактні поняття: час, зміни, причини, цілі та інші, є метафоричними за своєю природою [10: 3]. Таким чином, вивчення метафоричності почали проводити під кутом зору когнітивної лінгвістики, що допомогло побачити неабиякий потенціал досліджень цього явища. Когнітивний підхід, за словами І. Бехти, “дає змогу визначити і відокремити структури зображення мовної й немовної інформації у загальній структурі пам’яті, розмежувати індивідуальні та системні характеристики мовної компетенції індивіда й пояснити конкретні прояви індивідуальних особливостей у мовленнєвих актах” [1: 172] Оскільки ключові для нашого сприйняття поняття розглядаються як метафоричні, наукове мислення, що спирається на них, стає неможливим без метафоричного перенесення. Вказана вище теорія дала поштовх для пошуку метафор у таких, здавалося б, далеких від художньої образності областях як математика та фізика. Цікавими у цьому відношенні є праці Л. Камерон (L. Cameron) та А. Сфард (A. Sfarid), які згадані у статті [3].

Вивчення метафорики педагогічного дискурсу розпочалось із досліджень мови наукових текстів. Досліджуючи метафоричність наукового дискурсу, вчені звернули увагу на роль метафори у процесі вивчення окремих дисциплін. Зокрема, Р.Е. Маєр та Л. Камерон говорять про те, що використання метафор у точних науках спрощує та полегшує розуміння предмета [12: 8]. Д.Т. Брукс та Е. Еткіна використовують концептуальну метафору для побудови теорії про роль мови у вивченні фізики [7]. Поступово метафору почали розглядати як один із механізмів впливу на навчальний процес, і увагу вчених привернуло дослідження його ролі та місця у педагогічному дискурсі. У цьому напрямі, як відзначено [3], уваги заслуговують праці таких англійських та американських учених: J.

A. Barnden, F. Boers, L. Cameron, A. Deignan, M. Droujkova, J. Enkenberg, M. Gerhart, E. Gola, R.E. Haskell, T. Hermsen, M.G. Lee, J. Littlemore, A. Margaret, I.A. Noveck, A.M. Russell, G. Steen та інших. Роботи багатьох дослідників, а саме: С. Power, E. Charmichael, R. Goldsmith, L. Cameron, також містять вагомні висновки щодо ролі метафори у самому процесі навчання. На “евристичну користь від співставлення метафоричного і наукового мислення” звертає увагу також Б.П. Иванюк [4: 9].

Як відзначають Є.В. Будаєв та А.П. Чудінов, сьогодні домінуючими можна назвати два аспекти метафоричної семіотики – дослідження когнітивної семантики і прагматики метафори [3: 69]. Увага вчених у першому випадку звернена на виявлення базових метафор та їх референцій. Прагматично зорієнтовані дослідження розглядають метафору як засіб впливу на навчальний процес.

У сучасних когнітивно-семантичних дослідженнях ролі метафори у педагогічному дискурсі вагоме місце посідає вивчення того, як самі учасники педагогічного процесу концептуалізують цей процес та його складові частини [3: 69]. Тут слід відзначити роботи А. Сфард (A. Sfard, 1998), у яких виділяється дві базові метафори, що характеризують процес навчання: це метафора “надбання” (acquisition metaphor) и метафора “співучасті” (participation metaphor). У першому випадку навчання показано як пасивне споживання інформації; в той час, як друга ілюструє активну роль учасників педагогічного процесу у навчанні. Авторка наголошує на необхідності поєднання цих двох метафор для формування правильного підходу до процесу навчання [15].

К. Грехем вважає, що викладачі/вчителі так само, як і учні/студенти не повинні надавати перевагу жодній з вказаних метафор, хоча метафора співучасті довгий час недооцінювалась [3: 70]. Такого висновку вчений дійшов вивчаючи вплив метафор “надбання” та “співучасті” на стратегії підготовки до стандартизованого екзамену з англійської мови японських студентів. Коли перевага була надана метафорі “надбання”, то студенти орієнтувались на заучування слів та граматики, прагнули до акумуляції та накопичення інформації. Якщо ж домінувала метафора “співучасті”, студенти намагались спілкуватися із носіями мови, слухати радіо, дивитись телебачення та читати книжки мовою, яку вивчали [3: 70].

Не менш важливим, на нашу думку, є прагматичний напрям дослідження метафори педагогічного дискурсу, що займається, здебільшого, вивченням ролі метафори безпосередньо у процесі навчання. Згідно з дослідженнями, проведеними вченими у Великобританії у 2007 (C. Power, E. Charmichael, R. Goldsmith), більшість учителів навмисне використовують метафори з метою полегшення сприйняття матеріалу учнями [14]. Зокрема, метафори, які описують різні етапи написання академічного есе (“greeting someone at the front door” для вступу, “a train of thought” для опису структури есе, “building bridges” для переходів від однієї теми до іншої), довели свою ефективність і були включені до підручників та методичних рекомендацій для навчання англійського академічного письма.

Цікавим є вживання авторами метафор у академічних текстах про педагогічний дискурс. Як визначають дослідники англійського педагогічного дискурсу, основна роль, яку виконує метафора у текстах такого типу, є представлення нового поняття, ідеї чи підходу [14: 26]. Слова, що найчастіше вживаються у переносному значенні для пояснення понять, належать до наступних груп: будівництво/будівельні матеріали, подорож, людське тіло, предмети побутового вжитку, слова орієнтації у просторі. Наприклад, стан науки сьогодні метафорично представлено як дуже складну споруду, збудовану із цеглин – індивідуальних досліджень людей (*highly complex building created from the bricks of people's research*); розвиток навиків письма можна зобразити як нарощування м'язів: письмо – фізична і творча діяльність, необхідні вправи, щоб розвинути м'язи (*writing muscles: writing is like a physical/artistic activity: need to develop muscles*). Рідше вживані теми включають їжу, економіку, перегони/рух, твір мистецтва, наприклад: написання тез метафорично зображено як процес прийому їжі: малі шматки легше пережувати (*manuscripts in chunks: smaller, more chewable chunks*) [14: 26]. Р. Гарнер стверджує, що адекватне використання метафор та аналогій покращує концентрацію уваги студентів, стимулює критичне мислення та сприяє концептуальному навчанню [9].

Окрім вказаних вище напрямів дослідження, метафори часто розглядають і як засоби осмислення понять у певних галузях. Уваги заслуговує праця Дж. Лакоффа та Р. Нунеза (G. Lakoff, R. Nunez), яка розглядає метафоричну природу математичних концептів [11]. Варто згадати, що і називання нових понять у англійській мові дуже часто відбувається на метафоричній основі (напр., computer mouse).

Зростання об'єму досліджень метафор у педагогічному дискурсі свідчить про високий рівень зацікавлення вчених даною тематикою. Сучасні дослідження цього напрямку зорієнтовані як на аналіз когнітивної основи метафор, так і на пошук шляхів для вирішення конкретних педагогічних проблем. Подальші дослідження метафорики педагогічного дискурсу та використання метафор безпосередньо у навчальному процесі виявляють потенціал для розкриття шляхів до більш ефективного навчання іноземних мов у середній та вищій школах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бехта І. Текст в парадигматичній системі наукових лінгвістичних концепцій кінця ХХ – початку ХХІ століття: актуальні та віртуальні стратегії розвитку // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) – Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 495 с.
2. Кусько К.Я. Когнітивно-дискурсні концепції та стратегії іноземно мовної лінгводидактики // Наукові записки. Випуск №7. – АН ВШ України. – Київ, 2005 – С. 34-40.
3. Будаев Э.В., Чудинов А.П., Метафора в педагогическом дискурсе: современные зарубежные исследования // Политическая лингвистика. – Выпуск (1)21. – Екатеринбург, 2007. – С. 69-75
4. Иванюк Б.П. Метафора и литературное произведение (структурно-типологический, историко-типологический и прагматический аспекты исследования). – Черновцы: Рута, 1998. – 252 с.
5. Кураш С.Б. Ракурсы метафорологии: метафора как текст, текст как метафора // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: Матер. 2-й Междунар. науч. конф. – Мозырь: МГПУ, 2003. Ч. 1. – С. 34–37.
6. Кураш С.Б. Усложнённое кодирование образной информации как аспект филологического анализа художественного текста: Пособие. – Мозырь: УО «МГПУ», 2003. – 54 с.
7. Brooks D. T., Etkina E. Using conceptual metaphor and functional grammar to explore how language used in physics affects student learning // Physical review specialtopics – Physics Education Research, 3, 2007. – pp. 1-15.
8. Cameron L., Metaphor in educational discourse. London: Continuum, 2003. – pp. 285.
9. Garner R., Radical pedagogy. – 2005: http://radicalpedagogy.icaap.org/content/issue6_2/garner.html
10. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and Thought. – Edited by Ortony A. – Cambridge: Cambridge University Press, (2nd ed.). – 1993. – pp. 202-251.
11. Lakoff G., Nunez R. Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being. – New York: Basic Books, – 2000. – pp. 493.
12. Mayer, R. E. The instructive metaphor: metaphoric aids to students' understanding of science // Metaphor and thought. – Edited by Ortony A. – Cambridge: Cambridge University Press, (2nd Ed.). – 1993. – pp. 562-578.
13. Petrie, H. G., Oshlag, R. S. Metaphor and Learning // Metaphor and thought. – Edited by Ortony A. – Cambridge: Cambridge University Press, (2nd Ed.). – 1993. – pp. 578-609.
14. Power C., Carmichael E. Parrot poo on the windscreen: Metaphor in academic skills learning // Journal of Academic Language & Learning. -Vol. 1, No. 1. – 2007. – pp. 18-32.
15. Sfarid A. On two metaphors for learning and the dangers of choosing just one // Educational Researcher. – Vol. 27 (2). – 1998. – pp. 4-13.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Працьовита – здобувач кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів ЛНУ ім. Івана Франка.
Наукові інтереси: дискурсознавство, лінгвостилістика, лінгвістика тексту, метафорологія.

СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ "HOUSE / HAUS" В АНГЛІЙСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Ярослава ПРОСАЛОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглянуті фразеологічні одиниці англійської та німецької мов, до складу яких входить лексема "house/Haus", проаналізована семантична структура зазначених фразеологізмів, визначені їхні семантичні типи; також подається опис їхніх стилістичних особливостей.

The article focuses on the phraseological units with the component "house/Haus". The semantic structure of the idioms under consideration is analyzed in this paper. Their semantic types are singled out. The description of their stylistic peculiarities is given as well.

1. Вступні зауваження. Ця стаття присвячена дослідженню фразеологічних одиниць (далі – ФО) англійської і німецької мов, що відносяться до тематичного поля "житло", наприклад, англ. *wear the pants in the house* 'бути хазяїном у хаті', букв. 'носити штани у хаті'; нім. *weder Haus noch Hof haben* 'нічого не мати', букв. 'не мати ні хати, ні двору'.

Тематичне поле "житло" як відображення діяльності людини неодноразово привертало увагу науковців. Воно стало об'єктом наукових розвідок Л.І. Дорошенка (1999), Н.А. Дуксової (2006), О.А. Забродкіної (2008), Ю.М. Лебеденко (2006), А.М. Письмиченка (1991) та багатьох інших [3; 4; 6; 10; 12]. Однак у фразеологічному аспекті цьому лексичному угрупованню приділено недостатньо уваги. Детальна класифікація ФО з компонентом "хата" запропонована Ю.М. Лебеденко, проте дослідження обмежується лише українською мовою [10], і російською й англійською – у праці Н.А. Дуксової [4]. Відсутність праць, виконаних на основі порівняльного аналізу на матеріалі будівельної лексики у таких споріднених мовах, як англійська і німецька, визначило новизну роботи. У сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція "до вивчення структури і семантики фразеологічних і лексичних одиниць", як підтверджують дані огляду досліджень в Україні [8: 115]. Ю.М. Лебеденко обґрунтовує необхідність "наукової систематизації фразеологічних ресурсів, їх докладне дослідження, що забезпечується фактичним матеріалом для широких узагальнень" [11: 7]. Отже, актуальність

роботи зумовлена поставленими завданнями, насамперед необхідністю вивчення семантики, найменш дослідженої у лінгвістиці сфери.

Мета статті – здійснити зіставний аналіз фразеологічних одиниць із компонентом "house/Haus" в англійській і німецькій мовах. Поставлена мета зумовила вирішення наступних **завдань**: 1) встановити кількісний обсяг фразеологічних одиниць із компонентом "house/Haus" в англійській і німецькій мовах; 2) проаналізувати семантичну структуру фразеологізмів; 3) виявити специфічні, національно-конотативні ознаки фразеологізмів, що досліджуються. **Об'єкт** дослідження становлять фразеологізми англійської і німецької мов із компонентом "house/Haus". **Предметом** дослідження є семантичні особливості фразеологізмів англійської і німецької мов у порівняльному аспекті. **Матеріалом** дослідження стали 229 ФО, серед яких 108 – із англійської мови і 121 ФО – з німецької мови, вилучені шляхом суцільної вибірки з фразеологічних словників [22-37]. Враховано не лише власне ФО, а й їх лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ), оскільки ФО може бути полісемічною і мати декілька різних значень. Таким чином, обсяг матеріалу складає 112 ЛСВ – в англійській і 123 ЛСВ – у німецькій мовах. Наприклад, нім. *aus dem Häuschen sein* може позначати 'дуже радіти або дуже гніватися' (перший ЛСВ) або 'збожеволіти' (другий ЛСВ).

У статті прийняте широке розуміння фразеології, представлене у працях О.М. Бабкіна, О.І. Молоткова, яке також поділяли Г. Айнеке, О.С. Єфімов, В.І. Коваль, О.В. Кунін, В.М. Телія та ін. [1; 13; 19; 6; 9; 10; 16]. Отже, до матеріалу дослідження залучені не лише власне ФО (ідіоми), а й прислів'я, приказки, сталі народні порівняння і формули етикету.

2. Семантичні типи ФО. Семантика ФО визначалася на основі тієї семантичної функції, яку виконують ФО при позначенні різних аспектів об'єктивної дійсності. Було виділено шість основних семантичних типів ФО (див. 2.1-2.5). До цієї класифікації не залучені ФО, вираженні реченнями, тобто паремії (прислів'я, приказки та ін.). Таким чином, кількість ФО, що ввійшли до класифікації, склала 102 одиниці в англ. і 75 – у нім. мовах (див. табл. 1)

2.1. Оскільки досліджуються ФО, до складу яких входить компонент зі значенням "хата", логічно звернутися до більш узагальненої семи значення "будівля" і виокремити такий семантичний тип ФО, як "будівля", наприклад: англ. *house of many doors* 'в'язниця', букв. 'будинок із багатьма дверима', англ. *crack house* 'дім або місце продажу наркотиків', букв. 'першокласний будинок' (пропущене слово *crack cocaine* – 'кришталева форма кокаїну, сильнодіючий наркотик'); нім. *Treibhaus* 'бордель', букв. 'теплиця, місце вирощування чогось'. ФО зі значенням "характеристика будівлі/місця" найповніше представлені в англійській (41 ФО), а у німецькій мові їх майже у чотири рази менше (табл. 1).

2.2. Можна сказати, що фразеологізми з компонентом "house/Haus" антропоцентричної спрямованості є не тільки проявом людської діяльності, а й назвами рис чи вад людини, що відображено у семантичному типі ФО "людина". Прикладами можуть слугувати: англ. *roughhouse* 'дуже енергійна, шалена дитина, зазвичай хлопчик', букв. 'неотесана, груба хата'; нім. *ein fideles Haus* 'весела людина', букв. 'весела хата'.

2.3. Наявність семи на позначення будь-якої дії дає підстави виділити такий тип ФО, як "дія": англ. *shout from the housetops* 'розголошувати, поширювати новини', букв. 'кричати з даху'; нім. *das Haus hüten* 'сидіти вдома, не виходити', букв. 'берегти хату'. Ключовими у зазначених ФО-словосполученнях є дієслова, тоді як елемент "house/Haus" виконує допоміжну уточнювальну функцію зі зазначенням місця, де виконується дія.

2.4. Найменш численною (див. табл. 1), в обох мовах виявилася група ФО, яка вживається для опису певного становища, ситуації, що склалася. Даний семантичний тип отримав назву "ситуація": англ. *to be in the dog-house* 'у незручному становищі', букв. 'бути у собачій буді'; нім. *Highway nach Poppenhausen* 'ситуація, коли чоловік хоче затягнути жінку в ліжко', букв. 'автомагістраль над Поппенхаузен'.

2.5. Незважаючи на те, що первинним у компонентах "house/Haus" є значення зі семою "будівля", воно часто переноситься не тільки на позначення інших будівель, а й на інші різноманітні предмети: пор. англ. *hash-house* 'дешевий обід', букв. 'будинок у безладді', нім. *Zuchthausdecke* 'тривале покарання', букв. 'тюремна ковдра'. Ця група виявилася невеликою, але вона охоплює багато не подібних між собою предметів, тому виділена як семантичний тип "різні предмети" (див. табл. 1):

Таблиця 1.

Класифікація семантичних типів ФО англійської і німецької мов із компонентом "house/Haus"

№	Типи / Мова	Англійська	Німецька
1.	Людина	22 (21,6%)	27 (32,9 %)
2.	Дія	13 (12,7%)	25 (30,5 %)
3.	Різні предмети	9 (8,8%)	15 (18,3 %)
4.	Будівля	41 (40,1%)	11 (13,4 %)
5.	Ситуація	4 (3,9%)	3 (3,7 %)
6.	Спосіб дії	13 (12,7%)	1 (1,2 %)
7.	Усього ЛСВ	102 (100%)	75 (100%)

Кількісні показники семантичних типів досліджуваних ФО підтвердили суттєві розбіжності між англійською і німецькою мовами. Найчисельнішою групою англійських ФО є "характеристика будівлі/місця", у той час як у німецькій мові першість поділяють групи "характеристика людини" і "назви дії". В обох мовах найменше ФО для позначення певної ситуації, невеликою кількістю представлена "характеристика способу дії" в англійській мові (12,7%), а у німецькій вона майже відсутня (1,2%).

3. Семантика ФО-речень. Окремо мають бути розглянуті ФО зі структурою речень через особливості своєї будови і комунікативного навантаження. ФО-речення в англійській (разом 10 ФО) і німецькій (46 ФО) мовах були поділені на чотири типи (див. 3.1. – 3.4).

3.1. До першого типу належать речення, що мають значення констатації явища, яке відбувається або відбулося, наприклад: англ. *There wasn't a dry eye in the house* 'усі присутні були настільки зворушені побаченням, що ридали', букв. 'не було одного сухого ока у хаті' (усього 4 ФО); нім. *Man kann Häuser auf ihn bauen* 'на нього можна покласти, надійний', букв. 'можна на ньому будувати хатинки'; нім. *als ich das Haus verließ* 'давно', букв. 'коли я залишив дім' (11 ФО).

3.2. До другого типу відносяться речення зі значенням закономірності: англ. *the House rose* 'засідання палати скінчилося', букв. 'палата встала' (3 ФО); нім. *Katz aus dem Haus, rührt sich die Maus* букв. 'Коли kota немає вдома, миші ворухнуться'.

3.3. Третій тип охоплює речення, які виражають спонукання або побажання (у переважній більшості – чогось негативного): англ. *burn not your house to get rid of the mouse* 'не варто жертвувати великим задля малого', букв. 'не спалюй хату, щоб позбутися миші' (2 ФО); нім. *fall lieber gleich mit der Tür ins Haus* 'переходь ближче до діла', букв. краще падай прямо з дверима до хати; нім. *damit bleib mir zu Hause* 'не чіпляйся до мене з цим', букв. з цим залиши мене вдома (7 ФО).

3.4. Окремий тип складають кліше, формули етикету: англ. *Welcome-to-our-house* 'ласкаво просимо до хати' (1 ФО); нім. *Hauste!* 'пока', *Anziehen und nach Hause gehen* 'кліше, вживане чоловіками після проведення часу в оселі жінки', букв. 'одягатися і йти додому' (7 ФО), причому немає жодного кліше у німецькій мові для привітання. Отже, найбільше виявлено ФО-речень зі значенням констатації і закономірності певних явищ.

4. Стилiстичний компонент значень ФО. Особливої уваги заслуговує конотативний елемент значення досліджуваних ФО. У роботі під конотацією мається на увазі "семантична суть", що виражає емотивно оцінене і стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначенні при висловлюванні [15; 21]. При цьому увагу приділено оціночному елементу стилістично забарвлених ФО [3: 75-76]. Емотивна оцінка виражена у невеликій кількості фразеологізмів: 29 ФО із 102 – в англійській, і 31 ФО із 75 ФО-словосполучень – у німецькій мовах (див. табл. 2). Наприклад, англ. *nuthouse* має негативну оцінку (-): 'божевільня', букв. 'горіхова хата'; натомість нім. *in seinem Fach zu Hause sein* оцінює когось позитивно (+): 'добре знати свій фах', букв. 'бути дома у своєму фахові'. Конотовані ФО здебільшого вживаються у розмовній мові, як підтверджують дані одномовних словників. Трапляються поодинокі випадки, коли у складі ФО його компоненти мають негативний конотативний елемент значення, але загальне значення фразеологізму є

позитивним: англ. *built like a brick shit-house* 'дуже сильний і гарно збудований чоловік або красива жінка', букв. 'збудований як цегляний туалет'.

Таблиця 2.

Оцінний компонент значень ФО англійської
і німецької мов із компонентом "house/Haus"

№	Типи / Мова	Англійська		Німецька	
		+	-	+	-
1.	Людина	2	1	8	11
2.	Дія	2	4	3	6
3.	Різні предмети	-	-	-	-
4.	Будівля	2	10	-	3
5.	Ситуація	-	4	-	-
6.	Спосіб дії	1	2	-	-
Усього ЛСВ		7	22	11	20
Разом		29		31	

В аналізі семантичної структури даних ФО було встановлено, що переважна більшість емоційно забарвлених ФО несуть "негативну" оцінку в обох мовах: в англійській – таких одиниць утричі більше, а в німецькій мові – вдвічі. Спільною для двох мов є також відсутність даних ФО зі значенням "характеристика іншого предмета". Не виявлено ФО німецької мови, які б давали характеристику способу дії чи опис ситуації; в англійській мові таких ФО зовсім не багато.

5. Висновки. 1) У німецькій мові налічується більше ФО з компонентом "Haus", ніж в англійській – із його відповідником "house". Кількісні показники ЛСВ майже відповідають кількості ФО (див. 1).

2) У семантичній структурі досліджуваних ФО найповніше розкривається такий компонент значення, як "характеристика будівлі" – в англійській мові, "назва дії" та "характеристика людини" – у німецькій (див. табл. 1).

3) ФО-речення суттєво переважають у німецькій мові, і найповніше розкривають вони певні життєві закономірності, меншою мірою – повідомляють про якусь подію, а в англійській – кількість даних типів фактично однакова (див. 3).

4) В обох мовах ФО-речення зі значенням констатації явища відносять дію лише до минулого або теперішнього часового зрізу (див. 3.1).

5) На відміну від англійської мови у німецькій вживається набагато більше "усталених висловів" для прощання немає і жодного – для привітання.

6) Дослідження стилістичного компоненту значення ФО виявило, що переважають негативні конотації у декілька разів. Передача негативної оцінки у конотативному значенні ФО виконує дидактичну функцію: спонукає людину до того, щоб позбутися негативних вад (див. 4).

7) В англійській мові більшість емоційно забарвлених фразеологізмів відносяться до семантичного типу "будівля", у німецькій – до типу "людина" (див. табл. 2).

6. У перспективі подальшого дослідження – встановлення ступеня вмотивованості ФО, віднаходження відповідників, уточнення джерел і шляхів їх виникнення, аналіз функціонування у мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – Л.: Наука, 1970. – 363 с.
2. Гамзюк М.В. Емотивный компонент значения у процесі створення фразеологічних одиниць: На матеріалі німецької мови: Монографія. – К.: Видавничий центр КДУУ, 2000. – 256 с.
3. Гинзбург Р.С. Значение слова и методика компонентного анализа // Иностран. яз. в школе. – 1978. – № 5. – С. 21-26.
4. Дорошенко Л.І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: Автореф. на здоб. канд. філ. наук. – К.: Інст. укр. мови, 1999. – 19 с.
5. Дуксова Н.А. Сопоставительный системный анализ лексики семантического поля "дом/жилье" на материале английского и русского языков: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.20/ Моск. гос. обл. ун-т.– М., 2006.– 26 с.
6. Ефимов А.И. О языке художественных произведений. – 2-е изд. – М.: Учпедгиз, 1964. – 288 с.
7. Забродкина Е.А. Семантическое поле "дом" в русских народных говорах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / ГОУВПО "Армзасанский гос. пед. ун-т им. А.П. Гайдара". – Киров, 2008. – 22 с.
8. Каліущенко В.Д., Материнська О.В. Дисертаційні дослідження в Україні за 2003-2004 рр. зі спеціальностей 10.02.03 – германські мови, 10.02.05 – романські мови, 10.02.16 – перекладознавство, 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне

мовознавство // Studia Germanica et Romanica. Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання: Науковий журнал / Ред. кол. В.Д. Каліущенко (голов. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Т. 2. – № 3 (6). – С. 114-136.

9. Коваль В.И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение.– Гомель: Гомел. ун-т им. Ф.Скорины, 1998.– 213 с.
10. Кунин А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955. – С. 1433-1455.
11. Лебеденко Ю.М. Фразеосемантична група з компонентом „хата” в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди.–Харків, 2006.–22 с.
12. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: Автореф. дис. канд. філол. наук (10.02.01) / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 20 с.
13. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л.: Наука, 1977. – 284 с.
14. Письмиченко А.М. Сучасна будівельна термінологія в українській та російській мовах // Мовознавство. – 1991. – № 6. – С. 46-49.
15. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
16. Телия В.Н. Что такое фразеология. – М.: Наука, 1966. – 93 с.
17. Arnold I.V. The English Word. – М.: Vyshaja Shkola, 1986. – 295 p.
18. Burger Harald. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. – 2. überarbeitete Auflage. – Berlin: Erich Schmidt, 2003. – 224 S.
19. Einecke G. Phraseologie – Idiomatiche Wendungen: Analyse von Sprache in Medien // <http://www.fachdidaktik-einecke.de>
20. Fleischer Wolfgang. Phraseologismus und Sprichwort: lexikalische Einheit und Text // EUROPHRAS 92: Tendenzen der Phraseologieforschung, (Studien zur Phraseologie und Parömiologie, 1) / Barbara Sandig (ed.). – Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer, 1994. – S. 155-172.
21. Istjagin Jurij V. Die konnotative Ambiguität ethnokonnotierter lexikalischer Einheiten // Deutsch als Fremdsprache. – München, Berlin. – 38. Jahrgang 2001, Heft 1. – S. 31-36.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

22. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.: Аквариум, 1995. – 766 с.
23. Гуревич В.В. Краткий русско-английский фразеологический словарь: ок. 1000 фразеол. ед. / В.В. Гуревич, Ж.А. Дозорец. – 2-е изд. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 583 с.
24. Денисенко С.Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 288 с.
25. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2001. – 512 с.
26. Мальцева Д.Г. Немецко-русский словарь современных фразеологизмов / Aktuelle idiomatiche Redensarten deutsch-russisches Wörterbuch. – М.: Русский язык, 2005. – 512 с.
27. Немецко-русский и русско-немецкий словарь фразеологизмов и устойчивых словосочетаний Polyglossum / Б.П. Шекасюк. – М.: Словарное издательство ЭТС, 2006 // <http://slovari.yandex.ru>
28. Семенова О.А. 2000 русских и 2000 немецких идиом, фразеологизмов и устойчивых словосочетаний. – М: Попурри, 2003. – 256 с.
29. Сытель В.В. Разговорные английские идиомы. – М.: Просвещение, 1971. – 128 с.
30. 4000 Sprichwörter und Zitate / Von Elke Gerr. – 4. beobach. Auflage. – Berlin – München – Wien – Zürich – New York: Langescheidt, 2001. – 320 S.
31. Cambridge Idioms Dictionary – 2nd Edition. Intermediate, Proficiency // <http://dictionary.cambridge.org>
32. Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext / von Prof. Dr. Hans Schemann. – 1. Aufl. – Stuttgart; Dresden: Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1993. – 1037 S.
33. Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / Dr. Matthias Wermke (Vorsitzender), Dr. Kathrin Kunkel-Razum und Dr. Werner Scholze-Stubenrecht (Hg.). Der Duden in 12 Bänden, 11. – 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2002. – 955 S.
34. Idiomatiche Redewendungen Deutsch – Englisch // <http://www.staff.uni-marburg.de>
35. Koshemiako W.S., Podgornaya L.I. Deutscher Sprichwörter und russische Äquivalente. – СПб.: КАРО, 2003. – 192 с.
36. NTC's Dictionary American Slang and Colloquial Expressions / Richard A. Spears. – 3rd edition. – NTC Publishing Group, 2000. – 560 p.
37. Röhlich Lutz. Lexicon der sprichwörtlichen Redensarten. Bd. 2: Easy-Holzweg. – 4. Aufl. – Freiburg; Basel; Wien: Herder, 1999. – 734 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ярослава Просалова – аспірант кафедри германської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: порівняльне і зставне вивчення мовних явищ семантики, словотвору; контрастивна лексикологія.

ОСОБЛИВОСТІ МАТРИМОНІАЛЬНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Оксана ПРОЦЕНКО (Суми, Україна)

У статті йдеться про особливості матримоніального діалогічного дискурсу, який базується на різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторах, проаналізовано його вербальні компоненти та їх функціонування.

The article deals with the peculiarities of the matrimonial dialogue discourse which is based on different objective and subjective factors. Its verbal components and their functioning are analyzed.

Інтерес науки в цілому і лінгвістики, зокрема, до людини і проблем її спілкування вивів функціональний аспект на передній план філологічних студій початку ХХІ століття. Зберігаючи провідні ознаки функціонального мовознавства попереднього періоду, новий

комунікативний підхід, що формується на наших очах, суттєво відрізняється низкою відмінних рис, серед яких принципово новою стала його когнітивна складова. Протягом останніх десяти років у лінгвістиці досліджується проблема організації мовного коду в спілкуванні, тобто одиниць і категорій мови, які розглядають не в аспекті їх системно-структурної організації, а в психокогнітивному вимірі живої комунікації. Однією з найважливіших категорій мовного коду більшість мовознавців вважають дискурс.

Дискурсом називають складне поєднання мовного і позамовного, у межах якого постійно перебуває людина як соціальна істота [1].

Міжособистісне спілкування поєднує використання конкретної ідіоетнічної мови чи мов і фізичні, психічні, когнітивні та інші дії, стани, процеси, почуття, супроводжується взаємодією з певними об'єктами.

Згідно з класифікацією І.П. Сусова та С.А. Арістова, у діалогічному дискурсі виділяють чотири різновиди мовленнєвого спілкування: інституційно – виробничий, споживацький, сімейно – побутовий та сферу дозвілля [6].

Центральною ланкою в побутовому дискурсі є спілкування в сім'ї, основними типами якого є матримоніальний діалогічний дискурс (спілкування “чоловік – жінка”), парентальний діалогічний дискурс (спілкування “батьки – діти”), дискурс сіблінгів (спілкування “брати – сестри”). Ці типи дискурсу, з огляду на соціальну сферу та позицію учасників комунікації, виступають як різновиди особистісно-орієнтованого дискурсу в родинно-побутовій сфері. Для такого спілкування, як відзначає І.М. Борисова, типовими рисами є іррелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки [2: 45].

Безпосереднім об'єктом дослідження у даній статті є вербальні компоненти комунікації матримоніального діалогічного дискурсу. Предметом дослідження є особливості функціонування вербальних компонентів матримоніального діалогічного дискурсу.

Мета даної статті полягає у дослідженні особливостей матримоніального діалогічного дискурсу, вивчення якого є актуальним не тільки в мовознавстві, а й у суміжних науках.

Відповідно до поставленої мети в даній статті розглядається мовленнєвий статус адресатів, що пов'язані родинними/ сімейними зв'язками, та знаходяться в різних стосунках через певні об'єктивні чи суб'єктивні обставини.

Всі учасники матримоніального дискурсу належать до ядерної зони дискурсивного оточення один одного [5], тобто вони є добре обізнаними про характерні риси та звички один одного практично на всіх рівнях сімейної діяльності, включаючи особливості комунікативної активності. Комунікативно-визначальною у матримоніальному дискурсі стає категорія гендеру, яка розглядається як виявлення психологічних, соціальних, культурних особливостей, які люди сприймають як стереотипні моделі поведінки чоловіків та жінок [9]. Гендерні розбіжності відбиваються на різних рівнях комунікативних процесів між чоловіками та жінками, у тому числі вони є присутніми і на невербальному рівні їх поведінки [10].

Згідно з тлумачним словником, сім'я – це група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом [3].

З психологічної точки зору, родина – мала соціальна група, що ґрунтується на шлюбі чи кровній спорідненості і здійснює спільну життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріальної і морально – психологічної взаємодопомоги [4].

Оптимальне функціонування родини залежить від правильного розподілу ролей – внутрішньо- і позасімейних обов'язків, ситуативної гнучкості. Психологічний баланс у сім'ї визначається взаємодією чоловіка та дружини. Інтеграція сім'ї відбувається на основі вироблення загальної стратегії поведінки подружжя шляхом переробки одного із подружжя за вимогами іншого, формування терпимості до недоліків одного до одного без зміни стереотипів і звичок поведінки, самовиховання з метою психологічного уподібнення і відповідно до уявлень сімейного партнера.

Розглядаючи стосунки «чоловік – дружина», слід враховувати, скільки років подружжя живе разом: найчастіше матримоніальні відносини залежать від того проміжку часу, які дружина та чоловік прожили спільно. Вербалізація стосунків на початкових етапах сумісного життя характеризується використанням великої кількості ласкаво-пестливих слів.

Основна функція таких слів у розмовній англійській – соціальна, хоча ласкаво-пестливі слова можуть виконувати й інші функції. Головна мета їх використання – встановлення, впровадження, підтримка або підтвердження соціального партнерства. З іншої точки зору, основна мета вживання ласкаво-пестливих слів – улестити адресата [8]. Ласкаво-пестливі слова можуть використовувати як жінки (приклад № 1), так і чоловіки (приклад № 2).

Приклад № 1

The doctor stood up and put the shotgun in the corner behind the dresser.

"Are you going out, dear?" his wife said.

"I think I'll go for a walk," the doctor said.

"If you see Nick, dear, will you tell him his mother wants to see him?" his wife said.

The doctor went out on the porch. The screen door slammed behind him. He heard his wife catch her breath when the door slammed.

"Sorry," he said, outside her window with the blinds drawn.

"It's all right, dear," she said. (Ernest Hemingway)

Приклад № 2

Дружина розпитує чоловіка про те, де він був весь вечір.

"Where have you been?"

"I just went out to get a breath of air. What do you want me to say, darling?"

"Where have you been?"

"Out to get a breath of air."

"All right," she said. "What of it?"

"Nothing as far as I am concerned. But please let's not talk darling, because I am very sleepy."

"You think that I'll take anything."

"I know you will, sweet."

"Well, I won't."

"Please, darling, let us not talk. I'm so very sleepy." (Ernest Hemingway)

Хоча пестливі слова можуть бути використані в якості одиниць вибачення, для більш сильного емоційного впливу на співрозмовника.

Дружина питає у чоловіка, чому він зрадив їй, що вона зробила не так.

He picked up the American Journal of Statistics and idly leafed through it.

"Bob?" Her voice startled him.

"Yes, honey?" He turned toward her. There was such pain on her face. Yet somehow she looked younger and so vulnerable.

"You never really told me why you had an affair," she said. "What exactly was wrong with me?"

"Sheila, nothing was wrong with you..."

"With us, then. I thought we were happy." (Erich Segal)

Подружжя, яке вже прожило не один рік разом, але зберегло почуття кохання, яке, згідно з точкою зору Е.Фромма, є єднанням за умов збереження особистої цілісності, індивідуальності [7], в спілкуванні може використовувати вигадані лексичні одиниці, називати одні речі зовсім іншими іменами, використовуючи асоціації та уподібнення, або навіть не називати речей, але співрозмовник розуміє їх.

She put her arms around him. "How come you are late? More memorable orations from the colleague?"

"Yeah. He was in rare stupefying form."

After so many years of talking to each other, they'd evolved a kind of code. For example, Bob's department had three men, two women and a "colleague" – P. Herbert Harrison, a pompous ass with lengthy and dissenting views on everything. (Erich Segal)

Експресивні вирази "I love you", "I adore you", "I need you" поряд з різноманітними конструкціями в деяких ситуаціях вносять напругу чи емоційне навантаження (приклад №1), в інших ситуаціях такі вирази просто заповнюють паузи і не несуть емоційного навантаження (приклад № 2).

Приклад № 1 Примирення чоловіка та дружини після довготривалої сварки.

"Do you believe I'll always love you?" he asked softly.

She bet her head down. And then answered, "I think so."

He put his arm around her and said firmly, "You believe it. Take it as an article of faith. I love you more than life."

Tears began to trickle slowly down her cheeks. (Erich Segal)

Приклад № 2 Буденна розмова подружжя ввечері, після роботи.

"Let us neither of us work tonight."

"What'd you have in mind?" Her green eyes were shining. His heart ached as he thought of what she would have to hear.

"I love you," he said.

"Good. But in the meanwhile set the table, huh?" (Erich Segal)

В ситуації дружніх відносин між чоловіком та дружиною вони активно дискутують про обопільні справи, про проблеми чи досягнення в професійній сфері, про друзів.

Вже немолоде подружжя обговорює те, що сталося вночі.

"How are you feeling?"

"Marvellous, " she said. "I am very excited."

"I'll just go and see that everything is ready," Wilson went off. As he left the lion roared again.

"Noisy beggar," Wilson said. "We'll put a stop to that."

"What is the matter, Francis?" his wife asked him.

"Nothing," Macomber said.

"Yes, there is," she said. "What are you upset about?"

"Nothing," he said.

"Tell me," she looked at him. "Don't you feel well?"

"It is that damned roaring," he said. "It's been going on all night, you know."

"Why did not you wake me," she said. "I'd love to have heard it."

"I've got to kill the damned thing," Macomber said, miserably.

"Well, that is what you're out here for, isn't it?"

"Yes. But I'm nervous. Hearing the thing roar gets on my nerves."

"Well, then, as Wilson said, kill him and stop his roaring."

"Yes, darling," said Francis Macomber. (Ernest Hemingway)

Коли ж сімейні стосунки ґрунтуються на неширих почуттях, чоловік та дружина інколи навіть не можуть знайти тему для обговорення, вони використовують вербальні засоби спілкування лише з ввічливості, для того, щоб заповнити затягнуті паузи.

If it was raining and she said:

"It is raining cats and dogs "she would have liked him to say: "Yes, is not it?" He remained silent. Sometimes she would have liked to shake him.

"I said it was raining cats and dogs," she repeated.

"I heard you," he answered, with his affectionate smile.

He did not speak because he had nothing to say... (W. Somerset Maugham)

Хоча проблеми можуть виникати в різних сім'ях. Регуляторна роль сім'ї полягає у поєднанні і діяльному синтезі індивідуальних потреб, цілей, цінностей, звичок у загальносімейні, в формуванні на основі емпатії диспозицій до взаєморозуміння, взаємодопомоги, в оптимізації сімейного мікроклімату. Несумісність подружжя, хронічні конфлікти призводять до дезінтеграції сім'ї [4]. Подружжя, якими б ідеальними не здавалися їх стосунки, стикаються з однією найпоширенішою «хворобою» – зрадою. Тлумачний словник визначає зраду як порушення вірності у коханні, дружбі [3].

Сім'ї переживають зраду по-різному. Незважаючи на величезну душевну травму, зраджена сторона намагається дізнатися про всі деталі акту зради.

"I had an affair". He said it as quickly as he could. Like ripping off a bandage fast, to cause less pain.

Sheila's face went ashen. "No," she said, shaking her head violently as if to drive out what she had just heard. "This is some terrible joke." She looked at him for reassurance. "Is not it?"

"No. It's true," he said tonelessly. "I - I am sorry."

"Who?" she asked.

"Nobody," he replied. "Nobody special."

"Who, Robert?"

"Her – her name was Nicole Guerin. She was a doctor." Why does she want to hear these details?

"And how long did it last?"

"Two, three days."

"Two days or three days? I want to know."

"Three days," he said. "Does all this matter?"

"Everything matters," Sheila answered. (Erich Segal)

В той же час інші зражені вербально хочуть вдавати, що нічого не трапилося, що все відбувається так, як це було до того моменту, поки правда не стала очевидним фактом, але не завжди це вдається; невербальні засоби можуть видати справжній стан людини, яку зрадили.

У наступному прикладі йдеться про те, що дружина зраджувала свого чоловіка і впевнена, що він знає правду. Чоловік має докази її зради, але він її дуже сильно кохає і не хоче втрачати, тому й мовчить.

"You are back early," she remarked.

"I think it is about the usual time."

His voice sounded strange to her. It was raised on the last word in order to give his remark a casual air, but it was forced...

"I am just going to dress."

He left the room. She was shattered...

"Shall we go down? Dinner is ready."

"Have I kept you waiting?"

It was dreadful that she could not control the trembling of her lips.

When was he going to speak?

They sat down and for a moment there was silence between them. Then he made a remark and because it was so commonplace it had a sinister air.

"The Empress did not come in to-day," he said. "I wonder if she's been delayed by a storm."

"Was she due to-day?"

"Yes."

She looked at him now and saw that his eyes were fixed on his plate. He made another observation, equally trivial, about a tennis tournament that was about to be played, and he spoke at length... (W. Somerset Maugham)

Отже, міжособистісні стосунки у матримоніальному дискурсі базуються на різноманітних факторах, але найчастіше ці вербально виражені стосунки емоційно забарвлені позитивно або негативно. Вербалізація сімейних відносин «чоловік – дружина» залежить від ширості почуттів, часового проміжку часу, який подружжя прожило разом, віку, атмосфери, яка панує у родині, зовнішніх факторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології. – К.: Академія, 2006. – 248с.
2. Борисова И.Н. Русский разговорный диалог: структура и динамика. – М.: КомКнига, 2005. – 320 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Під ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь ВІФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
5. Солощук Л.В. Принцип ідентифікаційної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації в англійському діалогічному дискурсі // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2005. – № 24. – С. 282-286.
6. Сусов И.П., Аристов С.А. Коммуникативно – когнитивная лингвистика и разговорный дискурс. – saristov@uos.de, 1999. – 11 с. (<http://homepages.tversu.ru/~susov/Aristov.htm>)
7. Фромм Э. Искусство любить: исследование природы любви. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
8. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University press, 1987
9. Poynton C. Language and Gender. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 104 p.
10. Tannen D. Gender and Discourse. – N.Y., Oxford: Oxford University Press, 1994. – 203 p.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hemingway E. The Fifth Column and the First Forty-Nine Stories. – London: Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1989. – 335 p.
2. Maugham W.S. The Painted Veil. – К.: Знання, 2006. – 288 p.
3. Segal E. Man, Woman and Child. – N.Y.: Harper & Row, Publishers, Inc., 1980. – 576 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Проценко – аспірант кафедри перекладу Сумського державного університету.
Наукові інтереси: дискурсивні дослідження.

ФРЕЙМ-СВАРКА У МОВЛЕННЄВІЙ ІНТЕРАКЦІЇ МОВЦІВ (на матеріалі прозових творів І. Нечуя-Левицького).

Ілона РОМАНЮК (Одеса, Україна)

У статті досліджується специфіка фреймового моделювання стереотипної ситуації сварки між мовцями у процесі інтерактивного спілкування.

In the article the specific of frame design of a stereotype situation of quarrel is investigated between communicants in the process of interactive intercourse.

Поняття фрейму було введено М. Мінським у 1974 р. із метою дослідження штучного інтелекту. "Людина, яка намагається пізнати нову для себе ситуацію або по-новому поглянути на вже звичні речі, обирає зі своєї пам'яті деяку структуру даних (образ), який називається фреймом із таким розрахунком, щоб шляхом зміни в ньому окремих деталей зробити його придатним для розуміння більш широкого класу явищ або процесів" [7: 7].

У лінгвістичній літературі пропонуються такі визначення поняття *фрейму*: "структура даних для представлення стереотипної ситуації" [7: 7]; "структура, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на ситуативному шаблоні" [2: 88]; "не є "шматками" знання, що виділяються довільно" [4: 16]; певна "конструкція знання" [12: 54]; автори "Краткого словаря когнитивних термінів" подають таке визначення: "організація уявлень, що зберігаються в пам'яті (людини або комп'ютера) плюс організація процесів обробки й логічного виведення, що оперують цим сховищем (евристична або імплементаційна інтерпретація). Фрейм є структурою даних для представлення стереотипних ситуацій, особливо при організації значних обсягів пам'яті" [11: 397-398].

Отже, фрейм – це відповідна інформаційна структура даних (сукупність знань), які закладені у свідомості людини, як її попередній досвід, для представлення стереотипної ситуації або під час сприймання нових подій, явищ об'єктивної дійсності. Фреймове моделювання стереотипних ситуацій, зокрема ситуації сварки, лишилися поза увагою лінгвістів. Цим і пояснюється *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є встановлення ролі фреймового моделювання стереотипної ситуації сварки між мовцями у процесі інтерактивного спілкування на матеріалі прозових текстів І. Нечуя-Левицького. Мета передбачає реалізацію таких *завдань*: 1) систематизувати і узагальнити погляди лінгвістів щодо поняття фрейму; 2) схарактеризувати основні типи фреймів; 3) встановити специфічні особливості фрейму-сварки у діалогічному мовленні мовців на матеріалі прозових текстів І. Нечуя-Левицького; 4) окреслити межі подальшого дослідження.

Складниками фреймів можуть вважатися концепти. Під концептом розуміємо "подкатегорію інформативності, конденсоване втілення змісту тексту, яке виходить з авторського задуму, інтерпретоване адресатом" [10: 324].

А. Вежбицька розрізняє концепт-мінімум (неповне значення смислу слова) та концепт-максимум (повне значення смислу слова) і енциклопедичний додаток (доповнення). Фрейм є складником концепту або способу його структурації; водночас концепт може визнаватися складником фрейму [6: 198]. Отже, спостерігаємо зближення поняття "фрейм" з поняттям "концепт".

Н.Н. Болдирев зазначає, що в аспекті зближення з концептом, фрейм розглядається у два способи: 1) як певний тип концепту і 2) як один із способів структурації змісту концептів. Так, фрейм як один з типів концептів виділяється на основі критеріїв характеру змісту та ступеня абстракції, згідно з цим підходом, поряд з фреймом розглядають конкретно-чуттєвий образ, уявлення, схему, поняття, прототип, пропозиційну структуру, сценарій [6: 197]. Т.В. Луньова стверджує, що за спостереженнями, найбільш поширеним у сучасних дослідженнях є застосування поняття "фрейм" саме для моделювання концептів [6: 197]. Також дослідниця зазначає, що поняття фрейму дозволяє змоделювати концептуальні ситуації та відповідні текстові ситуації як більш складні порівняно з концептами ментальні утворення [6: 199].

А.П. Бабушкін підкреслює, що "концепт-фрейм імплікує комплексну ситуацію; його можна зіставити з "кадром", у рамки якого потрапляє все, що є типовим та суттєвим для певної сукупності обставин" [1:55].

Н.Н. Болдирев зазначає, що "фрейм – об'ємний, багатокомпонентний концепт, який є "пакетом" інформації, знання про стереотипну ситуацію" [3: 37], тому поняття "фрейм", "концепт", "ситуація" тісно пов'язані між собою.

Д. Міллер, Ю. Галантер, К. Прибрам [2003] слідом за М. Мінським розрізняють два типи фреймів: 1) динамічні – відображають послідовність подій. Їх поділяють на: а) сценарії – послідовний опис стандартних, типових ситуацій як набір сцен й елементарних дій та б) плани, що встановлюють логічні зв'язки причин і наслідків між сценаріями; 2) статичні фрейми – описують стан [11: 400].

Ч. Філмор вводить поняття *фрейму інтерпретації*, який активується у свідомості адресата у процесі сприймання тексту. При цьому фрагмент тексту, який сприймається, зіставляється з інтерпретаційним фреймом вже закладеним у пам'яті людини [10: 241]. Також існують і *фрейми взаємодії* (підкреслене автором – І.Р.), тобто "структури репрезентації знань, схема мовленнєвої взаємодії комунікантів" [10: 333].

На думку М. Мінського, рівнями когнітивної структури тексту є поверхнево-синтаксичний фрейм (знання про синтаксичну структуру, порядок слів, прийменникові зв'язки), поверхнево-семантичний фрейм (значення слів, які позначають подію, і відношення між актантами, сірконстантами та предикатом), тематичний фрейм, пов'язаний із темою, портретами, оточенням; і фрейм оповіді (наративна схема, що представляє загальні моделі сюжетів, фокус уваги оповідача і т. ін.) [11: 397].

С.Д. Кацнельсон [1988], J.A. Fodor [1980], А. Раівіо [1986] розглядають фрейм як структуру, у якій паралельно використовуються вербальні та невербальні типи інформації з огляду на те, що невербальні форми завжди можуть бути організовані через вербальні [11: 398].

Фреймове моделювання ситуації *сварки* дозволяє передати повну інформацію про стереотипну сварку між мовцями, тобто форму побутового конфлікту. Проявом побутового конфлікту є сварка, яка "має характерну етнокультурологічну специфіку; вона засвоюється носіями мови на безсвідомому рівні разом з системою рідної мови" [9: 259].

Розглянемо мовний матеріал:

– *Не міг подождати зайвої години! А ми трохи не одубли в себе під дверима. Що це за напасть? Трохи не запагубив нас. Мій перший чоловік було жде мене до білого дня, а ти заліз в подушки та й хрпеш. Я до цього не звикла. Мене всі завжди ждали доти, доки я вернусь з гостей; мене зустрічали з світлом, – репетувала Люба.*

– *То вертайся у свій час! Ти вередлива й без міри самолюбна. Тобі нічого не кажи, слухай тебе в усьому, тоді ти будеш добра. Ти ладна командувать в домі, ніби якийсь фельдмаршал. Мені вже остогидли твої вереди, остогидло тебе за все тільки хвалить. Та й швендяти тобі без мене не личило б.*

– *Але ж з нею мати ходила. Не сама ж вона швендяла, – обізвалась стара, – та й ми були в гостях в порядних людей, в Кандиб.*

– *Цебто в тієї навіженої Меласі? Я так і вгадував. Я її в потилицю витурлю, як вона лізтиме сюди, – кричав Елпидифор.*

– *А я її запрошу і впушу! не вважатиму на твій загад! Ти маєш своїх гостей, а я маю право приймать своїх! – гукала Люба [8: 435].*

Сварка відбувається між чоловіком і жінкою, мотивом якої є те, що дружина запізнилась додому. К.Ф. Седов зазначає, що вагомим чинником виникнення сварки є соціально-психологічна близькість комунікантів, тобто у сварці беруть участь мовці, які, як правило, добре відомі один одному [9: 260]. Чоловік знаходиться у роздратованому, збудженому стані. У сварку вступає ще мати жінки і намагається її захистити. Діалог має негативне спрямування, оскільки репліки мовців насичені мовленнєвою агресією. Сварку провокує докір жінки про те, що чоловік ліг спати, не дочекавшись її, а вона ледь не змерзла, стукаючи у двері. Такий мовленнєвий напад провокує відповідну реакцію мовця і сварка досягає кульмінації. Тому основним концептом, який лежить в основі фреймового моделювання

діалогу є концепт *агресія*. Ця агресія виражається за допомогою відповідних мовних і позамовних складників. Мовлення мовців насичене розмовними елементами: *одубли, остогидло, вереди, швендяти, витурлю*, які мають негативно-оцінне спрямування і надають мовленню емоційно-негативного забарвлення. Лексичні засоби, інтонаційні (питальні, окличні конструкції), тон мовлення мовців: *репетувала Люба, кричав Елпидифор*) створюють негативний тон реплік мовців й атмосферу всього комунікативного процесу.

Або:

Баба вибігла з хати й крикнула через сінешній поріг на невістку:

– *Нащо ти ото визбирала мою пшеницю?*

– *На те, щоб твої кури швидше виздихали і вищезли з мого двора, – одказала Оришка.*

– *Бач, яка в тебе іродова душа! А я думаю, чого то мої кури худі, як тхори, а твої такі ситенькі, як ти, невісточко. Надбала ти тіла на нашому хлібі, і твої кури надбали ситі, ледве вже ходять по дворі.*

– *Я й од батька принесла на собі багато тіла, а оце в вас воно опадє з мене, через вашу гризню та лайку, – кричала Оришка на весь двір [8:239].*

Діалог є негативним, спонтанним. В основі діалогу лежить концепт агресії тощо. Сварка відбувається між невісткою і свекрухою. Своє незадоволення ситуацією мовці відтворюють через мовні засоби. Невістка звертається до свекрухи на *ти*, що вже свідчить про неповагу до неї. Свекруха до невістки звертається *невісточка*, але зменшено-пестливий суфікс *-очк-* замість свого первинного позитивного спрямування надає звертанням негативної оцінки; розмовні елементи типу *виздихали, іродова душа, гризня* є грубими і стилістично зниженими, створюють конфліктну атмосферу у діалогічному мовленні мовців. Основна емоційна роль припадає як на лексичні засоби мовлення, так і на інтонаційні (оклична конструкція, тон Оришки – *вона кричить*).

Розглянемо мовний матеріал наступного діалогу:

– *Ти хочеш, щоб твоя дочка вбиралась, як старчиха, зосталась старою дівкою? Це безглуздя! – репетувала Балабушиха.*

– *Хто ж цього хоче? Але мені здається, що можна вийти заміж і без атласної сукні, – обіззався Балабуха.*

– *Еге! спробуй вийди заміж в пістрьовій сукні! – сказала Балабушиха.*

– *Мені заміж не виходити, а Настю ніхто ж не вбирає в пістрю. Справ для неї якусь дешевишу сукню, сама вберись в стару; хіба ж в тебе мало суконь?*

– *Ти хочеш занапастити вік своїй дитині, хочеш заперти її в монастир! Ти нас хочеш поробити черницями, прохачками! – репетувала Балабушиха.*

Балабуха махнув рукою й втік в кабінет [8: 311].

У процесі комунікації роль ініціатора суперечки належить Балабушисі. Діалог є конфліктним. Балабушиха своїми аргументами намагається вмовити чоловіка, але їй це не вдається. Її мовлення є агресивним (*вона репетує*), насичене окличними конструкціями, які передають обурення порадами Балабухи. Балабуха розуміє, що з жінкою сперечатися немає сенсу і просто йде від розмови " *втік в кабінет* ", використовуючи жест " *махнув рукою* ", який свідчить про небажання вести далі розмову, так би мовити прояв пасивної агресії. Мовлення є спонтанним, побудоване правильно і не створює незручностей у комунікативному процесі.

Не менш цікавим є діалог повісті "Кайдашева сім'я", як-от:

– *Хто це порозкидав сміття? – спитала Мелашка в Мотрі.*

– *Я розкидала: не мети свого сміття під мою призьбу, бо я тебе ним колись нагодую, – сказала з злістю Мотря.*

– *А зась! Не діждеш ти мене сміттям годувати. Нагодуй свого Карпа, – сказала Мелашка і почала змитати сміття до купи до порога.*

– *Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! – ляснула Мотря.*

– *Авжеж, велика пані. Покаляси, княгине, золоті підківки, – сказала Мелашка.*

– *Не мети до порога, бо візьму тебе за шию, як кішку, та натовчу мордою в сміття, щоб удруге так не робила, – сказала Мотря.*

Мотрині слова були дуже докірливі. Мелашка спалахнула од сорому.

– А ти, *паскудо!* То ти смієш мені таке говорити? Хіба ти моя свекруха? Ти думаєш, що я тобі мовчатиму? – розкричалася Мелашка. – То ти мене вчиш, як малу дитину? Ось тобі, ось тобі!

[...]

– То це ти так! То це та, що од свекрухи втікала?

– Ти мені не свекруха, а я тобі не невістка. Я од тебе не втікати і мовчать тобі не буду. Ось тобі на, ось тобі на! [8: 409].

Діалог є конфліктним, негативним. Сварка відбувається між невістками Кайдашихи. Агресивні стосунки і провокують виникнення конфліктної ситуації. У мовленні Мелашки наявні лайливі інвективні слова типу *морда*, *паскуда* (погана, підступна, мерзенна людина), які є грубими, зневажливими та репрезентують не тільки емоційний стан мовців, але й їхні почуття, що передають знервований, збуджений стан мовців, результатом якого є афект. Такі інвективні утворення надають мовленню емоційно-негативного забарвлення. Розмовне слово *покаляєш* (забрудниш) надає мовленню розмовності, невимушеності й спонтанності, що є характерним для ситуації сварки між мовцями. Невербальна дія Мелашки (*розкидає сміття*) лише підсилює конфліктну ситуацію. Окличні, питальні конструкції, тон Мелашки (*розкричалася*) передають негативний конфліктний характер інтерактивному спілкуванню мовців. Або:

– Якби ззамолоду **не розтринькали** силу грошей за границею, отам по Парижах та Лондонах, зараз після того, як ми побрались, то й було б чим платити за оці **витребеньки**. І в банку не мали б довгу, – обізвась Андріян Кирилович з досадою після другої потрапи.

– А хіба ж я сама їздила по Парижах та Лондонах! Адже ж і ти **тинявся** зо мною і марнував гроші незгірше мене, – промовила жінка з злістю.

– Якби не ти, я сидів би вдома та й не рипавсь. Я тебе слухав, то й **швендяв** вкупі з тобою по всіх-усюдах, куди тобі тільки було замандюритись: чи в Рим, чи в Мадрид, чи в якесь **дурне** Толедо та **дурну** Гренаду. Адже я не на свої гроші їздив, а на твої й по твоїй волі, а не по своїй!

– А певно, не на свої гроші, бо в тебе було завсіди порожньо в кишенях: небагато надбав грошей на своїй службі, – обізвася Текля Опанасівна.

– Нехай я недбайливий! Але я ніколи не гайнував надбання так безглуздо, як ти з Меласею, от хоч би й теперечки на оті п'ять хур якогось непотрібу я орю, молочу, збираю пашиню, а ви вдвох тільки безглуздо споживаєте моє надбання, – сказав батько [8: 312-313].

Діалог представляє собою взаємні докори (сварку) між чоловіком і жінкою. Чоловік є ініціатором сварки, оскільки перший починає дорікати жінці в тому, що вона багато витрачає грошей. Діалог є агресивним, про це свідчить інтонація жінки (*промовляє з злістю*) та окличні конструкції. У мовленні мовців використані розмовні елементи типу *не розтринькати*, *витребеньки*, *тинявся*, *швендяти*, *дурно*, які несуть у собі негативно-оцінну семантику і надають мовленню комунікантів природності, спонтанності та відповідного емоційно-експресивного забарвлення.

Отже, у результаті дослідження ми дійшли таких **висновків**: 1) фрейм – це відповідна інформаційна структура даних (сукупність знань), які закладені у свідомості людини, як її попередній досвід, для представлення стереотипної ситуації або під час сприймання нових подій, явищ об'єктивної дійсності; 2) фрейми поділяються на два типи: динамічні, які у свою чергу поділяються на сценарії та плани, і статичні. Існують фрейми інтерпретації, взаємодії; 3) фреймове моделювання ситуації **сварки** у прозових текстах І. Нечуя-Левицького дозволяє передати все, що є типовим і суттєвим для певної сукупності обставин, тобто передати інформацію про мовців, про використання комунікантами відповідних мовних засобів як мовних, так і позамовних, про концепт, який лежить в основі певної ситуації, про причини виникнення сварки та дії мовців, які моделюють цю ситуацію; 4) у подальшому дослідженні варто було б звернути увагу на сварку як мовленнєвий жанр.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд. Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.

2. Бачевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекцій по англ. филології. – Тамбов: Изд. Тамбов. ун-та, 2000. – 123 с.
4. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: Сб. работ / Составление В.В. Петрова: Пер. с англ. яз. под ред. В.И. Герасимова: Вступ. ст. Ю.Н. Караулова, В.В. Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с.
5. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Луньова Т.В. До питання про епістемологічні основи використання поняття "фрейм" у сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Зб. наук. праць / Відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К.: Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка, Логос, 2008. – Вип. 13. – С. 195-202.
7. Минский М. Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
8. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Прозові твори. – К.: Наукова думка, 1965-1968 рр.
9. Седов К.Ф. Ссора // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 259-268.
10. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.
11. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вип. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С.52-92.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ллона Романюк – аспірантка кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського.
Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

МЕТОНИМІЯ В ДИСКУРСИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ МЕТАФОРИКИ АНГЛОМОВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ТЕКСТУ

Марина РОМАНЮХА (Запоріжжя, Україна)

В статье рассмотрена актуальная проблема определения границ исследовательского корпуса при изучении метафоры англоязычного медиадискурса, объяснена необходимость включения в корпус сращенных метафоро-метонимических высказываний

The article studies the relevant issue of defining the scope of research corpus in the field of metaphoric language of media, it is argued that the utterances combining metaphor and metonymy should be included in the corpus

Останні десятиліття позначені виправданим зростанням наукового інтересу до різних аспектів метафоричності медіадискурсу, наприклад вивчення прагматики політичної комунікації (А.Н. Баранов, Ю.Н. Караулов, А.П. Чудинов, І.М. Кобозева і др.). Вивчення економічної метафори в англійському медіадискурсі є не менш актуальним завданням сучасної лінгвістики та було намічено в роботі [2: 42]. При формуванні корпусу дослідницького матеріалу актуальним є визначення його меж стосовно семантики. Таким чином, метою даної роботи є обґрунтувати залучення метонімічних висловлювань до загального корпусу метафор медіадискурсу.

На перший погляд може здатися, що метонімія належить до найбільш вивчених питань сучасної лінгвістики. Однак це не зовсім так. Як відомо, при декодуванні метонімічних зворотів необхідно встановити природу зв'язку між буквальним та образним значенням слова: „metonymy ... has primarily a referential function, that is, it allows us to use one entity to stand for another” [10: 36]. Широко відомі моделі типових переносів, або „метонімічні формули” [5: 14], наприклад, NAME FOR A PRODUCT, PRODUCER FOR A PRODUCT, THE PLACE FOR THE EVENT, CONTROLLER FOR CONTROLLED і т.д. У мовному втіленні відбувається синтаксична компресія, яка на думку Ш. Баллі „є результатом недосконалості людського розуму, що виражається в поверхневому сприйнятті та недостатньому аналізі”. Метонімія за Ш. Баллі є „помилкою в аналізі сприйняття” [1: 222].

У сфері економіки та бізнесу актуалізуються, наприклад, такі формули метонімічного переносу: ANIMAL FOR THE COUNTRY (kangaroo bonds); PROFESSION FOR THE COUNTRY (matador bond, samurai bond, geisha bond); DISH FOR THE COUNTRY (sushi bond). Так, sushi bonds, samurai bonds не мають нічого спільного зі стравою або воїном, вони не вказують на приховану схожість, вони лише несуть стійку асоціацію за суміжністю з країною – у цьому випадку Японією. Так, кенгуру живуть тільки на одному континенті, тому

для позначення австралійських акцій видобувних компаній та біржовиків, що на них спекулюють, було обрано назву тварини *kangaroo*:

Network Rail, the publicly-owned UK railway infrastructure operator, yesterday placed its first kangaroo bonds, or debt securities in Australian dollars. (Financial Times, July 13, 2005)

Слід звернути особливу увагу на одиниці *dragon bond, dragon market*. На перший погляд вони задовольняють метонімічній формулі ANIMAL FOR A COUNTRY, але необхідно підключити до аналізу лінгвокраїнознавчу інформацію про Схід. Дракон на Сході є символом могутності. У кінці 80-х на та початку 90-х років на фоні масштабної економічної кризи країн басейну Тихого океану помітно динамічно розвивалася економіка групи країн, а саме Індонезії, Малайзії, Філіппін та Таїланду. Тобто в даному випадку ми маємо справу не з метонімією, а з метафорою, в основі якої лежить порівняння з драконом – символом могутності.

Характер метонімічних відносин в наступному уривку викликає дещо більш конкретизовані образи (ноги, гаманці, руки) та може бути представлений формулою CAPITAL FOR THE OWNER (хоча й непоширеною):

A few years ago, it would seem frivolous, even among the enemies of the big oil companies, to doubt their supremacy. With feet stuck in some of the best reserves, their wallets stuffed with cash and their hands on the best technology, no one doubted that private capital was leading the global oil industry. (The Times Online, September 21, 2005)

В результаті спостережень за мовленнєвою образністю медійного тексту особливо значущості набуває проблема розрізнення ментальних операцій метафори персоніфікації та метонімії, особливо якщо це стосується економічних формацій, керованих людьми. Так, відомо, що метафора персоніфікації полягає в поєднанні антропоморфного предикату (найчастіше) та неантропоморфного суб'єкту: „where something inanimate is treated as if it has human qualities or is capable of human actions” [9: 7]. В роботі І.М. Кобозевої, присвяченій метафориці сучасного політичного дискурсу [4: 138-141], поставлено актуальне питання про розрізнення метонімії та метафори персоніфікації СУСПІЛЬСТВО ЦЕ ОСОБА.

При розумінні наступних двох виділених фрагментів може виникнути певна спокуса трактувати їх як приклади персоніфікації. Розглянемо перший уривок:

He was taking advantage of rules that, since 2000, have allowed U.S. companies to sell food and agricultural products to Cuba. And he's far from alone. The U.S. shipped \$438 million in such goods there last year. "We have a lot of commodities that Cuba wants," Johnson says. And somehow, Cuba scrapes together enough cash to pay for them. (Businessweek, March 10, 2008)

Очевидно, що пошук грошей здійснюється кожним громадянином країни тому семантичні відносини в виділеному реченні цілком задовольняють поширеній в медійному тексті метонімічній формулі COUNTRY FOR ITS PEOPLE, предикат *scrape together* вжито в його прямому значенні по відношенню до громадян країни.

Перейдемо до наступного фрагменту, в якому вгадується відома метонімічна формула WHOLE FOR THE PART, тобто синекдоха:

Politically inspired barriers to trade are a blight on the world. The market clamours for more cereals, yet Ukraine, once touted as Europe's bread basket, is missing an opportunity to exploit its advantage. (The Times Online, March 12, 2008)

Зрозуміло, що приписування предикату *clamour* поняттю ринок можливе тільки за умов образного сприйняття підмета та його розгортання до *the buyers at the market* – тобто встановлення „тієї релевантної в даній ситуації підмножини членів організації, яка вповноважених виконувати відповідні дії” [4: 139], іншими словами віднайдення того суб'єкта, по відношенню до якого предикат буде доречним в буквальному сенсі. В вищенаведеному фрагменті зерно *вимагають* покупці на ринку.

У випадку персоніфікації або уособлення суб'єкт не може бути замінений перифразом або розгорнутий так, щоб предикат був вжитий по відношенню до нього у буквальному сенсі.

Метафора персоніфікації на думку багатьох вчених є фундаментальною основою пізнання світу. Тому не випадково відбувається інтуїтивний вибір саме метафори персоніфікації при поясненні метафори взагалі дитині, як на це звернув увагу М. Блек

[3: 155]. Антропоморфічний тип метафори на думку С.Ульмана є семантичною універсалиєю для більшості існуючих мов [6: 277-278]. Саме через типовість та певну надлишковість у мові та мовленні ця метафора є найменш рельєфною, найменш помітною у суспільно-політичному дискурсі [4: 139].

Народження нової економічної формації (тут: Білорусі) та її розвиток у метафоричному переосмисленні є рухом живої істоти, хоча й не швидким. В наступному фрагменті міститься вербалізація метафоричної моделі DEVELOPMENT IS MOVEMENT:

A new system is crawling from the Soviet wreckage (The Times Online, October 16, 2004)

Якщо звернутися до перевірки на 'метонімічність' та спробувати віднайти такий перифраз підмета, по відношенню до якого предикат *is crawling* був би органічним, то ці пошуки закінчаться невдачею. Очевидно, що сутність *new system* тут є недискретною, тобто предикат не відноситься ні до кожного з представників системи, ні до певної підмножини цього угруповання. Будь-який перифраз буде надто багатослівним та громіздким, крім того він буде близитися до енциклопедичного тлумачення, ніж до іносказання.

Аналогічна ситуація спостерігається в наступному уривку. Спроби виділити групу суб'єктів чи сутностей в складі Росії, які за своїми функціями могли б спотикатися, є абсурдними:

These positive trends coexist with many signs that Russia is stumbling on the path toward free-market democracy – so much so that some U.S. and European legislators and human-rights groups want to kick it out of the G-8. (Time, July 02, 2006)

Поняття *head hunter* у спеціальних дослідженнях нерідко йменується метафорою, однак, це тільки частково вірно. Виходячи з відомого словникового тлумачення, *head hunter* є агентством з працевлаштування, де *head* репрезентує метонімічний зв'язок між розумовими здатностями людини та головою, тоді як *hunter* очевидно є метафорою:

At the top level of the executive search ladder, a head-hunter's talents will extend well beyond the ability to simply fill a gap. Most senior search consultants have a track record in business and a great deal of experience of matching companies and candidates. (The Sunday Times, April 13, 2003)

Виходить, що вищенаведений фрагмент містить граничний випадок – нашарування тропів. Проблема конвергенції або інтеграції цих двох тропів не знайшла широкого висвітлення в вітчизняних та російських наукових дослідженнях. Однією з перших та найбільш впливових робіт з питання злиття метафори та метонімії була робота Гусенс [8], проведена на матеріалі образних сталих висловів англійської мови, що стосуються людського мовлення. Дослідження питання було продовжено в роботі [7: 63-71] на набагато більш широкому фактичному матеріалі та дозволило розширити дещо непрозору класифікацію зрощень, яка і на думку авторів є умовною. Висунута теза про існування випадків конвергенції метафори та метонімії є найважливішим висновком для нашого дослідження: „... rather than attempting to distinguish discrete categories, it is more useful to think of there being a continuum from metaphor to metonymy” [7: 63].

Є велика спокуса прийняти наступне виділене висловлювання за персоніфікацію, якби підмет у цьому реченні не виконував референційної функції по відношенню до керівництва:

Bank of England walks a tightrope between inflation and recession

For months the Bank and the nine members of its Monetary Policy Committee charged with setting interest rates have been forced to juggle pressures from two opposing but equally serious threats to the economy. (The Times Online, April 11, 2008)

Очевидно, що в вищенаведеному фрагменті словосполучення Банк Англії вжито метонімічно, можливим референтом цього вислову є *керівництво Банку*, але жоден перифраз цього словосполучення не дозволяє предикату *to walk a tightrope* бути приписаним до нього у буквальному сенсі. Безсумнівно, ідіома *walk a tightrope* має метафоричне підґрунтя. Виходить, що суб'єкт вжито в метонімічному сенсі, а предикат – в метафоричному.

Дещо по-іншому репрезентовано нашарування ментальних операцій метонімії та метафори в наступному прикладі. Висловлювання *to get back on one's feet* використовується, коли мова йде про одужання після хвороби. Дійсно, людина встає з ліжка після одужання, це яскравий приклад причинно-наслідкового типу метонімічного вислову. У випадках, якщо цей

вислів вживається по відношенню до абстрактної сутності, наприклад економіки, мова йде про метафору з метонімічним підґрунтям:

"The Plaid-Labour (Welsh assembly) government must commit to increasing the skills of the workforce and ensuring that Wales is a place to do business – they must do this now to get the Welsh economy back on its feet," she said. (BBC.co.uk, 19 March 2008)

Даний тип метонімічних відносин прийнято називати металеписом – різновид метонімії, який полягає в заміні логічно попереднього поняття на логічно наступне або супутнє та навпаки.

Не дивлячись на ускладнений характер семантичних зв'язків між значеннями слів, вважаємо за необхідне включати приклади зрощення до загального корпусу прикладів, адже вони гіпотетично можуть задовольнити актуальним метафоричним моделям медіа дискурсу. Наприклад, антропоморфна метафорична модель, до якої можна віднести вищенаведений приклад, є найбільш частотною в зазначеному типі дискурсу.

Механістична метафора руху, заявлена в наступному прикладі, не є єдиним образним засобом в виділеному фрагменті. Розглянемо це слововживання, в якому наявне зрощення метафори та металепису:

The company enjoyed a second straight quarter of double-digit sales growth in the UK. Stacey Cartwright, finance director, said: "The UK is a small proportion of sales, but we do like to see the home market firing on all cylinders". (The Times Online, July 13, 2006)

Насправді, метонімічний характер образності тут також базується на причинно-наслідкових зв'язках: за наївними уявленнями більшості людства двигун, який працює на всіх циліндрах, тобто якщо паливо горить в усіх циліндрах, а не, скажімо, тільки в трьох, працює плавно та на всю можливу потужність. Задіяння усіх циліндрів є причиною плавного руху транспортного засобу, вживання цього вислову по відношенню до показників рівня продажу є метафоричним, адже відбувається порівняння абстрактної сутності з матеріальною, тобто з механізмом.

Виходить, що всі випадки вживання цієї ідіоми в економіці будуть метонімічно-метафоричними. У відношенні до цього питання необхідно зайняти обережну позицію. Так, випадки зрощення не містять ні метафору, ні метонімію в чистому вигляді, але при дослідженні метафорики медіадискурсу включення змішаних типів образності є актуальним, адже дозволяє в повному обсязі описати актуальні метафоричні моделі сучасного англомовного медіадискурсу.

В результаті проведеної роботи вважаємо необхідним включення метонімії, зрощених з метафорами до загального корпусу фактичного матеріалу. Проблема класифікації типових зрощень метафори та метонімії є недостатньо розробленою та заслуговує окремого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Французская стилистика. Пер. с фр. К.А. Долинина. – М.: Иностранная литература. – 1961. – 395с.
2. Баранов А.Н. Метафорические модели как дискурсивные практики // Известия АН СССР. СЛЯ. – т.63, №1. – 2004.
3. Блек М. Метафора // Теория метафоры: сборник /Под общ. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М.: Прогресс. – С.153-173.
4. Кобозева И.М. Семантические проблемы анализа политической метафоры // Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 2001. – №6. – С132-148.
5. Москвин В.П. Русская метафора: Очерк семиотической теории. – М.: ЛЕНАНД. – 2006. – 184с.
6. Ульманн С. Семантические универсали // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1970. – С. 274–281.
7. Deignan A. Metaphor and corpus linguistics. – John Benjamins Publishing Company: Amsterdam/ Philadelphia. – 2005. – 235p.
8. Goossens L. Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions of linguistics action /In L. Goossens, P. Pauwels, B. Rudzka-Ostyn, A. Simon-Vanderbergen, By Word of Mouth: Metaphor, Metonymy and Linguistic Action in a Cognitive Perspective 159-174). Amsterdam: John Benjamins. – 1995. P159-174.
9. Knowles M., Moon R. Introducing metaphor. – Routledge: New York. – 2006. – 180p.
10. Lakoff, George and Johnson, Mark. Metaphors We Live by. – Chicago and London: The University of Chicago Press. – 2003. – 276 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина РОМАНЮХА – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови ЗНУ.
Наукові інтереси: когнітивна метафора медіа дискурсу.

Зміст

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ,
ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

ДАНИЛИЧ В. ПОНЯТТЄВИЙ ПРОСТІР ЗМІСТУ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ ІСПАНО-КАСТИЛЬСЬКИХ ПАМ'ЯТОК СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ CASTILLO).....	3
МЕЖЖЕРІНА Г. ПОНЯТТЯ ШЛЯХЕТНОСТІ ЗА ЧАСІВ ПЕРЕХОДУ ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТІЯНСТВА (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛЕКСЕМ XI–XIII СТ.).....	7
ОГУЙ О. КІЛЬКІСНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ДАВНЬОГО СВІТОСПРИЙНЯТТЯ (НА ФРАГМЕНТАРНОМУ МАТЕРІАЛІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНГЛОСАКСОНСЬКОМУ «БЕОВУЛЬФІ»).....	12
ПРИХОДЬКО А., МАМЕДОВА А. СИСТЕМА КОНЦЕПТІВ У КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНОМУ ПРОСТОРІ НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ ЗАГАДКИ.....	17
ТЕРКУЛОВ В. КОНЦЕПТ ЯК ІНВАНІАНТНЕ ЗНАЧЕННЯ НОМІНАТЕМИ.....	22
ФОМЕНКО Е. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЛІНГВІСТИЧЕСКАЯ ТИПОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА: ЯЗЫК ИДИОСТИЛЯ ПИСАТЕЛЯ.....	26
АБРАМОВА Ю. ПОСЛОВИЦА КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ, ФУНКЦИИ, АКТУАЛЬНОСТЬ.....	31
АПЛАТ Г. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ РЕСПОНДЕНТА У ТЕКСТАХ-ІНТЕРВ'Ю СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ.....	35
АШИТОК Н. МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ ЯК СПОСІБ ВІДТВОРЕННЯ “МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ” В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	39
БОЛДЫРЕВА А. АВТОРСКИЙ НЕОЛОГИЗМ КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЮМОРИСТИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА.....	43
БОНДАРЕНКО О. ДО ПОШУКІВ МОДЕЛІ ПОРІВНЯННЯ ЛЕКСИЧНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	47
ВІЛЬЧИНСЬКА Т. СЕМАНТИКО-НОМІНАТИВНА ПРИРОДА КОНЦЕПТУ „ЧОРТ” У МОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Б.-І. АНТОНІЧА.....	51
ВИТ Ю. ФРЕЙМОВИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ОФТАЛЬМОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ.....	55
ВОЛЧАНСЬКА Г., ВОЛЧАНСЬКА О. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ МОВНОЇ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ В АНГЛІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ТЕКСТАХ «ГАРРІ ПОТЕРА».....	60
ВОРОТНІКОВА І. ЕТАПИ ДІАХРОНІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРМІНУ «ЕТИКЕТ».....	63
ВОСТРЕЦОВА В. ФУНКЦІОНУВАННЯ НОВИХ СТАЛИХ СПОЛУК СЛІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ “SYNRDOME” НА ПОЗНАЧЕННЯ СЕРЬОЗНИХ ХВОРОБ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	68
ДЕЙНЕКА В. ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ МИТНОЇ СПРАВИ.....	71
ДЕМЕНЧУК О. ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ФОКУС СЕМАНТИКИ ЕКСПЕРІЕНТИВІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	75
ЗИМОМРЯ І. АВСТРІЙСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ: ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ В ПОЛКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ.....	78
ІВАНЕНКО Н. THE TRANSCENDENCE OF THE GOOD.....	84
КЛИМЕНЮК А. МОДЕЛІ КОНЦЕПТОСФЕРИ І МЕХАНІЗМОВ КОГНІТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ ИНДИВИДА.....	88
КОВАЛЕНКО Н. ФРАЗЕМИ РОДИЛЬНИХ ОБРЯДІВ У ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ОПИСІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ).....	104
КОЛЕСНИК О. МІФОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ЯК ОБ'ЄКТ ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	108
КОЛЕСНИЧЕНКО Н. НЕМЕЦЬКО- І АНГЛОЯЗЫЧНИЙ КАНОНИЧЕСКИЙ РОМАНС: СХОДСТВА І РАЗЛИЧИЯ.....	112

КОРОТКОВА Л. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ ФОКУС ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ТЕКСТОВЫХ МИРОВ КАК ОСНОВА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕКСТОВЫХ АНОМАЛИЙ В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ МАЛОЙ ФОРМЫ..	116
КРИЖКО О. АКСІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МАКРОПОЛЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ ЗООНІМНИМ КОМПОНЕНТОМ «МЕНТАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ»	119
ЛАВРИНЕНКО С. МОВНІ МАРКЕРИ СФЕРИ ПРАВА У НАРОДНИХ ПІСНЯХ ЧУМАЦЬКОГО ЦИКЛУ	127
МЕДВЕДЬ Е., МАКСЮТА А. ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ КОЛИЧЕСТВА	131
МІЗІН К. ШЛЯХИ АКУМУЛЮВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СЕМАНТИКИ: ВАЛОРИЗАЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЙ)	135
НІКУЛЬШИНА Т. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТІВ CREATURE ТА ІСТОТА ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	139
ПАСТУШЕНКО Т. АРХІТЕКТОНІКА ЕТНОСПЕЦИФІЧНОГО ОБРАЗУ ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКИХ ПАРЕМІЯХ	143
ПОПКО Л. О НЕКОТОРЫХ ВИДАХ СТЕРЕОТИПОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА	147
ПОПОВА О. ЕКСПРЕСИВНА СВОЄРІДНІСТЬ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА	150
ПРУТКАЯ Н. КЛАССИФИКАЦИОННОЕ ВЕРБАЛЬНОЕ ОСВОЕНИЕ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ВОСТОЧНЫМИ СЛАВЯНАМИ В XI – XVII ВВ.	154
РИГОВАНОВА В. ВИЯВ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ	159
СКЛЯРЕНКО О. ЛІНГВОТИПОЛОГІЧНІ Й КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИТИВ МОДЕЛІ "ПРИКМЕТНИК + ІМЕННИК" (НА МАТЕРІАЛІ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ США ТА УКРАЇНИ)	162
СОБОЛЕВА И. АКСІОЛОГІЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАРГОННЫХ СРЕДСТВ В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	167
СОЛОДКА А. TWO DOMAINS IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION STUDIES TO THE SECOND LANGUAGE INTERCULTURAL TRANSFORMATION.....	170
УСТИНОВ А. МЕХАНИЗМ ПОРОЖДЕНИЯ МОДАЛЬНЫХ СМЫСЛОВ ВЫСКАЗЫВАНИЯ	174
ЧЕРНИШЕНКО І. КЛЮЧОВІ ЦІННОСТІ БРИТАНСЬКОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА ЇХ ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	179
ФРОЛОВА І. КОМУНІКАТИВНО-ПОЗИЦІЙНІ РОЛІ УЧАСНИКІВ КОНФРОНТАЦІЙНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ	188
ШАПРАН Д. ДВОКОМПОНЕНТНІ ТЕРМІНОСПОЛУЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МАРКЕТИНГОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ	192
АНТІМЕНЮК Н. ДИСКУРС НОВИН ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ	196
БАБКА А. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА, ЙОГО ПРИРОДА ТА МІНЛИВІСТЬ.....	199
БАРСУК Т. ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНТРОПОНІМІВ У КАЗКОВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ. К. РОУЛІНГ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА)	203
БЕЗНОСА А. МОВНІ ІНДИКАТОРИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ ВВІЧЛИВОСТІ	206
БІСОВЕЦЬКА Т. НОМІНАТИВНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ (ЗА ДАНИМИ ВІЛЬНОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ).....	210
БЛАГОДАРНА О. МЕТАФОРІЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗНО-ЦІННІСНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТА “РОБОТА”	215
БОНДАР О., ЦЕГЕЛЬСЬКА М. ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ AUTHORITY (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ТА УКРАЇНОМОВНОГО ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ)	218
БУЗЬКО С. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ.....	221
ВАНІНА Г. МЕТАФОРІЧНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ PR (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)	224

ВЕЛИКА І. ГЕНДЕР ЯК СОЦІОЛІНГВАЛЬНА КАТЕГОРІЯ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АСПЕКТ	229
ВОРОБІЙОВА Л. ВАРІАНТИ РОДОВОГО ОФОРМЛЕННЯ ТОПОНІМІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ У ХVІІІ СТОЛІТТІ (НА МАТЕРІАЛІ «ДОКУМЕНТІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»).....	233
ВЯЛКОВА О. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ "ПОЕТИКА ПОСТМОДЕРНІЗМУ" В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПОЕТИКИ ЯК НАУКИ	237
ГАВРИЛЕНКО А. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ	241
ГАХ Я. ВИДЫ НОМИНАЦИИ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДЕНОТАТОВ В РУССКОМ, АНГЛИЙСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ.....	245
ГЛУЩУК Г. ПРЕДИКАТИ КАУЗАТИВНОСТІ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ.....	248
ГОЛОВЕНКО К. ВИПАДКИ ОБРАЗНОГО НЕЗБІГУ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ МЕТАФОРИ В ПОРІВНЯННІ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	252
ГОНЧАРЕНКО Л. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ	255
ГРАБОВИЙ П. ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ В АСПЕКТІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	260
ДРОБОТ Ю. ЕМОТИВНИЙ КОМПОНЕНТ МЕТАФОРИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	263
ІВАНЧЕНКО М. СЕМАНТИКО-ОНОМАСІОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ КОНЦЕПТУ «ПОШКОДЖЕННЯ»	267
ЖИВИЦЬКА І. СИМВОЛ ЯК СТЕРЕОТИПІЗОВАНЕ ЯВИЩЕ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ)	271
ЖУКОВА Н. КОНЦЕПТ "ANZAC" ЯК ДОМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....	275
ЗАДОРЖНА О. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЧАСОПРОМІЖКУ „ДВАДЦЯТЕ СТОЛІТТЯ" З ПОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРИ.....	280
ЗЕРНОВ А., ВОСТРЕЦОВА В. ВОСПРИЯТИЕ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ МИРА	283
КАЛІНІЧЕНКО В. ОБРАЗНИЙ ЗМІСТ КОНЦЕПТУ «УСПІХ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОСВІДОМОСТІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ...	286
КОБЯКОВ О. МІФОЛОГІЧНІ ВИТОКИ МОВЧАННЯ	291
КОВТУН Н. ЛЕКСИКА НА ПОЗНА ЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	294
КОМАР О. ЕТНОСИМВОЛІКА НАЗВ ДЕРЕВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	297
КРИВОРУЧЕНКО С. СИНЕРГІЙНА ДІЯ МОДАЛЬНИХ СМИСЛІВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕНСІОНАЛІЗАЦІЇ ПРОЗОВОГО ДИСКУРСУ	301
КРИЖАНОВСЬКА Т. ХИТРИСТЬ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	304
КУЗЕННА Н. ЕТИКЕТНІ ФОРМУЛИ ВІТАННЯ У СУЧАСНОМУ СПІЛКУВАННІ: КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	308
KUS'KO P. BESONDERHEITEN DER SPRACHVARIETÄTEN DER DEUTSCHEN SPRACHE – ALLGEMEINE CHARAKTERISTIK.....	313
КУПНА Я. КОНЦЕПТ «ПАМ'ЯТЬ» ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ.....	316
КУЧМА З. «PASSÉ SIMPLE» У ФРАНЦУЗЬКОМУ ПІСЕННОМУ ТЕКСТІ.....	319
ЛАРЬКІНА М. ПРОЯВИ ГЕНДЕРНОЇ САМООЦІНКИ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ШЛЮБНИХ ОГОЛОШЕННЯХ	322
ЛИТОВКА О. ЗАГОЛОВОК В МОДЕЛЮВАННІ ТЕКСТА КОРОТКОГО ОПОВІДАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ КОРОТКОГО ОПОВІДАННЯ Е. УОРТОН „РИМСЬКА ЛИХОМАНКА”).....	326
ЛОЗОВА О. ЕМОЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	329
ЛУПОЛ А. ТОПОНІМ ДНІПРО У ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ВАСИЛЯ СТУСА.....	334
МАКАР І. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕМАТИЧНЕ ПОЛЕ „КОХАННЯ” У РОМАНІ ЛОНГА „ДАФНІС І ХЛОЯ”	337

МАРКОВСЬКА А. КОГНІТИВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ СФЕРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ.....	344
МИРОНОВА Н. ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ВОЙОВНИЧІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ).....	348
МОКРЕНКО О. ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЯ СИЛЕНЦІАЛЬНОГО ЕФЕКТУ ПРИРОДИ (НА МАТЕРІАЛІ КОРЕЛЮЮЧИХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ).....	351
МОЛОДЫЧЕНКО А. МНОГОЛИКОЕ АВТОРСКОЕ «Я» В МЕДИАДИСКУРСЕ.....	355
МОСИЕВИЧ Л. ДИСФЕМИЗМИ И ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА	358
МУРАТОВА В. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПАТРИКА ЗЮСКІНДА ТА СИТУАЦІЯ ПОСТМОДЕРНУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «КОНТРАБАС»).....	362
НАЗАРЕНКО О. СУЧАСНА АВТОРСЬКА КАЗКА ЯК ПРИКЛАД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ДИСКУРСУ.....	367
НАУМУК О. КОГНІТИВНИЙ ПРОСТІР АДРЕСАТА ЯК СКЛАДОВА КОГНІТИВНОГО ПРОСТОРУ СИТУАЦІЇ ПОРАДИ	370
НЕКЛЕСОВА В. ОСНОВНЫЕ СТРУКТУРЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ЗНАНИЙ (НА МАТЕРІАЛІ ХРОНОНИМИИ).....	374
ОРЕЛ І. ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА, НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ТА КОГНІТИВНА КОНОТАЦІЯ ФО З ФОЛЬКЛОРНИМ КОМПОНЕНТОМ	377
ПАНАСЕНКО Т. КРОСКУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ЗАГАДОК РІЗНИХ НАРОДІВ	381
ПАТЛАЧ Г. КАЛАМБУР ЯК РІЗНОВИД МОВНОЇ ГРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ, ФРАНЦУЗЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	385
ПІДГОРНА А. АВТОРСЬКА МОДЕЛЬ СВІТУ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ СЕСТЕР БРОНТЕ)	389
ПОМІНЧУК Т. ВОРОЖІННЯ: СЕМАНТИКА, НОМІНАЦІЯ ТА СУЧАСНИЙ.....	392
ПОПОВА О., СВИРИД А. ГЕРОЇ КАЗОК БРАТІВ ГРІММ ЯК ПРЕЦЕДЕНТНІ ФЕНОМЕНИ.....	397
ПРАДИВЛЯННАЯ Л. АКУСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В РУССКОЙ ИМПРЕССИОНИСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ	402
ПРАЦЬОВИТА Н. РОЛЬ МЕТАФОРИ У АНГЛОМОВНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ	406
ПРОСАЛОВА Я. СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ "HOUSE / HAUS" В АНГЛІЙСЬКІЙ І НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	409
ПРОЦЕНКО О. ОСОБЛИВОСТІ МАТРИМОНІАЛЬНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ	413
РОМАНЮК І. ФРЕЙМ-СВАРКА У МОВЛЕННЄВІЙ ІНТЕРАКЦІЇ МОВЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО).....	418
РОМАНЮХА М. МЕТОНІМІЯ В ДИСКУРСИВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ МЕТАФОРИКИ АНГЛОМОВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ТЕКСТУ	422

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)
ВИПУСК 81 (3)**

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 03.03.2009 р.. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 44,62. Наклад 300. Зам. № 5465.

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua*